

Tese Doutoral:

Mentalidade e realidade social na
nobreza galega.Os Andrade de
Pontedeume (1160 -1540).

Universidade de Santiago de Compostela
Facultade de Xeografía e Historia
Departamento de Historia Medieval e Moderna
Director: Don Carlos Barros Guimeráns
Doutorando: José Francisco Correa Arias

Índice Xeral

I -Introdución.....	p...5
II.-Fontes e Bibliografía.....	p..19
A.- Fontes documentais.....	p..20
B.-Coleccións documentais.....	p..28
C.-Crónicas, libros de leis e afíns.....	p..31
D.-Bibliografía.....	p..37
III.-Siglas e abreviaturas.....	p..56
1.- As orixes da casa de Andrade(1160 – 1397).....	p..58
1.1.- Antigüidade e outros elementos da progresiva identidade dos Andrade ...	p..64
1.1.1.-Os primeiros Andrade.....	p..64
1.1.2.- As confusas décadas de finais do século XIII e comezos de XIV.....	p..75
1.1.3.- Os atributos dunha familia de milites fidalgos.....	p..84
1.1.4.- Patrimonio, casa,santuario, nome.....	p..96
1.2 . Os Andrade no contexto estamental galego.1160 -1362,.....	p.109
1.2.1.- Estamento e función social,	p.109
1.2.2.- Nobreza, milicia e mentalidade cabaleiresca,	p.124
1.2.3.- Teoría e praxes do mundo cabaleiresco.....	p.139
1.3.-Do oficio de cabaleiros a señores dotados des <i>estados propios</i>	p.145
1.3.1.- Unha vida dedicada á <i>milicia</i> .escudeiros e cabaleiros.....	p.148
1.3.2.- Os froitos da vitoria. As grandes mercés: fortuna e señorío.....	p.154
1.3.3.- O atributos nobiliarios e señoriais de Fernán Pérez de Andrade.....	p.183
1.3.4.- Fernán Pérez e familia : mentalidade, ideoloxía e contradición.....	p.190
2.- A casa de Andrade e o novo orde nobiliario.As loitas pola consolidación	p.202
2.1.- Os Andrade e o novo orde nobiliario en Galicia.....	p.207
2.1.1.-Os Andrade nos tempos dos Enríquez de Castro,.....	p.208
2.1.2.-O difícil contexto do terzo central do século XV.	p.221
2.1.3.-Diego de Andrade na encrucillada de dúas épocas,	p.235
2.1.4.-Don Fernando Pérez de Andrade,V, Cabaleiro, cortesán e conde.....	p.245
2.2.- Mentalidade ideoloxía e as formas de actuación dominantes.	p.265
2.2.1.-Os Andrade, unha mentalidade familiar.Teoría e realidade.....	p.266

2.2.2.- O novo rol da cabalería; ideoloxía e mentalidade	p.273
2.3.-A quebra do equilibrio feudal.Mentalidade señorial <i>versus</i> mentalidade popular....	p.299
2.3.1.-Converxencia de sectores de distintos estamentos na oposición ós Andrade...	p.301
2.3.2.- A revolta irmandiña de 1431.....	p.315
2.3.3.- A Irmandade Xeral de 1467 ou Santa Irmandade do Reino de Galicia.....	p.322
3.-A casa de Andrade no crepúsculo da Idade Media	p.334
3.1.- Os atributos de poder nobiliario: familia, patrimonio e herdanza,	p.337
3.1.1.- A estrutura familiar: parentes vasalos e/ou criados,	p.340
3.1.2.- O papel da muller,	p.355
3.1.3.- O patrimonio,.....	p.370
3.1.4.- O peso dos recursos procedentes da economía irregular.....	p.383
3.1.5.- Herdanza e sucesión,	p.396
3.2.- O simbólico e o imaxinario do mundo señorial.....	p.405
3.2.1.-O símbolos do poder señorial	p.407
3.2.2.-A caza como escenificación da función <i>defensora</i> dos cabaleiros.....	p.423
3.2.3.- As vivencias relixiosas e a preparación do Mais Alá.....	p.427
3.2.4.-Unha certa forma de patrocínio.....	p.445
3.3.- Os Andrade na soldadura de dúas épocas.....	p.454
3.3.1. Unha presión constante sobre o reguengo.....	p.456
3.3.2.- Diego de Andrade e a restauración das vellas costumes de familia.....	p.466
3.3.3.- Os Andrade e o Estado Moderno.....	p.473
4.-Conclusións.....	p.497
IV.-Anexo documental.....	p.509
V.-Rexesto.....	p.580

I.- Introducción

O mundo da Idade Media é diante de todo, un mundo aristocrático, cunha sociedade dominada por un grupo reitor. Esta chegou a gozar, ó longo dos séculos de determinados privilexios no orde legal ou xurídico, dun alto *status* social e dunha fortuna patrimonial consolidada¹. Esta afirmación leva implícito un proceso de cambio ó longo de moitos séculos non que se vai conformando a sociedade medieval que, ó contrario do que se podería pensar, é moi dinámica, entre outros aspectos, no tocante á estrutura social, o que permite unha profunda renovación dentro dos grupos reitores da propia sociedade e, por suposto, dentro das estruturas mentais, en consonancia, a veces en contradición, cos procesos económicos de cada momento.

Todos estes aspectos están intimamente unidos no mundo medieval e non poden ser obviados polo historiador que se acerque a esta época con afán de realizar un traballo de investigación científica sobre algún ou algúns dos aspectos que o conforman. Pero o mesmo tempo que é un mundo dinámico, tamén e certo que na Idade Media se dan procesos de *estratificación*, na medida que uns determinados grupos sociais e unhas formas mentais determinadas acadan o dominio suficiente para pretender converterse en inmutables de forma que poderíamos afirmar que o mesmo tempo, a Idade Media é un mundo estático e dinámico. Claro que isto pode aplicarse a tódalas épocas históricas pero cunha idea de cambio acoso mais lento nesta época. Esta afirmación aparentemente contraditoria é un punto de partida desta tese doutoral, o cambio e a permanencia nas estruturas sociais da nobreza medieval, como dixemos mais arriba o grupo reitor da sociedade, en interacción cos cambios operados nas estruturas mentais dominantes e no contexto económicos e políticos en curso nos tres últimos séculos da Idade Media.

Pero a temática que propoñemos como tema de investigación desta tese e investigación, resulta evidentemente demasiado ampla para poder afrontala con posibilidades de éxito, polo tanto, necesariamente, débemolo adaptar un unha temática mais concreta e á un ámbito temporal e espacial determinado, tamén concreto. Neste senso, escollemos como motivo de traballo, a nobreza galega, especialmente a nobreza galega baixomedieval vista a través dunha casa nobiliaria, a Casa de Andrade, cuxo ámbito de actividade tivo unha relación preferente co chamado *Golfo dos Ártabros*, ocupando o territorio do seu acontecer vital a meirande parte do

¹ Salvador de Moxó, *Feudalismo, señorío y nobleza en la Castilla medieval*, R.A H, p. 225

antigo condado de Trastámara, con ramificacións da súa actividade estendidas á parte noroccidental da actual provincia de Lugo.

Se ben no século XVI, o ámbito de acción desta familia nobiliaria galega se amplía ó sur de Lugo e incluso a espazos das actuais provincias de Ourense e Pontevedra en virtude do primeiro matrimonio de Don Fernando de Andrade, este non o imos incluír no ámbito espacial do noso estudo por entender que, por unha parte estes espazos xa estaba configurados xuridicamente como unidades patrimoniais, vinculadas por morgados ás respectivas casas señoriais de Biedma, Monterrei e Ulloa e por outra, unha boa parte dos bens así incorporados, está permanentemente en litixio ata ser os dous primeiros devoltos ós herdeiros do segundo conde de Monterrei, Alonso de Acevedo, moito despois de que a casa de Andrade se fusionase coa casa condal de Lemos.

Por iso, e dado que sobre todo esta tese é unha tese de historia medieval, imos limitar o espazo de referencia ó territorio antes citado, incluído entre os concellos de Arteixo e Ortigueira e, polo interior entre a costa e os concellos de Guitiriz, Cospeito e Mondoñedo ². Isto non quer dicir que os Andrade non tiveran intereses fora deste arco espacial.

Loxicamente as referencias mais reiteradas serán as referidas ós territorios das antigas xurisdición de Pontedeume, Ferrol e Vilalba e á aqueles espazos que os rodean, en especial ós coutos de Caaveiro, Monfero, Bergondo e outros que sinalaremos, cos seus mapas correspondentes, no lugar apropiado. Para unha primeira aproximación ó espazo onde transcorre a vida dos que van a ser os principais protagonistas desta tese, ver o mapa adxunto que recolle os escenarios que abarcaron os últimos Andrade porque, ata a segunda metade do século XIV, eran moito mais modestos como se verá en mapa sucesivos.

En canto ó ámbito temporal, estenderémonos desde os comezos da segunda metade do século XI, concretamente desde 1160 en que aparece documentado o primeiro cabaleiro que leva o antropónimo *Andrade*, ata 1540, cando se produce o pasamento de Don Fernando, o último Andrade que vive en Pontedeume. O anterior non quere dicir que non podamos facer incursións en tempos anteriores ou posteriores, cando a temática así o requira.

O último tramo do estudo, isto é, entre 1490 e 1540, o incluimos por coherencia temática, mais que metodolóxica xa que, por unha parte, trátase da progresión dunha estirpe nobiliaria ó longo dun período, pero, por outra, introducímonos nunha nova época para a que as claves históricas e

² Ver mapa 1

Dito o anterior, podemos xa acercarnos ó título da tese: *Mentalidade e realidade social na nobreza galega. Os Andrade de Pontedeume 1160 -1540*.

O título alude basicamente á un estudo da nobreza galega, vista a partir da familia de Andrade e afrontada á luz da *historia social e das mentalidades*, unha historia mixta na que converxen por unha parte as aportacións da *historia social* e por outra, a *historia das mentalidades*, na procura dunha *historia global*, como resultado da integración das aportacións metodolóxicas de disciplinas complementarias que nos aporten instrumentos para unha mellor comprensión dos fenómenos. Imos pola tanto a desenvolver un traballo indagando nas múltiples interaccións entre ambos campos, entre o mundo do mental e o mundo da realidade social e na concordancia ou discrepancia entre ambos, cando isto sexa posible³.

Non se pode entender e explicación dos fenómenos humanos sen buscar a súa relación coa evolución dos feitos socioeconómicos, como factores e/ou como determinantes do acontecer histórico, segundo a nosa comprensión da Historia. Pero tamén entendemos que á explicación dos feitos históricos debemos incorporar, como motivo de estudo e como recurso interpretativo ó campo *do mental*, nos seus distintos aspectos de *o racional, o emotivo, o imaxinario e o inconsciente*, como categorías, a veces difíciles de rastrear na documentación, relativas ó suxeito histórico, individual, familiar e/ou colectivo. ¿Cómo é posible que, por exemplo, en Fernán Pérez, *O Boo*, se dea ó mesmo tempo a prodigalidade e a usura, o sublime e o vil, a bravura e a covardía, a preocupación polas cuestións sociais e a explotación desapiadada das xentes dos seus señoríos? Soamente acudindo ás explicacións subxectivas⁴ podemos acercarnos á explicación de tais paradoxos na procura de motivacións racionais e/ou inconscientes⁵ que nos aporten luz onde hai escuridade ou claridade onde so hai penumbra.

O anterior non quer dicir que apoiemos a deriva *espiritualista* da que se ten acusado a algúns historiadores que pretende estudar os fenómenos históricos desde unha posición dominante por

³ Carlos Barros, “Historia social y mentalidades: nuevas perspectivas”, *Medievalisme:noves perspectives*; Lleida, 2003, PP. 81 -108

⁴ Carlos Barros, *El retorno del sujeto social en la historiografía española. Estado, protesta y movimientos sociales*. Zarauz, 1998; *Spanisch historiography*, Poznan, 1998

⁵ Nestes senso se manifestan, Aarón Gourevitch; *Les catégories de la culture médiévale*, París, 1983, PP.11 e 12. Pola súa parte, Cornelius Castorides (*L’Institution imaginaire de la société*, p. 372) fala dos actos inconscientes como aqueles que os individuos non saben explicar racionalmente xa que segundo Freud, o inconsciente ignora o tempo e a contradición. No mesmo senso argumenta Carlos Barros soamente acudindo ó inconsciente colectivo se explican os aspectos paradoxicos do comportamento dos Irmandiños en *Mentalidade y Revuelta en la Galicia irmandiña. Favorables y contrarios*, Santiago 1988, PP. 234 e SS, tese.

parte dos aspectos mentais⁶, senón que apostamos por unha historia mixta na que a historia social se complementa coa a historia das mentalidades⁷ integrada nunha globalizade, de maneira que nada propio do ser humano sexa alleo ó labor do historiador se serve para axudar a explicar fenómenos históricos. Desta maneira creemos que pode entenderse con maior claridade o título do traballo que imos afrontar no tocante a unha *historia social e das mentalidades*.

En último lugar e como aclaración ó título ó que nos referíamos queda unha pequena observación a realizar, a relativa ós Andrade de Pontedeume. Podería pensarse que esta aclaración está de sobra porque as palabras do propio título son suficientemente claras para comprender tódalas dimensións do seu significado. Non o creemos así, polo tanto, e dado que estamos con aclaracións previas, diremos que se alude ós Andrade de Pontedeume porque era aquí onde tiñan o pazo principal os señores de Andrade, os Andrade maiores, a liñaxe principal con este nome, porque, por criterios metodolóxicos, excluimos da temática do traballo outras posibles polas dos Andrade estendidas desde finais do século XIV á Portugal, ó sur de Galicia e ó resto da coroa de Castela así como a infinidade de pequenos liñaxes que, procedentes do tronco común dos Andrade, se estenden polas provincias de A Coruña e Lugo, sobre todo. Á algunha destas e de aquelas aludiremos, pero só un función do obxectivo que nos propoñemos que é aportar luz ó estudo dos Andrade maiores, os de Pontedeume.

Explicado o tema e os ámbitos temporal e cronolóxico, non sería de menos interese aclarar o motivo desta elección. Iniciábase esta disertación afirmando que contemplabamos a Idade Media - en realidade referímonos á Baixa Idade Media - como unha época de permanencia e cambio; cambio e permanencia que, dada a carencia de documentación, se pode seguir con moita maior eficacia e rigor se nos referimos á clase rectora da sociedade medieval, a nobreza, á moitas de cuxas liñaxes se poden rastrear desde o seu nacemento nos séculos escuros do Románico, ata a súa consolidación como nobreza territorial; incluso, algunhas liñaxes desde a Alta Idade Media.

⁶ Neste senso Rudolph Binión (*Introducción a la psichistoria*, México, 1986, p. 25) fala de que determinar a causa psichistórica é determinar a causa total. Neste grupo de historiadores, François Dosse (*L'Histoire en mietes*, París, 1987 PP 200 e SS.) incluíu a Aries, Delumeau e Durand, moi próximos por outra parte a algunhas obras de G Duby (*El Amor en la Edad Media y otros ensayos*, Madrid, 1990 ou *Los tres Ordenes o lo imaginario del feudalismo*, Madrid 1992).

⁷ Neste senso véxase a obra de Georges Duby, *Historia social e ideoloxías de las sociedades*, Barcelona, 1976, p. 93; Enmanuel L Roy Ladurie, *Monatillou, una aldea occitana de 1294 a 1324*, Madrid, 1981, PP. 8 -20. Carlos Barros, *A Mentalidade xusticeira dos irmandiños*, Vigo 1988, Introducción, "La nouvelle Histoire y sus críticos", *Revista de Historia Moderna*, número 9, Barcelona, 1991; Antonio Elorza, "Las ideoloxías políticas y su historia", *Ensayos sobre la Historia*, Madrid, 1976, PP. 73-76, .

Neste proceso, prodúcense importantísimos fenómenos, como os cambios ideolóxicos e de *rol* no mundo dos cabaleiros, así como na propia estrutura xurídica das clases dominantes, evolucionado desde unha aristocracia de oficio e de diñeiro, con problemas para consolidar o patrimonio, á unha nobreza xuridicamente privilexiada que se serve da mellora e do morgado para transmitir títulos e bens ós seus herdeiros, sen sufrir divisións patrimoniais importantes nin perda dos seus títulos e símbolos de dominio social. Loxicamente os cambios operados ós que aludimos son froito da modificación das condicións ambientais, económicas e políticas, pero tamén das modificacións acontecidas a nivel ideolóxico, dos cambios operados nas mentalidades, evolucionadas desde concepcións propiamente medievais moi ligadas ó ascetismo cristián, cara posicións mas próximas ás ideoloxías laicas, cada vez mais individualistas. No caso dos grupos nobiliarios, evolucionando desde unha posición de *oficio* cara unha posición de *función*, ou *estado*, arrogándose neste caso a participación no control do que hoxe chamaríamos soberanía e nos recursos que elo conleva.

Os cambios así producidos, tiveron unha gran repercusión na historia de España e, en particular na historia de Galicia, reducida ó dominio señorial nunha proporción moito mais alta que o resto de España, onde os recursos e as persoas se mantiveron ata ben entrada a Época Contemporánea en mans dunha nobreza maioritariamente allea e, o que é peor, absentista.

Por iso, en parte tamén por un certo empacho da historia cuantitativa, nos decidimos por un tema de nobreza medieval, escollendo a casa de Andrade porque, ó noso entender, reúne en si mesma os vicios, virtudes e contradicións da nobreza medieval, resultando un exemplo paradigmático de progresión e cambio, sempre adaptándose á novos contextos, desde unha posición de humildes cabaleiros, *milites*, ata acadar a coroa condal e a *grandeza* de España.

Pero, ó mesmo tempo, os Andrade son tamén paradigmáticos como unha liñaxe da nobreza nova que, nos conflitos habidos durante o século XIV, basicamente na súa segunda metade, logra desprazar á nobreza dos *ricos homes*, impondo ó mesmo tempo un réxime de violencia no que as liberdades e privilexios adquiridos por moitas vilas e lugares desaparecen baixo o seu dominio señorial.

En Galicia o proceso tivo resultados dramáticos para boa parte da poboación galega, a piques de se ceibar do xugo señorial en moitas cidades e vilas, viron como, ademais de consolidarse o señorío sobre elas, outras moitas, ata entón libres, quedan reducidas ó dominio señorial; entre elas Ferrol e Pontedeume, esta última o centro do señorío dos Andrade.

Hai un motivo mais que sempre nos chamou a atención na liñaxe dos Andrade, o progresivo cambio na forma de actuar a medida que a súa posición no contexto social se vai encomiando. A Liñaxe dos Andrade, orixinada e consolidada mediante o oficio militar, participa activamente nas institucións cabaleirescas, caracterizadas por unha certa concepción idealista e ascética da realidade e do mundo, dentro da súa concepción trifuncional. Pero, a partir da segunda metade do século XIV, convértese nunha das familias da nobreza galega que mellor representan a nova mentalidade cabaleiresca, caracterizada polo uso da forza e da violencia sistemática como medio para conseguir os obxectivos marcados, sen importarlles incorrer na deslealdade, agora subordinada ó novo concepto de grandeza, *a honra*, basicamente medida en éxitos de tipo patrimonial, desligados case sempre da vitoria militar e cabaleiresca, nunha palabra, dos vellos principios ideolóxicos que alimentaban o fenómeno da cabalería.

Estes son os motivos da elección deste tema de traballo e tese que completaremos cando expoñamos os nosos presupostos de partida, as nosas hipóteses, ás que aludiremos algo mais adiante, porque, antes de seguir, debemos aludir ó *método*.

Metodoloxía , estrutura da obra e presupostos iniciais

En canto a metodoloxía, teremos en primeiro lugar en conta as aportacións do método *histórico-crítico*, entendidas como a actualización dos seus vellos postulados no senso de que nin as fontes nin a documentación aportan luz sen un análise correcto e unha interpretación veraz que permita salvar lagoas documentais e dar a noticias contraditorias ou confusas, pero dentro da obxectividade histórica.

Queremos escapar, neste senso do vello prexuízo de que as árbores non nos impidan ver o bosque. Po iso é fundamental e así o faremos partir dunhas propostas iniciais, as hipóteses, analizar as fontes dispoñibles, todo tipo de fontes que aporten coñecemento histórico: documentos, crónicas, obras literarias, cadernos de cortes, compendios legais, nobiliarios, incluso obrar lendarias ou tradicións orais, para, guiándonos polo saber historiográfico, sacar as conclusións pertinentes para refutar ou confirmar os presupostos de partida, contribuíndo así ó enriquecemento do saber histórico nos ámbitos que nos propoñemos. Estamos polo tanto propoñendo un método *hipotético -dedutivo*, que, aproveitando as ensinanzas positivistas do método histórico –crítico, o superemos nun esforzo de actualización e eficacia.

O análise da documentación debe ser un criterio básico do noso proceder, de maneira que os documentos manexados serán todos aqueles que, desde as distintas perspectivas, contribúan ó

esclarecemento dos problemas que se nos presentan. Pero, sen que a documentación nos arrastre á escuridade nin a confusión. As fontes de coñecemento deberán ser analizadas, seleccionadas e, o que é mais importante, valoradas en canto ó seu contido a á súa aportación ós obxectivos que nos propoñemos, para extraer a informacións que nos permita chegar a conclusións concretas. En todo caso, sen deixarnos amordazar polas fontes de información, sexan documentais ou doutra natureza que, en todo caso serán a nosa principal materia prima das deducións históricas

As afirmacións, as construcións teóricas, os razoamentos e demostracións estarán apoiados en fontes fiables, documentais ou doutro tipo, que citaremos a pé de páxina porque consideramos esta forma de cita máis fácil de consultar que si se proxecta ó final de cada capítulo, que resultaría un pouco pesado para o lector.

Polo tanto lectura e análise crítico da documentación e dedución de conclusións concretas que irán sendo incorporadas a cada un dos apartados para a elaboración do traballo, combinando segundo o tema, a visión diacrónica e sincrónica dos acontecementos aínda que, por situarnos nun tempo longo, a primeira deberá primar sobre a segunda, tratando de gardar o equilibrio entre a idea de cambio e de permanencia

Por outra parte, e como complemento do estudo así elaborado, utilizaremos instrumentos da historia cuantitativa, como táboas de datos, mapas, gráficas e anexos documentais complementarios para remitir á eles ó lector cando fose necesario. No noso caso, a tese que estamos a presentar, ó situarse no contexto da Idade Media, nunha temática onde os datos son a veces escasos e fragmentarios, non utilizaremos métodos de cuantificación mais que cando elo sexa posible e representativo para os respectivos aspectos, organizados en bloques temáticos, capítulos, seccións e apartados ou epígrafes.

Estrutura da tese

Como acabamos de citar, a tese está estruturada en tres bloques ou títulos, mais un dedicado ás conclusións, cada un subdividido en tres capítulos e estes en seccións, a súa vez subdivididas en epígrafes.

No primeiro bloque estudamos as orixes da liñaxe dos Andrade desde a súa orixe en 1160 ata o pasamento de Fernán Pérez *O Boo*, o primeiro señor de Ferrol e Pontedeume, en 1397. Estudamos a posición social dos primeiros Andrade e o contexto no que se moven, os cambios e características que van sufrindo ó longo do tempo e a función social que desenvolven no seu contexto así como os compoñentes ideolóxicos que a escasa documentación sobre este tempo

amosan os documentos, todo nun tempo que ocupa desde a segunda metade do século XII, ata o pasamento de Rui Freire de Andrade, o proxenitor de Fernán, *O Boo*., en 1362. Porque, o último capítulo deste bloque primeiro, o mais largo e denso de todos, estudamos a figura de Fernán Pérez, *O Boo*, desde a súa posición inicial de escudeiro segundón ata velo elevarse a posición de señor territorial con xurisdición sobre vilas importantes do contorno do Golfo dos Ártabros, Ferrol Pontedeume e Neda e, no interior, Vilalba, ademais doutros redutos territoriais menores tamén adquiridos na mesma época.

O fío condutor deste primeiro bloque, é a función militar que os *miles*/cabaleiros Andrade desenvolven no seu contorno. Como fidalgos de orixe que usan o título de *domnus* ou señor, ata a súa eclosión como grandes señores, é o oficio militar o que lles permite manter o *status* e situarse en posición de poder acceder á unha posición mais elevada, tamén por medio deste do mesmo oficio militar. Ó mesmo tempo tamén forma parte do fío argumental, a relación entre cambio e permanencia que se produce no terreo do social de das mentalidades no dobre senso de mentalidades dominantes e indicios de contestación.

No segundo bloque afrontamos as características da familia Andrade na súa evolución como señores dunha Galicia onde se implanta un novo orde nobiliario e social. A loita pola consolidación dos seus dominios dentro da precario xurídico en que os herdeiros de Fernán *O Boo* quedan, o proceder dunha rama colateral e non directa do fundador do señorío. Trátase dun estudo detallado dos distintos señores Andrade e os resgos mais destacables do seu percorrer vital e social.

Tamén afrontamos o estudo das mentalidades, das mentalidades colectivas da nobreza, da mentalidade familiar dos Andrade e da mentalidade individual seguindo o fío condutor da evolución cara unha ideoloxía de clase que afrontamos no último capítulo deste segundo bloque, onde vemos nacer e organizarse distintas formas de oposición ó dominio señorial, no que poderíamos contemplar un enfrontamento con algunhas connotacións de loita de clase na que, a chamada mentalidade cabaleiresca deixa paso a unha descarnada ideoloxía de poder fronte a que nace unha mentalidade popular, xusticeira, rectificadora con elementos tamén de ideoloxía de clase.

O terceiro título está dedicado ás características da familia Andrade como a casa señorial galega desde a segunda metade do século XIV ata a figura de Fernando de Andrade, fixándonos dun xeito especial nas figuras de Fernán *O Mozo* e de Diego de Andrade, cando esta familia de nobres

cabaleiros acada o seu protagonismo mais xenuíno dentro do contexto nobiliario galego, desde unha visión estática e dinámica ó mesmo tempo, xa que comparamos similitudes e diferenzas entre os tres últimos señores de Andrade no seu proceso de cambio e permanencia. No primeiro capítulo estudamos os piares da casa señorial, familia, muller patrimonio, e herdanza e herdanza. No segundo apartado deste capítulo aludimos ó papel dos Andrade na confluencia co chamado Estado Moderno, o seu papel no proceso de reseñorialización, a través da implantación do señorío no reguengo e do recurso á *economía ilegal*, así como da súa aportación ó sometemento das forzas feudais de Galicia desde o último terzo do século XIV ata ben entrado o XVI.

Finalmente, no terceiro capítulo deste bloque, afrontamos os aspectos simbólicos e imaxinarios pero, desde a dobre perspectiva do propiamente imaxinario e o real, isto é, como unha creación inmaterial ten sempre unha dobre dimensión, como piar mental dunha estrutura, dun sistema social determinado, neste caso, mais que feudal o señorial, e como dispositivo operativo, imprescindible para esa dominación social, desde a perspectiva funcional a nivel de superestruturas. Estudamos aquí os símbolos iconográficos representativos da liñaxe e as súa formas, os títulos, os edificios que representan a grandeza e o poderío da familia, a labor de patrocinio e promoción, os ritos sociais relixiosos e funerarios, todos eles representativos desa dobre dimensión á que acabamos de referirnos mais arriba, como elementos que nos deberán axudar a completar a realidade total do poder señorial na Baixa Idade Media

Ö longo destes tres bloques, cos seus capítulos, seccións e apartados en que estas se subdividen, pretendemos darlle forma a demostración de que a familia ou liñaxe dos Andrade, ten unhas características singulares para a historia de Galicia, posiblemente moito mais paradigmáticas que as representadas por outras casas señoriais galegas nadas da mesma fornada; como Os Sarmiento, os Enríquez ou os Osorio, de orixe foráneo e dunha difícil asimilación á propia dinámica social galega ou, os que teñen unha orixe similar ós Andrade, como os Ulloa, os Moscoso ou os Soutomaior, por citar os de mais renome entre a nobreza dos cabaleiros galegos, nos que a súa proxeccións é mais errática e menos representativa nas súas relacións coa Coroa. Neste aspectos se ben os seus actos, son a veces similares ós dos Andrade, hai unha maior diversidade de actuacións entre os seus titulares ó longo do tempo. Gonzalo Ozores de Ulloa⁸, o

⁸ Sobre Lope Sánchez de Ulloa, descendente de Gonzalo Ozores, antítese e coétáneo de Fernán Pérez, *O Mozo*, familia á que López Ferreiro presenta como a encarnación da auténtica mentalidade cabaleiresca tanto nas súas obras literarias - O castelo de Pambre - como na súa obra histórica, dicía o noso autor: “Don Lope Sánchez de Ulloa cifraba a súa honra e a súa gloria en amparar e protexer ós débiles cheo como estaba de firmeza, figalguía e cabalerosidade. Non era aficionado ás guerras “. (Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, 3ª edición, Vigo, 1968, PP 20/21).

equivalente *Boo* da súa familia, a dicir de Aponte⁹, ten unha orixe lexitimista e, a proxección da súa familia, o mesmo que a dos Moscoso, estivo menos relacionada coa política da Coroa e cos bandos políticos formados no contexto da loitas polo control do poder político en Castela, mentres os Andrade, estiveron sempre en contacto con tais movementos, dos que participan activamente sendo o seu proceder moito mais decisivo para a historia de Galicia.

Nunha posición extrema están os Soutomaior mais empeñados en furtar terras e señoríos ó arcebispo compostelán que nas relacións coa Coroa contra a que, con frecuencia, se posiciona. Sen embargo, a estirpe dos Andrade, desde as súas orixes, nos seus avances e retrocesos, está sempre presente a política da coroa de Castela, a favor da que, a pesar de momentos frecuentes de desavenenzas - case sempre debidos á posición política dos Andrade - contribúen notablemente a impoñer o novo orde en Galicia desde o primeiro Trastámara ós Reis Católicos.

As hipóteses de partida

A anterior sería a nosa liña condutora de toda desta tese que a súa vez se plasma nunha serie de presupostos de partida, de hipóteses, das que destacamos as seguintes:

1.-A liñaxe dos Andrade ten unha orixe remota e, por medio da súa adscrición á milicia, os seus protagonistas logran consolidar o seu *status* de fidalgos¹⁰ co que aparecen dotados os cabaleiros Andrade - ata Fernán Pérez I, *milites* - desde ó mítico Don Fortunio, o proxenitor do primeiro *miles*¹¹ que leva o antropónimo Andrade. O oficio de militar, a través das ordes e rituais cabaleirescos serán precisamente o instrumento por medio do que, os Andrade progresen permanecendo e mellorando o seu *status* social, ata converterse en cabaleiros señores, con

⁹ Este Gonçalo Ozores estivo preso en Francia certos anos, y quando salió de la prisión y llegó a su tierra, toda se la tenía tomada Fernán Gómez das Seijas. Y ajuntaron gente el uno contra el otro y ovieron su batalla no castro de Ambreijo, y allí fue desbaratado Fernán Gómez das Seijas, y quedó Gonçalo Ozores por señor. (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 163)

¹⁰ A posición social dos *milites* é moi variada desde campesiños e viláns enriquecidos á infanzóns fidalgos ou segundós da aristocracia. (Juan Florí, *Caballeros y caballería en la Edad Media*(París, 1998), Barcelona, 2001. p. 76) No caso dos *milites* e cabaleiros Andrade, son de orixe aristocrático, como veremos. Pero nunha época na que a herdanza é igualitaria, a consolidación desa posición só é posible mediante a continuidade no oficio militar, unha vía, por outra parte que lles permite transmitir tal condición ós seus fillos, isto é, acceder á nobreza

¹¹ A palabra *milites* substitúe á de *equites* a medida que, desde a época carolinxa, este corpo do exército adquira preponderancia sobre a infantería, asimilando *miles* con soldado profesional, que agora loita a cabalo e adquire prestixio nunha sociedade cada vez mais violenta e na que o equipamento do guerreiro é cada vez mais caro e o oficio se fai sefectivo. Neste senso ver: C. Caier, “ L’armement chevaleresque au Moyen Age” en: *Chateaux-chevaliers en Hinaut au Moyen Age*, Bruselas, 1995, PP. 199 -214. Por outro lado, a militarización da sociedade leva incluso a moitos *sires* adopten o título de *miles*, sempre diferenciado dos seus *milites*, dando lugar a un ambiente de camaradería que unifica a uns e outros. O groso dos *milites* son os dependentes dos alcaides engrosados por parentes desfavorecidos, segundóns, bastardos fanse chamar *milites*. Incluso ricos propietarios sen antepasados ilustres, engrosan as filas dos *milites*(Juan Florí, *Caballeros y caballería en la Edad Media*, PP. 64/65)

estados propios que lles libara de vender a súa espada a outros señores de maior rango, incluso de participar nas loitas polo reparto dos recursos da Coroa e doutros señores do seu igual. Polo tanto partimos da idea de que institución da cabalería é un instrumento de promoción, de cambio e de consolidación social

2.-Ó longo do período de formación e culminación da liñaxe¹², ó que aludimos mais arriba, prodúcense cambios nas mentalidades tanto as estritamente cabaleirescas como na ideoloxía nobiliaria, cambios que se poden rastrear perfectamente na documentación que alude ó tema. Os cambios citados apuntan cara un maior peso dos elementos que constitúen a esencia da nobreza, casa, familia e patrimonio¹³, en detrimento daquelas propiedades atribuídas e aceptadas como calidades cabaleirescas, como valentía, lealdade, honra, prodigalidade¹⁴ etc, mais próximas ó que poderíamos chamar ascetismo medieval do que nacen precisamente as ordes militares, *laiquizadas* progresivamente a través das ordes de carácter civil como a orde de *La Banda*, á que pertencen ós Andrade desde o segundo terzo do século XIV. O proceso rematará non que consideramos unha verdadeira ideoloxía de clase, organizada basicamente arredor dos intereses comúns da nobreza territorial, mantendo elementos formais da mentalidade cabaleiresca, desprovistos de contidos éticos e sociais.

3.- Unha terceira hipótese sería o papel arquetípico que xoga Fernán Pérez, *O Boo*, non só desde a perspectiva familiar e nobiliaria galega senón, como exemplo e paradigma de mobilidade social na Baixa Idade Media. Efectivamente, fillo segundón dun cabaleiro de fortuna modesta, a través dun *curriculum* cabaleiresco logra facer os méritos suficientes para converterse en pouco tempo, entre 1356 e 1373 en señor de *estado*, manifestándose como un cabaleiro exemplar, cunha idea da lealdade oportunista sen importarlle os tratos con inimigos do seu rei ou cos inimigos dos seus señores. Esta particular forma de concibir a lealdade é a esencia da nova mentalidade cabaleiresca que se abre camiño a partir da segunda metade do século XIV.

¹²Os primeiros eslavóns da familia Andrade, como veremos aparecen no século XII, xuto cando Salvador Moxó sitúa o nacemento das liñaxes da nobreza baixomedieval da coroa de Castela aludindo a que se tende a identificar esta cunha residencia orixinaria e as ramas da liñaxe principais e colaterais. Aparece o brasón empregado hereditariamente como símbolo do orgullo da familia e do liñaxe representado tamén no escudo de armas da familia. (Salvador Moxó, *Feudalismo, señorío y nobleza en la Castilla Medieval*, R.A.H., Madrid, 2000, p 318/9)

¹³ Este aspecto foi destacado por Salvador Moxó nas chamadas tres pés, patrimonio, proxenie, e privanza, “De la Nobleza Vieja a la Nobleza nueva” *Cuadernos de Historia, Anexos de la revista Hispania*, nº 3, Madrid, 1969, p. 13

¹⁴O clima de perfeccionamento moral e social e militar a que tende a clase nobiliaria e o espírito cabaleiresco que os anima durante o século XI propicia a expansión do fenómeno e a imitación destes por parte da nobreza que representan os seus brasóns en escudos de armas. (J Meurgey de Tupigny, “Heraldique” en *L'Histoire et ses methodes*”, Bruges, 1961, p 742. No senso arriba expresado, J. Rodríguez Velasco, *El debate sobre la caballería en el siglo XV*, León, 1996, p.11, examina o catálogo de virtudes cabaleirescas a través dos textos literarios en prosa relativos á cabalería

No senso anterior, resulta un tanto paradóxico que a figura que elevou a liñaxe Andrade á categoría de nobreza territorial por medio do *cursus honorum* cabaleiresco, sexa precisamente á que abre o camiño dos seus herdeiros e sucesores, caracterizados todos eles por unha mentalidade oportunista e, en moitos casos mesquiña, sobre todo no que atinxe ó tema da lealdade e do uso desproporcionado da violencia, principalmente contra ás xentes mais indefensas, algo que choca abertamente cos paradigmas da mentalidade dos cabaleiros. Polo tanto, Fernán Pérez de Andrade se nos presenta tamén como arquetipo dunha nova mentalidade cabaleiresca cuxos mentores teóricos están representados por don Juan Manuel e Ayala e o marqués de Santillana, no século seguinte, entre outros, mentalidade que vai caracterizar a toda a saga dos Andrade.

4.- En cuarto lugar, presumimos que a casa de Andrade se nos presenta como unha estirpe nobiliaria modelo de nobreza nova, en Galicia, tanto no que se refire a concepción da *política*, como fonte de recursos como da forza para redondear un patrimonio considerable, unha gran parte conseguido usurpando ós seus auténticos propietarios e/ou levando a explotación dos poboadores dos seus señoríos ata o límite dos *malos usos*. Polo tanto, ó par que presentamos a esta familia de nobres como arquetipo de nobreza nova, en Galicia, a presentaremos tamén como arquetipo de forza señorializadora e liquidadora dos últimos rescaldos dunha estrutura social en Galicia capaz de defender a súa capacidade negociadora no conxunto da Coroa, como acontecía antes da irrupción da dinastía dos Trastámara. Porque o proceso de señorialización vai acompañado dunha desarticulación social en Galicia perdéndose o equilibrio entre estamentos, entre campo e espazos urbanos, entre actividade agraria e outras actividades. Canto maior confusión mais posibilidades de expansión para a nobreza e menos poder de decisión para Galicia nas estruturas da Cora.

5.-A nosa teoría e a nosa hipótese é que os titulares do señorío de Andrade coinciden nunha serie de aspectos tanto os relativos as formas de entender e comportarse co poder monárquico como con outras casas nobiliarias e cos seus propios vasalos e dependentes. Por iso pretendemos demostrar que os Andrade forman unha familia nobre cunha mentalidade moi peculiar, *unha mentalidade propia da familia* á que nos imos referir en variadas ocasións.

A mentalidade familiar da que falamos tamén está representada nos aspectos simbólicos e imaxinarios, nos que, sen embargo, non parece rexistrarse a mesma unanimidade que nos aspectos arriba comentados

6.- Unha última hipótese, a estas alturas case unha obviedade, estaría representada polos elementos que permiten definir a casa de Andrade como unha casa señorial da nobreza territorial galega.

Neste senso, desde os aspectos puramente simbólicos e representativos como os símbolos, os títulos, os mausoleos, o mesmo nome e a familia, ata aqueles mais apegados á realidade material; coma o patrimonio, a casa, as fortalezas e castelos. En todo elo, partimos da idea, que esperamos ratificar ó longo do proceso de investigación, de que a casa de Andrade, a mediados do século XV, reúne tódalas características dunha gran casa señorial galega.

II.-Fontes e Bibliografía

Aínda que a continuación, imos a especificar as fontes documentais e outras fontes de información, imos dar unha características xerais sobre elas, no senso anterior, de que, ó lado dos arquivos, coleccións documentais e crónicas, utilizaremos outras fontes de información, como as literarias, que, se ben non son fontes fiables a hora de problemas de tipo evenemencial, si o son para rastrear o estado de ánimo de determinados colectivos ós que se dirixen e dos que proceden, así como dos individuos que empeñan o seu esforzo e peculio na súa promoción.

No mesmo senso, utilizaremos nobiliarios, moi pouco fiables para ser utilizados como fonte de información segura dos acontecementos que narran pero si da mentalidade que deles emana, pois a través destas narración se proxecta a súa visión do mundo a forma de proxectala nel, mais, desde a perspectiva do mental ideal que do mental real, xa que, en realidade, moitos datos e das opinións, en eles expostas, están moito mais próximas ó que autor desexa que aconteza que o que acontece realmente. Son polo tanto fontes de información útiles par o tema das mentalidades o mesmo que a tradición oral recollida en coleccións que aluden ós temas a tratar.

En canto as fontes documentais, utilizamos os arquivos que temos a disposición en Galicia que detallaremos mais abaixo, tanto na modalidade dixital como nas periódicas visitas de consulta; e, por suposto, utilizaremos tamén os arquivos estatais na medida en que a consulta nos sexa posible e tal como detallaremos a continuación.

Por outra parte, unha fonte de coñecemento que nos resultou de gran utilidade foron os restos arqueolóxicos, tanto dos restos conservados nos museos, ós que faremos as pertinentes alusións, sobre todo o das Mariñas e o Arqueolóxico de A Coruña, coma os que se conservan in situ, nos castelos e nas igrexas conventuais de Monfero, Montefaro e San Francisco de Betanzos, Cines ou Bergondo por citar os mais importantes dos centros relixiosos que conservan a impronta do Andrade, en forma de sartegos, escudos zoomorfos, iconografía etc. A pesar de que case tódolos restos deste tipo foron obxecto dalgún estudo, a súa observancia directa, foi motivo de enriquecemento para afrontar algúns dos aspectos ós que nos imos referir nesta tese e que, estou seguro que serviron para enriquecer o seus contido.

A.- Fontes documentais

A.H.N.¹⁵.(Arquivo Histórico Nacional)

A gran vantaxe deste artigo moitos de cuxos documentos teñen copias nos arquivos galegos, é a de que se trata na meirande parte de orixinais, moitos en estado de conservación pésimo.

Sección clero.*Caaveiro*, Caixas 491,número 7/11(Débeda de 400 libras afonsinas do prior de Caaveiro, Fernán Pérez, co clérigo, Bermudo Pérez de Leira polo asalto de que foi vítima); 492; números 3, 6, 7, 16,17,18); 493, números 1,2, 3, 5, 8, 10, 12,16.**Clero**, *Xubia*, Caixa 495, números 2, 8, 20, 21, 24 e 236 bis. **Clero**, *Pedroso*, número 21 e 24

Clero. *Monfero*, Caixa 507, número 9, FF.1 -2.(Memoria dos bens que deu Fernán Pérez de Andrade en Santa Marta, ano 1373 -Era 1411-, 21 de marzo); Número 10, FF. -2, (21 de marzo de 1373, era 1411, Memoria Dos casais de Santa Marta e como o abade non seguiu as condición de Fernán Pérez);Caixa 508, número 7, FF.(Cláusulas do testamento de Fernán Pérez de Andrade a Monfero polas que funda a granxa de Saa. 25 de setembro de 1400, traslado); Caixa 497,número 16 f. 1. **Clero**, *Bergondo*, C. 497, nº 16 (doazón de Pedro Bermúdez á Monfero); 493, nº 3, (Doazón de Gómez Freire de Andrade á Caaveiro).Outras caixas importantes: 502, 501, 511- (*Montefaro*), números 1 -9. .

Sección diversos, doc. 142 (*Recuento de algunas casas antiguas de Galicia de 900 años a esta parte*), doc. 147, (Nobiliario de Vasco de aponte de algunos linajes de Galicia que lo escribió en tiempos del emperador Carlos V)¹⁶.

Sección ordenes militares,

Orden de Santiago, libros de visitas, números: 1090, (Visita de 1494, Castilla la Vieja, Reino de León e Galicia),1091, (Visita de 1498/9), 1241 e 1242 (Capítulos Xerais de 1440, 1477 e 1481), Priorado de Vilar de Donas, Leg. 6232 e 6233.

Sección códices

Códices, I -259, (Historia de Monfero, folios 1 -40), (Doazóns , obrigación piadosas, enterramentos); Códice 1439 B. *Tumbo de Caaveiro*. (114 folios en pergamino con 277 documentos alusivos a Caaveiro, a maioría datados entre o 936 e mediados do século XIII. Hai noutro un documento de data imprecisa da época de Don Fernando da Andrade,1490 -1540);códice. 63 B, *Xubia*, nº 24. (A.R.G, resumen do século XVIII), libro

III, Leg. 1 nº 16. (Entre outros documentos interesantes, contén un que alude á Pedro Fernández de Andrade, Alcalde Maior de Ferrol).

¹⁵ Se ben visitamos o citado arquivo e varias ocasións, agás os documentos de Caaveiro e Xubia, o resto consultámolo en versión informática, a través de copias en disco, así como copias en microfilme do A.H.U.S .

¹⁶ Nosotros utilizamos a edición crítica do texto refundido que figura no catálogo de crónicas da bibliografía

Sección Consellos,

Leg, 43681, preito por furtos entre Pedro Fernández de Castro, conde de Lemos e Andrade e Manuel de Zúñiga e Fonseca, conde de Monterrei non que se recolle unha ampla documentación sobra as orixes e outros pormenores do preito iniciado entre Alonso de Acevedo e súa mai Francisca de Zúñiga, muller de Fernando de Andrade.

A.D.A. (Arquivo dos duques de Alba), *Sección Lemos.*

Os fondos do arquivo do Pazo de Liria, consisten fundamentalmente en cartas, cédulas, receptarías e demais documentos dirixidos ós reis ou recibidos deles, así como numerosas cartas cruzadas entre nobres. Abunda información para coñecer as relacións da nobreza coa monarquía sobre todo a nobreza dos Lemos. No caso da comarca do Eume, a información é moi abundante pola incorporación da casa de Andrade á de Lemos na segunda metade do século XI. Esta información é significativa desde a época de Fernán Pérez, *O Mozo* e de seu fillo, Diego e, sobre todo, do fillo deste, Don Fernando. Tamén atopamos numerosas disposicións dos Reis Católicos relativas á Galicia quen nos informan da complicada situación socio-política de Galicia a finais do século XV, principalmente alusivas ó orden social da nobreza. A maioría dos documentos son orixinais pero tamén hai algún documento sospeitoso de adulteración

A.D.A, *Sección Lemos e Andrade*

Caixas: 1 -7,1 -22, 2 -11 -29 -80 -81 -82 -83 -84 -85 -86 -87 (Cartas contra Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*), 1 -94(Maximiliano I ó conde de Lemos), 2 -91 -92 -111 -112 -113,(Cartas á Osorio *O Mozo*),2 -114 -115 -116, 3 -15 -103(Permiso para construír torre en Miraflores), 3 -104 -112(Xuro de cen mil mrs a Diego de Andrade), 3 -108(Orde de entrega da fortaleza de A Coruña),3 -115 -123 -124(Indagación sobre malos usos en Ferrol),3 -134 -135 -146, -165(1486,Perdón xeral ós que participen nas guerras dos Reis Católicos), 4 -1 -5 28(Orde de reservar a caza nos coutos de Andrade), 4 -29(Petición morgado), 4 -21 -85(Confirmación po parte do infante don Sancho IV a favor do concello de Ferrol dos privilexios outorgados a Ferrol polo seu avó Alfonso, Fernando II e seu pai.), 4 -164 -169 -192, 19 -89, 80 -52, 84 -27 -38(Memorial de Don Fernando), 84 -40 (1, 2 e 3. Ratificación do RR CC e outra mercés á Diego de Andrade), 84 -45(Fernando de Andrade Capitán Xeral, 1517) 85 -2 -4 -8(Nóminas do Conde de Lemos a cabaleiros como Diego de Andrade), 85 -14 -15 -21 -29 -36 -42 -52 -54 -58 -77(Concerto Lemos – Andrade), 85 -84, 89 -19, 112 -3, 153 -3, 156 -3, 189 -9(1372, As Pontes, García Rodríguez), 249 -5 (Execución de Marabedís contra *O Mozo*) 348 -8(1364, Murviedro). *Sección Monterrei*: C. 304 -33. Testamento de Sancho de Ulloa, primeiro conde de Monterrei).Outros

A.G.S./ A.CH.V(Arquivo Xeral de Simancas e Arquivo da Chancillería Valladolid)

A dificultade da súa consulta neste caso estriba en que unha parte dos fondos están transferidos ó *Arquivo da Chancillería de Valladolid*, e polas obras do propio *Arquivo de Simancas* que, o que,

en algunha ocasión nos provocou realizar viaxes en balde. Resumimos de tódolos fondos consultados os mais importantes. É a fonte fundamental, xunto ó A.D.A para o estudo de don Fernando e, en menor medida dos inmediatos antecesores do conde de Vilalba. Son orixinais e copias.

A.G.S, *Privilexios reais*; 1 -171 -39; 4 -1; 4 -11; 58 -13. *Rexistro Xeral do Selo*. Moi importantes os innumerables documentos útiles sobre todo nos señoríos de Fernán Pérez, *O Mozo*, Diego e Fernando de Andrade. Trátase de cartas, provisións reais, emprazamentos, requirimentos etc. dos reis ós Andrade ou a persoas e institucións relacionadas con eles segundo se poderá ver polas citas. *Cámara, memoriais*:137; 149 -59; 153 -4; 1299 -114; 225, 255 s/n. *Cámara, Lib.* 36, f. 82 r; Lib. 53, f. 102 v; *Lib.* 60, f.127 v. *Estado, Leg.* 3, f. 117; *Leg.* 4, f. 31; *Leg.* 22, f 284; *Leg.* 82, FF.98 r -99.*Guerra Antiga, Leg.*. 2 e 3, número 220. *Padroado Real*, Mercedes Antigas, 5025, 24 e 26.*Padroado Real*, Cortes de Castela, 63 -33. *Consejo Real*, 51 -8.(Testamento de Don Fernando de Andrade. Copia)

R.A.H, A.S(Fondo Martínez Salazar ou Arquivo Salazar da Real Academia de Historia).

Trátase dun colección de copias autógrafas realizadas por Luís Salazar y Castro, de documentos, algúns deles perdidos, outros depositados en diversos arquivos polo que é de gran interés para o historiador dos temas que tratamos. O seu número é elevadísimo polo que citamos so os que nos ofrecen unha maior relevancia: M.4, FF. 133 – 134, 144,145; M -48, FF. 72 ,77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 92, 100, 101, 102, 103, 104; M - 63, FF. 60,61,62,63; M -71, FF. 223; M – 92, FF. 196 - 206; M -122, FF. 175, 178, 179, 180, 181, , 181; M -140, FF.197, 198, 199, 200, e outros

R.A.G. (Arquivo da Real Academia Galega)

Este arquivo ten, ademais doutros fondos, unha interesantísima colección de pergamiños correspondentes ós séculos XII, XIII e XIV, imprescindibles para o tema que estudamos. Algúns son copias ou trasladados.

Fondo Xeral, documentos históricos , D.H 1 -15, 1 -30, 1 -31. (Problemas relativos á fundación de San Agostiño de Pontedeume); Caixa 115/5. *Fondo Manuel Mato Bizoso. Fondo Martínez Salazar*, (Caixa 106, números 106 -1; 106 -4; 106 -23.1; 106 -19 e outros. *Fondo pergamiños*, procedentes do *Fondo Murguía* e do *Fondo Martínez Salazar*: P. 1 -15, P.1 -56, P 1 -35, P. 1 -19,

P. 3 -36, P 1 -49, P. 1 -50, P 1 -18, P. 2 -2, P -2 -5, , P.2 -6, P. 2 -7, P. 2 -14, P. 2 -6, P.2 -13, P. 2 -17, P. 2 -17, P. 2 -28, P.2 -19.-1246, P.2 -6, P. 2 -7,P.2 -90, P.2 -5, P.2 -15, P.5 -31, P.3 – 41, P. 2 -90 .Outros.

A.H.U.S (Arquivo Histórico Universitario de Santiago), Fondos propios, San Martín Pinario.

Leg. 74/75. Fondo antigo de San Martín Pinario, sinatura antiga, caixa 27, mazo 2. (A Coruña, 1520, V, 19.Carlos I estende Real Cédula pola se ampara ós cabaleiros galegos na posesión dos bens de que eran titulares segundo os posuíran os seus antepasados); Mitra, Leg, 55.Apeos en Miño e Betanzos realizados entre 1561 e 95 sobre bens da casa Lanzós - Andrade; Leg. 56, FF.19 – r -20 -v, Foro de a favor de don Fernando de Andrade do couto de Abegondo,realizado o 9 de novembro de 1521 que fora realizado a favor de Fernán Pérez de Andrade por tres voces. Realizado diante de Gómez Barral;Leg. nº 595.-Executorias en Bergondo, Cabanas e outros lugares próximos.

Arquivos microfilmados do A.H.U.S.

Dentro dos fondos dispoñibles no A.H.U.S, puidemos consultar, microfilme fondos procedentes do arquivos dos duques de Medinaceli(A.D.M.), de relevante importancia para o estudo dos dous últimos señores Andrade e dos cabaleiros e señores con eles emparentados

Sección Cillobre; Leg 1, doc. 2. A.H.U.S microfilme 31/32. (1474, II, 3.Concerto e pleito-homenaxe entre Gómez Pérez das Mariñas e Diego de Andrade); *Leg 1*, doc. 3 e 4, A.H.U.S microfilme 31/32. (1481, IX, 22.Concordia entre Dona María de Haro, muller de Diego de Andrade e Luís de Acevedo, con Constanza das Mariñas sobre os bens de Gómez Pérez das Mariñas,. Escribán Pedro Pita de Ferrol); *Leg 1*, doc. 6,A.H.U.S microfilme 31/32. (1514, maio, 15. Interrogatorio nun preito de bens entre o Conde de Andrade e Fernán Pérez Parragués, contra Luís de Acevedo); *Leg 4*, doc. 26, A.H.U.S microfilme 34/35. (1520, VI, 30.Testamento feito por Dona Violante de Acuña, irmán de Ares Pardo das Mariñas, viúva de Rui Freire de Andrade); *Leg 1*, doc. 45, A.H.U.S microfilme 1.(1500. Doazón de dona María das Mariñas e seu fillo Fernando de Andrade a dona Constanza de Aguiar de varias freguesías).*Sección Xunqueiras*, Leg 1, doc. 38 e 39,A.H.U.S microfilme 50.(1504, VIII, 4). Mellora feita por Fernán Pérez Parragués e Constanza das Mariñas); *Leg, 1*, doc. 8, A.H.U.S, microfilme número 31/32. (1526, decembro, 12. Requirimento feito por parte de Ares Pardo das Mariñas e Juan López Pardo ó conde Don Fernando de Andrade no preito que manteñen con Antonio de Quiñónes sobre a división de bens de Gómez Pérez das Mariñas); *Leg, 1* doc.41. A.H.U.S microfilme 50. (1527, Maio, 30, Valladolid).Testamento de Teresa de Andrade y Ulloa, filla de Fernando de Andrade e muller de Fernando de Castro. Testamentarios, o señor Conde don Fernando, seu pai e o señor Ares Pardo das Mariñas, seu primo).

Fondos do A.H.N, tamén **microfilmados** que se atopan no A.H.U.S. Roldo 80, número 81. Eloxio das novelas de cabaleira” por Bernardo de Claraval con introdución de Yves Emery.

A.R.G.(Arquivo do Reino de Galicia)

Unha boa parte dos fondos para o estudo de Galicia e, especialmente da provincia de A Coruña e as súas comarca, atópase neste arquivo do que nos facemos unha escolma daqueles fondos e documentos ós que nos referimos na obra. *Fondo Pergamiños*: Números, 13, 44, 48, 51, 79, 83, 99, 129, 131, 181, 198, 312, 354, 355, 412, 413, 414, 415, 442, 754, 850; outros. **Sección mosteiros**, *Fondo Sobrado*, Caixas 401, 407 e 409, (Mosteiro das Cascas, filial de Sobrado con documento referidos ós Andrade). *Mosteiro de Xubia*; C.424, Libro 253, FF. 3 r -7 r. *Fondo Monfero*; C. 449, Libro 279, outros; *Fondo Caaveiro*, Caixa 256, libro 1. **Fondo Facenda**, *Executorias de preitos, nobreza / Lemos* (Século XVII). Leg. 5528 -12; 5829 -1; 5830 -11; 7113 -8; 7658 -18. (Conteñen noticias que ofrecen referencia sobre as relacións patrimoniais herdadas dos Andrade).

A.R.G.-Sección arquivos persoais

Fondo Vaamonde Lores: caixa 4(1), número 7, (Testamento de Gómez Pérez das Mariñas); nº 8, (Foro outorgado á Fernán Freire de Andrade polo mosteiro de Monfero en 1483 da metade do pazo de Callobre); caixa 4(4), nº 1, (Pergamiño. Escritura de don Gómez Freire de Andrade, prior de Caaveiro a favor de Vasco de Chanteiro, 1493); caixa 4(5), números 14, 23; caixa 4(6), números: 1, 2, 3, 4; caixa 4(7), números 1, 2, 3, 4; caixa 5(1), (Sobrado), número 9 (Compulsa realizada o 10 -XI -1733, da real cédula do 23 de decembro de 1480 contra os Andrade e outros); 5; caixa 4(7), números 1, 2, 3, 4; Caixa 6(1) nº 22. (Protesta do abade e convento de sobrado contra Fernán Pérez de Andrade III, pola construción do castelo nas súas terras); caixa 6(1), nº 25. (Protesta do abade e convento de sobrado contra Nuño Freire de Andrade polas obras realizadas no Prioiro. Traslado); caixa 6(2), nº 21. (Escritura de fundación do convento de San Saturnino e cláusulas testamentarias de Juan Freire de Andrade e outros documentos alusivos a seu fillo Pedro de Andrade e seus descendentes).

Case tódolos documentos deste fondo, da época medieval, incluso de épocas posteriores, están relacionados coa nobreza e especialmente cos Andrade

Sección diversos, caixa 52. (Testamento de Sancho Sánchez de Ulloa, Conde de Monterrei. Traslado, Zamora 25 de setembro de 1505, diante do notario Pedro Pujedo. Encadernación en pergamiño, 12 folios, papel)

A.F.P (Arquivo da Fundación Fermín Penzol, Vigo)

Deste arquivo, coñecemos un documento das Coleccións Facticias, consistente nun foro de Monfero a Fernán Pérez de Andrade II, de 1302, consistente en 150 rapadas de pan a cambio de hipotecar as súas herdades.

Arquivos Municipais

No arquivos municipais consultados, agás o A.M.C, non existen documentos de orixe medieval pero si existen documentos que copian ou transcriben documentos medievais e ofrecen noticias

precisas sobre acontecementos e persoas da época medieval, neste caso relativas ós Andrade, ós que agora nos referimos e que aparecen citados nesta obra.

A.M.P(Arquivo municipal de Pontedeume): *Sección obras pública*, CC. 109, 110; *Sección hospitales, centros de asistencia e beneficencia*, (Hospital do Espírito Santo, na ponte), CC. 284 e 286; *Libro copiador de propiedades do concello*; C 454. Trátase de documentos da Época Moderna que dan noticias sobre personaxes e documentos medievais, algúns dos cales din copiar literalmente

Concello de Pontedeume, sala da alcaldía e *Centro de interpretación dos Andrade*: orixinal e copia de dous privilexios reais: o primeiro do 19 de maio de 1434 de Juan II que ratifica outros dos reis anteriores, o segundo, de Enrique III, do 5 de marzo de 1406 o terceiro de Enrique IV, que ratifica o de Juan II en 1464.

A.M.F(Arquivo municipal de Ferrol): Pergamiño exposto na sala do arquivo relativo ó privilexio de Enrique II sobre os coutos de Brión Balón e Mougá, copia deste e doutros pergamiños, de principios do XIX, en papel, en *Expedientes de limpeza s/de Sangue*, Caixa nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13, f. 16 r. Os documentos son importantes, a pesar de que están case todos publicados

A.M.B(Arquivo municipal de Betanzos): *Historia de Betanzos*, (1800 - 1812), inédita, escrita por Verín – Seijas y González de Hevia. Contén información do Andrade coincidente coa do nobiliario de Gándara

A.M.C(Arquivo Histórico Municipal de A Coruña): Contén Numerosos privilexios, cédulas reais, reais providións e documentos persoais moitos deles relativos a actividade dos Andrade, Son importantes os documentos en pergamiño, a maioría no *Fondo Martínez Salazar*, repartidos en 4 caixas , de coxo contido utilizamos os seguintes: Caixa I, Carpeta 1, 49 folios e 36 pergamiños, a maioría en bo estado: Número 16; número 47 (27 de xaneiro de 1381, Pedro Martínez,

abade de Monfero fai unha doazón á Fernán Pérez, *O Boo*), número 48, (Carta de foro do abade de Monfero, Lopo García a favor de Juan Freire de Andrade en Santa Marta de Ortigueira). Caixa II, carpeta 2, nº 1, 14 folios o último leva o número 16 e está cortado pola metade, e a numeración dos folios comeza no número 2. (escrituras das herdades compradas polo mosteiro de Monfero cos 40 000 maravedís estipulados no testamento de Nuño Freire de Andrade); carpeta 3, (Feixe de escrituras de Santa Catalina de Montefaro consistente en 39 folios en pergamiño).Caixa IV, carpeta 3, nº 2, (Índice de documentos en pergamiño alusivos a propiedades de Monfero realizado en 1833) e número 5 (*Tumbo Viejo de las escrituras de Monfero*, Libro 48) .

A maioría son fundamentais para o estudo do Andrade. Unha parte están xa publicados

Outros fondos do arquivo utilizados neste traballo: *privilexios, copias de cédulas reais, cédulas reais, Provisiones, Fondo Cartas, concordias etc*, tamén importantes, sobre todo para a época de Diego de Andrade e de seu fillo Fernando.

A.H.D.S (Arquivo Histórico Diocesano de Santiago)

No Arquivo Diocesano de Santiago atópase información referente ós aspectos eclesiásticos da diocese pero, tamén e aquí é onde atopamos utilidade no seu uso, referencias ás múltiples relacións que arcebispo e cabido mantiñan tanto con persoas como con institucións.

Entre os documentos e/ou series documentais de interese para o noso traballo destacamos: *Libro Memorial y relación en el qual se hallará escrito extensamente, y cada cosa particular toda la hazienda, rentas y bienes, preeminencias y derechos eclesiásticos y temporales que su dignidad Arçobispal de santiago tuvo antiguamente...*1435. (A.H.D.S,Caixa número 1 -43.

Caixa número 1 -496, *Memorias del arzobispado de Santiago por Don Jerónimo del Hoyo, canónigo de la Catedral Compostelana y visitador de la diócesis*, 1607: Caixa número 2 -1262), mazo 1, *visitas pastorais*, 1602, 1604 no referente á Capela do Espírito Santo, na ponte do Eume. Caixa número 3 -1263, *relación de hospitais do Arcebispado de Santiago*, 1570. Libro de Fábrica da parroquia de Santiago de Pontedeume, anos 1571 e 1591 e doutras parroquias da comarca pertencentes ó bispado de Santiago.

Serie Colexiatas”, Caaveiro, número 42 -366). Fondo San Martín, C. 32,(Sig. 1231). Tumbo XII , f. 125. (Mazo 32/33); C. 33,(Sig. 2.1.32). Tumbo XIII, Sección San Salvador de Bergondo: Instrumento de descripción de tombos de varios mazos con referencias de ventas, foros, testamentos, doazóns, sentencias etc. Importan os folios 14, 128, 129, 130, 131 e 133(1382 - 1411); C. 33, (Sig. 2.1.32).Tumbo XIV. Sección Cines, Importan, f. 256; C.35, Tumbo XVI, f. 278 (Mazo,84/6). Fondo Sta Clara”, 5/31

A.C.M (Arquivo da catedral de Mondoñedo)

No arquivo da catedral de Mondoñedo existen numerosos documentos, case todos pergamiños, con copias do século XVIII a maioría. Aluden as comarcas de Ferrol, San Saturnino, Pedroso, Trasancos e á individuos da comarca do Eume. Do seu conxunto utilizamos documentos da *Colección do mosteiro de Pedroso*, os número 3 e 5 dos 255 que contén o armario número 8: Tamén utilizamos os documentos correspondentes ós folios, 12, 13,22, 74, 91,122, 141, 142 dos *calendarios* I e II ou tombos da catedral, dos 1090 documentos que conteñen as 274 follas.

Finalmente utilizamos documentos do *Tombo Pechado*, un libro de 635 documentos en pergamiño dos que aludimos ós folios 63 e 102.

En cambio, o *Arquivo Diocesano de Mondoñedo*, non contén documentos medievais, aínda que si existen documentos posteriores, algúns moi importantes, como preitos, que copian documentos importantes da época medieval.

A.C.S.(Arquivo da Catedral de Santiago).

Colección López Ferreiro, *documentos soltos*, S. 1/23,2º, carpeta 1: Calisto II impón penas eclesiásticas ós malfeitores de Galicia e da cidade de Santiago, sendo afectado Fernán Pérez, *O Mozo* polo coutos de Muniferral e Feás(San Marcos de Roma, 4 de maio de 1455); no mesmo senso *documentos soltos*, S 1/20, carpeta 1: bula de Nicolás V dirixida ós bispos galegos en 1448, ordenando que se devolvan ás súas respectivas igrexas os bens e xurisdicións usurpados que pertencen ás mesas capitulares (Roma 20 de agosto de 1448). *Tombo E,CF, 29,FF. 2 v e 38 r -41 v* (Preitos entre a Igrexa de Santiago e os sucesores de Fernán Pérez de Andrade, *o Boo* pola posesión dos coutos de Miniferral e Feás). A.C.S, *Actas capitulares, libro I*, I.G .475, f. 18 v.(Acordos sobre a Santa Irmandade).

A.C.L.(Arquivo da catedral de Lugo)

Serie *Privilexios reais en Pergamiño*, tomo 10, Número 53, f. 25 -r (Toro, 12 -X- era de 1409(1371). (Enrique II ordena a Pedro Ruíz Sarmiento que non use o seu oficio na cidade de Lugo nin nos seus coutos e que non impoña tributos nin subsidios ós seus veciños. Importa pola relación con Fernán Pérez de Andrade);Número 56, FF. 26 r -v(Burgos 11 de Agosto, Era 1417(1379). O Bispo Pedro queixase ó Rei de que Pedro Ruíz Sarmiento, Adiantado Maior de Galicia e o seu Meiriño, impón “pechos” e outros tributos nos coutos da igrexa de Lugo. Importa pola relación con Fernán Pérez de Andrade),Número 50, FF. 24 r -25 v.(20 de abril da Era 1393, ano 1355), (carta de Pedro I ó bispo de Lugo dándolle instrucións contra os partidarios de seu irmán bastardo Enrique de Trastámara); Número 53. FF 25 r.Toro, 12 - X- era de 1409.(Enrique II Ordena a Pedro Ruíz Sarmiento que non use o seu oficio contra a cidade de Lugo nin nos seus coutos e que non impoña tributos nin subsidios ós seus veciños).

B.-Coleccións documentais

BOLETÍN DA REAL ACADEMIA GALEGA,

-*Colección de documentos históricos*, 3 tomos, A Coruña 1915, 1931, 1965.

CAL PARDO, E.

- *Colección diplomática medieval do arquivo da catedral de Mondoñedo*, Consello de Cultura Galega, Santiago, 1999.

-*Tumbos del Archivo de la Catedral de Mondoñedo. Calendarios*, Lugo, 2005

-*Tumbos de la catedral de Mondoñedo. Tumbo Pechado*. Inédita ¿ Lugo, 2006?

-*El Monasterio de San Salvador de Pedroso*, A Coruña, 1984. Contén apéndice documental

DAVIÑA SÁINZ, S.

-“Tumbo del monasterio delas Cascas”, I -IV, *Anuario Brigantiño*, número 21- 26, anos 1998 -200

DE PABLOS RODRÍGUEZ, J. C. GONZÁLEZ BALACH, T. E FERNÁNDEZ VIANA, J.I.

- “El Tumbo de Caaveiro”, I e II, *Cátedra*, números 3 e 4, Pontedeume, 1996/1997

DIAZ MARTÍN, L.V.

-*Colección documental de Pedro I de Castilla*, 1350 -1369. (Salamanca, 1997), Valladolid, 1999. 4 tomos.

DURO PEÑA, E,

- *Documentos da catedral de Ourense*, edición do Consello de Cultura Galega, 1996

FERNÁNDEZ VIANA, J.I. e GONZÁLEZ BALASCH, T.

-“El Tumbo de San Juan de Caaveiro”, en: *El Monasterio de San Juan de Caaveiro*, A Coruña, 1999

FERRO COUSELO, J.

-*A vida e Fala dos devanceiros. Escolma de documentos galegos en gallego dos séculos XII ao XVI*. 2 tomos, Vigo 1967.

GARCÍA ORO, J,

-*Don Fernando de Andrade, conde de Villalba*, Xunta, 1994, Anexo documental

GARCÍA, J. Catalina

-“Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”. En: *Historia General de España*, T. 40, Madrid, 1983. Rexesto documental sobre Pedro I.

IGLESIA Antonio de la.

-“Santa Catalina de Montefaro”, *Galicia, Revista Universal de este Reino*, Vol. IV, ano V, 1864.(A.M.C)

-*El Idioma Gallego*, Tomos I e II, A Coruña, 1886

LUCAS ÁLVAREZ, M,

-“El Archivo del monasterio de San Martiño de Fora o Pinario de Santiago de Compostela”, *Seminario de Estudios Galegos*, 1999, 2 tomos. A Coruña 1999.

LÓPEZ FERREIRO, A.,

- *Historia de la S.A.M. I de Santiago de Compostela*, Santiago, 1918-1911, volmen VI e VII, 1904.(Apéndices documentais)

-*Colección Diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, 1901.

LOSCERTALES DE G. de VALDEAVELLANO, P.

-*Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*, 2 tomos, Madrid, 1976.

MONTERO DIAZ, S.

-*Colección diplomática de San Marín de Jubia*, B.U.S., Santiago 1935. Tamén Rexesta documental.

PALERES MÉNDEZ, C.

-*El monasterio de Sobrado*, Apéndice documental nº 39, PP 301, Biblioteca da Universidade de Santiago.

PARDO DE GUEVARA, E.

- *Los Señores de Galicia*, II, A Coruña, 2000, documentos e recensións

PORTELA SILVA, Mª J.

- *Colección diplomática de la Catedral de Lugo*: siglos XIV y XV, Santiago, 1992.

- *Documentos da catedral de Lugo*. Consello de Cultura Galega, Santiago, 1998

PORTELA SILVA, M.J. GARCÍA ORO, J.

- *La Iglesia y la ciudad de Lugo en la Baja Edad Media. Los señoríos. Las Instituciones*, Anexo de CEG. XXIV, Santiago, 1997.

REY ESCARIZ, A.

- “Traslado de dúas cláusulas testamentarias de Rui Freire de Andrade, pai de Nuño Freire de Andrade, Juan Freire de Andrade, Lopo Núñez e Fernán Pérez”. BRAG. *Colección de documentos históricos de Galicia*, I, PP. 67/68. O traslado efectuado en Monfero o 25 de setembro de 1400 (RAG, Fondo Martínez Salazar, Pergamiños (32 x 27), P-2/15). Tamén en: AHN, Clero, Monfero, carpeta 508, número 7.

RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, A.

- *Las fortalezas de la mitra compostelana y los irmandiños*, 2 tomos, A Coruña, 1984.

- *Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*, anexo de CSIC. IPS, Anexo N° XXIII, Santiago, 1995. Título orixinal (1435) ¹⁷: “*Libro Memorial y relación en el qual se hallará escrito extensamente, y cada cosa particular toda la hazienda, rentas y bienes, preeminencias y derechos eclesiásticos y temporales que su dignidad Arçobispal de santiago tuvo antiguamente....*”. (A.H.D.S, número 1(43).

SÁCHEZ BENITO, J. M.

-*Colección de documentos de la Santa Hermandad*(1300 -1500),Instituto provincial de investigaciones y estudios toledanos, Toledo, 1990.

SÁNCHEZ BELDA, L.

-*Documentos reales de la Edad Media referentes a Galicia: catálogo de los conservados en la sección del clero del A.H.N.* Madrid, 1953

VAMONDE LORES, C.

- *Ferrol y Puente deume. Escrituras referentes a propiedades adquiridas por el monasterio de Sobrado en los dichos partidos durante los siglos XII, XIII y XIV*, A Coruña 1909.

-*Gómez Perez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917.

URGORI CASADO, F.

- “Tumbo de la dignidad episcopal de Mondoñedo”, *Boletín de Estudios Mariñáns*, Untia, número 23, PP. 10 e ss.

VÁQUEZ BERTEMEU, M.

-*La hacienda arzobispal compostelana. Libros de recaudación* (1481-1491), Instituto de Estudios Galegos Padre Sarmiento. Santiago 2002 (*Libros de la Recobdança de la Iglesia de Santiago*, A. H. D. S. C. Leg. 105 -15)

VÁZQUE MARTÍNEZ, A.

-*Documentos pontificios de Galicia*, 1083 -1341) A Coruña, 1941.

¹⁷ O título foi escrito en 1600 na época do arcebispo Juan de San Clemente, pero está datado en 1435 sendo bispo Lope de Mendoza

Catálogos e afíns

DURO PEÑA, E.

- *Catálogo de los documentos privados en pergamino del archivo de la catedral de Ourense* (888 -1554). Instituto Padre Feijoo, Ourense, 1973.

FERRO COUSELO, J.

- *Catálogo de libros de la sección del clero do* Arquivo Provincial de Ourense

CAL PARDO, E.

- *Catálogo de documentos escritos en pergamino del archivo de la catedral de Mondoñedo*, (871 -1492) Lugo, 1990

GARCÍA ASER, R. e LAFUENTE URIEN, A.

- *Archivos nobiliarios. Cuadro de clasificación, Sección nobleza del A.H.N.* Ministerio de Educación, cultura y Deporte Madrid, 2000.

GIL MERINO, A,

- *Archivo Histórico del Reino de Galicia. Guía del investigador*, Madrid, 1976

JIMÉNEZ GÓMEZ, S.

- *Guía para el estudio de la Edad Media gallega* (110-1480), Santiago, 1973

LÓPEZ GÓMEZ, P.

- *Real Archivo del Reino de Galicia*, Madrid, 1988

PALLARES MÉNDEZ, C, PORTELA SILVA, E e BARREIRO FERNÁNDEZ, J-R.

- *Inventario de fontes documentais da Galicia Medieval*, I, *Consello de Cultura Galego*, Santiago 1980.

PALLARES MÉNDEZ, C. E PORTELA SILVA, E.

- “Historiografía sobre la Edad Media de Galicia en los diez últimos años” (1976-1986), *Studia Histórica*, VI (1988), PP. 7-25

C.-Crónicas, libros de leis e afíns

ALFONSO X,

- *Fuero Real*; edición facsímil (RAH, Madrid, Imprenta Real, 1836), Valladolid, 1979

- *Especulo*; edición de Gonzalo Martínez Díez, Ávila, 1985

- *Las siete Partidas*, Edición facsímil (Glosadas por el Licenciado Gregorio López, Salamanca, MDLV), BOE, Madrid, 1985, 3 tomos

ANÓNIMO

- *Libro de la montería de Rey D. Alfonso XI* (1340), Ed. J. Gutierrez de la Vega, Madrid, 1877, 2 tomos

- *Gran crónica de Alfonso XI*, edición de Diego Catalán en dos tomos, Madrid, 1976.

- *Hechos de don Berenguel de Landoira, Arzobispo de Santiago* e “Crónica de Alfonso Onceno”, B.A.E, 1875; apéndice II de *Hechos de don Berenguel de Landoira, Arzobispo de Santiago*, 1983. Edición de M.Díaz y Díaz, J. García Oro, Daría Vilariño Pinto *et alii*, Santiago, 1983.

- *Crónica de Enrique IV de Castilla*, 1454 -1474, Edición crítica de María del Pilar Sánchez-Parra, Madrid, 1991

- *Historia Compostelana*. Traducida por Fr. Manuel Suárez con anotación e introducción de Fr.José Campelo, Santiago, 1950. Copia por capítulos no arquivo da R.A.G, Fondo *Documentos Históricos*, 2/21 a 2/29

B.A.E, *Los Códigos españoles*

- “Lex Wisighotorum ou liber iudicorum”, : *Los Códigos Españoles*, Madrid, 1847,tomo I.
CARRILLO DE HUETE, P.

-“Cronica del Halconero de Juan II”,en: *Crónicas Españolas*, VIII. Edición y estudio de J. de Mata Carriazo, Madrid, 1946.

-*Crónica incompleta de los Reyes Católicos*(1469 -1476), edición da R.A.H con notas de J.Puyol, Madrid, 1995

CHACÓN, G.

-“Crónica de Don Álvaro de Luna, Condestable de Castilla y Maestre de la Orden de Santiago”. Edición de J Mata Carriazo en: *Crónicas Españolas*, II, R.A.H, Madrid, 1940.

DE TUY, Lucas

-*Crónica de España*, Biblioteca Nacional, Manuscrito 816, (F -1)

DE VALERA, Mosen Diego.

-“Crónica de Enrique IV”. Edición de J. Mata Carriazo en: *Crónicas españolas*, IV,R.A.H, Madrid, 1941

DE ANDRÉS DIAZ, S.

-“ Las fiestas de caballería en la Castilla de los Trastámara”, *España Medieval.V, Estudios en memoria del profesor D. Caludio Sánchez Albornoz*, I ed. Universidad Complutense, Madrid, 1986.

DEL HOYO, Jerónimo.

-*Memorias del arzobispado de Santiago por don Jerónimo del Hoyo*, 1607. (Edición de M.Díaz y Díaz, José García Oro, Daría Vilariño Pinto *et alii*, Santiago, 1983).

ENRIQUEZ DEL CASTILLO, Diego.

-*Crónica del Rei Enrique, el cuarto de este nombre*, (1516) Edición crítica de Aureliano Sánchez Martín, Universidad de Valladolid, Zamora, 1994.

FLÓREZ, E. RISCO, M.,

-*España Sagrada*, (51 tomos, Madrid, 1647 -1879), Edición Facsímile de J Alvarellos en 8 tomos, (Os referidos a Galicia), Lugo, 1990

FROISSART, Jean

-*Chroniques*. Ed. De Albert Mirot, tomos 13 e 14, París, Librairie C. Kincksieck, 1966.

-*Crónicas*, (libro primeiro) Traducción de V. Cirlot e J.E Ruiz Domenee, Colección de lecturas medievales, número 27, Madrid, 1988

LOPE GARCÍA DE SALAZAR, L.

- Manuscrito da Biblioteca Nacional co título de *Libro de fechos de algunas personas e linajes e peleas que aceçieron en Vizcaya e montaña*. Manuscrito 1203(E -214), 372 folios. Ed. Edición de A. Rodríguez Herrero- sobre edición sobre o código da R.A.H de Maximiliano Camaron: *Las bienadanzas y fortunas*, 4 tomos, Bilbao, 1965 .

LOPES, Fernão.

-*Crónica de D. Fernando*, edição de Giuliano Macchi, Lisboa, 2004

-*Crónica de D. João I*. Edição crítica de Teresa Amado (Lisboa 1700), serie Seara Nova, nº 14. Lisboa, 1980.

-“Historia de Uma Revolução”. Primeira parte da *Crónica de El-Rei D João I de Boa Memoria*, 3ª edição preparada por José Hermano Saraiva: Livros de bolso Europa América, número 146, Lisboa, 1979

LÓPEZ DE AYALA, P.

-“Crónica del Rey Don Pedro”, Ed. C. Rossle en *Crónicas de los Reyes de Castilla*, B.A.E, LXVI, Madrid, 1953

-*Crónica del Rey don Enrique, Segundo de Castilla*, B.A.E, LXVIII, Madrid, 1877, PP. 1-64

-“*Crónica del Rey don Juan I, Primero de Castilla e de León*”, en : *Cronicas de los Reyes de Castilla* B.A.E, Tomo LXVIII, Madrid, 1877, vol. II.

-*Crónica del Rey don Enrique, Tercero de Castilla e León*, BAE, vol. LXVIII, Madrid, 1877, PP.161-271

MARTÍNEZ DIAZ, G.

-*Libro Becerro de las Behetrías*, León, 1981, 3 tomos. Tomos I e II, estudio e texto; tomo III, mapas e índices.

MOLINA, B.E.

-*Descripción del Reino de Galicia*, Edición de José A. Parrilla, con prólogo de Ramón Villares, (Mondoñedo, 1550), Coruña 1998, p. 170

PÉREZ DE GUZMÁN,E,

-*Crónica del señor Rey Don Juan el segundo de este nombre en Castilla e Leon*, Edición de Lorenzo Galíndez Carvajal, (BAE, Madrid,1953), Valencia 1979.

PÉREZ De GUZMMÁN, F.

-*Generaciones, semblanzas y obras de los excelentes Reyes de España, don Enrique el Tercero e don Juan el Segundo, y de los venerables prelados y notables caballeros que en los tiempos destos Reyes fueron*. B.A.E, Madrid, 1953, tomo CXVIII.

PULGAR, H. del.

-*Crónica de los Reyes Católicos*, BAE, tomo LXX; Madrid, 1953. Temén en: *Crónicas de España*, V; edición de J Mata Carriazo.

PALENCIA, A. de,

-*Crónica de Enrique IV*, Manuscrito do século XVI da Biblioteca Nacional, N° 1625, Edición de A. Paz y Meliá, BAE, Madrid, 1973.

REAL ACADEMIA DE HISTORIA.(RA.H)

-“*Crónica de Juan II de Castilla*”, Edición de Juan de Mata Carriaza, Madrid, 1982, en: *Crónicas de España*.Edición de Juan de Mata Carriazo, Madrid, 1940. T. II. Cap. III.

REAL ACADEMIA DE HISTORIA.(R.A.H)

-*Cortes de los Antiguos reinos de León y de Castilla*. Utilizamos 6 tomos, editados en Madrid, entre 1861 e 1903: volumen II, tomo I, 1861; volumen III, tomo II,1863; volumen IV, tomo III, 1866; volumen V, tomo IV, 1883; volumen I, Parte Primera, 1883 e volumen VI, tomo V, 1903

SANDOVAL, Prudencio, bispo de Paplona(1551 -1620)

-*Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V.* Edición y estudio de Carlos Seco Serrano, B.A.E, Madrid 1846.

VAASQUES, Ruy.

-*Crónica de Santa María de Iria*, edición J. Antonio Souto Cabo, S.E.G; Santiago, 2001.

ZURITA, G.

-*Anales de la Corona de Aragón*, Edición de Urbieto Arteta e María de los Desamparados Pérez Soler sobre a base da edición de 1610, Valencia 1967, 4 tomos.

-*Historia del Rey Don Hernando el Catholico, Zaragoza, 1580* (B. X. U. S), Edición facsímil, Zaragoza, 1984

- *Historia del rey Don Hernando el Católico: delas Empresas y Ligas de Italia*, edición de Angel Canellas López(1585), Zaragoza, 1989.V tomos. (T. V, Zaragoza 1996).

Nobiliarios, Libros de xenealoxía e similares

APONTE, P. Jerónimo de.

-*Lucero de la nobleza de España*, Manuscritos da Biblioteca Nacional, 1372(K -14) e 1280(K -17). Século XVII

BARCELOS, Conde de.

-*Nobiliario do conde don Pedro filho del rei D. Dinis de Portugal*. Manuscrito da Biblioteca Nacional, 1450(K -7), Século XVII, 311 folios. Ed. de Juan Bautista Lavaña ; reimpresión facsímil de “Bibliófilos Gallegos”, Santiago, 1994,(Roma, 1646).

-“Libro de Linhages do conde don Pedro”, edición crítica de J Mattoso, *Portugalia Monumenta Histórica*, II, Lisboa, 1980.

CRESPO POZO, J.S.

-*Blasones y Linajes de Galicia*, 3 tomos, Santiago, 1957 -1965.

CARTAGENA, Alonso de ,.

-“Libro de las genealogías de los Reyes de España”. Edición de Bonifacio Palacios *et alii*, vol. 2. Valencia; *Scriptorium*, 1995

CLARAVAL, Bernardo de,

- *De novae militiae*.(Titulo orixinal: *De la Nouvelle Cheealerie; vie de Saint Malechie*. Edición de Pierre Yves, París, 1990

DUARTE, D.

-*Leal Conselheiro*, edición de João Morais Barbosa, Biblioteca de Autores Portuguesa, Lisboa, 1982

FRENÁNDEZ DE BETHENCOURT, E.

-*Historia Genalógica y Herádica de la Monarquía Española, Casa real y Grandeza de España*, tomo IV, Madrid, 1897.

GÁNDARA Y ULLOA, Fr. F. De la

-*Armas i Triunfos. Hechos gloriosos de los hijos de Galicia*(reimpresión en Bibliófilos Gallegos con introducción de Filgueira Valverde, Santiago, 1970), Madrid, 1662.

LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA, M.

-*Contribución al estudio de la historia nobiliaria española*, 2 tomos, Madrid, 1951 e 1953

LOMAX DEREK, W,

-*Crónica de las tres órdenes de Santiago, Alcántara y Calatrava: estudio sobre la obra de Rades y Andrada*, Barcelona, 1980

- *La Orden de Santiago*, Madrid, 1965.

PORTEÑO; Baltasar,

- *Nobiliario del Reino de Galicia*,1572, ms. da biblioteca de Carlos Martínez Barbeito

RADES Y ANDRADA, F.

-*Chronica de las tres ordenes y cauallerias de Santiago, Calatraua y Alcántara....*
Facsímil, Toledo, 1575, Barcelona, 1980

-*Chronica de la orden y cauallería de Santiago*. Facsímil Toledo, 1572, 154 PP.

SALAZAR ACHA, J de

-*Los descendientes del conde Ero Fernández fundador del monasterio de Santa María de Ferreira de Pallares*, Actas del Coloquio “Galicia en la Edad Media”, Madrid, 1990.

SANTAMARÍA, Alonso de.

-*Doctrinal de Caballeros*. V libros, manuscrito do século XV; 194 folios en papel escritos a dúas columnas e 48 líñas. Encuadernación de pel sobre táboa do século XVI restaurado no século XIX. Bibliteca Nacional, Manuscrito número 27

VASCO DE APONTE,

- *Recuento de las casas antiguas del reyno de Galiçia de noveçientos, ochoçientos, seteçientos, seisçientos, quinientos, quatroçientos treçientos y dosçientos años, la quales son de solar conoçido y de armas y apellido*,(Un dos manuscritos en A.H.N, *Sección Diversos*, doc. 247).Edición crítica de J. García Oro, M. Díaz y Díaz, Pilar Oro Trigo et alii, Santiago, 1986.

VEGA, Malaquías de la ,

- *Chronología de los Illmos Jueces de Castilla; Nuño Núñez Rasura y Layn Calvo: antecesores dela esclarecida, familia de Castro; Condes de Lemos, Andrade y Villalva, y Marqueses de Sarria.* Biblioteca Nacional, ms. 19.418. Fotocopia en Instituto Padre Sarmiento.

D.-Bibliografía:

Bibliografía específica da casa de Andrade

BAZ VICENTE, M^a J.

-*El Patrimonio de la casa de Alba en Galicia. Siglos XVII-XX*, Tese douroal, Santiago, 1995(B.U.S, microfilmada). Publicada co título *Señorío y propiedad foral en la alta nobleza en Galicia. SS XV-XX*, Serie Estudios, Madrid, 1996

BALSA DE LA VEGA,

-“El Favorito de Enrique II”, en: *La Ilustración Española y Americana*, nº 35, Madrid, 1910

BREIJO MARTÍNEZ, C,

-*Fundación do vínculo e morgado da casa de San Saturniño feito por Fernando de Andrade*”, *Cátedra*, Pontedeume, 2006, Nº 13, p. 221 - 276.

CAMPOS CAZORLA.

-“Rarezas Iconográficas en S.Francisco de Betanzos”, *Boletín De la Comisións Provincial de Historia y Arte de Orense*, XIV, 1944, PP 55 -79

COMERMA Y BATALA, A.

- *El Palacio de los Condes de Andrade*, Almanaque de Ferrol, 1910, PP. 101 -109

- *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*, B.R.A.G, VIII, 1915, p. 107.

Contén a protesta do mosteiro de Sobrado contra Fernán Pérez pola construción do castelo de Nogueirosa.(A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 22, Protesta do Abade de Sobrado contra ó Bóo).

CORREA ARIAS, J. F.,

-*Fernán Pérez, O Boo. Mentalidade e realidade social*, 2003.

- “ A Ponte do Ume”, I e II, *Cátedra*, números 2 e 7 , Pontedeume, 1995 e 2000

-“Puntualizacións sobre un privilexio concedido por Pedro I á Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*”, *Cátedra*, número 13, Pontedeume, 2006, PP.1001 -126.

CUBA REGUEIRA, A. M.

- “El condado de Villalba en el Antiguo Régimen”, *Estudios Mindonienses*, número 14, Ferrol, 1998

- *El Condado de Villalba en el Antiguo Régimen*. Tese doctoral, U.N.E.D. Xunta de Galicia, Salamanca, 2005, 1904.

CHAMOSO LAMAS, M.

-“Sepulcros de Monfero” (artigo), En: *Escultura funeraria en Galicia*, Ourense, 1979 comarca de Ferrol”, *Cátedra*, Pontedeume, 2000, N° 13, PP. 435 -471

ERIAS MARTÍNEZ, A

-“Sancha Rodríguez, muller de Andrade e Nuño Freire, Mestre de Christus”, *Anuario Brigantiño*, N° 14, Betanzos, 1991, PP. 185- 222.

-“La eterna caza del Jabalí”, *Anuario Brigantiño*, nº 22, 1999, PP. 226 e SS

ESTRADA GALLARDO, F.

- *Las casas de Gómez Pérez das Mariñas y el palacio de Capitanía General*, BRAG, 29/30(A Coruña, 1970), pp. 331-3355

GARCÍA ORO, José.

-*Don Fernando de Andrade, conde de Villalba*, Santiago, 1993. (Historia e apéndice con 232 páxinas de documentos, a maioría relativos a Fernando de Andrade)

-*Pontedeume y sus señores en el Renacimiento*, A Coruña, 2003. (Historia e apéndice con 160 documentos, a maioría dedicados ós descendentes de Fernando de Andrade)

GONZÁLEZ FRESCO, M. P.

-“Fundación del mayorazgo Lanzós-Andrade”, *Museo de Pontevedra*, XLVI, 1992, PP. 399-424

IGLESIA Antonio de la.

-“Cláusula del testamento de Gómez Freire de Andrade”, año 142, en: *El Idioma Gallego*, A Coruña, 1886, PP. 29 e 30

MARTÍNEZ BARBEITO Y MORÁS, C.

-*Diego de Andrade, “Capitán y Valedor” de la Coruña*, La Voz de Galicia, 22 e 29 de XII de 1965 e 5 de xaneiro de 1966

MARTÍNEZ SALAZAR, A.

-*Betanzos: Sepulcro de Fernán Pérez de Andrade*, Coruña, 1904.

-*Las doblas de Fernán Pérez*, Colección de Documentos do B.R.A.G, I, PP. 18/19.

MANSO PORTO, C.

- *El Convento de Santo Domingo de la Coruña*, A. B, nº 13, Betanzos, 1990, PP 204 - 245.

-“Fernán Pérez de Andrade *O Boo*, y sus vínculos con la nobleza lucense a través de tres nuevos documentos”, *Anuario Brigantiño*, Nº 15, Betanzos, 1992, PP. 223 -230.

NOVO CAZÓN, J.L,

-“Vilalba no século XVII”, *Caderno de Estudios Chairegos*, número 3, Vilalba, 2006, PP.19 -25

NÚÑEZ RODRÍGUEZ.

-“El sepulcro de Fernán Pérez de Andrade en San Francisco de Betanzos como expresión de una individualidad y una época”, separata da *Revista Bracara Augusta*, XXXV, fascículo 79, Braga, 1981.

RIVADULLA CONDE, Isabel F.

-“Los siete puentes de Fernán Pérez de Andrade”, *Boletín do seminario de estudos mariñáns*, nº 3, 1987, pp 57 a 63.

RODRÍGEZ OTERO, R.

- “Los Andrade y su entorno monacal”, *Boletín del Seminario Fontán Sarmiento*, num. 22, (2001), pp. 74-76

VAAMONDE LORES, C.

-“La tumba de Aras Pardo en el templo monasterial de Monfero; Revista, *La Coruña del turismo*, 1971

-“Nuño Freire de Andrade”, *Almanaque Gallego*, Buenos Aires, 1916

VÁZQUEZ LÓPEZ, M. J.

- “Aportaciones al estudio de la nobleza gallega en el Medievo. La Casa de Andrade, “*Estudios Mindonienses*, nº 6, 1990, p. 811

VALES VILLAMARÍN, F.,

-“El sepulcro de Andrade, *O Boo*”, *Anuario Brigantiño*, 1, Betanzos, 1949

-*Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30(A Coruña, 1970), PP. 3008-325

VARELA CAMPOS, P.

-“Acercamiento al Estudio de la Nobleza Gallega como promotora de Obras artísticas: los Andrade en el señorío de Pontedeume”.(ss XIV -XVI), *Brigantium*, 1993/4, 8, PP. 151 - 164.

ZOLTAN, V. H.

-“Los Andrade: una biografía histórica”.., *Anuario Brigantiño*, nº 14, 1991, PP. 167 -183.

Bibliografía de ámbito local do territorio Andrade

BARRAL RIBADULLA, D.

-*La Coruña en los siglos XIII -XIV. Historia y configuración urbana de una villa de realengo en la Galicia medieval*, A Coruña, 1998.

BARREIRO FERNÁNDEZ,J. R.

-“ Historia de la ciudad de la Coruña”, *La Voz de Galicia*, A Coruña,1986

CAL PARDO, E.

-“Episcopologio mindoniense”.C.S.I.C. *Instituto de Estudios Galegos, Padre Sarmiento*, Santiago, 2003

CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ,M. A.

-“El desfile de los meses en Santa María de Azougue”, *Anuario Brigantiño*, nº 16, Betanzos, 1993.

CASTILLO, Ángel del,

-*Castillos medievales de la provincia de la Coruña*, Faro de Vigo, nº especial del centenario, 1953.

COUCEIRO FREIJOMIL,A.

-*Historia de Pontedeume e a sua comarca*, 4ª edición, Pontedeume, 1992.

De EVIA Y GOOSSENS,Enrique.

-*Historia y descripción de la ciudad de Coruña*, (1845), A Coruña, 1975.

GONZÁLEZ GARCÉS, M.

-*Historia de la Coruña*, 1987

LÓPEZ SANGIL, J.L.

- *Historia del monasterio de Monfero*, A Coruña, 1999.

LIBUNCA,(colectivo)

- *Anuario cultural do concello de Neda*, número 6, 2003.

MARTÍNEZ SANTISO,M,

- *Historia de la ciudad de Betanzos*, Coruña, 1987.

MONTERO ARÓSTEGUI, M.

-*Historia de Ferrol*, (Ferrol,1858), Pontedeume, 1971

MILLÁN GONZÁLEZ PARDO,I.

- *Toponimia del Concejo de Pontedeume y cartas reales de su puebla y alfoz*, Coruña, 1987.

NÚÑEZ-VALERA, J.R. e RIBADULLA PORTA, J.E.

- *Historia comentada de Betanzos*, II tomos, Betanzos, 1984.

PENA GRAÑA,A.

- *Narón, un concello con historia de seu*, Narón, 1992

PIÑEIRO PITA , M. e VEIGA ÁVAREZ, A.

-*Narahío*, Narón, 1999

PEREIRA MARTÍNEZ, J. C.

- “A Encomenda de Betanzos da Orde do Temple”, *Anuario Brigantiño*, nº 16, 1995, PP. 13 e SS.

PORTA DE LA ENCINA.

-“El cartulario de Caaveiro como fuente para escribir la Historia”, *Catadra*, 1996, PP. 101 e 120.

RAMIL GONZÁLEZ, E.

-“Excavacións arqueológicas no castelo de Moeche”, *Cátedra*, nº 11, Pontedeume, 2004, PP. 235 -279.

RIVERA ROUCO, E.

- *Historia de Puentes de García Rodríguez*, Coruña, 1976

SARALEGUI Y MEDINA,

- *Efemérides Ferrolanas*, Madrid, 1905.

- *San Martín de Jubia*, Ferrol 1898.

SOUTO VIZOSO,A.

-Sinopsis monográfica del monasterio de San Martín de Jubia o del Couto, Ferrol, 1981.

VÁZQUEZ REY A.

- “Aproximación a la Historia de Santiago de Franza” *Beiramar*, XLV aniversario da Sociedade de Amigos da Paisaxe Galega. Mugardos 1992.

- *Heráldica de la villa de Pontedeume*

URGORRI CASADO, Fernando,

- “Puentes y caminos de la provincia de La Coruña”, Revista del Instituto Cornide, números 5 e 6 (1969 -1970), A Coruña, 1972

Bibliografía Xeral e/ou complementaria

ARCA POZO, Adrián

- *Las órdenes milietares en le Reino de Galicia a finales de la Edad Media*. Tese doutoral, Facultade de Xeografía e Historia da universidade Complutense de Madrid, 1994. Inédita

ARMESTO, V.

- *Galicia feudal*, 2 edición, Vigo, 1968

- *La Rebelión Irmandiña*, Madrid, 1977.

AUREL, Martín.

- *Les Noces du comte. Mariage et politique en Catalogne (785-1213)*, París, 1994.

ASTON A.H. e PHILPIN, CH.E.

- *El debate Brenner*, Barcelona, 1988

AYALA MARTÍNEZ, Carlos de.

- “ La monarquía y las órdenes militares durante el reinado de Alfonso X”, *Hispania*, núm. 178, 1991.

C. BALIÑAS PÉREZ, C

- “O Poder Militar como elemento de afirmación social. O Caso da Nobreza Altomedieval Galega”, III e IV Senanas Galegas de Historia; *A Guerra en Galicia. O Rural e o Urbano na Historia de Galicia*, Asociación de Historiadores Galegos, Santiago, 1996.

BARBERO, A.

- “Pervivencias matrilineales en la Europa medieval: el ejemplo del norte de España” en: *La condición de la mujer en la Edad Media*, Coloquio hispano-francés, 1984, Madrid, 1986.

- *L’Aristocrazia nella società francese del medioevo*, Bolonia, 1987.

BARRAL i ALTE, Xabier.

-“Propaganda eclesiástica y poder Feudal”, *In: Propaganda y Poder*. Lisboa, decembro de 2001. Congreso Peninsular de Historia de Arte, Lisboa, 5 -8 de Maio de 1999.

BARROS, C.

-*Mentalidad y revuelta en la Galicia irmandiña: favorables y contrarios*, tese doutoral, Santiago, 1988.

-*Mentalidade xusticieira dos irmandiños*, Vigo 1988 (*Mentalidad Justiciera de los irmandiños, siglo XV*, Madrid, 1990).

- “Vasallos y señores: uso alternativo del poder de la justicia en la Galicia Medieval”, *Primeiras jornadas sobre formas de organización e exercicio dos poderes na Europa do sul. Séculos XII –XVIII*, Lisboa, 1988, PP. 345 -354.

-*Vivir sin señores. La conciencia antiseñorial gallega en la Baja Edad Media, señorío y feudalismo en la Península Ibérica*, Zaragoza, 1993

-*Viva el-Rei*, Vigo, 1996.

-“As orixes medievais da Xunta de Galicia”, VII Semana Galega de Historia, organizada pola Asociación Galega de Historiadores. Universidade de Santiago, 1998.

-“O que sabemos dos irmandiños”, en: *Os capitulos da Hermandade. Peregrinación e conflito na Galicia do século XV*. Santiago, 2006

BECEIRO PITA, I

-*La Rebelión Irmandiña*, Madrid, 1977.

-“ Educación y cultura en la nobleza (siglos XIII -XV)”, *Anuario de estudios Medievales*, XXI, 1991, pp 571-589

BECEIRO PITA, I, Y CÓRDOBA DE LA LLAVE, R.

- Parentesco, poder y mentalidad: la nobleza castellana, siglos XII- XV, CSIC, 1990.

BICETTO, B.

- *Historia de Galicia*, Tomos V e VI, (Ferrol, 1872) Bibao, 1979.

BLOCH, M.

- *Sociedad Feudal*, (París, 1939), Barcelona, 1986.

BOUTROCHE, R.

- *Señorío y Feudalismo*: I, “Los vínculos de dependencia”; II, “El Apogeo”(SS.XI-XIII), Paris 1968 e 1970, Madrid, 1980 e 1979

BLÁZQUEZ, J. M.; ANES, G.; VALDÓN, J.; TUÑÓN DE LARA, M.

- *Clases y conflictos sociales en la Historia*, Madrid, 1977.

CARRÉ ARVARELLOS, L.

- *Gallegos en la corte de Portugal a través de sus letras*, B.R.A.G, XXIII(1943), PP. 375-38

CABRULLANA, N. de,

-“La crisis del siglo XIV en Castilla la Vieja: La Peste Negra en el obispado de Palencia,” *Hispania* CIX(1968), PP.244 -25.

CEBALLOS-ESCALERA Y GILA.

-*La Orden y Divisa de la Banda de Castilla*, Madrid, 1ª edición, Madrid, 1993.

CLAVERO, B,

-*Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla.(1369 -1836)*, Madrid, 1974

COUSELO BOUZAS, J.

-*La guerra irmandina, siglo XV*, Santiago, 1926.

DE ANDRÉS DIAZ, R.

-“Las fiestas de caballería en la Castilla de los Trastámara”, *España Medieval*, V, *Estudios en memoria del profesor D. Caludio Sánchez Albornoz*, I ed. Universidad Complutense, Madrid, 1986, PP. 81 -107.

DE CUENCA, L. A.

-*Floresta Española varia de Caballería*. Prólogo de C.García Gual, Madrid, 1972.
. *La vida en la edad Media*, Madrid 1988.

DÍAS ARNAUT, S. M.

- *A Crise nacional de fins do século XIV. A sucessão de D. Fernando*, Coimbra, 1960.

DÍAZ MARÍN, L. V.

-*Pedro I, 1350 -1369*, Palencia, Deputación, 1995.

DON DUARTE,

- *Leal Conselheiro*. Ed. crítica de Joseph M. Piel, Lisboa, Livraria Bertrand, 1942, p. 303.

DUBY, G.

- *Guillermo, el Mariscal*, Traducción de Carmen López Alonso, Madrid,(1ª edición, 1985) 1997
 - *Le Chevallier, la femme et le prêtre: le mariage dans la France féodale*, Hachette, París, 1982
 - *La société chevaleresque*, Paris, 1988
 - *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*,(1978).Versión española de R Firpo, Madrid, 1992.
 - *Gerriers et paisans. VII -XII siècles. Premier essor de l'économie européenne*. Gallinard, 1973.
 - “Au XII siècle: les jeunes dans la société aristocratique”, *Annales*, ESC, 1964
 - *Economía Rural y Vida Campesina en el Occidente Europeo*,(1962), Traducción de Jaime Torras Elçias, Barcelona, 1973(2ª edición en España).
- DUBY, G. e M.PERROT (directores),

- *Historia de las Mujeres*. C. Klapish,(Director) *La Edad Media*, Madrid, 1992

FERNÁNDEZ CONDE

- *Las sociedades feudales*, I e II, Madrid, 1995.

FERNÁNDEZ SUÁREZ, G.F.

- La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV: Los Sarmiento de Ribadavia*. Santiago, 2002.

FLORI, Jean,

- Caballeros y caballería en la Edad Media, (París, 1998), Barcelona , 2001

FLOREZ, E e M.RISCO;

- *España Sagrada*, tomos XVI, XVIII, XVIII e XIX, (Madrid, 1792), Lugo, 1990.

FERREIRO PRIEGO, J. E.

- *Los Caminos Medievales de Galicia*, B. A. Ourense, 1988.
- Galicia en el comercio marítimo medieval, A Coruña, 1988.

FOSSIER, Robert.

- Gente de la Edad Media,(Fyad, 2007), Madrid, 2007.

FRANCO SILVA, A

-*La Fortuna y el Poder*, servicio de publicacións da universidade de de Cádiz, Salamanca, 1996

-*Señores y señoríos*, Jaén 1997

- *Entre la Derrota y la esperanza: Don Diego López Pacheco, Marqués de Villena. Mediados del siglo XV -1529*, Granada, 2006

FUCELLI, A.,

- “ Itinerario di Bartolomeo Fontana”, Reedición, Università di Perugia, *Edizione Scientifiche Italiana*, 1987, pp 58-114

GARCÍA DE CARTÁZAR, J. A.

-*La sociedad rural en la España medieval*, Madrid, 1988

-*La Organización social del espacio en la España Medieval. La Coroa de Castilla en los siglos VIII al XV*, Madrid, 1985.

GARCÍA ORO, J

-“Los señoríos monásticos gallegos bajo la Edad Media,” *Compostellanum*, XIV (1969),

- *La Nobleza gallega en la Baja Edad Media: La casas nobles y sus relaciones estamentales*, Santiago, 1977,

- *La Nobleza gallega en la Baja Edad Media*, Santiago, 1981.

- *Iglesia y señorío en Galicia durante la Baja Edad Media*, Santiago, 1975.

GARCÍA ORO, J. e PORTELA SILVA, Mª José.

- *La Casa de Altamira durante el Renacimiento*, Santiago, 2003.

GARCÍA de VALDEAVELLANO, L.

-“Curso de Historia da las Instituciones españolas de lo orígenes a la Edad Media”. *Revista de Occidente*, Madrid, 1970.

GENICOT, L.

-*La Noblesse dans l’Occident Médiéval*, Londres, 1982.

GERBET, Marie -Claude.

-“Les ordres militaires et l’élevage dans l’Espagne médiévale,” en *Les ordres militaires, la vie rurale et le peuplement en Europe occidentale, XII-XVIII siècle*, Forlan, VI, 1984, publicado por Auch en 1986.

- *La Noblesse dans le royaume de Castille*.(1454-1516), París, 1979, 3
- Las noblezas españolas en la Edad Media, siglos XI-XV, Madrid, 1997(París, 1994).

GILSON,E.

- *La Filosofía en la Edad Media, desde los orígenes patrísticos hasta fines del siglo XIV. T* título orixinal: *La Philosophie au Moyen Age*, 1952), 2ª edición en Español, 1965.

GONZÁLEZ DE ULLOA, P.

- *Descripción de los estados de la casa de Monterey en Galicia*, Santiago, 1950.

GUTIERREZ DIEZ DE GAMES

- “El Victorial: Crónica de Pero Niño, en: *Crónicas de España*, I. Edición de Juan Mata Carriazo, Madrid, 1940

INFANTE DE CASTILLA, Don Juan Manuel

- “Libro de los Estados”, e “Libro del caballero y del escudero”, B.A.E. T. LI, *Escritores en prosa anteriores al siglo XV*, Madrid, 1860.

IRADIEL MURUGARREN, P.

- “La crisis Medieval”, en: *Historia de España*, Vol. 4, Barcelona, 1993.

KRIEDTE, P

- *Feudalismo tardío y capital mercantil*, Barcelona, (1982) 1987, 5ª edición

KULA, W,

- *Problemas y métodos de la historia económica*, Barcelona, 1973

LLULL, R.

- *Libro de la orden de Caballería*, Edición de L.A. De Cuenca, madrid, 1992.

LABROUSSE, E

- Ordenes, estamentos y Clases*, obra compartida, (París, 1973) Madrid, 1978.

LEFEBVRE, H.

- Critique de la vie cotidienne*, 3º Vol, París 1946

LE GOFF, J.

- La civilización del occidente medieval*, Bna 1969, p. 443

- “Las Mentalidades: una Historia ambigua”, *Hacer la Historia III*, (París, 1974), Brcelona, 1980, PP. 81 á 96.

LEVI, Giovanni

- *L'Eredita*, (1983) París, 1989(*Le pouvoir au vilage*), España, 1990

LADERO QUESADA, M.

- "Fiscalidad y poder real en Castilla". 1252-1369, T. I, *Departamento de publicaciones de la Universidad Complutense*, Madrid, 1993.

- *La hacienda real castellana entre 1480 y 1492*, Valladolid, 1967.

LE ROY LADURIE

- " L'Histoire sans les homes:le climat nouveau domaine de Clio", en *Le territoire de l'histoien*, Paris, Gallinard, 1973 p 422

- *Montaillou, vilage Occitano*, París, 1988.

LÓPEZ ALSINA, F.

- *Introducción al fenómeno urbano medieval gallego a través de tres ejemplos: Mondoñedo, Vivero y Ribadeo*, Santiago, 1976.

LÓPEZ CARREIRA, A.

- "A Intervención de Fernando I de Portugal en Galicia. Unha alteración momentánea de fronteira", *IV Jornadas Luso-Espanholas de Historia Medieval. As relações de fronteira*, II. Porto, 1998, pp. 177-178

LÓPEZ FERREIRO, A.

- *Fueros municipales de Santiago y su Tierra* (reimpresión facsímil, Madrid,, 1975), Santiago, 1895.

- *Histoia de la S.A.M. Iglesia de Santiago*, tomos 6 e 7, Santiago, 1898-1909

- *Galicia en el último tercio del siglo XV*, A Coruña, 1896.

- Alfonso VII, rey de Galicia y su ayo el Conde de Traba, Santiago, 1885

- *O Castelo de Pambre*. Edición de E .X González Seoane con introducción de Pegerto Saavedra e Dolores Vilavedra, Santiago, 2005

LORENZO, R

- "Crónica Troyana", R.A.G, serie, *Colección de Documentos Históricos*, Coruña, 1985.

LÓPEZ De AYALA, P.

- *Libro de poemas o rimado de palacio*. Ed. De Michel García, Madrid, 1978, versículos 614 -617, p. 251

LUCAS ÁLVAREZ, M.

-“El Monasterio de San Salvador y San Nicolás de Cis”.*Estudios Mindonienses*, nº 20 (2004), PP. 6003-728.

MARTÍNEZ DIAZ, G.

-*Libro Becerro de la Behetrías*, Centro de estudios e investigaciones San Isidoro, 3 tomos. León, 1981.

MATTOSO, J.

-*A Nobreza medieval portuguesa. Séculos X-XIV*, en “La nobleza peninsular en la Edad Media. VI Congreso de Estudios Medievales”, León, 1999, pp. 11-32

- “O poder e a morte”, En: *Anuario de estudos Medievais*, 25/2(1995).

- *Historia de Portugal: “a Monarquía feudal(1096 -1480)”*, Vol. 2, Lisboa, Estampa, 1993

MARTÍN DE RIQUER.

- *Caballeros andantes españoles*, Madrid, Espasa-Calpe (C.Autal, nº. 1397), 1967.

NÚÑEZ RODRÍGUEZ, M.

-“Religio regis y culto al poder”, In: *Propaganda y Poder*. Lisboa, decembro de 2001. Congreso Peninsula de Historia de Arte, Lisboa, 5-8 de Maio de 1999.

MARTÍNEZ GARCÍA, L.

-“ La evolución de los ingresos señoriales a la luz de un inventario del Hospital del Rey de Burgos de 1499”; en: *Poder Y sociedad en la Baja edad Media*; Estudios en homenaje ó profesor L.V. Díaz Martín. t. I, Valladolid, 2002

MEYER, Jean,

-*Noblesses et Pouvoirs dans L'Europe D'Ancien Regime*, Hachette littérature, Paris, 1973.

MITRE FERNÁNDEZ, E.

-*Evolución de la nobleza de Castilla bajo Enrique III, (1396 -1406)*, Valladolid, 1968

MORALES MUÑOZ, D. C.

- “ Las confederaciones nobiliarias en Castilla durante la guerra civil de 1465”, *Anuario de Estudios Medievales*, XVIII, 1988, PP. 455 -463.

MOXÓ ORTIZ DE VILLAJOS, S.de

-*Los señoríos. En torno a una problemática para el estudio del régimen señorial*, “Hispania” XCIV-XCV (1964), pp. 185-236 e 399-431.

-*De la nobleza vieja a la nobleza nueva. La transformación nobiliaria castellana en la Baja Edad Media*, “Cuadernos de Historia”, 3(1969), pp. 1-270.

-*La sociedad política castellana bajo Alfonso XI*, “ Cuadernos de Historia”, 6 (1969), pp 187, 325.

-*La Nobleza Castellana en el siglo XIV*, AEM, 7, (1970-1971), pp. 492-510.

MURGUÍA, M.

-“De las guerras de Galicia en el siglo XV y de su verdadero carácter”, *RUER*, nº 1(1861), PP. 118 -120, 129 -133, 145 -149

-*Historia de Galicia*, 4 tomos, Lugo, 1865

-*Galicia*, Barcelona 1888

NÁRDIZ ORTIZ, C.

- “El Territorio y los caminos”, *Colección de Ciencias Historia e Investigación*, nº 24.

NOVO CAZÓN, J.L.

-“El Priorato Santiaguista de Vilar de Donas en la Edad Media!”, 1194 -1500), serie *Galicia Histórica*, A Coruña, 1986.

OLIVERA SERRANO, C.

-*Beatriz de Portugal. La Pugna dinástica Avís Trastámara*, CEG, Santiago, 2005.

OLMO, M. F.,

-“La evolución de los cambios monetarios en en reino de Isabel La Católica, según las cuentas del tesorero Gonzalo de Baeza. 1477-1504”, en: *La España Medieval*, núm. 21, PP. 115 - 142. (Servicio de publicaciones de la Universidad Complutense). Este trabajo está basado na obra de A e E. A de la Torre, *Cuentas de Gonzalo de Baeza, tesorero de Isabel la Católica*; C.S.I.C, 1955, 2 tomos sobre o original no A.G.S, *Contaduría Mayor de Cuentas*, Leg. 6-15

OTERO PEDRAYO, R.

-*Historia de Galiza*, (Director), 2 tomos, Buenos aires, 1962.

PALLARES MÉNDEZ, C.

-“Los cotos como marco de los derechos feudales en Galicia durante la Edad Media(1100-1500)”. Separata de *Liceo Franciscano*, 2ª época, ano XXXI, xanmeiro/febreiro de 1978, PP. 201-225

-*El Monasterio de Sobrado: un ejemplo de protagonismo monástico en la Galicia medieval*. A Coruña, 1979

- “Algunos problemas relativos a la evolución de las estructuras familiares en la nobleza medieval gallega”. En: *Parentesco, familia y matrimonio en la historia de Galicia*. Santiago, 1989, PP.. 25 -38

- “Las Mujeres en la sociedad gallega bajomedieval”. En: *Relaciones de poder de producción y parentesco en al Edad Media y Moderna*. CSIC, 1990, PP. 351 -373

- *A vida das mulleres na Galicia medieval*(1100 -1500). Santiago, Universidá, 1993

- “El fin de los tiempos medievales”, en *Historia de Galicia*, Madrid, 1981.

PARDO DE GUEVARA.E.

-“La Nobleza gallega en la segunda mitad del siglo XV” *Hidalguía*, nº 27 (1979)PP. 873 -885

-Los Castros gallegos del siglo XV. Apuntes para un análisis de su proyección política en Castilla”, *Hispania*, nº 161, (1985), PP. 477 e SS.

-“Acerca de familias y parentescos”, en: *Parentesco familia y matrimonio rn la historia de Galicia*, Santiago, 1998

-“Poder y familia en la sociedad foral gallega. Aproximación a su estudio”. *Biblioteca de Historia*, nº 1(1990), PP. 171 -202

- *Los señores de Galicia*, I e II, A Coruña, 2000

PAULA MELLADO, Francisco de

-*Recuerdos de un Viaje por Galicia en 1850*,(Madrid, 1850), Coruña 1987.

PIRENNE; H.

- *Historia económica y social de la Edad Media*, (1933): Duodécima edición, Madrid, 1974.

PORTELA PAZOS, S.

-*Galicia en los tiempos de los Fonseca*, Madrid, 1957.

PORTELA SILVA, E. E PALLARES MÉNDEZ, C.

-“Caza de los señores y caza de los campesinos”, en: *De Galicia en La edad Media, sociedad, espacio y poder*, 2 tomos. Xunta, 1993.

-“Los mozos nobles. Grandes hombres, si fueran hijossolos”. *Revista d’Historia Medieval*. Valencia, 1994, pp 55-74

-“La idea y el sentimiento de la muerte en la Historia y , en el arte den la Edad Media”, en: *Muerte y sociedad el al Galicia Medieval* (ss XII-XIV), Universidad de Santiago, 1988.

PORTELA SILVA, E.

-*La región del obispado de Tuy en los siglos XII-XV. Una sociedad en la expansión y en la crisis*, Santiago, 1975. Texto e documentos.

-“La colonización cisterciense de Galicia. 1142 -1250”, Santiago, *Monografías da Universidade*, 1981

-*De Galicia en la Edad Media. Sociedad, Espacio y Poder*, Santiago, 1993, “Elementos para el análisis de la aristocracia altomedieval de Galicia: parentesco y patrimonio”, *Studia Histórica*, V, 1987.

-“Edad Media: la Iglesia de la Historia”, *Las Religiones en la Historia de Galicia*, Santiago, 1996, PP. 91 -140.

PORTELA, E, / S.CLARAMOUNT/M.GONZÁLEZ/E.MITRE,

-*Historia de la Edad Media*, Barcelona, 1992. (E Portela, *La peste negra y las crisis agrarias en Historia de la Edad Media*)

RÍO BARJA, Fco.J.

- *Cartografía xurisdiccional de Galicia no século XVIII*, Consello de Cutura Galego,Santiago, 1990

QUINTANILLA RASO; M C.

-“La tenencia de Fortalezas en astilla durante la Baja Edad Media”. En: *España Medeval*, V, Madrid, 1986, PP. 861 -895

RODRÍGUEZ VELASCO,

-*El debate sobre la caballería en el siglo XV*, Junta de Castila/León, León, 1996

RODRÍGUEZ GALDO, Mª José,

-*Señores y campesinos en Galicia. Siglos XIV-XV*, Santiago, 1976.

ROMANO, Egidio.

-*De Regimine Principum*, Manuscritos do século XV, 177 folios correspondentes ós libros I, II e III. Biblioteca Nacional, manuscritos 958 (E-4) e 1078(E 154(E-154).

RUIZ, Cecilia.

- *El Libro de los estados y el Libro de las Armas de Don Juan Manuel*, Potomac, Meryland, 1989.

RODRÍGUEZ GONZÁLEZ A,

-“Diversos Aspectos das Guerras na Galicia Medieval”, III e IV *Semanas Galegas de Historia*, Asociación Galega de Historiadores, Santiago, 1996

-Pedro I de Castilla y Galicia,Santiago, 1956, BRAG, nº 64, pp. 241 a 275.

RODRÍGUEZ LAPA, M

-Cantigas descarnio e de mal dizer, 2ª edición,Vigo, 1970.

RUIZ PEÑA, J.I, -

-“Enrique de Trastamara, señor de Noreña”, *Estudios de Historia Medieval en homenaje a Luís Suarez*, Valladolid, 1991.

RUSELL, Peter E.

-*Juan Fernández de Andeiro en la corte de Juan de Lancaster* (1371 -1381), B.R.A.G, XXIII,(1943).

-A Intervenção inglesa na Península Ibérica durante a Guerra dos Cen Anos, Lisboa: Imprenta Nacional, 2000. (Versión orixinal: *The english intervention in Spain and Portugal in the home of Eduard II and Rochard II*, Oxford, 1955).

SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P.

-*Economía, política y sociedad en Galicia: la provincia de Mondoñedo*, 1480 -1830, Santiago, 1985.

-*Trasnformaciones agrarias y crecimeinto de la población en la provincia de Mondoñedo*. 1500 -1830; C.E.G., Número 102, 1987, PP. 79 -104

-“Contribución al estudio del régimen señorial”, *Anuario del Drecho Español*, número 60, 1990, PP. 103 -184

-*A Facenda real na Galicia do Antigo Réxime*, Santiago, 1993.

-“A doma do reino de Galicia”; *Coloquio*. Lisboa: Fundação Colouste Gubelkian, 137/138. Xullo- decembro de 1995, PP. 41 -50.

SOBREQUÉS VIDAL,S.

-“La Nobleza catalana en el siglo XIV”, *Anuario de Estudios Medievais*, VII-1971, pp.513-531

SUÁREZ FERNÁNDEZ,L.

-“Las Capitulaciones matrimoniales entre castilla y Portugal en el siglo XV”(1373-1383), *Hispania*, Vol. VIII, nº 33(1948), PP. 531 -561

-*Nobleza y monarquía. Puntos de vista sobre la historia castellana del siglo XV*. (Valladolid, 1959), segunda edición, 1975.

-*El Atlántico y el Mediterráneo en los objetivos políticos de la Casa de Trastámara*, Revista Portuguesa de Historia, 5 (1951), 287 -207.

-*Juán I Rey de Castilla*, Madrid, 1955.

-*La España de los Reyes Católicos*, T. XVII.

VALDEÓN BARUQUE,J.

-*Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara. ¿La primera guerra civil española?*, Madrid, 2002

-*Enrique II de Castilla: la guerra civil y la consolidación del Régimen* (1366 -13719), Valladolid, 1966

-*Los conflictos osciales en el reino de castilla en los siglos XIV y XV*, Madrid, 1975

- *Enrique II. 1369 -1379*, Palencia, 1996.

“Notas sobre las mercedes de Enrique II de Castilla”. *Hispania*, Madrid, CSIC, Insituto Jeónimo Zurita, 108(1986), PP. 38 -55.

VÁZQUEZ SEIJAS, M.

-*Fortalezas de Lugo y su provincia*, 3 tomos, Lugo 1955 -1967

VICETTO, B.

-*Historia de Galicia*, tomos V e VI, (Ferrol, 1865 -1872) Bilbao, 1979

-*Rojin Rojal o el Paje de los cabellos de Oro*, Madrid, imprenta e litografía Martínez, 1857.

VIEIRA DA SILVA J.C.

-*Paços Medievais dos séculos XIV e XV*. In: “Propaganda y Poder”. Lisboa, Dezembro de 2001 (Congreso Peninsula de Historia de Arte, Lisboa, 5 -8 de Maio de 1999), PP. 116 -130

VILLAANIL Y CASTRO, J.

-*Rodrigo Gómez: cuadro histórico de las costumbres de la nobleza gallega en el siglo XIII*, Grial, 33(1971), pp 273-30

-*Los foros de Galicia en la Edad Media*, Madrid, 1884.

-“Reseña histórica de los establecimientos benéficos que hubo en Galicia durante la Edad Media”, en: *Galicia Histórica*, I, (1901 -1902).

VIÑA LISTE, J. M^a,

-*Textos medievais de caballerías*, Cátedra, Madrid, 1993.

VIÑAS MEY, C.

- “De la Edad Media a la Moderna. El cantábrico y el estrecho de Gibraltar en la Historia de España”, *Hispania*, 1 (1940) PP 52 -70 e 2 (1941), PP. 3 -79

- *La tabla de Oro de Don Pedro de Castilla*, B.A.H, 15 (1889), p. 52

III.-Siglas e abreviaturas

A.D.A.....	Arquivo da casa Ducal de Alba
A.C.L.....	Arquivo da Catedral de Lugo
A.C.M.....	Arquivo da Catedral de Mondoñedo.
A.C.S.....	Arquivo da Catedral de Santiago.
A.D.M.....	Arquivo dos Duques de Medinaceli.
A.D.E,	Anuario do Dereito Español
A..D.S/A.H.D.S.....	Arquivo Histórico Diocesano de Santiago
A.E.M.....	Anuario de Estudios Mediabais
A.F.P	Arquivo da Fundación Penzol.
A.G.S/A.CH.V.....	Arquivo Xeral de Simancas/A. da Chancillería de Valladolid.
A.H.D.E.....	Anuario de Historia do Dereito Español
A.H.N.....	..Arquivo Histórico Nacional
A.H.U.S.....	Arquivo Histórico Universitario de Santiago
A.M.B.....	Arquivo Municipal de Betanzos
A.M.F.....	Arquivo Municipal de Ferrol
A.M.P.....	Arquivo Municipal de Pontedeume
A.P.N.C.....	Arquivo de Protocolos Notariais de A Coruña
A.P.O.....	Arquivo Provincial de Ourense
A.P.S.....	Arquivo Provincial de Santiago(Franciscanos)
A.R.A.H.....	Arquivo da Real Academia de Historia
A.R.G.....	Arquivo do Reino de Galicia
B.A.E.....	Biblioteca de Autores Españois.
B.C.M.L.....	Boletín da Comisión de Monumentos de Lugo
B.C.M.O.....	Boletín da Comisión de Monumentos de Ourense
B.N.....	Biblioteca nacional(Códices e manuscritos)
B.R.A.H.....	Biblioteca de la Real Academia de Historia
B.R.A.G.....	Boletín da Real Academia Galega
C.E.G.....	Cadernos de Estudios Galegos
C.E.M.....	Cadernos de Estudos Medievais.
C.S.I.C. I.P.S.....	Instituto Padre Sarmiento

C.D.B.....	Colección documental do Boletín da Real Academia Galega
C.I.C.A.....	Centro de Interpretación da Casa de Andrade, Pontedeume
C.H.....	Cadernos de Historia
G.H.C.D.....	Galicia Histórica.Colección Diplomática
OO.MM.....	..Ordenes Militares(Sección A.H.N)
R.A.H.....	Real Academia de Historia(Biblioteca)
RAG.....	Real Academia Galega(Archivo Fondo documental)
R.A.G. D.H.Documento Históricos da real Academia Galega
R.A.B.M.....	Revista de Archivos Bibliotecas e Museos
R.G.S.....	Rexistro Xeneral del Selo(Sección A.G.S.)
T.M.C.....	Tumbo do Mosteiro de Caaveiro
T.M.C.....	Tumbo do Mosteiro das Cascas
S.E.G.....	Seminario de Estudios Galegos
P.T/F.....	Preito Tabera Fonseca

1.-As orixes da casa de Andrade. 1137 – 1371

Se proxectamos unha ollada superficial sobre a sociedade medieval, pode parecernos, erroneamente, un mundo moi definido e inmutable, sobre todo se o vemos a luz do que a historiografía define como sociedade estamental. Segundo esta interpretación, a sociedade medieval organizase seguindo as pautas do modelo trifuncional, definido a principios do século XI por Adalberón de Laón e Gerardo de Cambrai¹⁸; isto é, o mundo estaría organizado segundo a vontade divina a imitación da *Xerusalén Celestial*, onde cada grupo social cumpriría unha función predeterminada para asegurar a harmonía da sociedade cristiá, atribuíndo ós individuos así clasificados uns cometidos específicos do grupo ó que pertencían : uns *rezan*, outros *combaten* e outros, pola contra, aseguran co seu *traballo* a manutención e benestar de todo o corpo social.

A súa vez, cada un dos tres *órganos*¹⁹, se seguimos a terminoloxía biolóxica dos teóricos da trifuncionalidade social, están a súa vez organizados por niveis para asegurar o cumprimento do seu cometido terreal. O esbozo desta estratificación xa se establece nas diferentes propostas de desenvolvemento das teorías trifuncionais, pero serán precisamente os teorizadores laicos os que, proxectando nos seus escritos a súa concepción do mundo e da sociedade, contribúan decisivamente a que nos pareza mais ríxida, non so en canto a separación entre os tres *estados* sociais, senón tamén, entre os distintos grados dentro de cada un dos tres grupos²⁰.

A división en niveis afecta ó estamento traballador e ó clero, pero dun xeito especial, afecta ós grupos nobiliarios que aparecen en don Juan Manuel, perfectamente xerarquizados. Segundo don Juan Manuel que escribe o seu *Libro de los Estados* desde a perspectiva dun nobre de sangue real por ser descendente directo de Fernando III, os nobres, ou dito desde a concepción trifuncional, os *bellatores*, están perfectamente xerarquizados de xeito piramidal: o chanzo superior, o mais próximo ó Rei²¹, estaría representado polos infantes reais e os grandes magnates da administración real; despois virían os *ricos-homes*, os infanzóns, os fidalgos, os cabaleiros e por

¹⁸ Sobre este aspecto, é sempre de utilidade a obra de G. Duby, *Los tres órdenes o lo imaginario del Feudalismo*, PP. 43 -149

¹⁹ A trifuncionalidade tende a explicarse por medio dunha metáfora biolóxica na que a *universitas cristiana* sería un corpo composto por unha serie de membros, os estamentos e o seus grupos sociais que os compoñen

²⁰ Así, entre os *que rezan* pode distinguirse entre clérigos e monxes e as subdivisións por rengos en cada un destes grupos; entre os guerreiros, milites/cabaleiros e *armiger*/escudeiro e, entre o pobo traballador, campesiños, artesáns e comerciantes

²¹ Don Juan Manuel, *Libro de los Estados*, edición de J. M Blécula, Barcelona, 1968, capítulos LXXXIX e XC, PP. 154 a 157. Para máis información, ver: M Cecilia Ruíz, *Literatura política: El Libro de los estados y el Libro de las armas de don Juan Manuel*, Scripta Humanistica: 57, Potomac, Maryland, 1989, *El Libro de los estados*, p. 32

último os escudeiros, grupos todos que constituirían as principais bancadas da grada social²². Sen embargo, a sociedade medieval, vista a través das crónicas e dos documentos, non se nos antolla nin inamovible nin ríxida, sobre todo entre os séculos XII e XV senón, mais ben, como moi permeable, incluso dinámica en momentos determinados.

A mobilidade, maniféstasenos nunha dobre dimensión: por unha parte, mobilidade entre estamentos e, por outra, mobilidade dentro de cada estamento, acadando unha especial relevancia a mobilidade dentro do estamento da nobreza. Así, atopámonos con numerosos individuos que, desde a súa pertenza ó estado chan, accederán ó estamento privilexiado en virtude da súa achega á función social asinada ós *bellatores*, a defensa da *terra*, aspecto moi relevante naqueles territorios fronteirizos co Islam. Nestes territorios a necesidade de homes a cabalos facilitarán a todos aqueles que teñan medios para adquirilos, o seu acceso a función de loitar, función que nos séculos que estudamos da Idade Media, era sinónimo de nobreza²³. Estes individuos, chamados *cabaleiros viláns*, *cabaleiros “fecheiros”* ou *de contía*, adquiren unha relevancia fundamental na defensa do territorio xunto á aristocracia e ás ordes militares, sobre todo ó superar as fronteiras do Teixo²⁴.

O fenómeno chegará a adquirir unhas dimensións inusuais ó xeneralizarse a tódolos territorios os privilexios que os cabaleiros viláns acadan en terras de fronteira. Entre estes privilexios, o mais importante é a *exención* de tributos, que se vai converter no elemento fundamental de da conversión da aristocracia en nobreza e da asimilación á esta dos cabaleiros *fecheiros* e/ou *viláns*. De feito o elemento distintivo da vella aristocracia era a función de loitar, pero, a partir do século XIII, o elemento mais significativo da nova nobreza vai ser a exención de *pechos*, agora común a tódolos que teñen medios de participar nas tarefas de guerrear.

A *exención*, privilexio inherente á actividade militar, convértese así no elemento xurídico de diferenciación social, algo do que carecía a aristocracia e que agora servirá para identificar á nobreza como xa se dixo. Todos aqueles que xustifiquen a *exención* fiscal en tres xeracións, pasarán a engrosar as filas da nobreza²⁵. Son numerosísimas as concesións de exención outorgadas polos reis de Castela e de León que estenden ou confirman os privilexios de non *pechar*;

²²Don Juan Manuel, *Libro de los Estados*, edición de J. M. Blécula, Barcelona, 1968, PP. 156 a 157.

²³F. Fernández Conde, *Las sociedades feudales*, II, p. 22.

²⁴Marie -Claude Gerbet, “Les ordres militaires et l’élevage dans l’Espagne médiévale,” en *Les ordres militaires, la vie rurale et le peuplement en Europe occidentale, XII-XVIII siècle*, PP. 79 -105.

²⁵Como vemos nun privilexio de Pedro I asinado en Tarazona o 14 de abril de 1357, polo que lle reconece a Juan Diaz, fillo de Juan Diaz de Miranda del Castañal que é fidalgo de *pai e avó* (L.V Díaz Martín, *Colección diplomática...*doc.1008).

moitas delas son confirmacións doutras anteriores, estendidas a favor de fidalgos xa probados; outras son dirixidas a todos aqueles que sosteñen armas e aparellos de guerra, como a *provisión* de Pedro I ó concello de León na que se especifica que os veciños que manteñan cabalo, non paguen outro imposto que a moeda foreira²⁶. Teríamos entón que o oficio das armas, inherente a antiga aristocracia, convértese en vía de adquisición da condición de *exento* e, a *exención*, en condición xurídica de *diferenciación* do estamento nobiliario que homologa nun novo concepto a tódolos que teñen como función social o uso da armas, a *cabalería*.

A cabalería está destinada a converterse deseguida nunha importante institución social, como exemplarización da función militar, pero asimilada deseguida a nobreza, como vemos escrito nas *Partidas*: “*Caualleía fue llamada antiguamente la campaña de los nobles omes... Onde assi como nome de la cauallería, fue tomado de compañía de omes escogidos para defender, otrosi fue tomado el nome de cauallero de la caualleria*”²⁷. Desta maneira do oficio de guerrear no que participaban nobres e viláns pasamos á cabalería que institucionaliza esta función, asimilada á nobreza, propiciando así unha importante mobilidade social entre estamentos na que xogan un importante papel as novas ordes de cabalería.

Pois ben, a mobilidade social entre os distintos estratos da nobreza, non é menos importantes, sendo así que, fidalgos, infanzóns e escudeiros, verán no oficio das armas e na cabalería, non só a vía de consolidación da súa posición social de *exentos*, senón e sobre todo, a vía de ascenso social, utilizando a súa condición de guerreiros para acadar fama, gloria e posición, por medio do uso da súa espada, ó servizo do Rei ou dun nobre de relevancia maior que saiba gratificar o seu esforzo na batalla, incluso a habilidade na administración da súa casa, tal como recollen as propias leis: *E deçimos que ssi çibdad i villa combatieren o castiello cibdat que ssea ssobre ssí e aya témino, que el primero que entrare por ffuerça en qualquier destes logares sosobredichos deue auer del rrey mill maravedís, e ssi ffuere çibdat o villa, deue auer otrossí las mejores casas que y oviere, que non ssean alcaçar e otras casas ssenaladas del rrey, con el heredamiento de aquel cuyas ffueren las casas...*²⁸. A guerra convértese así nun feito fundamental que explica o fenómeno da mobilidade social na Baixa Idade Media e non so o acto físico da guerra senón sobre todo, nos espazos de retagarda, a función de guerreiro e os ritos sociais á eles asociados, como a caza, os torneos e demais actos sociais comúns á nobres e cabaleiros.

²⁶ L.V Diaz Martín, *Colección diplomática ...*Doc.729.

²⁷ *Partidas*, 2, 21, 1.

²⁸ *Espéculo*, 3, 5, 7

Non é estraño que sexan precisamente os cabaleiros non nobres e os estratos mais baixos da nobreza, fidalgos, infanzóns e escudeiros, os que abrangan con mais forza as regras da cabalería que, por unha parte, serve de trampolín para un melloramento social e por outra, de homoxeneización de todo o estamento nobre. As diferenzas entre os *ricos-homes* por unha parte e fidalgos e cabaleiros por outra²⁹ non son xurídicas, xa que todos pertencen á nobreza, senón de clase, léase patrimonio e/ou de vasalaxe. Por iso mesmo, a mentalidade cabaleiresca que abranguen con paixón os chanzos inferiores da nobreza e os cabaleiros non nobres, aportará fortes lazos de unión - Na Francia do Románico chámanlle *compagnonnage*- así como ideais de homoxeneización ó grupo dos cabaleiros e, o que é mais importante, á toda a nobreza, unida por un ideal de perfección guerreira que expresa a súa mentalidade a través dos rituais cabaleirescos. Ós feitos anteriores que acabamos de referir, engádense ás ansías de perpetuar a súa condición de nobres na idea de liñaxe, alimentada por glorias persoais e polos símbolos externos de grandeza: riqueza, casa coñecida, nome e distintivos de prianza pública³⁰.

Pero a consecución de tais atributos, non bastan por si mesmas para a consagración dunha estirpe; o ascenso social consolídase sobre todo se un fidalgo e/ou cabaleiro e capaz de transmitir ós seus descendentes o seu rango social; isto é, cando un protagonista ou unha sucesión de protagonistas da mesma familia son capaces de forxar unha *liñaxe*. A creación dunha distinción nobiliaria e a súa transmisión hereditaria, exprésase no seu escudo de armas desde mediados do século XII³¹.

Os aspectos antes sinalados, explican o feito de que a consagración dunha liñaxe, na maior parte dos casos, non se produce nunha única xeración senón que esta é o resultado de avances e retrocesos ó longo dun período temporal que, como no caso dos *Andrade*, abarca varios séculos, identificándose o fío condutor, como deseguida veremos, desde a segunda metade o século XII. Como sinala o historiador e mestre, Salvador Moxó, o século citado é o mais afastado onde se pode buscar a orixe das liñaxes da coroa de Castela correspondentes ós dous últimos séculos da Idade Media³².

²⁹ Obviamos aquí a controversia sobre a orixe e a cualificación dos primeiros guerreiros de profesión na Idade Media, *os milites*, asociados para uns á revolución feudal (G. Duby/Guy Bois) e para outros que negan tal revolución, á substitución da palabra *vassus* por *miles* (Barthélémy), controversia que reproduce Jean Flory en: *caballeros y caballería en la Edad Media*, PP. 82 a 85

³⁰ Salvador Moxó, "De la Nobleza Vieja a la Nobleza nueva", *Cuadernos de Historia*, Anexos de la revista Hispania, nº 3, Madrid, 1969, Instituto Jerónimo Zurita, C.S.I.C, Madrid, 1969, p. 14

³¹ *Ibidem*, p. 7

³² Salvador Moxó, *Op. Cit.* P. 5

Sen embargo, non debemos pensar que aínda que identifiquemos ós primeiros vástagos dunha liñaxe nunha determinada data, temos unha casa nobiliaria consagrada, sobre todo se trata dunha estirpe de fidalgos ou cabaleiros, sometidos á un réxime de herdanzas que practicamente impide a consolidación patrimonial desas familias.

Como nos teñen amosado Ermelindo Portela e Carmen Pallares³³, no medio aristocrático, en Galicia, as estruturas de parentesco transfórmanse con moito atraso en relación á outros países europeo. No senso anterior, a operatividade básica é a estrutura cognaticia, característica da Europa altomedieval, en base á que se organizan os grupos nobiliarios e se transmiten bens e dereitos, e así continúa sendo durante os séculos centrais da Idade Media. Nos séculos XI e XII, en Galicia e en España continúa a realizarse o reparto igualitario da herdanza, xa que a Lei Gótica igualaba a tódolos fillos do téstame tanto homes como mulleres³⁴. Desta maneira, a continua división patrimonial debilita ós grandes patrimonios nobiliarios e impide a consolidación das liñaxes xa que, á unha liñaxe principal, como xa ten resaltado Karl Schmid, engádense as polas colaterais que a súa vez, forman liñaxes independentes. Só desde comezos do século XIV empezan a facerse evidentes os signos de cambio; a partir dese momento, non só a descendencia transmite unha condición social xuridicamente perfilada senón que, ademais, a sucesión e a herdanza prodúcense seguindo unha ordenación de parentesco baseada no principio da *agnación* na que a filiación patrilínea resulta dominante e conduce a cristalización das liñaxes³⁵ e á unha maior relevancia da *autoridade paterna*, persistindo durante longo tempo, a tendencia á unha ampla participación do grupo familiar na administración do patrimonio³⁶.

Os cambios arriba sinalados, prodúcense en paralelo as convulsións económicas, sociais e políticas que teñen lugar desde finais do século XIII, en Galicia ata case finais do século XV, nunha sincronía temporal case perfecta cos avatares que levarán a casa dos Andrade desde a

³³ *Los mozos nobles. Grandes hombres, si fueran hijos solos. Revista d'Historia Medieval*, 5. Valencia, 1994, PP.55-74

³⁴ M. del Carmen Pallares Méndez, *Iduara, una aristócrata del siglo X*, S.E.C, 1998. PP. 52 e 57

³⁵ *Fuero Real*, 3, 6, 2/5/16. Tamén: Carmen Pallares e Ermelindo Portela, *Opus Cit*, PP. 55 - 74

³⁶ Compárese neste senso, os testamentos de Pedro Arias Aldao de 1347 (*Documentos Históricos de Galicia II*, B.R.A.G, 1931, p. 156) e o de Fernán García Barba de 1473 (M Carmen Pallares- Ermelindo Portela, “*Opus.Cit*. p. 63).Esta tendencia vémona repetida en numerosos parágrafos da obra de Vasco de Aponte.(*Recuento de las casas antiguas de Galicia*, Santiago, 1986 PP. 101, 124, 125, 180, 208)

posición social duns cabaleiros fidalgos de modesta fortuna - *militēs*- a sentarse na mesa que reúne o mais engraiado da nobreza medieval galega e, incluso, da nobreza peninsular.

Por outra parte nos cambios sinalados xoga un papel importantísimo a ideoloxía e a mentalidade, xa ben como conxuntos mentais forxadores de modelos de comportamento éticos e morais, xa como xustificantes de comportamentos individuais e/ou colectivos, explicables en función do cambios socioeconómicos, pero tamén a luz dos continuos cambios mentais que sofre a sociedade europea nos últimos séculos da Época Medieval.

Dada a complexidade do proceso de consolidación dunha liñaxe e da súa importancia como elemento definidor dunha familia nobre, imos a estudar, en primeiro lugar, a xénese e consolidación da liñaxe dos Andrade, desde os seus ascendentes orixinarios ata a gran figura de Fernán Pérez *o Boo*. Trátase dun período longo que arranca a mediados do século XII e culmina entre 1371 e 1373, cando o citado Fernán adquire a condición de señor de vilas, aldeas e cidades, de señor con *estados* propios, polo que xa non precisa vender a forza do seu brazo para seguir ostentando a condición de guerreiro e de nobre. Por iso, este primeiro título, ímolo afrontar en tres capítulos cada un deles coa específica finalidade de esclarecer aspectos complementarios do mesmo fenómeno: o primeiro dedicado á xénese da liñaxe, o segundo á posición e función social dos Andrade dentro do complexo mundo da baixa Idade Media, o terceiro á figura de Fernán Pérez, *O Boo* non que conflúen tódalas aspiracións dunha familia de fidalgos: riqueza, casa e señorío, incluso no caso deste personaxe, a privanza, culminando un longo proceso de consolidación de nobreza e liñaxe así como, amosándonosos como espello dun cabaleiro mellorado socialmente.

1.1.-A antigüidade e outros elementos identidade dos Andrade como unha familia de *bellatores*: nome, patrimonio e solar de referencia (1137 .1362)

Un dos piares sobre os que se levanta a grandeza dunha casa señorial, segundo a mentalidade de Idade Media, é a antigüidade e grandeza dos personaxes que deron orixe á unha familia nobre, como aparece especificado nos nobiliarios e nos códigos medievais. Á este personaxe ou personaxes, reais ou imaxinarios, a mitoloxía familiar trata de adornalos dunha gran *dignidade*, maior canto mais relevancia reúnan os feitos que se lle atribúen.

O persistente desexo de entroncar con seres arredados no tempo, lendarios ou históricos, que o propio percorrer do tempo converte en figuras míticas, explícase pola xeneralización dunha mentalidade cabaleiresca baseada en ritos, tradicións e actitudes que outorgan maior *dignidade*, maior *honra* e, polo tanto, maior relevo dentro das xerarquías nobiliarias, a aqueles individuos que teñen antepasados identificados con feitos gloriosos, forxadores de estirpes de gran renome, destinadas a desenvolver papeis de extraordinaria importancia nos designios que o futuro depare.

A liñaxe está intimamente ligada ó grao de nobreza dunha casa señorial, segundo vemos escrito nas *Partidas*: *E por esto sobre todas dos cosas catarô que fuessen omes de buen linage...por eso los llamaron fijos dalgo, q muestra tanto como fijos de bien...E tomaron este nome de gentileza q muestra tâto como nobleza de bôdad...*³⁷. Por iso, como era moi frecuente tamén na Idade Media, a casa de Andrade, unha vez consagrada como liñaxe, cando acadou fama e fortuna, no intento de enxalzar as súas orixes, busca a súa *sacralización* entroncando os primeiros personaxes da súa estirpe con coa liñaxe dos Traba e co mítico conde Don Mendo, antepasado común a ámbalas dúas casas, segundo nos contan algúns nobiliarios. Como diría Georges Duby, “*no hai nobre que non teña detrás de si o prestixio dun ancestro aínda que sexa mítico*”.

1.1.1.- Os primeiros Andrades

No senso anterior, o ascenso social da casa de Andrade e a ratificación posterior dese ascenso coa adquisición do título condal, xa nas décadas iniciais da Época Moderna, explican tradición citada ó final do anterior epígrafe.

A tradición foi tamén recollida, algunhas veces sen comentario crítico algún por parte da historiografía, contribuíndo a mitificar o nacemento desta familia, facéndoa descender dun dos cabaleiros que acompañaba ó lendario conde don Mendo, suposto irmán de Desiderio, último rei

³⁷ *Partidas*, 2, 21, 2

dos Longobardos, que desembarcou, procedente de Italia, nas costas de Brión (Ferrol), para loitar contra os mouros³⁸.

Dentro do mesmo proceso de *sacralización* das súas orixes, espallouse a teoría de que os Andrade descendían de don Bermudo Pérez de Traba, casado con dona Teresa de Portugal, irmán de Afonso Enríquez, o primeiro Rei lusitano³⁹. Outros xenealoxistas, abundan na mesma orixe da casa de Andrade. Baltasar Porteño afirma que proceden de don Bermudo Pérez Freire de Andrade á quen segue Jerónimo Pardo en 1657, Rades Andrade, Gándara, Argote de Molina e, finalmente, Fr. Malaquías de la Vega⁴⁰, quen precisa, despois da lectura equivocada dos documentos, que Bermudo Pérez Freire de Andrade é neto de Bermudo Pérez de Traba, explicando ademais que o apelido Freire lle ven de ser frade ó interpretar así, un documento de doazón á Monfero de 1164 dun fillo do citado don Bermudo: “...*De suerte que al abuelo por ser freyle los gallegos en lenguaje le dixeron don Bermudo frade y de eso el renombre deste nieto, Don Bermudo freyre de Andrade...*”.

Ambas teorías, tanto a que se refire a descendencia de don Mendo como a que establece a orixe en Bermudo Pérez de Traba, están hoxe descartadas pola documentación xa que, nin hai proba documental algunha da relación co conde don Mendo, como dixemos un personaxe lendario, nin por outra parte, temos proba algunha de que os Andrade descendan de don Bermudo Pérez de Traba.

Sen embargo, e a luz dos documentos que manexamos e coincidindo co trasfondo histórico de toda mitoloxía lendaria, é moi probable que os Andrade procedan dunha familia cuxo orixe estaría nun vástago emparentado cos Traba, como aconteceu con outras familias da pequena nobreza das terras de Trastámara, sendo que a realidade fora superada, como outras moitas veces, polo mito, atribuíndo esa relación á un dos nobres medievais galegos de mais renome e fortuna

³⁸ *Nobiliario de don Pedro, Conde de Barcelos*, edición facsímil (Roma 1640) de Juan Bautista Labana e introdución de J. Filgueira Valverde, Santiago, 1974, p 43. Tamén se fai eco desta tradición Fr Felipe de la Gándara y Ulloa en: *Armas y Triunfos y Hechos gloriosos de los hijos de Galicia*, (Allariz, 1596), Madrid, 1622, ano 756, p 64. No arquivo da R.A.G, (*Fondo Martínez Salazar*, C 106), en fichas manuscritas, o Ilustre arquivista, faise eco desta teoría, citando o libro 7º do *nobiliario de Conde Don Pedro*, segundo o que, dos cinco cabaleiros que acompañaban ó conde don Mendo, descenden cinco familias entre elas, a familia Andrade.

³⁹ Fr Felipe de la Gándara y Ulloa, *Armas i Triunfos...*, p. 64

⁴⁰ Baltasar Porteño, *Nobiliario del Reino de Galicia*, 1572, p.179; Jerónimo Pardo, *Origen de los linages del Reino de Galicia*, 1657, dentro da obra de Antonio Calderón, *Excelencias del apostol Santiago na que cita á Rades (Crónica de las tres órdenes y Cavallerías de Santiago)*; Rades y Andrada, Francisco, *Chronica de las tres ordenes y cauallerías de Santiago, Calatraua y Alcántara....* Facsímil, Toledo. 1575, 167; Gándara, *Armas i Triunfos*, p. 137; Fr. Malaquías de la Vega, *Chronología de los Illmos Jueces de Castilla; Nuño Núñez Rasura y Layn Calvo: antecessores dela esclarecida, familia de Castro; Condes de Lemos, Andrade y Villalva, y Marqueses de Sarria*. Biblioteca Nacional, ms. 19.418. Fotocopia no Instituto Padre Sarmiento. Tamén, J. L. López Sangil *et alter*, C. *La Genealogía de los Andrade*, p. 19.

como foi don Bermudo Pérez de Traba, partícipe de múltiples batallas, moitas delas nas Cruzadas.

A realidade parece ser moito mais vulgar sendo así que, a familia e estirpe dos Andrade procede, como deseguida veremos, dunha liñaxe de cabaleiros ou *militēs* das numerosas que desde o século XII pululaban polas terras do antigo condado de Trastámara, que, o mesmo que outras familias de cabaleiros como os Mandiá, os Esquíó, os Pita, os Ares e Fernández, todos eles cualificados como *militēs*, son descendentes na súa maioría de polas secundarias do clan Petri ou Traba⁴¹.

O primeiro *Andrade* que está perfectamente documentado, é don Bermudo Fortuniz⁴², *miles de Andrade*, descendente dun tal don Fortunio que aparece en moitos documentos como doador ou, sobre todo, como confirmante ó lado de membros do clan Traba. A don Bermudo vémosto o 4 de maio de 1160 realizando unha doazón ó mosteiro de Caaveiro de diversos bens que recibira dos seus antepasados: *hereditate mea propria que habeo de abiorum et parentorum meorum in terra Prucii, in l(o)co nominato medietatem de hereditate de Alion*⁴³. Confirman o documento, Rodrigo Froilaz e Pedro Ovéquiz, un signo evidente da súa vinculación cos Traba.

Ó mesmo Bermudo Fortúnez vémosto nunha escritura do 19 de xaneiro de 1182 na que dona ó mosteiro de Monfero toda a parte que tiña en Santa Baia de Dureia; no documento cítanse dúas irmáns, *Elvira e Exemena Fortúnez* e como testemuñas *Pedro e Martín* ós que supoñemos dous dos seus fillos ós que deseguida aludiremos⁴⁴. Desde esta data, os compoñentes da estirpe dos Andrade, séguese sen complicacións agás algunha dificultade na soldadura dos séculos XIII e XIV.

Sen embargo, antes de 1160, coñecemos alomenos o primeiro eslavón da cadea xenealóxica dos antepasados do citado Bermudo Fortúnez de Andrade, o primeiro *miles* que leva este antropónimo. Este traballo non trata de realizar un estudio xenealóxico da familia, pero parécenos interesante dar algo de luz alí onde reina escuridade, sobre todo, tratándose dun estudo que ten como tema principal a saga dos Andrade.

⁴¹ A palabra *miles*, aparecida no século X tiña un sentido xenérico e, segundo Duby (*Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, p. 217), pasa a designar unha categoría social, a dos cabaleiros, cando é admitida por todos e transmite a súa condición por herdanza.

⁴² Posiblemente fora este Bermudo Fortúnez de Andrade que, como veremos ten relacións coa Orde de Santiago, o que motivara a confusión do xenealoxista Malaquías de la Vega e dos que o seguen, ó confundilo con Bermudo Pérez de Traba, de moito mais relevo social.

⁴³ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 72, doc. n.º 173.

⁴⁴ A.H.N, *Clero*, Monfero, caixa 498, números 1 e 2. // R.A.G, *Fondo Murguía*, P. 1/15. // A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48,1561, apartado de Valdureia e Xestoso, folios 9 a 15.

A pesar de non ser tarefa fácil nin segura, debemos sen embargo esclarecer o posible orixe da familia Andrade, antes de que esta apareza identificada na documentación. Para elo, basearémonos no sistema de derivación antroponímico segundo o que os apelidos, se constrúen sobre o nome do pai, argumento seguido xeralmente para compoñer o apelido dos fillos e das fillas (patronímico), aínda que non sempre se segue a regra citada.

Son numerosísimos os exemplos sobre esta forma de composición dos apelidos. Neste apartado citaremos soamente o exemplo de Froilán Pérez Bermúdez⁴⁵, nun documento de 1083 no que aparecen os seus fillos co apelido Froilaz, aínda que non todos, como podemos ver a continuación: *Nos Froilani Veremundiz et filiis meis Petrus Froilaz, Rudericus Froilaz, Munia Froilaz, Visclavara Froilaz, Gundisalva Suariz*⁴⁶, datos documentais que, coma outros centos de documentos ó longo dos séculos XII e do XIII, nos amosan claramente que os fillos, sobre todo os varóns, derivan o seu apelido do nome do pai non sendo esta regra aplicable en moitas ocasións ás fillas como vimos no exemplo proposto, e como moi pronto teremos ocasión de ratificar. No caso que nos ocupa, utilizaremos ademais como elemento guía os territorios nos que teñen propiedades os primeiros Andrade e que seguirán sendo patrimonio da liñaxe en tempos mellor documentados. Entre estes territorios citaremos, en primeiro lugar, Andrade, o topónimo identificador da estirpe antes da fusión do seu patrimonio e títulos cos Castro de Lemos; pero tamén outros territorios nos que os Andrade sempre tiveron presenza patrimonial⁴⁷.

Don Bermudo Fortúniz e as orixes da familia Andrade

Efectivamente, segundo o argumento antes anunciado, Bermudo Fortúnez de Andrade, o primeiro Andrade contrastado documentalmente sen lugar a dúbidas, é fillo de *Fortunius Veremundi*, un *miles* que aparece en numerosos documentos desde 1126 ata 1177, data esta última na se supón xa falecido⁴⁸. Estes documentos, nunha boa parte, están protagonizados por Pedro Froilaz, Rodrigo Froilaz ou polos fillos destes, o que nos reafirma na proximidade de

⁴⁵ O Nome que aparece no documento é *Froylani Petris Veremudiz*. Neste traballo, trataremos de reproducir, salvo no aparello documental os nomes regularizados cunha grafía e son próximos ós actuais.

⁴⁶ A.H.N, *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 2. Ed. S. Montero Diaz, *Colección diplomática de San Marín de Jubia*, PP. 62/3, doc. nº IX.

⁴⁷ Desde un principio, os primeiros Andrade aparecen vinculados á propiedades situadas nos concellos de Vilarmaior (Alión), Monfero (Dureia/Valdureia, Santa Xuliana, Santa Balla, Vilachá), Pontedeume (Andrade) e Cabanas (Iris, San Martín do Porto), Xermade -Lugo(Montenegro), pero irán estendendo, co antroponímico Andrade xa incorporado á familia, o seu radio de acción dende Ferrol á Coruña e ó norte do bispado de Mondoñedo.(*Tumbo de Caaveiro*. FF. 80 v, 81 v, 83 v, 86 e 87,documentos, 195 , 198, 202, 208 e 210).

⁴⁸ J.I Fernández de Viana *et alter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 2.

función social en réxime de subordinación e/ou de parentesco cos antepasados do primeiro Andrade, relación que continuará ata a extinción da familia Traba⁴⁹.

O 29 de agosto de 1152, nun pacto entre Diego Muñiz, e o mosteiro de Caaveiro, don Fortunio, sen dúbida o mesmo *Fortunius Veremundi* do que falamos, aparece claramente relacionado con Andrade, o topónimo identificador da estirpe: *per manu de donno Fortunio et hereditate de Andradi*⁵⁰. Tamén vemos á don Fortunio Bermúdez doando a Monfero, o 30 de novembro de 1155 todo o que ten en Valdureia, outro lugar onde os Andrade sempre tiveron propiedades⁵¹. No documento anterior, podemos apreciar que o citado Fortunio aparece referido co título de *Don*, algo relacionado coa aristocracia como diminutivo de *dominus*, dato que tamén vemos no documento xa citado do 30 de xaneiro de 1177. No documento cítanse as propiedades dos Andrade en Vilaplana, Grandal, Alión que se as reserva o mosteiro de Bergondo, lugares onde os Andrade manterán sempre unha presenza patrimonial importante, a pesar de que teoricamente pasaran a dominio monacal⁵². Pero, por si estas certezas foran poucas, nunha doazón a Monfero de 1175 de Bermudo Fortúnez de Andrade, este afirma ser fillo de *Fortunio Bermúdez*⁵³, evidencia reforzada noutro documento de 1167 no que *Elvira Fortúnez*, irmá do anterior di tamén ser filla de don Fortunio⁵⁴.

Os precursores dos Andrade, os Athanidas

Parece entón claro que Bermudo Fortúnez *de Andrade*, o primeiro *miles* con este antropónimo, é fillo de don Fortunio Bermúdez, pero, ¿é posible identificar ós antepasados dos Andrade entes de don Fortunio?. Ó noso entender, non se pode establecer con seguridade a cadea xenealóxica mais alá de don Fortunio Bermúdez, ó que puidemos identificar claramente como pai do primeiro *miles* que usa o renome de Andrade. Se embargo, si podemos establecer con certa verosimilitude que este Fortunio Bermúdez, pertence ó contorno dos Traba e, especialmente, á

⁴⁹ A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 2.

⁵⁰ “*Hoc est pactum vel placitum quod factum est inter prior Santi Iohannis et canonici eiusdem ecclesie cum Didaco Muniz per manu de donno Fortunio et hereditate de Andradi, per nominata Munouvre. Et Ipsa hereditate dedit prior una cum collegio canonicorum donno Fortunio, et ipse domnus Fortunus dedit Didaco Muniz...*”(Tumbo de Caaveiro. f. 79. (doc.192)

⁵¹ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice 1833, Santa María de Xestoso.

⁵² J. I. Fernández de Viana y Teresa González Belasch, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 2.

⁵³ A.H.N, *Clero*, Monfero, Carpeta 497, nº 17. Anexos documentais

⁵⁴). O documento do 11 de maio de 1173 dice: *Ego Elvira Furtuniz, gravi infirmitate posita, ... dono et concedo et testamentum facio omnipotenti Deo et monasterio de Sancto Iohanne de Kalavario...meam hereditatem que habeo in terra de Prucis, que habuit de pater meus Furtunio Veremundiz.* (Tumbo de Caaveiro, f. 63, doc. 153)

unha familia á que denominamos a familia dos *Athánidas*⁵⁵ estreitamente relacionada documentalmente con Pedro Froilaz, seus irmáns e seus fillos⁵⁶, como tamén parece acontecer no caso do propio Fortunio Bermúdez ó que volvemos a ver nun documento de 1149 no que os dous irmáns Traba, don Fernando, súa dona, Lupa e don Bermudo⁵⁷, confirman un documento xunto a Froila Athaniz⁵⁸. Outro documento datado arredor de 1128 preséntanos a don Fortunio acompañado de dúas destacadas mulleres Traba – Visclavara Froilaz, e dona Guncina - conformando unha doazón a Caaveiro do *seu irmán Froilán Froilaz*⁵⁹; sen embrago, todo apunta a que as relacións de parentesco, a pesar das coincidencias onomásticas cos Traba, danse entre don Fortunio e os *Athanidas*, como parecen apuntar as coincidencias territoriais dos seus patrimonios que vemos xa en 1107 cando se afirma que Rodrigo Pelaiz e Exemena Froile, muller de Athan Froilaz, recibe por intercambio unha vila en Andrade e outra en Callobre, chamada *Barveita*⁶⁰, ambos lugares, como tamén vimos, unidos ós Andrade nos séculos vindeiros, documento confirmado polo tamén citado Bermudo Athaniz, cualificado de *miles* que supoñemos é un dos fillos de Athan Froilaz.⁶¹

Teríamos entón que a ascendencia de Bermudo Fortúnez, o primeiro individuo identificado como Andrade, procedería, a través de Fortunio Bermúdez, seu pai, da familia dos *Athanidas*, de Athán Froilaz seu bisavó e de Bermudo Athaniz, tenente de Pedro Froilaz na terra de

⁵⁵ Referímonos ós fillos de Athan Froilaz que o 31 de maio dun ano próximo ó 1092 efectúa unha doazón a Caaveiro de diversos bens en Santiago de Franza na que asinan seus fillos *Gistrerio Athaniz*, *Veremunduz Athaniz*, *Oveco Athaniz* e *Fortuniis Athniz* (*Tumbo de Caaveiro*. f.33 (doc. nº 77).

⁵⁶ Ver anexos. A relación vese na confirmación por parte dos *Athanidas* de documentos dos Traba pero tamén no desenvolvemento de tarefas subordinadas á autoridade condal como nos dice o fragmento seguintes: *Vermudus Athániz qui reget in terra Bisaguis sub manu comité petro*. Por outra parte Froila Atániz e Bermudo Atániz, figuran como *prestameiros* do territorios de Trasancos e Bezoucos. Estes cargos posúen unha función pública inferior á dos *tenentes* (*Tumbo de Caaveiro*, f. 33, doc. nº 77). Tamén en: Porta de la Encina, *El cartulario de Caaveiro como fuente para escribir la Historia*, PP. 101 e 120). Ver anexo documental II

⁵⁷ Estes dous asinantes xa aparecen realizando a mesma función nun documento de doazón do cóengo de Caaveiro, Bermudo Fortúniz (fillo de Fortunio Athaniz?) en 1127 ó mosteiro do mesmo nome, dunha serie de bens en Saa (Sillobre-Fene) e Andrade (unha servicialía) o que proba tamén a conexión territorial entre Fortunio Bermúdez e os *Athanidas* (*Tumbo de Caaveiro*, f. 45, doc. 110). Ver anexo documental II

⁵⁸ 1149, Xullo 28. Carta testamentaria de Don Bermudo Pérez de Traba e seu irmán Don Fernando a favor de Sobrado na que lle doan a granxa de “Gurgianes”. Confirman: *Ego Comes Donnus Fernandus cum meo iermano Veremundo Petri..* Confirman entre outros: Comitissa Donna Lupa, Iohannes Roderici, *Fortunus Veremundi*, *Froila Ataci Eta*

⁵⁹ *Tumbo de Caaveiro*, f. 26, doc. 59.

⁶⁰ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 4(1), número 8.

⁶¹ *Tumbo de Caaveiro*, f. 15 r - v, doc. 29.

Bezoucos⁶², seu avó, sen que o podamos asegurar con seguridade porque nos esclavóns intermedios non consta documentalmente a filiación .

O feito de que todos estes *milites*, usen o “don” indícanos a súa pertenza á pequena nobreza⁶³, moi relacionados entre si e cos compoñentes do clan *Petri* ou Traba.

Cos coñecementos que temos, debemos descartar que estes personaxes tiveran relación de parentesco cos descendentes de Pedro Froilaz⁶⁴, fillo Froila Pérez Bermúdez, personaxe importantísimo da época do rei don García. Cabe a posibilidade, de tódalas maneiras, que estes *miles*, antecesores dos Andrade, de gardar algún parentesco coa casa condal dos Traba, cousa que tódolos indicios apuntan, o serían por liñas secundarias ou bastardas das que Athan Froilaz sería un esclavón importante, do que partiría a liña xenealóxica –*os athanidas*- que conduce ós Andrade, os cales, como os Mandiá, os Esquíu ou os Piñeiro, por poñer soamente tres exemplos, son unha liñaxe de fidalgos que procede de polas colaterais ou bastardas de familias de moito avoengo. Incluso, dado que Exemena Froilaz, a dona do citado Athán, aparece en réxime de igualdade asoando con personaxes da familia Traba, como Rodrigo que leva o seu mesmo apelido, poderíamos especular que se trata dun matrimonio entre un achegado, posiblemente familiar, Athan Froilaz, e unha dona da familia Traba, Exemena Froilaz, posibilidade que parece a mais probable.

A descendencia de Bermudo Fortúnez .

Xa tivemos ocasión mais arriba de citar algúns dos fillos de Bermudo Fortúnez, Pedro e Martín Bermúdez. *Martín Bermúdez de Andrade*⁶⁵, é un *miles* de certa consideración xa que o vemos realizando unha manda testamentaria a Caaveiro de considerable contía o 3 de decembro de 1224⁶⁶ e segue asinando documentos alomenos ata 1231, data na que o vemos vendendo xunto con outros *miles* á Rodrigo Gómez, o conde de Traba, a herdade que chaman “*Fonte das donas*” en Vilarmaior, herdade da que, segundo veremos, tamén participa seu irmán Pedro⁶⁷.

⁶² *Tumbo de Caaveiro*: no 1153(f. 24. Doc. 63), 1097(f. 28 v. Doc. 65), ano 1098, (f. 49 r-v. Doc. 122) e 1097, (f. 50 v. Doc. 126), f. 49 r -v, doc. 122.

⁶³ A.H.N, Códice 1439 , *Tumbo de Caaveiro*, f. 19, doc. nº 41-).

⁶⁴ A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 2. Ed.Santiago Montero Diaz, *Colección diplomática de San Marín de Jubia*, B.U.S. doc. nº IX.

⁶⁵ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2/14. //A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*,carpeta nº 1, Índice de Monfero, 1833, San Pedro de Vilarmaior, nº 5.

⁶⁶ *Tumbo de Caaveiro*, f.67 v, doc. nº 162.

⁶⁷ A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”, *Tumbo Viejo de Monfero*, Libro 48, 1561, folios 120 a 128.

Ademais de Martín, Bermudo Fortúnez, tivo outros fillos e fillas: *Fernando Bermúdez*,⁶⁸ *Fortunio Bermúdez*,⁶⁹ *Hermesenda Bermúdez*,⁷⁰ e, por último, o que parece o fillo primoxénito, o xa citado *Pedro Bermúdez de Andrade* que, o 2 de xuño de 1204, doa a Caaveiro a súa porción da igrexa de San Martín de Andrade e a súa porción da vila de Alión “*cum petro petri, meo serviciali, cum omnia sua populatione*”⁷¹.

Afirmamos que Pedro Bermúdez é o xefe do clan Andrade pola reiteración e importancia económica das doazóns e, sobre todo, polo tratamento que lle dan varios documentos, nos que aparece cualificado de *Domnus* ou señor; isto é, como seu pai, e como seu avó, pode usar o don, un atributo de fidalguía, privilexio que non herdan seus irmáns⁷².

Este atributo parece aludir, ademais de á condición do nobre, ó feito de ser titular dun pequeno señorío que se amosa con problemas de consolidación mais alá de seu fillo Fernán Pérez I, debido ó réxime hereditario que fragmenta reiteradamente os patrimonios dos grandes e pequenos dominios, sobre todo os da baixa nobreza. Pedro Bermúdez, como o seu irmán Martín aparece en outros moitos documentos relacionado unhas veces con Monfero e outras con Caaveiro, como en 1206⁷³, 1223⁷⁴, 1226⁷⁵, 1216⁷⁶, 1231⁷⁷ ata 1238, ano no que, o 3 de abril, aparece como confirmante nunha escritura de pacto entre os abades de Bergondo e Sobrado, outra proba do prestixio do personaxe⁷⁸.

A actividade deste *Domnus Petrus*, é intensa durante os anos da súa vida, como nolo manifesta o volume de documentos nos que aparece. Nalgún destes documentos vemos un aspecto que reflicte unha parte da actividade destes *miles* con respecto ós mosteiros próximos, ós que en reiteradas ocasións depredan sen contemplación, para a continuación arrepentirse e intentar

⁶⁸ O 16 de abril de 1206. A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, C, nº 1, índice de Monfero 1833, Sta María de Xestoso, nº 38.

⁶⁹ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, “Tumbo viejo de Monfero”, 1561, libro 48, Apartado de San Tirso de Ambroa, f. 44.

⁷⁰ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 94, doc. nº 231.

⁷¹ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 84 r, doc. nº 203.

⁷² *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 84 v, doc. nº 204.

⁷³ Pilar Loscertales de García Valdeavellano, *Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*, Madrid, I, doc. nº 230, Madrid, 1976, p. 265.

⁷⁴ R.A.G, Sección pergamínos, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/16. Tamén en A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”, caixa nº 1, *Tumbo Viejo, Monfero*, libro 48, apartado correspondente as freguesías de S Isidro, Güimil, Vilarmajor e Callobre, folios 120 a 128.

⁷⁵ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 92 v. doc. nº 227.

⁷⁶ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, caixa nº 1, reconto de 1833, Sta María de Xestoso.

⁷⁷ R.A.G, Sección pergamínos, *Fondo Martínez Salazar*, P. 1/35.

⁷⁸ Santiago Daviña Sáinz, “Tumbo del monasterio de las Cascas”, VI, en “El Monasterio de las Cascas”, *Anuario Brigantino*, número 26, 2003, p. 162. Tamén no *Tumbo de Caaveiro*, (f. 96 r -v -doc. Nº 235-) aparece citado nun documento que pode ser de 1238.

compensalos con doazóns para facerse perdoar e poder descansar en terra sagrada. O vemos nunha escritura asinada o 3 de decembro, dun ano incerto que podería ser calquera desde o 1224 ó 1229. Nesta escritura, Pedro Bermúdez de Andrade dona a Caaveiro varias herdades en San Martín do Porto polo mal que fixo no mosteiro no que entrou pola forza e lle fixo moito mal. “...*Et insuper facio pactum et omenium et convenienciam et iuramentum quod nunquam leve vocem neque inliziám de serviciali nec de seareiro de ipso monasterio...*”⁷⁹.

A sucesión de Pedro Bermúdez de Andrade.

No documento que acabamos de citar mais arriba podemos ver á un dos fillos de Pedro Bermúdez, Fernán Pérez I, presenza confirmada noutro documento do 16 de outubro de 1231: “*Ego Petrus Uermudis de Andrade una cum filiis meis Fernandus Petri...*”⁸⁰, e que volvemos a ver repetida en 1234, nunha doazón a Caaveiro⁸¹.

Parece evidente pois que á Pedro Bermúdez herdou seu fillo, o tamén *domnus*, Fernán Pérez de Andrade I, que xa aparece en decembro de 1223 facendo unha doazón á Monfero en Vilamateo⁸². Á Fernán Pérez de Andrade I, prestameiro de Pruzos como mais adiante veremos, maniféstasenos como un *miles* -tamén *domnus*- relacionado coa familia condal dos Traba tal como vemos confirmarse en varios documentos de Rodrigo Gómez, como o asinado o 23 de abril de 1243 polo que, o Prior de Sobrado Juan Pérez, fai doazón á este prócer⁸³ e á súa muller, Maior Afonso, da encomenda do couto de Serantes; testemuña e confirmante do documento, *Domnus Fernandus Petri miles de Andradi*⁸⁴. No mesmo senso, o vemos coas habituais relacións cos mosteiros próximos: o 6 de maio de 1242, recibindo de Monfero unha herdade en Curio⁸⁵, ou o 4 de marzo de 1245 confirmando un documento de doazón á Caaveiro por parte de Fernando García Piñeiro e súa dona Urraca, na freguesía de Laraxe. Con Fernán Pérez vemos confirmando o citado documento a Diego Pérez, *miles et iudex* e a Johannes Pérez *miles*⁸⁶ - estes dous *milites* non se citan como Andrades pero é evidente a súa proximidade familiar - o que nos reiterara as funcións de subalternos destes *miles* como soldados especializados a cabalo, como mordomos ou, segundo o caso presente, como xuíces.

⁷⁹ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, F.23 v, doc. nº 52.

⁸⁰ R.A.G, Sección pergamiños, *Fondo Murguía*, P- 1 /35.

⁸¹ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f.67 r doc. nº 161.

⁸² R.A.G, Sección pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2 /18.

⁸³ A.H.N, *Clero*, Sobrado, C. 541, nº 4. Ed. Carmen Pallares Méndez, *El monasterio de Sobrado*, Apéndice documental nº 39, PP. 301, Biblioteca da Universidade de Santiago.

⁸⁴ C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, doc. nº XXXVIII

⁸⁵ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2 /6.

⁸⁶ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f.18 r, doc. nº 37.

O 1 de agosto de 1246, o *domnus*, Fernán Pérez de Andrade I, coa súa dona María Iohannes, aparece noutro documento empeñando unha casa en Vilamateo para que o mosteiro de Monfero se quede con ela⁸⁷. Pensamos tamén que é este o Fernán Pérez alcumado *o Soldado*⁸⁸ que o 1 de abril de 1244 se compromete a defender Monfero⁸⁹.

Nos anos posteriores, Fernán Pérez I, non está tan presente na documentación, aínda que si outros Andrades, como Bermudo Pérez⁹⁰ e Lopo Pérez⁹¹, cualificados na documentación como tais ós que debemos considerar como irmáns de Fernán Pérez I se ben a documentación non sempre o especifica; o caso de Lopo Pérez si aparece como irmán pero non se dice de Bermudo, o mesmo que acontece no caso de Suero Pérez⁹², tamén cualificado *de Andrade*, sen que podamos confirmar se é da mesma pola familiar que Fernán Pérez.

En cambio o parentesco de irmandade está claro no caso de María Pérez de Andrade, á que vemos xunto co seu pai, *Donnus Petrus*, nun documento de 1224⁹³ así como a xa citada Urraca Pérez que se declara filla de Pedro Bermúdez de Andrade e de Urraca González en 1253⁹⁴. Por outra parte, nun documento de 1233 (ou 1243) relativo á unha venda ó conde Rodrigo Gómez - *era MCC L(X) XXI et quot XV Kalendas nouenbri* - aparece citado *Pelagius Petri Dandrade, miles*⁹⁵ do que non especifica que sexa irmán dos anteriores, pero, polo apelido e polo renome, é un Andrade ó que alude ó parentesco directo cos anteriores.

Dende 1252 ata 1268, Fernán Pérez de Andrade I, deixa de aparecer na documentación. Neste último ano, o vemos, o un de xuño, no concello de Betanzos, confirmando un documento cun Pedro Fernández de Andrade, ó que supoñemos, fillo seu⁹⁶. Con Fernán Pérez I aparece citado ó que supoñemos seu fillo, Pedro Fernández I, o mesmo que vemos citada a unha irmá súa, Maios

⁸⁷ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2/19.

⁸⁸ Dado que é xustamente en vida deste cabaleiro cando empezamos a ler cabaleiro en vez de *miles*, pensamos que o mais probable é que o copista do *tumbo* empregara a tradución literal “soldado” tomada do romance no lugar do termo latino, o que nos inclina a pensar que se trata de Fernán Pérez I de Andrade

⁸⁹ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2 /18. //A.H.N, Xubia, Códice 1439 B, f. 113 v, traslado realizado en Pontedeume polo notario do Rei, Martín Pérez, o 13 de abril de 1316.

⁹⁰ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 112 v, doc. nº 270.

⁹¹ Andrés Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, Coruña, 1911 doc. nº 13 PP. 31 a 43. Deste documento hai copia no A.R.G.

⁹² Andrés Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, Coruña, 1911 doc. nº 23 PP. 59/60.

⁹³ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 73, doc. nº 175.

⁹⁴ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f.112 v, doc. nº 270.

⁹⁵ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P 2/14

⁹⁶ Documento, selado co selo do citado concello, polo que Diego Gómez se aparta da demanda que ten interposto o mosteiro de Sobrado sobre o couto de Beixo e confesa que é do mosteiro (Santiago Daviña Sáinz, “Tumbo del monasterio de las Cascas”V, en: *Anuario Brigantiño*, 2002, p. 129)

Fernández, uns anos antes, en 1259 , vástagos ou dous polo tanto do primeiro Fernán Pérez⁹⁷, como podemos observar no cadro xenealóxico 1 da vindeira páxina.

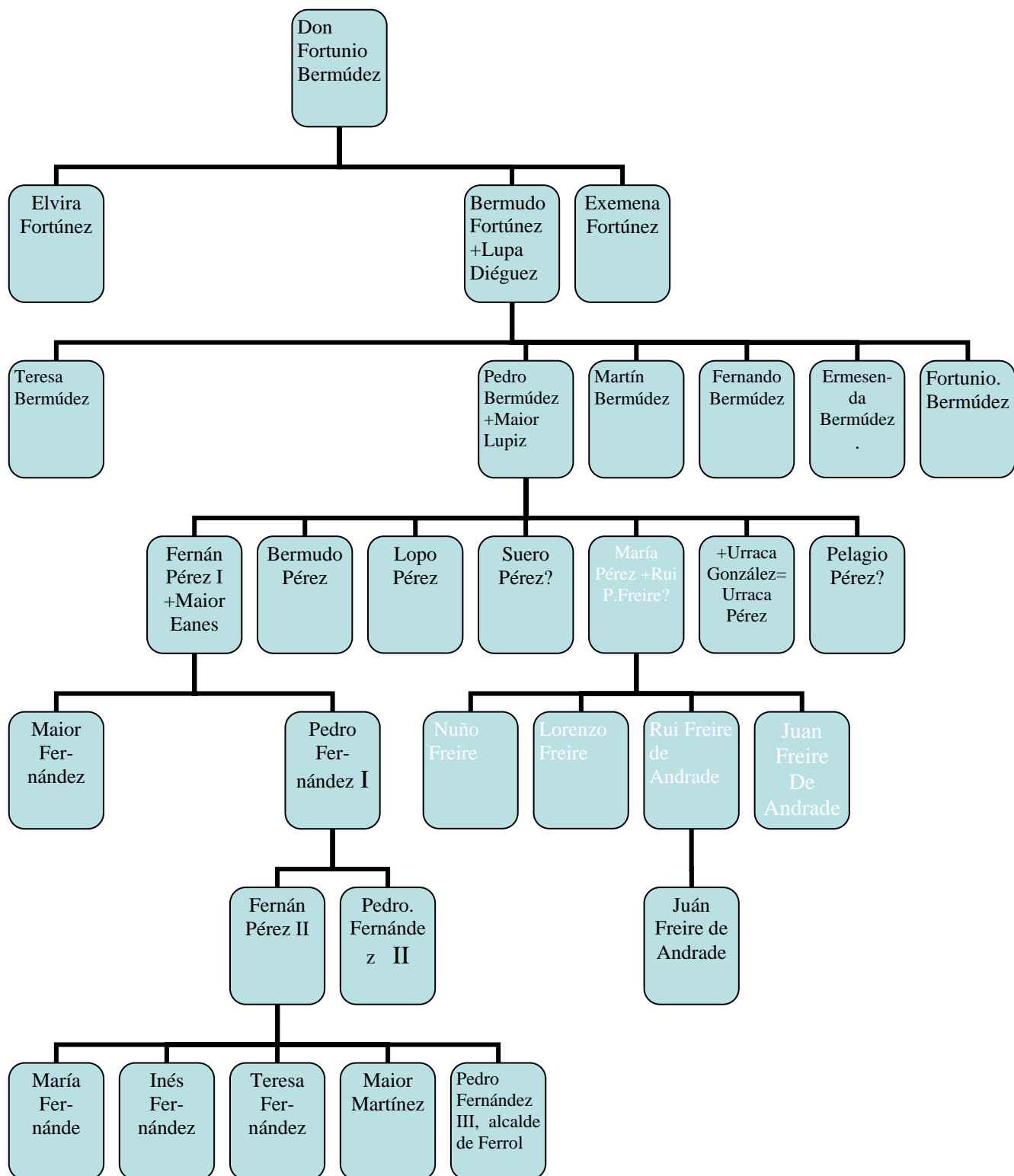
Temos entón que, da documentación de que dispoñemos relativa a vida dos Andrade ata 1268, podemos deducir antes de proseguir coa liña de filiación dos personaxes Andrade, que estes teñen tratamento de nobreza e que desenvolven o seu currículo vital nos lugares e freguesías de, Andrade (Pontedeume), Callobre e Carantoña (Miño), Doroña, Torres, Vilamateo e Grandal (Vilarmajor), Santa Xuliana, Vilachá, Sevil de Dureia (Monfero) Ambroa(Irixoa), na *Terra de Montenegro*⁹⁸ (Burgás, (Xermade) e Entranbasaguas e Sentáballa(Vilalba), o que nos aclara que a presenza dos Andrade nas terras de Xermade e Vilalba, a base do futuro condado deste nome, xa viña de moi antigo.

Polo tanto, a familia Andrade procede basicamente das terras do Interior. Se contemplamos a táboa 1 e os mapas 2, 4 e 5, ata o século XIV, a meirande parte das operacións patrimoniais teñen lugar nos concellos actuais de *Vilarmajor, Monfero e Irixoa* con extensións cara o interior na citada *Terra de Montenegro* e cara a costa, en Andrade e Cabanas.

⁹⁷ J. I Fernández Viana *et alter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro, Cátedra*, Pontedeume, 2002, doc. 13.

⁹⁸ Parece que esta demostrada a existencia dun condado chamado de Montenegro na alta Idade Media, como unha subdivisión do bispado de Lugo, de límites imprecisos, que toma o nome dunha das súa poboacións que algúns identifican con Vilalba. Na documentación que manexamos alúdese con certa frecuencia á terra de Montenegro ou simplemente Montenegro.

Cadro 1 .-Xenealoxía mais probable dos primeiros Andrade

1.1.2.- As confusas décadas de finais do século XIII e comezos do XIV. Pedro Fernández de Andrade I e outros Andrades.

Xa temos afirmado mais arriba que, en 1268, un Pedro Fernández de Andrade I confirma un documento no concello de Betanzos xunto á seu fillo Fernán Pérez II. Non caben moitas dúbidas, por outra parte, sobre o parentesco deste con outro Fernán Pérez (II) que, acompañado de seu irmán Pedro Fernández (II), aparece na documentación a finais do século XIII e principios do XIV⁹⁹. De feito, a partir de entón e ata 1320, seguen aparecendo na documentación, individuos identificados como Pedro Fernández de Andrade e Fernán Pérez de Andrade¹⁰⁰; o difícil é establecer a liña de filiación entre eles. A un Pedro Fernández de Andrade, volvémoslo ver de novo citado en 1314¹⁰¹ e, en 1320 cando xunto á Fernán Pérez, morre no castelo de a *Rocha Forte* de Santiago a mans dos esbirros do arcebispo Landoira, sendo identificados como *duo germani Dandrade*¹⁰², polo cronista do arcebispo citado.

A case única explicación é que tanto Pedro Fernández como o Fernán Pérez que vemos na documentación a principios do século XIV, sexan fillos do Pedro Fernández I que vemos en 1268 asinado o citado documento co seu proxenitor, o que nos daría como resultado que serían respectivamente Pedro Fernández II e Fernán Pérez II ós que o cronista de Landoira cualifica de Irmáns en 1320.

Por outra parte, sabemos que alomenos Fernán Pérez II estaba casado porque un documento de 1345 ofrécenos algúns datos da súa viúva, Maior Rodríguez e das súas fillas, María, Inés, Teresa Fernández e outra chamada Maior Martínez, as catro monxas en Sta Clara de Santiago, dotadas polos seus pais con importantes bens no territorio de Noia - as freguesías de S. Juan de Sabardés, Sta María de Esteiro, Santiago de Talla e San Estevo de Abelleira -¹⁰³, bens herdados da familia de Dona Maior Rodríguez que pasarán posteriormente ó mosteiro de Santa Clara. Na data do documento, supoñemos mortas xa as catro fillas de Fernán Pérez de Andrade II.

⁹⁹ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, “Tumbo Viejo de Monfero”, 1561. // C de Castro e J.L.Sangil, *Genealogía de los Andrade*, p. 209). Porta de la Encina (“Aportaciones al estudio del monasterio de Caaveiro”, *Estudios Mindonienses*, nº 2, 1986) cita a Fernán Pérez II como un dos cabaleiros que asaltan Caaveiro en 1298 e 1302.

¹⁰⁰ Fernán Pérez de Andrade II realiza en 1308 unha doazón pola que dá a Monfero todo o que ten no couto; o 15 de decembro de 1311 doando á Monfero o casal de Rieiro na freguesía de Sta María de Doroña e, en 1314, nun foro que lle fixo o mosteiro de Monfero dunha granxa en Sevil, en Sta Xuliana. (A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, 1561. Sta Xuliana, FF. 5, 12 e 53).

¹⁰¹ A.H.M.C, “Fondo Martínez Salazar” *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, 1561. Sta Xuliana, f. 5

¹⁰² *Hechos de D. Berenguel de Landoira, Arcebispo de Santiago*, Santiago, 1993, versículo 600 a 660, PP. 124 a 131.

¹⁰³ A.P.S, *Fondo Sta Clara*, 5/31.

Neste senso, ó moi posible tamén que o Pedro Fernández de Andrade que vemos de xuíz en Ferrol en 1346, fora fillo de Fernán Pérez II e irmán das citadas monxas de Santa Clara¹⁰⁴.

Pero, as veces, os datos inducen á confusión, como a aparición en 1321 de dous Andrade, Pedro Fernández de Fernán Pérez, como clérigos dependentes de Caaveiro. Sen dúbida, Pedro Fernández II e Fernán Pérez II son os mortos en A Rocha de Santiago un ano antes, pero non deben ser, salvo que o *status* de casado fora compatible co de clérigo, os personaxes citados o 22 de febreiro de 1321, na escritura de acordo entre o prior de Caaveiro e o Bispo de Lugo sobre a presentación de varias igrexas entre a que se inclúe de Santa María de Cabalar, “*que ora vaga per morte de Pedro Fernándes e de Fernán Peres de Andrade, que foron clerigos dela*”¹⁰⁵. A coincidencia na data danos que pensar pero, como xa dixemos anteriormente, alomenos Fernán Pérez II era casado e tiña fillos e, se o segundo era algo universalmente aceptado nesa época, non así o primeiro, polo que é o mais probable que estes clérigos identificados como Andrades, foran personaxes secundarios desta familia.

Habería outras posibilidades que non podemos confirmar, como que, dado que as datas coinciden co pasamento en Santiago de Fernán Pérez e Pedro Fernández, que os fillos/as de Fernán Pérez II o foran naturais, sen que este dato fose especificado na documentación; tamén podería darse, dado a pouco rigorosa observancia do celibato entre os clérigos da época, que por tratarse dun curado dependente dos cóengos de Caaveiro, tiveran algún tipo de tratamento particular, limitándose ó usufruto do curado, o que identificaría os dous citados clérigos cos falecidos na Rocha de Santiago.

En todo caso e dado que os dous aparecen citados ata 1320 dun xeito inequívoco como irmáns e Andrades, non podemos admitir que fosen fillos de Fernán Pérez de Andrade I xa que, por unha, hai un importante silencio documental sobre estes dous nomes nas décadas posteriores a 1268 ata case finais deste século; por outra parte, entre 1268 – ano no que se cita ó primeiro Pedro Fernández – e 1320 hai 52 anos, polo que serían demasiado maiores para participar en contendas como as que narra a crónica de Landoira; polo tanto debemos supoñer que entre Fernán Pérez I e Fernán Pérez II debe haber un esclavón intermedio que sería o xa aludido Pedro Fernández I, o proxenitor de Pedro Fernández II e Fernán Pérez II.

¹⁰⁴ Montero Diaz, *Colección Diplomática de S. Martín de Jubia*, p. 47

¹⁰⁵ J. I. Fernández Viana *et aliter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 30. Documento do 3 de marzo de 1321 que inclúe outro do 22 de febreiro do que sacamos os datos arriba citados.

A aparición dos Freire de Andrade

Ás dificultades anteriores, engádese a aparición dos Freire de Andrade. Esta certa confusión das décadas finais do século XIII e das primeiras do seguinte, podería estar relacionada coa desaparición dos Traba. O pasamento de Rodrigo Gómez, conde de Trastámara, o último vástago desta familia, sumiu a unha parte da pequena nobreza galega nunha situación de orfandade política e certo caos social xa que a súa herdanza rematou na pola castelá dos Traba, o que ocasionou un baleiro político en todo Galicia, especialmente o territorio que se coñecía como *Terra de Trastámara*, na que imperaban os Traba proxectando o seu influxo ó resto do territorio galego como verdadeiros *Comes Galliciae*. Isto, unido a que as normas hereditarias propician a diversificación das familias en polas colaterais, favorecería o clima de confusión ó que nos referimos. Neste senso unha debilitada liña xenealóxica protagonizada por Fernán e Pedro Fernández de Andrade está acompañada a partir das primeiras décadas do século XIV dos Freire. Nun documento de 1316 polo que Rui Freire, súa muller e seus fillos, se declaran herdeiros de Juan Martínez e de María Eanes, sen que saibamos moi ben a causa. Seguramente se deba a que esta María Eanes podería ser descendente de Fernán Pérez de Andrade I e da súa muller Maior Eanes da que, como era habitual, tomaría o apelido, o mesmo que acontece coa propia filla de Juan Freire de Andrade, Sancha Eanes, citada no documento¹⁰⁶. Poderíamos entón aventurar que o parentesco entre Freires e Andrades vería de lonxe.

Na segunda metade do século XIII, a familia dos Andrade dividiríase en varias polas das que destacan os descendentes de Fernán Pérez I, María Fernández, Pedro Fernández I cos seus fillos Fernán Pérez II e Fernán Pérez II e os Fillos de Bermudo Pérez, tío dos anteriores, o que acentúa a inestabilidade desta familia, e a súa violencia¹⁰⁷. A descendencia directa da citada María Eanes e o seu home Juan Martínez viría entón por algúns dos descendentes de Fernán Pérez I e de seu dona Maior Eanes sen que sexa fácil precisar os esclavóns da cadea de filiación. O que si parece

¹⁰⁶ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/19. En canto ó parentesco debemos constatar que coinciden os lugares das doazóns e, por outra parte, as fillas herdaban con moita frecuencia ós apelidos das mais ou das familias das mais.

¹⁰⁷ Este Bermudo Pérez e os seus descendentes parecen ostentar unha certa relevancia na segunda metade do século XIII; co seu fillo Pedro Bermúdez (A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de Monfero, 1833, Santa Xuliana), coa súa irmá María Bermúdez. O 14 de outubro de 1278 María. Bermúdez vende á Monfero a parte que tiña de Sevil. O mesmo día, Pai Pérez, vende a Monfero o que ten en Sevil. Neste documento, identifícanse varios dos seus irmáns que figuran entre os testemuñas e coasinas do documento: Iohan Fernandis de Santa Xuliana, *Fernan Uermuez*. Petrus de deus, clérigo, ambos de Santa Xuliana, *Petrus Uermuez, clérigo de Santa Xuliana*, Fernando seu fillo e Fernan Ihonnis, morador en Siuil. (A.R.G, *Fondo pergamiños*, nº 129. Tamén en A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de Monfero, 1833, Santa Xuliana.) Á un Bermudo Pérez, posiblemente neto do primeiro, vémolos premer coa forza ó mosteiro de Caaveiro no traslado dun documento realizado en Pontedeume o 10 de abril de 1297 que alude a feitos acontecidos en 1282.(A.H.N, *Clero*, Caaveiro 491/7). Pergamiño en moi mal estado que contén tres documentos dos que só dous son lexibles a medias, o primeiro e o terceiro do que sacamos os datos anteriores)

implicar é que os Freire eran parentes da citada Maior Eanes e, posiblemente, como iremos vendo, tamén os serían dos Andrade que ata aquí coñecemos.

As circunstancias anteriores, explican ademais o feito de que a liña dos ascendentes dos *Andrades Maiores* que inaugura Fernán Pérez de Andrade III, *O Boo*, primeiro señor de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, proceda directamente dos Freire de Andrade e non dos reiteradamente citados Pedro Fernández II e Fernán Pérez II, cuxos nomes e apelidos seguen usando os Andrade, o que quer dicir que os Freire son unha cana distinta do mesmo tronco familiar do Andrade que xa coñecemos.

Como dixemos, os Freire de Andrade están perfectamente documentados desde a primeira década do século XIV. Á Juan Freire de Andrade, vémolo reiteradamente durante as tres primeiras décadas do século XIV, convertido en comedeiro de Caaveiro e señor do *castel d'Andrade*, segundo se afirma nun documento de 1382¹⁰⁸. Sen embargo o documento en cuestión non especifica datas e alude a que a encomenda de Caaveiro *foi sempre dos señores do castel d'andrade de onde vos viíndes*, en continuidade con outros Andrades os que, como veremos, foron antes encomendeiros do citado cenobio. Por outra parte, no documento citado especificáase a liña de sucesión dos *Andrades Maiores* desde principios do século XIV tal e como se pode ver no fragmento seguinte: “..*e que ajades con dita comenda aquelas cousas e dereitos que voso avo rruy freire e voso visaboo john freire ouveron con ela quando della foron comendeyros...*”¹⁰⁹.

A primeira cita que temos de Juan Freire de Andrade é de 1300 cando o vemos efectuando unha doazón ó mosteiro de Monfero dunha casa en Pontedeume¹¹⁰; tamén aparece, cos seus fillos Rui Freire e Sancha Eanes e súa dona, María Suárez, recibindo o 24 de Agosto de 1316 unha importante doazón, á que xa aludimos, ampliando notablemente o ámbito patrimonial e territorial dos Andrade - agora Freire de Andrade – á Ferrol e á Coruña¹¹¹, datos reflectidos no documento co que iniciabamos este epígrafe.

No documento de 1316 Juan Freire de Andrade aparece como un importante *prestameiro* de Caaveiro que debía compartir protagonismo con Fernán Pérez II e con Pedro Fernández II ós que acabamos de citar como falecidos no ano 1320 na *Rocha Forte* de Santiago e ós que o cronista do arcebispo Landoira cita como parentes de Alfonso Suárez de Deza. Ó noso entender, o predominio dos Freire de Andrade, produciuse despois da morte dos irmáns Pedro e Fernán, isto

¹⁰⁸ Cesar Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 75/76. // Ver rexesto documental

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ A.H.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, “Tumbo Viejo de Monfero”, Libro 48, 1561, Pontedeume e Mugardos, f. 66.

¹¹¹ A.H.N, *Clero*, Caaveiro, carpeta 492/3.

é, despois de 1320 a partir de cuxa data, os Freire de Andrade representan a liña principal da liñaxe dos Andrade. Imos intentar aclarar o proceso de unión das dúas polas da familia Andrade. Andrés Martínez Salazar, citando a Gándara, referíndose a este período, afirma que os *Freyles* e *Andrades* andaba xuntos desde *Ruy Freyle de Andrade*¹¹², sen que saibamos ben á que Rui Freire se refire pois, como xa tivemos ocasión de constatar, xa que un Rui Freire II, fillo de Juan Freire I era señor do castelo de Andrade a partir de 1330, ano no que sabemos que aínda vivía seu pai; polo tanto, a *xuntanza* á que nos referimos, ten que remontarse á datas anteriores a este Rui Freire de Andrade.

Un dos primeiros Freires documentados é Nuño ó que vemos o 10 de xuño de 1265 efectuando cos seus irmáns unha venta de todo o que teñen no couto de Monfero á esta institución monástica¹¹³. Nuño Freire engádese así ó xa documentado Juan Freire e Lorenzo Freire¹¹⁴.

A explicación á citada fusión entre Freires e Andrades sen dúbida reside na interpretación dos datos cos que contamos: sabemos que Nuño Freire realiza con seus irmáns a Monfero unha doazón en 1265¹¹⁵. Tamén sabemos que o ano 1300, o abade de Monfero realiza un arrendo a un tal Lorenzo Freire, fillo dun tal Rui Freire e de súa muller María Pérez¹¹⁶. Por outra parte sabemos que existe unha María Pérez¹¹⁷ filla de Pedro Bermúdez de Andrade e, polo tanto, irmá de Fernán Pérez I e contemporánea de Rui Pérez Freire, Trece da citada orde de Santiago.

No mesmo senso compre lembrar a estreita relación de Freires e Andrade, posiblemente procedentes dun antepasado común, coas ordes militares. Sobre este tema, Gándara que basea a súa historia nas memorias de Juan de Ocampo, sobriño de Florián de Ocampo, continuador a súa vez das xenealoxías que deixou escritas Juan Rodríguez del Padrón, cita unha serie de personaxes que, si ben non son fiables para establecer parentescos concretos, pola frecuente anacronía con que nos presenta os personaxes, permítennos, sen embargo, afirmar que un importante número de individuos da liñaxe dos Andrade, desenvolveu as súas tarefas vitais nas ordes militares, como *freires* ou comendadores, o que explicaría, a orixe do apelido *Freire* e a súa relación cos Andrade tamén presentes nas ordes militares¹¹⁸.

¹¹² R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/13

¹¹³ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de Monfero, 1833.

¹¹⁴ López Sangil e Carlos de Castro, *Genealogía de los Andrade*, p. 211. Cit. Pergamiño da Fundación Penzol.

¹¹⁵ Ver cita 106.

¹¹⁶ De Castro/López Sangil, *Ibid.*

¹¹⁷ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 73, doc. nº 175.

¹¹⁸ Fr. Felipe de la Gándara y Ulloa, *Armas i triunfos. Hechos gloriosos de los hijos de Galicia.*, PP.190 e 226.

Especial relevancia tivo nesta relación, a Orde de Santiago, pero tamén nas Ordes de Calatrava e Alcántara. Tamén Rades y Andrada alude ó mesmo feito pero con maior precisión¹¹⁹, especialmente no que se refire á orde de Santiago, que tivo desde un principio un forte vínculo co arcebispado compostelán¹²⁰, o que propiciou a súa implantación en Galicia e a participación nesta orde de cabaleiros galegos, como os Andrade, da que tiñan foros e prebendas segundo veremos deseguida¹²¹.

Bermudo Fortúnez, o primeiro *miles* que aparece co antropónimo Andrade, coa súa muller Lupa Diéguez, por carta outorgada o 17 de setembro de 1181, doan ó mestre Pedro Fernández, ó comendador Juan González e ós freires da Orde de Santiago, unha casa que posuía na vila de Andrade, con tódalas súas herdades ademais doutras posesións en Bande(Gondarís)¹²². Tamén aparece relacionada cos santiaguistas Teresa Bermúdez, muller de Fernando Arias e filla de Bermudo Fortúnez de Andrade, nunha doazón realizada o 20 de abril de 1182 á Pedro Fernández mestre do mosteiro de San Salvador de Sabardés¹²³. Seguramente tanto Bermudo Fortúnez como Fernando Arias serían *freires cóengos* que podían casar e vivir nas súas posesións, ó contrario dos *freires clérigos* que debían residir no convento e tiñan voto de castidá, pobreza e obediencia ó prior¹²⁴.

Polos datos que estamos dando e polos que daremos a continuación, deducimos que unha boa parte dos *miles* Andrade deberon participar, dun ou outro xeito, como membros desta orde. O alcume de Bermudo *Freire* de Andrade, posiblemente sería un alcume de Bermudo Fortúnez que, como acabamos de dicir, si sabemos tiña relacións coa orde citada

Entre 1239 e 1253, figuran como *freires* do convento de Vilar de Donas, Pedro Bermúdez e Fernán Pérez, ós que a documentación cualifican de *cóengos* aínda que non especifica mais, pero

¹¹⁹ Rades cita como cabaleiros da orde de Santiago a Rui Pérez Freire, Trece na época do mestre Sancho Fernández (1188 -1199); á Nuño Freire de Andrada na época do mestre García González (1214 -1224); e á Martín Freire de Andrada, comendador da Barra, na época do mestre García Suárez (1385 – 1387). Tamén cita a Frei Pero Núñez Freire do que dice que era fillo do cabaleiro Nuño Freire da *orde de La Banda, como comendador da Barra da orde de Alcántara*, na época do mestres Nuño Chamizo (1328 -1343). (Rades y Andrade, *Crónica de las tres órdenes*, FF. 19 r, 26 v, 55 v e 24 v da orde de Alcántara)

¹²⁰ Lomax, Derek, W, *la Orden de Santiago (1170 -1275)*, Madrid, 1977, p. 24

¹²¹ J -L Novo Cazón, *El priorato santiaguista de Vilar de Donas en la Edad Media*, PP. 28/29. Tamén Rades y Andrade, (*Cit. supra*)

¹²² A.H.N, *Uclés*. C. 65, nº 5. Este dato aparece citado en J. Luís Martín Rodríguez, *Orígenes de la Orden militar de Santiago*, Barcelona, 1974, PP.33.

¹²³ J -L Novo Cazón, *El priorato santiaguista de Vilar de Dona en la Edad Media*, , la Coruña 1986, p. 33

¹²⁴ J. Luís Martín Rodríguez, *Orígenes de la Orden militar de Santiago*, Barcelona, 1974, PP. 281/282. // J.L Novo Cazón, *El priorato santiaguista de Vilar de Donas en la Edad Media*, PP. 59/60.

temos certa seguridade de que era Andrades¹²⁵ porque, noutro documento posterior, de 1285, Urraca Bermúdez de Andrade, aparece como posuidora dun casal e parte de outro que tiña en Camouco do priorado santiagués de Vilar de Donas. Esta Urraca sería filla- así se declara nun documento que citamos- de Bermudo Pérez, un dos irmáns de Fernán Pérez I e neta do arriba citado Pedro Bermúdez¹²⁶. Pola súa parte, Gándara que, como dixemos, confunde con frecuencia nomes e cronoloxía afirma que, en tempos do XI mestre da mesma orde, Pedro González de Aragón, elixido en 1224, figura como comendador da orde de Calatrava, *Nuño Freire de Andrade*¹²⁷.

Dado que coñecemos a estreita relación dos cabaleiros Andrade coa orde de Santiago e, en menor porcentaxe, coa orde de Calatrava, antes de que nos perdamos neste inmenso mar de nomes, poderíamos deducir que o Nuño Freire que aparece o 10 de xuño de 1265, con seus irmáns vendendo todo o que teñen no couto de Monfero á esta institución monástica¹²⁸, tería relación de parentesco co Nuño Freire *de Andrada* e con Rui Pérez Freire *de Andrade*, Comendador e Trece respectivamente da mesma orde militar pola mesma época, segundo xa dixemos que afirma Gándara, en coincidencia con Rades Andrada¹²⁹, tamén parentes de Fernán Freire¹³⁰ e Rui Freire de Andrade, comendador da orde de Calatrava segundo Gándara entre 1284 e 1312¹³¹, o que parece organizar este caos de nomes e datas porque este Rui Freire xa leva o alcume de Andrade resultando o nexo de unión entre Freires e Andrades xa de por si próximos na militancia da citada orde de Santiago e posiblemente descendentes de antepasados comúns.

A conclusión sería pois evidente: Lorenzo Freire, Fernán Freire, Nuño Freire e Rui Freire de Andrade, serían fillos de Rui Pérez Freire e de María Pérez de Andrade, sendo o citado Rui Freire o proxenitor de Juan Freire que inicia a saga dos Freire de Andrade ó que xa nos referimos. E dicimos que o proxenitor do citado Juan Freire de Andrade é Rui Freire porque, entre estes a sucesión onomástica e de avós a netos, como veremos mais adiante. Entre os sucesores de Juan Freire, o fillo primoxénito leva o nome e apelidos de seu avó, Rui Freire e, o primoxénito deste, leva o de seu propio avó Juan Freire, mentres que os nomes doutros irmáns, levan nomes das polas colaterais dos Freire, como Nuño ou dos Andrade anteriores, Pérez e Fernández, segundo podemos ver nos cadros xenealóxicos 1 e 2.

¹²⁵ J. L. Novo Cazón, *El priorato santiaguista de Vilar de Dona en la Edad Media*, la Coruña 1986, p. 64

¹²⁶ Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIV y XV*, A Coruña, 1911, p. 60.

¹²⁷ Fr. Felipe de la Gándara y Ulloa, *Armas y triunfos...* p. 225

¹²⁸ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de documentos do arquivo de Monfero en 1833, nº 59).

¹²⁹ Ver citas da páxina anterior

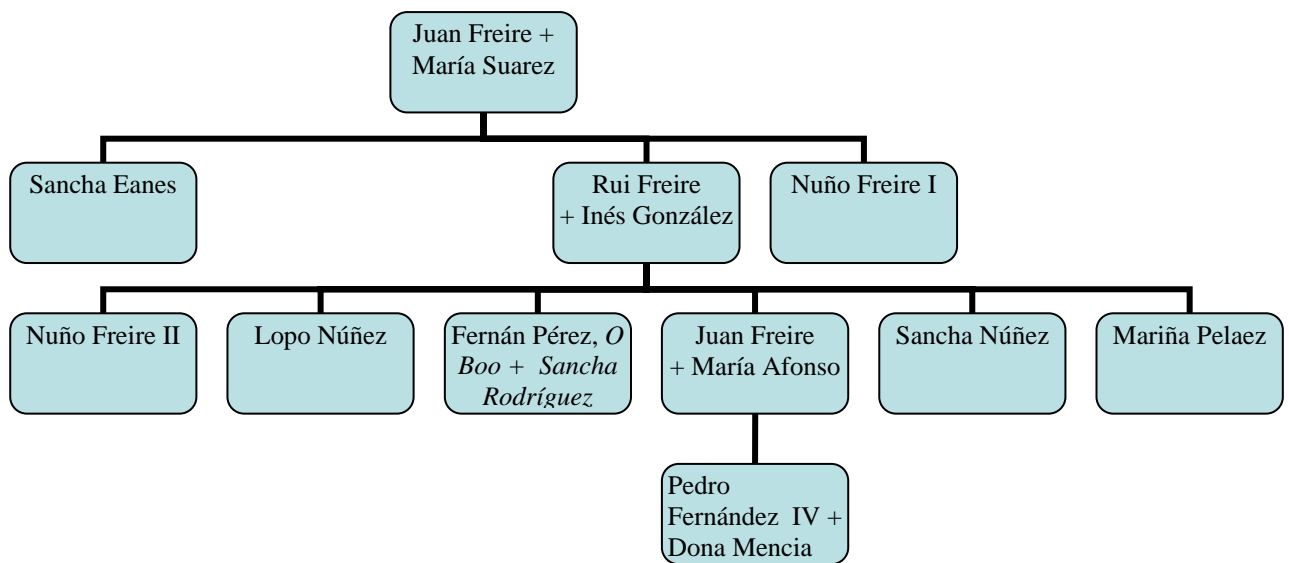
¹³⁰ Frao Felipe de la Gándara., *Armas y Triunfos...*, cap. XXV, PP. 269/279.

¹³¹ *Ibidem*, PP.190 e 226

Este parentesco múltiple entre Freires e Andrade fai posible que sexa precisamente este Juan Freire o que, a morte dos dous irmáns Andrade en 1320, accede á xefatura da casa e castelo de Andrade, casa á que xa viña vinculado por camaradería de orde militar e por parentesco. Aproveitando o bació momentáneo. Como se asegura no documento antes citado de 1382, de concesión da encomenda de Caaveiro a Pedro Fernández de Andrade, este Juan Freire convértese nun importante cabaleiro comarcal e en encomendeiro do citado mosteiro ademais de señor do *castel dandrade*.

Establecida a converxencia entre Freires e Andrades, solo nos resta enlazar esta cos primeiros señores de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, o que converte a casa de Andrade nunha das mais distinguidas de Galicia por antigüidade de liñaxe e, agora, pola riqueza patrimonial e polo poder señorial que estes novos señores acumulan.

Cadro 2 .-Liña xenealóxica dos Freire de Andrade ata 1397

O primeiro Andrade que ostenta os títulos que acabamos de sinalar, Fernán Pérez de Andrade III, *O Boo*, do que mais tarde falaremos mais extensamente, era neto de Juan Freire de Andrade I e fillo do Rui Freire de Andrade II ós que nos referimos mais arriba. Rui Freire testa e A Coruña en 1362 deixando constancia dos seus fillos: “*E fes seus heredeiros seus fillos Nuno Freyre Maestre de Xristos, e John Freyre, e Lopo Nuñes, e Fernâ Peres. E Mariña Pelaes, E Sancha Nuñes*”.¹³²

¹³² Ed.A. Rey Escariz, B.R.A.G. *Colección de Documentos históricos de Galicia*, II, Coruña, 1915 PP. 66 á 69.

Veleiquei entón os principais eslavóns da cadea sucesoria da estirpe dos Andrade desde os seus primeiros vástagos identificados con claridade no segundo terzo do século XII ata a segunda metade do século XIV, século no que se converterán nunha familia nobre das mais ricas e poderosas de Galicia. Loxicamente nesta aproximación á cadea de filiación dos Andrade, apenas aludimos á eslavóns importantes da liñaxe que estudamos ós que nos referiremos con mais detemento nos capítulos seguintes. Por outra parte, unha vez establecido o anterior como base de futuras especulacións sobre a *antigüidade*, *dignidade* e *honra* desta familia, debemos afrontar de inmediato outros aspectos que se nos entoxan dunha extraordinaria importancia.

1.1.3.- Os atributos dunha familia de *milites* fidalgos .

O elemento que mide a fortuna dunha familia, e mais se é aristocrática, é o patrimonio, o elemento esencial da súa consolidación como base da constitución futura dunha liñaxe. Xa antes de que as novas formas de transmisión da herdanza se viran reflectidas nas figuras da mellora e do morgado as familias aristocráticas tratan de buscar fórmulas que permitan a continuidade do patrimonio familiar nun ou mais herdeiros así como os símbolos que as representan .O fenómeno afecta tanto ás grandes familias aristocráticas, ós *ricos homes*, coma ós fidalgos, entre os que podemos situar ós Andrade. A consolidación patrimonial é, por outra parte, paralela ó fenómeno de identificación nominal, da adquisición dun nome identificador do clan familiar.

Riqueza, fortuna e denominación familiar, adquirense ó longo de varias xeracións, de forma que as familias vanse dotando dun apelido, unhas a finais do século XI coma os Lara, outras despois, a finais do século XII ou principios do XIII, coma os Mendoza, os Manrique ou os Ponce. En Galicia, descabezada a nobreza pola extinción dos Traba na segunda metade do século XIII, a nova nobreza non se consolida ata despois da guerra civil entre Pedro I e Enrique de Trastámara xa moi entrada a segunda metade do século XIV, cando xa están a consolidar as principais liñaxes nobiliarias, como a desaparecida liñaxe dos Castro.

Pola súa parte, as distintas casas de *miles/cabaleiros*, fidalgos, infanzóns e escudeiros¹³³, comezan a consolidación dun patrimonio territorial xa desde o século XII, fenómeno que afecta especialmente ós Andrade, que irá achegando propiedades e beneficios antes de converterse nun dos estandartes galegos da nova nobreza trastamarista autóctona de Galicia, consolidándose como unha liñaxe importante.

¹³³ Na terminoloxía medieval, a palabra *miles* alude ó oficio das armas o que, na meirande parte dos casos implica a condición de fidalguía, no caso dos Andrades, xa constatada. En cambio *fidalgo* e *escudeiro* aluden á categoría social do personaxe representando nestes dous casos, os dous estratos inferiores da nobreza; co tempo *miles* e *fidalgus* son termos sinónimos.

Pero antes, ó longo dos séculos escuros ós que nos referimos neste apartado, entre os século XII e XIV, o patrimonio dos Andrade sofre incrementos e divisións en virtude dos acontecementos sociais e das igualitarias leis sobre a herdanza, o que nos demostra que o patrimonio e as cuestións hereditarias foron transcendentais no xermolo da conciencia do liñaxe, fenómenos paralelos á consolidación dun nome, patronímico ou antroponímico, identificador da familia.

Patrimonio e normas hereditarias

Aínda que este tema ímolo afrontar no derradeiro título do traballo, fundamentalmente referido ós *Andrade maiores*, convén destacar neste caso aqueles aspectos da infraestrutura legal que afectan á consolidación dos Andrade como unha familia fidalga independente, antes de ascender ó plano da gran nobreza.

A parte dispoñible dunha herdanza era o quinto que se destinaba á mandas e á pagar o funeral. O resto sometíase ó principio xermánico de “sucesión forzada” para os fillos e fillas¹³⁴, a partes iguais, o que supoñían un perigo para os patrimonios familiares e, por suposto, para as xefaturas dentro de cada familia, algo fundamental para a existencia dunha liñaxe. A *Lex Visigothorum*¹³⁵, permitía realizar unha mellora que podía ascender a un terzo da reserva. Este principio foi recollido no *Fuero Juzgo* e, despois, no *Fuero Real* (1254 -1255) que establecía como parte de libre disposición, o quinto da herdanza ou, se quixera mellorar a un dos fillos, a terceira parte sen o quinto citado¹³⁶; esta mesma pauta seguen as *Partidas*¹³⁷.

Tamén o matrimonio constituía un problema xa que a familia do marido tiña que outorgar á muller casada as *arras*, mentres que a familia da casada debía aportar unha *dote*, engadindo dificultades a consolidación dos patrimonios familiares, dos *ricos homes*, pero sobre todo dos pequenos patrimonios dos *milites*, escudeiros, fidalgos e infanzóns, categorías entre as que, como xa apuntamos mais arriba, se encadraba a familia dos Andrade.

Os espazos patrimoniais dos Andrade.

O igualitarismo hereditario destes séculos unido á actividade adquisitiva dos protagonistas fan que os espazos ou ámbito territorial no que se empraza o patrimonio da familia Andrade varíen

¹³⁴ “Lex Wisigothorum ou liber iudicorum”, lib. 4, título 2, lei 9, en: *Los Códigos Españoles*, Madrid, 1847, tomo I.

¹³⁵ *Si pater vel mater intestati dicesserint, sores cum fratribus in omni parentum haereditate absque aliquo obiecta aequali divisione succedant* (“Lex Wisigothorum ou liber iudicorum”, lib. 4, título 2, lei 1, : *Los Códigos Españoles*, Madrid, 1847, tomo I.)

¹³⁶ *Ningún ome que oviere fijos o nietos, o dent ayuso que ayan derecho de heredar, non pueda mandar nin dar a su muerte mas de la quinta parte de sus bienes; pero si quisier mejorar a alguno de los fijos o de los nietos, ouedalos mejorar en la tercia parte de sus bienes, sin la quinta sobredicha que pueda dar por su alma en otra parte do quisier e non a ellos.* (Leis de Alfonso X. *Fuero Real*, 3, 4, 9).

¹³⁷ *Tres o quatro omes estableciendo el testador por sus herederos ayuntadamente, non diziendo quanta parte de la herencia da a cada vno:dezimos, que serán herederos todos iguales...* (Leis de Alfonso X, *Partidas*, 6, 2, 16).

algo no tempo, ampliando o radio de acción pero, na meirande parte dos casos, os mesmos lugares e incluso as mesmas fincas, aparecen reiteradamente vinculadas a familia Andrade, incluso antes da aparición do antropónimo identificador da familia.

Así acontece coas propiedades doadas a Caaveiro polos irmáns Froilán Froilaz e Fortunio Bermúdez, en Mugar dos en 1128, Calobre, Ombre, Vilaplana, Alión e Grandal, que veremos de novo ceder ou vender ou deixar en herdanza ás institucións monásticas en datas posteriores e, nalgúns casos de forma reiterada¹³⁸; isto é posible, porque os interlocutores dos actos de doazón ou compravenda son na súa meirande parte ós mosteiros, o de Monfero(45%) e Caaveiro(32,5%), entre 1137 e 1397.

Este fenómeno débemolo explicar, porque a familia, ou non facía efectiva a doazón - sobre todo en caso de execución de testamento - ou incluso, no caso de venda, os vendedores seguían ostentando a posesión das propiedades doadas ou vendidas, como prestameiros, ou por ser intercambiadas por outras de igual valor. De feito á doazón ou venda de patrimonio ós mosteiros era unha forma de loitar contra a fragmentación patrimonial. Así nos atopamos como en 1224, Martín Bermúdez de Andrade doa a Caaveiro unha herdade que tiña en préstamo do citado mosteiro dentro do seu couto, ou como Pedro Bermúdez de Andrade, que doa ó mesmo mosteiro as vilas chamadas “Valle” e “Piqui” en 1226 e, en 1229¹³⁹, volve a doar as mesmas propiedades, o que nos fala de que a primeira doazón non se fixo efectiva.

Os casos mais significativos son, sen embargo as herdades de Dureia, Alión e Carantoña que son repetidamente doadas entre 1153 e 1212 iso si, agás aquelas que proceden dunha herdanza externa á familia¹⁴⁰ ou de compra¹⁴¹, ás doazóns ou vendas amosan claramente o **igualitarismo hereditario**.

A modo de exemplo citaremos soamente algúns casos: En 1206, Fernando Bermúdez doa a Monfero a súa parte no lugar chamado *Castro de Dureia*, acto correspondido seis anos mais tarde(1212) por seu irmán Pedro Bermúdez que efectúa a doazón da súa parte correspondente. Outro caso dentro da mesma familia, témolo en 1226; neste caso, Pedro Bermúdez fai unha doazón a Caaveiro da parte que lle correspondía no lugar chamado *inter ambas aquas* en Burgás,

¹³⁸ Ver *rexesto documental*, ó final do traballo.

¹³⁹ A cronoloxía non é segura xa que, en realidade a data na que se asina este documento podería oscilar entre 1229 e 1240

¹⁴⁰ Este é o caso da doazón a Caaveiro efectuada por Urraca Pérez en 1253, que herdara de súa nai Urraca González e de seu avó Gonzalo

¹⁴¹ Doazón efectuada por Pedro Bermúdez en 1226 e reiterada nunha data imprecisa entre 1229 e 1240, consistente na súa vila en san Martín do Porto, Cabanas e que el mesmo comprara.

(Xermade -Lugo); cinco anos mais tarde, en 1231, Hermesenda Bermúdez, irmá de Pedro, realiza a mesma doazón a Caaveiro da súa parte correspondente. O mesmo acontece con Martín Bermúdez e o citado Pedro Bermúdez; o primeiro vende a Monfero a súa parte da herdade chamada “Fonte das Donas” mentres que o segundo efectúa a venda da súa parte da mesma herdade, neste caso á Rodrigo Gómez, en 1235.

Finalmente na segunda metade do século XIII, temos unha serie encadeada de vendas a Monfero no lugar de Sevil,(Monfero): en 1274, Rui Pérez e súa irmá María Pérez; en 1275 en documentos diferentes, Pedro Muñiz fillo de Munia Pérez e Dominga Pérez; en 1278, María Bermúdez, filla de Bermudo Pérez e, para rematar, en 1287, Pedro Bermúdez. Todos os personaxes sinalados están emparentados entre si e cos Andrade.

Todos venden a Monfero o que foi un patrimonio común dos seus antepasados, dividido por efectos das herdanzas en múltiples partes, agora conservadas na unidade do patrimonio monástico, que, na súa maior parte, seguirían posuíndo como prestameiros das citadas entidades. Temos así perfilados os espazos que, desde tempos moi antigos, aparecen relacionados patrimonialmente cos Andrade, que parecen concentrarse nos actuais concellos de Vilarmajor, Monfero, Miño, Pontedeume e Cabanas, desde onde irán ampliando o seu radio de acción cara o interior, sobre todo nas terras de Montenegro (Xermade e Vilalba, na provincia de Lugo), cara Ferrol (Mugardos e os coutos de Xubia e de Pedroso) e cara a Coruña nos coutos de Bergondo e Cines incluso con presenza nos conventos da cidade herculina como mais adiante veremos.

So desde a segunda metade do século XIV, o ámbito territorial do patrimonio dos Andrade amplíase considerablemente coas mercés outorgadas á Fernán Pérez, *O Boo*. Todo parece indicar, e a documentación así nolo indica, que o patrimonio orixinal dos Andrade coincide na súa parte correspondente co dos *milites athanidas* ou descendentes de Athan Froilaz e de Exemena Froilaz¹⁴² ós que vemos realizando doazóns durante a primeira metade do século XII¹⁴³, ou confirmando documentos dos Traba¹⁴⁴.

Nun destes documentos vemos a primeira relación cun Andrade, nun documento do 21 de agosto de 1107, no contexto dunha doazón a Caaveiro de Rodrigo Froilaz e súa dona Guncina, na que os donantes explican que os bens doados son froito dun intercambio con Exemena Froilaz (nai dos *athanidas*) e Rodrigo Pelaez ós que deron tres vilas: *Manouvre*, en Andrade, *Asemunde* e

¹⁴² *Tumbo de Caaveiro*, f. 33 v, doc. nº 77.

¹⁴³ *Tumbo de Caaveiro*, f. 11, doc. nº 18. *Ibid*, f.28 v).

¹⁴⁴ *Ibid*, f. 22)

Barveita, que no primeiro e terceiro caso – ignoramos se tamén no segundo - o que amosa a estreita relación entre Trabas e *Athanidas*.

Esta relación está presente nos numerosos documentos dos Traba nos que asina como confírmante Fortunio Bermúdez, da terceira xeración *athanida*, e pai do primeiro *miles* Andrade, Bermudo Fortúnez¹⁴⁵. A Fortunio Bermúdez verémolo relacionado coa vila *Manouvre*, en Andrade¹⁴⁶, e realizando doazóns de herdades nas que tiveron presenza patrimonial Trabas e *Athanidas*¹⁴⁷, coincidencia que tamén veremos repetida nos Andrade. Todo elo lévanos a conclusión inicial de que a meirande parte do patrimonio dos Andrade, en consonancia coas leis sobre a herdanza vixentes, procede de anacos do patrimonio común dos xa aludidos *milites athanidas*, estreitamente unidos a casa condal dos Traba de onde procedería a case totalidade do citado patrimonio.

O marco xeográfico do patrimonio dos Andrade, nos séculos XII, XIII e os dous primeiros terzos do XIV, dánolo unha referencia documental, xa citada mais arriba, na que o aludido pai do primeiro *miles* apelidado Andrade, Fortunio Bermúdez, exerce como confírmante nunha doazón a Caaveiro de seu irmán Froilán Froilaz. Segundo o documento citado, a doazón comprende diversos bens en Mugardos, Ombre (Pontedeume), Grandal (Vilarmajor), Vilachá(Monfero) e Callobre(Miño)¹⁴⁸.

Estes datos coinciden a grandes resgos cos sinalados nun documento de 1177 polo que os mosteiros de Bergondo e Caaveiro se reparten os bens de don Fortuító Bermúdez. O documento ven a demostrarnos que a división patrimonial non só se debía ós reparto entre irmáns das herdanzas, senón tamén as mandas testamentarias que, en moitos casos, volvían reverter en forma de prestamos, doazóns ou foros en beneficio dos propios donantes como, iremos vendo mais adiante. O documento de 1177 especifica algunhas das propiedades que son obxecto de reparto entre os dous mosteiros e que corresponden á Bergondo: Vilaplana (Monfero), Alión e Grandal (Vilarmajor)¹⁴⁹, lugares que veremos citar en innumerables ocasións nas operacións patrimoniais dos Andrade.

Ata principios do século XIV, as referencias documentais amosan que o patrimonio dos Andrade mantense dentro do arco xeográfico arriba sinalado con múltiples referencias ós lugares de

¹⁴⁵ E.Cal Pardo, *El Monasterio de San Salvador de Pedroso*, doc. nº 3. // *Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 30

¹⁴⁶ Ver rexesto documental

¹⁴⁷ *Tumbo de Caaveiro*, f. 76, doc. Nº 183.

¹⁴⁸ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 26 v, doc. nº 59.

¹⁴⁹ Ed. J. Fernández Viana et alter, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 2.

Andrade, (Pontedeume) 1152, 1223; Dureia ou Valdureia(Monfero), 1155, 1182, 1186, 1206, 1212, 1231, 1286; Callobre, (Miño), 1128, 1223; Carantoña, (Miño),1172, 1177, 1204, 1206, 1224, 1234, 1271; Vilaplana, (Monfero),1177; Fonte das Donas,(Vilarmaior),1203,1235; Vilamateo, (Vilarmaior),1223, 1246; Couto de Caaveiro, 1224; Burgás, (Terra de Montenegro, Xermade –Lugo), 1226,1231; San Martín do Porto,(Cabanas),1226 e 1229; Cernadas, Sevil e San Fiz en Sta Xuliana, (Monfero) (1231, 1274, 1275, 1278; couto de Monfero,1223 e 1261; Grandal, (Vilarmaior), 1239; Curío,1242, Maninon, ¿Maniños?(Fene),1253¹⁵⁰.

Como se pode ver na táboa 1, todas estas referencias patrimoniais, están relacionadas con antepasados dos Andrade, deixando fora moitas outras referencias alusivas a operacións realizadas por familiares directos da liña principal da familia.

É dicir, que de 46 documentos incluídos na táboa 1, correspondentes ó período comprendido entre 1137 e 1362, procedentes de actos xurídicos nos que os Andrade dan ou reciben, compran,venden ou reparten algunha porción do seu patrimonio, a case totalidade concéntranse nos actuais concellos de Vilarmaior(34,5%) seguido dos territorios próximos como Monfero(27,5%) e Miño(16,7%). O resto repártese entre o 6,3% de Xermade -Lugo, o 6,8% de Cabanas, o 3,7 % de Pontedeume, porcentaxe que iguala ó de Fene con outro 3,7%.

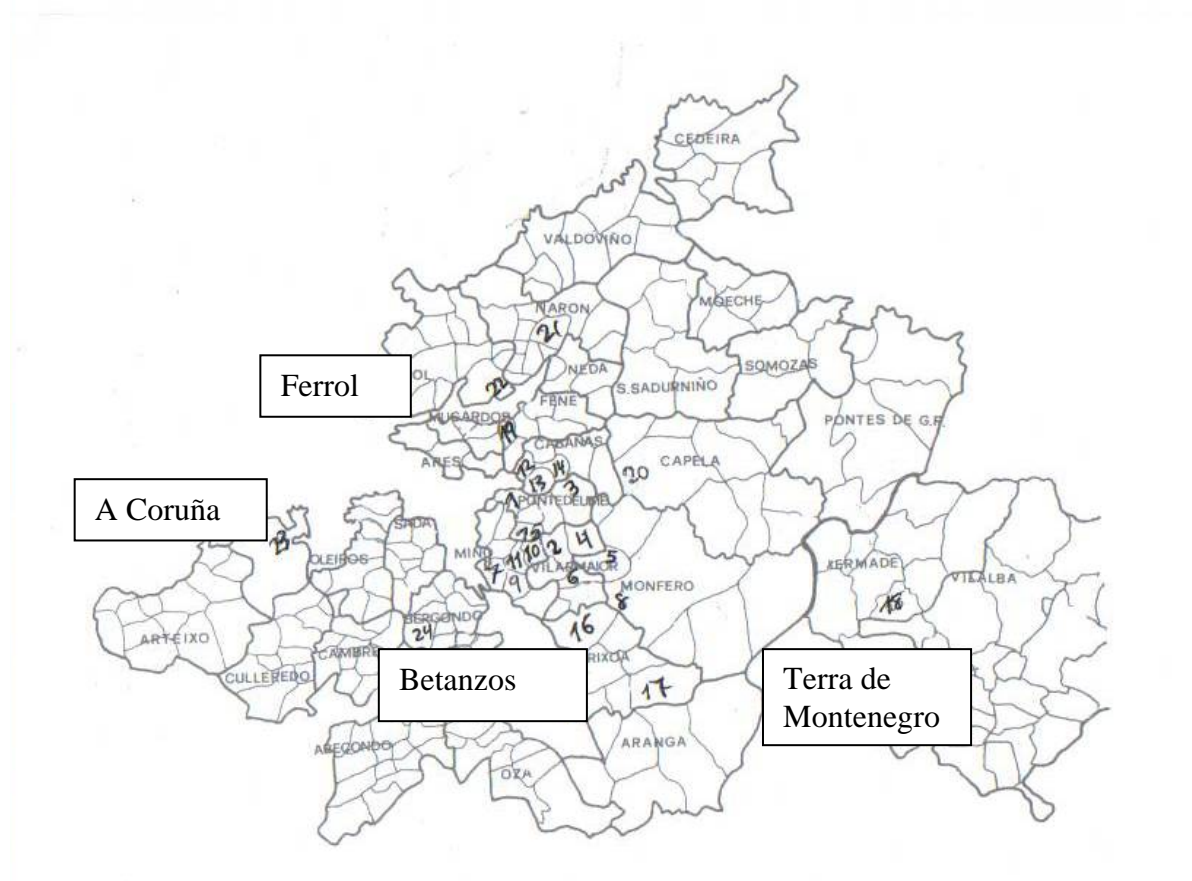
Debemos ter en conta por outra parte que a distribución territorial en concellos distorsiona bastante a proximidade xeográfica dos lugares citados na documentación, sobre o terreo moi próximas entre si, como se pode ver polo mapa número 2 da seguinte páxina, concentrándose arredor do actual concello de Vilarmaior. Carantoña e Doroña son hoxe contiguas pero están distribuídas en concellos diferentes igual que o resto das terras citadas de Vilarmaior que son adxacentes coas de Monfero e as de Carantoña con Andrade, separadas todas elas por distancias que, nos casos mais aleixados, podían visitarse nun solo día.

A proximidade dos espazos nos que os Andrade tiñan posesións e desenvolvían a súa actividade vital, a as características das mesmas que amosan da documentación, fálanos por unha parte de que se trata de patrimonios modestos, dentro do contexto dunha familia de *milites* e, por outra, de que o núcleo patrimonial orixinario estaba nos actuais concellos de Vilarmaior, Monfero e na parte norte oriental de Miño(Carantoña e Callobre), espazo no que poderíamos incluír á Andrade, hoxe do concello de Pontedeume. Soamente as numerosas alusión documentais a *Terra de Montenegro*, arredor do actual concello de Xermade e os *prestamos* dos mosteiros de Xubia,

¹⁵⁰ Para información sobre as fontes ver táboa número 1 e rexeita documental

Bergondo e Pedroso, estaban relativamente lonxe do centro de maior concentración patrimonial.

Mapa 2.- O espazo patrimonial dos Andrade ata 1316, segundo a documentación

Fonte: Táboa 1.-1, Pontedeume, 2 Doroña; 3, Ombre; 4,Grandal; 5, Vilachá; 6 Torres; 7, Miño; 9, Bemantes; 10 Carantoña; 11, Callobre; 15, Vilar; 19 Maniños. 8, Couto de Monfero, (Sevil, Santa Xuliana, Dureia/Valdureia). 12, San Martín do Porto,(Couto de Mondoñedo); 13, Cabanas ; 14 Eirís (Couto de Caaveiro). 16,Ambroa; 17 Curio; 18 Burgás e Montenegro (Terra de Montenegro, Xermade – Vilalba, Lugo); 20, Ribadeume(Couto de Caaveiro); 21, couto de Pedroso; 22, couto de Xubia; 23 A Coruña; 24, Couto de Bergondo.

Un patrimonio modesto e continuamente fragmentado, o que alude a unha gran precariedade económica, o que conleva dependencia, dependencia económica e social das entidades e patrimonios mais fortes nesa época, os mosteiros próximos e as grandes familias nobiliarias do contorno que neste caso se traduce no *acostamiento* coa familia aristocrática dos Traba.

Esta precariedade do patrimonio dos Andrade, o mesmo fenómeno que afecta ó resto da nobreza, incluída á nobreza dos *ricos homes* e ós títulos condaís, explica o aumento das vendas durante o século XIII fronte ás doazóns que supoñían no século precedente porcentaxes moi superiores, tamén indicio dunha maior circulación monetaria. Nos séculos XII e XIII predominan as doazóns(51%) sobre as vendas(34%) repartíndose o resto entre mandas testamentarias,

préstamos, foros e outras formas de transmisión patrimonial. Hai que salientar sen embargo que, durante o século XIII, as vendas aumentan considerablemente en relación ó século anterior situándose nun 47,3% fronte o 48,5% das doazóns, segundo vemos nas gráficas 1 e 2 da páxina seguinte.

En resumen, os Andrade dos séculos XII e XIII son titulares dun patrimonio mais ben modesto dentro dos parámetros da aristocracia, o que encadra coa súa xa citada condición de *milites* fidalgos, con intensas relacións coas entidades monásticas da comarca do Eume dos que dependen economicamente e ós que recorren como banqueiros, arrendadores e xustificadores do seu cometido social, nun momento en que a economía volve ser cada ves mais monetaria; no

Igrexa conventual de S.Martín do couto

mesmo senso amosan unha clara dependencia da casa de Traba á que os Andrade venden bens en varias ocasións ou fan de testemuñas noutras¹⁵¹.

A partir do principios do século XIV, o marco patrimonial dos Andrade, sen perder interese polos espazos da súa tradicional implantación, amplíase considerablemente polo impulso dos

Freire de Andrade. Continúa o vencellamento coas entidades monásticas de Caaveiro e de Monfero pero agora, ese vencellamento exprésase en forma de encomenda e, ademais, amplíase ós mosteiros de Xubia, Bergondo, Cines e outros. Sabemos que Juan Freire de Andrade é comedeiro de Caaveiro a tenor do seguinte fragmento: “...*quaes* (os señores do castelo de Andrade) *de aquí sempre foron comendeyros e herdaron do dito moesteiro...e que ajades con dita comenda aquelas cousas e dereitos que voso avo rruy freire e voso visaboo john freire ouveron con ela quando della foron comendeyros...*”¹⁵². Do fragmento anterior despréndese que tamén Rui Freire ostentou a comenda de Caaveiro, pero é mais, sabemos que ambos, pai e fillo, foron comedeiros de Xubia¹⁵³ en cuxo prior Don Gil renuncia en 1330 Juan Freire, súa dona María Suárez e seu fillo Rui Freire ós dereitos que tiña de rendas e *servicialías* na freguesía de San Mateo, do mosteiro de Xubia, de quen a tiñan, devolvéndoo para sempre¹⁵⁴.

É polo tanto evidente que os Andrade eran encomendeiros e prestameiros do mosteiro de Xubia pero tamén de Caaveiro. Tamén sabemos que tiñan propiedades dos mosteiros de Bergondo, Pedroso e Cines, como pode verse no rexesto documental que incluímos ó final do traballo

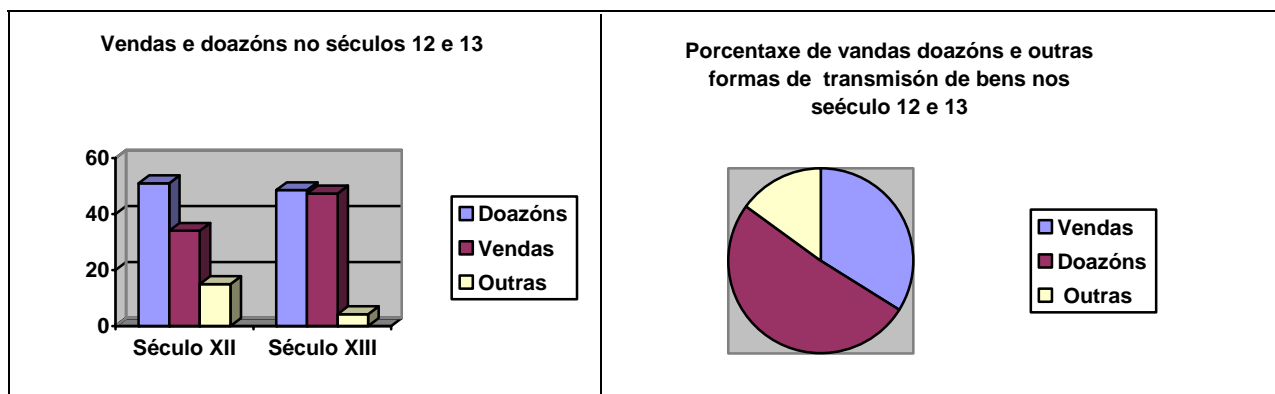
¹⁵¹ O 16 de abril de 1223, Pedro Bermúdez de Andrade vende a Monfero o que posúe no couto de Andrade tanto herdades como homes por 410 *sueldos* e 2 cabalos valorados en 300 *sueldos*. (A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 83).

¹⁵² Cesar Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, Coruña 1909 , apéndice, nº 5.

¹⁵³ A.H.N, *Clero, Xubia*, Cód. 1041 B, nº 236 bis, fol, 37 v).

¹⁵⁴ A.H.N, *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 2.

Gráficas 1 e 2.- Evolución de ventas,doazóns e outras formas de transmisión de bens nos séculos 12 e 13; á esquerda, nos dous séculos citados, por separado; a dereita conxuntamente

Pero ademais, os Andrade tiñan dos mosteiros citados outro tipo de beneficios, como tivemos ocasión de ver a propósito dos século XII e XIII, e como nolo amosa o importante *préstamo* que recibe Juan Freire, súa dona e seus fillos o 24 de agosto de 1316, agosto, de mans do prior de Caaveiro, Pedro Martínez, de diversos bens en Pontedeume, A Coruña, Neda, e en San Estevo de Irís e, o agro de “Penso” e a cortiña “Fradega”, en Cabanas. A cambio, o mosteiro estipula que, de tódalas cousas que os *prestamarios*, adquiriran en Cabanas e Irís, que esperaban recibir de Xoán Martínez e súa dona, Maior Eanes en testamento, queden libres e desembargadas despois da morte do último dos novos prestameiros - dúas xeracións - e volvan ó mosteiro, comprométense a pagar mentres 50 soldos de renda cada ano¹⁵⁵.

Cos Freire de Andrade, en cambio, parece arrefriarse momentaneamente a relación con Monfero, moito mais unido ós predecesores na casa de Andrade, como Fernán Pérez II que, en 1310 e 1311 efectúa dúas doazón á Monfero, a última delas devolta á Pedro Fernández de Andrade II en forma de Foro, en 1314¹⁵⁶. Pero tamén sabemos que polo menos Rui Freire, fillo de Juan Freire e María Suárez, tiña unha importante presenza patrimonial en Santa Marta de Ortigueira. Efectivamente, en Pontedeume, o 15 de outubro de 1337 realízase o traslado dun documento no que Rui Freire e María Bicos a súa terceira muller, outorgan poderes ó notario do Rei en Pontedeume, Pedro Gonçálves para a cesión a favor do Bispo e Cabido de Mondoñedo do casal de Cabanai, a cambio de negociar como contraprestación que, o de Andrade, poida recibir o couto de San Martín do Porto e a metade da igrexa de San Paio de Ortigueira¹⁵⁷. O traslado é realizado

¹⁵⁵ A.H.N, *clero*, *Caaveiro*, carpeta 492, nº 3 e 6.

¹⁵⁶ Ver Anexo e táboa nº 1.

¹⁵⁷ Efectivamente, o couto de San Martín do Porto estará en mans dos Andrade, alomenos ata o morte de do conde don Fernando en 1540 en que manda desembargalo no seu testamento. (Ver rexesto ea nexa documental).

en Cabanai, freguesía de Santiago de Nandoi o 27 de outubro de 1349, data na que o representante de Bispo de Mondoñedo recibe co citado casal, tamén mediante notario¹⁵⁸.

A presenza nos lugares citados continuará co fillo de Rui Freire, Fernán Pérez III, *o Boo*, testemuñada por outros documentos posteriores, como a escritura de doazón á Fernán Pérez de Andrade III, realizada o 5 de agosto de 1362, pouco despois da morte de Rui Freire¹⁵⁹, por parte de súa madrastra María Bicos, especificado no mesmo testamento de Fernán Pérez III do 27 de febreiro de 1397¹⁶⁰.

Parece entón evidente que os Freire de Andrade estenden considerablemente o radio de acción dos seus intereses patrimoniais, cara o norte, ó couto de Xubia e ás terras de Ortigueira e, cara u oeste, ás terras de a Coruña onde o arriba citado, Rui Freire, testa e manda enterrarse no mosteiro de San Domingos da citada cidade¹⁶¹.

No mesmo senso a súa presenza nas revitalizadas vilas do *Magnus Gofus Artabrorum*, amósanos o interese dos Andrade pola frenética actividade urbana que se desenvolve nas costas galegas a partir de finais do século XIII¹⁶².

A partir de 1270 en que a vila de Pontedeume recibe o foro de Benavente temos reiteradas mostras documentais de existencia urbana continuada, con murallas, rúas, alcaldes e notarios, contexto no que se constata a presenza dos Andrade. No ano 1271, nunha venta de María Ovéquiz á Bermudo Pérez (de Andrade), vemos a Domingo Pérez, notario de Pontedeume como *notario público del Rey dado enna pobra de Ponte de Hume...* e, como testemuña, aparece *Suer Peláez d'Andrade*; algo mais tarde, en 1282, *Paio Pérez de Andrade* aparece como escribán de Pontedeume. A puxanza desta vila parece constatarse nos anos seguintes a 1271.

Incluso a vila do Eume pretende someter a súa xurisdición ós habitantes do couto de Monfero como sabemos por un preito de do 11 de novembro de 1272(era 1310)¹⁶³, no que o citado mosteiro acorda coa vila eumesa que os vasalos do seu couto estean libres de prestar servizos militares.

¹⁵⁸ E. Cal Pardo, *Colección Diplomática Medieval do arquivo da catedral de Mondoñedo*, 1999, número 97.

¹⁵⁹ A.H.N, *Clero*, Caaveiro, carpeta 492, nº 7

¹⁶⁰ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*. P- 2 /15. // A.H.N, *Clero*, *Monfero*; carpeta 508, nº 7. Traslado do ano 1400

¹⁶¹ Ed.J. Fco. Correa, *Fernán Pérez de Andrade, O Boo*, apéndice documental, número 7, PP 235/236.

¹⁶² María Xosé Rodríguez Galdo, *Señores y campesinos en Galicia. Siglos XIV -XV*, PP. 136 e SS

¹⁶³ R.A.G, *Fondo Murguía*, P- 2 /70.

Táboa 1.- Relacións patrimoniais da liñaxe dos Andrade.1128 -1362

	Tipo	Destinatario	Emisor	Ben transferido	Lugar do ben transferido	Data
1	Doazón	Caaveiro	Bermudo Fortúnez	Servicialía/herdade	Andrade(Pontedeume) San Xulián, Sillobre(Fene)	1127
2	Doazón	Caaveiro	Froilán Froilaz Irmán de Fortunio Bermúdez	Servicilía/Herdades	Mugardos, Ombre,Taboada, Grandal	1128
3	Préstamo	Fortunio Bermúdez	Caaveiro <i>et alter</i>	Finca “Monouvre”	Andrade(Pontedeume)	1152
4	Doazón	Monfero	Fortunio Bermúdez	Todo o que ten en	Valdureia (Xestoso -Monfero)	1155
5	Doazón	Caaveiro	Bermudo Fortúnez	Todo o que ten en	Alión e Grandal(Vilarmaior)	1160
6	Doazón	Monfero	Bermudo Fortúnez	Parte herdades	Santa Balla de Dureia(Monfero)	1172
7	Reparto testamentario	Bergondo	Fortunio Bermúdez	Varias herdades	Grandal e Alión (Vilarmaior) Vilaplana(Monfero)	1177
8	Doazón	Monfero	Bermudo Fortúnez	Parte herdades	Santa Balla de Dureia, (Monfero)	1186
9	Venta	Monfero	Martín Bermúdez	Parte dunha vila	“Fonte das Donas” (Vilarmaior)	1203
10	Doazón	Caaveiro	Pedro Bermúdez	Parte igrexa	Andrade, (Pontedeume)	1204
11	Doazón	Monfero	Fernando Bermúdez	Parte herdade	Castro de Dureia(Monfero)	1206
12	Doazón	Monfero	Pedro Bermúdez	Parte herdade	Castro de Dureia(Monfero)	1212
13	Venta	Monfero	Pedro Bermúdez	Todo o que ten en	Couto de Andrade(Pontedeume)	1223
14	Partición	Monfero	P.Bermúdez	Igrexa	Callobre, (Miño)	1223
15	Doazón	Monfero	Fernán Pérez	Casa	Vilamateo, (Vilarmaior)	1223
16	Manda testament	Caaveiro	Pedro Bermúdez	Herdade prestada	Couto de Caaveiro	1224
17	Doazón	Caaveiro	Martín Bermúdez	Parte herdades	Macenaria (Miño), Alión (Vilarmaior)	1224
18	Doazón	Caaveiro	Pedro Bermúdez	Lugar <i>inter ambas Aguas</i> e vilas <i>Valle e Piqui</i>	Burgás -Xermade, Lugo San Martín do Porto, (Cabanas)	1226
19	Doazón	Caaveiro	Pedro Bermúdez	Vilas <i>Valle e Piqui</i>	San Martín do Porto, (Cabanas)	1229
20	Doazón	Caaveiro	Hermesenda Bermúdez	Lugar <i>inter ambas aguas</i>	Burgás -Xermade, Lugo, en Terra de Montenegro	1231
21	Venta	Monfero	Pedro Bermúdez	Varias herdanzas en	Cernadas -Sta Xuliana ,San Fiz e Santa Eulalia (Monfero)	1231
22	Venta	Monfero	Pedro Bermúdez	Herdanza vasalos	Couto de Monfero	1233
23	Doazón	Caaveiro	Pedro Bermúdez	Varias herdades	Macenaria(Miño), Alión e Grandal (Vilarmaior)	1234
24	Venta	Rodrigo Gómez	Martín Bermúdez	Parte herdade	“Fonte das donas”, (Vilarmaior)	1235
25	Foro	Fernán Pérez	Monfero	Herdade	Curio(Vilarmaior)	1242
26	Empeño	Monfero	Fernán Pérez	Casa	Vilamateo	1246
27	Doazón	Caaveiro	Urraca Pérez	Herdade materna	Maniños(Fene)	1253
28	Venta	Caaveiro	Maíor Fernández	Agoas	Couto de Caaveiro	1259
29	Venta	Monfero	Miño Freire e Irmán	Todo o que teñen en	Couto de Monfero	1261
30	Venta	Bermudo Pérez	Mariña Ovéquiz	Herdade	Branca de Jusá -Carantoña(Miño)	1271
31	Doazón	Monfero	Rui Pérez/M. Pérez	Parte herdades	Sevil(Monfero)	1274
32	Doazón	Monfero	Munia Pérez/P. Pérez	Parte herdade	Sevil(Monfero)	1275
33	Doazón	Monfero	Dominga Pérez	Parte herdade	Sevil (Monfero)	1275
34	Venta	Monfero	María Bermúdez	Parte herdade	Sevil, (Monfero)	1278
35	Venta	Monfero	Pedro Bermúdez	Parte de 2 casais	Santa Xuliana e Osso, (Monfero)	1287
36	Doazón	Monfero	Juan Freire	Solar para casa	Vila de Pontedeume	1300
37	Doazón	Monfero	Fernán Pérez II	Todo o que ten en	Couto de Monfero	1310
38	Doazón	Monfero	Fernán Pérez II	Casal do “ Rieiro”	Doroña, (Vilarmaior)	1311
39	Foro	Pedro Fernández I	Monfero	Casal do “Rieiro”	Doroña	1314
40	Doazón	Caaveiro	Xoán Martínez	Varias herdades	Vila Pontedeume, Irís(Cabanas)	1314
41	Doazón e/ou Préstamo	Juán Freire, súa Dona e seus fillos	Caaveiro	Herdanza de X. Martínez	Pontedeume, A Coruña, Neda e en Irís(Cabanas)o agro “Penso” e a Coruña “Fradega”	1316
42	Renuncia	Rui Freire <i>et alii</i>	Xubia	Servicialía/ Comenda	San Mateo e couto de Xubia	1330
43	Troco por Doazón	Rui Freire e María Bicos	Bispo Mondoñedo e Cabido	Casal “Cabana” por couto de San Martín de Porto	Santa Marta de Ortigueira. Cabanas	1337
44	Testamento	Caaveiro	Rui Freire	600 mrs	Prior e mosteiro de Caaveiro	1362
45	Concesión	Pedro Fernández II Como Juan Freire Rui Freire <i>et alter</i>	Caaveiro	Comenda do mosteiro	Couto e mosteiro de Caaveiro	1382
6	Testamento	Monfero	Rui Freire . Fernán Pérez III	Herdade de Rui Freire e Maíor Fernández	Santa Marta de Ortigueira	1397

Todo o anteriormente dito amósanos unha familia de fidalgos e cabaleiros que se ve na obriga de recorrer ós mosteiros da comarca por medio de foros, préstamos, encomendas e/ou doazóns, incluso usurpacións¹⁶⁴, como medida para facer fronte a un patrimonio mediocre, continuamente subdivido por mor das leis hereditarias, das mandas piadosas, e das débedas, xa que, un porcentaxe importante do tráfico mercantil da terra, reviste a fórmula de hipoteca como pode verse na táboa 1.

Teríamos entón que, o conxunto de propiedades disperso polos concellos de Xermade e Vilalba en Lugo, Monfero, Vilarmajor, Pontedeume, Cabanas, Fene, Neda, A Coruña, Ferrol e os beneficios que reciben como foreiros, prestameiros e/ou como encomendeiros dos mosteiros de Monfero, Xubia, Caaveiro e outros centros monásticos, unidos a xurisdición que exercen sobre pequenos coutos propios ou por delegación dos condes¹⁶⁵ constitúen a base fundamental do patrimonio dos Andrade que complementan con outras actividades de tipo económico, administrativo e, como veremos, militar.

Dada a ausencia de fontes suficientes, este conxunto de bens e actividades non é posible cuantificalas no período que estamos a estudar, pero entóxasenos como as mais lucrativas as encomendas dos mosteiros que lles permitían exercer a xurisdición en nome do abade ou prior e recadar as rendas das que, unha parte importante, un terzo, se quedaba para os propios encomendeiros. O dato resulta de enorme interese porque a encomenda non era divisible por herdanza a hora da morte do titular o que implicaba o cambio de titularidade do prestameiro pero non división do beneficio, feito enormemente clarificador para a consolidación da liña principal dunha familia de fidalgos, neste caso dos Andrade, cuxos primoxénitos e/ou herdeiros seguen ostentando a encomenda en exclusiva mentres os bens propios se dividen. A continuidade por parte das distintas xeracións de Andrades na posesión e xerencia dos mesmos intereses patrimoniais ó longo dos séculos, en estreita relación coas institucións monásticas da comarca, convértese nun dos elementos mais salientables da consolidación da familia Andrade o que levará ó nacemento da idea de liñaxe, asociada a familia, cuxos herdeiros principais ou

¹⁶⁴ “*Item priori Sti.Martín de junia multa alienavit sine causa; civitatis fuit per visitadores, ad capitulum non venit nec se excusavit. Item confessus est visitoribus quod praesentationes eccleiarum vendidit et ex eis pecuniam recepit; Ipsum tamquam simoniacum et dilapidatorem deffinimus amovenfum*”.(A.H.N, Clero, Caaveiro, 491/7. 129 -7 -11.// U. Roberts, *Etat des monastères espagnols de l’ordre de Cluny*, B.R.A.H, T XX, p. 336.)

¹⁶⁵ Xa vimos como en 1223 o *Domnus* Pedro Bermúdez de Andrade vende a Monfero o couto de Andrade. Posteriormente, Rui Freire de Andrade, consegue do bispado de Mondoñedo o couto de San Martín do Porto en 1337 (Ver táboa 1 e rexesto)

vinculeiros reforzan a súa casa coa transmisión das encomendas dos mosteiros. Pero o nacemento dunha liñaxe contribúen outros fenómenos que imos analizar de inmediato.

1.1.4 Casa, santuario, nome

Unha dinastía familiar, un conxunto de bens e intereses patrimoniais transmitidos total ou parcialmente ás distintas polas que forman o clan familiar, non constitúen base suficiente para apuntalar as bases dunha liñaxe por todos recoñecida; son fundamentos necesarios pero non suficientes para a consolidación dunha familia e estirpe nobiliaria. Na citada consolidación interveñen outros elementos: a existencia dunha casa familiar, orixe, icono material e marca topográfica para o conxunto dos membros do clan familiar que xiran arredor dela e á que todos recoñecen como sede do que mais adiante denominaremos parente maior, o xefe do clan familiar, xa cando as liñaxes estean plenamente consolidadas.

A casa familiar

A existencia dunha casa familiar transmitida de pais a fillos desde tempos inmemoriais, é un dos piares sobre os que se levanta unha liñaxe, neste caso, unha liñaxe de fidalgos aínda en formación, igual que as estirpes de *ricos-homes*, ou as liñaxes xa consolidadas de nobres titulados, aquelas que ostentan maior rango, riqueza e privanza, para os que así, mesmo, o concepto de estirpe xira arredor da idea dunha casa orixinaria, emblema e núcleo aglutinador de toda a familia, tanto da pola principal, a que habita e rexenta a casa, como das polas colaterais das que, unha boa parte, intentarán consolidar co tempo a súa propia liñaxe.

Xa na época de Pedro Bermúdez de Andrade (1186 - 1238), este aparece cualificado como *Domnus*, mentres o resto dos irmáns, incluído Martín Bermúdez quen, a xulgar polos donativos realizados a Caaveiro, acada unha certa relevancia, aparece cualificados como simple *miles*.

Pedro Bermúdez, se lle facemos caso á un documento de venda a Monfero en 1223, parece ser titular do couto de Andrade sobre o que loxicamente, ademais de recadar rendas, exercía certo tipo de autoridade sobre as terras que o compoñían¹⁶⁶. Este dato, unido a que tanto antes, sobre todo desde o *domnus* Fortunio Bermúdez, seu fillo Bermudo Fortúnez e mais tarde Pedro Bermúdez e Fernán Pérez I, tódolos Andrade da pola principal, tiñan Andrade como base patrimonial primixenia, arredor da que, en lugares próximos como Carantoña, Callobre ou Grandal e Doroña, se estendían as distintas propiedades da familia. Estes datos, amplamente testemuñados documentalmente, como xa comprobamos e seguiremos comprobando nos

¹⁶⁶A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 83, latín, letra francesa. (Ver rexesto e Anexo documental)

capítulos vindeiros, véñennos corroborados por Vasco de Aponte quen, referíndose á época de Rui Freire de Andrade (1314 -1362) que se converte en xefe da casa dos Andrade, arredor de 1330, afirma: “...y *que el* (Gil Rodríguez de Lago) *juntaba gran gente y que fuera a çercar la casa de Ruy Freyre das Mariñas, **que tenía fortaleza por casa...***”¹⁶⁷.

No fragmento anterior parece testificar o protagonismo de Rui Freire ó que Vasco de Aponte se refire como Freire das Mariñas na comarca do mesmo nome, algo que xa apuntábamos mais arriba, pero a información principal consiste en afirmar que teñen de casa unha fortaleza¹⁶⁸, algo moi frecuente naqueles tempos en que a fidalguía, sobre todo a de fortuna modesta, como eran os Andrade, non reúnen recursos suficientes para construír pazos urbanos ou grandes castelos. Ademais, a vida convulsa e guerreira destes tempos facían case obrigado que as vivendas dos cabaleiros estiveran amuralladas, como vemos no testamento do cabaleiro Vasco Pérez de Themes, en 1333 que lle manda a seu fillo Juan Basques unha casa provista dunha torre¹⁶⁹. Aínda así, no debemos pensar que estes fidalgos eran cabaleiros montaraces que se refuxiaban no campo, arredor do seu castelo ou da súa casa fortificada. Rui Freire morre en A Coruña, e seu pai, Juan Freire, como xa vimos, vende un solar en Pontedeume á Monfero, xa a principios do seu século, amén dos Andrade que ocuparon postos importantes dos incipientes concellos, o que amosa que a vida dos Freire de Andrade era tamén urbana e, seguramente nestes lugares, tamén terían casa.

Temos entón que Rui Freire tiña, ademais doutras posibles vivendas secundarias, como lugar emblemático, dada a súa condición de cabaleiro, unha casa-fortaleza de residencia principal, indubidablemente un lugar común para tódolos Andrade, pero, ¿ ónde estaba?. A resposta vénnos dada por un fragmento dun texto, xa citado, no que se nos di que a casa -fortaleza estaba en Andrade, posiblemente no lugar que chaman *a torre preto de Vidreiro*: “...e outrosy por quanto esta comenda ja dita fuy sempre dos señores do castel dandrade onde vos viindes ...”¹⁷⁰.

Segundo este fragmento, non só sabemos que Rui Freire de Andrade era señor do castelo de Andrade senón que tamén o era seu, pai Juan Freire e, a tenor do texto, os Andrade que o

¹⁶⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 117/118

¹⁶⁸ J. Custodio Vieira da Silva, “Paços Medievais dos séculos XIV e XV”, In: “*Propaganda y Poder*”. Lisboa, Decembro de 2001, *Congreso Península de Historia de Arte*. Lisboa, 5 -8 de Maio de 1999. PP. 124.)

¹⁶⁹ *Yten mando a Juan Basques meu fillo a casa da Perxa y a torre de Arcos que as aja por eredade para senpre. E se llos seus hermaos qu e ouberen demanda melloroo no tercio de todas as cousas q eu ey asi nobeles como raiz, tanben das casas como do al que o aja sin outros meus fillos.* (A.R.G, *Familias*, Familia Ozores, Leg. 48062 ,9)

¹⁷⁰ Cesar Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, apéndice, nº 5. Angel del Castillo afirma que aínda había restos no século XVIII(*Los castillos de la provincia de la Coruña*)

precederon, xa que como veremos, Fernán Pérez I foi encomendeiro de Caaveiro e, segundo o texto xa citado de 1382, a comenda deste cenobio correspondía ós titulares do citado castelo ou fortaleza. Ou sexa, moi probablemente desde mediados do século XIII e, con toda seguridade desde principios do século XIV, os Andrade contan cunha dinastía familiar que controla un recursos patrimoniais, en gran parte coincidentes cos dos seus devanceiros, pero e é ó que imos, contan cunha casa - fortaleza, emblema e bandeira de toda a familia no lugar que lle da nome á liñaxe.

O castelo de Andrade, antes da construción en 1369 do castelo de Nogueirosa, e incluso durante algúns despois, sempre foi o lugar común, o estandarte ou buque insignia da estirpe dos Andrade, incluso despois da construción do pazo familiar na vila eumesa¹⁷¹.

Poderíamos concluír este capítulo coa obvia afirmación de que, alomenos desde os albores do século XIV, os Andrade, cabaleiros e fidalgos, eran titulares dun patrimonio crecente na *Terra dos Ártabros*, nun de cuxos puntos mais visibles, a parroquia de Andrade, destacaba a silueta da súa casa-fortaleza, un dos elementos sobre os que descansa o seu sentido de solidariedade do clan familiar.

Apelidos nome e alcume coñecido.

Todo liñaxe que se prece, posúe un nome e uns apelidos que, ó igual que o patrimonio, escudo de armas e a casa familiar pregoa a súa condición de fidalguía e o seu rango de fidalguía. Sen embargo a identificación entre o nome e os apelidos dunha casa familiar de fidalgos, non se produce de inmediato. O apelido, como o escudo de armas, empeza primeiro sendo identificador dun individuo para ir evolucionando ata identificar a unha casa familiar e, posteriormente, a unha a liñaxe. Todo individuo nobre, home ou muller, désígnase, desde o nacemento ata a morte, de maneira idéntica polo nome propio e polo apelido ou nome de familia. A muller casada garda o seu apelido.

O apelido dun individuo pode ser de dous tipos: unicamente sobrenome de tipo patronímico (Fortúnez, fillo de Fortunio), un nome soamente non patronímico (Ulloa) ou un nome acompañado dun patronímico -sobrenome - seguido dun renome, normalmente un antropónimo (Pedro Fortúnez de Andrade). O sobrenome (patronímico) é a forma máis antiga de apelido. Consiste nun nome de pila seguido do sufixo “ez”. Confeccionábase sobre a base do nome propio dos pais ou dalgún dos seus familiares, vivos ou mortos. No caso dos Andrade, podemos apreciar

¹⁷¹ José Custodio Vieira da Silva, “ Paços Medievais dos séculos XIV e XV”, en : *Propaganda y Poder*, Lisboa, decembro de 2001, *Congreso Península de Historia de Arte*, Lisboa, 5 -8 de Maio de 1999. PP.125- 129)

este fenómeno xa nos antepasados que aínda non ostentaban o renome *de Andrade*, xa desde principios do século XII.

Entre os ascendentes de Bermudo Fortúnez de Andrade, o primeiro *miles* que usa este antroponimo. Tódolos fillos de Athan Froilaz levan a patronímico derivado do nome do pai, como Bermudo Athaniz, fillo de Athan Froilaz e pai de Fortunio Bermúdez, o proxenitor de Bermudo Fortúnez de Andrade, todos eles identificados polas relacións documentais e patrimoniais como puídemos comprobar a propósito das orixes dos Andrade. Sen embargo a regra segundo a que os apelidos se elaboran a partir do nome do pai, non é universal nunha época de contrastes como é a Idade Media. A regra cúmprese case sempre para os fillos maiores, no caso de Athan Froilaz, todos, pero non para algúns dos fillos segundos¹⁷² sexan femias ou varóns. No caso que nos ocupa, sabemos documentalmente que un irmán de Fortunio Bermúdez, Frolián Froilaz, leva o patronímico do seu avó e non o de seu pai e o nome dun tío, Froilán Athániz¹⁷³. Esta era unha opción que se manterá con carácter de excepción ata o século XIV, como veremos.

En todo caso, podemos deducir que nomes e apelidos repítense con frecuencia nesta primeira fase que abarcaría a segunda metade do século XII, sendo os mais repetidos, Bermudo/ez e Fortunio/ez que o levan, case a partes iguais, os Andrade varóns do século XII e os seus descendentes. Tódolos fillos e fillas de Bermudo Fortúnez, levan o apelido Bermúdez, mentres que os fillos/as de Pedro Bermúdez levan o apelido Pérez. Polo tanto, entre os Andrade, entre 1137 – nesta data aparece citado, Fortunio Bermúdez, o proxenitor do primeiro Andrade, Bermudo Fortúnez - e 1268, que se cita por derradeira vez a Fernán Pérez I, tódolos apelidos de homes e case tódolos das mulleres, en total un 94,2 %, se elaboran a partir do nome do proxenitor tanto para homes como mulleres que, en tódolos casos coñecidos, conservan o nome despois de casadas. En porcentaxe, os Pérez levan a primacía, un 37%, fronte os Bermúdez, un 38% e os Fortúnez nun 17%¹⁷⁴

O apelido Fortúnez pérdense despois do século XII así como o nome de Fortunio; o levan un dos fillos de Bermudo Fortúnez, a principios do século XIII pero desaparece con el. O mesmo lle pasa ó nome Bermudo e ó patronímico Bermúdez, - moi habituais tamén entre os Traba, o que

¹⁷² 1088, XI, 9. Froila Pérez Bermúdez, realizan unha doazón á Xubia, en Trasancos e Nendos. Na cláusula cronolóxica lemos: “Nos Froilani Veremudiz et fliis meis Petrus Froylaz, Rudericus Froylaz, Monia Froylaz, Visclavara Froylaz, Gundisalvus Suariz, Ledo Vimaraz, Vimara Menendiz. Neste caso as diferenzas de apelido posiblemente estean motivadas por ser fillos de mulleres diferentes coas que sabemos que estivo casado Froilán Pérez Bermúdez. (*Colección diplomática de San Marín de Juvia*, B.U.S., Santiago 1935, doc. nº IX).

¹⁷³ *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f.26 r, doc. nº 59).

¹⁷⁴ Ver cadros xenalóxicos 1 e 2

significa prestixio-, seguirán utilizándose con profusión polos Andrade durante o século XIII, desaparecendo no século XIV.

Entre os herdeiros de Fernán Pérez I, xa na segunda metade do século XIII, dous seguen as normas onomásticas citadas- María Fernández e Pedro Fernández I - pero, os fillos deste, Pedro Fernández II e Fernán Pérez II, o primeiro repite nome e apelidos do pai, mentres que o segundo nome de apelidos do seu avó, aínda que tamén o podemos considerar un patronímico derivado do nome de seu pai, Pedro, costume que, con algunhas variacións, seguirán os Freire de Andrade e seus descendentes para os fillos maiores, case nunca para as fillas, o que nos fala que, desde finais do século XIII, modifícanse as normas antroponímicas de identificación.

Así acontece cos fillos de Juan Freire¹⁷⁵ e os de Rui Freire de Andrade¹⁷⁶. Fernán Pérez, o *Boo*, cuarto fillo como sabemos de Rui Freire, ostenta nome e apelidos da liñaxe, neste caso de Fernán Pérez I e II, non de seu pai nin de seu avó o mesmo que seu irmán Lopo Núñez que leva nome dun Andrade do século XIII, Lopo Pérez de Andrade, e o patronímico dos Freire - Núñez, derivado de Nuño, un Freire do século XIII tamén - unha proba de que a liña de filiación que marcamos mais arriba, é a correcta¹⁷⁷. Estas tendencias fortalécense nos dous séculos seguintes que, si ben quedan fora do marco temporal que nos marcamos neste capítulo, completaremos por necesidade metodolóxica xa que este aspecto concreto non o volveremos tratar en capítulos vindeiros

Estatisticamente, poderíamos concluír que, entre 1252 e 1470 en que falece Fernán Pérez de Andrade IV, *O Mozo*, de 26% nomes computados de homes e mulleres nados Andrades, o 30% levan o nome do pai, o 23% segue utilizando un patronímico derivando o seu apelido de nome do pai, o 26% leva apelidos, case sempre tamén os nomes, derivados de seus antepasados avós ou bisavós e, o 18%, utiliza outras combinacións sempre dentro do ámbito da liñaxe. Soamente atopamos entre estes últimos, dous casos, todos relativos á mulleres, nos que non está documentado que respondan a historia familiar dos Andrade; seguramente responden á tradición

¹⁷⁵ Nun documento a entre Juan Martínez Mancebo, súa dona e Caaveiro, figura como beneficiado Juan Freire de Andrade e seus fillos, Rui Freire de Andrade, e Sancha Eanes. Tamén era fillo seu, Nuño Freire de Andrade. (J.I Fernández Viana *et aliter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro* doc. 28.)

¹⁷⁶“... *E fes seus herdeiros seus fillos Nuno Freyre Maestre de Christus, e John Freyre, e Lopo Nuñes, e Fernâ Peres. E Maria Pelaes, E Sancha Nuñes...*”. (*Testamento de Rui Freire*.1362, Agosto, 8, A Coruña, Ed.: A. Rey Escariz, B.R.A.G. “Colección de Documentos históricos de Galicia”, Coruña, 1915 PP. 66 á 69).

¹⁷⁷ Os dous irmáns maiores de Fernán Pérez III, Juan Freire e Nuño Freire, levan o apelido paterno mentres que Lopo Núñez leva o nome de Lopo, dun Andrade de mediados do século XIII e, o patronímico baseado no nome de seu bisavó, Nuño Freire, igual que súa irmá Sancha Núñez. Fernán Pérez, 4º fillo de Rui Freire, ostenta nome e apelidos da liñaxe dos Andrade. A irmá restante, María Pelaes, non sabemos a que motivos responde o seu apelido; supoñemos que será un apelido da familia materna

onomástica da familia materna. A consecución para a familia Andrade dos señoríos sobre Pontedeume, Ferrol, Vilalba e outros señoríos, leva consigo a identificación cos símbolos do seu señorío, un deles o patrimonio onomástico da familia, os nomes e apelidos así como o antropónimo relacionado co lugar de Andrade onde se alzaba o seu primitivo castelo, o que supón adopción deste renome como identificador, a imitación das familias condaís que adoptaron un apelido tipo alcume, a miúdo o nome dun señorío.

Este é o proceso o vemos reflectido na familia dos Andrade xa convertida nunha gran liñaxe nobiliaria, como se pode observar nos cadros xenealóxicos e nas gráficas 3 e 4. Os sucesores de Fernán Pérez III, *O Boo*, van repetindo nomes da liñaxe. Pedro Fernández de Andrade IV¹⁷⁸, sobriño e sucesor de Fernán Pérez, *o Boo*, Nuño Freire de Andrade III, *O Mao*, fillo do Anterior; Pedro Fernández V, e seu irmán e sucesor Fernán Pérez IV, *o Mozo*, ata chegar a simplificación total de Diego (*Fernández*) de Andrade, cuxo patronímico desaparece da case totalidade das citas documentais. No caso do fillo deste último, don Fernando, soamente en contadas ocasións leva o patronímico *Pérez*, como seu avó, pero en xeral, os dous últimos Andrade prescinden do patronímico na maioría dos documentos que asinan citando soamente o nome e o antropónimo.

Desde finais do século XIII e, ó longo do século seguinte, modifícanse polo tanto os criterios de imposición tanto de nomes como de apelidos nos que agora non pesa tanto o nome do pai senón que nomes e apelidos se escollen de antepasados da liñaxe, avós e bisavós, incluso parentes de liñas distintas dentro da mesma liñaxe.

É polo tanto unha resgo distintivo mais de que a idea de liñaxe se está impoñendo e de que Freires de Andrade e Fernández de Andrade son a mesma familia, porque os dous apelidos se seguen utilizando incluso no século XV, como podemos ver na gráfica 4 e no cadro xenealóxico 3, onde por unha parte, se constata a pervivenza dos apelidos *Pérez* e *Fernández*, xunto ó de *Freire*.

Desde que este aparece a mediados do século XII, o verdadeiro identificador da familia é o antropónimo, no noso caso, o *de Andrade*, usado con carácter patrimonial xunto ós patronímicos familiares desde 1160, nun contexto dun fenómeno, como estamos vendo, moi estendido¹⁷⁹ a partir do século XII, como tivemos e temos a oportunidade de comprobar na xenealoxía de moitas familias da época, entre elas, a mais ilustre, a de Traba, pero tamén, familias de modestos

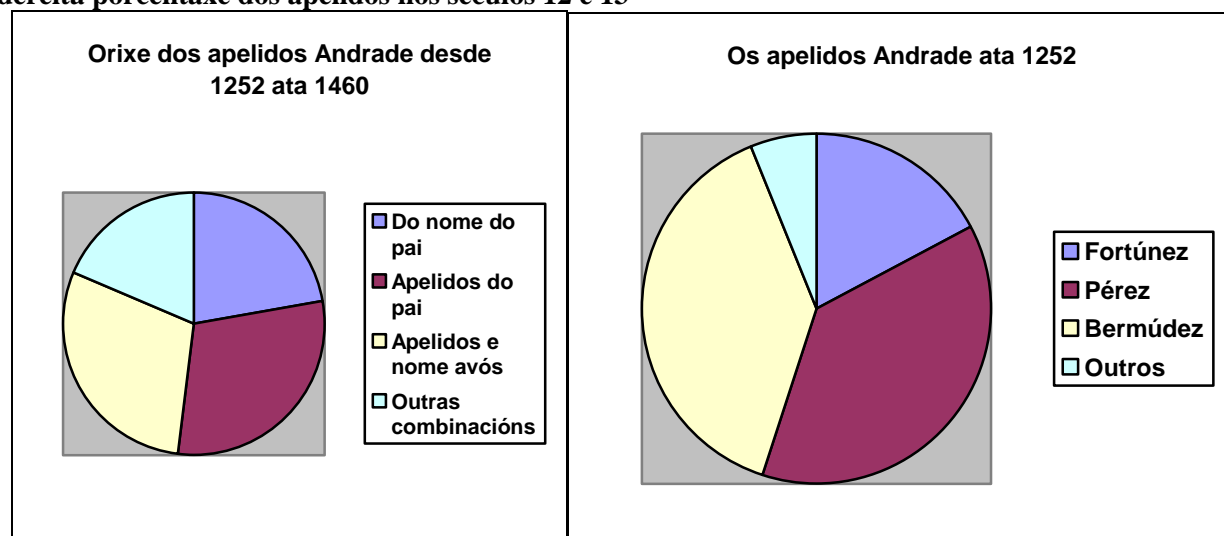
¹⁷⁸ C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 7.

¹⁷⁹ C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, nº VII, PP. 55 -57)

fidalgos, coma os Andrade¹⁸⁰. Sería entón un labor prolixo seguir aducindo citas sobre unha temática que temos suficientemente documentado a propósito do tema que estudamos que, por outra parte, a nivel xeral, se pode comprobar facilmente pola documentación xa publicada da época á que nos estamos referindo, polo que non imos insistir no tema.

Un fenómeno paralelo á anterior e que tamén contribúe ó reforzamento da idea de liñaxe, é a redución do número de individuos co renome de Andrade aínda que nunha pequena proporción respecto ó que acontecía en séculos anteriores.

Gráficas 3 e 4. A esquerda formas de derivación dos apelidos Andrade desde 1252 ata 1470. A dereita porcentaxe dos apelidos nos séculos 12 e 13

En conclusión, o renome ou antroponímico *de Andrade*, converterase nun elemento identificador dunha liñaxe de fidalgos, moi extensa debido ás leis de reparto igualitario da herdanza; de feito en casos determinados, non sabemos con precisión se todos os que levan o renome de Andrade pertencen á mesma familia pero, en último caso, son polas diferentes da mesma, incluso nos casos mais dubidosos, todos eles son familiares próximos que herdan o patronímico como herdan os bens en réxime igualitario¹⁸¹ que soamente, a finais do século XIV e principios de XV, se verá reducir o número de individuos/as que levan este renome

¹⁸⁰ Xa o podemos ver o 27 de outubro de 1159 nun documento de doazón a Xubia do conde Gonzalo, dunha herdade en Ancos consistente en terras e homes en cuxo documento se cita á Ruderico Froilat *de Faro* e á Froila Froilat *de Trasancos*, como testemuña. (A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 2). Tamén o vemos, no século seguinte, en familias de *militēs*: o 31 de decembro de 1234, nunha doazón á Caaveiro de Pedro Bermúdez de Andrade son coasintantes, Pedro Rodríguez, *miles* de Orrea, Pelagio de Vineia, *miles*, Fernandus *de Chartes*, *miles*, *de Serantes*, *miles* etc. (*Tumbo de Caaveiro*, f. 67, doc. nº 161). Noutro documento, asinado o 5 de Abril de 1236, nunha doazón a Caaveiro, vemos a Rodrigo Pérez, *miles de Sillobre* (*Tumbo de Caaveiro*, f. 78, doc. nº 190)

¹⁸¹ En 1282, temos a un tal Paio Pérez de Andrade, escribán de Pontedeume (A.H.N, *Clero*, Monfero, carpeta 502, números 6 e 8.) O mesmo ocorre con Pelaio Rodríguez de Andrade (*Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 188, sen data), Suero Pérez de Andrade, en 1271 (Andrés Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, doc. nº 23, PP. 59/60), ou algúns clientes dos Andrade maiores como Fernán Pérez, *O Mozo*: Fernando de Andrade de Tamago,

En canto ás mulleres, se nos referimos ó primeiro período, isto é entre 1137 e 1268, a situación é algo diferente xa que a metade (o 19, 2% do conxunto dos nomes de homes e mulleres), levan un patronímico derivado do nome do seu pai; unha (3,9%) leva o apelido de seu avó materno e outra un apelido de liñaxe (3,9%). O resto, 4 (15,3%) levan apelidos que non teñen nada que ver coa familia, posiblemente estean relacionados con apelidos maternos cousa que non acostuma a pasar entre os homes¹⁸².

Na etapa mais tardía, entre 1252 e 1470 predominan claramente os patronímicos baseados no nome de seu pai ou repiten apelidos de seu pai ou de seu avó o que supón un 27,2 % do total (o 70% entre as mulleres), quedando en minoría os apelidos que non corresponden á tradición da liñaxe, cun 15,3% do total, ou 30% do total feminino, datos que podemos comprobar nos cadros xenealóxicos 2 e 3 e no rexesto documental.

Mesmo a finais do século XV, como acontece entre os homes, no grupo das mulleres, parece darse o proceso de omisión do patronímico¹⁸³, tanto nas procedentes da familia Andrade como as que casan con Andrades, nas que atopamos algún caso no que algunha das fillas leva apelidos da nai, como acontece coas Fillas de Gómez Pérez das Mariñas, Xenebra de Haro e outras de seu pai, Constanza das Mariñas ou María das Mariñas, aínda que á esta, tamén o podemos ver citada como María de Haro ou María de Faro¹⁸⁴. En cambio, as fillas de don Fernando, Catalina e Teresa, así como as irmás do conde, Violante e Teresa, levan só o renome de Andrade. En cambio, a súa primeira muller, Francisca de Zúñiga, leva o apelido de súa nai, Teresa.

En resumen, durante os séculos XII, XIII predomina a tendencia ó recordo dos feitos individuais como forma de fortalecer a familia e o sentido de pertenza a unha estirpe, utilizando nomes de antepasados e apelidos derivados dos do proxenitor. A Partir do século XIV prodúcese unha lenta evolución cara unha concepción colectiva da liñaxe na medida en que se van modificando as normas de reparto das herdanzas, aínda basicamente dentro do contexto de reparto igualitario.

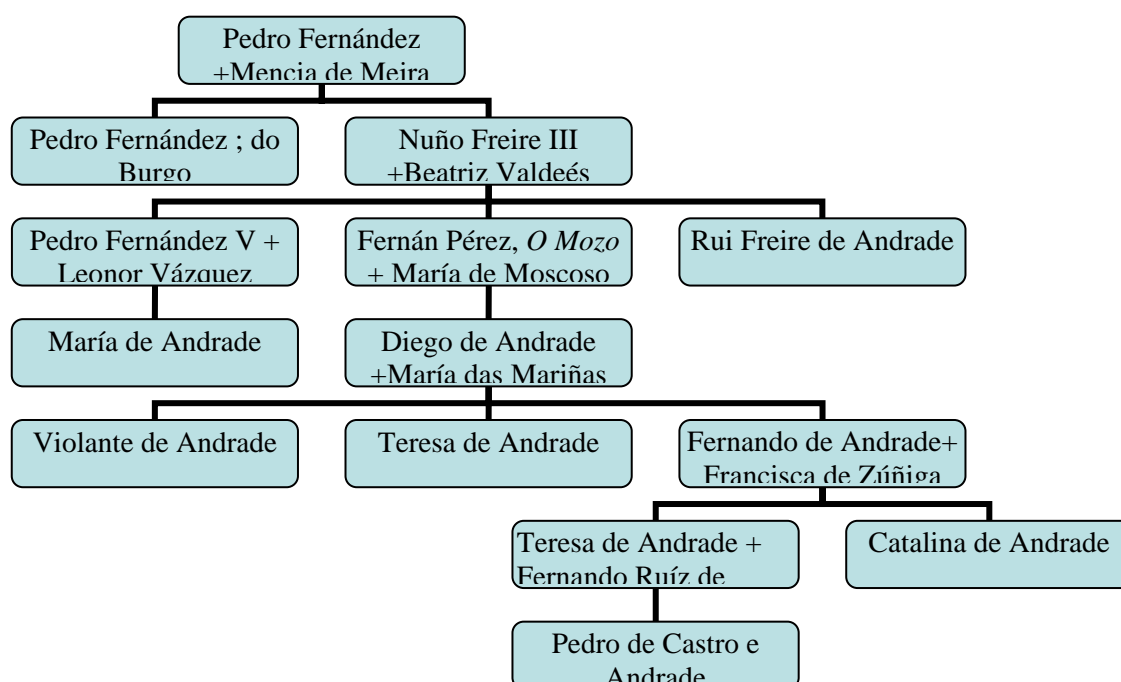
Diego de Andrade de Betanzos, Álvaro de Andrade fillo de Rui Freire de Miño. Aínda que en tódolos casos non podamos establecer con precisión a conexión familiar debemos necesariamente pensar que son familiares próximos da liña principal dos Andrade.

¹⁸² Non incluímos as mulleres casadas con homes da familia Andrade

¹⁸³ Referímonos a Beatriz Valdés, Muller de Nuño Freire, *o Mao*, Mencia de Meira, Muller de Pedro Fernández IV, Elvira Tovar muller de Pedro Fernández V e María de Moscoso, Muller de Fernán Pérez de Andrade IV, *o Mozo*, María das Mariñas, dona de Diego de Andrade e, finalmente, Francisca de Zúñiga, dona de Fernando de Andrade que nos introduce xa no século seguinte. Tamén as mulleres Andrade simplifican a súa identificación nominal como Teresa e Violante de Andrade, fillas de Diego de Andrade ou María de Andrade, filla de Pedro Fernández V.

¹⁸⁴ A veces, o renome, neste caso de Moscoso, aparece seguido dun sobrenome, como no caso de María de Moscoso e Montaos, muller de Fernán Pérez, *o Mozo*.

Cadro xenealóxico 3. As liñas de filiación dos Andrade a partir de Pedro Fernández IV

A partir da segunda metade do século XIV, despois dos fulgurantes éxitos de Fernán Pérez III, *O Boo*, os cuantiosos incrementos patrimoniais e xurisdicionais – concedidos para transmitilos por herdanza ó seu fillo en réxime de morgado - levan consigo a permanencia da meirande parte do patrimonio en mans do primoxénito. A efectos de identificación nominal, perdeuse nesta época a costume de que os fillos herden nomes e apelidos paternos, substituídos por apelidos da liñaxe ou, o que é o mesmo, de antepasados mais ou menos próximos e universalmente coñecidos, fenómeno xa iniciado a principios deste século polos Freire de Andrade, como podemos ver nos cadro xenealóxicos 2 e 3.

O proceso culmina cando os derradeiros vástagos desta liñaxe prescinden do patronímico pasando a usar soamente o nome e o antropónimo de Andrade, coincidindo co proceso de imposición do morgado xa explicitamente contemplado, nas *mercés* mais suculentas concedidas a Fernán Pérez de Andrade III, *O Boo*, pero que non se materializou pola precariedade resultante da súa sucesión hereditaria a partir dunha pola colateral da familia, tema sobre o que disertaremos amplamente. En todo caso, a tendencia evolutiva, lévanos a unha progresiva identificación da liñaxe co antropónimo de Andrade, lugar do seu primeiro castelo que remata por substituír ó apelido dunha liñaxe forxada ó longo de moitas décadas pero que está perfectamente perfilada xa cando Fernán Pérez III, *O Boo*, se converte en señor de Ferrol Vilalba e Pontedeume.

O panteón familiar e a conciencia de liñaxe.

O longo deste capítulo, xa tivemos ocasión de poñer de manifesto a existencia dunha serie de trazos comúns ós compoñentes das distintas xeracións da familia Andrade, o que nos permite constatar a existencia de certos trazos que apuntan a conciencia de pertencer á un clan familiar individualizado, propio. Como consecuencia do reparto hereditario dos grandes patrimonios aristocráticos e, en xeral dos pertencentes á fidalguía, nacen novas liñaxes, como os Mandiá ou os Andrade, seguramente desgaxados dunha das polas dos Traba, como xa apuntamos. Estas novas liñaxes como parentes menores e/ou subordinados doutras familias mais poderosas, como neste caso dos *Petri* ou Traba, tenden a transmitir ós seus descendentes o sentido de pertenza a unha estirpe diferenciada, á unha comunidade de parentes e servidores destinada a permanecer no tempo e a realizar grandes fazañas que os distinguan do resto dos mortais, sobre todo cando o paso do tempo, esmorece os recordos da pertenza á un clan común.

Estes trazos atopámoslos nos iniciadores da saga dos Andrade, cando aínda se empezan a esbozar as grandes liñaxes, aínda cun sentido difuso do que logo acadaría esta palabra. Ata agora esa aínda difusa idea de liñaxe, ven a ser a conciencia de pertencer a unha comunidade familiar que se remonta á pais avós, antecesoros comúns de gran relevancia política e social, como vemos xa entre os Traba cando, o 12 de marzo de 1137, *Menendus Roderici filius Roderici Froylaz et Guncine Gundisalui* e seus irmáns, realizan unha importante doazón ó mosteiro de Xubia - *Quam domun aui et uisau mei fundauerunt* - convertido, como mosteiro familiar, en panteón funerario da familia e no obxecto de numerosas doazóns de membros do clan familiar, unha fórmula para acadar seguridade diante da morte e de eludir a progresiva división patrimonial á que conducen as leis sobre a herdanza¹⁸⁵, consolidando así unha parte do seu patrimonio por medio de fundacións relixiosas. O mosteiro de Xubia, é unha boa mostra, a cuxo engrandecemento contribúen tódolos vástagos da familia Traba, como acabamos de ver coa doazón de Rodrigo Froilaz, irmán do conde Pedro Froilaz.

A este fenómeno non serían alleos os Andrade xa que o pai de Bermudo Fortúnez de Andrade, Fortunio Bermúdez, aparece como confirmante no pergamiño arriba citado. Sobre estas institucións, a familia patrocinadora exercía a encomenda. No caso de Xubia, aínda o príncipe Felipe, fillo da titular do condado de Trastámara, dona Branca de Castela, exercía a encomenda por delegación de súa mai, a principios do século XIV.

¹⁸⁵ Leis de Alfonso X. *Fuero Real*, 3, 4, 9

Pero os Andrade, non so participan, como achegados do clan Froilaz, do sentimento de pertenza a unha familia de gran relevo. Deseguida inician a individualización na procura dunha individualización, incluso, como no caso dos Traba, o vencellamento a unha institución monástica, neste caso a colexiata de Caaveiro á que os vemos unidos desde o primeiro Andrade: o 4 de maio de 1160, don Bermudo Fortúnez de Andrade, realiza unha doazón a Caaveiro de diversos bens que recibira dos seus antepasados: *hereditate mea propria que habeo de abiorum et parentorum meorum in terra Prucii, in l(o)co nominato medietatem de hereditate de Alion*¹⁸⁶. Neste caso vemos como sempre desde unha relación de proximidade cos Traba -Rodrigo Froilaz asina como confirmante - se desenvolve a conciencia de estirpe diferenciada, de pais e avós, vencellados á mesma institución monástica, Caaveiro.

Esta relación xa ven dos seus antepasados; don Fortunio (Bermúdez), o pai do primeiro miles Andrade, que acabamos de citar nas liñas anteriores, aparece xa relacionado con Caaveiro o 29 de agosto de 1152, nun pacto entre Diego Muñiz e o citado mosteiro, nun documento no que ademais se cita por primeira vez o lugar de Andrade: *per manu de donno Fortunio et hereditate de Andradi*¹⁸⁷. Anos mais tarde, xa desaparecido don Fortunio segundo o tenor do documento, o 30 de xaneiro de 1177, os mosteiros de Caaveiro de Bergondo chegan a un acordo de división de bens, mediante o que, os dous mosteiros recoñecen a obriga de proporcionar funeral solemne e sepultura ós descendentes de Don Fortunio Bermúdez, isto é, ós Andrade¹⁸⁸.

A individualización da familia Andrade avanza na segunda metade do século XII e consolídase a principios do século XIII, como podemos ver polo documento no que Martín Bermúdez de Andrade, fillo de Bermudo Fortúnez, o 3 de decembro de 1224, realiza unha manda testamentaria á Caaveiro: *Imprimis mando corpus meum ad sepelliendum in cimiterio Sancti Iohannis de Kalavario, quatinus habeat mihi mercedem ad diem iudicii; et pro inde, in remedio anime mee, nuncio et quito et offero ibi mecum illa hereditate quod dedit ibi ad hoc monasterium meo linagem et meis avis, et ego tenui illam in prestimonio de iandicto monasterio*¹⁸⁹. Neste caso, a conciencia de individualización cristaliza na idea de pertencía á unha estirpe familiar claramente

¹⁸⁶ *Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 173.

¹⁸⁷ “*Hoc est pactum vel placitum quod factum est inter prior Santi Iohannis et canonici eiusdem ecclesie cum Didaco Muniz per manu de donno Fortunio et hereditate de Andradi, per nominata Munouvre. Et Ipsa hereditate dedit prior una cum collegio canonicorum donno Fortunio, et ipse domnus Fortunus dedit Didaco Muniz super tale acto, ut laborarent et hedificarent ipsam hereditatem et serviret cum ea ad Sancto Iohanne, et daret media fruita, et haberent ibi ipsos dominos senaras, et comederent et biberent ibi, et hedificarent ibi domos et plantatos...*”(*Tumbo de Caaveiro*, f. 79, doc. nº 192.)

¹⁸⁸ Ed. J. I. Fernández de Viana *et alter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 2.

¹⁸⁹ *Tumbo de Caaveiro*, f. 67 v, doc. nº 162.

expresada no fragmento citado, no que se expón con claridade que esa conciencia de individualidade está unida a un lugar relixioso como Caaveiro, convertido no seu panteón funerario, como xa tivemos ocasión de comprobar a propósito doutra manda testamentaria de Pedro Bermúdez de Andrade, irmán do anterior, realizada o 3 de setembro de 1229: “...*et concedo corpus meum ad ipsum monasterium ad sepeliendum...*”¹⁹⁰. O documento é ben explícito sobre a vinculación dos Andrade con Caaveiro nos términos xa expostos mais arriba.

Non se trata dunha relación puramente contractual como se amosa na que os Andrade teñen con Monfero ou mais tarde con Xubia. Trátase dun relación de identidade entre unha familia de fidalgos e unha institución relixiosa que, dun xeito expreso e reiterado, ata a segunda metade do século XIV, aparece identificada como panteón funerario dos Andrade onde descansan os seus primeiros vástagos e en cuxa institución, exercen a encomenda.

Esta relación entre o clan Andrade e Caaveiro continuará durante todo o que queda do século XIII e principios do século XIV, cos fillos e descendentes do *Domnus* Pedro Bermúdez, e seu fillo, Fernán Pérez I,¹⁹¹ Bermudo Pérez¹⁹², Lopo Pérez¹⁹³, María Pérez¹⁹⁴, Maior Fernández, filla de Fernán Pérez I¹⁹⁵, Urraca Pérez, filla de Bermudo Pérez de Andrade e sobriña de Fernán Pérez I¹⁹⁶, Pedro Bermúdez, fillo de Bermudo Pérez e, finalmente, xa no século XIV, Fernán Pérez II e Pedro Fernández II¹⁹⁷. Os Freire de Andrade continúan con esa relación a pesar de que parecen dar outra orientación ó seu enterramento, como vimos con Rui Freire de Andrade mandando ser enterrado no convento mendicante de San Domingos de A Coruña; sen embargo, como xa vimos, sigue sendo encomendeiro de Caaveiro, un dos seus mais lucrativos activos patrimoniais.

Poderíamos entón entender que, xa dende o segundo terzo do século XII, os Andrade teñen perfilada a idea dunha *linagem*, como subliñamos nun dos fragmentos que acabamos de citar algo mais arriba. Esta idea, que identificamos coa existencia dun clan familiar, baséase na nunha casa de referencia, neste caso, seguindo a Vasco de Aponte, unha casa fortaleza, que se converte en símbolo da súa estirpe, un patrimonio que se mantén nos mesmos lugares a pesar das

¹⁹⁰ *Tumbo de Caaveiro*, f. 23 v, doc. nº 52.

¹⁹¹ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2 /5 e , pergamiños. // *Tumbo de Caaveiro*, f.18 r, doc..nº 37.

¹⁹² J.I. Fernández Viana *et alter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 22.

¹⁹³ A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIV y XV*, PP. 40/41.

¹⁹⁴ *El Tumbo de Caaveiro*, f. 73 r, doc. nº 175. //A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de Monfero, 1833, Santa Xuliana.

¹⁹⁵ J.I. Fernández Viana *et alter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 13.

¹⁹⁶ *El Tumbo de Caaveiro*, f. 112 v, doc. nº 270.

¹⁹⁷ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 4 e .Índice de 1833 de Monfero, Santa Xuliana, nº 22

leis hereditarias, un nome e un panteón funerario, memoria visual de referencia das orixes da familia e arredor do que se irá consolidando a idea dunha liñaxe propia. Desta maneira, antes de que Fernán Pérez de Andrade III, *O Boo*, na segunda metade do século XIV, catapulte a casa de Andrade á gran nobreza galega, os Andrade constitúen xa unha estirpe consolidada que, como outras moitas, durante o século XIV, aproveitan a complexidade política destes tempos para facer carreira e, seguindo a inercia da mentalidade cabaleiresca, acadar poder e gloria. Pero iso o veremos algo mais adiante, no terceiro apartado deste título.

1.2.-Os Andrade no contexto estamental galego: cabalería, mentalidade e función social. 1137 – 1362.

Desde os primeiros rengos deste traballo, vimos insistindo ó socairo da documentación en dous aspectos fundamentais relacionados coa familia dos Andrade: por unha parte o feito de que tódolos Andrade do século XII e primeira metade do XIII aparezan cualificados de *miles*, e, relacionado con isto, a estreita relación amosada entre estes *milites* e casa condal dos Traba, cos que coinciden en numerosas escrituras como confirmantes e como testemuñas, como executores subordinados en tarefas administrativas e/ou militares e en outras actividades, relacións que, de xeito menos reiterado, continuaran cos grandes señores de Galicia despois da desaparición da casa de Traba.

Esta realidade obríganos por unha parte a internarnos nas relacións sociais e políticas da época para indagar o lugar da sociedade, en termos de estratificación e de poder, que ocupaban os nosos protagonistas e por outra, as funcións sociais e as tarefas políticas que desenvolvían como integrantes dun determinado grupo ou estamento. Pero, claro está, estes dous aspectos lévannos previamente, á precisar a consideración xurídica e social de que gozaban os personaxes ós que nos referimos no seu xogo de actuacións vitais.

1.2.1.- Estamento e función social

Entre os século XII e XIII, cando a casa de Andrade se consolida como unha pola secundaria da aristocracia comarcal dos territorios situados entre a Terra Cha e o Golfo do Ártabros, Galicia, unida administrativamente ó reino de León, desde 1265, aparece administrada por un Adiantado Maior ou Meiriño Maior e por membros da aristocracia da cada rexión, comarca ou territorio que, ademais das prerrogativas que teñen como grandes propietarios, adquiren do Rei cargos políticos e administrativos que coadxuvan ó control de amplos territorios a título de, *potestas*, *tenentes*, *comes* ou *imperantes*, dotados de plenos poderes e integrantes do grupo social dos *ricos-homes* ou *magnates*, fronte ós seus subordinados, chamados *infanzóns* ou, dende o século XII, *fidalgus*. Boa parte destes, cualificados de *miles*, a palabra habitual na documentación, por aludir á función social mais que a condición nobiliaria dos seus titulares.

A medida que avanza o século XIII, mais que os *ricos-homes*, os *miles*, ou como agora se lles chama, *os cabaleiros*, identificados xa coa pequena nobreza, ó únisenos cos *infanzóns* e *fidalgos*, pasan de representar ó grupo que executaba as funcións de loitar encarnadas nos *ricos-homes* e nos *magnates* cos que forman o estamento dos *bellatores*. Ó encarnar eles mesmos a función

guerreira, os *milites*/cabaleiros, preséntansenos como executores da función de protexer coas armas a sociedade cristiá, función que nun principio residía unicamente na alta aristocracia¹⁹⁸. Pasamos así dunha visión inicial negativa dos cabaleiros (*milites*) á unha visión que se irá *sacralizando*¹⁹⁹ na medida en que ós *cabaleiros* e a *cabalería*, os presente xustamente como a xustificación da función do *ordo bellatoris*, agora patrimonio de tódolos que loitan a cabalo, os que exercen a función guerreira. Todos eles, por orixe, por *función*, por decisión real, ou por exención, pasarán a engrosar a consideración xurídica dos exentos, á *nobreza*.

Cabaleiros, *infanzóns*, fidalgos, *ricos-homes* e *magnates* forman así os distintos escanos da pirámide nobiliaria na que, tódolos seus grupos se identifican co novo cuño nobiliario, o da *cabalería*.

Os cambios que se producen nas mentalidades por outra parte, van acompañados dunha crecentes tendencias feudalizantes que converten as *tenencias* e *honores* ou feudos, nos que un titular, o *dominus terrae*, a través dos seus meiriños e dos seus *milites*, administraba a xustiza, xulgaba, recadaba canons, convocaba ó exército real e defendía o territorio; pero aínda estas *tenencias* seguían sendo revogables²⁰⁰. Clans familiares enteiros fanse *vasalus*, *fidelis* ou *milites*²⁰¹ dun xefe de familia do que esperaban protección, remuneración e beneficios. Neste senso, os soberanos viron no vasalaxe un medio de goberno, de retribución e de control; o primeiro de todos foi Alfonso VII (1126 -1157) quen, en 1126, impuxo un homenaxe colectivo a tódolos nobres rebeldes de Galicia, multiplicou o número dos seus vasalos distribuindo *tenencias*, *honores* e *feudos*, pero sempre revogables.

As relacións que vencellan ós condes co Rei e cos seus subordinados, empeza así a ser de tipo vasalático, preferindo, desde o século XI, o termo *vasalus* para designala, fronte a tradicional forma de subordinación coñecida como *fidelitas*. Tamén se utiliza co mesmo significado a palabra *miles*. O vasalo debía gardar a vida e territorio do señor así como protexer a súa honra, pero era un compromiso temporal. Os vasalos xuraban fidelidade ó rei ó modo hispánico,

¹⁹⁸ Georges Duby preséntanos esta nova interpretación da trifuncionalidade simbolizada no rei Capeto Filipe I, Augusto, triunfador indiscutible en *Bouvines* (27 de Xulio de 1214) sobre o feudalismo disgregador e violento. ("Gesta Phiippi Augusti", 203, *Oevres de Rigord et Gillaume le Breton*, I, p. 296. Cit. Georges Duby, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, (París, 1978), Santiago, 1992, p. 442).

¹⁹⁹ Georges Duby, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, PP. 441-449

²⁰⁰ Nas vilas reais, o rei estaba representado por un *dominus villae* ou *senior civitatis* que pouco a pouco ten que compartir a designación dos oficiais municipais cos membros do concello (Marie-Claude Gerbet, *las noblezas españolas en la Edad Media, siglos XI-XV*, Alianza Universitaria, 1997 - París, 1994 -, p. 48)

²⁰¹ O éxito dos *milites* no século XI, en Francia fai que esta palabra substitúa a veces a palabra *vassus*, *fidelis* ou *homo*, no senso de vasalo, pero conservando sempre a connotación de guerreiro ou soldado sexa de orixe aristocrático ou non, sen que acade sentido honorífico; eran ante todo guerreiros. (Juan Florí, *Caballeros y caballería en la Edad Media* (París, 1998), Barcelona, 2001. p. 73)

bicándolle a man e eran recrutados entre os nobres²⁰². Unicamente os altos representantes do reino, a maioría da gran nobreza e os seus guerreiros, *milites*, eran vasalos do Rei así como os habitantes dos concellos que, a través dos seus órganos de representación, lle prestaban homenaxe e recoñecían a súa soberanía²⁰³. Este sentido é o que explica o interese da monarquía por crear ordes militares laicas que vencellen directamente ós cabaleiros - incluso cabaleiros viláns - co Rei.

No caso que nos ocupa, a familia dos Andrade, pertencía, como unha cana separada do tronco dunha estirpe aristocrática, ó escano mais baixo do grupo dos privilexiados, na súa calidade de *milites*, mantendo estreitas relacións coa aristocracia, e desenvolvendo tarefas de administración ó seu servizo, ou, sobre todo, por medio do servizo militar como *milites/ cabaleiros* que, poñendo a súa espada ás ordes dos poderosos, - cando é posible do mesmo Rei - logran manter o seu *status* de fidalguía, ó mesmo tempo que concertan lazos de fidelidade vasalática que concretan as funcións de dependencia arriba expresadas.

A casa de Andrade no contexto estamental: fidalguía, Cabalería e *status*

Xa aludimos en capítulos anteriores, á categoría dos fidalgos²⁰⁴ de que gozaban os *milites* Andrade ós que os escribáns cualifican de *domnus*, isto é señor, que teñen o tratamento de “don” o que durante a Idade Media, era indicativo de pertencer á aristocracia, deseguida definida xuridicamente como **nobreza**, cando logre transmitir á súa descendencia a súa condición privilexiada, a exención fiscal, os seus títulos e honras.

Desde as orixes desta familia os Andrade pertencen á fidalguía; o vemos con *domnus Fortunius Veremundiz*, en 1152, cando o pai do primeiro Andrade, recibe unha doazón de Caaveiro²⁰⁵, ou en 1177 cando Bergondo e Caaveiro se reparten unha manda testamentaria súa²⁰⁶. Tamén o

²⁰² Marie-Claude Gerbet, *las noblezas españolas en la Edad Media, siglos XI-XV*, p. 47.

²⁰³ Tamén o rei aragonés, Alfonso II, en Huesca en 1162, na pretensión de vencellar directamente a tódolos nobres do reino, esixe o homenaxe de tódolos nobres cataláns e aragoneses. (Marie-Claude Gerbet, *Ibid.*, p. 56).

²⁰⁴ Familias como os Esquío, os Mandiá, os Piñeiro, os Lago, os Pita da Veiga ou os Freire de Andrade, case todos procedentes ou emparentados con ramas laterais do clan dos Traba, copan os cargos de priores, inflúen no nomeamento de cóengos e frades e mediatizan os cargos municipais de Neda Ferrol ou incluso Pontedeume. En xeral, ocupan os cargos reais como xuíces, meiriños ou outros cargos. A modo de Exemplo, podemos citar o fundador da casa de Mandiá, Gonzalo Froilaz de Mandiá, Fillo de Froila Rodríguez e Neto de Rodrigo Froilaz e Guncina González, fillo de Pedro Froilaz, Conde de Galicia. A familia Mandiá estivo ligada ó concello de Ferrol ata o século XVIII pero tamén desempeñaron cargos de Xuíz en territorios de reguengo como funcionarios do Rei (Pena Graña, *Narón: un concello con Historia de seu*, Narón, 1992, PP. 358 e 380, nota 8). Pola súa banda J. Florí afirma que unha gran parte dos *milites* eran segundóns, bastardos ou fillos de vasalos do señor que adoptan o oficio da cabalería con entusiasmo como único camiño de progresión social (Juan Florí, *Op Cit.*, p. 76)

²⁰⁵ *Tumbo de Caaveiro*, f.11. Tamén aparece este personaxe en outros documentos, entre eles, os asinados nas datas seguintes: 1126 - 1140 (setembro, 3), 1112 - 1126, (xuño 24), *Ibidem*, FF. 22, 24 r - v.

²⁰⁶ R.A.G., *Fondo Murguía, P. 1 /15*. Tamén A.M.C., “Fondo Martínez Salazar”, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, 1561, apartado de Valdureia e Xestoso, folios 9 a 15. *Tumbo de Caaveiro*, FF. 40 v- 4, doc. Nº 97; FF. 44 v- 45, doc. nº 109; f. 45, doc. nº 110, f.70 v, doc. nº 169, entre outros.

vemos cos *domnus*, Pedro Bermúdez²⁰⁷, con seu pai, Bermudo Fortúnez²⁰⁸ e con seu fillo Fernán Pérez I²⁰⁹. Neste caso, a identidade entre *milites* e *nobilis* expresada no cualificativo de *domnus* ou *dominus*, é por si mesma demostración palpable de que os primeiros Andrade, tiñan a consideración de fidalgos, constatada desde o segundo terzo do século XII ata a época de Fernán Pérez III, o Boo. A utilización do “don” ía acompañada, como acontecera con Fortunio Bermúdez, dunha consideración social relevante aceptada por todos, como lle acontece ó *domnus* Pedro Bermúdez cando o 3 de abril de 1238, asina como home bo e confirmante o pacto entre os abades de Bergondo e de Sobrado²¹⁰, o que o sitúa por encima da consideración xeral incluso entre os *milites*²¹¹.

Podemos entón afirmar, sen lugar a dúbidas, que xa os antepasados dos Andrade, gozaban do privilexio de ser tratados como *domnus*, durante a primeira metade do século XII, privilexios que estes seguiron disfrutando ata a súa eclosión como grandes figuras da nobreza galega.

O sistema de reparto das herdanzas sen embargo, parece relegar á esta importante pola da aristocracia artabrense á un plano secundario, o dos *milites*. A categoría de *Fortunius Veremundiz*, pai do primeiro *miles* de Andrade, debía ser moi elevada porque a documentación refírese á el co título de don, sen o cualificativo de *miles* co que aparecen os seus descendentes Andrades. Pero, ademais, as referencias documentais á este personaxe, son múltiples²¹² e o seu patrimonio debía ser considerable, a xulgar pola herdade que deixou. Nun documento do 9- IV - 1206²¹³, un dos seus netos, Fernando Pérez de Santo Gregorio, realiza a Sobrado unha importante doazón que, sumada á que vemos no reparto testamentario de 1177 entre Bergondo e Caaveiro²¹⁴, o equipararían a un membro da aristocracia comarcal importante. Soamente o reparto hereditario e as mandas testamentarias explican o aparente descenso de fortuna que reflicte a documentación para os seus herdeiros, entre eles Bermudo Fortúnez de Andrade, agora

²⁰⁷ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4 (5), número 13. Tamén aparecen referencias a este documento en: A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Carpeta nº 1, Índice de Monfero 1833, Sta. María de Labrada. Existen moitos documentos mais nos que se cita ós Andrade co título de “don” como: *Ego domnus Petrus Veremundit iam supranominatus...* (2 de xuño de 1204. Doazón de Fernando Pérez “Saniurgio” a Caaveiro en Grandal. (*Tumbo de Caaveiro*, f. 84.doc.nº 204), ou, , *Domnus Petrus Veremundi...* (Santiago, A.H.U.S, *clero*, Caaveiro, Ed. J.I Fernández de Viana *et alter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 2.)

²⁰⁸ Santiago, A.H.U.S, *clero*, Caaveiro, Ed. J.I Fernández de Viana *et alter*, *Op Cit*, doc. número .2

²⁰⁹ R.A.G, sección pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2/6, pergamiño. // *Tumbo de Caaveiro*, f. 113 v, doc.nº 27.

²¹⁰ Santiago Daviña Sáinz, *Tumbo del monasterio de las as Cascas*, VI, *Anuario Brigantino*, numero 26, 2004, p. 162

²¹¹ C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, apéndice documental nº 7, PP. 56 e 57.

²¹² Pilar Loscertales de Gacía Valdeavellano, *Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*, I, Madrid , 1976, PP. 188/9, doc. nº 145. // *Tumbo de Caaveiro*, FF. 40 v e 41 v, documentos. Nº 97 e 99.

²¹³ Pilar Loscertales, *Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*, I, doc. Nº 230, Madrid, 1976, p. 265.

²¹⁴ A.H.U. S, *clero*, Caaveiro. Ed. J.I Fernández de Viana *et alter*, *Op Cit*, doc. 2.

cualificados de *miles*²¹⁵ pero co título de *domnus*, isto é, unha pola inferior da aristocracia de discreta fortuna que utiliza o oficio militar para manter e acrecentar o *status* mediante a práctica da guerra ou a prestación doutros servizos a favor dos poderosos. Neste caso o rango aristocrático tería orixe na filiación – con respecto ós Traba - pero, o seu mantemento estaría na función militar coa que aparecen cualificados tódolos Andrade dos séculos XII e primeira metade do XIII²¹⁶, a de *miles e domnus*.

Chegados ata aquí e dado que reiteradamente vimos falando dos Andrade como unha familia da pequena aristocracia na que os seus membros aparecen cualificados como *miles*, compre aclarar este termo.¿Qué significa a palabra *miles*?

Milites e cabaleiros

A palabra *miles* en latín significa soldado de infantaría, en oposición á *eques* que significa soldado de cabalería. Pero a esta palabra vémosla xa nos documentos do século X cun sentido xenérico que, segundo Duby, designa unha categoría social, a dos cabaleiros, que transmite a súa condición por herdade²¹⁷.

Adalberón de Laón usa expresións como “*pugnator*” ou “*bellator*”, non “*miles*”, cun significado que se acerca a idea de servizo por medio das armas, dentro da trifuncionalidade, naqueles tempos dominante. Segundo Adalberón a palabra “*pugnator*” refírese indubidablemente a “*nobiles*”; nesta categoría, Gerardo de Cambrai inclúe ó propio Rei. En cambio, a palabra *miles* aparece referíndose ós executores da función de “*pugnare*” en posición subordinada dentro do estamento dos *bellatores*²¹⁸.

Esta mesma posición subordinada aparece reflectida na *Historia Compostelá* onde os cabaleiros - *militum* - aparecen formando parte dun escano inferior da aristocracia, por debaixo da gran aristocracia dos condes, *magnates* ou *tenentes* que, deseguida, comezarán á chamarse *ricos-homes: con todos os dones que os condes ofreceran descendemos progresivamente ós grados inferiores dos cabaleiros*(“*militum*”)...*cuxos donativos, non porque sexan de menor contía,*

²¹⁵ Así aparece Bermudo Fortúnez en 1160 nunha doazón a Caaveiro: *Ego Vreumundus Fortunii, miles de Andrade*(Tumbo de Caaveiro, f. 72, doc. nº 173) ou *domnus, Pedro Bermudez* en 1234, nun documento no que asina o seu fillo e outros *miles*: *Fernandus Petri, miles filius eius*, Pedro Rodríguez, *miles* de Orrea, Pelagio de Vineia, *miles*, *Fernandus Chartes miles*, *Fernandus Nuniz de Sarantes, miles* etc(*Ibid*, f. 67, doc. nº 161)

²¹⁶ Dende mediados do século XIII, desaparece a palabra *miles* para ser substituída pola correspondente vocablo romance, cabaleiro.

²¹⁷ Georges Duby, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, PP. 32,33 e SS.

²¹⁸ Geroges Duby, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, PP. 75, 76 e 77

*debemos pasalos por alto: pois a vista destes, os que menos poden esfórzanse por exercitarse nas boas obras, e os poderosos afervóanse no seu interior por executar cousas maiores*²¹⁹.

Resultaría así que un *miles*, en principio, é un soldado profesional que, coa militarización da sociedade acompañada dunha revolución nos exércitos operada no século XI, leva ó predomínio da cabalería sobre a infantaría, pasando a identificarse cun cabaleiro, sinónimo do soldado *profesional*.

A importancia destes guerreiros a cabalo radica no proceso efectuado despois do ano Mil os guerreiros europeos adoptan a táctica de atacar en formación cerrada, cunha longa lanza suxeita debaixo do brazo dereito, sentados sobre unha cadeira especial, a gran velocidade, formando co cabalo un proxectil temible²²⁰. Estas mutacións producidas no campo das técnicas e tácticas militares iniciadas no século XI e xeneralizadas ó longo dos séculos XII e XIII,²²¹ implican a revalorización dos guerreiros a cabalo, sobre todo ós mellor armados, os cabaleiros de elite, os únicos que se van beneficiar desta fulgurante promoción. Porque, para poder formar parte desta nova *militia*, destes guerreiros a cabalo, ós que se identifica como *milites*, hai que ter medios para adquirir cabalo e armas, polo que durante a Idade Media, son *miles* aqueles que gozan dun considerable acomodo económico con patrimonio suficiente para poder adquirir e manter, como xa dixemos, alomenos un cabalo e os aparellos necesarios dun guerreiro. Por iso un grupo maioritario sería o dos fidalgos, aqueles que reciben por herdanza bens e/ou condición²²² – *miles filius de algo* - ou os propietarios ricos, *cabaleiros de contía*, sen filiación aristocrática pero que poden facer fronte os gastos de cabalería e armas que serían moi útiles na defensa dos territorios, sobre todo se estes son fronteirizos. Ademais da defensa do espazo, os *milites*, acompañan ó señor, ó propio Rei ou ós seus condes e tenentes nas expedición militares, cos que manteñen relacións de dependencia, asimilándose por orixe ou por función, os que aínda non a tiñan, á condición dos infanzóns e dos fidalgos²²³.

²¹⁹ Libro I, capítulo 31

²²⁰ Ceballos-Escalera y Gila, *La orden y divisa de la Banda Real de Castilla*, p. 12.

²²¹ Jean Flori, *Caballeros y caballería en la Edad Media*, PP. 96, 97, 103 e 104

²²² García de Valdeavellano, *Curso de Hª de las Instituciones Españolas*, PP. 319 -320.

²²³ Un cabalo era unha mercadoría moi cara na Idade Media. Johan Menendiz e súa dona venden a Caaveiro un agro por un potro e un boi (*Tumbo de Caaveiro*, f. 24v, Doc. Nº 55). No mesmo senso, dona Maior Bermúdez, filla de Bermudo Froilaz, en 1202, empeña cos monxes da graña de Brión, dependentes do mosteiro de Sobrado, unha finca a cambio dun cabalo valorado en 100 *sueudos*. (A. Pena Graña, *Narón: un concello con historia de seu*, Narón, PP. 271/272). No mesmo senso, é significativo que, en 1145, Bermudo Pérez de Traba dona á Xubia o couto de San Martín cos seus homes por unha mula que o mosteiro lle deu para ir a Portugal. (A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 14, fol 4.

Desta maneira, ademais dos vástagos e segundóns da aristocracia e seus descendentes que debían ser numerosos²²⁴, o grupo de infanzóns e fidalgos foi ampliándose considerablemente, porque os reis de Castela e de León, sobre todo nos espazos fronteirizos co Islam, concederon con prodigalidade o título cabaleiro, incluso de fidalgo²²⁵, a todos aqueles habitantes das vilas e cidades, sobre todo fronteirizas, que tiñan recursos suficientes para desenvolver a función de *bellator*, manter un cabalo e o equipamento necesario.

No reinado de Alfonso XI, a necesidade de loitadores a cabalo e a paixón do Rei polo tema da cabalería, leva a este a tomar decisións tan pouco acertadas - mais tarde serán rectificadas - como a que vemos no *Ordenamiento de Trujillo* no que se dicía *que tódolos homes do seu reino que queiran andar montados en vestias, que o fagan en cabalos e o que se andivesen en mulo ou mula que o/a perdesen*²²⁶. En 1387, Juan I, tendo necesidade de cabaleiros para a guerra co duque de Lancaster, promete a fidalguía á tódolos homes de a cabalo que o foran servir, promesa que iba dirixida principalmente ós cabaleiros viláns, o suficientemente ricos para sosteñer cabalo e armas. Estas promesas foron confirmadas nas cortes de Palencia de 1388²²⁷. Esta foi unha constante histórica na coroa de Castela o que levou consigo o incremento no número de compoñentes dos escanos inferiores da nobreza.

Xa Valdeavellano²²⁸, referíndose ó Reino Asturleonés, asimilaba *milites*, *infanzones* e *cabaleiría*, fundidos no estrato inferior da nobreza, engadindo que á estes *milites*, como guerreiros a cabalo, ás veces os seus señores, ou excepcionalmente o Rei, lles concedían en préstamo - en *prestimonio* - un beneficio para costearse o equipo de cabaleiro. Os *milites* formarían entón, a bancada baixa dos guerreiros, do *ordo bellatoris*, os que ostentan a función de guerrear, encarnada no propio Rei²²⁹, o que comporta a distinción xurídica de nobre, reflectida na exención fiscal e na posibilidade de transmitir a súa condición por herdade e o uso do “don” como forma protocolaria de manifestar a súa condición de privilexiado. En resumen, que os *milites* durante os primeiros

²²⁴ Na *Historia Compostelana*, no acordo de avinza entre Xelmírez e o bispo de Mondoñedo, D. Munio, co patrocínio de D. Pedro Froilaz, sobre os arciprestados de Labacengos, Bezoucos, Trasancos e Arros, aparecen citados 26 *milites*; só no de Bezoucos cítanse 12. (*Historia Compostelana*, libro I, Cap. 35, PP. 89/90)

²²⁵ Juan Florí (*Caballeros y caballería en la Edad Media*, p. 76).

²²⁶ *Gran Crónica de Alfonso XI*, I, Cap. CXIV, p. 493. Ed. de Diego Catalán, Seminario Menéndez Pidal, Madrid 1976

²²⁷ *Cortes de los antiguos reinos de León y Castilla*, Ed. R.A.H, Madrid, 1862 - 1903, 6 vol., II, p. 415

²²⁸ García de Valdeavellano cita un documento de 1093 que di: “*milites non infimis parentibus ortus, sed nobile genere...qui in vulgari lingua infanzones dicuntur*” Segundo este autor, o termo “infanzón” xeneralízase en toda a Península Ibérica, pero en Castela e León aparece outro termo que o irá desprazando, o de fidalgo. (*Curso de Hª de las Instituciones Españolas*, p 320).

²²⁹ L.V Díaz Martín, *Colección diplomática de Pedro I de Castilla*, III, documentos. 140, 192 1391 e 1008.

séculos da Baixa Idade Media, constituían o grupo mais numeroso dos guerreiros, socialmente ocupaban o chanzo mais baixo da aristocracia e procedían de familias fidalgas ou acadaban esta condición pola función de guerrear a cabalo o que foi sinónimo de *fidalgo*²³⁰. Nos reinos de Galicia e de León, como puidemos ver na numerosas citas dos Andrade, un fidalgo podía ser chamados simplemente *miles* o que nos fala da identidade entre ambas palabras²³¹. No nivel inferior dos *miles* estaban os *Satellites*, palabra equivalente á de escudeiro sobre a que falaremos algo mais abaixo.

A partir de mediados do século XIII, coincidindo coa imposición das linguas romances, desaparece a palabra *miles*, sendo substituída pola de cabaleiro. O 14 de setembro de 1240, en Ombre, nunha revisión das rendas do mosteiro de Caaveiro en Pruzos e Bezoucos, vemos como testemuñas a don Fernán Pérez de Andrade, *cavalleiro*, e á *don Lope Pérez, seu yrmao...*²³². Algo mais tarde, nas conclusións dun preito interposto polo abade e mosteiro de Monfero contra Rodrigo Gómez e outros cabaleiros, prestameiros da citada institución monástica, que ten lugar entre 1258 e 1261, vemos como testemuñas dun acto de recoñecemento de marcos, en Frariz, Corueras e Vilachá á *Lopo Pérez de Andrade et de don Pedro Pérez de Leyro, caualeiros*²³³. A partir de entón esta é palabra coa que os documentos se refiren ó oficio militar e á categoría social que elo implica, asociada á unha de rango inferior, *escudeiro*, que substitúe ás antigas *satellite* e *armiger* que aludían as funcións subalternas que desenvolvían os estratos inferiores da aristocracia que, por outra parte, reflectían as desenvolvidas pola gran aristocracia en relación co Rei²³⁴.

Por outra parte, tódolos cabaleiros, como antes “*milites*” e “*Infanzóns*” estaban relacionados cun señor de maior rango e poder por medio de obrigacións contractuais, militares, de compañía e consello ós que a documentación chama *vasalus*, palabra que alude ós lazos de fidelidade e protección, o que implica relacións contractuais que se irán facendo mais fortes ó ir intensificándose as relacións feudovasaláticas dende o reinado de Alfonso VII que, como xa

²³⁰ O Foro de Castrojeriz, converte á simples cabaleiros en infanzóns e enumera os seus dereitos como nobres, sendo considerados en León no século XI *nobilis genere* e os seus bens eran herdados. (Carlos Estepa Díez, *Estructura social de la Ciudad de León. Siglos XI - XIII*, PP 258)

²³¹ Carlos Estepa Díez, *Estructura social de la Ciudad de León. Siglos XI - XIII*, PP. 283

²³² *Tumbo de Caaveiro*, f. 56, doc. n.º 139; tamén F. 100, doc. N.º 242.

²³³ A Martínez Salazar, *Documentos gallegos del los siglos XIII al XVI*, doc. n.º 13. PP. 31 a 43

²³⁴ Durante o banquete de coroación en Santiago de Alfonso VII, o 17 de Setembro de 1111, Xelmirez conduce ó infante diante do altar do apostol onde o unxe, lle entrega o cetro a espada e o coroa cunha diadema de ouro. Logo no pazo arcebispa, Pedro Froilaz fai de *Regius dapife* (mestre de cerimonia) e os seus fillos, Rodrigo, de *Alfericeus* (*armiger* ou portador das armas do señor), Bermudo Pérez, de *Pincerna* e Munio Pelaez de *Ragalis Ofertarius*, nun día de xúbilo e de cantos de ledicia. (*Historia Compostelá*, Ed. e tradución de Fr. J. Campelo e Frei. M. Manuel Suárez, Santiago, 1950, libro I, Cap. 66, PP. 123/124).

vimos, obriga a tódolos nobres galegos a prestarlle xuramento de vasalaxe, proceso moi tardío nos reinos de Castela e de León en relación á Europa ultrapirenaica, sobre todo á Francia onde, en 1020 nunha carta de Fulberto, bispo de Chartres ó conde de Poitiers e duque de Aquitania, en resposta a unha pregunta do Conde de Poitiers sobre a fidelidade, fala da xeneralización do vasalaxe e explícita a dobre obriga do vasalo derivada do *casamentum* de prestar *consilium et auxilium*²³⁵.

Este é o contexto no que imos a ver ós Andrade, *milites* antes, despois cabaleiros, fidalgos que usan o “don”, que teñen o privilexio de deixar en herdanza patrimonio e condición, dentro do enramado estamental e feudalizante do reino de León primeiro e da coroa de Castela despois, pero sobre todo, do Reino de Galicia, principalmente no seu ángulo noroccidental, no territorio que imos denominar *Artabria*, no que sempre foron determinantes os condes de Traba, de Camouco, de Ferreira ou de Trastámara, títulos estes indistintamente utilizados polos titulares da casa de Traba á que sempre estiveron vencellados os Andrade.

Estamento aristocrático e a función pública en Galicia.

En Galicia, a gran aristocracia dos *ricos-homes*, como noutros territorios do reino, ostenta os principais atributos da autoridade pública na *terra*, garantindo a autoridade do poder político, a propiedade particular das terras, aseguran os dereitos e obrigan a cumprir os deberes. Como representantes da autoridade pública e do orde en cada zona, son os encargados do exercicio da xudicatura segurar e da percepción de tributos e prestacións acordes coa súa condición, comprometéndose co Rei en preito -homenaxe nunha dobre dimensión militar: defender a *terra* e acudir á súa chamada cando este o precise.

Sen embargo os perfiles da función pública, alomenos ata finais do século XIII, son moi imprecisos dependendo a súa definición da vontade da Coroa, dependencia que define tamén á aristocracia. Nos nomes que designan as dignidades estamentais, vemos unha gran variedade de denominacións o que indica un alto grado de indefinición: *Príncipe e/ou Conde de Galicia*, *tenente*, *prestameiro*, *encomendeiro e rico-home*, parecen equivalerse sen definir por outro lado a súa función específica. Tampouco existe estabilidade con respecto ás terras incluídas nos seus títulos, chamadas *tenencias*, *condados encomendas*, *préstamos*, amén doutras denominacións. No territorio do antigo golfo dos Ártabros, no que se desenvolve a familia Andrade, ata finais do segundo terzo do século XIII, a autoridade política determinante é a representada polos condes de Traba ou de Trastámara pero, que reciben outras denominacións, segundo o lugar e a época.

²³⁵ Juan Florí, *Caballeros y caballería en la Edad Media*, p. 57.

Unha proba da do carácter variable de títulos e circunscricións o temos en Pedro Froilaz que se titulou indistintamente, *Petrus Froilaz, comes Gallecie*²³⁶; *comité domnus Petrus in Calamouquo*²³⁷; incluso *Comes Ferraria*, o que nos somerxe, como xa dixemos mais arriba, nunha certa confusión en canto á estrutura de poder na comarca.

O fillo de don Pedro, Fernando Pérez de Traba, aparece na documentación de Pedroso como *Comes Fernandus Gallecie, comité domno Fernando in Trastámara*²³⁸ ou *imperante in Trasancos comité Ferandus*²³⁹. O mesmo vemos reflectido na documentación de Sobrado “*Ego Comes Donnus Fernandus cum meo iermano Veremundo Petri..*”²⁴⁰, ou na de Caaveiro: *Comes Fredenandus dominante Gallecie*²⁴¹.

Algo que resalta facilmente de todo o anterior é que os Traba se repartían o poder no territorio que abarcaba o condado de Trastámara e noutras terras de Galicia como Montenegro, Monterroso ou Sarria, chegando a ostentar algúns deles títulos similares ós da realeza, segundo vemos titularse *Principis Gallecie comes Fernandus et frater eius Veremundus Petri et filius eius Gundisalvus in Gallecia*²⁴², asinando os documentos segundo o lugar onde se atopaban con títulos diferentes.

Tamén se deduce das citas arriba aportadas que a envergadura política dos Traba, abarcaba todo o territorio galego, alomenos en momentos determinados²⁴³, como nolo amosa o feito de que, por

²³⁶ Lucas Álvarez, “Notas documentais en homenaxe a don Agustín Millares Calvo”. *El Monasterio de San Julián de Moraime en Galicia*. Tomo II, Madrid, 1975, PP. 626 -628. Segundo Pardo de Guevara, tamén Rodrigo Valaz se lle chama *Comes Galletiae, qui tenebat Sarriam*. (Los señores de Galicia, I, p.64/65). Outras citas do mesmo tenor son : *Comes Petrus, principis Gallecie*, (*Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 177); *Petrus Froilaz, comes de Trava*, (M. Recuero Astray, *Documentos medievales del Reino de Galicia: Doña Urraca*. 1095 -1126. Ferrol 2002, doc. nº 5, p. 41); *Principis in Gallecia, comes Petrus...*; (*Tumbo de Caaveiro*, f. 81. doc. nº 198).

²³⁷ *Tumbo de Caaveiro*, f. 36, doc. Nº 85, cláusula cronolóxica.

²³⁸ O condado de Trastámara incluía os arceprebados de Trasancos Labacengos, Pruzos, Nendos, Bezoucos, Arros, isto é a parte noroccidental da provincia de A Coruña.

²³⁹ Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, Coruña 1909, p. 47 // Cal Pardo, *El Monasterio de San Salvador de Pedroso*, PP. 43 e 46, e nota 26

²⁴⁰ Pilar Loscertales de García Valdeavellano, *Tumbos del monasterio de Sobrado*, PP. 188/9, doc. nº 145).

²⁴¹ 1154. *Tumbo de Caaveiro*, f.21, doc. Nº 45, cláusula cronolóxica. Outras citas: *Comes Fernandus dominate Trastamar...* (1155. *Tumbo de Caaveiro*, f. 19 v, doc. 42. Cláusula cronolóxica); *comité trastamarensis Fernandus...*; *Tenente Caamouquo Vremundus Petri...* 1143. (*Tumbo de Caaveiro*, f. 35, doc. nº 82, cláusula cronolóxica); *comité domnus Fernandus et frater eius dompnus Veremundus Petri in Camouco...* 1143. *Tumbo de Caaveiro*, f. 35, doc. Nº 82, cláusula cronolóxica). Estas son algunhas das formas de denominación que tamén se reflicten nos seus sucesores como Gómez González: *Principis Gallecie comes Gundisalvus...* (24 de xuño de 1143. *Tumbo de Caaveiro*, f. 83 v, doc. nº 202); *Et comité Gomez Gundisalvis et sua maiorino Petrus Naraio...* (1175. *Tumbo de Caaveiro*, f. 54, doc. Nº 134, cláusula cronolóxica); *Tenente comitatu domnus Gomez...Ego comes donnus Gomez, teneo comitatu de Trastamar...* (1190. *Tumbo de Caaveiro*, f. 43 v, doc. Nº 106, cláusula cronolóxica).

²⁴² *Tumbo de Caaveiro*, f. 85, doc. nº 206.

²⁴³ Para aumentar o confucionismo vemos como, na segunda metade do século XII, outros personaxes levan títulos similares ós que portaba Pedro Froilaz ou seu fillo Fernando de Traba como en 1188, en que vemos a un conde Gómez González (de Traba), *tenens Trastamara Monterroso y Lemos* como despois o será Rodrigo Gómez. Se embargo, xa na época de Xelmirez vemos citado a Rodrigo Velaz como *Comes Galletiae, qui tenebat Sarriam* (Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, I, PP.64/65. Cit. *Crónica do Emperador Alfonso*). Á Álvaro

exemplo, Pedro Froilaz, titor de Alfonso VII, acaudillara unha das dúas faccións da nobreza Galega contra dona Urraca e a favor do seu pupilo Alfonso Raimúndez: *In tempore regina Urraka. Dominante Gallecia filius eius in manu comité Petro*²⁴⁴.

Pero quizais, o membro mais destacado de toda a saga dos *Petri* ou Traba foi Rodrigo Gómez, do que sabemos tiña casa en Neda e que aparece na documentación desde a terceira década do século XIII ata finais do segundo terzo do mesmo século, ostentando o título de Príncipe de Galicia: *In Trastamar domno Ruderico Gomez...*²⁴⁵, *Tenente comitatu domno Roderico Gomez...*²⁴⁶, *Principis Gallecie Rodericus Gomez*²⁴⁷ ou, *Principis trastamarensis Rodericus Gomez*²⁴⁸, o que o converte, segundo a documentación, nun verdadeiro vicerrei de Galicia, o último señor galego da casa de Traba, que ademais de intitularse Príncipe de Galicia, ostentou os títulos de conde/tenente de Limia, Monterroso, Sarria, Trastámara e Montenegro²⁴⁹, con intereses en Aranga e Ribadeo así como a encomenda da igrexa de Mondoñedo²⁵⁰.

Para a administración dos territorios dos que eran titulares, os Traba, coma outros ricos homes, mantiñan un pequeno exército de *criados*, uns domésticos e outros *milites* ou *satélites*, pertencentes á súa mesnada e/ou á administración, como vemos con Fernando Pérez de Traba no fragmento que segue: *Comité Fernando in Gellecia...maiordomino Froyla Menendit ex parte comitis domno Fernando*²⁵¹. Nalgúns casos temos constatado que os cargos ostentados por esta nobreza vasala, teñen unha duración comparable á dos condes, como no caso do *prestamario* de Trasancos, Nuño Pelaez, documentado desde 1263 ata 1292: *Prestamario Nunus Pelagii, qui tenebat Trasancos...*²⁵²; *In Trasancos prestamario Nuno Pelaiz...*²⁵³; *Prestamarius in Trasancos ego Nuno Pelagii cum filio meo Lupus Nuniz...*²⁵⁴.

Rodríguez de Sarria, outorgóuselle o título de *Alvarus Roderici Galletiae* e incorpora, non de xeito permanente nin hereditario, a terra de Lemos e as tenencias de Montenegro, Sarria e Monterroso, honores que non ostentou todas o mesmo tempo e que aparecen tamén vencellados ós Traba²⁴³.

²⁴⁴ *Tumbo de Caaveiro*, f. 84 v, doc.nº 205.

²⁴⁵ *Tumbo de Caaveiro*, FF. 47 v e 48, doc. Nº 117 e 120, cláusulas cronolóxicas.

²⁴⁶ *Tumbo de Caaveiro*, FF.21. e 21 v, doc. Nº 46 e 47, cláusulas cronolóxicas.

²⁴⁷ *Tumbo de Caaveiro*, f. 67 v, doc.nº 162., cláusula cronolóxica

²⁴⁸ 2 de abril de 1241. Doazón a Caaveiro de Juan Rodríguez.(*Tumbo de Caaveiro*, f. 68, doc.nº 163).

²⁴⁹ “*Tenente comitatu Rodericus Gomez...*”(Tumbo de Caaveiro, f. 20, doc. Nº 43, cláusula cronolóxica).

²⁵⁰ Miguel Calleja Puerta, “De me Domino Roderico Comecii, Totis Vassallis meis: Un mandato señorial del principio del siglo XIII” en: *El Legado Cultural de la Iglesia Mindoniense*, I Congreso do patrimonio cultural da diocese de Mondoñedo, B.E.M, PP. 290/7.

²⁵¹ *Tumbo de Caaveiro*, f. 76.doc.nº 183.

²⁵² *Tumbo de Caaveiro*, f. 55 v, doc.nº 138.

²⁵³ *Tumbo de Caaveiro*, f. 58, doc.nº 141.

²⁵⁴ *Tumbo de Caaveiro*, f. 58 v, doc.nº 142. Tamén en 1187, *Ibid*, f. 94 v, doc. nº 232.

Desaparecida do escenario político galego a familia Traba con Rodrigo Gómez²⁵⁵, Trasancos e todo o condado de Trastámara pasan a casa de Molina²⁵⁶, incorporada por Sancho IV á Coroa ó casar cunha media irmá de dona Branca de Molina, dona María de Molina na quen confluirá, por dúas liñas colaterais, a herdanza da casa principal dos Traba²⁵⁷. Sen embargo, o cadro estamental non parece alterarse ata os tempos dos reis Trastámara; a nobreza galega mantivo a súa configuración xerárquica aliñada arredor dun *rico-home* de gran poder político.

O antigo título de conde de Trastámara, salvo pequenos anacos de tempo, no contexto dun control cada vez mais directo por parte dos reis, pasa a ser ostentado por membros da propia familia real. No lugar dos condes de Trastámara, desenvolve as mesmas funcións de xerarquización nobiliaria a casa dos Castro de Lemos, ata a súa substitución pola nobreza trastamarista dos Enríquez de Castro despois de 1369.

Sen embargo, a pesar da existencia dunha familia de *ricos-homes* galegos que culminan a pirámide nobiliaria e representan a Galicia na Corte, terán que convivir, non sempre harmonicamente, cos representantes do Rei no territorio galego, os seus adiantados maiores ou meiriños maiores e os seus subordinados, cargos ostentados en ocasións por infantes reais.

Este é o marco no que transcorre a vida dos *miles* Andrade dos que xa sabemos que tiñan os seus intereses no territorio dos Ártabros. Neste escenario, á sombra dos condes de Trastámara, os Andrade, manteñen o seu *status* de fidalgos e incrementan o seus minguante patrimonio seguindo a estela dos seus señores, como executores das encomendas dos condes, como comendeiros dos mosteiros eles mesmos, como militares de profesión ó servizo dos condes ou, desenvolvendo outras actividades tanto *públicas* como privadas²⁵⁸. Pero os Andrade coma outros *miles*/cabaleiros da época, tamén cumpren no enramado estamental, moitas veces en réxime de subordinación cos poderosos da terra, outras funcións que na súa meirande parte, responden o criterio funcional que xustifica o orde estamental predominante na Idade Media, a pesar das, a veces abismais, diferenzas de clase. Esta é a posición na que se atopan os Andrade, soldados de elite, a cabalo, *miles*, relacionados en réxime de enfeudación cos grandes señores da *terra* - para algúns *miles* e

²⁵⁵ Villaamil y Castro, *Don Rodrigo...*, PP. 198 - 301.

²⁵⁶ Gonzalo Pérez III, señor de Molina, inimigo de dona Berenguela e Fernando III, casa con Sancha Gómez de Traba. O Rei obrígalle a desherdar ós seus fillos baróns en beneficio de súa filla Mafalda, casada co Infante D.Alfonso, irmán do Rei, converténdose en infante de Molina. Do matrimonio de D.Alfonso e de Mafalda, nace dona Branca, última Sra. de Molina, morta sen descendencia en 1293. Herda o señorío, dona María, muller de Sancho IV que incorporará o señorío á Coroa. (Salvador Moxó, "De la Nobleza Vieja a la Nobleza nueva" *Cuadernos de Historia*, Anexos de la revista Hispania, nº 3, Madrid, 1969, Instituto Jerónimo Zurita, C.S.I.C, Madrid, 1969, p 45)

²⁵⁷ E Cal Pardo, *El monasterio de San salvador de Pedroso*, Coruña, 1984, doc. nº 18, PP. 251 -252).

²⁵⁸ Antonio Porta de Encina, *El cartulario de Caaveiro como fuente para escribir la Historia*, Cátedra, nº 3, Pontedeume, 1996, p 102.

vassus son termos sinónimos²⁵⁹ - o que lles permite, sobre todo ós herdeiros da casa, ter unha certa autonomía que veremos desenvolver con intensidade a partir do terzo final do século XIII.

Os Andrade e a función social.

Aludimos mais arriba ó feito de que, na Idade Media, cada estamento cumpre unha función social en parte asignada pola pertenza de cada individuo a un dos tres estamentos, diferenciados xuridicamente pola condición de exentos e os privilexios de que están dotados os estamentos do clero e, sobre todo, da nobreza.

Se ben a familia de Andrade, proceden da aristocracia local, a súa consolidación como familia fidalga,- *domnus* - a conseguen mediante a función que os seus protagonistas desenvolven no seu entorno, a de *miles*, palabra que en si mesma leva implícita a dependencia vasalática coas casas nobiliarias dominantes no seu espazo vital, primeiro a casa dos Traba e mais tarde, os condes de Trastámara ou a mesma casa condal dos Castro de Lemos, pero sempre manterán certa dependencia cos condes de Trastámara, aínda que estes sexan príncipes e non residan habitualmente na terra.

Nos coutos dependentes dos condes e nos que posuían a encomenda, os Andrade, coma outras casas da baixa nobreza local ou comarcal, desenvolvería funcións en representación do señor da *terra*, como autoridade superior ós maxistrados subalternos, podendo ocupar tamén os cargos destes. *Milites*, a veces en competencia con *sathelites*²⁶⁰ e *armiger* copan os cargos de xuíces²⁶¹, *prestamarios*²⁶² *vicarii*, *maiorinus*(mordomo) ou *sagiones*²⁶³, incluso o de *villicus* que, como *vicarius de huius terrae*, enlazaba a autoridade do señor da *terra* cos cargos antes citados que administraban os distritos en que se dividían os territorios²⁶⁴.

Neste senso, vemos a Bermudo Athániz, avó do primeiro Andrade, desenvolvendo tarefas de goberno no territorio de Bezoucos, unha das circunscricións da terra de Trastámara: *Vermudus Athániz qui reget in terra Bisaquis sub manu comité petro*²⁶⁵. Esta función de rexer un couto ou un territorio en nome do seu titular, en moitos documentos aparece unida á palabra *prestameiro* ou *prestamario*, á que xa nos referimos mais arriba, actividade oficio ou función da que tamén

²⁵⁹ D Barthélémy, *La société dans le Comté de Vendôme de l'an mil au XIV siècle*. París, 1993, PP. 354 e SS.

²⁶⁰ Antonio Porta de la Encina, *El cartulario de Caaveiro como fuente para escribir la Historia*, p. 102.

²⁶¹ 27 de decembro de 1244. Doazón a Caaveiro de Mariña Pérez e seus irmáns en Espiñaredo. Confirmantes: *Iohannes Velat, miles et iudex* cf. *...Ovecus Furtuni, armiger* cf. *Rodericus Velat, armiger* cf. *Iohannes Alfardus, armiger...* (Tumbo de Caaveiro, f. 102, doc.nº 246).

²⁶² *Tenente comitatu donno Ruderico Gómez...Prestamarios Matheus Roderiquit et Gundisalvus Roderiquit...*(Tumbo de Caaveiro, FF. 42 e 42 v, documentos 10 e 101, cláusula cronolóxica)

²⁶³ A.H.N, *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 2.

²⁶⁴ Tumbo de Caaveiro, f. 102, doc.nº 246.

²⁶⁵ Porta de la Encina, "El cartulario de Caaveiro como fuente para escribir la Historia", *Cátedra*, 1996, p. 101

participan algúns membros da familia Andrade, como vemos a propósito de Pedro Bermúdez de Andrade, prestameiro de Pruzos: *Principis Gallecie comes G(omez)...Prestameyro Petrus Veremundi...*²⁶⁶, ou dos fillos deste, Fernando e Lopo: *Principis Gallecie Roderico Gomez... , Prestamarius Fernandus Petri et Lopus Petri*²⁶⁷.

Pero, ademais de *prestameiros*, os Andrade tamén desenvolvían funcións administrativas como vemos nun documento de 1245 no que Fernán Pérez I confirma un documento de doazón a Caaveiro por parte de Fernando García Piñeiro e súa dona Urraca Pérez, da freguesía de Laraxe, documento no que tamén vemos á outro Andrade, ¿ seu irmán?, Diego Pérez, como *miles et iudex*²⁶⁸, o que nos volve a reiterar a versatilidade nas funcións de subalternos destes *miles*.

Co desenvolvemento dos concellos, a pequena nobreza dos cabaleiros e escudeiros, atopa unha nova fonte de recursos realizando nas vilas e cidades tarefas administrativas ou de mando, as mesmas que realizaban e realizan como vasalos do señor da *Terra*. A presenza e intereses dos Andrade nas vilas e cidades da ría dos Ártabros, concretamente, Pontedeume, Ferrol e Neda está mais que documentada²⁶⁹. No ano 1271, nunha venta de María Ovéquiz á Bermudo Pérez (de Andrade, fillo de Pedro Bermúdez), vemos a Domingo Pérez, *notario público del Rey dado ena pobra de Ponte de Hume*, documento no que asina como testemuña *Suer Peláez d'Andrade*²⁷⁰, realidade que volvemos atopar en 1282, na que un tal Paio Pérez de Andrade, asina como escribán de Pontedeume²⁷¹.

Tamén debían ter algunha influencia en Betanzos porque o 1 de xuño de 1268, na casa deste concello vemos como Pedro Fernández I e Fernán Pérez I aparecen como confirmantes nun acordo entre Diego Gómez e o mosteiro de Sobrado sobre o couto de Breixo²⁷². Pero o caso mais claro nolo proporciona Pedro Fernández de Andrade, Xuíz e Alcalde Maior de Ferrol²⁷³ que falla un preito a favor de Gonzalo Esquíu²⁷⁴ o 3 de Setembro de 1344 no senso de que non tiña que pagar *tallas e peytas* ó concello o que ven a ser o mesmo tempo, unha proba de que era exento e polo tanto, fidalgo e unha demostración clara da participación dos Andrade na nacente vida dos concellos.

²⁶⁶ *Tumbo de Caaveiro*, f. 71 v, doc.nº 171.

²⁶⁷ *Tumbo de Caaveiro*, f. 78, c.nº 190. Tamén en : A.H.N, *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 2.

²⁶⁸ *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f.18 ,doc. 37.

²⁶⁹ A.H.N, *Clero, Caaveiro*, carpeta 492, número 3).

²⁷⁰ Andrés Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIV y XV*, A Coruña, 1911, p. 60

²⁷¹ A.H.N, *Clero*, Monfero, carpeta 502, número 6

²⁷² Santiago Daviña Sáinz, *Tumbo del monasterio de las Cascas*, en: "El Monasterio de las Cascas V" *Anuario Brigantino*, p. 129

²⁷³ A.H.N, cód. 63 B, Xubia, nº 24. A.R.G, Rexesto do século XVIII, libro III, *leg.* 1 nº 16

²⁷⁴ A.H.N, Carpeta 495, nº 21, Pergamiño. Transcripción manuscrita no RAG, *Fondo Martínez Salazar*, C. 106/22.

Pero os Andrade tamén participan do estamento eclesiástico no que vemos a algúns dos compoñentes desta familia participando das súas rendas. Así, en 1220, Pedro Bermúdez de Andrade, recibe unha doazón de Enrique Fernández e seu sobriño Fernando Pelaiz, consistente na sexta parte da igrexa de San Xoán de Callobre²⁷⁵ que compartirán con Monfero alomenos durante todo o que resta da Idade Media²⁷⁶. En 1219, en Labrada, Monfero recibe unha doazón de Bermudo Pérez, cualificado de *archipresbítero*, parente próximo dos Andrade, posiblemente irmán de Fernán Pérez de Santo Georgio ó que xa aludimos como neto de don Fortunio e parente polo tanto de Pedro Bermúdez de Andrade²⁷⁷. Outro documento do 23 de agosto de 1271, alude á un clérigo chamado Bermudo Pérez, fillo de Pedro Bermúdez, segundo deste nome e sobriño de Fernán Pérez I; aínda que non se di expresamente, polas as testemuñas, nome, os confirmantes e o lugar da doazón dan fe de que se trata dun Andrade²⁷⁸.

Tamén eran clérigos os xa aludidos Pedro Fernández de Andrade e Fernán Pérez de Andrade que, en 1321, son substituídos nas vacantes deixadas polo seu pasamento. Efectivamente, o 22 de febreiro de 1321, ten lugar o acordo entre o prior de Caaveiro e o Bispo de Lugo sobre a presentación de varias igrexas entre a que se inclúe de Santa María de Cabalar, “*que ora vaga per morte de Pedro Fernándes e de Fernán Peres de Andrade, que foron clerigos dela*”²⁷⁹. Santa María de Cabalar pertencía ó couto de Caaveiro onde esta institución tiña o dereito de presentación da súa igrexa cuxos titulares podían compartir este curado co cargo de cóengo do mosteiro cousa que neste caso non se cita no documento.

Outra das formas de participar do estamento eclesiástico era entrar nun mosteiro do que sabemos que alomenos un Fernán Pérez era prior de Caaveiro o 26 de xaneiro de 1312 habéndoo sido antes de Pedroso, como vemos nunha pescuda ordenada polo Meiriño maior de Galicia, Alfonso Gómez e levada a cabo por Johan Pérez, notario de Pontedeume, sobre a obrigación do citado mosteiro de dar xantar ó Adianto Maior de Galicia²⁸⁰. A participación dos Andrade na carreira eclesiástica e nos beneficios que elo implica parece clara polo dito interiormente pero nolo confirma un documento do 22 de xullo de 1406 no que o prior de Caaveiro, Johan Freire outorga

²⁷⁵ A.M.C., “Fondo Martínez Salazar”, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, 1561 apartado de Callobre, FF. 120 a 128

²⁷⁶ R.A.G., *Fondo Martínez Salazar*, P- 2/6, (36 x 14). Tamén, A.M.C., “Fondo Martínez Salazar”, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, Callobre, FF. 120 a 128).

²⁷⁷ A.R.G., *Fondo Vaamonde Lores*, 4 – 5, nº 13. Tamén aparecen referencias a este documento en: A.M.C., *Fondo Martínez Salazar*, Carpeta nº 1, Índice de 1833, Sta María de Labrada, nº 11. .

²⁷⁸ A.R.G. Pergamiños, nº 181. // Andrés Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, doc. nº 23 PP. 59/60.)

²⁷⁹ J.I. Fernández de Viana *et alter*, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 30.

²⁸⁰ E. Cal Pardo, *Colección documental de Pedroso*, nº 18, PP. 251/2

un foro a tal Juan López e a seus fillos²⁸¹ o mesmo que outro de 1475 no que se pode ler “*Saban quantos esta carta viren conmo nos don Gomes Freire de Andrade,- posiblemente un bastardo - prior do mosteiro de San Johan de Cabeyro....*”²⁸², o que non nos deixa a mais mínima dúbida de que os Andrade, coma o resto das familias da pequena e median nobreza – incluso da gran nobreza – participan da función dos *oratores* no dobre senso da funcionalidade social e do aproveitamento económico, como o seguirán facendo incluso na época de Don Fernando que intenta durante varios anos que o seus fillo bastardo, Fernando sexa recoñecido como prior de Caaveiro, ostentando esta dignidade interinamente durante varios anos.

Polo tanto, é evidente que un número significativo de membros do clan Andrade participaron tanto das institucións do clero regular como do clero secular, basicamente como unha forma de acumular recursos e influencias para os seu clan familiar. Incluso esta adscrición ó estamento eclesiástico non implicaba a súa ausencia das actividades político e militares do seu contorno.

1.2.2.-Nobreza, milicia e mentalidade cabaleiresca.

Como dixemos, un *miles* ou cabaleiro, é un soldado de elite a cabalo cun reducido grupo de colaboradores, que, ó mesmo tempo que defende e administra a súa casa, normalmente unha casa forte e o seu couto - se o teñen -, realiza a función de “defender” as institucións monásticas e está sempre disposto para acudir a defensa do territorio, da man do señor da *Terra* co que mantén lazos feudovasaláticos e, con este, acudir a chamada do Rei. Esta é a función fundamental dun cabaleiro, practicar a guerra ó servizo da sociedade cristiá, como parte do estamento dos *bellatores*, actividade da que proceden os seus privilexios, como a exención fiscal ou o dereito a ser chamado de “don”, base da súa adscrición a nobreza²⁸³. A posesión dun cabalo, armas e tenda de campaña²⁸⁴, permitiranlle a estes cabaleiros, ademais de garantir a súa propia exención, converter en exentas a catro persoas do seu séquito, e escalar posicións no estamento dos *bellatores* ó non existir barreiras legais entre os niveis da nobreza, facilitando así a mobilidade dentro do estamento²⁸⁵. En todo caso vemos como se vai impoñendo a identidade entre *función* e *condición*, incluso nos reinos hispánicos, principalmente nos territorios de *retagarda* como Galicia. Á elo contribúen en boa parte as *ordes de cabalería*.

²⁸¹ A.H.N, *Clero Caaveiro*, C. 492, 11 r

²⁸² A.H.N. *Clero*, Caaveiro, C. 493, nº 2.(A.H.U.S: Roldo 47)

²⁸³ Carlos Estepa Díez, *Estructura social de la Ciudad de León. Siglos XI-XIII*, León, 1977, PP 240 -314)

²⁸⁴ O equipamento dos cabaleiros xa no século IX era caro: Loriga (*lorica*), coiraza de escamas de ferro superpostas e suxeitas a un xibón (*Jubón*) soporte, escudo de madeira, unha lanza, unha espada, un machete o que viña a custar o prezo de 20 vacas ou 40 *sueldos*. ((C. Caier, “L’armament chevaleresque au Moyen Age” en *Chateaux-chevaliers en Hinaut au Moyen Age*, Bruselas, 1995, PP. 199 -214)

²⁸⁵ Marie-Claude Gerbet, *las noblezas españolas en la Edad Media, siglos XI-XV*, p.78

Nas rexións mais feudalizadas de Europa, a partir do século XIII, ser cabaleiro é sinónimo de nobreza, e, a institución da cabalería é un dos títulos nobiliarios que incluso ostentan con fachenda os propios reis²⁸⁶. Sen embargo, nos reinos hispánicos, debido á persistencia de guerra contra o Islam e á necesidade de guerreiros a cabalo, deu lugar a que a institución se mantivera algo mais aberta que no resto do continente europeo o que, como consecuencia, leva a unha certa permeabilidade do estamento nobre.

Pero, no proceso ó que aludimos mais arriba, conflúen mais dunha variante. A crecente feudalización da sociedade que, polo que vemos na documentación, en Galicia, prodúcese con non demasiado atraso respecto das terras ultrapirenaicas, leva consigo a perda de funcións por parte dos reis e a revalorización dos señores ou alcaides cos seus respectivos homes de armas, establecéndose unha intensa relación de confraternización entre *miles* e *domini*, en Francia chamado *compagnonnage*, o que converte á cabalería nunha estrutura niveladora dentro do estamento nobiliario.

Por outra parte e abundando no anterior, a consolidación da Europa cristiá que, lonxe xa do complexo de acoso dos séculos anteriores, leva a *Guerra Santa* ó mesmo corazón do Islam, xerando unha enorme fe nos guerreiros de Cristo que protagonizan tamañas proezas. É o inicio da sacralización da *militia* e dos *milites*, vistos ata entón con moito récelo e incluso con medo.

No mesmo senso, os reis aproveitan a ocasión para implantar nos seus territorios, como instrumentos de poder e de control as mesmas organizacións impulsadas e impulsoras das Cruzadas, sobre todo nos territorios fronteirizos co Islam. Por todas partes xorden sociedades de monxes - guerreiros á imitación daquelas nadas para conquistar e asegurar os enclaves das rutas da Terra Santa. A orde mais coñecida e poderosa é a dos Cabaleiros da Orde do Temple; o seu primeiro mestre é Hugo de Payns, foi bendecido polo gran Bernardo de Claraval²⁸⁷, rectificando anteriores posicións súas que contemplaban exclusivamente a vida monacal como a forma de perfección suprema. Na loubanza que Bernardo fai dos templarios, únese ó carácter de loitador contra o pecado e contra o vicio que encarnan os monxes, a loita contra os inimigos da fe, loita na que a morte é o sacrificio acercan ó guerreiro ó propio Xesucristo e polo tanto á perfección suprema que se pode acadar nesta vida: “*Pois non leva sen razón a espada porque é ministro de*

²⁸⁶ Jean Flori, *Caballeros y caballería en la Edad Media*, PP. 93 e 94

²⁸⁷ Cosimo Damiani Fonseca, *De laude novae militiae ad milites Templi*, Milán 1984. Bernardo de Claraval: *Elogio de la nueva milicia templaria*, edición de J.Martín Lalanda, Madrid, 1994. Tamén en : *Obras completas de San Bernanrdo*, Tradución de Gregorio Diaz de Ramos, II, B.A.C. Madrid, 1955 , PP.. 853 - 881. No mesmo senso ver: Bernardo de Claraval, *Epístola ad Raimundum*, Manuscritos da Biblioteca Nacional de Madrid, 10445, FF. 118 r-120 r)

Deus para executar e vinganza sobre os malos e defender a virtude dos bos...”²⁸⁸. Resultan así cinguidas a perfección monástica e a perfección guerreira, unión da que sobresaen novos modelos de comportamento social revalorizando de todo o que rodea a *militia* e ós *milites*.

Pola súa parte os cabaleiros laicos imitan á estas sociedades e os reis lexislan sobre o carácter, composición e modo de proceder destas peculiares confrarías de cabaleiros, afastándose rapidamente do carácter de oficio que ata agora tiña a cabalería, para incorporarlles novos conceptos que aluden á idea de rango, de función social ou *estado*²⁸⁹, envexable incluso para a mais rancia nobreza.

Tamén aparecen ordes laicas, como a de *La Banda Real de Castela*, cuxos adeptos, xunto ós compoñentes das ordes militares regradas, constrúen a súa propia relixiosidade baseada no principio da *honra*, adornada cunha complexa parafernalia de espectáculos – xustas, torneos xogos de táboas – progresivamente vistosos pola utilización de signos distintivos como estandartes, escudos e petos de cores que, sendo nun principio identificadores do guerreiro, se converterán deseguida na expresión plástica da *dignidade* da familia. Paralelamente, desde o labor lexislador dos monarcas ou desde o ámbito privado, irán aparecendo tratados sobre o ser da *cabalería*, convertida xa nun fenómeno de trazos mais ou menos comúns en todo o continente europeo²⁹⁰.

Nesta atmosfera se irá desenvolvendo a familia dos Andrade, afectada polo proceso de transformación reflectido na vida destes *milites*, se ben non temos noticias mais que dos aspectos mais materiais do seu percorrido vital.

²⁸⁸ *De Laude*, IV, 7.

²⁸⁹ Alfonso X, inicia a regulación do tema cabaleiresco no *Espéculo*, definindo a esta coma un oficio (1256, Edición de Gonzalo Martínez Díez, Avila, Fundación Claudio Sánchez Albornoz, 1985); pero será no título 21 da segunda partida, dedicado enteiramente a este tema, cando afronte a problemática desde unha perspectiva global elevando ós cabaleiros á categoría de *estado*. (*Partidas*, 2,21). Posteriormente se ben non trata o tema dun xeito específico, Alfonso XI consagrará definitivamente o contido de as Partidas ó declarlalas subsidiarias do *Ordennamiento* de Alcalá de 1348, (Madrid, M.DCCLCLXXIV), Valladolid en 1983.

²⁹⁰ Entre as obras mais significativas, deberemos citar aquelas que teñen un compoñente ético e/ou moralizante como as de do infante don Juan Manuel: *Libro de los Estados*, e o *Libro del caballero y del escudero*, Biblioteca de Autores Españoles, LI, Escritores en prosa anteriores al siglo XV, Ed. Atlas, Madrid, 1860; *El Conde Lucanor*, (Edición de María Jesús Lacarra, Madrid, 1990). A obra de Ramón Llull, *El Libro de la Orden de la Caballería*, 1275 (Edición de Luís Alberto de Cuenca sobre texto de J. Ramos de Luanco, publicado en la Real Academia de las Buenas Letras en 1901, Madrid, 1996. Tamén Libros de carácter mais literario como a *Crónica Troiana*, Edición de Ramón Lorenzo, RAG, serie Colección de Documento Histórico, Coruña, 1985, versión galega do *Roman de Troie* de Benoît de Saint Maure) ou *La Cadira de Honor* de Juan Rodríguez del Padrón, (Obras Completas, Edición de César Fernández Alonso, Madrid, Editora Nacional, 1982) e, para finalizar, a vulgarización dos ideais cabaleirescos por medio de novelas de cabalería como o “Amadís de Gaula”, (ed. Pascual Gayangos, Madrid, 1963, B.A.E, XL, *libros de caballería*, I). Estas e outras obras a súa vez, deron lugar a montañas de publicacións sobre o tema que poden consultarse na bibliografía desta obra.

Xa o case mítico don Fortunio, se nos manifesta como un *miles* respectado convertido nun factor importante de garantía e estabilidade nas relacións do mosteiro de Caaveiro cos cabaleiros da zona²⁹¹ na súa calidade de *dumnus* ou señor comarcal que nos amosa en reiteradas ocasións confirmando numerosos actos xurídicos entre Caaveiro e os poderosos da vicinade, realidade que xa reseñamos anteriormente.

Nos apartados anteriores, xa constatamos que tódolos herdeiros e descendentes de don Fortunio, amosan unha intensa relación coas institucións eclesiásticas, monásticas, e/ou coas ordes militares, amosando, a veces, unha especial relación coa función dos *bellatores*, a de *defensores*. Así se expresa, o un de marzo de 1244, Fernán Pérez ¿de Andrade?, chamado, *miles*, cando fai unha declaración solemne prometendo defender o mosteiro de Monfero, o seu couto e todo aquilo que perturbe o desenvolvemento da súa actividade relixiosa²⁹².

Este papel de protectores parecen amosalo varios Andrade: vémosto o 7 de xullo de 1252, nun preito entre Caaveiro e o concello de Narahío por non respectar os seus habitantes o privilexio de couto do mosteiro; ambos recorren ó conde Rodrigo Gómez quen lles ordena a nomear homes bos ós que o Conde lles obriga a xurar que van acadar un veredicto xusto. O acordo asínase diante de don Rodrigo nas súas casas de Neda e dos xuíces de Narahío, Diego Feo, Martiño de Deio, en presenza, entre outros, de *don Fernán Pérez d'Andrade* que, como sabemos, era *prestameiro* de Caaveiro²⁹³ e como tal, garante dos intereses desta institución. Tamén vemos á un Andrade como testemuña da reparación dunha usurpación de Rodrigo Gómez, denunciada polo abade e convento de Monfero, entendida como unha violación dos privilexios que lles concedera Alfonso VII e que motivou un longo preito rematando o Rei por obrigar ó causante a reparar o dano causado, reunindo ós veciños do lugar *en presenza de don Lope Pérez de Andrade* que se cita como cabaleiro do lugar o que pode entenderse como unha testemuña do seu compromiso coa institución monástica da que, por outra parte recibe beneficios²⁹⁴.

Prodúcese así unha simbiose entre cabaleiros e mosteiros mutuamente proveitosa recibindo aqueles importantes concesión en forma de préstamo, foro e/ou encomenda. Como o foro que recibe Fernán Pérez I o 6 de maio de 1246 de mans do abade de Monfero, consistente nunha

²⁹¹ *Tumbo de Caaveiro*. f.79, doc.192.

²⁹² R.A.G, pergamíños, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2 /18. Coa sinatura P.2/17 existe outra declaración similar do mesmo día e mes pero que do ano 1223 o que supón un erro de copia porque o contido é similar.

²⁹³ *Tumbo de Caaveiro*, f. 113 v, doc. nº 37.

²⁹⁴ A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos del los siglos XIII al XVI*, doc. Nº 13. PP. 31 a 43)

herdade en Curio²⁹⁵, ou a que manifesta ter recibido, polo labor de “protección”, Martín Bermúdez de Andrade, que vemos citada nun documento asinado o 3 de decembro de 1224, na que ofrece a Caaveiro, entre outras, unha herdade nos seguintes termos: “...*nuncio et quito et offero ibi mecum illa hereditate quod dedit ibi ad hoc monasterium meo linagem et meis avis, et ego tenui illam in prestimonio de iandicto monasterio*”²⁹⁶.

Pero ademais, Bermudo Fortúnez, seu fillo Pedro Bermúdez e seus netos Fernán Pérez e Bermudo Pérez amén doutros Andrade, como xa documentamos, teñen intensas relacións coa *Orde de Santiago*, amén das múltiples relacións con outras ordes por parte dos Freire de Andrade, recollidas pola documentación e nas obras de Gándara, Rades i Andrade e outros autores de nobiliarios, como pode verse na táboa número 2.

Son polo tanto os Andrade, uns cabaleiros que pola súa documentada participación en actividades propias da súa función de *milites*, como executores dos condes, como autoridades ou cargos administrativos dos concellos, como partícipes en diversas formas dos beneficios económicos do estamento clerical, e, finalmente, como membros activos das ordes militares, se nos amosan como arquetípicos, no relativo ó debate do tema dos cabaleiros medievais e da institución que lles é propias, a cabalería, na que e da que participan. Incluso os veremos mais tarde participando na primeira orde laica da historia europea, a Orde de *La Banda*. Son polo tanto cabaleiros que realizan unha función básica na sociedade, defender, incorporando outras funcións propias do status de cabaleiros como as citadas nesta parágrafo.

A mentalidade cabaleiresca e as loitas políticas.

Os dous primeiros terzos do século XIV e o terzo final do século anterior constitúen un período crucial para a historia da coroa de Castela - eu diría incluso que de España - e para a definición da cabalería como un dispositivo estratéxico da Coroa primeiro e da mesma nobreza despois, para o dominio da sociedade. Efectivamente desde que o título 21 da II Partida definira o ser da cabalería e regulamentara as súas funcións ata que Pérez de Ayala redacta o *Rimado de Palacio*, a Coroa de Castela pasan por un dos períodos mais inestables e caóticos de toda súa historia, paradoxalmente iniciado a raíz das leis e reformas implantadas por Alfonso X: sucesións irregulares á Coroa, reinados moi curtos²⁹⁷ con reis que exercen desde moi novos²⁹⁸ ocasionando

²⁹⁵ R.A.G, Pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P - 2/6.

²⁹⁶ *Tumbo de Caaveiro*, FF. 67 v - 68, doc. Nº 162

²⁹⁷ Sancho IV(1284 - 1295; Fernando IV (1295 - 1312), Alfonso XI(1312 - 1350), Pedro I (1350 - 1369), Enrique II(1369 - 1379), Juan I(1379 - 1390) e Enrique III(1390 - 1406).

²⁹⁸ Fernando IV empeza a reinar con 15 anos, Alfonso XI con 13 anos, Pedro I con 15, Enrique III con 16 anos, Juan II con 14.

prolongadas minorías de idade²⁹⁹ coas conseguíntes disputas pola rexencia e, o que é o mesmo, polo reparto de cargos e prebendas entre a gran nobreza afrontada en *bandearías* que recorren tódolos recunchos do reino nun constante estado de guerra, imposible de contrarrestar por parte polos reis a pesar do frecuente recurso á un crecente autoritarismo.

A finais do século XIII, infante don Juan que rexeita a lexitimidade de Fernando IV³⁰⁰ e, co apoio de Aragón e Portugal intenta crear un reino propio en Galicia; pero as súas limitacións obríganlo a renunciar. A rexente, María de Molina, a titular do condado de Trastámara como xa dixemos mais arriba, envía ó seu fillo don Filipe, un neno de sete anos, a Galicia onde os últimos partidarios de don Juan, serán derrotados en 1304, entre eles Fernando Raíz de Castro, avó do seu homónimo do que se dixo *aquí yace toda la lealtad de España*. As disputas continúan na rexencia de Alfonso XI, entre o infantes reais que se disputan o poder creando unha atmosfera de constante anarquía.

Neste contexto de inestabilidade política, Fernán Pérez de Andrade II, xunto seu irmán Pedro Fernández de Andrade II e Juan Freire de Andrade, protagonizan os vinte primeiros anos do século XIV³⁰¹. Son cabaleiros que serven ó señor da terra ó que sempre estiveron vencellados por lazos de dependencia vasalática no exercicio da lealdade debida e, caso de ter éxito, participar do botín e da *honra* da vitoria.

Por iso, os Andrade alíanse coa facción do infante don Felipe, Pertegueiro da *Terra de Santiago*³⁰², adiantado maior de Galicia, e depositario dos dereitos de súa nai dona María de Molina sobre o condado de Trastámara, participando ó lado do seu lugartenente, Alfonso Suárez de Deza, principal valedor do concello de Santiago, contra o arcebispo Landoira que asedia a cidade en 1319, reclamando sobre ela os seus dereitos señoriais³⁰³.

Como cabaleiros de Trastámara, os Andrade teñen que posicionarse xunto ó seu señor; é o seu oficio. O infante D. Felipe³⁰⁴ como depositario dos dereitos de súa nai sobre o condado de

²⁹⁹ Fernando IV(1295 - 1290), Alfonso XI (1312 - 1325), Enrique III(1390 - 1395) e Juan II tivo toda a vida un *valido* que gobernou por el.

³⁰⁰ O Matrimonio de Sancho IV non foi legalizado ata despois da súa morte, en 1301 o que convertía a Fernando IV nun bastardo habido de ilexítimo matrimonio recaendo a herdanza lexítima non infante don Juan

³⁰¹ A.H.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, caixa nº 1, rexistro de escrituras do *Tumbo Viejo do arquivo de Monfiero*, libro 48, 1561, FF. 1, 5, 7, e 66.

³⁰² *Hechos de don Berenguel de Landoira, arzobispo de Santiago*, 1983. versículo 195, PP. 96/97.

³⁰³ *Ibid*, PP. 19 á 25.

³⁰⁴ A. López Ferreiro, *Historia de Sta A. M. Iglesia de Santiago*, VI, p. 77.

Trastámara, o señor natural dos Andrade, e Alfonso Suárez de Dez³⁰⁵ a, seu mordomo e capitán, ademais de parente dos Andrade³⁰⁶. Por outra parte, a *Terra de Santiago* ofrece unha excelente oportunidade de acadar mercés e beneficios. O malo foi que os Andrade, loitaron no bando perdedor. Os tempos non estaban para historias románticas. Tanto Fernán Pérez como seu irmán Pedro Fernández de Andrade morren o 16 de setembro de 1320 no castelo da Rocha, vítimas da vinganza traizoeira de Berenguel de Landoira a onde acudiran para discutir os termos da entrega da cidade e da Igrexa de Santiago ó arcebispo³⁰⁷. A consideración do cronista que escribiu os *Hechos de D. Berenguel de Landoira, Arzobispo de Santiago* é particularmente dura para referirse ós dous irmáns Andrade ós que cualifica de “*duo uero fuere duo germani Dandrade cognominati, ministri Sathane...*”³⁰⁸, cualificativos que non deixan de responder ó principio de que a historia a escriben os vencedores, responda ou non a verdade dos feitos.

Os Andrade non fan outra cousa que seguir as pautas cabaleirescas, participando dos seus principios, entre eles os que se refiren a lealdade ós seus señores e parentes, como se di nas Partidas: “*Leales còviene que seâ en todas guisas los caualleros. Ca esta es bôdad en q se acabâ e se encierran todas las buenas costûbres, e ella es asi como madre de todas.*”³⁰⁹. Por iso seguramente participan nos feitos que protagoniza Alfonso Suárez de Deza. Como consecuencia desta participación, morren coa espada na man ó lado do seu aliado, loitando polo seu señor no castelo citado de A Rocha Forte de Santiago³¹⁰. A pesares dos cualificativos do cronista de don Berenguel de *ministri Sathane*, atribuídos ós irmáns Andrade, a súa morte é unha morte con reberetes cabaleirescos. Non é sen embargo cabaleiresca a actuación de don Berenguel nos feitos que Vicetto cualifica de *vil asasinato a traizón*,³¹¹ secundando, séculos mais tarde, á Vasco de Aponte³¹².

³⁰⁵ “Durante a vacante entre don Rodrigo del Padrón e Berenguel de Landoira, Alfonso Suárez de Deza era o administrador das fortalezas da Mitra. Uns cabaleiros toman posición a favor de Landoira: (Soga, Soutomaior, Mariñas, Sarasa, Aviancos, Borrajeiros); outros en contra: (Ulloa, Andrades, Dezas). “*Et otrosi que amparaba (don Felipe) a Alfonso Suarez de Deza que era su mayordomo que le non entregaba la Iglesia de Santiago así como debia et, por esta razón por mandato del Papa descomulgó a Alfonso Suarez de Deza e a todos los que le ayudanan contra el Arzobispo.*” (*Hechos de don Berenguel de Landoira, arzobispo de Santiago*. Apéndice II (B.A.E, 1875, PP. 182 - 187): “Crónica de Alfonso Onceno”, PP. 184 e SS.).

³⁰⁶ “...de predicti preditiones parentela,” (*Hechos de D. Berenguel de Landoira* PP. 124 a 131.)

³⁰⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p 131: *e mato con el* (Alonso Suárez de Deza) *a Juan Varela de Nendos, y a Pedro Fernández de Andrade y a Fernán Pérez, su hermano, y a Fernán Pérez de Barcia y a Lorenzo Rodríguez de Varcia, y a Martín Rodríguez de Tudela y a Lope Sánchez de Boado y a otros hijosdalgo.*

³⁰⁸ *Ibid.*, versículo 600 a 660, PP. 124 a 131.)

³⁰⁹ *Partidas*, 2, 21, 9.

³¹⁰ *Hechos de don Berenguel de Landoira, arzobispo de Santiago*, 1983. Versículos 655 e SS., PP. 130/131

³¹¹ Vicetto narra así os feitos acaecidos o 20 de setembro de 1320: “*dispúxose, don Alfonso Suarez de Deza a salir de la Rocha con los que le acompañaban (Martín Martínez, Juan Varela de Nendos, Pedro Fernández de Andrade, Fernán Pérez, seu irmán, Lorenzo Rodríguez de Barcia e outros) e notou que as portas estaban pechadas. Repentinamente deuse conta de se atopaban como nunha cova de bandidos, e moito mais se perdeu por elo o ver diante deles ó mordomo do arcebispo armado, así como a varios familiares e soldados de frei Berenguel. Véndose perdido, acurralado por aquelas teras refuxiáronse nunha habitación pero os parciais do arcebispo forzaron as*

En realidade os dous irmáns Andrade son vítimas do dobre xogo da Coroa que, en plena minoría de Alfonso XI, por unha parte parece apoiar as aspiracións dos concellos contra as pretensións dos señores, e por outra, vese na obriga de contar con estes polo seu importante poder militar e social. Estas numerosas contradicións do poder real non pasará desapercibida ós restantes vástagos da familia Andrade e seus descendentes. O triunfo do de Landoira, naquel intre aliado da Coroa, o enorme poder dos arcebispos de Santiago e a pouca forza social da maioría dos asasinados, impediu que se converteran en mártires dos ideais cabaleirescos, pero sen dúbida influíron nos descendentes dos infortunados, sobre todo na familia dos Andrade, para os que a guía de comportamento, desde entón, foi sempre a prudencia na administración das súas lealdades, sen que importase moito a coherencia dos ideais que supostamente defendían, coherencia que pagaron coa morte os seus antepasados Pedro e Fernán Pérez de Andrade, como acabamos de ver. Este é un trazo común, a tódolos Andrade con escasísimas excepcións, desde Rui Freire de Andrade, pai de Fernán Pérez, *O Boo* ata don Fernando, o último protagonista desta dinastía de señores galegos, todos eles adeptos a unha peculiar mentalidade familiar.

Os Andrade e as ordes de cabalería

Sen embargo, non renuncian ós rituais cabaleirescos regulados por Alfonso X co gallo de crear unha relación directa entre o Rei e os cabaleiros. A *inventio* supón o cambio de *status*; os cabaleiros deixan de ser titulares dun *oficio*³¹³, tal e como se lles citaba no “*Espéculo*” para adquirir a condición de *estado* emparellada á *función* de servizo armado, seguindo a teoría dos tres estados citada no mesmo título das *Partidas*³¹⁴. É un método revolucionario para unir a nobreza rebelde ó Rei. A cabalería como dispositivo político para fomentar a solidariedade desta co Rei.

Pola súa parte, a nobreza tomará como propios os ideais da cabalería adoptando unha estratexia encuberta para incorporarse e manterse na dirección da vida política, o que rematará por convertela nunha auténtica ideoloxía nobiliaria³¹⁵, de clase. Alfonso X non fai mais que plantexar

portas de dela e precipitándose dentro traidora e covardemente, asasináronos sen compaixón algunha.”(Benito Vicetto, *Historia de Galicia*, V, XII, p. 305)

³¹² *El arçobispo fray Berenguel...mató a Alonso Suarez de Deza que era al tiempo el mayor infamzón de Galiçia. Y mató con él a Juan Varela de Nendos, y a Pedro Fernández de Andrade y a Fernán Pérez, su hermano, y a Fernán Pérez de Barçia y a Lorenço Rodríguez de Varçia, y a Martín Rodríguez de Tudela y a Lope Sánchez de Boado y a otros hijosdalgo.* (Vasco de Aponte, *Recuento...*, p. 131).

³¹³ J Rodríguez Velasco, “De oficio á Estado. La caballería entre el Espéculo y las siete Partidas” *Cahiers de Lingüistique Hispanique Médiévale*, nº 18/19, 1993/94, PP. 49 e 77.

³¹⁴ *Partidas*, 2, 21, 1.

³¹⁵ J Rodríguez Velasco, *El debate sobre la caballería*, PP. 14 a 17

o problema ordenándoo legalmente desde unha perspectiva civil, elevando un oficio á categoría de *estado* dotado de privilexios, pero tamén impoñendo un novo vínculo de dependencia entre os cabaleiros o seus señor e, sobre todo, entre os cabaleiros e o Rei ³¹⁶. Alfonso XI, nun contexto de loita constante contra a nobreza rebelde, recolle a estratexia do seu homónimo antepasado e crea a *Orden de la Banda* en 1332, en Vitoria ³¹⁷.

Fronte a belicosidade da nobreza, o Rei crea unha orde militar de carácter civil, a primeira desta natureza en Europa, a orde de *La Banda*, adscrita a unha nova relixiosidade, a da cabalería, que engade ás función que tradicionalmente se atribuían ás institucións cabaleirescas ³¹⁸, novas tarefas relacionadas coa protección e a xestión do estado monárquico ó servizo do Rei. A Nova orde está, en principio destinada ós nobres como xa se dicía nas *Partidas*: *omes de buen linaje...fijos dalgo q muestra tanto como fijos de bein*, identificados con atributos de alto valor social: “...e esta gentileza auian en tres maneras. La vna por linaje. La otra por saber. La tercera por bondad...” ³¹⁹, e adornados de altas virtudes, como *cordura, e fortaleza e mesura e Xustiza* ³²⁰, así como a virtude suprema do cabaleiro, a *lealdade* ³²¹; isto é, todo un código ético e moral un tanto idealista nunha época de tanta violencia na que deseguida van prevalecer outros aspectos, os enunciados por Conon de Béthume: *E saiban grandes e pequenos // que hai que facerse cabaleiro // se quere conquistar o paraíso e a honra // a consideración e a estima e o amor da súa dona*, aspectos que sempre formaron parte da mentalidade cabaleiresca.

Desta maneira, a pesar de ser creada - referímonos á *Orden de La Banda* - como unha nova forma de vasalaxe entre o Rei e os cabaleiros, deseguida foi interpretada como instrumento para consolidar patrimonio e privilexios ³²² e lucir a súa engaiolante *dignidade* representada na *banda real*, cruzada no seu peito, engrandecida por actos heroicos en batallas, xustas e torneos e

³¹⁶“E Porende tuuierô por derecho otrosi, q qualesquier q è estas maneras sobredichas errasen côtra sus señores q sin el mal q les faria, mostrâdose por malos, e por viles de coraçones, solamête por la tayciô que les y cabria e no querer guaradar, no honrrar el señor natural, ni a su Rey que perdiesê ellos los cuerpos, e lo que ouiessen sus casas derribadas e yermas para seimpre...”(*Partidas*, 2, 17, 6.)

³¹⁷ Alfonso de Ceballos-Escalera y Gila., *La Orden y Divisa de la Banda Real de Castilla*, p 32 , que corrige as datas que recolle a *Crónica de Alfonso XI*.

³¹⁸ Juan de Salisbury (*Policráticus*, VI, 8) cita entre os deberes dos cabaleiros, protexer á Igrexa, combater a perfidia, honrar ó sacerdocio, liberar ós débiles da inxustiza, e facer reinar a paz vertendo o sangue se é preciso no seu cometido ata entregar a súa propia vida(Cit. Juan Florí, *Caballeros y caballería en la edad Media*, p 231)

³¹⁹ *Partidas*, 2,21,2

³²⁰ *Partidas*, 2,21, 4

³²¹ *Partidas*, 2,21,9/21/25

³²² “usouse ata aquí que as débedas que debían os nosos cabaleiros podían servir para embargarlles os cabalos, as armas e vendelos.... e, porque é a nosa vontade de facerlles mercé e que poidan estar mellor amparados para o noso servizo que polas débedas que deban os cabaleiro se outros calquera das nosas cidade se vilas e lugares, que manteña nos cabalos a as armas dos seus corpos...(*Ordenamiento de Leyes Que D.Alfonso XI Hizo en las Cortes de Alacálá de Henares el año de mil trescientos y quarenta y ocho*, Tit. XVIII, Lei IV, p. 3

colocada xunto ós seus símbolos heráldicos no seu escudo de armas, como vemos no caso dos Andrade³²³.

Trátase dunha mentalidade codificada ó servizo da Coroa, que pronto evolucionará cara posicións ideolóxicas expresadas a través da súa peculiar maneira de interpretar o concepto de *honra*. Para dar exemplo como cabaleiro, o Rei, Alfonso XI, un entusiasta da cabalería que chega a dar *ordenamientos*, a veces un tanto sorprendentes³²⁴, antes de coroarse, faise el mesmo investir como cabaleiro por unha estatua articulada do apóstolo Santiago, adoptando os rituais propios da *ordenatio* cabaleiresca³²⁵.

Pero non so se fai armar cabaleiro, senón que, nun intento de irmandar á nobreza coa Coroa, como unha nova forma de camaradería, invita ós *ricos-homes* e ós grandes dignitarios do estado³²⁶, a armarse cabaleiros, nunha ciremonia na que é o Rei o que imparte á estes a condición de cabaleiros: “*Otro día mando el rrey venir a su palacio los que avian de ser caualleros ...Primeramente los rricos omes eran estos: D.Pedro Hernán dez de Castro, don Juan Alfonso de Alburquerque, ...E los caualleros eran estos: Alonso Fernández Coronel, Martín Fernández de Porto Carrero... e Pero Rruiz Sarmiento...e Diego Alvarez de Soto Mayor...*”³²⁷.

Como vemos na relación, incompleta, dos nobres armados polo Rei, figuran moitos cabaleiros que non pertencían a gran nobreza dos *ricos-homes*, o que nos indica que estes eran receosos desta nova dependencia do Rei. Por iso don Juan Manuel non quere pasar pola *ordenatio* cabaleiresca, afirmando que a súa *dignidade* é similar á dun rei e, de armarse cabaleiro, debería facelo diante dun emperador; en realidade, o motivo estriba en que non quere entrar na dependencia directa do soberano co que estivo enfrontado durante case todo o reinado.

É evidente entón a estratexia do Rei ó crear a *Orde de la Banda* como un dispositivo para controlar a nobreza³²⁸, sen que iso signifique deixar de lado outras motivacións, entre eles a propia mentalidade do Rei, entregada ós ideais da cabalería, reiteradamente postas de manifesto

³²³ B.R.A.G, *Colección de Documentos Históricos de Galicia en la Edad Media*, I, PP. 9 e SS.

³²⁴ *Ordenamientos* de Burgos, 1338, número 13: o que saque cabalo do reino, permiso para matalo; nº 14: a cada cabaleiro se lle desconte 1/3 da súa paga por manutención del e do cabalo; nº 18: o que serva a cabalo debe estar equipado con *ganbaxes*, *capelinas gorgera*, *jorgon e fojas*; nº 20: de cada 12 homes, un debe ir a cabalo con corpo e cabalo armado e se lle paguen 1300 mrs; Nº 30: os Ricos homes, os homes bos e os cabaleiros poden traer armas dos días de festa (R.A.H, *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*, Madrid, 1883, I, Cap. LII. P. 451)

³²⁵ *Ibid*, Capítulo CXX, Madrid, 1976, p. 507..

³²⁶ *Ibid*, *Gran Crónica de Alfonso XI*, I, Capítulo CXX, p. 507)

³²⁷ *Ibid*, I, Cap. CXXII, PP. 5011 - 12.

49 *Ibid*, I Cap. CXXII, p. 513

50 *Ibid*, I Cap. CXXII, p. 513

³²⁸ *El Ordenamiento de Alcalá*, (Madrid, 1774), Valladolid, 1983, Título XXXII, leis VII,VIII,IX,e SS.

coa organización de innumerables eventos desta natureza: *Estando en Valladolid, (o Rei) mando llamar por sus cartas los caballeros de la vanda e otros caballeros e escuderos hijos dalgo de sus reynos...que fuesen todos alli con el en aquella villa a terçer dia ante del dia de Pascua, e truxesen ay todos sus caualllos e sus armas..e ..viniron ay todos. Otro dia de Pascua el rrey mando basteçer vn torneo...*³²⁹.

Se os grandes do reino e os ricos homes ven con récelo a nova institución cabaleiresca, como acontece co infante don Juan Manuel, sen embargo, a pequena nobreza, como a dos Andrade, verá nela o camiño aberto a novas posibilidades de éxito.

Despois da coroación en Burgos, o mordomo do Rei e pertegueiro maior de da Terra de Santiago, por indicación do soberano, arma a trece cabaleiros galegos que o acompañaron á Corte seguindo a chamada do Rei e acompañando á hoste do principal *rico home* galego. Entre os que reciben a orden de cabaleiros de *La Banda*, vemos a importantes cabaleiros galegos, entre eles dous Andrade e o que será sogro de Lopo Núñez un dos irmáns de Fernán Pérez, *O Boo*, Arias Pardo: *Don Pedro Hernández armo treçe caualleros, y dioles paños e armas e todas las otras cosas que ovieron menester; e estos fueron: Juan Mariño, e Diego Gomez Daça, e Fernan Gomes Valladares, e Vasco Perez de Caueyros, e Pero Lopes de Monte Negro, e Juan Fernández de Bolaño, e Nuño Freyre e Ruy Freyre, Arias Pardo e Diego Perez de Somoça, e Garçi Fernández Sarmiento e Fernan Yañes de Soto Mayor e Maçias Perez Balboa*³³⁰. Deste fragmento da Crónica de Afonso XI, testemuñado como acabamos de ver polos manuscritos que recollen o *Libro ou Ordenamentos da Orde de La Banda*³³¹, podemos sacar varias conclusións. En primeiro lugar na ciremonia aparecen escenificadas as diferenzas entre cabaleiros e escudeiros; en segundo lugar, os Andrade en ausencia do conde de Trastámara, aparecen como vasalos de Pedro Fernández de Castro, o *rico home* mais importante de Galicia, con intereses en Vilalba e na costa norte de Galicia, o que nos vén a confirmar o que dicíamos a propósito da morte no castelo da Rocha dos irmáns Pedro e Fernán Pérez de Andrade, que, neste caso, seguían ó *rico home* mais importante de Galicia; en terceiro lugar, vemos que o pai de Fernán Pérez o *Bóo*, Rui Freire de Andrade, do que sempre se sentiu fachendoso, é membro da Orde de *La Banda* e, por suposto, se lle supón adepto á mentalidade cabaleiresca que elo conleva; en cuarto lugar, o fragmento arriba citado alude á dous personaxes moi relacionados cos Andrade: Arias Pardo que será sogro

³²⁹ *Gran Crónica de Alfonso XI*, T.II, p. 101

³³⁰ *Gran Crónica de Alfonso XI*, I, Cap. CXXII, p. 512 - 13. // Alfonso de Ceballos-Escalera y Gila, *La Orden y Divisa de la Banda Real de Castilla*, 1ª edición, Madrid, 1993, p 32.

³³¹ Primeira relación de cabaleiros da orde de a banda. Ed. Alfonso Cebayos - Escalera y Gila, *La Orden y divisa de la Banda de Castilla*, Madrid, 1993, PP. 82/83

de Lopo Núñez³³², como dixemos, irmán de Fernán Pérez *OBóo*, e Nuño Freire I, tío dos anteriores, titular dos coutos de Brión, Balón e Mougá (Ferrol) por mercé do propio Rei, como veremos³³³.

En virtude do visto anteriormente, é evidente que os Andrade, como outros moitos cabaleiros galegos, participan da mentalidade cabalereiresca, non so movidos por un código mais ou menos idealista, senón porque o dispositivo creado por Alfonso XI, lles dá posibilidades de acceso ó espazo cortesán mediante *función* militar que ademais lles pode aportar *honra e riqueza*³³⁴.

Para os cabaleiros como os Andrade, a cuestión fundamental é manter o *estatus* de nobres cabaleiros e, incrementado o bagaxe de *honra* e patrimonio no uso da cabalería, escalar posicións na xerarquía nobiliaria. A cabalería será polo tanto para moitos cabaleiros, especialmente para os Andrade, unha vía de ascenso social que culminará Fernán Pérez de Andrade, III, *O Boo*. Por iso na procura de gloria e riqueza, en 1340, Nuño Freire de Andrade, xunto a Pedro Fernández de Andrade, ó que xa vimos como alcalde e xuíz de Ferrol³³⁵, participa con Afonso XI e Pedro Fernández de Castro³³⁶ na batalla do Salgado en 1340, con xentes de Ferrol, Moeche e As Somozas en cuxo campo de batalla³³⁷ o Rei outorgará a investidura á numerosos cabaleiros. Sabemos ademais que Nuño Freire recibe en matrimonio, en compensación polos seus servizos, a dona Inés de Tabora, parente de dona Leonor de Guzmán, xunto cos coutos de Brión, Balón e Mougá, próximos a Ferrol³³⁸.

A imaxe do rei, rodeado dos seus cabaleiros conducindo o exército, no que participan Nuño Freire e Pedro Fernández de Andrade, tráenos a memoria a batalla de Bouvines de 1214 na que o Rei Felipe Augusto, rodeado de nobres, cabaleiros e eclesiásticos, volta triunfante do escenario da guerra como protector do pobo e da sociedade cristiá; no caso de Alfonso XI, na batalla do Salgado, moito mais propiamente, porque a guerra é contra o Islam e libra a Cristiandade dunha nova ameaza, a dos Benemeríns. O modelo que Alfonso XI pretende acuñar, non é imaxinario

³³² Eduardo J. Pardo, *El Mariscal pardo de Cela*, Lugo, 1981, p 107.

³³³ Privilexio dado por Enrique II en Ponferrada o 2 de outubro de 1376. A.M.F, *Privilexios reais en pergamiño do concello de Ferrol*. Copia en Caixa 756, carpeta nº 8. Ed.B. Vicetto no tomo V de *Historia de Galicia*, XII, PP 382/3.)

³³⁴ J.Rodríguez Velasco, *El debate sobre la caballería en el siglo XV*, León, 1996, p. 19.

³³⁵ A.H.N, *Clero, Xubia*, C. 495, nº 2.

³³⁶ *Gran Crónica de Alfonso XI*, I, PP.570 e SS.

³³⁷ A.M.F, Pergamiños do concello. Copia en expediente de limpeza de sangue de 1808, Caixa número 756, carpeta 8,número 13, f. 19 r.

³³⁸ A.D.A.,*Sección Lemos*, C. 85 -3 .Ver rexesto

nin teórico, é real e, nese modelo, como vimos a propósito da orde de *La Banda*, e como vemos na citada batalla do Salgado, os Andrade parecen participar activamente³³⁹.

En virtude dos datos aportados, neste e en anteriores epígrafes, así como dos que se poden ver na táboa 2, parécenos suficientemente acreditada a adscripción dos Andrade á *función* dos *bellatores*, polo tanto, homes do *estado* nobiliario, aínda que nos seus escanos mais baixos, partícipes da mentalidade niveladora da cabalería á que, por outra parte, están adscritos como membros activos. Pero tamén queda suficientemente acreditada a súa pertenza ás ordes militares e, polo tanto, presumimos, a aceptación da mentalidade que predicán

Da súa pertencía á orde de *La Banda*, non hai a menor dubida no caso de Rui Freire e Nuño Freire, pero tamén temos indicios dunha importante participación desta familia noutras ordes militares de carácter regular como a Orde de Santiago coa que, como xa citamos, tiñan estreitas relacións os primeiros Andrade como Bermudo Fortúnez³⁴⁰, seguramente como freire lego³⁴¹, así como os seus descendentes, Pedro Bermúdez e Fernán Pérez I, pai e fillo respectivamente³⁴². Pola súa parte, Gándara, cita a numerosos Andrade como membros doutras ordes militares como a de Alcántara³⁴³ ou a de Calatrava³⁴⁴, o mesmo que Rades i Andrada, autores ós que xa aludimos.

Teríamos entón que, no segundo terzo do século XIV, a familia Andrade, que procede dunha liñaxe de *milites* ou cabaleiros, está implicada nos principais movementos políticos e militares da época, abrazan con convicción tanto as vellas ordes militares regulares como a nova orde de *La Banda* da que son membros activos Nuño Freire I e Rui Freire de Andrade³⁴⁵, este último un cabaleiro de relevancia na comarca do Ártabros, con interese na zona de Pontedeume onde é titular dun castelo ou casa fortificada, en Andrade³⁴⁶, así como en Xubia³⁴⁷, Cabanas³⁴⁸,

³³⁹ Evres de Rigord e Gillerme o Bretón, *Gesta de Felipe Augusto*, Cit. G. Duby, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, (París, 1978), Madrid, 1992, p 296. Neste caso, Duby

³⁴⁰ J. Luís Martín Rodríguez, *Orígenes de la Orden militar de Santiago*, Barcelona, 1974, PP. 248 - 254. J.L. Novo Cazón, *El priorato santiaguista de Vilar de Dona en la Edad Media*, p 33

³⁴¹ Malaquías de la Vega, *Chronología*, Biblioteca Nacional, ms. 19.418, fotocopia no Instituto Padre Sarmiento.

³⁴² J. L. Novo Cazón, *El priorato santiaguista de Vilar de Dona en la Edad Media*, PP. 64, 263/264 e doc. Nº 57. Tamén, *Tumbo de San Juan de Caaveiro*, ano 1253, f. 112 v, doc. nº 270

³⁴³ Fr. F. De la Gándara y Ulloa, *Armas i triunfos. Hechos gloriosos de los hijos de Galicia* (reimpresión en "Bibliófilos Gallegos", cap. XXXIII, PP. 290/291. A Pedro Núñez Freire tamén se refire Carlos Pereira Martínez, en "A Orde Militar de Alcántara na Galiza medieval", *Anuario Brigantiño*, nº. 24, 2001, p. 163)

³⁴⁴ Fr. F. de la Gándara y Ulloa, *Ibid*, p. 377

³⁴⁵ Alfonso de Ceballos -Escalera y Gila, *La Orden y Divisa de la Banda Real de Castilla*, p. 70 e 83

³⁴⁶ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 117/118, casa de Lago

³⁴⁷ Ed. Enrique Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do arquivo da catedral ,e Mondoñedo*, Consello de Cultura Galega, Santiago, 1999, número 97, PP. 148 - 150

³⁴⁸ A.H.N., *Clero Caaveiro*, carpeta 492/3.

Ortigueira³⁴⁹ e a Coruña ,onde morre e manda ser enterrado no convento de San Domingos, en 1362³⁵⁰, como corresponde a un cabaleiro da orde de *La Banda* e a un señor de relevancia comarcal³⁵¹.

Táboa 2.- O exercicio da función de cabaleiros antes de converterse en grandes señores

Ano	Nome	Relación (orde)	Obxecto da relación
1181	Bermudo Fortúnez de Andrade	Orde de Santiago	Doazón/Freire
1182	Teresa Bermúdez	Orde de Santiago	Doazón
1199	Rui Pérez Freire	Orde de Santiago	Trece (Rades y Andrada)
1214	Nuño Freire de Andrada	Orde de Santiago	Comendador (Rades y Andrada e Gándara)
1224	Rui Pérez Freire	Orde de Santiago	Trece (Gándara)
1239	Pedro Bermúdez	Orde de Santiago	Freire (Novo Cazón)
1243	Fernán Pérez	Monfero	Promesa solemne de defensa
1253	Fernán Pérez	Orde de Santiago	Freire(Novo Cazón)
1284	Rui Freire de Andrada	Orde de Calatrava	Comendador (Gándara)
1285	Urraca Bermúdez	Orde de Santiago	Prestameira
1320	Fernán Pérez II e Pedro Fernández II	Infante Felipe e Suárez de Deza	Pasamento en guerra en A Rocha Forte de Santiago
1332	Rui Freire e Nuño Freire	Pedro de Castro, <i>O da Guerra</i>	Investidos cabaleiros de <i>La Banda</i> real de Castela
1340	Nuño Freire I e Pedro Fernández III	Alfonso XI	Batalla do Salado
1343	Pero Núñez Freire	Orde de Alcántara	Comendador (Rades)
1356	Rui Freire e Fernán <i>O Boo</i>	Enrique de Trastámara	Participan na contenda entre a nobreza o Pedro I
1357	Nuño Freire II	Corte de Portugal	Mestre de <i>Christus</i>
1387	Martín Freire	Orde de Santiago	Comendador(Rades)

(Onde non se indica fonte, os datos foron sacados da documentación citada)

Non coñecemos mostras iconográficas nin de Rui Freire nin de seu irmán Nuño Freire xa que o sepulcro do primeiro perdeuse coas estruturas medievais do convento onde se supón foi enterrado seguindo as súas propias indicacións; o mesmo acontece co segundo do que soamente temos referencias documentais sen que saibamos onde foi enterrado. En todo caso, ó ser estes dous Andrade membros da orde de *la Banda*, supoñemos que foi na súa época na que se engadiu ó escudo da casa de Andrade: nun campo de sinople con bordas en prata o lema en letras de sable, *ave maría gratia plena*³⁵², unha banda de ouro estendida de esquerda a dereita, e rematada en bocas de drágante³⁵³.

³⁴⁹ A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 2.

³⁵⁰ 1362, Agosto, 8, A Coruña; “Traslado de dúas cláusulas testamentarias de Rui Freire de Andrade”. Ed. A Rey Escariz, B.R.A.G. *Colección de Documentos históricos de Galicia*, Coruña, 1915, PP. 66 á 69.

³⁵¹ Alfonso Cebayos-Escalera y Gila, *La Orden y divisa de la Banda de Castilla*, Madrid, 1993, apéndices

³⁵² J. Crespo Pozo, *Blasones y linajes de Galicia*, .II, p. 75

³⁵³ J Crespo Pozo, *Blasones y linajes de Galicia*, p. 76

Parece lóxico pensar que, como teremos ocasión de afirmar no derradeiro capítulo deste traballo, que fora precisamente Rui Freire e Nuño, membro como sabemos da orde de *La Banda*, o que engadiu a banda ó escudo dos Andrade, aínda que a tradición e a historiografía afirmen que foi seu fillo, Fernán, *O Boo*, do único que conservamos restos iconográficos.

En canto ó lema do escudo que acabamos de citar, unha tradición xenealoxista recollida por Rades y Andrada afirma que os Andrade o dos templarios, despois de derrotalos e expulsalos de Galicia, algo absolutamente congruente coa tradición cabaleiresca na que o vencedor gaña armas e cabalo do seu inimigo derrotado: *Despois, ...vencidos os templarios, quitáronlles o seu estandarte no que iba a cruz negra e o Ave Maria, saíron os Andrade e vencéronos, e botáronos do Reino e restauraron o estandarte perdido, e puxeron o Ave Maria por blasón na sua divisa...*³⁵⁴.

A mesma tradición, plasmada no romanceiro do século XIX, recolle a idea de que o *Ave María*, procede dos Templarios: *Vi a los valientes templarios // Batallar en claro día // Y a los freyres sus contrarios // De sus bienes propietarios // Traer el Avemaría // Su seña verde cerrada // A quien su banda dorada // El Rey con tres villas dio // Que en la victoria ganó // Fernando Pérez de Andrada*³⁵⁵.

O que si está perfectamente documentado é que as terras dos templarios na comarca foran adxudicadas a Pedro Fernández de Castro - Mota de Ois, terreos en Betanzos, O Burgo e Miño - que rematan en mans dos Andrade pero de cuxo feito só temos documentación posterior, o que podería indicar que, como no caso de Vilalba, que era dos Castro, foran adxudicadas posteriormente a Fernán Pérez, *o Boo*³⁵⁶ ou, tamén moi posible, que este as ocupara ó exiliarse don Fernando de Castro. Algo parecido acontece coas terras doadas por Enrique II á Martín Sánchez das Mariñas, que tamén rematarán na casa de Andrade, aínda que mais tarde.

Como é lóxico, tódalas referencias están dirixidas ó Andrade mais coñecido, *O Boo*, pero a contenda cos templarios correspondería ós Andrade da segunda década do século XIV, cando se dissolve a citada orde militar, sendo daquela protagonistas da casa de Andrade, Juan Freire I e seu fillo Rui, do que vimos falando, e non Fernán, *O Boo*.

Parece entón confirmarse, que durante a primeira metade do século XIV, os Andrade eran unha familia con tódolos atributos dunha familia de fidalgos e cabaleiros, perfectamente definida, con

³⁵⁴ Rades y Andrada. *Crónica de Santiago*. p.77

³⁵⁵ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, caixa, 106, número 14. Transcrición manuscrita de Martínez Salazar.

³⁵⁶ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 6 e rexeto documental.

elementos consolidados que serán a base dunha poderosa liñaxe galega; que participan activamente tanto na función do *estado* ó que pertencen, a milicia, como dos movementos ideolóxicos e organizativos da cabalería cuxa mentalidade parecen asumir tanto por convicción como por estratexia oportunista. No mesmo senso, dentro deste proceso de consolidación da liñaxe, un dos seus membros, neste caso Rui Freire de Andrade, parece destacarse, tanto polo seu protagonismo como polo volume do seu patrimonio, manifestamente maior co do resto dos Andrade, o que parece aludir á progresiva consolidación da primoxenitura.

1.2.3.-Teoría á praxes no mundo cabaleiresco

Se todo fora como acabamos de expoñer, estaríamos diante da harmonía social que preconizaba a teoría da trifuncionalidade. Os monxes proporcionan recursos e os cabaleiros defenden a súa integridade para poder afrontar con eficacia a súa función como *oratores*. Pero non sempre as relacións monxes-cabaleiros se manifestan en forma de perfecta simbioses mutuamente proveitosa. A veces os cabaleiros abusan da súa forza, parasitando sobre as os bens das institucións monásticas que tiñan, segundo a súa función social, que defender; mesmo ocupan e destrúen as súas instalacións monásticas.

O vemos con un Fernán Pérez³⁵⁷ a finais do século XII realizando reiteradas confesións de arrepentimento por haber entrado en Monfero de xeito violento, roubando viandas e gando e destruíndo instalacións monásticas. O 21 de decembro de 1186 realiza unha manda á Monfero de todo o que tiña en Santa Baia de Dureia en compensación polos danos causados e, nunha especie de declaración solemne, o 19 de agosto de 1190 reitera que entrou violentamente en Monfero, que devolveu todo o que puido do que lle roubara, pero que “puido pouco”: *Ego Fernandus Petri. tot tanto restituere nô posse aliquantibus ipso lui et pro dl. Solidatis que de integratione remanserit...*³⁵⁸. Esta actividade depredatoria cos mosteiros continúa a finais do século XIII, a xulgar polo traslado dun documento, xa citado anteriormente, no que se afirma que o prior de Caaveiro, Fernán Pérez, tivo que pedir un préstamo de 400 libras ó crego Bermudo Pérez de Leiro porque uns cabaleiros entre os que estaba *Bermudo Pérez de Andrade*, ocuparon o mosteiro e o seu couto apoderándose do mosteiro e privándoo dos seus froitos³⁵⁹.

Pero estas contradicións non son inherentes nin exclusivas da clase da pequena nobreza á que pertencen os Andrade, senón que dela tamén participan os grandes señores da *terra*, como

³⁵⁷ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Índice de Monfero, 1833, San Xulián de Carantoña, nº 49.

³⁵⁸ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de Monfero de 1833, Sta María de Xestoso.

³⁵⁹ A.H.N, *Clero, Caaveiro* 491/7. Antonio Porta de la Encina afirma que foi Fernán Pérez de Andrade,(II) que, en 1300, espolia Caaveiro e expulsa ó seu Prior quen ten que pedir un préstamo ó clérigo de Leiro. (“Aportaciones al estudio de San Juan de Caaveiro” *Estudios mindonienses*, 1986, p. 243.

Rodrigo Gómez ó que xa aludimos nun preito con Monfero por quebrantamento do seu couto, a pesar do que don Rodrigo recibe grandes beneficios das institucións monásticas³⁶⁰ nas que e ocasións vemos ós Andrade de confirmantes³⁶¹.

Nestes senso vexamos só os cualificativos que Villaamil y Castro lle dedica ó noso heroe, don Rodrigo de Neda, o último Traba, a partir das cláusulas do seu testamento: “*retivo indebidamente a posesión de propiedades alleas, opremeu clérigos e viláns, apoderouse violentamente de diñeiros, froitos, gandos, inferiu graves inxurias, cometeu terribles feitorías e atropelos...*”³⁶². Segundo o anterior, o gran prócer galego do século XIII, autocalificado de príncipe en moitos documentos, mais ben parece un bandido. Pois ben, as actividades ás que se refire a cita de Villaamil y Castro, non eran realizadas directamente polo conde de Trastámara senón polos *milites* ó seu servizo, coma os Andrade.

Vemos entón flagrantes contradicións entre unha idílica mentalidade cabaleiresca que preconiza a defensa da Igrexa, das mulleres, dos nenos e dos desvalidos e a realidade social na que a loita pola vida e a ambición de medrar e enriquecerse, se impón claramente. Como Rodrigo Gómez, *tenentes, condes ou magnates*, participan nestes actos de depredación das institucións eclesiásticas e monásticas, en franca contradición coa súa oficial pertenza ó estamento dos *bellatores* que teñen como función, paradoxalmente, a súa defensa. O vemos na morea de testamentos nos que grandes e pequenos reservan unha parte do seu patrimonio para compensar actos de depredación, sobre todo contra mosteiros e igrexas, coma o citado Rui Freire de Andrade, que realiza unha manda testamentaria a favor de Caaveiro en A Coruña o 8 de agosto de 1362: “...*Mando a Sayoan de Caaueiro seis centos maravedis, quelles deuo das rendas quelle nô pagey it contêse êno dito testamento...It liuro e desenbargo todos los herdamentos que eu teno do moesteiro de Sayoan de Caaueiro...*”³⁶³.

Cláusulas como estas e outras de recoñecemento de verdadeiros latrocinios, podémolas ver na meirande parte dos testamentos dos nobres, tanto pertencentes ó grupo da fidalguía como da mediana e gran nobreza. Incluso o conde don Fernando de Andrade o recoñece no seu testamento. Os Andrade, polo tanto, non fan outra cousa que imitar ós grandes da terra entendendo os seus latrocinios como compensación pola súa función de homes da milicia, un fenómeno que non se

³⁶⁰ R.A.G, Fondo Martínez Salazar, p. 2/13

³⁶¹ A.H.N., *Clero, Sobrado*, C. 541, nº 4. Cit. Carmen Pallares Méndez, *El monasterio de Sobrado*, Apéndice documental nº 39, PP 301, Biblioteca da Universidade de Santiago, tese.

³⁶² Villaamil y Castro, *Don Rodrigo...*, p. 198 - 301.

³⁶³ A Rey Escariz, B.R.A.G. *Colección de Documentos históricos de Galicia*, Coruña, 1915. PP. 66 á 69.

irá reducindo co tempo senón mais ben que se converterá en norma de conduta dos señores ata o estoupido final das Irmandades.

Unha situación conflitiva, á que no deberemos referir de novo no vindeiro capítulo, é a da propia coherencia cabaleiresca. Aludimos xa ó feito de que Rui Freire de Andrade II e Nuño Freire de Andrade I son cabaleiros da orde de *La Banda Real* de Castela, e como tais, son vasalos do Rei, ó que, segundo *ordenamientos* da citada institución deben fidelidade e obediencia. Pois ben, durante o difícil reinado de Pedro I, o proceder dos Andrade, no aparece nada claro á luz da mentalidade cabaleiresca. Gándara atribúe a Rui Freire de Andrade o feito de proporcionar ó bastardo Enrique de Trastámara o navío no que se embarca para Francia, fuxindo da cólera do rei lexítimos, seu medio irmán, Pedro I, contra os que se rebelara e ó que tivera, con outros nobres, prisioneiro pouco antes en Toro.

O feito de que Enrique II efectuara en abril do mesmo ano 1356 unha doazón á Fernán Pérez de Andrade, o *Boo*, fillo do citado Rui Freire, fai mais verosímil parte dos feitos que nos narra Gándara que, sen embargo conteñen notables erros, entre eles atribuír a paternidade do *Boo* a Nuño Freire, seu tío, e citar como irmán a un tal Pedro Freire, que descoñecemos: “*En primer lugar pongo e nesta cuenta a Fernán Pérez de Andrade, señor de Villalua, Puentes de Eume, i Ferrol, hijo de Nuño Freire de Andrade, i hermano de Pedro Freire de Andrade*”³⁶⁴. Ademais, a narración contén outros erros que non recollemos no fragmento; un deles consiste en facer coetánea a posesión do castelo de Narahío por parte do de Andrade coa fuxida do de Trastámara, cando sabemos que Narahío foi doado a Fernán Pérez por Pedro I en 1364, en Murviedro. Tampouco parece probable que o de Andrade se embarcara co conde rebelde cara a Francia onde se asilou. A pesar destes erros manifestos ós que, por outra parte nos ten acostumados Gándara, esta versión, tamén recollida pola historiografía e pola tradición³⁶⁵, parece verosímil, porque sabemos pola crónica de Ayala que, efectivamente, Pedro I manda vixiar os pasos montañosos de Asturias para prender á Enrique de Trastámara na súa fuxida cara Francia. Recordemos tamén que o rebelde era señor de Noreña, en Asturias e que se embarcou, segundo Ayala, rumbo a Francia, seguramente en Galicia, dado o control dos pasos asturianos, o que fai cribles as afirmacións de Gándara. No mesmo senso, é significativa a mercé que o de Trastámara lle fai en Monforte, amén doutras que citaremos no capítulo que segue, á Fernán Pérez, *O Boo*, segundo se dixo, fillo do citado Rui.

³⁶⁴ Gándara y Ulloa, Frei Felipe de, *Armas y Triunfos...*, p 304

³⁶⁵ Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume e súa comarca*, p. 148. Tamén, J. Montero Aróstegui, *Historia del Ferrol*, p. 417

Desta maneira, Rui Freire de Andrade colócase nunha posición de rebeldía ó Rei, o mestre da orde á que pertences. É moi probable que os Andrade, favorecidos pola mercé de Monforte realizada a favor do fillo de Rui Freire, e como tradicionais vasalos dos condes de Trastámara, facilitaran a saída do conde Enrique, aínda sabendo que o feito iba en contra dos desexos do Rei, o que nos manifesta as profundas contradicións na cadea de dependencias medievais, motivadas por cuestións de índole persoal e/ou de estratexia. Neste caso, como noutros moitos, a dependencia vasalática imponse á dependencia política, amosándonos as fendas da estratexia real, proxectada a través da orde de *La Banda*

Existen polo tanto contradicións evidentes en múltiples acontecementos medievais nos que case sempre a dependencia inmediata é a mais eficaz que os vínculos que relacionan a todo cabaleiro co Rei. As contradicións na sociedade galega medieval, parellas por outra parte ás que vemos en Castela, irán aumentando a medida en que a crise do século XIV vaia arreando, provocando unha dobre deriva por parte da nobreza: por unha parte a nobreza pretende controlar os recursos inherentes á Coroa; por outra intensificará a explotación dos seus dependentes e tratará de estender a explotación ó reguengo, converxendo ambos procesos na quebra do mínimo consenso político e social que mantén a paz. A guerra civil e o estoupido social do século seguinte serán os seus froitos.

A literatura e as contradicións cabaleirescas.

Unha boa parte da literatura medieval europea está impregnada do tema cabaleiresco sendo así que se ten acuñado a expresión de *literatura cabaleiresca* para referirse a aquelas producións literarias que versan directamente sobre o tema. Galicia e os Andrade non foron alleos a esta moda que viña a complementar os compendios legais e tratados que desenvolvían o tema no senso de resaltar as virtudes dun cabaleiro e os seus cometidos sociais. Todos estes tratados, novelas e compendios paradigmáticos son laudatorios para a cabalería, e para os cabaleiros en particular. Por iso, o protagonista do vindeiro capítulo, Fernán Pérez, *O Boo*, fíxose eco desta temática e, por medio do seu capelán e servente, Fernán Martiis, co seu grupo de colaboradores, traduciu ó galego a *Crónica Troiana*, a partir dunha versión en castelán da época de Alfonso XI. Sen embargo, non toda a literatura medieval é laudatoria para os cabaleiros e para a cabalería senón que deixan entrever que a consideración social de que gozaba cabaleiros e señores non era, nin moito menos, tan virtuosa e altruísta como os presenta a literatura do xénero cabaleiresco, alomenos ós ollos dos distintos compoñentes do estamento non privilexiado, pero

incluso escritores nacidos no seo de grandes familias nobiliarias proxectan acedas críticas sobre os estamentos privilexiados e os seus compoñentes.

Xa aludimos á certas contradicións que poñen de manifesto a incoherencia entre a realidade e a teoría, dentro dun contexto no que, en xeral, os feitos ata aquí destacados parecen encaixar nos modelos teóricos, tanto en relación á coherencia trifuncional coma ós aspectos actitudinais que implican a participación directa nas ordes de cabalería, así como as mentalidades acordes co modelo de vida que estas predicán.

No caso dos Andrade, fidalgos chamados *milites* ou *cabaleiros*, necesariamente teñen por oficio a *Milicia*, vivir do uso das armas ó servizo dun nobre de maior honra e liñaxe. Son parte dos grupos sociais privilexiados, dentro do complexo mundo trifuncional. Todo o sistema ó que estamos aludindo descansa sobre o privilexio duns poucos, eclesiásticos ou nobres, cos seus respectivos exércitos de vasalos e servidores, grupo ó que pertencen os Andrade, e os non privilexiados, o resto da poboación: artesáns, comerciantes, habitantes da vilas e, sobre todo, os campesiños, o grupo mais numeroso da sociedade medieval que, de diversas maneiras deixaron pegadas da súa oposición ós poderosos, moitas veces de forma fragmentaria a través de litixios, e outras de forma indirecta nas noticias sobre a súa participación nas diversas modalidades de loita social. Pero das épocas mais escuras da Idade Media, pouco sabemos do que pensaban os non privilexiados.

Acaso unha das fontes que mellor recolle o pensamento destes sectores, en relación a súa forma de entender o mundo trifuncional, e especialmente a súa idea sobre os privilexiados, é a literatura, e principalmente a literatura da época, como este fragmento dunha cantiga de Pero da Ponte que nos di: “*En almoeda vi estar / oj’ un ricom’ diss’ assi: / Quen quer un ricome comprar? / E nunca i comprador vi / que o quisesse nen en don / ca dizian todos que non / daria un soldo por si / E, u foron polo vender, / preguntarô-no en gran sen: / -Ricom’, que sabedes fazer? / E o ricom’ disse:-Ren*”³⁶⁶. O fragmento anterior refírese ós *ricos homes*, pero tamén abundan as alusións ós *cabaleiros* ou á ámbolos dous grupos conxuntamente, como se fosen dúas caras da mesma moeda, o que apunta a unha crítica contra todo o sistema: *Deu ora el-Rey seus dinheiros / a Belpelho, que mostrasse / en alarde cavaleiros / e por ricome ficasse; / e*

³⁶⁶ Carlos Blanco, Julio Rodríguez e Iris María Zavala, *Historia social de la literatura española*. I, Madrid, 1979, PP. 49/50.

*pareceo o Sanpalo / con sa sela de badana: qual ricomen tal vassalo, / qual concelho, tal campana*³⁶⁷.

Os propios *profesionais* da literatura, os xograres ofrecen moitas veces esa visión crítica dos poderosos, como nos amosa o fragmento dunha cantiga e Martín Soares que di: *Foi un día Lopo xogar / a cas de un infanzón cantar, / e mandoulle ele por don dar, / tres couces na garganta*³⁶⁸.

As veces os autores incluso poñen en dúbida as mesmas bases do sistema social, coma Airas Nunes cando afirma que buscou a verdade e non a atopou en ningures: *Porque no mundo menguou a verdade / ... nen sabemos onde ela gora esté*³⁶⁹.

A través dos fragmentos citados que están moi presentes nas cantigas, sobre todo nas de maldicir, adivíñase un trasfondo dunha aceda mentalidade popular non que respecto á incoherencia dos privilexiados que predican unha cousa e fan outra.

Incluso autores, nados en familias de alto rango social, se fan eco dese trasfondo de aceda crítica do mundo cabaleiresco. O vemos en Fernán Rodríguez de Calheiros: *Vistes o cavaleiro que dizia / que Joan Moniz era. Mentía / Ca Joan Joanes o acharon / e tomaron- lhi quanto tragia, I e foi de gran ventura aquel dia, / quen escapou que o non enforcaron*³⁷⁰ ou, algo mais tarde, nas *Coplas de Mingo Revulgo* atribuídas a Frei Íñigo de Mendoza nas que se compara ós cabaleiros con cánidos famentos: *la soldada que le damos / y aún el pan de los mastines, / cómenselo con ruínes / ¡guay de nos que lo pagamos!*³⁷¹.

Debemos entón concluír que, aínda etapas de certo consenso social, as contradicións do sistema social da Baixa Idade Media son patentes á tódolos sectores que con frecuencia nos presentan á fidalgos, a cabaleiros, *ricos -homes*, incluso bispos, como tragóns, traizoeiros e roubadores.

³⁶⁷ Cantiga de escarnio de Alfonso López de Baián (M. Rodrigues Lapa, *Cantigas d'escarnio e de mal dizer*, 2ª edición, Vigo 1970, p. 100).

³⁶⁸ Xosé. Mª Álvarez Blázquez, *Escolma da poesía medieval*, Pontevedra, 1975, p. 85

³⁶⁹ Xosé. Mª Álvarez Blázquez, *Escolma da poesía medieval*, Pontevedra, 1975, p. 25.

³⁷⁰ M. Rodríguez Lapa, *Cantigas d'escarnio e de mal dizer*, Vigo, 1970, p. 475

³⁷¹ Cit. C. Blanco Aguinaga, *Historia Social de la Literatura Española*, I, p. 136

1.3.- Do oficio de cabaleiros á señores dotados de *estados propios*. O vertixinoso ascenso de Fernán Pérez III, *O Boo*

Desde 1356 en que temos documentos claros nos que aparece citado Fernán Pérez de Andrade, *O Bóo*, ata 1369, dous anos antes de converterse en señor de Ferrol e Pontedeume, con certa reiteración, ven sendo cualificado de *escudeiro*, si ben a historiografía non fai distincións, limitándose a citalo como o que era, un soldado de a cabalo, como *cabaleiro* no senso estrito da palabra. Sen entrar nesta controversia que afrontaremos na primeira sección deste capítulo, limitarémonos aquí a sinalar o rápido e fulgurante ascenso deste personaxe, o cuarto fillo do cabaleiro Rui Freire de Andrade, que elevará a *dignidade* da súa familia, da súa estirpe, á altura das grandes casas señoriais galegas, consagrando definitivamente a casa de Andrade como unha gran liñaxe. No documento de concesión a Fernán Pérez de Andrade en 1371, hai unhas frase que transcribimos a continuación que nos informan sobre este tema ó insistir en que a mercé real que se lle fai, incide sobre a *dignidade* de toda a familia, asociada á idea de *honra e boa memoria*: “...porque vos e los de vuestro linage *valgades mas e seades mas honrrados...e finque en remembrança para otros que lo supieren e oyeren, ...para vos e para vuestros herederos e para los que de vos vinieren...*”³⁷².

No parágrafo que transcribimos, ademais de constatar que a mobilidade social na Baixa Idade Media é un feito, alomenos dentro das bancadas da nobreza, amósase unha clara identificación entre patrimonio, prestixio social e sona, que o propio Andrade, por medio do seu servidor Fernán Martíns, pregoa na *Crónica Troiana*: “*Et sabede que este Fernâ Pérez foy fillo de roy freyre d’andrade, et por mî creede de çerto que a este tempo que este liuro foy escripto que este fernâ pérez era o mellor home que auia entôçe en Galiza dos côdes e rrico home afora*”³⁷³. A *Crónica Troiana* foi escrita en 1373, dous anos máis tarde de recibir, a título de señorío, as vilas de Pontedeume e Ferrol e no mesmo ano que recibe, nas mesmas condicións, a vila de Vilalba. Polo tanto podemos considerar que o prestixio de Fernán Pérez aínda non estaba consolidado de todo como efectivamente veremos máis adiante.

Sen embargo, Fernán Pérez de Andrade III, *o Boo*, antes de converterse en gran señor, percorre un verdadeiro *cursus honorum* desde a súa posición de fidalgo, cuarto fillo dun cabaleiro de

³⁷²1371, Decembro, 19, Burgos.A.H. Salazar, M. 48, fol 78 v -70 v.Ed. Benito Bicetto. *Historia....* VI, 368 -370..Ed. J García Oro, *D. Fernando de Andrade....* 204/5, Ed. Galicia. *Revista Universal de este reino*, II, nº 16, Coruña 1862(A.H.M.C) *Rex*. GARCÍA, J. Catalina, “Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”, en: *Historia General de España*, t. 40, Madrid, 1983.

³⁷³Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*, (1373), Coruña, 1985, p. 76

patrimonio mais ben modesto que non ofrece comparación co patrimonio da nobreza territorial galega.

Á Fernán Pérez, o vemos por primeira vez citado nun documento do 23 de xullo de 1350 (Era 1388), en Santiago, nun recibo de arrendo de Johan Afonso, cóengo de Santiago, de 1300 mrs, no que xa amosa as súas prontas e múltiples relación con institucións e autoridades eclesiásticas³⁷⁴. En 1356, consegue as primeiras prebendas de man do conde Enrique de Trastámara, e consolida estas doazóns cun matrimonio vantaxoso coa filla de Aras Pardo, encomendeiro de Monfero, encomenda que herdará o de Andrade xunto a outras prebendas de importancia de seu sogro. Contra 1362 xa está convertido nun personaxe de sona comarcal, si ben, algúns documentos aínda seguen referíndose a el como *escudeiro*³⁷⁵.

Con este modesto patrimonio, reunido a título hereditario, reúne prestixio e recursos para participar con certa independencia nas constantes contendas militares do momento³⁷⁶, incluso, como veremos, na guerra civil, unhas veces a favor do Rei Pedro I e outras ó lado do conde de Trastámara, irmán bastardo do Rei e futuro Enrique II, o seu gran benefactor.

Durante o tempo que dura a contenda dinástica, o de Andrade oscila entre a alianza co seu señor natural, o señor natural dos seus ancestros, o conde de Trastámara e o Rei, o señor de tódolos cabaleiros, sobre todo dos cabaleiros da orde de *La Banda* dos que o Rei era o mestre e á que o de Andrade aínda non pertencía pero si seu pai, Rui Freire de Andrade, como xa dixemos, polo que lle debe obediencia como se pode ler nos *ordenamientos* de *La Banda*: *Pero algunos y ouo, que touieron que le Rey, o su fijo el heredero, maguer caualleros nô fuessen, que bien lo pueden fazer, por razon del reyno, porque ellos son cabeças de la cualleria, e todo el poder della, se encierra en su mandamiento*³⁷⁷. No mesmo senso, o capítulo II dos segundos *ordenamientos* da orde de *La Banda*, din: *El caballero de la Banda sobre todas las cosas debe decir siempre la verdad al Rey, guardar fidelidad a su corona y persona*³⁷⁸.

Desde a perspectiva da mentalidade cabaleiresca, o caso de Fernán Pérez, non é nin moito menos excepcional; o mesmo cronista Pero López de Ayala, servidor de Pedro I ata 1366, co que ostentou cargos e prebendas, cabaleiro tamén da orde de *La Banda*, verémolo na batalla de Nájera

³⁷⁴ RAG, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/19.

³⁷⁵ A importancia de ser escudeiro e non cabaleiro debía ser relevante alomenos na época de Alfonso XI quen, nos *Ordenamientos* de Alcalá, afirma que os escudeiros non poden sentarse a mesa cos cabaleiros, *ni en nuestra casa ni en casa de otro ninguno, ni fuera de la nuestra casa...*” (R.A.H, *Cortes*, I, Cap. LII. Ord. 39. p. 455).

³⁷⁶ R.A.H, *Cortes*, I, ordenamento número 20. Cap. LII. P. 453)

³⁷⁷ *Partidas* 2, 21, 11.

³⁷⁸ *La Orden y Divisa de la Banda de Castilla*, p. 94

portando o estandarte da dita orde ó servizo do Príncipe Bastardo, don Enrique³⁷⁹. O cambios de bando de Pérez de Ayala non se lle escapan a Sánchez Albornoz, quen dice del: “*Hele aquí de cuerpo entero, soldado a su honra, hábil cortesano, diplomático sutil, gran conocedor de los hombres, observador sagaz del mundo en derredor, político sin escúpulos, empecinado a veces y a veces dúctil según le convenía al interés del reino y al suyo, pronto a sacrificar la lealtad jurada al dios del éxito y la verdad en el altar de su provecho,...He aquí, al hombre eterno en su eterna doble faz, y he aquí al orgulloso magnate medieval, igual en sus taras a los otros señores de su clase y de su época...*”³⁸⁰.

Sen dúbida a posición de Fernán Pérez de Andrade non foi fácil xa que, por unha parte, como *escudeiro* e aspirante a cabaleiro, débelle vasalaxe o Rei Pedro I pero, como guerreiro a cabalo da terra de Trastámara, débelle auxilio e obediencia ó seu conde que, recordemos, sígueo sendo Enrique ata o 16 de Marzo de 1366 que se atopocla rei en Calahorra³⁸¹, tres meses antes de que Pedro I concedera os condados dos Trastámara, Lemos e Sarria, amén doutras prebendas, á don Fernando Ruíz de Castro³⁸².

Son varios os datos contraditorios dos que dispoñemos a hora de estudar a complexa personalidade do primeiro señor de Pontedeume, polo que non imos deternos en aspectos a desenvolver con máis profundidade proximamente; simplemente reiteramos que, partindo do nivel de *escudeiro* acada unha posición social moi elevada no mundo feudal, a finais do século XIV, só superada, como dice o fragmento arriba citado de Fernán Martíns polos *ricos-homes* e polos condes, nun momento en que os condes eran contados e, en Galicia, se obviamos a figura dos condes de Trastámara, solo Fernando de Castro era considerado *rico-home*.

Este ascenso social é a meta de tódolos fidalgos e/ou *cabaleiros* de pouca ou mediana fortuna que inician a vida militar ó servizo dun nobre de maior rango ou do propio Rei buscando aventuras en torneos e batallas, seguindo os rituais de xuventude do mundo cabaleiresco, utilizando a *fortaleza* como instrumento, a *prudencia* como guía e a *lealdade* como condición para acadar fama, diñeiro e posición. A cuestión é saber á quen hai que ser leal.

Porque, á luz do que estamos dicindo e do que acontecerá no futuro, todo parece indicar que o que vale é a vitoria; é a escaleira que conducirá ó cabaleiro ó triunfo social, ou ó fracaso, incluso

³⁷⁹ Pero López de Ayala, *Crónica del Rei don Pedro*, ano 2º de Don Enrique, cap. III, p. 160. No mesmo senso, ver: Alfonso de Ceballos-Escalera, *La Orden y Divisa de la Banda de Castilla*, p. 94.

³⁸⁰ *Españoles ante la Historia*, Buenos Aires, 1969, 2ª edición, p. 106

³⁸¹ Julio Valdeón Baruque, *Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara*, p. 139

³⁸² P. López de Ayala, *crónica del rey don Pedro*, ano XVII, capítulo VII, p. 541.

á morte. Á luz do triunfo ou da derrota é como se valoran as virtudes do cabaleiro; a derrota leva irremediabilmente á perda das armas, do prestixio ou, dito na linguaxe cabaleiresca, á *deshonra*. o que, en moitos casos, tamén conleva a perda da facenda. Xa o vimos a propósito dos irmáns Pedro e Fernán co seu traizoeiro pasamento no castelo de A Rocha Forte de Santiago, a mans dos esbirros do arcebispo Berenguel de Landoira

Agora ben, os triunfos cabaleirescos, aqueles que son louvados polos trobeiros e que serven ós heraldos para ennobrecer os escudos familiares, acádanse empuñando a espada, a lanza ou a maza, en batallas nobres onde se miden forzas parellas e onde non valen as malas artes. Sen embargo, non sempre sucede así e, con máis frecuencia do esperado, vemos como se recorre incluso ó vil asasinato a traizón, como acontece coa morte de Pedro I, na que se implica como veremos ó de Andrade. Imos polo tanto desenvolver neste capítulo, por medio do personaxe central da liñaxe do Andrade, Fernán Pérez, o *Boo*, aspectos importantes, senón fundamentais deste traballo. Por unha parte, desenvolveremos os aspectos relacionados coa mobilidade social nos escanos da nobreza medieval, por outra, as contradicións entre a ideoloxía que se pregoa, a mentalidade de que se presume e os feitos reais que acontecen e, en terceiro lugar, aspectos propios da historia nobiliaria relacionados co alumeamento dunha nova liñaxe de señores que logo se complementará coa obra dos seus herdeiros.

1.3.1.-A dedicación á milicia; escudeiros e cabaleiros.

Aludimos mais arriba a condición de escudeiro que, alomenos ata 1369, ostenta Fernán Pérez de Andrade. Don Juan Manuel no *Libro de los Estados*, na ordenación que realiza das xerarquías sociais coloca os escudeiros, no último esclavón dos fidalgos, por detrás de infanzóns e cabaleiros respectivamente. Este autor, referíndose ós cabaleiros afirma: “*Et, señor Infante, los fijos que los cavalleros an, son llamados escuderos, et este nombre, de escudero, es sacado del latín, ca por escudero dizen en latin escutifer, que quiere dezir que trae escudo por dar a entender, que el escudero debe usar traer el escudo*”³⁸³, *et las otras armas, para aprender, et usarlas, para quando le fuere menester. Et aun si cunpliere, que los escuderos deven traer el escudo, et las armas a los cavalleros. Et ante que sean cavalleros, por buenos que sean, non serán tan onrados, ni tan presciados, como los cavalleros. Pero des que llegan a la onra de la orden de*

³⁸³ Noutros tratados identifícase ós escudeiros como portadores de escudo segundo nos conta Rodrigo del Padrón: “*E manifesto que ninguno, salvo escudero antiguamente podía traer escudo de cavalleria, onde aquesta palabra escudero que, en lengua latina quiere decir trayente de scudo, quedó por memoria*”(Juan Rodríguez del Padrón, “La Cadeira de Honor”, en *Obras Completas*; edición de César Fernández Alonso, Madrid, 1982, p. 285)

cavallería, segund fueron sus bondades, asi valdra(n) mas o menos. Et guardando lo que deven los cavalleros, segund la orden que tomen, so(n) estado muy pararejado para salvar almas”³⁸⁴.

Do fragmento anterior podemos deducir que, ademais de representar os estratos inferiores da fidalguía, a de cabaleiro e de escudeiro son dúas posicións sociais complementarias e sucesivas no proceso do *cursus honorum*, sendo o primeiro chanzo precisamente o de *escudeiro*, trampolín a súa vez para acadar o grado cabaleiro, por medio da cerimonia de investidura xa regulada nas *Partidas*³⁸⁵. Valdeavellano³⁸⁶ pola súa parte, afirma, que para acceder o grao de cabaleiro era preciso, con frecuencia, pasar polo de *escudeiro* como unha etapa de aprendizaxe.

En xeral, o termino *escudeiro* aplicaríase por unha parte ós donceis ou adolescentes nobres criados e educados por un cabaleiro que levaban o escudo e as armas deste no proceso do seu aprendizaxe. O modelo sería Guillermo o Mariscal, un cuarto fillo dunha familia de fidalgos de Salisbury que, de neno, foi colocado por seu pai no castelo de Guillermo de Tancarville, seu primo, a quen serviu ata que foi armado cabaleiro, despois de demostrar valor e habilidade no manexo das armas. Como lemos no poema anónimo de loubanza ó citado Mariscal: “*Quen á alto honor quiere chegar / convenlle ocuparse primeiro / de ter ido á esta escola...*”³⁸⁷. Esta sería a mentalidade dominante que marcaría o destino de moitos adolescentes de orixe nobre, ideal que veremos loubado na literatura cabaleiresca.

Por outra parte, *escudeiro* é todo aquela persoa que, combatendo a cabalo, servindo ó Rei ou a un cabaleiro, non recibiu á orde de *cabaleira* ou que non a pode recibir polo seu orixe plebeo, impedimento non necesariamente decisivo na Baixa Idade Media, como xa vimos³⁸⁸. No mesmo senso, tamén se usa para cualificar a pequenos señores locais, que no foron armados cabaleiros, normalmente vasalos doutro máis importantes, como vemos no documento de compromiso entre o concello de Coruña e Martín Becerra, en 1395, no que reiteradamente se lle cualifica de *escudeiro*³⁸⁹; como *escudeiro* parece ser o parente dos Andrade, García Rodríguez á quen se

³⁸⁴ *Libro de los Estados*, capítulo XCI, PP. 159/ 160

³⁸⁵ “E porende, mandaron los antiguos, que el escudero, que fuessede noble linaje, vn dia ante que reciba caualleria, q deue tener vigilia” (*Partidas*, 2, 21, 13)

³⁸⁶ *Curso de Historia de las instituciones españolas*. p. 324

³⁸⁷ Georges Duby, *Guillermo el mariscal*, p. 69

³⁸⁸ Sen embargo, durante o século XIV, moitos *cabaleiros viláns*, sen *pedigrí* de nobreza, foron armados cabaleiros. (C. Ventura Crespo, “Los caballeros medievales”, *Cuadernos de Historia* 16, nº 115, 1985, p. IV)

³⁸⁹ A.M.C, Concello, *cartas*, nº 22. Ed. B.R.A.G. *Colección de documentos históricos*, I, A Coruña, 1915, PP. 9 e SS.

cualifica como tal nun documento de 1372³⁹⁰, o mesmo que o pai do bispo Álvaro de Isorna, tamén cualificado de escudeiro no seu testamento³⁹¹.

No caso de Fernán Pérez de Andrade, por ser fillo dun fidalgo, cabaleiro da orde de *La Banda* como é Rui Freire de Andrade, o título de *escudeiro* alude ó primeiro dos significados manexados por don Juan Manuel, isto é, un guerreiro a cabalo, fillo dun cabaleiro, que debe facer méritos para un día ser armado cabaleiro, a poder ser, por outro cabaleiro de gran fortuna e *dignidade*, ou do propio Rei. Loxicamente, é fundamental para estes guerreiros especializados a cabalo, ter un bo mentor, como recolle a cantiga de Pero Amigo de Sevilla nos seguintes versos: “*Escudeiro, pois armas queredes // dized’ora con quen comedes //- Don Fernando, comer-mi-ei sol, // ca assi fez sempre meu avol. // -Pois armas tanto desejades, // buscad ante con quen comiades...*”³⁹². Este é o mérito de Rui Freire de Andrade e, sobre todo, do seu fillo Fernán Pérez III, é saber escoller ó seu mentor, estea ou non de acordo cos parámetros da lealdade cabaleiresca.

O oficio das armas e a investidura cabaleiresca

Todo parece indicar polo que veremos mais adiante, que Fernán Pérez de Andrade sendo fidalgo e *escudeiro* alomenos ata 1369, soubo moi ben en cada momento elixir a mesa na que comer ou dito doutra maneira, o amo a quen servir. Efectivamente vémosto citar como escudeiro nun documento asinado o 24 de setembro de 1362³⁹³, ano no que morre seu pai Rui Freire e seu sogro Aras Pardo e, incluso en 1369 o vemos citado dúas veces como escudeiro, unha o 20 de xaneiro cando o arcebispo Rodrigo de Moscoso convoca a cabaleiros e escudeiros a defender ó rei Pedro³⁹⁴ e, a segunda vez, o 8 de xuño do mesmo ano, xa morto Pedro I e reinando o seu gran mecenas, Enrique II. Nesta data o prior e convento de Sobrado protestan porque o noso Andrade quere facer un castelo nas terras da súa graña de Nogueirosa que eran do citado mosteiro³⁹⁵.

Debemos concluír polo tanto, que Fernán Pérez é un escudeiro, fillo do cabaleiro da orde de *La Banda*, Rui Freire de Andrade, sobriño doutro cabaleiro da mesma orde, Nuño Freire de Andrade

³⁹⁰ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 189 -9.

³⁹¹ Antonio López Ferreiro,(Director) *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, doc. nº LXVI, Santiago(1901),1981, doc. número LXVI, PP. 282/283.

³⁹² Manuel Rodríguez Lapa, *Cantigas Descarnio e de Mal Dizer*, cantiga nº 268, p. 403

³⁹³ C. Vaamonde Lores, *¿Quién es el Aras Pardo que está sepultado en la iglesia de san Francisco de Betanzos?*, B.R.A.G, XIII, PP. 333 -334.

³⁹⁴ A. López Ferreiro, *Historia...*, VI, apéndices, número XXIX, PP. 135 -138

³⁹⁵ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P. 2 /7. e caixa 106/16.//A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 6(1), nº. 22. Ed. A. A.Comerma y Batalla en *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*, Ferrol, 1903, pag. 34.Ed.(Parcial)C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puntedeume*, p. 75, apéndice número 5.

I³⁹⁶ e emparentado cun terceiro cabaleiro da mesma orde, Arias Pardo³⁹⁷. Polo tanto, *O Boo*, vive nun ambiente de cabaleiros, guerreiros especializados, partícipes das modas e institucións europeas relativas ó tema da cabalería, introducidas en Castela por Alfonso XI ó crear a orde civil de *La Banda* á que por outra parte, sabemos que Fernán Pérez de Andrade, pertenceu³⁹⁸.

Entón, se sabemos que pertenceu á orde de *La Banda* e que en xuño de 1369 aínda se lle chama, escudeiro, como xa afirmamos mais arriba, ¿Cándo foi armado cabaleiro?. Desde a perspectiva da Historia Social, este dato é secundario, pero adquire algo mais de relevancia se introducimos o tema da ideoloxía e das mentalidades. Desgraciadamente non dispoñemos de referencias documentais fiables como as que se refiren á seu pai e á seu tío ás que xa nos referimos, para coñecer o momento da súa investidura como cabaleiro.

Se embargo, a historiografía eumesa e brigantina recollen tradicións relativas á citada investidura de armas. Gándara³⁹⁹ e Manuel Martínez Santiso que o segue, afirman que Fernán Pérez foi armado cabaleiro por seu pai, sendo o seu padriño Enrique II, quen lle calza as esporas de ouro, momento en que seu pai pronuncia frase: “*Se Boo que bo compañeiro levas*, frase que os citados autores relacionan coa orixe do alcume do *o Boo*”⁴⁰⁰. Pola súa parte, Couceiro Freijomil afirma que esa frase que acabamos de citar, foi pronunciada polo pai de don Fernán, pero cando este abandonaba Ferrol, en 1356, co conde de Trastámara camiño de Asturias, Vizcaya e a Rochela, en Francia, despois de que os de Andrade lle deran refuxio ó Bastardo cando fuxía de Pedro I. Sen dúbida as dúas citas que acabamos de achegar son lendarias porque, de ser armado cabaleiro por esta data, en 1356, non se explicaría que os documentos notariais e xudiciais, ós que xa aludimos, se segan referindo a el como *escudeiro* ata 1369. Ademais, Rui Freire, seu pai, morre en 1362, moito antes de que Enrique II fora rei e da data do último documento que o segue tratado como escudeiro, 1369. Asemade, non está en absoluto documentado que o de Andrade viaxara con Enrique de Trastámara no seu *exilio*, mais ben, a documentación apunta en sentido contrario.

Por outra parte, outros documentos que se refiren a este personaxe entre 1356 e 1369, que mais adiante citaremos, non especifican a condición nin de escudeiro nin de cabaleiro, dato que

³⁹⁶ Non confundir ó Nuño Freire I, irmán de Rui Freire ó que vemos armar cabaleiro en Burgos en 1332 co seu homónimo Nuño Freire II, Mestre da orde de Cristo en Portugal, irmán de Fernán Pérez, *O Boo* e sobriño do anterior

³⁹⁷ *La Orden y Divisa de la Banda de Castilla*, PP. 83/84.

³⁹⁸ *La Orden y Divisa de la Banda de Castilla*, PP. 73 a 90 e apéndice documental.

³⁹⁹ Frei Felipe de La Gándara y Ulloa., *Armas y triunfos...*, Cap. XXVIII, PP. 304/305.

⁴⁰⁰ Manuel Martínez Santiso, *Historia de la ciudad de Betanzos*, Coruña, 1987, p. 236.

acentúa a valía das citas anteriormente aducidas que si especifican a condición de escudeiro⁴⁰¹. Teríamos entón que alomenos ata 1369, Fernán Pérez de Andrade é un guerreiro a cabalo coa condición de *escudeiro*, isto é que non recibiu a investidura de armas. Entón, ¿cándo recibiu os atributos de cabaleiro?. Sen dúbida despois de xuño de 1369.

Ó meu entender debeu ser armado cabaleiro entre xuño de 1369 en que aínda recibe do prior e convento de Sobrado o cualificativo *escudeiro* e o 19 de decembro de 1371 en Enrique II concede a Fernán Pérez, o *Boo*, o mesmo día, dous privilexios: polo primeiro dóalle as vilas de Ferrol e Pontedeume referíndose ó de Andrade cunha fórmula moi simple: “... *por conoçer a vos Fernand Peres de Andrade...*”⁴⁰²; no segundo, polo que se lle doan as freguesías de Narahío, Reçemel, Ferreira, Mugardos, Ambroa e Vilachá, o Rei trátalo como seu vasalo, termo que alude a unha relación de dependencia directa do monarca, cousa pouco probable nun escudeiro aínda que este tivera gran influencia: “... *nos don Enrique, por la gracia de Dios rey de Castilla..., por conoçer a vos, Fernan Peres de Andrade, nuestro vasallo...*”⁴⁰³, referencia que se volve usar dous meses mais tarde cando, 8 de febreiro de 1372, Enrique II, nun privilexio concedido a Betanzos, no que o Rei se refire a el por dúas veces como seu vasalo, case en réxime de igualdade con Pedro Enríquez de Castro, sobriño do Rei e novo conde de Trastámara, e de superioridade con respecto á cabaleiros e escudeiros: *Sabed que nos, hestando en la nuestra villa de Betanzos..., con Fernán Pérez de Andrade, nuestro basallo...*⁴⁰⁴. Neste privilexio agrádelle ó de Andrade a súa participación na guerra contra Fernando Ruíz de Castro o que proba que o de Andrade participou activamente na campaña de Enrique II en Galicia

Por outra parte, no castelo de Nogueirosa, cuxa construción se comeza en 1369⁴⁰⁵, nos muros dos torreóns que protexen a entrada, aparece o escudo dos Andrade coa banda da orde real, dato que

⁴⁰¹ C. Vaamonde Lores, ¿*Quién es el Aras Pardo que está sepultado en la Iglesia de San Francisco de Betanzos?* B.R.A.G, XIII, PP. 333 -342. // Andrés Avelino Comerma, *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*, B.R.A.G, T. VIII, 1915, p 107. // C Vaamonde Lores, *Ferrol y Puentedeume*, apéndice nº 5, p 75.// A. López Ferreiro, *Historia...*, VI, apéndice documental nº XXIX, PP. 135 a 138.

⁴⁰² A.H. Salazar, M. 48, fol 78 v -70 v. Ed. *Galicia. Revista Universal de este reino*, II, nº 16, Coruña 1862(A.H.M.C). Ed. *Benito Bicetto*. *Historia...* VI, PP. 368-370. Ed. *J García Oro*. D. Fernando de Andrade.... 204/5. Rex. GARCÍA, J. Catalina, “Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”. En: *Historia General de España*, 40, Madrid, 1983. Rexesto documental sobre Pedro I, número 302.

⁴⁰³ R.A.H, A.H.Salazar, M -48, FF. 104 r-105 r.

⁴⁰⁴ A.G.S. Copia autorizada. *Facenda*, Sección 23, Escribanía Maior de Rendas, serie *Mercedes y Privilegios*, Leg. 266, f. 9. // R.A.G. *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/22; transcripción simple. Ed. Francisco Vales Villamarín, *Anuario Brigantiño*, nº 1, 1949, apéndice documental nº 1. Cit. J.García Oro, *Betanzos en la Baja Edad Media*, A.B., nº 7, Betanzos, 1984, PP. 24/25.

⁴⁰⁵ RAG, *Fondo Martínez Salazar*, P. 2/7. // A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 6(1), nº. 22. Copia. Ed. A.A. Comerma y Batalla en *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*, Ferrol, 1903, pag. 34. Cit.O castelo debe estar rematado en 1377 cando Enrique II lle da ó de Andrade a xurisdición dos territorios que rodean o castelo.(R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, f.92).

nos parece indicar, xunto ós arriba citados, que *o Boo* debeu ser armado cabaleiro entre finais de 1369, e 1371, despois dos feitos de Montiel ou durante a campaña de Portugal que o Bastardo emprendeu para contrarrestar o influxo do rei lusitano en Galicia, ese mesmo ano⁴⁰⁶. Efectivamente, por esas datas, o rei Enrique pasa por Galicia para combater ó monarca portugués que se apoderará de A Coruña, como nos informa o cronista portugués Fernão Lopes, case nos mesmos términos que Ayala: *E leixou(Enrique II) o caminho da Crunha*(abandonada por Fernando I de Portugal) *que traiga e vea por entre Tui e Salvaterra, e passou o rio do minho a vaao, porque era em tempo que o podía fazer*⁴⁰⁷. Segundo o texto o paso por Galicia prodúcese no verán de 1370, cando o Miño estaba con augas baixas. Este sería o contexto non que podería ser investido cabaleiro Fernán Pérez, *O Boo*, a guerra con Portugal e a derrota do *petrismo* a principios de 1371, na que participa activamente o de Andrade, como xa se dixo. A derrota do lexitimismo petrista despexa totalmente os horizontes do triunfo da nova dinastía castelá e, loxicamente a participación do de Andrade na vitoria, despéxalle ós camiños da fortuna, e, sen dúbida, da *honra* de ser armado cabaleiro.

Mais tarde, os feitos mestúranse con narracións lendarias sobre a orixe do alcume de *O Boo*, incorporadas e distorsionadas pola tradición popular, segundo recollen os antes citados Frei Felipe de la Gándara e Martínez Santiso entre outros, quen atribúen á Rui Freire de Andrade, pai de Fernán e xa falecido en 1362, a investidura deste como cabaleiro, engadindo que fixo de seu padriño, Enrique II que lle calzou as esporas de ouro⁴⁰⁸.

Aínda que parte dos datos fosen erróneos cousa ben patente porque Rui Freire, como xa dixemos, morre en 1362, non é escabelado pensar que Fernán Pérez recibe a investidura da cabaleira da *espora dourada*, a mais prestixiosa de tódalas investiduras de armas. A *cabalería de espora dourada* era a que recibían os fidalgos que se distinguían en feitos de armas ó servizo dos reis, como sinala Diego de Valera⁴⁰⁹. Para un fidalgo como Fernán Pérez de Andrade, *o Boo*, ser *investido* cabaleiro na modalidade de *espora dourada*, significaba un suplemento de *honra* que sacralizaba a súa consagración profesional ó oficio das armas. Recordemos aquí á don Juan Manuel cando afirmaba: *que la caballería es la mayor honra a que home fijoalgo puede*

⁴⁰⁶ A.López Ferreiro, *Historia...*, VI, PP. 191/193.

⁴⁰⁷ Fernão Lopes, *Crónica de Dom Pedro I*, p. 108

⁴⁰⁸ Manuel Martínez Santiso, *Historia de la ciudad de Betanzos*, p. 236. //Frei Felipe de La Gándara y Ulloa, *Armas y triunfos...* PP. 304/305

⁴⁰⁹ Diego de Valera, *Espejo de verdadera nobleza*, Madrid, 1959, B.A.E, tomo.CXVI, p. 219.

llegar, ”⁴¹⁰ ou, como acertadamente afirma Marie Claude Gerbet, *a cabalería é a honra suprema á que un fidalgo pode aspirar, a que lle permite vivir en hábito de cabaleiro*⁴¹¹. Debemos tamén lembrar que Enrique II se presentaba, fronte Pedro I, ó que el e seus seguidores cualificaban de “usurpador” e *emperejilado*⁴¹², como o continuador do rei cabaleiro, Alfonso XI, de quen era fillo bastardo.

O feito de que Fernán Pérez, sendo o cuarto fillo varón dun fidalgo cabaleiro, fose distinguido por Enrique II entre 1369 e 1371 con *mercés* que envexarían nobres de avoengo, fálanos de que algún feito relevante debeu realizar en prol do de Trastámara que as crónicas, agás os casos de Gándara e Molina, posteriores ós feitos, non precisan, pero que explicaría o feito de acadar a condición de cabaleiro e de señor de vilas aldeas e cidades nun prazo de tempo moi curto, algo extraordinariamente raro incluso nos tempos turbulentos que lle tocaron vivir.

Teríamos entón que a partir de 1369, Fernán Pérez de Andrade deixa de ser cualificado de escudeiro para recibir os títulos de vasalo do Rei, o que implicitamente leva consigo que ostentaba a condición de cabaleiro.

Explicitamente, o título de cabaleiro so vemos atribuírselle con claridade nun preito de 1376 no que se alude á el como *grand caballero poderoso*⁴¹³, sendo a partir desta data cando se lle atribúe este cualificativo en reiteradas ocasións. Sen embargo, como se deduce do dito anteriormente, o léxico empregado polo rei Enrique cando lle concede reiteradas *mercés*, entre 1371 e 1373, xusto despois da derrota de Fernando de Castro en Porto dos Bois, no contexto de sendas paces con Portugal - Alcoutin en 1371 e Santarém, en 1373 -, así como o ton empregado polo seu criado Fernán Martíns en 1373, non sería comprensibles se aínda non fora investido coas insignias da Banda Real de Castela que figura no castelo de Nogueirosa e en moitos outros monumentos por el erixidos.

1.3.2.-Os froitos da vitoria: señorío e fortuna. As grandes *mercés*.

Fernán Pérez de Andrade da mostras desde un principio de resgos peculiares, como nos conta Vasco de Aponte a propósito dunha pasaxe referida a un momento en que o de Andrade aínda debía ser un mozo. Segundo o cronista Galego, os Andrade e os Lago, fidaigos da terra de Trasancos, facíanse a guerra y *que Fernán Pérez de Andrade o Boo que se atrevía a facerle*

⁴¹⁰ Infante don Juan Manuel, *Libro de los estados*, p. 395

⁴¹¹ *La Noblesse dans le royaume de Castille*. (1454 -1516), p. 122

⁴¹² J.Valdeón, *Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara*, PP. 93 e SS.).

⁴¹³ A.H.N., *Clero, Xubia*, C. 495, nº 21.

befas. Por estes e outros feitos Gil Rodríguez de Lago acode con gran xuntanza de xente de armas, a cercar a casa Rui Freire de Andrade, quen o logra aloumiñar dicíndolle que o seu fillo Fernán non estaba presente; pero o tal Gil Rodríguez de Lago o deixa ameazado sen que se fale para nada de resposta algunha por parte de Fernán Pérez: “... y que desde que los Freyres de Andrade començaron de prevalecer, aunque por algunas partes fosen parentes, que se guerreaban, y que Fernán Pérez de Andrade o Boo que se atrevía a facerle befas, y que el (Gil Rodríguez) juntaba gran gente y que fuera a çercar la casa de Ruy Freyre das Mariñas, ...y como éste lo vio sobre sí de aquella manera que le tomara gran miedo, diçiendole él que luego le diese su hijo, y que le dijera que su hijo no estaba dentro, y desque él supiera que era verdad, que lo dejara amenazado”⁴¹⁴. Para un mozo, fillo dun cabaleiro da orde de *La Banda Real* de Castela, que loxicamente se quere ser algo ten que destacar pola súa bravura no exercicio das armas, neste caso todo parece indicar que destaca pola súa astucia, utilizando as armas ou ameazando con elas só cando está seguro do seu éxito. Esta será, o noso entender, unha constante da súa vida, aspecto sobre que volveremos no seguinte apartado deste capítulo. As palabras arriba citadas de Vasco de Aponte, constitúen a primeira referencia documental que alude a Fernán Pérez de Andrade, mais tarde coñecido como *O Boo*.

Primeiros servizos militares e primeiras mercés.

Será no ano 1356 cando o noso protagonista aparece con voz propia nun documento que trata do primeiro acto de fortuna dun guerreiro emprendedor, no contexto das loitas que teñen lugar por eses anos entre o Rei Pedro I e a nobreza rebelde, entre eles, Juan Alfonso de Alburquerque, os príncipes bastardos, Enrique, Fadrique e Tello e, incluso, os irmáns Fernán e Álvaro Pérez de Castro⁴¹⁵, ademais dos chamados príncipes de Aragón. Os conxurados, contra 1354 logran aprisionar a don Pedro en Toro⁴¹⁶.

O que resulta evidente é que Fernán Pérez estaba cos rebeldes xa que o 12 de abril de 1356, como xa referimos, recibe do conde de Trastámara, o medio irmán rebelde de Pedro I, unha importante mercé en Monforte, pola que este lle doa *la mi feligresía de Santa María de Reçemel*

⁴¹⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, Casa de Lago, PP. 117/118.

⁴¹⁵ Álvaro de Castro fai as paces co Rei antes de que este se escapase do seu encerro de Toro. Fernando de Castro, despois de conxurarse cos sublevados, vaise á Galicia e, desde alí pasa a Portugal por Monzón atravesando 9 veces a fronteira, nun sinal de desnaturalización porque, afirmaba que o Rei D Pedro o quixera matar nun torneo e porque deshonrara a súa irmá, D. Juana, viuna de Diego de Haro, casándose con ela, alegando que o seu matrimonio con Dona Blanca era nulo e, posteriormente abandonándoa. (Pedro López de Ayala, *Crónica del rey D. Pedro*, ano 4º, capítulos X p 52/3 e ano V, cap. XXVIII p 55.

⁴¹⁶ Pedro López de Ayala, *Crónica del rey D. Pedro*, p. 65. Sobre estes aspectos son interesantes as opinións de Julio Valdeón Barúque, (*Don Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara*, Madrid, 2002, p. 74), sobre unha nova forma de ver a figura do rei don Pedro

e otrosy la heredad de O Rego, ques en la felegresía de Santa María de Oleda y de San Nicolás, que solía tener Pero Gomes, comendador de la Barra, todos no actual concello de As Somozas⁴¹⁷. A presenza do de Andrade cos rebeldes non debería chamarnos demasiado a atención xa que en Monforte está Fernando Ruiz de Castro ó que o Bastardo intenta atraer de novo ó seu campo; por outra parte que os Andrade sempre estiveron subordinados ós condes de Trastámara e, desde que este título foi concedido á membros da familia real, ós *ricos homes* de Galicia, os Castro. Polo tanto na vila de Monforte están os dous señores galegos de quen os Andrade poderían recibir algunha mercé, o conde de Trastámara, don Enrique, e o pertegueiro de igrexa de Santiago e señor de Lemos e Sarria, don Fernando de Castro. Recordemos tamén que dous Andrade, Nuño e Rui Freire de Andrade, son armados cabaleiros da orde de *La Banda Real* de Castela en 1332 por Pedro de Castro, *o da Guerra*, o pai de Fernán Ruíz de Castro ó que aludimos mais arriba.

Por outra parte, debemos recordar que dous Andrade, Fernán e Pedro morren en 1320 en Santiago defendendo as prerrogativas de Alfonso Suárez de Deza, lugartenente de don Felipe, que representaba á súa nai, a condesa de Trastámara.

En ausencia do conde de Trastámara de Galicia, o seu lugar na pirámide social o ocupaban os señores de Lemos e Sarria, os Castro. Pero, diante da presenza en Galicia do conde de Trastámara, os Andrade parecen decidirse por a lealdade á este.

A presenza do conde en Monforte e a mercé recibida polo de Andrade cobra unha importancia simbólica xa que ó recibir en doazón as freguesías arriba citadas, colócase nunha posición de fidelidade vasalática co conde rebelde, e polo tanto, incorre el mesmo en rebeldía contra o monarca, rebeldía na que tamén participa o seu pai, Rui Freire, vasalo directo do Rei por ser cabaleiro de *La Banda*, ó darlle acollida ó fuxitivo e facultarlle o transporte para Francia. Segundo Gándara que, como sabemos, é o que conta estas lendarias noticias, o barco no que fuxe o Bastardo, non llo quixera facilitar o cabaleiro da comarca, Gonzalo Piñeiro, señor de Narahío, polo que don Enrique, cando foi Rei, lle quitou a terra e fortaleza para darlla a Fernán Pérez, engadindo que o de Andrade o acompañou a Francia⁴¹⁸. Tamén Couceiro Freijomil, afirma que o de Andrade acompañou a don Enrique en todas ou na meirande parte das empresas acontecidas fora de Galicia contra o rei don Pedro I⁴¹⁹.

⁴¹⁷ Copia na R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, f. 100 v -101 r.

⁴¹⁸ Frei Felipe de la Gándara y Ulloa. *Armas i Triunfos*. p. 304. // Cit. B. Vicetto, *Historia...*, V, XII, p. 333.

⁴¹⁹ Antonio Couceiro Freijomil. *Historia de Pontedeume y su comarca*, p. 126.

Non imos aquí a repetir que a meirande parte destas noticias son lendarias e anacrónicas, entre elas a data na que Fernán Pérez de Andrade se fai co castelo de Narahío, que lle foi doado polo rei Pedro I en Murviedro, en 1364⁴²⁰, onde o de Andrade estaba loitando ó lado do rei Pedro na campaña de Aragón. Por outra parte non parece probable que o de Andrade se embarcase con Enrique de Trastámara en 1356; mais ben, a documentación parece dicir todo o contrario xa que, nos anos seguintes, seguirá asinando documentos e recibindo prebendas nas terras de *Artabria*⁴²¹. Iso non quere dicir que no seu foro interno, Fernán Pérez non fora sempre *enriquista*, acomodándose co rei lexítimo cando a situación o requirira. En todo caso, do que non dúbida é de que, desde 1356, hai unha relación de dependencia directa, perfectamente documentada, de Fernán Pérez, *O Boo*, con respecto ó Príncipe Bastardo.

O que se impón é o vasalaxe inmediato sobre o teórico vasalaxe debido ó Rei, fenómeno que se iría xeneralizando conforme avance o século. Pouco ten que gañar o noso protagonista co monarca lexítimo, Pedro I, que protexe vilas e cidades fronte á voracidade da nobreza; por outra parte, a presenza do seu home forte en Galicia, o *rico-home* Fernando de Castro, impide que as xerarquías nobiliarias se movan dun xeito significativo, poñéndolles freo ás súas ansias de proxección. A nobreza, sobre todo a nobreza dos escudeiros e cabaleiros, de pouca fortuna como o de Andrade, precisan dunha monarquía débil e manexable segundo os seus intereses, sobre todo nos momentos dunha crise que arreza a mediados do século XIV.

Por iso, Tanto Fernán Pérez como seu pai Rui Freire axudan ó conde de Trastámara, para recibir mercés e, indirectamente, impedir a consolidación dunha monarquía forte e autoritaria que tentaba poñer couto ás súas ansias infinitas de sobrepasar o nivel da nobreza dos fidalgos, cos suculentos bocados dalgunha das florecentes vilas costeiras. De momento, o cuarto fillo de Rui Freire⁴²², non lle vai nada mal xa que os seus servizos como cabaleiro, lle son recompensados, en réxime de herdade, cun patrimonio propio, moito antes de morrer seu pai en 1362: “*La qual feligresía do y traspaso en vos por juro de heredad con todos sus derechos y fueros y justiçia y mero misto imperio y señorío y jurisdicción alta y baja y vasallos y pertenencias y derechos*

⁴²⁰ A.D.A, *Sección Lemos*, C 343 -7, copia en: R.A.H, *Colección, Salazar*, M- 48, f 102 -103 v, copia.R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/21. Transcripción manuscrita. Ed. L.V Díaz Martín, *colección...* nº 1247. Ed. Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia...*II, p. 37.

⁴²¹ Documentos alusivos ós feitos citados en: A.H.D.S, *Fondo Santa Clara*, 47/70, nº 61. Cit. *Revista do Concello de Neda*, número 6, ano 2003, p. 115.// A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”, Caixa IV, *Tumbo viejo de Monfiero*, Saco de Ambroa. Libro 48, año 1561, f. 41 r.// A.H.N, Clero, Caaveiro, C.492/7.

⁴²² A Rey Escariz, B.R.A.G, *Colección de Documentos históricos de Galicia*, Coruña, 1915 PP. 66 á 69).

*qualesquier...*⁴²³. A coherencia das mentalidades, neste caso da cabaleiresca, no parece suscitar demasiados reparos; a ideoloxía empeza a impoñerse á mentalidade.

O cambio de *estado* e novas mercés.

Que nos saibamos, Fernán Pérez de Andrade casou dúas veces. Non podemos confirmar nin rexeitar a afirmación de Xosé García Ledo de que Fernán Pérez de Andrade casou antes que con Sancha Rodríguez, con Tareixa de Guzmán⁴²⁴, pois descoñecemos as referencias bibliográficas e documentais a esta dona. A primeira muller que temos documentada é Sancha Rodríguez, filla do cabaleiro Aras Pardo e da súa muller Teresa Afonso, encomendeiro de Monfero e cuñado do archiádigo de Trastámara, Alonso Sánchez de Grés⁴²⁵, sobriño do arcebispo Alfonso Sánchez de Gres⁴²⁶. O matrimonio coa filla do importante cabaleiro das terras de Betanzos - debeuse producir pouco despois de 1356 e, en todo caso, antes de 1360, como veremos - o converte en sobriño político do archiádigo de Trastámara e parente dun bispo, o que se nos entoxa de especial relevancia xa que amosa a operatividade social das mentalidades.

Efectivamente, o noso Fernán Pérez, fidalgo segundón, tendo como única forma de mellorar o seu porvir o uso das armas, participa na revolta nobiliaria dos anos 1354 -1356, recibindo como compensación a mercé de Monforte ó que fixemos referencia unhas liñas mais arriba. Pero a compensación principal é o matrimonio con Sancha Rodríguez, filla dun importante cabaleiro e parente de importantes dignidades eclesiásticas. O matrimonio debeu ser realizado sen dúbida á instancias do conde Enrique ou pola súa mediación xa que este nomeaba as autoridades civís e tiña dereito de presentación dos principais cargos relixiosos da xurisdición do condado de Trastámara⁴²⁷. Por outra parte, o parentesco do citado archiádigo co seu homónimo bispo parece aclarar posibles dúbidas sobre a oportunidade do matrimonio do noso Andrade.

⁴²³ R.A.H, *Colección Salazar, M -48, f. 100 v -101*, copia autógrafa.

⁴²⁴ Xosé A. García Ledo, *As pedras armeiras: catálogo-inventario monumental e artístico do concello de Culleredo*, A Coruña, 1992, p. 88.

⁴²⁵ Aras Pardo, o sogro de *O Boo*, está enterrado no mosteiro de Monfero contra o que di Vaamonde Lores que sitúa a súa tumba no templo brigantino. (Vaamonde Lores, “Quién es el Aras Pardo que está sepultado en la Iglesia de San Francisco de Betanzos, *B.R.A.G.*, 13, Coruña 1923, p 333 a 337). Xa Francisco Vales Villamarín en *La tumba de Aras Pardo en el templo monasterial de Monfero*, afirma que o que está enterrado en Betanzos e Aras Pardo, *O Novo*, medio irmán de Sancha Rodríguez.

⁴²⁶ Carmen Manso Porto, “El Códice medieval del convento de Sto. Domingo de Santiago IV”. En: *archivo dominicano*, VI, Salamanca, 1985, p. 41.

⁴²⁷ O Conde de Trastámara non era un título baleiro de Contido pois poñía xuíces e notarios en tódalas xurisdicións das que se compoñía a súa extensa comarca. En 1349, era xuíz da mesma xurisdición polo conde Enrique, Pedro Eáns. (López Ferreiro, *Historia...*, T. VII, p. 160). O 30 de abril de 1350, o testamento de Maior González, mai de Fernán Becerra, foi feito “per Asensio Pérez, *notario publico jurado na terra de Sobeyra por el Conde don Enrique*”.

Pero é mais, froito deste matrimonio, Fernán Pérez converterase deseguida nun importante fidalgo comarcal xa que Aras Pardo deixa como herdeira⁴²⁸ á súa muller, Sancha Rodríguez: *Iten mja manda cunprida ffaço mja herdeyra en todos los outros meus bens asy moueles como rrayz saluo en esto que aquí mando adita mja filla Sancha Rodríguez*⁴²⁹. Parte destes bens como os coutos de Muniferral e Feás non son propios, polo que serán reclamados mais tarde pola Igrexa de Santiago, e polo mesmo mosteiro de Monfero pero de momento, pasan a engrosar o volume patrimonial do matrimonio formado polos citados Sancha e Fernán⁴³⁰ celebrado seguramente entre 1356 en que don Fernán recibe o privilexio de Monforte e 1360 en que o vemos, como señor de Neda, nomear un dos alcaldes, se supón que en representación da abadesa de Santa Clara xa que, o propio texto do documento, alude ó permiso que o concello outorga á abadesa de Santa Clara para arrendar a Fernán Pérez, *O Boo*, os bens e señorío que a citada institución santiaguesa ten na vila.

Efectivamente, en 1360 o concello de Neda, como tiña por costume, reúne na igrexa da vila: *Nos, o concello da vila de Neda...con nosos alcalde Diago Martís de Pay, **alcalde ena dita villa por Fernan Pérez d’Andrade**, damos e outorgamos...poder aa abadesa e convento do moesteyro de Santa Clara...que posa arrendar e arrende ao dito Fernán Pérez d’Andrade, todos los herdamentos, casas viñas e chantados e perteesças ena dita villa de Neda e seus términos et por aquela quantía et tempo que quisieren e por bien teveren*⁴³¹. O documento é importante porque nos fala de que Fernán Pérez xa actuaba como señor da vila de Neda, seguramente en función dos dereitos que tiña sobre ela o convento de Santa Clara de Santiago, dereitos procedentes dunha manda testamentaria de Maior Rodríguez, muller de Alonso López de Lemos, realizada 29 de novembro de 1323, en Monforte de Lemos: *Sabean qantos esta carta de testamento viren, commo eu, Donna Mayor Rodríguez, moller d’Affonso Lopez de Lemos...Et mando a Sta Crara de Santiago a mina meatade de Neda, con todos seus dereytos, pera vinno pro convento. El Faço o moesteyro de Sta Crara de Santiago meu eree...*⁴³². A concesión sabemos que se fixo efectiva por un privilexio de 1344⁴³³ de Alfonso XI, no que se di que a abadesa de Santa Clara tiña dereito a

⁴²⁸ Aras Pardo tiña un fillo de Tareija Affonso, pero bastardo.(*Cit. supra*)

⁴²⁹ 1362, Agosto 13. *Testamento de Aras Pardo diante de Johan Eáns notario publico del Rey nos coutos de Monfero*. (Ed.Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIII al XVI*, Documento nº 56).

⁴³⁰ A.C.S, Tumbo E, Tumbo E,CF, 29, FF. 38 r – 41 v. Ed. J. García Oro, *Fernando de Andrade...*, PP.210- 212.

⁴³¹ A.H.D.S, *Fondo Sta Clara* C.47/70, nº 61.Cit. *Revista do Concello de Neda*, número 6, ano 2003, p. 115.

⁴³² E. Cal Pardo, *Colección de documentos escritos en pergamino del archivo de la Catedral de Mondoñedo (871 - 1492)*, Lugo, 1990, p. 116.

⁴³³ *Galicia, Revista Universal de este Reino*, (“Neda Documentos históricos,” ano 3 , número 3, 1862, PP. 38 -39.) A data está errada xa que fai referencia á toma de Alxeciras que tivo lugar en 1344. Segundo L. Saralegui Medina (*Anuario Ferrolano* para 1903) a data MCCCLXXVII está errada e débese ser substituída por MCCCLXXXII. Segundo esta autor, o copista substituíu unha “X” por unha “V”, o qu explicaría a equivocación

nomear un dos alcaides⁴³⁴. Entre os beneficiarios do testamento de dona Maior Rodríguez, figura súa filla Sancha Gómez e súa neta Maior Rodríguez ás que manda sucesivamente ó casal de Saa no contorno de Pedroso. Maior Rodríguez era avoa de Sancha Rodríguez⁴³⁵ por parte de maí⁴³⁶, esta a súa vez neta da Maior Rodríguez, que testa en Monforte de Lemos en 1323, como a propia onomástica nos parece indicar - as mulleres soen herdar nomes e apelidos das mulleres da súa familia - e polos bens que lega xa que unha gran parte deles rematan en mans de Fernán Pérez, *o Boo*.

Pero non quedan aquí as vantaxes do matrimonio con dona Sancha. En 1362 mediante foro, Fernán Pérez faise coa encomenda de Monfero que ostentaba seu sogro, falecido nese ano⁴³⁷ e, o mesmo ano, o abade da citada institución monástica entrégalle os casares de Fenedo, Moure, Sieiro, Morgade, Castelón e outros o que supón unha importante apartación económica⁴³⁸.

En resumen, a fidelidade e servizos que Fernán Pérez e seu Pai Rui Freire prestan ó conde de Trastámara foi recompensada coa doazón de Monforte pero, sobre todo co casamento con Sancha Rodríguez. É o que espera todo cabaleiro, que lle sexan recompensados os seus servizos con beneficios económicos e cun matrimonio de comenencia que lle permita deixas o *estado de xuventude*. Unha vez mais a estela do cabaleiro perfecto, de Guillermo, *O Mariscal*, que recibe terras e matrimonio do seu señor, volve a estar presente no percorrer do curso vital do noso cabaleiro⁴³⁹. Fernán Pérez recibe dos seu señor propiedades e *estado*, polo que, desde o momento do seu matrimonio deixa o estado de *xuventude* se ben, por idade, debía ser aínda mozo⁴⁴⁰.

O ciclo céntrase o mesmo ano 1362 co pasamento de Rui Freire de Andrade, o pai do noso protagonista, facendo antes testamento en A Coruña, cidade na que ordena enterrarse dentro do convento de San Domingos⁴⁴¹.

⁴³⁴ Sentencia distada polo Alcalde Maior de reino de Galicia, García Sánchez del Castillo: “...so e costumbre de faser alcalles en el dicho lugar de Neda, que el dicho conceio que dé seis homes buenos, moradores e vecinos en el dicho lugar, que sean para ello, e la dicha abadesa e convento o el que lo oviere de recabdar por ellas que fagan uno dello alcalde del dicho lugar e el dicho conceio que fagan otro alcaudem segund que lo han de uso e de costumbre (A.S.F.S (A.P.S)-San Francisco de Santiago - pergamiño 5/3)

⁴³⁵ Esta relación de parentesco xa foi abordada por parte de Alfredo Erias Martínez, en *Xente da Baixa Idade Media III*, p. 188.

⁴³⁶ Carmen Manso Porto, “El Códice medieval del convento de Sto. Domingo de Santiago, IV”. En: *archivo dominicano*, VI, Salamanca, 1985, p. 41)

⁴³⁷ A..M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa IV, “Tumbo viejo de Monfero”. Libro 48, año 1561, f. 41 r.

⁴³⁸ C. Vaamonde Lores, *¿Quién es el Aras Pardo que está sepultado en la Iglesia de San Francisco de Betanzos?* B.R.A.G, XIII, Coruña 1923, PP. 333 -342.

⁴³⁹ Georges Duby, *Guillermo el mariscal*, PP. 131 e SS.

⁴⁴⁰ Segundo a terminoloxía cabaleiresca un guerreiro goza do *estado de xuventude* ata que o seu señor lle da muller e a dota dun patrimonio proporcional á súa participación nas campañas militares.

⁴⁴¹ A Rey Escariz, B.R.A.G. *Colección de Documentos Históricos de Galicia*, 1915, PP. 66 a 69.

Do citado testamento so conservamos algunha cláusulas, pero é de supoñer que o irmán maior, Juan Freire, recibiría algún tipo de mellora, alomenos o quinto para co cumprimento das mandas pías, porque é un dos testamentarios de seu pai. En todo caso, o tenor das cláusulas do testamento apuntan a que estamos dentro das tendencias do igualitarismo, polo que Fernán Pérez, participa da herdanza. Efectivamente, o mesmo ano do pasamento do seu pai, recibe da súa madrastra, María Bicos⁴⁴², unha importante doazón de sete casais en Ortigueira, doazón sen dúbida, polas datas nas que se realiza, relacionada con arranxos testamentarios⁴⁴³.

Resulta entón que a participación de Fernán Pérez de Andrade nas revoltas de 1354/56 ó lado do conde de Trastámara, é do mais proveitosa xa que consegue patrimonio en herdade, matrimonio vantaxoso e señorío, todo elo, a todas luces, facilitado directa ou indirectamente, polo seu señor natural, o citado conde de Trastámara, como por outra parte era normal naquel tempo. Recordemos que un dos primeiros enfrontamentos que o propio Enrique de Trastámara protagoniza contra Pedro I é casarse con dona Juana Manuel sen o seu permiso⁴⁴⁴. A alta nobreza non casaba sen o permiso do Rei o mesmo que a pequena nobreza non casaba sen o permiso do señor de quen era vasalo. É todo o que espera un guerreiro, sobre todo se é fidalgo, cando se enrola na hoste dun señor, buscar na milicia a forma de facerse gratificar con doazóns e cun matrimonio o mais vantaxoso posible.

Antes de rematar 1362, Fernán Pérez de Andrade é encomendeiro de Monfero, exerce o señorío de Neda, e incrementa notablemente o seu patrimonio nas terras de As Somozas, coutos de Feás e Moniferral, e en Ortigueira con outros beneficios de menor importancia que converten ó fidalgo-escudeiro de Andrade nun importante personaxe comarcal disposto a xogar a baza do engrandecemento agora que ten medios para participar nas contendas do seu tempo. Así o fará ó fronte dun pequeno grupo de subordinados e ó lado de quen mellor garante as súas ambicións, o rei Pedro cando parece que todo lle favorece ou o príncipe bastardo, Enrique de Trastámara, cando a ocasión así o requira. O principio de que o fin xustifica os medios, expresado en terminoloxía cabaleiresca, empeza a ser un elemento básico do particular concepto de *honra* e *dignidade* que continuamente anarbola a nobreza, tanto da que esta sexa dos Grandes como da

⁴⁴² A.M.F, *pergamínos*. Copia en papel de 1808: Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13, f.19 r. Esta María Bicos, terceira muller de Rui Freire de Andrade, viúva de Paio Varela, era filla de García Rodríguez de Valcárcel, meiriño e adiantado maior do Reino de Galicia. Era irmá da Constanza Valcárcel casada con Juan Freire de Andrade, fillo de Nuño Freire II. Polo tanto Rui Freire era., ó mesmo tempo, tío e cuñado do citado Juan Freire.(Eduardo Pardo de Guevra, *Los señores de Galicia*, I, p. 214, nota 474, citando á Frei Malaquías de la Vega, *Croniologías...*FF. 2893.

⁴⁴³ A.H.N, *Clero, Caaveiro*, C. 492, nº 7.

⁴⁴⁴ Pedro López de Ayala, *Crónica del rey D. Pedro*, Ed. De 1985, ano II, capítulo 3, p. 48. Julio Valdeón, (*Don Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara*, p. 54), resalta este feito como un dos primeiros que separan á ambos medio irmáns.

fidalgúa. O *cursus honorum* para o primeiro señor de Pontedeume non fixo mais que empezar xa que o noso protagonista, a pesar de sobrepasar o *estado de xuventude*, desde a perspectiva cronolóxica, aínda é novo.

Efectivamente, a pesar de que non sabemos cando naceu Fernán Pérez de Andrade, por noticias indirectas podemos calcular con certo marxe de error cal era a súa idade en 1362 cando se produce o pasamento do seu proxenitor. No testamento deste, Fernán Pérez aparece nomeado en cuarto lugar despois de seus irmáns: *Nuno Freyre Maestre de Xristos, e John Freyre e Lopo Nuñes, e Fernâ Peres*. Soamente súas irmás aparecen citadas detrás del: *E María Pelaes, e Sancha Nunes*⁴⁴⁵, todos eles, fillos do citado Rui Freire e dunha sola muller, Inés González de Soutomaior ós que case sempre nomea nos seus documentos para facer fincapé en que descende dun cabaleiro, e dunha dona de casa de liñaxe coñecido como é a de Soutomaior. Esta insistencia deu lugar a certos comentarios de que era fillo bastardo pero, entenderíase mellor se tivera en conta que o seu pai casou dúas veces mais despois de que desaparecera a citada Inés González; así se acredita no traslado dun documento realizado en Pontedeume o 15 de outubro de 1349, documento orixinal que fora asinado en Santiago de Nadoi (Ortigueira) en 1337. No citado documento cítase á dona María Bicos a terceira muller; pero, ademais cítase como falecida, unha muller anterior Moor Fernández⁴⁴⁶ que, loxicamente, debe suceder no leito de Rui Freire á maioría dos seus fillos, Inés González de Soutomaior. Por outra parte, sabemos que seu avó, Joan Freire, aínda vivía en 1330⁴⁴⁷ o que, unido a que Fernán Pérez era o cuarto fillo, debemos concluír que o noso protagonista debeu nacer nunha data próxima á 1330, polo tanto, en 1362 en que o deixamos convertido en encomendeiro de Monfero e señor de Neda debía ter menos de 30 anos polo que aínda lle esperaba unha longa vida ata 1397 que faleceu, como xa veremos.

A Guerra civil en Castela: perigos e oportunidades para Fernán Pérez.

Nos dous capítulos anteriores, tivemos ocasión de estudar unha longa ringleira de *miles* e cabaleiros da familia Andrade pertencentes á baixa nobreza da fidalguía que mantiñan a continuidade no tempo da súa estirpe, cos seus signos identificadores pero sen acadar os distintivos que Salvador Moxó definiu como patrimonio exclusivo da gran nobreza dos *ricos-homes*: Patrimonio, Liñaxe e Privanza⁴⁴⁸. Neste terceiro capítulo estamos vendo como, partindo do legado patrimonial e histórico da súa familia, mais ben modesto, Fernán Pérez de Andrade, posteriormente chamado, *O Boo*, vai escalando posicións dentro da xerarquía nobiliaria utilizando

⁴⁴⁵ A. Rey Escariz, B.R.A.G, *Colección de Documentos históricos de Galicia*, PP. 66 -69.

⁴⁴⁶ Ed. J.Francisco Correa Arias, *Fernán Pérez de Andrade, O Boo*, doc. Número 4, PP. 222/223

⁴⁴⁷ A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 2.

⁴⁴⁸ Salvador Moxó, *De la Nobleza Vieja a la Nobleza nueva*, nº 3, PP. 12 e 13

as estruturas nobiliarias e cabaleirescas e unhas circunstancias históricas irrepetibles para a mobilidade social, caracterizadas por unha profunda crise económica, social e política que afecta ó conxunto do século XIV, especialmente á súa segunda metade.

Pois ben, chegados a este punto, imos ver como o personaxe ó que estamos aludindo, culmina o seu *cursus honrum* particular ó acadar en solo unha década, de 1362 a 1373, a *dignidade* de gran señor feudal ata punto de que, en 1373 o tradutor da *Crónica Troiana*, o seu capelán Fernán Martíns afirme del que “...este fernà perez era omellor hom que auia entonce en galiza...”⁴⁴⁹ ¿Cómo chegou a producirse un ascenso tan fulgurante, pouco frecuente incluso en épocas de tanta mudanza? A explicación deste feito ten múltiples facetas tanto de índole persoal como de tipo político, e por suposto, de tipo mental.

Efectivamente, o contexto no que se desenvolve a vida de Fernán Pérez de Andrade, se lle facemos caso á historiografía e as fontes documentais do momento⁴⁵⁰, pasa por unha época dunha tremenda inestabilidade, froito dunha crise sen precedentes e dun clima de caos social e político⁴⁵¹ que cristaliza na guerra civil entre Pedro I e o príncipe bastardo, Enrique de Trastámara. De feito, despois da asonada nobiliaria de 1354 -1356, á que xa fixemos referencia, e na que participa o mais gramado da nobreza castelá, como Juan Alfonso de Alburquerque, os irmáns Albar e Fernando Ruíz de Castro, os bastardos de Alfonso XI, Enrique, Fadrique e Tello⁴⁵² e os

⁴⁴⁹ Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*. Texto orixinal do 20 -I-1373. Edición Crítica, Coruña 1985 p. 2

⁴⁵⁰ A bibliografía así o confirma: Fernández Conde afirma, seguindo á García de Cortázar, que a crise parece ter o seguinte esquema: cara 1270, instalación na crise; agravamento da crise arredor de 1320; crise continúa entre 1320 e 1390; síntomas de recuperación entre 1410 e 1430 e xeneralización a partir de 1460.⁴⁵⁰ (F. Fernández Conde, *Las sociedades feudales*, II. Citando a García de Cortázar, *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid, 1988, p. 194). No mesmo senso, aporta datos importantes Julio Valdeón en *Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara*, (PP. 22 -24). En Galicia a Crise está ben documentada entre outros autores por Ermelindo Portela (“La Peste negra y las crisis agrarias”, *Historia de la Edad Media*, Barcelona, 1992, PP. 262 -263). No mesmo senso abunda, referíndose ó clima, Le Roi Ladurie(“L’Histoire sans les homes: le climat domaine de Clio”. Dans *Le terroir de l’historien*, Paris, 1973, p. 422). Pola súa banda a documentación refírese expresamente á citada crise económica: Unha obra fundamental que nos aporta numerosos datos da crise en Galicia é a de María Xosé Rodríguez Galdo (*Señores y Campesinos en los siglos XIV y XV*, PP.35 e SS., 130 e SS e documentos. 1016 e 1027.) Froissart, pola súa banda afirma, referíndose ós ingleses en Galicia en 1387: *Nombre d’anglais que avaient quitté l’armée moururent dans les villes où ils s’étaient retirés.. Douze barons anglais, quatre-vingts chevaliers et deux cents écuyers, tous gentilshommes, moururent de maladie et aussi plus cinq cents archers*. Neste senso un cabaleiro inglés, Thomas de Queensberry, asegura a Froissart que dos 1500 homes de armas e 4000 arqueiros do duque de Láncaister, non regresaron mais da metade. Mesmo - afirma Froissart - *Le duc de Lancastre tomba gravement malade a Saint-Jacques de-Compostelle ...* (J. Froissart, *Croniques*, Edición de Albert Mirot, tomo 14, capítulos 22, XXXIII, París, 1966). O mesmo nos refíren as actas de Cortes como as de Burgos de 1345 e as de Valladolid de 1351 entre outras (R.A.H, *Cortes*, II, XLIV, PP. 43 e 76)

⁴⁵¹ R.A.H, *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*, Madrid, I, Cap. XLIV. p. 369), de Madrid de 1329 (II, Cap. XLVII. Acta 74. p. 430), ou de Valladolid de 1351(II, Cap. I. Acta 39. p. 69).

⁴⁵² A.C.L. Privilexios en pergamino da catedral de Lugo, Lib. 10, nº 50. FF. 24 r -25 v. Copia notarial, Lib. 10, nº 19. Copia en feixe de pergamino, fol. 111 r -112 v e traslado notarial de Gonzalo Pérez, 1369 -VII- 9. Rex. Sánchez Belda, *Documentos...*, nº 1148, p. 482, B.R.A.G, nº XVIII, p. 79. Cit. . García Oro e María J. Portela Silva, *La Iglesia y la ciudad de Lugo en la Baja Edad Media*, C.E.G, Santiago, 1997. (Rex. 612, p. 448). // Pedro López de Ayala, *Crónica del rey D. Pedro*, ano 4º, capítulos X p. 52/3 e ano V, Cap. XXVIII PP. 55- 65.

príncipes de Aragón, Pedro I logra reconducir a situación, en parte pola reconciliación cos irmáns de Castro⁴⁵³ e polo falecemento de Alburquerque, pero durante todo o seu reinado contará coa oposición frontal do seu medio irmán Enrique, exiliado en Francia e Aragón, onde sempre contou cun amplo grupo nobres casteláns engordado periodicamente por novos exiliados que escapan das políticas autoritarias do rei Pedro ou por afinidade cos exiliados⁴⁵⁴, que sempre contarían co apoio da corte francesa de Juan II e Carlos V, por motivos estratéxicos⁴⁵⁵. Por outra parte tamén será apoiado pola corte aragonesa de Pedro IV en guerra co propio rei de Castela o que sitúa a Península dentro do contexto da guerra dos Cen Anos que adquire así un carácter multinacional.

Neste contexto prospera Fernán Pérez de Andrade ó que veremos pronto en Murviedro ó lado dos irmáns Albar e Fernando de Castro e de Pedro I na campaña de Aragón, na que debe participar desde un principio xa que Fernando de Castro está en Borja a finais de 1357, algo mais dun ano despois de que o de Andrade recibira en Monforte un privilexio de mans do conde de Trastámara, agora exiliado⁴⁵⁶.

Desde a perspectiva cabaleiresca o cambio de actitude do de Andrade de *enriquista* a *petrista*, non debemos consideralo unha contradición senón todo o contrario. O de Andrade, ó acudir á campaña de Aragón segue ó seu señor supremo, o Rei, mentres que o conde de Trastámara incorre en traizón ó desamparar o seu rei e a súa terra. Por outra parte, os cabaleiros, buscan na milicia a *honra e dignidade* que a condición de fidalgo lles negou, ben entrando a formar parte do cortexo dun nobre ou do propio Rei ou de ámbolos dous, como neste caso.

Fernán Pérez, *o Boo* acompaña ó Rei e a don Fernando de Castro como a maior parte da nobreza galega, basicamente formada por cabaleiros⁴⁵⁷. Destes feitos danos algunha noticia Ayala: “...e vn dia ouo y grand pelea don Fernando de Castro con caualleros suyos e otros vasallos del rey”⁴⁵⁸. Tamén estaba no sitio de Murviedro D. Albar de Castro: “E dexo en Monuiedro por fronteros de valencia e para defender la dichha villa por mayor a D. Gómez Pérez Pórrez, prior de S Iohan e

⁴⁵³ J. B. Sitges, *La mujeres del Rey don Pedro*, p. 132.

⁴⁵⁴ Pedro López de Ayala, *Cronica del rey D. Pedro*, ano 7º, capítulo VI p. 81/82. Segue a Ayala: Juan Catalina García, *Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrrique II* en *Historia Genetal de España*, PP. 99/100.

⁴⁵⁵ Carlos V deseguida romperá a paz de Bretigny cos ingleses para reanudar a guerra. Pola súa parte, Pedro I asinara con Eduardo III un tratado de paz e cooperación en 1362 o que o sitúa contra os franceses que pola súa parte, apoian a Enrique de Trastámara (J. Valdeón, *Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara*, p. 93)

⁴⁵⁶ Pero López de Ayala, *Crónica del Rey don Pedro*, ano VIII, Cap. IV, p 180

⁴⁵⁷ J. Rodríguez Velasco, *El debate sobre la caballería en el siglo XV*, PP. 11 e 299

⁴⁵⁸ Pedro López de Ayala, *Cronica del rey D. Pedro*, ano 15, Cap. I, p. 142

otrosi dexo y con el muy grande caualleros ca dexo a don Alvar Pérez de Castro...e otros muchos caualleros e escuderos... e el rey fuese para Sevilla”⁴⁵⁹. Debemos entender que, entre os escudeiros citados por Ayala está o de Andrade, enrolado na guerra na procura de acrecentar sona e fortuna. Porque xa nas *Partidas*, ó par que poñían o seu énfase na lealdade ó seu señor, insistíase en que esa lealdade iba unida ó acrecentamento da súa “honra”: “*Señaladas cosas mandaron los antiguos que guardasen los caualleros...E son aquellas q ...juran quando reciben ordê...que non dubdarâ de morir por su señor...Mas acrescentando su tierra, e su honra, quâto mas pudieren, et supeirê*”⁴⁶⁰. Por iso, como teremos ocasión de insistir mais adiante, aínda que neste caso ó señor sexa o Rei, vaise abrindo paso un concepto de lealdade, unido unicamente ó acrecentamento patrimonial, o que deixará en segundo lugar o concepto de lealdade que, en realidade, está no xerme da cabalería. Recordemos aquí que Guillermo o Mariscal non chora a seu propio pai que non lle deixou nada en herdanza; en cambio chora á seu irmán, morto sen descendencia, o que converte o Mariscal en herdeiro seu⁴⁶¹.

O irmán de Fernán Pérez, Nuño Freire de Andrade, ponse ás ardes dos reis de Portugal, Pedro I e Fernando I, chegando a ostentar o grao de mestre da orde de *Christus*⁴⁶²; o seu outro irmán, Lopo Núñez, faise vasalo do bispo de Mondoñedo⁴⁶³, como deseguida veremos facer tamén ó propio Fernán. É a forma da facer fortuna e gañar *honra*, facerse vasalo dun señor e, se o a ocasión se brinda, buscar na milicia a fortuna con que mellorar a condición social. É o que fai Fernán Pérez de Andrade na campaña de Aragón onde recibe en abril de 1364 o privilexio de Murviedro polo que o rei Pedro concede á Fernán Pérez de Andrade a freguesía de Narahío: *Por faser bien e merçed a vos Ferrant Péres de Andrade, mio vasallo, por muchos, buenos et leales seruizios que me auedes fecho et façedes de cada día, douos en donación, por juro de heredit, para siempre jamas, la feligresía, et Santa María de Naryo, que es en Gallisia, en la jurisdicción de Puentes Deume... que lo ayades por mayoradgo*⁴⁶⁴.

⁴⁵⁹ Pedro López de Ayala, *Cronica del rey D. Pedro*, ano 15, Cap. I, p. 142

⁴⁶⁰ *Partidas*, 2, 21,21

⁴⁶¹ G. Duby, *Opus Cit.* p. 83

⁴⁶² Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Edição crítica de Giuliano Macchi, , Lisboa, 2004, XCIX, 30, p. 352

⁴⁶³“... que eu o dito Lopo Nunes perga as terras subscriptas que o dito Lopo Nunes teno de uso o dito Sennor obispo et da Iglesia de Mendonnedo as quaes son do Couto de Poroës et os dereitos da prouança de Montouto dauondant et os dereitos que uso e a Iglesia de Mendonnedo auedes en Castro Mayor et enna Iglesia do dito Lugar de Castro Mayor et todas outras cousas que teuer de uos...” (Enrique Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do Arquivo da catedral de Mondoñedo*, nº 108, PP. 173/4)

⁴⁶⁴ O suposto orixinal atópase no Arquivo dos Duques de Alba ou do pazo de Liria. (A.D.A, Lemos, Andrade. C. 343 -7). A Martínez Salazar, (R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*,caixa 106/21, transcripción manuscrita), transcribe o documento incluíndo Pontedeume e Vilalba pero sen comentario crítico algún. Na edición que realiza L.V Díaz Martín, (*colección...* nº 1247), insértase o documento do A.D.A como orixinal sen ningunha aclaración técnica. R.A.H, *Col. Salazar*, M -48, f 102 -103, copia autógrafa. GARCÍA, J. Catalina, (“Castilla y León durante los

O citado privilexio é un tanto polémico porque o documento cuxo suposto orixinal se atopa no arquivo dos Duques de Alba engade á freguesía de Narahío as de Pontedeume e Vilalba, liña que sen comentario crítico seguen algunhas publicacións, como a recen do profesor Díaz Martín, o que ó noso parecer, resulta inadmisíbel polo que logo veremos. En cambio na colección Salazar y Castro que si inclúe algún comentario crítico, alúdese o único obxecto da doazón, a freguesía de Santa María de Narahío⁴⁶⁵, liña que segue Catalina García no seu rexesto de documentos de Pedro I⁴⁶⁶.

Afirmamos que é inadmisíbel que Pedro I incluíra no privilexio de Murviedro, Pontedeume e Vilalba por múltiples motivos. En primeiro lugar o documento, do A.D.A, que algúns cualifican de orixinal, como Díaz Martín, amosa moitas irregularidades entre elas que non usa o plural nin cando fala dos tres supostos obxectos da doazón “...douos en donación, por juro de hereditat, para siempre jamas, la feligresía de Villalba, Puente Deume et Santa María de Naryo”. En esta e en tódalas demais cláusulas, usa o singular. O aparello de confirmantes é excesivamente voluminoso e inclúe nomes errados como Juan Alfonso de Benavides que Morre no cárcere, en Almodovar del Río por entregar o castelo de Segorbe en 1359⁴⁶⁷ ou como o bispo de Lugo, frei Afonso que, en realidade era frei Pedro, coñecido moi ben polo Rei e pola súa corte porque era seu confesor. Desde o punto de vista formal tamén vemos numerosas irregularidades. Comparamos o documento con outros orixinais en pergamiño Pedro I⁴⁶⁸ entre os que, sobre todo naqueles que se conservan en bo estado hai coincidencias, como o crismón que aparece policromado e con

reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”. En: *Historia General de España*, 40, rexesta documental sobre Pedro I, número 319 ,quen, segue a liña de Salazar y Castro, citando só como obxecto de doazón a freguesía de Narahío. Tamén tocaron o tema López Ferreiro,(*Historia*, VI, p. 181, nota 1) sen aludir ó carácter do documento

⁴⁶⁵ R.A.H, *Col. Salazar y Castro*, M - 48, f 102 - 103 v, copia

⁴⁶⁶ J. Catalina García, “Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”. En: *Historia General de España*, 40, Rex. N° 319

⁴⁶⁷ P. López de Ayala, *Crónica del Rey don Pedro*, ano 16(1365), Cap. II, PP. 145/146. Díaz Martín, *Pedro I*, 1350-1369, p. 273.

⁴⁶⁸ A.H.N, *Clero. Monfero*, Caixa 506, n° 16-2 do 20 de outubro de 1351 (Era 1389), Valladolid. Confirmación de privilexios por parte de Pedro I á Monfero. Traslado 16 de agosto de 1380 (Era 1418) (A.H.N, *Clero. Monfero*, Caixa 506, n° 17, 1 -2 do 8 de novembro de 1358). Confirmación de tódolos privilexios (A.H.N, Caixa 506, número 18, 1 e 2). Ningún destas documentos amosa similitudes co documento do privilexio de Murviedro no tocante a firma xa que non teñen nin aparello confirmante nin signo rodado nin crismón. Outros documentos cos que o comparamos son: A.H.D.S, *Fondo xeral*, serie privilexios reais, pergamiño, n° 4 (14); A.H.D.S, *Serie privilexios en pergamiño*, 1.2.1.17. Pergamiño de gran formato (60 x 40 cm.) en bo estado; A.U.S, *Fondo antigo de San Mariño Pinario*, serie “documentos soltos”, número 29. Pergamiño orixinal, minúscula diplomática. Sen signo rodado nin crismón (Sinatura orixinal: Mazo 85, número 59); A.H.M.C, serie privilexios, número 20. Todos eles foron emitidos no reinado de Pedro e, en ningún deles aparecen similitudes co privilexio de Murviedro que ten en branco o crismón e o signo rodado amén doutras anomalías como a firma do Rei

inscricións, o mesmo que o signo rodado con algunha outra coincidencia como separar as columnas de confirmantes con liñas policromadas a modo de caíadas, ningunha de cuxas cousas aparecen no privilexio de Murviedro. A firma do rei Pedro I non aparece en ningún dos documentos consultados nin coa mesma tinta nin co mesmo formato. No mesmo senso a letra, minúscula diplomática, letra dos privilexios non nos indica nada porque se usa durante mais de dous séculos para os privilexios reais e que calquera escribían dominaba.

Todo elo lévanos á conclusión de que se trata dunha copia na que se incluíu por error ou por interés ás supostas freguesías - alomenos Pontedeume era vila con xurisdición sobre varias freguesías: *Porque los omes de la tierra de pruços et de beçoucos et de la feligresías que dizen de sancta maría de centronna...et sayoane de pineiro et santiago de frança, et san salvador de maninos, et san jurjo de magalofes et... et santiago de perlio et santa maría de nareyo, se nos enviaron querellar*⁴⁶⁹ - ou, simplemente, pode tratarse dun documento orixinal como afirma Díaz Martín, pero manipulado o que explicaría as contradicións entre o obxecto da doazón, tres freguesías, e o singular empregado en tódalas cláusulas.

Por outra parte, non hai ningunha constancia documental que Fernán Pérez de Andrade actuara como señor de Pontedeume e Vilalba antes de recibir estas en doazón de Enrique II en 1371 e 1373 respectivamente, algo absolutamente congruente coa política de Pedro I de non conceder con prodigalidade o señorío sobre vilas e cidades⁴⁷⁰. E mais, en 1373, cando se lle doa Vilalba ó de Andrade se afirma: “*damosvos por juro de heredad para agora e para seinpre jamas, para vos e para vuestros herederos e para los que de vos vinieren et lugar de Villalba, el qual fue de Don Fernando de Castro...*”⁴⁷¹, algo inexplicable se fose do de Andrade. Pero é mais, aínda en 1374,

⁴⁶⁹ A. López Ferreiro, *Colección diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, 1901, nº 34, PP. 161- 169. Foro de Benavente outorgado a Pontedeume en 1270. Coñecemos este documento a través da ratificación de Alfonso XI realizada en Santiago de Compostela o 24 de xullo de 1345. Aínda en 1689 Pontedeume se compoñía de 11 freguesías segundo os arquivos da vila eumesa. (A.M.P, carpeta 109 , 18)

⁴⁷⁰ Dos catro volumes de documentos que nos aporta o profesor Díaz Martín, moi poucos, arredor de 15, e sempre a personaxes relevantes do seu entorno, lles concede señoríos sobre vilas e cidades. Dos privilexios de nova creación concedidos á nobreza que leven incluído o señorío sobre espazo urbano, solo podemos citar o concedido en Sevilla o 27 de outubro de 1350 a Diego González de Oviedo; o concedido a Diego Gómez de Toledo, notario maior do Reino o 15 de agosto de 1352; a María González, mór de María de Padilla o 3 de agosto de 1353; o concedido a Juan Alfonso de Benavides, Xustiza Maior da casa do Rei o 10 de novembro de 1354; o concedido a Pedro González de Mendoza o 2 de maio de 1355(portádego de Guadalajara)); a María de Padilla, o 5 de maio de 1355; a Alonso Pérez de Tejada, o 10 de agosto de 1355; a raíña de Aragón, dona Leonor, tía do Rei; Mota e Requena; ó infante de Aragón, don Fernando, a vila de Torrijos; á Diego Pérez Sarmiento a vila de Castrojeriz; a Lope López de Haro, varias vilas e os concedidos a Íñigo López de Orozco(1362), Pedro González de Mondoza(1366) e Fernando de Castro(1366). En total de 1475 documentos, son 15 privilexios que implican señorío sobre espazo urbano, algúns deles parcial.(L.V Díaz Martín, *colección diplomática de Pedro I de Castilla*, 1, p 158, 3, nº 748, nº 83, nº 908, nº 927, nº 928, nº 946, nº 970, nº 973, nº 1056; 4, nº 1363, nº 1185, 1335 e 1342)

⁴⁷¹ R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, f. 77 r -78 v.

don Fernando de Castro, manifestando o seu señorío sobre Vilalba e a súa terra, asina en Baiona un privilexio nomeando alcalde de Vilalba á Diego Fernández, seu escudeiro⁴⁷².

Polo tanto, debemos concluír que o privilexio de Murviedro concede a Fernán Pérez de Andrade, unicamente o señorío da Freguesía de Narahío⁴⁷³, que non era pouco porque a tal freguesía contén o castelo do mesmo nome dende o que, o ata agora señor de Neda, domina a ría de Xubía como titular dun señorío que inclúe as freguesías doadas no privilexio de Monforte, ademais das propiedades que proceden do patrimonio da familia, todo elo a título hereditario en réxime de morgado coa única condición de que “...la aya (a freguesía de Narahío) *et herede por mayorazgo qualquier vuestro fijo o fija legítima...*”.

Por estes mesmos anos, Fernán Pérez *O Boo*, segue incrementando o seu volume de achegas patrimoniais, sobre todo incrementando as súas xa intensas relacións coas institucións eclesiásticas⁴⁷⁴ e monásticas⁴⁷⁵, pero deseguida o imos ver tomando decisións transcendentais para a súa vida e para *honra* da súa familia e liñaxe.

O cambio de lealdade de Fernán Pérez.A pesar de que durante estes anos a súa vida político-militar estea pouco documentada, todo parece indicar que entre 1365 e 1366, Fernán Pérez de Andrade, pásase definitivamente ó lado do Príncipe Bastardo, do que se converterá no máis fiel aliado en Galicia a partir de 1366 e un dos principais rivais de don Fernando de Castro, que en xuño dese ano fora nomeado Conde de Trastámara por Pedro I⁴⁷⁶. O abandono por parte do rei Pedro da escena da batalla, unido a presión militar e psicolóxica de don Enrique, aliado do rei aragonés e do mercenario francés Beltrán Du Guesclin, debeu ser decisiva para que o de Andrade, moi cauteloso ata entón, cambiase de bando. Este cambio debeuse producir

⁴⁷² A.D.A, *Sección Lemos*, C. 344 -1(1 e 2). O pergamiño ten o selo do citado conde cos roeis dos Castro e está asinado por Don Fernando. Ver anexo I

⁴⁷³ Coinciden coa nosa afirmación María Xesús Vázquez, (“aportaciones al estudio de la nobleza gallega en el Medievo: la Casa de Andrade” *Estudios Mindonienses*, nº 6, Ferrol, 1990, p.799), e María Inés Harzolio, (“Apuntes sobre las rentas de los señoríos gallegos de los siglos XIII al XV!”, anexo de *Cuadernos de Historia de España*, Buenos Aires, 1998)

⁴⁷⁴ E Cal Pardo, *El monasterio de San Salvador de Pedroso*, apéndice documental, nº 24, PP. 259/60.

⁴⁷⁵ A.H.D.S, *San Martín*, C. 33 - Tombo XIV, M 73, nº 13, f. 256 v. Ed. M. Lucas Álvarez, *Archivo del Monasterio de San Martiño de Fora ou Pinario de Santiago de Compostela*, II, San Nicolás e San Salvador de Cines, nº 161, p. 1072). O documento leva a data de 1405, sen dúbida unha errata do compilador do tomo. A última vez que aparece na documentación Sancha Rodríguez é de 1371, polo que é de supoñer que confundiu *era* con *ano*. Por iso o datamos en 1367.

⁴⁷⁶ A pesar de que López Ferreiro, *Historia de la Iglesia de Santiago*, 1903, VI.p.146.// R.A.H, *Colección Salazar*, M -1, f. 55 r -56 v (Copia), Ed. A López Pelaez, *Los beneditinos de Monforte*, Apéndice III, PP. 180 -182. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, núm. 20, p. 41.-P. López de Ayala, *crónica del rey don Pedro*, ano 17, Cap. XII, p.153.

precisamente coa caída en mans do rei de Aragón da vila de Murviedro en setembro de 1365⁴⁷⁷, despois de que se lles acabaran os alimentos ós que defendían a vila.

No proceso de rendición da praza, segundo Ayala, xogou un papel esencial o conde Enrique⁴⁷⁸: “...E el conde don Enrrique, que y era, començo a tratar con los caualleros que salieron de Muniuedro... E los que salieron de Monuiedro oyeron e sopieron todas estas cosas que el dicho Conde les dixo...e los mas caualleros e escuderos que en Monuiedro estudieron, assegararon sus fechos con el Conde don Enrrique e ficaron suyos⁴⁷⁹”. Se lemos detidamente o parágrafo da crónica de Ayala, poderemos explicarnos as causas do cambio de lealdades do aínda escudeiro de Andrade, que ata o momento dera sinais suficientes para amosar que a súa lealdade estaba con quen mellor garantira as mercés recibidas así como a promesa de recibir outras novas, que o bastardo lles ofrece ós que defenden Murviedro

Sen embargo, o cambio de alianzas, non está totalmente documentado ata 1369, pero debeuse producir entre finais de 1365 ó que pertencen ós feitos narrados no fragmento anterior e o verán de 1366 no que tradición sitúa ó de Andrade en Lugo⁴⁸⁰, ó lado do conde Enrique, xa proclamado rei de Castela en Burgos, o 5 de Abril de 1366⁴⁸¹ e en contra don Fernando de Castro que resiste ata que o Bastardo abandona Lugo a comezos de novembro, despois de chegar a un acordo co *rico-home* galego parapetado detrás das murallas da cidade⁴⁸². Por outra parte, diante da derrota do seu patrocinador en Nájera - 3, abril de 1367 - e diante do puxante *petrismo* de Fernando de Castro⁴⁸³, Fernán Pérez, busca apoio fronte á incertidume do desenlace da guerra civil e dos posibles problemas de futuro que lle podían carrear a derrota do Bastardo; neste senso, o 20 de maio de 1368, en pleno dominio de Galicia polo *petrismo*, Fernán Pérez, como un ano antes fixera seu irmán Lopo Núñez, entrégase en vasalaxe ó bispo don Francisco de Mondoñedo, un declarado *enriquista* - *Fernan Perez d'Andrade, fillo de Roy Freyre d'Andrade*,

⁴⁷⁷ Julio Valdeón, *Don Pedro I de Castilla y Enrique de Trastamara*, p. 114

⁴⁷⁸ Pedro López de Ayala; *Crónica del rey don Pedro*, ano 16, cap. II, p. 145.

⁴⁷⁹ Fernão Lopes, *Crónica de D. Pedro I*, Cap. XXXVI, PP. 169 e SS.

⁴⁸⁰ Antonio Couceiro Freijomil(*Historia de Pontedeume*, PP. 125/126) recolle o romance de Victorino Novo relativo á presenza en Lugo dos dous Fernandos: *allí en la sangrienta liza / al hallarse dos gallegos / por no prolongar mas la lucha / ni ensangrentar mas el suelo / , se alejó el uno del muro / y aquietó el otro el acero / y los dos para la Hiastoria / una página escribieron.*”

⁴⁸¹ Pedro López de Ayala, *Crónicas*; “ Crónica del rey don Pedro”, ano 17, Cap. VII, PP. 319, 320.

⁴⁸² P. López de Ayala, *crónica del rey don Pedro*, ano 17,Cap. XVIII, PP. 146/147. Recollen o citado acordo B. Vicetto(*Historia de Galicia*, V, Ferrol 1872/, PP. 353 e SS)e.Antonio Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume e da súa comarca*, PP. 125/126.

⁴⁸² Pedro López de Ayala, *Crónicas*; “ Crónica del rey don Pedro”, ano 17, Cap. VII, PP. 319, 320.

⁴⁸³ Pedro López de Ayala, *Crónica del rey D. Pedro*, ano 17, Cap. VII, p. 150)

que foy outorgome por basallo boo et leal do onrrado Padre et Senor don Francisco... bispo de Mendonnedo -⁴⁸⁴, o que nos indica con claridade cal era a adscrición política do personaxe neste momento, do que se declara bo e leal vasalo para defendelo contra calquera ameaza, incluso *comme para serviço del Rey*, o que, dado que o bispo era *enriquista*, o converte e seguidor indiscutible de Trastámara. Pero aínda así engade unha reserva á súa lealdade, *salvo contra o Senor, cuyo basallo eu seia*, o que alude por un lado ó carácter reservado e cauteloso do de Andrade e por outro, á posibilidade dun vasalaxe con alguén contrario e superior ó propio bispo, como o Rei. Pero, o de Andrade, que case sempre citou ó Rei Enrique nos seus agradecementos, neste caso só cita ó Rei, nun momento en que había dous reis en Castela⁴⁸⁵. O carácter cauteloso do de Andrade queda aquí ben patente.

Tódolos indicios, aínda que non estean taxativamente documentados, apuntan á que o noso protagonista pasase ó petrismo a finais de 1365 coa caída de Murviedro, como xa apuntamos mais arriba, baixo a presión do conde Enrique, quen lles promete respectar e ampliar privilexios anteriores, aínda que foran concedidos polo seu antagonista, Pedro I. O feito de que non apareza nas crónicas, débese por unha parte ó seu comportamento, particularmente *discreto* nestas situacións delicadas, e por outra, á que aínda era un escudeiro que, polo regular, solo saen nestes escritos en casos moi sinalados ou de forma xenérica, como vemos en Ayala en numerosos pasaxes nos que os escudeiros so se citan en cantadas ocasións.

Sen embargo, o 20 xaneiro de 1369, aparece claramente citado entre os nobres galegos que o arcebispo de Santiago, Rodrigo de Moscoso convoca, para que acudan en defensa do Rei, ameazado de novo por Enrique de Trastámara e as brigadas brancas de Du Guesclín. No documento publicado no altar maior da Igrexa de Santiago especificase que a convocatoria é a reiteración doutras anteriores non atendidas polos aludidos - *Vos non lo quisistes hacer*⁴⁸⁶ -, o que proba, se algunha dúbida houbera, que o de Andrade xa era *enriquista* desde antes. Dous meses mais tarde, na noite do 22 ó 23 de marzo de 1369⁴⁸⁷, prodúcese o magnicidio de Montiel co asasinato a traizón de Pedro I no que algúns autores, como veremos, fan participar á Fernán Pérez.

De Montiel ó señorío de Pontedeume e Ferrol. A traxedia de Montiel foi narrada basicamente por tres cronistas: un castelán, Pero López de Ayala que chegaría a ser chanceler do reino, amén

⁴⁸⁴ “A.C.M, *mosteiro de Pedroso*, armario nº 8, nº 24 // A.H.N, *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 21.

⁴⁸⁵ Ver nota anterior

⁴⁸⁶ A. López Ferreiro, *Historia...*, VI, PP. 135/136 e 184.

⁴⁸⁷ Pedro López de Ayala, *Crónica del Rey don Pedro*, ano 3 do rei Enrique, Cap.VIII, PP.197/198

doutros moitos cargos e privilexios que acadou cos Trastámara; un francés, Jean Froissart ó servizo dos ingleses que dominan por esa época boa parte de Francia, admirador da cabalería e dos cabaleiros de ámbolos dous bandos e que escribe de oídas, e polo cronista portugués Fernão Lopes, este último resume as dúas crónicas principalmente a de Ayala con algunhas aportacións propias⁴⁸⁸. Os tres son autores contemporáneos ós feitos narrados. Todos coinciden en que don Pedro morreu a mans do seu irmán bastardo, Enrique, pero con axuda de terceiras persoas e aquí está o problema; cada un bótalle a culpa desa axuda á un cabaleiro diferente e cronistas posteriores, que logo veremos, culpan desa axuda á Fernán Pérez de Andrade.

Ayala, como bo cabaleiro de Castela, bótalle a culpa a un francés, Duglesclín quen armaría a celada para atraer traizoeiramente á don Pedro á súa tenda, deixando claro que na morte do Rei que lle dá seu irmán bastardo, Enrique, participan outros cabaleiros dos que intenta escapar: “...Quando esto vio el rey Pedro...quiso cavalgar...e uno de los que estaba con mosén Beltran travó del, e dixole: ¡esperad un poco ¡.... E Túvole e non le dexó partir...E nntonce el rey don Enrique conoscióle, e fíriole con una daga por la cara: e dicen que amos a dos...cayeron en tierra, e el rey don Enrique lo firio estando en tierra de otras feridas. E allí morio el rey Don Pedro...”⁴⁸⁹. No texto de Ayala, como acabamos de ver, fálase da participación de terceiras persoas pero salvagarda a fortaleza do seu Rei, cousa que non fan os outros cronistas⁴⁹⁰.

Froissart, un francés, que redactou as súa crónicas arredor de 1378, nove anos despois da traxedia de Montiel, bótatelle a culpa a un aragonés, o vizconde de Rocaberti⁴⁹¹. Este autor narra como don Pedro, aconsellado polos seus, intentaba fuxir, sendo descuberto por Begue de Villaines á quen o Rei se entrega prisioneiro, pedíndolle que non o deixe en mans de seu irmán bastardo. Villaines narra Froissart - conduciuno á tenda do vizconde de Rocaberti a onde chegaron deseguida, o propio Vizconde e Enrique de Trastámara contra quen, tan pronto o viu se abalanzou Pedro I - afirma o cronista francés - feríndoo ata que Rocaberti o colle por un pé e pono por debaixo de Enrique que deseguida o asasinou cun coitelo castelán e outros o axudaron a rematalo⁴⁹². Fernão Lopes, en coincidencia parcial con Froissart, alude á *que El-rei dom Pedro, quando sse vio em poder de seu irmaão, e como era traido d’aquella guisa, que sse lançou a ell rrijamente dizendo: ¡Oo treedor, aquí estas tu¡; e como homem de gran coração quisera-lhe dar com hũa daga*

⁴⁸⁸ Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, XXIII, 70, p. 83

⁴⁸⁹ Pedro López de Ayala *Crónica del rey D. Pedro*, ano III do rei Enrique II, Cap. VIII, p. 197.

⁴⁹⁰ “Amigos, vos sabedes bien que yo soy un caballero vasallo del rey de Françea, mi sennor, e su natural e por su mandato so venido aquí a servir al rey don Enrique...” (Pedro Lopez de Ayala, *Crónica del rey D. Pedro*, ano III do Rei Enrique II, Cap. VIII, p. 196)

⁴⁹¹ Jerónimo Zirita, *Anales de la Corona de Aragón*, IV, PP. 590/591.

⁴⁹² Jean Froissart, *Crónicas*, Tradución V.Cirlot y J.E. Raíz Domenec, Madrid, 1988, p. 273

que lhe ja tomada tinham, pero un cabaleiro castelán, chamado Fernán Sánchez de Thoar, librou a este dunha morte segura: *Em outra maneira, sse os leixarom ambos, cre-sse todavía que el-rrei dom Pedro matara seu irmão...auido por boom e ardido cavalleiro*⁴⁹³. Nada se di entón da participación de Fernán Pérez de Andrade na morte do Rei Pedro, pero as contradicións entre os cronistas deixan en suspense a identidade dos intervincentes necesarios na morte do rei lexítimo, deixando en moi mala situación - niso hai coincidencia - a competencia cabaleiresca do Príncipe Bastardo.

En xeral, as crónicas citan solo ós grandes señores ou á aqueles que realizan grandes fazañas. O de Andrade era un aínda escudeiro e, que saibamos, non realizara feitos de renome ata o momento, salvo que eses feitos sexan inconfesables, como podería ser a participación na traxedia de Montiel.

Das crónicas citadas, a pesar de non aclarar dun xeito concluínte – mais ben parecen querer confundir - cantos foron realmente os participantes en feito tan oprobioso, ademais do rei Enrique, podemos deducir que na morte do rei participaron varios cabaleiros dos que cada cronista cita ós que considera mellor a súa posición⁴⁹⁴. No que si, todos coinciden é en que a morte do Rei foi produto dunha celada na que participaron moitos. Sen embargo, como xa se anotou, hai unha diferenza considerable, que define á *Crónica* de Ayala como parcial, xa que este é o único que defende unha certa valentía de Enrique II fronte a seu irmán Pedro, mentres Froissart e Lopes deixan claro que se non houbera intervención de terceiros, o rei morto sería Enrique.

Foi Molina, recollendo entre outras fontes a tradición popular galega, o primeiro en afirmar que o de Andrade fora o autor da frase inculpatória, engadindo que era moito máis propia do de Andrade que do francés⁴⁹⁵. Di Molina:⁴⁹⁶ “ *Este linaje de los Andrade es de los más ilustres deste reino, y entre ellos ovo aquel buen caballero que llamaron Fernán Péres de Andrade el Bueno, el cual, siendo muy privado del rey don Enrique el Bastardo, en una batalla... con el rey don Pedro su hermano, estando este rey caído en tierra el don Enrique, y don Pedro sobre él, ya para le matar, se hallo alli este Fernan Pérez, el cual diciendo; “Yo no quito ni pongo rey, mas ayudo a mi*

⁴⁹³ Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. XXIII, 70, p. 83

⁴⁹⁴ J Catalina García, “Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”, en *Historia Genetal de España*, I, PP. 428/429).

⁴⁹⁵ Manuel Murguía, *Historia de Galicia*, II p. 1160

⁴⁹⁶ Expresado en versos polo propio Molina, a imputación rezaba así: “*La casa de Andrade también os lo digo/ para que su hecho también se publique/ que un muy privado del rey D.Enrique / contra D Pedro su hermano y abrigo, / en una batalla le fue tal amigo / que viéndole estar caído le quiso / dar tal ayuda, socorro y aviso / que dando la vuelta mató a su enemigo.*” (Bartolomé Sagrario Molina, *Descripción del reinio de Galicia*. Texto escrito en Mondoñedo en 1550. Edición crítica de J. Antonio Parrilla de 1998, p. 150.)

señor, tomo el brazo al don Enrique, el cual, dando la vuelta sobre su enemigo y hermano, el rey don Pedro, le mató...”

Molina, que escribe 180 anos despois de Montiel, atribúe ó de Andrade o papel que segundo Lopes de Ayala e Froissart xogaron outros cabaleiros, especificados e anónimos. Neste senso, Frei Felipe de la Gándara, que non parece copiar á Molina, recolle a atribución de que Fernán Pérez participa na morte de don Pedro I, afirmando que a concesión da fortaleza de Narahío, que era de Gonzalo Piñeiro, deulla Enrique II a Fernán Pérez pola súa intervención ó seu favor en Montiel, dentro da tenda de Beltrán Du Guesclín(*Beltrán Cucliu*): “*Allóse con el en la tienda de Beltran Cucliu quando los dos hermanos lucharon i aviendo caído debaxo dizen los Gallegos, que fue Fernán el que los varajò y puso encima à D.Enrique diziendo: io no quito Rei, ni pongo Rei, pero libro a mi señor*”⁴⁹⁷.

O meu entender, as versión dos cronistas citados son coincidentes en partes substanciais xa que todos afirman que na morte do rei participaron, ademais do Príncipe Bastardo, terceiras persoas entre as cales Molina e Gándara identifican ó de Andrade. Pensemos que os Trastámara destruíron unha boa parte da documentación da época de Pedro I, sobre todo a relativa ós asuntos públicos, especialmente da chancelería, reprimindo sen contemplacións todo aquilo que soase a lexitimismo o que explicaría que a versión que nos ofrece Molina só pervivese a nivel de tradición popular ou en relatos hoxe descoñecidos ós que deberon ter acceso os dous cronistas, que escribiron as súas crónicas cando xa desaparecera a dinastía de Trastámara e a casa de Andrade se fusionara coa de Lemos⁴⁹⁸ polo que non se nos ocorre motivación algunha para prexudicar o bo nome dos Andrade.

Todo o anterior, anímanos a concluír que, o de Andrade, efectivamente tivo algo que ver coa morte de don Pedro I, e que esta morte produciuse de forma aleivosa e sañuda, de xeito mais traizoeiro que cabaleiresco, incluso se chega a afirmar que lle cortaron a cabeza e o seu corpo foi exposto para ser escarnecido⁴⁹⁹.

⁴⁹⁷ Gándara, *Armas..* Cap. XVIII, p. 304

⁴⁹⁸ Tamén afirman a participación do de Andrade na Morte de Pedro I, Argote de Molina e Pedro Lezcano (Cit.Crespo Pozo, *Blasones y linajes de Galicia*, Santiago, 1962, II, p.76).Couceiro Freijomil, citando á Murguía, limítase a recoller a tradición anterior e o feito de que a frase á que aludimos máis arriba, parece máis propia do de Andrade que do francés. En troques, máis adiante, afirma que ese feito non iba co carácter do de Andrade e que, Molina non ten bases para soste tal afirmación. Outros historiadores locais como Montero Aróstegui ou Martínez Santiso, limítanse a citar o feito de que algúns historiadores atribúen ó de Andrade unha actuación decisiva no fratricidio de Montiel a favor de Enrique de Trastámara, poñendo na súa boca a frase arriba aludida.

⁴⁹⁹ Coinciden neste aspecto García de Salazar (*Bienandanzas y Fortunas*) e o *Cronicón Conimbricense*, escrito nom moito mais tarde(1404) dos sucesos de Montiel; tamén coincide un autor anónimo catalán , contemporáneo de Don Pedro e don Enrique, citado por Zurita. (Jerónimo Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, IV, PP. 590/591).

Avalan a teoría da participación do de Andrade na morte do Rei, non só as fontes arriba citadas, senón, sobre todo, reiteramos, o feito de que un fidalgo de liñaxe mais ben modesta, un *escudeiro* sen unha gran fortuna, fose agasallado con privilexios propios dun *rico-home*, sen que coñezamos feitos de guerra ou de calquera outra natureza á el atribuídos que xustificasen tal enriquecemento.

Por outra parte nas fundacións que o de Andrade realiza, garda sempre memoria do seu mentor Enrique II, preferindo aplicar as misas das fundación pola alma do Rei que pola súa propia familia, incluída a súa primeira muller xa falecida, o que podería falarnos dun sentido de culpa compartida, ademais do agradecemento polas mercés recibidas; vexamos como exemplo, a fundación do convento de Montefaro: *Sepades que yo vi vuestra petición en la que me enviastes pedir en como vos por servijio de Dios mandastes faser a vuestras propias despensas un monaterio que ha de nombre Santa Catalina de Chanteyro para veynte fryres de la tercera orden de Sant Francisco de los de la mejor vida que podistes aver para cantar misas por las animas del rey Don Enrique mio abuelo*⁵⁰⁰. Algo parecido vemos nas condicións que Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, pon ó mosteiro de Monfero para a fundación da granxa de Saa, coas propiedades que o de Andrade cedeu ó citado mosteiro en Ortigueira: *Et outrosy por condiçon que o dito abade diga ou faga diçer...hũa missa de cada dia para sempre porla anima del Rey don Enrrique e mia e de aqueles a q eu soon teúdo*⁵⁰¹. O mesmo que vemos nunha cláusula do seu testamento en 1397⁵⁰² e na fundación de misas no hospital da ponte do que falaremos mais adiante.

Por outra parte, o feito de que o cabaleiro, que segundo Fernão Lopes participa dun xeito determinante na morte de Pedro I, Fernán Sánchez de Tohar⁵⁰³, fose premiado por Enrique II co título de almirante de Castela, parecen apuntar que, efectivamente este foi un dos cabaleiros participantes no magnicidio no que tamén debeu participar o noso protagonista Andrade.

Non se pode explicar o ascenso tan fulgurante de Fernán Pérez de Andrade III sen un gran acto de heroicidade, que, insistimos, descoñecemos, ou sen unha débeda inmensa de gratitude por

⁵⁰⁰ A.G.S,rgs. VIII-1483, f. 483)

⁵⁰¹ 1395, febreiro, 2; RAG, *Fondo Murguía*, P -1 / 149 e P -1 / 150 , pergamino. (Traslado. 2 de setembro do mesmo ano 1395). // A.R.G, Monfero, *Tumbo do priorato de Saa*, C. 449, FF. 1 e 2, copia en papel. A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Monfero, 4(4), nº 2, papel (Documento completo inserto na acta de nomeamento do encargado de a granxa, Juan da Mariña, o 10 de novembro de 1491.Cit. A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Monfero, *Tumbo Viejo de 1561*.Cit. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puntedeume*, p. 85. Ver rexesto.

⁵⁰² 1397, Febreiro, 23.(Traslado cláusulas, 1400, Setembro, 25). R.A.G, pergamino e copia en papel *Fondo Martínez Salazar*. P -2/15. // A.H.N, *Clero, Monfero*, carpeta 508, nº 7.Ed. Antonio de la Iglesia, *El Idioma gallego*, (T. II.A Coruña, 1886, p. 58) ou en: “Santa Catalina de Montefaro”, *Galicia, Revista Universal de este Reino*, Vol. IV, ano V, 1864.(A.M.C) Ed. J.F. Correa Arias, *Fernán Pérez de Andrade...*, doc. Nº 16.Ver rexesto.

⁵⁰³ Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Capítulos 84 -32, 85 -38, 93 -50 e outros.

parte de Enrique de Trastámara, contexto no que parecen mais cribles as afirmacións de Molina, de Gándara e outros arriba citados. Tanto Gándara como Molina son dous cronistas galegos; non teñen ningún interese nos feitos, como ten Ayala, con grandes cargos na Corte dos Trastámara, ou como ten Froissart, francés ó servizo dos ingleses pero que trata á uns e outros con admiración cabaleiresca, polo que non cita personaxes secundarios; por iso, ofrécennos bastante creto as afirmacións dos dous cronistas galegos, que, por outra parte, se apoian na tradición, polo regular portadora dun compoñente importante de verdade.

A vitoria dos Trastámara e o novo orde nobiliario en Galicia

A vitoria de Enrique II en 1369 modificou por completo a estrutura e os compoñentes da pirámide nobiliaria ó desaparecer, como liñaxe hexemónica dentro da nobreza galega, os Ruíz de Castro e os seus aliados na defensa do lexitimismo, a maioría desposuídos dos seus títulos e posesións, suplantados por partidarios e parentes da nova dinastía ou polos *conversos* á nova situación. Fernando de Castro morrerá no exilio en 1375 e, os seus aliados, agás Diego Pazos de Probén⁵⁰⁴ e Gonzalo Ozores⁵⁰⁵ de Ulloa, non recuperan as posesións.

No condado de Trastámara, Lemos e Sarria, suplanta á don Fernando de Castro, Pedro Enríquez de Castro, sobriño do novo rei, entre 1370 e 1371⁵⁰⁶, casado cunha sobriña do anterior titular da casa de Lemos. Pero, ademais, o novo conde ostenta a perteguería da Igrexa de Santiago ata 1383⁵⁰⁷ e a encomenda da de Lugo, amén doutras prebendas relixiosas posuídas en virtude de dereitos históricos ou por simple usurpación.

Xunto ó conde Pedro, como adiantado maior de Galicia - título que herdarán seus descendentes - e man dereita dos reis en Galicia, temos á Pedro Ruíz Sarmiento e, como toda a nobreza da xeración Trastámara, moi voraz, segundo nos conta un ourensán polo 1371: “*Iten diso e deu en conta que dera ao dito Pedro Sarmiento por tal que lle guardase o viño seu e da dita María do Mato ditos, ditos companas de Pedro Manrique e das suas, hun marco e meo de plata que diso que montara tres mil crusados...*”⁵⁰⁸. Este guerreiro vencedor, xunto á Pedro Manrique de Fernando de Castro en 1371 e o novo conde de Trastámara, impoñen en Galicia un réxime de espoliación atroz contra persoas e institucións, laicas ou relixiosas. Pedro Ruíz Sarmiento

⁵⁰⁴ Recupera os castelo castelo familiar de mans dos Soutomaior(C.Barros, *¡Viva el Rei!*, PP.34 e SS).

⁵⁰⁵ Recupera os bens dos Ulloa de mans do conde Pedro Enríquez

⁵⁰⁶ E.Pardo de Guevara,*Los señores de Galicia*, I, p. 212.

⁵⁰⁷ En 1383, foi desposuído da perteguería polo arcebispo García Manrique acusándoo de roubos, secuestros con rescate, apresamentos, forzamentos de mulleres, forzamento de vilas con rescate, etc.(E.Pardo de Guevara,*Los señores de Galicia*, I, p. 219.

⁵⁰⁸ A. López Carreira, “O traballo da viña nun documento ourensán do século XIV”. *Boletín Auriense*, 18-19(1988-1989), p 166

apodérase das torres de Lugo - aínda as ten en 1379 – e, en maio de 1372, ordena a don Francisco, bispo de Mondoñedo que lle entregue as fortalezas do bispado⁵⁰⁹.

Pero ademais, como un dos guerreiros vencedores da contenda fraticida, Pedro Ruíz Sarmiento irase convertendo en señor territorial, recibindo de Enrique II, a título de señor, posicións estratéxicas para o control de Galicia: en 1372, recibe Burgo de Faro, que era de Fernando de Castro⁵¹⁰ situado nas portas de A Coruña; tres anos mais tarde, o 20 de agosto de 1375, o Rei dálle Santa Marta de Ortigueira e Ribadavia⁵¹¹, dúas vilas dotadas de importante valor estratéxico en Galicia⁵¹². Pero, a pesar de que nestas posesións se suceden varias xeneracións de Sarmiento, a casa patrucial será sempre a de Mucientes, Fuensaldaña e Fuentes de Valdenero en Valladolid e Palencia respectivamente⁵¹³. Finalmente, esta casa de orixe foráneo, acada o 20 de xuño de 1451, na persoa de Diego Pérez Sarmiento II o título de Conde de Santa Marta⁵¹⁴.

Tamén reciben mercés, outro *enriquistas* coñecidos, como Diego López de Zúñiga, ó que Juan II doa a estratéxica posición e señorío de Monterrei que fora tamén da casa dos Castro de Lemos, que, en troques, non fora concedida á Juan Rodríguez de Biedma que a defendera contra don Fernando de Castro, na guerra entre lexitimistas e *enriquistas*, xogando así un papel clave no dominio de Galicia por parte dos últimos. Á Juan de Biedma dálle Altamira como compensación. Con esta doazón, complétase así o dominio dos enclaves estratéxicos de Galicia por parte desta nobreza conquistadora: un parente real, Pedro Enríquez, como conde de Trastámara e pertegueiro de Santiago; un xeneral vitorioso, Pedro Ruíz Sarmiento, como adiantado maior de Galicia e señor dos enclaves estratéxicos de Santa Marta, no norte de A Coruña, Ribadavia no curso baixo de Miño e O Burgo, nas portas da cidade mais importante de Galicia, A Coruña; finalmente, unha familia aliada, tamén foránea, os Zúñiga, como titulares do estratéxico castelo e señorío de Monterrei, na raia de Portugal e dominando ós pasos entre Galicia e a Meseta polo sur.

⁵⁰⁹ Gonzalo Francisco Fernández Suarez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, Santiago, 2002, p. 85

⁵¹⁰ Albalá real do 20 de marzo de 1372. ADMS. –R.M. 302, leg.1, nº 2. Cit. J Valdeón Baroque, Enrique II... ,p 286. Cit. Gonzalo Francisco Fernández Suarez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, Santiago, 2002, pp. 86 e 90.

⁵¹¹ Albalá real do 20 de marzo de 1372. ADMS. –R.M. 302, leg.1, nº 13. Cit. J Valdeón Baroque, Enrique II... ,p 286. Cit. Gonzalo Francisco Fernández Suarez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, Santiago, 2002, p. 86

⁵¹² García Oro, J. *La Nobleza gallega en la Baja Edad Media: La casas nobles y sus relaciones estamentales*, Santiago, 1977, pp. 76-77

⁵¹³ Gonzalo Francisco Fernández Suarez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, Santiago, 2002, pp. 122 e ss. // Por si o arriba citado fora pouco, en convivencia co conde Pedro Enríquez, somete a numerosos abusos ós mosteiros de San Clodio⁵¹³, Oseira⁵¹³, Meira e Pallares, Guntín, entre outros, o mesmo que fai co bispado de Lugo a cuxos clérigos e vasalos lles esixe pagar tributos (Sánchez Belda, *documentos reales...* p 492, 495, 498, 509 e 518).

⁵¹⁴ Albalá real do 20 de xuño de 1451. ADMS. –R.M. 302, ñeg. 1, nº 24. Cit. Gonzalo Francisco Fernández Suarez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, Santiago, 2002, p. 145.

Pero non solo reciben mercés os casteláns. Incluso reciben prebendas os capitáns das *brigadas brancas*, os mercenarios que acompañan a Pedro Manrique e Pedro Ruíz Sarmiento e que ocuparán Galicia ata 1390⁵¹⁵. Entre esas prebendas, a de Pierre de Villaines, que recibe o título de conde de Ribadeo, coa Pobra de Navia, o 20 de decembro de 1369, título que logo venderíaa un terceiro⁵¹⁶. Desta maneira, os títulos señoriais mais importantes e as posicións estratéxicas quedan en mas de señores sen ningún arraigo en Galicia o que supón un primeiro golpe de cara a asimilación deste territorio e reino á coroa de Castela que se irá acelerando durante o século seguinte ata a súa culminación na época dos reis Sabela e Fernando, os dous Trastámaras.

Pero a estratexia dos Trastámara con respecto ó Reino de Galicia require, ademais dos xenerais conquistadores, colaboradores nativos, a *nobreza criolla*, comunmente referidos na historiografía como *nobreza dos cabaleiros*. Aquí caben case tódolos nobres de segunda fila, como os Moscoso e os Ulloa, que recuperan as súas terras e beneficios, os Biedma, que reciben Altamira e, sobre todo os Andrade, os mais favorecidos de todos na persoa de Fernán Pérez.

As mercés de Fernán Pérez. O engrandecemento definitivo da casa de Andrade

Menos de tres meses despois do rexicidio de Montiel, aínda sen resolverse a guerra civil entre trastamaristas e lexitimistas, en xuño de 1369, Fernán Pérez de Andrade inicia a construción do castelo de Nogueirosa, popularmente coñecido como “de Andrade”. É mais, seguro da súa forza, levanta o castelo nos terreos dunha granxa do mosteiro de Sobrado, polo que Prior e convento, requiren xudicialmente para que non usurpe a súa propiedade: *Don Frey Esteban Fernández, prior do dito moestº por sí e en nome do combento do dito moestº que presente está e otorga, disso que á el e ao dito combento era dito que Fernán Pérez de Andrade, escudero, quería facer hum castelo et torres enna pena que chaman Leboredo que he eno couto de Nogueyrosa açerca da Ponte Deume a qual pena, e couto, e logares, e herdades, e señorío, era do dito moestº de Sobrado*”⁵¹⁷. Mentres, prosegue a guerra civil entre os *trastamaristas*, con Enrique II xa encumiado como rei de Castela e os *lexitimistas*, agora baixo a bandeira de Fernando I de Portugal, bisneto do rei castelá Sancho IV, que, entusiasmado polos lexitimistas, sobre todo polos

⁵¹⁵ Luís Suárez Fernández, “Nobreza y Monarquía. Puntos de vista sobre la Historia política castellana en el siglo XV”, *Estudios y documentos. Departamento de Historia Medieval*, Universidade de Valladolid, 1975, p. 23.

⁵¹⁶ Luís Suarez fernández, “Nobleza y Monarquía. Puntos de vista sobre la Historia política castellana en el siglo XV”, *Estudios y documentos. Departamento de Historia Medieval*, Universidad de Valladolid, 1975, p. 23.

⁵¹⁷ R.A.G, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P. 2 / 7. // A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 6(1), nº. 22. Copia de traslado en papel asinada por Frei Basilio Çensenero. // RAG, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/16, transcripción manuscrita de Martínez Salazar. Ed. A.A. Comerma y Batalla en *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*, Ferrol, 1903, pag. 34. Ed. Vaamonde Lores, *B.R..A.G*, VIII, nº 89, p. 107.-Ed. López Ferreiro, *A. Historia...*, VI, apéndice nº XXIX, PP. 135-138.

galegos, enarborando a bandeira da lexitimidade, propónse como aspirante ó trono que consideran vacante desde a morte do rei Pedro⁵¹⁸.

Non dura moito a ilusión do rei portugués porque Enrique de Trastámara, acompañado de Du Guesclín e dos seus acólitos galegos, acode cun gran exército, obrigando a Fernando de Portugal a abandonar a Coruña, deixando como gobernador nela á Nuño Freire de Andrade⁵¹⁹, o mestre da orde de *Christus*⁵²⁰, irmán maior de Fernán Pérez de Andrade, cousa nada insólita nestes tempos de inestabilidade, nos que as familias, neste caso a de Andrade, diversifican as súas lealdades para aproveitar tódalas posibilidades de acrecentar bens e prebendas ou, simplemente, para sobrevivir e manter o *status*. Don Nuño Freire de Andrade gobernará A Coruña alomenos ata o verán de 1371, xa que no mes de setembro dese ano, sabemos que a cidade retorna á coroa de Castela en virtude da paz de Alcoutín⁵²¹, o mesmo ano no que seu irmán, Fernán Pérez, *O Boo* recibe as mais suculentas mercés de man do rei fraticida, que podemos ver no mapa 3 da páxina seguinte e ás que nos imos referir de inmediato.

A derrota dos lexitimistas empezou na batalla de Porto de Bois -Lugo, a principios de 1371 onde, don Fernando de Castro que xa perdera as súas posesións mais emblemáticas foi vencido por Pedro Ruíz Sarmiento e Pedro Manrique⁵²², os dous representantes do trastamarismo en Galicia, obrigándoo a *exiliarse* en Portugal⁵²³. No mesmo ano, asínase a paz de Alcoutín entre Fernando I de Portugal e Enrique II de Castela⁵²⁴ o que deixa ós lexitimistas, exiliados en Portugal, sen líder en sen liberdade de movementos.

⁵¹⁸Pero López de Ayala, *: se aparejaba* (Fernando I) *para facer guerra* (a Enrique II) *diziendo que pues el Rey Don Pedro era muerto, él fincaba por heredero de castilla e Leon, porque era bisnieto del rey Don Sancho de Castilla, nieto de la Reyna Doña Beatriz, que fuera fija del dicho rey don Sancho*”(*Crónica del rey don Enrique II*, Cap. IV-V de 1369, p. 3-4). Fernão Lopes, fai fincapé no carácter heroico de Fernando I que quixo vingar a morte de seu primo Pedro I: “*El Rey (Fernando) disse que de Castella seeria rei quem Deos quisesse, mais que él se trabalharia a todo seu poder de vingar a morte del Rei Dom Pedro, seu primo.*”(F Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. XXV, p. 76)

⁵¹⁹P. López de Ayala, *Crónica del rey don Enrique*, ano 5, Cap. II -5 e ano VII, Cap. I -13

⁵²⁰P. López de Ayala, *crónica del rey don Enrique*, ano V, capítulo I, p. 13. Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, XXX, 35/50, PP. 102/103. Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, I, p. 183.

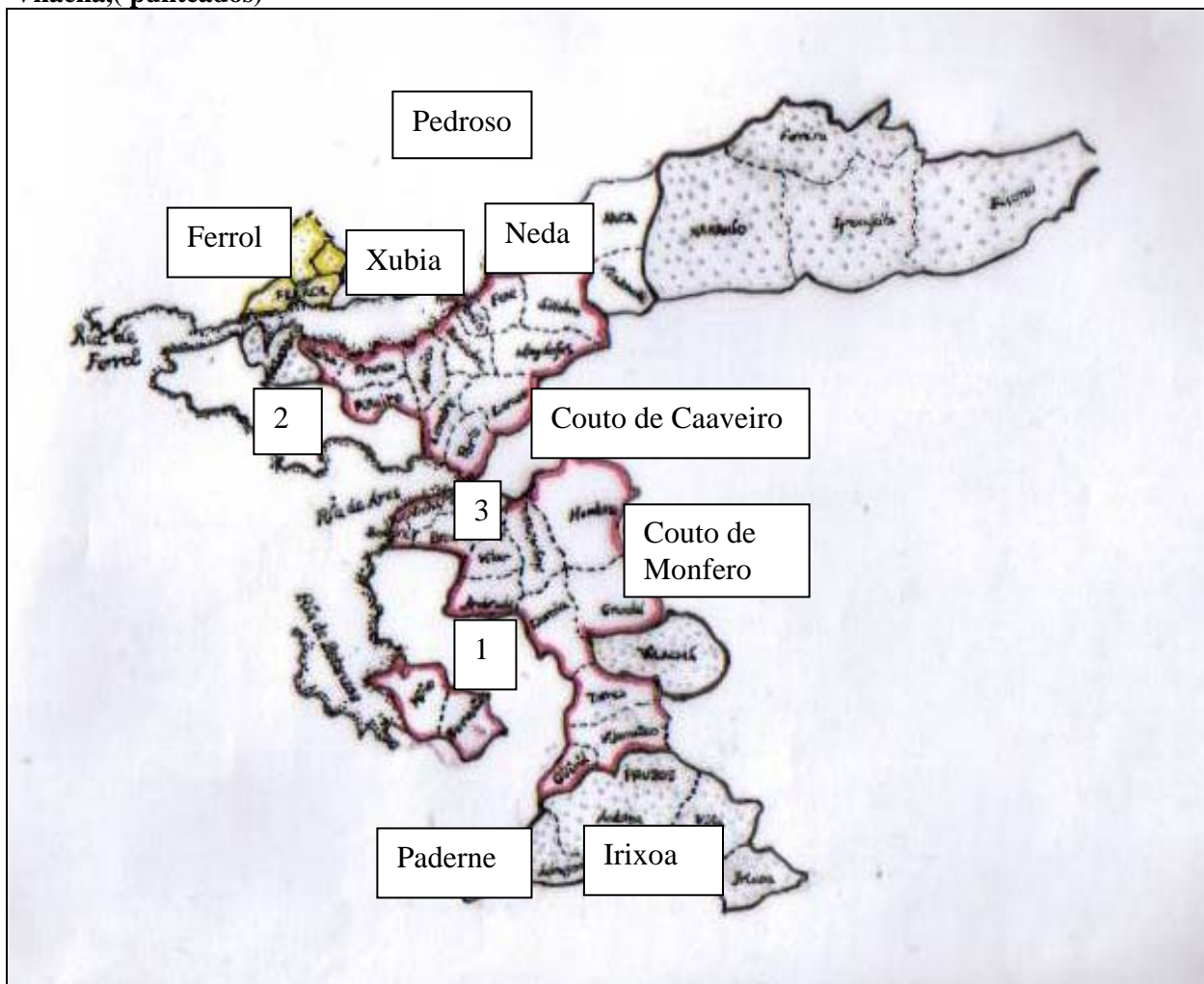
⁵²¹Sabemos que o 10 de setembro de 1371, Enrique II asina un documento confirmando os privilexios tradicionais de Coruña.(A.H.M.C, *serie Privilexios Reais da cidade de Coruña*, pergamiño número 8, asinado en Toro o 10 de Setembro de 1371) //J. R. Barreiro Fernández, *Historia de la ciudad de la Coruña*, 1986, p. 152.// Enrique de Vedia y Gossens, *Historia y descripción de la ciudad de la Coruña*. P. 20 ou, A López Ferreiro.-*Historia...*, VI, p. 193

⁵²²Gutierre Díaz de Games, *El Victorial, crónica de Pero Niño*, Cap. XVIII, p. 59.

⁵²³Pedro López de Ayala, *Crónica de Enrique II*, Cap. IV de 1371, p. 9. Gutierre Díaz de Games, *El Victorial, crónica de Pero Niño*, Cap. XVIII, p. 59. Gonzalo Francisco Fernández Suárez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, PP. 81 -83

⁵²⁴Pedro López de Ayala, *Crónica de Enrique II*, Cap. VI de 1371, p. 10

Mapa 3. -As mercés concedidas a Fernán Pérez en 1371: Pontedeume (con bordes alaranxados), Ferrol (con bordes amarelos) e os coutos de Ferreira Narahío, Reçemel, Mugardos Ambroa Vilachá,(punteados)

Espazo comprendido no privilexio de 1371 con Pontedeume como centro (3), arrodeados dos coutos de Bremao, Perbes e Leiro (1), dos de Coutos de Cerbás Ares e Camouco da igrexa de Santiago(2), os coutos monásticos de Caaveiro, Monfero Xubia e Pedroso, nos que os Andrade teñen intereses e as vila de Ferrol e Neda. Polo suroeste, os concellos actuais onde se ubican os territorios do couto de Ambroa. (Fonte: Río Barja, F.J. *Cartografía do A.R.*; Floridablanca, censo de 1787 e nexos II.

A relativa pacificación dos territorios afectados polo lexitimismo en cuxo proceso de pacificación participou Fernán Pérez de Andrade, leva á este a conseguir a primeira gran mercé de mans de Enrique II, - o 19 de decembro de 1371, en Burgos -, o señorío sobre a cidade de Ferrol e a vila de Pontedeume: “...auiendo voluntad de vos heredar en los nuestros regnos, damosvos por juro de heredad para agora e para siempre jamas, para vos e para vuestros herederos e para los que de vos vinieren los lugares de la Puente d’Ume e Ferrol, que son en Gallìcia, con sus términos e aldeas e jurediciones, e con montes e pradps e pastos e agoas corrientes e non corrientes, con todas las rentas que nos avemos e nos perteneçen aver en los dichos logares e terminos e en cada uno dellos, e con la justiçia alta e baja...”⁵²⁵. Esta espléndida doazón, que podemos ver no mapa 3

⁵²⁵ R.Á H, A.H. Salazar, M -48, f. 78 v -79 v, copia autógrafa do autor. Rex. GARCÍA, J. Catalina, “Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”. En: *Historia General de España*, 40, número 302,

desta páxina, será completada o mesmo día con outras mercés contidas nun segundo privilexio que inclúe as freguesías de Narahío, Reçemel, Ferreira, Mugardos, Ambroa e Vilachá, algunhas xa contidas en privilexios anteriores⁵²⁶, todas elas agás Mugardos que o fora de Ferrol, do antigo alfoz e xurisdición de Pontedeume, segundo o privilexio outorgado por Alfonso X⁵²⁷.

Finalmente, completando un engrandecemento nobiliario poucas veces visto, o mesmo Rei outórgalle outra notable mercé, o lugar, vila e castelo de Vilalba, praza estratéxica na chaira luguesa que controla os camiños do bispado de Mondoñedo e os seus enlaces cara a costa tanto luguesa como *ártabresa*: “*damosvos por juro de heredad para agora e para seinpre jamas, para vos e para vuestros herederos e para los que de vos vinieren et lugar de Villalba...*”⁵²⁸. Estas terras, en parte, pertenceran ó antigo condado de Montenegro, onde os Andrade sempre tiveran presenza patrimonial, sobre todo arredor de Burgás, no actual concello de Muras.

Como no primeiro privilexio de 1371, fora determinante o tratado de Alcoutín, neste, sen lugar a dúbidas, o é o de Santarém que, en 1373, obriga a Fernando I de Portugal a desterrar a tódolos *petristas* e lexitimistas que había no seu reino o que provocou un novo exilio para don Fernando de Castro, o señor de Vilalba, que morrerá dous anos mais tarde en Baiona⁵²⁹. Pola contra supón mans libres para os *enriquistas* galegos, entre eles Fernán Pérez de Andrade que recolle parte do patrimonio do desterrado, Vilalba, como se afirma no propio texto do privilexio, do que acabamos citar un pequeno fragmento, e moi posiblemente, as posesión que foran dos templarios que posuían os Castro de Lemos desde a época de Pedro Fernández de Castro, *O da Guerra*.

O territorio de Vilalba⁵³⁰, como pode verse no mapa 4 da páxina seguinte, o que posteriormente se converterá no condado de Vilalba, ten unha importancia radical nunha época na que as fontes de riqueza son basicamente agrarias e gandeiras, pero tamén como posición estratéxica, situada

PP.204/5. *Ed. Galicia. Revista Universal de este reino*, II, nº 16, Coruña 1862(A.H.M.C). Ed. Benito Vicetto. *Historia....* VI, PP.368-370, *Ed. J García Oro. D. Fernando de Andrade..*

⁵²⁶ AH, Salazar, M -48, f 104 r – 105 r. .

⁵²⁷ A carta de fundación da pobra de Pontedeume data do 30 de decembro de 1270. Non se conserva o original pero si copias nas ratificacións de Alfonso XI, que se conserva no Centro de Interpretación da Casa de Andrade, Pontedeume, pergamiño. Tamén en A.C.S, *Colección López Ferreiro*, S 7/25, (carpeta 2, número 21), pergamiño. Ed. A.López Ferreiro, *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, número XXXIV, PP. 161 -169), Juan II e Enrique IV.

⁵²⁸ AH Salazar, M -48, f. 77 r – 78 v. Ed. J.G.

⁵²⁹ Os cabaleiros mais importantes desterrados de Portugal, ademais de Fernando de Castro e Men Rodríguez de Sanabria, co el son: Suero Eanes de Parada, Fernando Alfonso de Zamora, Fernán Rodríguez de Deza e Álvaro Rodríguez de Deza, Lopo Rodríguez, Fernán Gutiérrez Tello, Diego Alfonso de Carballal, Diego Sánchez de Torres, Pedro Alfonso de Girón, Juan Alfonso de Beza, Juan Fernández de Andeiro, Payo de Meira Juan do Campo e outros nove (.Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. LXXXII, 85, p. 286)

⁵³⁰ A.R.G, *Pergamiños*, número 138.

entre o interior e a costa, entre os bispados de Lugo, Mondoñedo e Santiago, cunha extensión considerable, abarcando no século XVIII, 426,87 quilómetros cadrados⁵³¹.

En resumen, o resultado da guerra civil na coroa de Castela e especialmente en Galicia, ten como resultado o descabezamento da nobreza galega, ata 1369 presidida pola casa dos Castro de Lemos, substituída por unha nova nobreza, foránea ou procedente dos escanos da fidalguía autóctona dos cabaleiros que constitúen a base do que será a nobreza *criolla* galega.

Desaparecida a casa dos Castro, os únicos *ricos-homes* galegos, a nobreza dos cabaleiros, agora encumiados por ser parciais de Enrique II, maniféstanse, como unha nobreza *criolla*, cunha maior voracidade se cabe que os propios *ocupantes* foráneos, ansiosos como están por ensanchar unhas facendas propias da súa condición de fidalgos, adornada con aires cabaleirescos, como fórmula para prestixiar os seus modestos liñaxes⁵³².

Unha destas liñaxes, a mais afortunada quizais, é a de Andrade, encumianda polas extraordinarias mercés que Enrique II lle outorga a Fernán Pérez, *o Boo*, comendeiro de Monfero e Caaveiro, señor de Neda, Pontedeume, Ferrol, Vilalba, e das freguesías de Narahío, Reçemel, Ferreira, Mugaridos, Ambroa e Vilachá, concedidas en réxime de señorío cos mesmos poderes que o Rei ostentaba, nelas o que leva consigo a maior parte das funcións emanadas da soberanía, entre elas a xurisdición.

Así o manifesta un dos privilexios de 1371: “*E estos lugares e aldeas e terminos vos damos, como dicho es, e tan bien e cumplidamente como nos los avemos...*”⁵³³, reza o privilexio de concesión de Ferrol⁵³⁴ e Pontedeume⁵³⁵, o que converte á este nobre, en titular de funcións públicas a título privado, de señor. Isto é, señor territorial e xurisdiccional, señor con *estados*

⁵³¹ Ana María Cuba Regueira, “El Condado de Villalba en el Antiguo Régimen”, *Estudios Mindonienses*, número 14, PP. 163 e SS. Cit, Catastro de Ensenada.

⁵³² Durante o século XIV a palabra cabaleiro deixa de significar exclusivamente guerreiro a cabalo para converterse en sinal de prestixio, persoa con *status* que iría redondeando a súa sona con conceptos como o do liñaxe dotados dos atributos de nobreza louzanía, xenerosidade, bo loitador e cazador, incluso con “garbo”. (Cit. J.M. Viña Liste, *Textos medievales de caballería*, (introducción), PP. 21/22)

⁵³³ Privilexio do 19 de decembro de 1371 á Fernán Pérez de Andrade. (A.H. Salazar, M. 48, f. 78 v – 70 v)

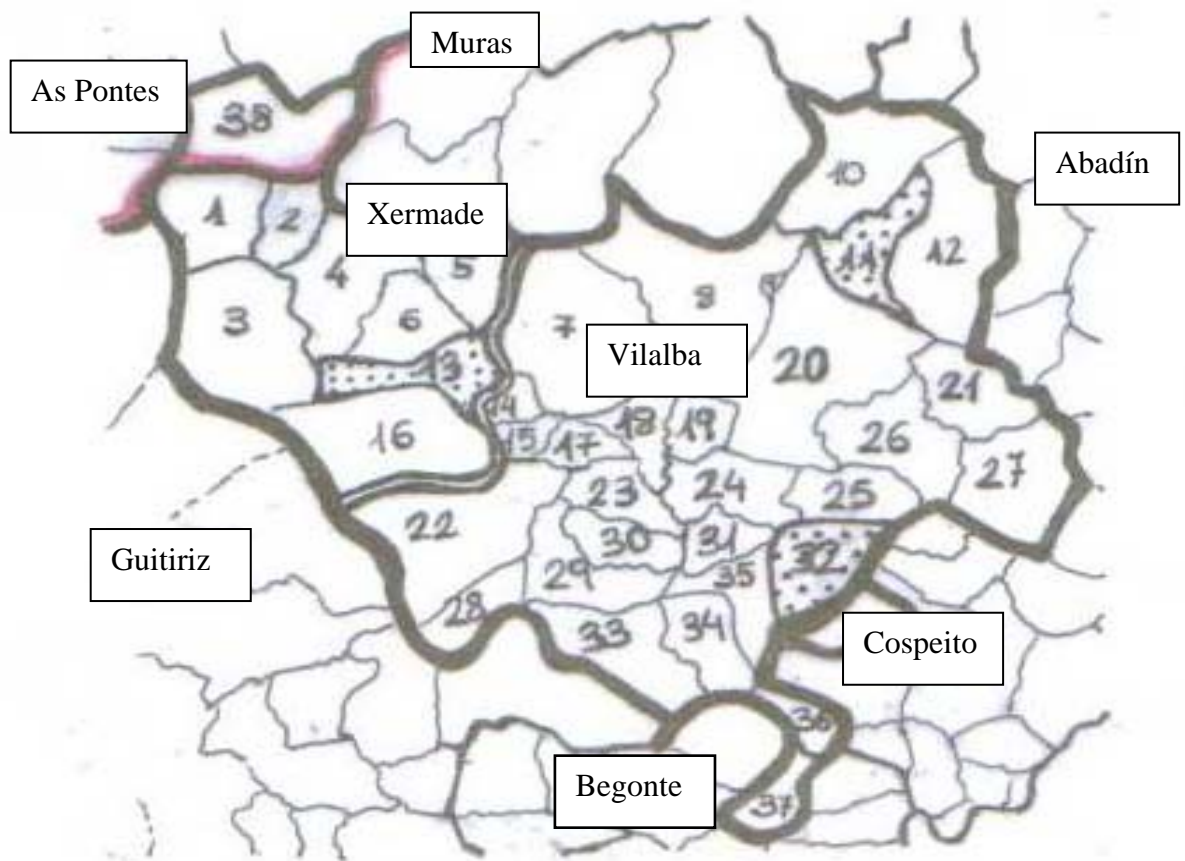
⁵³⁴ Ferrol nace entre 1202 e 1230 como vila de reguengo dentro do contesto do territorio de Trastámara e dos Traba que o dominaban. Un dos primeiros alcaldes que temos situado historicamente, foi Gonzalo Froilaz de Mandiá, descendentes dos Traba. (A. Pena Graña, *Narón: un concello con historia de seu*, Narón, 1992, p. 278) A data máis probable de fundación de Ferrol e de Neda, debeu ser o ano 1202, data na que coinciden tódolos confirmantes dunha doazón de Munio Heriz consistente nunha herdade en Balón que doa a sobrado Sobrado (A.H.N, *Clero*, Sobrado, Tombo II, f. 147 r - v. Núm. 437. Ed. Pilar Loscertales de G. De Valdeavellano, *Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*, II, Nº 437, p. 400). O único ano en coinciden os personaxes arriba citados máis os confirmantes é o 1202 segundo nos conta A Pena Graña (*Ibidem*). A finais do século XIII, Ferrol ten notarios, xuíces e rúas. (E. Cal Pardo, *El monasterio de San Salvador de Pedroso*, apêndice documental nº 13, p. 24. Pola súa parte, C.Vaamonde Lores, en *Ferrol y Puente deume*, p. 44 e SS, aporta documentos alusivos o tema corroborando o anterior)

⁵³⁵ A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, doc. nº 20., PP.53/54., ata que as súas autoridades son nomeadas por Fernán Pérez, con constancia documental xa desde 1373 (R.A.G, Pergamiños, *Fondo Murguía*, P. 3/36).

proprios, a título de herdanza, o que o converte nun nobre rico e autónomo que non ten xa necesidade de alugar a súa espada para manter o *status*, como os seus antepasados.

Este é o gran salto de *o Boo* ten orixe. Basicamente, nas mercés outorgadas por de Enrique II⁵³⁶, pero tamén na valía dun dos cabaleiros da casa favorecida, Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*. Este, e os cabaleiros encumiados durante o proceso de implantación da dinastía dos Trastámara, xa eran nobres, xa pertencían ó *estado* dos *defensores*, pero a súa *honra* era a propia da fidalguía provinciana, sempre dependente dun señor, laico ou eclesiástico mais poderoso, ou do propio Rei no mellor dos casos. Agora son autónomos: teñen recursos e a súa *honra* e *dignidade* engrandécese ó incorporar co patrimonio o recurso da xurisdición.

Mapa 4. O condado de Vilalba e a súa xurisdición no A.R. a súa correspondencia cos actuais concellos de Vilalba, Xermade, As Pontes, Begonte e Cospeito e 3 coutos redondos

Correspondencias. Xermade: Corbelle(2), Piñeiro(1), Momán (3), Xermade(4), Cadamil(5), Burgás(6), Cazás(16). Couto redondo de Ferreira e Codesido (13). As Pontes: Aparral(38). Vilalba: San Martiño e San Salvador de Lanzós (7 e 8), Tardade(9), Costas (10), Corbelle(12), Goiriz(20), Distriz(15), Gondaisque(17), Mourente(18), Vilalba (19), Belesar(22), Boizán(23), Sancobade(24), Ríoaveso(25), San Román(26), Carballido(21), Arbol(2), Torre(29), Alba(30), Noche(31), Ínsua(33), Ladra(34), Nete(35), Xoibán(36). Coutos Redondos de Samarugo(11) e Oleiros. Concello de Begonte: Trobo(37). Concello de Cospeito: Seixas, sen número. (Fonte, Río Barja, *Cartografía*)

⁵³⁶ Salvador Moxó: “*Los reyes Trastámara conceden derechos jurisdiccionales “con jurisdicción civil y criminal alta y baja y mero y mixto imperio” incluyendo tierra pechos y tributos. El modelo lo acuña Enrique II el de las mercedes.* (“Feudalismo, señorío y nobleza en la Castilla Medieval”, *Real Academia de Historia*, p. 164).

Pero, Fernán Pérez, ademais das prebendas anteriores segue disfrutando doutros bens, dos que tradicionalmente vivían os seus antepasados como, foros, encomendas e tenencias de distinta natureza, moitas usurpadas ou gañadas pola forza ós mosteiros próximos de Caaveiro, Xubia, Pedroso, Bergondo e outros ós que faremos referencia mais adiante. Desta maneira podemos afirmar, con Fernán Martíns, que esaxera ó incluír a Coruña e Viveiro entre as cidades sobre as que era señor: *Et sabede que el aeste tempo era hom de duzentos homes de caualo armados a todo punto. Et era señor da uila da Cruña et da uila de Betanços et da Pont Deum. Et Ferrol et a Pont Deum derallas el rrey por sua herdade et otrossi tãben era señor de Neda et de Çedeira et de Sta Marta et de Viveyro et de Uillalva et de todos seus termenos de todas estas uilas et logares...*⁵³⁷. Isto é, como o mesmo Fernán Martíns afirma, á Fernán Pérez solo lle falta o título condal para igualarse ós *ricos-homes*⁵³⁸.

Estas mercés e honras engádense á *dignidade* da liñaxe, non tanto pola categoría dos personaxes que a orixinaron e consolidaron, e das fazañas das que foran protagonistas, senón pola súa antigüidade, case lendaria: un orixe remoto que se perde na escuridade de tempos remotos, unha casa coñecida identificada co castelo de Andrade - á que agora se engaden novas fortalezas - un nome por todos recoñecidos que xira arredor dun espazo patrimonial tamén identificable. Todo elo agora engrandecido polas novas fortalezas, un impresionante patrimonio e ós froitos da xurisdición e do vasalaxe así gañadas. Son as *honras* que Fernán Pérez, *O Boo* engade á *dignidade* da súa casa. Estes elementos son os que dan lugar á unha gran casa nobiliaria galega.

A conclusión non pode ser mais evidente, consumouse, no caso de Fernán Pérez, un proceso de mobilidade dentro do estamento nobiliario; un membro dunha familia de fidalgos e cabaleiros, ascende á categoría dos grandes nobres territoriais, con recursos económicos e humanos suficientes para desenvolver a súa propia estratexia na sociedade do seu tempo; en segundo lugar, tamén é patente, que esta mobilidade ten lugar utilizando como instrumento de promoción a milicia, concretamente o *rol* de cabaleiro, que, sen meternos a xulgar a moralidade dos actos do protagonista nin o seu contido ético, nos parece arquetípico xa que percorre tódolos pasos que, segundo a tradición cabaleiresca, son necesarios para que esa promoción teña lugar.

1.3.3.-Os atributos nobiliarios e señoriais de Fernán Pérez de Andrade

A adhesión de Fernán Pérez de Andrade á don Enrique de Trastámara e o triunfo deste en Montiel coa posible axuda de Fernán Pérez ou/e doutros, converte a este nun cabaleiro vitorioso ó marxe de que o comportamento dos conxurados en Montiel sexa ou non acorde cos ideais cabaleirescos, implícita ou explicitamente aceptados por todos como unha forma de moralidade.

⁵³⁷ Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*. (1373), p. 2

⁵³⁸ Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*, (1373), p. 76

Pero, ademais, por si houbera dúbidas da rectitude do seu triunfo, os gañadores, encárganse de conxuralas, destruindo todo tipo de documentos da época de don Pedro, incluso da Chancelería, propagando rumores sobre os que se fundamentan lendas e romances - todos eles laudatorios para os *enriquistas* - ademais de escribir a historia ó seu xeito, como sempre acontece cos vencedores. Desta maneira, protexido polo poder e polos *medios oficiosos de comunicación* da época, Fernán Pérez de Andrade dispónse inmediatamente, como xa vimos, a gozar dos laurees da vitoria, construindo o castelo de Nogueirosa desde o que controla o territorio e a vila de Pontedeume que, desde sempre, tiveron no seu campo de visión os seus antepasados, desde o vello castelo de Andrade⁵³⁹, como acabamos de ver.

Deste xeito, a altura de 1373, temos que unha casa de fidalgos e cabaleiros que dependía basicamente de institucións relixiosas ou doutras casas señoriais para manter o *status* de fidalguía, ascende á categoría da nobreza territorial, dotada de maior *honra e dignidade*, expresada nos bens e funcións que agora lle son propios - *para vos e para vuestros herederos e para los que de vos vinieren*, reza o privilexio de 1371⁵⁴⁰, coas únicas limitacións da obediencia vasalática ó Rei, o señor de señores, e por certas reservas introducidas nos privilexios e no testamento de Enrique II⁵⁴¹; pero, en todo caso, os novos atributos da casa de Andrade non deixan lugar a dúbidas: Familia, Patrimonio e incluso, como imos ver, privanza, características propias dos *ós ricos-homes*⁵⁴², dignidade sen embargo que non acada a casa de Andrade, alomenos ata a época de Fernando de Andrade - entón chamados *Grandes* -, o epígono representante desta saga. Sen embargo, non vemos en Fernán Pérez actos heroicos tais coma o protagonizado por Vasco Pérez de Meira que morre por defender ó seu señor, o rei de Tremecén citado na *Crónica de Alfonso XI*⁵⁴³ ou de Pero Niño na loita por Pontevedra en 1397,⁵⁴⁴ pero, aínda así, como cabaleiro, os seus feitos deberon ser decisivos e eficaces, á xulgar polos resultados xa que de simple escudeiro se converte a cabaleiro, señor de castelos e de amplos territorios, como xa vimos e imos completar a continuación.

⁵³⁹ Xa en 1310, Juan Freire(de Andrade) dona ó mosteiro de Monfero unha casa en Pontedeume o que amosa a súa presenza na vila .(A.H.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa número 1, “Tumbo Vello de Monfero”, libro 48, 1561, f. 66.)

⁵⁴⁰ R.A.H, A.H. Salazar, M. 48, f. 78 v – 70 v

⁵⁴¹ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 84 -40. Ed. A.M.C. *Galicia, Revista Universal de este Reino*, II, números 14, Ano III (15 de xullo de 1882) e 15, ano IV, 1 de agosto de 1862)

⁵⁴² Salvador Moxó, *De la Nobleza Vieja a la Nobleza nueva*, p. 12

⁵⁴³ A. Rodríguez González, “Diversos aspectos das guerras na Galicia Medieval”, III e IV Semanas Galegas de Historia: *A Guerra en Galicia. O rural e urbano de Galicia*. Santiago, 1996, p 81.

⁵⁴⁴ *Ibid*, p 82/83

Cabaleiro, Xuíz e gran señor

Coa morte de Pedro I non rematan os servizos do de Andrade á Enrique II senón que tamén participa nas guerras entre trastamaristas e lexitimistas, na fase portuguesa 1369 á 1373 e na posterior etapa na que o lexitimismo está representado por Juan de Gante, duque de Láncaster, entre 1386 e 1387.

Efectivamente, 8 de Febreiro de 1372, no documento de privilexio concedido por Enrique II á cidade de Betanzos e asinado na mesma, cítase á Fernán Pérez como o artífice xunto ó concello de Betanzos da súa defensa contra os portugueses que a tiveron asediada: *“Facemos saber a vos el Conde don Pedro, nuestro sobrino, e a vos Fernán Perez d’Andrade... del Concejo e veçinos e homes buenos de la dicha billa de Betanços ...que se defendieron a nuestro serbiçio de la mesnada del rey de Portugal que la tobieron çercada con goleas por la mar, e por tierra con don Fernando de Castro...”*⁵⁴⁵

A defensa de Betanzos á que se alude no parágrafo anterior, enmárcase no papel que, como abandeirado de Henrique II en Galicia, leva a cabo o primeiro señor de Pontedeume no litoral galego, agora como cabaleiro, pero sobre todo como capitán de cabaleiros como o veremos, por exemplo, ostentando en nome de Henrique II o cargo de Gobernador de Coruña que, durante 15 anos, baseará a súa defensa nunha compañía francesa ás ordes de Pierre de Villaines⁵⁴⁶.

Tamén participa activamente Fernán Pérez na contenda dinástica entre Juan I de Castela e o Mestre de Avis (Juan I de Portugal). En 1384, os galegos, conducidos polo Arcebispo de Santiago, invaden o territorio portugués de Minho, en axuda do rei Juan I de Castela. Entre os capitáns citados por Fernão Lopes está Fernán Pérez de Andrade: *E os capitães galegos eram: Fernão Peres de andrade, e Bernaldo Eanes de Santiago, e Garcia Rodríguez de Valcarcel*⁵⁴⁷. O mesmo ano 1384, os portugueses atacan as poboacións costeiras de Galicia téndose constancia da presenza de Fernán Pérez de Andrade na defensa de Betanzos que resiste as acometidas portuguesas, feito ó que volveremos a referirnos como unha das súas ambiguas actuacións xa que o cronista portugués Fernão Lopes, dá a entender que houbo acordo co conde de Trastámara, Pedro Enriquez de Castro, entón rebelde contra Juan I de Castela⁵⁴⁸.

⁵⁴⁵ A.G.S, Facenda, sección 23, serie 2: *mercedes, privilegios, ventas y confirmaciones*, légallo 266, folio 9. Ed. Francisco Vales Villamarín, co título “Privilegio de Enrique II concediendo al Concejo y vecinos de Betanzos y determinadas mercedes”, en *Anuario Brigantino*, 1949, PP. 106/107

⁵⁴⁶ Isabel Barral Ribadulla, *La Coruña en los siglos XIII-XIV. Historia y configuración urbana de una villa de realengo en la Galicia medieval*, PP. 35

⁵⁴⁷ Fernão Lopes, *Historia de Uma revolução*, 3ª edición de J. Hermano Saraiva, Sintra, 1979, p. 291)

⁵⁴⁸ Este mesmo ano, sen embargo, Ferrol da que xa era señor o noso cabaleiro, foi arrasado pola frota portuguesa. Antes, Baiona tivo que pagar como rescate 400 francos para que non arrasasen; en Muxía os portugueses queimaron dous navíos e a Coruña tivo que darlles 600 francos para que non a arrasasen. (Fernão Lopes, *Crónica de Joao I*, I. Porto, 1945 Cap. CXXIV, PP. 242-244).

Outra proba evidente da implicación do de Andrade na Guerra con Portugal, vémosla na primeira referencia que o cronista Ayala⁵⁴⁹ fai do primeiro señor de Pontedeume e Ferrol, cando se refire a reconquista emprendida polo mestre de Avis contra as tropas do rei de Castela en 1385 “*E así ganó el maestre Davis todos los otros logares de aquella comarca, salvo la villa de Valencia sobre le Duero que la tenía Fernand Perez de Andrade, un caballero de Galicia*”⁵⁵⁰.

Os feitos protagonizados por Fernán Pérez na defensa Valencia e de Betanzos en 1384 e 1385 agrandan o prestixio da súa persoa como cabaleiro e capitán de cabaleiros segundo a historiografía local⁵⁵¹. No mesmo senso contribúe a agrandar o seu prestixio a sona de defensor heroico de A Coruña, a pesar da confusión que reina sobre o seu comportamento real cando, en 1386, o duque de Láncaester, casado cunha filla de Pedro I, dona Constanza, reclama para si a coroa de Castela. Efectivamente, o 25 de Xullo de 1386, o de Láncaester, cerca a cidade con 100 barcos, 1500 lanzas, outros tantos arqueiros e moitos homes de a pé, segundo di Ayala⁵⁵², quen afirma tamén que defendía a cidade Fernán Pérez de Andrade, impedíndolle que a conquistara o de Láncaester. Non imos aquí reproducir o debate sobre a dubidosa lealdade do de Andrade, simplemente, quedarémonos coa loubanza que fai del o chanceler Ayala: “*E desde el duque llegó a la Coruña fizo mucho por cobrar la villa;pero estaba dentro un caballero natural de Galicia, que era muy buen caballero e muy poderoso en aquella tierra, que le decían don Ferrand Pérez de Andrade...e defendió la villa*”⁵⁵³. Como podemos deducir do fragmento anterior, a pesar das dúbidas, como en situacións anteriores, o señor de Andrade, quedou para unha gran parte da historiografía como defensor da cidade de A Coruña, incluso con certo aire de heroicidade.

Unha proba de que o seus prestixio non minorou un ápice é que, finalizada esta guerra co acordo entre Juan I e o pretendente inglés, Fernán Pérez de Andrade continúa co control da cidade, como tenente da fortaleza ou como alcalde, presenza que se manterá ata 1397, ano no que falece: *Et demás desto por esta mi carta mando a Fernan Peres Dandrad, mi alcalde maior en la dicha villa...*⁵⁵⁴. Creemos ademais que a presenza de Fernán Pérez en A Coruña está documentada en 1371⁵⁵⁵, 1372⁵⁵⁶, 1386⁵⁵⁷, 1393⁵⁵⁸, e outros⁵⁵⁹, amosando un carácter vitalicio

⁵⁴⁹ Unha proba mais da evidente visión castelanista e aristocratizante do cronista que, sen embargo, e moi prolixo en canto ás citas de cabaleiros casteláns, incluso de escudeiros

⁵⁵⁰ Pedro López de Ayal, *Crónicas; Cronica de don Juan I*, edición de J. Luís Martín, Barcelona, 1991, p. 586.

⁵⁵¹ Montero Aróstegui, *Historia de Ferrol*, 1972, p. 113

⁵⁵² Pedro López de Ayal, *Crónicas, crónica del rei don Juan I*, edición de J. Luís Martín, Barcelona, 1991, p. 614.

⁵⁵³ Pedro López de Ayal, *Crónicas, crónica del rei don Juan I*, PP. 614/615

⁵⁵⁴ A.M.C. Órganos de goberno, *Pergamiños*, nº 25.

⁵⁵⁵ Isabel Barral Ribadulla, *La Coruña en los siglos XIII-XIV. Historia y configuración urbana de una villa de realengo en la Galicia medieval*, PP. 35

⁵⁵⁶ A.M.C, *cartas*, nº 265.

⁵⁵⁷ Pedro López de Ayal, *Crónicas, crónica del rei don Juan I*, PP. 614/615.

desde 1371 en que parece substituír á seu irmán Nuño Freire quen abandonou a cidade en virtude do tratado de Alcoutín.

Pero non se quedan aquí os *servizos* que o noso cabaleiro presta á Coroa Castelán. Don Fernán tamén foi alcalde de Viveiro, outra vila de reguengo como a Coruña e Betanzos; alomenos o era en 1371: “... *por quanto aquí estaua en este lugar por alcalde del rey Fernando Peres d’Andrade que quando aquí era posto por el rey alcalde...*”⁵⁶⁰. Como tamén o foi de Betanzos, onde o vemos ditando sentenza como alcalde maior e xuíz o 5 de xuño de 1372: “*Sabbam quantos esta carta viren commo ante miin Fernan Peres d’Andrade, alcallde del Rey en Betanços...*”⁵⁶¹, o mesmo ano que a vila recibe de Enrique II un importante privilexio ó que xa aludimos mais arriba. Debeu desenvolver estas tarefas moitos anos porque, o de Andrade deixou pegada en Betanzos nos pazos que herdou Nuño Freire⁵⁶².

É evidente entón que a partir de 1371, Fernán Pérez de Andrade xoga un papel importante nos territorio sobre os que exerce o señorío - Neda, Ferrol, Pontedeume, Narahío e Vilalba desde 1373 - nos coutos monásticos dos que é encomendeiro⁵⁶³ e nos que ten usurpados bens⁵⁶⁴, pero tamén nas vilas de reguengo, como acabamos de ver, nestes casos, en nome do Rei. Podemos así concluír afirmando que Fernán Pérez distínguese pola súa condición de cabaleiro, de capitán ás ordes do Rei pero, tamén, en consonancia coa mentalidade da nova cabalería, como letrado, ostentando en competencia con homes de letras, cargos como o de xuíz e, segundo imos ver a continuación, como embaixador.

Trátase polo tanto dun nobre, señor e cabaleiro ilustrado como os que preconiza Ayala ou, no século seguinte, o Marqués de Santillana. Un nobre e cabaleiro que o mesmo que arrisca a vida na defensa do reino, participa activamente nas tarefas de goberno e na administración da xustiza para cuxos cargos se necesita ser home ilustrado. Esta é a nova cabalería e a nova mentalidade da que sen dúbida participa o de Andrade que, ademais impulsa a propia produción literaria

⁵⁵⁸ *Estando el concejo de dicha villa junta por pregón, según su costumbre en el portal de la iglesia de Santiago, con Fernan Perez de Andrade, alcalde mayor y juez y con Pedro Ximenez de Aranda, alcalde de la corte y corregidor, y ante el notario público, Pedro Yañez.* (A.M.C, “Órganos de Gobierno”, privilexios, nº. 21 do 15 de decembro de 1393).

⁵⁵⁹ 1395 e 1396 Cit. J. García Oro, *La nobleza Gallega...*, p. 131.

⁵⁶⁰ Ed. Enrique Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do arquivo da catedral de Mondoñedo*, 1999, número 110, PP. 178-180.

⁵⁶¹ A.H.D.S, *Fondo San Martín*, 46 e 82.

⁵⁶² M. Martínez Santiso, *Historia de la ciudad de Betanzos*, p. 231

⁵⁶³ A.M.C, “Fondo Martínez Salazar, Caixa IV,” *Tumbo viejo de Monfero*, Saco de Ambroa. Libro 48, año 1561, f. 41 r. Tamén se fai referencia deste aforamento en A.M.C. *Fondo Martínez Salazar*, índice de 1833, na mesma caixa IV. Ed. C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*. Apéndice nº 5, PP. 75/76.

⁵⁶⁴ Sobrado (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Sobrado, 5(1), nº 9); Bergondo, (Lucas Álvarez, M. *El archivo del monasterio de San Martiño de Fora o Pinario*, II, doc. Nº 10, p. 884) e Meira, (García Oro, *Galicia en los siglos XIV y XV*, p. 126).

ordenando ó seu capelán, Fernán Martíns, realizar a versión galega da *Crónica Troiana* á que nos referimos en varias ocasións.

O prestixio do noso home debeu ser importante, polo alcume que deixou *Boo*, pero tamén porque participa como árbitro en varios litixios entre señores importantes na Galicia do seu tempo. Baste recordar aquí a disputa entre o arcebispo de Santiago e Pedro Enríquez de Castro, conde de Trastámara, polas fortalezas de A Barreira, na terra de Tabeirós, a de Castro de Montes, e por unha casa na praza de Mazarelos, en Santiago. Como non se poñían de acordo, nomean xuíces mediadores a Juan Rodríguez de Biedma, Lope Gómez de Lira e Fernán Pérez de Andrade, que se reúnen en Medina del Campo o 10 de novembro de 1388, fallando a favor do arcebispo en tódolos casos pero esixíndolle unha compensación de 300 marcos de prata⁵⁶⁵.

Pero, ademais, alomenos durante o reinado de Enrique II, Fernán Pérez de Andrade, a pesar de non acadar o volume de bens nin a consideración social dun *rico homes*, tivo acceso á *privanza* do Rei, unha condición exclusiva da gran nobreza. Neste senso, o de Andrade, irmán de Nuño Freire, mestre da orde de *Christus*, o preceptor de Juan de Avis⁵⁶⁶, xoga un papel importante na diplomacia castelá coa corte de Lisboa onde o noso cabaleiro era ben coñecido. Fernão Lopes cóntanos que Fernando I de Portugal, quería moito a dous cans, un chamado *Bravor* que lle regalara seu irmán, o Mestre de Avis, e outro chamado *Rabez que lhe enviara Fernan Perez d'Andrade, tio de Rui Freire de Galiza*⁵⁶⁷, fillo natural do citado Nuño.

O fácil acceso á corte portuguesa e a confianza do Rei, sen dúbida debeu ser relevante a hora de negociar as paces de 1373, nas que se incluía o matrimonio da única filla de Fernando I, dona Beatriz co duque de Benavente don Fadrique, fillo bastardo de Enrique II, negociacións nas que participa Pérez de Andrade. Tamén participa na ciremonia de voda que se celebra de palabra, en novembro de 1376, como no conta Fernão Lopes: “...e foi así de feito que Fernan Perez d'Andrade, come procurador d'el-rrei dom Enrique e de dom Fadrique seu filho, rrecebeo per palabras de presente, ... a dita iffanta dona Beatriz por moler do dito dom fadrique..”⁵⁶⁸. Para participar nestes feitos outorgáranlle os correspondentes poderes un mes antes en Lugo⁵⁶⁹.

Os citados mais arriba, non son os únicos triunfos do de Andrade. A partir de 1373, deixa de aparecer nos documentos dona Sancha Rodríguez namentres, sen que saibamos moi ben cando, prodúcese un novo enlace matrimonial por parte do de Andrade, como podemos ver nun

⁵⁶⁵ Fernando Suárez de Tango e Ángulo, *Colección diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, 1901, I, PP. 60 -64.

⁵⁶⁶ Así o confirma Fernão Lopes en *Crónicas de D. Pedro e D. Fernando*, p. 153.

⁵⁶⁷ Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Edição crítica de Giuliano Macchi, Cap. XCIX, p. 352

⁵⁶⁸ Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Edição crítica de Giuliano Macchi, Cap. XCVI, p. 340) Cit. Salvador M. Dias Arnaut, *A Crise nacional de fins do século XIV. A suceso de D. Fernando*, Coimbra: Univerdidad, 1960. Cit. C. Olivera Serrano, *Beatriz de Portugal*, CEG, anexo XXXV, Santiago, 2005, PP. 65/66

⁵⁶⁹ Salvador M. Dias Arnaut, *A Crise nacional de fins do século XIV. A suceso de D. Fernando*, Coimbra: Univerdidad, 1960. Cit. C. Olivera Serrano, *Beatriz de Portugal*, CEG, anexo XXXV, Santiago, 2005, PP. 65/66

documento asinado o 24 de Maio de 1391, no que se cita, como muller de Fernán Pérez, a Constanza Moscoso, filla de Lope Pérez de Moscoso, unha importante familia da nobreza dos cabaleiros que, si ben se mantivo á expectativa durante unha boa parte da guerra civil, tamén medrará coa nova dinastía reinante⁵⁷⁰.

Unha vez máis, vemos como aspectos importantes da mentalidade cabaleiresca, son operativos. Ó novo *status* do cabaleiro e señor importante, con acceso incluso a privanza do Rei esixen dun novo *status* de *dignidade*, acorde coa honras que arriba sinalamos; á este novo ascenso corresponde un novo matrimonio, un matrimonio para o que, sen dúbida tivo que dar o seu consentimento o Rei por tratarse, no caso do Andrade, dun vasallo real. Si ben no caso de Fernán Pérez de Andrade, como aconteceu co modelo de cabaleiros á quen nos referimos con insistencia, Guillerme o Mariscal, non se trata dun repudio senón que o novo matrimonio se produce polo pasamento de Sancha Rodríguez⁵⁷¹, este feito enlaza a estirpe dos Andrade cunha das familias nobiliarias máis liñaxudas de Galicia, unha mercé real, que nos fala da habilidade do señor de Pontedeume de usar a diplomacia matrimonial como un dos instrumentos de engrandecemento da liñaxe á que pertence. A familia dos Moscoso non é mais importante ca de Andrade pero ten unha importante presenza no señorío da igrexa de Santiago onde os Andrade sempre contarán co seu apoio e viceversa.

Temos entón que, a partir de 1373, Fernán Pérez, si ben non adquire o título de conde ou non pode identificarse plenamente cos *ricos homes*, goza de tódolos atributos dun nobre de caste: un gran patrimonio, a privanza do rei Enrique e unha liñaxe cuxos vástagos se remontan ó século XII, agora engrandecida polos méritos de guerra de Fernán Pérez e da súa especial relación con Enrique de Trastámara.

En troques, á Fernando de Castro, e, en xeral á tódolos *lexitimistas*, a súa comprobada fidelidade e fortaleza na guerra a favor de Pedro I, lévaos ó exilio, no que o de Castro morrerá en 1375⁵⁷², e a perder, *patrimonio*, *privanza* e *dignidade*. Algo parecido lle pasa á Gonzalo Ozores de Ulloa que, segundo López Ferreiro estivo desterrado en Francia, coma outros moitos *lexitimistas* que non perderon a vida na contenda, pero, neste caso, voltará á Galicia recuperando posteriormente os bens dos seus antepasados.

É o rito cabaleiresco: a fortuna da vitoria leva ó triunfo social; a derrota ó fracaso. Si ben os textos escritos e os rituais cabaleirescos aluden a virtudes como a *lealdade*, *valentía* ou *fortaleza* e ó

⁵⁷⁰ Constanza de Moscoso lle sobrevivirá ata 1420 pero, sen embargo, será enterrada en San Domingos de Santiago onde se conserva o seu sartego.

⁵⁷¹ O seu fastoso sepulcro estaba situado no ábsida de San Francisco de Betanzos -hoxe parcialmente reconstruído no Museo das Mariñas de Betanzos - ó lado do de Fernán Pérez.

⁵⁷² Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, p. 85

sentido cristiá que orienta a actuación dos cabaleiros a favor da *Igrexa* e dos *desvalidos*, a realidade social parece indicarnos que os cabaleiros, diante do dilema de perdelo todo na contenda, ó moverse mais ben por intereses, conduce á que o que vale é a vitoria.

É un paradoxo da mentalidade cabaleiresca, porque, desde sempre os intereses, formaron parte da esencia da mentalidade dos cabaleiros de moi diversas formas, pero en momentos de conflito, priva sobre o mundo imaxinario. Fernán Pérez participa na morte anticristiá e anticabaleiresca do rei don Pedro á quen lle debía lealdade, pero tamén o vemos e o veremos, usurpando terras e beneficios de institucións relixiosas; no seu caso, o ascenso social fulgurante eclipsa toda referencia ás reais ou supostas deslealdades. Quere isto dicir que as virtudes cabaleirescas de prudencia *lealdade*, *dignidade* e *fortaleza*, subordínanse ás virtudes nobiliarias de *privanza* e *patrimonio e liñaxe*.

Patrimonio, parentesco e poder, os tres piares da nobreza medieval, son claramente identificables coa posición de Fernán Pérez de Andrade⁵⁷³. No seu caso, inclinámonos pola forza do seu carisma, da súa calculada tenacidade e do seu proceder cauteloso, como os segredos deste prócer para acadar, e consolidar mais tarde, a súa posición de relevancia social, relevancia social que non quere ser individual senón que extensible a toda a súa familia cuxo vástagos herdarán os seus dominios, anque dentro dunha mediocridade que converterá ás noticias desta estirpe nunha permanente referencia ó fundador, o primeiro dos señores Andrade, pero o mellor, *O Boo*.

1.3.4.-Fernán Pérez e familia. Mentalidade, ideoloxía e contradición

Algúns medievalistas afirman que a pequena e mediana nobreza, a nobreza dos cabaleiros, é o grupo nobiliario mais afín á mentalidade cabaleiresca, a que mellor a exemplariza nas súas actitudes vitais⁵⁷⁴. A familia dos Andrade pertence a este grupo, por outra parte maioritario en Galicia, onde o único *rico home* é precisamente Fernando Raíz de Castro, lexitimista ata a súa morte.

Rui Freire de Andrade e Nuño Freire de Andrade, son armados cabaleiros e distinguidos coa Banda Real de Castela, en Burgos, en 1332 por obra de Pedro de Castro actuando por mandato do rei Alfonso XI, o mesmo que antes fixera o propio Rei cos *ricos homes* presentes na súa coroación⁵⁷⁵. A investidura da banda real de Castela obrigaba ó cumprimento dos seus estatutos ordenados polo propio Rei o que implica, se non a comunión total con eles, alomenos o

⁵⁷³ Leopoldo Genicot, *La noblesse dans l'Occident medievale*, Londres, 1962, I p. 55.

⁵⁷⁴ Carlos Barros, ¡ *Viva el Rey!*, Vigo, 1996, PP. 34 e SS.

⁵⁷⁵ Anónimo, *Gran Crónica de Alfonso XI*, T. I, Cap. CXXII, p 512 -13. Tamén, *La Orden y Divisa de la Banda Real de Castilla*, p. 32.

coñecemento e respecto, o que implicaba a participación dos seus membros na propia mentalidade cabaleiresca que os citados estatutos pregoaban.

De Nuño Freire de Andrade I, do pouco que sabemos é que participou con Pedro Fernández de Andrade e cos cabaleiros de Ferrol, Moeche e as Somozas na batalla do Salado, ó lado de Alfonso XI e, como recompensa obtivo en matrimonio á dona Inés Rodríguez de Tabora, parente da concubina do Rei, dona Leonor de Guzmán, ademais dos coutos próximos á Ferrol, Brión, Balón e Mougá⁵⁷⁶. É o *cursus honorum* dos cabaleiros. O servizo á un señor vitorioso leva consigo, soldo⁵⁷⁷, botín⁵⁷⁸ e *estado*, como no caso de Nuño Freire ó que se concede muller e patrimonio. Trátase dun proceso similar ó que seguirá con moita mais fortuna seu sobriño Fernán Pérez, como xa reseñamos. No caso de Nuño Freire, todo parece indicar que se cumpren os estereotipos dos modelos cabaleirescos no que atinxe á lealdade ó señor e á correspondencia xenerosa deste.

Sen embargo, no caso de Rui Freire, ó que Vasco de Aponte non parece xulgar de moi fogoso no combate⁵⁷⁹, como tivemos ocasión de comentar, todo parece indicar que axuda ó rebelde Enrique de Trastámara, cando en 1356 fuxe á Francia nunha embarcación que el mesmo lle facilita⁵⁸⁰ sendo este como era portador da *Banda* de Castela, e como tal, vasalo do Rei lexítimo. Neste caso, Rui Freire posiciónase ó lado do conde de Trastámara, o seu inmediato señor, pero con este, en rebeldía do Rei, o señor de señores, o mestre da orde de *La Banda*, á que Rui pertencía. Loxicamente, Rui Freire fixera o xuramento na época de Alfonso XI, pero aínda así, os estatutos da orde de *La Banda*⁵⁸¹ especifican que deben axudar ó Rei e á seu fillo e, o único fillo lexítimo de Alfonso XI, é Pedro I, xa que don Enrique era un bastardo ós que solo se chamaba á sucesión en ausencia de fillos de matrimonio lexítimo, e previamente recoñecido. Existen entón serias dúbidas de que o seu comportamento fora correcto desde a mentalidade cabaleiresca, si o eran desde o punto de vista feudal xa que Enrique era señor de Trastámara e como tal, señor das terras nas que habitaban os Andrade.

Os irmáns de Fernán Pérez de Andrade.

Rui Freire de Andrade, ademais de Fernán Pérez que, se lle facemos caso ó orde no que parece citado no seu testamento, era o fillo varón mais novo, tivo outros tres fillos: Nuño Freire, Juan

⁵⁷⁶ A.M.F, documentos en pergamiño, Copia do principios do século XIX en : Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13. Ed. parcial de B. Vicetto, *Historia de Galicia*, V, PP. 382/3.

⁵⁷⁷ R.A.H, *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*, Madrid, 1883, I, Cap. XIII. Ordenamentos. 38 -91. PP. 618 -620)

⁵⁷⁸ *Por esto dezimos que non pueden bien ffazer a menos destas dos cosas: de deffender lo ssuyo e ganar de lo de los henemigos. E esta ganaçia acaeçe mas vezes por guerra que por paz, e la guerra sse faze en muchas guisas assí como por huestes o por caualgadas o por otras maneras..*(Leis de Alfonso X, *Espéculo*, 3, 6.)

⁵⁷⁹ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 117/118.

⁵⁸⁰ Gándara, *Armas i Triunfos...*, Madrid, Cap. XXVIII, p. 304. Sobre o mesmo asunto Vicetto, *Historia de Galicia*, V, p. 333)

⁵⁸¹ *La Orden y divisa Real de la Banda de Castilla*, Estatutos, Cap. XVIII, p. 65.

Freire e Lopo Núñez. Nuño Freire figura en primeiro lugar na relación dos seus herdeiros do seu testamento, pero, sen embargo o que figura como cumpridor do testamento, isto é o seu primoxénito, é Juan Freire⁵⁸². Seguramente figure en primeiro lugar porque, no momento de redacción do citado testamento de Rui Freire, don Nuño xa era mestre de *Christus*, polo tanto o de maior *honra e dignidade* nese momento.

Todo parece indicar que os catro fillos de Rui Freire como bos Andrades, se reparten os papeis no teatro social que lles corresponde representar o seu rol de cabaleiros para poder ter así mais posibilidades de acadar ó desexado éxito. Neste reparto seu pai xogou un destacado papel conducindo a cada un dos fillos a un cometido diferente para non facerse competencia.

Don Nuño II, como moitos outros cabaleiros galegos, incluso vástagos de importantes casas señorías como a de Castro⁵⁸³, encamiñanse á corte portuguesa acadando alí grandes dignidades. Deseguida o vemos aparecer nas crónicas portuguesas do reinado de Pedro I(1357 -1367), á onde acudiría como cabaleiro para facer carreira, seguramente na orde de *Christus*, fundada en 1318 polo rei don Dinís a partir dos restos da disolta orde dos templarios (1314)⁵⁸⁴, orde na que o noso don Nuño, acada o grado de Mestre en 1357, e como tal, coincidindo co comezo do reinado de Pedro I, neste mesmo ano, convoca o IV capítulo xeral da orde⁵⁸⁵. O fulgurante éxito de don Nuño Freire de Andrade II apunta a que xa levaba tempo en Portugal ós servizo do rei Alfonso IV (1325 -1357), segundo algúns autores alomenos desde 1340 en que, participa na batalla do Salado⁵⁸⁶ aínda que esta posibilidade nos parece problemática xa que don Nuño debería ser moi novo.

De ser así, tío e sobriño - Nuño I e Nuño II -, o primeiro baixo o estandarte da *Banda Real de Castela*, ó lado de Alfonso XI, e baixo o estandarte da orde de *Christus* ó lado de Alfonso IV de Portugal o segundo, ambos participan na mesma batalla, como bos cabaleiros que buscan a gloria por medio da súa espada. A recompensa é evidente; a de don Nuño -tío, xa a vimos; a de Nuño -sobriño, vémosla expresada en forma do mestrazgo da orde mais prestixiosa do seu tempo, deixándonos referencia reiteradas do seu cargo e das evidentes mostras de prianza co Rei,

⁵⁸² *Et fes seus conpridores. Seu fillo John freyre...* (“Cláusulas testamentarias de Rui Freire de Andrade”, A.H.N, Clero, Caaveiro, 492-7.

⁵⁸³ É o caso de Álvaro Pérez de Castro que acada o título de conde de Arraiolos.“...e fez como fose conde d’arrayollos dom Alvaro Pérez de Castro...” (Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. LXV, p. 228)

⁵⁸⁴ A. Vázquez Rey, “Un gallego del siglo XIV, Maestre de la Orden de Cristo de Portugal” en *Crónicas Nedenses*, Neda 1994.p. 257.

⁵⁸⁵ A. Vázquez Rey, “Hospital y Capilla del Espíritu Santo” en *Crónicas Nedenses*, Neda 1994. P 259.

⁵⁸⁶ Vaamonde Loes, “De monetaria gallega”, B.R.A.G, marzo de 1936, XXII, p. 253. María Jesús Vázquez, “aportaciones al estudio de la nobleza gallega en el Medievo: la Casa de Andrade” *Estudios Mindonienses*, nº 6, p.798

tanto en asuntos de estado ⁵⁸⁷ como en asuntos privados, como a crianza do seu fillo bastardo Juan, o futuro Juan I de Portugal, fundador da dinastía de Avis⁵⁸⁸.

Nuño Freire segue desenvolvendo as súas funcións como mestre durante o reinado de Fernando I, do que temos varias referencias nas crónicas portuguesas⁵⁸⁹. En 1370 no contexto da guerra entre *enriquismo* e *lexitimismo* acompaña ó seu Rei á Galicia, sendo nomeado gobernador de A Coruña, cando Fernando I decide retornar á Portugal: *E Partio el-rrei per terra, hindo donde elle dom Alvaro Pérez de Castro e dom Nuno Freire meestre de Christus...e foi hi moi bem rrecebido d’Affonso Gómez de Lira, alcaide da cidade... e....quando soube que el-rrei dom Enrique viña com todo seu poder com enteençon de lhe da batalha, nom ouve em seu conselho de o atender;e como soube que era em terra de Galliza, leixou seus fronteiros nos logares que por ell tiñham voz. Scilicet, na Crunha dom Nuno Freire meestre de Christus, naturall d’aquella comarca, com quatrocentos homens de caballo...*⁵⁹⁰. Deixa de ser Mestre da citada orde - foi substituído por Lopo Dias⁵⁹¹ - entre 1370 e 1373 en que Fernão López o cita como refén do rei de Castela para asegurarse do cumprimento do Tratado de Santarém, asinado ese ano; neste caso xa non o cita como mestre⁵⁹². Debe morrer pouco despois⁵⁹³, posiblemente sen regresar á Portugal xa que, no museo das Mariñas de Betanzos exhibese parte dun sepulcro ó que se asigna o nome de Nuño Freire de Andrade, mestre de *Christus*⁵⁹⁴. Do que non hai a menor dúbida é de que un fillo seu, Rui Freire de Andrade segue desenvolvendo un importante papel na corte de Portugal tanto no reinado de Fernando I(1367 -1383)⁵⁹⁵ como no de seu medio irmán Juan I, ó que axuda a consolidar como Rei descubrindo unha importante conspiración⁵⁹⁶ para entregar a cidade de Lisboa. O seu papel como cabaleiro, igual co de seu pai, foi sempre exemplar.

O terceiro dos fillos de Rui Freire de Andrade, Lopo Núñez de Montenegro, casa cunha filla de Ares Pardo, cabaleiro da *Banda*, ascendentes a través da súa filla Sancha Núñez do Mariscal

⁵⁸⁷ “ e foramse a pressa ao conde Telho, e ao Meestre de Christus Dom Nuno Freire e a outros privados...” (Fernão Lopes, *Crónica de Dom Pedro I*, Cap. VII, p. 35)

⁵⁸⁸ *Deste moço deu el Rei carrego a Dom Nuno Freire, Meestre de Christus, que o criava e tinha em seu poder...* (Fernão Lopes, *Crónica de Dom Pedro I*, Cap. XLIII, p. 192)

⁵⁸⁹ Como privado do Rei, mandou construír un pazo para si en Ferrería de Zerere(Portugal) xa que, nunha inscrición do mesmo constan os nomes de seus pais.

⁵⁹⁰ Fernão Lopes, *Crónica de Dom Pedro I*, Librería Civilização, segunda edición, Porto. Cap. XXXII, p. 108

⁵⁹¹ “...e fez dar o meestrado de Christus a hũu seu sobriño, filho de sua irmã dona Maria, que chmavam dom Lopo Diaz..” (Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. LXV, p. 228)

⁵⁹² Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. LXXXII, p. 287

⁵⁹³ A. Vázquez Rey, (“Hospital y Capilla del Espíritu Santo” en *Crónicas Nedenses*, Neda 1994,p. 259), citando á un cronista da orde de *Christus*, afirma que don Nuño morre en 1372. Seguramente o citado cronista ou que o leu confundiu a data en que deixa de ser mestre coa data da súa morte.

⁵⁹⁴ Erias Martínez (“Xente da Baixa Idade Media III”, *Anuario Brigantino*, nº 14, 1991, PP 17 -183) fala de que morreu en Galicia na década en 1370. Antonio de la Iglesia fala de que aínda vivía en 1378(*El Idioma Gallego*, II, p. 71)

⁵⁹⁵ Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. XCIX, PP. 350 e 352.

⁵⁹⁶“ Fernão Lopes, *Crónica de D. Joao I*. Edição de Teresa amado, Lisboa, 1980(1770), Cap. 138, PP.183 e 184.

Pardo de Cela⁵⁹⁷. Manterase nun silencioso segundo plano do que solo sae en cotadas ocasións, como en 1367, cando se vencella feudalmente co bispo de Mondoñedo, a cambio de certos favores⁵⁹⁸. Sen dúbida este Andrade tamén era partidario de Enrique de Trastámara porque o citado pacto co bispo mindoniense, ten lugar pouco despois da derrota deste en Nájera o que leva a Lopo Núñez, como levará mais tarde á seu irmán Fernán Pérez, á buscar a protección do citado bispo por se fose necesaria, de triunfar os *petristas*. A comunión entre estes dous irmáns debeu ser boa xa que, ó non ter fillos varóns, Lopo Núñez deixa como herdeiro dunha parte dos seus bens á seu irmán Fernán.

De Juan Freire de Andrade, o fillo citado en segundo lugar no testamento de seu pai Rui Freire, pero ó que inmediatamente vemos como cumpridor do citado testamento, só temos algúns datos do seu percorrer vital, ningún deles da súa participación nas disputas da súa época. Encamiñado seu irmán, Nuño cara a corte portuguesa, a Juan lle toca asegurar a continuidade da casa. Recordemos aquí que Nuño Freire xa é Mestre de Christus en 1357, cinco anos antes de que seu pai asinara o testamento en a Coruña, polo tanto e, sen que o testamento o afirme, Juan Freire convértese no irmán maior, o titular da casa -fortaleza de Andrade que segundo Vasco de Aponte posuía seu pai⁵⁹⁹, o buque insignia da súa liñaxe, o castel d'Andrade, segundo un documento de 1382, no se outorga a encomenda do couto e mosteiro de Caaveiro a favor do seu fillo, Pedro Fernández IV, *por quanto esta comenda ja dita fuy sempre dos señores do castel dandrade onde vos viíndes*⁶⁰⁰.

Neste documento cítase como comendeiros de Caaveiro a Juan Freire de Andrade, o bisavó do beneficiario, a Rui Freire, seu avó, e á Fernán Pérez, seu tío, pero non se cita a Juan Freire, seu pai, ó que supoñemos xa falecido. Sen embargo, creemos que como cumpridor do testamento de seu pai, debeu herdar, ademais do *castel d'Andrade*, o terzo con que se melloraba ós primoxénitos do seu tempo ou alomenos o quinto de libre disposición⁶⁰¹, aínda que nas cláusulas que coñecemos do seu testamento non se fagan diferenzas entre os fillos. Supoñemos que Juan Freire debeu morrer pouco despois de 1362 en que testa seu pai sen que lle dera tempo de ser nomeado comendeiro de Caaveiro, sucedendo na encomenda á Rui Freire, o fillo deste e irmán de Juan Freire, Fernán Pérez, como se afirma no documento citado.

⁵⁹⁷ Eduardo J. Pardo, *El Mariscal Pardo de Cela*, Lugo, 1981, p. 107.

⁵⁹⁸ Enrique Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do Arquivo da catedral de Mondoñedo*, Santiago, 1999, nº 108, PP. 173/4)

⁵⁹⁹ Vasco de Aponte, *Recuento...*, PP. 117/118

⁶⁰⁰ C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, PP. 75/76

⁶⁰¹ 1333(era 1371), maio, 3. Testamento de Vasco Pérez de Themes (A.R.G. *Fondo de familias*, Ozores, log. 48062(9), número 3. Copia simple en papel do pergamiño orixinal)

En San Francisco de Betanzos, na capela de Santo Antoño, hai unha tumba na que se pode ler: AQVI: IAZ: IOHAN: FREYRE:DE:ANDRADE:PADRE:DE:P:FRDS:DE:ANDRADE. Se a isto lle engadimos que nos relevos do sarcófago de seu irmán Fernán Pérez, aparece un cabaleiro ó que se identifica como seu irmán, podemos deducir que está enterrado na citada igrexa e que acaso falecera nunha cacería, de aquí a súa presenza nos relevos citados.

En todo caso, do que coñecemos, todo confirma as tendencias vitais do momento, concordantes coas mentalidades en boga. O fillo maior queda na casa familiar administrando a parte mais suculenta da herdanza paterna e materna e cumprindo as mandas testamentarias dos seus pais. O resto dos fillos, como Guillermo o Mariscal⁶⁰², deben *xirar pola terra* buscando a vida, tomando *estado* como Lopo Núñez de Montenegro ou como Nuño Freire de Andrade, convertido antes da morte de seu pai en Mestre da orde de *Christus*. Pero o exemplo mais clarificador e tamén o mais contraditorio é o seu irmán mais novo: Fernán Pérez de Andrade.

Fernán Pérez de Andrade, III, *O Boo*

Se ben no comportamento dos fillos maiores de Rui Freire de Andrade non observamos contradicións importantes desde a perspectiva das mentalidades dominantes, en troques, o fillo mais novo, Fernán Pérez, segundo podemos ver na táboa 3, amósasenos como un mar de contradicións. Xa examinamos mais arriba os cambios de lealdades nos primeiros anos da súa vida militar nos que as virtudes que parece amosar con mais reiteración son as da *oportunidade* e a *prudencia*, sen que descartemos a *valentía* xa que parece ser un guerreiro apreciado, a xulgar polo agasallos que recibe; pero esta calidade non a temos documentada antes de 1372. O seu comportamento contraditorio, pasando da lealdade do conde de Trastámara á de Pedro I e realizando logo o camiño de regreso ás posicións do *enriqueismo*, ó que xa nos temos referido, non remata sen embargo coa morte do rei Pedro.

Cando, en 1384, no contexto da guerra de sucesión de Portugal entre Juan de Avis e Juan I de Castela, os portugueses asolan as costas galegas⁶⁰³, Fernán Pérez de Andrade acode cos galegos, que, conducidos polo Arcebispo de Santiago, invaden o territorio portugués de Minho, en axuda do Rei Juan I de Castela, figurando como capitán⁶⁰⁴. O mesmo ano, acode á defensa de Betanzos que asediaba Pedro Enríquez de Castro, conde de Trastámara e sobriño do rei de Castela ó que traizoara pasándose ós portugueses. Sen embargo e á tenor do que nos conta a crónica de Fernão Lopes, todo parece indicar que neste caso, a heroica defensa da cidade brigantina de que

⁶⁰² G. Duby, *Guillermo el Mariscal*, p. 89

⁶⁰³ Fernán Lopes, *Crónica de Joao I*, I. Porto, 1945, Cap. CXXIV, PP. 242-244. J. García Oro, *La nobleza gallega en la Baja Edad Media*, PP. 129 / 130

⁶⁰⁴ Fernão Lopes, *Historia de Uma revolução*, p. 291.

fala a historiografía⁶⁰⁵ consistiu mais nunha nova *avinza* co conde rebelde⁶⁰⁶ que nun acto de heroicidade. Vexamos o que nos conta o cronista portugués: “... e *foronsse a Betanços, boa vila castellada, por quanto ouverom novas que estavam hi alguûas naaos con artefícios de cambater villa que hiam pera Lixboa; e acharon huûa nao carregada demgenhos que hia pera arreall, e posenromlhe o fogo;... ; e estando em ponto a tomar*(A vila de Betanzos), ...o conde D. Pedro que por capitão ia, madou dar nas trombetas bradando que se afastassen afora, dizendo que não era bem morrerem ali alguns por tomarem um tal lugar como aquele; mas que se preitejasse que, se lhe em outro dia não viesse acorro, que lhe foie entregue sem outra contenda. Isto fizeram os portugueses de mui má mente, tomando desto não Boa sospeita. Em essa noite veo Fernam Perez d’Andrade com tanta gente e se lançou no lugar, que foi escusada a preitesia; disto foi muito prasmado i Conde, dizendo que porque elle sabia deste acorro que abvia de viir aos da vila, que por tanto lhe dissera que non combatessen mais, fazendolhe emtemder que mais seguro era de lhe dar espaço, que o tomarem per força⁶⁰⁷. Como podemos ver, a postura do de Andrade deixa espazo para poucas dúbidas, incluso en etapas da súa vida nas que se lle supón absolutamente fiel ós Trastámara, conduta a súa non excesivamente extraordinaria nestas épocas xa que o propio Pedro Enríquez volverá moi pronto á obediencia do rei de Castela. Pero unha vez mais este suposto trato con traidores ó Rei non parece influír nos cronistas que, un ano mais tarde presentan ó de Andrade como un dos poucos capitáns que resisten o empuxe do Mestre de Avis, convertido en Juan I de Portugal⁶⁰⁸

A postura é a de sempre, acude á chamada do Rei cando espera algunha mercé ou non parece ter alternativa, incluso protagoniza actos de certa heroicidade como a defensa de Valença de Alcántara, pero en canto as cousas non están claras, está aberto a todo tipo de posibilidades; como en 1386, cando se reinicia a guerra entre *lexitimistas* e *trastamaristas* enfrontando ó rei de Castela, Juan I con Juan de Gante, duque de Láncaester, xenro do rei Pedro I.

O 25 de Xullo de 1386, o Duque de Láncaester, a aproveitando o forte rexeitamento dos galegos cara a dinastía de Trastámara, e a derrota dos casteláns en Portugal, cerca Coruña⁶⁰⁹. Defendía a cidade Fernán Pérez, quen, segundo Ayala, impediu que a conquistara o de Láncaester: “*E desde el duque llegó a la Coruña fizo mucho por cobrar la villa; pero estaba dentro un caballero*

⁶⁰⁵ Montero Aróstegui., *Historia de Ferrol*; p. 113

⁶⁰⁶ Pedro Enriquez de Castro pertence á nobreza trastamarista que ocupa Galicia despois da captura e asasinato do rei Pedro I. As súas relacións con Fernán Pérez, o *Boo* son intensas, compartindo con el non solo a parcialidade de Enrique II senón tamén, múltiples actos de espolio das entidades eclesiásticas galegas.

⁶⁰⁷ Fernán Lopes, *Historia de uma revolução*. Cap. 124, PP.303/304.

⁶⁰⁸ Pedro López de Ayal. *Crónicas* “Crónica de don Juan I”, ano 1385, cap. VII, p. 586.

⁶⁰⁹ Pedro López de Ayal., *Crónicas*. “Crónica del rei don Juan I”, p. 614

natural de Galicia, que era muy buen caballero e muy poderoso en aquella tierra, que le decían don Ferrand Pérez de Andrade...e defendió la villa”⁶¹⁰.

Táboa 3.- Actos de servizo como cabaleiros; lealdades e deslealdades dos Andrade do século XIV

Data	Nome	Actos de lealdade	Actos desleais
1320	Fernán Pérez e Pedro Fernández	Morren no castelo de A Rocha xunto ó seu aliado	
1340	Pedro Fernández III e Nuño Freire I	Participan na batalla do Salado xunto ó Rei	
1356	Rui Freire e Fernán , <i>O Boo</i> , seu fillo		Axudan a un rebelde e fuxitivo do seu rei lexítimo
1364	Fernán Pérez, <i>O Boo</i>	Participa co seu Rei , Pedro I na guerra de Aragón	
1366	Fernán Pérez, <i>O Boo</i>		Ataca Lugo <i>cos enriqueistas</i> contra o rei lexítimo (Tradición)
1367	Lopo Núñez de Montenegro		Vasalo do bispo de Mondoñedo (<i>Enriqueista</i>)
1368	Fernán Pérez, <i>O Boo</i>		Vasalo do bispo de Mondoñedo (<i>Enriqueista</i>)
1369	Fernán Pérez, <i>O Boo</i>		Non acode á chamada de socorro do rei Pedro
1370	Nuño Freire de Andrade II Mestre de Christus de Portugal	Defende A Coruña para Don Fernando de Portugal	
1373	Nuño Freire de Andrade II mestre de <i>Christus</i> de Portugal	Refén en Castela como garantía da paz de Santarén	
1384	Fernán Pérez, <i>O Boo</i>	Participa na guerra de Portugal co arcebispo de Santiago.	Pacta con Pedro Enriquez, rebelde a Juan II
1385	Fernán Pérez, <i>O Boo</i>	Defende Valença do Miño Contra o mestre de Avis	
1386	Fernán Pérez, <i>O Boo</i>		Pacta con Juan de Gante, duque de Láncaester

Sen embargo, Froissart, afirma que a Coruña, se ben resistiu durante algún tempo o seu castelo, logo foi tomada polos ingleses que acompañaban ó Duque⁶¹¹. De novo nos encontramos con que o que din as crónicas oficiais non é totalmente certo, se non queremos, como afirman outros autores, que están bastante erradas ou que manipulan abertamente a verdade. De Fernán Pérez de Andrade que ostentaba o mando do castelo, algúns - case todos adictos a haxiografía - como

⁶¹⁰ Pedro López de Ayal, *Crónicas*. “ Crónica del rei don Juan I”, PP. 614/615

⁶¹¹ Juan Froissart, *Les chroniques de Sire Jean de Froissart qui traitent des merveilleuses emprises, nobles aventures et faits d’armes advenus en son temps*,”Libre III, Chapitre XXXIII.

Evia y Goossens⁶¹², Couceiro Freijomil,⁶¹³ ou Vicetto⁶¹⁴, afirman con Ayala que o de Andrade resistiu o acoso do duque de Láncaſter. Sen embargo, Vaamonde Lores, deixando clara constancia de que a lealdade á un solo señor non iba co carácter e mentalidade deste cabaleiro, afirma, citando á Froissart e en coincidencia parcial con Ayala, que o Duque se apoderou de seis galeóns casteláns e, máis tarde, da cidade e dos arrabaldes⁶¹⁵. Aínda que haxa certas dúbidas sobre o tempo que resistiu o alcázar, en todo caso, pouco debeu tardar en renderse a citada fortaleza xa que ó pouco tempo, o de Láncaſter era dono de toda a Coruña, situación que se mantivo case durante dous anos o que ven a demostrar que, ou houbo negociacións, o que nos parece o mais probable, ou simplemente, que a cidade se rendeu ó Inglés. Incluso antes de renderse o castelo da cidade, xa o de Láncaſter, a dicir de Vaamonde Lores⁶¹⁶, acuñara moedas na cidade como Rei de Castela e de León⁶¹⁷.

Pedro Fiaño González,⁶¹⁸ afirma que Fernán Pérez de Andrade non deu resistido á escuadra de duque de Láncaſter que arribou á A Coruña o 25 de xullo de 1386. No seu lugar, o de Andrade, pacta co duque inglés quen o confirma no seu posto de tenente do castelo, aceptando ó de Gante como Rei de Castela. Este diríxese á Santiago e, desde alí, conquista Pontevedra, Vigo, Baiona, Ribadavia, deixando na conquista desta vila mais de 1500 mortos, a maioría xudeus⁶¹⁹. Proseguindo coa súa campaña, o de Láncaſter, despois de conquistar Muros e, logo da voda de Juan I de Avis con dona Felipa de Láncaſter, diríxense a Betanzos⁶²⁰. Betanzos, vila moi próxima ós señoríos do de Andrade e na que don Fernán tiña casa⁶²¹ e ostentaba o cargo de Alcalde Maior⁶²², chegou a un acordo co duque inglés no senso de que, se en 15 días non recibían axuda do rei que estaba en Valladolid, entregaríanse sen combater, dándolles mentres provisiones ós invasores e quedándose o duque con 12 homes de reféns. Por último, tamén García

⁶¹² *Historia y descripción de la ciudad de la Coruña*. Texto orixinal editado pola librería de D. Domingo Puga en 1945, reeditado pola deputación de Coruña en 1975, p 21

⁶¹³ Antonio Couceiro Freijomil.- *op. cit.*, PP. 115 e 116

⁶¹⁴ Benito Vicetto, que copia á Gándara, confunde o nome do Gobernador de Coruña do que di: “ *el Alcalde Mayor y Justicia llamado Pedro Fernández de Andrade, hermano de Fernán Pérez de Andrade, de quien heredó los estados de Puentevedra, Ferrol, Villalba y otras comarcas...* ”. Como sabemos que Fernán Pérez de Andrade morre en 1397, aínda faltaban dez anos para que o seu sobriño, non seu irmán, herdara os títulos dos Andrade. Posiblemente a confusión de Gándara e de Vicetto que o sigue, se debera a que Pedro Fernández de Andrade participara nas campañas militares de seu tío que era quen ostentaba os títulos de Alcalde Maior e Xustiza. (*Historia de Galicia*, V, p. 396)

⁶¹⁵ Vaamonde Lores, *De monetaria gallega* B.R.A.G, XXII, PP.284, Boletín nº 263 do 3 de marzo de 1936.// Jean de Foissart, *Les chroniques de Sire Jean de Froissart qui traitent des merveilleuses emprises, nobles aventures et faits d'armes advenus en son temps*, Libre III, Chapitre XXXIII

⁶¹⁶ *De Monetaria Gallega*, p. 288

⁶¹⁷ Vaamonde Lores, *De monetaria Gallega*, p 288.

⁶¹⁸ *Documentos para a Historia de Galicia*, Noia 1999, p. 84. Nesta liña apunta Núñez de Leao.

⁶¹⁹ *Documentos para a Historia de Galicia*, Noia 1999, p. 89.

⁶²⁰ *Documentos para a Historia de Galicia*, PP. 90/91.

⁶²¹ M. Martínez Santiso, *Historia de la ciudad de Betanzos*, p. 231.

⁶²² A.H.D. S, *Fondo San Martín*, 46/82. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 206, 207)

Oro⁶²³ di que o de Andrade entregou a cidade, idea coa que coincide Victoria Armesto⁶²⁴ quen afirma, pola súa parte, que A Coruña recibiu cos brazos abertos ó de Láncaester e que incluso celebrou festas solemnes na cidade amén de cacerías e torneos cabaleirescos.

En todo caso é evidente que o de Láncaester, controlou a maior parte de Galicia incluída Betanzos sen que teñamos constancia ningunha que na súa defensa participara o de Andrade, agás o que nos di Ayala da defensa inicial do castelo de A Coruña. Todo parece indicar que, lonxe de resistir heroicamente como din as crónicas haxiográficas, houbo un pacto entre o de Andrade e o de Láncaester sen que este feito tivera maior transcendencia xa que, finalizada esta guerra co acordo entre Xoán I e o aspirante inglés ó trono de Castela, Fernán Pérez de Andrade, que seguía mandando en a Coruña co de Láncaester, o seguirá facendo de novo con Juan I de Castela. Incluso, se lle facemos caso á Ayala, a súa figura agrándase con certos toques de heroicidade, algo extraordinariamente asombroso nun século no que leves sospeitas levaron á morte a moitos cabaleiros. Esa é a grandeza de Fernán Pérez de Andrade, poñer a súa lealdade ó servizo dos seus intereses públicos e privados, sen que, en ningún momento as súa dúbidas ou as súas deslealdades lle trouxeran consecuencias negativas. Alcaide co rei de Castela, alcaide co aspirante inglés e volta a obediencia do mesmo rei castelán, todo elo sen a mais mínima merma de patrimonio nin de sona.

Os datos que acabamos de citar, confírmanos sen lugar as moitas dúbidas, que Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, que pasou a algunhas historias como modelo de cabaleiro, en parte o foi porque soubo administrar moi ben as súas lealdades, sacando sempre vantaxe de toda situación complicada, incrementando a súa *honra*, o que pode entenderse como exemplo da súa extraordinaria valía e/ou, como resultado da súa política de pactos baseada mais que en principios, en intereses estratéxicos, tendentes a garantir a súa propia sobrevivencia e a aumentar o seu bagaxe patrimonial, o verdadeiro contido da particular forma de concibir a *honra* cabaleiresca.

É unha mostra mais do cambio da mentalidade cabaleiresca; a *cordura* debemos agora identificala co discernimento da actitude mais acertada para incrementar a *honra* dun cabaleiro, cada vez mais unida ó concepto de *fortuna* e/ou de *privanza*, isto é, ó incremento patrimonial, ó acceso ó Rei e á participación das súas rendas. A *lealdade*, a *fortaleza e valentía* no combate, as outrora virtudes fundamentais dos cabaleiros, son simples adornos da *honra*, reflectida fundamentalmente no número de castelos e vasalos e na contía das súas rendas, o que mide a *grandeza* dunha liñaxe. Mais que falar dunha mentalidade cabaleiresca, no caso de Fernán Pérez

⁶²³ *Nobleza gallega*, PP. 16 e 17

⁶²⁴ Victoria Armesto, *Galicia Feudal*, Coruña, 1996, p. 438

de Andrade III, deberíamos aludir a unha estratexia para acadar e conservar o poder, cun trasfondo ideolóxico que comparte con boa parte dos seus pares.

Pérdese polo tanto o sentido de xerarquía establecido en base ó grao de *dignidade* que colocaba a cada un dos guerreiros nunha determinada posición social⁶²⁵. Iso non quere dicir que non seguisen existindo cabaleiros que seguen pregoando coa súa vida o vello concepto de lealdade cabaleiresca que tiñan a gala morrer empuñando a súa espada antes que traizoar ó seu señor e/ou ós seus ideais⁶²⁶, como Fernando de Castro que non reconece a Enrique II nin despois de morto Pedro I negándose á reconciliarse co novo Rei: “*Todo el regno fue en su ebediencia e sennorio, saluo don Ferrando de Castro que estua en Gallizia...*”⁶²⁷. Coma o señor da terra de Lemos, outros cabaleiros do seu tempo seguen a vella idea da cabalería baseada na *lealdade*, entre os que citaremos a Men Rodríguez de Sanabria, Gonzalo Ozores de Ulloa, Gaspar Pazos de Proben, seu fillo Diego⁶²⁸ ou, por citar algún non galego, Martín López, Camareiro Maior de Pedro I e Alcalde Maior da Coruña, que resistirá duramente no castelo de Carmona encerrado cos fillos do rei morto en Montiel, ata que chega a un acordo de capitulación que os *enriquistas* non respectan, asasinándoo sañudamente nunha praza de Sevilla⁶²⁹. Neste caso a lealdade e a derrota leva a ruína total e a morte. Estes nobres que, si ben participaban de moitos dos defectos da época, mantiveron o principio da *lealdade* ó servizo do Rei, son raros exemplos nun mundo de onde a violencia da espada ponse ó servizo do interese persoal.

O contraste entre Martín Lopes e os *enriquistas* que o asedian no castelo de Carmona cando xa non podía esperar galardón ningún pola súa lealdade, pode sérvenos para ver bastante claramente as diferenzas entre unhas mentalidades pregoadas por tódolos nobres pero seguidas por uns poucos e a nova nobreza, allea por completo a eles; a súa mentalidade parece referirse basicamente ó estómago explicitada claramente na nobreza *enriquista*.

Pero, ademais das dúbidas e contradicións comentadas alusivas ó tema das lealdades, a nobreza trastamarista, e o noso protagonista Andrade en particular, ofrécenos outros contrastes, tamén presentes noutros nobres afíns á nova cabalería; entre estas contradicións, citaremos os numerosos apercibimentos dos reis e das sentencias xudiciais pola usurpación de bens á

⁶²⁵ María Cecilia Ruíz, “El Libro de los Estados y el Libro de las armas de D.Juán Manuel”, *Scripta Humanística*, PP. 27 e 42

⁶²⁶ Sobre estes aspecto ver a historia de Gómez Pazos de Proben, un dos cabaleiros petristas de Galicia: Carlos Barros, ¡ *Viva el Rey!*, Vigo, 1996, p 34.

⁶²⁷ Pedro López de Ayala, *Crónica del rey D. Pedro*, ano 17, cap. VII, p. 150.

⁶²⁸ Carlos Barros, ¡ *Viva el Rey!*, Vigo, 1996, p 34

⁶²⁹ Ed. A. Rey Escariz, *Colección de Documentos históricos de Galicia*. B.R.A.G, III, doc. nº XIII, PP. 66 á 69).// P.López de Ayala, *Crónica del Rey don Enrique*, ano IV, Cap. XVI

institucións monásticas, o que supón a negación do cometido trifuncional dos cabaleiros, o de *defensor*, principalmente da igrexa cristiá⁶³⁰.

Os atropelos ós que nos referimos non son novos porque xa foran condenados nos concilios de Lyon, de 1274 e de Viena de 1311/1312 e nas Cortes sen moito éxito. A novidade é que agora estes atropelos xeneralízase e convértense en irreversibles dada a súa persistencia.

Estas e outras contradicións do mundo cabaleiresco, neste caso referidas ó caso de Fernán Pérez de Andrade e á súa particular forma de entender o mundo e de actuar nel, teñen importancia en si mesmas porque amosa a categoría real do personaxe, o seu mundo imaxinario e os valores éticos e morais que nos manifesta a través dos seus actos, caracterizados polo abuso sistemático da violencia e do medo ó servizo dos seus intereses.

O primeiro gran señor da casa de Andrade, co seu proceder amósanos a súa propia personalidade; pero tamén amosa o camiño ós seus sucesores no senso de subordinar a lealdade ós intereses particulares, escaseando, agás actuacións individuais de Diego de Andrade ou de seu fillo don Fernando, actos de ardor militar e moito menos heroísmo manifesto. Por outra parte, os seus abusos e atropelos Tamén lles amosan o camiño ós que o sucedan na xefatura da liñaxe, un camiño cheo de abusos e brutalidades, orientadas á conseguir obxectivos económicos, sociais ou políticos, sen outra condición que a de *o fin xustifica os medios*, sexan cales sexan estes. Todo elo, e a pesar de que estes resgos non eran excepcionais na súa época, preséntannos á Fernán Pérez *O Boo*, como a encarnación do que mais adiante estudaremos como unha mentalidade singular, de familia, unha mentalidade mais próxima ó que hoxe chamaríamos ideoloxía de clase que ó mundo cabaleiresco de principios do século XIV.

⁶³⁰Sabemos que o de Andrade participaba na usurpación de múltiples institucións monacais das que reseñamos as que consideramos mais representativas: 8 de decembro de 1480, Carta de Juan I asinada en Medina del Campo na que se comina á Fernán Pérez que deixe libre os bens que usurpa en Caaveiro (RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24). Copia manuscrita correspondente a unha nova misiva que Pedro Fernández III recibe en 1432 reiterando anteriores advertencias. Cit. Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume...*, p. 190. En canto a Monfero do que don Fernán era comendeiro desde 1362, en 1366 faille un requirimento para que deixe libre os bens de Aras Pardo, seu sogro, porque eran da encomenda do mosteiro xa que solo llos deixara para durante a súa vida, (A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Tumbo Vello de Monfero, libro 48, 1561, f. 17. Non parece que surtirán efecto ás reclamacións de Monfero porque unha real cédula do 28 de Setembro de 1380, mándalle a Fernán Pérez deixar libres os bens usurpados especialmente ós vasalos do couto do mosteiro. (J.L López Sangil, *Fernán Pérez de Andrade o Boo y sus relaciones con la Iglesia y el monacato*, p. 125). No caso de Sobrado, ademais do xa dito a propósito dos terreos onde edifica o castelo de Nogueirosa, Fernán Pérez, o *Boo*, tamén usurpaba outros bens de mosteiro; neste senso, Juan I asina en Medina del Campo, o 23 de decembro de 1380, unha real cédula na que ordena á unha serie de nobres galegos entre os que figura o conde de Trastámara, Pedro Enríquez de Castro, Fernán Pérez de Andrade, seu sobriño Pedro Fernández, seu parente García Rodríguez del Valcárcel e outros que deixen de ocupar os patrimonios do mosteiro de Sobrado que usufrutúan indebidamente. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 5(1), número 9. Ed. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, doc. nº 6, PP. 48/49. Ed. B.R.A.G, *Colección de documentos históricos de Galicia*, T. III, doc. nº LXXVI, p. 126.. En 1404 o abade, don Juan volve a querelarse para que se cumpra a real cédula de Juan I. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4 -5, "Fundación y privilegios de Monfero" de Fr. Bernardo de Villalpando, f. 11 r). Por outra real cédula asinada en Medina del Campo en 1380, se ordena deixar libre o mosteiro de Bergondo e o seu couto ademais das ¾ partes de San Vicenso de Maruxo. (M.Lucas Álvarez, *El archivo del monasterio de San Martiño de Fora o Pinario*, II, doc. Nº 10, p. 884.)

Fernán Pérez, *O Boo*, amósase así, caracterizado por unha gran dose de individualismo, como un cabaleiro contraditorio; cabaleiro afortunado pero sen alardes de valentía, si de brutalidá, que subordina a virtú cabaleiresca da lealdade á fortuna patrimonial; que se amosa, como cabaleiro cristiá, incluso apoloxista da fe, pero asoballa ós mosteiros e rouba ás igrexas, ás que posteriormente devolve en forma de agasallo, parte dos bens usurpados. Sen embargo, desde a nova mentalidade que defenden don Juan Manuel ou Ayala, é o cabaleiro perfecto, arquetípico xa que, segundo estes autores, o exercicio da cabalería non debe perturbar o lucro persoal, xa sexa este e forma de mercés patrimoniais ou de poder. Porque detrás destes alardes de perfección cabaleiresca, o que flúe é a ideoloxía da nobreza terratenente.

2.-A casa de Andrade e o novo orde nobiliario en Galicia:A loita pola consolidación: deslealdades e depredación. A contestación social fronte ó desorde.

Ata 1371 a nobreza galega estaba basicamente formada por cabaleiros de mais ou menos fortuna, como os Soutomaior, os Ulloa, os Moscoso, os Andrade, os Mariñas, os Biedma e outras moitas casas de menor entidade que xiraban arredor do arcebispado de Santiago, dos condes de Lemos e Sarriá, dos bispos das cinco dioceses galegas así como dos numerosos mosteiros que abundaban no territorio galego. Tratábase dun nobreza inferior, composta basicamente por cabaleiros que formaban o escano intermedio da nobreza galega. No senso anterior, a casa de dos Castro de Lemos, como única casa *de ricos homes* de Galicia, desde os seus extensos dominios territoriais e a Perteguería Maior da sede compostelá, amósase como o único elemento vertebrador. O afastamento da Corte e a ausencia case permanente dos condes de Trastámara, dálle mais poder á esta casa nobiliaria, xerarquizando e mantendo a nobreza dos cabaleiros nunha posición subalterna. A situación dende logo non era idílica, xa que as tensións eran continuas entre os estamentos privilexiados e entre estes e o pobo chá, principalmente representado polas cidades, en constante loita por manter o seu réxime xurídico de reguengo, contra as pretensións dos señores, sobre todo dos bispos. Sen embargo a situación nunca chegou a posicións irreversibles e, despois dos momentos de tensión e incluso de violencia, volvía a instaurarse un clima de certo consenso vertebrado arredor da concepción trifuncional da sociedade que establecía deberes e dereitos para cada un dos *estados*.

Así vemos como Pedro de Castro, o da *Guerra*, Pertegueiro de Santiago e señor de Lemos e Sarria, asiste ás xuntas convocados polo bispo Martín Fernández de Gres, ás que asisten tamén outros representantes das institucións sociais galegas *para dar a cada un o seu et refrenar a codiza dos mozos, que en una ora rouban et consumen os averes que os omes ganan en gran tempo e con gran traballo*⁶³¹, o que nos amosa por unha parte o papel moderador do señor de Lemos e, por outra, a pretensión de manter as forzas feudais dentro dos seus límites. Co advenimento da nova dinastía dos Trastámara, cambia por completo a orde nobiliaria. Se ben se manteñen as vellas institucións feudais, perden parte dos seus activos económicos fronte á nova nobreza dos cabaleiros, pobres se os comparamos cos seus iguais de Castela, voraces e truculentos, cuxo comportamento devén en ilexítimo ó superar os límites que mantiñan a situacións de consenso, protagonizando unha sistemática depredación xeral, interferindo

⁶³¹López Ferreiro, *Historia de la Iglesia de Santiago*, VI, PP. 63.Cit M.C. Pallares Méndez, “El fin de los tiempos medievales”, en *Historia de Galicia*, Madrid, 1981, p. 125)

abusivamente nas vilas de reguengo e avasalando ós cidadáns con roubos, secuestros e asasinatos. Isto é, de *defensores*, convértense en bandoleiros.

No mesmo senso, a nova casa de Trastámara e o adiantado maior do Rei en Galicia, lonxe de xogar o papel de árbitro moderador en representación da Coroa, apóiase na nova nobreza para someter Galicia e ás súas institucións sociais a un verdadeiro estado de colonización. Por si fora isto pouco, a casa dos novos señores de Trastámara, os Enríquez de Castro, cae en desgraza arredor de 1429 e os seus estados son divididos en dous títulos: o condado de Lemos e Sarriá e o condado de Trastámara⁶³², aos que se engadirá deseguida o título de marquesado de Astorga⁶³³, o que nos leva á un panorama nobiliario novo. Por una parte os titulares das antigas casas, perden poder económico e espazos estratéxicos e, por outro, as novas casas nobiliarias nadas do grupo dos cabaleiros, acadan posición e título case en pe de igualdade coas antigas casas de Lemos e de Trastámara, agora divididas. Chegamos así á unha *estructura horizontal* da nobreza en Galicia, sen elemento algún de vertebración e xerarquización, coa agravante de que a Corte, no contexto dunha crise continua durante os dous primeiros terzos do século XV, amósase impotente para un control efectivo do territorio o que acentúa o caos socio-nobliario⁶³⁴.

As reiteradas bulas dos papas condenando esta situación son unha manifesta evidencia dese clima de descomposición social que vive Galicia durante o século XV, pero cunhas manifestacións que xa veñen de lonxe. O 5 de xaneiro de 1466, o Papa Paulo II expide desde Roma unha bula na que se citan outras de Eugenio IV e Calisto III, condenando terminantemente estes feitos principalmente protagonizados por nobres e cabaleiros: “... *se conjuraban e confederaban, non sin nota de sacrilegio y herejía, contra el clero, las iglesias, los lugares píos y la libertad eclesiástica; usurpaban diezmos, primicias y demás rentas eclesiásticas; negaban a los clérigos el pan, vino y demás cosas necesarias al sustento e impedían que se moliese y se cociese para ellos...; metían a los clérigos en la cárcel o los obligaban a hacer guardia en los castillos o a maniobrar en las embarcaciones...*”⁶³⁵.

Este é o contexto no que se produce o auxe e consolidación da casa de Andrade; partindo dunha dignidade social e dun patrimonio propios de cabaleiros dependentes doutras institucións feudais, pasa a exercer o señorío sobre vilas de reguengo, usurpa bens sen conta dos mosteiros,

⁶³² *Crónica de Juan II*, B.A.E., LXVIII, Madrid, 1953, p. 482.//A.D.M.S. Leg. 4977,Cit. Alfonso Franco Silva, *La Fortuna y el Poder*, p. 26. *Crónica de Juan II*, B.A.E., LXVIII, Madrid, 1953, p. 482.

⁶³³ Luís de Salazar y Castro, *justificación de la Grandeza de primera clase que pertenece a Don Fadrique de Toledo-Osorio, VII marqués de Villafranca*, Madrid, 1704, p. 32. Mais recentemente, Alfonso Franco Silva, *La Fortuna y el Poder*, universidade de Cádiz, Salamanca, 1996, p. 38.

⁶³⁴ R.A.H, *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*, III, Cap. X, Nº 9, p. 124.

⁶³⁵ A.G.S, *Patronato Real*, C.60, 176. Sobre estes prantexamentos coinciden: A. López Ferreiro, *Galicia en el ultimo tercio del siglo XV*; Beceiro Pita, *La Rebelión Irmandiña*, Madrid, 1977, p. 107.

dos priorados e das vilas, incluso da igrexa de Santiago, e somete ós seus dependentes a un verdadeiro estado de explotación, utilizando ó mesmo tempo tódolos seus recursos para ensanchar os seus dominios, e os seus ingresos, amparando se fose necesario bandoleiros para conseguir os seus fins.

Encumiada por obra de Fernán Pérez de Andrade, *O Boo* e polo seu protector Enrique de Trastámara, os titulares da casa de Andrade, amosan un comportamento moi parello, o que constitúe unha verdadeira mentalidade familiar, froito das experiencias da familia acumuladas desde o nacemento da liñaxe a mediados do século XII: socialmente móstranse adictos ás novas mentalidades cabaleirescas progresivamente substituídas nos seus contidos éticos por intereses de clase, o que entendemos como unha forma de ideoloxía, adhírense á unha peculiar forma de entender a lealdade que subordina esta ós intereses da familia; politicamente xogan co complicado e perigoso sistema de *avinzas*, sen amosar nunca un aberto enfrontamento coa Coroa da que, económica e socialmente son dependentes pola necesidade periódica de renovar os privilexios orixinais, e pola necesidade de novas concesións para engrandecelas.

Esta circunstancia creemos que é fundamental á hora de analizar a evolución desta casa nobiliaria, de por si, por tradición e mentalidade familiar, dada ó xogo con varias barallas, como tivemos ocasión xa de comprobar co primeiro gran señor desta casa. O feito explica, entre outras cousas, porque os señores de Andrade, nun momento en que xa se está xeneralizando, non son capaces de fundar un morgado ata finais do século XV; tamén explica as constantes apostas dos citados señores por buscar na presión nobiliaria contra o Rei ou mesmo en candidatos alternativos á Coroa a consolidación dos seus dominios. Por outra parte, estas actividades consumen as enerxías dos Andrade pero, sobre todo, consumen recursos, o que os levará a depredación das institucións eclesiásticas e vilegas que controlan, e á gravar con cargas cada vez mais pesadas ós seus sufridos servos e vasalos.

Esta actitude vai provocar unha ruptura total do mínimo equilibrio social, ruptura largamente incubada como unha reacción contra a violencia da nova nobreza galega en xeral, e dos Andrade en particular. Efectivamente, as solucións á crise do século XIV, foron conseguidas por medio do control do poder e dos recursos económicos por parte da nobreza, amosando a substitución dunha mentalidade de *función* por unha mentalidade de *estado*, no senso de concibir os asuntos do Estado, sobre todo os seus ingresos, como unha parte da remuneración da súa condición de nobres. O anterior implica unha verdadeira ideoloxía nobiliaria.

Os cambios na ideoloxía e no comportamento da maioría dos nobres, leva ó progresivo distanciamento entre os grupos sociais, sobre todo entre a nobreza e o estado chá, incluso entre a

nobreza territorial, fidalgos e parte do clero que, chegado o momento, non poderán soportar por mais tempo o clima de descomposición social, apoiando a contestación antinobiliaria.

Así, contra a nova mentalidade nobiliaria, imos ver nacer unha nova mentalidade popular, capaz de ofrecer unhas propostas e unhas solucións inéditas para o momento que incluso poden ser consideradas revolucionarias desde a perspectiva feudal. Esta nova mentalidade xenárase pola confrontación entre a idea de *función*, de *defensores*, que os nobres pregoan cumprir dentro do mundo feudal e a realidade do seu proceder. Da confrontación destes dous elementos, nace a idea de *xustiza*, como forma de corrección e/ou eliminación da violencia e do sistema de depredación sistemática que conleva. Por iso, remataremos este capítulo estudando a loita entre grupos sociais e mentalidades; pobo contra señores e *mentalidade popular*, contra *mentalidade nobiliaria ou señorial*, defensora agora por encima de calquera outra consideración, dos seus intereses de grupo; os vestixios que quedan do mundo cabaleiresco, non pasan de ser meros artificios, adornos cos que lustrar os escudos das liñaxes e os rituais sociais cos que a nobreza exterioriza o seu predominio da sociedade.

O que acabamos de dicir é particularmente representativo da nobreza - mesmo da propia Corte - de Juan II e, en menor medida, de Enrique IV. Mentres o mais engraiado da nobreza loita entre si por controlar os resortes do poder e os seus recursos, nun constante ir e vir de deslealdades e vilezas soportandas con resignación polos grupos non privilexiados, estes personaxes dedican gran cantidade de tempo e de diñeiro a programar grandes eventos cabaleirescos.

2.1.-Os Andrade e o novo orde nobiliario de Galicia

Se ben , como tivemos ocasión de comprobar ó longo deste traballo, a casa dos Andrade ten testemuñada unha longa historia como liñaxe, como xa se dixo, a súa fortuna e o seu poder, están estreitamente unidas en orixe á guerra civil castelá e á adscrición dalgúns dos seus personaxes ó bando triunfador dos *enriquistas* ou Trastámaras. Fosen cales fosen os méritos de Fernán Pérez, *o Boo*, tódolos seus éxitos débense ó favor con que os recompensa o fundador da nova dinastía, Enrique II. Como xa vimos, este dota a unha liñaxe de cabaleiros provincianos de *estados* e recursos propios e dun rango nobiliario suficiente para poder xogar en réxime de igualdade no panorama social da nobreza galega e, ó seu nivel, en toda a Coroa.

A vinculación dos Andrade coa nova dinastía dos Trastámara, non é un feito exclusivo dos Andrade senón que afecta á unha boa parte da nobreza castelá, sobre, incluso ós principais cadros das ordes militares que están ó lado de do príncipe bastardo na batalla de Nájera⁶³⁶, molestas polo crecente intervencionismo do rei Pedro nos Mestrazgos⁶³⁷. Esgotada biolóxicamente e militarmente a vella nobreza⁶³⁸, nace unha nobreza maioritariamente nova, moito menos unida ó ascetismo das mentalidades urdidas no seo da trifuncionalidade; unha nobreza que debe a súa fortuna e o seu poder ó peso das súas espadas coas que gañaron a guerra civil e impuxeron un novo modelo de relacións sociais baseado na forza e na violencia.

No senso anterior, como tódolos recen chegados, a casa de Andrade, busca consolidar os dominios acadados no contexto dunha situación de guerra, contribuíndo á prolongación das situacións de inestabilidade, formando bandos nobiliarios cos que arrancar novas concesións ó poder encarnado na Coroa. Outras veces acode servilmente á chamada do monarca tratando de atraer o seu favor, nunha aposta clara pola fonte fundamental de riqueza que encarna a monarquía e os seus recursos.

No senso anterior, o feito de que Enrique II, no seu testamento, incluía unha cláusula pola que os bens incluídos nas mercés outorgadas ós seus partidarios, entre eles á Fernán Pérez, *O Boo*, retornaran á Coroa se non tiveran fillos lexítimos, condiciona o comportamento dos Andrade

⁶³⁶ P. López de Ayala, *crónicas*, ano 2º de don Enrique, PP. 321 - 343. Tamén expón amplamente estes feitos: Carlos Ayala Martínez, “Las órdenes militares ante la guerra civil castellana” (1366 - 1371), in: *Poder Y sociedad en la Baja Edad Media*; Estudios en homenaje al profesor L.V. Díaz Martín, I, Valladolid, 2002, p.43.

⁶³⁷ Xa en 1350, recen ascendido ó trono, Pedro I ordena que: *Los castillos de la Orden de Alcántara los toviessen caballeros de la Orden por el, e le ficiesen pleyto por ellos, e non los entregasen, nin acogiesen en ellos al maestre de Alcántara sein su mandamiento*. E así se fizo; en 1351 fai o mesmo coa de Santiago, véndose Don Fadrique, seu irmán bastardo, impedido de entrar na súa fortaleza de Montiel en 1354. (P. López de Ayala, *Crónicas*, PP. 91 - 104. Tamén: Carlos Ayala Martínez, “ Las órdenes militares ante la guerra civil castellana(1366-1371),in: *Poder Y sociedad en la Baja edad Media*; p. 42.

⁶³⁸ Salvador Moxó, *De la Nobleza Vieja a la Nobleza nueva*, nº 3, PP. 12 - 14.

durante todo o século XV: “...que las ayan por mayorazgo e que finquen al su hijo legítimo mayor de cada uno dellos e si morieren sin fijo legítimo que se tornen los lugares que asy ovieron a la Corona Real de nuestros reynos...”⁶³⁹. Porque , o citado prócer falece sen fillos lexítimos sendo seu herdeiro o seu sobriño, Pedro Fernández IV, por cuxo motivo esta herdanza tardará un século en consolidarse, proceso que imos afrontar en primeiro lugar neste bloque

2.1.1.- Os Andrade nos tempos dos Enríquez de Castro.

Desde os primeiros tempos da vitoria sobre o lexitimesmo, a casa de Andrade, rexida ata 1397 por Fernán Pérez de Andrade o *Boo*, vémolala estreitamente relacionada coa nova nobreza trastamarista, principalmente con Pedro Enríquez de Castro⁶⁴⁰, o novo Conde de Trastámara e Pertegueiro Maior da igrexa de Santiago⁶⁴¹, casado con dona Sabela de Castro, filla de Álvaro de Castro e sobriña de don Fernando Ruíz de Castro, que morre no exilio, como dixemos, despois de perder títulos e posesións⁶⁴².

O novo conde, non queda moi ben parado en nobiliarios como o de Fernán Pérez de Guzmán que o retrata como a antítese doutros cabaleiros esforzados, valentes e leais, ademais de deixar caer as mesmas descalcificacións sobre a nobreza galega e sobre a mesma terra galega, unha idea que florecerá longamente en Castela con respecto á Galicia⁶⁴³: “...no ovo fama de muy esforçado, no sé si por defecto, o porque no ovo de probar...En sus maneras e costumbres, concordábase con la tierra donde vivía, que es en Galicia...”⁶⁴⁴. O retrato que del nos ofrece o anterior parágrafo pode servir de síntese e caricatura deste personaxe que someteu ás principias institucións eclesiásticas e monásticas de Galicia a un estado de explotación inmisericorde⁶⁴⁵ e, como xa se contou, se rebelou contra o seu primo irmán, Juan I de Castela, á favor do Mestre de Avis, tan pronto como tivo ocasión para, deseguida, participar nunha conxura contra o novo rei portugués⁶⁴⁶ e retornar mais tarde á obediencia do rei de Castela, seu curmán.

⁶³⁹ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 84-40. Ed. *Galicia, Revista Universal de este Reino*, II, números 14, Ano III. (A.M.C)

⁶⁴⁰ Cítase como Conde de Trastámara, Lemos e Sarriá desde principios de 1370, títulos ós que engade o de Pertegueiro maior de Santiago por Rodrigo de Moscoso, o 29 de xaneiro de 1372.(A.D.A., *Sección Lemos*, C- 85 - 3. No senso anterior ver: Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, I, p. 213 citando á López Ferreiro en *Historia de la Iglesia de Santiago*, VI, p. 194

⁶⁴¹ Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, I, PP. 231 - 235

⁶⁴² Luís Suárez Fernández, “Nobleza y Monarquía. Puntos de vista sobre la Historia política castellana en el siglo XV”, *Estudios y documentos*, PP. 76/77.

⁶⁴³ B. Pérez de Guzmán, *Generaciones y semblanzas*, B.A.E, 68, Cap. XXXI, p. 711.

⁶⁴⁴ B. Pérez de Guzmán, *Generaciones y semblanzas*, B.A.E, 68, Cap. XXXI, p. 711.

⁶⁴⁵ Entre as institucións sobre as que exerce o control, solo ou acompañado doutros, citamos: As igrexas de Lugo (comenda), Santiago (pertegueiría que lle permite usufrutuar diversos bens desta institución), Oseira, (con Juan Pérez de Novoa, Vasco Gómez das Seixas e Juan Núñez Osorio), Celanova (con Pedro Ruíz Sarmiento e outros), Poio, Sobrado (con Fernán Pérez de Andrade, Lopo Pérez de Moscoso, Martín Sánchez das Mariñas, Vasco Gómez das Seixas, García Rodríguez de Valcarcel, Pedro Fernández de Andrade), San Xulián de Moraime. (Díaz Santos, *La encomienda*, PP. 211 - 214)

⁶⁴⁶ A.G.S, *Patronato real*, leg. 59.

Pero tamén pode servir, coas excepcións de costume, para retratar a toda a nobreza trastamarista, xa que o comportamento do conde don Pedro foi norma xeral e permanente entre os vástagos da nova dinastía reinante. Así xunto á Pedro Enríquez de Castro e o novo Adiantado Maior de Galicia, Pedro Ruíz Sarmiento, señor de Faro(1372)⁶⁴⁷ e de Ribadavia(1375)⁶⁴⁸, medran outros señores como Diego López de Zúñiga, novo señor de Monterrei ou os cabaleiros galegos que se posicionaron do lado dos vencedores ou souberon acomodarse ó seu triunfo.

Así, se ben se mantiveron fieis ó rei Pedro, os Bermúdez, os Montaos e os Prego souberon sobrevivir aliándose con liñaxes agora mellor situados. Outro grupo de Liñaxes lograron sobreelevar o momento sen grandes dificultades como os Pardo de Cela, os Sanjurjo, os Montenegro que buscan acomodo nas terras lucenses, ó amparo das novas liñaxes favorecidas polos Trastámara, coma os Andrade, o mesmo que os Lanzós, os Vaamonde, os Saavedra, Aguiar e Bolaño. No sur de Lugo, os López de Lemos e os Taboada. En terras de Ourense os Novoa e, en Pontevedra, os Sorna, os Xunqueira, os Valadares, os Mariño e Soga de Lobeira, etc.

Noutros casos, coma no dos Ulloa, optan ó final polo bando lexitimista séndolles ditada orden de secuestro dos seus bens, adxudicados ó conde don Pedro, pero que este devolveu á Gonzalo Azores de Ulloa, converténdose mais adiante nunha das casas mais poderosas de Galicia. Tamén prosperan baixo a protección dos trastámaras os Osorio, os Biedma, novos señores de Altamira; García Rodríguez de Valcarcel, señor de As Pontes e dos coutos de Balón Mougá e Brión, cerca de Ferrol; na terra de Santiago, se ben se mantiveron dubidosos durante a contenda, deseguida se acomodan á nova situación os Soutomaior e os Moscoso⁶⁴⁹.

Pero, sen dúbida a familia de cabaleiros mais favorecida polas mercés dos Trastámara foi a dos Andrade, familia estreitamente relacionada non solo co citado conde, senón tamén co seu fillo e sucesor no condado, don Fadrique, mais tarde duque de Arjona.

Cando esta casa nobiliaria cae en desgraza e os títulos e posesións atesourados se dividan, os Andrade seguirán apostando pola alianza con outras casas señoriais como medio de consolidar e acrecentar os seus dominios e o seu poder, unhas veces baixo o patrocinio real e outras moitas en contra, prolongando así o modo de proceder acuñado por Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, ó vimos en reiteradas ocasións ofrecer un perfil de lealdades contrapostas.

⁶⁴⁷ Albalá Real do 20 – III - 1372. “Arquivo dos Duques de Medina Sidonia”, *Sección Ribadavia*, 302, Leg 1, nº 2.

⁶⁴⁸ Albalá Real do 20 – VIII - 1375 Arquivo dos Duques de Medina Sidonia”, *Sección Ribadavia*, 302, Leg. 1, nº 13.

⁶⁴⁹ A. Rodríguez, *Pedro I.*, PP. 37 e 40.

Táboa 4. Avances e retrocesos dos Andrade nas relacións cos monarcas. Deposicións destes a favor ou en contra dos seus titulares e similares(1356 -1495)

Ano	Titular	Disposicións e feitos favorables	Disposicións e feitos contrarios
1356	Fernán, <i>O Boo</i>	Privilexio de Monforte	
1360		Señor de Neda	
1362		Encomendeiro de Monfero	
1364		Privilexio de Murviedro	
1367		Vasalo do Bispo de Mondoñedo	
1369		Constrúe castelo Nogueirosa	Denuncia dos de Sobrado
1371		Alcalde de Viveiro	
1371		Privilexios de Burgos (Ferrol, Pontedeume, Mugardos ...)	
1372		Alcalde Maior de Betanzos	
1373		Novo privilexio de Burgos(Vilalba)	
1376			Sentencia de Martín Eanes
1377			Nova sentenza de Martín Eanes
1380			Real Cédula por Bergondo
			Real cédula por Pedroso
			Real Cédula por Caaveiro
			Real Cédula por Sobrado
1382	Pedro Fernández IV	Encomendeiro de Caaveiro	
1382		Alcalde de A Coruña	
1386		Tenente da fortaleza de A Coruña	
1403		Doazón da raíña Beatriz de Burgo de Faro a Pedro de Andrade, fillo	
1405			Sentencia por Munifarral (xa +)
1404/1412	Nuño Freire III		Venda dunha parte do seu patrimonio. Ratificación do reguengo de Ferrol.
1420			Carta de Juan II por Caaveiro
1429			Ferrol volve ó reguengo
1431			A Irmandade Funsquenlla
1432	Pedro Fernández,V		Cartas Juan II para que respecte Caaveiro e os seus coutos
1432			Protesta de Pedro Padrón
1434			Ratificación do reguengo de Pontedeume.Orden de non practicar o contrabando en A Coruña(1435)
1441	Fernán, <i>O Mozo</i>		Pontedeume, Ferrol, Vilalba , orden de poñelas baixo reguengo
1442		Ratificación dos privilexios do <i>Boo</i>	
1449			Carta de advertencia do Rei
1453/1455			Reclamación de alcabalas
1459			Orden de comparecencia na Corte
1464			Pontedeume de reguengo
1467			Mugardos e Serantes de reguengo
1467			Irmandade Xeral
1474	Diego de Andrade	Alianza matrimonial coa casa das Mariñas	
1476		Ratificación dos privilexios do <i>Mozo</i> . Me mil maravedís de mercé	
1477		Ratificación privilexios de Martíns Sánchez das Mariñas	Orde de entregar a fortaleza de A Coruña
		Capitán real de A Coruña	
1479		Rexedor de A Coruña	Anulación título de Capitán Real
1477/1487			Reclamación rendas de A Coruña e da Coroa
1488		Alianza matrimonial cos Moscoso	“Exilio” en Castela, Secuestro fortaleza
1490		Bula favorable sobre bens eclesiásticos	Reclamación de Ferrol e Betanzos
1495	Conde de Vilalba	Permiso para constituír morgado	

Podemos entón afirmar que hai unha característica común á tódolos Andrade, unha mentalidade familiar caracterizada pola escasa consistencia de súa lealdade e pola propensión á apoiar movementos e conspiracións contra outros nobres, ou contra ó mesmo Rei, cando a ocasión promete sacar algunha vantaxe de tais actos, actitude e mentalidade compartida cos Enríquez de Castro e outros moitos nobres, galegos e casteláns.

No senso anterior, as actuacións dos distintos señores da casa de Andrade entre a o pasamento de Fernán *O Boo* e a constitución do morgado que lle dará estabilidade a esta casa señorial, pasan por distintas fases, nas que as censuras, sancións e incluso confiscacións, menudean segundo podemos ver na táboa 4 e na gráfica 5.

Fernán Pérez, O Boo e Pedro Enríquez de Castro

O cabaleiro galego mais representativo dos trastamaristas galegos, aínda que como xa se ten dito en épocas actuara como petrista, é Fernán Pérez de Andrade *o Boo*, ó que vemos reiteradamente compartindo protagonismo co conde don Pedro. Efectivamente así o vemos 8 de febreiro de 1372 e Betanzos recibindo un privilexio para a citada vila que, entendemos, se produce por mediación de ambos señores: “...*facemos saber a vos el conde don Pedro, nuestro sobrino e a vos Fernán Pérez d’Andrade, nuestro basallo ...*”⁶⁵⁰. Pero non tódalas actuacións de Pedro Enríquez e Fernán Pérez son igual de filantrópicas. Xa vimos como en 1376 e 1377, Fernán Pérez foi acusado de querer impoñer ós fidalgos de Pedroso e de Trasancos tributos como se non estiveran exentos, o mesmo que trataba de facer nos coutos privilexiados de Brión, Balón e Mougá. Estes feitos debían estar permitidos e/ou alentados polo conde de Trastámara⁶⁵¹ que en 1380 foi requirido para que deixara libre o mosteiro de Pedroso, o mesmo que anos despois se lle esixiría á Fernán Pérez de Andrade⁶⁵², o que proba unha actuación, senón acordada, alomenos concordante sobre o tema. É de destacar que, neste caso, a voracidade do de Andrade consiste en ordenar ós oficiais Alfonso Felgar de Neda e ó xudeu Samuel Lapapa esixir rendas reais incluso os fidalgos da terra de Trasancos e ós vasallos dos mosteiros como San Salvador de Pedroso que tiñan inmunidade. Ós que se resistían pasaban polo cárcere do castelo de Narahío controlado por Rodrigo Esquíó, casteleiro na citada fortaleza por Fernán Pérez de

⁶⁵⁰ A.G.S. Copia autorizada. *Hacienda, Sección 23, Escribanía mayor de rentas, serie Mercedes y Privilegios, Leg. 266, f. 9 R.A.G. Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/22, transcripción simple. Ed. Francisco Vales Villamarín, *Anuario Brigantiño*, nº 1, 1949, apéndice documental, nº 1

⁶⁵¹ A. López Ferreiro, *Historia...*, V, p. 268. Tamén, Cal Pardo, *El Monasterio de San Salvador de Pedroso*, p. 97, notas.

⁶⁵² A. López Ferreiro, *Historia...* VI, PP. 182/190. Ed. *Colección de Documentos Históricos de Galicia*, B.R.A.G, I, PP.325 - 329.

Andrade o que nos da unha idea do difícil deslinde entre as actividades *públicas* e privadas destes próceres.

No mesmo ano 1380, Fernán Pérez de Andrade, seu sobriño Pedro Fernández, seu parente García Rodríguez de Valcárcel e Pedro Enríquez de Castro, entre outros, aparecen citados nunha real cédula de Juan I do 23 de Decembro de 1380, que lle ordena deixar libres e desembargados os bens que usurpan con outros cabaleiros do mosteiro de Sobrado⁶⁵³, unha proba mais de que os de Andrade actúan confradados co conde de Trastámara, como tamén o vemos a propósito do mosteiro de Meira⁶⁵⁴. No mesmo senso, no bispado de Mondoñedo, no que os Andrade teñen fortes intereses desde a época de Rui Freire de Andrade, exerce de encomendeiro asimesmo o conde Pedro Enríquez quen, a pesar de que Juan I lle ordenara deixar libres as terras usurpadas deste bispado⁶⁵⁵, o bispo Francisco lle reitera a encomenda ó citado conde en 1392⁶⁵⁶. Sabido é que o bispo don Francisco de Mondoñedo(1367-1393) era un *enriquista* convencido, favorecendo ós Andrade dos que xa vimos o seu *enriquismo* militante, polo menos no que toca a Fernán Pérez de Andrade es eu irmán Lopo Núñez, os dous vasalos do citado bispo do que acadan bens importantes, como xa se dixo no capítulo anterior.

En resumen que as partes mais suculentas do patrimonio de Fernán Pérez de Andrade, están situadas nas terras do antigo condado de Trastámara, con cuxo conde, os Andrade participan das campañas de rapiña e latrocinio por el emprendidas. O citado conde controlaba ademais importantes posicións nos bispados de Lugo, Mondoñedo e Santiago sendo desposuído da Pertegueiría desta última igrexa, precisamente, polos moitos ultraxes ós que a sometía⁶⁵⁷.

O apoio e protección do conde de Trastámara e do Adiantado Maior do Rei en Galicia, permítelle á nova nobreza galega facerse cunha fonte de recursos inesgotable, a dos mosteiros, onde os señores comendeiros, voluntaria ou forzadamente suplen ó señor do couto, o abade. Iso é o que pasa con Fernán Pérez de Andrade, nos bens que usurpa de Sobrado: “...*Ett que poniades en los dhos cotos, e Vassallos, que son del dho Monasterio, pieza de pechos e pedidos, e lles faziades fazer servuicios asi en labores, de castiellos, e de fortalezas, como en colleytas de pan e de vino, como todas las otras cosas quelles echabades, elles demandabades.Ett otrosi que non*

⁶⁵³ Burgos, 9 de agosto de 1380: A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Sobrado, 5(1), nº 9, Transcripción do século XVII. /A.U.S, “Fondo Antigo de San Martín Pinario”, *Documentos soltos*, nº 32(sinatura antiga nº 37).. Ed. M López Peña, *Colección de Documentos Históricos de Galicia*, B.R.A.G, I, doc. LXXVI, PP. 337 - 339.Cit. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 49. Cit. Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume...*, p. 124).

⁶⁵⁴ A. López Ferreiro, *Historia...* VI, PP. 120 e 126

⁶⁵⁵ A.C.M. *Documentos en pergamino*, armario 8, número 120 - Traslado notarial do 16 – IV - 1381 polo notario de Mondoñedo, Juan Ramos. Asina tamén o notario de Ribadeo. Ed. Enrique Cal Pardo, *Colección de documentos escritos en pergamino del archivo de la Catedral de Mondoñedo*(871 - 1492), PP.. 59/60.

⁶⁵⁶ 9 de maio de 1392, Vilarmador, Mondoñedo. A.C.M, *Tombo I*, f. 91 v. Transcripción do século XVIII, f. 74 r -75 v.

⁶⁵⁷ 9 de agosto de 1383, Santiago..(A. López Ferreiro, *Historia...* VI, p. 182/190).

*consentiades al Mayordomo, e Juez, e notario del dho Monasterio que vsasen de sus ofizios. Ett otrosi que defendiestes a los Probadores, e moradores de los dhos Cottos, que non vsasen con el dho Monasterio, en tal manera que mas conocian a vos por Señor que al dho Abad e Conbento*⁶⁵⁸. Era unha forma fácil e sinxela de incrementar os recursos forzando á institucións, pacíficas por outra parte, a aceptar as súas demandas. Dada a densidade de señores e a inmensidade das propiedades eclesiais e monásticas, non cabía outro camiño alternativo, incrementando ó mesmo tempo as cargas que xa pesaban sobre vilegos e campesiños. As limitacións á expansión territorial en Galicia, levará a moitos nobres galegos como os xa vistos, Álvaro de Castro, Nuño Freire ou Juan de Andeiro, por dicir algúns dos mais coñecidos, a emigrar a Portugal onde constitúen algúns deles patrimonios e liñaxes. Outros, en cambio, aproveitarán as vantaxes que ofrece a repoboación das novas terras conquistadas no sur. Pero os que quedan en Galicia teñen tres camiños para engrandecerse: o matrimonio, as concesións reais e a depredación doutros señoríos, sobre todo os eclesiásticos que son os menos defendidos aínda que paradoxalmente, os nobres son teoricamente os seus defensores.

É o que lle vemos facer no fragmento citado mais arriba ó cabaleiro Fernán Pérez de Andrade, e á seu sobriño e herdeiro Pedro Fernández, engrandecer os seus dominios de Pontedeume con granxas veciñas do mosteiro de Sobrado. As do de Monfero xa as controlaba desde 1362, ano no que recibe en foro a encomenda do seu couto⁶⁵⁹. As actividades de enriquecemento levadas a cabo polo de Andrade en coutos monásticos, que se manteñen a pesar das protestas dos abades e das cédulas reais, no poderían levarse a cabo de non contar coa anuencia e/ou colaboración do conde de Trastámara e do Adiantado Maior de Galicia, colaboración que se nos manifesta cando o citado conde deixa de atacar Betanzos en conivencia co de Andrade en 1384.

Acaso fora a mutua confianza o que levou á Pedro Enríquez de Castro a elixir á Fernán Pérez de Andrade e á Juan Rodríguez de Biedma, outro favorecido polo triunfo dos Trastámara, en 1388, como árbitros na contenda co bispo de Santiago pola fortaleza de A Barreira, en Castro de Montes⁶⁶⁰.

A relación entre Fernán Pérez de Andrade e Pedro Enriquez de Castro, foi intensa, seguramente mais intensa do que nos dan a entender os documentos, que non é pouca. Incluso, falecen en datas mais ben próximas: o de Andrade entre o mes de xullo, concretamente entre o día 28 de

⁶⁵⁸ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Sobrado, 5(1), nº 9, Transcripción do século XVII. /A.U.S, “Fondo Antigo de San Martín Pinario”, *documentos soltos*, nº 32(sinatura antiga nº 37), pergamiño.

⁶⁵⁹ A.M.C, “Fondo Martínez Salazar, Caixa IV,”*Tumbo viejo de Monfero*, Saco de Ambroa. Libro 48, año 1561, f. 41 r. Tamén se fai referencia deste aforamento en A.M.C. Fondo Martínez Salazar, *índice de 1833*.

⁶⁶⁰ Poder outorgado ós árbitros: A. López Ferreiro, *Colección diplomática de Galicia Histórica*, doc. XII, PP.58 - 60. Sentencia en: *Ibid*, PP. 60 - 64. Pero López de Ayala, *Cronica de Juan I*, ano X, cap. V, p. 121.

xullo e o 21 de agosto⁶⁶¹, en que o arcebispo de Santiago ameaza coa excomuñón ó prior de Caaveiro se volve a conceder a encomenda do mosteiro tal e como a detentaba Fernán Pérez, ó que alude como falecido: “...como Fernán Pérez de Andrade, cauallero tobo fasta aquí la comenda dese monasterio...por eso uos mando... so pena de excomonyon... que non outorguedes nin dedes la dicha encomienda a ninguno escudero nin cauallero e si outorgada la auedes, que la reuouquedes...”⁶⁶². Don Pedro testa o 29 de abril de 1400, falecendo tres días despois en Ourense sendo sepultado e San Francisco de Lugo⁶⁶³.

Malia os seus grandes defectos, Fernán Pérez de Andrade, debeu ser un cabaleiro destacado. Sabemos algúns dos seus puntos fracos e tamén coñecemos moitas das súas virtudes, pero, sen embargo, non coñecemos exactamente cal foi a natureza dos *muchos e buenos e leales e muy grandes serbiçios que nos fazedes e fezistes de cada dia*⁶⁶⁴. Do que non hai a mais mínima dúbida é de que se tratou de algo importante para o Príncipe Bastardo, como tampouco hai dúbida algunha da valía do primeiro señor de Pontedeume que os seus propios denunciante, vasallos do couto de Pedroso, cualifican “*comme grand cavallero poderoso en Reyno de Gallisia*,” a pesar de actuar “*de fecho, contra derecho*”. Non cabe entón dubidar de que se tratou dunha personalidade de alto relevo. Sen embargo non deixou descendencia directa, a pesar de que en 1368 Fernán Pérez e dona Sancha, súa primeira dona, se referían ó seu fillo, na súa concordia co bispo de Mondoñedo don Francisco⁶⁶⁵.

Pedro Fernández de Andrade, IV(1397 -1404) e seus sucesores

No seu lugar, sucédelle como herdeiro nos estados de Andrade, Pedro Fernández de Andrade, fillo de Juan Freire, e de María Afonso de Araújo, e, polo tanto, sobriño do *Boo*⁶⁶⁶. Pedro Fernández de Andrade IV, convértese en II señor dos estados conquistados polo seu tío, Fernán Pérez, despois do 21 de agosto de 1397, data na que o *Boo* se cita como falecido, e do que, en realidade, xa facía tempo viña actuando como herdeiro, segundo vemos no documento polo que recibe a encomenda de Caaveiro en 1482, en vida de seu tío Fernán Pérez⁶⁶⁷. No mesmo senso, o un de xaneiro de 1390, nunha venda de Martín Pérez e Mariña Martís, súa dona, á Fernán Pérez de Andrade, do quiñón dunha herdade en Santa María de Chanteiro, asina *como notario público*

⁶⁶¹ A.R.:G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 3. Pergamino). Vaamonde Lores alude a outro documento citado por Andrés Martínez Salazar, no primeiro tomo da *Crónica Troiana*, asinado por Fernán Pérez 28 de xullo polo tanto aínda estaba vivo nesa data. (C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 85, notas. Cit. J. F. Correa Arias, *Fernán Pérez de Andrade, O Boo*, p. 202).

⁶⁶² A C S, *Tumbo E*, FF. 37 - 38. Tamén: A. López Ferreiro, *Historia*, VII, PP. 22/23

⁶⁶³ Frei Malaquías de la Vega, *Chronología...*, f. 289 r.

⁶⁶⁴ A.H. Salazar, *M*, 48, fol 78 v -70 v

⁶⁶⁵ 1368, Maio, 26, Xubia. A.H.N, Carpeta 495, nº 21. Ed. Cal Pardo: *Colección Diplomática de Pedroso*, nº 24.

⁶⁶⁶ César Oliveira Serrano, *Beatriz de Portugal*, p. 263

⁶⁶⁷ C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, PP. 75/76.

de Ferrol por Pedro Fernández d'Andrade, Johán Affonso, o que parece corroborar a teoría de que Pedro Fernández xa ostentaba funcións de señorío por delegación de seu tío, alomenos nalgunha das súas posesións⁶⁶⁸. Posiblemente sexa este a orixe do erro de Bonito Vicetto cando cita a Pedro Fernández como tenente do castelo de A Coruña en 1386, cando o duque de Láncaster asedia esta cidade.

O desenvolvemento de tarefas señoríaas por parte de Pedro Fernández, en vida de seu tío, posiblemente fose a causa do que parece unha ordenada sucesión nos *estados* do Boo. Vasco de Aponte cóntanolo así: “...en la era de mil y quatroçientos poco más o menos caso una señora que se llamó Doña Mencia de Meyra con Pedro Fernández de Andrade que fincó por heredero de Fernán Pérez de Andrade el bueno...”⁶⁶⁹. A sucesión parece inmediata porque, o 14 de setembro de 1397, Pedro Fernández xa exerce como señor de Pontedeume: “...Paso ante John Rodríguez notº da dita vila da pont deume por lo dito Pedro Fernández”⁶⁷⁰, o que nos amosa con certa claridade que xa viña exercendo como herdeiro desde moito antes, e de que a xa citada cláusula do testamento de Enrique II, de que as mercés concedidas ós señores e cabaleiros que non teñan descendencia directa masculina volveran á Coroa, non se cumpre. Seguramente a proximidade co conde de Trastámara, primo do Rei, e cun escano no Consello Real durante os primeiros anos da década de 1390, tivo moito que ver.

Con Pedro Fernández volven a unificarse as herdanzas dos Andrade. Pedro Fernández de Andrade IV, incorpora os bens de Fernán Pérez e os de seu pai, Juan Freire que contiñan entre outros bens, a *casa-fortaleza* da que nos fala Vasco de Aponte, que era de Rui Freire de Andrade, seu avó⁶⁷¹, á que se refire tamén o documento xa citado de investidura de Pedro Fernández de Andrade como encomendeiro de Caaveiro de 1382, aínda en vida de seu tío⁶⁷².

Poucos anos dura como señor dos estados de Andrade Pedro Fernández. Sabemos que outorgou testamento o 21 de abril de 1403⁶⁷³ e que aínda vivía o 1 de maio de 1404 porque un notario de Pontedeume, Fernán Eanes, asina un documento *como notario de Pontedeume por Pedro Fernández de Andrade* o que nos indica que, nesa data, o de Andrade exercía aínda como señor da citada vila⁶⁷⁴. Sen embargo, uns meses despois, o 24 de novembro de 1404, Juan Gómez de Agustín, asina outro documento como *escribano del Rey e su notario público*, o que nos fala dun *interregno*. Polo tanto, podemos concluír que Pedro Fernández debeu morrer entre o 1 de maio e

⁶⁶⁸ Andrés Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIV y XV*, PP. 124/125

⁶⁶⁹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 105

⁶⁷⁰ Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 86.

⁶⁷¹ Vasco de Aponte, *Recuento...*, PP. 117/118

⁶⁷² 1382, Febreiro 16. C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, Apéndice nº 5, PP. 75/76.

⁶⁷³ A. López Ferreiro, *Historia...* VII, p. 47

⁶⁷⁴ RAG, *Fondo Murguía*, pergamiño sen sinatura. Ed. J.I Fernández Viana *et aliter*, “Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro”, nº 42. p. 381

o 24 de novembro de 1404⁶⁷⁵, sen que saibamos onde está enterrado, aínda que en Monfero se lle dicían misas⁶⁷⁶.

**Lápida do atrio de San Esteban de Perlío
que alude á Pedro Fernán de Andrade**

Todo elo fálanos de que, a pesar de non ser fillo do primeiro señor de Pontedeume e a pesar das cláusulas do testamento de Enrique II, ás que acabamos de aludir, Pedro Fernández sucede a seu tío sen demasiados problemas xa que, neste senso, temos

documentos asinados por notarios designados por el en Pontedeume entre 1397, e 1404⁶⁷⁷.

Tampouco vemos problemas serios na consolidación do señorío de Nuño Freire III, que sucede á seu pai, Pedro Fernández IV, nos estados de Andrade en 1404, pero que actuaba xa en vida deste como home forte da casa, como podemos ver na sentenza ditada en Portomarín polo xuíz do Rei, García Sánchez del Castillo, o 3 de marzo de 1405, no preito entre Juan López Vilousás e Fernán Díaz de Ribadeneira parente e vasalo dos Andrade sobre a posesión dos coutos de Feás e Muniferral. Estes bens que Fernán Pérez *O Boo* tivera da Igrexa compostelán, son reclamados agora pola citada institución. No documento, alúdese á Nuño Freire como un escudeiro violento ó servizo de seu pai, aspecto que trataremos mais adiante⁶⁷⁸.

Ö contrario que seu pai e anterior señor de Pontedeume, Nuño Freire de Andrade III, debido ás súas veleidades políticas parece ter mais problemas para consolidar o seu señorío en Pontedeume, Ferrol e Vilalba. No caso de Ferrol, temos constancia de que se impuxo como señores, actuando como tal en varias ocasións, algunha en vida do seu tío avó, Fernán Pérez, o que parece indicar un reparto de funcións entre os señores titulares e os seus herdeiros posto que

⁶⁷⁵ A.H.N. Clero, Caaveiro, C. 492/12.

⁶⁷⁶ Este (Nuño Freire) es vn cauallero que esta enterrado en vno de los bultos q esta en la capilla mayor. Mando dezir cada dia vna misa enel altar mayor por si e por Fernán Pérez Dandrade e por su padre Pero Fernandez Dandrad y mando que en la otras fiestas prncipales de Nuestra Señora le digan vna begilia e vna mysa cantada las quales otras mysas se le an dedescontar de la semana que se le a de dezir cada dia. (A.R.G, Clero, Monfero. Caixa 269, f.176 Memorial de Fray Bernardo Carrillo de Villalpando, Abad do mosteiro, FF. 26 r - 26 v. / A.H.N, código L - 259, FF. 25 v - 26 r, *memoria de obrigacións de misas de Monfero*). Recentemente, na igrexa de Santo Esteban de Perlío apareceu unha lápida da que se pode entresacar o seguinte texto: (P)DRO:FERNANDES: DANDRADE: SENOR: DA CASA: DE ANDRADE: FINO: ANO: MIL CCCC.... o que podería aludir a que se tratara do noso Pedro Fernandez.

⁶⁷⁷ En 1401, Alfonso Puga. (A.H.N, Clero, Caaveiro, C. 492, nº 10). O 1 de maio de 1404, Fernán Eanes (RAG, *Fondo Murguía*, pergamiño sen sinatura, Ed. J.I Fernández Viana e T. González Belasch, “Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro”, nº 42. p. 381).

⁶⁷⁸ Preitos iniciados á morte de Fernán Pérez, *O Boo* coa Igrexa de Santiago. (A.C.S, *Tumbo E*, FF.38 - 41)

vimos a mesma relación entre Fernán Pérez, *O Boo* e seu sobriño e herdeiro. En 1410 vemos á don Nuño como titular do señorío sobre Ferrol: “...*Eu Domingo Affonso not^o público en Ferrol por Nuño Freire Dandrade aesto q dto he perante min foy ts afirma et pono aquí meu nome e meu sygnal que he tal*”⁶⁷⁹. Non parece entón haber problemas coa titularidade do señorío nos primeiros anos do seu mandado

Sen embargo, os seus xogos coa política castelá e a dureza no trato dos seus veciños, crean os primeiros problemas a don Nuño quen ve como a permanente loita de Ferrol pola súa liberdade foi premiada por Juan II coa ratificación dos privilexios de reguengo que lle outorgaran Sancho IV e Fernando IV, xusto no mesmo ano en que realiza a venta da parte dos seus bens ó conde de Trastámara, en 1412⁶⁸⁰.

No senso anterior, algo mais adiante, temos indicios de novos problemas referidos á participación do de Andrade na elección do alcalde de Ferrol por persoa interposta, o que podería aludir á imposibilidade de exercer a xurisdición na citada cidade de forma directa, debido á resistencia dos ferroláns secundados pola Corte. O vemos nun documento onde os reis advirten ó *Mao* de que debe cesar de cometer atropelos sobre ó mosteiro de Caaveiro: “*Enna villa de Ferrol día quarta feyra oyto días do mes de mayo, ano do nacemento de noso señor Ihu Xrto de mill e quatrocentos e binte e hù anos por ante vos F.P. alcalde da villa por Juan de Serantes, escudeyro de Nuno Freire de Andrade...*”⁶⁸¹. Son varios os documentos nos que atopamos esta mesma cláusula, todos entre 1420 e 1429. Pero, en definitiva, parece que o de Andrade controla a cidade de Ferrol aínda que sexa de forma indirecta.

A explicación desta certa facilidade para seguir disfrutando dun señorío legalmente non consolidado, podemos explicala a partir de varios feitos constatados: a boa relación dos Andrade coa corte portuguesa, e, ó casar dona Beatriz, filla do rei portugués Fernando I con Juan I, tamén coa de Castela onde os Andrade andaban algo orfos desde a morte de Enrique II.

Neste senso e a pesar de que dona Beatriz era xa viúva facía varios anos, é significativa a doazón que, en 1403, a raíña fai á Pedro Fernández de Andrade, *O do Burgo*, fillo do señor de Pontedeume do mesmo nome, da *casa e baylía del Burgo de Faro e de Ledo con todos sus derechos* en cuxo documento se fala de que a raíña lle comprara á Pedro Fernández IV e a súa muller anteriormente⁶⁸².

⁶⁷⁹ 1410, outubro 1; Prioiro. Contestación de Nuño Freire ó abade de Sobrado por unha denuncia deste (1411, xuño, 4). A.R.G., *Fondo Vaamonde Lores*, C 6(1) nº 72.

⁶⁸⁰ A.G.S., *Patronato Real*, *Mercedes Antigas*, 50/25.

⁶⁸¹ A.M.C. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa II, carpeta número 3, f. 31 v

⁶⁸² A.D.A., *Sección Lemos*, C. 1 - 7. Ver Anexo I

Esta influencia e este agasallo débemolo ver en clave matrimonial; os Andrade seguen a procura de matrimonios vantaxosos para consolidar a súa casa señorial, política que tan ben lle viñera ó *Boo* para os seus primeiros pasos como cabaleiro. Neste senso, Pedro Fernández casa cunha dona que a raíña Beatriz trouxera de Portugal, Mencia de Meira⁶⁸³, filla - ou neta - dun cortesán portugués, Gonzalo Pais de Meira, da época de Pedro I e Fernando I de Portugal, con grandes influxos no seu contorno o que, unido ás importantes embaixadas desenvolvidas por Fernán Pérez o *Boo* en Portugal⁶⁸⁴, axuda a entender este matrimonio⁶⁸⁵.

É evidente entón que os Andrade están ben relacionados coa corte portuguesa e, indirectamente coa castelán onde dona Beatriz ten influencias alomenos ata ó pasamento de Enrique III en 1406. En abundancia do anterior, tamén é evidente que os Andrade continúan a política de compadreo cos condes de Trastámara, Pedro Enriquez de Castro ata 1400 e, a partir desta data, o seu fillo don Fadrique⁶⁸⁶, que como parentes reais xogan un papel de primeiro rango, sobre todo na minoría surxida co pasamento de Enrique III⁶⁸⁷. Non debemos esquecer que os problemas para o señorío dos Andrade, comezan precisamente coa caída do duque de Arjona, don Fadrique Enríquez.

Home de confianza do rexente de Juan I, Fernando de Antequera, o conde de Trastámara está presente nas festas da súa coroación como rei de Aragón, tratándoo as crónicas de primo do novo rei aragonés, polo que consegue súa sona de gran señor, sobre todo en Galicia⁶⁸⁸ onde Nuño Freire é o seu aliado mais firme.

As relacións entre ambas casas señoriais seguen a ser dinámicas como vemos por unha compra que o citado don Fadrique realiza á Nuño Freire de Andrade arredor de 1412, consistente nun lote de propiedades que incluíu as casas fortes de Vilaxuán e Samarugo(Vilalba), os coutos de Vilapene(Cospeito), San Jorge de Goa, San Pedro de Narla(Friol), Piedrafita, Santa María de Valmaior(Cospeito), Ullán(Palas de Rei) e todas as outras que le pertencían en ditos couttos e

⁶⁸³ En Galicia, a familia dos Meira acábase con dona Teresa de Meira, casada con Gonzalo Valadares, pai de Gregorio Valadares e de Leonor de Meira. Con Gregorio Valadares, as dúas familias, Meira e Valadares quedan unidas a finais do século XV. (Testamento de don Gregorio Valadares do 3 de xaneiro de 1475 en: A.R.G, *fondos familiares*, familia Valadares, nº 4). Pero en Portugal, vemos importantes cabaleiros que leva o citado apelido: (Fernão Lopes, *Crónica* de D. Fernando, capítulos, XXXVI, 10, p. 119 – e CLLIII, 30, p. 532)

⁶⁸⁴ Salvador M.Dias Arnaut, *A Crise nacional de fins do século XIV. A suceso de D. Fernando*, Coimbra: Universidade, 1960, p. 66

⁶⁸⁵ César Oliveira Serrano, *Beatriz de Portugal*, p. 263. Cit. Rita Costa Gomes, *A Corte dos reis de Portugal*, p. 50/51.

⁶⁸⁶ Antonio López Ferreiro, *Galicia Histórica*, Santiago, setembro - outubro de 1901.

⁶⁸⁷ Luís Suárez Fernández, "Nobleza y Monarquía. Puntos de vista sobre la Historia política castellana en el siglo XV", *Estudios y documentos*, PP. 87 - 91.

⁶⁸⁸ Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, I, p. 268

*casas por manda e herencia de Fernán Pérez de Andrade, seu tío...*⁶⁸⁹. Non se trataría dunha situación de quebra por parte de Nuño Freire senón da política de expansión do conde de Trastámara e, ó mesmo tempo, como unha forma de conseguir numerario para facer fronte ós preitos que sostén coa igrexa de Santiago polos coutos de Muniferral e Feás⁶⁹⁰ e co mosteiro de Sobrado polo graña e porto de Prioiro⁶⁹¹. Incidindo na idea anterior, debemos engadir que a participación nas campañas militares, a favor dun ou doutro bando nobiliario co gallo de consolidar e ampliar o seu señorío, necesitan importantes cantidades de diñeiro que os seus vasallos non son capaces de proporcionar, aínda presionándoos ó máximo como tiña por costume Nuño Freire, *O Mao*.

Neste senso vemos de novo as estreitas relacións entre o señor de Andrade e o conde de Trastámara, don Fadrique Enríquez, disposto a xogar un papel relevante na Corte ó lado dos Infantes de Aragón o que o sitúa fronte á don Álvaro de Luna, o privado de Juan II, quen goberna de feito os seus reinos. Efectivamente, en 1424, don Fadrique, de acordo co partido aragonés, agora alimentado por Alfonso V, constitúe con Lope de Mendoza, arcebispo de Santiago e co Almirante Alfonso Enríquez, unha *avinza* nobiliaria para frear o predominio de Álvaro de Luna, polo que o ano seguinte solventa tódalas diferenzas co Arcebispo. Nesta *avinza* está Nuño Freire de Andrade que, en 1428, participa no recibimento triunfal que se realiza en Santiago o arcebispo Lope de Mendoza ó Infante de Aragón, Don Enrique, aloxándoo mais tarde nas súas propias terras con todo o seu séquito e mesnadas, como di a Crónica de Juan II: *Nuno Freire, le hizo mucho servicio et dio todas las viandas que hubieron menester, tanto quando ende estuvieron*⁶⁹². A Viaxe a Galicia parece ter unha clara motivación política para o infante Enrique xa que en Galicia estaban a base dos seus apoios momentáneos, Fadrique Enríquez, Lope de Mendoza e Nuño Freire de Andrade.

Pero, o mesmo ano, despois dalgún tempo apartado do poder, Álvaro de Luna decídese a acabar cos infantes de Aragón para afianzar definitivamente o seu poder, o que supón o momentáneo final do *partido aragonés*. O infante don Enrique foi desprazado á fronteira de Granada mentres se invitaba ó infante don Juan á que se marchara a Navarra onde era rei consorte, porque *en Castela non cabían dous reis*⁶⁹³.

⁶⁸⁹Frei Malquías de la Vega, (*Chronología...* f. 303 r) ofrece como data o ano 1412 que García Oro corrixiu pola do 12 de marzo de 1403, corrección que rexeitamos xa que nesta data aínda vivía Pedro Fernández, seu pai. (*La nobleza gallega en la Baja Edad Media*).

⁶⁹⁰A.C.S., *Tumbo E*, CF, 29 FF. 38 – 41.

⁶⁹¹A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C 6(1) nº 25.

⁶⁹²*Crónica del rey Juan II*, ano XXII, cap. XII, p. 448.

⁶⁹³*Crónica del rey Juan II*, ano XXII, cap. XII, p. 449.

Neste contexto, en 1429, o duque de Arjona acode aparentemente a secundar a orde do Rei para facerlle fronte a ameaza aragonesa, sendo acompañado por cabaleiros galegos, entre eles don Nuño: *Pedro Álvarez Osorio, señor de Villalobos, e Nuño Freire de Andrade, señor de Puente de Ume, e Juan Quixada señor de Villagarcía...Perálvarez Osorio, el de Astorga, e Rui Sánchez de Moscoso, e Arias Pardo das Mariñas....*⁶⁹⁴. Sen embargo non calcula ben os riscos que corre e intenta apoderarse do príncipe herdeiro da Coroa polo que o rei o manda prender, confiscándolle tódalas súas posesión e títulos, morrendo no cárcere no ano seguinte⁶⁹⁵.

De pronto o de Andrade, atópase nunha posición difícil porque a desgraza do seu aliado e protector, ameaza a súa ruína. O mesmo ano 1429, Juan II, desde Valladolid, confirma os privilexios de Ferrol e a súa autonomía xurisdiccional xa concedidos por privilexios de Sancho IV e seu fillo Fernando IV, o que a excluía a cidade do señorío dos Andrade⁶⁹⁶.

É o sinal, agora que se atopa sen apoios na Corte e con poucos amigos en Galicia despois da morte de don Fadrique Enríquez e da desmembración do señorío dos Enríquez de Castro, para unha rebelión xeneralizada que traerá a primeira acometida Irmandiña, o que lle impide acudir a campaña de Granada emprendida por Álvaro de Luna. A invitación á citada campaña é un signo de distensión ofrecido polo Condestable da que, sen embargo, non pode aproveitarse para selar a reconciliación, debido á Irmandade, contexto no que falece no mesmo ano 1431, sen que sabíamos moi ben como.

Se ben esta rebelión contra o poder señorial dos Andrade, sobre a que votaremos mais adiante, fracasa desde a perspectiva militar, ó pretender estendela á Terra de Santiago, non amaina a contestación ó poder señorial, como vemos na protesta que Pedro Padrón, procurador do concello de Ferrol, que deposita en xaneiro de 1432, diante do pazo de Juan II, en Zamora. Nesta protesta, asinan *Testigos que en esto fueron presentes, Juan Sánchez de Vallid e Juan de los Santos pescador, vesinos de la villa de la Cruña e Pedro Lopes, vesino de la villa de la Ponte de Ume e otros...*⁶⁹⁷, o que nos dá unha idea do xeneralizado que estaba a contestación ós Andrade xa que aparecen asinantes de Ferrol, Pontedeume e de A Coruña que era terra de reguengo. Polo tanto, o fracaso da revolta de 1431, non deixa de ser relativo porque a protesta

⁶⁹⁴ *Crónica del rey Juan II*, año XXIII, cap. XXIII, p. 462

⁶⁹⁵ María Jesús Vázquez, “Aportaciones al estudio de la nobleza gallega del Medievo: la Casa de Andrade”, *Estudios Mindonienses*, nº 6, p. 804

⁶⁹⁶ A.G.S, *Padroado Real*, C. 58, nº 13.

⁶⁹⁷ No Arquivo Municipal de Ferrol (A.M.F) gardábase no orixinal da protesta de Pedro Padrón que foi transcrito por J. Montero Aróstegui (J. Montero Aróstegui, *Historia de Ferrol*, (Ferrol,1858), PP. 294 - 296) Desgraciadamente o documento desapareceu do citado arquivo. Consérvase noutante unha copia no Arquivo Xeral de Simancas da que temos copia.(A.G.S, *Patronato Real*, caixa 58, doc. 25).

segue activa e, como veremos, ten consecuencias para o Andrade, como a ratificación do carácter de reguengo de Pontedeume en 1432 e 1434⁶⁹⁸.

En resumen, que a alianza estratéxica dos Andrade coa nova nobreza dos Enriquez facilitou a instauración e afianzamento do señorío dos Andrade sobre terras de reguengo. Pero os Enríquez, como bos *enriquistas*, son intrigantes, traizoeiros e ambiciosos e, o que foi motivo de fortuna e benestar, agora convértese en motivo de inseguridade para os Andrade.

Nuño Freire de Andrade, morre sen deixar consolidado o señorío sobre os estados que herdou do seu pai e do seu tío avó, e, o que é mais importante, coa contestación dos seus vasalos e o receo da Coroa pola súa aposta polos infantes de Aragón, o que nos retrotrae a dubidosa lealdade do fundador do señorío de Andrade. O pasamento de don Nuño, *O Mao*, prodúcese en 1431, segundo dato do seu sepulcro no mosteiro de Monfero⁶⁹⁹, nunha data anterior ó 7 de setembro na que xa se producira o seu pasamento⁷⁰⁰, nos momentos máis escuro da primeira revolta irmandiña. Para ser enterrado en Monfero deixou á este mosteiro a cantidade 40 000 maravedís para misas⁷⁰¹ que aínda se seguían celebrando no século XVII⁷⁰². O seu sepulcro, xunto co de Aras Pardo están no altar maior da igrexa de Monfero, onde estivo nun Principio

Nuño Freire deixa tres fillos lexítimos: Pedro Fernández, Fernán Pérez de Andrade e Rui Freire de Andrade, dos que deseguida falaremos.

2.1.2.-O difícil contexto do terzo central do século XV.

A etapa transcorrida entre 1431 en que falece Nuño Freire de Andrade *o Mao*, e 1370 en que se produce o pasamento de Fernán Pérez de Andrade *o Mozo*, é unha das mais convulsas da historia da coroa de Castela, fenómeno que, como xa vimos a propósito de Nuño Freire e de don Fadrique, repercute dun xeito directo en Galicia e, especialmente nas relacións dos Andrade co contorno nobiliario e coa Coroa.

Durante o reinado de Juan II, hai varios acontecementos que contribúen a inestabilidade política: o feito principal estriba na debilidade do Rei que deixa os asuntos do estado en mans do seu condestable, despois de superar unha rexencia na que xogara un papel preponderante Fernando de Antequera, quen acumula títulos e posesións antes de converterse en rei de Aragón no ano

⁶⁹⁸ 1432, xaneiro 6, (albalá real) e 1434, xullo, 24, Valladolid, (ratificación). Centro de Interpretación da Casa de Andrade, Pontedeume. Copia na sala da alcaldía. Ver rexeto e anexo

⁶⁹⁹ Epitafio en Monfero foi lido por: Antonio de la Iglesia, *El Idioma gallego*, II, p. 40. Neste traballo seguimos, sen embargo a lectura efectuada por Francisco Vales Villamarín, (*Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G., 29/30, PP. 324 e SS) con algunha aportación propia

⁷⁰⁰ O 7 de setembro de 1432, asina outro documento en Pontedeume Roy Fernández Barracido, como *escribano del Rey*. (A.M.C. Fondo Martínez Salazar, C. II, XC. 1, Feixe de 14 folios en pergamiño, 3 v).

⁷⁰¹ A.M.C, Fondo Martínez Salazar, C. II, números 3 e 4.

⁷⁰² A.R.G., *Libros de mosteiros*, C. 269, f. 26 r. Cit. A.M.C., “Fondo Martínez Salazar”, C.4, *Tumbo Vello de Monfero ou libro 48*, f. 73 r; A.H.N., *Códices*, L 259, folio 25 v - 26 r.

1412; pero, unha vez convertido en rei de Aragón, segue mediatizando a política castelá⁷⁰³ mediante o chamado *partido aragonés*, que encabezan os seus fillos, Sancho, Enrique e Juan, os *Infantes de Aragón*, titulares de extensos señoríos e mestrazgos⁷⁰⁴, o que lles permite aspirar ó control da política da Coroa a través do Consello Real. O seu fracaso será aproveitado por Álvaro de Luna, o condestable de Castela que terá que loitar e varias fronteas para darlle consistencia ó poder da monarquía, contra as intromisións constantes dos *Infantes de Aragón* e, sobre todo contra as ambicións dunha nobreza que urde todo tipo de intrigas e traizóns para tocar poder e as prebendas que elo conleva.

En realidade o sistema ideado por Enrique II consistente nunha monarquía apoiada nunha dobre nobreza, a *nobreza titulada*, con grandes dominios territoriais pero sen goberno, formada a base de *enriquistas* - Enríquez, Guzmán, Manuel con algúns liñaxes procedentes da nobreza vella reconciliada cos Trastámara - e unha *nobreza de servizo*, de orixe mais humilde, dos que procedían como altos dignitarios do Estado, os gobernantes - os Velasco, Manrique, Mendoza, Sarmiento, Pérez de Ayala etc. - que detentaría os principais cargos da monarquía e que se sosteían a base de señoríos, rendas, mercés, *lanzas*, *racións* e *quitacións*. Son estes os responsables da caída en desgraza dos parentes reais que intentaron ata 1429 con don Fadrique, o control do Consello como principal fonte de poder e de recursos e, a través del da monarquía⁷⁰⁵. Vaise así constituíndo antes de mediados do século unha verdadeira oligarquía que controla os principais resortes da monarquía e do estado a través dos órganos de goberno, principalmente o Consello Real, mentres as Cortes quedan reducidas a un mero órgano deliberativo⁷⁰⁶.

Son as enfrontadas ambicións desta nobreza que ve a monarquía como fonte de ingresos, as que, a pesar dos esforzos dun respectable proceder de Álvaro de Luna⁷⁰⁷, manterá a monarquía castelá nunha constante inestabilidade co conseguinte desorde social durante os reinados de Juan II e Enrique IV, ofrecéndonos espectáculos obscenos como o destronamento deste rei en Ávila,

⁷⁰³ Ademais do poder que acumulan os infantes Enrique e Juan, Fernando de Antequera casa ó seu primoxénito a coroa de Aragón, Alfonso con dona María, filla de Enrique III e, como tal, converteríase en conde de Villena substituído mais tarde por 200 000 dobras esta prebenda. Outra filla, dona María casará con Juan II de Castela e, dona Leonor, tamén filla súa, casará con don Duarte, rei de Portugal. A súa finalidade está clara, controlar a política dos reinos peninsulares. (Luís Suárez Fernández, "Nobleza y Monarquía. Puntos de vista sobre la Historia política castellana en el siglo XV", *Estudios y documentos*, p. 115).

⁷⁰⁴ Juan, casado con Blanca de Navarra, será rei consorte desta, pero ademais, é duque de Peñafiel, conde de Mayorga e señor de Lara, Castrogeriz, Medina del Campo, Olmedo, Villalón, Haro etc; Enrique é duque de Alburquerque, mestre da Orde de Santiago e señor de Medellín, Ledesma, Alba de Liste etc; Sancho é mestre de Alcántara pero falece en 1416. *Ibidem*, p.115.

⁷⁰⁵ Luís Suárez Fernández, *Nobleza y Monarquía*.... p. 46.

⁷⁰⁶ *Ibidem*, PP. 128 e 152)

⁷⁰⁷ En nome da *autoridade real* e da *unidade do Reino*, na *batalla de Olmedo*, - 19 de maio de 1445 - Álvaro de Luna leva a desfeita dos infantes Aragón e da nobreza, que foi total, incluso o infante Enrique morre na batalla, pero as intrigas traizóns e rebeldías da nobreza non cesan ata a caída do condestable en 1453 o que aceleraría o propio fin de Juan II. (*Ibidem*, PP. 159 - 161).

en 1465, ou o compromiso de *Toros de Gisando*, en 1468, onde o monarca lexítimo, Enrique IV, renuncia a herdanza da súa filla, Juana, en beneficio da súa media irmá dona Sabela, a futura reína *Católica*.

Este é o contexto no que se moven os herdeiros de Nuño Freire de Andrade, aliado do conde don Fadrique, como sabemos, caído en desgraza en 1429, cando intentaba apoderarse do Príncipe en Belamazán. A prisión de don Fadrique e o seu case inmediato pasamento, modifica a correlación de forzas sociais en Galicia e deixa a casa de Andrade descolocada xa que o patrimonio galego do malogrado conde de Trastámara foi confiscado pola Coroa e repartido - Villafranca entregáselle ó arcebispo de Santiago, Monforte, Sarria e outras vilas á Álvaro de Luna⁷⁰⁸ - separando ademais o título de Trastámara, concedido en 1445 á Pedro Álvarez Osorio, señor de Villalobos⁷⁰⁹. A irmá e herdeira de don Fadrique, dona Beatriz⁷¹⁰, casada co señor de Cabrera y Ribera, Pedro Álvarez Osorio⁷¹¹, logrará reunificar unha gran parte do patrimonio de don Fadrique pero sen o título e o poder simbólico que representaba o condado de Trastámara, agora en mans dun serio e homónimo competidor co que ten importantes problemas de límites fronteirizos⁷¹².

Con este panorama e o pasamento de Nuño Freire nos tempos da revolta irmandiña de 1431, continuada de xeito pacífico na protesta de Pedro Padrón, o panorama que se debuxa para ós seguintes Andrades, non é moi favorecedor.

Pedro Fernández de Andrade V (1431 -1435) e dona María de Andrade, súa filla(1435 -1440)

Pedro Fernández de Andrade, casado con dona Elvira Tovar⁷¹³ herda e sucede ó seu pai nos estados de Andrade. A pesar de que seu irmán e sucesor Fernán Pérez de Andrade, *o Mozo*, parece ter certo protagonismo nas terras de Andrade, non hai dúbida de que este é o vinculeiro, o primoxénito que herda a totalidade do señorío e o goberno, no que colabora seu irmán Fernán Pérez, como vemos na contestación de Pedro Fernández a unha real cédula de 1432 de Juan II, na que se acusa á Pedro Fernández, fel á tradición dos seus ancestros, de atopar os dereitos de

⁷⁰⁸ A.D.M.S. Leg.5094. Cit.Alfonso Franco Silva, *La Fortuna y el Poder*, PP. 26 e 27).

⁷⁰⁹ A.D.A. *Sección Lemos*, C. 147 – 13.

⁷¹⁰ Frei Malaquías de la Vega, *Chronología...*f. 304 v e 327 r a 329 r.

⁷¹¹ A.D.A, *Sección Lemos*, C. e -79 e 85 - 5 e 11 // A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 -79.

⁷¹² Mentres, Pedro Álvarez Osorio, conde de Trastámara, reclámalle ó de Lemos Sarriá, Chantada e Ponferrada, así como as de Navia e Burón.(Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, I, p.351)

⁷¹³ A.D.A, *Sección Lemos*,C- 250 - 46. Non confundir este Pedro Fernández de Andrade con outro Pedro(Fernández) de Andrade que testa en 1438 e está casado con Leonor Vázquez de Insúa(*Otrosi mando a nossa casa forte de Insoa con las fortalezas a Juan Freire de Andrade, fillo de Pedro de Andrade et de Doña Leonor, filla de Afonso Vaasques da Insoa, nosso primo*. Ed. A. López Ferreiro, *Historia, V e Apéndice*, nº 25, testamento do arcebispo Álvaro de Sorna, -10 - IX -1448 - ,VII, PP. 88 -106, Cit.p. 47)

Caaveiro: “...que Fernán Pérez, su hermano, sendo el dho Pero Fernández en Castilla, prendiera ao dito Diego de Samboulo, por ciertos eçesos e crímenes quel avía fecho...”⁷¹⁴.

Temos entón que Pedro Fernández de Andrade V, sucede nos estados dos seus antepasados a seu pai Nuño Freire, morto en 1431 sen que sabíamos a data exacta. Loxicamente Pedro Fernández, coñecía moi ben as prioridades da súa actuación: a necesidade de consolidar as propiedades e dereitos señoriais na súa persoa e na súa liñaxe mediante a confirmación real. Recordemos que o 15 de abril de 1429, Juan II ratificara os foros e privilexios de que disfrutaba Ferrol antes de ser concedida en señorío á Fernán Pérez o *Vello* ou *O Boo*⁷¹⁵. Posteriormente prodúcese a revolta de Roi Xordo, en principio un fenómeno que atinxe exclusivamente ás terras dos Andrade; un ano mais tarde, en 1432 ten lugar a protesta de Pedro Padrón, na que, como xa sinalamos, asinan procuradores de Ferrol, Pontedeume e A Coruña o que nos fala da universalidade da aversión ós Andrade neste momento⁷¹⁶. É evidente que o señorío de Pedro Fernández V está en entredito porque, se o 15 de marzo de 1429, Roi Fernández Barracido asina documentos como *notario público por Nuño Freyre de Andrade enas suas vilas de Ponte Deume e Villalua e Ferrol en en todos los outros...*⁷¹⁷, entre setembro de 1432 e maio de 1433, o mesmo notario asina como *notario e escribano del Rey*⁷¹⁸, o que parece por de manifesto que a titularidade dos citados señoríos está en solfa. E tanto é así que nos anos seguintes, segue habendo documentos asinados en nome de notarios do Rei⁷¹⁹, como e o 26 de xaneiro de 1434, cando Juan II renova os privilexios e Pontedeume⁷²⁰. Nunha doazón a Caaveiro realizada en Cabanas por Catarina Domínguez, veciña de Pontedeume, na que asina como escribán do Rei, o mesmo Roi Fernández, un dos documentos dentro das casas do concello de Pontedeume, parece indicar que, nese momento, de novo de transición entre señor e señor, a xurisdición real, parece impoñerse⁷²¹.

No senso anterior, en relación co vimos contando dunha actitude firme da monarquía de impor a súa xurisdición, en 1434, prodúcese o nomeamento de Pedro González del Castillo como correxedor de Mondoñedo con poder de xurisdición sobre tódalas vilas, cidades e lugares, tanto de reguengo como de abadengo *contra los que posiesen...obligando a las justicias a que le hagan entrega de los ladrones y matadores que ubiese en sus tierras y jurisdicciones, y que ninguno les*

⁷¹⁴ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24, papel, copia. Sobre o personaxe de Diego de Samboulo, compuxo en 1903, Francisco Tattamancy o drama titulado co nome do personaxe en cuestión.

⁷¹⁵ A.G.S, *Patronato Real*, C. 58 -13. Cit. J. Montero Aróstegui, *Historia de Ferrol*, PP.. 29 - 32 e 185/186;Cit. A. Pena Graña, *Narón, un concello con historia...*, p 167; Cit. Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume...*, p. 193. Cit. J. García Oro., *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 35.

⁷¹⁶ A.M.F, Pergamiño desaparecido. Copia en A.G.S, *Patronato Real*, caixa 58, doc. 25.

⁷¹⁷ A.M.C. *Fondo Martínez Salazar*, C. II, carpeta 3, Feixe de 39 folios en pergamiño, FF. 26 r e 34 r

⁷¹⁸ A.M.C. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa II, carpeta número 3, feixe de 14 folios de pergamiños, f. 9 v

⁷¹⁹ A.H.N, Clero, Caaveiro. C. 492/16 - 17.

⁷²⁰ Documento en pergamiño exposto no *Centro de Interpretación da casa de Andrade, Pontedeume*

⁷²¹ A.H.N, Clero, Caaveiro, C. 492/18.

*cobije, so pena de castigos muy severos...*⁷²². Dicimos que o citado nomeamento ten algo que ver a actuación dos representantes do Rei nas terras dos Andrade porque Pedro Fernández foi apercibido en varias ocasións por actos contrarios a norma. A primeira vez en 1432 a propósito das denuncia contra el realizadas por Caaveiro, ás que xa nos referimos; a segunda, o 20 de agosto de 1435 por real cédula asinada por Juan II en Segovia na que se ordena ó citado Pedro Fernández de Andrade que non introducira viño nin outras mercadorías en A Coruña *de contrabando* nin fixera dano ás xentes do concello que tiñan propiedades nas súas terras⁷²³. En congruencia co anterior, a instancias do concello, desde Segovia, o 30 de agosto de 1435, unha real cédula de Juan II prohibe que entre en A Coruña viño que veña de fora do concello ata que se acabe o que se producen os seus veciños⁷²⁴.

Sen embargo, a pesar dos datos citados se ben parece claro que o señorío de Pedro Fernández V ten serios problemas de titularidade, todo parece indicar que se non *de iure*, alomenos *de facto*, Pedro Fernández exerce como señor de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, como nolo indica a xa citada contestación/apelación do susodito á real cédula de Juan II do 29 -II -1432, na que se cominaba ó señor de Andrade a que non usurpara o patrimonio nin a xurisdición de Caaveiro, e deixara libre a Diego de Samboulo. Na citada apelación escrita en Pontedeume o 22- IV -1432, fai de testemuña Juan Fernández, notario de Pero Fernández de Andrade en Pontedeume, Ferrol e Vilalba⁷²⁵. No mesmo senso, en 1434, Rodrigo Esquíó, é Alcalde de Pontedeume por Pedro Fernández de Andrade⁷²⁶, o que nos fala, alomenos de que exerce o señorío efectivo sobre os citados territorios. A pesar do que acabamos de dicir, tamén parece evidente que o Rei recea confirmar a titularidade dos señoríos dos Andrade e da orde ós seus subordinados para que actúen en nome da xurisdición real incluso en lugares onde debían actuar as autoridades señoriais.

Pedro Fernández, coma o seu homónimo avó, falece moi pronto, no mesmo ano 1435, catro anos despois que seu pai, Nuño Freire. O citado pasamento debeu producirse despois do 20 de agosto en que o Rei lle ordenaba que non perturbase os foros e privilexios de A Coruña tal e como vimos na cita anterior. Incluso, dadas as lentas e difíciles comunicacións do momento, posiblemente fose antes, algo despois de outorgar testamento en Santa María de Vilar⁷²⁷, ordenando ser enterrado en Monfero, onde houbo unha tumba súa, como o recolle un códice de

⁷²² Benito Fernández Alonso, *Armas en Orense*, Orense, 1891, PP. 22/23.

⁷²³ M.González Garcés, *Historia de la Coruña*, PP. 610/611

⁷²⁴ A.M.C, *Reais cédulas*, copia. Número 315.

⁷²⁵ RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24.

⁷²⁶ A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIII al XVI*, documento nº 56, PP. 145 a 148).

⁷²⁷ A.M. C, *Fondo Martínez Salazar*. C.4, *Tumbo de 1461*, f. 73 r.

Monfero: *Aquí jaz Pedro Fernandez de Andrade fillo deste Nuño Freire de Andrade*⁷²⁸. Hoxe, en Monfero non existe nin unha lápida que o recorde.

Pedro Fernández de Andrade non deixa descendencia masculina, alomenos lexítima, xa que como única herdeira figura súa filla dona María de Andrade, posiblemente menor de idade porque no seu lugar, como seu titor, vemos á seu tío Fernán Pérez de Andrade IV, *O Mozo*, que actúa como verdadeiro señor, como se pode ler neste fragmento correspondente a un documento de principios de 1440: *Et eu john señor notº publico por lo señor fernan peres dandrade, titor de donna Mª, sua sobriña, ennas vilas da pontedeume e ferrol e vilalua*⁷²⁹. Pouco mais sabemos de dona María que debeu morrer nena e, en todo caso, sen descendencia porque desde 1440 xa non aparecen referencias á ela, e si reiteradas referencias á seu tío nas que xa non se especifica a súa categoría de titor seu.

A proba mais concluínte son as numerosas cartas nas que en xullo do ano 1441, se lle retira a titularidade dos seus señoríos, o que quer dicir que xa o exercía. En ningunha delas se fai referencia á citada dona María. Un ano mais tarde, as cousas xa aparecen claras na ratificación do señorío na persoa do *Mozo*, en xullo de 1442. Así se expresa o documento de ratificación na súa persoa dos privilexios de 1371 e 1373: *“E por quanto vos Fernán Peres de Andrade me fesites relación que el dicho Rey, mi bisabuelo, ovo fecho graçia e donación a Fernán Péres de Andrade el Viejo de las villas de la Puente de Ume e Firrol e Villalva... como quiera que como vos desís tenedes e poseedes las dichas villas e lugares de Puente de Ume e Firrol e Villalva con sus perteneçias, tierras e términos e jurediciones...”*⁷³⁰. Isto é, en 1442, xa é señor titular, aínda que xa viña exercendo como tal desde antes, desde o pasamento de seu Irmán, Pedro Fernández, entre 1435 e 1440 como titor da súa sobriña e, desde esta data, como aparente titular do señorío, segundo as cartas de Juan II de 1441, aludidas mais arriba.

Fernán Pérez de Andrade IV, *O Mozo* (1442 -1470).

Seguindo a estela familiar, Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, entre os anos 1438 e 1440, como señor interino e titor de súa sobriña, parece tomar partido polo condestable Álvaro de Luna, na loita que este mantén cunha rebelión de nobres na que participan Pedro Manrique, o almirante don Fadrique e incluso, o sogro de Álvaro de Luna, o conde de Benavente ós que apoian os

⁷²⁸ A.H.N, *Códices*, L 259, folio 26 r -v./..Non é seguro que fose enterrado en Monfero porque, no ano 1606 foi aberto o seu suposto sepulcro polo abade Frei Atanasio Velázquez, e estaba bacio.(A.R.G, *Clero, Monfero*.Caixa 269, f.176 *Memorial de Fray Bernardo Carrillo de Villalpando de las obligaciones de misas que dice este monasterio perpetuamente por sus binechores*, FF. 26 r - 26 v). Citan o dato do citado enterramento,A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*. C.4, *Tumbo de 1461*, f. 73 r, e C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente de Ume*, p. 9 nota 1.

⁷²⁹ 1440, xaneiro, 6, foro do mosteiro de Montefaro. Ed. C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente de Ume*, p. 10, nota.

⁷³⁰ 1442, xullo, 9, Valladolid.(A.D.A.,*Sección Lemos*, C. 84 - 40. Ed. A.M.C. *Galicia, Revista Universal de este Reino*, II, números 14, Ano III (15 de xullo de 1882) e 15, ano IV,1 de agosto de 1862).

Infantes de Aragón⁷³¹, obrigando á Luna a capitular. Do que non hai dúbidas é de que xa exercía plenamente como señor; como tal, participaba activamente nas loitas políticas do momento, continuando coa tradición familiar no tocante a buscar en río revolto vantaxes de tipo estratéxico. Pero, xa insistimos Nilo en varias ocasións, o fracaso págase. Por elo, coincidindo coa caída momentánea de Álvaro de Luna, na primavera de 1441, Fernán Pérez, *O Mozo* ve en perigo a continuidade no disfrute dos seus *estados*, acosado polos representantes do Rei, sobre todo por Pedro Álvarez Osorio, o home do príncipe Enrique e de Juan II en Galicia nese momento. Efectivamente sabemos que o de Osorio lle tende unha emboscada en xullo de 1441 por unha carta enviada por Fernán Pérez entre outros, á un dos infantes, supoñemos que Enrique e o conde de Benavente⁷³², denunciando os feitos acontecidos cerca de Bembibre, no curso dos cales, *O Mozo*, perde a maior parte dos acompañantes, mozos e escudeiros, ademais de obxectos valiosos⁷³³.

Se lle facemos caso á citada carta, que logo confirman misivas do almirante don Fadrique á Pedro Álvarez Osorio, pregándolle que faga as paces e lle devolva os bens roubados ó de Andrade⁷³⁴, Fernán Pérez retornaba de Castela o 28 de Xullo, polo contexto, de 1441⁷³⁵, días despois de que o Rei o desposuíra dos seus *estados* e lle ordenara ó de Osorio que se apoderara das súas vilas.

Ó feito de que o de Andrade se dirixa a unha serie de nobres entre os que está o conde de Benavente, o almirante don Fadrique e un dos infantes, participantes todos na rebelión nobiliaria contra Álvaro de Luna e contra o propio Rei, fainos pensar que o de Andrade, nese intre, intente acercarse ós antigos coligados ós que agora pide que medien nas súas diferenzas con Osorio, facendo así alarde da tradición familiar de non ter inimigos irreconciliables nin amigos imprescindibles.

Os feitos anteriores prodúcense no contexto dun auténtico acoso á Fernán Pérez, *O Mozo*: o mesmo ano 1441, 8 días antes da emboscada de Bembibre, o rei Juan II dóalle ó seu primoxénito, que apoiara a coalición nobiliaria, os bens dos Andrade, encargando á Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrera e Ribera⁷³⁶, ó arcebispo de Santiago⁷³⁷, á don Rodrigo de Moscoso⁷³⁸ e a outros

⁷³¹ Luís Suárez Fernández, *Nobleza y Monarquía. Puntos de vista sobre la Historia política castellana en el siglo XV*, PP. 148, 149 e 150.

⁷³² A.D.A., *Sección Lemos*, C.85 -52. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP.. 217/218.

⁷³³ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 85 - 52.

⁷³⁴ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 85 - 52.

⁷³⁵ O documento solo especifica día e mes, non o ano, pero, polo contexto e por outros documentos que citaremos, dedúcese que se trata do ano 1441.

⁷³⁶ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 85 -15

⁷³⁷ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 2 - 80

⁷³⁸ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 2 - 81

nobres e prelados galegos⁷³⁹ que colaboren co Adiantado Maior de Galicia, Diego Pérez Sarmiento, na ocupación das vilas de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, e que non apoien a Fernán Pérez que tiña ilegalmente as citadas poboacións, que foran cedidas ó príncipe Enrique, unha proba de que dona María xa non existe: “*Fagovos saber que yo envio mis cartas e poderes para vos e el adelantado de Galicia o qualquiera de vos que continuedes en mi nombre e para mi la posesión de las villas de Ferrol e Puente deume e Villalba e de sus castillos e fortalezas, que son devueltas a la mi Corona Real, según que por dichas mis cartas e poderes veredes. Yo vos ruego e mando, sy serviçio e placer me deseays fazer que con toda diligencia trabajedes como lo contenido en las dichas mis cartas...*”⁷⁴⁰. Os requirimentos de Juan II son posteriores en cinco días a outro requirimento, neste caso do Príncipe Enrique, á Pedro Álvarez Osorio, para que no seu nome se faga coas vilas dos Andrade que agora son parte do seu patrimonio: “*...téngovos en serviçio vuestro buen deseo e ofrecimiento que me fesites cerca de tomar para mi posesión de las villas de Puente deume e Ferrol e Villalba e sus castillos e fortalezas, de que el Rey, mi señor, me fiso mereced...*”⁷⁴¹. Estamos entón diante dun feito patente: os Andrade lonxe de ver confirmados os seus privilexios e mercés conseguidos de Enrique II en 1371 e 1373, están a piques de perdelos debido ós seus pouco claros xogos políticos.

O perigo é grande e as loitas polo control do poder continúan, pero a mediados de 1442, aliado cos infantes de Aragón, volve ó poder Álvaro de Luna, necesitado de partidarios para derrotar ó que queda da colación nobiliaria, circunstancia que o de Andrade aproveita para que lle sexan recoñecidos os seus dereitos e ver ratificados na súa persoa os privilexios de concedidos polo primeiro rei Trastámara á Fernán Pérez, *O Boo* e agora ratificados na persoa do seu homónimo sucesor, Fernán Pérez *O Mozo*, o 9 de IX de 1442: “*E por quanto vos Fernán Peres de Andrade me fesites relación que el dicho Rey, mi bisabuelo, ovo fecho graçia e donaçión a Fernán Péres de Andrade el Viejo de las villas de la Puente de... (Eume) e Firrol e Villalba... vos hago merçed e graçia e donaçión de las dichas villas de Puente de Ume e Firrol e Villalba con sus perteneçias, tierras e términos e jurediçiones, alto e baxo e mero e mixto imperio e con todos los vasallos que en las dichas villas...*”⁷⁴².

⁷³⁹ Trátase de Lopo Sánchez de Ulloa(A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 87); Pedro Bermúdez de Montaos, (A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 86); Fernán Díaz de Ribadeneira(A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 85); Pedro, bispo de Mondoñedo(A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 83); Rui Sánchez de Moscoso(A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 84); Arias Pardo das Mariñas(A.D.A, *Sección Lemos*, C. 152 - 3); Alfonso de Mendoza, Pertegueiro Maior de Santiago(A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 82). Tódolos documentos están asinados en Tordesillas o 20 de xullo de 1441, uns días antes da emboscada que sofre o de Andrade.

⁷⁴⁰ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 - 15.

⁷⁴¹ 1441, xullo, 15. A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 - 14.

⁷⁴² 1442, setembro, 9, Valladolid. Texto, na confirmación a Diego de Andrade por parte dos RR CC de Madrid de 31 - III - 1476(A.D.A, C- 84 - 40. Copia en A.H. Salazar, M - 48, f 72 r - v. Ed. *Galicia, Revista Universal de este Reino*, II, números 14, Ano III (15 de xullo de 1882) e 15, ano IV, 1 de agosto de 1862(A.M.C).

Debemos entón concluír, como por outra parte xa se apuntou mais arriba, que Fernán Pérez de Andrade IV, *O Mozo*, sen que sabíamos nin ben nin mal o acontecido coa súa sobriña, desaparecida da documentación en xaneiro de 1440, xa ostentaba como titor o señorío *de facto* desde a morte de seu irmán, Pedro Fernández, en 1435, pero que, alomenos en xullo de 1441, aparece citado nas cartas reais como o tenente do señorío, aínda que, segundo as cartas citadas, esa tenencia era **ilegal**.

Pero, seguindo a estrela familiar, *o Mozo*, parece saír ben dunha situación difícil, e tanto é así que o nove de xullo de 1442, Fernán Pérez, *O Mozo*, por lexitimidade de liñaxe - *por descender del linage del dicho Fernán Péres el Viejo a quien fue fecha la dicha gracia e donación* -, señor *de facto* dos estados de Andrade, convértese *de iure* en titular dos mesmos, agora ratificados por Juan II na súa persoa.

Sen embargo, o problema da lexitimidade dos señoríos de Andrade non está concluído xa que o citado documento de confirmación incorpórase de novo a cláusula do testamento de Enrique II: “...e si morieren sin fijo legítimo que se tornen los lugares que asy ovieron a la Corona Real de nuestros reynos...”⁷⁴³, e non contempla a posibilidade de legar tais privilexios hereditariamente nin constituír morgado sobre as poboacións doadas en señorío.

Por outra parte, son tempos de mudanzas políticas e de cambios que se operan na correlación de forzas político-sociais que teñen lugar na coroa de Castela, o que leva ó triunfo ou fracaso daqueles a quen se unen os Andrade, e polo tanto destes mesmos. Por iso, e a pesar de que o noso empeño está en estudar a familia de Andrade desde a perspectiva galega, é imprescindible aludir a miúdo á política do conxunto da Coroa para entender fenómenos que doutra maneira resultarían escuros.

Unha vez que consegue a confirmación do seu señorío sobre Vilalba, Pontedeume e Ferrol en 1442, *O Mozo*, empeza a desenvolver relacións con outros nobres, como o conde de Benavente, un dos conspiradores de case tódalas intencións da nobreza que, a pesar dos esforzos realizados por Álvaro de Luna, impiden a consolidación política dos reinos, debido á súa actitude arrogante e falta de escrúpulos, embarcada, a pesar da derrota de Olmedo, despois dunha covarde actuación por parte da maioría da gran nobreza - o infante Sancho xa falecera xa en 1416 - nunha constante actitude de rebeldía desprovista de fins alleos ó seu interés persoal ou corporativo.

O anterior explica a debilidade e cambio de actitude de Juan II, que primeiro ordena recuperar para a Coroa as vilas do señorío dos Andrade e, menos dun ano mais tarde, ratifica o señorío de Fernán Pérez sobre elas. O cambio de actitude do Rei, sen dúbida, estivo motivado basicamente

⁷⁴³ A.D.A., Sección Lemos, C. 84 -40.

polo retorno ó poder de Álvaro de Luna, como xa se dixo, pero tamén polas novas relacións desenvolvidas polo de Andrade que non pode subtraerse ó que aquí denominamos *mentalidade familiar dos Andrade*, consistente en buscar alianzas que beneficien as súas perspectivas de futuro sexan ou non acorde cos pactos xa asinados.

Neste caso, entre as novas relacións de Fernán Pérez están, o citado conde de Benavente, o almirante don Fadrique e o futuro conde de Lemos e Pedro Álvarez Osorio, autor da emboscada de que foi obxecto, *O Mozo* en 1441, en Bemibre. De feito, xa aludimos a que, en agosto de 1441, o Almirante dirixe unha carta ó de Osorio insistindo na pertinencia de asinar a paz co de Andrade: “*¡Sobrino Señor¡; como quier que creemos que sy por mandado vuestro lo susodicho fue fecho, - refírese a emboscada á Fernán Pérez de Andrade - pedimosvos de gracia que, acatado el dicho Fernán Peres aver venido a nos en tal teinpo e asy mesmo quanto a nos cumple e por ser en casa del Conde, nuestro hermano, vos plega por contención nuestra ver en ello e tener manera como le sea retornado lo susodicho: En lo qual sed çierto que nos faredes gran placer*”⁷⁴⁴. Efectivamente, a emboscada que sufriu Fernán Pérez de 1441 de parte dos homes de Pedro Álvarez Osorio, vaille servir de pretexto, por mediación do Almirante e do conde de Benavente, para intentar trabar alianza coa nova casa de Lemos que, pola súa dimensión, está destinada a xogar un papel de primeiro orde na Galicia do terzo central do século XV. No senso anterior, Fernán Pérez de Andrade e Pedro Álvarez Osorio, por mediación do conde de Benavente, o 25 de xullo de 1443, asinan a paz e o perdón xeral entre as dúas casas, a de Andrade e a de Lemos, *amistanzas* nas que se inclúen, *males e dapnos e tomas*, o compromiso de poñer tódolos preitos e reclamacións en mans de meiriños ou xustizas e *que ninguna de las partes non será osado de tomar nin tome por si outra enmienda nin venganza de los tales fechos*⁷⁴⁵. Encárgase a uns letrados a solución da encomenda de Roupar e da Granxa de Sor, ademais doutros acordos como a obrigación por parte de Fernán Pérez de engadir ó acordo a seu irmán, Rui Freire de Andrade IV, ou expulsalo das súas terras, sempre e cando no o poda prender, se é que se nega a entrar no acordo. Finalmente encárgase ós xuíces Frei Luís e Ruy Díaz a aplicación dos acordos e a tarefa de solventar diferenzas xurídicas⁷⁴⁶.

A *amistanza* co que moi pronto será conde de Lemos, parece que non se consolida debido á disparidade de interese e alianzas das dúas casas señoriais, o de Lemos aliado da Coroa e o de Andrade, cada vez mais próximo á nobreza rebelde, o que obriga á Coroa a proceder contra eles

⁷⁴⁴ 1441, agosto, 7. A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 – 52.

⁷⁴⁵ “ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 - 21. Copia en :R.A.H, *Colección Salazar y Castro*, M - S, FF. 86 e 88.

⁷⁴⁶ *Ibidem*.

en diferentes ocasións, case sempre por medio de Pedro Álvarez Osorio, convertido agora nun dos mais seguros aliados da Monarquía en Galicia⁷⁴⁷.

Sen embargo, non será ata 1449 cando o de Andrade teña os primeiros problemas serios co monarca; neste ano o conde de Benavente, Alonso de Pimentel, encarcerado pola súa constante oposición á Álvaro de Luna, fuxe da prisión, sendo precisamente o conde de Lemos, Pedro Álvarez Osorio, o encargado de posesionarse, en nome do Rei, das súa propiedades, castelos e fortalezas en Galicia - Allariz, Milmanda, Santa Cruz, Sandianes – encomendándolle asimesmo o apresamento do duque e o control dos seus cómplices⁷⁴⁸, entre os que figuraba de novo Fernán Pérez de Andrade. A xulgar pola documentación enviada polo rei ó de Lemos a relación entre o de Andrade e Benavente era estreita⁷⁴⁹: *asi mesmo el traslado de una carta que Fernán Pérez de Andrade enviaba al dicho conde*⁷⁵⁰, o que volve enfrontar de novo ás dúas casas galegas, á de Andrade e á de Osorio. O propio rei envíalle unha carta o 14 de xaneiro de 1449, ó *Mozo*, denunciando a súa deslealdade⁷⁵¹.

De novo vemos como, o *Mozo*, se ve arrastrado pola *mentalidade de familia*, abrazando causas rebeldes contra a monarquía a súa benefactora, como seu pai Nuño Freire e seu tío avó Fernán Pérez e como o resto dos Andrades. Nesta traxectoria, unha vez mais, Andrades e Osorios atópanse en bandos distintos; os primeiros cos rebeldes ó Rei e contra estes os segundos, o que complica as perspectivas do de Andrade de ampliación dos seus dominios e, mesmo, da súa consolidación pola fragilidade das súas alianzas. Por iso, unha vez pasada a tormenta, de novo en 1452, intenta o acercamento a esta casa señorial e asina un acordo con Pedro Álvarez Osorio, someténdose ó xuízo arbitral de Gonzalo Ayán para que este dilucide a xustiza das aspiracións de cada un deles, o que nos fala de que o acordo asinado en 1443 non se levara a cabo⁷⁵². A busca dun acordo co de Lemos, está por outra parte, dentro da tradicional traxectoria estratéxica dos Andrade desde a época de don Pedro de Castro, *O da Guerra* ata don Fadrique, duque de Arjona e conde de Trastámara.

⁷⁴⁷ En 1446, Pedro Álvarez Osorio, será o encargado da restitución dos bens que Fernán Pérez lle tiñan incautados á Alonso de Lanzós, bens que recibira de seu pai Juan Freire de Lanzós, que como di Vasco de Aponte, *aunque eran parentes, eran enemigos ya de padres* (Vasco de Aponte, en *Recuento*, p. 135). Sobre o encargo a Pedro Álvarez Osorio ver: A.D.A, *Sección Lemos*, C- 2 - 91. Un ano despois, en 1447, de novo o de Lemos será o encargado de defender a un dos inimigos do de Andrade, Fernán Díaz de Ribadeneira, tamén parente de *O Mozo* pero o que combatía por cuestión de competencia. (A.D.A, *Sección Lemos*, C - 2 - 92).

⁷⁴⁸ A.D.A, *Sección Lemos*, C - 2 - 111.

⁷⁴⁹ Luís Suárez Fernández, *Nobleza y Monarquía*, p. 175).

⁷⁵⁰ “...E si alguna gente enviare al dicho conde e los vos pudiéredes tomar, los prendades e los fagades prender e tener presos e bien recabados e los non dedes sueltos nin fiados sin mi especial mandado...” (A.D.A, *Sección Lemos*, C - 2 - 112)

⁷⁵¹ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 113. (Ver Anexo I)

⁷⁵² 1452, setembro, 30, Ferrol: A.D.A, *Sección Lemos*, C.85-29.

A casa de Lemos, a piques de recuperar parte dos dominios de don Fadrique, con boas relacións coa Coroa, é un aliado apetecible para Fernán Pérez, o que nos explica a progresiva consolidación desta *amistanza*⁷⁵³.

Por outra parte, a caída de Álvaro de Luna en 1453 e a subida ó trono no ano seguinte de Enrique IV, un monarca sorprendente para o momento pero que se atopa cos mesmos problemas do seu pai, modifica lixeiramente a correlación de forzas, sobre todo na parte noroccidental de Galicia onde agora o de Lemos xoga un papel menos activo ó servizo da Coroa, cobrando maior importancia e relevo Gómez Pérez das Mariñas, moi apreciado na Corte, onde se criara dende neno⁷⁵⁴, polo que o colman de encargos, entre eles, o nomeamento como gobernador de Betanzos⁷⁵⁵ e da Coruña⁷⁵⁶ onde tiñan casa e intereses os Andrade, co que, por conseguinte terán unhas pésimas relacións, como recolle neste senso Vasco de Aponte: *Y Porque Fernán Pérez, quando le corrió la tierra, llamó y llevó consigo muchos grandes señores que lo ayudasen, de todos Gómez Pérez se vengó*⁷⁵⁷.

Esta política de Enrique IV parece ter moito que ver coa actitude arrogante dos Andrade que ameazaba as dúas únicas cidades galegas que aínda pertencían ó reguengo. Xa Pedro Fernández tivera serios problemas coa cidade de A Coruña porque este apoiaba ós que querían facer mercado na Pescadería en non dentro das murallas como requiría o concello, acusándoo de introducir mercadorías ilegalmente na cidade, cousas que Juan II lle recrimina e lle ordena que deixe de prexudicar á citada cidade e ós seus habitantes: “...*Seyendo sabidor...(que)Pero Ferrans de Andrade, ...con su poderío et contra voluntad del dicho conçejo et en su perjuzjo vendiesen...vinos que tryan de sus labrantíos et de compras en los arrabales et pescadería de la dicha billa et que lo touiesen...*”⁷⁵⁸.

Ó parecer Fernán Pérez, *O Mozo*, segue abusando do seu poder usurpando os impostos reais porque o 10 de marzo de 1455, desde Arévalo, Enrique IV confirma un abelá anterior de Juan II

⁷⁵³ O 26 de xuño de 1456, Enrique IV concede o título de Conde de Lemos á Pedro Álvarez Osorio. A mercé sería confirmada o 9 - II - 1457. Texto en Fernández Bethencourt, *Historia genealógica...*, IV, PP. 515 - 518. Tamén recollen a noticia Frei Malaquías, *Chronología...*, f. 344 v, citando á este, Eduardo Pardo de Guevara, (*Los señores de Galicia*, I, PP. 338/3399 e Alfonso Franco Silva, (*La Fortuna y el Poder*, p. 38), que segue a Luís de Salazar y Castro, (*Justificación de la Grandeza de primera clase que pertenece a Don Fadrique de Toledo-Osorio, VII marqués de Villafranca*, Madrid, 1704) que cita só a data de confirmación do título 1457

⁷⁵⁴ Vasco de Aponte, *Recuento...*, PP. 154/155.

⁷⁵⁵ 1454, xullo 10, Valladolid. (A.D.A, *Sección Lemos*, C. 152 - 6); 1454, xullo, 30 Valladolid. Confirmación por parte de Enrique IV dos poderes dados a Gómez Pérez das Mariñas sobre a gobernación de Betanzos.(A.D.A, *Sección Lemos*, C.152 - 6).

⁷⁵⁶ 1454, xullo, 30, Valladolid; Enrique IV faculta á Gómez Pérez para poña gardas en A Coruña. (A.D.A, *Sección Lemos*, C.3 - 27. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, p. 113). Previamente, Juan II ordenara ós de Betanzos que aceptaran a Gómez Pérez como gobernador, o 14 de xaneiro de 1449. (A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 - 112)

⁷⁵⁷ Vasco de Aponte, *Recuento...*, p. 157.

⁷⁵⁸ 20 -VIII - 1435.Ed. M.González Garcés, *Historia de la Coruña en la Edad Media*, PP. 610/611

para que Diego González de la Torre poida executar nas rendas de Fernán Pérez de Andrade os 27 500 mrs que este lle debía de impostos reais que non satisfacía⁷⁵⁹ e que segue sen satisfacer porque, de novo, o 9 de xuño de 1459, desde Arévalo, Enrique IV, comisiona ós xustizas de Betanzos e a Gómez Pérez das Mariñas, para que embarguen as rendas de Fernán Pérez por valor de 27 500 maravedís que este debe a Diego González de la Torre, copeiro real⁷⁶⁰. De novo o de Andrade está no punto de mira do monarca, neste caso por apropiarse das súas rendas, pero non quedan así as cousas.

A partir de 1455 a titularidade de Fernán Pérez sobre as vilas de Pontedeume Ferrol e Vilalba, volve a estar en entredito anque, *de facto*, *O Mozo*, segue ostentado a citada titularidade, sen dúbida debido á precariedade do poder político do momento encarnado en Enrique IV ó que , a sempre rebelde alta nobreza, deixa poucas posibilidades de actuación.

O 10 -III -1455, no contexto dos apercibimentos por usurpar rendas debidas ó tesouro real, chégalle ó de Andrade a advertencia de que non interveña en Betanzos onde gobernaba Gómez Pérez das Mariñas xunto co xuíz real, Pedro Sánchez⁷⁶¹ e onde *O Mozo* pretendía impoñer a súa xurisdición.

Esta situación de incertidume respecto a situación xurídica do seu señorío, manterase ata o final da vida de Fernán Pérez, procedendo o monarca, en momentos determinados, a confirmación dos privilexios que mantiñan como territorio de reguengo, en 1464, á vila de Pontedeume⁷⁶² e, o 10 de maio de 1467 á Ferrol⁷⁶³ e territorios próximos⁷⁶⁴. Relacionado con anterior unha real cédula de Enrique IV de Xuño de 1467 ordena ó concello de A Coruña que desterre de a cidade a persoas susceptibles de pretender apoderarse dela⁷⁶⁵. Previamente outra real cédula de 1465 dirixida ós concellos de Coruña, Betanzos e Baiona - ameazada esta polos Soutomaior -, promete mantelas dentro do reguengo⁷⁶⁶. Solo o estado de permanente guerra civil e a insolencia da gran nobreza, impiden que as actuacións de Enrique IV cheguen a maiores. Este monarca que tivo que soportar a constante indignidade dunha boa parte da alta nobreza, sen embargo, como

⁷⁵⁹ A.D.A., *Sección Lemos*, Andrade, C.249 -5. Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, PP. 113 -115.

⁷⁶⁰ A.D.A., *Sección Lemos*, Andrade, C.262 s/n.

⁷⁶¹ A.D.A. *Sección Lemos*, C 3 -47

⁷⁶² Ratificación de Enrique IV do 17 de marzo de 1364 desde Madrid. (*Centro de interpretación da ccasa de Andrade, Pontedeume. Copia na alcaldía*).RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/25, copia autógrafa. Ver anexo e rexeito documental

⁷⁶³ Confirmación das cartas reais de 1285 e 1314 de Sancho IV e Fernando IV respectivamente a favor de Ferrol. (*Provisión Real* de 4 -V -1467, A.D.A., *Sección Lemos*, C 3 -47)

⁷⁶⁴ O 9 de maio de 1467, (A .G.S, *Patronato Real*, Mercés Antigas, 50 -54).

⁷⁶⁵ A.M.C, *reais cédulas*, nº 322.

⁷⁶⁶ A.M.C, *reais cédulas*, nº 320. Traslado

acabamos de ver nas derradeiras citas, foi un personaxe protector das vilas, especialmente de reguengo e, anque demostrou que sabía derrotar á nobreza, foi amante da paz⁷⁶⁷.

A pesar do que levamos dito, Fernán Pérez, *O Mozo*, como acontecera en 1441, todo nos inclina a pensar que gozou do disfrute dos froitos dos seus dominios durante todo o seu señorío, agás o período da segunda asonada irmandiña entre finais de 1467 e 1470.

O movemento irmandiño, como no caso de seu pai Nuño Freire, *O Mao* coa insurrección do Roi Xordo, acompaña os últimos tempos da vida de Fernán Pérez IV, falecido recen rematada a loita coa *Irmandade* e sen recuperar a cabeza dos seus dominios, Pontedeume.

Efectivamente, o 4 de maio de 1470, Fernán Pérez de Andrade doa a Fernán Pérez Parragués o señorío e vasalos de San Mamede de Oleiros, unha parte dos vilares en Parga e o beneficio de Santa Cruz de Parga pola captura e entrega de Alonso de Lanzós⁷⁶⁸, pero antes desto, Lanzós, despois da traizón de Diego de Lemos, vendo a imposibilidade de defender a vila eumesa a entrega á Fonseca que a retén nas súas mans.

Uns meses despois, o 3 de novembro do mesmo ano 1470, asina o seu testamento ordenando ser enterrado no mosteiro de Monfero en cuxa igrexa, empotrada no chan do lado sur do transepto, se conserva a súa efixie a modo de cabaleiro armado, único que se conserva do seu sepulcro e na que pode lerse: AQ(V)I: JAZE: EL: MUY:NOBLE: CABALLERO: FERNÂ: P(ER)EZ: DE: ANDRADE⁷⁶⁹. Realidade sen embargo que, de levarse a cabo, se produciría despois de 1540, como nos refire don Fernando, seu neto, no seu testamento no que afirma que o seu sepulcro aínda non estaba labrado nesa data. A propia forma das letras da lenda, por outra parte, fálannos de que son modernas

Á don Diego sucédeo como titular dos seus dominios recen recuperados, seu fillo e herdeiro Diego de Andrade como nos conta Aponte: “*Este Diego de andrade, a la muerte de su padre, quedó por señor*”⁷⁷⁰.

⁷⁶⁷ Nunha contestación ó bispo de Cuenca, Lope de Barrientos, que o acusaba de non querer no quiera defender su honrra ni vengar sus ynurias, Enriue IV contéstalle: “*Los que no aveys de pelear ni poner las manos en las armas, sinpre haseys fanquesa de las vidas ajenas ¿Quarriades, padre obispo, que a todo trançe se diese batalla, para que pereçiesen las gentes de amas partes?. Bien parece que no son vuestros hijos los que han de entrar en la pelea, ni vos costaron mucho de criar. Sabed que de otra forma se ha de tomar este negocio y no como vos desís y lo vetays.*” (Diego Enriques del Castillo, *Crónica de Enrique IV*, edición crítica de Aureliano Sánchez Martín, Universidad de Valladolid, Zamora, 1994, capítulo 65, p. 224).

⁷⁶⁸ A.D.M, *Sección Parga*, leg. 1, número. 40, (A.H.U.S, microfilme 1)

⁷⁶⁹ Lecturas tamén efectuadas por Antonio de la Iglesia, *El idioma Gallego*, II, p. 41, López Ferreiro, *Galicia en el último terzo del siglo XV*, I, p. 103, nota, e Fco. Vales Villamarín en: *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30(A Coruña, 1970), PP. 321 e SS.(notas) e polo autor desta liñas. Nos bordos do escudo está escrito o lema dos Andrade

⁷⁷⁰ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 142

2.1.3.- Diego de Andrade na encrucillada de dúas épocas(1470 -1490).

O último terzo do século XV así como o primeiro do século seguinte, van a ser cruciais para o establecemento dunhas novas bases do proceso que unha parte importante da historiografía cualifican de nacemento do *Estado Moderno*. Efectivamente, desde a perspectiva política, e, en menor medida no eido do social, na Coroa de Castela e especialmente no territorio de Galicia, teñen lugar unha serie de procesos que levan consigo a implantación dun novo marco de relacións entre grupos sociais, e entre estes e o estado monárquico.

Neste contexto, a teima principal dos Andrade seguirá sendo, como en tempos pasados, a consolidación dos privilexios que deran orixe á grandeza da súa casa. Sen que vaíamos aquí adiantar acontecementos, insistiremos de novo en que esta é unha das principais liñas de continuidade, presente no comportamento individual de cada un dos persoeiros que ostentaron a titularidade da casa de Andrade desde, Fernán Pérez *O Boo*, pero que as dificultades do contexto e a peculiar mentalidade familiar de todos eles, os levaron a situacións de gran perigo para a súa liñaxe; algunhas xa as vimos e outras, que citaremos de aquí en diante, relativas a pouca confianza que os señores de Andrade suscitaron no entorno da casa real de Castela, agás na época de Enrique II e Fernán Pérez, *O Boo*, e, posteriormente, no de Carlos I e o conde don Fernando. Desde esta perspectiva, imos afrontar o problema da consolidación da liñaxe no momento crucial en que Idade Media toca ó seu fin e no amencer dunha nova época que coincide cun dos derradeiros señores de Pontedeume, Diego de Andrade, un cabaleiro contraditorio.

Como nos casos dos seus antepasados, Diego de Andrade, xa viña actuando como se fose titular da casa de Andrade, porque cando *O Mozo* está asinando o testamento, o 3 de novembro de 1470, don Diego asina un pacto defensivo cos principais cabaleiros galegos do momento contra Fonseca II⁷⁷¹ que tiña nas súas mans o castelo de Pontedeume - *Y a quien el mas pedía...y a Fernán Pérez de Andrade, a quien él tenía tomada la villa de Punte de Ume con los términos de arredor*⁷⁷²- conseguido mediante un pacto con Alonso de Lanzós, polo que os nobres o acusaban de resucitar a Irmandade: *Por Quanto el arzobispo de Santiago acompañado de mucha soberbia y codicia de señorear las ciudades, villas y lugares del rey nuestro señor, y asi los bienes e fasiendas de los caballeros e fidalgos de ese Reino de Galicia*⁷⁷³. Non imos deternos

⁷⁷¹ “...que nos ayudemos los unos a los otros contra las dichas hermandades e ...contra el dicho Señor Arzobispo...”
Cít. E Leirós, *Don Enrique IV y el Arzobispado de Santiago*, B.R.A.G, 27(1956), PP. 224/226)

⁷⁷² Os cabaleiros, para defenderse do acoso de Fonseca asinan un acordo de confederación o 3 de novembro de 1470. Son: Pedro Osorio, conde de Lemos; Juan de Zúñiga, vizconde de Monterrei; Sancho de Ulloa, Pedro Álvarez de Soutomaior; Lopo Sánchez de Ulloa e de Moscoso; Diego de Andrade; Suero Gómez de Soutomaior e Diego de Lemos. De todos eles, solo o Conde de Lemos abandona a alianza (Vasco de Aponte, Recuento, p. 226, nota 353 e p. 227, nota 355)

⁷⁷³ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 -36.

aquí en aludir a temas que trataremos con mais profundidade en vindeiros capítulos, como a problemática das Irmandades; o que si parece meridianamente claro é que a partir do outono de 1470, Diego de Andrade é titular da casa de Andrade e señor de Pontedeume e do resto dos estados dos seus antepasados; desde entón dirixe a tódolos seus esforzos e actividades a acadar uns obxectivos, coincidentes en xeral, cos dos Andrade que o precederon na titularidade da súa casa, pero agora nunha conxuntura histórica considerablemente distinta. Por unha banda, o cabaleiro Diego intentará por tódolos medios consolidar a herdanza dos seus antepasados solicitando dos reis a ratificación dos privilexios orixinarios; en segundo lugar, consolidar a súa posición e patrimonio, urdindo un xogo de alianzas suficientemente eficaces para acadar o obxectivo de engrandecer os seus dominios, incorporando novas terras e señoríos á súa casa.

Os primeiros éxitos non se deixan esperar; a loita contra a Irmandade e o cambio de titular na súa liñaxe, posibilitan un claro acercamento entre a casa de Andrade e a das Mariñas, ata agora antagonistas declaradas. Este acercamento ten lugar no contexto da guerra pola recuperación das súas terras contra a Irmandade na que Gómez Pérez das Mariñas participa activamente na recuperación das terras dos Andrade: *y ayudó (Gómez Pérez das Mariñas) a Fernán Pérez a ponerle en todas sus tierras contra los de la hermandad... Y los que más bravamente lo combatían eran Gómez Pérez y Fernán Pérez, que iban delante de todos, en par con la vandera y no mirando atrás, y llegaron asta la boca del castro, asta que les derrocaron el alférez*⁷⁷⁴. Posteriormente, o enfrontamento dunha parte importante da nobreza galega contra Fonseca, contribúe a afondar no acercamento das dúas casas nobiliarias. Diego é un dos asinantes, como vimos, do pacto nobiliario de *Puente Cabrezo*, e tamén un dos protagonistas da batalla de Altamira na que os nobres coligados derrotan ás forzas de Fonseca o 13 de xuño de 1471⁷⁷⁵, segundo nos conta Aponte: *La primera (batalla de Diego de Andrade) quando fue la de Altamira: el que mas porfió que se diese la batalla fue él*⁷⁷⁶.

En todos estes feitos, está tamén presente Gomez Pérez das Mariñas co que afianza unha estreita relación culminada o 3 de Febreiro de 1474, en A Coruña, onde Diego de Andrade e Gómez Pérez das Mariñas acordan capítulos de pacto sobre o mantemento das súas respectivas casas e fortalezas, pacto polo cal, Diego de Andrade, se atopa de pronto que é señor dos estados de Andrade e das Mariñas, que Vaamonde Lores, seguindo a Vasco de Aponte⁷⁷⁷, calculou en máis de 6000 vasalos, máis que ningún outro señor galego do seu tempo: *Que o señor Gómez Péres leixa a Diego de Andrade por comendeiro de todas suas terras e señoríos e encomendas e*

⁷⁷⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP.. 158/159.

⁷⁷⁵ A. López Ferreiro, *Historia*, VII, p. 279

⁷⁷⁶ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 147.

⁷⁷⁷ César Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, p. 40, nota

*defensor de todos seus criados e vasalos e rendas...E para esto, o dito señor Diego Dandrade promete de recibir e faser pleito e omenage dos casteleiros das ditas casas*⁷⁷⁸. O citado pacto, permítelle á don Diego nomear e revocar oficiais, escudeiros e outros cargos de menor relevancia, esixir rendas e tributos do señorío ordinario, establecer *avinzas*, incluídas as do matrimonio entre súa cunhada dona Xinebra e Luís de Acevedo e, como se afirma no fragmento citado mais arriba, *recibir preito e homenaxe dos alcaides dos castelos*, fortalezas e casas fortes do señorío das Mariñas. Previamente, en 1473, celebrárase o matrimonio da filla maior de Gómez Pérez, dona María, co novo señor de Pontedeume en virtude dun primeiro pacto asinado un ano antes.

Desta maneira, o de Andrade consegue un dos obxectivos polos que tanto loitaron os seus devanceiros, o reforzamento señorial da casa de Andrade deseguida ratificado no testamento de seu sogro, asinado en A Coruña o 4 de Novembro do mesmo ano 1474⁷⁷⁹, polo que lega a maior parte do seus dominios á súa filla maior, dona María das Mariñas, como dixemos, a dona de don Diego⁷⁸⁰. O testamento do que ademais o de Andrade é cumpridor en nome da súa dona⁷⁸¹, faise efectivo en 1475, data na que produce o pasamento de Gómez Pérez⁷⁸², xusto no momento en que a nivel político ten lugar un feito de relevancia, a subida ó trono da media irmá de Enrique IV, Sabela I, casada co príncipe herdeiro de Aragón, don Fernando, que lle vai disputar con éxito o trono á lexítima herdeira, dona Juana, filla do Rei, finado en decembro de 1474. Ó día seguinte

⁷⁷⁸ A.D.M, Sevilla, *Sección Cillobre*; (A.H.U.S microfilme 31/32), Leg 1, doc. 2, copia, papel. A.D.A, *Sección Lemos*, C. 5 -58. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade...* PP. 228/229.

⁷⁷⁹ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, papel.

⁷⁸⁰ “*Primeramente mando e quiero e es my postrimera e final voluntad que la dicha Doña María, mi fija, aya para sy e para los descendientes della de mys bienes para siempre yamás en su partija e herencia, todas mys terras e señoríos, vasallos e judgados, e meryndades, e casas e casares, viñas e herdades patroysios, e presentaçoos de beneficios, e derechuras, e seruycios e maravedís de jur e casas fuertes e llanas con la mi casa fuerte de Broço, alto, baxo, mero e misto ynperio, señorío e rentas que a my el dicho Gomes Péres, pertenescen e pertenescer deue en qualquier manera en la Mariñas de los Condes, con el coto de Oleyros e San Cosme de Mayanca, e con la freguesía de santo André de Carnoedo, e Lubre e, en las Mariñas de los freyres e con la terra e valía de Faro e con las encomyendas de Briues e Cambre e con los cotos de San Vicenço e Sergude e Gysamo e cortiña e guyliade e Ylloure e con los casares e herdades de Qrendes e con toda la fregresía de ortos e con el coto de Roys e herdades e señorío del e mas todos los foros e viñas e herdades que teño e leuo e poseyo en el coto de Bregondo e mays, todas las herdades e viñas e señorío del coto de san Fis con los casares de Beldona e mas todos los maravedís de jur de herdad e otros qualesquer que en la dichas terras e encomyendas tengo e todo el domynio e señorío e derechuras que en las dichas terras tengo e yo agora lleuo e poseyo. Iten mas mando a la dicha Doña María, las casas nuevas de la cibdad de la Coruña que agora labramos en derecha de las casas de Fernand García de Valladolid, freguesía de Santiago de la dicha cibdad de la Coruña con sus prefetos como agora están*”. (Testamento de G.P das Mariñas en: A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, papel)

⁷⁸¹ “*Ffago conplidores desta my manda e testamento e my postrimera voluntad para que se cumplan por mys bienes e syn su dapno a Doña María, mi fija, muger de Diego d’Andrade e al religioso padre Fray Iohan de An, prior de Santo Domingo e a Rodrigo de Donas, my criado...*” (Testamento de G.P das Mariñas en: A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, papel, copia)

⁷⁸² O pasamento tivo que producirse segundo Vaamenode Lores antes do 22 de xullo de 1475 segundo escritura que inserta. Foi enterrado no convento de San Domingos de A Coruña na capela de San Marcos(*Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, p. 35.

do pasamento de Enrique IV, a princesa Sabela foi proclamada raíña, apoiada pola meirande parte da nobreza; acto seguido o rei de Portugal, Alfonso V, concerta matrimonio con dona Juana e invade Castela iniciándose unha nova guerra sucesoria⁷⁸³.

A adaptación á monarquía dos Reis Católicos

Neste novo contexto, don Diego ve unha nova posibilidade de conseguir o seu segundo obxectivo, a ratificación dos privilexios que constitúen a base do señorío sobre os seus estados. Pero as dificultades son manifestas porque esta guerra, en Galicia, ten unha dobre dimensión: casteláns contra portugueses e liga nobiliaria galega capitaneada polos Moscoso contra Fonseca⁷⁸⁴. Sen embargo, Diego de Andrade, non o dubida demasiado; a pesar da súa proximidade á Pedro Álvarez de Soutomaior, partidario declarado de dona Juana, e co que tiña pactos de solidarizade nobiliaria, o de Andrade vai emendando as súas diferenzas do pasado con Fonseca para, con este e co conde de Lemos, manifestarse como partidario decidido de dona Sabela, intentado compaxinar noustante a lealdade aos novos Reis coa solidarizade nobiliaria, pero sen ofender ós novos reis.

Pardo de Cela, asinara como Diego de Andrade, o pacto de confederación nobiliario contra Fonseca e a marquesa de Astorga de 1470, e estivera vencellado á casa de Andrade ata casar coa filla do conde de Lemos e titularse mariscal: *Desde fue gran señor el mariscal Pedro Pardo, casó su hija Doña Beatriz con Pedro Bolaño, y sacose toda la casa de Ribadeneyra, que con la casa de Ron amellorávase e competía con Don Diego de Andrade*⁷⁸⁵. En 1475 foi cercado en Viveiro por mar polos mariños Ladrón de Guevara e Ortiz de Guecho⁷⁸⁶, enviados a Galicia para protexela da escuadra portuguesa e por terra por Diego de Andrade, aínda que Vasco de Aponte o conte con certa ambigüidade: *Quando Don Ladrón de Guevara llegó a Vibero y halló a Pedro Pardo con todo su vando muy poderoso: Socoriolo Diego de Andrade, y aunque le pesó a Pedro Pardo, le hizo dejar la villa diciéndole a altas voces: A, Pedro Pardo, Pedro Pardo: ¡ haveis de dejar Vivero al rey!*⁷⁸⁷. O resultado é evidente, Pardo de Cela, ó que nese intre se acusaba de ser partidario de dona Juana, ten que abandonar Viveiro e o de Andrade amósase como un súbdito leal ós reis⁷⁸⁸.

Mentres, continúa a ofensiva contra Fonseca na que participan Lope Sánchez de Moscoso, conde de Altamira, o mariscal Suero Gómez de Soutomaior e, sobre todo Pedro Álvarez de Soutomaior,

⁷⁸³ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último terzo del siglo XV*, p. 72

⁷⁸⁴ J. García Oro, *Galicia en los siglos XIV y XV*, I, p. 324

⁷⁸⁵ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP.113 e 142.

⁷⁸⁶ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último terzo del siglo XV*, p. 74

⁷⁸⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 148.

⁷⁸⁸ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último terzo del siglo XV*, p. 74

Conde de Camiña que ocupaba vilas e fortalezas da sede Compostelá. Destes feitos o señor de Andrade mantense a certa distancia a pesar de que nesta ofensiva tódolos participantes asinaron o pactos contra Fonseca cunha relación especial con Lope de Moscoso, estreito aliado da casa de Andrade. Aínda así, a pesar da súa aparente neutralidade ordena á Pedro de Andrade manter a fortaleza de Mesía nas súas mans, alegando compromisos feudais con Gómez Pérez das Mariñas, fronte ás pretensións de Fonseca apoiadas por unha real cédula⁷⁸⁹ que a adxudicaba a dona Xinebra de Haro, casada cun irmán de Fonseca, Luís de Acevedo.

Pero as manobras do arcebispo na corte, na que se presenta como o seu principal aliado en Galicia, obrigan a unha parte substancial da nobreza galega a posicionarse ó lado do arcebispo, devolverlle os bens usurpados⁷⁹⁰ e participar con el formando unha liga en 1476 contra Pedro Madruga, na que participa Diego de Andrade, se lle facemos caso á Vasco de Aponte, á desgusto: *Y don Ladrón requirió a Diego de Andrade y... Y Diego de Andrade, como vasallo muy leal, obedeció, aunque por otra parte le pesaba por ser el conde Don Pedro su amigo... Y así todos estos juntos fueron al cerco de Pontevedra, que la tenía el conde de Camiña*⁷⁹¹.

De tódalas maneiras, a tendencia de Diego de Andrade a xogar con dúas barallas, impide que as súas achegas á causa da raíña Sabela se entendan como sinceras, sendo así que, en varias ocasións, estiveron a punto de prendelo. É unha maldición da súa liñaxe que afectará incluso o conde don Fernando, como veremos, unha característica que sen dúbida debemos relacionar coa peculiar forma de entender a lealdade por parte desta familia.

Na ofensiva contra o Conde de Camiña, a xuízo de Vasco de Aponte, estiveron a punto de prendelo coa argucia de convidalo a un convite: *Y Fue fama que el arçobispo y el conde de Monterrey falaran a Don Ladrón de Guevara que, si se quería poner por obra lo que buscaba, que prendiesen al señor Diego de Andrade y al conde Don Lope y a Suero Gómez, el mariscal*⁷⁹². O fragmento que citamos é suficientemente explícito sobre a crenza de que o de Andrade, o mariscal don Suero e Lope de Moscoso xogaban a dúas bandas, crenza que se manterá aínda despois de que se lle ratificase no señorío dos seus antepasados⁷⁹³.

Sen embargo, o posicioamento de Diego de Andrade ó lado de dona Sabela e don Fernando, da froitos de inmediato sendo así que o 31 de marzo de 1476, os Reis Católicos confirman a Diego de Andrade o señorío sobre as cidades de Pontedeume, Vilalba e Ferrol e, nos mesmos termos en

⁷⁸⁹ *Provisión Real de Toro*, 22 -VII- 1475.(A.G.S. rgs, VII- 1475, f 547)

⁷⁹⁰ A.G.S, rgs, III -475, f. 264 Cédula Real de Medina del Campo do 5 de Marzo de 1475.Cit. López Ferreiro, *Historia*, VII, p. 281),

⁷⁹¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 230

⁷⁹² Vasco de Aponte, *Recuento*, PP.. 231/232

⁷⁹³ “*Otras façañas fizo...(Diego de Andrade) y sobre todo quando fue la da Pontearrávade, que Don Fernando de Acuña y Mosén Medarra lo quisieron prender por maña...*” (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 149)

que lle foran confirmados á Fernán Pérez, *O Mozo*, o nove de xullo de 1442⁷⁹⁴. Un ano mais tarde, o 11 de xullo de 1477, no contexto da defensa de A Coruña, Diego de Andrade e dona María das Mariñas reciben o documento de confirmación dos privilexios que recibiran dos reis os seus respectivos antepasados⁷⁹⁵. É neste punto onde vemos diferenzas entre os Reis Católicos e os seus inmediatos antecesores Trastámara, defensores do reguengo, alomenos con respecto ós Andrade. O fixo Juan II en 1412, 1429, 1432, 1434, 1441, 1464 e 1467, anos nos que se ratificou a condición de reguengo das posesións mas cobizadas polos Andrade, as vilas de Ferrol e/ou Pontedeume. Os Reis Católicos dan carta xurídica as citadas posesións ratificando esta postura en 1495 dándolle permiso a dona María para constituír un morgado.

Sen dúbida no privilexio anterior, como xa acabamos de apuntar, tivo algo que ver o papel xogado por Diego de Andrade na defensa de A Coruña. No senso anterior, o rei Fernando, nun xesto de manifesta ambigüidade se non de clara contradición⁷⁹⁶, concédelle o conde de Benavente, don Alonso Pimentel, A Coruña, polo seu apoio na guerra contra Portugal⁷⁹⁷. Sen embargo a cidade non dubida defender a súa condición de reguengo asinando unha *avinza* con Diego de Andrade o 10 de febreiro de 1477, en presenza do Correxedor de Galicia, mediante o que este se converte en no seu *valedor*: *Como caballero fijodalgo.... prometio que pornia su persona e fidalgos de su casa, tierra e vasallos para defender esta çibdad.... de todo resgo e peligro para que non sea apartada de la Corona de Castilla e de la defender con todo su poder, e que non faria ningún trabto ni composiçion con el Conde de Benavente ni con otra persona algunna*⁷⁹⁸. Sen dúbida a defensa de Coruña concorda cos desexos dos reis porque, en agosto do mesmo ano, Fernando o Católico agradecéndolle a defensa da urbe galega⁷⁹⁹ e nomeáo capitán da mesma con palabras moi loubatorias: *mi merced e voluntad es que Diego de Andrade sea mi capitan desa mi dicha çibdad y de sus cotos y tenga cargo de la guarda y defensa della e junto a vos el dicho corregidor*⁸⁰⁰. Pero, a pesar dos agradecementos e do nomeamento como capitán do Rei, as pretensións do de Andrade non están claras, porque xa antes do nomeamento de capitán,

⁷⁹⁴ 1476, marzo 31, Madrid. (A.D.A, *Sección Lemos*, C. 84 -40). A confirmación realízase sobre un traslado ou copia autorizada, realizado en A Coruña o 8 de maio de 1447 polo alcalde da cidade Gómez Becerra, e do escribán Nuño González de Candame. Ed. *Galicia, Revista Universal de este Reino*, Vol. II, números 14, Ano III, 15 de xullo de 1882, e 15, ano IV, 1 de agosto de 1862. (A.M.C).

⁷⁹⁵ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 84 -40.

⁷⁹⁶ Concédelle A Coruña ó de Benavente e ordena cumprir a concesión á Frei Arias del Río, gobernador e xustiza maior de Galicia. Mais tarde, o 21 de abril, o rei Católico ordena que A Coruña a teña en pleito-homenaxe o conde ó Mestresala real, Lopo de Valdivieso, pero engade: *El dicho Conde sea tenido de salir e salga del reyno de galisia con toda su gente*” (A.H.N, *Osuna*, Leg 516, nº 1 -2). Recompensa a Diego de Andrade pola defensa da cidade: Carta do 20 de agosto de 1477. (A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 85 -106).

⁷⁹⁷ Documentos de concesión do 2 -V -1476 e 5 -XII -1476. (A.H.N, Casa de Osuna, 24/6/7).

⁷⁹⁸ A.M.C, *Concordias*, número 303

⁷⁹⁹ A.D.A., *Sección Lemos*, Andrade, C. 85/106.

⁸⁰⁰ 1477, agosto, 20, Medina del Campo. (A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 85 -40).// A.M.C, *reais cédulas*, copia, nº 331

o rei Fernando ordenáralle entregar A Coruña ó correxedor Fernando Maçuelos enviado a cidade co seu irmán Pedro⁸⁰¹, como tesoureiro e alcaide respectivamente, esixíndolle a entrega reiteradamente ata que esta se produce, o que proba unha evidente desconfianza por parte dos reis⁸⁰².

En novembro do mesmo ano, os reis volven agradecerlle ó de Andrade a defensa de A Coruña: *...acatando los muchos e grandes servicios que vos Diego de Andrade, mi vasallo me habies fecho e faceis cada día especialmente los que fecistes en tomar la fortaleza de la ciudad de la Coruña*⁸⁰³. Pero, a pesar dos parabéns reais, o 25 de xullo de 1479, desde Trujillo, a raíña Sabela envía unha real cédula ordenando á cidade de A Coruña, nuns términos nada amigables, que non admita como capitán a Diego de Andrade nin lle pague salario algún⁸⁰⁴, feito tremendamente clarificador sobre a desconfianza dos reis respecto do señor de Pontedeume.

Ese mesmo ano 1479 remata a guerra entre Portugal e Castela pola sucesión de Enrique IV, iniciándose unha nova fase no reinado de Fernando e Sabela onde agora amosan o seu verdadeiro talante. Se nos comezos da guerra civil, en vida aínda de Enrique IV, a guerra pola sucesión estaba sobre todo apoiada pola gran nobreza, a partir de 1479, os reis danlle un carácter mais autoritario ó seu reinado para o que necesitan meter en cintura á nobreza e, particularmente á nobreza galega, ó par que estenden a *Santa Hermandad*⁸⁰⁵ creada nas cortes de Madrigal como instrumento de represión da delincuencia señorial pero que o gobernador Acuña tamén utilizará na guerra contra Pardo de Cela e *Pedro Madruga*.

O mesmo nome de *Santa Irmandade*, cuxa denominación, nun xesto equívoco, recolle o da Irmande Xeral de 1467, asusta á nobreza que trece anos antes perdeu as súas terras a mans dos irmandiños, que amosaban publicamente cartas asinadas por Enrique IV para a súa creación. Por iso Diego de Andrade, xunto a outros nobres galegos, diríxense o gobernador de Galicia, co que asinan, *en nome da gobernación do Reino*, capítulos (15 -X -1477), para que non se estenda ás terras galegas, pois *faziendo la hermandad en su Reyno de Galicia, seguirá escandalo en el, de que el rey y la reyna nuestros señores non serian servidos, ni en el avria paz y sosiego*⁸⁰⁶. Posteriormente, o 17 do mesmo mes e ano, Diego de Andrade asina unha nova confederación cos

⁸⁰¹ A.M.C, *reais cédulas*, nº 332 e 334

⁸⁰² 1477, agosto, 8, Madina del Campo: *En quanto al entregamiento de aquea fortaleza e corregimiento, mi voluntad es que al presente en todo caso la aya de tener el tesorero Fernando de Maçuelos, e Pedro de Maçuelos su hermano, según yo vos lo escribí...* (A.D.A, Andrade. C. 3 -109)

⁸⁰³ 1477, novembro, 25, Sevilla. (ADA, *Sección Lemos*, Andrade, C.85/39).

⁸⁰⁴ A.M.C, *reais cédulas*, nº 340

⁸⁰⁵ A Santa Irmandade, exténdese a Galicia por unha Real Provisión asinda en Toledo o 3 de Agosto de 1480 (Ed. texto, Enrique Vedia y Goosens, *Historia y descripción de la ciudad de La Coruña*, apéndice, nº 13)

⁸⁰⁶ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 34 -46. Ed. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, PP.. 214 -219

conde de Lemos, de Monterrei e de Altamira, e cos mariscais Suero Gómez de Soutomaior e Pardo de Cela, amosando o seu verdadeiro empeño, a defensa dos seus títulos e estados⁸⁰⁷.

Pero os reis non ceden e, o de Andrade, aínda en contra das súas propostas anteriores, segue a súa política de non indispoñerse cos reis, sen ouvidar os lazos de solidariedade nobiliaria. Por unha parte, *por el bien e paçificación deste Reyno de Galicia*, o de Andrade, asina un pacto con Fonseca⁸⁰⁸, aliado do conde de Lemos⁸⁰⁹, formando así unha fronte *realista* fronte ó expansionismo do conde de Benavente⁸¹⁰ e dos seus aliados, Lopo Sánchez de Moscoso, Bernaldino Sarmiento e o mariscal Suero Gómez de Soutomaior⁸¹¹, deixando así illados os contrarios á *Hermandad*, Pedro Pardo de Cela, Pedro Álvarez de Soutomaior que presumía de protexer malfeitores⁸¹² e Luís de Acevedo co que Diego de Andrade tiña preitos pola herdanza de Gómez Pérez das Mariñas.

Acto seguido, despois de pedir garantías relativas á implantación da citada institución - *Ya sabeis quanto Diego de Andrade me ha servido e sirve de continuo.... por lo qual es mi voluntad que sus cosas sean tratadas como servidor espeçial mio... Que antes que las hermandades de aqueste reyno se feziesen, lo consutasedes con el e que se feziesen a su plaçer e consentimiento*⁸¹³ -, co arcebispo Fonseca e co conde de Lemos, convértese nun dos principias impulsores da nova institución, co gallo de acadar a graza real reflectida na real cédula do 25 de Decembro de 1480, enviada ó gobernador de Galicia, ordenándolle que á *Santa Hermandad* non ameazara á Andrades e Mariñas⁸¹⁴.

Pero, a desconfianza dos reis segue a manifestarse cando o gobernador, Fernando Acuña obriga a Diego de Andrade a destruír algunhas fortaleza *novas*, segundo manifestan moitas testemuñas do preito Tabera-Fonseca, porque eran *refuxio de malfeitores*⁸¹⁵. Tamén se lle ocupou a fortaleza de Vilalba, como se deduce de textos posteriores ó pasamento de Diego, como a carta de da raíña Sabela do 18 de febreiro de 1491, na que ordena a Juan de Arévalo que perdoe á dona María, viúva de Diego de Andrade e á seu fillo Fernando, os tributos correspondentes a tenencia da

⁸⁰⁷ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.84 -27. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de ...*, PP. 237/238

⁸⁰⁸ A.D.A. *Sección Lemos*, Andrade, C.85 -42 .

⁸⁰⁹ Fonseca Asinara un pacto con Don Pedro Álvarez Osorio o 27 de maio de 1479, en Santiago.A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85- 42.

⁸¹⁰ Pacto do conde de Benavente con Soutomaior en , A.H.N, *casa de Osuna*, 417, 26 -6

⁸¹¹ 1479, agosto, 3, Benavente. Pacto entre o conde de Benavente , (A.H.N, , *Sección Osuna*, Leg. 417 -26. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia, II*, p.225)

⁸¹² Vasco de Aponte, *Recuento...*, p. 249

⁸¹³ Provisións dos Reis Católicos do 7 de novembro de 1477 de Jerez de la Frontera. (A.D.A, *Andrade*, C.3-103 e-104)

⁸¹⁴ *Que, conociendo ser nuestro servidor, mandara poner e puso Hermandad en todos sus vasallos de las villas de Puntedeume, e Ferrol e Viullalba e tierra de las Mariñas de los Condes e de los Frayles e todas las tierras e encomiendas y que en todas ellas se pusieron e estan puestos alcaldes e quadrilleros del thenor e forma de la dicha Hermandad.*(A.D.A, *Andrade*, C. 3 -104. Copia).

⁸¹⁵ A. Rodríguez González, *Fortaleza...*, I, p. 145, pregunta 29, f 306/307, I, PP. 420/421, preguntas 3 e 5, FF. 1356/1357 e I, PP. 429, 430 e 431, preguntas 3, 5, 6, 7 e 11, FF. 365 -368).

fortaleza de Vilalba *que fasta aquí el dicho Diego de Andrade pagaba a los alcaides que han tenido la dicha fortaleza, por quanto yo fago merced dello*⁸¹⁶. Noutra carta da raíña, do 25 de maio de 1491, dirixida ó alcaide da fortaleza de Vilalba, na que se outorga amparo a favor dos dereitos de dona María na citada vila, aparece o secuestro da fortaleza citada de xeito mais explícito: *Dona María de Haro, ... me escribió e fizo relación que se teme que a causa de no estar la dicha teneçia en su mano...*⁸¹⁷.

A pesar de que este labor represiva non foi exclusiva do señorío dos Andrade pois á outros moitos señores de Galicia, incluso ó arcebispo Fonseca lle foron ocupadas por xentes do gobernador numerosos castelos e fortalezas, as cautelas repetidas contra o de Andrade, amosan que, a pesar dos agasallos que don Diego recibe dos reis, estes non se fiaban moito del, nin sequera sabendo que era seu partidario desde a súa subida ó trono.

Noutros aspectos tamén se manifesta o récelo dos monarcas véndose na obriga de levar a cabo indagacións sobre o comportamento de Diego de Andrade con respecto á Betanzos onde actuaba contra os intereses desta cidade⁸¹⁸ e contra os seus veciños⁸¹⁹, feitos polo que algún historiador betanceiro cualifica a este señor de Andrade como déspota cruel solo comparable a seu avó Nuño Freire, *O Mao*⁸²⁰.

Son moitos os detalles de receo do reis pero, para rematar, citaremos unha sorprendente carta do rei Fernando asinada en Astorga o 15 de marzo de 1483, na que contesta a outra do propio Diego que se ofrecía a acudir con reforzos militares: *...la qual por agora no es menester e por ende no cumple que la trayays, sino que vos ahorrando que luego vos vengays...*⁸²¹. O fragmento é significativo ó deixar entrever que o Rei non se fiaba do uso que o de Andrade lle puidera dar á xente armada. Por estas e outras cousas, non debe sorprendernos o que di Aponte respecto a actitude dos Reis despois da visita que realizaron a Galicia en 1386: *Según las informaciones de Diego López de Haro, los reyes mandaron al señor Diego de Andrade y al conde don Sancho que fuesen tras ellos a Castilla, y al conde de Altamira*⁸²². Por todo elo, a pesar de que se lle confirma na posesión do seus estados, esta posesión séguese sendo en precario e non implica posibilidade de constituír morgado nin o recoñecemento dun título, como si se lles recoñece a outros señores galegos de menos identidade como os Ulloa ou os Moscoso.

⁸¹⁶ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -120.

⁸¹⁷ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -124.

⁸¹⁸ A.G.S,rgs, 5 -V -1480, Toledo.

⁸¹⁹ A.G.S,rgs, 30 -V -1480. Provisión Real, Toledo. Cit. J. García Oro, *Betanzos en la Baja Edad Media*, A.B., nº 7, Betanzos, 1984, p. 27

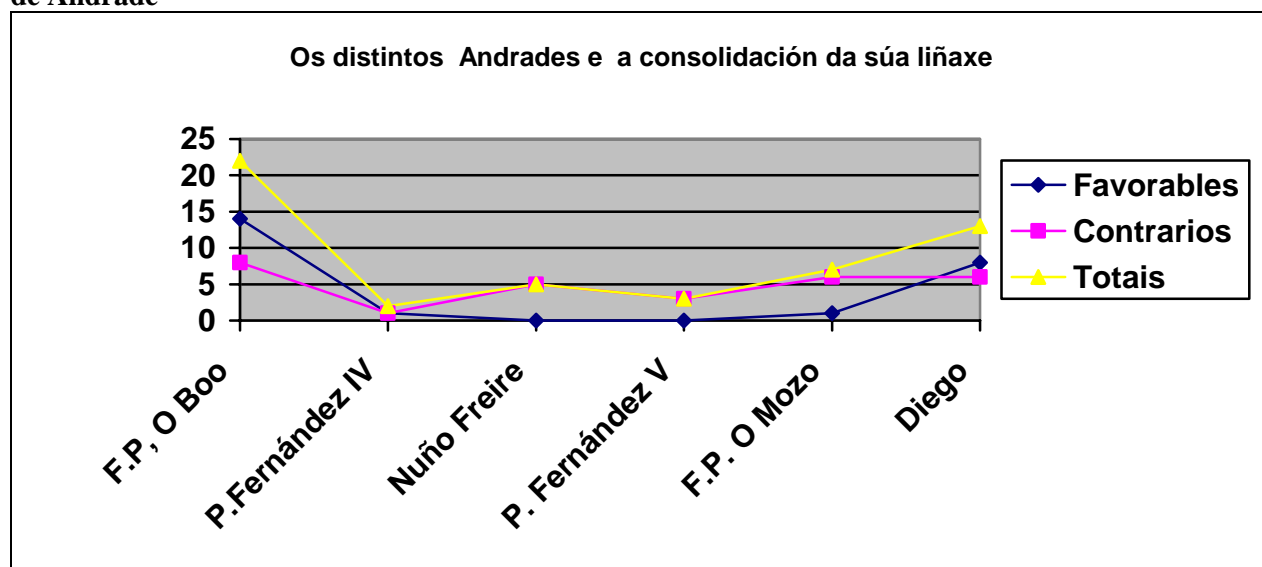
⁸²⁰ F. Vales Villamarín, *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30, p. 309

⁸²¹ ADA, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -111

⁸²² Vasco de Aponte, *Recuento*, p.201

O seu pasamento prodúcese antes de maio de 1490, posiblemente en Zamora, onde se atopaba a finais dos oitenta⁸²³. En Monfero consérvase a lauda do seu sepulcro que representa ó señor de Andrade en hábito de cabaleiro con armadura completa, espada e escudo con banda que ten na súa bordura o lema dos Andrade: AVE MARIA GRATIA PLENA. Nos bordos da lauda cara os pes, aparece a lenda: AQ(V)I: JAZ: EL: MUY: NOBLE: CAVALLERO: DIEGO: DE :ANDRADE, ó que algúns autores⁸²⁴ enganden parágrafos inexistentes. Pero, en realidade, como veremos no seguinte capítulo, se o seu corpo repousou neste sepulcro, cousa que dubidamos, o fixo mais de cincuenta anos despois do seu pasamento. Incluso, o mais probable é que non se remataran, como están hoxe.

Gráfica 5.- Disposicións reais favorables e contrarias á consolidación da casa de Andrade ata Diego de Andrade

Como nos caso dos seus inmediatos antecesoros, tampouco o seu pasamento vai acompañado de tranquilidade e harmonía cos seus vasalos porque, como ocorrera en 1431 e 1470, con Nuño Freire, O Mao e con Fernán Pérez O Mozo, como si se tratara dun estigma familiar, os veciños de Ferrol, denuncian o comportamento ilegal e despótico dos Andrade, como se reflicte nunha real provisión asinada en Córdoba o 8 de xullo de 1490, dirixida xa ó seu fillo Fernando, anque inclúe nas actitudes denunciadas á Diego e do pai deste, Fernán Pérez: Nesta protesta os ferroláns

⁸²³ 1490, maio, 11, Sevilla. Mercé do rexemento de A Coruña a favor de Diego Rodríguez, veciño da cidade, ó producirse a vacante deixada por Diego de Andrade, recentemente falecido. (A.G.S, rgs, Reis, 129) Por outra parte dende xullo de 1490, os documentos refírense a don Fernando como señor da casa de Andrade. *A vos Fernán Pérez de Andrade, fijo de Diego de Andrade, salud e graçia*, di a real provisión do 8 de xullo de 1490, asinada en Córdoba. (A.G.S, rgs, VII -1490, f. 129)

⁸²⁴ Algúns autores confunden a lenda deste nobre coa de Nuño Freire e enganden á lectura que fixemos as freses: DO: CONSEJO: DEL REY: QUE: SE: FINOU: NO: ANO: D. (Domini): MIL: E: CCCCLXXXX (Díaz Losada, *Novena a la virgen de la Cella*, Santiago 1873. López Ferreiro; *Galicia en le último terzo del siglo XV*, II p. 120 ou Antonio de la Iglesia, *El Idioma gallego*, A Coruña, 1886, .II, p. 57) Pero non hai mais inscrición que a do escudo e o nome do cabaleiro.

denuncian que non os deixaba emigrar, nin vender os seus bens para instalarse noutras poboacións situadas fora dos señoríos dos Andrade, ademais de prácticas habituais xa abolidas en Castela, obrigando os reis investigar o asunto e dar seguridade ós de Ferrol contra o proceder dos señores de Andrade⁸²⁵.

Pero, a pesar dos aspectos negativos e dos cualificativos de que foi obxecto o VII señor de Pontedeume, deixa unha casa señorial moi agrandada coas aportacións hereditarias de dona María das Mariñas e unha relación aceptable coa monarquía. Incluso o cóengo compostelá Antonio López Ferreiro, tan pouco amigo dos Andrade, loubra sen reparos o figura de don Diego: *En grandeza de corazón y en dignidade de carácter a ninguno de los caballeros de su tiempo era inferior*”⁸²⁶.

En fin, antes de entrar a valorar o papel de Fernando de Andrade, o último señor de Pontedeume propiamente Andrade - o primeiro en constituír un morgado -, a liñaxe dos Andrade, en canto a acumulación de patrimonio e á consolidación dos privilexios que lle deron orixe, rexistra avances e retrocesos. Basicamente, despois do pasamento de Fernán Pérez, *O Boo*, e ata a o señorío de don Diego, rexístranse mais retrocesos que avances, pasando incluso por momentos críticos. Na época deste último señor, a situación equilibrase favorablemente tal e como se reflicte na gráfica número 5. Pero hai algo que chama a atención na gráfica da paxina anterior, tamén claro na táboa 4. Se examinamos a curva que debuxan as gráficas, estas forman unha campá invertida, aparecendo un maior índice de censuras reais cando o titular da casa de Andrade é un personaxe de relevo, destacando neste senso os dous extremos da gráfica onde se ubican respectivamente Fernán, *O Boo* e o conde de Vilalba o que se nos amosa como unha clara confirmación de que o ideal de bo cabaleiro e bo señor, é consubstancial ó do uso de violencia e á omisión do respecto á legalidade.

2.1.4.- Don Fernando Pérez de Andrade,V, Cabaleiro, conde e cortesán. A paragóxica culminación da liñaxe(1490 -1540).

Estudamos neste capítulo as peripecias dos titulares da casa de Andrade destinadas a consolidar a súa estirpe e o os seus estados, amén dos esforzos destinados a incrementar a súa posición patrimonial e o seu poder señorial. Ademais dunha liñaxe de prestixio, dun nome e dun solar de referencia, unha casa señorial necesita uns *estados* que lle permitan asentar a súa capital nunha vila, como no caso de Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, que, ademais de conservar os antigos territorios dos seus antepasados, conseguiu asentar o seu dominio sobre tres vilas, edificando o

⁸²⁵ A.G.S, rgs, Provisión Real do 8- VII -1490, f. 129.

⁸²⁶ A. López Ferreiro, *Galicia en el último terzo del siglo XV*, p. 162

seu pazo de referencia en Pontedeume, próxima á súa casa-fortaleza de sempre, en Andrade. Pero, xa vimos como os sucesores de Fernán Pérez, *O Boo*, se ben todos impuxeron sobre as citadas vilas os seu poder señorial, este non foi continuo, véndose na obriga de solicitar dos reis a ratificación das concesións orixinarias, eliminando así a posibilidade de constituír un morgado e transmitilas por vía hereditaria ó seu primoxénito, que sen embargo, e paradoxalmente, se produciu, agás nos casos de ausencia de herdeiro/a directo.

Este labor está reservada en exclusiva, ó último señor da casa de Andrade, don Fernando que, ademais do título de conde e dun incremento considerable de patrimonio, adquire unha relevancia social e política de primeiro rango, asimilándose en dignidade ós *ricos-homes*, agora cualificados de *grandes*. Pero este éxito é paradóxico porque os seus herdeiros terán como casa patrucial un solar afastado pero prestixioso, a casa de Lemos; por iso o seu éxito, en parte como o do fundador da casa de Andrade, *O Boo*, é unha vitoria a medias ó non ter fillos varóns que deran continuidade en solitario á súa liñaxe.

Polo dito anteriormente, á Diego de Andrade, sucédelle nos señoríos de Andrade e das Mariñas, seu fillo Fernando Pérez de Andrade, V, de 13 anos de idade, educado na corte, xa emancipado por seu pai, en agosto de 1484, exercendo de titora, súa nai, dona María das Mariñas, mentres a documentación o segue citando como *contino* na corte dos reis.

A época da minoría de Idade. O permiso para a constitución do morgado

Segundo o documento de emancipación á que antes fixemos referencia, nese momento, Fernando de Andrade ten sete anos: *Por quanto vos, Diego de Andrade, nuestro vasallo, nos hizistes relación diçiendo que vos teneys un fijo que se dize Fernan Pérez...ques de edad de siete años, el qual...queriades mançipar, e lo sacar de vuestro poderío paternal...*⁸²⁷; polo tanto, en 1490, cando se produce o pasamento de seu pai, don Diego, seu fillo ten 13 anos, o que aínda o sitúa baixo o poder do seu curador, como reza o propio documento de emancipación: *El qual asy por vos mançipado, es nuestra merçed e mandamos que el e su curador que le será dado puedan faser todas aquellas cosas...que según derecho...los fijos maçipados pueden e deben faser*. Será precisamente súa nai a que, seguindo as actuacións non colmadas do seu marido e, desatando unha actividade diplomática sen precedentes, asegure a estabilidade das súa herdanza e a seguridade futura do patrimonio por el herdado, conseguindo permiso real para constituír un morgado na persoa do seu fillo cos bens herdados de Andrades e Mariñas.

De primeiras, como xa dixemos, dona María, nai e *rexente* dos estados de seu fillo, parece que non lle treme o pulso en seguir mantendo a política tradicional dos Andrade pois, a pesar das

⁸²⁷ 13 de agosto de 1484, Córdoba. A.D.A., *Sección Lemos, Andrade*. C. 3 -115.

protestas dos de Ferrol que piden seguridade ó Rei en xullo de 1490, a situación parece manterse en 1491, sucédense as providións reais nas que se recollen as denuncias dos ferroláns, *Dicindo que ellos se temen e reñelan de vos e de vuestros parientes e criados*⁸²⁸, así como as ordes ós gobernadores para que investiguen as denuncias e aseguren a reparación dos danos causados, aludindo, entre outras cousas, a que na cidade, desde a época de Fernán Pérez, *O Mozo*, está vixente a ordenanza de que *ninguno vendiese en todos el mes de junio de cada año ni comprasen ni bebiesen otro bino salvo el de los dichos Hernán Peres e Diego Peres de Andrade...*⁸²⁹.

Sendo o seu fillo aínda adolescente e estando ausente das súas terras por atoparse na corte, como se afirma na carta da raíña Sabela ó alcaide de Vilalba o 26 de maio de 1491, dona María consegue da raíña cartas de defensa da herdanza do seu fillo e os dereitos derivados do seu señorío: *E Porque Fernán Pérez su hijo, cuya es la dicha villa de Villalba esta continuamente en mi servijio, yo vos mando que trateys bien las rentas e vasallos...*⁸³⁰, intentando estabilizar os seus *estados*. A citada carta, en realidade é unha ratificación doutra que, xa en vida de Diego, amparaba os bens de seu fillo, pensando na súa minoría de idade e que, agora, xa defunto seu marido, dona María, consegue que sexa ratificada o 26 de marzo de 1491⁸³¹. Son varias as misivas reais, incluso dirixidas ó alcaide da fortaleza de Vilalba ordenándolle que protexa e non atente contra os seus intereses do infante⁸³², así como outras misivas reais de aseguramento⁸³³.

Pero non faltan dificultades porque, o mesmo día que a raíña asina a providión real dirixida ó alcaide do castelo de Vilalba, proseguen as cartas ordenando ó gobernador, Diego López de Haro investigar os supostos abusos cometidos polos Andrade contra os seus vasallos, como a recadación en Ferrol, por vasalaxe, de 18 000 reas, e os dereitos de estanque de viño con exclusiva de venta durante un mes e indague se o practicaban os antecesores de don Fernando, como xa citamos⁸³⁴.

Pero dona María non se arreda e continúa o labor diplomático para ampliar as bases políticas e sociais do señorío do seu fillo; neste senso e ó par que intenta asegurar a súa base patrimonial, como vimos amosando, consegue colocar parentes afíns nos concellos de reguengo. En Betanzos

⁸²⁸ Outras providións reais sobre este tema sucédense o 5 e 30 de xaneiro de 1490 (A.G.S, rgs, Providións reais, VII -1490 FF.128,129); o 5 e 11 de Febreiro de 1491, Córdoba e Sevilla. (A.G.S, rgs, *Providións reais*. II -1491, FF. 143, 271 e 279)

⁸²⁹ Providión real do 8 de xaneiro de 1491 (A.G.S, rgs, I- 1491, f, 15).

⁸³⁰ A.D.A, *Andrade*, C.3 -124,.

⁸³¹ *Fernán Pérez de Andrada, fijo de Diego de Andrada, nuestro criado, nos ha fecho relación diciendo que nos le ovimos mandado dar e dimos una nuestra carta... para que fuese amparado en los vasallos e otras rentas quel dicho Diego de Andrada, su padre avia dexado al tiempo de su finamiento...* (A.D.A, *Lemos, Andrade*, 3 -121).

⁸³² A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C.3 -123.

⁸³³ 26 de agosto de 1494, Segovia. (A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 3 -127).

⁸³⁴ A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 3 -124.

os seus parentes, Pedro Fernández, Fernán Pérez e Rui Freire de Andrade, os dous últimos fillos do primeiro, controlaban o concello en contra do seu marido Diego de Andrade, e do seu fillo Fernando, agora. Neste senso, consegue, que en abril de 1492, sexa nomeado rexedor de Betanzos o bastardo de Diego de Andrade, do mesmo nome co pai, educado na corte con don Fernando - *a vos Diego de Andrade, contino de nuestra casa* - e afín á familia.

A eficacia diplomática de dona María continúa, conseguindo que, o 5 de decembro de 1494, o propio don Fernando de Andrade, que segue *contino en nuestra casa*, fose nomeado rexedor de Betanzos⁸³⁵, paradoxalmente por falecemento do seu inimigo e tío bastardo, Pedro Fernández de Andrade ó que, por outra parte, os aliados da casa matarán á seu fillo, Rui Freire, xerándose un xuízo que continuará no Consello Real durante varios anos⁸³⁶.

A eficacia das xestións de dona María culminará en 1497 cando, por renuncia do rexedor, o bacheler Alonso García de Parga, don Fernando se converta tamén en rexedor de A Coruña⁸³⁷, o que lle configura un panorama prometedor. Con 20 anos, ademais dun extenso señorío que abarca as terras dos Andrade e das Mariñas, é rexedor de Betanzos e da Coruña, as dúas cidades de reguengo mais importantes de Galicia.

Pero acaso o labor mais importante de Dona María das Mariñas, fose a consecución do permiso dos monarcas para constituír o morgado na persoa do seu fillo, cos bens herdados de Gómez Pérez, seu pai e de Diego de Andrade, seu marido, permiso asinado polos reis en Tarazona, o 20 de outubro de 1495⁸³⁸: *E Por esta nuestra carta... como Rey e Reyna e señores naturales, vos damos licencia, poder e abtotirdad e facultad para que agora e de aqui adelante, cada e quando quisierdes, asy en vustra vida como al tiempo de vuestro fallecimiento, por contrato de entre vivos o por vustro testamento o cobdeçillo o otra postrimera voluntad, podades faser un mayorazgo de todas e qualesquier vustras villas e lugares e vasallos e justicias e jurediçiones alta e baxa, çevil e criminal, e mero e mixto imperio dellos e de sus tierras e terminos e de otros heredamientos e casas e edificios e molinos e açañas e çensos, e rentas e maravedis de juro e otros qualesquier bienes rayses que oy en dia avedes e tenedes, e ovierdes e tovierdes de aquí adelante.*

⁸³⁵ Provisión Real asinada en Medina del Campo o 5 de decembro de 1494. (A.G.S,rgs, XI -1494, f. 44). En 1520 renuncia ó cargo á beneficio do veciño da vila Vasco García(10 -V -1520).

⁸³⁶ A.G.S, rgs, IV -1494, f. 249.//A.G.S, rgs, 18 -VI -1480. Cit. J. Raimundo Núñez Varela e J. Enrique Rivadulla Porta, *Historia comentada de Betanzos*, II, PP. 57/58,)

⁸³⁷ Provisión Real de Burgos do 15 -II -1497. (A.G.S,rgs, II -1497, f 22)

⁸³⁸ Provisión Real do 4 de xuño de 1500 dirixida ó gobernador de Galicia. (A.G.S, rgs, X -1495, f. 243).

Os numerosos preitos patrimoniais cos seus tíos políticos, Fernán Pérez Parragués, casado con Constanza das Mariñas⁸³⁹ e Luís de Acevedo, marido de Xinebra de Haro, xa falecida⁸⁴⁰ así como cos seus herdeiros respectivos, dificultan a constitución do citado morgado diante da protesta dos seus opoñentes que denuncian ós Andrade por querer apoderarse de bens pertencentes á súa herdanza. Sexa por este motivo ou para protexer a herdade de don Fernando, os seus bens están secuestrados por orde do gobernador de Galicia, segundo nos informa unha provisión real do ano 1500: *Nos hizo relación (Pedro de Andrade) por su petición que ante nuestro Consejo presento disiendo que la hazienda de Fernán Péres de Andrada esta secuestrada por vuestro mandado, en poder de Pedro Bermejo e Gomes Carrero...*⁸⁴¹. A petición de don Fernando de cambiar os administradores, supoñemos que é unha argucia, ás que posteriormente nos acostumarán este personaxe, para tomar o control directo das súas posesións cousa que levará a cabo por medio de administradores afíns, Juan Porta e Pedro de Andrade quen é precisamente o que remite ó Consello Real a petición de Don Fernando.

Matrimonio, milicia, triunfos e resentimentos.

A pesar de que segue ausente das súas terras, a toma de control dos seus estados que acabamos de citar, debemos poñela en relación coa súa voda e ó desexo de ampliar as súas posibilidades ó comezo da súa vida pública, que dona María encouza cun matrimonio de vantaxe con Francisca de Zúñiga, filla primoxénita e herdeira do conde de Monterrei, Sancho Sánchez de Ulloa e recen viúva de don Diego de Acevedo⁸⁴². O matrimonio négociase a finais de 1499 ou comezos de 1500 porque o 29 de febreiro deste ano, en Valladolid onde estaba entón a Corte, dona Francisca acepta de seu pai unha pensión de 100 ducados como compensación polos bens do morgado de súa nai, Teresa de Zúñiga, administrados polo conde don Sancho, porque, *ogora la dicha señora Doña Francisca se quería casar de segunda vez e el señor conde le quería dar para su casamiento e sustentar las cargas de matrimonio 100 ducados de renta en cada un año, por todos*

⁸³⁹ O 11 de maio de 1491, unha provisión real ordena a Dona María que entregue 8000 maravedís de *juro* á súa irmá Constanza, casada con Pérez Parragués, *que ella ovo e heredo de Gómez Pérez das Mariñas, por manda que fiso...situados en las rentas de la dicha çibdad.* (A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C.3-122). O 26 de agosto de 1494, noutra provisión real asinada en Segovia dícese: *Doña María de las Mariñas e don Fernando de Andrade, su hijo, nos hizieron relación diciendo que ellos tratan çierto pleyto en nuestra Abdiencia con don Fernando Pérez Parragués e doña Constanza, sobre ciertos cotos...*(A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C.3 -127).

⁸⁴⁰ Provisión real asinada o 9 de agosto de 1501 en Valladolid: *Sepades que pleyto esta pendiente ante nuestra chancilleria ... entre Doña Maria de Haro, muger de Diego de Andrade, ya difunto...e Luis de Açevedo, veçino e regidor de la çibdad de Salamanca como padre e legitimo administrador de Arias Pardo, sobre la raçon de la casa fuerte de Mexía e su tierra...*(A.D.A, Sección Lemos, 3 -135).

⁸⁴¹ Sevilla, 4 de xuño de 1500.(A.G.S, rgs, VI -1500, f. 404)

⁸⁴² Do matrimonio entre dona Francisca e Diego de Acevedo quedou un fillo, Alonso de Acevedo que os Fonseca apoiarán ata conseguir o condado de Monterrei polo que, o novo enlace de dona Francisca con don Fernando, non sentou nada ben a esta familia que ve perigar o futuro do seu apelido en Monterrei. Diego de Acevedo era sobriño de Luís de Acevedo e fillo de Fonseca II.

los día de su vida del dicho conde. No encabezamento deste documento aparece a ratificación da aceptación por parte de dona Francisca xa casada con Fernando de Andrade e con data de marzo do mesmo ano: *Doña Francisca de Zúñiga...y muger que soy de vos el señor Don Fernando Pérez de Andrade...mi señor e marido que presente estades, con licencia e abtoridad y expreso consentimiento de vos el dicho señor Don Fernando...*⁸⁴³. Polo tanto o matrimonio debeu celebrarse a principios de marzo do mesmo ano.

Temos entón que a altura de marzo de 1500, con 23 anos, Fernando de Andrade toma o control dos seus estados e contrae matrimonio nun novo intento de ensanchar os dominios, agora dende o *Golfo dos Ártabros* ata u interior e parte meridional de Galicia. A habilidade diplomática de dona María co enlace entre Andrades, Mariñas, Ulloas e Zúñigas parece conducir a unha casa nobiliaria, sen dúbida, a que sería a casa mais poderosa de Galicia. Pero, en troques, esta unión traerá preitos sen fin ó novo matrimonio. Á don Alonso, os reis recoñéceno como conde de Monterrei en 1513⁸⁴⁴ e unha boa parte do patrimonio de dona Francisca rematará en mans da casa de Monterrei, pero despois dun século de preitos⁸⁴⁵.

Non hai datos para asegurar que Fernando de Andrade participe con seu pai - tampouco este parece participar directamente anque si envía reforzos e provisiones - na guerra de Granada, como parece dicir García Oro⁸⁴⁶, xa que tiña, como moito, 15 anos e non está documentado; en troques, si que aparece citado como residente na corte alomenos ata 1494⁸⁴⁷.

No mesmo ano 1500, con 23 anos, xa casado con dona Francisca, Fernando de Andrade está enrolado na armada real, como nos informa a mesma provisión real que citábamos mais arriba: *E Porque el dicho Fernan Peres de Andrada diz que va en el armada por nuestro mandado...*⁸⁴⁸. A campaña na que se enrola o mozo Andrade enmárcase dentro do afrontamento entre Fernando, *O Católico* e o rei francés Carlos VIII, no verán de 1500. Pero, mais que aludir a presenza do de Andrade no campo de batalla, parece referirse a que está enrolado nun corpo do exército destinado a acudir a el⁸⁴⁹. Porque, deseguida o vemos citado a finais de 1502 na armada que manda Luís Portocarrero, seu amigo, sen que saibamos se estivo enrolado en outras flotas con

⁸⁴³ AH.Col. Salazar, M -1, f.127 r -v. Copia incompleta.

⁸⁴⁴ Fonseca compra os reis o citado condado despois de que estes interviran no asunto

⁸⁴⁵ Xa o 12 de setembro de 1502, unha Real Cédula asinada en Toledo, ordena a dona Francisca e a Fernando de Andrade, seu marido, que aseguren a sucesión de Alonso de Acevedo das terras que lle pertencen por sucesión da súa aboa, Teresa de Zúñiga. (A.G.S, rgs, IX -1502, f 81)

⁸⁴⁶ J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, Santiago, 1994, p. 77.

⁸⁴⁷ A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, CC. 3 -121 e 3 -127 e A.G.S,rgs, XII -1494, f.44.

⁸⁴⁸ 4 de xuño de 1500, Sevilla. (A.G.S, rgs, VI -1500, f. 404)

⁸⁴⁹ Describen a viaxe e demais peripecias: Alonso de Sta Cruz en *Cónica de los RR.CC*, edición de Juan de Mata Carriazo, Sevilla, 1951, PP. 211 -212. Tamén en: J. Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, V, p. 98.

anterioridade⁸⁵⁰. Deseguida acada o grado de Capitán⁸⁵¹ segunda reza unha real provisión de 1503: “... *Don Fernando de Andrade...por nuestro mandado el embarco e se partio para el Reino de Napoles por capitán de çierta gente*”⁸⁵². Neste contexto, o pasamento de seu amigo e protector don Luís Portocarrero, converte a Fernando de Andrade en Capitán Xeral deste exército⁸⁵³ co que, a pesar da protesta dalgúns capitáns pola súa falta de experiencia expresando, a dicir de Zurita, que, con *gran sentimiento e indignación de don Hugo y don Juan de Cardona que decia que sujetarse a la obediencia de don Hernando que era caballero mozo y de no mucha experiencia, lo debiera excusar*⁸⁵⁴ e aludindo tamén á outros agravios, *pues por el linaje no le devian nada y por las leyes de la guerra quizá pudiera dellos algo aprender...*⁸⁵⁵. Pero a súa xefatura imponse e deseguida debe socorrer a Terranova sitiada polo xeral francés D’Auvigny, obrigándolle a levantar o cerco acadando, o venres 21 -IV -1503, con 26 anos, a sonora vitoria de Seminara⁸⁵⁶. Este éxito, para o que o de Andrade non estaba preparado por ser moi novo, conlevaría certos roces con *Gran Capitán*, que incluso chega a pedir ó Rei o seu relevo a dicir de Zurita: *Con esto escribió al rey pues que para su real servicio valía él poco, y para su descanso y aun salvación importaba mucho irse a casa, no le agraviase a negarle justa merced*⁸⁵⁷. Posteriormente participa ás ordes do Gran Capitán, pero contrariado, verse postergado fronte á don Gonzalo, *aunque fuese para su sepultura*⁸⁵⁸, nas batallas de Ceriñola (27 -IV -1503), que permite ó Gran Capitán entrar en Nápoles, e Garellano (6- XI -1503), previa a toma de Gaeta en xaneiro de 1504 onde nos amosa os resgos contraditorios ó ver ensombrecida a súa vitoria polas do Gran Capitán. O resentimento de Fernando de Andrade precipitan a súa volta á Península en 1504⁸⁵⁹, deixando un tenente o cargo da súa capitanía que aínda se mantiña en Italia en agosto de 1505, segundo unha carta do propio Fernando ó Rei: *nuestro capitán, nos ha suplicado demos licencia a ciertos hombres darmas, criados suyos... hombres d’armas de la capitanía...*⁸⁶⁰.

⁸⁵⁰No mesmo ano 1502, chega a Sicilia unha frota de galegos e asturianos comandada por Manuel Benavides. (Jerónimo Zurita, *Historia del rey Don Hernando*, I, (libro dous), p. 27).

⁸⁵¹ J. Zurita, *Historia del Rey don Hernando el Catholico*, Edición de Ángel Canellas López, (III)Lib. V, Cap. XXIV, 10, p. 96 .

⁸⁵²J. Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, V, p. 98. Tamén en Real Provisión do 15 - III -1503 asinada en Alcalá de Henares. (A.G.S,rgs, II -1503), Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 79).

⁸⁵³ J. Zurita, *Historia del Rey don Hernando el Catholico*, III, Lib. V, Cap. XXV, PP 103/104.

⁸⁵⁴ J. Zurita, *Historia del Rey don Hernando el Catholico*, III, Lib. V, Cap. XXV, PP. 96/97.

⁸⁵⁵ J. Zurita, *Historia del Rey don Hernando el Catholico*, III, Lib. V, Cap. XXV, PP. 104/105.

⁸⁵⁶ J. Zurita, *Historia del Rey don Hernando el Catholico*, III, Lib. V, Cap. XXV, p. 104. // Fr. F. De La Gándara y Ulloa , *Armas i triunfos*,p. 431 -433.

⁸⁵⁷J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Cathólico*, III, L. V, Cap. 29, PP. 125. Recolle tamén a información Fr. F. De La Gándara y Ulloa , *Armas i Triunfos*....p. 435.

⁸⁵⁸Jerónimo Zurita,*Historia del Rey don Hernando el Católico*, III, Lib V, p. 314.

⁸⁵⁹ A partir de 1504, don Fernando de Andrade desaparece das listas de capitáns dos exércitos do Gran Capitán, polo que, a súa volta a España debeu producirse a principios dese anos

⁸⁶⁰Carta do Rei don Fernando ó *Gran Capitán*, asinada en Segovia o 26 de agosto de 1505. Os *criados* de don Fernando eran: Juan Nunes, Gonzalo de Quiroga, Juan de Serantes, Juan Manso, Juan Bermúdez, Vasco Freixomil,

A dicir de García Oro, seguramente volve cos 2000 infantes que se retiran de Nápoles en 1504 para ir a África, da que fala Zurita. Unha vez na Península, como é costume na nobreza que presta servizos ós reis, o señor de Pontedeume recibe do Rei *Montemelón con sus pertenencias, y otros castillos y cosas*⁸⁶¹, que o propio documento de comunicación valora en 3000 ducados de renda que debería completarse con remesas reais se o seu valor non chegara a esta cantidade⁸⁶².

Sen embargo, todo parece indicar que o de Andrade quedou definitivamente resentido, sentimento que presidirá as súa relación con Fernando *O Católico* desde entón, de forma que, a partir do pasamento da raíña Sabela, seguindo a estela da súa estirpe, iniciará, co conde de Lemos, os contactos con don Felipe I, *O Fermoso*.

O desgusto por sentirse pouco gratificado polo rei Fernando, leva ó de Andrade, despois do pasamento en 1504 da raíña Sabela, e do retiro en Aragón do rei Fernando, a apoiar o novo reinado de dona Juana I e don Felipe co que, como anticipamos, xa tiña contactos. Non podería ser doutra forma; fel á mentalidade familiar, Fernando de Andrade, aproveitando a situación de interinidade, decídese a representar en Galicia o papel que, sente, se lle negou en Italia e por outra parte, aposta polos novos monarcas, como sempre fixeron os seus antepasados en épocas de confusión, dos que espera, como así será, grandes prebendas.

A historiografía insiste en que foron o conde de Fernando de Andrade e o conde de Lemos - *Enviándome decir que, si le fuese cierto servidor, quel determinaba de venir desembarcar a Galicia, e a un puerto mio, si no oviese otra parte mas segura* -⁸⁶³ os que invitaron ós novos reis a desembarcar en a Coruña, como así aconteceu, estando no recibimento os dous próceres galegos⁸⁶⁴. *Al tiempo que entraron en la Coruña, los regidores y el pueblo salieron a recibirlos con palio: y el conde de Andrade les suplico les confirmassen sus priuilegios: y aun que el Rey le respondio graciosamente, la reyna no lo quiso hazer: diziendo que otra vez se haria: y mouieron a pie para el monesterio de Santo Domingo, a donde pasaron...* Acto seguido segundo nos conta Zurita, Fernando de Andrade, ó que erroneamente cita como conde de Andrade⁸⁶⁵, pídelles ós

Sancho de Ulloa, Payo Gómes, Francisco Monteón, Lanzarote Pardo, Pedro Perea, Juan de Sada e outros dun total de 21, case todos identificados como servidores de Fernando de Andrade en outros documentos. (L.I Serrano y Pineda, *Correspondencia de los Reyes Católicos con el Gran Capitán durante las campañas de Italia*, R.A.B.M, 29, 1913, II, p. 284)

⁸⁶¹ A.G.S., *Consejo Real*, 51/8. *Testamento y Codicilos de Don Fernando de Andrade*, Santiago, 1995, J.García Oro, addenda á *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*.

⁸⁶² 1505, agosto, 25, Segovia, carta do Rei ó Gran Capitán. (Ed. L.I Serrano y Pineda, *Correspondencia de los Reyes Católicos con el Gran Capitán durante las campañas de Italia*, R.A.B.M 29(1913 -II), p. 285.

⁸⁶³ Mensaxe recibida polo conde de Lemos de Álvaro Osorio, por mandato de don Felipe(A.G.S, *Estado, Castilla*, 4 - 66)

⁸⁶⁴ *El Rey don Felipe y la reyna princesa, q assi la llamaba en Rey su padre...fuerô a desembarcar al puerto de la Coruña, en el Reyno de Galizia a veynte y ocho del mes de abril de 1506.*(J. Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, III, Lib. 6, Cap. 28, p. 472)

⁸⁶⁵ J. Zurita, *Historia del Rey don Hernando*, III. Lib. 6, Cap. XXVIII.

novos reis que ratifiquen os privilexios da cidade⁸⁶⁶ e, posteriormente, como rexedor da mesma, tómalle xuramento en sesión solemne o 30 de Abril de 1506, na Capela Maior de San Francisco, de que protexerá os privilexios da cidade, cousa que o Príncipe promete. Tamén preside, como *conde de Caserta*, o consistorio que declara un mes de festas nas que o conde de Lemos e Fernando de Andrade representan o papel de anfitrións⁸⁶⁷. Polo tanto, nesta data xa era conde, o primeiro título da liñaxe Andrade.

O futuro parecía prometedor para os señor de Andrade xa que, don Felipe, doa ó de Andrade as alcabalas das súas terras e das de dona Francisca de Zúñiga, súa dona, ademais do nomeamento de asistente de Sevilla. Pero a proba de confianza que no señor de Andrade depositan os novos reis é a concesión, como experto militar das guerras de Italia, do control da artillería de a Coruña, o que supón unha honra importante dada a relevancia estratéxica desta praza militar⁸⁶⁸.

Por estas datas, Fernando de Andrade empeza a ser tratado de conde; unha veces como conde de Caserta, como xa vimos, e outras de conde a secas: “...*nuestra merced e voluntad es que el conde don Fernando de Andrade tenga por mi el oficio de asistente...*”⁸⁶⁹. Sen embargo e en 1507, no documento no que se lle retira o título de capitán real e se dissolve a súa capitanía se lle chama simplemente *don Fernando de Andrade*⁸⁷⁰ e, en todo caso, o título de conde de Caserta non o volve a utilizar, sen dúbida, porque, como afirma no seu testamento e como explicaremos no seu lugar, Fernando vendeu o estado de Montemelón, ó que debía estar unido o citado título que, de todas formas, lle retiran en 1507 polas súa veleidades de rebeldía.

A desgraza de don Fernando débese ó novo curso que toman os acontecementos. Efectivamente, as cousas tenden a cambiar e non sempre na dirección que esperamos. O 26 de setembro de 1506, morre don Felipe, formándose un consello de rexencia presidida por Cisneros ata que Fernán, *O Católico*, de novo asume a rexencia, insistíndolle ó de Andrade que ocupe o cargo de asistente en Sevilla⁸⁷¹, insistencia que se debe mais a desconfianza que xeraba o de Andrade que a unha verdadeira mercé real. Porque, por estas datas a actividade do señor de Pontedeume desata as

⁸⁶⁶ J. Zurita, , *Historia del rei Don Hernando el Católico*, edición de Angel Canellas López (1580), Zaragoza, 1984, T I, Lib. VI, Cap. XVIII. Tamén: Isabel Martínez Barbeito, “Felipe el Hermoso jura los privilegios de la Coruña”, *La Voz de Galicia*, 10 de xaneiro de 1966.

⁸⁶⁷ 21 de xullo de 1515, A Coruña. Traslado notarial en A Coruña o 30 - IV -1506. (A.M.C, *copias de reais cédulas*, nº 107)

⁸⁶⁸ Noticia en A.G.S, rgs, X -1507, f.8.

⁸⁶⁹ O cargo de Asistente aseméllase a un delegado real con ampliou poderes. Pero Fernando de Andrade nunca ocupou este cargo a pesar do requirimentos de da raíña Dona Juana: (A.G.S, rgs, X -1506, f. 11, Burgos; A.D:A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 84 -39(14 -X -1506), Burgos. Nos tres documentos , ó señor de Pontedeume cítase como conde

⁸⁷⁰ Burgos, 7 de novembro de 1507, provisión real (A.G.S, rgs, XI -1507, f.15)

⁸⁷¹ Burgos, 14 de outubro de 1506. Orden a cidade de Sevilla que reciba a don Fernando como o seu asistente. (A.G.S, rgs, X -1506). O mesmo día e na mesma cidade de Burgos, dona Juan ordena ó de Andrade que se incorpore ó seu cargo en Sevilla (A.G.S, rgs, X -1506, f.12)

desconfianzas da Corte, que xa se intúen nas reiteradas ordes de dona Juana I para que deixara Galicia e se incorporara ó seu cargo de asistente en Sevilla.

Non senso anterior a actividade de don Fernando en Galicia parece contrariar ós rexentes por varios motivos: en primeiro lugar, amósase como un señor arrogante, capaz de afrontarse incluso ós funcionarios da Audiencia de Galicia que non parece respectar, como así acontece en Vilalba na primavera de 1506, que obriga a Rexencia á ordenar unha investigación por medio do gobernador de Galicia⁸⁷². Esta investigación remata nun memorial no que o acusan, dando múltiples detalles dos feitos, de amparar delincuentes e resistir con forza a autoridade da citada institución⁸⁷³, cuxa actuación considera o noso señor de Andrade vexatoria contra o seu dereito de xurisdición. Isto é non acepta a xurisdición das institucións do Estado nos seus territorios.

A súa actividade e protagonismo non ten límites; asumindo que o reino de Castela está en crise *a cabsa de la Reyna Doña Juana, nuestra señora que en gloria sea, no ha querido ni quiere entender ni gobernar* e do que cualifica como ineficaz actuación da Audiencia de Galicia, pretende constituírse en garante da paz e do bo goberno do Reino, asinando co conde de Lemos o con representantes das cidades mais importantes de Galicia, os días 27 de xaneiro e 6 de febreiro de 1507 acordos de colaboración en apoio das autoridades existentes, *justiças, corregidores, alcaldes, merinos, jueces...*, pero, ó mesmo tempo, rexeitan pagar os tributos que os procuradores outorgaron ós Rexentes, *fasta saber si lo manda su alteza por su voluntad o firma verdadera*⁸⁷⁴. Isto é, a historia repítese; estamos como en 1470 ou en 1477, cando os señores galegos e entre eles Diego de Andrade, se confederan, ofrecéndose paradoxalmente a contribuír ó goberno de Galicia, pero coa súa forzas e con eles como xefes. Trátase dun pulso entre o poder señorial e o novo Estado. Nas propostas destes anos correspondentes ó señor de Andrade, como volverá amosalo mais tarde, presenta aspectos de pretensións virreinais para Galicia o que, visto desde a perspectiva da Corte, resultaba unha verdadeira insolencia.

No mesmo senso, como antano o seu antepasado, *O Mozo*, don Fernando ademais de amosar afáns de conspirar, acúsano de perturbar a administración doutros señoríos, como ó de Lugo a cuxo bispo non deixaba exercer a xurisdición: (el) *conde Don Fernando de Andrade, mi vasallo, diz que no contento con las desobediencias que ha hecho a los minsitros, dio agora un mandamiento que no se obedeciese en todas las tierras mandamiento espiritual quel dicho Obispo e sus ofiçiales diesen: el qual diz que ha publicado en las ferias de Monterroso, ques*

⁸⁷² 20 de novembro de 1506, A.D.A., *Sección Lemos, Andrade*, C. 84 -38/ A.G.S., *Cámara, memoriales*, 152 -204); 30 - XI -1506, A.G.S., *Cámara, Memoriales*, 66 -10.

⁸⁷³ Texto publicado por J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 274 -277.

⁸⁷⁴ A.D.A., *Casa de Lemos, Andrade*, C. 85 -77

*tierra de Doña Francisca, su muger, a cabsa de lo qual diz que los clerigos del dicho Obispado que caen en tierra del dicho Conde tiene atrevimeinto de hazer muchos delitos que no harian si supiesen quel dicho Obispo e sus ofiçiales tenian libertad...*⁸⁷⁵. Tamén ataca ó conde de Benavente contra ó que arremete en Allariz⁸⁷⁶, convencido, como seu pai Diego en 1477, que os reis darían a cidade de A Coruña ó de Benavente a pesar dos seus desmentidos⁸⁷⁷; no senso anterior, asina unha alianza coas cidades de Betanzos e A Coruña na súa defensa⁸⁷⁸.

Está forma de actuación estaba implícita nos acordos asinados co conde de Lemos, tamén inimigo de Benavente pola partición do señorío de seu avó, e do duque de Alba, hostís os dous á Cisneros. Aínda sabendo o anterior, a veces resulta difícil de interpretar o comportamento de don Fernando. Por unha parte amósase como personaxe sempre arrogante, activo en múltiples facetas da vida económica, social e política de Galicia; pero, por outra parte, a veces, manifestase como desprezativo, incluso abúlico e desorganizado como acontece coa súa *capitanía*⁸⁷⁹ da que era titular, e á que, como fixera en Italia, deixa ó mando dun tenente, xerando innumerables situacións de conflito alí por onde se acantona⁸⁸⁰. Por iso, en marzo de 1507 unha provisión de dona Juana, dissolve a citada capitanía por comportarse como parasitos agresivos coas poboacións onde residían e por utilizala en campañas persoais, as veces contra os intereses do propio monarca⁸⁸¹.

Non debe estrañarnos entón que a desconfianza da Corte respecto do de Andrade aumenta coa volta do rei Fernando á rexencia de Castela, molesto co de Andrade desde a época de Italia e pola súa actitude en Galicia, próxima á rebeldía, xa que, ademais dos feitos citados, se nega a entregar a arma de artillería de A Coruña, como lle ordenaba una provisión real de dona Juana, alegando que a recibira en pleito-homenaxe de don Felipe I⁸⁸². Pero a reacción do rei Fernando non se deixa esperar e non so lle ordena imperiosamente entregar a arma de artillería de A Coruña senón que, coa mesma contundencia, prívalle da dignidade de capitán real e mesmo do título de conde que desaparece do documentos oficiais: *El dicho don Fernando de Andrade no es mi capitán ni la dicha gente que asy dize que esta en su capitania no son de mis guardas... e le fagays luego salir de los dichos lugares...*⁸⁸³.

⁸⁷⁵ Provisións reais do 26 -X -1506 e do 18 -II -1507. A.G.S, regs, II -1507, f 3.

⁸⁷⁶ A.G.S, rgs, Cámara, Lib. 21, f. 102 r)

⁸⁷⁷ A.M.C, Cartas, número 87.

⁸⁷⁸ A.G.S, Cámara, pueblos, Galicia, Leg. 6, número. 340

⁸⁷⁹ A.G.S, rgs, III -1507, f.20.

⁸⁸⁰ A.G.S, rgs, X -1507, f.15.

⁸⁸¹ A.G.S, rgs, V -1507, f. 7 e A.G.S, rgs, III.-1507, f.45.

⁸⁸² A.G.S, rgs, X -1507, f. 8.

⁸⁸³ Provisión Real de Burgos do 7 -XI -1507. A.G.S, rgs, XI -1507, f 15

Pero non queda aquí a actuación do Rexente que se amosa, como acabamos de ver, indignado polos feitos referidos e pola súa posición política, aliado co conde de Lemos, ó que axuda en 1507 no seu asalto a Ponferrada contra o conde de Benavente⁸⁸⁴, e empeñado nunha cruzada contra a Audiencia de Galicia⁸⁸⁵. Algúns autores⁸⁸⁶ falan incluso de tratos coa corte flamenca do emperador Maximiliano onde se criaba o futuro emperador Carlos a á onde acudían os inimigos do rei Fernando para maquinar contra el, pretendendo entronizar o Príncipe. A preocupación do rei Fernando por estas sospeitas transmítenolas Zurita⁸⁸⁷: *Y para tener mas seguro lo de aquel reino, procuraba el Rey concertar deudo con el duque de Alba y con el conde de Lemos y que el conde don Hernando de Andrada saliese de Galicia....*⁸⁸⁸. A consecuencia non se deixa esperar sendo así que 1509, Fernando o Católico ordena secuestrarlle a fortalezas de Andrade e Vilalba, as mesmas que destruírán os Irmandiños: *Por quanto por vos Alonso de Carvajal, nuestro maestresala capitán, reçebistes por nuestro mandado, el año pasado de quinientos nueve, las fortalezas de Sarria y Monforte de Lemos... y las de Andrade y Villalba*⁸⁸⁹.

Cara un novo *modus vivendi* co rei Fernando. Fundación do morgado

Visto o anterior, o noso protagonista cambia de terzo e trata de agradar ó novo Rexente ofrecéndolle ó seu apoio para que o Cardeal de Rijoles fose elixido abade de Coimbra, onde Fernando de Andrade ten dereito de presentación⁸⁹⁰. En 1510, sabendo que ese era o desexo do Rei, o de Andrade, outórgalle ó citado cardeal de Rijoles a citada abadía, cousa que lle agradece o Rei por carta⁸⁹¹. O feito parece que resultou e as relacións coa corte melloraron, de forma que o 10 de maio de 1511 o Rei ordena que devolvan a fortaleza de Vilalba e vólveno a tratar de conde: *Yo entendiendo asy ser cumplidero a mi serviçio e por fazer bien e merçed al dicho Conde, e a su suplicacion, le he mandado entregar esta dicha su fortaleza de villalba...*⁸⁹². Son épocas nas que o rei Fernando volve a contar co de Andrade, como se deduce a propósito dunha carta dirixida á Raíña na que se fala dunha expedición ó norte de África na que se enrola o de Andrade: “*Yo señor estaba de partida con mi persona y criados y lo mas embarcado para salir a V.A. con esta jornada*”⁸⁹³, expedición que sen embargo non se chegou a realizar. Porque, por

⁸⁸⁴ A.D.A, *Sección Lemos*, C.147 -8. Mais atropelos ó de Benavente en A.D.A, *Cámara, Memoriales*, 162 -186 (4 - V I -1510) e A.G.S, rgs, VIII -150, f. 5.

⁸⁸⁵ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C..85 -77.

⁸⁸⁶ A.D.A, *Lemos*, C.1 -94.

⁸⁸⁷ J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico: de las Empresas y Ligas de Italia*, IV, Libro 8, p.271.

⁸⁸⁸ J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico...* IV, Libro 8, p.317)

⁸⁸⁹ A.G.S, *Cámara*, Lib. 21, f. 102 //J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*; IV, Lib. 8, p.424)

⁸⁹⁰ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -142.

⁸⁹¹ 18 -11 -1509. A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C 3 -146.

⁸⁹² Sevilla, 10 de maio de 1511. Provisión Real do rei Fernando na que ordena á Gómez Mexía de Figueroa, alcaide, de que entregue a fortaleza de Vilalba ó conde don Fernando.(A.G.S, rgs, III -1511, f. 25)

⁸⁹³ 27 de maio de 1511.(A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.25 -4)

esas datas, acontece o cisma de Pisa e, o rei Católico cambia de plans, ordenándolle ó de Andrade que desista da viaxe e se quede en Galicia cousa que acata poñéndose ás súas ordes - *Yo estaré quedo, como vuestra Alteza mandare llevarme asy para la guerra de moros como de cristianos* -, volvendo enrolarse de novo en 1512, como capitán real, esta vez para unha campaña en Italia motivada pola derrota da Liga Santa ás ordes de Ramón Cardona, en Ravena, o 12 de abril de 1512⁸⁹⁴; Esta campaña tampouco se leva acabo, a pesar de estar preparada, segundo unha Real Cédula do 27 de xullo de 1512: *Yo la reyna fago saber a vos los mis contadores mayores que mi merced e voluntad es que el Conde don Fernando de Andrada aya e tenga de mi por merced e ayuda de costa en cada año todo el tiempo que estuyere en nuestro servicio en Ytalia donde agora va por mi mandado en favor de la cabsa de la yglesia setenta mil maravedís porque vos mando que lo asenteyas asy en los mis libros e nomynas que vosotros teneys...*⁸⁹⁵. Como noutros casos, non hai datos para soste a afirmación de que o de Andrade estea en Italia nesta data, e menos como Capitán Xeral da Liga Santa.

O poder de don Fernando por estas datas é inmenso; señor de vastos estados, rexedor nas dúas cidades de reguengo mais importantes de Galicia, só lle resta consolidar a súa casa coa constitución do morgado que unificara as súas posesións coas herdadas por dona Francisca, que ten dificultades para impoñer a súa xurisdición na terra de Orcellón doada polos Reis Católicos a seu pai Sancho de Ulloa. Ademais están as demandas do fillo do primeiro matrimonio de dona Francisca, Alonso de Acevedo, conde de Monterrei desde 1513. Por iso, o matrimonio solicita do rei permiso, que obteñen o 9 de decembro de 1514, para constituír o morgado que daría seguridade case definitiva á unidade dos seus estados, que se formaliza o 1 -II- 1515 baixo o título de *Carta de donación e testamento a favor de Dona Teresa*, filla primoxénita do matrimonio, todo a pesar de que Alonso de Acevedo reclame o morgado de seu avó, Sancho de Ulloa⁸⁹⁶. Para súa segunda filla, Catalina, asínase anos mais tarde un legado de 6 millóns de maravedís, garantidos por unha hipoteca sobre a vila e fortaleza de Galbe, e unha serie de poboacións pertencentes ó morgado de dona Francisca, coas que, en 1520, constitúen ó seu favor un novo morgado⁸⁹⁷.

Temos entón que, en 1515, a casa de Andrade que xa desde 1495 tiña permiso para constituír un morgado⁸⁹⁸, logra salvagardar a unidade patrimonial acumulada na familia mediante a fórmula

⁸⁹⁴ J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 99

⁸⁹⁵ A.G.S, Mercedes e privilexios, leg 37, fol 58.Cit. César Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917, p 63)

⁸⁹⁶ Texto do testamento entre os papeis do bispo de Mondoñedo Frei Antonio de Guevara. (A.H.N, *Clero, bispado de Mondoñedo*, Leg. 361. Cit. C.Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, PP. 96/97.

⁸⁹⁷ Licenza para realizar a citada hipoteca na Real Provisión do 7 de decembro de 1520(A.G.S, rgs, XII -1520)

⁸⁹⁸ 20 de outubro de 1495, Tarazona (A.G.S, rgs, X -1495)

xurídica do morgado. Inclúense nos citados morgados, ademais do patrimonio dos Andrade e das Mariñas, extensas posesións pertencentes á dona Francisca, do morgado de Ulloa e de Zúñiga, que seguirán pendentes de sentenza xudicial a inicios do século XVII. Os litixios foron unha constante case permanente desde que a casa de Andrade se converte en importante pero, desde a época de Diego, fanse agoniantes, e non tanto polo que significan de ameaza de merma patrimonial, senón polas enormes cantidades de diñeiro necesarias para afrontalos. Dona María das Mariñas, e mais tarde don Fernando non só herda os preitos de seus pais senón que a estes se engaden os derivados da herdanza de dona Francisca. Volveremos sobre este tema no capítulo seguinte.

As novas perspectivas dun reinado esperado

Seguro da unidade do seu legado, don Fernando dispónse a xogar os momentos mais xeitosos da súa vida, unha vez desaparecido o rei Fernando, e volta de novo á rexencia o cardeal Cisneros co que durante anos mantén unha relación que se fai mais activa co pasamento do rei aragonés⁸⁹⁹. En 1516, Cisneros envía ó señor de Pontedeume á Bruxelas para xestionar con don Carlos directrices para a Rexencia e os detalles da súa chegada á España⁹⁰⁰. O encargo permítelle ó de Andrade, presentar ó futuro Emperador os seus méritos como parcial seu e de seu pai don Felipe, *O Fermoso*, que llo agradece concedéndolle unha renda anual de 1000 ducados ouro, poñendo en certos apuros a tesourería real. Pero, o futuro Emperador, ordena que se lle pague, *en qualesquier nuestras rentas, en lugar cierto e seguro, aducindo quel conde don Fernando de Andrade reside en nuestra Corte e ha estado en ella*⁹⁰¹. Ben colocado na Corte, o señor de Andrade, consegue de Cisneros a concesión dunha *capitanía particular*⁹⁰² e que lle asinen un salario como capitán: *y su Alteza de debe asentar el salario que se suele asentar a los capitanes de hombres de armas...*⁹⁰³.

Co novo reinado, as relacións políticas entre Fernando de Andrade e a Corte encóuzanse definitivamente, agrandándose considerablemente a súa importancia e categoría que parece chegar ó seu cénit, tendo como principal valedor á Cisneros e boa relación co novo soberano. Cisneros o nomea Capitán Xeral para desalojar pola forza ó duque de Alba do priorado de San

⁸⁹⁹ En 1516 rexístranse varias cartas entre don Fernando e Cisneros. A primeira, do dous de febreiro. (*Galicia Diplomática*, I, p. 198; a segunda e terceira o 25 e 30 de abril do mesmo ano (J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, citando ó Conde de Cedillo en *El Cardenal Cisneros, Gobernador del reino*, II, Madrid, 1926, PP. 161/162, p. 306), posteriormente outras xa como axente da política do Rexente (A.G.S, *Estado*, Légao 3, f. 117)

⁹⁰⁰ Carta de Fernando de Andrade ó Cardinal Cisneros. Bruxelas, 29 -IV -1516. (A.G.S, *Estado, Castilla*, leg. 3, f. 117)

⁹⁰¹ Cédula real asinada en Bruxelas o 29 -I -1517. (A.G.S, *Cámara*, Lib. 36, f. 82 r.

⁹⁰² A.G.S, rgs, V -1517, f.1. // *Provisión real de Ávila* do 16 -IV -1519. (A.G.S, rgs, IV -1519)

⁹⁰³ Carta do Cardeal Cisneros á Diego López de Ayala, na Corte do Príncipe Carlos, desde Madrid, 3 -IX -1516 (Pascual Goyanes y Vicente de la Fuente, *Cartas del Cardenal Don Francisco Jiménez de Cisneros, dirigidas a Diego López de Ayala*. Cit.J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 107)

Juan⁹⁰⁴, amosándose como duro e xusticeiro fronte ó perdón que o Rexente lle concede ó Duque: “... me parece que el que no quiere hazer lo que le cunple por bien que despues de que no puede hazer otra cosa que no gelo deven agradecer...”⁹⁰⁵.

Tamén xoga un papel importante don Fernando xunto ó conde de Lemos e Fonseca na consecución de que en Santiago e na Coruña se celebren cortes en 1520, nun momento en que en Castela acaba de xermolar o *Movemento das Comunidades*. Ademais de ofrecer Galicia como un recuncho de paz e de amor monárquico, don Fernando solicita en nome das cidades de A Coruña⁹⁰⁶ e Betanzos⁹⁰⁷, das que era rexedor, o voto en cortes e denuncia a representación que de Galicia fai a cidade de Zamora: “*Suplicamos a V.M no de credito a la dicha çibdad(Zamora), a ninguna cosa que sobre este Reyno aya pedido o pidiere y nos mande dar çedula para los del su muy Alto Consejo que nos ayan en justiçia con ella, por ponerse como se pone en querer hablar siempre por este reyno...*”⁹⁰⁸. As teses de don Fernando sobre a dita representación non son aceptadas, incluso se fala dun curto desterro do de Andrade, o que non lle impide, unha rápida reconciliación xa que será o comandante da flota que leve a Don Carlos a Bruxelas, polo que o recompensa con 500 000 mrs⁹⁰⁹ e coa entrada na Orde de Santiago⁹¹⁰.

Acaso sexa este o momento de maior gloria para don Fernando que se prolonga entre 1520 e 1523, e posiblemente, sexan estes os feitos protagonizados polo primeiro conde da familia Andrade os de maior *dignidade* e *honra* de toda a liñaxe con características de *Grandeza*: un patrimonio inmenso anque en disputa, protexido por un morgado desde 1515, Capitán Xeral de Cisneros, comandante supremo de da flota que traslado ó futuro Emperador a Bruxelas e, finalmente, xefe da expedición do Papa, Adriano VI. Todo elo a pesar das súas constantes veleidades de gobernar Galicia. En 1517 establecerá novas alianzas co conde de Lemos contra o duque de Alba e a condesa de Villafranca e contra Fonseca, e contrae Alonso Acevedo polo patrimonio do seu sogro, Sancho de Ulloa. A alianza coa casa de Lemos cristaliza en 1520 co matrimonio entre a súa filla primoxénita, dona Teresa de Andrade e Fernando Raíz de Castro, herdeiro do condado de Lemos⁹¹¹.

⁹⁰⁴ Prudencio de Sandoval, *Historia del Emperador Carlos V, Rey de España*, V, Madrid, 1846, p. 303

⁹⁰⁵ Carta de Fernando de Andrade a Cisneros. Yepres, 3 -VII -1517. (A.G.S, *Estado, Castela*, Leg 4, f 31)

⁹⁰⁶ 15 de febreiro de 1520. Carta da cidade de A Coruña ó rei Don Carlos(A.G.S, *Patronato Real*, 3 167)

⁹⁰⁷ 15 de febreiro de 1520, Betanzos. Carta ó rei Don Carlos(A.G.S, *Patronato Real*, 3 -166)

⁹⁰⁸ Texto en forma de memorial asinado polos rexedores de Betanzos e a Coruña, entre os que se atopa o propio don Fernando.(A.G.S, *Cámara, Memoriales*, 3 -166 e 3 -167.Cit. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Vilalba*, p. 117)

⁹⁰⁹ A.G.S, *Cámara- Memoriales*, 137 -371.

⁹¹⁰ A.G.S, *Cámara-Memoriales*, 154 -210.

⁹¹¹ Permiso do Rei portugués para o enlace matrimonial entre Teresa de Andrade e Fernando Ruiz de Castro.(A.D.A, *Sección Lemos*, C. 19 -89). Ver anexo

Todo parece planificado polo señor de Andrade porque, no contexto dunha nova ofensiva contra o gobernador de Galicia e contra a Audiencia⁹¹², Fonseca e Andrade pónense de acordo para remodelar o goberno de Galicia desde a perspectiva señorial en pleno apoxeo do Movemento Comuneiro e, sen dúbida para evitalo, porque 4 de setembro de 1520, a cidade de Betanzos, acorda enviar procuradores a *Juanta de las Comunidades*, instalada en Avila⁹¹³ o que o de Andrade debeu coñecer, con gran temor pola súa parte.

É neste contexto no que ten que entenderse a Asemblea de Melida que ten lugar a principios de Decembro de 1520, coma un remendo señorial da asemblea realizada polos Irmandiños en 1467. Fonseca III e Andrade presiden a asemblea, representativa dos señores participantes⁹¹⁴ - non participan cidades nin vilas, alomenos a nivel institucional -, aínda que os assemblearios tentan facela extensiva ós non presentes, requirindo á *los otros caballeros e pueblos del reyno de Galicia, ausentes...* Para *conferir las cosas que parece tan neçesarias que conuenian al servijio de Dios e de la reyna e Rey nuestros señores*, marcando así diferenzas coa Xunta de Tordesillas. Tratan, nunha palabra, de señorializar o goberno de Galicia e evitar que sexa comuneira, o que os presentes nesta asemblea interpretan como unha nova revolta Irmandiña⁹¹⁵.

O intento de reorganizar Galicia desde a perspectiva señorial complétase co *memorial do Reino de Galicia* que inclúe, ademais dos acordos da xuntanza de Melide as propostas de Fonseca e Andrade ó Emperador: *en quanto a lo que me suplicays que mande nombrar general del Reyno...*⁹¹⁶, memorial que o Emperador denega na súa maior parte, sobre todo a relativa ó cargo de Capitán Xeral de Galicia. Sen embargo, utilizando a astucia e o engano cos rexentes, estes, desde Tordesillas, nomean Capitáns Xerais de Galicia á Fernando de Andrade e Alonso Fonseca, durante o tempo que fora necesario, illando deste modo ó Gobernador do reino⁹¹⁷. Os novos Capitáns Xerais envían ás cidades e ás autoridades de Galicia, alcaldes maiores, e ó Gobernador, o seu nomeamento⁹¹⁸ que é duramente contestado pola cidade de Betanzos por medio do rexedor Rui Becerra⁹¹⁹ en dúas cartas dirixidas ó Gobernador nas que rexeitan, en nome do concello, os

⁹¹² A.G.S, Provisión Real, 2 -4.

⁹¹³ Betanzos, 4 de setembro de 1520.(A.G.S, *Patronato Real*, 1 -39)

⁹¹⁴ A.G.S, Provisión Real, 4 -11.

⁹¹⁵ Acordos da Asemblea de Melide reunida nesta vila desde do 4 de decembro ata o 20 de mesmo mes de 1520(A.G.S, *Patronato Real*, 4 -1)Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 325 -328.

⁹¹⁶ Noticia desta petición na contestación que o Emperador, asinada en Worms o 29 de marzo de 1521, e enviada ó Gobernador, en contestación ós Capítulos do Reino de Galicia enviados por Antonio Tobar, en presentación de Andrade e Fonseca III.(A.G.S, *Patronato Real*, 4 -31)

⁹¹⁷ Provisión Real de Tordesillas asinada polos rexentes, o 11 -IV -1521. (A.G.S, rgs, IV -1521. Ed..J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 332 -333)

⁹¹⁸ “*El Conde don Hernando de Andrade envio a nuestros visorreys e gobernadores çiertos capitulos que con la presente os envyan...*” (A.G.S, *Cámara*, Lib 60, f 127 v).

⁹¹⁹ O texto da recusación de Betanzos, amosoullo á Fonseca o rexedor Pedro Pardo quedándose o Arcebispo con el, *para estudalo*, ignorando ó Gobernador á quen iba dirixido

nomeamentos e as trelas enganosas utilizadas cos rexentes ó non informalos da negativa de Don Carlos á estas pretensións, xa que o cargo de Capitán Xeral xa o ostentaba o Gobernador de Galicia, polo que rexeitaba tal petición para as persoas do Arcebispo e do Conde⁹²⁰.

Insistía o citado rexedor que o nomeamento so sería seguido polos seus vasalos respectivos engadindo que *todo este dicho reyno recibirá mucho perjuicio en que los dichos reberendísimo arzobispo e conde don Fernando, fuesen tales capitanes generales porque el dicho reyno ha estado y siempre estuvo pacífico solo con gobernarle vuestra señoría como le ha gobernado quanto mas teniendo como agora tiene el nuevo poder que seu cesárea magestad le enbio...*⁹²¹. A indignación dos betanceiros contra Fonseca e, especialmente contra Andrade, engádese á do Gobernador, enganado e frustrado porque *el arzobispo y el conde los quieren sojuzgar a todos*, de forma que está a piques de provocar unha insurrección por pretender o de Andrade incluír Betanzos dentro do seu señorío: *Bien poco ha que estuvo muy alterada la çibdad de Betanzos y toda su tierra, contra el conde don Fernando sobre que avia prendido çiertos vasallos de la çibdad y llevarlos presos a su tierra, diziendo que avian de pagar las alcabalas con los de su tierra, lo qual los de Betanzos tenian por reçio, y estaba todo puesto en armas y oviera sido ocasión de alterarse todo el sino por el licenciado Vriviesca, oydor del Reyno fue a entender en ello y lo apaçiguo, y no con poco trabajo*⁹²². Pero, en vez da causar efecto na Corte as protestas contra os Capitáns Xerais, Fuensalida foi substituído por don Hernando Enríquez⁹²³ dándonos unha idea do poder que neste momento ostenta o de Andrade nas altas esferas do poder que se manifesta cando, unha vez elixido Papa, Adriano de Utrech, un dos tres rexentes, é nomeado comandante da flota que o leva a Italia en 1522, convertido xa en Adriano VI: “...*Mucho os encargo que syrvais a nuestro muy Santo Padre con el cuydado e deligençia que solleys poner en las cosas de mi serviçio porque en ninguna cosa mas que en esto me dodeys servir...*”⁹²⁴. Tamén nos da idea de que o poder señorial supera en poder ás institucións estatais co beneplácito da Coroa

Últimos anos e novas prebendas reais.

A partir de 1523 en que volta de Italia, don Fernando, dedícase a administrar os seus estados sen desaproveitar ningunha oportunidade de engrandecer ó súa facenda. Participa na empresa americana da *Casa de Contratación da Especieira da especiería* que o emperador Carlos lle

⁹²⁰ O 5 de maio de 1521. (A.G.S, *Ptronato Real*, 2 -4). Ed. Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, PP. 68 -69)

⁹²¹ A.G.S, *Pdroado Real*, 2 -4. Texto de Vaamonde Lores: *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, PP. 66/67.

⁹²² Lugo, 5 de maio de 1521. Ed. C. Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, PP. 70/72.

⁹²³ Provisión Real do 17 de xullo de 1521 (A.G.S, *Padrado Real*, 1 -17).

⁹²⁴ Cédula Real, Santander, 20 -VII -1522. (A.G.S, *Cámara*, Lib 58, f 15 r). A viaxe comeza en Tarragona o 7 -VIII -1522 e chega á Ostia o 28 -VIII -1522. (Cit. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, 139, Notas

concede a cidade por unha real cédula de 1522⁹²⁵, unha das aspiracións que se contemplaba na Asemblea de Melide e no *Memorial do Reino de Galicia*, nos que estivera implicado don Fernando⁹²⁶ e á que, segundo algúns, axuda financiar⁹²⁷. En todo caso, tiña intereses no asunto porque, o de Andrade tiña os seus propios barcos⁹²⁸ como os seus antecesores desde os tempos de Rui Freire de Andrade que llos prestara a Enrique de Trastámara para exiliarse, como xa sabemos.

Desaparecida a Casa de Contratación da Especieira⁹²⁹, don Fernando, dedicase a pedir recompensas - *Suplico a V.M se acuerde de lo que os he servido por mar y por tierra...*⁹³⁰ -, sen perder o favor da Corte⁹³¹ que o nomea o seu Asistente en Sevilla dúas veces, de 1529 e 1531⁹³², e de 1533 1535⁹³³, xa falecida a súa primeira muller⁹³⁴ e casado en segundas nupcias con dona Juana de Leyva y Guevara, o verdadeiro amor da súa vida á que colmará de legados nos eu testamento.

O nomeamento de asistente en Sevilla, nais que un agasallo é unha trela para sacar ó de Andrade de Galicia, á que aspiraba á gobernar con Fonseca III, tamén desprazado uns anos Antes.

Os últimos anos da súa vida enfermo, incluso *manco dos brazos*⁹³⁵, só estiveron perturbados polos múltiples preitos, propios e herdados, cuxas sentencias non acepta, véndose na obriga de apelar con certa reiteración as resolucións xudiciais. Testa o 30 de Agosto de 1540. Segundo a lauda sepulcral situada na capela maior da Igrexa de Pontedeume o seu pasamento prodúcese o

⁹²⁵ 1522, decembro, 20, Valladolid . (A.MC, *reais cédulas*, nº 115)

⁹²⁶ Martín Hernández Navarrete, *Colección de viajes y descubrimientos que hicieron por mar los españoles desde fines del siglo XV*, V, B.A.E, nº 77, Madrid, 1974, PP. 95 -96. Texto na Provisión Real de 24 -XX -1522 Ed. González Garcés, *María Pita, Símbolo de la Libertad de la Coruña*, Coruña, 1989, PP. 239 -240.

⁹²⁷ A.G.S, *Padroado Real Estado*, C. 2, Leg. 1 -15. O 10 -II -1526. Capitulación coa Coroa en: Demetrio Ramos, *Los Viajes españoles*, PP. 581 e SS. Cristobal de Haro dice que solo o financian os mercaderes burgaleses, (*Cuentas de los gastos ocasionados a la Corona en la preparación de las armadas de las especias y en la construcción de la Especiería de la Coruña bajo la responsabilidad de Cristobal de Haro, Francisco y Bernardino Meléndez*. Cit. en: J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 149/151). A Implicación de Andrade parece clara cando, o 23 -IX -1525, Fernando de Andrade, Cristobal Haro, Pedro Morales, Ruy Basanta e Alonso de Cartagena, asinan un asento con Diego García Moguer, piloto.(L. A. Vigneras, "El Viaje de Esteban Gómez al Norte América", *Revista de Indias*, 1957, PP. 190 -197 e 180 -207).

⁹²⁸ No outono de 1521, realiza unha viaxe a Andalucía cunha carabela cargada de cebada para adquirir cabalos. O Concello de A Coruña secuestra a carabela ó sospeitar que levaba nela trigo para vender en Andalucía. Os tribunais reais ordenan levantar o embargo o 8 -XI-1521(A.G.S, *Cámara*, Lib 54, f 209 r -v).

⁹²⁹ O 22 -IV -1526, Don Carlos renuncia ás Molucas a favor de Portugal á cambio de 300 000 ducados. Posteriormente, suspendese a especieira de A Coruña xa antes do regreso da última expedición en 1530.

⁹³⁰ Carta dirixida á Don Carlos o 12 -XI -1529. (A.G.S, *Guerra Antigua*, Leg. 2. Cit. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 170, e nota 2)

⁹³¹ O 2 de Febreiro de 1526, desde Toledo, Carlos I, ordena que Don Fernando de Andrade e outros nobres viaxen a Badajoz para recibir á Princesa dona Sabela de Portugal e levala a Sevilla onde había de casar con don Carlos cousa que acontece o 11 de marzo coa asistencia de don Fernando. Tamén asiste, en calidade de cortesán na vila de Monzón, ó desafío que o rei de Francia, Francisco I lle envía ó Emperdor Carlos o 8 de xuño do mesmo ano 1528.

⁹³² O 30 de Setembro de 1529, xa era asistente. (A.G.S, *Cámara Leg.* 82, f 98 v -99 r)

⁹³³ Provisión Real do 28 -VI -1533, Sevilla. A.G.S, rgs, VI -1533.

⁹³⁴ A.G.S, rgs, XI -1528. Pasamento, o 23 de xullo de 1527.(AH *Salazar*, M -48, f 95 v)

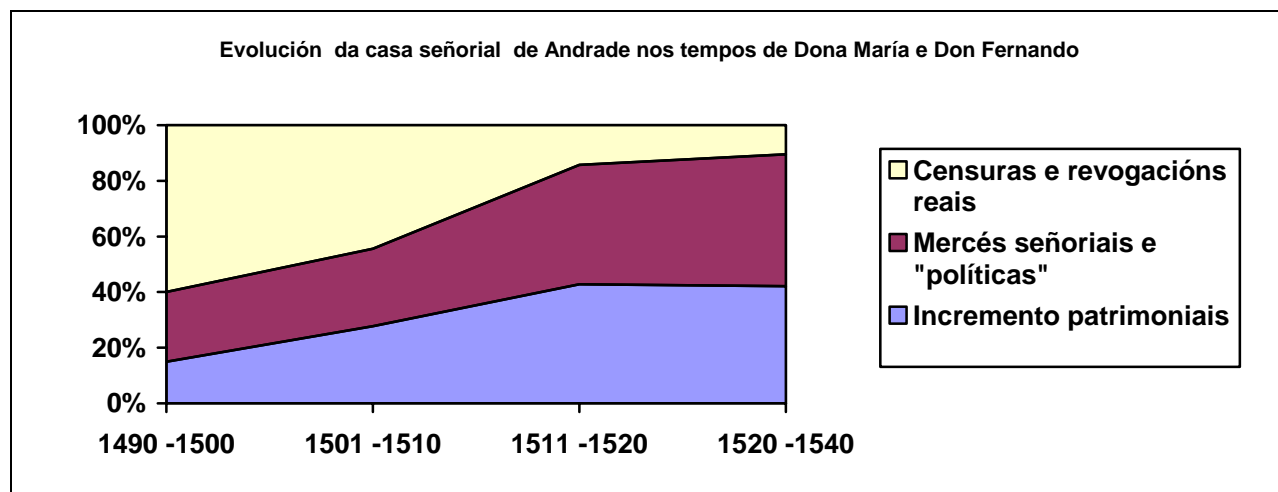
⁹³⁵ A.G.S, rgs, XI -1534.

11 de outubro de 1540⁹³⁶. Un mes mais tarde, o 21 de novembro de 1540, en Madrid, prodúcese a sentenza condenatoria do preito contra os descendentes de dona Xinebra de Haro e Luís de Acevedo na que se descoñece o pasamento de Andrade. Sen embargo, na carta executoria, asinada tamén en Madrid dous meses mais tarde, o 15 de xaneiro de 1541, cítase á Fernando de Andrade como defunto⁹³⁷.

Parece evidente, ó longo dos 50 anos que se mantén como titular da casa de Andrade e, particularmente desde que en 1500 asume a titularidade do señorío, que se produce unha clara evolución en canto a patrimonio, títulos nobiliarios, poder político e señorial, coincidindo cos reinados de don Felipe I e dona Juana I, e do fillo destes, Don Carlos a partir de 1516, cando practicamente desaparecen os actos de rebeldía e don Fernando acada a súa máxima consideración social política e económica, tal como se reflicte na gráfica 6 na que podemos ver, por outra parte, que non desaparecen totalmente ós actos rexeitados pola corte, algo patente ó longo de toda a familia Andrade.

Na gráfica constátase unha realidade, por outra parte patente ó longo da historia deste liñaxe, a de que a lealdade á monarquía, expresada na ausencia de reclamacións por parte desta, é coincidente cos momentos nos que os reis colman con mercés as apetencias señoriais, neste caso relativas á don Fernando que incrementa o seu patrimonio e as *honras* notablemente a partir do advenimento do rei Carlos, coas mercés recibidas da Coroa, cesando paseniñamente, non desaparecendo totalmente, as censuras reais.

Gráfica 6: Progresión do poder señorial, títulos e outras mercés reais, e diminución das censuras procedentes da Coroa, a medida que se aproxima o reinado de Carlos I.

Non se inclúe o señorío de Zúñiga.

⁹³⁶ A Lauda non é a orixinal como se le na propia lenda: *Aquí yace el Excmo. Sr. D. Fernando de Andrade. Conde de Villalba, Señor de Puente deume y Ferrol, que fue enterrado en un panteón dentro de la capilla mayor de esta iglesia en 11 de octubre de 1540, y se trasladaron sus huesos en este nicho en 28 de febrero de 1758* (Lectura de C. Vaamonde Lores, Gómez Pérez das Mariñas, p. 86, corroborada polo autor)

⁹³⁷ A.G.S,rgs, X -1540. Ed. *Don Fernando de Andrade*, PP. 461 -469.

En todo caso, e a pesar de que esta figura requiriría un estudo monográfico, a envergadura do seu protagonismo e do eclecticismo que amosa na súa vida, creemos que no *señorío* do primeiro conde de Vilalba, a liñaxe á que pertence e que vimos nacer no século XII, consegue tódolos cualificativos da gran nobreza: acceso case permanente ó Rei, un sólido patrimonio, casa e apelidos coñecidos e liñaxe, dotados da *honra* correspondente ós *Grandes de España*, como o Emperador reconece en 1538, cando o convoca ás Cortes de Toledo celebradas o 15 -X -1538: “...y hemos tambien acordado y mandado que se hallen alli los grandes y caballeros y perlados destos reynos...”⁹³⁸; todo elo culminado nunha época na que os vellos conceptos inherentes a mentalidade cabaleiresca quedan reducidos a meros formulismos de carácter social.

Visto desde unha perspectiva histórica, o papel de don Fernando acada unhas *dignidades* e unhas *honras* acoso insospeitada polo seu primeiro ascendente, o *miles*, Bermudo Fortúnez de Andrade ó que vimos na documentación en 1160. Don Fernando eleva a consideración social da familia a unha categoría so superada polas casas reais, coas que emparenta per medio da súa filla Teresa, ó casar con Fernán Ruíz de Castro, descendente da familia real portuguesa.

⁹³⁸ (Cédula Real datada en Valladolid o 6 -IX -1538. A.D.A.Sección Lemos, Andrade, C. 4 -164) O mesmo tratamento de *conde paciente* recibe Fernando de Andrade en dúas misivas da Emperatriz, informándoo dunha expedición de Carlos I no norte de África. 15 de agosto de 1535, desde Madrid(A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C.4 -191) e o 19 de agosto de 1535(A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C. 4 -194)

2.2.- Mentalidade, ideoloxía e as formas de actuación dominantes.

Entre a segunda metade do século XIV e a primeira do século seguinte, teñen lugar profundos cambios tanto nas formas de proceder da nobreza como nos principios teóricos que conforman o soporte mental do estamento aristocrático e, como non, estes cambios afectan dun xeito especialmente relevante á liñaxe dos Andrade que, como unha boa parte da nobreza galega e castelá, procede dos estamentos inferiores da antiga aristocracia, como xa tivemos ocasión de examinar.

Loxicamente os cambios nas ideas dominantes que anuncian as formas de pensar da Época Moderna, non se producen por azar senón que están precedidos e acompañados de procesos de transformación económicos e sociais que os ocasionan, os impulsan ou os determinan. Por unha parte a difícil conxuntura económica do século XIV que persiste durante boa parte do século XV, redonda nunha perda de valor dos recursos agrarios coa conseguinte merma no poder adquisitivo da nobreza que busca novas fontes de ingresos na lucrativa actividade de vilas e cidades e nos ingresos dun estado cada vez mellor organizado. O buscan de moi variadas maneiras, xa sexa participando das actividades da Monarquía, como soldados, como burócrata da administración central ou provincial, como membros das altas institucións como o Consello Real ou como partícipes das funcións inherentes á soberanía, cedidas ós particulares, principalmente a xurisdición.

Por iso o proceso político resulta un tanto paradoxico; se, por unha parte, a monarquía adquire unha maior relevancia organizando un *Estado* cada vez máis presente en todo o territorio, a presión nobiliaria, utilizando os máis variados procedementos, consegue que eses mesmos instrumentos de administración sirvan para consolidar o seu dominio económico e social.

A partir de finais do século XIV, a nobreza acada os fins citados, controlando os instrumentos de poder político en detrimento dos sectores sociais emerxentes, basicamente artesáns e comerciantes, reducidos en moitas vilas e cidades ó férreo control de señoríos laicos ou eclesiásticos, que asumen en beneficio propio conceptos como administración, fiscalización e xurisdición, inherentes á *soberanía* dos monarcas.

O anterior conleva á unha nova fase de señorialización de dimensións nunca vistas no territorio peninsular. As esferas de dominio así gañadas pola nobreza, na maior parte de Europa e, especialmente na coroa de Castela, continuarán nas súas mans, sen grandes cambios, durante boa parte da Época Moderna.

En paralelo ós cambios sinalados, vanse producindo modificacións nas formas mentais dominantes, reducindo os contidos éticos da mentalidade cabaleiresca a meros formulismos externos, carentes da xustificacións orixinaria, que asociaba a idea de lexitimidade da nobreza ó concepto de *función*, agora substituído polo novo concepto de *status*, inherente á condición da nobreza estamental. Ideas como valentía, lealdade ou cordura reflectidos nas *Partidas*, seguen mantendo a súa valía, pero subordinadas ó novo concepto de *honra*, fundamentalmente referida ó volume patrimonial dunha casa nobiliaria e ó poder acumulado na súa liñaxe. Ó desaparecer a identificación entre *oficio* e *función*, dotada de certas connotacións de sacralidade, desaparece o sentido de servizo dos cabaleiros, o que conleva a desaparición paulatina dos marcos sociais e a xeneralización do caos social e político. Por iso dicimos que os compoñentes básicos da *mentalidade cabaleiresca*, evolucionan desde unha base ascética de fortes compoñentes ético-morais cara a formas mais propias dun dispositivo de carácter político próximo a unha ideoloxía nobiliaria que segue utilizando o antigo vocabulario como unha forma mais de amosar a súa superioridade. Se durante os séculos XIII e gran parte do XIV, a nobreza se sentía lexitimada porque cumpría a función de defender a sociedade mediante o uso das armas, agora a lexitimidade dálla a herdanza de patrimonios e títulos, coma ós reis, o que lles confire o *status* de condominio do *estado* e dos seus bens, de aí que se cualifique a bondade ou maldade dos monarcas polas larguezas na distribución das súas mercés, que nunca son do gusto de todos polo que a formación de *bandos* e *partidos* en disputas, incluso dinásticas, son tan habituais. Estes aspectos son os que imos estudar a continuación, referíndonos baixamente á nobreza galega, e especialmente ós Andrade no que ó seu comportamento atinxe, e na medida que as fontes o permitan.

2.2.1.-Os Andrade, unha mentalidade familiar. Teoría e realidade.

Desde a perspectiva que nos ofrece o coñecemento do percorrido vital dos señores de Pontedeume e, a pesar das lagoas que a veces provoca a escaseza da documentación, os titulares dos estados da casa de Andrade, mais que unha mentalidade individual, parecen asumir unha común *mentalidade de familia* que, con algunhas notas características, evidentes en cada protagonista, amosan resgos comúns ó resto da nobreza galega e castelán, pero tamén resgos propios, manifestamente asimilados por tódolos Andrade. A peculiar forma de mentalidade *familiar* dos Andrade, ten unha estreita relación cunha serie de fenómenos internos e externos, algúns deles anteriores á época na que os Andrade se converten nunha familia da nobreza territorial galega, isto é, antes de Fernán Pérez, *O Boo*.

Entre os fenómenos externos que indudablemente inflúen en tódolos Andrade, debemos citar a situación de crise económica que irá arreando durante o século XIV, prolongando o seus efectos

durante o XV, o que leva consigo un clima de crispación e de o constante inseguridade, tanto a nivel social como político que reina en toda a coroa de Castela, e especialmente en Galicia, desde o pasamento de Sancho IV a finais do século XIII, non tanto polo caos en si, senón pola constante obriga de grandes e pequenos de manterse entre aliados sólidos que as cambiantes condicións sociais e políticas converten en realidades efémeras, pero necesarias. Esta é unha característica común a toda a nobreza pero o resgo distintivo en tódolos Andrade, salvo en momentos determinados, é a cautela, unha certa ambigüidade nas relacións cos seus aliados e inimigos, incluso cos monarcas, o que os leva en moitas ocasións a ser tidos por desleais e xenerar certo sentimento de rexeitamento por parte dos seus pares e por parte dos reis.

A segunda característica externa, estaría relacionada co encumiamiento tardío e, como a meirande parte da *nova nobreza*, a necesidade de dotarse de recursos e poder con que asimilarse ós *Grandes*. Isto xenera unha enorme *voracidade*, perfectamente patente incluso en don Fernando, con recursos inmensos pero, a xulgar pola súa actitude, insuficientes. El, como os seus predecesores, mantivo a súa teima por impoñer a súa xurisdicións, sobre as cidades *libres* de A Coruña e Betanzos, por non falar das súas pretensións virreinais para toda Galicia, gravando ó mesmo tempo ós seus vasallos con tributos manifestamente abusivos así como con prácticas inusuais. Esa necesidade de acadar poder social e enriquecerse rapidamente para competir coa gran nobreza castelá, engrandecida cos *repartimientos* ó sur do Teixo, vai acompañada do afán de perpetuar o seu nome, financiando obras monumentais e funerarias, que aínda hoxe pregoan os seus nomes.

Por outra parte, o carácter periférico dos estados dos Andrade, o seu enclaustramento Atlántico polos bispados de Mondoñedo, Lugo e Santiago, leva á estes a unhas peculiares relacións con estes señores e cos grandes títulos galegos en aras de compensar a súa influencia. A presenza no contorno do *Golfo Ártabro* das casas señoriais de Ulloa, Mariñas e Lemos é outro dos factores que determinan a cautelosa, cando non a violenta relación de proximidade con estes señores.

En último lugar e dentro dos condicionantes externos debemos contemplar o influxo da mentalidade cabaleiresca da que sabemos que participaban os Andrade porque, foi precisamente Fernán Pérez, *O Vello*, o que mandou realizar a versión galega da *Crónica Troiana*: “*Sabbean quantos este liuro virê que eu Fernâ Martiis, clerigo et capelan de fernâ perez d’andrade, escriuii este liuro des onde sse começa esta estoria ata aquí...et escriujo per mâdato do dito Fernâ Pérez...*”⁹³⁹. O feito de que o primeiro señor de Pontedeume ordenase realizar a versión galega da *Crónica Troiana* debeuse sen dúbida á mentalidade cabaleiresca do comitante,

⁹³⁹ Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*, Coruña 1985 p. 76.e 77

influído por outros textos coñecidos, como o das *Partidas* que aludían a que os cabaleiros debían ler, ou mandar que lles leran, libros desta natureza: *E porende ordeno, que assi como en tiempo de guerra aprendiessen fecho de armas por cista o por prueua, q otrosi en tiêpo de paz la prisiessen por oyda por entendimiento. E por esso acostumbrauan los caualleros, quâdo comian, q les leyessen las estorias delos grandes fechos, de armas q los otros fizierân, e los fechos, e los esfuerços, que ouieron para saberlos vencer...*⁹⁴⁰.

Neste e noutros textos, a cabalería asociase á unha función social encomiable que conduce ó éxito do cabaleiro, incluso nalgúns destes textos, o beneficio do cabaleiro está por encima de virtudes como a lealdade e a mesura, que aparecen subordinadas ó éxito, como nos xa aludidos Don Juan Manuel - *Si Dios de guisares de aver siguranza // puña de ganar la complida andança* -⁹⁴¹, ou Ayala, ou como se escenifica nas festas que a alta nobreza e a mesma Coroa organizan en nome da cabalería. En Alcalá de Henares o 1 de maio de 1436, Álvaro de Luna organiza unha festa cabaleiresca para o Rei e familia: *En la qual justaron muchos caballeros e çenaron el rey e la reyna e príncipe en la posada del condestable, ricamente e fiziron manos e danças que duraron fasta la media noche*⁹⁴². Nunha destas festas, organizada por Álvaro de Luna o 16 de abril de 1434, participa o cabaleiro afortunado, Pedro Niño e 30 cabaleiros mais, na que o citado cabaleiro consegue ser o gañador dunha *çelada fecha por Bulcano, armero de Júpiter*⁹⁴³. Isto é, fantasía mitolóxica unida á riqueza e ó éxito dos cabaleiros. Pero, ó mesmo tempo que se escenifican estas suntuosas festas, prepárase o puñal para asestar golpes definitivos ós opoñentes políticos. Neste ambiente viven inmersos os Andrade, como vimos a propósito da *Crónica Troina*, a historia dunha conquista, do enriquecemento de uns e da ruína doutros.

Pero tamén teñen que ver na mentalidade familiar dos Andrade os fenómenos inherentes á propia historia da familia, como o pasamento dos cabaleiros Pedro Fernández de Fernán Pérez, no castelo da rocha en 1320, precisamente falecidos por acudir ó citado castelo acompañando ó que naquel momento, era representante do seus señor, Alfonso Suárez de Deza, lugartenente do príncipe Felipe, depositario do dereitos do condado de Trastámara en nome de súa mai. Os cabaleiros que alí acudiron, o facían en representación da cidade de Santiago para establecer as condicións da súa entrega ó Arcebispo, confiando na súa palabra que lles garantía seguridade. Sen embargo, prodúcese a traizón e Landoiro, mentres reza, fainos matar a todos, vilmente, a traizón, sen poder defenderse porque estaban encerrados. Pero, o que é mais importante, a traizón

⁹⁴⁰ *Partidas*, 2, 21, 20

⁹⁴¹ *El Conde Lucanor*, vixésima edición, de M. J. Lacarra, Madrid, 1990, PP. 169 -172.

⁹⁴² P. Carrillo de Huete, *Crónica del Halconero de Juan II*, Cap. CCIV, p 228

⁹⁴³ P. Carrillo de Huete, *Crónica del Halconero de Juan II*, Cap. CCIV, p 228

acarrea o éxito do Arcebispo e o fracaso dos seus opoñentes. Este feito debeu quedar impreso a sangue na memoria colectiva de tódolos Andrade no senso de desconfiar da firmeza das *avinzas* asinadas e, o que é mais importante, no proveito de manter lealdades pouco seguras.

En segundo lugar como un determinante interno da propia liñaxe debeu pesar a historia familiar asentada sobre a sucesión de cabaleiros Andrade que tiveron, durante séculos, que vender a súa espada ó señor que mellor podería garantir o seu *status* e a súa supervivencia como familia.

Por outra parte, e en terceiro lugar, a medio camiño entre condicionante externo e interno, está a necesidade dunha constante lexitimación por parte dos monarcas sobre a titularidade dos seus señoríos, debido a falta dun herdeiro varón por parte do primeiro señor de Ferrol, Pontedeume e Vilalba, Fernán Pérez, *O Boo*, circunstancia transcendental que obrigou ós sucesivos titulares á participar activamente nas disputas políticas da Coroa como medio de adquirir, a traveso da espada, os dereitos definitivos de estabilidade para os seus dominios.

Todo elo lévanos ao que definimos como *mentalidade familiar*, caracterizada por unha resposta similar fronte ós grandes temas do momento que poderíamos resumir en:

a) O aspecto racional da forma de entender a lealdade nas súas relacións con outros señores e co mesmo Rei; b) os aspectos emotivos relativos á actitudes, como o valor no combate sempre calculado e, agás en raras ocasións, desprovisto de alardes de valentía; c) os aspectos imaxinarios relativos á creación dunha realidade distinta á do mundo real, a realidade señorial e os seus estandartes artísticos que, por outra parte, participa das dúas anteriores no senso de que os aspectos mentais da realidade señorial se subordinan ós anteriores; d) o papel do inconsciente na forma de interpretar e actuar de acordo coa tradición o coas crenzas e o instinto de medrar e sobrevivir, representado perfectamente na súa iconografía pétrea da que falaremos no terceiro capítulo.

En primeiro lugar, constatamos unha actitude consciente e racional en canto á forma de concibir a lealdade, que, agás momentos determinados parece dubidosa en tódolos Andrade, salvo naqueles casos, que por ser titulares do seu señorío pouco tempo, non tiveron tempo de amosar o seu carácter, como podemos percatarnos na sección anterior deste capítulo.

Xa aludimos, no caso de Fernán Pérez, *O Boo*, ós cambios de lealdade co rei lexítimo e ás numerosas dúbidas que o seu comportamento amosa coa mesma familia real á que debe toda a súa fortuna: 1356, na axuda ó fuxitivo Enrique de Trastámara, 1366, na deserción do bando *petrista* polo bando *enriquista*, 1384, na defensa concertada co traidor conde don Pedro da vila de Betanzos e, en 1386, na defensa de A Coruña, unha actitude revestida co aspectos de heroísmo, pero non fondo profundamente interesada e desleal.

Os seus sucesores, tiveron moitos mais problemas por estas cuestións polo que á Nuño Freire lle retiran a xurisdición de Ferrol en 1429; á Pedro Fernández V, a de Pontedeume en 1434; á Fernán Pérez, *O Mozo*, lle retiran a xurisdición de Ferrol, Vilalba, e Pontedeume en 1441 e 1464/667, sendo ademais apercibido da súa deslealdade en varias ocasións, como xa vimos; Á Diego de Andrade o obrigan os Reis Católicos a trasladarse a Castela, onde parece falecer, secuestrándolle o castelo de Vilalba, situación na que se mantén ata 1500, séndolle de novo secuestrado á don Fernando en 1509, despois de que os Rei lle retirara o título de capitán real e mesmo o de conde, durante varios anos polas súa deslealdades. Incluso chega a negarse a loitar en Italia ás ordes do Gran Capitán, molesto porque o relegan da Capitanía Xeral dos exércitos. Pero é mais, despois da Asemblea de Melide e a fraudelanta maneira de conseguir se nomeados Capitáns Xerais de Galicia, sen sabelo o emperador Carlos, a Fonseca o envía á sede de Toledo e, á don Fernando, primeiro a Italia co novo papa Adriano VI e, a partir de 1529, á Sevilla de *Asistente*, unha proba, que, como en 1507, o consideraban unha ameaza para a tranquilidade social e política de Galicia.

Pero hai outros aspectos aínda mais clarificadores como as reiteradas condenas tanto por parte dos tribunais como por parte do propio rei. Condenas alusivas ó non cumprimento das ordes reais e/ou dos tribunais, relativas a bens privados ou do fisco real, constantes desde *O Boo* ata don Fernando que elevou esta actitude ó rango tal de arrogancia que chegou a situarse por encima da Audiencia de Galicia e preferir ser condenado a arresto domiciliario, incluso á excomuñón, antes de entregar os documentos que os tribunais lle reclamaban no preito con Alonso de Acevedo, seu fillastro.

Como non queremos reiterar aquí aspectos tratados en capítulos diferentes, imos resumir na táboa número 5 e na gráfica 7 que axuntamos nas seguintes páxinas, os aspectos que, o meu entender, nos poden dar unha idea da peculiar forma de actuar dos cabaleiros Andrade, desglosándoos en distintos conceptos, baseándonos no número de documentos que aluden a cada tema.

Da lectura da citada táboa, hai algo que resalta en primeiro lugar, que tódolos Andrade son propensos ó uso de violencia, unha violencia que parece ir unida á súa particular concepción do mundo cabaleiresco, que provoca temor entre os afectados e incluso reaccións violentas. Por outra banda, constátanse ós poucos signos externos de valor no combate, incluso con escenas de refusar o combate, cando non de fuxida, e da súa mais que cuestionable idea da lealdade, sempre *cautelosa* onde a utilización dos recursos militares prodúcese mais en función das súas necesidades que das do seu Rei ou doutros supostos aliados, algo que poderíamos estender tamén á moitos dos seus colegas señoriais.

Trátase dun compoñente racional que está en consonancia cunha idea do valor no combate, o compoñente emotivo da mentalidade, caracterizado basicamente co uso da violencia en función da utilidade mais que na busca de *honra* militar onde so destaca Diego de Andrade, nalgúns momentos da súa vida. Tódolos Andrade seguen as tradicións e os usos dos seus maiores no tocante á lealdade, o valor militar, ó uso da violencia como forma de incrementar recursos⁹⁴⁴, idea á que se subordina o concepto de valor no combate.

Táboa 5. Citas por orde cronolóxico, correlativas ós distintos titulares da casa de Andrade, sobre as calidades cabaleirescas en función das citas documentais e das crónicas.

Conceptos	Fernán, Pérez, <i>O Boo</i>	Pedro Fernández IV	Nuño Freire <i>O Mao</i>	Pedro Fernández, V	Fernán Pérez <i>O Mozo</i>	Diego de Andrade	Fernando de Andrade
Deslealdades constatadas	1356/1366		1429	1434	1441/1549 1464/1467	1486	1507(3) 1509
Dúbidas de lealdade	1384 1386		1428	1435	1445/1464	1470/1477 1479	1506/ 1521
Rebeldías menores	1356		1420	1432	1432 1459	1474 1482/1486	1508/1507 1517/1520
Débedas coa Coroa	1376 1377				1453 1455/1459	1477 1482	1537 1540
Valor no combate	1385				1469?	1470 1471/1474 1476/1477	1503/1517
Sentido da estratexia	1386				1441	1477	1303/1517 1529
Fuxida fronte ó inimigo			1431		1541/1467	1467	
Deserción no combate	1386						1503
Sona cabaleiresca	1372/1377 1385		1428			1471/1477	1503/1517 1522
Brutalidade cos vasalos e veciños	1369/1376 1377/1380	1404	1405/1420 1431	1432/1435	1432/1449 1459/1467	1480/1483 1490	1490/1491 1499/1506 1507/1517

(Os números entre paréntese refírense as veces que no mesmo ano se apercibe sobre o mesmo tema)

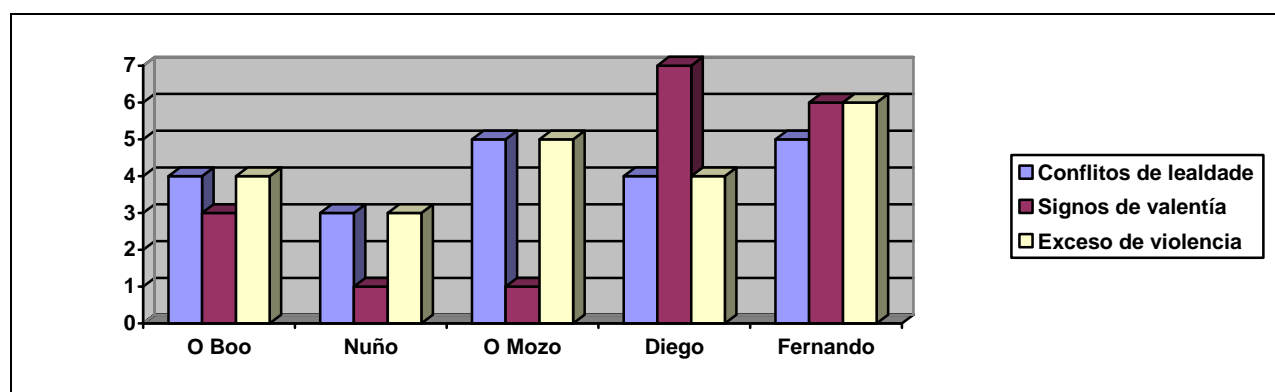
O terceiro e cuarto compoñentes da mentalidade, o imaxinario e o inconsciente, están intimamente unidos entre si e tamén relacionados cos dous compoñentes anteriores ó que, en momentos determinados condicionan a partir dos seus compoñentes instintivos e simbólicos. A construción de pazos, igrexas, mausoleos e outros edificios emblemáticos, dotados da súa

⁹⁴⁴ Ver tabla 3 sobre ó recurso a economía ilegal e as usurpacións

correspondente iconografía, precisan de ingresos cuantiosos, e estes están en relación co uso da forza e da lealdade, ademais de darlle carta de xustificación a realidade señorial.

Pola gráfica anterior podemos deducir, que alomenos dentro da familia Andrade, a idea de lealdade e valor está moi relacionadas co uso da violencia, dándose o paradoxo de que, os que mais signos amosan de cabaleiros valorosos, son os que usan mais violencia e os que mais conflitos de lealdade presentan, o que nos fala de que a lealdade tal e como se entendía nos manuais, non existía na realidade. Mais ben atrevemento soberbio e brutal fronte ós débiles e cautela nos combates cos seus iguais, cando non franca covardía. Teríamos entón, que dentro da mentalidade familiar, cabería unha determinada forma de entender a cabalería, subordinada, agás nalgún detalles de don Diego, ós seus intereses. Como, ó noso entender, algúns destes aspectos, son os que lle dan orixinalidade ós titulares da casa de Andrade, imos a desenvolverlos mais amplamente no seguinte apartado.

Gráfica. 7.- Constatacións da actitude dos Andrade fronte ó tema da lealdade.

(Dos datos ós que aludimos nos parágrafos anteriores, , excluindo os dous Pedros, representados na gráfica resumidos en tres apartados: nos *conflictos de lealdade*, incluímos as rebeldías menores; nos *signos de valentía* os éxitos de estratexia e as alusións á sona cabaleiresca e, finalmente, no *exceso da violencia*, soamente este concepto).

En canto ós aspectos mentais, relacionados co simbolismo e co Mais Alá, despois de Fernán Pérez, *O Boo*, os seus herdeiros continúan cos usos tradicionais no relativo ós temas relixiosos, deixando ordenado o lugar e forma de enterramento e participan dos desexos de construír suntuosos monumentos funerarios, incluso, algúns deles, templos e obras de gran envergadura destinadas a perpetuar a súa memoria. Neste aspecto e coincidindo coa relaxación do que chamamos ascetismo medieval, nótase unha certa despreocupación polos temas imaxinarios por parte de Fernán Pérez, *O Mozo* e de seu fillo Diego, pero volve renacer na persoa de Fernando de Andrade.

2.2.2.- O novo rol da cabalería; ideoloxía e mentalidade

Xa no terceiro capítulo do primeiro título, dedicado monograficamente ó primeiro señor de Pontedeume, Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, nos estendemos amplamente no tema da *mentalidade cabaleiresca* e nas concordancias e discrepancias entre esta e as actividades reais dos personaxes. Neste caso, seguindo o fío da argumentación, e á tenor das representacións gráficas, e nos presupostos enunciados nas páxinas anteriores, ímonos referir a algúns dos aspectos da mentalidade dos cabaleiros que podemos rastrear en tódolos ou case tódolos señores pertencentes á liñaxe dos Andrade, empezando por aqueles aspectos relacionados co rol fundamental que os *miles*/cabaleiros desta familia desenvolvían na sociedade, isto é, o oficio das armas, como vimos nos instrumentos gráficos, moi ligado á idea de lealdade.

A actividade militar permitíalles ós antepasados dos señores Andrade, manter o *status* de fidalguía, asimilándose ós estratos inferiores do estamento aristocrático, permanecendo activos no oficio, ó servizo do Rei ou dalgún dos seus vasallos, isto é *vivir en habito de cabaleiro*, o que implicaba unha serie de virtudes: nobreza, valentía ou coraxe no uso das armas, *lealdade*, *bondade* e *cordura*, ademais das calidades que se inferían da condición de fidalgos como *liñaxe*, *dignidade*, *patrimonio*⁹⁴⁵ entre outras. Desde esta idea orixinal, articulada arredor do que sería a *mentalidade dos cabaleiros*, irase producindo unha lenta evolución tendente, por unha parte, a garantir ó grupo social dos cabaleiros unha relevancia social xa adquirida e, por outra, asumir funcións institucionais, como reflicten na súa evolución os documentos reais nos que cabaleiros e homes bos aparecen no século XV, asimilados ás propias institucións de rango público. No privilexio de Enrique II de 1371, polo que lle concede o señorío sobre Pontedeume e Ferrol, o Rei diríxese *a los conçejos, alcalldes, jurados, jueces, justiçias, merinos, alguaziles, maestros de las ordenes, priores, comendadores e socomendadores, al calldes de los castillos e casas fuertes e a los otros ofiçiales*⁹⁴⁶, sen que vexamos aínda á nobreza con rango de función pública, que si vemos na ratificación á Fernán Pérez, *O Mozo*, en cuxo documento se alude *a los duques e condes e marqueses, maestros de las ódenes e priores e a los de mi consejo e oydores de la mi abdiencia e alcalldes e notarios e otras justiçias*⁹⁴⁷. Pero aínda o vemos dun xeito máis claro en 1495, na autorización á dona María das Mariñas para a fundación do morgado na que os reis ordenan *a los de nuestro Consejo, oydores de la nuestra abdiencia, alcalldes, alcuaziles...e a todos nuestros*

⁹⁴⁵ R.A.H. *Cortes de los Antiguos reinos de León y de Castilla*, tomo II, 1863. Cit. Marie-Claude Gerbet, *las noblezas españolas en la Edad Media*, siglos XI-XV, p. 189. Cortes de Burgos de 1379.

⁹⁴⁶ A.H. Salazar, M. 48, fol 78 v -70 v

⁹⁴⁷ A.D.A. Sección Lemos, Andrade, C. -84 -40):

*conçéjos, justiçias, regidores, cavalleros, escuderos, ofiçiales e omnes buenos*⁹⁴⁸, que teñan por bo e amparen o contido do citado documento, no que, nobreza titulada, cabaleiros e escudeiros, acadan un rango de función pública ó lado dos cargos puramente institucionais como xustizas ou rexedores.

Esta función de orde institucional aséntase na concepción nobiliaria dos Trastámara xa que Enrique II encarna no seu momento a dualidade *Monarquía/ Nobreza*, na que o Rei desenvolve o papel de xefe do estado e capitán da nobreza á que entendía como a base fundamental do estado monárquico⁹⁴⁹ cuxa defensa organiza Juan I nas Cortes de Guadalajara de 1390 coa promulgación do *Ordenamiento de Lanzas*, que integran á meirande parte da nobreza. Desta maneira o que se toma como referencia dun exército permanente do Estado, en realidade dálle carácter de *función á milicia*, que xa a tiña rango legal desde o *Ordenamiento de Alcalá*, pero que agora se institucionaliza.

De Fernán Pérez, *O Vello* á Fernán Pérez, *O Mozo*

Os antepasados de Fernán Pérez, *O Boo*, eran cabaleiros ós que xa vimos formando parte dos séquitos nobiliarios e/ou do propio Rei, participando nos ritos de cabalería, e como adscritos ás súas ordes. Nuño Freire I e seu irmán Rui Freire, son armados cabaleiros en 1332; o fillo de Rui Freire, Nuño Freire II chega a ser mestre da orde de *Christus* e desenvolve en Portugal, incluso en Galicia e en Castela, funcións propias dun cabaleiro de alto rango, como xa vimos⁹⁵⁰.

O propio Fernán Pérez, *O Boo*, recorre o currículo cabaleiresco, primeiro como escudeiro e logo como cabaleiro, desenvolvendo as funcións que a cabalería cumpre no seu tempo, funcións militares, administrativas e incluso diplomáticas, pero sempre en base á súa apartación como cabaleiro e capitán militar: ás ordes do conde de Trastámara, do rei Pedro ou, sobre todo, de Enrique II, actividade documentada en varias ocasións. Segundo Molina e Gándara participa activamente nos feitos de Montiel en 1369 o que, segundo estes autores, leva ó rei Bastardo a outorgarlle o señorío sobre Pontedeume, Vilalba e Ferrol.

Os servizos militares do de Andrade coas dúbidas sobre a súa lealdade xa comentadas, continuarán por parte do primeiro señor de Pontedeume, como en Betanzos en 1372, xunto a Pedro Enríquez de Castro *que se defendieron a nuestro serbiçio de la mesnada del rey de Portugal que la tobieron çercada*⁹⁵¹. Posteriormente, en 1384, no contexto da guerra de sucesión portuguesa, aparece citado por Fernão Lopes como un dos capitáns galegos, que, conducidos polo Arcebispo de Santiago, invaden o territorio portugués de Minho, en axuda do rei Juan I de

⁹⁴⁸ Tarazona, 20 de outubro de 1495. (A.G.S, rgs, X -1495)

⁹⁴⁹ Luís Suárez Fernández, *Nobreza y Monarquía*, p. 22

⁹⁵⁰ Ver apartado 1. 3

⁹⁵¹ A.G.S, Facenda, sección 23, serie 2: *mercedes, privilegios, ventas y confirmaciones*, Leg. 266, folio 9.

Castela⁹⁵², ou en 1384, cando Betanzos estaba sendo atacada polos portugueses, dirixidos polo conde rebelde, Pedro Enríquez, co que pacta o de Andrade: *Em essa noite veo Fernam Perez d'Andrade com tanta gente e se lançou no logar*⁹⁵³. Pero é mais, nesta contenda, Ayala cítalo - solo dúas veces na súa obra - como cabaleiro Valente, o único que é capaz de resistir o empuxe do Mestre de Avis⁹⁵⁴. Seguramente, Ayala que fora un *tránsfuga* do petrismo, como o de Andrade, era algo tendencioso porque tamén o loaba cando o duque de Láncaester invade A Coruña en 1386, ocasión na que a valentía do de Andrade está moi en dúbida⁹⁵⁵ xa que pacta co pretendente inglés⁹⁵⁶, como xa expuxemos. Sen embargo, a pesar das dúbidas sobre a súa lealdade, o prestixio como cabaleiro e señor, son evidentes. Por encima da ortodoxia do seu proceder, é un cabaleiro exitoso que desenvolve na sociedade as funcións de cabaleiro que lle son propias, o que explica o seu alcume de *O Boo*.

Vemos entón con claridade que, efectivamente, o de Andrade, cabaleiro da Orde de *La Banda*, como así se fai representar no seu sepulcro e nos escudos que adornan o seu emblemático castelo de Nogueirosa⁹⁵⁷, desenvolve ó servizo deste unha función eminentemente militar con continuidade no tempo, o que ven a dicir que vive en *hábito militar*, o que lle permite acceder ó grado de señor con estados propios, coa súa capital nunha vila importante, como Pontedeume.

Pero, a función da cabalería, como xa anotamos, vai evolucionando na medida en que cumpre funcións institucionais, non só militares, senón tamén de natureza político-administrativa, seguindo as pautas dos segundos *Ordenamentos de La Banda*⁹⁵⁸, e as ensinanzas de Egidio Romano, en parte plasmados nos *Ordenamento de Alcalá*⁹⁵⁹, nas que adxudica ós cabaleiros de Corte - de *La Banda* - actuacións no consello Real e nos postos máis importantes da administración, disputándolles ós profesionais os postos de especialistas⁹⁶⁰, o que require un elevado grado de cultura.

Desta maneira, a cabalería convértese no vínculo nobiliario que une cultura e forza, como unha forma de dereito⁹⁶¹, con implicacións sociopolíticas importantes no que resta da Idade Media.

⁹⁵² Fernão Lopes, *Historia de Uma revolução*, 3ª edición de José Hermano Saraiva, Sintra, 1979, p. 291)

⁹⁵³ Fernão Lopes, *Crónica de Joao I*, I. Porto, 1945 Cap. CXXIV, PP. 242 -244.

⁹⁵⁴ Pedro López de Ayala, *Crónicas; Cronica de don Juan I* edición de José Luís Martín, ano 1385, Cap. VII, p. 586.

⁹⁵⁵ Jean de Foissart en *Les chroniques de Sire Jean de Froissart qui traitent des merveilleuses emprises, nobles aventures et faits d'armes advenus en son temps*, Libre III, Chapitre XXXIII. //Vaamonde Lores, *De monetaria galega*, B.R.A.G, 22, número 263 do 3 de marzo de 1936, p. 284.

⁹⁵⁶ Pedro López de Ayala, *Crónicas, crónica del rei don Juan I*, edición de José Luís Martín, 1991, PP. 614/615)

⁹⁵⁷ *Segundos estatutos*, número XXI, Ed. Cebayos-Escalera y Gila, A, *La orden y divisa de la Banda Real de Castilla*, p.115.

⁹⁵⁸ Cebayos-Escalera y Gila, A, *La orden y divisa de la Banda Real de Castilla*, PP.113 e SS.

⁹⁵⁹ *Ordenamiento de Alcalá*, título XXIX, lei única, Madrid, M.DCCLCLXXIV, Valladolid en 1983, PP. 75 e SS.

⁹⁶⁰ E. Romano, *Regimine Principum*, Manuscritos do século XV, 177 folios correspondentes ós libros I, II e III. Biblioteca Nacional, manuscritos 958 (E -4) e 1078(E 154(E -154).

⁹⁶¹ *Ordemnamiento de Alcalá*, título XXIX, lei única, Madrid, M.DCCLCLXXIV, Valladolid en 1983, PP. 75 e 76.

Neste senso, debemos engadir que o primeiro señor de Pontedeume, Fernán Pérez, *O Boo*, non solo e vemos cumprir funcións de tipo militar como se documentou mais arriba senón tamén de ámbito político e xudicial documentada nas cidades e vilas de reguengo; en A Coruña nos anos 1371, 1372, 1386, 1393 e 1397; en Viveiro, alomenos en 1371 e, en Betanzos, como xa citamos no seu lugar. Incluso, aproveitando a presenza de seu irmán Nuño en Portugal, tamén desenvolve, en nome do Rei, tarefas diplomáticas neste país, como as negociacións para a voda entre don Fadrique, fillo bastardo do Rei e dona Beatriz de Portugal: *e foi así de feito que Fernan Perez d'Andrade, come procurador d'el-rrei dom Enrique e de dom Fadrique seu filho, rrecebeo per palabras de presente... a dita ifanta dona Beatriz* ⁹⁶². A man do cabaleiro é suficientemente destra como para manexar con mestría tanto a pluma como a espada.

Por todo elo, e a pesar das reiteradas alusións que facemos ó uso calculado da forza, o primeiro señor de Pontedeume, non so foi un fidalgo que viviu en *hábito de cabaleiro*, senón que se adapta perfectamente ó modelo de cabalería que se vai impoñer no século seguinte, seguindo o modelo do propio Ayala, Alférez Maior do Pendón de Divisa da orde de La Banda, cargo este último que tamén desenvolverán seus fillos, Fernán López e Pedro López ⁹⁶³. Esta tendencia a converter os títulos dos antepasados en patrimonio hereditario, tamén afecta á condición de cabaleiro desta divisa xa que, a partir de Andrade, *O Boo*, os seus sucesores, todos ostentan nos seus escudos a Banda Real de Castela, e todos son tratados como cabaleiros, se ben ningún deles, Agás don Fernando, chegou a acadar nin de lonxe, o modelo case arquetípico do primeiro señor das terras eumesas. En realidade, a insignia da citada orde convértese desde comezos do século XV nunha dignidade mais, herdada polas distintas xeración de señores de Andrade.

Tódolos Andrade son cabaleiros e así se reflicte nos restos heráldicos e na documentación, pero, ademais de cabaleiros son señores con estados propios, deixando en segundo lugar a función militar ó servizo dos reis, función na que destacará Diego de Andrade e, con máis éxito, o último representante da saga, don Fernando.

O herdeiro de Fernán Pérez, *O Boo*, Pedro Fernández de Andrade sobreviviu sete anos a seu tío. Coma *O Boo*, era un home de armas, tamén membro da orde de *La Banda*, que participou activamente nas campañas do seu tío e que desde moi pronto actuou como seu herdeiro. En 1382, xa foi elixido para sucederlle na encomenda de Caaveiro ⁹⁶⁴ e en 1390 desenvolveu cargos en nome do seu mentor ⁹⁶⁵, nunha época na que aínda vivía don Fernán. No mesmo senso deducimos

⁹⁶² Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Cap. XCVI, p. 340 e Cap. XCIX, p. 352.

⁹⁶³ Ceballos-Escalera y Gila, A, *La orden y divisa de la Bnada real de Castilla*, p. 107.//Pérez de Guzmán, *Crónica de Juan II*, Cap. XIX

⁹⁶⁴ Ed. C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puenteume*, PP. 75/76.

⁹⁶⁵ Andrés Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIV y XV*, A Coruña, 1911, PP.124/125

que debeu participar nas campañas portuguesas porque casa con Mencia de Meira, unha señora do contorno da corte de Portugal⁹⁶⁶.

Acaso, o único dato de carácter militar, mais ben como monopolizador da violencia, que nos fala de Pedro Fernández, témolo na ameaza que lle fai á Lopo Garçia, pai de Juan López de Vilousás, enfrontado con el nun prieto polos coutos de Feás e Muniferral: *et dezia que por quanto el requiriera sus derechos por las dichas cartas que Pero Fernandes de Andrade, cavaleyro, padre del dicho Nunno Fleyre, que enviara una carta a Lope Garçia, padre de dicho Iohan Lopes, (cóengo) en que le faria saber que ...quitase desta demanda de los dichos cotos, et se della non quiesiese quitar que faria al dicho su fijo Nunno Fleyre que le diera dos lançadas por el vientre*⁹⁶⁷. O fragmento que achegamos pode servir para cualificar a Pedro Fernández e á seu fillo Nuño Freire que o herda, ós que vemos como cabaleiros - *Nunno Freyre de Andrade, fillo de Pedro Fernandes de Andrade, cavaleyro* -⁹⁶⁸ que usan a forza para substituír á lei, e para atacar a institucións que debían protexer, algo que, segundo a nova concepción cabaleiresca, veremos repetir durante o que resta do século XV, ó sentirse partícipes da forza coercitiva da propia monarquía.

Segundo o contido do documento anterior, asinado xa en 1405 pero que se refire á datas nas que aínda vivía Pedro Fernández, á este se cualifica en varios parágrafos como cabaleiro, mentres que á seu fillo Nuño non se lle especifica a denominación, o que amosa que o título de cabaleiro era unha dignidade inherente ós titulares da casa de Andrade transmitido hereditariamente⁹⁶⁹, xa que así se lle chama ó citado Nuño a partir de 1404.

Tamén o vemos nos escudos gravados no seu monumento mortuorio en Monfero, onde o xacente de don Nuño aparece tocado coa divisa de *La Banda*, acompañado dunha lenda, a modo de epitafio, que especifica a condición de cabaleiro exemplar: *H.S. avede piedade da alma de Nuño Freire de Andrade, cavaleiro de Verdade*⁹⁷⁰, o que quer dicir que a concepción que ten da cabalería é a do uso da forza, como medio para influír nos asuntos mundanos onde actuou con extremada dureza contra os seus litigantes, xa fose a Igrexa Compostelán ou mosteiro de Sobrado⁹⁷¹, cos que utiliza a ameaza da forza ou o uso real dela, como instrumentos para obter beneficios legais.

⁹⁶⁶ César Olivera Serrano, *Beatriz de Portugal*, p. 263. Cit. Rita Costa Gomes, *A Corte dos reis de Portugal*, p. 50/51. Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 105

⁹⁶⁷ A.C.S., Tumbo E, f. 38.

⁹⁶⁸ A.C.S., Tumbo E, f. 41 r -v.

⁹⁶⁹ A.C.S., Tumbo E, f. 41 r -v.

⁹⁷⁰ Antonio de la Iglesia, *El Idioma gallego*, A Coruña, 1886, T.II, p. 40

⁹⁷¹ A.R.G., *Fondo Vaamonde Lores*, C 6(1) nº 25.

Tamén foi duro cos seus vasalos ós que sabemos esixía todo tipo de cargas segundo afirma a crónica de Juan II: "...e sus vasallos que se habian todos levantado contra él diciendo que era señor muy fuerte e duro e que non lo podían comportar..."⁹⁷², algo parecido ó que recolle, un ano despois da súa morte, Pedro Padrón na súa coñecida protesta: "...querellándome en el dicho nombre (de Ferrol) de los muchos... cohechos, despechamientos e arransamientos e muertes de onbres e prisiones ...que de Nuño Freyle Dandrade e de su fijo Pero Fernández ...rresçibimos e avemos resçibido fasta aquí"⁹⁷³. Non cabe dúbida entón que Nuño Freire se consideraba un cabaleiro, incluso, como di o seu epitafio, un cabaleiro exemplar, e que o trazo que o caracterizaba era o uso desmesurada da violencia e da brutalidade como forma de rexer as súas relacións co seu contorno.

Convertido don Nuño en señor e cabaleiro, seguindo a tónica marcada polo seu tío avó, pero sen o seu grado de *cordura*, participa coas súa forzas nas disputas políticas que teñen lugar na coroa de Castela ó lado do conde de Trastámara, Fadrique Enríquez e o Infante de Aragón, don Enrique, ó que recibe e agasalla en Galicia, en clara rebeldía contra o rei Juan II e o seu condestable, Álvaro de Luna⁹⁷⁴. Tamén participa da fatídica expedición do Conde-Duque, en 1429, que remata con este no castelo de Peñafiel, onde perde a vida e os seus *estados*⁹⁷⁵, mentres que Nuño Freire, *O Mao*, é castigado de novo, coa ratificación dos privilexios de Ferrol como vila de reguengo, o mesmo ano 1429⁹⁷⁶. Un golpe duro para un final incerto do seu señorío que se aveciña.

É o resultado de levar ó extremo a mentalidade cabaleiresca, neste caso pasando por encima da obediencia debida ó monarca. A *honra* acrecéntase co uso da espada, pero fracaso no uso da forza págase coa *deshonra* ou coa vida, como neste caso don Fadrique e no caso de Nuño Freire cunha dura advertencia sobre o señorío de Andrade sobre Ferrol, e sobre Pontedeume, en 1432.

Por outra parte, estamos nun momento en que a cabalería adquire compoñentes imaxinarios xa moi estendidos en Europa continental, acompañados estes por un alto grado de cinismo na interpretación do seu contidos, que sen embargo, non vemos con tanta profusión nas capas baixas e medias da nobreza cabaleiresca. Este tipo de cabaleira foi impulsada polo rexente don Fernando de Antequera, duque de Peñafiel e conde de Mayorga, convertido en rei de Aragón en

⁹⁷² F. Pérez de Gúzmán, *Crónica del señor Rey Don Juan segundo*, Valencia 1979, ap. VIII, p.312

⁹⁷³ O 18 de xaneiro de 1432, Zamora. (A.G.S, *Padroado Real*, caixa 58, doc. 25)

⁹⁷⁴ Carrillo Huete, *Crónica de del rey Don Juan*, II, B.A.E., XXVIII, Madrid, 1877, PP.430 e SS.

⁹⁷⁵ A.D.M.S. Leg.4977. F.Pérez de Guzmán, *Crónica de Juan II*, tomo LXVIII da B.A.E., Madrid, 1953, p 482.

⁹⁷⁶ AGS, P.R, 58-13. Cit. *Don Fernando de Anadrade*, p. 35. Xa en 1412, como dixemos no apartado anterior, Juan II ratificara os privilexios de Sancho IV en 1283 e Fernando IV, reiterando a xurisdición real en Ferrol (A.G.S, *Padroado Real*, *Mercedes Antigas*, 50/25).

1412 e polos seus fillos, os Infantes de Aragón⁹⁷⁷, impulsores e cabezas visibles do chamado *Partido Aragonés*⁹⁷⁸.

Pero tamén, como xa tivemos ocasión de apuntar mais arriba, o contorno de Álvaro de Luna participa desta mentalidade cabaleiresca, a veces utilizándoa con sentido maquiavélico, como nas festas organizadas na honra da princesa Leonor, irmá dos Infantes, previas o seu matrimonio con don Duarte de Portugal⁹⁷⁹, cando se estaba preparando un golpe de forza contra os citados príncipes de Aragón. A Corte tamén participa destas fantasías cabaleirescas e, no mesmo séquito de don Álvaro de Luna, figuran varios cabaleiros andantes⁹⁸⁰.

Así, no crepúsculo da Idade Media, a nobreza converteu en norma de vida os comportamentos novelescos, cuxos modelos contribuíron a modelar xestos e actitudes dos grupos sociais elevados⁹⁸¹; pero solo os xestos e os convencionalismos sociais porque a lealdade e a valentía, xa non son virtudes practicadas. O que busca o cabaleiro é fortuna e *honra*, que non sempre vai acompañada da *gloría* cabaleiresca.

Mentres, os compoñentes da baixa nobreza, mantiveron vivos algúns dos postulados da mentalidade orixinaria, entre eles a lealdade e o valor como fonte da *honra* e dignidade dunha liñaxe. O vemos, con Fernán Ares de Saavedra, xenro de Pardo de Cela que, despois da morte do Mariscal, resiste ata a extenuación no castelo de Vilaxuán ó gobernador de Galicia e os cabaleiros que o acompañan, entre eles Diego de Andrade. Dice Aponte de Fernán Arias: *Y Fernán Ares, que también adolesció, fue ferido de una piedra de un trbabuco, y de los otros, tres hombres sanos, muy bien los prendieron y justiçiaran entre el gobernador y Diego de Andrade y Álvaro González, partieron toda la haçienda en terçias*⁹⁸². Son os rituais cabaleirescos: O éxito leva á fortuna, a derrota ó fracaso e mesmo á morte, porque, do vencido, a tradición cabaleiresca espera que saiba morrer con decoro segundo a súa ética, como o mesmo Ayala recorda, a propósito de

⁹⁷⁷ A *Crónica del halconero de Juan II*, n describe diversos espectáculos cabaleiresco entre eles os organizados polo pola Corte na honra da princesa Leonor (Cap. VI, PP. 24/25); as xustas de Madrid de 1433 (Cap. CLVII, PP. 147/148), de Alcalá de Henares de 1436 (Cap. CCIV, p. 228). Tamén vemos descrito nesta crónica un espectacular paso de armas, o paso organizado por infante Enrique, chamado de *la Fuerte Ventura*, o 18 de maio de 1428, anterior ó organizado sobre a ponte do río Órbigo por Suero de Quiñones, Cap. VIII, p. 30/31. (Martín de Riquer, *Caballeros andantes españoles*, Madrid, 1967, p. 99/J.M).

⁹⁷⁸ L. Suárez Fernández, *Nobleza y Monarquía*, p. 1^o8

⁹⁷⁹ Martín de Riquer, *Vida caballeresca en la España del siglo XV*, Madrid, 1965, PP. 32 e 42.

⁹⁸⁰ Entre os cabaleiros andantes do contorno de Álvaro de Luna, figuran Juan de Merlo e Gutierre de Quijada. O Condestable organiza en Valladolid o 16 de abril de 1434, diante dos alcázares reais, unha festa na que xustan 30 famosos cabaleiros, entre eles Pero Niño que consegue ser o gañador obtendo como premio unha *çelada fecha por bucano, armero de Júpiter* (P. Carrillo de Huete, *Crónica del Halconero de Juan II*, Cap. CCIV, p. 228)

⁹⁸¹ Tristán de Leónís, ed. Bonilla, Madrid, 1912, p. 243/244).

⁹⁸² Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 123/124

Alfonso Fernández Coronel, rebelde ó Rei, pero cabaleiro *honroso* ata na morte, segundo este autor, quen fai súa a máxima de *morir lo mas apuestamente que yo pudiere como caballero*⁹⁸³.

Entre os Andrade, ós que vemos representados na persoa de don Diego no fragmento relativo ó episodio de Fernán Ares de Saavedra, temos de todo. Os Andrade menores parecen abrazar os rituais cabaleirescos a xulgar por un neto de Pedro Fernández de Andrade IV, Juan Freire de Andrade⁹⁸⁴, polo tanto necesariamente aventureiro, que participa como cabaleiro no *Paso Honroso* de Suero de Quiñones en 1434⁹⁸⁵, realizando 3 carreiras e rompendo 3 lanzas⁹⁸⁶.

Pero os titulares do señorío, como Nuño Freire que se declara *cabaleiro de verdade*, ou seus fillos Pedro Fernández e Fernán *O Mozo*, practican o cinismo señorial, mais que o ideario dos cabaleiros, sendo protagonistas, como xa anotabamos de serios actos de crueldade, como a prisión e morte no castelo de Nogueirosa de Diego de Samboulo⁹⁸⁷.

Efectivamente, asinadas en Toro, o 29 -II -1 432, chéganlle a Pedro Fernández V cartas de Juan II ordenándolle que deixe libre a Diego de Samboulo, aprisionado no couro de Caaveiro polo que o prior deste mosteiro eleva protestas á Corte. Dous meses despois, desde Pontedeume apela Pedro Fernández nunha resposta ó Rei na que descarga as culpas en seu irmán Fernán, resposta da que extractamos algúns parágrafos bastante explícitos do que pasaba nos seus castelos, algún deles, o de Nogueirosa, identificado pola lenda como o *Castelo da Fame*⁹⁸⁸: *Pedro Fernandez Dandrade...en rrazon de la prison y entregamiento de Diego de Samboulo diso que Ferna Perez, su hermano, sendo el dho Pero Fernandez en Castilla, prendiera ao dito Diego de Samboulo por çiertos eçesos e crímenes quel auia fecho. De pois da venida do dito Pero Fernandez o dito Diego de Samboulo por çiertas jaçendo no castelo Dandrade, preso en cadeas de ferro para el proceder a sauer a verdad por bia de dereyto e causa çerta de eçesos e crímenes contra el apostos... que o dito Diego de Samboulo sentendose rreo y culpado dos ditos eçesos e crímenes foyendo do castelo, saltando de zima de barandas con as ditas cadeas do cal salto beo morrer segundo hoy e notorio....*⁹⁸⁹. De novo, no fragmento aparecen relacionados dous Andrades, neste caso irmáns, Pedro Fernández e Fernán Pérez, *O Mozo*, os dous partícipes, como os seus antepasados dunha mentalidade de familia na que a lei se interpreta sempre tomando como

⁹⁸³ P.López de Ayala, *Crónica del rei Pedro I*, p. 420.

⁹⁸⁴ López Ferreiro, *Historia...*, Apéndice, nº XXV, T.VII, PP. 88 -106.

⁹⁸⁵ En canto ó *Paso Honroso* de don Suero de Quiñones, Biblioteca do Escorial, sinatura f. II -19. Cit.Luís Alberto de Cuenca, "El Paso Honroso" en *Floresta española de varia Caballería*, PP. 51 -67

⁹⁸⁶ Luís Alberto de Cuenca, "El Paso Honroso" en *Floresta española de vairia Caballería*, Madrid, 1975, PP. 51 -67

⁹⁸⁷ RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24. Cit Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume...*, Pontedeume, 1995, p. 190. Sobre o persoaxe de Diego de Samboulo, compuxo en 1903, Francisco Tattamancy o drama titulado co nome do personaxe en Cuestión, *Diego de Sambolo*.

⁹⁸⁸ F. De Paula Mellado, *Recuerdos de un viaje por Galicia en 1850*, A Coruña 1987, PP. 34 e SS.

⁹⁸⁹ RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24.

referencia a forza coa que se empuña a espada, pero ningún dos herdeiros e sucesores de Fernán Pérez, *O Boo*, gozará da súa *cordura* no uso desa forza, nin será protagonista do uso da pluma como el; ningún agás don Fernando, desenvolverá cargos de relevancia ó servizo do Rei.

Todos se cualifican de cabaleiros, mentres os segundós a veces son cualificados de *escudeiros* como Pedro Fernández, *O do Burgo*, ó que vemos nun documento asinado en Burgo de Faro, en 1425 como *escudeyro señor et teedor que he da terra e bailia de ffaro*⁹⁹⁰. Loxicamente o cualificativo de escudeiro, débese a que non foi investido cabaleiro e a pesar de ser fillo dun, Pedro Fernández IV, e irmán do titular dos estados de Andrade, Nuño, *O Mao*, ó que o Rei se refire en 1420, como *Nuño Freire Dandrade, mi vasallo*⁹⁹¹, sinal da súa pertenza ó mundo da milicia. Tamén se lles chama *omes escudeiros e paniaguados*, ós homes de armas vencellados por preito e homenaxe ó de Andrade. Polo tanto, Nuño Freire, como os seus antecesores, pertence a milicia, vive en *hábito militar* como, por outra parte tamén pertence Pedro Fernández, señor do Burgo, seu irmán, pero coa condición de escudeiro porque, non é titular dun señorío que implique o vasalaxe real coma o dos Andrade maiores, nin foi armado cabaleiro. En cambio, o fillo deste, Juan Freire si é cabaleiro porque participa no *Paso Honroso* no que so participan cabaleiros, o que quer dicir que foi investido como tal.

Polo tanto, os Andrade seguen vivindo en *hábito militar*. Incluso, se lle facemos caso ó texto do preito con Caaveiro que citábamos nos rengos anteriores, Nuño Freire participa activamente na defensa do reino como vemos reflectido na advertencia do Rei: *E non querendo el así fazer e cumprir que confiscaba todos seus ditos bienes para a Camara do dito señor Rey e lanças rrazoes e quitações que aja enos bes del dito señor Rey*⁹⁹².

Os Andrade ocuparían así, dentro da tendencia á institucionalización da nobreza, unha posición intermedia entre os grandes títulos e os fidalgos de patrimonio modesto, onde se ubican os seus vástagos segundós, algúns deles seus vasalos, e que non superan por regra xeral o grado de escudeiros, tal e como vemos reflectido nas xerarquías das provisións reais, como a que dirixe Enrique IV á Gómez Pérez das Mariñas en 1459 outorgándolle amparo, entre outros, contra Fernán Pérez, *O Mozo: A los duques, condes, marqueses, ricos omes, regidores, **caballeros**, **escuderos**, ofiiales e omes buenos de la çibdad de la Coruña...*⁹⁹³.

A gran nobreza, como os fillos de don Fernando de Antequera e os grandes nobres titulados, incorporan as súas vidas un idealismo cabaleiresco cheo de figuras imaxinarias, convertendo a

⁹⁹⁰ Ed. C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, A Coruña, 1909, doc. N° XXX, PP. 41/42.

⁹⁹¹ RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/22, papel. Tamén en Caixa 106/24)

⁹⁹² *Ibidem*

⁹⁹³ A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -62.

vida diaria nunha novela de aventuras a modo de cabaleiros andantes pero, na práctica, as súas constantes loitas polo poder, contribúen decisivamente á inseguridade xeral e á reseñorialización. Fidelidade, honra, emulación, como esencia do código cabaleiresco, cobran gran importancia pero, como actos de formalismo social ou de comportamento individual, desligándose constantemente da fidelidade ó Rei e reservando estas calidades para as relacións entre nobres e entre estes e os seus cabaleiros vasalos onde si parecen conservarse en estado latente os ideais cabaleirescos.

Os Andrade nin teñen a honra destes *grandes*, nin o volume dos seus ingresos par organizar as suntuosas festas ás que aludíamos. Aparentemente, agás os casos do citado Juan Freire, só participan dos aspectos negativos da cabalería, do abuso da forza. Po iso os seus vasalos se sublevan en masa en 1431, aproveitando o pasamento de don Fadrique e a indisposición da Corte con don Nuño, *O Mao*⁹⁹⁴, e, a pesar da derrota militar dos rebeldes, a contestación segue en 1432 e nos anos seguintes, sobre todo en Ferrol⁹⁹⁵, feitos sobre os que volveremos proximamente.

Este é o contexto no emerxe como sexto señor de Pontedeume, Fernán Pérez de Andrade *O Mozo*, titor de súa sobriña desde 1435, señor titular dos estados de Andrade desde 1442 por confirmación real⁹⁹⁶ aínda que xa exercía o poder efectivo desde 1440. Pero un ano mais tarde, en 1441, ten que afrontar a incorporación ó reguengo das súas vilas de Pontedeume, Vilalba e Ferrol cando o Rei ordena ós principais da nobreza galega que colaboren en poñer as citadas vilas baixo dominio real⁹⁹⁷, unha proba evidente de que *O Mozo*, faltou ó seu deber como membro da milicia do reino, segundo a interpretación da Corte.

Lealdades e mudanzas na época do *Mozo*.

En realidade a cuestión da lealdade non é tan sinxela como pode parecer, porque, con reis débiles como Juan II, ou sometido á unha guerra civil case constante, como Enrique IV, o Rei mais ben aparece como o xefe dunha facción nobiliaria que disputa constantemente o poder á outras faccións, entregando o goberno ó xefe de facción que resulta vencedora na última contenda que, no caso de Álvaro de Luna, expulsado do poder en tres ocasións por faccións rivais, parece estar dotado de indudables calidades como home e como gobernante, cun manifesto sentido de Estado⁹⁹⁸.

⁹⁹⁴ F. Pérez de Guzmán, *Crónica del señor Rey Don Juan segundo*, Valencia 1979, Cap. VIII, p.312

⁹⁹⁵ A.G.S, *Padroado Real*, caixa 58, doc. 25.

⁹⁹⁶ Ver Rexesto e notas *supra*

⁹⁹⁷ Ver Rexesto

⁹⁹⁸ Compárense os ingresos da Coroa e a dispoñibilidade dos mesmos no ano 1429: *Quel dicho Sr. Rey ha de haber este dicho año de 1429, en la manera que dicho es, 60.812.390 mrs. Que son todos los mrs. que así monta en las dichas gracias, mercedes e raciones e quitaciones e pagas e lievas e otros mrs. Susodichos en la manera que dicha*

Durante o reinado de Enrique IV, en cambio, gobernantes como Antonio Pacheco, aliados e/ou en loita con clans rivais da alta nobreza, en realidade son os xefes dun grupo oligárquico que busca sobre todo enriquecerse e dotarse de títulos para acrecentar o que consideran a súa *honra*, amparándose na aversión do Rei ó derramamento de sangue e na súa tendencia ó pacto en vez de a guerra. O problema agora maniféstase con mais claridade e crueza que noutras épocas, xa que unha boa parte da nobreza non pon límites á súa ambición tanto no tocante ós beneficios económicos como ó control do poder. Pouco importaba que foran reiteradamente derrotados e posta de manifesto a súa mesquindade, como recolle o cronista ó afirmar: *digo que esta lealtad yua buelta e mezclada con grandes intereses*⁹⁹⁹. Estes nobres que pregoan títulos e *honra*, dos que se mofan acedamente as cantigas populares e que son reiteradamente derrotados e posta en evidencia a súa covardía, ó día seguinte de cada derrota, estaban organizando unha nova asonada. Os Andrade son parte desa nobreza nova enxalzada pola dinastía de Trastámara, nova, voraz, violenta e con pouco escrúpulos no relativo ás lealdades. Fernán Pérez, *O Mozo*, é o sexto señor desta liñaxe, orfa desde a morte de *O Boo*, en 1397, dun *Parente Maior* de valía, e sempre a sombra doutras familias nobiliarias de maior liñaxe e patrimonio, coma a dos condes de Trastámara ata 1430. Despois desta data, o condado de Trastámara divídese, dando lugar á unha situación de equilibrio entre as grandes casas nobiliarias de Galicia o que require unha nova estratexia por parte dos cabaleiros Andrade.

Na procura da confirmación dos privilexios dos seus antepasados, *O Mozo* participa ó lado do Condestable Álvaro de Luna na guerra contra a nobreza e o príncipe Enrique, entre 1438 e 1441, pero a capitulación do Condestable, significa o triunfo da oligarquía nobiliaria e a derrota do cabaleiro, fracaso que está a piques de facerlle perder as vilas sobre as que se asentan os estados de Andrade que o Rei ordena reintegrar no reguengo¹⁰⁰⁰.

Incluso na súa volta á Galicia, acosado pola hoste do señor de Cabrera y Ribera, Pedro Álvarez Osorio, está a piques de perdela vida ou caer prisioneiro, amosándose mais que como un ardoroso guerreiro, como un hábil e escurridizo na fuxida, pois lonxe de afrontar a hoste de Osorio coa espada na man, ó parecer superiores en número segundo as súas cartas, escapa camiño de Asturias, enganando ós perseguidores, segundo el mesmo afirma: *E Yo,...ove acuerdo con algunos escuderos mios, si pelearíamos con ellos; e fue acordado que pues eran muchos e mejor saurian los pasos de la tierra e tenian acorro, que yo me salvase*¹⁰⁰¹. En cambio case tódolos do

es, 55.145005 mrs. *Ansi fincan para el Rey este año susodicho* 5. 668.382 mrs. (A.G.S, *Diversos de Castilla, Cámara*, (972 -1716), 57, f.f 25 e 27)

⁹⁹⁹ Fernán Pérez de Guzmán, “Generaciones y Semblanzas”, *Don Álvaro de Luna*, p. 94

¹⁰⁰⁰ ADA, *Sección Lemos*, C.2 -80;2 -82; 2 -83;2 -85; 2 -81; 2 -86; 2 -87; 153 -3; 85 -15. Tordesillas, 20 - VII – 1441.

¹⁰⁰¹ ADA, *Sección Lemos*, casa de Andrade, C. 85 -52

seu séquito son apresados: *E asy, Señor - quéixase Fernán Pérez - fueron tomados todos, que no dexaron tan solo uno, fasta las acémilas y moços de bestias todos prendieron*. É a estratexia triunfadora dos Trastámara, cuxo xefe e fundador da dinastía, Enrique, fora derrotado en múltiples encontros, dos que sempre fuxía con grande habilidade; pero gañou a guerra e esta parece ser a estratexia da nova nobreza, e a dos Andrade en particular.

Atopándose nunha situación similar ó *Mozo*, Gómez Pérez das Mariñas, ó que Aponte presenta como modelo de xentilhome e cabaleiro, responderá de forma airosa e cabaleiresca: *Yendo su muger Doña Theresa para Santiago con veinticinco peones y once de a cavallo, saliole al camino Alvaro Pérez de Moscoso a la ponte Abargo con çinquenta peones y catorçe o quince de a cavallo, para tomar a su hija Doña María: Desbaratolo, corrio tras el, matando e firindo en su gente, y tomandoles todo el despojo*¹⁰⁰², o que quer dicir que había cabaleiros que mantiñan o valor militar, a esencia do concepto da *honra* cabaleiresca e a levaban a cabo, alomenos en momentos determinados.

No parece, sen embargo este o caso do de Andrade que, como os seus antecesores, optan sempre pola *seguridade*, pola *estratexia da sobrevivencia* fronte a *gloria da batalla*. Este é o elemento fundamental que nos serve para argumentala existencia dunha mentalidade familiar común ós señores de Andrade, a habilidade para sobrevivir aínda a costa de perdelas formas de cabaleiros.

O fixo en reiteradas ocasión Fernán Pérez, *O Boo*, o fixeron os seus sucesores en maior ou menor número de ocasións, sempre tendo a sobrevivencia por encima dos ideais cabaleirescos, ós que, como tais, se lles supón adictos. E, como en toda derrota, soldado que fuxe pode participar na seguinte batalla con mellores resultados, como bo Andrade e seguidor das tácticas de Enrique de Trastámara, Fernán Pérez, *O Mozo*, recupera a esperanza cando Álvaro de Luna volve ó poder e lle ratifican os privilexios que o converten en VI señor de Pontedeume o 9 de xullo de 1442, sendo asinada a confirmación dos citados privilexios en Valladolid por Juan II na dita data¹⁰⁰³, o que o coloca de novo no favor real.

Pero o favor real require constancia no seu servizo e na súa lealdade, cousa que non parece acompañar ó proceder dos Andrade e, por suposto, ó *Mozo*. Nos anos inmediatamente posteriores, mais que seguir as directrices da Corte, intenta atraerse aliados, iniciándose no camiño dos pactos de solidariedade nobiliaria, selados mediante a fórmula do preito-homenaxe, tantas veces repetido neste século, na maioría das ocasións, en contra da monarquía e, case sempre rotos mais adiante.

¹⁰⁰² Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 158

¹⁰⁰³ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 84 -40. Ed. A.M.C. Galicia, *Revista Universal de este Reino*, Vol. II, números 14, Ano III (15 de xullo de 1882) e 15, ano IV, 1 de agosto de 1862.

No senso anterior, Fernán Pérez de Andrade e Pedro Álvarez Osorio, por mediación do conde de Benavente, asinan o 25 de xullo de 1443¹⁰⁰⁴ un pacto de *amistanza* que non se consolida porque Fernán Pérez muda de aliados e Pedro Álvarez, futuro conde de Lemos, convértese no principal aliado en Galicia de Juan II. Pero aínda así, o documento sérvenos para observar o permanente estado de mutuo acoso en que se atopan os cabaleiros galegos do momento: *que ninguna de las partes non será osado de tomar nin tome por si outra enmienda nin venganza de los tales fecho*¹⁰⁰⁵, o que quer dicir que efectivamente os señores do momento viven en *habito militar*, pero as mais das veces non ó servizo do Rei senón ó servizo do seus mais egoístas intereses.

Dicíamos que a *avinza* non se consolidaba porque Álvarez Osorio, ó servizo dos reis, actúa contra a política dos Andrade de feitos consumados o que enfronta ás dúas familias¹⁰⁰⁶, sobre todo en 1449 cando se forma outra liga nobiliaria que remata coa prisión do conde de Benavente agora estreito aliado de Fernán Pérez, ó que, desde a Corte, se acusa de deslealdade ó axudarlle a escapar e prestarlle axuda¹⁰⁰⁷.

Pero as cousas volven a cambiar; o Condestable está a punto de caer e as casas de Lemos e de Andrade renovan as *amistanzas* de 1443, case dez anos mais tarde, en 1452¹⁰⁰⁸, diante dos novos tempos de Enrique IV e fronte ó protagonismo de Gómez Pérez das Mariñas, estreito aliado do novo Rei e arquetipo de xentilhome, como xa dixemos, porque *era muy dispuesto, hermoso de corpo e de gesto, gentilhombre muy solto, el mayor juastador que en su tiempo hubo en Castilla. Y Probose cuando vencio en la justa a un gran alemán ...y ninguno osó con el justar, salvo Gómez Pérez que le venció*, segundo nos conta Aponte¹⁰⁰⁹.

Gómez Pérez das Mariñas defende A Coruña e Betanzos fronte ó cabaleiros que as pretendían, Andrade e Benavente¹⁰¹⁰. Por iso Fernán Pérez continúa coa súa política de castigar ós que o molestan e arrasa en varias ocasións os *estados* de don Gómez: *Y Porque Fernán Pérez, quando le corrió la tierra, llamó y llevó consigo muchos grandes señores que lo ayudasen*¹⁰¹¹, feitos que a documentación corrobora, pois en xuño de 1459, desde Arévalo, Enrique IV, empraça ó *Mozo* para que compareza diante del e responda dos actos cometidos contra ó das Mariñas, do que di que actuaba *faziendo con él guerra como sy le fisiéredes a los moros enemigos de nuestra santa*

¹⁰⁰⁴ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 -21. Copia en :R.A.H, *Colección Salazar y Castro*, M -S, FF. 86 e 88.

¹⁰⁰⁵ ADA, *Sección Lemos*, Andrade, C.85 -21.

¹⁰⁰⁶ ADA, *Sección Lemos*, C. 84 -9. Ed. E.Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, PP. 100 -102

¹⁰⁰⁷ A.D.A, *Sección Lemos*, C -2 -112. Ver Anexo e rexeito

¹⁰⁰⁸ 30 de setembro de 1452, Ferrol. ADA, *Sección Lemos, casa de Andrade*, C. 85 -29.

¹⁰⁰⁹ *Recuento*, PP. 154/155. Tamén, Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, p. 2

¹⁰¹⁰ 30, xullo 1454, Valladolid. Enrique IV asina dous documentos que confirman os poderes de Gómez Pérez das Mariñas como gobernador de Betanzos e de A Coruña. (A.D.A, *Sección Lemos*, C. 152 -6 e A.D.A, *Sección Lemos*, C. 3 -27.

¹⁰¹¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 157/158

fe, ofrecéndonos algúns resgos do señor das terras eumesas, mais propios de sanguinaria crueldade que de ardor guerreiro e moito menos de actitude cabaleiresca: *E matastes á Ruy Sordo de las Mariñas, su sobrino, regidor de la çibdad de la Coruña, al qual, después de muerto, diz que vos, el dicho Ferrando Pérez de Andrade, le cortastes una mano e la traxistes dos días en la punta de una lança, non temiendo a Dios ni a la mi justiçia*¹⁰¹².

A política de Fernán Pérez de atacar ós aliados do Rei e, polo tanto, de caer en deslealdade non remata con Gómez Pérez das Mariñas. No arcebispado de Santiago, apoia ós Moscosos na súa loita contra o arcebispo Rodrigo de Luna, aliado do Rei. En 1459, os cabaleiros Pedro Álvarez Osorio, Suero Gómez de Sotomaor, Lope Sánchez de Ulloa e Bernal Diañez de Moscoso, que segundo Aponte *era confradado de Fernán Pérez de Andrade, que le ayudaba cada año con dinero*¹⁰¹³, alíanse co conde de Trastámara contra Rodrigo de Luna, conseguindo o control da meirande parte das terras da igrexa compostelán¹⁰¹⁴ para, deseguida, afastarse do de Trastámara e axudar a entrar en Santiago ó novo bispo Alonso de Fonseca I. O concepto de lealdade é moi volátil e sempre baseado no interese porque, sen pasar moito tempo, serán estes mesmo ós que prendan á Fonseca II, mesmo nunha xaula, levándoo así ata o castelo de Vimianzo¹⁰¹⁵, unha imaxe dificilmente harmonizable coa ideal cabaleiresco, senón o relacionamos cos seus quiméricos encantamentos dos que se mofará séculos mais tarde Cervantes.

A volatilidade das lealdades substitúena polos pactos de pleito-homenaxe, de carácter non permanente, do que tampouco emana unha maior seguridade, sobre todo no contorno de Fernán Pérez, *O Mozo*. Nin sequera cos *familiares miúdos*, os que non son titulares da casa e de *estado* propio, o mesmo que cos escudeiros e demais *criados*, hai a seguridade de que van a ser fieis. O de Andrade terá serios problemas con seu irmán Rui Freire¹⁰¹⁶ e, sobre todo con Alonso de Lanzós, que abandona o seu servizo - *El que mas poco con él vivió*¹⁰¹⁷ - polo de Gómez Pérez das Mariñas¹⁰¹⁸, seu inimigo, ó que tamén abandona para combater ós dous coa Irmandade, unha sinal de inconfundible tufo de rebeldía por unha parte da baixa nobreza¹⁰¹⁹. A Irmandade é a proba de fogo da nobreza cabaleiresca e supón para ela un golpe definitivo cando a infantaría e a artillería están relativizando o valor militar da cabalería. Cando se forma a gran Irmandade, o

¹⁰¹² Arévalo 19 de xuño de 1459. ADA, *Sección Lemos*, C.262, s/n. Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, PP. 121/123

¹⁰¹³ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 174

¹⁰¹⁴ *Crónica de Enrique IV de Castilla*, 1454 -1474, Capítulo XLV. Edición crítica de María del Pilar Sánchez-Parra, Madrid, 1991, PP. 89/90)

¹⁰¹⁵ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 276

¹⁰¹⁶ A.D.A, *Sección Lemos*, C 85 -54.

¹⁰¹⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 134

¹⁰¹⁸ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 155

¹⁰¹⁹ Vasco de Ponte di que e Alonso de Lnazós e Fernán Pérez de Andrade xa eran inimigos de pais(*Ibidem*). No senso anterior ver a provisión real asinada en Atienza, o 22 de xullo de 1446. (A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -91).

señor de Andrade desaparece diante das hostes irmandiñas, ó que lle derrocaron os principias castelos *que se los tenía tomados Alonso de Lançós, un muy esforçado cavallero y del dicho Fernán Pérez muy gran enemigo*¹⁰²⁰. Cando a nobreza se repón despois dos éxitos de Soutomaior e Fonseca contra Pedro Osorio, reaparece *O Mozo* combatendo á Irmandade con outros cabaleiros no castro de Gundíán, en pleno proceso de desfeita do movemento. Neste caso Aponte si alaga a súa combatividade e valentía pero sen alardes porque non conseguen deter á Lanzós: *Y los que más bravamente lo combatían eran Gómez Pérez y Fernán Pérez, que iban delante de todos, en par con la vandera y no mirando atrás, y llegarón asta la boca del castro, asta que les derrocaron el alférez*¹⁰²¹. As loubanzas de Aponte parece que son sinceras, pero non debemos esquecer que era un *criado* do seu neto, don Fernando, porque *O Mozo*, morre antes de que seu fillo, Diego, recupere a vila de Pontedeume *que se las había entregado* (a Fonseca) *Alonso de Lanzós*¹⁰²².

Para rematar, diremos que tanto da documentación como do *Recuento* de Aponte, podemos deducir que Fernán Pérez *O Mozo*, é un cabaleiro de cuxa lealdade desconfiou case permanentemente a Coroa, que mais que un guerreiro esforzado e de gran valor no combate, é oportuno e cauto do que nunca afirma o cronista *que era franco esforçado, y gran façedor de mercedes...* como o fai con Lope Sánchez de Ulloa¹⁰²³ ou de Rui Sánchez de Moscoso que *era muy bravo y muy arriscado. Y nunca oy de mala ventura que le diesen*¹⁰²⁴. Tamén se constata unha notable diferenza entre a documentación que nos ofrece deste prócer unha visión mais descarnada, e o cronista Vasco de Aponte que nolo presenta como un gran señor mais que como un gran guerreiro ó contrario do que fai con *Pedro Madruga*. As frases laudatorias sobre o de Andrade son xenéricas e, en ningún caso concluíntes e, as veces, non sabemos se o alaga ou o denigra, como cando dice del *que de manera que Fernán Pérez no había otra tacha sino que era muy dado a las mugeres*¹⁰²⁵.

Diego de Andrade, violento pero gran cabaleiro

Sen embargo, Diego de Andrade, seu fillo, parece saírse da mediocridade xeneralizada que afecta a tódolos sucesores do *O Boo*, como o propio Aponte nos anuncia ó retratar este personaxe: *Este Diego de andrade, a la muerte de su padre, quedó por señor. Era verdadero, católico, esforçado,*

¹⁰²⁰ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 226/227.

¹⁰²¹ Vasco de Aponte., *Recuento*, PP. 159/160

¹⁰²² Vasco de Aponte., *Recuento*, PP. 227

¹⁰²³ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 198

¹⁰²⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 173

¹⁰²⁵ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 141

y *justiçiero*...¹⁰²⁶. Isto é, toda unha triloxía cabaleiresca. En vida de seu pai non se deberon entender ben pai e fillo porque o vemos como cabaleiro ó servizo do conde de Lemos, cousa que Aponte lle reprocha como se fose unha actividade menor, indigna da súa posición, ouvidando que este o primeiro paso dun aprendiz de cabaleiro segundo os modelos arquetípicos: *En que digo que escusado le fuera tomar dineros del conde de Lemos, que también los pudiera escusar como escusaba su padre, que nunca dél comió nada*¹⁰²⁷. O feito de aceptar soldo doutro señor, neste caso do conde de Lemos, indica por unha parte, unha relación difícil co seu pai, polas mesmas datas ó lado dos Moscoso contra Rodrigo de Luna, polo tanto no bando contrario ó de Lemos e, por outra, a ansia de independencia económica de seu pai¹⁰²⁸, ou a ansia de aventura na procura de gloria e a seguridade no seu oficio de cabaleiro, seguindo o modelo de Pero Niño que recorre en aventura parte de Europa e compite con éxito en múltiples torneos¹⁰²⁹.

Non ouvidemos que na mesma campaña na que Diego combate para o conde de Lemos, tamén participan Juan Freire - Non sabemos se é ó que xa vimos no *Paso Honroso* de Suero de Quiñones - e Alonso de Lanzós, que o fai como capitán, dous cabaleiros de fortuna modesta que precisan vivir do *acostamiento* doutro señor mais rico e poderoso para facerse notar¹⁰³⁰. No caso de Diego, que é o primoxénito de seu pai Fernán Pérez, *O Mozo*, non habería esa necesidade, o que explica a actitude de Aponte - escribe arredor de 1530 - no que se manifesta un total desapego das costumes cabaleirescas dominantes nos séculos precedentes, consistentes en que os mozos deben buscar gloria e fortuna na aventura cabaleiresca, como aínda pregoa coa súa vida Rodrigo de Moscoso a comezos do século XVI, o que tamén louva Aponte a propósito da súa aventura militar e morte no norde de África: De le dice Aponte: *era delgado, bien hecho y de buena estatura ... buen cvallero de ambas las illas, muy suelto de correr y saltar y tirar la barra, la lança y el dardo, tañedor de viloa y de guitarra*¹⁰³¹. Por iso dicíamos que hai diferenzas entre os titulares das grandes casas e os cabaleiros ou escudeiros modestos. Sancho de Ulloa, que participara na asemblea irmandiña de Melide, destrúe e ocupa a fortaleza de Castro Caldelas, aproveitando que os irmandiños o tiñan como aliado - *al qual dicho Sánchez de Ulloa en la dicha Hermandad resçibistes*, di a condesa viúva de Ribadavia ás autoridades irmandiñas -, deixando desposuída á a citada condesa que se laia nuns termos que denuncian a carencia de ética cabaleiresca por parte do Sancho de Ulloa, ó que acusa de *deshonrrar las viudas e los*

¹⁰²⁶ Vasco de Aponte.-*Recuento*, p. 142

¹⁰²⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 145

¹⁰²⁸ En total, no tempo que serve ó de Lemos recibe 3120 maravedís. (A.D.A, *Sección Lemos*, 85 -8.Ed. E.Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, PP.127 -157.)

¹⁰²⁹ Gutierrez Diez de Games, *El Victorial. Crónica de don Pedro Niño, conde de Buelna*. Cap.VII, p. 42.

¹⁰³⁰ A.D.A, *Sección Lemos*, 85 -8. Inserta no escrito das obrigacións do Arcebispo asinadas na Rocha Branca de Padrón o 10 de maio de 1460. Ed. E. Pardo de Guevara, *Ibid*, números 143 e 145, PP.124 -157.

¹⁰³¹ *Recuento*...., PP. 205/206.

huérfanos e su adelantado e justiçia”¹⁰³². As palabras anteriores van tamén dirixidas á Diego de Andrade, tamén presente na asemblea de Melide quen, aproveitando a ocasión, e seguindo unha reminiscente mentalidade depredadora dos Andrade, ocúpalle á citada condessa, Santa Marta de Ortigueira, segundo o documento da acusación realizada diante dos alcaldes da Irmandade¹⁰³³.

Non nos debería entón sorprenden que a mesma condessa de Ribadavia se vingue cando Diego de Andrade e o de Ulloa, fuxindo da Irmandade cara Castela, sexan retidos e aprisionados no castelo de Mucientes¹⁰³⁴, segundo nos conta unha testemuña do preito Tabera-Fonseca: *Que vido quel dicho conde don Sancho e Diego de Andrade ambos juntamente de miedo que tenían a los de la dicha hermandad se fueron para Castilla para donde hestaba el Rey e yendo para alla dize este dicho testigo que vido que la gente de la condessa de Ribadavia, señora de Mozientes, prendieron a los dichos conde don Sancho e Diego de Andrade y los tuvieron presos por tiempo y hespacio de dos años....*”¹⁰³⁵. O fragmento fala *de medo*, do mesmo medo que debían sentir tódolos señores polos seus excesos cometidos contra toda lei sobre un pobo pobre e indefenso. Na prisión de Diego e de Sancho de Ulloa, tampouco parece que houbera loita. Ou sexa, que de ardor guerreiro, nada; pero non solo Diego de Andrade, senón incluso Soutomaior - a quen tanto admira Aponte - ten que fuxir a Portugal buscar homes e armas novas, entre as que figura a artillería. Estamos entrando na Época Moderna, a artillería e a infantería relativiza o valor militar dos cabaleiros, e a cabalería non é o que era, se ben os reis seguen investindo cabaleiros e, aspectos importantes do mundo cabaleiresco, se seguen invocando, moitas veces sen base algunha, para orlar de gloria as xestas dos guerreiros e as liñaxes dos nobres, na procura do anhelo de unir a fantasía da novela coa realidade abraiante que representa o seu proceder.

Ó marxe da consideración anterior, hai cabaleiros valentes e cabaleiros covardes. Incluso, como vemos, esta propiedade non ten que ser permanente. Diego de Andrade non é covarde e, coas contradicións que queiramos, mantén aspectos dunha cabalería idealista, isto é da primixenia mentalidade cabaleiresca. Recobra Pontedeume de Fonseca II pouco despois de acadar a liberdade de man da condessa de Santa Marta, e asalta o castelo de Pontedeume: *salteola al fin una noche Diego de Andrade quando salió de la prisión, donde lo tenía preso la condessa de Santa Marta, y así bolvio a ser señor della*¹⁰³⁶, e participa - con valor e lealdade segundo Aponte - en seis batallas importantes, e outras de menor rango. En todas actuou con valentía sendo decisivo o seu concurso na batalla de Altamira contra Fonseca II, ó lado dos Moscoso, Soutomaior e

¹⁰³² A.H.N.Sección Diversos, Colección Diplomática. Serie Real. Ed. Anselmo López Carreira, *Os Irmandiños: textos, documentos e bibliografía*. Vigo, 1992, PP. 81 -84

¹⁰³³ Anselmo López Carreira, *Ibidem*, PP. 81 -84

¹⁰³⁴ A.D.A,Sección Lemos, Andrade, C.84.36.

¹⁰³⁵ A Rodríguez González, *Las fortalezas de la mitra compostelana y los irmandiños...*, p. 478

¹⁰³⁶ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 226/227.

Mariñas, facéndolle fuxir ó xefe das forzas arcebispaís, Luís de Acevedo, seu cuñado, quen deixou solo ó seu alférez, ó capitán Álvaro Sánchez, salvado por Diego de Andrade pola súa heroica resistencia na defensa do pendón: *y lo mataran de todo punto si no fuera el señor Diego de Andrade que se lo sacó de las manos, porque no quería largar el pendón. Y llevolo a su tienda y lo hiço curar y lo trajo a Puente Ume, y sobre su fe dejolo venir a Santiago. Y porque bolvió al tiempo que prometió, soltolo sin rescate y ymbiolo para su casa libre y quito...*¹⁰³⁷, actos estes dignos dos mellores argumentos dun relato cabaleiresco.

Don Diego amósase como un guerreiro valente con aspectos de campión de cabalería, como cando socorre á seu aliado o conde de Lemos en Samarugo: *“...el conde de Lemos no sabía de sí, asta que llegó Diego de Andrade con çiento veinte de a cavallo y muchos peones; y esforçándose le dijo que no hubiese miedo...”*¹⁰³⁸. Iso si, a campaña á que aludimos, enmárcase dentro do contexto de control do territorio iniciado polos Reis Católicos en contra dos propios aliados e parentes do de Andrade.

Pero, aínda así, de tódolos Andrade, Diego é o único no que se manifesta con claridade o ardor militar, a alma cabaleiresca, amosándoa para recobrar prazas perdidas e/ou para conquistar prazas novas, tamén é o único onde se reconece e se premia o valor do contrario, valores que se dilúen no contexto das dependencias políticas, sendo así que, decido partidario da raíña Sabela, participa co gobernador de Galicia nas campañas contra Pedro Pardo de Cela e contra Fernán Ares de Saavedra, xenro do Mariscal, leal á este ata a extenuación: *Vinole çercar el governador Diego López de Haro un año poco mas o menos. Y porque le secó el pozo de agua, hinchose de agua lloediza, y pudriose toda; de manera que todos adolesçieron y la señora falleçio de dentro.* Pero aínda aquí, Diego de Andrade se manifesta cabaleiroso coa parte recibida do éxito dunha batalla: *Y Diego de Andrade luego le dio su parte y lo remedio*¹⁰³⁹. Tamén participa don Diego, ó dicir de Aponte a desgusto, como xa reflectimos noutro lado, contra seu amigo Pedro Álvarez de Soutomaior, conde de Camiña, polo que non é moi activo, tan pouco, que o intentan prender con Suero Gómez, o Mariscal e Lope Sánchez de Ulloa, conde de Altamira, convidándoos a xantar¹⁰⁴⁰ o que nos amosa a situación de dependencia con respecto ós reis das principais figuras da nobreza galega do momento.

A realidade é complicada e as lealdades, a veces, son contraditorias. Vasco de Aponte, resumirá o resultado das expedicións de Fonseca contra Pedro Madruga nunha frase, xa repetida neste

¹⁰³⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 186

¹⁰³⁸ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 170

¹⁰³⁹ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 123/124

¹⁰⁴⁰ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. . 123/124 e 231/232

traballo, coa que, ó mesmo tempo, amosa a súa admiración por este; y *todos se fueron del cerco sacando poca honra*¹⁰⁴¹, isto é, con fracaso.

Tamén se pode ver coma outra mostra do carácter cabaleiresco de Diego de Andrade a defensa de A Coruña fronte ó conde de Benavente ó que lla dera o rei Fernando no contexto da guerra con Portugal, e que agora defende don Diego, en nome do Rei. Convertido en *capitán valedor* da cidade...*estando contra él setecientas lanças, a todos los corrió y quedó con su honra*¹⁰⁴² sendo esta. Segundo Vasco de Aponte, para elo, “*escribio al Rey como haria (y) fuele respondido que la defendiese*”¹⁰⁴³, de maneira que valentía e lealdade neste caso van parellas, aínda que, como xa comentamos, os reis deseguida sospeitan que pretendía algo mais que defendela. É outro momento glorioso para o señor de Pontedeume, tanto desde o punto de vista nobiliario como cabaleiresco, como se amosa no acordo co concello de A Coruña en febreiro 1477, un verdadeiro manifesto cabaleiresco: *Como caballero fijodalgo.... prometio que pornia su persona e fidalgos de su casa, tierra e vasallos para defender esta çibdad.... de todo resgo e peligro para que non sea apartada de la Corona de Castilla e de la defender con todo su poder*¹⁰⁴⁴.

A defensa de A Coruña, amósanos a un Diego de Andrade, valente e cabaleiroso ó servizo da comunidade en comunión aparente coa mentalidade cabaleiresca idealista. Pero, como xa dixemos reiteradas veces, as cousas sempre teñen explicación. Os Andrade ansían controlar Betanzos e A Coruña, onde Diego é rexedor¹⁰⁴⁵, e ven como unha ameaza contra os seus dominios e influencias a posible presenza dos condes de Benavente na cidade¹⁰⁴⁶; de aquí a paixón con que defende a cidade, que efectivamente existe.

O interese do de Andrade na defensa de A Coruña, non lle pasa desapercibido ó rei don Fernando que, intelixente diplomático, xoga con Pimentel e con Andrade; ó primeiro dóalle en reiteradas veces a Coruña, o segundo instígaos á que a defenda; pero unha vez superada a situación de perigo, a presenza do de Andrade resúltalle problemática e, fel a súa política de cal e area, agrádécelle os servizos prestados á don Diego asegurándolle *que no dará la tenencia de la dicha fortaleza a ningún enemigo vuestro e que la persona que la hobiere de tener por mi agora e*

¹⁰⁴¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 107

¹⁰⁴² Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 149

¹⁰⁴³ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 469.

¹⁰⁴⁴ A.M.C, *provisións*, nº 73.

¹⁰⁴⁵ ADA, *Sección Lemos*, Caixas. 84 -4; 85 -39 e 3 - 105. p. 53. Ver anexo II

¹⁰⁴⁶ Aínda o 27 -V -1479, ten lugar un pacto entre Diego de Andrade e Fonseca, *por el bien e paçificación deste Reyno de Galicia* (A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 85 - 42) contra o expansionismo do Conde de Benavente que acaba de pactar co de Soutomaior (A H N, *casa de Osuna*, 417, 26 -6).

*de aquí adelante mandaré que mire por vos e por vuestra honra e casa e por los vuestros por servidores especiales míos....*¹⁰⁴⁷. Incluso chegan a nomealo *Capitán Real* de A Coruña¹⁰⁴⁸.

Pero, xa entes destes agradecementos e seguindo a maquiavélica política do Rei Fernando, esíxelle ó señor de Pontedeume que entregue a fortaleza de A Coruña e Fernando Maçuelo e o correximento a seu irmán Pedro: *Por ende yo vos mando e ruego entregueys la dicha fortaleza a los dichos Fernando e Pedro de Maçuelos e deys orden como sean resçibidos al dicho oficio*¹⁰⁴⁹.

Os receos da coroa con respecto a don Diego iranse facendo mais evidentes debido ás actuacións deste que segue a consolidar posicións, selando con A Coruña un pacto de concordia e irmandade o 18 de xuño de 1478¹⁰⁵⁰ polo que, ó ano seguinte, a raíña Sabela sácalle o título de Capitán da cidade, que ostentaba desde 1477¹⁰⁵¹.

Os reis deberon tomar nota da inconsistencia da fidelidade do de Andrade, de maneira que nos anos vindeiros, o de Andrade recibe algúns agravios deles, nunca relativos ó seu patrimonio que seguen consolidando e engrandecendo. Neste senso, o 27 de febreiro de 1483, o Rei Fernando, desde Astorga; comunica a Diego de Andrade, que non necesita a xente armada que lle ofrece e que vaia á Corte solo, sen xente armada: *sino que vos ahorrando que luego vos vengays*¹⁰⁵², ambigua linguaxe que pode entenderse como unha desconfianza do poder militar do de Andrade. Corroboraría esta idea o feito de que, don Diego é un dos cabaleiros galegos obrigados a ir a Castela polos Reis Católicos segundo cita xa axuntada de Aponte¹⁰⁵³.

As contradicións abundan entre a nobreza, incluso desde os seus prantexamentos ideolóxicos, xa que os intereses privan por encima do valor do guerreiro e tamén das súas lealdades, como deixou dito Pérez de Guzmán, un dos apoloxistas da gran nobreza, a veces con anotacións críticas sobre esta que xa citamos¹⁰⁵⁴. Incluso ó modelo de cabaleiros, Pero Niño, que pregoaba a súa lealdade ó Rei por encima de toda dúbida, silencia o feito de que fora desterrado por Juan II, por

¹⁰⁴⁷ 20 de agosto de 1477, Medina del Campo. (A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*. C. 3 -106). Posteriormente, o 25 de novembro de 1477, desde Sevilla, Os Reis Católicos, agradecen á Diego de Andrade a defensa de A Coruña. (A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C.85 -39). Incluso en 1478, (setembro, 18, Sevilla.), os reis vense na obriga de insistir en que A Coruña permanecerá no reguengo. Real cédula dos RR.CC. pola que prometen manter a cidade de A Coruña dentro dos territorios de reguengo (A.M.C, *reais cédulas*, nº 336).

¹⁰⁴⁸ 20 de agosto de 1477, Medina del Campo. ADA, *Sección Lemos*, C. 85 -40.

¹⁰⁴⁹ 15 de xullo de 1477 comunica a cidade a chegada dos dous cargos, (A.M.C, *reais cédulas*, nº 334). Posteriormente o 8 de agosto do mesmo ano, ordénalle a Diego de Andrade que entregue a fortaleza da cidade á Pedro Maçuelos como correxedor. (A.M.C, *reais cédulas*, nº 332 e 333)

¹⁰⁵⁰ A.M.C, *Concordias*, número, 304, papel, 7 folios

¹⁰⁵¹ A.M.C, *reais cédulas*, nº 340

¹⁰⁵² ADA, *Sección Lemos*, C.3 -111.

¹⁰⁵³ Vasco de Aponte, *Recuento*, p.201

¹⁰⁵⁴ Fernán Pérez de Guzmán, “Generaciones y Semblanzas”, *Don Álvaro de Luna*, p. 94

participar nunha das asonadas contra o seu goberno¹⁰⁵⁵. E, por suposto, esas contradicións, tamén afectan a Diego de Andrade.

Noutros aspectos, Diego de Andrade amósase plenamente afín á mentalidade familiar dos Andrade, a pesar de que, como nalgúns pasaxes de Aponte, don Diego se manifeste plenamente identificado coa cabalería: *Y luego en este tiempo (arredor de 1475) Sancho Sánchez de Ulloa híjose conde de Monterrey, y Lope Sánchez de Moscoso, su sobrino, conde de Altamira, y Pedro Álvarez de Sotomayor, Conde de Camiña, y dijeron a Diego de Andrade que se hiciese conde, y no quiso, diciendo **que mas quería se gran cavallero** que no pequeño conde, quanto más que ser conde de lo suyo*¹⁰⁵⁶.

Non hai dúbida de que no seu percorrer vital da mostras de apego ós valores inherentes á cabalería a pesar da brutalidade que amosa, como veremos, ó impor un réxime de explotación abusivo sobre os seus vasalos, vilegos, campesiños, e mesmo fidalgos. Por outra parte, no tema da lealdade, é un dos aspectos onde harmoniza á lealdade ó Rei coa solidariedade nobiliaria expresada en numerosos pactos de pleito-homenaxe cos seus pares¹⁰⁵⁷, case sempre contraditorios coa lealdade citada, o que lle ocasiona as dificultades xa aludidas cos reis e problemas cos seus pares. Do que non cabe a menor dúbida é de que este Andrade amosa algúns resgos diferenciados dos seus parentes a Andrade, sobre todo, o aprecio pola valentía no combate tanto na súa persoa como nos opoñentes. No resto, a súa vida segue os patróns da mentalidade familiar, con innumerables contradicións tanto no tema de lealdades, como incluso no rexeitamento do combate cando este se amosa desigual e, en todo caso, é un dos señores Andrade mais violentos no trato cos seus vasalos e coas vilas de reguengo, coma Betanzos onde tiña grandes intereses, asuntos sobre os que volveremos.

O conde don Fernando e o peso da tradición familiar

Non parece seguir a súa liña de actuación o seu fillo don Fernando, educado na Corte, como xa dixemos, e presente na milicia real desde moi novo. A súa actuación vital concorda mais ben cun funcionario da Carona que cun cabaleiro na procura de fortuna, en parte porque a fortuna material do último Andrade, é superior á dos seus antepasados, e en parte, porque a fortaleza da Monarquía impide a existencia daquel tipo de cabaleiros. Xa aludimos ás distintas fases e tarefas que o primeiro conde de Vilalba desenvolve ó servizo dos reis, tanto as de tipo militar como as de tipo administrativo ou diplomático. Agora imos tratar aínda que moi brevemente, os dous

¹⁰⁵⁵ Fernán Pérez de Guzmán, “Generaciones y Semblanzas”, *Juan II*, p. 89

¹⁰⁵⁶ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 190

¹⁰⁵⁷ Lugo, 17 de outubro de 1477. A.D.A., *Sección Lemos*. C. 84 -27.

aspectos que vimos estudando neste apartado; o valor no uso das armas, a lealdade e o seu concepto de cabaleiro, sen ouvidar nunca que este personaxe vive nunha época de cambio.

En canto a fortaleza e valor no combate, parece reflectir dous comportamentos contrapostos. Se ben parece que o seu comportamento na batalla de Seminara, cuxa vitoria lle permite incorporar 18 bandeiras ó seu escudo¹⁰⁵⁸, non deixa lugar a dúbidas, incluso tendo en conta que Zurita da a entender que o peso da batalla recaeu en capitáns experimentados como don Hugo e don Juan de Cardona, a pesar do que sentían polo seu comandante, *que sujetarse a la obediencia de don Hernando que era caballero mozo y de no mucha experiencia, lo debiera excusar*¹⁰⁵⁹. De tódolos xeitos o seu valor no combate acreditase incluso despois de Seminara¹⁰⁶⁰. Pero o ardor militar vai desaparecendo, posiblemente por resentimento ó verse postergado diante de Gonzalo Fernández de Córdoba. Zurita ofrécenos neste senso algúns parágrafos moi significativos: *Esto sucedió así: que al mismo tiempo que se tomo San German, escribio el Gran Capitan a don Hernando de Andrada que con su gente que tenia en Calabria se fuese sobre el condado de Capacho; y por haberse desmandado muchos soldados... no pudo tan presto ir a ejecutarlo y se dio lugar a que los contrarios se rehiciesen de alguna gente*¹⁰⁶¹. Pero é mais, segundo Zurita, a compañía de Andrade, por momentos, convértese en desertora -*Y entre ellos se salio el alférez de don Hernando de Andrada con sus banderas y con tanta gente de aquella campaña que aquella noche que le cupo la guarda no tuvo en ella sino seis hombres de armas*-¹⁰⁶². O propio Fernando négase a cumprir as ordes do Gran Capitán antes da batalla de Garellano: *Y tenía deliberado que fuese allá don Hernando de Andrada con doscientos hombres de armas; y porque se excuso de ir a esta empresa...*¹⁰⁶³. O anterior recórdanos moitos pasaxes da vida dos seus antepasados, participantes entusiastas nas campañas dos reis cando son recompensados, e receosos, incluso desleais ou covardes, cando as cousas non transcorren polos camiños que esperaban

Volto á Península aínda en plena guerra cos franceses, abandona en Italia á súa capitanía¹⁰⁶⁴. Por estas datas retoma a conducía do seu avó, *O Mozo*, e practica a intriga política cos reis Felipe e

¹⁰⁵⁸ Na batalla de Seminara, a batalla da súa vida, tódolos capitáns franceses de Aubigny caen prisioneiros. Ten lugar o Venres 21 -IV -1503, cando Fernando de Andrade, ten 26 anos. (Jerónimo Zurita, *Historia del Rey don Hernando el Católico*, T.III, Lib V, PP.284 -285).

¹⁰⁵⁹ J. Zurita, *Historia del Rey don Hernando el Católico*, (T. 3, Lib. V), p. 105

¹⁰⁶⁰ En Novembro/Decembro de 1503, con Diego de Mendoza, don Fernando deféndese con 300 homes de armas e seis mil infantas. A fins de Decembro, comezos de xaneiro, participa na toma de Gaeta e entra en Nápoles co Gran Capitán. (J.García Oro, *Don Fernando de Anadrade, Conde de Villalba*, Santiago, 1994, p.). 81

¹⁰⁶¹ Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, (T.III, Libro V), p.222), p.98)

¹⁰⁶² J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, T.III, Libro V, p.222)

¹⁰⁶³ Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, (T.III, Libro V), p.222), p.237)

¹⁰⁶⁴ L.I Serrano y Pineda, *Correspondencia de los RR.CC con el Gran Capitán durante las campañas de Italia*, R.A.B.M 29(1913 -II), p 284.

Juana que lle traerán tantos problemas xa que, retomada de novo a rexencia, *O Católico* retíralle o control da artillería de A Coruña¹⁰⁶⁵ ó que parece que se resiste, así como outras mercés concedidas polo Rei falecido: *y quitabase por esta revocación... a don Hernando de Andrada gran parte de las alcabalas de su tierra y de los juros que tenía en Galicia*¹⁰⁶⁶. O rei Fernando terá que reiterar a ordes citadas, ademais de disolver a súa capitanía en 1507 que, ó mando dun tenente, vagaba sen control: *El dicho Don Fernando de Andrade no es mi capitán ni la dicha gente que asy dize que esta en su capitania no son de mis guardas*¹⁰⁶⁷.

Son épocas de franca rebeldía do noso protagonista que se nega a aceptar a asistencia de Sevilla porque supón abandonar a base do seu poder, Galicia. Mentres, na Corte, o consideran rebelde, e, xunto co conde de Lemos conspirador, como recolle Zurita: *Y que prevaleciesen en aquella tierrsa todos los que eran habidos por sus servidores; y tratase de dar forma como saliensen de ella el conde de Lemos y don Hernando de Andrada por tenerlos ospechosos de su servicio, so color de proveerlos con cargos o con tenerlos en su corte*. E engade o cronista aragonés: *Y para tener mas seguro lo de aquel reino, procuraba el Rey ...que el conde don Hernando de Andrada saliese de Galicia*¹⁰⁶⁸. Non resulta entón sorprendente que o rei Católico secuéstalles á Lemos e Andrade varias fortalezas en, en 1509: *E esta misma razón se mando al conde don Hernando de Andrada que intervenia en los mismos negocios, que entregara las fortalezas de Andrade y Villalba y las puso en poder de Alonso de Carvajal*, unha proba da subordinación da nobreza ó estado monárquico¹⁰⁶⁹. É o peso da tradición familiar dos Andrade a que parece pesar no comportamento de don Fernando que se manifesta submisivo colaborador cando as cosas son favorables ás súas ambicións, para tornarse receoso, intrigante e incluso rebelde cando non parecen favorecelo.

Sen embargo, por estas datas, despois do xuramento de don Carlos como príncipe herdeiro, que o rei Católico, en 1510, esixe a tódolos nobres do reino, consegue refacer a súa relación con Fernando, *O Católico*. Así, por estas datas, o señor de Pontedeume volve aparecer enrolado na milicia real¹⁰⁷⁰ en campañas que non se realizan pero que nos indica a relación de servizo activo do noso protagonista. Falecido o rei Fernando, volven a concederlle unha nova capitanía¹⁰⁷¹, que,

¹⁰⁶⁵ Provisión Real de Burgos do 28 -XI- 1507. (A.G.S,rgs, X -1507, f. 8)

¹⁰⁶⁶ J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico: de las Empresas y Ligas de Italia*, IV, Libro VII, p. 1555)

¹⁰⁶⁷ Provisións reais de Palencia, 21-III-1507 (A.G.S,rgs,III -1507, f 20 a 45), de Magoz do 21 -V -1507 (A.G.S,rgs, 1507, f 7) e de Burgos do 7 -XI -1507. (A.G.S, rgs, XI -1507, f. 15)

¹⁰⁶⁸ J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, Libro VIII-10, IV, PP..271 e 317

¹⁰⁶⁹ J Zurita, *Historia del rey Don Hernando el Católico*, Libro VIII- 45, IV, p.424)

¹⁰⁷⁰ J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, PP. 98 e 99

¹⁰⁷¹ Carta do Cardeal Cisneros á Diego López de Ayala, na Corte do Príncipe Carlos, desde Madrid, 3 -IX -1516 (J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 107)

unha vez mais, volve deixar a cargo de un tenente, xerando todo tipo de problemas¹⁰⁷². Continuando co seu servizo como militar, foi nomeado en 1517 Capitán Xeral para o asunto do priorado de San Juan, no que nos amosa unha mentalidade - moi acorde coa súa tradición familiar - pouco comprensible cos inimigos ós que pretendía castigar duramente porque eran inimigos seus: *me parece que el que no quiere hazer lo que le cunple por bien que despues de que no puede hazer otra cosa que no gelo deven agradecer...*¹⁰⁷³.

Pero a culminación da traxectoria militar de don Fernando prodúcese entre 1520 que comanda a armada na que o rei Carlos I se traslada ós Países Baixos para ser elixido Emperador e 1522 que, por orden do Emperador, comanda a flota que leva á Adriano VI a Italia¹⁰⁷⁴. É a culminación de todo cabaleiro cristián; servir ó Emperador e ó Papa, as dúas autoridades da *Cristianitas medieval*. Tamén é a culminación da súa liñaxe que tivo que afrontar un longo percorrido desde as humildes posicións do primeiro *miles* Andrade, don Bermudo Fortúnez.

Claro que o de Andrade nunca tivo en gran honra estes servizos xa que, unha e outra vez o que reivindica é a compensación económica¹⁰⁷⁵. A *honra* é diñeiro, por iso insiste en cobrar os servizos prestados arredor de 1530 en que segue vencellado ó servizo real,... *pues esta reside a vuestro servijio, pues este no es como otros acostamientos para que haya de suspender, sino maravedis de por vida y situados...*¹⁰⁷⁶. Isto é, don Fernando *vive en habito militar* ó servizo da Carona, de xeito permanente, por nacemento e por oficio, o que lle dá dereito a unha remuneración monetaria. O cambio con respecto a épocas pasadas é que o diñeiro substitúe á *honra* nas prioridades reivindicativas, ademais de que os reis agora son incontestables.

Acaso por iso non dubida en cometer perxurio asegurando que non coñece ou non se acorda do paradiro e contidos das disposicións testamentarias de Lope de Ulloa e do sucesor deste nos seus estados, Sancho Sánchez, seu sogro, alegando que ten idea de velos pero que os considera falsos cando incluso el mesmo os intentara autenticar¹⁰⁷⁷; todo elo por reter no patrimonio do seu morgado os bens de Zúñiga e Ulloa. A Don Fernando, non lle importa que o sometan a arresto domiciliario nin ser ameazado de excomuñón por non presentar os documentos que lle piden¹⁰⁷⁸. Dante da posibilidade de perder parte do patrimonio, incluso non lle importa poñer en dúbida a honra da súa muller dona Francisca - supoñemos que inducida polo seu home - cando

¹⁰⁷² Provisións Reais de Madrid do 12 -V -1517 (A.G.S, rgs, V -1517, f.1) e de Ávila do 16- IV -1519. (A.G.S, rgs, IV -1519)

¹⁰⁷³ Carta de Fernando de Andrade a Cisneros. Yepes, 3 -VII -1517. (A.G.S, Estado, leg. 4, f 31).

¹⁰⁷⁴ Cédula Real, Santander, 20 VII -1522. (A.G.S, Cámara, Lib 58, f. 155 r.)

¹⁰⁷⁵ Cédulas reais asinadas en de Bruxelas do 29 -I -1517. (A.G.S, Cámara, Lib 36, f 82 r) e do 18 -VIII -1520. (A.G.S, Ccámara- memoriales, 137 -371).

¹⁰⁷⁶ A.G.S, Cámara, Memoriales, 137 -372.

¹⁰⁷⁷ AH Salazar, M -140, f. 1973 -200 r.

¹⁰⁷⁸ J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p .182

esta renega do seu fillo don Alonso, afirmando que era ilexítimo¹⁰⁷⁹, o que incluía a humillación da súa propia muller á que, pola súa parte, xa denigrara dabondo a parte contraria, da que dicían a través das testemuñas, que era irascible, maledicente e afeccionada ó xogo de naipes con diñeiro¹⁰⁸⁰. Queda entón claro, por si houbera algunha dúbida que *honra* é diñeiro, polo tanto falando propiamente deste tipo de proceder da nobreza do momento, mais propiamente deberíamos referirnos a unha ideoloxía de clase que á unha mentalidade cabaleiresca, esta agora desprovista de todo contido ético nos aspectos que aínda se pregoan.

O concepto de honra, referida ó poder e ó patrimonio, xeneralízase ó longo do século XV, enlaza a mentalidade de don Fernando coa dos seus antepasados, unidos todos nunha verdadeira ideoloxía de clase que busca no poder a forma de incrementar os seus recursos, conservando aspectos da mentalidade cabaleiresca, convertidos en meros artificios ornamentais da clase triunfadora, a nobreza .

Así se explican os continuos ofrecementos de don Fernando para participar nas campañas dos reis e, a insistencia en propoñer plans de actuación ós gobernantes, xa sexan estes referentes a defensa do litoral, á explotación de recursos pesqueiros ou do comercio con América. Pero, cando esta proximidade está lonxe, recorre á intriga, aliándose co inimigos do poder como fai en 1505 buscando a privanza co rei Felipe e mais tarde intrigando ó lado do conde de Lemos na corte de Maximiliano de Austria onde se criaba o futuro Carlos I.

En momentos especiais a rebelión, a deslealdade, incluso a traizón militar, son medios de buscar novas mercés. Neste senso amosan resgos renacentistas, mais claro no conde de Vilalba, pero tamén nos Andrade anteriores, resgos coincidentes co novo curso das formulacións das mentalidades onde a ideoloxía nobiliaria solapa o ideal cabaleiresco do que só quedan as fórmulas fantásticas da novelas deste xénero con moi poucos exemplos paradigmáticos, que si existían no século XIV e, en menor grao, no século seguinte.

Por outra parte, se examinamos as 75 cláusulas do testamento de don Fernando amósanse características novas non vistas nos seus devanceiros¹⁰⁸¹. O citado documento, mais que impronta medieval, que formalmente aínda conserva, parece un balance dunha empresa mercantil, no que fai continuas referencias o diñeiro que deixa, ós lugares, persoas e institucións que o gardan, así como á ubicación dos documentos xustificativos; fai múltiples alusións á *Libro de Acostamientos, ynventario* (7 veces), ó *cofre de mi cámara, libros de quenta*, amén doutras

¹⁰⁷⁹ R.A.H. AH Salazar, M -48, f. 62 v -63 v.

¹⁰⁸⁰ O di Gómez Prego, que lle facía de escribano e que fora criado na casa. (Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas*, p. 91

¹⁰⁸¹ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8.Copia Ed. J. García Oro, "Testamento y Codicilos de Don Fernando de Andrade", Santiago, 1995,p. 20. Addenda á *Don Fernando de Andrade, Conde de Vilalba*.

referidas á banqueiros, prestameiros, débedas propias e alleas etc., o que nos fala dun labor de arquivo, de inventario e dunha administración dos recursos feita en base a criterios mercantilistas, onde se contabiliza todo, e a súa relación xurídica de cara ós herdeiros o á xustiza

Algo lóxico, por outra parte, nun home que participara en actividade de tipo mercantil - que non foran alleas tampouco á algúns dos seus antecesores Andrade -, como parece desprenderse da liberación do seu escravo Manuel: *que sea libre esento para syenpre jamás e señor de su persona, después de mis días*, algo que resultaría difícil de comprender se don Fernando non se dedicara, como si o fixo, á actividades deste tipo, incluso, como xa se dixo, participara nos negocios derivados do Descubrimento. Estamos entón diante dun home que vive nunha época de transición, cunha mentalidade que, recollendo as teimas do compoñente familiar, amosa resgos especiais, froito do seu tempo e da súa propia experiencia.

¿Qué queda entón en Don Fernando do vello ideal da cabalería? En primeiro lugar a súa concepción xerárquica da sociedade no senso dos modelos cabaleiresco do século XV na que os postos directrices pertencen ós nobres e cabaleiros, como vemos reflectido na Asemblea de Melide de 1520: *Lo que se ha acordado y asentado por los señores y caballeros deste reyno de Galicia que en el tienen parte e vasallos e con sus poderes de los que no se pudiendo hallar presentes...*¹⁰⁸². En segundo lugar, se ben dunha forma moi lonxana ós modelos cabaleiresco, o uso da forza para solventar problemas, incluso persoais como os que o conde de Vilalba ten con seu cuñado Rodrigo de Moscoso: *Y quisiérase pomer con el conde Don Fernando de Andrade en melloría, que era su cuñado. Ensañóse el conde Don Fernando y ymbiole a deçir, que lo hiçiese por armas...*¹⁰⁸³. En terceiro lugar o gusto polas festas de corte cabaleiresco como as que organizaba para súa dona: *por hazer plazer hazía delante Della justas e torneos e juegos de cañas...*¹⁰⁸⁴; finalmente, o gusto pola caza e a preocupación polo apoio a obras relixiosas e suntuarias, aspectos recorrentes na súa estirpe e ós que imos aludir no último capítulo.

¹⁰⁸² A.G.S, *Patronato Real*, 4 -1 Ed. J. García Oro, Don Fernando de Andrade, PP. 325 -328. Cit. Antonio López Ferreiro, *Historia de la Santa A.M de Santiago*, Santiago, 1983(1905), p p.31/32

¹⁰⁸³ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 205/206

¹⁰⁸⁴ C. Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas*, p. 91

2.3.-A quebra do equilibrio feudal: mentalidade señorial *versus* mentalidade “popular”.

Ó longo da Baixa Idade Media os desequilibrios e as situacións de conflito foron un fenómeno recorrente dentro da dinámica de acción reacción que caracteriza o devenir das sociedades. Pero se ben estas situacións frecuentes de conflito son parte esencial da citada época, estes eran corrixidos pola acción do Rei ou polas institucións encargadas da impartir xustiza, normalmente polos titulares dos condados, das institucións eclesiásticas ou nobres propietarios de señoríos dotados de xurisdición propia, moi poucos ata fins do século XIV. Agás no mundo urbano os desequilibrios solo en ocasións deveñen en situacións de revolta¹⁰⁸⁵ xa que privilexiados e non privilexiados, señores e vasalos, asumían os sistema coas súas contradicións. O delito iba seguido do castigo correspondente, dando lugar a unha situación de precario equilibrio que se volvía a quebrar cando algúns dos sectores sociais sobrepasaba os seus límites, ocasionando novos contextos nos que violencia e represión ían unidas como pratos dunha mesma balanza, orixinando un certo consenso social entre as distintas forzas feudais arredor da idea da trifuncionalidade na que cada grupo, cumpría unha determinada función. Loxicamente iso require que os distintos compoñentes sociais cumplan o seu cometido, incluída a monarquía.

Pero, desde a segunda metade do século XIV, coincidindo coa guerra civil castelá e co ascenso social da nobreza dos cabaleiros en Galicia, entre eles os de Andrade, e en xeral en toda a Coroa, a forza e a violencia substitúen ó consenso como forma de solución dos conflitos, mentres a autoridade monárquica, cada vez se identifica mais cos intereses da nobreza ou, simplemente, o seu estado de prostración lle impide calquera actuación desde a súa lonxana corte¹⁰⁸⁶.

Este contexto vense xestando desde finais do século XIII, pola debilidade dos monarcas, nenos e/ou de curtos reinados ou, simplemente, débiles e negados para as tarefas de goberno. Se lle votamos unha ollada ós reis de Castela desde a morte de Alfonso X, a media dos seus reinados efectivos, excluindo as minorías de idade, é de 16 anos. Pero, ademais dos 9 reinados contabilizados, catro empezaron a reinar de moi nenos e, algúns deles, como Juan II foron incapaces de impoñer criterio algún nas tarefas de goberno, mostrándose mais como o xefe dunha das facción en conflito que o árbitro delas. No caso de Enrique IV, que amosa certa preocupación pola defensa das cidades e do reguengo e pola tendencia ó pacto, mais que pola imposición da forza, a actitude egoísta e falta de escrúpulos da nobreza, impídelle realizar proxecto algún, xa

¹⁰⁸⁵ É o que acontece na Terra de Santiago cando Alfonso X toma baixo a súa protección ós concellos próximos, tomando unha serei de iniciativas contra *ladrones et roubadores et malhechores en los cominos alrededor de Santiago*(Cit. Carlos Barros, *A mentalidade Xusticeira dos Irmandiños*, p. 33)

¹⁰⁸⁶ Entre 1372 e 1486, ningún rei pisa Galicia.

que durante unha boa parte do seu reinado, ten que afrontar unha longa e destrutiva guerra civil pola sucesión do reino. En realidade esta é unha situación repetida desde o pasamento de Alfonso X, case a finais do século XIII

Durante a segunda metade do século XIII e nos dous primeiros terzos do XIV, a monarquía, a pesar das dificultades cumpre o papel de árbitro, tendendo pontes cara as novas formas de organización dos concellos ós que dotan de privilexios e inmunidades que propician en Castela e en Galicia un claro florecemento dunha nova economía baseada no comercio e na transformación das materias primas.

Desde Baiona á Ribadeo, industriosas vilas e cidades inverten o equilibrio dunha economía tradicional cuxo peso recaía na produción agraria do interior, controlada polos estamentos privilexiados que ven agora ameazado o seu predomino social. A crise económica e demográfica do terzo central do século XIV coa conseguinte perda de poder adquisitivo da nobreza, acentúa esa sensación de perda de poder económico por parte dos privilexiados, sobre todo nobres.

O novo contexto xenera na nobreza un sentimento de entre desprezo e aversión - paralelo ó auxe do antisemitismo - contra os novos oficios urbanos, principalmente comerciantes ós que acusan de moitos males sociais, como Rodrigo Sánchez de Arévalo na súa *Suma de la Política: Mercenarios e mercatorios e aquisiteros de riquezas, los cuales no disponen de virtud, e aún comunmente las tales personas...facen sediciones e coligancias contra el principado e levantan e bollecen los pueblos contra los señores*. No mesmo senso, Frei Íñigo de Mendoza faise eco do sentimento dos estamentos privilexiados contra a burguesía ó afirmar: *Así dicen los señores,/ labradores y oficiales ./ que tienen los mercaderes / intolerables errores / dignos de robos y males*¹⁰⁸⁷. Por iso, por unha parte, a nobreza territorial e a nobreza intermedia dos cabaleiros intentan someter os habitantes destas comunidades dotadas de institucións propias, e impoñerlles, nunha interpretación resgada dos postulados da trifuncionalidade, ó imperio do seus desexos como *bellatores*, convertendo a súa función de *defensores* nunha fonte de recursos económicos, ó mesmo tempo que presionan sobre o reguengo como unha apreciada fonte de recursos.

Estes obxectivos solo os poden acadar mediante a violencia que o estamento nobiliario monopoliza, a pesar dos esforzos da monarquía por intentar institucionalizar en forma de dispositivo político, aqueles aspectos relacionados coa función nobiliaria que caracterizan a mentalidade cabaleiresca, vixentes en Europa e divulgados en forma literaria, incluso codificados en leis como *As Partidas*.

¹⁰⁸⁷ Carlos Blanco Aguinaga, *Historia Social de la Literatura Española*, I, p.158

A violencia substitúe ó consenso e a nobreza acada os seus obxectivos ó apoiar a dinastía dos Trastámara, baseada na íntima asociación entre monarquía e a nobreza que representa Enrique II. É así como se impón en Castela unha sociedade baseada no casticismo de corte aristocrático e teocrático, identificado co desprezo ó comercio e ás artes mecánicas que levará o triunfo dunha clase-casta guerreira asentada nunha economía basicamente agraria. Nesta nova situación, a nobreza controla, tanto a nivel central como rexional, as principais fontes de recursos e os resortes do poder político, utilizando as institucións cando é posible, e con carácter xeneralizado, a forza e a violencia, nun absentismo a veces case total da monarquía¹⁰⁸⁸ e en prexuízo do estado chan, principalmente das emerxentes comunidades organizadas en concellos.

Desta forma o sistema en si entra nunha crise profunda¹⁰⁸⁹, no contexto da que, o estamento nobiliario-cabaleiresco rompe tódolos límites soportables tal e como recollen os cadernos das cortes de Zamora de 1432: *Que algunos caualleros e perlados e otras personas poderosas de mis rregnos e sennorios que tienen vezibdad en algunas de mis çibdades e villas e lugares...que cada e quando venian alas tales çibdades e villas e lugares se entrenaban de pasar e pasauan asi ellos como los suyos en las casas e moradas de de los vezino... e que los tomaban por fuerça e contra su voluntad la rropa e paja e lenna e otras cosas...*¹⁰⁹⁰. Os mesmos feitos se recollen nas bulas dos Papas¹⁰⁹¹. O estado de descomposición social, tamén afecta á propia nobreza como recolle Vasco de Aponte en varios episodios, especialmente relativos á casa de Soutomaior¹⁰⁹².

Fronte a este estado de prostración social, será precisamente o estamento non privilexiado, dirixido polas cidades, incluso polas capas inferiores da fidalguía os que intenten impoñer algo de racionalidade no caos, unhas veces reclamando xustiza fronte as arbitrariedades dos poderosos, e outras, organizados ou espontaneamente, opoñendo violencia a violencia, paradoxalmente, asumindo a función dos *bellatores*, a defensa da sociedade contra os que, segundo a teoría da trifuncionalidade, tiñan como misión a súa defensa.

A desmesura de nobres e cabaleiros, a ruptura dos límites da trifuncionalidade, o comportamento antagónico coa mentalidade funcional que predican, leva ó nacemento dunha mentalidade de resistencia, unha mentalidade popular, que converterá algunhas situacións de conflito en

¹⁰⁸⁸ Baz Vicente, *Señorío y propiedad foral en la alta nobleza en Galicia*. SS XV-XX, Serie Estudios, Madrid, 1996, PP. 30 -33.

¹⁰⁸⁹ *Ibidem*, PP.36 -40

¹⁰⁹⁰ R.A.H, *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*, Madrid, 1883, III, Cap. X, nº 9, p. 124

¹⁰⁹¹ A.G.S, *Patrimonio Real*, C.60/ 176. Ed.A. López Ferreiro, *Galicia en el ultimo tercio del siglo XV*, PP. 84 e SS. Beceiro Pita, *La Rebelión Irmandiña*, p. 107.

¹⁰⁹² “*Poníase Álvaro con el Conde(De Ribadavia) a decir y hacer en prisiones y muertes una por otra, en prisiones y muertes de hombres y palabras muy graves, y por estas cosas se recrecian muy grandes males; así que Álvaro Paez aiunto su gente y entró en la villa de Ribadavia y sacó al Conde de dentro de su palacio a el y a todos los suyos y prendiolo por la barba y llevolo preso dentro de Sotomayor y túvolo preso mientras fue su voluntad, y al soltar, que lo soltó, sacole todos los partidos que quiso y todo se lo guardóo...*(Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 218/219)

auténticas revoltas sociais que, acadan características antinobiliarias e antifeudais¹⁰⁹³, tendo como nexos de unión a loita pola instauración dunha sociedade mais xusta¹⁰⁹⁴. Desta maneira, fronte a unha mentalidade cabaleiresca levántase unha mentalidade popular unida pola aversión ó agravio colectivo ó que a nobreza somete ó resto da sociedade e pola defensa do que considera valores esenciais da sociedade, superando a veces o marco das leis feudais cando as consideran inxustas¹⁰⁹⁵. Os Andrade, como liñaxe favorecido e enriquecida pola violencia que instaurou ós Trastámara, son unha das casas nobiliarias mais representativas deste clima de transgresión legal, usurpación e violencia xeneralizada.

2.3.1.- A converxencia de sectores sociais de distintos estamentos na oposición á actividade señorial dos Andrade.

O triunfo dos enriqueistas inaugura un proceso de señorialización polo que, unha parte dos bens da Coroa, pasa a formar parte, cos atributos correspondentes á soberanía real¹⁰⁹⁶, do patrimonio da nobreza afín, unha gran parte dela, procedente do grupo dos cabaleiros¹⁰⁹⁷, polo tanto, moi voraz. Enrique II concede á Fernán Pérez, *O Boo*, un importante patrimonio sobre o espolio do reguengo - Pontedeume, Ferrol e unha morea de coutos procedentes do reguengo - e da expropiación dos lexitimistas, neste caso de Fernando de Castro de quen procede a vila e terra de Vilalba coa súa fortaleza así como as antigas posesións dos templarios nas terras de Betanzos e Miño. O mesmo acontece coa terra das Mariñas dos Condes concedida á Martín Sánchez que terminará tamén no patrimonio dos Andrade co matrimonio entre dona María das Mariñas e Diego de Andrade. Polo tanto, temos nas orixes do señorío dos Andrade dúas connotacións regresivas atentatorias contra o pobo chá. Por unha parte a reseñorialización de vilas e lugares de reguengo e, por outra, a violencia como forma de despozo e de reparto de bens entre a nobreza.

Por outra parte, afirmamos que se trata dunha nobreza recen ascendida ó rango de nobreza territorial, polo tanto cun patrimonio, aínda que importante, limitado, o que conleva unha constante loita polo espazo, sobre todo en Galicia, onde, como os Andrade, outras familias de cabaleiros, acadan o rango de señores con estado propio, como os Ulloa¹⁰⁹⁸, os Soutomaior, os Mariñas, os Moscoso, os Biedma, os Zúñiga ou os Sarmiento que, desaparecida a casa dos

¹⁰⁹³ *Mentalidade xusticeira dos Irmandiños*, PP.199 e SS.

¹⁰⁹⁴ Carlos Barros, “Los irmandiños. La Santa Hermandad del reino de Galicia”, *Historia de la Iberia Vieja*. Revista de Historia de España, Madrid, número 22, 2007, PP. 54 -59

¹⁰⁹⁵ Angel Rodríguez González, *Las fortalezas de la Mitra compostelana*, I., PP. 312/313, pregunta 3, FF. 1115/1116.

¹⁰⁹⁶ Salvador Moxó, *Feudalismo, señorío y nobleza en la Castilla Medieval*. p 164.

¹⁰⁹⁷ *Ibid*, PP. 199 e 207.

¹⁰⁹⁸ Se ben os Ulloa son damnificados polo triunfo de Enrique II, Gonzalo Ozores de Ulloa logrará do conde Pedro Enríquez de Castro amplos dominios nas terras de Monterroso e Friol co castelo de Pambre como o seu estandarte señorial.

Enríquez de Castro, libres da subxección á xerarquía nobiliaria, que os señores de Lemos impoñían ó resto da nobreza galega, desatan unha desaforada e voraz loita pola ampliación dun patrimonio, como dixemos, modesto e limitado, conseguido mediante a violencia, e que intentarán a toda costa engrandecer pola violencia, contra os vasalos propios, contra os vasalos do Rei e contra os vasalos doutros señoríos laicos ou eclesiásticos. Por iso, desde un principio, os señores de Andrade, como arquetipo que foran da nobreza trastamarista, transgresora das pautas da legalidade feudal, terán enfronte diferentes formas de contestación.

A resistencia das institucións relixiosas contra as prácticas de depredación señorial

Dous meses escasos despois do magnicidio de Montiel, con Enrique II xa instalado como rei indiscutible de Castela, o seu aliado en Galicia, Fernán Pérez *O Boo*, inicia a edificación do castelo de Nogueirosa na graña deste nome, que era do mosteiro de Sobrado. No escrito de protesta do prior do citado mosteiro, realizado diante do notario Sebastián Pérez, o prior, Frei Esteban Fernández, insiste na ousadía e no carácter transgresor e violento da acción emprendida polo de Andrade, *non temendo a Deus en gran daño e perjuicio de súa alma, por forza, e contra bontade do dito combento...* engadindo os efectos que a forza e a violencia provocan nos débiles: *et que o dito prior e combento abían medo e gran pavor do dito Fernán Pérez e de seus homes...*¹⁰⁹⁹, o que nos pon diante da evidencia dunha mentalidade na que a forza substitúe á xustiza, dous anos antes de ser señor de Pontedeume por concesión do rei fratricida.

As mesmas reivindicacións seguirán producíndose nas décadas seguintes. Así, nas cortes de Soria de 1380, bispos e abades utilizando os canles legais, reclaman contra o espolio a que son sometidos polos señores¹¹⁰⁰, decidindo o rei Juan I crear un tribunal especial para xulgar tales feitos, o que supón unha intervención decidida da autoridade monárquica, a única deste tipo nun século, contra as violentas usurpacións nobiliarias¹¹⁰¹; intervención que se manifesta no envío dunha serie de reais cédulas nas que se acusa, entre outros, a Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*¹¹⁰² e a seu sobriño e herdeiro, Pedro Fernández e á seu parente García Rodríguez de Valcárcel de graves espoliacións contra o mosteiro de Sobrado: *Ett otrosi que vos el dho Pedro Fernandez de Andrade, que tenedes en en ecomienda contra su voluntad la graña de Reparade,*

¹⁰⁹⁹ 8 de xuño de 1369, Sobrado(RAG, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P. 2/7.A:R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 6(1), n.º. 22. Copia de traslado en papel asinada por Frei Basilio Çensenero, en R.A.G, *Fondo martínez Salazar*, caixa 106/16, transcripción manuscrita de Martínez Salazar. Ed. A.A. Comerma y Batalla en *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*, Ferrol, 1903, p. 34. Ed.Vaamonde Lores, C. B.R.A.G, VIII, n.º 89, 1915, p. 107.Cit. A. Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedume e súa comarca*, Pontedeume, 1995).

¹¹⁰⁰ Real cédula de Juan I asinada en Medina del Campo o 8 de decembro de 1480. (Era de 1418).Traslado efectuado en Sobrado polo notario apostólico Bernardo de Seijas o 23 de decembro de 1380.(A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, *Sobrado*, 5(1), n.º 9 .

¹¹⁰¹ *Ibidem*.

¹¹⁰² *Ibidem*.

con sus omes vasallos sobredhos¹¹⁰³. Pero a creba do dereito, tanto no caso da edificación do castelo de Nogueirosa como das granxas citadas na real cédula de 1380, na práctica non se repara e, baixo aparencia de dereito, continúa o espolio tanto en vida de Fernán Pérez como de seus sucesores, como tamén continúan as reclamacións contra os Andrade, de Sobrado¹¹⁰⁴ da Igrexa de Santiago¹¹⁰⁵, de Caaveiro¹¹⁰⁶ ou de Xubia¹¹⁰⁷, por citar os casos mais importantes nos que as institucións de tipo relixioso reclaman diante das institucións legais, a restauración do seu dereito, sen que en ningún caso o dereito prevaleza sobre a forza da espada. Desta maneira, en importantes sectores sociais do estamento clerical, irá aflorando unha mentalidade contraria ós excesos do estamento nobiliario, e favorable á reparación da inxustiza e o sometemento dos violentos á lei, de conformidade ca que se consideran espoliados polos señores que, en palabras

¹¹⁰³ *Ibidem*

¹¹⁰⁴ Di un documento do 11 de xaneiro de 1733, correspondente a unha reclamación efectuada polo mosteiro de Monfero sobre propiedades usurpadas polos antigos señores de Andrade como Brión ou a Graña de Nogueirosa: *En la era de 1407, q es año de 1369, Don Frei Esteba Fernández prior de Sobrado y el convento, hizo protesta a Fernán Pérez de Andrade, escudero, que no hiziese la torre y castillos q llaman de Andrade sobre la Peña que llaman de Leboeiro, q es en el cotto de noguerosa, cerca de la Puente de Eume, porque este territorio es del Monasterio del monaterio de Sobrado que pasó por testimonio de Sebastián Pérez, escribano público de el Rey en los cottos Sobrado, el que está signado y firmado de dicho escribano. Después hubo concordia entre el monasterio y dicho Fernán Pérez de Andrade, y se le permitió hazer la torre y castillo, con que pagarle por el sitio diez mrs dcada año, los q se pagaron muchos años después, hasta que se levantó la casa de Andrade con no pagarlos... Asina M.de P. E Bernabé Palacios. (A.R.G, Fondos familiares, familia Pardo de Andrade, Memorial do conde de Maceda). No mesmo senso: A.R.G, "Fondo Vaamonde Lores," 4(5), *Fundación y privilegios de Monfero* de Fr. Bernardo Carrillo de Villalpando, f. 11 r.*

¹¹⁰⁵ Entre 1405 e 1411, a igrexa de Santiago reclama a titularidade dos coutos de Miniferra e Feás. A reclamación remata nun acordo de arrendo a Nuño Freire de Andrade (A.C.S.CF 29, *Tumbo E*, FF. 39 v -40 r -v e 41 v -42 r). Malia o acordo entre Nuño Freire e o cóengo Vilouzás do 11 -XI -1411, o fillo de Nuño, Fernán Pérez, *O Mozo*, aprópiase dos coutos citados, alegando que os herdara de seu pai. A Igrexa de Santiago volve a facer valer os seus dereitos e, os dous fillos de Nuño, Pedro e Fernán, celebran unha concordia co cóengo Martín López, en Betanzos o ano 1433, recoñecendo os de Andrade os dereitos de Santiago, pero, despois da morte de Pedro Fernández, Como titor de dona María ou xa como señor autónomo, debeunos usurpar outra vez xa que é excomulgado no ano 1445 polo Papa Euxenio IV, pero o de Andrade non cede. O 23 de Febreiro de 1449 Don Rodrigo de Luna, o deán Pedro Vázquez e o provisor Diego López de Inciso, autorizan á Martín López para que conferencie con Fernán Pérez. A usurpación dos bens continúa xa que, o arcebispo, Rodrigo de Luna, o 18 de abril de 1450 publica unha carta pastoral moi dura para impedir cos excomulgados entrasen nas Igrexas ameazando ós eclesiásticos con duras penas con 2000 maravedís de multa, 15 días de prisión nas torres da praza, privacións das súas dignidades e beneficios e, tamén, a excomuñón se permitían cos señores excomulgados entrasen nas igrejas. No mesmo senso, Rodrigo de Luna, nunha carta á Fernán Pérez e outros señores ameázalos con multas de 2000 mrs se seguían esixindo pechos e servizos ós caseiros pertencentes á Igrexa de Compostela. (A López Ferreiro, *Historia*, VII, PP. 131, 165, 194 -197)

¹¹⁰⁶ O afrontamento Andrade - Caaveiro continúa nos sécalos seguintes, incluso despois da unión coa casa de Lemos, como se ve no preito entre o mosteiro de Caaveiro e o conde Pedro de Castro e Andrade. O documento deste preito, contén requirimentos anteriores nos que os distintos reis ratifican a carta de Juan I asinada en Medina del Campo o 8 de decembro de 1480(Era 1418) contra Fernán Pérez de Andrade, *O Vello*. Contén cartas de Juan II, unha asinada en Valladolid o 7 - IV -1420, outra asinada en Toro o 29 de Febreiro de 1432 contra Pedro Fernández de Andrade e seu irmán Fernán Pérez de Andrade, *o Mozo* para que deixen de cometer atrópellos en Caaveiro (R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24. Cit. Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume*, p. 190). Mesmo cando falece Don Fernando de Andrade, no seu testamento, manda desembargar o couto de San Martín do Porto que era do bispo de Mondoñedo. (AG.S., *Consejo Real*, 51/8). No mesmo senso, no *Tumbo de Caaveiro*, o último documento, de data indeterminada pero contemporánea de Don Fernando, fai unha longa enumeración de bens que o de Andrade leva indebidamente de Caaveiro(*Tumbo de Caaveiro*, FF. 114 v -115 r)

¹¹⁰⁷ 1472, xullo, 13, mosteiro de Xubia. A.R.G, *Sección eclesiásticos*, serie mosteiros, Lourenzá-Xubía, número 424(253), FF. 3 r -7 r, Libro de escrituras do priorado de Xubia.

de López Ferreiro, *se conjuraban e confederaban, non sin nota de sacrilegio y heregia, contra el clero, las iglesias, los lugares píos y usurpaban diezmos, primicias y demás rentas eclesiásticas...*¹¹⁰⁸

Cabaleiros, escudeiros e fidalgos confrontados cos señores.

Ó longo deste traballo, vimos insistindo que ó ascenso dos Andrade á categoría dos señores é un exemplo de mobilidade social dentro do estamento nobiliario, que se fai posible en virtude da súa adscrición á milicia, ascendendo desde a posicións próximas ós fidalgos ás da nobreza territorial. Pero iso non quer dicir que, ó longo de súa existencia esta liñaxe amosara síntomas de proximidade e simpatía con respecto ós antigos pares, os fidalgos e cabaleiros sen estado. Tampouco, por suposto, se amosan relacións de entendemento cos estado chan por parte da familia dos señores do pazo de Pontedeume. Nin en Fernán Pérez, *O Boo*, nin en ningún dos seus sucesores atopamos indicio algún de proximidade nas súas reivindicacións ó estamento dos *laboratores*, a pesar das diferenzas de clase que os separan da gran nobreza, sobre todo castelá. Sen embargo, na pequena nobreza dos fidalgos que abundaban no antigo Golfo dos Ártabros, a través do seu afrontamento cos Andrade, amósase unha certa mentalidade de afastamento dos señores e de proximidade ós sectores populares da sociedade, incluso en parentes dos Andrade, como é o caso de García Rodríguez de Valcárcel¹¹⁰⁹ e dos fidalgos dos coutos de Brión, Balón e Mougá e doutras freguesías próximas.

Estes, aparecen nos documentos aludidos, citados como *moradores, e probadores* e fidalgos, representados por medio do procurador Alfonso del Pozo - o mesmo que representa á García Rodríguez de Valcárcel -, demandando xustiza ó Rei contra os arrendadores de rendas reais, por cobrar nos citados coutos e freguesías tributos dos que estaban exentos, alegando que son *hijosdalgos de padres e abuelos*, e están en *Jur* de non *pagaren monedas nen outros tributos del dicho señor Rey nen a sus arrendadores*, polo tanto o arrendador, *el dicho Pedro Fernández non había poder nen jurisdicción para lo fecho... por quanto los dichos maravedís eran para el, e en su nombre fueron demandados*¹¹¹⁰.

O fragmento é claro e significativo desde unha dobre perspectiva, a da *Historia Social e das das Mentalidades*. No primeiro caso temos que a exención tributaria é orixe e signo de fidalguía, algo por outra parte suficientemente demostrado; a segunda, porque alude á proximidade entre distintos sectores da fidalga na súa resistencia contra os excesos señoriais, como vemos

¹¹⁰⁸ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, PP. 17 e 18

¹¹⁰⁹ A.M.F, Pergamiño exposto nunha vitrina. Copia en Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13.Ed. B. Vicetto, *Historia de Galicia*, V, PP. 382/3).

¹¹¹⁰ *Ibidem*

no fragmento citado anteriormente cando se refire á *moradores* e *probadores* da bisbarra de Ferrol, térmenos diferentes ós que se usan para referirse a García Rodríguez de Valcárcel ó que se cita como *escudeiro*, o que nos fala de bancadas diferentes dentro da baixa nobreza.

Pero ademais, o fragmento citado, alude a unha nova fórmula aproveitada polos señores para incrementar ilegalmente o s seus recursos; neste caso, a recadación de rendas reais por parte de arrendadores controlados por Fernán Pérez de Andrade, que, segundo o documento, utilizan os cargos desenvolvidos ó servizo do Rei en beneficio propio e, conseguintemente, en prexuízo dos propios intereses reais, e dos afectados denunciante: *fueron mucho agraviados por Fernán Pérez Dandrade, en que assi como gran caballero e poderoso en la dicha terra, diera su mandamiento para que mandara que todos los hombres moradores en los cotos de Baloe, e Brión e Mougán dieren e pagaren al dicho Pedro Yañez (O mordomo de Andrade), por su nombre, de los dichos arrendadores.*

O carácter antixurídico das actitudes de Andrade ó que acusan de levar a cabo actos contrarios ó dereito, utilizando o nome do Rei, é fundamental na orixe dunha mentalidade popular na que, neste cas, sectores moi modestos da fidalguía, como antes o vimos con sectores da Igrexa, estarían xuntos na loita contra a nobreza señorial e as súas actividades: *e dijo a dicho procurador que el dicho Fernán Pérez, ...non lo pudiendo mandar, nin facer de derecho, por muchas razones: la primera el dicho Fernán Pérez non podía dello ser juez, nin facer sobre ello por ante si acto de jurisdicción*¹¹¹¹. Seguindo coa argumentación anterior, debemos insistir no feito de que no preito ó que vimos aludindo, participan dúas partes denunciante contra os Andrade. Por unha parte, García Rodríguez de Valcárcel, representado por Alfoso del Pozo, *escudero de García Rodríguez de Valcarzele* que exerce ó mesmo tempo como *procurador de los **hombres moradores, e probadores** en los cotos, e fegleías de Santiago de Seré, e de San Martín de Santa Cruz e de Sanjurjo de Moeche, e de San Saturniño, e del coto de Balooe, e de Brión*. Incluso hai dúas cartas reais de recoñecemento de privilexios e dúas sentencias sobre o tema¹¹¹², o que nos fala de dous niveles nobiliarios inferiores ó de Andrade, García Rodríguez de Valcárcel ó que se cualifica de *escudeiro* e os fidalgos *moradores* e *probadores* dos coutos e parroquias citadas. As dúas partes insisten en que se trata dunha acción arbitraria do de Andrade, feita pola forza e contraria á dereito, a pesar de que recoñecen ó señor de Andrade como *cabaleiro poderoso*, contra o que só poden apelar ó Rei. Trátase polo tanto dunha conxunción de intereses de grupos sociais diferenciados na loita contra o desaforo dos poderosos e pola

¹¹¹¹ *Ibidem*

¹¹¹² A.M.F, Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13. Ratificación en Valladolid por Juan II o 15 de xullo de 1418

restauración da legalidade. Neste caso a intervención do Rei por medio dos seus axentes restaura a legalidade pero só en aparencia porque, en 1418, Juan II ten que ratificar a sentenza do xuíz Eáns, a petición dos representantes dos mesmos intereses¹¹¹³; A forza prevalece sobre o dereito e non solo contra campesiños e vilegos.

O mesmo que lles ocorre ós habitantes dos coutos citados nas liñas anteriores, lles vai acontecer ós do couto de Pedroso. Aquí, o procurador, Alfonso de Coto, en nome do *Pryor e convento del dicho monasterio e de los ombres moradores et provadores en su tierra e en su feligresia*, tamén fidalgos privilexiados¹¹¹⁴, eleva ó xuíz Eáns a súa denuncia, de novo contra Fernán Pérez de Andrade, *cauallero, vasallo de nuestro Sennor el Rey, ... de fecho, contra derecho, diera su mandamiento por que Pedroso e de sus collonos et diesen et pagasen alos dichos Alfonso de Felgar et Samuel Judio,...summas de monedas foreras e de alli adelante todos los otros pedidos e derechos al dicho Sennor Rey perteneçoentes*. De novo temos os tres elementos identificados no caso dos coutos ós que acabamos de referirnos; o elemento antixurídico, o aproveitamento dos oficios reais para enriquecerse, e a alusión ó uso de forza que vemos expresada no fragmento seguinte personificada no castelo de Narahío ó que aquí chaman castelo de Batán onde se detiña os “morosos” *que les fisiera prender los cuerpos e levarlos presos al dicho castillo de Batan, por Rodrigo Esquio*, alcaide por Fernán Pérez, *O Boo*. Desta maneira, para frades e fidalgos e incluso señores medianos como Rodríguez de Valcárcel, o castelo de Narahío, é o símbolo da opresión señorial, do carácter ilegal da actividade señorial e da imposibilidade de defenderse contra estes por monopolizar o uso da forza armada, cuxo feito resaltan os denunciante ó cualificar á Fernán Pérez *comme grand cavallero poderoso en en Reyno de Gallisia*.

Pero ademais dos que acabamos de citar, o afrontamento con fidalgos o temos tamén claro en Vilalba, onde Nuño Freire de Andrade os obrigou a pagar 24 maravedís, un cuarto de cebada e unha galiña o que supoñía unha aldraxe, sendo como eran fidalgos. Estes opuxéronse iradamente pero tiveron que ceder despois de que o citado Nuño encerrara na cadea á algúns deles, chegando o compromiso de seguir pagando o devandito tributo durante dez anos. Pero os sucesores de Nuño, Fernán Pérez, *O Mozo* e seu fillo Diego volveron a esixir os mesmos

¹¹¹³ A.M.F, Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13

¹¹¹⁴ Tamén se alude ó privilexio de Alfonso XI por participar os seus cabaleiros na batalla do Salado xunto a Pedro Fernández de Castro: *... senaladamente Gil Peres e Fernan Peres de Lago, con ciertos onmes de la dicha tierra del dicho coto de Pedroso, en repartymiento de omnes fijosdalgo, agetaron con Don Pedro Fernandez de Castro, Mayordomo mayor del Rey Alfonso e Pertegero mayor de tierra de Santyago e Adelantado de la frontera en la batalla del Salado de Cabo de Tarifa...* (Sentencia do xuíz, Gonzalo Eáns do 3 de febreiro de 1377, A.H.N, *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 21. Copia no arquivo do concello de Ferrol. *Cit supra*).

tributos¹¹¹⁵, o que nos volve á idea que estamos manexando de que os fidalgos manteñen unhas relacións mais próximas ó pobo chan que ós señores, dos que se senten maltratados. Esta circunstancia será definitiva no nacemento da revolta irmandiña impulsada por unha mentalidade popular interclasista e interestamental, entendendo como pobo, a inmensa maior parte dos poboadores do Reino de Galicia, como veremos.

Non deberíamos entón sorprendernos que Alonso de Lanzós, cabaleiro fidalgo orixinario da freguesía de Martín de Lanzós, nos térmenos de Vilalba e parente dos Andrade, o vexamos como un dos líderes carismáticos da *Gran Irmandade*; como antes o fixera un fidalgo de A Coruña, Roi Xordo das Mariñas coa revolta de 1431.

Pero non adiantemos acontecementos, de momento o recurso á xustiza real restaura, a veces, a aparencia legal personificada en xuíces como Gonzalo Eáns¹¹¹⁶, pero na práctica, continúa o quebranto da xustiza porque, como xa afirmabamos, as ratificacións, á instancias dos interesados, seguen a repetirse no século seguinte, unha proba evidente de que os feitos condenados polo xuíz citado non desaparecen¹¹¹⁷. Polo tanto, a fe na xustiza real, a veces esmorecida, segue alimentando as ansias dos damnificados que idenfican á nobreza non so como causante dos seus problemas senón tamén dos problemas que sofre a propia monarquía.

A participación popular na oposición ós Andrade

Ata aquí vimos vendo como sectores importantes da igrexa e da fidalguía manifestan a súa oposición ós señores de Andrade de diversas formas; imos agora rastrear a oposición dos sectores populares, o pobo chan nos litixios ou protestas que en función das súas denuncias e/ou actuacións se suscitan.

As testemuñas documentais, aínda que con pouca frecuencia, ilústrannos da participación dos reis, ou dos seus representantes, no exercicio de impartir xustiza¹¹¹⁸; incluso, a veces, vemos a participación dos Andrade nestes actos; como no preito entre Caaveiro e o concello de Narahío que ten lugar o 7 de xullo de 1252, diante do señor Rodrigo Gómez, último conde de Traba e Trastámara, quen, na procura dese equilibrio, invita ós querelantes e querelados a nomear homes bos que busquen a verdade e diten sentencia; esta ten lugar tamén diante do Conde e en

¹¹¹⁵ Sentencias ditadas o 21 de xullo de 1495 e o 10 de maio de 1502. Ed. M. Mato Vizoso, *Estudios históricos de Vilalaba y su comarca*, PP. 210 -211, Cit Real Chancillería de Valladolid.

¹¹¹⁶ A.H.N., *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 21.

¹¹¹⁷ Ratificacións posteriores desta sentencia: 28 de decembro de 1380, en Medina del Campo: Juan I; 3 de Novembro de 1394, de Enrique III; 1420, Maio 7, Valladolid: Juan II; e 1484, Marzo 20, Tarancón, Enrique IV.

¹¹¹⁸ Xa ó longo dos século XII, XIII vaise formando o espírito xusticeiro. Persoeiros públicos como Xelmírez o Rei Alfonso VII executaban a xustiza persoalmente e sabemos que este rei estivo reiteradas veces en Galicia. (Carlos Barros, *A Mentalidade Xusticeira dos Irmandiños*, 1998, p. 30). Fernando IV dille ó seu Adiantado Maior en Galicia: *Vos fallareis en Galicia muchos fillosdalgo, que merecen muerte por las obras que ellos tienen fechas...non los matedes, enviádmelos presos, que yo les pondré...en la guerra de los Moros...*(J Rodríguez de Cuenca, *Sumario de los Reyes de España*, Valencia, 1971, p. 56)

presenza, como comendeiro de Caaveiro e testemuña, de Fernán Pérez de Andrade I¹¹¹⁹. Trátase dun exemplo claro, de xustiza impartida por condes que, nesta época aínda responden ó deseño orixinal desta figura, a de representar o Rei nos territorios, moi distinta da xustiza señorial que se irá impoñendo desde finais do século seguinte.

Incluso, a veces, as institucións, sobre todo eclesiásticas, toman a iniciativa para defenderse e defender a sociedade dos *golfinhos*, como se lle chamaba ós cabaleiros e escudeiros dedicados ó bandoleirismo. Como Vasco Pérez que desde o castelo de A Barreira, ou outros moitos desde castelos propios ou de señores que os protexen, cometen todo tipo de propelías contra peregrinos, comerciantes e labregos. Polas actuacións deste e doutros parecidos, reúnen en 1339 ás *Xuntas de Santiago*, para facer fronte a estes bandoleiros que poñen en perigo a actividade comercial e mesmo ós peregrinos que acoden á Santiago. Nas citadas xuntas promúlganse uns ordenamentos que serán asinados en 1340 por Alfonso XI¹¹²⁰.

O Rei indirectamente participa nestas xuntas por medio do seu Adiantado Maior en Galicia, Pedro Fernández de Castro, *para dar a cada un o seu et refrenar a codicia dos mozos, que en una ora rouban et consumen os averes que os omes ganan en gran tempo e con gran traballo... pois como diso Salomon quen faz a justiza será amado de Deus...*¹¹²¹. Polo tanto, existe violencia, e esta é indiscriminada, pero tamén se constata a existencia dunha certa confianza no sistema xenerada pola actuación da xustiza, representada polo Rei, polos seus representantes e mesmo polos propios señores, coa figura do monarca como garante do sistema e a encarnación da propia xustiza cuxa acción mitiga e repara os danos causados.

Pero, acaso a forma mais clara de actuación monárquica a favor das xentes do común é a concesión de foros ou cartas de poboamento, como a que Alfonso X lle concede a Pontedeume en 1270 porque os cabaleiros e escudeiros do contorno, no que habitaban os Andrade, os maltrataban e roubaban: “...porque los omes de la tierra de Pruços e de Bisoucos...se nos

¹¹¹⁹ A.H.N, Códice 1439, *Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 37, f. 113 v.

¹¹²⁰ Desde a fortaleza de Barreira Vasco Pérez de Ulloa, realizaba todo tipo de propelías contra os peregrinos e xentes do lugar. Os *ordenamientos* saídos das Xuntas de Santiago, sancionados por Alfonso XI, permítenlle o arcebispo conquistar esta fortaleza, eliminado un centro de bandoleirismo. (A. López Ferreiro, *Historia de la Iglesia de Santiago*, vol. VI, PP. 63 e SS. Tamén M.C. Pallares Méndez, *El fin de los tiempos medievales*, en “Historia de Galicia”, Madrid, 1981, p. 125)

¹¹²¹ Acordos das *Xuntas de Santiago*, tomados baixo dirección de Pedro Fernández de Castro e do arcebispo Martín Sánchez: 1) Entrega dos reos á xustiza, dos bens roubados ós seus donos por parte dos señores en cuxa xurisdición se acollen os maleantes. 2) Presentación e exame de probas por parte dos afectados cando denuncien un roubo. 3) Os señores que non cumpran incorran no delito afecto á malfeitores e ladróns. 4) Atribucións ós tribunais reais e ós señores laicos para que por si e por parte dos seus oficiais executen a xustiza nos seus coutos. 5) Os bispos e Don Pedro aceptan cumprir polos seus vasalos o arriba estipulado. 6) Pregar ó Adiantado Maior, Rui Paez, ausente de Galicia que asuma as conclusións da asemblea e cumpra e faga cumprir os seus acordos.¹¹²¹ 7) Solicitan o apoio e o acordo do Rei para o alí acordado. Posteriormente os bispos galegos tomarán medidas complementarias para facer efectivas os acordos anteriores. (A. López Ferreiro, *Historia de la Iglesia de Santiago*, vol. VI, PP. 63 e SS./ M.C. Pallares Méndez, *El fin de los tiempos medievales*, en “Historia de Galicia”, Madrid, 1981, p. 125).

enbiaron querellar muchas ueces que rescibian muchos males e muchos tuertos de caualleros e de escuderos e otros omes malfechores que les robaban e les tomauan lo suyo sin su plaçer...”¹¹²². Pero tamén o vemos no sentir dos veciños da citada vila cando en 1295 deciden rodeala de murallas e defendela en nome do Rei *os mays riqos que avía na villa que hermaron a villa de quanto y tiña assi dos corpos como dos aueres por que viron aa villa que non acharon y ome no mundo que guardasse* ¹¹²³. Desta maneira, a vangarda da defensa das xentes do común está representada polas vilas en estreita asociación coa monarquía que lles da cobertura legal e institucional fronte á cabaleiros e señores

Pero, progresivamente, desde o último terzo do século XIV, a nobreza, como xa vimos a propósito da bisbarra ferrolán, substitúe a lei pola forza e as actuacións reais, son menos frecuentes e efectivas debido ás alianzas nobiliarias que controlan e dilúen o poder da Coroa e a conseguinte acción da xustiza.

As regras escritas e as costumes desaparecen para dar paso a unha especie de barbarie, como xa lamentaba Murguía para referirse á nobreza do século XV¹¹²⁴, o que conleva a progresiva desaparición do precario equilibrio social, substituído agora por relacións de violencia que impoñen os señores. Pero a súa vez, a imposición da violencia leva á desaparición da xustificación orixinaria da nobreza, como estamento dos *bellatores*, agora convertidos en bandoleiros ou nos seus protectores, alomenos nunha boa parte dos casos, afectando á clérigos e fidalgos, pero tamén e sobre todo, ás xentes do común.

As revoltas municipais contra os señores, serodias en Galicia, vémolos converterse en rebelións xeneralizadas a mediados do século XIV na Europa Continental, manifestación evidente da quebra dos equilibrios sociais, provocada pola Crise, tamén xeneralizada nese século, o que engade mais compoñentes sociais á confrontación cos señores.

Nos cadernos das cortes de Valladolid, de 1351, alúdese a unha clara conflitividade no mundo agrario: *Et esto venía lo uno porque andavan muchos omes et mugeres baldíos et que non querían labrar, et lo otro porque aquellos que yvan labrar demandavan tan grandes preçios et soldados*

¹¹²² A carta de fundación da pobra de Pontedeume data do 30 de decembro de 1270. Non se conserva o original pero si copias nas ratificacións de Alfonso XI, (A.C.S, *Colección López Ferreiro*, S 7/25, (carpeta 2, número 21), pergamiño. Ed. A.López Ferreiro, *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, número XXXIV, PP. 161-169. Tamén *Centro de Interpretación da casa de Andrade*, Pontedeume: dous pergamiños de 1434 e 1464.

¹¹²³ RAG, Pergamiños, *Fondo Murguía*, P. 3/36. Ed. C. Vaamonde Lores, Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes, A Coruña, 1917, PP. 43/44, nota 3.

¹¹²⁴ “...cometa de larga y enrojecida cabellera, cruzó orgulloso el espacio, y antes de desaparecer lanzó sus mas vivos y siniestros resplandores sobre la tierra que les sostenía: crueles en la victoria, cobardes en la huida, brutales en sus desenfrenos, recelosos y perjuros...(M. Murguía, “Discurso preliminar” en *Historia de Galicia*, 2ª Ed. A Coruña, 1909, PP. 161, 163, 174. Cit. Pegerto Saavedra, “Introducción” á novela *O Castelo de Pambre*, Santiago 2005, XXI).

*et jornales, que los que avían las herdades non las podían conplir...*¹¹²⁵. Algo parecido vemos en Galicia onde, unha familia pídelle ó mosteiro de Oia que lle rebaixe a renda porque “ *depoys de esto que veera ao mundo tal pestilencia et morte ennas gentes que a mayor partida dellas eran finadas...* ”¹¹²⁶. Esta conflitividade, obriga a Juan I, en 1386 a restablecer a Irmandade, creando en cada vila e cidade importante unha garda permanente de 20 xinetes e 50 peóns que farían tornas de vixilancia e sería mantida polos citados concellos¹¹²⁷.

As cousas vólvense do revés, isto é, os *laboratores*, ademais de traballar, teñen que organizar a súa defensa, exercer a función dos *bellatores*, contra os que, paradoxalmente, a veces teñen que defenderse. Na meirande parte dos casos, non se trata de revoltas senón de movementos de autodefensa amparados polo Rei que, desde a perspectiva do trifuncionalismo, supoñen unha anomalía que amosa as contradicións do mundo feudal.

Por outra parte, cando o que manda na cidade é un señor que, como era moi habitual a partir de finais do século XIV, e exerce o poder de forma arbitraria, a veces despótica, campesiños e vilegos orgánzanse na súa contra; como entre 1382 e 1385, en Ourense onde se produce un levantamento contra o bispo, don Pascual García, o mesmo que acontece en Lugo contra o bispo Salcedo nos anos 1386 e 1403, repetido en Ourense no 1419, outra vez contra bispo que morre no pazo de Maimón¹¹²⁸.

En Santiago aproveitando a ausencia do arcebispo don Lope de Mendoza, a cidade orgánzase en *irmandade* entre 1418 e 1422, contra o seu poder señorial que o bispo exerce sobre a cidade. Incluso, nunha mostra de claridade ideolóxica, responden ás ameazas de excomunión do arcebispo afirmando con sarcasmo que *siempre viron que os excomulgados comían pan coma os demais homes*¹¹²⁹. Son épocas de penuria campesiña e de grandes festas cabaleirescas da alta nobreza cortesán que, en palabras de Luís Suárez, *vive inmersa no artificio do heroico, de cabalgadas por terras musulmanas, torneos relumbrantes, cortes nas que destacan poetas, luxo de traxes e a escinificación da riqueza*¹¹³⁰, mentres buscan aliados para formar *avinzas* coas que arrancarlle á Coroa e ó Rei mais parcelas de poder e *mercés* patrimoniais, así como a consolidación das xa concedidas ou tomadas pola forza.

¹¹²⁵ Cortes, II, p. 76

¹¹²⁶ Portela Silva, E., *La región del obispado de Tuy en los siglos XII a XIV*, 1975, doc. 66.

¹¹²⁷ Luís Suárez Fernández, *Nobleza y Monarquía*, p. 48

¹¹²⁸ É significativo que, en 1382, o Adiantado Maior de Rei en Galicia, apoiara ós veciños de Ourense contra o bispo Pascual García. (Carlos Barros, *A Mentalidade xusticieira dos Irmandiños*, p.35)

¹¹²⁹ A. López Ferreiro, *Fueros Municipales*, II, 27 e *Historia...*, VII, PP. 31 -39.

¹¹³⁰ Luís Suárez Fernández, *Nobleza y Monarquía*, p. 105.

Deste ambiente participa, como non podía ser menos, a nobreza galega, que, capitaneada por Fadrique Enríquez., conde de Trastámara¹¹³¹, asume esta visión idealista e ahistórica, mentres somete á poboación, sobre todo ós seus vasalos, a unha situación de oprobio insoportable, participando activamente nas intrigas cortesáns. Xunto a Fadrique Enríquez¹¹³², participan ós Andrade, neste caso, Nuño Freire, *o Mao*, ó que xa vimos agasallando ó infante don Enrique en 1428¹¹³³ ó que, segundo a Crónica de Juan II, *le hizo mucho servicio et dio todas las viandas que hubieron menester, tanto quando ende estuvieron*¹¹³⁴. Posteriormente participa na fatídica expedición de do Conde-Duque que acabará coa prisión e morte deste en 1430¹¹³⁵.

Para afrontar tais eventos requírense recursos que non pode aportar en cantidades suficientes un señorío mediano como o dos Andrade polo que recorre continuamente a incrementar as cargas que pagan os seus vasalos impondo unha política de terror para que cumpran os seus mandados¹¹³⁶, como xa vimos a propósito dos fidalgos da bisbarra de Ferrol, de Pedroso e de Vilalba así como cos numerosos preitos que mantén coa igrexa de Santiago e cos mosteiros de Sobrado, Pedroso e de Caaveiro.

Danos unha idea da forma de actuar dos Andrade, e da unanimidade dos sectores populares na súa contestación contra as súas desmesuras, Pedro Padrón, na protesta que fai, en 1432, en Zamora, en representación de Ferrol, contra os atropelos dos Andrade, polos *muchos males e daños, cohechos, despechamientos e arransamientos e muertes de onbres e mugeres e prisiones e despeblamyntos de la dicha villa que de Nuño Freyle Dandrade e de su fijo Pero Fernández e de sus escuderos e omes por su mandado rresçibimos e avemos resçibido fasta aquí*¹¹³⁷. É este o señor de Andrade que a principios de século ameaza a Juan López de Vilouças con darlle unhas *lançadas* senón abandona a denuncia contra os Andrade, e o que responde outaneiramente, en 1411, ó abade de Sobrado que o denunciara un ano antes por construír edificios no seu couto de Prioiro: *Don abbade se quesera escusado ouver...fazer tal molestação pois direito non auía de fazer. Fezo injuria, fezo exceso, protesto eu para seguir contre el meu dereito*¹¹³⁸. É o mesmo

¹¹³¹ A.D.A, *Sección Lemos*, C -85, 11, 8 (Copia). Ed.. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, PP. 63 -68

¹¹³² López Ferreiro, *Historia de la Iglesia de Santiago*, vol. VII, PP. 34/35

¹¹³³ F. Pérez de Guzmán, *Crónica del señor Rey Don Juan segundo*, Cap. VIII, p.308 e SS..

¹¹³⁴ F. Pérez de Guzmán, *Crónica del señor Rey Don Juan segundo*, Cap. VIII, p.310,e SS.

¹¹³⁵ A.D.M.S. *legaxos* 4900, 4977 e 5094. Tamén en, *Crónica de Juan II*, tomo LXVIII da B.A.E., p. 482.

¹¹³⁶ No señorío de Santiago pagábanse os seguintes tributos habituais: *Gauduiosa* (nacemento dun fillo), *luctuosa*, (morte do cabo da casa) *facendeira*, *osas* (matrimonio) *yantar* (alimentar ó señor nas viaxes), *fogaza* (por acender o lume), *fonsado* (librar da mili) *calonna* (pagaban todos cando non se atopaba o autor dun crime nunha comunidade), *conducho*, *portazagos*, *pontazagos*, *montazgos* etc. (Isabel Beceiro Pita, *La Rebelión Irmandiña*, p. 73).

¹¹³⁷ A.M.F, Pergamiño desaparecido. Copia en: A.G.S, *Padrado Real*, caixa 58, doc. 25.

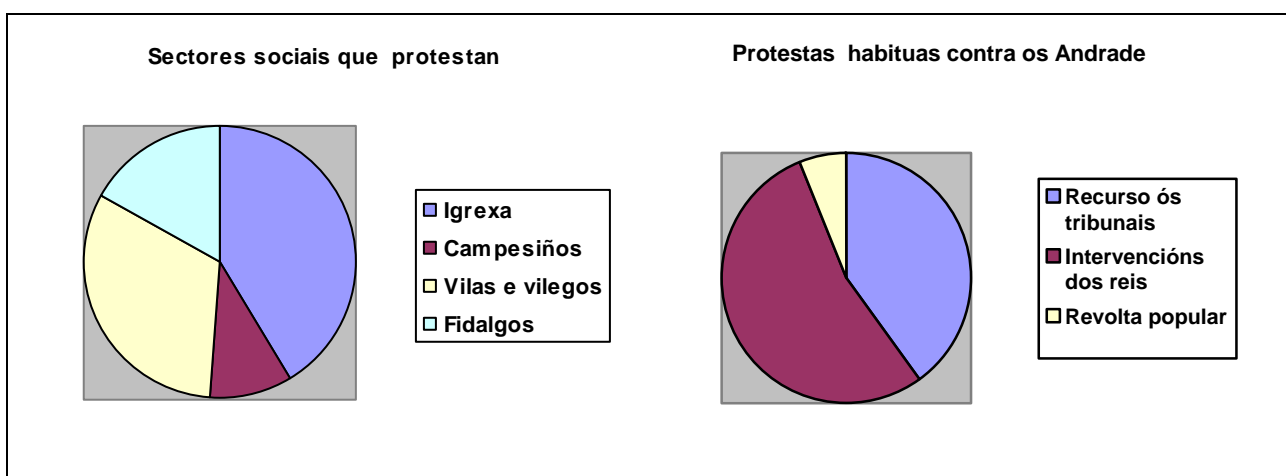
¹¹³⁸ 1410, outubro 1; Prioiro. de Contestación Nuño Freire: 1411, xuño, 4, Pontedeume. (A.R.G, Fondo Vaamonde Lores, C 6(1) nº 25).

Nuño Freire que mandará poñer na lauda do seu sepulcro a modo de epitafio identitario, aquilo de *cavaleyro de verdade*.

Este é o meu entender o contexto no que se produce o xermolo dunha mentalidade popular, inicialmente non necesariamente antifeudal, aínda que, por Europa, xa circulan teorías abertamente antifeudais, como vemos nas palabras do clérigo inglés, Ball: *as cousas non marcharán ben en Iglaterra ata que todo sexa común, ata que non haxa señor nin vasalo, ata que non haxa ningún amo*¹¹³⁹, clara alusión a unha visión absolutamente crítica coa sociedade estamental, mesmo contra a súa esencia, a teoría trifuncional.

Esa mentalidade propia de pensadores radicais como o que acabamos de citar, irase estendendo a capas cada vez mais amplas da poboación, mesturándose con outros elementos como a ansia de xustiza, dunha xustiza que consista na aplicación da leis existentes, pero tamén, como veremos, dunha xustiza baseada na legalidade do pobo, dunha xustiza nova. Isto vaise manifestar nunha mentalidade resistencia primeiro e aberta confrontación mais tarde, evolucionando dun contexto de conflitos conxunturais ata o de revoltas xeneralizadas capaces de xenerar pos si mesmas un novo sentido organizativo, oposto en gran parte á todo o coñecido.

Gráficas 8 e 9. -Representación porcentual das protestas contra os Andrade entre 1376 e 1500

Ás xentes do común, ó pobo chan, so os vemos citados de forma anónima, a través dos movementos comunais ou cando se producen revoltas xeneralizas, estando moito mellor documentadas a participación nas citadas protestas por parte dos sectores urbanos, da igrexa e da baixa nobreza de cabaleiros e fidalgos, tal como vemos na seguinte páxina representados nas

¹¹³⁹En 1358, Etienne Marcel, preboste dos mercadores parisienses sublévase, fracasando o seu movemento. No mesmo momento os campesiños de Normandía, Champaña e Picardía recorren o campo asaltando e incendiando castelos e devastando os campos exasperados pola miseria. Servo e señor parecen parellos na batalla. Cando morre Etienne Marcel di sorprendido: *¿Por qué queredes o meu dano? Todo o que fixen, o fixen por vosoutros*. Pero, ademais da Jacquerie parisina, en Flandres, Felipe van Artevelde capitanea un grupo de desherdados contra a autoridade do Conde; en Florencia, o cardador Michele di Lando dirixe un motín popular en 1379, mentres en Roma un tribuno de orixes humilde, Cola di Rienzo, faise co poder en 1347.

gráficas 8 e 9, onde ademais vemos que a forma dominante de protesta do clero e dos fidalgos, é o recurso á intervención real, mentres as xentes do común, en xeral, teñen pouca fe nestas institucións das que nobres e cabaleiros case sempre se burlan.

Non nos debe entón resultar sorprendente que os vasalos de Nuño Freire de Andrade, dos que coñecemos só a opinión dos vilegos de Ferrol e o que nos contan os cronistas, pero que estamos seguros que os seus postulados eran asumidos plenamente polo campesiñado, se levantaran en masa contra o violento señor de Andrade.

Por iso se sublevaran contra *O Mao*, como nos amosa a protesta de Pedro Padrón na que asinan testigos pertencentes ás vilas de Ferrol, Pontedeume e A Coruña¹¹⁴⁰, unha mostra da extensión das protestas contra os Andrade e da súa contundente negativa a que lle sexa renovado o señorío sobre a cidade de Ferrol ó herdeiro de Nuño, Pedro Fernández, alomenos antes de que sexan reparados os actos de inxustiza de que son vítimas: “...*protesto que caso que al dicho Pero Fernández sea fecho merced del sennorío de la dicha villa e su terra antes quel dicho Conçejo e vesinos del sean proveydos de rremedio de justicia cerca de los susodichos males e rrobos e dannos e muertes e presions e cohechos e atraconamientos ny seeren punidos ni nos aver dello nide parte dello alcanzado complimiento de justiçia...*”. Porque o señorío dos Andrade sobre a vila, aducen, é entixurídico xa que a cidade fora fundada e dotada polos reis de liberdades agora violadas polos Andrade, liberdades que o Rei debe facer reparar por selo garante da súa da xustiza suprema á que acoden: “*Otrosi por quanto la dicha villa de Ferrol pertenece a la Corona rayal ...segund los previllejos que en esta razón tenemos,... los quales por su alteza nos fueron e son confirmados e otorgados e por su sennoría fecho juramento por su fe rayal de los mandar e defender segund que en ellos se contiene...*”. Incluso, nun novo matiz de rebeldía, ameazan con descoñecer a acción real no caso de que recoñeza o señorío dos Andrade sobre a cidade: *por ende que yo en el dicho nombre no consiento en ninguna ni alguna gracia e merced que de la dicha villa e su tierra sea fecha al dicho Pero Fernándes, e protesto que si le es o fuere fecha, que sea en sí ninguna e de ningún valor*¹¹⁴¹. Todo elo, un ano despois da do primeiro movemento irmandiño, especificamente *anti* Andrade e no que evidentemente participaron os habitantes de Ferrol, proba manifesta de que as causas que o motivaron seguían estando presentes e o movemento de contestación ó que imos aludir de inmediato, seguía vivo, a pesar da derrota do ano anterior.

¹¹⁴⁰ Testigos que en esto fueron presentes, Juan Sánchez de Vallid e Juan de los Santos pescador, vesinos de la villa de la Cruña e Pedro Lopes, vesino de la villa de la Ponte de Ume e otros (A.G.S, Padrado Real,C. 58 -13)

¹¹⁴¹ A.G.S, Padroado Real,C. 58 -13.

2.3.2.-A Revolta Irmandiña de 1431.

Diciámos ó final do epígrafe anterior que a protesta de Pedro Padrón amósanos unha oprobiosa relación dos agravios ós que o proceder de Nuño Freire somete ós seus vasalos, no caso de Pedro Padrón, referidos ós habitantes de Ferrol e da súa bisbarra pero tamén á outros espazos urbanos, porque, segundo dixemos, a protesta esta asinada por habitantes de Pontedeume e A Coruña, o que no amosa que a confrontación o é principalmente co espazo urbano e que este resiste aínda despois de 1431.

Pero tamén vimos como clérigos e fidalgos teñen motivos para estar descontentos. Precisamente aludimos antes á citada protesta, cronoloxicamente posterior á revolta de 1431, porque, o citado documento, enumera os agravios ós que o citado señor os sometía, e fálanos do seu estado de ánimo e da mentalidade que estivo na orixe do levantamento de 1431, moito menos coñecido que o da *Irmandade Xeral* de 1467, porque esta, anos mais tarde, foi motivo dun preito no que se aportaron multitude de testemuñas perfectamente conservadas e publicadas desde fai anos.

Sen embargo o que coñecemos é suficiente para o que estamos a demostrar, que as capas baixas da nobreza, parte do clero inferior e o pobo, participou en bloque na loita contra Nuño Freire, *o Mao*. As causas xa as coñecemos, a imposición de cargas ilegais e un réxime insoportable de terror imposto sobre campesiños, sobre os habitantes das vilas e sobre fidalgos e relixiosos, sobre cuxos aspectos volveremos a falar, ó referirnos ós aspectos relativos a reseñorialización.

Non debemos esquecer que Ferrol e Pontedeume, pertencen ó señorío do Andrade por mor das *mercés enriqueñas* mentres que A Coruña e Betanzos, de reguengo, está mediatizadas e fortemente ameazadas polos Andrade e os Mariñas¹¹⁴², polo que o agravio tiña un forte compoñente político ó identificar a nobreza coa rapiña do espazo público e a perda da liberdade, mentres a Coroa representa a liberdade e a xustiza, alomenos nas proclamas dos rebeldes.

A conxuntura era favorable, xa que morto en prisión o conde don Fadrique, en 1430, o seu aliado Nuño Freire, cos recursos minguados pola participación nas guerras nobiliarias, quedaba na corda frouxa diante do Rei. De feito, xa desde 1412 vemos nos documentos asinados en Ferrol unha fórmula que nos fai sospeitar de que non existe un exercicio efectivo do señorío por parte de Nuño Freire sobre esta vila xa que, en vez de repetir a consabida fórmula de *alcalde de Ferrol por Nuño Freire de Andrade*, emprégase a de *F.P. alcalde da vila por Juan de Serantes, escudeyro de Nuno Freire de Andrade*¹¹⁴³, o que podería ser indicativo da prohibición do exercicio directo da señoría sobre a cidade. Porque, como xa apuntamos, en 1412 e 1429, Juan II

¹¹⁴² Os rexedores de Betanzos estaban a soldo dos Andrade. (Vasco de Aponte, *Recuento*, casa de Andrade, p. 416. Cit. Isabel Beceiro Pita, *La Rebelión Irmandiña*, Madrid, 1977, PP. 64/65)

¹¹⁴³ A.M.C. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa II, carpeta número 3, FF. 30 v - 31 v

renovara os privilexios e liberdades de Ferrol como vila de reguengo, confirmando os documentos desta natureza outorgados polos reis a cidade desde Sancho IV¹¹⁴⁴, privilexios que, como acabamos de ver, Pedro Padrón lle pide ó Rei que protexa en 1432, como garante e depositario da legalidade monárquica que el mesmo ratificara tres anos antes en Valladolid. Esta actitude un tano insolente fronte ó Rei sen dúbida está motivada pola actitude do monarca con respecto á revolta de 1431, na que o Rei participara por medio de Correxedor de Galicia para axudar a sufocala.

A revolta estala no momento en que Juan II volve a situar como condestable á Álvaro de Luna e se dispón a organizar unha expedición contra Granada á que invita ó de Andrade, quen non pode acudir precisamente pola sublevación dos Irmandiños, fartos de soportar cargas señoriais e tributos e, sobre todo, o trato vexatorio ó que os sometía o señor de Andrade. Desta maneira, en 1431, unha situación de conflito social, convértese en revolta aberta contra a nobreza, neste caso contra os Andrade¹¹⁴⁵.

Como di López Ferreiro, tiñan unha longa restra de agravios soportados e unha enorme acumulación de odio contra Nuño Freire, porque, segundo o cronista, Fernán Pérez de Guzmán, facendo seu o que as xentes pregoaban, afirma que o señor de Andrade *era señor muy fuerte y duro y que no lo podían comportar*, polo que o movemento é en gran parte unha reacción contra a tiranía, tamén un acto de acto de desesperación, como sinala a citada crónica a propósito da imposibilidade de Álvaro de Isorna e de Lope de Mendoza de poder convencelos para que desistiran do seu cometido, porque *se vieron tan poderosos y estaba tan locos* que incluso ameazaron a cidade de Santiago¹¹⁴⁶, un erro estratéxico que lles imposibilitou de conseguir metas mais ambiciosas.

Ámbito, número de participantes e carácter da revolta.

Parece claro que o núcleo da revolta de 1431 foron os estados de Andrade - Vilalba, Ferrol e Pontedeume¹¹⁴⁷ - e os territorios próximos de Mondoñedo, Betanzos e A Coruña, de onde era ó seu caudillo Roi Xordo, un fidalgo da casa das Mariñas, familia que sempre desenvolveu cargos

¹¹⁴⁴ A.G.S, *Padroado Real*, 58 -13. Cit. *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, Santiago, 1994, p. 35

¹¹⁴⁵ Carlos Barros, citando a Yves-Marie Bercé, define, referíndose á época Moderna, o que diferencia unha situación de conflito social dun proceso de revolta, afirmando que esta debe ser colectiva, armada interclasista – no noso caso interestamental - e que se mantén máis dun día. (*A Mentalidade xusticeira dos Irmandiños*, p. 43), características que se dan nesta revolta dun xeito pleno

¹¹⁴⁶ F. Pérez de Guzmán, *Crónica del señor Rey Don Juan segundo*, Cap. VIII, p.312 e SS. Sobre este tema ver tamén Isabel Beceiro Pita, *La Rebelión Irmandiña*, Madrid, PP. 86/87

¹¹⁴⁷ Baz Vicente M.J. *El Patrimonio de la casa de Alba en Galicia. Siglos XVII-XX.*, PP. 36 -40. Tese doutoral.

no concello da cidade, principalmente como rexedores da mesma¹¹⁴⁸, circunstancia que unida á protesta de Pedro Padrón, procurador de Ferrol, nos falan de que o movemento era interestamental, dirixido basicamente polas cidades e apoiado por vilegos e campesiños, unidos todos nunha mentalidade de pobo contra os tiranos: *Entre los otros negocios que el rey había de despachar antes que para la guerra partiese, era uno que pendía entre Nuño Frayre de Andrade y sus vasallos de la Puente de Heume y Ferror y Villalva, que eran suyas, ...y hacíanle guerra tres mil hombres y mas, y le habían derribado ciertas casas fuertes, y le habían talado algunas viñas y huertas, y con estos se habían juntado otros muchos de los obispados de Lugo y Mondoñedo, que serían bien diez mil hombres y mas, y habían tomado por capitán un hidalgo que se llamaba Ruy Sordo*¹¹⁴⁹. Se lle facemos caso á crónica citada, o ámbito parece case exclusivamente circunscrito ós *estados* dos Andrade e os territorios limítrofes onde os Andrade presionaban e protexían os seus intereses, como en Mondoñedo, Betanzos onde asaltan o pazo que alí construíra Fernán Pérez *O Boo* e o seu tesouro¹¹⁵⁰ e a Coruña de onde era o seu xefe militar, Roi Xordo.

Estamos entón diante dunha revolta tipicamente urbana con participación doutros sectores sociais, principalmente campesiños, unidos polo sentimento de aversión contra os señores de Andrade *haciendo muy grandes daños y males en la tierra*, polo tanto, cun carácter antiseñorial, non antimonárquico porque *en las rentas del rey ni contra su justicia no tocaban*, o que quer dicir que o movemento tiña perfectamente establecidas unhas prioridades e uns métodos de actuación que repetirán en 1467, pero moito mellor organizados na Irmandade Xeral.

Solo a pretensión de unila loita antiseñorial contra os Andrade coa loita contra o señorío temporal de Santiago, do que a cidade intentaba desposuír ó arcebispo, fan que o movemento irmandiño intente estenderse cara esta comarca, sen dúbida un grave error estratéxico; porque, como xa dixemos, si ben a revolta ten uns fins claros que son os de eliminar a tiranía señorial dos Andrade, o predominio, alomenos a nivel de dirección, da participación urbana no movemento, fan que se intente estender fora do seu ámbito inicial, unindo as súas forzas co municipalismo santiagués, estritamente urbano. É un erro que pagaron caro xa que isto decidiu ó Rei a intervir en contra do movemento.

En canto o número, a *Crónica de Juan II* fálanos de mais de 13 000 homes en armas, un número que non consideramos esaxerado para o ámbito xeográfico que abarca, nunha Galicia que

¹¹⁴⁸ Antonio López Ferreiro, *Historia...* VI, PP. 31 -40. Existe un testamento dun Roi Xordo das Mariñas, realizado diante do notario coruñés Juan González o 24 -XII -1457.(González Garcés, *Historia de la Coruña, en la Edad Media*, 1987, PP. 647 -651).

¹¹⁴⁹ F. Pérez de Guzmán, *Crónica del señor Rey Don Juan*, Cap. VIII, p.312 e SS.

¹¹⁵⁰ González Garcés, *Historia de la Coruña, en la Edad Media*, 1987, PP. 647 -651.

roldaría algo menos de medio millón de habitantes nese momento. A cifra arriba sinalada representaría aproximadamente o 3% da poboación de Galicia – arredor do 12 % das provincias afectadas, Mondoñedo, Coruña e Betanzos - polo que é de supoñer que o cronista debeu referirse só ás xentes de armas, non contabilizando ó resto da poboación que participa na revolta que debeu ser mais masiva segundo da a entender o propio cronista¹¹⁵¹.

En todo caso, trátase dun movemento de masas, neste caso, como noutros moitos, dirixido por un membro do estamento privilexiado, o fidalgo Roi Xordo vencellado ó rexemento de A Coruña, polo tanto fidalgo con intereses urbanos; hoxe diríamos *aburguesado*. Pero no movemento, ó lado de sectores urbanos, participan campesiños e ignoramos se participan clérigos. Solo en Pontedeume, segundo a citada fonte, había 400 irmandiños cercando o castelo no que estaban a muller e os fillos de Nuño Freire ós que veñen socorrer as forzas mandadas polo Rei: *y fueron a Puente de heume, que era deste Nuño Freyle, y tenían ende cercado un castillo suyo donde estaba su mujer y sus hijos. Cuatrocientos hombres y mas destos que se llamaban Hermanos pelearon con ellos y descercaron el castillo*. O movemento é importante numericamente requirindo para o seu control a mobilización, ademais das forzas do arcebispo Lope de Mendoza e do bispo de Cuenca, Álvaro de Isorna, as de *Gómez García de Hoyos, que era corregidor por el rey en aquella tierra*, acabando así coa insurrección armada: “... y metieron a algunos de Hermanos, y otros fueron presos y enforcados, y así se paciguó este caso de Galicia”¹¹⁵². O fracaso militar, en parte debido a erros de estratexia, non acabou co sentimento de agravio, agora acentuado pola represión de que nos fala o cronista.

En todo caso, e evidente que a revolta irmandiña de 1431 ten un marcado carácter popular - y *hicieron todos una Hermandad, y por toda la tierra les llamaban los hermanos y andaban asi poderosamente* – con participación de distintos grupos sociais unidos pola constatación de ser vítimas dos mesmos agravios que os unen en irmandade, nunha confraternización, dirímaos nos tempos presentes, de clase, na que coinciden sectores sociais diferentes, incluída unha parte da nobreza inferior. Por outra parte, a protesta non se extingue coa derrota militar dos insurrectos senón que continúa por outros vieiros, como nos amosa a xa comentada protesta de Pedro Padrón, que, como dixemos, actúa de procurador de Ferrol pero que representa tamén á

¹¹⁵¹A poboación de Galicia en 1552, no primeiro censo fiable, era de 121 000 veciños ou 608. 000 individuos. Incluso, dado que os datos de Lugo, Coruña e Betanzos eran de 1530, a poboación total acadaría unha cifra mais alta. Nesta data, a media sería de 25, 2 habitantes por quilómetro cadrado. (Felipe Ruíz, *La población española al comienzo de los tiempos modernos*, C. H. Madrid, 1967, PP. 189 -203. Sobre estes temas é de interese a obra de P.Saavedra Fernández, *A Facenda real na Galicia do Antigo Réxime*, “Introdución”, PP.19 -36. O autor afirma que a poboación galega de inicios da Época Moderna, hai que revisala á alza debido ós erros dos censos.

¹¹⁵²F. Pérez de Guzmán, *Crónica del señor Rey Don Juan segundo* Cap. VIII, p.312.e SS. A mesma crónica en *Crónicas de los Reyes de Castilla*, B.A.E, II, Madrid, 1953, p. 493. Tamén en Antonio López Ferreiro, *Historia...* VI, PP. 31 -40.

Pontedeume e A Coruña. O nomeamento de Pedro Padrón como procurador de Ferrol, prodúcese en decembro de 1431 e, a súa famosa protesta, un mes despois, o que conecta perfectamente ás dúas accións, a revolta de 1431 e a protesta da cidade de Ferrol, que se xesta nada mais rematar a revolta, o que nos fala de que, aínda que vencidos polas forzas feudais e do Rei, non están derrotados.

De tódolos xeitos, nos anos posteriores, a Corte toma decisións un tanto sorprendentes, se as relacionamos coa represión da revolta irmandiña de 1431. En 1432 e 1434¹¹⁵³, renova as privilexios de Pontedeume - recordemos que en 1429 xa renovara os de Ferrol - como vila de reguengo, tomando por eses anos outras decisións de protección das vilas de reguengo e mesmo das sometidas á réxime señorial, como veremos mais adiante. Desta maneira, o sentimento de agravio pola represión de 1431, atempárase pola decidida actitude do Rei en momentos determinados na protección do reguengo.

Da irmandade de 1431 á Irmandade Xeral de 1467

A revolta acaudillada por Roi Xordo, non restaura o equilibrio social, resquebraxado pola actitude voraz e cainita da nobreza, situada fora duns límites tolerables, o que fai imposible unha aproximación a idea de consenso social, a pesar das medidas tomadas pola Coroa. Nos anos posteriores as cousas non solo non melloran senón que a inseguridade se fai mais agonizante e, na medida en que o símbolo monárquico se vaia degradando, a insolente voracidade da nobreza faise mais evidente, en particular, a casa e familia dos Andrade, o que imposibilita unha situación de asentimento por parte dos sectores sociais damnificados.

O mosteiro de Caaveiro acude ó rei contra Pedro Fernández de Andrade pola violación do seu couto e pola prisión - morre no castelo de Nogueirosa - de Diego de Samboulo¹¹⁵⁴. As protestas de A Coruña obrigan a Juan II, nun nova intervención a favor do reguengo, obrigando a Pedro Fernández a respectar a xurisdición de A Coruña¹¹⁵⁵. Mentres, o arcebispo Rodrigo de Luna trata de recuperar os coutos de Muniferral e Feáns que nun acordo cos Andrade en 1433 recoñecían como propiedade arcebispal, pero que son apropiados polo novo señor Andrade, Fernán Pérez *o Mozo*. Nin a excomuñón lanzada contra el polo papa Eugenio IV¹¹⁵⁶, nin as altísimas multas e penas eclesiásticas impostas polo prelado compostelán¹¹⁵⁷, logran disuadilo, polo que unha vez mais, os Andrade lograrán impoñer un acordo¹¹⁵⁸ aproveitando un momento no que o mesmo

¹¹⁵³ 1432, xaneiro 6, (albalá real) e en 1434, xullo, 24. (*Centro de Interpretación da Casa de Andrade*, Pontedeume).

¹¹⁵⁴ RAG, *Fondo Marín Salazar*, Caixa 106/22, papel, copia. Tamén Cit. en Caixa 106/24

¹¹⁵⁵ 1435, agosto, 30, Segovia. A.M.C, *Reais cédulas*, copia. Núm..315,

¹¹⁵⁶ A. López Ferreiro, *Historia*, VII, p. 194.//A. Couceiro Freijomil, *Op. Cit.* p. 199

¹¹⁵⁷ A. López Ferreiro, *Historia*, VII, PP. 194 a 197

¹¹⁵⁸ A López Ferreiro, *Historia*, VII, p. 165

fenómeno se xeneraliza en Galicia¹¹⁵⁹. Mentres, os reis Juan II primeiro, e Enrique IV despois, envoltos e maniatados pola actitude belixerante da alta nobreza, teñen problemas para o control dos seus reinos, principalmente de Galicia¹¹⁶⁰, xerando un contexto de total desamparo para diversos sectores do estado chá, parte do clero e dunha parte da pequena nobreza.

Non debemos esquecer que Alonso de Lanzós, o líder militar carismático, o mais coherente e perseverante da Irmandade Xeral, formou parte do contorno dos Andrade a cuxo pai, Juan Freire de Lanzós o vemos en 1418 formando parte do cortexo de Nuño Freire¹¹⁶¹, o que non lle impide a Fernán Pérez, *O Mozo*, apropiarse dos bens de seu fillo, Alonso, aínda mozo. Neste senso, nunha carta de Juan II á Pedro Álvarez Osorio, asinada en Atienza o 22 de xullo de 1446, ordenáselle ó futuro conde de Lemos que restituía os bens do citado infante: *...porque vos ruego e mando si servicio e plaser me deseades faser que tengades manera como qualquier cosa que sea del dicho Alfonso de Lençoós e le sea tomado e ocupado por fuerça le sea tornado e restituído*¹¹⁶². O anterior explícanos porque Vasco de Aponte afirma que don Alonso foi o cabaleiro do contorno da casa de Andrade que menos tempo permaneceu no seu *acostamiento*, *aunque eran parentes, eran enemigos ya de padres*¹¹⁶³, converténdose no peor inimigo dos Andrade e en xeral da nobreza artabresa¹¹⁶⁴.

Pero non son so os fidalgos, coma Lanzós os que sofren as acometidas dos Andrade. Tamén parecen exasperados os campesiños dos coutos de Camouco, Lubre e Cervás, colonos en teoría da igrexa de Santiago, que piden a intervención arcebispal para protexelos contra a explotación á que os sometían os cabaleiros que levaban as rendas da Mitra. Neste caso a intervención do arcebispo produce efecto asinado un acordo cos representantes dos colonos, o crego de Santa María de Oys, Pedro González de Cesuras e o procurador do cabido santiagués, Fernán Suárez, acordo que ratificado o 26 de xuño de 1467, exime ós moradores dos pobos citados, de pagar os tributos polos que protestaban por crelos esaxerados e que lles foran impostos por *tiraniía e potencia de homes poderosos*¹¹⁶⁵ di en alusión ós Andrade que administraban ilegalmente os citados coutos¹¹⁶⁶ e que seguirán administrando no futuro, supoñemos que sen facer caso do acordo citado.

¹¹⁵⁹ A. López Ferreiro, *Galicia en el ultimo tercio del siglo XV*, p. 20.

¹¹⁶⁰ María J. Baz Vicente, *Señorío y propiedad foral en la alta nobleza en Galicia. SS XV-XX*, PP. 67 e SS.)

¹¹⁶¹ R.A.G, *Fondo Marínez Salazar*, Caixa 106/22, papel. Cit. en Caixa 106/24. Edición parcial. Antonio López Ferreiro (director), *Galicia Histórica*, Santiago, setembro-outubro de 1901, p. 86

¹¹⁶² Atienza, 1446, xullo, 22.A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -91.

¹¹⁶³ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 141

¹¹⁶⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 159/160

¹¹⁶⁵ A. López Ferreiro, *Historia*. VII, PP. 80/81.

¹¹⁶⁶ H.D.S, C. 43, f. 97. Ed. A. Rodríguez González, *O Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*, p. 141

Por outra parte, e a pesar da presión dos Andrade, as vilas de Pontedeume e Ferrol seguen loitando contra o señorío dos Andrade, conseguindo en ocasións liberarse do seu agonizante poder. Como xa se ten explicado, en 1441, Fernán Pérez, *O Mozo* é desposuído das tres vilas que forman o groso do seu señorío que, a pesar de que un ano despois lle sexa de novo recoñecido, seguen loitando pola súa volta ó reguengo. Pontedeume o consegue en 1464¹¹⁶⁷ o mesmo que Ferrol, onde Enrique IV amplía, en 1467, os privilexios da cidade á Serantes e Mugardos¹¹⁶⁸, que formaban parte do seu alfoz, ratificando os documentos emitidos no seu tempo por Sancho IV e Fernando IV. Pero, dada a impresión que estes aparentes actos de decisiva intervención a prol do reguengo, o son mais en función da situación política dos Andrade, situados en bandos contrarios ós gobernantes, que dunha clara vocación de defender a soberanía real nas cidades. Mentres, os *golfinhos* parecen estender a súa actividade a unha boa parte de Galicia, protexidos polos señores, como unha forma mais de incrementar os seus ingresos e manter amedrentada a poboación. Particularmente difícil é a situación de Betanzos¹¹⁶⁹ situada no punto de conxunción de señores moi voraces como Gómez Pérez das Mariñas, Fernán Pérez, de Andrade, *O Mozo* e Sancho Sánchez de Ulloa.

O panorama complétase coa crise política e o deterioro da figura simbólica do monarca, o último baluarte detrás do que as xentes do común aspiran a protexerse. O destronamento simbólico de Enrique IV en Ávila, en 1465 e a posterior guerra civil na que de novo se pon en dúbida a sucesión hereditaria á Coroa de Castela sinalan o punto máis álxido da crise política na Coroa de Castela¹¹⁷⁰. O destronamento simbólico do Rei séguese con consternación entre o pobo cando ve como os grandes nobres rompen tódalas barreiras, físicas e psicolóxicas, sen que nada os poda conter. No senso anterior, fronte o desorde e o caos, de novo aparece o pobo, organizándose en irmandades comezando as vilas e cidades casteláns que, en 1466, celebran “Juntas” en Medina del Campo, onde se da as ordenanzas para crear a *Hermandad General*, e a de Fuensalida, onde se completan, xa en 1467.

¹¹⁶⁷ 17 de marzo de 1364 desde Madrid. *Centro de interpretación da casa de Andrade*, Pontedeume.

¹¹⁶⁸ *Provisión Real* de 9 -V -1467 (A.D.A. *Sección Lemo, Anadrade*, C. 3 – 47. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 226. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, núm. 168, PP. 175/176)

¹¹⁶⁹ Juan de Bascoas, veciño de Betanzos, 90 anos, declara en Betanzos, o 15 -XII -1526. Afirmar que el viviu con García de Remisil, alcaide e meirinho da fortaleza de San Xurxo de Abeancos de Sancho de Ulloa: “... e dize que vido que sus criados y peones del dicho merino salían de la dicha fortaleza e con armas donde sabían que avía onbre rico lo iban a rescatar y lo prendían hasta que les diesen dineros y el testigo por dos becas bibiendo con el dicho merino yba y fue con los dichos sus peones y criados a hazer los dichos robos...” (*Fortalezas*, pregunta 3, FF. 1345/1346).

¹¹⁷⁰ Valdeón Barúque, *Los conflictos sociales...*, p. 139.// C. Barros, *A mentalidade Xusticieira*, PP.65-86. Para o ámbito ourensá, ver: Gonzalo Francisco Fernández Suárez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, p. 184.// J. García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media*, p. 117.

En Galicia, mentres, a violencia deriva cara a constitución dunha nova Irmandade vencellada ós estatutos de Fuensalida, pero cun carácter antinobiliario que non tiña a irmandade castelán, vencellada historicamente ó desenvolvemento urbano¹¹⁷¹.

A situación de Galicia é moito mais desesperada que a de Castela, pola lejanía do poder central, que Valdeón Barunque resume nos seguintes términos: “*Nuestros nobles, en su afan de satisfacer bastardas ambiciones...y cometían tales tropelías, que la tranquilidad y seguridad en Galicia, desaparecieron por completo*”¹¹⁷² e como xa rexistraba Hernando del Pulgar, cargando as tintas sobre os ataques ás igrexas cometidos por Cabaleiros: “*...e muchas iglesias e monesterios no osavan tomar sus propias rentas, saluo lo que el cauallero que en elas avia entrado les daua de su manos...*”¹¹⁷³. Moitos destes malfeitores formaban parte do contorno dos señores, incluídos os bispos. Entre 1454 e 1455, de 44 delitos cometidos na cidade de Ourense, 36 son cometidos por fidalgos dos que, o 71% son homes do bispo e señor da cidade¹¹⁷⁴.

Neste ambiente, en Santiago fórmase unha Irmandade en 1458¹¹⁷⁵; en 1459, o propio Rei, por medio de Fernán Sardiña, ordénalle a unha serie de señores, entre os que estaba Fernán Pérez de Andrade, o Mozo, que tomen a cidade de Santiago e a poñan baixo o mando de Pedro Álvarez de Soutomaior: “*Diredes a la ciudad de Santiago, e a las villas de Noya, e Muros, e Padrón, e Pontevedra, que non acojan a Hernando de Fonseca, nin a otra persona, nin cauallero, de parte del dicho Arzobispo, nin en su favor, saluo a los dichos Perálvarez e Bernadiáñez e Áluaro de Sotomayor o a quien ellos mandaren*”¹¹⁷⁶.

Temos polo tanto, que, desde finais da década de 1450 e ó longo da de 1460, unha situación explosiva, nun contexto de abundantes de loitas municipalistas, agraristas ou tipo mixto, como vimos na Irmandade de 1431, nas que a miúdo conflúen sectores de estamentos sociais diferentes, desboca nunha Irmande Xeral, unidos por un interés común, o de protexer os seus intereses fronte á minoría dos señores, sobre todo laicos.

¹¹⁷¹ Seguimos neste tema a Antonio Álvarez Morales, *Las hermandades, expresión del movimiento comunitario*, Valladolid, 1974, p.56.

¹¹⁷² Valdeón Barunque, *Los conflictos sociales...*, p 139. O respecto a autoridade era tan descoñecido que un simple cabaleiro, Álvaro Páez, atreveuse á prender ó Conde de Ribadavia e Adiantado Maior de Galicia, conducíndoo a Soutomaior onde o tivo preso o tempo que lle pareceu oportuno. (César Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, PP.1 -10)

¹¹⁷³ H. Del Pulgar, “Crónica de los Reyes Católicos”. Edición de J. Mata Carriazo en : *Crónicas de España*, V, Madrid, 1943, Cap. CXVIII, p. 43

¹¹⁷⁴ Carlos Barros, *A Mentalidade Xusticiara dos Irmandiños*, 1998, PP. 50 e 125

¹¹⁷⁵ Estatutos da Irmandade galega asinados entre Bernal Diáñez de Moscoso, Pedro Bermúdez de Montaós, Suero Gómez de Soutomaior, Lope Pérez de Moscoso, dona Juana de Castro e os concellos de Santiago, Noia e Muros: “*Nos los caballeros de soso nombrados que nos aliamos e confederamos e hermanamos e nos queremos ayuntar e ayuntamos nuestras personas, vasallos, tierras e sennorios con los conçeijos, alcaldes, jueses, ofiçiales e onbres buenos de la dicha çibdad de Santiago e villas de Noya e Muro en la Hermandad que el dicho muy virtuoso re don Enrique mando faser e fiso por su manda en la çibdad de la Cruña* (A López Ferreiro, *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, número VII p. 70)

¹¹⁷⁶ *Galicia diplomática* I, nº 10, Santiago, 1882, p.74.

En Galicia, ó afectar a todo o reino e á sectores sociais de distintos estamentos, a fórmula escollida será a de *Santa Irmandade do Reino de Galicia*, ou Irmandade Xeral. A soidade fronte ó amparo real e o particular contexto de Galicia, producen o efecto de singularidade nesta protesta, que, polo demais, conta co apoio case unánime aínda patente, como veremos, nas testemuñas do preito sobre as fortalezas da Mitra de Santiago, celebrado cincuenta anos mais tarde e nun contexto de calma social. Singularidade e unanimidade que lle dan á Irmandade Xeral un carácter non solo antinobiliario senón incluso en antifeudal¹¹⁷⁷, e galego, cunha especial virulencia nas terras dos Andrade, polo que compre que desenvolvamos.

2.3.3.-A Irmandade Xeral ou *Santa Irmandade do Reino de Galicia*.

O contexto de violencia, opresión señorial e inseguridade, unido ó escarnecemento das institucións públicas, leva a formación da Irmandade Xeral. Efectivamente, aproveitando o feito de que Enrique IV tiña practicamente perdido o control de Galicia¹¹⁷⁸ e que os seus esforzos se dirixían a sufocar a guerra civil castelá, no contexto das *Ordenanzas* para a creación da *Hermanidad General* declarada na “Junta” de Medina del Campo, ampliadas nas de Toledo e Fuensalida, unha serie de concellos galegos - Ourense, Betanzos, A Coruña, Ferrol, Pontedeume, Santiago, Pontevedra e Lugo, solicitan a Enrique IV unha provisión que lles permitira organizar a irmandade en Galicia¹¹⁷⁹. Estas xestións, segundo Lope García de Salazar, - así o afirman tamén varias testemuñas do preito entre Tabera e Fonseca - inclúen tamén a outros promotores como Joan Branco, de Betanzos - levounas a cabo en 1465, Alonso de Lanzós, un dos líderes mais representativos da Irmandade, que se organiza en 1466 e que adquire carácter militar e abertamente antinobiliario no ano seguinte¹¹⁸⁰.

Hai evidencias claras de que o Rei concedeu a citada provisión para organizar a *Santa Irmandade do Regno de Galicia* e que envía as primeiras cartas e representantes a primeiros de 1467¹¹⁸¹, o que quer dicir que a citada Irmandade nace cunhas connotacións especificamente galegas e co apoio real, en cuxo nome se levantan para ordenar a convivencia, perseguir ós malféitores e impartir xustiza. No senso anterior, entre outras moitas testemuñas, Juan de Carballido, de Betanzos, afirma *que viu pregonar en Betanzos e citada provisión, na praza do*

¹¹⁷⁷ C. Barros, *A mentalidade Xusticieira*, PP.45 e 46; ¡Viva el Rei!, PP 224 -227./ J

¹¹⁷⁸ Cédula real poñendo baixo garda de Pedro Álvarez Osorio as cidades de A Coruña, Betanzos, Ourense, Lugo, Villamaior- Mondoñedo. (A.D.A, *Sección Lemos*, C.3 -39.)

¹¹⁷⁹ Arca Pozo, A., *Las órdenes milietares en le Reino de Galicia a finales de la Edad Media*.Tese doutoral .Facultade de Xeografía e Historia da universidade Complutense de Madrid, 1994. Inédita. p. 139.

¹¹⁸⁰ Lope García de Salazar, *Las Bienandanzas y fortunas*, edición de A. Rodríguez Herrero,IV, p. 417

¹¹⁸¹ C. Barros, *Los Irmandiños. La Santa Hermanidad del Reino de Galicia*, Op. Cit.. PP. 54 -59

*Castro e na rúa Trabesa*¹¹⁸²; incluso documentos asinados polo Rei o poñen de manifesto, incluso aprobando de forma expresa o derribo de certas fortalezas: *Don Enrique...a los alcaldes e diputados e otros ofiçiales de la Santa Hermandad del muy noble e e leal regno de Gallisia... Sepades que a mi es fecha relación que algunas personas...han fecho muchos robos e muertes e fuerças e otros crímenes e delitos en este dicho regno los quales se han acogido e reçetado en algunos castillos e fortalezas...e me emebiastes suplicar e pedir por merçed... así en derribar de las dichas fortalezas...que aprovase e confirmase...todo lo que fesistes en esta parte... e yo tóvelo por bien e quiero e mando e me plase de aprovar e apruevo por la presente el derrivamiento de aquellas fortalezas que vosotros derribasteis ...que luego las den e entreguen a los alcaldes e diputados de la Santa Hermandad del dicho regno*¹¹⁸³.

Temos, polo tanto que o movemento irmandiño, a *Santa Irmandade do Regno de Galicia*, segundo as cartas reais, inspírase nas loitas medievais das cidades contra o desorde e o crime, pero tamén contra os señores, tendo a figura simbólica do Rei como encarnación da xustiza á que recorren na procura xustificación legal para organizar a Irmandade. Por outra parte, non parten de cero, porque a experiencia de 1431 nas terras dos Andrade, onde unha vez mais, a Irmandade terá unha gran incidencia, aporta modelos de loita e de organización que agora serán mellorados.

Composición e ámbito do movemento

Xa aludimos mais arriba á que un dos principios impulsores foi Alonso de Lanzós, orixinario das proximidade de Vilalba e antigo vasalo de Fernán Pérez de Andrade e de Gómez Pérez das Mariñas e o líder militar do movemento na parte norocidental de Galicia, compartindo estas tarefas con Pedro Osorio e Diego de Lemos, todos eles cabaleiros, membros da pequena ou mediana nobreza galega, ou, no caso de Osorio, segundón dunha casa de primeiro orde, a de Trastámara¹¹⁸⁴.

Pero os verdadeiros dirixentes, capitáns, deputados e alcaldes, son fundamentalmente urbanos, alomenos aqueles que teñen mais protagonismo, como Juan Branco, que xa era escribán na cidade de Betanzos que, agora exerce de capitán da Irmandade, e, segundo a testemuña de Juan de Carballido, un dos que participou na consecución da provisión real que deu orixe á Irmandade¹¹⁸⁵. Pero tamén atopamos ós capitán eumeses *Alfonso do Casal y Gonçalo Pillarte* entre outros que se citan, como Rodrigo Ares, que era de Monfero, posiblemente un fidalgo¹¹⁸⁶.

¹¹⁸² *Las fortalezas de la Mitra Compostelan*, I., PP.442 -446. preguntas 3 e 11, FF.1387 e 1392.

¹¹⁸³ A.H.N.Sección Diversos, Colección Diplomática. Serie Real. Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, número. 170, PP. 170/171

¹¹⁸⁴ Beceiro Pita, *La rebelión Irmandiña*, Madrid, 1977, p 121

¹¹⁸⁵ *Fortalezas*, I., PP.442 -446. preguntas 3 e 11, FF.1387 e 1392.

¹¹⁸⁶ *Fortalezas*, I., PP. 436/437, pregunta 3, FF.1377/1378.

Tamén participan clérigos. O 13 de maio de 1467, o cabido de Tui asina ás ordenanzas da Irmandade; o cabido de Santiago, o 16 de maio de 1467, entrega á caixa da Irmandade 400 marabedís¹¹⁸⁷ e, o 9 de outubro de 1467, de novo, o cabido de Santiago, acorda gardar os capítulos da *Santa Hermandade*¹¹⁸⁸. Pero, si o dato anterior non fora suficiente, na reunión do 20 de maio de 1468, acórdase apremiar a certos veciños de Santiago as castidades que adebedaban *para servicio, probeyto e menester da Santa Hermandade 1500 pares de brancas*¹¹⁸⁹.

Sen embargo, o grupo mais numeroso que participa no movemento Irmandiño, son os campesiños e xentes do común organizados en cuadrillas como nos conta Nuño Vázquez Loureiro, veciño de Betanzos: “...dize que en cada quatro o çinco feligresías nonbraban un alcalde de hermandad que traía bara de justiçia e cuadrilleros en cada feligresía el suio, los quales manadaban e ordenaban la gentes común de sus partidos e los apremiaban a que fuesen adonde les mandaban los capitanes e diputados e a los que no yban a sus mandamientos executaban en ellos las penas en que cayan...”¹¹⁹⁰, ou Gonzalo de Carreira, labrador de Santa María de Oza: “...y que vido que cada labrador y persona de cabeça pagaba para sustentar la dicha hermandad e ayuntamineto de gente quatro reales bellos y este testigo dize que los pagó y ansi se juntara mucho número de gente...”¹¹⁹¹.

Temos, polo tanto que se trata dunha revolta interestamental e interclasista na que participa unha parte importante da poboación galega¹¹⁹² que, segundo a testemuña de Juan de Melide, chegaban a 80 000 irmandiños¹¹⁹³, unha cifra que representaría arredor do 16% da poboación galega á que estimamos nunhas catrocentas cincuenta mil almas nesas datas. En todo caso a participación, se exceptuamos á nobreza superior e media, acada como dixemos, aires de unanimidade, de pobo levantado contra o orde social establecido.

Desde o punto de vista xeográfico, a Irmandade adquire gran intensidade en toda Galicia, a Galicia medieval que chegaba ata o Bierzo, coincidindo cos centros de maior actividade señorial, pero, todo parece indicarnos que un dos territorios onde maior intensidade e resistencia acadou foi no territorio onde se producira a *Irmandade de 1431*, isto é, a zona noroccidental de

¹¹⁸⁷ C. Barros, *A mentalidade xusticieira dos Irmandiños*, p. 87

¹¹⁸⁸ A.C.S., *Actas capitulares, libro 1*, IG 475, f. 18 v

¹¹⁸⁹ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, p. 42

¹¹⁹⁰ Fortalezas, I. p. 420/421

¹¹⁹¹ Fortalezas, I. p. 297, pregunta 2, f.1083.

¹¹⁹² A Rodríguez González, *Fortalezas*, Introducción, PP.7 -10 e testemuñas. Molina fala de *Gran hermandad de todo el común* para referirse ós irmandiños (*Descripción del reino de Galicia*, p 138).

¹¹⁹³ Fortalezas, I., PP.477/478, pregunta 3, FF.446/447. Tamén: A. López Ferreiro, *Galicia en el ultimo tercio del siglo XV*, 3ª edición, Vigo, 1468, PP. 84 e SS.

¹¹⁹³ Fortalezas, I, PP.477/478, pregunta 3, FF.446/447. Isabel Beceiro Pita, acepta o número (*La Rebelión Irmandiña*, p. 121). Couselo Bouzas, considera escasa a cifra que da o testigo (*La Guerra Irmandina*, VII 219 -239), pero, García Oro, en cambio, afirma que é esaxerada (*Galicia en la Baja Edad Media. Iglesia Señorío y nobleza*, p. 118)

Galicia e a parte occidental do centro e norte de Lugo, xusto o territorio ande os Andrade tiñan os seus bens e intereses económicos, no que dirixía o exército irmandiño, Alonso de Lanzós, o mais difícil de recuperar por parte dos señores segundo nos conta Vasco de Aponte¹¹⁹⁴.

En canto ó ámbito temporal, iníciase a súa organización coincidindo cunha crise de subsistencia que afecta a Galicia desde o ano 1465¹¹⁹⁵, o ano en que se produce o destronamento de Enrique IV; comeza a súa andadura con posterioridade ós sucesos de Santiago que rematan coa prisión de Fonseca II, feitos cos que Rui Vasques relaciona o nacemento da Irmandade no contexto dunha gran pestilencia e mortalidade, como nolo conta na *Crónica de Santa María de Iria: Foi depois desto* (prisión de Fonseca en 1466) *huna grande mortalidad, así de moços como de omes et mulleres et dos caballeiros que eran huna grande maravilla. Durou un ano contínuo esta mortaldá en todo el reino de Galliza... en este entremedio levantouse toda a terra con a Santa Irmandade*¹¹⁹⁶. Polo tanto, debemos supoñer que en 1466, a Irmandade xa estaba organizada.

Sen embargo os primeiros actos de violencia, non se producen ata os meses de Febreiro e marzo de 1467 e, o mes seguinte empeza o derrocamento das Fortalezas que, en xeral, non foron derrocadas desde o exterior, senón que, en virtude dos capítulos da Irmandade xa estaba en poder desta.

O 21 de febreiro de 1467, en Monterrei, Tareixa de Zúñiga, condesa de Santa Marta, querélase diante das autoridades da Irmandade ó deputado Pedro Maldonado e o cuadrilleiro Alfonso Fernádes, contra Sancho de Ulloa e Diego de Andrade e Pedro Pardo de Cela, porque, acollidos á Irmandade, lle ocuparon as posesións de Castro Caldelas e Orcellón e Santa Marta,¹¹⁹⁷.

En canto ó seu final non se produce ata o verán de 1469 despois da batalla de Gundián, contra Alonso de Lanzós: *Y quando ayudó a meter en la tierra a Fernán Pérez, iban ambos y llevaban a Don Juan de Pimentel y a Pedro alvarez de Sotomayor, y toparon en el camino con Alonso de Lançós, y arrequijáronlo en el castro de Gondeán. Y los que más bravamente lo combatían eran Gómez Pérez y Fernán Pérez, que iban delante de todos, en par con la vanderá y no mirando atrás, y llegaron asta la boca del castro, asta que les derrocaron el alférez...*¹¹⁹⁸, isto é, no verán

¹¹⁹⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 226/227.

¹¹⁹⁵ Carlos Barros, "O que sabemos dos Irmandiños", *Os Capítulos da Hermandade. Peregrinación e conflito social na Galicia do século XV*, 2006, Santiago. Isabel Beceiro Pita, (*La Rebelión Irmandiña*, PP.120 e SS.

¹¹⁹⁶ Rui Vásques, *Crónica de Santa María de Iria*, edición de Jesús Carro. C. S.I.C., 1951, p. 46 e SS

¹¹⁹⁷ A.H.N.Sección Diversos, *Colección Diplomática. Serie Real*. Ed. Anselmo López Carreira, *Os Irmandiños: textos, documentos e bibliografía*. Vigo, 1992, PP. 81 -84.). O decisión de destruír as fortalezas tomaríase por esas datas. Carlos Barros cita como data de inicio da guerra das fortaleza so 22 de abril do mesmo ano, co derrocamento do castelo Ramiro (*Mentalidad Xusticiera de los Irmandiños*, Madrid, 1990, p. 106).I. Beceiro Pita, (*La Rebelión Irmandiña*, Madrid, p. 139) cita como primeiro actos da Irmandade, non militares, o 13 de marzo de 1467.

¹¹⁹⁸ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 159/160

de 1469. Pero quedan grupos aínda organizados que se manteñen activos ata 1470¹¹⁹⁹; mesmo Alonso de Lanzós, agora en alianza con Fonseca II, ó que cede o castelo e pazo de Pontedeume vendo a imposibilidade de defendelo, xoga un papel importante en A Coruña. Vasco de Aponte incluso dubida se estaba coa a hoste de Fonseca na batalla de Altamira, en 1471¹²⁰⁰. Sen embargo, o movemento Irmandiño, como tal, desintégrese no verán de 1469, quedando, a partir desta data, redutos illados de resistencia. No caso da vila de Pontedeume non a retoman ós Andrade ata que Diego a asalta unha noite, a finais de 1470: *salteola al fin una noche Diego de Andrade quando salió de la prisión, donde lo tenía preso la condesa de santa marta, y así bolvio a ser señor della*(Pontedeume)¹²⁰¹.

Revolta popular con estrutura organizativa urbana

A Irmandade esténdese por medio de representantes reais ou da propia irmandade que pregoan as cartas reais coas súas ordenanzas nas prazas de vilas e pobos, como se deduce de moitas testemuñas do preito T/F. Reunidos seguindo os capítulos da xunta de Fuensalida de xaneiro de 1467, dividen o territorio en provincias, rexidas por *deputados* que ostentarían o poder político; escollen alcaldes que representan o poder xudicial en varias parroquias e cuadrillas mandadas por capitáns que representan ó pobo en armas, asumindo as funcións de policía e militar, dirixida esta última por tres *caudillos* que actúan nas tres grandes rexións en que dividen o territorio do Reino de Galicia; na zona dos Andrade, era Alonso de Lanzós. Por outra parte impoñen unha pequena contribución para a “arca” da Irmandade.

Case desta mesma maneira nolo conta o testigo Nuño Vázquez de Loureiro: “...dize que en cada quatro o çinco feligresías nonbraban un alcalde de hermandad que traía bara de justiçia e cuadrilleros en cada feligresía el suio, los quales manadaban e ordenaban la gentes común de susu partidos e los apremiaban a que fuesen adonde les mandaban los capitanes e diputados e a los que no yban a sus mandamientos executaban en ellos las penas en que cayan...”¹²⁰².

A forma de organización é tipicamente urbana e extremadamente racional ata o punto que incluso contempla a división de funcións públicas. A Irmandade é equiparable ó concello en poderes, pero a participación dos campesiños e traballadores urbanos, dálle un carácter de *rebelión de masas, de rebelión popular* que se reflicte na composición das testemuñas do preito T/F. En moitos casos as testemuñas non corresponden a participantes da revolta, debido a que estas se producen mais de 50 anos despois da revolta, pero a relación con aquela é sempre directa e, en

¹¹⁹⁹ Carlos Barros, “Violencia y muerte del señor en la Galicia a finales de la Edad Media”, *Studia Histórica*, IX, Salamanca 1991, PP. 128 -132

¹²⁰⁰“... y no sé si alonso de Lançós venía con ellos.(Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 183).

¹²⁰¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 226/227.

¹²⁰² *Fortalezas*, I., p. 420/421, pregunta 3, FF.1349/1350.

moitos casos manifestan a participación activa. Trataríase, polo tanto dun proxecto galego dirixido polas cidades pero cun carácter eminentemente popular reflectido nas citadas *probanzas*¹²⁰³. Tamén hai algún alto dignitario, como o propio don Fernando de Andrade.

A representación social que vemos no preito das fortalezas de Mitra santiaguesa amósasenos como moi representativa do propio movemento debido ós intereses encontrados dos dous prelados querelantes, que acadaría unha representación altísima da sociedade, próxima ó 90%¹²⁰⁴. Iso non quer dicir que o 90% da poboación galega apoiara a Irmandade, porque non tódalas testemuñas son partidarias do movemento irmandiño. Neste senso, entre as testemuñas do preito T/F, o 52,9% son favorables á revolta e o 22,5% son contrarios, mentres que un 6,3 % contradícense e o resto, o 18,1%, non se manifestan neste aspecto¹²⁰⁵, o que, en todo caso, nos daría unha maioría clara da sociedade, representada por outra parte, en tódolos escanos. Incluso, nun principio, por interés partidario, unha boa parte da nobreza participa na Irmandade.

Estamos polo tanto diante dun movemento de masas, que representa á totalidade do pobo nas súas bancadas intermedias e inferiores e, incluso da nobreza dos señores. Pero, o que é mais importante, que a inmensa maioría do pobo, un 60%, son partidarios do movemento, e posiblemente, dada a lexañía entre a irmandade e as *probanzas*, próxima ós 60 anos, a porcentaxe sería superior se as probanzas se realizaran nun tempo mais próximo ós feitos.

Trátase polo tanto dun movemento popular adaptado ó contexto específico de Galicia - a única vez na súa historia en que a parroquia acada significación política e administrativa - cunha estrutura racional na que os distintos aspectos organizativos están representados por persoeiros e institucións diferentes, cuadrillas militares, alcaldes, deputados e, incluso algo que se parecería tremendamente á un aparato lexislativo, as xuntas irmandiñas de toda Galicia. Houbo catro Xuntas da Irmandade, nalgúns documentos chamadas *Junta General del reino de Galicia*: Melide (marzo de 1467), Betanzos (xuño de 1467), Santiago (marzo –abril de 1468) e Ourense

¹²⁰³ No preito Tabera-Fonseca, este presenta 96 testemuñas mentres que Tabera presenta 87. 66 son labregos que non saben escribir, 17 son escudeiros(7 non saben escribir), 14 son eclesiásticos, 7 zapateiros(non saben escribir) o mesmo que os pedreiros(3) os carpinteiros(2), pescadores(6), notarios(5), rexedores(4, dos que 2 non saben escribir), prateiros(2), xastres(1), ferreiros(1), bachaler(1). Ningún dos oficios sabe escribir. Non consta a profesión de 41 e consta que saben escribir 43 mentres que non o saben facer 133. (A Rodríguez González, *Fortalezas*, Introducción, PP.7 -10 e testemuñas).

¹²⁰⁴ A finais da Idade Media, a provincia de Zamora, que corresponde á actual Galicia ademais do partido de Zamora, os nobres son o 5%; Andalucía o 6,6% e Estremadura o 3%). Ó anterior sumaríamos unha porcentaxe parecida de clérigos co que nos daría, unha porcentaxe de mias do 90 % de compoñente popular (A.Molinié-Bertrand, “Les Hidalgos dans le Royaume de Castille à la fin du XVI siècle: approche cartographique,” En: *Revista de Historia Económica y Social*, 1974, p 62. Marie Claude Gerbet, *La Noblesse dans le royaume de Castille*.(1454-1516), París, 1979, 152)

¹²⁰⁵ Carlos Barros, *Mentalidad y revuelta en la Galicia Irmandiña, : favorables y contrarios*, tese, B.U.S, p. 131 e SS.

(maio de 1469)¹²⁰⁶. Temos entón un aparello organizativo que se nos amosa tremendamente moderno e que incluso contemplaba aspiracións históricas de moitas sensibilidades políticas da Galicia moderna.

Como parece obvio, o que acabamos de dicir, supón un ataque non solo contra as estruturas señoriais senón tamén feudais, dado que o pobo, dirixido desde as cidades, toma por si mesmo os instrumentos do poder e os exerce ó marxe da legalidade tradicional, sen señores¹²⁰⁷, solo admitindo como emanación dos seus poderes a figura do Rei por encima da propia Irmandade. Pero mesmo o seu proceder, transcende ós poderes emanados da Coroa.

Trátase entón dun pobo que se dota asimesmo dunhas formas de organización, revolucionarias para o momento, altamente racionais e eficaces que poñen de manifesto a falsidade dos cronistas que pintaban e pintarán á Galicia como unha cova de asasinosa e ladróns, contra os que precisamente a sabedoría popular se levanta, unida por un único anhelo, acabar coa barbarie señorial e implantar un réxime de xustiza, da xustiza popular. As longas décadas de sufrimento serviron para irmandar á sectores sociais procedentes de diferentes estamentos e clases, unidas por unha única mentalidade, a mentalidade de pobo. O feito de que individuos do pobo chan, participen na xestión dos asuntos públicos, incluso na elaboración de normas e na organización da defensa do territorio, contradí o orde trifuncional, agora substituído pola idea dun novo orde imposto polo pobo en armas. Isto é, á unha ideoloxía de clase froito de evolución secular da mentalidade cabaleiresca, que ameaza o dominio total do mundo urbano por parte dos señores e a redución á servidume da maior parte da poboación, contraponse unha mentalidade popular en loita pola supervivencia e polo desexo de instaurar un mundo mais racional a partir da experiencia urbana e das loitas campesiñas

Os límites do tolerable. O derrocamento dos símbolos da opresión.

A Santa Irmandade do Reino de Galicia, dos anos 1467 - 1469, a pesar de estar influída na súa estrutura organizativa polas *Hermandades* de Castela, no seu carácter, na súa mentalidade e na súa actuación, incluso na súa organización, adáptase ás características de Galicia, polo tanto, podémola interpretar como unha revolta especificamente galega, debido á lexanía da Corte¹²⁰⁸, á ausencia de autoridade durante longos períodos de tempo e ó carácter arbitrario da actuación dos señores que non solo non protexen ás xentes contra os *golfinhos*, senón que amparan á estes, e se alían con eles, converténdose eles mesmos en bandoleiros o que, a súa vez os identifica como

¹²⁰⁶ Carlos Barros, *O que sabemos dos Irmandiños*, Op. Cit.

¹²⁰⁷ Carlos Barros, “Vivir sin señores. La conciencia antiseñorial en la Baja Edad Media gallega”, *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica*, IV, Zaragoza, 1993, PP. 11 -49

¹²⁰⁸ Desde 1376 en que ven a Galicia Enrique II, ata 1486 que veñen os Reis Católicos, os galegos non teñen ocasión de ver un Rei, ó que coñecen de oídas e como un personaxe lonxano

obxecto da ira popular, a eles e ós centros do seu poder señorial, os castelos, pazos e fortalezas. Por iso a Irmandade Xeral Galega se converte en antiseñorial e con grandes doses antifeudais.

Un dos aspectos mellor documentados a traveso das testemuñas do preito entre Tabera e Fonseca é, agás algunha como a de Don Fernando de Andrade¹²⁰⁹, é a constatación dun sentimento de agravio colectivo de tódolos sectores sociais non privilexiados e incluso parte dos privilexiados. Esta constatación explícase polos séculos de sufrimentos, provocados polos señores das fortalezas, directamente ou por medio dos cabaleiros, escudeiros e peóns ó seu servizo, como nos conta Alonso García de Parga, de Lugo, que di: “...se *hazían robos e furtos de las dichas fortalezas e que no save por cuia culpa se azían mas le paresçe y hes notorio que si los merinos de las dichas fortalezas e los señores della quisierna, no se hizieran*”¹²¹⁰. No mesmo senso, Alfonso de Piñeiro, labrador, de Santiago afirma que *vido que de la fortaleza de Insoa unos peones prendieron a un Juan Núñez,...* y lo metieron en un río para hespeitarlo y que lo hespeitaron por diez mill maravedís¹²¹¹, e outras atrocidades como nos conta Juan de Bascoas, veciño de Betanzos, de 90 anos, que recorda a Xunta de Melide, afirmando *que vido que sus criados y peones del dicho merino (de Sancho de Ulloa) salían de la dicha fortaleza e con armas donde sabáin que avía onbre rico lo iban a rescatar y lo prendáin hasta que les diesen dineros*¹²¹².

Parece entón acertado entender que a causa fundamental do nacemento da Irmandade, foi basicamente un sufrimento desmesurado e o sentimento de agravio da meirande parte da poboación, provocado pola impenitente actuación da nobreza, protagonista de feitos atroces contra os seus propios vasalos e contra a poboación en xeral, feitos que a mentalidade popular identificaba cos donos e alcaides das fortalezas e dos homes que as habitaban. Tais feitos, repetidos indefinidamente desde finais do século XV, levan ós distintos compoñentes sociais agraviados, unidos nunha mentalidade colectiva, popular, xusticeira e antiseñorial, convencidos do proceder anticristiá, antisocial e mesmo antinatural dos señores, á levantarse contra o poder señorial simbolizado nos castelos, nas fortalezas e incluso, nos seus pazos.

Este sentimento é a esencia dunha mentalidade popular, construída sobre a percepción de agravio, que afecta á amplos sectores dos tres estamentos, unidos así por un mesmo interés. Ese único interés reflíctese visualmente no castelo ou na fortaleza do señor e sobre o convencemento de que non podería haber xustiza mentres as fortalezas estiveran en pé, o que

¹²⁰⁹ *Las Fortalezas de la mitra compostelana*, I, PP. 188 -195, FF. 191 -193

¹²¹⁰ *Las fortalezas de la Mitra*, I., p. 145, pregunta 29, f 306/307.

¹²¹¹ *Las fortalezas de la Mitra*, I., PP. 340/341, pregunta 3, FF. 1178/1179.

¹²¹² *Las fortalezas de la Mitra*, I., p. 418/419, pregunta 3, FF. 1345/1346.

leva, unha vez que os señores amosan as súas verdadeiras intencións, á súa destrución, como símbolos do oprobio colectivo.

O expresa moi ben Gonzalo de Carreira, labrador, de Oza, espectador e partícipe dos feitos: “...y este dicho testigo dize que ansi juntos unos a una parte y otros a otra, propusieron de derrocar las fortalezas y casas fuertes deste Reino de Galizia diziendo que dellas resçibían la dicha gente común muchos daños en que prendían los hombres y los espeitaban forçaban las mugeres y otros pagaban y les comían los bois y las bacas que tenían e tomaban sus haziendas...”¹²¹³.

O anterior explica a violencia da Irmandade, canalizada deseguida contra os símbolos da opresión, as fortalezas. Aínda que as primeiras actuacións, lévanse a cabo en segredo, sabemos que a primeira fortaleza destruída é Castelo Ramiro, o 25 de abril de 1467¹²¹⁴, despois da xunta de Melide de marzo dese mesmo ano, dun número total que se cifra en 130 en toda Galicia¹²¹⁵.

Seguramente na decisión de derrocar as fortalezas tivo algo que ver o xogo sucio e a dobrez dalgúns nobres que aproveitan a Irmandade para acometer vellas aspiracións de conquista. Como Sancho de Ulloa que ocupa posesións da condesa de Santa Marta¹²¹⁶ quen ó acusa de enganar e aproveitarse dos propios irmandiños entrando na Irmandade: “... al qual dicho Sánchez de Ulloa en la dicha Hermandad resçibistes...”, onde ela mandara entrar ó seu fillo e os alcaldes das súas fortalezas - “...los quales dichos alcaydes e mis vasallos, e el dicho Conde, mi fijo, que por mi se mandavan lo fisieron asy e fueron a esa dicha cibdad de Orense hermandar e entrar en la dicha Santa Hermandad con vosotros...”¹²¹⁷-, algo sumamente ilustrativo do proceder dalgúns nobres e da propia Irmandade que ve como estes, aproveitan a revolta para agrandar os seus estados. Sen dúbida estes e outros feitos similares, levaron á Irmandade a decidir o derrocamento dos castelos dado o proceder impenitente da nobreza señorial, a pesar do que di López Ferreiro quen lle vota a culpa do derrocamento das fortalezas ós xefes militares, todos eles nobres¹²¹⁸.

No caso dos Andrade, sabemos que, desde a época de Fernán Pérez, *O Vello*, o castelo de Narahío era utilizado para encadear nel ós que se negaban a secundar as esixencias do señor

¹²¹³ Las fortalezas de la Mitra, I., p. 297, pregunta 2, f.1083.

¹²¹⁴ C. Barros, da a data do 22 de abril de 1467 (*La mentalidad justiciera de los irmandiños*, p. 106).

¹²¹⁵ Isabel Beceiro Pita, *La Rebelión Irmandiña*, Madrid, 1977, p. 138.

¹²¹⁶ O trestigo Juan de Melide, Escudeiro, cita a Sancho de Ulloa como un dos nobres, xunto a Fernán Pérez de Andrade, que participan na Xunta de Melide (A. Rodríguez González, *Fortalezas* I., PP. 477/478, pregunta 3, FF.446/447). O mesmo Juan de Melide, afirma que Sancho de Ulloa e a Diego de Andrade eran traidores: “...dezían ellos quel conde don Sancho e Diego d’Andrade e sus criados heran traidores...” (A Rodríguez González, *Las fortalezas de la Mitra*, I, PP.477/478, pregunta 3, FF.446/447)

¹²¹⁷ A.H.N. Sección Diversos, *Colección Diplomática. Serie Real*. Ed. Anselmo López Carreira, *Os Irmandiños: textos, documentos e bibliografía*. Vigo, 1992, PP. 81-84 e 92.

¹²¹⁸ Segundo López Ferreiro, Pedro Osorio, fillo do Conde de Trastámara; Alonso de Lanzós e Diego de Lemos enardecen ás masas dirixindo o movemento cara a destrución das fortalezas e desviándoo así do seu modo de actuación legal. (Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, p. 45)

Andrade¹²¹⁹. Por outra parte, sabemos dos intento de Roi Xordo por tomar o castelo de Nogueirosa e a torre a pazo de Pontedeume; pero o caso mais significativo é o caso de Diego de Samboulo ó que tamén aludimos xa antes, encadeado e morto no citado castelo¹²²⁰. Por este e outros episodios, a tradición o recolleu a esta fortaleza como o símbolo da represión suprema, identificándoo como o *Castelo da Fame*¹²²¹.

Por iso, a destrución dos castelos e fortalezas afectou de forma especial ós Andrade, ós que destruíron os castelos de Narahío, Nogueirosa (non totalmente segundo algunha testemuña), Vilalba, os pazos de Pontedeume e Camouco¹²²² e as fortalezas de Ambroa e Porras¹²²³. As de Vilamourel e Merín, tamén afectadas pola destrución, eran de parentes menores dos Andrade¹²²⁴. Dado o tempo transcorrido entre os feitos e a data das testemuñas, algúns testigos confúndense citando como fortalezas dos Andrade as de *Motrín*, *O Xeixo* e *Broço*, entre outras, que durante o tempo en que se levanta a Irmandade, eran de Gómez Pérez das Mariñas, pero que no momento en que se prestan as testemuñas, xa levaban 50 anos en mans dos Andrade.

Os Andrade e o fin da Irmandade

Sabemos que Diego de Andrade estivo na asemble de Melide, pero unha vez que o derrocamento das fortalezas se fai realidade, pai e fillo desaparecen do escenario galego. Escondido Fernán Pérez, *O Mozo*, fuxido e preso por Teresa de Zúñiga seu fillo Diego, cando as forzas de Pedro Madruga, Pimentel e Gómez Pérez das Mariñas se xuntan para derrotar ós irmandiños, aparecen de novo os Andrade para reconquistar as súas terras - *Y quando ayudó a meter en la tierra a Fernán Pérez, iban ambos y llevaban a Don Juan de Pimentel y a Pedro Alvarez de Sotomayor...Y los que más bravamente lo combatían eran Gómez Pérez y Fernán Pérez, que iban delante de todos, en par con la vanderá*¹²²⁵ -, engadindo Aponte que os vasalos de Andrade foran os mais difíciles de recuperar: *Y los peores de sojuzgar y reducir fueron los vasallos de Fernán Pérez de Andrade*¹²²⁶.

O Mozo, non ten tempo de disfrutar da *reconquista*, xa que Pontedeume continúa en mans de Fonseca, aliado agora de Alonso de Lanzós, ata despois do seu pasamento; pero Diego de Andrade entra triunfante nesta vila en 1470. Así, reinstalados nos seus *estados*, os Andrade

¹²¹⁹ A.H.N, *Pedroso*, Carpeta 495, nº 21, Ed. Cit. A. López Ferreiro, *Historia...* VI, PP. 21 a 31.

¹²²⁰ Pontedeume, 22- IV- 1432. “ (R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24, copia en papel; inserto con outros moitos documento alusivos ós preitos de Caaveiro cos Andrade, nunha relación da época de Felipe II.

¹²²¹ F. de Paula Mellado, *Recuerdos de un viaje por Galicia* (1850), PP. 34 e SS

¹²²² *Fortalezas...* I., f. 102. Testemuña de Pedro Cancelo, de Franza

¹²²³ *Fortalezas...* I., PP. 415/416, pregunta 3, f. 340. Testemuña de Rui Méndez, veciño de Betanzos. Coincide co anterior, Rodrigo Ares, veciño e morador de San Vicente de Vilachá en terras de Pedro Pardo de Andrade. (*Fortalezas*, I., PP. 436/437, pregunta 3, f.1377).

¹²²⁴ *Fortalezas...*I, PP. 415/416, pregunta 3, f.340.

¹²²⁵ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 159/160

¹²²⁶ *Ibid*, PP. 226/227.

seguirán actuando coma antes, obrigando ós seus vasalos a reconstruír as fortalezas que derrocaron, como afirma o propio Fernando de Andrade na súa testemuña: *y que el dicho su abuelo y su padre las tornaron a mandar hazer a los labradores y personas que las abáin derrocado y que asimismo el dicho testigo torno a labrar en la fortaleza de Villalba por no quedar acabada y le dezían los biejos y personas antiguas y le reprehendieron porque no hazía pagar a los de la tierra todo el gasto porquen ansi lo hiziera su padre e su abuelo...*¹²²⁷. Algunhas das testemuñas son moi precisas neste senso como a de Pedro Cancela, veciño de Franza, afirmando *que Diego d’Andrade,...fiziera llebantar e rehedificar las dichas fortalezas como estaban primero a los basallos*, precisando que os viu cos seus propios ollo: *porque las bido serbir a los dichos castillos...y que demas desto repartían por la tierra a los dichos vezinos y personas susodichas contías de maravedís para pagar a los ofiçiales...*¹²²⁸ De maneira que en moi pouco tempo a situación de antes da revolta irmandiña volveu a instaurarse, alomenos nas terras dos Andrade. É mais, ata a chegada dos gobernadores nomeados polos Reis Católicos, a violencia non só non diminuíu senón que aumentou, como nos conta Nuño Vázquez de Loureiro, veciño de Betanzos, de 88 anos, que alude ó caos político e social posterior á Irmandade: *“...ubo en el dicho Reino de Galizia muchas guerras y desensiones y ninguna paz ni justiciã ni a quien la pedir ni a quien la executase porque todo el dicho Reino andaba rebuelto y la gente del quien mas podía mas hazía”*¹²²⁹.

Dos pazos e castelos destruídos ós Andrade, alomenos temos documentado a reconstrución dos importantes: O de Nogueirosa, o de Narahío, o de Vilalba e o de Pontedeume. En canto ós que non se citan como reconstruídos, solo nos queda sen constatar a reconstrución nos casos do pazo de Camouco e fortaleza de Ambroa, aínda que é moi posible que foran todos reconstruídos, porque os Reis Católicos obrigan a Diego de Andrade a destruír dous castelos perto de Betanzos, como nos dice Alonso García de Parga, escudeiro, veciño de Parga: *“...vido que don Fernando de Acuña biniera a este reino por Gobernador e que hiziera derribar a Diego d’Andrade a Baldoña e Muntan porque heran echos de nuevo e se agrabiaban dello los vezinos de Betanços e*

¹²²⁷ A. Rodríguez González, *Las fortalezas de la Mitra*, I., p., 98, preguntas 14/15, f.195. Outro testigo, Alonso García de Parga, *e que ansimismo cree e tiene por çierto que fizo el señor de la casa de Andrade en la casa de Villalba e Andrade e Nario que los hizo azer a costa de los labradores de las dichas tierras que andaban trabaxando en ellas y pagavan ansimismo a los oficiales que los azían...* (*Fortalezas de la Mitra*, I., p.,98, preguntas 14/15, f.195)

¹²²⁸ *Las fortalezas de la Mitra*, I, p.103, pregunta 15, FF. 207/208. Afirman con contundencia e precisión que os Andrade obrigan a reconstruír as fortalezas derrocadas: Pedro de Nodo, escudeiro, natural de Pontedeume pero veciño de San Martín de Andrade, quen afirma que coñecía o mestre das obras, Roi Míguez; Alonso García de Parga, escudeiro veciño de Parga; Roi de Rábade, escudeiro, morador de Outeiro de Rei ;Rodrigo Ares, veciño e morador de San Vicente de Vilachá que cita o mordomo de Diego de Andrade, Pedro Timeráns. Este testigo afirma que ós oficiais das obras lles pagan do diñeiro de Diego de Andrade.(A. Rodríguez González,*Las fortalezas de la Mitra* I., PP.105, 141 -144, 436/437,FF. 211,298/300,303/304 e 1347/1348).

¹²²⁹ *Las fortalezas de la Mitra*, I., p. 423, preguntas 11 e 14, FF. 353 e 354.

*que las otras fortalezas biejas que tenía de sus antecesores no se las derribó*¹²³⁰. Afirmamos que deberon recostruilas todas porque, se entre o final da Irmandade e a chegada de Acuña, Diego de Andrade fora capaz de levantar dous castelo novos, é lóxico que tamén pondera levantar o de Ambroa que non citan as testemuñas como reconstruída, seguramente porque estaba nun lugar afastado e pouco importante. En todo caso, se non o reconstrúe é porque non lle ten interés, xa que as testemuñas afirman que as fortalezas vellas son respectadas por Acuña.

Por outra parte, á Diego de Andrade sonlle renovados tódolos seus privilexios de liñaxe e os da súa dona María das Mariñas, en 1476 e 1477 respectivamente, en prexuízo do reguengo que Enrique IV defendera en varias ocasións, reiterándolles a Pontedeume e Ferrol a súa condición de reguengo menos de dez anos antes da ratificación do señorío dos Andrade polos Reis Católicos.

Incluso, como veremos, foi protexido polos reis contra as actuacións da *Santa Hermandad*, paradoxalmente concibida para combater á señores como el; segue usufrutuando os beneficios eclesiásticos, entre outros moito que citaremos mais tarde, un terzo dos coutos de Xubia en 1472 que lle son aforados con carácter hereditario, dous anos despois do final da Irmandade¹²³¹. Incluso, desde o 1480, como teremos ocasión de comprobar no epígrafe relativo á reseñorialización, os Andrade implantan *malos usos* en Betanzos e Ferrol, sendo apercibidos por elo polos reis ata finais mesmo do século, sen aparente consecuencia.

No senso anterior, coincidimos con don Carlos Barros na idea de que a Irmandade galega de 1467, foi un éxito como experiencia organizativa do pobo, en franco proceso de ruptura co sistema señorial e co mesmo sistema feudal¹²³², todo o que, segundo este autor anticipa en Galicia a implantación das estruturas do Estado Moderno.

Sen embargo, como acabamos de ver, referíndonos ó caso dos Andrade, nos territorios onde estes teñen influencias, se ben con certos cambios inherentes á nova situación política, a Irmandade fracasa ó volveuse a implantar o sistema precedente, mentres, os señores acadan case tódolos seus obxectivos coa derrota dos irmandiños e, agás contadas excepcións, consolídase cos Reis Católicos, que aproveitan as demandas populares e os restos das organizacións irmandiñas, para someter ós nobres rebeldes, mentres consolidan o poder señorial dos resto, desprovisto aso si da liberdade de acción que gozaban, aspectos que trataremos en epígrafes posteriores.

¹²³⁰ *Fortaleza...*, I, p. 145, pregunta 29, f 306/307). Couselo Bauzas cita como deshabitadas en 1603, Moeche, Narahío e As Pontes de García Rodríguez, mentres que está en pé a de Pontedeume. Non cita a de Andrade nin Ambroa (*La guerra hermandina*, PP. 16 e 17), Tampouco cita ningunha dos Andrade Portela Pazos, en: *Galicia en tiempos de Los Fonsecas*, Madrid, 1957, PP. 61/62. Pero todas está aínda hoxe de pé, como despois da Irmandade.

¹²³¹ 1472, xullo, 13, mosteiro de Xubia. (A.R.G, *Sección eclesiásticos*, serie mosteiros, Lourenzá-Xubía, número 424 (253), FF. 3 r -7 r, Libro de escrituras do priorado de Xubía con índice e documentos Ordenado polo Prior Frei Francisco Vicente García en 1779).

¹²³² Carlos Barros, *O que sabemos dos Irmandiños*, Op.Cit.

3.-A casa de Andrade no crepúsculo da Idade Media.

Nos capítulos anteriores estudamos distintos aspectos relacionados coa orixe, consolidación e evolución da liñaxe dos Andrade vistos desde unha perspectiva diacrónica, nos distintos contextos en que cada un dos protagonistas desenvolveu o seu *curriculum vitae*. Neste capítulo ímonos acercar, sen renunciar a unha visión diacrónica dos fenómenos analizados, ós aspectos que identifican externamente a esta familia de cabaleiros galegos, como nobres e, mellor aínda, como señores feudais do último século da Idade Media e comezos da Época Moderna.

Dicíamos que non íamos renunciar a unha visión diacrónica porque os atributos do poder señorial dos Andrade non son estáticos senón que evolucionan segundo os éxitos e/ou fracasos dos titulares da liñaxe, e segundo as circunstancias familiares que ocasionan acumulacións e perdas de atributos en función das herdanzas e outras formas de incremento ou merma de tais atributos. Pero como este análise sería demasiado prolixo, ímonos centrar no momento previo a unión entre a casa de Andrade e a casa das Mariñas, isto é, na época en que é titular da liñaxe, Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, entre 1442¹²³³ e 1470, analizando as variacións que se producen nos señoríos dos seus inmediatos herdeiros, seu fillo, Diego e seu neto, Fernando, sen renunciar á un análise comparativo con outros señoríos anteriores nos aspectos que consideremos oportuno.

No primeiro capítulo do traballo, centrábámonos na faceta cabaleiresca da familia Andrade, porque ata 1371 os Andrade son cabaleiros sen unhas referencias patrimoniais evidentes, se exceptuamos a casa fortaleza de Andrade e as modestas posesións que, en ningún caso, chegan a conferir a esta familia a condición de señores con *estado* propio, senón que dependen da súa relación de dependencia con outras familias nobres e/ou institucións relixiosas que si ostentan títulos e patrimonios señoriais.

Sen embargo, ó longo dos séculos XIII e XIV, os Andrade consolídanse como unha liñaxe coñecida, cuns apelidos comúns a todos eles e certo sentido da primoxenitura non senso de que, en cada xeración, hai un Andrade que é titular da casa-fortaleza familiar, e, na case totalidade dos casos, ese titular é o primoxénito do Andrade precedente. Por iso insistiamos en que a función de cabaleiros lles permitira ós Andrade consolidarse como unha familia de cabaleiros nobres que imitan os maneiras das grandes casas nobiliarias que lles servían de referencia e de sustento,

¹²³³ Fernán Pérez de Andrade *O Mozo*, é o segundo fillo de Nuño Freire de Andrade *O Mao*, e irmán de Pedro Fernández de Andrade que falece en 1435, sucedendo á filla deste, dona María, da que é titor, arredor de 1440, En 1442 Juan II confirma ó citado Fernán Pérez os privilexios que concedera á Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*.

como os Traba e mais tarde os Castro e os titulares das institucións monásticas próximos ó Golfo do Ártabros.

Por iso fixabámonos mais nos atributos de cabaleiro que nos de nobre, ós que tamén nos referíamos. Sen embargo, entre 1371 e 1373, os Andrade, pola valía, oportunismo e/ou valentía no combate, de Fernán Pérez, *O Boo*, - un segundón de Rui Freire de Andrade - convértese en señor con estados propios en virtude dos privilexios que lle outorga Enrique II de Trastámara, de quen era parcial. A partir de entón, coas dificultades sinaladas para consolidar as doazóns anteriores, os titulares da casa de Andrade, sendo xa nobres cabaleiros, convértense en señores *de estado*, o que os asimila a nobreza feudal dos señores territoriais, se ben non recibirán outro título nobiliario que o de cabaleiros ata a época do epigónico Fernando de Andrade.

Por iso, ímonos fixar agora en cales eran os atributos desta casa nobiliaria do outono medieval galego. A familia como conxunto de individuos unidos por parentesco, no seo da cal é posible a transmisión dunha consideración xurídica, títulos e patrimonio, como garantía de futuro e símbolo do poder dunha liñaxe; o patrimonio como conxunto de recursos materiais, sinal externa da súa honra e instrumento de proxección externa e medida da súa *honra*; O papel da muller entre os Andrade e as formas de transmisión da herdanza, en especial, a progresiva consolidación dun modelo de familia patrilineal que culminará, tardiamente, coa constitución do morgado; a privanza como posibilidade de acceso ó poder monárquico. Idagaremos tamén, neste capítulo, na contribución dos recursos irregulares, conseguidos ó marxe das normas e costume feudal, incluso contra ela, no conxunto do patrimonio señorial.

No segundo capítulo, fixarémonos nos aspectos imaxinarios, aqueles que por definición, nos poden acercar mais á forma de pensar dos titulares desta casa ou, que polo seu simbolismo, se entenden como atributos imaxinarios da liñaxe, que complementan ós instrumentos de poder e de dominio social ós que nos referíamos mais arriba. Interésanos a casa ou casas familiares como elemento identificador, por todos recoñecido onde reside o titular da liñaxe, o parente maior e punto de referencia para toda a familia, incluíndo nela á vasalos e criados; os castelos e fortalezas que desde os seus outos pedestais se constitúen en estandartes do poder señorial da familia; os seus símbolos heráldicos, os seus panteóns funerarios, a súa relación co fenómeno relixioso e os aspectos artísticos, todo elo fortemente relacionado co anterior. Nunha palabra, todos aqueles aspectos que por definición están relacionados coa *alma* dos protagonistas no triplo sentido de personalidade, mentalidade e relixiosidade, os tres aspectos reflectidos no que poderíamos entender por abstracción artística.

Finalmente, analizaremos a familia Andrade como integrante da categoría dunha *nobreza nova*, de orixe trastamarista e, como tal estreitamente vencellada ó proceso de señorialización daqueles

territorios galegos onde imperaban como señores e onde tiñan influencia para impoñer os seus criterios de actuación señorial. Fixarémonos especialmente nas actuacións dos señores de Andrade no período de confluencia entre finais da Idade Media e principios da Época Moderna, actuacións concordantes en xeral co resto da nobreza galega de orixe trastamarista, patrimonialmente modesta, politicamente dependente, socialmente desarraigada, que contribúen eficazmente cos seus actos á señorialización de dependencia do conxunto do territorio galego. Neste senso, a época dos *Reis Católicos*, significa a culminación do proceso iniciado en Galicia co triunfo de Enrique de Trastámara en 1369.

3.1.- Os atributos do poder nobiliario: familia, patrimonio e formas de transmisión da herdanza.

A familia nobre convértese nunha institución básica da sociedade baixomedieval a medida que esta se estrutura sobre a base da unión de dous cónxuxes, os seus fillos, os parentes que por diversas circunstancias quedan na casa familiar, os *criados*, os familiares que viven en casas dependentes e o demais servidores da casa xa sexan domésticos ou non domésticos.

Ata mediados do século XIV, o tipo preponderante de familia cabaleiresca, en referencia ó mundo dos Andrade e da pequena nobreza circundante, parece ser o horizontal baseado no principio *cognaticio* de reparto da herdanza paterna, a partes iguais, o que xenera unha estrutura horizontal da familia nobiliario-cabaleiresca sen unha figura clave nos aspectos de autoridade, poder e predominio social.

A partir de mediados do citado século, parece imporse o principio *agnaticio*, o que leva consigo a concepción da familia nobiliario-cabaleiresca desde unha perspectiva vertical cuxa cúspide ocupara o chamado *parente maior* que ten ó seu arredor un clan de parentes, servidores/*criados* e aliados. No caso dos Andrade, este tipo de concepto familiar non se vai impor pola vía habitual, a mellora ou o morgado, xa que a parte mais substancial dos seus estados, o señorío sobre as vilas de Pontedeume, Vilalba e Ferrol, procede dun privilexio de Enrique II, afectado por unha cláusula testamentaria do devandito rei, na que prescribía que, aquelas mercés reais que foran concedidas a título de herdanza¹²³⁴, cuxos receptores non tiveran descendencia directa, que volveran ó patrimonio da Coroa¹²³⁵. Este inicial contratempo será precisamente a causa fundamental da imposición do principio agnaticio entre os Andrade

Efectivamente, sabemos que Fernán Pérez, *O Boo* tivo alomenos un fillo, pero este debeu falecer novo, porque a súa herdanza recae non membro dunha rama colateral da familia, en seu sobriño, Pedro Fernández, fillo do seu irmán Juan Freire de Andrade, o primoxénito de Rui Freire. No pacto de 1368 entre Fernán Pérez e o bispo de Mondoñedo Francisco dise: *As Quaes condições et qalquer d'elas eu et a dita minna moller outorgamos por nos et por noso fillo erdeiro que nomearmos en noso testamento*¹²³⁶.

¹²³⁴ “....damosvos por juro de heredad para agora e para siempre jamas, para vos e para vuestros herederos e para los que de vos vinieren los lugares de la Puente d’Ume e Ferrol, que son en Gallicia...”, reza o documento de concesión de Ferrol e Pontedeume á Fernán Pérez, O Boo (R.A.H, A.H. Salazar, M. 48, fol 78 v -70 v).

¹²³⁵ Baz Vicente M. J., *El Patrimonio de la casa de Alba en Galicia. Siglos XVII-XX*. Tese doutoral, Santiago, 1995(B.U.S). Publicada co título *Señorío y propiedad foral en la alta nobleza en Galicia*. SS XV -XX, Serie Estudios, Madrid, 1996, p. 30 Cit. A.H.N, Leg..10205/30

¹²³⁶ .A.H.N,*Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 21.

Paradoxalmente, esta circunstancia é a que impón unha estrutura piramidal á familia de Andrade xa que, ó proceder os estados de Andrade dunha concesión real que é necesario renovar, non se pode repartir entre os diferentes herdeiros e herdeiras do titular anterior, como era práctica habitual ata entón, imponéndose a figura do primoxénito como o herdeiro dos dereitos á ratificación dos privilexios sinalados.

Por outra parte, os Andrade, eran titulares das encomendas monásticas de Caaveiro, Xubia e Monfero así como outras prebendas monásticas e eclesiásticas que tampouco se podían repartir entre varios herdeiros. Pensemos, e sobre este tema volveremos mais adiante, que unha boa parte destas prebendas asentábanse no costume amparado pola forza que, de repartirse, os patrimonios resultantes, non estarían en condicións de defender. En realidade este é un dos aspectos polos que se explica o nacemento do morgado que, repito, en Galicia, foi tardío e, no caso dos Andrade, moi tardío, xa á principios da Idade Moderna, como veremos. Desta maneira os fillos/as segundóns, están mais seguros ó amparo do *Parente Maior*, que como titulares de pequenos señoríos que tampouco lles darían independencia efectiva. Se por unha parte, o morgado nace como unha necesidade da nobreza para transmitir ós seus descendentes ó seu patrimonio, os seus títulos e a súa condición e *honra* acumulada da familia, no caso dos Andrade, paradoxalmente, este cometido se leva a cabo pola imposibilidade de transmitir un patrimonio que os herdeiros de cada titular deben ver confirmados como titulares en cada sucesión á Coroa e en cada xeración de Andrades.

Ademais, como tamén veremos, as leis e prácticas sucesoria, van sufrindo modificacións de cara a unha maior concentración de herdanza na persoa do xefe da familia, non sempre o primoxénito. Desta maneira, por regra xeral, ó recibir o fillo maior a case totalidade da herdanza, vaise formando arredor deste un cortexo de parentes, criados e homes de armas, normalmente escudeiros e cabaleiros, que participan das faragullas da riqueza do titular do señorío. Isto é, imponse o principio *agnaticio* ou piramidal de familia ó que nos imos referir a continuación. Todo elo ten un efecto moi negativo para a nobreza en xeral e para a nobreza galega e os Andrade en particular. Se durante o século XIV moitos vástagos segundóns de familias poderosas, cabaleiros e/ou fidalgos de poucos recursos, en virtude da súa valía e do *cursus honorum* cabaleiresco, lograban consolidar patrimonio e prestixio para constituír unha gran casa nobiliaria, a partir da imposición da primoxenitura, principalmente despois da constitución dos respectivos morgados, a mediocridade, cando non a mesquindade, imponse nas filas da nobreza, seguros no goce do patrimonio familiar e incapaces de ver mais lonxe dos seus egoísmos particulares. Isto é o que o meu entender acontece coa familia Andrade despois da desaparición de Fernán Pérez, *O Boo*.

3.1.1.-A estrutura familiar: Parentes, criados e/ou vasalos.

Si tomamos como datas de referencia os anos 1371 en que Fernán Pérez, *O Boo*, se converte en señor con *estados* propios, por mercé de Enrique II, e 1540 en que falece o derradeiro señor de Pontedeume, a familia dos titulares destes estados, cuxa concesión foi sendo ratificada co advenimento de cada novo reinado e cada novo titular, convértese na familia principal de tódolos que viven do seu *acostamiento*, principalmente os parentes mais próximos da liñaxe, aínda que tamén as familias dos escudeiros e cabaleiros do seu cortexo e os titulares de pequenos señoríos, vasalos da casa. No mesmo senso, o titular dos señoríos Andrade, convértese para todos eles, aínda que haxa excepcións como imos ver, no *Parente Maior* ou no señor principal que lles da sustento e amparo, ó que seguen nas súas alianzas e actividades de tipo militar e ó que consultan en casos de matrimonio, débedas, herdanza etc.. Por iso, imos ver a composición da familia Andrade, basicamente na época previa a súa fusión con outras grandes familias de señores-cabaleiros galegos, isto na época de Fernán Pérez, *O Mozo* (1435 -1470) e de Diego Fernández de Andrade (1470 -1490).

Durante esta época, ademais da liñaxe principal, identificamos cinco liñaxes Andrade con continuidade no futuro e algunhas pequenas casas de familiares dos Andrade que conforman o núcleo principal da familia: unha liñaxe principal, rexida polo *parente maior*, o titular respectivo en cada momento da casa elevada ó señorío por Fernán Pérez, *O Boo*, identificada co pazo de Pontedeume, e varias familias pertencentes á ramas colaterais que constitúen liñaxes propios, sempre secundarios e con desigual futuro.

En Betanzos, constitúense dúas casas a partir do dous fillos de Pedro Fernández de Andrade, un bastardo de Fernán Pérez, *O Mozo*: Rui Freire de Andrade, que dona Violante de Acuña, viúva do citado Rui, divide entre os seus fillos en 1520¹²³⁷ e Fernando de Andrade, irmán de Rui Freire,

¹²³⁷ 1520, VI, 30. Testamento - Diante do notario Álvaro González - de dona Violante de Acuña, irmá de Ares Pardo das Mariñas e viúva de Rui Freire de Andrade, polo que nomea administrador do hospital de Betanzos a seus fillos: á Pedro Pardo déixalle o couto de Vilachá e a Fernán Pérez o couto de Callobre e a Jorge Andrade, a súa casa e viña de Miño (A.D.M., *sección Cillobre*, Leg. número 4, doc. 26. A.H.U.S, microfilme 34/35). Outras referencias documentais desta casa betanceira en: A.D.M., *Sección Parga*, documentos en microfilme d A.H.U.S, roldo nº 1, Leg 1, doc. 40. Trátase dun traslado notarial realizado diante do notario Pedro de Ribadeneira en 1505 do documento de doazón de 1470 por parte de Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*. No mesmo senso, o 9 de xuño de 1478, Os Reis Católicos, ordenan ó licenciado Juan de Alcalá, xustiza maior do reino de Galicia que investigue se a fortaleza de Ois e as freguesías do mesmo nome pertencen a Pedro Fernández de Andrade, rexedor de Betanzos, fillo bastardo de Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, para as que solicita confirmación. (J. Raimundo Núñez Varela e J. Enrique Rivadulla Porta, *Historia comentada de Betanzos*, Betanzos, 1984, II, apéndice documental, nº VII, PP. 31 -33 que cita un documento do A.G.S, rgs, do 9 -VI -1478). Pola súa parte, Vasco de Aponte, falando do patrimonio dos Andrade dice: *Quanto a la renta que él tenía no la lleva toda aora el conde don Fernando, porque se saca della toda la casa de Val de Veiga y lo que llevó Pedro Fernández*. Noutro pasaxe reafirma o anterior: *Y tuviera cinco mil, sino que Pedro Fernández le llevó a Mota de Ois con setenta vasallos que al tiempo eran propios, y sacole en villalba otros setenta de encomienda* (*Recuento*, PP. 169 e 127). Finalmente, na testemuña do conde de Vilalba, no preito

que se consolida como señor de Medín ó que engaden os seus fillos o de Louriñán¹²³⁸ en virtude da unión deste Fernando de Andrade con Isabel de Castro¹²³⁹, unha das dúas fillas de Alonso de Lanzós e de dona María de Castro e Montaos, liñaxe que aínda conserva vestixios dunha torre na propia cidade de Betanzos. Se ben estas dúas casas pertencen a liñaxe de Andrade, non por iso se manterán sempre no respecto ó *parente maior* de Pontedeume, xa que un dos maiores inimigos de Diego de Andrade foi Pedro Fernández e seu Fillo Rui Freire, os responsables de que a cidade chamara como valedor de Betanzos ó primeiro conde de Monterrei, Sancho de Ulloa¹²⁴⁰, para rexeitar as pretensión de seu medio irmán, Diego de Andrade, de impoñer a súa xurisdición nesta vila. Se embargo o seu fillo deste Pedro Fernández, Fernán Pérez, volve a disciplina da casa de Andrade.

No ámbito de Ferrolterra, outra familia de futuro, neste caso prometedora, é a de San Saturnino, descendente de Nuño Freire de Andrade, *O Mao*, a través dun descendente deste ou do seu irmán Pedro Fernández, *do Burgo*, chamado Gómez Freire de Andrade, segundo apuntan moitos indicios¹²⁴¹, constitúe o eslavón setentrional da casa de Andrade. Neste caso, o fundador do vínculo de San Saturnino, Fernando de Andrade, era descendente, lexítimo ou bastardo, a través do citado Gómez Freire, de Nuño Freire, *O Mao*, aínda que os eslavóns da cadea sucesoria non estean de todo claros. O que si se consolida é que os Andrade de San Saturnino, proceden, da liña principal dos Andrade, do citado Nuño Freire ou, en todo caso, dun irmán deste, Pedro Fernández, o do Burgo¹²⁴² a través do citado Gómez Freire, dando lugar a unha nova liñaxe. O vínculo desta casa fúndao Fernando de Andrade, o 7 de maio de 1526, segundo Real Provisión da raíña dona Juana, asinada en Burgos o 15 de xuño de 1515¹²⁴³, vínculo que chegará a

Tabera-Fonseca aparece especificado o parentesco de Pedro Fernández: “... *la Mota d’Ois*, ques una fortaleza de *Hernan Pérez d’Andrade*, que tenía entonçes un *Pedro Fernández*, su padre, hijo de *Fernán Pérez*, abuelo deste testigo...” (*Fortalezas* I, p. 86. Pregunta 13, p. 97, FF. 191 -193).

¹²³⁸ O 16 de novembro de 1537, a raíña Juana, en Valladolid, outorga licenza a Inés Enríquez e a Alonso de Lanzós, veciños de Tui, para que constituían un morgado cos bens que lles son propios a favor de seu fillo, Fernán Pérez de Andrade. Data de constitución do morgado: Pazo de Santantonio, 14 de xaneiro de 1566 (Ed. M. P. González Fresco, “Fundación del mayorazgo Lanzós-Andrade”, *Museo de Pontevedra*, XLVI, 1992, PP. 404 -408).

¹²³⁹ *Dexó Fernán Pérez toda su hacienda a un su hijo que se llama Alonso de Lançós, y óvolo de doña Isabel de Castro (hija de Alonso de Laçós y de doña María de Castro y de Montaos, que eran ambos marido y muger), y éste no era legítimo, aunque heredó la façienda.* (Vasco de Aponte. *Recuento*, p. 127).

¹²⁴⁰ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 169. //A. Rodríguez, *Fortalezas*, I., p. 86. Pregunta 13, p. 97, FF. 191 -193.

¹²⁴¹ C. Martínez Barbeito, *Torres, pazos y linajes de la provincia de La Coruña*, PP. 338/340. A relación entre Gómez Freire e o fundador do Vínculo de San Saturnino, establécese polo testamento da sogra do citado Gómez: *Iten mando meu corpo a terra desque Deus leve miña alma de este mundo que se enterre dentro en o mosteiro de Santa Maria de Monfero e mando para ajuda e sorrentamento do dito mosteyro e por amor da virgen señora Santa Maria a metade enteira do meu couto de Vilarmayor con a mentade dos vasalos e rendas que en el ayo e que me digan unha misa cantada para sempre en o altar mayor ante a Virgen Maria, para sempre.* (Carlos Breijo Rodríguez, “Fundación do vínculo e morgado da casa de San Saturnino feita por Fernando de Andrade”, *Cátedra*, Nº 13, p. 222: Cit. A.R.G, Sección mosteiros e conventos, Tumbo de Santo Domingo de Ortigueira).

¹²⁴² C. Martínez Barbeito, *Torres, pazos y linajes de la provincia de La Coruña*, PP. 338/340

¹²⁴³ A.R.G, Real Audiencia, Preitos, 182/50. Traslado de 1732.

marquesado. A relación entre Fernando de Andrade, señor de San Saturnino e o seu homónimo Fernando de Andrade, señor de Pontedeume, parece confirmada no testamento deste, en 1540: “Y lo mismo mando se aga con Juan Freire de Andrade(Fillo do citado Fernando, fundador do vínculo), mi primo, en quanto dize que yo le soy a cargo de çierto préstamo de Ferrol, y de otros préstamos syn cura, al qual dize que tiene derecho...”¹²⁴⁴, ó que cualifica de señor Juan Freyle de Andrade¹²⁴⁵.

Ademais destas liñaxes de Andrades secundarios, que alomenos por épocas, xiran arredor da casa patrucial de Andrade, hai outros personaxes que parecen ser cabeza de casas mais modestas, como a de Pedro de Andrade, casado con dona Leonor Vázquez de Insua, fillo de Pedro Fernández de Andrade, o do Burgo. O neto deste, Juan Freire, identificado como tal en varios documentos¹²⁴⁶ é dono do Burgo de Faro do que era señor o citado Pedro Fernández, en 1425¹²⁴⁷; de maneira que, alomenos ata 1454 en que asina o seu testamento ó tal Juan Freire, podemos falar da casa de Insúa que parece extinguirse con este personaxe¹²⁴⁸, pasando o castelo da citada poboación a mans de Gómez Pérez das Mariñas co consentimento do seu alcaide¹²⁴⁹. De tódalas maneiras, e a pesar de ser Andrade, tanto Pedro de Andrade como seu fillo Juan Freire, en momentos determinados apártase da tutela do parente maior, *O Mozo*, nas súas loitas con Gómez Pérez das Mariñas¹²⁵⁰.

Outra familia, descendente dunha rama colateral dos Andrade que parece xogar un certo papel na época de Gómez Pérez das Mariñas e Fernán Pérez, *O Mozo* e de seu fillo Diego, era a de Miño, rexida por Rui Freire de Miño: “...e por mayor corroboraçion e firmesa que yo el dicho Gomes Peres ...fago pleito de homenaje...em manos e poder de Ruy Freire Dandrade, señor de Miño...”¹²⁵¹, ó que o citado Gómez Pérez lle arrasara as terras alomenos nunha ocasión, na época das súas regueifas con Fernán, *O Mozo*, segundo nos conta Aponte.

¹²⁴⁴ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8, copia. Testamento de Don Fernando de Andrade

¹²⁴⁵ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8, copia.

¹²⁴⁶ 1448, IX, 10, Testamento do arcebispo de Santiago, Álvaro de Isorna, parente de Dona Leonor.: “Otro si mando a nossa casa forte de Insoa con las fortalezas a Juan Freire de Andrade, fillo de Pedro de Andrade et de Doña Leonor, filla de Afonso Vaasques da Insoa, nosso primo.(López Ferreiro, *Historia*.,VII, Apéndice, nº XXV, PP.88 - 106)

¹²⁴⁷ “...Pero dandrade escudeyro señor et teedor que he da terra e bailia deFfaro...” (C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, doc. Nº XXX, PP. 41/42)

¹²⁴⁸ Real Cédula do 25 de Febreiro de 1454 en A.A.S, Leg, 21, f 33.

¹²⁴⁹ “Justo no justo, Gómez Pérez das Mariñas, ganó toda la hacienda de Juan Freyre do Burgo, hijo de Pedro de Andrade, que son trescientos hombres y buena renta....” (Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 154/155)

¹²⁵⁰ Este Lope Díaz fue el que llevó la muger a Pedro de Andrade do Burgo, y por este caso no curó Pedro de Andrade del servicio de Fernán Pérez y tomo por valedor a Ares Pardo.(Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 133)

¹²⁵¹ César Vaamonde Lores, *Gomez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917, PP. 33.

Pero, ademais, hai outros Andrade diseminados pola zona que forman parte da familia como, Fernando de Andrade de Tamago¹²⁵², Pedro de Andrade, alcaide da fortaleza de Mesía - gañada a Fonseca e á seu irmán Luís de Acevedo por Gómez Pérez das Mariñas - legada á Luís de Acevedo e Xinebra de Haro pero que segue unido en preito-homenaxe á Diego de Andrade. Para rematar, citaremos a casa de *Merín que hera de Rodrigo Diaz de Andrade*¹²⁵³ e outros Andrade tamén secundarios na zona de Vilalba, Cospeito, Cedeira e Ortigueira, pouco documentados nesta época. Todos eles ata ó século XVI forman parte da familia dos Andrade, entendida no sentido amplo desta palabra e, como tais, débenlle preitesía ó *parente maior* que ten como lugar de referencia o pazo de Pontedeume, ó que deben respecto e obediencia e do que esperan protección e amparo

Á estes parentes Andrade, habería que engadir os numerosos fillos e fillas de Constanza de Haro, irmá de dona María das Mariñas que formaron parte da gran familia Andrade¹²⁵⁴. En troques os descendentes da outra irmán, dona Xinebra, residentes fora de Galicia, nunca formaron parte do clan familiar dos Andrade e sostiveron con ela longos litixios pola herdanza, ós quen nos referiremos mais tarde. Xa na época de don Fernando, cos matrimonios das súas irmáns, a familia esténdese cara Santiago, cos descendentes dos matrimonios de súas irmás, Teresa de Andrade e Rodrigo de Moscoso, e de Violante de Andrade con Pedro Bermúdez de Castro, señor de Montaos; desta forma, a finais do século XV, a familia Andrade reparte os seus vástagos por unha boa parte de Galicia. Tanto a familia de Montaos como a de Altamira, e a pesar de que esta tiña título condal, desde a época de don Lope, eran casas moi mediatizada polos Andrade como nos conta Aponte con respecto a Bernal Diáñez de Moscoso do que afirma que *era confradado de Fernán Pérez de Andrade, que le ayudaba cada año con dinero*¹²⁵⁵, situación que se trocará en tensións na época de don Fernando e don Rodrigo, seu cuñado, que non parece seguir a tradición dos seus antecesores¹²⁵⁶.

Tódolos personaxes e outros ós que non nos referimos¹²⁵⁷, descendían de ancestros comúns á familia principal, identificada cos castelos de Nogueirosa, Vilalba, Narahío e algunhas fortalezas secundarias das que, moitas veces, estes familiares eran os *tenentes* e cos pazos, principalmente,

¹²⁵² Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 134

¹²⁵³ *Fortaleza.*, I, PP. 415/416, pregunta 3, f.340.

¹²⁵⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 125.

¹²⁵⁵ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 174

¹²⁵⁶ *Y quisíerose pomer con el conde Don Fernando de Andrade en melloría, que ra su cuñado. Ensañóse el conde Don Fernando y ymbiole a deçir, que lo hiçiese por armas.*(Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 205/206).

¹²⁵⁷ Un Diego de Andrade e seu irmán Álvaro, confirman un documento no que o procurador do cabido de Lugo Lope Ares de Liz, recibe o préstamo de Santiago de Camelle, en Boente, que levaba irregularmente Pedro Mateo, clérigo de Entrambas Augas. (A.H.N, Carpeta 1337, pergamiño nº 1. Ed. M. J. Portela Silva, Documentos da catedral de Lugo, Santiago 1998, nº 1281, PP. 448/449).

o pazo e vila de Pontedeume. A pesar de que en momentos determinados, algúns personaxes rompan as relación de dependencia, todos teñen no señor de Andrade, o seu valedor e o seu guía ó que deben respecto e obediencia. Todos pertencían á mesma familia e levaban nos seus escudos variantes do da casa patrucial, sendo o señor de Pontedeume o seu *parente maior* que, en ocasións, interviña nos asuntos domésticos destas casas, como nolo amosa a intervención de don Fernando para que Rui Diaz de Andrade, sen fillos do matrimonio, lexitimara ó seu fillo natural, Juan López Pardo: “...y el señor Conde Don Fernando de Andrade, mi señor e **pariente mayor** me ha mandado que yo feziere a vos Juán López de Pardo de Andrade mi hijo por quanto le erades criado e pariente en su casa...”¹²⁵⁸.

Pero na Idade Media, a familia, ten un sentido mais amplo, incluíndo ós cabaleiros e escudeiros de *acostamiento*, sexan ou non parentes, e ós *criados* das distintas casas e pazos dun señor nas que tende a reflectir no seu contorno a escenografía da Corte.

Unha mostra da corte señorial dos Andrade, dánola Vasco de Aponte a propósito de Fernán Pérez; *O Mozo*, do que dice: “Tenía buenos quarenta escuderos; estos eran de la tierra. Traía continuos treinta o veinticinco (quando menos veinte), quarenta o cinquenta peones, muchos pajes y moços de cámara, con todos los ofiços que entonces podía traer un gran señor. Traía continuamente dos o tres trompetas”¹²⁵⁹. As veces, o custe desta parafernalia era tan alto que asfixiaba economicamente ás familias con ingresos reducidos, como lle ocorre a Lope de Moscoso, flamante conde de Altamira, que ten que vender a prata par pagar débedas: y por todos los que por el fiçieron pagó por ellos todas sus querellas, asta vender toda la plata y traer bajilla de barro por remediar a todos sus criados¹²⁶⁰. Cando os señores andaban de viaxe, que era case sempre, porque os señores medievais teñen que moverse constantemente, levaban consigo unha corte ambulante composta de cabaleiros e escudeiros vasalos, peóns e un variado número de servidores domésticos que Vasco de Aponte recolle nunha frase referida ó momento en que o citado señor, Fernán Pérez, chegaba a unha vila na que o saúdo do heraldo era significativo: *Coçer, panadeyras, que en la villa é Fernán Pérez*¹²⁶¹.

Todos os acompañantes, domésticos ou escudeiros armados, podían ser considerados *criados*, pero, o que realzaba o poder da familia e impoñía respecto e temor a adversarios e inimigos, era o número e a calidade dos cabaleiros e escudeiros vasalos, algúns que vivían co señor pero case todos tiñan a súa propia casa e o seu propio cortexo. No caso de Fernán Pérez, *O Mozo*, Vasco de

¹²⁵⁸ Acta de constitución de morgado anexa a Provisión Real de Valladolid de (17 -V -1527.A.G.S, rgs, VII -1529. Ed.J.García Oro, Ed. *Don Fernando de Andrade*, p. 115)

¹²⁵⁹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p 133

¹²⁶⁰ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 199/200 e 201/202.

¹²⁶¹ *Ibid*

Aponte cita ata 20 señores vasalos seus cos seus propios cortexos e pequenos señoríos¹²⁶², algún deles como os xa citados Rui Freire de Miño ou Fernando de Andrade de Tamago, parentes, como dixemos mais arriba.

Non todos permaneceron na alianza familiar dos Andrade permanentemente; o caso mais significativo é o de Alonso de Lanzós do que vasco de Aponte afirma que, *El que mas poco con él vivió*¹²⁶³, ó que sería despois un dos caudillos da revolta Irmandiña.

Esta estrutura familiar continúa con Diego de Andrade de quen afirma o cronista Aponte: *Tenía masde sesenta escuderos de la tierra y otros veinte contínuos*¹²⁶⁴. *Traía su estado cumplido, atabales y tamboril y treinta peones contínuos*¹²⁶⁵, e un cortexo de escudeiros, algúns deles parentes, como Pedro Fernández de Andrade de Betanzos e seus fillos - ata que se afastou da casa de Andrade -, Diego de Andrade, seu fillo bastardo ou Rui Freire de Miño. Algúns destes fidalgos do seu cortexo abandonaron a casa de Andrade, como Pedro Miranda, Fernán Ares de Saavedra, Martín Sánchez, Pedro Fernández de Betanzos e, sobre todo, Pedro Pardo de Cela que *Desque fue gran señor el mariscal Pedro Pardo, casó su hija Doña Beatriz con Pedro Bolaño, y sacose toda la casa de Ribadeneyra, que con la casa de Ron amellorávase o competía con Don Diego de Andrade*¹²⁶⁶.

¹²⁶²Primeramente Fernán Díaz de Rivadeneyra, señor de casa antigua, que tenía cincuenta lanças con mil y quinientos hombres de vassallos y beatrias. También eran sus dos hermanos Diego Sánchez y Ruy González, que le acudían con cada diez escuderos, y tenían quatroçientos hombres de vasallos y de beatrias y encomiendas y propiedades ambos a dos. Ares vázquez de Párraga, señor de la casa de Párraga y la de Saavedra, que tenía veinte de a cavallo y quinientos hombrs, y de ay arriba. Pedro de Párraga, padre de Fernán Pérez Parragués que era casa de çien vassallos y de seis o siete de a cavallo. Alonso de Lanços, con veinte de a cavallo y quatroçientos vassallos, y muchas beatrias. Pedro de Miranda, casa de treinta fidalgos; la mitad tenía cavallos porque era en tierra brava. Pedro Pardo mariscal, asta que fue gran señor. Lope Díaz Teyxeyro, diez escuderos y treçientos hombres, y dellos los çinquenta vassallos. (Vasco de Aponte, *Recuento*, PP 132 e 134).

¹²⁶³*Ibidem*, p.135

¹²⁶⁴Entre os escudeiros que cita Aponte como vivindo na súa casa, anotamos o número de 23: *Pedro Fernández, por se amellorar con él, alçose con Betanços, y hiçoles tomar por valedor al conde de Monterey, porque vivía con él, y por otra parte la çiudad non quería ver en ella otro ninguno.Después que fallerçio su suegro Gómez Pérez, llevó las Mariñas con terra de Nendos, con dos mil cargas de pan y de vino, y con quarenta escuderos, y con García de Mesía con tres escuderos, y Juan García Barba con dos. Tornando a decir los que en un tiempo vivieron todos con el (Diego de Andrade): después de la morte de Ares, su hijo Fernán Ares, con veinte y tres escuderos; Ruy Fernández Nogueyrol, con Diez; Fernando de Andrade, con ocho; Juan de Andeyro, desque se trató mal con el conde de Altamira, con tres; Juan García Barba de Figueroa, con dos; Rui de Sarantes, con tres; en su casa tenía veinte contínuos escuderos, y setenta de tierra. Fallecido Juan de Andeyro y Juán García Barba e Rui de Sarantes, vino Fernando de Sanjurjo con tres, Juán Núñez pardo de Cela, con dos; Martín Sánchez de las Mariñas con tres. Después desto saliose Fernán Ares, y metiose en Villajuán pensando de ser Pedro Pardo o marical, su suegro, y saliose pensando ser Alonso de Lanços. Y saliose Martín Sánchez. Vino logo Pedro Fernández de Andrade, con diez de a caballo, y Diego de Andrade, bastardo con dos. Y después que Fernan Ares se salió de Villajuan se pasó con él con otros çinco o seis escuderos. Todos estos susodichos eran escuderos, y todos estos vivían con él quando el rey Don Fernando entró en Galiçia. Y tenía de más de sesenta escuderos de la tierra y otros veinte continuos.*(Vasco de Aponte, *Recuento*, PP.. 142 -144)

¹²⁶⁵Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 144

¹²⁶⁶Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 142

En resumen, a estabilidade da familia nobiliaria é relativa porque de 44 escudeiros de *acostamiento* da casa de Andrade, nos períodos de *O Mozo* e don Diego, sete abandónana, un 16%; algún, como Alonso de Lanzós, con efectos demoledores. Pero o que mais chama a atención é que entre os que abandonan a casa patrucial, mais da metade son parentes, un 51%. Polo tanto a familia non sentido estrito, como no sentido feudal, gozaba de pouca estabilidade, fundamentalmente polo feito de que as relacións interpersonais, tratándose de fidalgos, foran cabaleiros ou escudeiros, se rexían por pactos de pleito-homenaxe que eran revogables, segundo estaba escrito no *Fuero Real*: *Mandamos que ningun fidalgo se pueda tornar vasallo dotre fasta que se espida de su señor, quier por si quier por mandadero fidalgo, e quando se quisier despedir dél, besel la mano, e diga, daqui adelante non so vuestro vasallo* ¹²⁶⁷, ou nas *Partidas*: *Despedir, ni partirse non puede ningun vassallo de su señor en el año primero que fizo cauallero, ..., si lo ouiese afazerca por qualquier destas razones biê se puede departir de su señor en todo tiêpo, ante del año o despues* ¹²⁶⁸, leis que regulaban as relacións feudovasaláticas.

O preito -homenaxe era a fórmula mais común no século XV, como xa vimos reflectido no documento de enfeudación de Fernán Pérez, *O Boo* co bispo de Mondoñedo, don Francisco en 1368: *Et pera o asy conprir et gardar, faço omenagee en mao de Garçia Gomes, escudeiro, asy commo fas fidalgo a fidalgo, que o tenna et cunpla asy* ¹²⁶⁹.

Teríamos entón que a familia dun nobre, vista desde o século XV, alude a unha realidade moito mais complexa que a familia tradicional que conleva multitude de aspectos dos que ós citados mais arriba deben completarse con outros non menos importantes.

Familia e matrimonio

No senso anterior, asociada a idea de familia e consubstancial con esta, está o matrimonio; este constitúe para a nobreza unha institución clave, destinada á procreación e á educación da descendencia. No senso anterior, o matrimonio cobra unha importancia fundamental como método para establecer unha filiación lexítima e segura dentro dunha familia nobre, de aquí os requisitos externos que se esixen a hora de comprobar se os pais son ben casados, se teñen as bendicións da Igrexa, se houbo consentimento público, amén doutras cerimonias de tipo social e relixioso. Por iso se prohiben os matrimonios clandestinos como garantía do consentimento paterno, costumes que arrancan xa do *Fuero Juzgo* e se recollen nas leis da coroa de Castela

¹²⁶⁷ *Fuero Real*, 3, 13, 2

¹²⁶⁸ *Partidas*, 4, 25, 7.

¹²⁶⁹ A.H.N, *Clero*, *Xubia*, C. 495, nº 20, doc. cit.

segundo as que, as mulleres non se poden casar sen consentimento dos pais, agás que teñan mais de 30 anos ou sexan viúvas¹²⁷⁰.

O matrimonio cumpre así unha cuádrupla función: santificar as relacións carnaís, crear un ámbito de estabilidade ós fillos/as, asegurar a lexitimidade das transmisións hereditarias de pai á fillo e transmitir e ostentar o rango nobiliario e a *honra* da familia nobre. Por iso a insistencia no permiso paterno para este tipo de unións, que as leis estenden a toda a sociedade: *Si la manceba de cabellos casare sin consentimiento de su padre e de su madre, non parta con sus hermanos en la buena del padre nin de la madre, fueras ende si el padre o la madre la perdonaren*¹²⁷¹.

Sen embargo existen casos de matrimonios sen consentimento paterno no contorno dos Andrade. Dona Constanza de Haro, cuñada de Diego de Andrade, deixa o seu marido, Lope Sánchez de Moscoso para casar con Fernán Pérez Parragués¹²⁷², a pesar do que seu pai Gómez Pérez, non a exclúe do testamento¹²⁷³. Seguindo coa idea anterior de unir ciremonia relixiosa e ritos sociais, adquire unha importancia capital a fe dos testigos¹²⁷⁴ e a constatación social de que existe cohabitación marital.

So os fillos nacidos deste xeito poden ser considerados lexítimos e poden aspirar a sucesión, regulado por leis que irán evolucionando ó longo da época baixomedieval. Incluso, a veces, os litigantes alegan a ilexitimidade da parte contraria para evitar ceder diante de reclamación hereditaria, como acontece con Fernando de Andrade e súa dona, Francisca de Zúñiga, que afirma durante a súa testemuña no preito con seu fillo, habido no seu primeiro matrimonio, don Alonso, que este non era lexítimo¹²⁷⁵, cousa que o tribunal rexeita. No repertorio de preguntas deste preito, ás que a parte de Alonso de Acevedo somete ós testigos, podemos ver perfectamente expresado, en procedementos xurídicos, a efectividade social do que estamos dicindo sobre o matrimonio lexítimo e a sucesión lexítima

Pero, o mesmo tempo, o matrimonio, como medio para establecer unha filiación segura e unha sucesión lexítima, resulta un instrumento in mellorable para acrecentalo patrimonio familiar, agrandando os estados propios, incorporando novos títulos á familia que veu así incrementada

¹²⁷⁰ *Fuero Real* in *Códigos españoles*, Madrid, 1847, I, Libro 3, tit.1 lei 5

¹²⁷¹ *Fuero Real*, edición facsímile, Valladolid, 1979, Libro III, titulo I, lei 5, p. 65

¹²⁷² Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 158/159.

¹²⁷³ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, copia en papel. Ed.César Vaamonde Lores, *Gomez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, B.R.A.G, VII, p. 230

¹²⁷⁴ Nos arquivos municipais de Ferrol e A Coruña atopamos ó longo da Época Moderna, incluso a principios do século XIX, un sen número de expedientes, de fidalguía que amosan a operatividade das leis de familia e de herdanza. (A.M.C, anos 1495 a 1497. Provisións da sala de Alcaldes de fidalgos de Cancillería de Valladolid, *Provisións*, números 65, 72 e 73, entre outros)

¹²⁷⁵ R.A.H, *Fondo Martínez Salazar*, M -63, FF. 60 v -63 v. Ver rexesto

a súa *honra* e melloradas as súas posibilidades de independencia con respecto a outros nobres e, incluso, con respecto ó Rei.

Sancho de Ulloa que casa con Teresa de Zúñiga filla do vizconde de Monterrei, Juan de Zúñiga e de Biedma, unindo ó falecemento deste ambos patrimonios e sendo recoñecido como conde de Monterrei¹²⁷⁶. No mesmo senso, cando Diego de Andrade casa con María das Mariñas, une ó patrimonio da casa de Andrade ós bens procedentes da herdanza de Gómez Pérez das Mariñas, agás os correspondentes ás outras fillas, dona Xinebra e dona Constanza que, por outra parte, non os recibirán enteiramente ó ser Don Diego¹²⁷⁷ un dos executores do testamento. O mesmo ocorre co matrimonio entre dona Francisca de Zúñiga e Fernando de Andrade¹²⁷⁸ que incorpora á casa de Andrade os bens das casas de Ulloa, Biedma e Monterrei. Neste caso xérase un longo preito de mais dun século, porque dona Francisca, como xa vimos, ten un fillo, Alonso, do seu primeiro matrimonio que, a pesar do pasamento deste, será protexido pola familia Fonseca ata ser recoñecido en 1513 como conde de Monterrei. Pero o preito continuará ata 1610.

Pero na práctica a matrimonio como contrato, unido ó sistema de morgado que se xeneraliza na segunda metade do século XV, como fórmula para manter e acrecentar os bens da familia nobre, é operativo, xa que cando non se produce a integración dunha liñaxe noutra, en todo caso, é o mellor instrumento de alianza de dúas liñaxes, como no caso dos Andrade e dos Mariñas, enfrontados en numerosas escaramuzas, militares e xurídicas, ata a celebración do matrimonio entre dona María e don Diego.

A unión dun home e dunha muller en matrimonio, ademais da formación dun núcleo familiar, é un vínculo social que une dúas familias o que se traduce na modificación da rede de parentes e alianzas sociais. Xa o dicía Egidio Romano, quen afirmaba que a unión dun home e unha muller, conserva a paz e amansa as discordias¹²⁷⁹. Por iso, en paralelo á consagración do matrimonio como xerme dun núcleo de concordia social, esíxese publicidade e estigmatízanse ós matrimonios clandestinos. Pero toda vantaxe leva consigo inconvintes; así, unha vez constituído o morgado, con frecuencia, estas alianzas matrimoniais levan consigo a perda de identidade da liñaxe ou liñaxes mais modestas. Este é o proceso polo que a casa de Andrade, coas aportacións recibidas das casas das Mariñas, Ulloa e Biedma, se dilúan no condado de Lemos á morte de don Fernando en 1540¹²⁸⁰, como meros apéndices do estandarte e do escudo nobiliario desta

¹²⁷⁶ *Y luego en este tiempo Sancho Sánchez de Ulloa híçose conde de monterrey...* (Recuento, p. 190).

¹²⁷⁷ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4 (1), nº 7, papel. Ed. C Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917. Ed.C. Vaamonde Lores, *B.R.A.G.*, VII, p. 199

¹²⁷⁸ AH.Col. Salazar, M -1, f.127 r -v. Copia incompleta.

¹²⁷⁹ Cit. Kaplich-Zuber,(directores) “Historia de la Mujeres en la Edad Media”, en: Geroges Duby e Michelle Perrot, *Historiade la mujeress*, (directores), 2,(Silvana Vecchio, “La buena esposa”). Madrid, 1972., PP. 137/138.

¹²⁸⁰ Testamento de Don Fernando de Andrade, *Cit. supra*

casa, de maior alcume a mais contrastada *honra*. Tamén esta perderá mais tarde a súa identidade como casa independente a favor doutras de maior relevo.

A importancia social do matrimonio comeza moito antes; desde a perspectiva cabaleiresca, o matrimonio dun cabaleiro sinala o fin do *estado de xuventude*, como unha forma de cambio de estado, que pode ser mais ou menos gratificante segundo os servizos prestado polo cabaleiro ó seu señor. Xa temos sinalado mais arriba como o primeiro matrimonio de Fernán Pérez, *O Boo*, con Sancha Rodríguez, aínda sendo un escudeiro, permítelle acceder á encomenda de Monfero e ó señorío de Neda amén, doutras prebendas adquiridas en virtude dos servizos prestados ó conde de Trastámara. O seu segundo matrimonio con Constanza de Moscoso de data imprecisa, pero posterior a adquisición dos señoríos sobre as súas vilas patruciais, permítelle enlazar cunha casa de maior relevo, incrementando a *honra* da súa familia.

Para unha familia recen chegada á gran nobreza como a de Andrade, é fundamental casar os seus fillos/as con vástagos da nobreza titulada como ocorre co matrimonio de Gómez Pérez das Mariñas e Teresa de Haro, dunha das familias mais linaxudas da coroa de Castela, que don Gómez recibe en compensación das súas fazañas cabaleirescas e da súa lealdade ó rei Enrique, ó que presta numerosos servizos en Galicia. Algunhas veces isto non é posible na súa totalidade e parte dos fillos ou das fillas casan con nobres procedentes da nobreza dos cabaleiros, como acontece con algúns matrimonios dos habitantes do pazo de Pontedeume.

O único matrimonio dun Andrade que se produce cunha muller de familia *titulada*, é o de don Fernando, con Francisca de Zúñiga, herdeira do conde de Monterrei. Do resto, xa nos temos referido ós dous matrimonios de Fernán Pérez, *O Boo*, con dona Sancha Rodríguez, e Constanza de Moscoso. Pero, a medida que avanza o século XV, os matrimonios dos titulares da casa de Andrade son mais ambiciosos. Pedro Fernández IV, casa con Mencia de Meira, unha dama da corte portuguesa do contorno da princesa Beatriz que se converterá en raíña de Castela ó casar con Juan I e, como xa comentamos, trae consigo importantes mercés, como a bailía do Burgo de Faro; Nuño Freire casa con Beatriz Baldes, procedente dunha familia asturiana de liñaxe, pouco coñecida en Galicia pero que aporta á este señor influencias entre a alta nobreza; Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, con dona María de Moscoso, dos Moscoso de Montaos, dunha familia da nobreza intermedia galega que aporta á casa de Andrade importantes ganancias patrimoniais ás que nos volveremos a referir cando tratemos o tema da dote.

É precisamente desde a época do *Mozo*, cando se nota unha maior progresión, no tocante ós matrimonios dos Andrade, cara un maior acercamento ás unións coa gran nobreza. Diego de Andrade casa con María das Mariñas, aportando un importante bagaxe de terras e vasalos e, seu fillo Fernando, únese en matrimonio con Francisca de Zúñiga, a herdeira de Sancho de Ulloa, o

que o converte no señor mais poderoso de Galicia, despois de Fonseca, sendo recoñecido como un dos *grandes* de Castela, en parte polo enorme patrimonio acumulado por medio das unións matrimoniais¹²⁸¹. Pero é mais, as fillas de Diego de Andrade, Teresa e Violante, tamén *matrimonian* con importantes personaxes galegos, xa que casan respectivamente co conde, Rodrigo de Moscoso e con Pedro Rodríguez de Montaos, este último da nobreza intermedia galega. Pero o que é motivo de acrecentamento, tamén se converte a veces en motivo de alienación, sobre todo cando a primoxenitura recae nunha muller. As fillas de don Fernando, Teresa e Catalina únense cos titulares das casas condaís de Lemos e Cifuentes respectivamente, perdendo a casa de Andrade co matrimonio de dona Teresa, a identidade como casa nobiliaria independente ó unificar os seus destinos coa casa condal de Lemos e Sarria en virtude do morgado do que era titular a filla de don Fernando.

Compromiso e matrimonio.

Os matrimonios entre noivos de familia nobre, na meirande parte dos casos, amosan formas similares á dun contrato de compravenda no que o comprador era o pai do noivo e o vendedor o pai da noiva, a veces, os propios noivos. Nestes tratos establecíanse as contías da dote e mailas arras, e os prazos en que se celebraría o casorio e se pagaran as cantidades acordadas, que, a veces, non se remataban de pagar, polo que eran motivo de moitos preitos. En ausencia do pai, era a nai ou o propio noivo o que levaba a cabo as conversas e acordos, como no caso da voda e pacto entre Diego de Andrade e Gómez Pérez das Mariñas de 1474¹²⁸² resultado dun pacto previo realizado entre as dúas familias, ata entón afrontadas, o 3 -II -1472, e do posterior matrimonio entre don Diego e dona María, en 1473.

Pero a forma en como se concretaba o matrimonio pasaba por dúas fases; unha primeira na que non estaba presentes os noivos, moitas veces nin sequera se coñecían, na que se prometían *por palabras de presente*, representado polos seus familiares, e a segunda fase, que era o casamento propiamente tal; pero desde o momento en que se estipulaba o acordo matrimonial xa se consideraban marido e muller. De feito a noiva, pasaba a residir na casa do noivo ata que se celebrase o matrimonio definitivo. Tamén podía pasar que a noiva fora devolta ós seus pais por diversas circunstancias, o que sempre se consideraba unha afronta.

¹²⁸¹ A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade* C.4 -169.

¹²⁸² 3 de febreiro de 1474. Concerto e preito homenaxe entre Gómez Pérez das Mariñas e Diego de Andrade. Diante do escribán de A Coruña, Diego de Sotos (A.D.M, Sevilla, *Sección Cillobre*; (A.H.U.S microfilme 31/32), Leg 1, doc. 2, Copia. A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C.84.36.)

Este proceso aparece bastante ben reflectido no proceso matrimonial de Rodrigo Osorio de Moscoso e Teresa de Andrade, tendo lugar un acordo matrimonial en 1488, ratificado posteriormente en 1492, xa falecido Diego de Andrade, celebrándose o casorio en 1493.

En 1488, en Zamora, en parte debido ás grandes angurias económicas de don Lope de Moscoso, este chega a un acordo con Diego de Andrade - estaban os dous desterrados polos Reis Católicos - que representa a primeira fase do proceso matrimonial. Ningún dos dous noivos tiña idea do seu futuro, a xulgar polo que nos conta Aponte sobre a actitude de Rodrigo Osorio, resentido porque seu pai morrera a consecuencia da súa estadía no cárcere do castelo de Pontedeume: *Y fue malo de acabar con Don Rodrigo, porque el señor Don Diego de Andrade tuviera preso en Ponte de Ume a don Pedro Osorio*¹²⁸³. Polo tanto, o compromiso, por palabras de presente, asíñase sen o consentimento dos noivos, establecendo que *el qual dicho don Rodrigo, mi primo, se aya de desposar e despose con doña Teresa de Andrade...e se aya de desposar e despose eso mismo con el dicho don Rodrigo, mi primo, e amos e dos se desposen juntamente por palabras de presente e tales (que) hagan e causen entre ellos matrimonio de presente, segundo manda e quiere la Santa Madre Iglesia*¹²⁸⁴. Isto é, primeiro prométense en matrimonio por medio de terceiros e despois casan nunha ciremonia tan vistosa como a de Rodrigo de Moscoso que invita a tódolos cabaleiros de Galicia. O gasto de tais eventos era considerable tendo que recorrer moitas veces á empeños para sufragar os gastos, e non solo entre nobres, senón tamén que as celebracións se estenden a outros grupos sociais e á bautizos e funerais, o que hipotecaba a facenda das familias.

Por iso os Reis Católicos, mediante real provisión, chaman a atención das autoridades da cidade de A Coruña sobre o número de invitados e os gastos ocasionados: *“...sepades que nos somos ynformados que de parte dese reyno, algunos de vos los dichos caballeros e escuderos e fidalgos e labradores e otras personas quando avedes de casar fijos e fijas o hermanos e hermanas o criados o criadas o quando an de recibir bautysmo vuestros hijos o hijas o quando algund clérigo quiere cantar misa nueva e quando fazeys alguna casa nueva, conbidays a muchos onbres y mugeres ansy fijosdalgo como ofiçiales e labradores con los quales vodas e fiestas diz que se façen muchos gastos... mayores...de lo que buenamente pueden sufrir...”*. En consecuencia os Reis limitan o número de asistentes a tais celebracións: *non sea osado de llamar ny de conbidar ny llamen nyn conbiden para los tales actos salvo los parientes e parientas e afins dentro del tercero grado del hombre e de la muger que se ouiere casar o del que auiere de cantar mysa nueva e para bautismo non llamen nyn vengán salvo los compadres et comadres e*

¹²⁸³ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 201/202

¹²⁸⁴ AH, Salazar, M -122, FF. 178 r -181 r.

*otras personas*¹²⁸⁵. O problema debía ser de importancia porque os propios reis insisten no anos seguintes no cumprimento da citada Real Cédula, ordenando que se impoñan severas multas cuxos importe se use na reconstrución da muralla¹²⁸⁶. Incluso en 1526, Carlos I, nunha real provisión á Real Audiencia de Galicia, volve a regulamentar este tipo de cerimoniais con carácter xeral para todo o Reino de Galicia¹²⁸⁷, o que quer dicir que a xente tiraba a casa pola ventá a hora destas celebracións das que as mais custosas eran as vodas.

Nas vodas dos nobres, como na de Rodrigo Osorio e Teresa de Andrade, as festas duraban semanas, celebrándose todo tipo de xogos e festas, sobre todo de tipo cabaleiresco. Pero a consumación do matrimonio non tiña lugar ata que os noivos cohabitaban maritalmente. A imposibilidade dun dos contraentes de acadar a citada consumación era causa legal, canónica e civil, de invalidación do matrimonio. Por iso, Constanza de Haro, pode abandonar á Lope de Moscoso e casar con Fernán Pérez Parragués, a cuxa unión xa nos referimos anteriormente.

Así volvemos ó principio: o matrimonio concíbese como un instrumento de procreación ó servizo dunha sucesión segura por medio dun herdeiro lexítimo cuxos pais son escollidos polo titular do patrimonio. Se o matrimonio é incapaz de procrear, non ten sentido desde a mentalidade medieval, polo tanto a Igrexa legisla que, en caso de non consumación, o matrimonio non existe polo que, se un dos dous contraentes o denuncia, o matrimonio declárase non celebrado. O desgusto de Gómez Pérez das Mariñas coa súa filla Constanza non o é por casar dúas veces, que non o fixo, senón casar sen permiso paterno, porque Fernán Pérez Parragués fora paxe seu e o consideraba de inferior *honra* que a súa¹²⁸⁸, isto é, por non poder elixir o pai dos seus herdeiros.

Matrimonio, consanguinidade e celibato.

A tendencia nas prácticas matrimoniais a casar os vástagos ou vástagas cos seus correspondentes, de familias poderosas e ricas, leva consigo a tendencia á consanguinidade¹²⁸⁹, véndose na obriga de recorrer con frecuencia á dispensa papal. Este fenómeno, en Galicia, é mais tardío que no resto da coroa de Castela e, desde logo, non o constatamos no contexto dos Andrade, alomenos nun alto porcentaxe entre parentes próximos.

Dos sete señores Andrade, titulares dos seus *estados*, entre 1371 e 1540, ningún deles, nos seus respectivos matrimonios, incorre en consanguinidade de parentesco constatable, alomenos

¹²⁸⁵ 1494, II, 14, Valladolid. Copia de real cédula dos RR.CC. ordenando que non se invite á xente a vodas, bautizos e primeiras misas. (A.M.C, *Copias de reais cédulas*, nº 59e 211).

¹²⁸⁶ A.M.C, *copias de reais provisións*, nº. 291.

¹²⁸⁷ A.M.C, *Provisións*, nº 119

¹²⁸⁸ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 158/159

¹²⁸⁹ En Estremadura, Marie Calude Gerbet, constatou a existencia de matrimonios entre parentes de terceiro grado, por exemplo Álvaro de Zúñiga, dique de Béjar que casa coa súa media tía, María de Zúñiga, con dispensa papal, pero, o normal é de que o parentesco sexa lonxano. (*La Noblesse dans le royaume de Castille*. (1454 -1516), p.172).

próximo¹²⁹⁰, agás en grado moi lantano don Fernando e súa muller Francisca de Zúñiga que eran os dous descendentes dos Haro. Pero, como se trata dun parentesco que non require dispensa, non o constatamos como tal.

Tampouco atopamos consanguinidade en antepasados, como o pai de Fernán Pérez o *Boo*, Rui Freire que casa tres veces sen que en ningún caso exista relación de parentesco entre os cónxuxes¹²⁹¹, nin nos matrimonios de seu irmán e dos seus fillos¹²⁹².

Sen embargo si atopamos parentesco en Juan Freire de Andrade, fillo de Nuño Freire de Andrade I, casado con Constanza García Rodríguez de Valcárcel, prima súa en segundo grado¹²⁹³. Do resto dos Andrade que tivemos ocasión de contrastar, tampouco abundan as relacións de

¹²⁹⁰ Fernán Pérez *O Boo*, casa dúas veces, e nos dous casos non atopamos resgos de consanguinidade, nin no primeiro que casa con Dona Sancha Rodríguez nin no segundo con Dona Constanza de Moscoso. A súa segunda dona, D. Constanza aínda vivía en 1411 segundo consta por un documento do 15 de Febreiro do mesmo ano do mosteiro de San Martiño Pinario. (Manuel Lucas Álvarez, *El Archivo del monasterio de San Martiño de Fora ou Pinario*, doc. nº 202, p 570). Tampouco existe consanguinidade que saibamos entre Pedro Fernández de Andrade, o herdeiro e sucesor de Fernán Pérez *O Vello*, e Dona Mencia de Meira, segundo tódalas cábalas procedente da corte portuguesa. (...*en la era de mil y quatrocientos poco más o menos caso una señora que se llamó Doña Mencia de meyra con Pedro Fernández de Andrade que fincó por heredero de Fernán Pérez de Andrade el bueno...*, (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 105) Para vela procedencia de Dona Mencia, ver: Fernão Lopes, *Crónica de D. Fernando*, Lisboa, p. 583; e, no mesmo senso, César Oliveira Serrano, *Beatriz de Portugal*, p. 263). Tampouco vemos consanguinidade entre de Nuño Freire e súa dona Beatriz Valdés. (Nuño Freire estaba casado con Beatriz Valdés, filla de Men Rodríguez, señor de Veleña e de súa muller Mencia Fernández de Orozco. (*Cronica del rey Juan II*, ano XXII, cap. XII, p. 448). Mais información sobre este tema, en L. De Salazar y Castro, “Historia genealógica de la Casa de Haro”, en *Archivo documental español*, R.A.H, XV, Madrid, 1959, p 182. *Tamén outros documentos da Colección Salazar y Castro*, M -37, FF. 217 r -v). No senso anterior non atopamos rastros de consanguinidade entre Pedro Fernández V, fillo e herdeiro de Don Nuño e Dona Elvira Tovar (O 8 de novembro de 1435 Beatriz, a viúva de Nuño Freire, outorga poder a Rui Fernández de Navia para que demande no seu nome os bens que pertencían a dona Elvira Tovar, muller que fora de Pedro Fernández de Andrade. A.D.A, *Sección Lemos*, C- 250 -4), nin no celebrado entre Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo* e dona María do Moscoso, súa dona nin de seu fillo Diego de Andrade e Dona María de Faro ou das Mariñas (*Este Fernán Pérez casó con Doña María de Moscoso ey de Montaos y de Dubra y de los Becerras de Cances y de Fernández de Temes y de otros de parte de Orense. Y hubieron por hño primogénito a Diego de Andrade, que casó con doña María de Haro* (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 142). Tamén en: Tumbo Vermello de Don Lope de Mendoza, f.. 79 v. PP. 211) e nos dous matrimonios de Fernando de Andrade con Dona Francisca e con Dona Juana de Leyva. (Testamento. A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8)

¹²⁹¹ Casa sucesivamente con Inés González de Soutomaior, Maior Fernández e María Bicos(A.C.M, *Tumbo Pechado*, pergamiños, número 97. (Ed. Enrique Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do arquivo da catedral de Mondoñedo*, PP. 148 -150)

¹²⁹² Antonio Rey Escariz, “Cláusulas do testamento de Rui Freire de Andrade”, *Colección de Documentos históricos de Galicia*, B.R.A.G. 1915, XIII, PP. 66 á 69).Nuño Freire II, o Mestre de Christus, ten fillos en Portugal pero naturais sen que chegue a casar a pesar de que Fernão Lopes afirma nalgún pasaxe que casa cunha parente da raíña de Portugal dona Leonor sen exista confirmación ó respecto que si existe de seu fillos.(Fernão Lopes , *Crónicas de D.Pedro e D Fernando*, Lisboa, 1920, I, p. 153). Juan Freire, casa con María Afonso e Lopo Núñez cunha filla de Aras Pardo,, unións das que non hai constancia algunha de parentesco. (A.C.M. Armario 8, pergamiños, nº 108.Ed. Enrique Cal pardo,*Catálogo de documentos escritos en pergamiño del archivo de la Catedral de Mondoñedo*.(871 - 1492), Lugo, 1990, nº 18, p. 55.Parece pois confirmarse a teoría de Marie Claude Gerbet segunda a que, en Estremadura, entre 1454 e 1516, non atopou ningún caso de consanguinidade entre a pequena nobreza pero si entre a nobreza dos cabaleiros. (Marie Claude Gerbet, *La Noblesse dans le royaume de Castille*.1454 -1516, PP. 174 e 175)

¹²⁹³ Para o parentesco de Nuño Freire I, tío do *Boo*, ver: Carta de Enrique II do 2 -X -1376, asinada en Ponferrada, autorizando ó xuíz Martín Eanes, a vulgar todo o relativo ós privilexios de García Rodríguez de Valcárcel. (A.M.F, Pergamiños. Copia en, Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13.. No caso de Juan Freire : C.Breijo Martínez, “Fundación do vínculo e morgado da casa de San Saturniño, feito por Fernando de Andrade”, *Cátedra*, PP. 225)

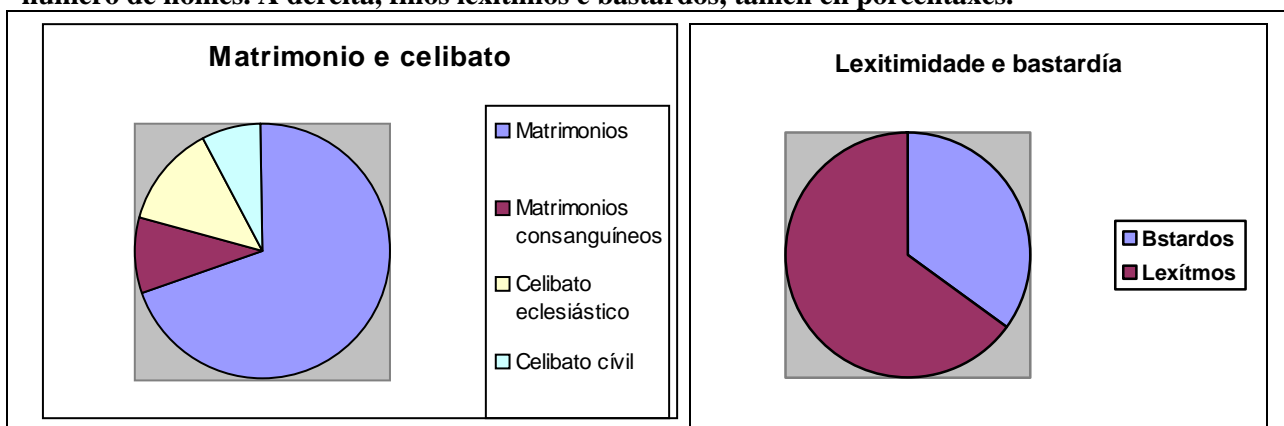
¹²⁹³ María Jesús Vázquez, “aportaciones al estudio de la nobleza gallega en el Medievo: la Casa de Andrade” *Estudios Mindonienses*, nº 6, Ferrol, 1990, p.798)

consanguinidade agás en contados casos, como o matrimonio formado por Rui Freire de Andrade, neto por líña bastarda do *Mozo*, e Juana Diaz de Lemos¹²⁹⁴. No caso das fillas de Diego de Andrade, dona Violante e dona Teresa, casadas respectivamente con Pedro Bermúdez de Montaos e Rodrigo de Moscoso, existe un parentesco tamén lonxono no primeiro caso, pero, unha vez mais, non precisa dispensa, polo que tampouco neste caso o imos considerar matrimonio consanguíneo que si se farán mais frecuentes ó longo do século XVI que quedan fora do noso ámbito de estudo.

En total o porcentaxe de matrimonios consanguíneos é baixo, tal como se reflicte na gráfica 10, o que ven supor un 10% sobre o total de personaxes masculinos estudados e, un 12% sobre as 24 unións conxugais tomadas en conta entre 1330 e 1500.

Relacionado co anterior está o **tema do celibato** que, como xa se ten demostrado, nesta época non é alto entre a nobreza, alomenos entre os Andrade, sobre todo se nos referimos o celibato civil. Entre 1330 e 1540 só atopamos 6 casos de celibato masculino, un 80% dos que 4, casos son eclesiásticos ou pertencentes á ordes militares, o 13, 3% da totalidade de individuos tomados na mostra; e 2 casos de celibato laico, o 20% dos celibatos e o 7,3% do total da mostra. En troques, é mais abundante o celibato feminino o que supón, dos casos documentados, o 42,5, % das mulleres nadas e documentadas de matrimonios Andrade entre 1330 e 1440.

Gráficas 10 e 11. Á esquerda matrimonios, celibatos e consanguinidade en porcentaxe sobre o número de homes. A dereita, fillos lexítimos e bastardos, tamén en porcentaxes.

(Os porcentaxes están tomados sobre o total dos personaxes masculinos)

Tamén son abundante o número de fillos **bastardos**; sen dúbida debido, entre outras causas, a orixe bastarda da dinastía dos Trastámara que colocan ós seus vástagos, unha boa parte deles bastardos, nos principais títulos nobiliarios de Castela, en parte tamén en Aragón, o que

¹²⁹⁴ Trátase de Rui Freire de Andrade fillo de Pedro Fernández e súa muller, Juana Diaz de Lemos, irmá de Fernán Pérez Parragués. O Citado Rui Freire casa cunha filla de Pérez Parragués, polo tanto prima súa. Outro caso de Consanguinidade, xa tardío e que neste caso afecta á gran nobreza é o de dona Sabela de Castro e Rodrigo de Moscoso, ambos netos dos irmáns Fernando de Andrade e Teresa de Andrade, respectivamente

contribuíu a dar rango de normalidade á bastardía, unha práctica que desde o punto de vista das normas eclesiásticas e hereditarias estaba prohibida.

Aínda que os varóns podían recoñecer e herdar ós bastardos, estes quedaba relegados detrás das mulleres para herdar o principal dos bens dunha familia, e en todo caso, tiñan que ser recoñecidos previamente. Unha parte importante dos vástagos Andrade, son bastardos, case sempre herdados por seu pai, polo que constitúen pequenos liñaxes enfeudados cos seus parentes maiores. Nuño Freire de Andrade, que saibamos deixa a Gómez Freire de Andrade, Fernán Pérez, *O Mozo*, deixa á Pedro Fernández, o de Betanzos, Diego a outro co seu mesmo nome, e finalmente, don Fernando dous bastardos, un co seu mesmo nome, que exerce algúns anos como prior de Caaveiro, e outro chamado Martín Sánchez, os dous citados no seu testamento; pero sospeitamos que estes son só algúns dos fillos bastardos, os recoñecidos mediante mandas testamentarias e/ou que, pola súa notoriedade, foron recollidos pola documentación; agás unha filla reflectida de forma confusa no testamento de don Fernando, non se alude para nada á fillas bastardas e na documentación aparecen numerosos Andrade dos que non puidemos seguir a liña de filiación. En total o número de bastardos representan un 20% dos personaxes masculinos Andrade. Pero, se nos referimos ó conxunto dos fillos, lexítimos e naturais, a porcentaxe é algo mais alta, chegando ó 35% segundo vemos na gráfica 11.

3.1.2.- O papel da muller.

O grupo das mulleres é moito mais afectado que os homes durante o proceso de xerarquización da familia, cando se produce a substitución do principio *cognaticio*, polo patrilineal ou *agnaticio*. Porque, a muller con estes cambios, non solo queda relegada da sucesión senón que, ademais, o seu papel social queda reducido exclusivamente ó fogar, como cónxuxe e como mai, suxeita a unha serie de limitacións de tipo social e de tipo xurídico que a alexan da súa condición de persoa civil: *Mugier dezimos otrossí que non deue testiguar en las cosas que aquí diremos, assí como en testamento que ffaga alguno por carta quando ffinasse, o manda...*¹²⁹⁵; ou aínda mais claro: *Testificar non pueden en los testamentos...nin las mugeres, nin los que fueren menores de catorce años. Nin los siervos. Nin los mudos*¹²⁹⁶. Neste senso, segundo don Duarte de Portugal, dos tres ámbitos de goberno nos que se engloban as accións humanas, ó ámbito do corpo e da alma, o ámbito do goberno da casa e o goberno da cidade, a muller queda reducido o segundo, *ao regimento da casa, scilicet, muller, e filhos, e servidores, e de todos outros bens*¹²⁹⁷, quedando reducida, segundo este autor, ó mesmo nivel que os bens e os servidores.

¹²⁹⁵ *Espéculo*, 4., 7, 3.

¹²⁹⁶ *Partidas*, 4, 1, 9

¹²⁹⁷ D.Duarte, *Leal Conselheiro*, Edición de João Morais Barbosa, Lisboa, 1982, Cap. CIII, PP. 444/445

O proceso de subordinación da muller, resulta, por outra parte, un tanto paradóxico porque, si por unha parte queda reducida ó ámbito doméstico, por outra, como reflexo das virtudes femininas emanadas da figura da virxe María ou de certas figuras femininas do Antigo Testamento, en especial Sara, presentada no *Libro de Tobias*, como modelo de muller casada¹²⁹⁸, exemplos que poderían entenderse como unha sacralización das funcións da muller na sociedade. Pero nada mais lonxe. Segundo o citado libro, a muller abandona o mundo dos seus pais e da súa familia para entregarse en corpo e alma ó seu marido e á súa nova familia, renunciando por completo ó seu mundo e a si mesma, tal e como vemos no seguinte fragmento: *Dito esto, abranzando os pais a súa filla, besárona e deixárona ir, amonestándoa que honrase á seus sogros, amase ó seu marido, coidase da súa familia, gobernase a súa casa e se portase dun xeito irreprochable*¹²⁹⁹. Desta maneira como esposa entregada ó seu home¹³⁰⁰, a muller cumpre un papel esencial no modelo social da Idade Media, unha función instituída por deus, igual á dos *oratores* ou *laboratores*, unha función regulada polas prácticas sociais e polas leis que aplican severos castigos ás adúlteras: *Sy muger casada ficiere adulterio, amos sean en poder del marido e faga dellos lo que quisier e de quanto que an, asi que non pueda matar el uno dellos e dexar el otro...*¹³⁰¹, que, pola contra, non aplican ós varóns: *Todo ome que non ovier fijos de bendición e quisier recibir a alguno por fijo e heredarlo en sus bienes, pedalo facer...*¹³⁰², o que nos fala dunha situación de privilexio xurídico fronte ás mulleres como o estamento dos nobres con respecto ó dos *laboratores*. O varón é superior á muller no control das súas emocións, polo que lle está permitido o concubinato, o adulterio e as visitas ós numerosos bordeis que proliferan, incluso co consentimento da Igrexa.

Entre as competencias desa *función* feminina está a da *gardar* a casa, o fogar da familia. Efectivamente, dada a dispersión xeográfica do patrimonio familiar dun señor, a muller como mai e esposa pero tamén como señora, permanece mais tempo no fogar familiar, ostentando a presenza viva do señorío, encarnada nos seus fillos ó que debe coidar e protexer; como dona Francisca de Zúñiga no pazo de Pontedeume¹³⁰³ mentres o seu marido realizaba as súas fazañas ás ordes do Rei nos seus diversos destinos. A muller queda así reclusa no fogar familiar, a única esfera do seu dominio, debendo manter unha vida inmaculada propia do seu amor marital, mentres o seu marido, viaxa constantemente. O amor da muller ó marido debe ser un amor

¹²⁹⁸ *Tobías*, 3, 7 -8

¹²⁹⁹ *Tobías*, 10, 12 -13

¹³⁰⁰ Georges Duby, *Le Chevallier, la femme et le prêtre: le mariage dans la France féodale*, París, 1982, PP.49/50

¹³⁰¹ *Fuero Real*, 6, 6, 1.

¹³⁰² *Fuero Real*, 3, 6, 5.

¹³⁰³ Interrogatorio do preito con Luís de Acevedo:A.D.M; “Sección Cillobre”, *Leg.* 1, doc. 6(A.H.U.S, Microfilme 31/32)

espiritual, porque o amor carnal, equipárase co amor adúltero, como afirman Gilbert de Tournai ou Jacopo de Varazze¹³⁰⁴.

Nesta relación de amor marital, o maior grado de racionalidade e de virtude se lle supón ó home, colocando á este nun nivel superior á muller, considerada dunha natureza inferior polos escolásticos¹³⁰⁵. A superioridade do marido, implica o control deste sobre o manexo do fenómeno da afectividade feminina; pero tamén o control sobre os aspectos materiais do seu patrimonio, agás aqueles referidos á vida doméstica e á súa dote¹³⁰⁶. Ata os vintecinco anos non pode vender nada sen autorización dos pais. Unha vez casada, a muller, pasa da tutela dos pais a estar baixo o dominio do seu marido¹³⁰⁷.

Queda así reducida a un mero receptáculo de fecundidade que debe ser preservado de toda perturbación que implique sospeitas de ilexitimidade. O marido controla a súa sexualidade xa que se esixe unha fidelidade absoluta¹³⁰⁸, controla os seus bens e esíxelle unha dedicación total á el e ós fillos¹³⁰⁹, pero sempre en subordinación á este; incluso na educación dos fillos. Solo nalgúns exemplos dos pensadores baixomedievais, como en Cristine Pisán¹³¹⁰, a muller aparece dotada dunha certa capacidade de consello para o marido, ademais de ser vista como guía e mestra da súa prole¹³¹¹, pero sempre desde unha posición de subordinación ó home. Por outra parte, o dominio do home sobre a muller acentuábase porque esta casaba moi nova, normalmente en plena adolescencia como resultado dun acordo entre familias. En xeral acéptase que, como norma, entre a nobreza dos cabaleiros, as mulleres casaban entre os 12 e os 15.

No caso dos Andrade e aínda que non sabemos as idades que tiñan cando se celebraba o matrimonio, o dato da súa curta idade reflíctese na elevada sobrevivencia con respecto ós seus maridos. So en catro casos as mulleres dos Andrade falecen antes que seus maridos, como as dúas primeiras mulleres de Rui Freire de Andrade, Inés González de Soutomaior e Maior Fernández. En cambio este cabaleiro casa en terceira nupcias con María Bicos, que lle sobrevive, aínda que non sabemos canto tempo. En todo caso debía ser moi nova porque era irmá de Constanza, filla de García Rodríguez de Valcárcel, casada con seu sobriño Juan Freire. Outra das mulleres casadas cun Andrade que sobrevive ó seu marido, é Sancha Rodríguez, casada con

¹³⁰⁴ Silvana Vecchio, *La buena esposa*, *Op. Cit.* PP. 139

¹³⁰⁵ Alberto Magno, "Super ethica", Ed. Wilhelmus Kûbel, en *Opera Omnia*, XIV, 2, Ascheendorff, 1987, p. 638.

¹³⁰⁶ Silvana Vecchio, *La buena esposa*, en: *Op. Cit.* P. 159.

¹³⁰⁷ R.A.H, *Cortes de los antiguos reinos de León y Castilla*, IV, p.212, lei nº 55 das *Cortes de Toro*

¹³⁰⁸ Silvana Vecchio, *La buena esposa*, en: *Op. Cit.* p. 141.

¹³⁰⁹ As veces incluso se perseguen comportamentos contrarios á fidelidade marital como no caso do rei Pedro I de Portugal que, *...Hera muito çeoso, assi de mulheres de sua casa, come de seus officiaes, e das outras todas do poboo; e fazia grandes justiças em quaaes quer que dormiam com molheres casadas ou virgeens, e isso mesmo com feiras dordem...* (Fernão Lopes, *Crónica de Dom Pedro I*, VIII, p.37)

¹³¹⁰ Silvana Vecchio, *La buena esposa*. Madrid, 1972., PP. 146

¹³¹¹ Egidio Romano, *De regimini*, PP. 256/257.

Fernán Pérez, *O Boo*, nunha data imprecisa entre 1373 e 1391. Sen embargo, a súa segunda dona, Constanza de Moscoso, sobrevivelle alomenos ata 1420, 23 anos¹³¹²; Mencia de Meira, muller de Pedro Fernández de Andrade, IV, que falece a inicios de 1404, aparece citada en 1433¹³¹³. Tamén lle sobrevive a Nuño Freire, súa dona, Beatriz Baldes, segundo o poder que outorga en 1435 sobre os bens da súa nora Elvira Tovar que, sen embargo, non parece sobrevivir ó seu marido Pedro Fernández V¹³¹⁴. No mesmo senso, a principio da década de 1490¹³¹⁵, cando dona María das Mariñas, viúva de Diego de Andrade desenvolve unha ampla actividade de defensa dos bens deseu fillo, convive con súa sogra, María de Moscoso¹³¹⁶, viúva de Fernán Pérez, *O Mozo*, e con súa nai, Teresa de Haro, viúva de Gómez Pérez das Mariñas¹³¹⁷. No mesmo senso, Violante de Acuña, muller Rui Freire de Andrade, que falece arredor de 1490, testa en 1520¹³¹⁸. No caso de Teresa de Andrade, filla de don Diego¹³¹⁹, casada con Rodrigo de Moscoso¹³²⁰, tamén sobrevive ó seu marido, falecido prematuramente. Neste caso é evidente que Teresa era moi nova porque seus pais casan en 1473 e o pacto matrimonial faise en 1488, aínda que casan cinco anos despois, cando se cumpren vinte do matrimonio de seus pais. Tamén falece antes de seu marido Francisca de Zúñiga para a que este matrimonio xa era o segundo, o que nos indica que podía ser mais vella que Fernando xa que xa se cita no primeiro testamento de seu pai Sancho de Ulloa, de 1480¹³²¹, data na que o de Andrade ten 3 anos.

En xeral, dos dez casos citados, so catro mulleres parecen falecer antes do seu marido, un 37% mentres que as restantes, dúas delas en segundas nupcias, sobrevive ós seus maridos, basicamente porque deberían ser moi novas cando casan, do que solo temos constancia plena no caso de dona Teresa de Andrade. Debemos ter en conta ademais que as mulleres falecidas antes dos homes, moitas veces o eran por complicacións nos partos, polo que o índice de sobrevivencia masculino non é significativo.

A media de sobrevida en seis dos casos estudados, que puidemos constatar, é de 18,23 anos, pero, en realidade, debe ser superior porque non constatamos a data dos pasamentos senón datas

¹³¹² Manuel Lucas Álvarez, *El Archivo del monasterio de San Martiño de Fora ou Pinario*, T I, Coruña 1990, doc. n° 202, p 570

¹³¹³ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 6(1), n° 22. Documento manuscrito, en papel, de tres folios

¹³¹⁴ A.D.A, *Sección Lemos*, C- 250 -46.

¹³¹⁵ Dona María de Haro ou das Mariñas vive alomenos ata 1506. (C.Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, p. 89.

¹³¹⁶ A.G.S, rgs, X -1486, f. 486.

¹³¹⁷ A.D.A, *Sección Lemos*, Casa de Andrade. C 64 -1. // A.D.M, la, *Sección Cillobre*, Leg 1, doc. 45. ; (A.H.U.S microfilme 1)

¹³¹⁸ A.D.M, Sevilla, sección Cillobre; Leg 4, doc. 26. (A.H.U.S microfilme 34/35)

¹³¹⁹ Diego de Andrade e María das Mariñas casaran en 1373, polo tanto en 1388, cando se pacta o seu matrimonio non podería pasar dos 14 anos

¹³²⁰ R.A.H, *Colección Salazar*, M -122, FF. 181 -182, copia autógrafa deste autor.

¹³²¹ Por Vaamonde Lores, *Colección de documentos históricos* do B.R.A.G.T.I, A Coruña, 1915, BRAG, PP. 306-31

nas que sabemos que aínda vivían as referidas donas. Nalgúns casos, como no de Mencia de Meira e Constanza de Moscoso, a sobrevivencia é de máis de 30, o que necesariamente alude á que eran moi novas cando casaban e que casaban con homes maiores¹³²². María de Moscoso, sobrevive 41 anos¹³²³ ó seu home, Fernán, *O Mozo*, que xa era cabaleiro activo en 1432, polo que é evidente os que estamos a dicir da xuventude das casadas.

En xeral, as mulleres Andrade, deixan poucos rastros na documentación fora do ámbito patrimonial e, moitos destes rastros, como acabamos de ver, son indirectos ou posteriores ó pasamento das súa parellas. Pero aínda así rexístranse diferenzas entre a primeira metade do século XIV e o que resta da Idade Media e, se miramos máis atrás, as mulleres Andrade aparecen nunha posición de igualdade cos homes en todo o que atinxe ás xestións patrimoniais. Cinguíndonos ó século XIV, tanto a dona de Juan Freire de Andrade I, como as de Rui Freire de Andrade, o pai do *Boo*, que casa tres veces, parecen dispoñer do seu patrimonio coa mesma liberdade que os seus compañeiros. María Suárez e seu marido, Juan Freire I, aparecen asinando documentos en posición de igualdade. En canto á Rui Freire, da súa primeira muller, non temos máis que referencias posteriores, pero as dúas seguintes, Maior Fernández e María Bicos, aparecen protagonizando os documentos ó lado do seu marido en disposicións patrimoniais en igualdade¹³²⁴.

Algo máis tarde, a primeira muller de Fernán Pérez, *O Boo*, Sancha Rodríguez, aparece case en pé de igualdade co seu marido cando este se fai vasalo do bispo de Mondoñedo nas cláusulas que teñen contido patrimonial: *Et non fazendo asy...que perga todas las terras et coutos et erdades et iglesias que o dito Senor Bispo et sua Iglesia deren et outorgaren a min et a Sancha Rodríguez, minna moller*¹³²⁵. Pero, a partir desta data os actos desta natureza son cada vez menos numerosos, e as mulleres Andrade esvaécense, agás cando quedan viúvas.

No senso anterior, independencia das mulleres nobres variaba moito en virtude do poder económico, basicamente da súa *dote* e das *arras*, que non se podían enaxenar, e das tiña que ser consultada na súa administración, manexando ó seu entoxo os bens móbeis, xoias e vestidos

¹³²² O marido de dona María de Moscoso, Fernán Pérez *O Mozo*, xa en 1432 aparece como responsable da morte de Diego de Samboulo, polo que era xa adulto e debía ser maior cando falece, 38 anos despois. En canto a Pedro Fernández IV o marido de dona Mencia que falece nos primeiros meses de 1404, xa era encomendeiro de Caaveiro en 1482 polo que tamén era maior. O matrimonio do citado Pedro Fernández debeu celebrarse cando Fernán Pérez, *O Boo*, fixo de intermediario entre Juan II e a corte de Portugal para o casamento da princesa Beatriz, isto é, entre 1373 e 1376 polo que dona Mencia debía ser moi nova xa que lle sobreviviu 30 anos. (Salvador M. Dias Arnaut, *A Crise nacional de fins do século XIV. A sucesão de D. Fernando*, Coimbra: Universidade, 1960. Cit. C. Olivera Serrano, *Beatriz de Portugal*, C.E.G, anexo XXXV, Santiago, 2005, PP. 65/66.

¹³²³ A.D.M, *Sección Parga*, Leg. 1, Núm. 40.

¹³²⁴ A.C.M, *Documentos en pergamiño*, armario 8, número 97. Ed. E. Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do arquivo da catedral de Mondoñedo*, número 97, PP. 148 -150)

¹³²⁵ A.H.N, Carpeta 495, nº 20

procedentes da dote, o que chamaríamos axuar, que incluía tamén os obxectos da casa e do ámbito doméstico. Cando se convertían en viúvas a dote debíaselles devolver e manexábana ó seu albor, o mesmo que as arras pero estas revertían ós herdeiros do seu marido, ó seu pasamento.

Por iso coñecemos a supervivencia das viúvas con respecto ós seus maridos, polos preitos relacionados coas súas dotes e coas arras que reciben dos maridos cando casan. Das mulleres que casan cos titulares da casa de Andrade ou estreitamente relacionadas con ela, Teresa de Haro, Constanza de Moscoso, María das Mariñas e Francisca de Zúñiga son as que mais independencia amosan, porque son as mais ricas ó pertencer ás casas mais importantes da nobreza galega do momento, pero agás o caso de dona Francisca, unha vez que son viúvas.

A dona María de Moscoso, unha vez viúva lle devolven a súa dote¹³²⁶, exercendo accións legais relativas ó seu uso e disfrute, como vemos nun litixio iniciado en 1499, de carácter patrimonial contra os seus irmáns, Rui Sánchez de Moscoso e Suero Vázquez, litixio que se resolve ó seu favor en 1411¹³²⁷. No caso de Teresa de Haro, viúva de Gómez Pérez das Mariñas e sogra de Diego de Andrade, ten que preitear cos seu xenro e coa súa filla para que lle devolvan a Terra de Parada, que lla dera o seu marido en *arras*¹³²⁸ incluso, despois do pasamento de Diego de Andrade, con súa filla, cando María das Mariñas, como viúva de Diego de Andrade, rexenta e protexe os *estados* do seu fillo, aínda neno.

Nesta tarefa a viúva de don Diego incluso chaga a impoñerse ó alcaide da fortaleza de Vilalba para que acepte os seus criterios na protección dos intereses de seu neto¹³²⁹; isto é, como viúvas teñen capacidade xurídica propia para administrar os seus propios bens e os dos seus fillos menores. Unha vez que don Fernando asume o control sobre o seus patrimonio, á dona María só a vemos en negocios de carácter persoal¹³³⁰, o que quere dicir que diante do seu fillo varón e titular do morgado, a súa nai queda subordinada a este. De dona Francisca, temos noticias de que amosaba gran independencia, que viaxaba moito a Coruña e Santiago e que era gran afeccionada ó xogo de naipes con diñeiro, segundo as testemuñas do preito con Alonso de Acevedo y

¹³²⁶ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 144

¹³²⁷ Fr. F. de la Gándara y Ulloa, *Armas i triunfos*, p. 315.

¹³²⁸ Emprazamento á Diego de Andrade mediante real provisión asinada en Valladolid o 24 de xaneiro de 1489 para que lle devolva Parada á súa nai. (A.G.S, rgs, Consello, f.322). No resulta definitivo o emprazamento porque en 1372 hai unha nova sentenza sobre o caso (A.G.S ,rgs, real provisión, V -1492 Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 54).

¹³²⁹ Provisión Real de Moclin do 26 -V -1491 ordenándolle ó alcaide de Vilalba que acaten as directrices de dona María das Mariñas. (A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C. 3 -123. 1494. Tamén, a petición de dona María, carta dos Reis Católicos á Audiencia de Valladolid e ó seu presidente para que se gardase a cláusula do rei Enrique sobre os bens do morgado de Fernando Pérez de Andrade.(A.D.A *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C.3 -1327)

¹³³⁰ Real Provisión asinada en Valladolid o 9 de agosto de 1501 sobre o preito entre dona María de Diego de Acevedo.(A.D.A, *Sección Lemos, casa de Andrade*, C 3 -135)

Zúñiga, seu fillo¹³³¹. Incluso dona Francisca, chega o extremo, nunha actitude bastante sarcástica, de afirmar que o tal Alonso, non era fillo do matrimonio con Diego de Acevedo, que fora un fillo ilexítimo, bautizado secretamente na fortaleza de Pambre¹³³². Estas mostras de liberdade mais ben parecen raiaar na perversión porque, os tribunais, por dúas veces desmenten este infundo e lexitiman a herdanza de Alonso de Acevedo¹³³³. Pero aínda amosando resgos de certa liberalidade, os asuntos xurídico patrimoniais, manéxaos don Fernando, como a constitución do morgado a favor de súa filla Teresa que o realiza o de Andrade co seu permiso¹³³⁴. Pero xa entes, na escritura do 29 de febreiro de 1500, pola que dona Francisca acepta a pensión de cen ducados que lle doa seu pai Sancho de Ulloa, recen casada con Fernando de Andrade, dise: “...con liçençia y autoridad y expreso consentimineto de vos el dicho señor don Fernando Perez de Andrade, mi marido....”¹³³⁵.

No senso anterior, en relación as declaracións de dona Francisca sobre a lexitimidade de seu fillo Alonso, cabe supoñer que estiveran motivadas pola presión da autoridade masculina do señor de Andrade, como afirmaban os seus adversarios Acevedo xa que no seu testamento, ó que sempre se lle supón un *plus* de veracidade, non só non renega da lexitimidade de seu fillo Alonso, senón que rectifica algunhas das afirmacións realizadas durante o proceso¹³³⁶.

En cambio, da segunda muller de Fernando de Andrade, Juana de Leiva y Guevara, quédanos sobre todo a idea do gran amor que don Fernando lle procesaba a xulgar polas cláusulas do seu testamento onde maldice a quen lle perturbe no disfrute dos grandes legados que lle outorga. Pero, os aspectos mercantilistas volven a aflorar na consideración na que o conde ten a súa segunda muller, a dote que aportou ó matrimonio, fronte a dona Francisca que, o parecer, casou co posto. Qué lonxe lle quedan á don Fernando as consideración de Baltasar de Castiglione, un home do seu tempo, sobre o tratamento das damas.

Convención e transgresión: Amor, matrimonio e mancebía.

A pesar do que dixemos mais arriba, abundan os exemplos nos que as actitudes individuais non concordan con esa moral estrita á que fixemos alusión mais arriba. A pesar dependencia da

¹³³¹ 1514, maio, 15. Interrogatorio do preito de bens entre o Conde de Andrade e Fernán Pérez Parragués, contra Luís de Acevedo. A.D.M, *Sevilla, sección Cillobre; Leg 1, doc. 6*. (A.H.U.S microfilme 31/32). Tamén en: *AH Salazar*, M. 63, f 60, copia autógrafa do autor.

¹³³² R.A.H, *AH Salazar*, M. 63, f 60, copia autógrafa

¹³³³ R.A.H, Interrogatorio, *Colección Salazar*, M. 63, f 62.

¹³³⁴ Acta notarial da escritura de morgado realizada en A Coruña o 27 de Abril de 1543. (A.H.N, *Clero*, Leg. 3361).

¹³³⁵ R.A.H, *Colección Salazar*, M -1, f.127 r -v

¹³³⁶ A.H.N, *Expedientes de preitos*, Números 21138 e 27800. Cit. Baz Vicente M.J. *El Patrimonio de la casa de Alba en Galicia. Siglos XVII-XX*. Tese doutoral, Santiago, 1995 (B.U.S, microfilmada). Publicada co título *Señorío y propiedad foral en la alta nobleza en Galicia. SS XV-XX*, Serie Estudios, Madrid, 1996, PP.36 -40.

muller respecto ó marido, as mesmas leis toleraban a barraganería, como *As Partidas*¹³³⁷, e regulaban a herdanza dos fillos destas, cando os pais estiveran seguros da súa paternidade. Incluso se atoparon documentos de contratos de mancebía que equiparaban, no tocante á herdanza, ós fillos de matrimonio e das mancebas¹³³⁸.

Loxicamente, estes datos pertencen a épocas en que aínda non se impuxeran os principios *agnaticios* de organización familiar, así como a estrutura patrilineal e as normas de transmisión da herdanza baseadas na mellora ou no morgado a na primoxenitura. Pero, durante toda a Idade Media, existen claras contravencións das normas e costumes que regulaba as relacións de homes e mulleres, incluso entre membros da realeza.

A *manceba* de Alfonso XI, dona Leonor de Guzmán, cos seus fillos proporciona ó rei castelán unha verdadeira corte cabaleiresca, paralela á da súa muller lexítima, dona María de Portugal. O fillo do rei anterior, Pedro I enfróntase á Igrexa e á Corte rexeitando á súa dona, Branca e amancebándose con María de Padilla, á cuxa filla fai xurar como herdeiras ó trono. Un dos fillos da citada dona Leonor será rei de Castela, inaugurando a dinastía de Trastámara que reinará tanto de Castela como en Aragón

O rei don Pedro I de Portugal, despois da morte de seu pai Alfonso IV, xurou e fixo xurar ó seus achegados que el casara con dona Inés de Castro antes de convivir con ela. “...seemdo Dona Enes presemte, e que lle dissera que a quería rezeber por sua molher, e que logo sem mais deteemça, por dito senhor posera a mão nas suas mãos delle e isso meesmo a dita dona Enes, e que os rezebera ambos per palabras de presente como manda a samta egreja...”¹³³⁹. Neste caso, trataríase dun matrimonio segredo, prohibido pola costume e pola Igrexa porque atenta contra a autoridade paterna e contra a seguridade da lexitimidade dos herdeiros. Este tipo de matrimonios, contraponen á lei ó amor como o que sen dúbida sentiu o infante don Pedro pola infortunada dona Inés de Castro.

Como este existen moitos exemplos ó longo da Idade Media. Sen dúbida estes comportamento tiñan a súa inspiración na literatura cabaleiresca que trata o amor *adulterino*, contrario ós convencionalismos da época, como unha mostra da realización do heroe, como Alfonso XI e

¹³³⁷ *Partidas*, 4, 13, 6.

¹³³⁸ Do 26 de Abril de 1361, existe unha carta atopada no arquivo de Ávila que vai mais alá, case equiparando mancebía e matrimonio segundo a cal un tal Nuño Fortúnez, fillo de Fortún Sancho afirma: *Pongo tal pleito con doña Elberia Gonçalbez, manceba en cavello, que vos recibo por manceba e compañera a pan e mesa e cuchillo por todos los días que yo viviere. E vos dono la mitad de la heredad de la torre de Fortún Sánchez, que la tengades despés de mis días todo el tiempo que quisierdes, con sus entradas y exidos, e después la herede mio fijo Sancho Núñez. E mas que ayades las casas que yo tengo en ávila ó fue fata la carta...* (José-Luis Martín, “En torno a un contrato de mancebía”, In *Poder Y sociedad en la Baja edad Media*; Estudios en homenaje al profesor L.V. Díaz Martín. I, Valladolid, 2002, PP.211/212)

¹³³⁹ Fernão Lopes, *Crónica de Dom Pedro I*, Librería Civilização, segunda edición, Porto. Cap.XXVIII, PP. 129/130

dona Leonor de Guzmán, ou Helena e París e outros heroes que a versión galega realizada polo *criado* de Fernán Pérez,*O Boo*, Fernán Martíns, se encarga de difundir¹³⁴⁰, atacando así, indirectamente, os matrimonios de comenencia, concibidos como mero instrumento de procreación. Tamén nas cantigas, incluso as *Cantigas de Santa Maria*, podemos apreciar a existencia de actitudes contrarias ós convencionalismos sexuais do momento, presentándonos escenas de monxas embarazadas, mulleres calumniadas e rexeitadas inxustamente polo marido, noivos que se comprometen mediante un anel, incluso a propia virxe que reempraza no mosteiro á unha monxa que se fora cun cabaleiro que aparece na cantiga 94¹³⁴¹.

No caso que estamos a estudar, a casa nobiliaria dos Andrade e por extensión, a nobreza galega, tamén vemos as mesmas transgresións. Unha tía de dona Francisca de Zúñiga, a muller de Fernando de Andrade, María de Ulloa, foi raptada por Fonseca cando iba casar con Juan de Soutomaior e, a pesar dos impedimentos, nada indica que fora unha muller contrariada, aínda considerando este caso como unha aplicación do dereito de pernada, xa que os Soutomaior, alomenos teoricamente, eran vasalos do arcebispo polas terras que tiñan da Mitra santiaguesa. Neste senso, a singularidade do comportamento de Fonseca estriba en que a convertese na súa manceba, coa que tivo fillos; un deles, Diego de Acevedo, casou e primeiras nupcias con Francisca de Ulloa e Zúñiga, súa curmá e, Sancho de Ulloa, medio irmán da citada dona María, seu *cuñado*, foi un dos aliados mais firmes de Fonseca nas distintas disputas nobiliarias do seu tempo, o que amosa a *normalidade* de tais prácticas.

Así nolo conta na súa testemuña Fernando de Andrade no preito T/F que el, como sobriño político da citada María de Ulloa, debería coñecer ben: “... *e que ansimismo tubo enemistad con Suero Gómez de Sotomayor a causa de que estaban conçertados de casar Juan de Sotomayor su hijo con doña María de Ulloa e que biniendo para se casar la dicha doña María hera amiga del dicho Patriarca e tubo forma el dicho señor Patriarca como prendio a los dichos Suero Gómez e su hijo*”¹³⁴². Pero, o anterior non concorda co que dice Vasco de Aponte ó referirse ó feito, afirmando que dona María, fora manceba do Arcebispo de Santiago despois de que enviudara de Álvaro Paez de Soutomaior, o que pode deberse á falta de información fidedigna do autor desta

¹³⁴⁰Na Versión galega de Fernán Martís dícese: *Par deus, sennora, gran dereyto faz aquel que ha uosso amor, se sse de moyto preça. Et eu terría que me fazia deus moyto ben, sse o uosso coração auesse assy conmo uso auedes o meu et que senpre fose uosso en tódolos días de mjna uida. Et sennora, rrógouos que me rreçebades por uosso cabaleyro et por uosso amigo et ueredes en mjin hun leal uassalo* (Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*. Texto orixinal do 20-I-1373. Edición Crítica, p. 76)

¹³⁴¹*Las cantigas de Santa María*, Edición facsímile, Biblioteca do A.R.G, Cantiga 94 e outras.

¹³⁴²*Fortalezas*, I, p.,101, preguntas 13, f.. 202

información, ou á súa pretensión de adulcorar o concubinato de Fonseca II¹³⁴³ que o conde don Fernando debía coñecer moi ben por súa dona, Francisca, como dixemos, sobriña da citada María de Ulloa.

En todo caso e dado que as dúas testemuñas danse no mesmo tempo, queremos supoñer que Vasco de Aponte ou está mal informado, ou *amaña* a súa versión para que concorde, aínda que sexa de lonxe, coa moral oficial, porque está perfectamente contrastada a mutua aversión entre Fonseca e os Soutomaior e o feito do rapto ó que alude Fernando de Andrade.

De tódalas maneiras, parece que a relación entre arcebispo, que segundo diversas fontes *era de esbeltae robusta figura*, é dona María foi mutuamente aceptada e, como parece obvio, totalmente contraria ós convencionalismos.

Polo tanto, non debería sorprendernos o feito de que dona Constanza das Mariñas abandonara á seu marido, Lope Sánchez de Moscoso, *porque éste no era hombre para aver generación*, para casar con Fernán Pérez Parragués, *a furto de su padre*, desixando á este consternado ata o día do seu pasamento, *el qual por esto sempre de allí adelante cubrió la cabça con la capilla de un capuz negro asta la muerte por aqueste caso, porque parragués havia sido su paje*¹³⁴⁴. Neste caso o ataque ós convencionalismos non estaría no apoio do dereito canónico, segundo o que, un matrimonio non existe se non se consuma e, dado que a citada Constanza acusa ó de Moscoso de non poder ter fillos, podería entenderse que ra impotente, polo que a acción do abandono estaba xustificada legalmente. O mesmo Gómez Pérez, como xa apuntabamos mais arriba, non a desherda como ordenaba o Fuero Real no caso de casamento sen consentimento paterno¹³⁴⁵. En todo caso, parece tratarse dun matrimonio por amor entre os contraentes, sen intervención algunha dos rituais interesados do momento. Tivo sorte a aventurada dona Constanza, porque a muller que a sucedeu no leito de don Lope, dona Aldonza, rematou suicidándose¹³⁴⁶.

No caso dos Andrade, se ben algún deles como *O Mozo*, era moi dado ás mulleres, como xa deixamos reflectido mais arriba, en xeral, case todos deixaron bastardos pero, polo demais, non atopamos datos contrarios ós convencionalismos, mais ben todo o contrario xa que a tradición pregoa, por medio de lendas como a do *Castelo da Fame* ou a de *Rogin-Rojal*, a dureza dun

¹³⁴³ “... y a Doña María de Ulloa muger que fue de Alvaro Páez de Sotomayor, y después fue mançeba del patriarca y arçobispo de Santiago, Don Alonso de Fonseca y madre del arçobispo de Toledo.” (Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 167 e 216)

¹³⁴⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 158/159

¹³⁴⁵ *Fuero Real*, 3, 1, 6, p.65

¹³⁴⁶ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, p. 72

señor de Andrade, supostamente Nuño Freire, que entrega a súa filla, Laura, que estaba namorada do cabaleiro de Güimil ó Conde de Roade, desencadeando así unha traxedia¹³⁴⁷.

Pero, a pesar de escasear os datos sobre estes aspectos, contamos con algúns que nos falan de que a transgresión con respecto as prácticas sexuais tamén se daba entre os Andrade, como nos conta Vasco de Aponte a propósito dun escudeiro de Fernán Pérez, *O Mozo*, porque, *Este Lope Díaz fue el que llevó la muger a Pedro de Andrade do Burgo*¹³⁴⁸, o que nos sitúa, como no caso de Constanza das Mariñas e Fernán Pérez Parragués, no triunfo do amor sobre as comenencias sociais. Algo parecido atopamos en Fernán Pérez de Andrade, señor de Medín, do que nos dice Vasco de Aponte, nun parágrafo un tanto ambiguo, que tivo fillos de Isabel de Castro, filla de Alonso de Lanzós, sen estar casado con ela: “*Dexó Fernán Pérez toda su hacienda a un su hijo que se llama Alonso de Lançós, y óvolo de Doña Isabel de Castro(hija de Alonso de Laçós y de Doña María de Castro y de Montaos, que eran ambos marido y muger), y éste no era légitimo, aunque heredó la façienda*”¹³⁴⁹. A ambigüidade parece aludir a que o tal Fernando e a tal Sabela facían vida marital sen estar casados.

Por último, e para rematar, debemos aludir á que, a veces, o amor triúfa sen necesidade de rompelos convencionalismos sociais. Se ben a vida conxugal de Fernando de Andrade e Francisca de Zúñiga foi sempre distante, sen embargo o segundo matrimonio do conde de Vilalba con Juana de Leiva, foi enteiramente satisfactorio para o señor de Andrade a xulgar polas dez cláusulas testamentarias, mais outra mención nun codicilo, con que trata de aseguralo seu futuro benestar, contrastando este comportamento coa frialdade e rigor co que trata o legado da súa primeira muller¹³⁵⁰. En troques as atencións coas que colma á dona Juana son exquisitas, como vemos no seguinte parágrafo do seu testamento: *Yten mando que (si) la dicha Condesa doña Juana Leyba quisiere beber en Galizia, mándole el uso e abitaçión de las mis casas grandes de la Coruña... para que pueda beber en ellas, syn que por mi heredero le sean quitadas ni perturbadas en su vida*. Incluso deixa disposto a dote para a súa dama de honra, Leonor de Escalante, algo por outra parte normal nos testamentos do señores¹³⁵¹.

Tamén triúfa o amor no matrimonio de Teresa de Andrade I, irmá do conde de Vilalba, filla polo tanto de Diego de Andrade e dona María das Mariñas. O seu marido, Rodrigo Osorio de Moscoso, segundo conde de Altamira e fillo dun dos líderes irmandiños, foi cualificado por Vasco de Aponte como modelo de cabaleiro: *Este conde tenia buena persona de hombre, era*

¹³⁴⁷ F. de Paula Mellado, *Recuerdos de un viaje por Galicia*, en 1850, PP. 28 e SS. Sobre este tema, Vicetto escribiu unha novela romántica titulada, *El Paje de los Cabellos de oro*.(Madrid, Imprenta de J.J.Martínez, 1857)

¹³⁴⁸ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 133

¹³⁴⁹ Vasco de Aponte. *Recuento*, p. 127

¹³⁵⁰ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8.

¹³⁵¹ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8.

*delgado, bien hecho y de buena estatura, gracioso en su habla, de buena criança, buen caballero de ambas sillas, muy suelto de correr y saltar y tirar la barra, la lança y el dardo; tañedor de viola y de guitarra*¹³⁵². Este conde, do que volveremos a falar, semella un dos últimos cabaleiros andantes da Idade Media, sempre presto a sacar a espada en defensa de xustiza, e na loita contra os infieis. Embarcouse para África seguindo a cruzada emprendida por Cisneros, mentres a súa amada, Teresa de Andrade, morría de pena no castelo de Altamira, deixándonos unha clara mostra de que, a pesar do convencionalismos, a veces o amor impónase ás comenencias materiais. De feito, o de Altamira, ó que Aponte pinta como modelo de cabaleiro e do que se namora perdidamente a súa dona, non tiña boas relacións co seu cuñado, Fernando, moito mais interesado polos asuntos puramente pecuniarios¹³⁵³.

A mentalidade, maniféstase aquí con toda a súa carga de incidencia na realidade social. Don Rodrigo, era fillo e herdeiro intelectual de don Pedro Osorio que entregara a súa vida polo que consideraba a dignidade propia e a dos seus semellantes unidos en Irmandade, como seu fillo, que entrega a súa vida aínda moza na cruzada africana, loitando contra os inimigos da fe cristiá. Mentres, don Fernando, amosa as súa preferencias afectivas e o seu aprecio en función do proveito material, xa que a súa segunda muller, ó contrario que dona Francisca, trouxera unha suculenta dote. Son dúas mentalidades familiares diferentes que sen dúbida teñen incidencia na realidade social.

O pasamento de don Rodrigo, se ven por producirse nunha empresa na que voluntariosamente participa en función da súa mentalidade cabaleiresca, é *honroso*; pero non é menos certo que nos ofrece en si mesma unha visión un tanto sarcástica da situación da cabalería a principio do século XVI, substituída por novas formas de practicar a guerra, unha delas a artillería. Á don Rodrigo o feren de lonxe e por detrás, cunha arma de artillería que deixa obsoleta a valentía dun cabaleiro, que segundo a súa mentalidade, non gustaría de morrer desta maneira.

O matrimonio e as contraprestación económicas: a dote e as arras.

O matrimonio, en moitos casos concibido como un negocio, podía resultar oneroso para as familias pouco podentes xa que os pais das rapazas, se querían casalas, tiñan que constituír para cada unha delas a *dote* e, os pais dos noivos ou, se era o caso, os propios noivos, tiñan que ofrecerlle as *arras* á súa futura muller. Se un pai quere casar ben á súa ou ás súas fillas, ten que ofrecer unha boa dote para o futuro marido porque, por regra xeral, segundo a dote así será a categoría familiar e a *honra* do futuro esposo.

¹³⁵² Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 204/205

¹³⁵³ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 205/206)

Entre os cabaleiros, a dote non pasa nunca dun millón de maravedís, pero case nunca se paga en diñeiro contante senón que se detrae do patrimonio familiar. Entre a alta nobreza, a dote supera largamente, a cifra dun millón de maravedís¹³⁵⁴. O pago era moitas veces difícil de afrontar polo que, nos pactos previos ó matrimonio, establecíanse prazos e condicións para facilitar o seu desembolso e moitas veces, o pagador morría antes de satisfacer a cantidade acordada, como no caso de Leonor de Zúñiga casada en 1450 con Juan de Luna que morre sen que se acabase de pagar a dote, pasando a reclamación ós seus herdeiros.

Polo anterior unha familia nobre, aínda sendo potente, tanto para a dote como para as arras, tiña que empeñarse. Alonso de Acevedo, fillo de Francisca de Zúñiga do seu primeiro matrimonio, para casar con María de Pimentel, filla do conde de Benavente, recibe permiso real para hipotecar os bens do seu morgado para asegurar as arras da súa muller en 20 000 dobras de ouro, as mesmas que o conde lle prometeu como dote da súa filla¹³⁵⁵. Pola súa parte, O 17 de decembro de 1520, Carlos I concede licenza á Fernando de Andrade para hipotecar certas poboacións do seu morgado en seis millóns de maravedís para a dote da súa filla dona Catalina, prometida ó conde de Cifuentes¹³⁵⁶. Este dato queda corroborado no testamento de don Fernando para evitar reclamacións dos herdeiros do matrimonio Cifuentes sobre a súa herdanza: *Yten mando que doña Catalina de Silba e los otros sus hermanos, mis nietos, hijos de doña Catalina de Andrade, mi hija, muger que fue del conde Çifuentes, se contenten en su partija e legítima con la dote que yo di a la dicha su madre en casamiento con el dicho Conde de Çifuentes, que son treinta mill ducados*¹³⁵⁷.

Pero non sempre era así. No seu testamento, o conde de Vilalba, láíase de que dona Francisca de Zúñiga, filla e herdeira de Sancho de Ulloa e viúva de Diego de Acevedo, non trouxera dote: *Yten digo e declaro que, al tiempo que yo me casé, e belé con doña Franciosca de Çúñiga, mi primera muger, ella no traxo a mi poder vienes, ni dinero, ni bestidos, ni joyas, ni otra cosa mas que su persona bestida de luto, como fue cosa notoria...*¹³⁵⁸, limitándose o pai da noiva, para a que xa era o seu segundo matrimonio, a darlle 100 ducados de renda ó ano para o seu sustento,

¹³⁵⁴ 31 de agosto de 1428. Diego Pérez Sarmiento da en arras a dona Teresa de Zúñiga en arras 4000 dobras de ouro (G. F. Fernández Suárez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, documento, nº 12, p. 340 -346. A dote de María Girón en 1489 foi de 2 300 000 mrs.(Marie-Claude Gerbet, *las noblezas españolas en la Edad Media, siglos XI-XV*, p. 72)

¹³⁵⁵ A.G.S, rgs, VIII -1525.

¹³⁵⁶ A.G.S, rgs, XII -1520. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 330 -335.

¹³⁵⁷ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8. Testamento. (Ver Anexo I)

¹³⁵⁸ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8. Testamento.(Ver anexo I)

mentres el vivira, mais outros 40 000 maravedís que os reis lle conceden sobre a fortaleza da Portela, dos bens de seu pai que os tiña secuestrados¹³⁵⁹.

Sen embargo a súa segunda muller, dona Juana¹³⁶⁰ si aporta en dote 1450 ducados de ouro, incluíndo o axuar, tal e como se reflicte no testamento do conde de Vilalba: *Otrosi digo e declaro que la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi mujer, e al tiempo que casó conmigo traxo a mi poder, e yo con ella resíbí en dote e casamiento nuebeçientos e çinquenta ducados, que le dio la señora Reyna de Françia, y demás daquello traxo otras çiertas cosas de horo y otros bestidos, lo qual fue tasado e apreçiado entonce por çiertas personas en quinientos ducados, y ay escritura dellos* ¹³⁶¹. O fragmento, sabendo do aprecio do de Andrade polas cuestións relativas ó diñeiro, explica o seu agradecemento a hora de testar.

Dote, arras e a concertación do matrimonio

A pesar do que dixemos mais arriba sobre o amor que Teresa de Andrade lle profesaba á Rodrigo de Moscoso, o seu compromiso matrimonial é un exemplo paradigmático de arranxo contractual acordado entre o pai da noiva, Diego de Andrade e Lope Sánchez de Moscoso, que deixa a don Rodrigo, seu primo¹³⁶², toda a súa herdanza, por non ter fillos: *el qual dicho Don Rodrigo, mi primo, se aya de desposar e despose con Doña Teresa de Andrade, fija de vos el dicho Diego de Andrade e de doña María de las Mariñas, vuestra muger, su madre de la dicha Doña Teresa, vuestra hija...* . Vasco de Aponte ofrécenos o montante da dote que o de Andrade ofrece á súa filla Teresa, 664 000 mrs que Diego de Andrade paga ó arcebispo de Santiago pola débeda que Moscoso mantiña co Arcebispo, co que empeñara unha boa parte da súa facenda, bens que serían administrados por un terceiro ata que se consumase o matrimonio, como garantía da dote recibida: *Otrosy que porque al presente se faze esecucion por seiscientos e sesenta e quatro mill maravedis en los bienes e fasienda de mi el conde de Altamira,...(enumeración dos bens hipotecados)...a pedimento del señor Arçobispo de Santiago; e ...que vos el dicho Diego de Andrade que las ayais de dar e pagar al dicho señor Arçobispo o a quien su poder oviere...Los*

¹³⁵⁹ R.A.H, *Coleccións Salazar*, M -1, f. 127 r -v. Sobre o secuestro dos bens de Sancho de Ulloa, Real Cédula dos *Manuscritos de Murguía*, Cit. C. Vaamonde Lores, *Gomez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, p. 89)

¹³⁶⁰ Dona Francisca de Zúñiga falece en 1527. Como Fernando de Andrade afirma no seu testamento que estivo dous anos viúvo, debeu casar con dona Juana en 1529.

¹³⁶¹ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8.Testamento(Ver anexo)

¹³⁶² Rodrigo Osorio de Moscoso, fillo de Pedro Osorio (fillo do Conde de Trastámara Pedro Álvarez Osorio) e Urraca de Moscoso (filla de Rodrigo de Moscoso e Juana de Castro, irmá de Ines de Moscoso, mai de don de Lope) segundo Conde de Altamira, por herdanza de seu curmán. (César Vaamonde Lores, *Gomez Pérez das Mariñas y SOS descendientes*, PP. 105/106).

*quales dichos maravedis yo el dicho Diego de Andrade tomo a mi cargo de dar e pagar al dicho señor arçobispo o a quien su poder oviere de manera que las dichas vuestras tierras e vasallos non se vendan e rematen por ellos...*¹³⁶³; e, para que non falte nada, seguindo o modelo paradigmático ofrecido por Aponte, o pacto sélase cunha rúbrica tipicamente feudal que segue a fórmula do pleito-homenaxe: *Otrosy, como fijosdalgo que lo toman, fazemos pleito e homenaje una dos e tres vezes, una dos e tres veces, segund costumbre e fuero de España de lo asy tener e guardar...*¹³⁶⁴. O trato cumpriuse porque os libros de contas arcebispais recollen o citado pago por parte de Diego de Andrade¹³⁶⁵.

Salvo casos especiais como o do compromiso anterior, tanto a dote como as arras, valóranse en diñeiro pero páganse cos bens patrimoniais da familia, ben hipotecándoos e entregando o diñeiro como vimos na dote de Catalina de Andrade, ben entregando as rendas dunha parte do patrimonio á noiva ou ben a parte do patrimonio correspondente, moitas veces, do patrimonio da mai, como no caso de Catalina de Andrade¹³⁶⁶; tamén o vemos no caso de María de Moscoso, muller de Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, que recibe en dote do seu pai, Juan Becerra, a fortaleza e couto de as Encrovas¹³⁶⁷: *E sabido en como el dicho Juan Becerra dispuso del dicho castillo, e que lo dio en casamiento con su fija a Fernán Peres d'Andrade, fijo de Nuño Fleyre e que por semejante via le dio las dichas feligresias de Santa María de Queijas e de Santa María d'eixebre, que son de la dicha vuestra egllesia, non lo pudiendo nin deveindo fazer, por lo qual perdio por el mismo derecho algun, si lo a tenia*¹³⁶⁸.

Para unha muller nobre, e para as mulleres en xeral, a dote era importantísima porque, alomenos na teoría, o marido non podía dispoñer da dote sen o seu permiso e a muller podía dispoñer dela libremente polo que, se enviuvaba ou o marido caía en desgraza ou en circunstancias parecidas, a súa independencia dependía da dote porque o resto dos bens pasaban ós herdeiros, mentres que a dote tiña que ser devolta á viúva, o mesmo que as arras mentres vivira. Á María do Moscoso, cando falece ó seu marido, Fernán Pérez, *O Mozo*, seu fillo Diego, ten que devolverlle a súa dote

¹³⁶³ AH, Salazar, M-122, FF. 178 r-181 r.

¹³⁶⁴ AH, Salazar, M-122, FF. 178 r-181 r..

¹³⁶⁵ "...resçibi de los procuradores del conde de Altamira e de Carvallo, criado de Diego d'Ándrade, en nombre del dicho Conde, seysçientos e sesenta e quatro mill e quatroçientos noventa e dos maravedis..." (A.D.S. F.C, Leg. 105, f. 5 r. Ed. Mercedes Vázquez Bertomeu, *La hacienda arzobispal compostelana*. Libros de recadación (1481-1491), p. 237)

¹³⁶⁶ O 30 de xullo de 1452, Diego Pérez Sarmiento II, concede unha serie de terras e fortalezas en concepto de dote da súa sobriña Constanza de Mendoza para que case con Pedro Bermúdez de Montaos. Os bens doados están nas terras de Teresa de Estúñiga, a súa muller, quen da o seu consentimento para elo. (G. F. Fernández Suárez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, doc. nº 19, PP. 389/390).

¹³⁶⁷ *Tumbo Vermello de Don Lope de Mendoza*, fol. 79 v. Ed. A. Rodríguez González, C.E.G, anexo XXIII, p. 211

¹³⁶⁸ A.H.D.S, C. 43, f. 97 v. *O Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*, f. 97 v.

como nos conta Aponte: *en que digo que de las tres mil y quinientas cargas de pan y de vino que tenía su padre, llevaba Doña María de Moscoso, las seiscientas*¹³⁶⁹.

Incluso, cando o destino dunha muller nobre era o convento, a dote era importantísima xa que determinaba a forma de vida e o rango dentro do mesmo. Os nobres empeñábanse tanto para casar unha filla como para metela monxa. No testamento de Fernando de Andrade consta que Gonzalo de Ulloa lle debe 20 000 mrs que lle deixou para meter unha filla monxa¹³⁷⁰.

Algo parecido pasaba coas *arras*, o agasallo que o marido entregaba a súa dona cando casaban, que gardaba relación de proporcionalidade coa dote. O tema das arras xa recollíase nas *Partidas* da seguinte maneira: *En Possessiô deue meter el marido a la muger dela donaciô quel faze e otrosi la muger al marido de la dote que le da: e como quier quel vno meta al otro en tenêcia dello*¹³⁷¹. A cantidade que o marido entrega á muller en concepto de arras, varía co tempo¹³⁷². No século XII, un futuro marido debía entregar en arras á súa futura esposa o equivalente á metade dos seus bens presentes e futuros (*propter nupcias* ou esponsalicio), como fai *O Cid* ó casar con dona Ximena en 1074. En caso de falecemento do marido, as arras quedaban en poder da muller ata o seu pasamento.

Os foros foron reducindo esta cantidade. No *Fuero Juzgo* e no *Fuero Real*, só figura a terceira parte dos bens presentes e futuros. As *Partidas* afirman que dote e arras debían equilibrarse; o foro de Madrid, sen embargo, cifra a dote na metade das arras¹³⁷³ e, finalmente, as cortes de Toro, fixan as arras nunha cantidade equivalente a décima parte da fortuna do noivo. Se a muller morre antes do seu marido, as arras pasan directamente ós seus herdeiros e non dos do seu marido¹³⁷⁴; se queda viúva, as arras seguen no seu poder, para integrarse despois na herdanza, ó contrario da dote, da que podía dispoñer libremente.

Xa vimos como, no casamento de Teresa de Andrade con Rodrigo de Moscoso, as arras e a dote son as mesmas porque, neste caso a dote serve para levantar o embargo que pesaba sobre unha serie de bens de Lope de Moscoso. En todo caso, estas consisten en bens: “...*mi casa de Borrajeiros con la tierra de Ventosa e las diez e ocho feligresias que yo tengo en Abeancos e en las mis tierras de Çira e Benquerençia de Montaos e en otrs tierras e vasallos mios...*”¹³⁷⁵, bens que ó mesmo tempo quedaban como garantía do diñeiro recibido e de que a voda tería lugar.

¹³⁶⁹ *Recuento*, p.144

¹³⁷⁰ A.G.S, *Consejo Real*, 51 -8. Testamento, copia)

¹³⁷¹ *Partidas*, 4, 11, 7

¹³⁷² 4 de xuño de 1473, don Bernardino Pérez Sarmiento outorga escritura de arras a María Pimentel e de Castro do lugar de Padilla de Campos (G.F. Fernández Suárez, *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV. Los Sarmineto de Ribadavia*, doc. nº 32, PP. 456 -461)

¹³⁷³ Marie-Claude Gerbet, *las noblezas españolas en la Edad Media, siglos XI-XV*, p. 72

¹³⁷⁴ Cortes de Toro, en: *Cortes de los antiguos reinos de León y Castilla*, Madrid, 1882, . IV, lei nº 51, p. 211.

¹³⁷⁵ R.A.HI, A..H, *Salazar*, M -122, FF. 178 r -181 r.

No caso do segundo matrimonio de Fernando de Andrade, outorga en concepto de arras á dona Juan de Leiva, a cantidade 1000 ducados, polo tanto inferior ás arras recibidas e inferior ó 10% dos seus bens que sinalaban as leis de Toro, como el mesmo nos conta no seu testamento: *Yten digo que al tiempo que yo me casé con la dicha Condesa doña Juana de Leyba, le mandé en arras por la honrra de su persona mill ducados, los quales cupieron e caben vien en el dezimo de mis vienes...*” Cantidade que, como é preceptivo, ordena que lle sexa entregada polos seus testamentarios: *mando que se los paguen los dichos mill ducados syn pleyto e syn dilación e que los aya de los bienes que ella quisiere tomar en su cantidad*¹³⁷⁶.

Polo tanto e como resume, tanto a *dote* como as *arras*, dentro dunha sociedade patrilínea e machista, son as únicas illas de liberdade da muller medieval, liberdade que disfrutaban sobre todo se quedan viúvas ou se meten monxas, como as catro fillas do Fernán Pérez de Andrade II, recluídas no convento de Santa Clara de Santiago e dotadas cos bens de súa nai na comarca de Noia¹³⁷⁷.

3.1.3.- O patrimonio.

Desde comezos da Baixa Idade media e con carácter progresivo, todo cabaleiro mozo, espera que a gloria militar e cabaleiresca debe levar consigo a riqueza patrimonial que mellore a posición social do individuo e a *honra* da súa liñaxe que, como reflicte Diego de Valera, chegan a confundirse, cando afirma que *ya no curamos quanto virtuoso sea el cavallero, mas quanto abundoso sea de riquezas*¹³⁷⁸. A preocupación polo diñeiro acrecéntase coa crise do século XIV e, no século seguinte, segundo reflicte a anterior cita, convértese nun fin en si mesmo para a nobreza, identificándose aínda mais co concepto de *honra*, ó que acabamos de aludir.

O vemos en Hernando del Pulgar, cando, referíndose á Fernán Álvarez de Toledo, segundo el espello de virtudes, afirma que non solo busca a *honra* senón tamén a riqueza, que lle permite practicar a prodigalidade cos seus subordinados e amigos, como parte do ideal cabaleiresco¹³⁷⁹. O fidalgo pobre non ten nada que ofrecer, mentres que o nobre rico pode rodearse dunha importante clientela a medida do seu patrimonio. Este ideal de riqueza foi adoitado pola gran nobreza e penetrou nos estratos inferiores producindo unha mutación na escala de valores nobiliarios durante a transición dos séculos XIV ó XV, xusto cando empeza a declinar a

¹³⁷⁶ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8. Testamento de Don Fernando, copia.(Ver Anexo)

¹³⁷⁷ A.P.S., *Fondo Sta Clara*, 5/31.

¹³⁷⁸ Diego de Valera, *Espejo de verdadera nobleza*, Madrid, 1959 (B.A.E, CXVI, p. 106).

¹³⁷⁹ Hernando del Pulgar, *Claros varones de Castilla*, Madrid, 1969, (clásicos castellanos, nº 24), p 53

cabaleira fronte ó prestixio crecente do diñeiro así como o término *cabaleiro* que cambian de sentido, agora concibido como grupo social, como título nobiliario e, mais tarde, como calidade da persoa, fronte a idea de *orde* e de *función* á que nos temos xa referido.

Na documentación real isto reflíctese nas cláusulas cominatorias nas que os cabaleiros son un grupo social mais, citados en pe de igualdade coas autoridades dotadas de capacidade de refrendo legal, como vemos nun documento dirixido por Juan II en 1445 á cidade de Santiago: *Al Consejo, alcaldes, regidores, caualleoes, escuderos, mayordomos, ofiçiales e onbres buenos, vcinos e moradores de na muy noble çibdad de Santiago*¹³⁸⁰. En cambio as cláusulas similares do século XIV os reis non citaban ós cabaleiros nin ós escudeiros neste tipo de documentos, segundo comprobamos no privilexio de Murviedro de 1364: *Et otrosi, mando por este mi priuilegio a Rodrigo Alfonso de Mansiella...en las merindades de Gallicia... et a los alcaldes et merinos et jurados, et ofiçiales de las comarcas*¹³⁸¹. O anterior quer dicir que a economía, o diñeiro nas súas diferentes formas e manifestacións, xoga un papel importante no senso da clasificación social, pero tamén na capacidade xurídica dos individuos.

O diñeiro mais que a liñaxe é o que distingue ós *grandes*, como agora se lle chama ós nobres mais poderosos e ricos; o diñeiro é o que lle permite ós fidalgos e cabaleiros acudir a guerra co Rei¹³⁸² ou co señor do que son vasalos, distinguíndose así dos fidalgos pobres que non poden costearse o equipamento militar. Loxicamente isto implica prestixio e poder social do individuo nobre e sobre todo, da liñaxe, xa que o patrimonio forxa liñaxes. Como dice o privilexio de Enrique II, á Fernán Pérez, *O Boo* polo que lle doa as vilas de Pontedeume e Ferrol, xa citado mais arriba¹³⁸³, o que implica a unión entre o patrimonio e a *honra* dunha liñaxe. De aquí o desaforado afán da nobreza galega, entre eles os Andrade, por acumular riqueza de xeito legal ou ilegal, da o mesmo. Por iso, o mesmo que fixemos coa cuestión da familia, ímonos referir ás distintas modalidades que o patrimonio presenta no século XV, na época de Fernán Pérez, *O Mozo*, e de seu fillo Diego de Andrade, se ben, como sabemos, este acrecenta notablemente o seu patrimonio coas achegas da súa dona. Aludiremos tamén ós cambios que se producen na época de don Fernando pero, neste caso, fixándonos sobre todo nos aspectos cualitativos dos cambios xa que as achegas de Francisca de Zúñiga, se ben foron usufrutuadas pola parella, estiveron sempre en disputa con don Alonso de Acevedo e unha boa parte delas reverteron en este ou nos seus herdeiros, como Monterrei que lle é recoñecido xa en 1513, segundo temos xa

¹³⁸⁰ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 -88.

¹³⁸¹ A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C 343, nº 8./R.A.H, A.H Salazar, M -48, f 102 -103 v, copia. R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/21. Transcripción manuscrita.

¹³⁸² Marie Claude Gerbet, *La Noblesse dans le royaume de Castille*.(1454 -1516), París, 1979, 136

¹³⁸³ R.A.H, A.H. Salazar, M. 48, f. 78 v -70 v

afirmando. Por iso só contabilizaremos as achegas de dona Francisca correspondentes ó morgado de Ulloa.

Debemos tamén precisar que se entende por patrimonio todo aquilo que aporta ingresos; da o mesmo a encomenda do mosteiro de Xubia que ós ingresos procedentes da xurisdición - unha das fontes de ingresos mais lucrativa da nobreza trastamarista - ou a renda que os campesiños pagan pola terra e polos dereitos señoriais.

Pero, antes de afrontar o estudo do patrimonio dos Andrade, debemos advertir que, dada a complexidade do tema do patrimonio, que requiriría un estudo específico que non podemos afrontar nun traballo da extensión e complexidade do que aquí afrontamos, polo tanto, debemos considerar as conclusións aquí acadadas como aproximacións indicativas do volume patrimonial dos señores de Andrade cuxo estudo detallado reservamos para futuras investigacións sobre esta casa señorial.

Como sabemos, os privilexios de 1371¹³⁸⁴ e 1373¹³⁸⁵ inclúen a xurisdición completa sobre os termos das poboacións concedidas, este é : *los lugares de la Puente d'Ume e Ferrol*, - en 1373, Vilalba e outras poboacións nos mesmos termos - *que son en Gallicia, con sus términos e aldeas e jurediciones, e con montes e prados e pastos e agoas corrientes e non corrientes, con todas las rentas que nos avemos e nos perteneçen aver en los dichos logares e terminos e en cada uno dellos, e con la justiçia alta e baja, e para que los podades vender e enpenar e dar e trocar e enagenar e fazer dellos e en ellos todo lo que vos quisierdes, como de vuestra cosa propia*, o que supón o exercicio destas prerrogativas reais nos repectivos territorios, retendo o rei soamente *mineros de oro e de plata e de otro cualquier metal, si los ay, e alcabalas e monedas e terçias* que, como sabemos polas reclamacións da Corte, en moitos casos, engrosaban tamén a facenda dos Andrade.

A través destes documentos comprobamos que, efectivamente, a alianza entre a monarquía dos Trastámara e a nobreza permitiu a transferencia de atribucións da soberanía real á esta, converténdoa nunha das súas principais fontes de riqueza. No senso anterior, temos que ter en conta que Pontedeume era unha vila con amplo *alfoz*, co territorio organizado en freguesías das que tiña 27 en 1270, que se foron reducindo co tempo, en parte, polas doazóns reais¹³⁸⁶; en

¹³⁸⁴ R.A.H, *AH.Salazar*, M -48, FF. 104 r -105 r

¹³⁸⁵ R.A.H, *Fondo Salazar*, M -48, f. 77 r -78 v.

¹³⁸⁶ Documento de fundación da vila de Pontedeume. Copia no privilexio de confirmación de Alfonso XI no Centro de Interpretación da Casa de Andrade. Copia en A.M.P, *Libro rexistrador das propiedades do concello*, caixa 454, FF. 1 -7.

1689 aínda tiña 11 que abarcaban desde Vilarmaior a Fene e Sillobre¹³⁸⁷ e desde Santa María de Castro (Miño), a Vilarmaior¹³⁸⁸. No caso de Ferrol, solo abarcaba o témeno municipal e A Graña¹³⁸⁹, porque estaba rodada de coutos pechados e os térmenos de Serantes e Mugardos foran segregados dela por Enrique II, entregados precisamente *Ó Boo*, como coutos propios; en cambio Vilalba tiñan no Antigo Réxime, 35 freguesías¹³⁹⁰ segundo ver mapa 2, e no mapa 4 nas páxinas que seguen.

Pero ademais, os Andrade controlan boa parte do patrimonio pertencente ós mosteiros próximos de Caaveiro, Monfero, Xubia e Pedroso, chegando a incluso ó mosteiro de Meira, segundo nos informa tanto a documentación como o nobiliario de Aponte¹³⁹¹, impondo a súa comenda, progresivamente transformada en foro, debido ás reiteradas condenas a esta forma de tenencia (Aponte chámalles *vetarías*), o que converte ós titulares de Andrade en señores dos territorios e coutos así usufrutuados, ó suplantar as funcións do seus señores, abades e priores, a cambio dunha renda fixa.

O mesmo acontece con outros coutos de procedencia tamén irregular como os de Moniferral, Feás, San Fiis, Camouco, San Martín do Porto, Carbas e outros, correspondentes á institución relixiosas dos que falaremos no epígrafe dedicado ás fontes da economía ilegal. Por outra parte, relacionado co anterior, estaría o conxunto de lugares onde o señor de Pontedeume tiña xulgado, ademais daqueles onde o era por dereito de señorío. Entre estes coutos onde exercía xurisdición estaban: o couto de Muras, de Vilaxuán, Codesido, Cambás, a metade de Betanzos, Leiro, Santa Marta de Viveiro e outros lugares, algúns de vetaría como o dos veciños de Lourenzá¹³⁹² ou os de Meira.

Sobre estes territorios estenden os Andrade o seu dominio señorial, que se expresa en: rendas da terra, dereitos señoriais que inclúen o dereito de xurisdición e rendas de vasalaxe, ós que debemos engadir as mercés reais concedidas por servizos prestados en momentos determinados, ou as procedentes de *lanzas, racións e quitacións*, tamén concedidas polos reis.

¹³⁸⁷ Narahío foi concedida en señorío a Fernán Pérez de Andrade *O Boo* en 1364, polo citado privilexio de Murviedro. Posteriormente esta doazón foi reiterada por Enrique II en xunto con, Recemel, Ferreira, Mugardos, Ambroa e Vilachá

¹³⁸⁸ A.M.P, C. 109 , 18

¹³⁸⁹ Alfredo Erias e X.M. González, “O Marco xurisdiccional na antiga provincia de Betanzos”, *Anuario Brigantiño*, Núm. 12, 1989, p.32. (Cit. Nomenclátor de Floridablanca)

¹³⁹⁰ Ana María Cuba Regueira, “El Condado de Villalba en el Antiguo Régimen”, *Estudios Mindonienses*, número 14, PP. 163 e SS.

¹³⁹¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 138/139.

¹³⁹² O 20 de Novembro de 1461, alegando que eran de behetría e que seu señor morrera, os veciños do val de Louranzá danse en behetría a Fernán Pérez quen os recibe e acepta. (J. Villamil y Castro, *Galicia Histórica*, Santiago,(setembro-outubro de 1901,) 1981, p. 87)

Segundo Vasco de Aponte, Fernán Pérez, *O Mozo*, tiña de renda 3500 cargas de pan e de viño¹³⁹³. Se obviamos as cargas de viño xa que non se especifican, utilizando a carga do Bierzo que equivalía a catro fanegas e sabendo que, segundo taxación de 1474, unha fanega de trigo valía 210 maravedís e unha de centeo 120¹³⁹⁴, cuxo valor medio sería 165 mrs, o que imos utilizar de referencia, teríamos que o valor monetario das 3500 cargas, elevaríase á 2 310 000 maravedís, o que equivalería a uns 5435,3 ducados ouro só neste concepto¹³⁹⁵. A isto engade Vasco de Aponte 200 000 mil maravedís en diñeiro, 3 000 dobras de vasalaxe¹³⁹⁶ (uns 1 095 000 maravedís)¹³⁹⁷ e dereito de xurisdición civil e criminal sobre 3400 individuos¹³⁹⁸ que Aponte cuantifica noutras 3000 dobras (1 095 000 mrs.), aínda que induce a certa confusión, polo que, como indicamos debemos considerar estas cantidades como aproximacións.

En total, segundo a Aponte, sen cuantificar unha parte importante dos seus recursos, *O Mozo*, contaba alomenos con 3 714000 maravedís por ano¹³⁹⁹, algo mais que os 3 millóns de maravedís que lles rendan á Beatriz de Castro e Pedro Álvarez Osorio as posesións de Sarria, Monforte e Triacastela¹⁴⁰⁰.

En canto a estrutura dos recursos económicos, baseándonos nas estimacións de Aponte, se os agrupamos en catro categorías, teríamos que o 61,06 % procede das rendas da terra, o 19,5 % das rendas de vasalaxe e dereitos señoriais e o 17,3 % de dereitos de xurisdición. Ó anterior debemos engadir o *acostamiento* de catro lanzas, de que disfrutaba *O Mozo*, valoradas en 8000

¹³⁹³ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 141.

¹³⁹⁴ Carta de taxación de bens de menores en San Miguel de Cabanas, A Coruña, realizada por Fernando García, clérigo e notario público do arcebispado de Santiago mais dúas testemuñas.(Antonio López Ferreiro (Director)*Galicia histórica, Colección Diplomática*; Santiago,(1901,) 1981, PP. 65, 66 e 67)

¹³⁹⁵ Como equivalencia entre maravedí e ducados ouro, utilizamos a *ratio* e 425/1 para finais do século XV e Primeira metade do XVI, tal como aparece reflectido no testamento de don Fernando.

¹³⁹⁶ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 141.

¹³⁹⁷ Utilizamos para a equivalencia entre dobras e maravedís o valor mais repetido na época de Sabela A Católica, de 365 maravedís por dobra de ouro. Se nos referíramos á época de Juan II ou Enrique IV, o valor das dobras sería maior. (J.M de Francisco Olmo, “La Evolución de los cambios en el reinado de Isabel la Católica, según el tesorero de cunetas Gonzalo de Baeza”, *La España Medieval*, núm. 21, PP. 115 -142).

¹³⁹⁸ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 141.

¹³⁹⁹ No ano 1447 redáctase o *libro de sientos* da Corona de Castela do que resulta que o Príncipe Enrique, por el e por súa muller, recibe dos ingresos da Coroa 7 millóns de maravedís por ano. As Cortes concedían por término medio, para sustento da Coroa 15 millón de mrs.(*Libro de Mercedes y Privilegios*, Leg. 1, f. 52 r -96 v. Cit.L.Suárez Fernández, “Libro de Asientos de Juan II”, *Hispania*, LXVIII, 1957, PP. 323 -368). Por outra parte, Cal Pardo (El monasterio de San Salvador de Pedroso, p. 170), afirma que mil maravedís equivalen ó prezo dun ferrado de terra ou 548 metros cadrados, polo tanto, para facernos unha idea do valor do diñeiro, *O Mozo* podería adquirir cos seus recursos anuais , 3714 ferrados de terra ou dous millóns pasados de metros cadrados. Por exemplo, o condado de Vilalba na Época Moderna tiña 426 870 metros cadrados. (Ana María Cuba Regueira, “El Condado de Villaba en el Antiguo Régimen”, *Estudios Mindonienses*, número 14, PP. 163 e SS.).

¹⁴⁰⁰ A.D.M.S. *legaxos*. 5090, 5094. e 1658. Mais información en: *Crónica de Juan II*, tomo LXVIII da B.A.E., p. 231. Alfonso Franco Silva, *La Fortuna y el Poder*, p. 30. Luís de Salazar y Castro, *justificación de la Grandeza de primera clase que pertenece a Don Fadrique de Toledo-Osorio, VII marqués de Villafranca*, Madrid, 1704, p. 28.

mrs¹⁴⁰¹, segundo unha reclamación de alcabalas atrasadas por valor de 27 000 mrs, *por quanto el dicho Fernán Pérez toma de las mis rentas de cada año en sus villas e logares muchos mas maravedís de los que el de mi tiene*¹⁴⁰², o que suporía o 2,14%, datos reflectidos na gráfica 13.

En todo caso, como xa advertimos, as contas que acabamos de facer debemos contemplalas como estimacións porque nin coñecemos as equivalencias monetarias que utiliza Aponte nin se cuantifican adecuadamente os recursos procedentes dos dereitos señoriais e os derivados da xurisdición, así como aqueles bens usufrutuados ilegalmente ou con títulos de dubidosa legalidade, que supoñemos, se contemplan na valoración global, sen distinguilos dos recursos ordinarios. De tódolos xeitos, os ingresos do *Mozo* non deberían ser inferiores ós arriba expresados.

Aínda en 1751, segundo o *Catastro de Ensenada*, despois de descontar os custes dos pagos por rendas debidas por fundacións e outros conceptos¹⁴⁰³, a condesa de Lemos recibe anualmente de Pontedeume e da súa xurisdición 78 reas de vellón por vasalaxe¹⁴⁰⁴, 14 reás por *Penas de Cámara*, 100 000 reas por concepto de *Dezmos e sinecuras*¹⁴⁰⁵, 64 reas por participación nos propios da vila, 402 reas de foros de distintas propiedades en Pontedeume¹⁴⁰⁶ e outros por ingresos difíciles de cuantificar como son os *Móstrenos* de mar e de terra, unha légoa do río Eume para pescar reos, salmóns e troitas, e a *Loitosa* que, segundo os relatores, se cobraba xunto ós dezmos.

Os cambios na estrutura financeira na época de Diego de Andrade

Algo vai a cambiar na estrutura dos ingresos durante a época de Diego de Andrade, na que por unha parte temos divisións sucesorias¹⁴⁰⁷, doazóns¹⁴⁰⁸ e o retorno da dote de María de

¹⁴⁰¹ Temos constatado que Pardo de Cela tiña de *acostamiento* de Enrique IV, 20 lanzas, polas que recibía do rei, 40 000 mrs. (Albalá de Enrique IV do 17 -V -1466, inserto no privilexio outorgado en Valladolid o 25 -X -1466 e ratificado en Segovia o 14 -IX -1476 polos RR.CC. Ed. J. Villamil y Castro, *Galicia histórica*, Santiago, setembro-outubro de 1901, p. 94).

¹⁴⁰² A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C.249 -5. Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, Núm. 122, PP..110 -113.

¹⁴⁰³ 1705 reás a favor do convento de Santo Agostiño, 440 reás e 6 maravedís pro bispo de Mondoñedo, 490 reás pro convento de San Francisco de Ferrol, 77 reás o San Francisco de Betanzos, 352 reás e 30 maravedís ó cura de Pontedeume, 170 reás e 8 maravedís á fábrica da Igrexa de Pontedeume, 290 reás para as festas da purificación e Concepción, foro do xardín de Pontedeume á Brema de 9 reás e 14 maravedís. 72 reás de cera a capela de San Migue, 345 reás para os libros de padróns e 1655 reás polo salarios dos seus dependentes e criados na vila. (A.R.G, *Catastro de Ensenada, Interrogatorio* (Leg. 2287) e *Real de Legos*, (Leg. 2290, roldo 112) A isto habería que engadir o portádego da vila de Pontedeume cedido ó convento de Santa Catalina de Montefaro que, a principios do século XVIII rendían aínda 340 reás. (A.M.P, *Libro rexistrador das propiedades do concello*, C . 454, f. 109 v)

¹⁴⁰⁴ A.R.G, *Catastro de Ensenada*, Freguesía de San Martín de Andrade, *Leg.* 114, roldo 6

¹⁴⁰⁵ Dos dezmos só os recibe das freguesías do alfoz xa que os da vila os cobra o cura párroco e o convento de Montefaro. (A..M. P, *Libro rexistrador das propiedades do concello*, C . 454, f. 109 v)

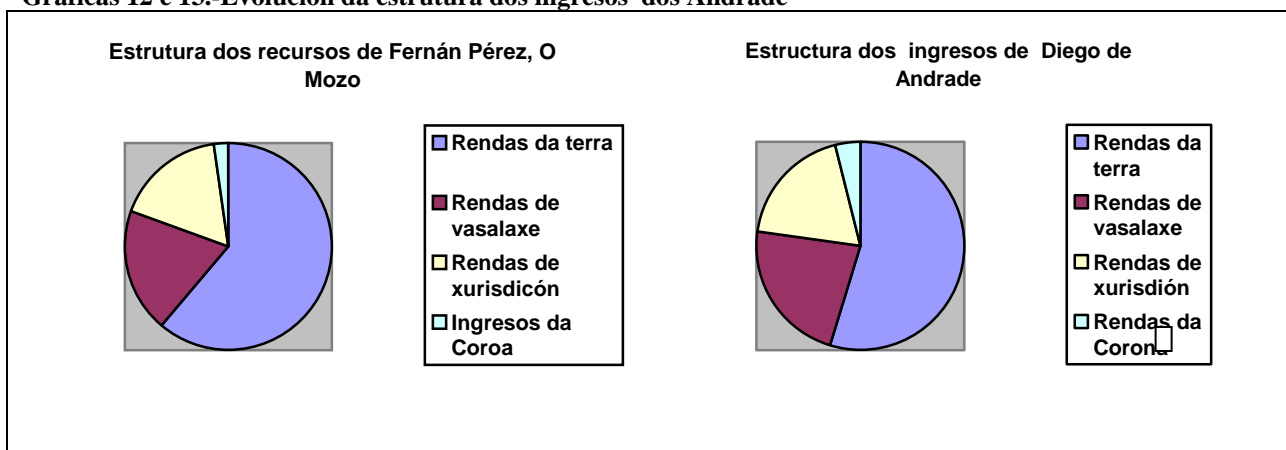
¹⁴⁰⁶ Por dereito de vasalaxe da parroquia de San Martín de Andrade, a condesa de Lemos, *por talla*, y *gallina*, recibe 66 reás por ano. (A.R.G, *Catastro de Ensenada*, Relación do mordomo do conde de Lemos, *Leg.* 112, roldo 6)

¹⁴⁰⁷ O de Andrade dálle ó seu fillo Pedro Fernández de Andrade o 3 de Novembro de 1470 as parroquias de Monfero, o couto de Ois e numerosos vasalos en Cines e Vilalba. (A.D.M, *Sección Parga*, Leg. 1, Núm.. 40, A.H.U.S

Moscoso¹⁴⁰⁹, que reducen as rendas en forma de cargas de pan e de viño nunha terceira parte segundo Aponte, quedando en 2700¹⁴¹⁰, segundo vemos no mapa 5. Sen embargo, a pesar da redución anterior, debemos sumar as 2000 cargas que aporta María das Mariñas, o que fai un total de 4700: *Ahora contemos con verdad de la renta que tenía. en que digo que de las tres mil y quinientas cargas de pan y de vino que tenía su padre, levaba Doña María de Moscoso, su madre, las seiscientas, y Pedro Fernández, su hermano, doçientas, y así vinieron a quedar dos mil y seteçientas; mas por la señora Doña María, su muger, tenía otras grandes dos mil*¹⁴¹¹, resultando un valo monetario de 3102 000 marabedís segundo as estimacións que fixemos anteriormente.

Ó anterior deberíamos engadir, segundo Aponte, as rendas procedentes do vasalaxe, 150 000 mrs, mais outros 50 0000 de dereitos señoriais, o que daría un total de 200 000 mrs. por este concepto, moi lonxe do estipulado a propósito do *Mozo*¹⁴¹², engadindo ó anterior 300 000 mrs, por concepto de xurisdición, tamén moi inferior ó constatado para o caso de seu pai.

Gráficas 12 e 13.-Evolución da estrutura dos ingresos dos Andrade

Ó noso entender o que pasa é que, para o caso de Fernán Pérez, *O Mozo*, Aponte fala de *dobras*, mentres que, no caso de Diego as cantidades están en marabedís que supoñemos non varían tan radicalmente entre a época en que escribe o cronista e a época en que viven os dous Andrades. Polo tanto, partindo de que segundo Aponte, Diego perde un terzo dos recursos procedentes da

microfilme, 1.// Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, p. 49 e notas 9 e 10./ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 135)

¹⁴⁰⁸ 1470, maio, 4. Fernán Pérez de Andrade, doa á Fernán Pérez Parragués o señorío e vasalaxe de San Mamede de Oleiros, así como unha parte da vila de Parga e do beneficio de Santa Cruz de Parga. Pero pon como condición que, antes debe entregarlle á Alonso de Lanzós a quen ten preso Parragués. (A.D.M, Sevilla, *Sección Parga*; Leg 1, doc. 40. En doc. 41 confirmación da doazón diante de notario. (A.H.U.S microfilme, 1). // Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 135)

¹⁴⁰⁹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 144.

¹⁴¹⁰ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 144.

¹⁴¹¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 143/145.

¹⁴¹² Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 145 e 155

casa de Andrade pero engade os dereitos de xurisdición e vasalaxe correspondentes á herdanza de María das Mariñas, que, como vimos, para os conceptos de rendas da terras, supoñía o 42% de todo o patrimonio de don Diego e dona María (2000 cargas de pan sobre as 4700 do total), imos manter os conceptos de vasalaxe, rendas de señorío e de xurisdición invariables con respecto ó señorío anterior aínda sabendo que seguramente serían maiores. Polo tanto serían 1 295 000 maravedís correspondentes á categoría de vasalaxe e dereitos señoriais e 1 095 000 maravedís de dereitos de xurisdición, conceptos que poden inducir a certa confusión dado o carácter xenérico con que os describe Aponte que incorre de vez en cando en contradicións polo que a cuantificación económica que aquí realizamos, debemos entendela como un esforzo de aproximación ó volume patrimonial e financeiro dos últimos Andrade.

En todo caso os ingresos destes señores feudais deberían ser cuantiosos a xulgar polo volume territorial que controlaban. En todo caso os recursos económicos de Diego Fernández de Andrade, non deberían ser inferiores ós aquí cuantificados.

Pero, ademais, sen contar os *juros*, herdados por dona María, 40.000 mrs, Diego de Andrade acadara importantes beneficios pola súa militancia no partido de dona Sabela e don Fernando, polo que recibe dous *juros* de 200 000 maravedís concedidos polos reis en 1476 e 1486 respectivamente polo servizo prestado na súa causa¹⁴¹³, mais 20 000 maravedís pola súa apartación á guerra de Granada¹⁴¹⁴, o que elevaría a súa renda ata un total de 5762 000 mrs, modificando o que poderíamos chamar estrutura financeira segundo podemos apreciar nas gráficas 12 e 13, superando con creces os ingresos da mediana nobreza¹⁴¹⁵ e acercándose á nobreza dos *Grandes* que acadará seu fillo Fernando.

Esta estrutura, aínda que con diferenzas, adopta certas semellanzas coas que amosan as grandes fortunas da coroa de Castela¹⁴¹⁶. As rendas da terra representarían un 53,9 %, as rendas de

¹⁴¹³ 16 de xuño de 1476 (A.D.A., *Sección Lemos*, C.3 -102. e 84 -4). 5 de outubro de 1486 (A.G.S, Chancillería, Mercé se privilexios, Leg. 37 -59)

¹⁴¹⁴ A.G.S, *Chancillería, mercedes y privilegios*, Leg. 37/59. De tódalas formas, os ingresos por *acostamiento*, están moi lonxe dos que recibía a gran nobreza castelá: Don Álvaro de Luna e o Almirante pasan do millón de maravedís cada un e, o conde de Alba acércase ó millón e, outros cinco nobres soben folgadamente dos 500 000 mrs; isto solo de *acostamiento*. (*Libro de Mercedes y Privilegios*, leg 1, f. 52 r -96 v. Cit.L.Suárez Fernández, “Libro de Asientos de Juan II”, *Hispania*, LXVIII, 1957, PP. 323 -368). Pero as rendas dos Andrade superaban con creces as da pequena e mediana nobreza. Na Orden de Santiago, unha simple renda oscilaba entre 10.000 e 12.000 mrs. Os alcaides recibían entre 40.000 e 100.000 mrs, os comendadores arredor de 310. 000 mrs podendo acadar o millón. Un capitán podía recibir da orde de 200.000 mrs. O letrado é o criado mellor pagado que, en 1488 recibiría entre 50.000 a 100.000 mrs po ano con Álvaro de Zúñiga duque de Béjar. (A.H.N, *Osuna*, Leg. 218, nº 1; Cit.Marie Claude Gerbet, *La Noblesse dans le royaume de Castille*.(1454 -1516), PP.162/363).

¹⁴¹⁵ Antes de casar con dona Beatriz, Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrera y Ribera, nobre de mediana categoría, tiña 1.500.000 de maravedís de renda das numerosas herdanzas recibidas. (A.D.M.S., *legallos*. 40090 e 4982. Cit. Alfonso Franco Silva, *La Fortuna y el Poder*, p. 23)

¹⁴¹⁶ Pedro de Zúñiga, pertencente á gran nobreza de Estremadura e da coroa de Castela, a luz dun inventario feito en 1450 ofrécenos un cadro da natureza das súa rendas: o 3,97% de *juros* de herdade; o 13,04% de cargos e oficios da

vasalaxe e dereitos señoriais un, un 22, 4 % e na terceira categoría onde integramos dereitos de xurisdición e recursos procedentes das rendas reais un 19 %. A novidade con respecto ás rendas do *Mozo* estriba en que os recursos procedentes das rendas da Carona, representan o 3, 8 % do total, como pode verse nas gráficas axuntadas.

Os recursos económicos de Fernando de Andrade.

Loxicamente, a estrutura dos ingresos da casa de Andrade, rexistra un notable cambio na época de don Fernando, tanto polo que se refire ó tamaño como á diversidade das fontes de onde proceden os recursos deste personaxe.

En primeiro lugar, Fernando de Andrade herda o patrimonio acumulado por Diego de Andrade e María das Mariñas quen recibe permiso para unificalos mediante a constitución dun morgado en 1495¹⁴¹⁷ aínda que unha parte desta herdanza está en litixio ata o seu pasamento e ten que devolverse ós herdeiros de súa tía dona Xinebra de Haro habidos do seu matrimonio con don Luís de Acevedo, irmán de Fonseca II¹⁴¹⁸.

Posteriormente, o casamento de don Fernando con Francisca de Zúñiga e Ulloa, permitíralle incorporar ó seu patrimonio os morgados de Ulloa¹⁴¹⁹, Zúñiga e Biedma¹⁴²⁰. Pero, xa en 1513, como dixemos, Monterrei foi adxudicado a don Alonso, fillo do primeiro marido de dona Francisca e, e o resto da herdanza de dona Francisca, aínda que os incorpora ós morgados das súas fillas Teresa e Catalina¹⁴²¹, os bens de Zúñiga e Biedma, incluso os de Ulloa, sonlle

Corte e, o 71,50% dos morgados en Estremadura e fora dela; dereitos señoriais, 10,24% e censos, o 1,22%. (Marie Claude Gerbet, *La Noblesse dans le royaume de Castille*.(1454 -1516), PP. 279/280)

¹⁴¹⁷ Provisión Real de Tarazona do 20 -X -1495. (A.G.S, rgs, X -1495. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Anadrade, Conde de Villalba, Santiago*, 1994, p. 74)

¹⁴¹⁸ O 21 de novembro de 1540, en Madrid, o Consello Real falla definitivamente o preito contra Don Fernando de Andrade, xa defunto, e a favor dos herdeiros de Dona Xinebra das Mariñas e seu marido Luís de Acevedo polas terras de Parada, Santiso e Abegondo, os propios de Tiobre, o portádego de Betanzos. A Carta executoria desta sentenza leva data do 15 de Xaneiro de 1541. A sentenza establece as costas en 132 788 mrs e os froitos non percibidos en 972 000 mrs (Parada) + 803 000 mrs (Abegondo e Santiso) + 1 041200 mrs (Tiobre) o que suma un total de 2 945 5788 mrs. (A.G.S, rgs, II -1527, e I -1541, Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, I, PP. 461 - 469)

¹⁴¹⁹ Lope Sánchez de Ulloa realiza dous morgados para o seu fillo Sancho Sánchez, o primeiro o 23 de Outubro de 1461 e o segundo o 5 de Xullo de 1463. (R.A.H, *Fondo Salazar*, M -51, f. 94)

¹⁴²⁰ Tras difíciles partixas con Lope Sánchez de Moscoso, nas que intervéñen como mediador Diego de Andrade con acordo final acadado o 26 de setembro de 1480 en Allariz (C. Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, p. 100), os morgados de Biedma e Zúñiga son incorporados por Sancho de Ulloa a través da súa dona Teresa de Zúñiga, filla primoxénita de Francisco de Zúñiga. Posteriormente o conxunto patrimonial foi incluído por Sancho de Ulloa no testamento de 1505 a favor de súa filla Francisca, muller, como se ten xa reiterado, de Fernando de Andrade. O segundo testamento realizado por Sancho de Ulloa, o 14 de setembro de 1505 en Zamora, foi publicado por Martínez Salazar en: *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, número LXXVI, PP. 324 -347).

¹⁴²¹ 9 de decembro de 1514. (Copia autógrafa de Luís Salazar en R.A.H, *Colección Salazar*, M 4, f.133). Posteriormente, o I -II -1515, D. Francisca e Fernando de Andrade constitúen o morgado Andrade-Zúñiga-Ulloa a favor da súa primeira filla Teresa. Inclúen nel as casas de Biedma e Ulloa que presuntamente eran de don Alonso, xa recoñecido conde como conde de Monterrei. Integra o morgado de dona Teresa de Andrade, a vila e castelo de Pontedeume, o couto de Nogueirosa, o couto de Andrada, de Vilaboa, de Centroña, de Miño, de Bemantes; a vila de Ferrol e os seu alfoz e os coutos de Serantes e Doniños; a vila e castelo de Vilalba; o castelo de Naxao coas

disputadas polo citado Alonso, preito que dura ata 1602¹⁴²² continuando os preitos por deslindes e froitos durante boa parte deste século XVII.

Polo tanto só contabilizamos no patrimonio de don Fernando os bens herdados de seus pais e os de Ulloa, obviando o resto, aínda sabendo que, a pesar das cantidades gastadas en xuízos, o usufruto era superior a estes, por outra parte moi difíciles de cuantificar se non acudimos ós numerosos xuízos de froitos de principios, e aínda mediados do século XVII.

En todo caso, os cambios na estrutura patrimonial da casa de Andrade, non constitúen ningunha novidade xa que se trata de simples agregacións de terras, dereitos de vasalaxe e xurisdicións, como acontecera con Diego de Andrade. O verdadeiro cambio estriba nos novos ingresos, os ingresos procedentes da actividade profesional de don Fernando ó servizo da Monarquía, ingresos que por outra parte, implican un alto grado de *privanza* de don Fernando con respecto ós reis da que solo o seu antepasado, Fernán Pérez, *O Boo*, gozaba.

Aínda que con certas resistencia a ouvidarse de levar a cabo unha política propia, sobre todo en Galicia, alomenos na época da rexencia de Fernando o Católico, Fernando de Andrade podería pasar por arquetipo do nobre do novo Estado acuñado polos Reis Católicos, que unhas veces obrigado e outras de boa gana, participa activamente nas actividades militares, diplomáticas e administrativas ó servizo da Monarquía, facéndose - case sempre o consegue - recompensar economicamente polos seus servizos.

Así despois das campañas de Italia recibe de Fernando o Católico os estado de Montemelón que vende en 20 000 ducados de ouro (8 500 000 mrs)¹⁴²³. De don Felipe I recibe as alcabalas das súas terras ata que *O Católico* revoga a citada mercé en 1507¹⁴²⁴. Posteriormente, polo seu labor diplomático en Bruxelas recibe de Carlos I, o 1 de decembro de 1516, unha renda anual de 1000 ducados ouro (425000 mrs.), reiterada de xeito contundente en 1517 por don Carlos en 1517: *Y porque nuestra merced y voluntad es que el dicho conde sea pagado de lo susodicho,*

freguesías de Narahío, Lama e Reçemel e Ferreira; a súa terra de Pruzos, os vilares de Parga e Santa Cruz, a metade da terra de Faro e a Mariña dos Frades... Por parte da Condesa dona Francisca, forman parte do morgado os seguintes bens: a fortaleza de Pambre e a casa de Vilamaior de Ulloa nas terras de Ulloa e Repostería, a casa de Vilanova de Monterroso e a terra de Orcellón; a terra de Narla, o castelo e Vila de Vilanova dos Infantes cos seus coutos e terras; a fortaleza de a Portela; a vila de Vila de Rei co seu alfoz, terras e coutos e xulgados, casas fortes; o couto de Oimbra e a terra de Sotobermudo coa Gudiña e seu xulgado etc. (A Coruña, 27 de abril de 1543, acta notarial da publicación da escritura de morgado feita a favor da súa filla Teresa de Andrade e Ulloa por Don Fernando de Andrade e Dona Francisca de Zúñiga realizada en A Coruña o 1 de febreiro de 1515.(A.H.N, Clero, Leg. 3361, Copia autógrafa na R.A.H, *Colección Salazar*, M -4, f.134). En 1520, constituían novo morgado a favor da súa segunda filla Catalina, xa Condesa de Cifuentes.

¹⁴²² A.H.N, Expedientes de preitos, Números 21138 e 27800. Cit. Baz Vicente M.J.*El Patrimonio de la casa de Alba en Galicia. Siglos XVII-XX*. Tese doutoral, Santiago, 1995(B.U.S, microfilmada). Publicada co título *Señorío y propiedad foral en la alta nobleza en Galicia. SS XV-XX*, PP. 36 -40. Preitos de deslinde en: A.H.N, *Consejos*, Leg. 43681).

¹⁴²³ A.G.S., Consejo Real, 51 -8, *Testamento e Codicilos de Don Fernando de Andrade*.

¹⁴²⁴ A.G.S *Chancillería, Mercedes y privilegios*, Leg. 37/ 58. (Recole varias mercés concedidas ó conde de Vilalba)

*afectuosamente vos rogamos proveáis en ello por manera quel dicho Licenciado le de e pague los dichos mil ducados, e si no tuviere donde gelos pagar, lo hagays en qualesquier nuestras rentas, en lugar çierto e seguro...*¹⁴²⁵. Pero non quedan aquí as recompensas e mercés de don Fernando: o 18 de agosto de 1520, Carlos I emite unha real cédula desde Dunquerque na que ordena pagar ó de Andrade 100 000 maravedís/ouro de renda vitalicia por comandar a flota de Carlos I no seu viaxe desde A Coruña a Flandres¹⁴²⁶, ós que habería que engadir ós 425 000 xa concedidos anteriormente que se pagarían das rendas reais dos señoríos pertencentes ó de Andrade¹⁴²⁷, que non sempre se lle pagan, a xulgar polas súas queixas por que *le han dexado de librar los años pasados de veynte y çinco e veynte y siete y este presente de veynte y ocho e le son devidos. pues esta reside a vuestro serviçio, pues este no es como otros acostamientos para que haya de suspender, sino maravedis de por vida y situados*¹⁴²⁸.

Tamén lle concede don Carlos outra mercé de 1000 ducados (425 000 mrs.), pola súa colaboración na organización da armada que don Fernando levou de Málaga á Barcelona para que en ela se embarcase o Emperador rumbo a Italia¹⁴²⁹. Efectivamente, o 11 de xullo, desde Ratisbona, Carlos I escribe á Emperatriz ordenando que lle paguen o de Andrade os 1000 ducados¹⁴³⁰, que non parecen satisfacerlle segundo noticias posteriores sobre o feito nas que lle permiten cobrar a citada cantidade en mercadorías apresadas a barcos franceses, dato ó que xa aludimos¹⁴³¹. Aínda o 3 de novembro de 1534, unha provisión real concede a Fernando de Andrade unha mercé de 50 000 mrs. *por çiertos serviçios que nos hiço por estar manco de los braços*¹⁴³².

¹⁴²⁵ Cédulas reais asinadas en de Bruxelas do 29 -I -1517., (A.G.S, Cámara, Lib. 36, f 82 r)

¹⁴²⁶ A.G.S-, *Chancillería, mercedes y privilegios*, Leg. 37/58. Tamén, Real Cédula asinada en Bruxelas o 18 -VIII -1520. A.G.S, *Cámara- memoriales*, 137 -371.

¹⁴²⁷ Real Cédula asinada en Bruxelas o 18 -VIII -1520. A.G.S, *Cámara- memoriales*, 137 -371.

¹⁴²⁸ A.G.S, *Cámara, Memoriales*, 137 -372.

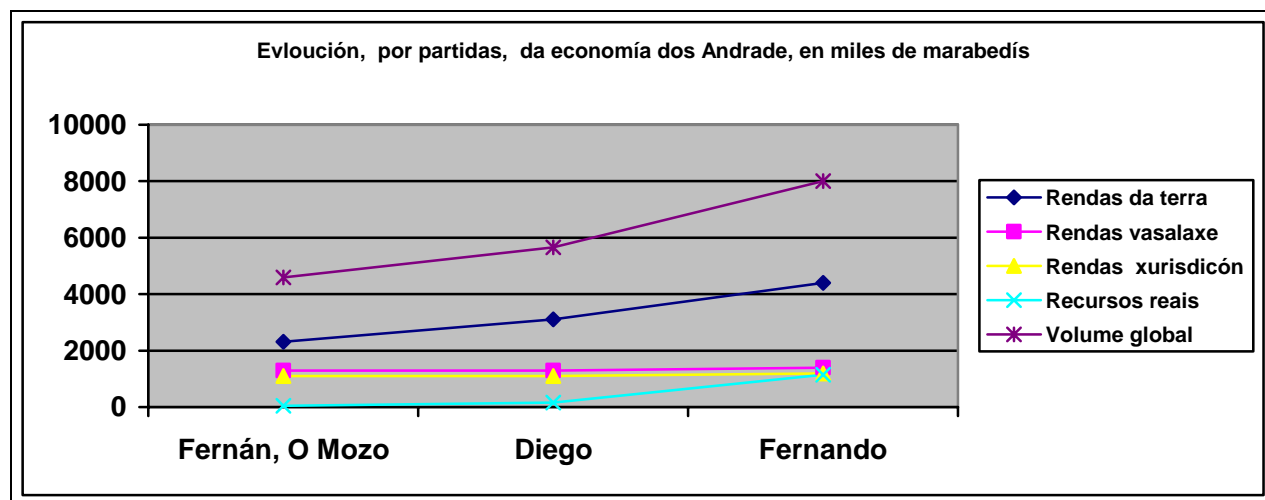
¹⁴²⁹ A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C. 4 -464. O mesmo día, don Carlos escríbelle ó conde de Vilalba, dándolle información sobre a situación política en Europa (A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C.4 -465)

¹⁴³⁰ A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C. 4 -464.

¹⁴³¹ A.G.S, *Cámara, Memoriales*, C. 203-10

¹⁴³² A.G.S, rgs, XI -1534. Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 445

Gráfica 14.-Evolución da estrutura financeira nas épocas dos últimos Andrade, no caso de Fernando de Andrade, sen contabilizar as casas de Monterrei, e Biedma.

En fin que arredor de 1530, don Fernando de Andrade ten alomenos como renda vitalicia procedente da facenda real, 850 000 de maravedís anuais. A isto habería que engadir outras prebendas ocasionais recibidas con antelación, como as xa citadas dúas mercés de 1000 ducados cada unha, os 20 000 ducados do estado Montemelón, os 50 000 mrs de 1534, o salario por ser titular dunha capitanía durante algúns anos, alomenos en 1506 e 1507 e 1516 (arredor de 200 000 mrs./ano) e por ostentar o cargo de asistente de Sevilla entre 1529 e 1535¹⁴³³ cuxo salario debía sobrepasar os 300 000 maravedís por ano. Desta maneira se ós 850 000 mrs de renda anual lle sumamos a media anual que resulta das mercés recibidas nos 40 anos de servizo entre 1500 e 1540 (295 000 mrs/ano), teríamos que, no tramo final da súa vida arredor de 1534, Fernando de Andrade, recibe das rendas da coroa 1 145 000 maravedís por ano¹⁴³⁴.

Ás cantidades anteriores deberanse engadir ós recursos ordinarios herdados dos seus respectivos proxenitores. Só engadindo ás rendas de Diego de Andrade, as de Ulloa - 2000 cargas de pan e viño e 100 000 maravedís de dereitos de vasalaxe¹⁴³⁵, excluindo o usufruto dos morgados de Biedma e Monterrei, devoltos en parte e/ou gastados litixios moi custosos¹⁴³⁶, teríamos a seguinte estrutura patrimonial: unhas rendas procedentes da terra que poderíamos valorar: 4 402 000 maravedís, un 54, 25 % do total dos seus ingresos; 1 395 000 mrs de dereitos de vasalaxe, un 17, 2%; 1 195 000 de mrs de dereitos xurisdicionais, un 14,30 % e 1 145 000 de ingresos procedentes dos recursos da coroa, un 14,10 %, o que nos daría un total de 8 113 000 mrs, unha

¹⁴³³ Provisión Real do 28 -VI -1533 (A.G.S, rgs, VI -1533. Cit. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 165).

¹⁴³⁴ A.G.S, *Cámara, Memoriales*, 203 -10.

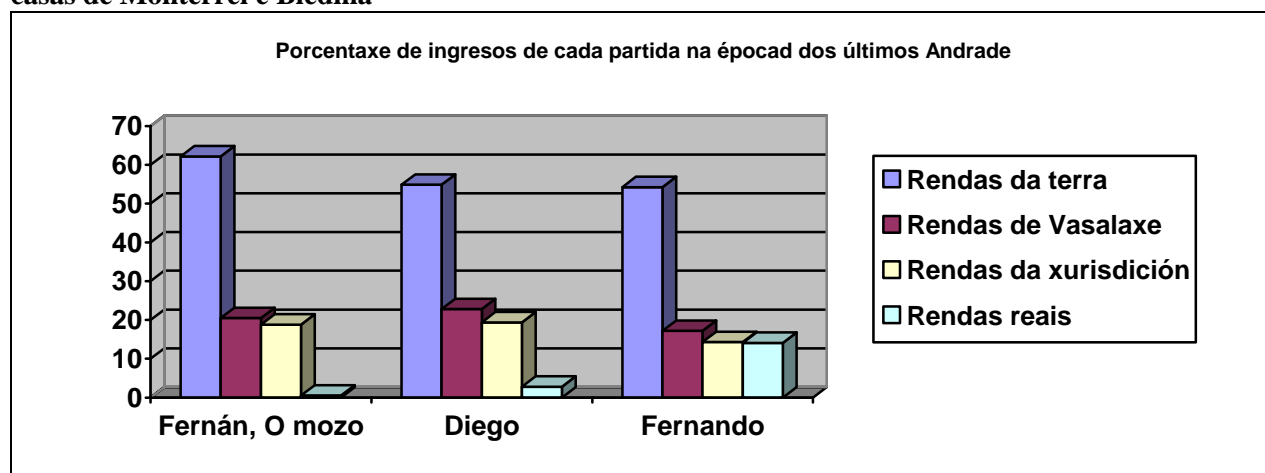
¹⁴³⁵ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 165.

¹⁴³⁶ Solo no preito con Luís de Acevedo e seus herdeiros, segundo a Carta executoria o 15 de Xaneiro de 1541, herdeiros de Don Fernando deben pagar 132 788 mrs de costas e 3 117595 mrs de froitos debidos .(A.G.S, rgs,, I -1541. Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 461 -469. //Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 165)

cantidade que, reiteramos, ó non contabilizar o usufruto dos bens das casas de Zúñiga e de Biedma e contabilizar á baixa ós recursos procedentes do vasalaxe e dos dereitos señoriais, é baixa. Posiblemente, arredor de 1520, as rendas da terra serían superiores, alomenos nun 20%. En todo caso os 8 millóns largos de ingresos do conde de Vilalba, o converten nun **grande** de España¹⁴³⁷. Pero, a gran novidade está en que os recursos procedentes da Coroa, 1 145 000 mrs ano, polo ano 1535, que representan o 14, 10 % do total dos ingresos, como vemos nas gráficas 14 e 15.

Outros ingresos, non contabilizados, ademais do usufruto dos morgados e Biedma e Monterrei, este solo durante algúns anos, proceden das múltiples actividades de don Fernando, como a expedición comercial que organiza no outono de 1521 a Andalucía nunha carabela cargada de cebada para adquirir alí cabalos. O concello de A Coruña secuestra a carabela ó sospeitar que levaba nela trigo para vendelo en Andalucía pero os tribunais reais ordenan levantar o embargo o 8 de novembro de 1521¹⁴³⁸. Tamén hai indicios do seu interese polo comercio con América, asinando neste senso unha capitulación para levar a cabo viaxes comerciais nas *Yndias del mar oceano*¹⁴³⁹.

Gráfica 15.-Os ingresos, por partidas, nos últimos tres señores de Andrade, sen contabilizar as casas de Monterrei e Biedma

¹⁴³⁷ Para termos unha idea, compararemos a fortuna de Don Fernando coa maiores fortunas de Estremadura: o conde de Benavente en 1502 tiña unha renda de 19 millóns de maravedís, Beltrán de la Cueva, duque de Alburquerque, en 1508, 16 millóns, Francisco Álvarez de Toledo, conde de Oropesa, en 1508, 10 millóns, Francisco Villafuerte, cabaleiro da orde de Santiago, en 1504, un millón trescentos mil maravedís, Pedro Contreras, rexedor de Mérida, en 1506, 33 000 mrs. (M. C. Gerbet. *La noblesse dans le royaume de Castille*, 1454 -1516, París 1979, PP. 301 -303)

¹⁴³⁸ A.G.S, Cámara, Lib. 54, f. 209 r -v. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 149

¹⁴³⁹ Ed. Demetrio Ramos, *Los viajes españoles*, PP. 585 -589

A insistente demanda de subsidios solicitados, ben por servizos prestados ou por actividades a realizar¹⁴⁴⁰, a súa participación nos asuntos da Coroa como militar, diplomático e/ou funcionario, a preocupación polos asuntos do estado e particularmente dos asuntos e empresas económicas como a pesca do atún ou as expedicións ás *Yndias*, amén doutras prácticas pouco ortodoxas, amósannos unha personalidade ecléctica, vencellada aínda ás crenzas e prácticas feudais, pero perfectamente cómodo cos novos fenómenos de principios da Época Moderna e as oportunidades económicas que traen. Incluso, por momentos, nos ofrece unha imaxe mais próxima á un executivo dunha empresa que a un nobre cabaleiro medieval

Chama especialmente a atención a minuciosidade de contable con que manda redactar o seu testamento, aludindo ós conceptos, ós documentos xustificativos e os lugares nos que se atopan e ás institucións e persoas relativos ós distintos apartados e cláusulas. Sen dúbida, se lemos atentamente as 75 cláusulas de que consta, podemos ter unha idea moi acertada deste personaxe de encrucillada, polo tanto necesariamente ecléctico que foi Fernando de Andrade. Desde logo o seu poder económico era inmenso, só comparable coa gran nobreza castelá.

4.1.4.-O peso dos recursos procedentes da economía ilegal.

Xa insistimos con certa reiteración en que o monopolio da forza por parte de nobres e cabaleiros, levou consigo a utilización da mesma con fins lucrativos, para complementar, os recursos ordinarios. Segundo algúns autores este é o orixe do feudalismo, converter en ingresos económicos a forza militar ou social. Pero os citados autores falan dun proceso europeo que ten lugar nos séculos X e XI; aquí referímonos basicamente ó XV¹⁴⁴¹, o que supón que a nobreza intenta neste século, recuperar fórmulas antigas do sistema feudal. Polo tanto un capítulo que coñecemos bastante ben pero que requiriría un estudio específico para ser valorado como se merece, é o recurso constante á economía irregular ou ilegal, á ostentación de títulos conseguidos pola forza; a encomenda o foro ou, o que é práctica común nesta época, a ocupación e usufruto de determinados bens sen título algún, en virtude do poder de cada señor, nun proceso de refeudalización e/ou reseñorialización.

En Galicia, este fenómeno, debido a que a maioría da nobreza galega dos séculos XIV e XV proceden da citada contenda e polo tanto son recen chegados, e voraces, o proceso leva consigo o recurso constante á *economía ilegal*, á usurpación de terras e beneficios alleos, pertencentes á Coroa, ás institucións monásticas e eclesiais, ós concellos e comunidades rurais e mesmo a

¹⁴⁴⁰ A.G.S, Cámara, Personas, Leg. .2, FF. 46 e SS.

¹⁴⁴¹ Jean Florí, *Los caballeros y la Caballería en la Edad Media*, PP. 83 e SS/ D, Barthelemi, *La Societé dans le comté de Vendôme de l'an mil au XIV siècle*, Paris, 1993, PP. 354 e SS. Sobre o proceso de nacemento do feudalismo: Guy Bois, *La Revolución del año mil*, (1989), Barcelona, 1991, PP. 97 e SS/

outros nobres, nunha constante loita polo espazo. O recurso constante ás fontes de riqueza irregular ou ilegal é un fenómeno dunha significación especial que non incluimos no capítulo do patrimonio porque, as fontes non distinguen a procedencia dos ingresos señoriais sexan estes legais ou ilegais e, por outra parte, ó impoñer sobre as cargas feudais outras novas, este tipo de recurso supón un elemento importante de reseñorialización, polo que o incluimos en capítulo aparte.

Vasco de Aponte inclúe entre as fontes de recursos económicos dos Andrade numerosos coutos pertencentes a igrexas e mosteiros, como de *vetaría*, especificando, a veces, as cantidades que proceden de cada un deles, e os homes sobre os que os Andrade teñen dereito de vasalaxe e/ou xurisdición. Pero, na maior parte dos casos se citan os conceptos e os lugares nos que os Andrade recadan rendas, sen especificar mais.

Pero, ó mesmo tempo que a nobreza en xeral, e os Andrade en particular, recorren á economía ilegal, intensifícase os métodos de explotación dos poboadores de vilas e lugares nos seus señoríos, recorrendo a *malos usos* e a fórmulas que tenden a eliminar dereitos e liberdades, o que dá lugar a numerosas protestas e conflitos sociais, como xa vimos. Os citados conflitos sociais que afectan a unha boa parte do século XV son movementos de resistencia ó dominio nobiliario, pero que non logran reverter o proceso de reseñorialización levado a cabo entre o último terzo do século XIV e o terceiro do século seguinte, alomenos polo que podemos constatar no ámbito de influencia dos Andrade.

No caso dos Andrade, como xa vimos, o proceso comeza xa moito antes de que Fernán Pérez, *O Boo* ou *O Vello*, convertera a súa casa nunha das mais importantes de Galicia, polo que nos remitimos ó primeiro capítulo onde desenvolvemos este tema ó que agora aludimos brevemente. Xa desde o século XII, os *miles*/cabaleiros Andrade, viven a expensas dos mosteiros da comarca como Caaveiro, Monfero, Xubia, Pedroso e Bergondo, unhas veces en conivencia con estes e outras espoliándoos violentamente. Baste como exemplo o feito de que uns malfeitores entre os que figuraba Bermudo Pérez de Andrade ocuparan en 1284 o mosteiro de Caaveiro, os seus coutos e froitos obrigando ó seu prior a pedir un préstamo para subsistir¹⁴⁴². Pero este tipo de depredación cabaleiresca era episódica e reversible. A partir da segunda metade do século XIV, esta faise sistemática e irreversible, converténdose nalgúns casos, na fonte principal de recursos da nobreza dos cabaleiros como nos casos dos Moscoso ou dos Soutomaior.

¹⁴⁴² O 10 de abril de 1297, traslado do documento asinado en Pontedeume polo notario do Rei, don Martíns, en virtude do que, o prior de Caaveiro, Fernando Pérez, recoñece unha débeda co clérigo Bermudo Pérez de Leira ó que acudiu para un préstamo cando lle asaltaran o seu mosteiro. (A.H.N, *Clero, Caaveiro*, C. 491/7)

No senso anterior ó primeiro señor de Pontedeume, que inicia os seus pasos como gran señor construíndo o castelo sobre os terreos da granxa de Nogueirosa, de Sobrado¹⁴⁴³, marca as pautas que seguirán os seus herdeiros. É significativo que o primeiro documento que fai referencia a Fernán Pérez, sexa precisamente un recibo dun arrendo de bens na freguesía de Santa María de Miño que tiña dun cóngo santiagués, o que nos fala de que a súa relación coas institucións e autoridades eclesiásticas, foi unha constante en toda a súa vida.

Tamén a súa actividade depredatoria comeza moi pronto coa apropiación dos bens de seu sogro Aras Pardo, algúns deles que lle pertencían legalmente por herdanza da súa dona, Sancha Rodríguez pero outros, que o citado Aras Pardo tiña por concesión do mosteiro de Monfero, do que era encomendeiro e que non lle pertencían, os seguía usufrutuando desde 1362¹⁴⁴⁴. Por iso, en 1366 o mosteiro de Monfero fai un requirimento a Fernán Pérez para que deixe libre os bens que usufrutuaba Aras Pardo, seu sogro, en réxime de encomenda durante a súa vida¹⁴⁴⁵. No mesmo senso, tamén se apropia dos coutos de Miniferral e Feás que eran da Igrexa de Santiago que, pese ás reclamacións da institución eclesial, seguirán disfrutando os Andrade ata a súa fusión coa casa de Lemos¹⁴⁴⁶. Os citados coutos integrarán a patrimonio da casa de Andrade no século XVIII. Por outra parte, segundo se desprende do documento, *O Boo*, presiona ó bispo de Mondoñedo don Francisco apoiando ó clérigos de Trasancos ata que o prelado mindoniense lle concede diversas herdades en Muras¹⁴⁴⁷ despois de converterse en vasalo do bispo.

Ademais dos coutos que acabamos de citar da igrexa de Santiago, tamén son usufrutuados polos Andrade, a costa da citada igrexa, os de Bezoucos, Cervás, Lubre e Camouco: *San Viçenço de Cahamouco, e otrosy el coto de Cervaes e el coto de Lubre, de mias de 200 homes* - debían dar ó Arcebispo 1/4 do que producen, pero *Este coto...lo tiene agora Pero Fernández de Andrade e que lleva las rentas del, non se en que manera. E cate las copias de los titulos que vuestra merçed lo ovo fecho de otros cotos e feligresias que de vos e de vuestra egllesia tenia Nuño Fleyre, su padre...E paresçeme que debe seer requerido que lo desembargue porque e muestre derecho alguno si lo a el tiene*¹⁴⁴⁸.

Pero as institución relixiosas mais afectadas son as pertencentes ás ordes regulares, por ser de menor ámbito e ter menos capacidade de resistencia. Entre estas, os mosteiros mais próximos, como son os de Caaveiro, Xubia e Pedroso, os que mais sofren a presenza dos Andrade.

¹⁴⁴³ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*. P.2/7

¹⁴⁴⁴ A.M.C, "Fondo Martínez Salazar, Caixa IV," *Tumbo viejo de Monfero*, Ambroa. Libro 48, año 1561, f. 41 r.

¹⁴⁴⁵ A.M.C, Fondo Martínez Salazar, *Tumbo Vello das escrituras de Monfero*, libro 48, 1561, f. 43.

¹⁴⁴⁶ A.C.S, *Tumbo E - 1391 -1485 -*, CF, 29, FF. 38, 41 r -v e 42 v.

¹⁴⁴⁷ A.H.N, *Clero*, Carpeta 495, nº 2.

¹⁴⁴⁸ A.H.D.S, C. 43, f. 97. Ed. A. Rodríguez González, *O Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*, PP.64 e 141.

Xa aludimos a que os Andrade, ostentan a comenda de Caaveiro sendo esta prohibida polo bispo de Santiago despois da morte do *Boo*¹⁴⁴⁹ pero, aínda así, a usurpación de bens e de funcións do prior continúa cos restantes Andrades e seus herdeiros, como vimos a propósito de don Fernando que, segundo un inventario de incerta data, pero da súa época, levaba ilegalmente do mosteiro 32 herdades¹⁴⁵⁰. Mesmo Vasco de Aponte presenta ós poboadores do couto de Caaveiro como de *vetaría* dos señores de Andrade. Do mosteiro de Xubia, xa citamos que os Andrade eran os seus encomendeiros desde principio do século XIV, situación que, de distintas formas, se mantén ata o 13 de xullo de 1472, data na que o citado mosteiro e un terzo do seu couto foi aforado a Diego de Andrade por 400 maravedís de moeda vella, a pagar anualmente por San Martiño e cun **carácter hereditario**. No citado documento especificase que tamén seu pai o levava do mesmo xeito¹⁴⁵¹.

Ningunha institución monástica do contorno se libra da voracidade dos Andrade¹⁴⁵². Pedroso sofre a acometidas dos recadadores de rendas reais comandados por Fernán Pérez *O Vello*, encerrando ós veciños do seu couto no seu castelo de Narahío se negaban a facer efectivos os tributos dos que, segundo sentenza de Martín Eanes, estaban exentos por privilexio real¹⁴⁵³. As reais cédulas asinadas por Juan I como consecuencia das protestas xeneralizadas de bispos e abades nas Cortes de Guadalajara de 1380, dannos unha idea das actividades depredatorias da nobreza galega, especialmente dos Andrade, Fernán Pérez, seu sobriño Pedro Fernández e outros parentes.

De Sobrado, Fernán Pérez, *O Boo*, e seu sobriño e herdeiro, Pedro Fernández, teñen embargadas varias granxas: a de Nogueirosa, de Carballo Torto, de Reparada e os coutos de Zeredelo e Cambanes, que unha Real Cédula asinada en Medina del Campo por Juan I, o 23 de decembro de 1380, ordena deixar libres¹⁴⁵⁴, pero que seguen ocupados alomenos en parte, porque en 1404 o abade Juán, pide ó adiantado Maior de Galicia, García Sánchez que faga cumprir a real cédula¹⁴⁵⁵. Pero seguen no patrimonio dos Andrade no século XVIII, incluso sen pagar renda, como acontece coa graña de Nogueirosa¹⁴⁵⁶.

¹⁴⁴⁹ C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p.86

¹⁴⁵⁰ A.H.N, *Tumbo de Caaveiro*, doc. 272)

¹⁴⁵¹ A.R.G, *Sección eclesiásticos*, serie mosteiros, Lourenzá-Xubía, número 424(253), FF. 3 r -7 r,

¹⁴⁵² A dimensión que acada esta actividade por parte dos nobres leva a Juan II en 1424 a promulgar unha orde pola que manda a nobres e cabaleiros que sexan señores de vilas e lugares presten xuramento de non participar nos arrendamentos de rendas reais. (A.G.S, *Consello, Diversos*, Leg. 4, número 62

¹⁴⁵³ A.H.N, *Clero, Xubia*, Carpeta 495, nº 21.

¹⁴⁵⁴ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Sobrado, 5 (1), nº 9.

¹⁴⁵⁵ En 1404 o abade, don Juan volve a querelarse para que se cumpra a real cédula de Juan I.(A.R.G, “Fondo Vaamonde Lores”, 4(5), *Fundación y privilegios de Monfero* de Fr. Bernardo de Villalpando, f. 11 r)

¹⁴⁵⁶ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 6 (1), números 20 -25. C./ Vaamonde Lores, “Memorial do conde de Maceda Cit. C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, PP. 48 -50 e notas.

Nin sequera se libra da actividade depredatoria do *Boo*, Monfero, o centro monástico que mais prebendas lle outorgou, xa que o 20 de setembro de 1380, o rei Juan I mediante cédula rea, comina a Fernán Pérez a cumprir unha sentenza de dous oídores na que lle ordena desembargar couto e vasallos do mosteiro de Monfero¹⁴⁵⁷. Outros mosteiros son asimesmo vítimas da mesma cobiza; como Bergondo onde se lle ordena, en 1380, *O Boo* deixar libre os coutos e herdades que lle ten embargadas¹⁴⁵⁸, pero continúa a presenza dos Andrade a pesar das prohibición como nos indica a arquitectura e a documentación; incluso se especula con un abade Andrade a finais do século XIV¹⁴⁵⁹. Na súa voracidade incluso o primeiro señor de Pontedeume chegará a participar con outros cabaleiros no espolio do mosteiro de Meira¹⁴⁶⁰ e de San Salvador de Cines¹⁴⁶¹. O mosteiro de San Salvador de Cines tamén sofre as acometidas dos Andrade, de Fernando de Andrade de Betanzos - neto por liña bastarda do *Mozo* que herda as propiedades dos Andrade no couto deste mosteiro - e de dona María, dona de Diego de Andrade, que leva do citado mosteiro, *quarenta vasallos. Non muestra escritura ninguna...De todo esto no da la dicho monesterio sino las loitosas e asi mismo lleva ciertas partes de beneficios e otras cosas anexas. Iten mas lleva Don Diego de Andrade dos lugares de huertas a la fuente de Untia e una casa a la puerta de la villa de Betanzos, cerca del muro e otra ...a la puerta de la dicha villa e mas el palacio de Betanzos con una pequeña e otra grande e una huerta e de todo esto no paga nada el dicho Diego de Andrade al dicho monesterio*¹⁴⁶².

Estas institucións monásticas o máximo que lograrán dos Andrade será unha paga simbólica de arrendo que en moitas ocasións nin sequera se pagan. Os bens así usufrutuados pasarán de xeración en xeración ata a extinción do A.R.

Unha aproximación ó valor dos recursos procedentes da economía ilegal

Como vemos os fragmentos anteriores fan unha valoración económica pero sen ofrecernos unha cantidade que valore as citadas usurpacións patrimoniais que se nos antollan cuantiosas. Dada a práctica imposibilidade de valorar economicamente estas usurpacións xa que se requirirían máis fontes das que dispoñemos neste momento e un traballo específico sobre o tema, ó ter que procesar fontes de información moi variadas, indicaremos sen embargo algunha valoracións

¹⁴⁵⁷ A noticia da real cédula venenos facilitada por memorial do século XVII titulado *Fundación del monasterio de Monfero*, elaborado por Frei Bernardo Carrillo de Villalpando. (A.R.G, Fondo Vaamonde Lores, 6- 2)

¹⁴⁵⁸ Lucas Álvarez, *El Archivo del monasterio de San Martín de Fora o Pinario de Santiago de Compostela*, II, doc. nº 10, p. 884.

¹⁴⁵⁹ Sonia Fernández, “Estudio histórico-artístico del monasterio de Bergondo”, *Anuario Brigantiño*, núm. 24, ano 2001, p. 409

¹⁴⁶⁰ *Ibid*, p. 120 e 126

¹⁴⁶¹ A.H.D.S., *San Martín*. C 33(tumbo XIV), mazo 73/, nº 13, f. 250 v. Ed. Lucas Álvarez, *Archivo del monasterio de San Martín de Fora ou Pinario*. Tomo II(San Salvador de Cines) Santiago 1999, Doc. nº. 161, p. 1072.

¹⁴⁶² A.G.S., *Diversos de Castilla*, 47 -7. Ed. F. Vales Villamarín, *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30(A Coruña, 1970), PP. 322/323.

económicas feitas en base a noticias fragmentarias que as propias vítimas realizaban sobre algúns dos bens ilegalmente explotados polos Andrade, das que, en todo caso, resultarán cantidades significativas, aínda que non totais.

Así, da igrexa de Santiago, o couto de San Fiis, valórase en 160 mrs anuais dos que os Andrade levan a metade en *préstamo*¹⁴⁶³. De Xubia, *veinte partes de beneficios sin cura que solía llevarlos el dicho monesterio, pueden rentar en cada año quarenta mil maravedís. Paga por todo esto que arriba dice, trescientos treita y tres maravedís*¹⁴⁶⁴. Non se citan neste caso tódolos bens que os Andrade levan de Xubia porque, no documento de aforamento do seu couto, especifícanse, lugares, herdades e freguesías onde ademais exercen a xurisdición en nome do abade, o que podería acercar os seu valor, seguindo o exemplo de Caaveiro para a época de don Fernando en 155 000 maravedís. Neste caso tomaremos como referencia a cantidade que, segundo o citado documento afirma que valen os bens usurpados á Caaveiro, asignándolle unha cantidade similar á Xubia, 150 000 mrs.

Outro tanto vemos cos bens do mosteiro de Monfero que os Andrade detentan irregularmente: *El casar de Viña e Noguerosa. Destos no paga nada. E lleva mas los casares de Villalcon e la feligresía de los Villares (y) no hay memoria de hombres quando este foro se hizo ni paga nada de todo lo sobredicho. Lleva mas Diego de Andrade la mitad del coto de Villarmayor que mando Gómez Freire la monesterio e todas la sotras cosas; vale cada año mil maravedís*¹⁴⁶⁵.

O mesmo que ocorre con Pedroso do que leva Diego de Andrade o casal de Canido polo que paga 80 maravedís e vale tres mil cada ano, ademais doutros casares como Sésamo de Piñor, San Juan de Piñeiro, Santa María de Vilar polos que paga 100 maravedís mal pagados, valendo cada **ano tres mil**¹⁴⁶⁶. Como pode verse a relación entre o que paga de renda e o valor real que lle atribúen os titulares auténticos dos beneficios é moi grande, o que amosa claramente que estas posesións eran impostas pola forza¹⁴⁶⁷.

¹⁴⁶³ A.H.D.S, C. 43, FF. 48 -48 v. Ed. A. Rodríguez González, *O Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*, p. 64 e 140.

¹⁴⁶⁴ A.G.S, *Diversos de Castilla*, 47 -7. Ed. F. Vales Villamarín, *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30, p. 322.

¹⁴⁶⁵ A.G.S, *Diversos de Castilla*, 47 -7. Ed. F. Vales Villamarín, *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30(A Coruña, 1970), PP. 323.

¹⁴⁶⁶ F. Vales Villamarín, *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30(A Coruña, 1970), PP. 324. Cit A.G.S, *Diversos de Castilla*, 47-7).

¹⁴⁶⁷ Tamén se pode a citada desproporción nunha noticia que temos sobre algunha das herdades que Diego de Andrade tiña de Caaveiro: tres casares de San Vicente e Santiago de Franza, outros tres en Santiago de Mugaros, outro casar en Ombre, dous de Santa María de Doruña, tres en Grandal, *E esto sobredicho lleva el dicho Diego de Andrade e no paga al dicho monesterio salvo trescientos maravedis viejos e vale de renta cada año los dichos casares e logares, ciento e cincoenta cargas de pan e podra valer diez y seis mil maravedís.* (A.G.S, *Diversos de Castilla*, 47 -7. Ed. F. Vales Villamarín, *Un temible enmeigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30(A Coruña, 1970), p. 324).

Táboa 6.-O recurso á economía ilegal dos Andrade. Preitos mais importantes, excluindo os preitos familiares.

Conceptos	<i>O Boo</i>	Pedro F. IV	Nuño Freire	Pedro F. V	<i>O Mozo</i>	Diego	Fernando
Denuncia inicial	1366/1369 1376/1377 1380(4)	1397	1405 1410	1435	1467	1478 1480(3) 1483	1490(3)/1491(4) 1498/1502
Sentencias incumpridas	1380 1397(2)	1404	1420	1432	1442/ 1445 1449	1482/1483 1484/1488 1489(3)	1493(2) 1500
Acordos e tatos rotos	1397(3)		1407/1411		1433	1486 1480	1505 1527
Acordos baixo Presión	1382		1407 1411		1452	1472 1482	1509

(Os números entre paréntese refírense á cantidade de denuncias no mesmo ano. No caso de don Fernando, como pode verse, a maioría das denuncias prodúcense durante a súa minoría de idade)

En xeral, na época de Diego de Andrade, naqueles lugares onde se especifica o seu valor e sen contar as propiedades ás que non se sinala valor ou aquelas polas que non paga ren, polos conceptos arriba citados nos que se expresa a relación entre a renda pagada e a produtividade real é de 733 á 60 000, isto é, paga polo disfrute destes bens ás institucións monásticas súas propietarias, o 1,25% do seu valor comercial, isto, insistimos, nos casos en que pagan renda porque, como se viu mais arriba, polas herdades mais rendibles non se especifica o valor monetario e, en tódolos casos, as referencias tomadas son so unha minoría dos bens que os Andrade detentan das citadas institucións.

Pero, os bens que acabamos de citar non son mais que unha parte do volume global do patrimonio acumulado ilegalmente. Non se cita ou coutos de Minferral e Feás¹⁴⁶⁸ nin o couto de San Martiño do Porto, aforado en 1407 a Nuño Freire¹⁴⁶⁹ e prorrogado pola forza dos feitos ata que o manda desembargar don Fernando no seu testamento¹⁴⁷⁰, os terreos e porto de Prioiro do mosteiro de Sobrado¹⁴⁷¹ e outros moitos bens de institucións monásticas e relixiosas en todo norte de A Coruña e Lugo.

En casos como o de Xubia e Caaveiro, os Andrade exercían ademais a xurisdición ó ter aforados os coutos, unha modalidade encuberta de encomenda, denunciada en 1380 na xa citada real cédula de Juan I á Fernán Pérez, e se reitera en 1420 e 1432 contra Nuño Freire e Pedro Fernández : “...y les lleuabades pieza de pechos e de pedidos e serbicios de bacas y de ceuada e

¹⁴⁶⁸ Xa insistimos na constante pugna entre os Andrade e a Igrexa de Santiago por estes coutos ata que son arrendados por unha cantidade simbólica de 400 mrs de moeda vella, moitas veces non pagados a vulgar polos preitos posteriores a 1411. E (1391 -1485), A.C.S, *Tumbo E*, CF,29, f 38 e 41.Cit. López Ferreiro, *Historia...* VII, PP. 165, 195 -199(notas)

¹⁴⁶⁹ Ed. Cal Pardo, *Tumbos del Archivo de la Catedral de Mondoñedo*. Calendarios, PP. 2131/232.

¹⁴⁷⁰ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8

¹⁴⁷¹ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C 6(1) nº 25.

de carneros, e de dineros e de otras cosas e que les facedes que baian a las labores de vuestras fortalezas y a todas las otras cosas que les mandades y acedes de ellos asi como si fuesen vuestros uasallos mesmos solariegos y muchas mas en tal manera que conecen mas a vos por señor que al dho prior e al dho monasterio..."¹⁴⁷², realidade que como vimos reiterando se segue dando na época de don Fernando. Desta maneira, comprobamos que, na práctica, se segue practicando unha encuberta encomenda sobre Caaveiro e Xubia.

Á efectos dunha valoración cuantitativa, relativa ós bens ilegalmente usufrutuados das dúas institución monásticas ás que vimos de referirnos, poderíamos engadir ós 155 000 maravedís que os Andrade levan de Caaveiro unha cantidade similar, posiblemente sería maior, para o mosteiro de Xubia¹⁴⁷³ e dos seus coutos, o que nos daría un total de 300 000 maravedís solo dos bens usufrutuados destas dúas institución monásticas.

Pero os Andrade, tamén explotan recursos pertencentes a coutos e/ou herdades de Sobrado, Bergondo, Meira, Cines e outros centros relixiosos, usufrutuando os seus bens e as funcións de prior e abade respectivamente. Como nos conta Vasco de Aponte, a propósito de Fernán Pérez, *O Mozo*, citando unha serie de coutos usurpados ós seus propietarios como de *vetaría*, sen aludir para nada ó seu carácter irregular do seu usufruto; entre eles, Monfero e Caaveiro, as grañas do mosteiro de Meira: Rivera de Sol, Roupar e Villarente, o couto de Pedroso, de Xubia, o seu couto así como os coutos de Anca, Santa Cecilia, Villapedre e o couto de Muniferral da Igrexa de Santiago, amén doutros que cita como lugares onde tiña xurisdición¹⁴⁷⁴.

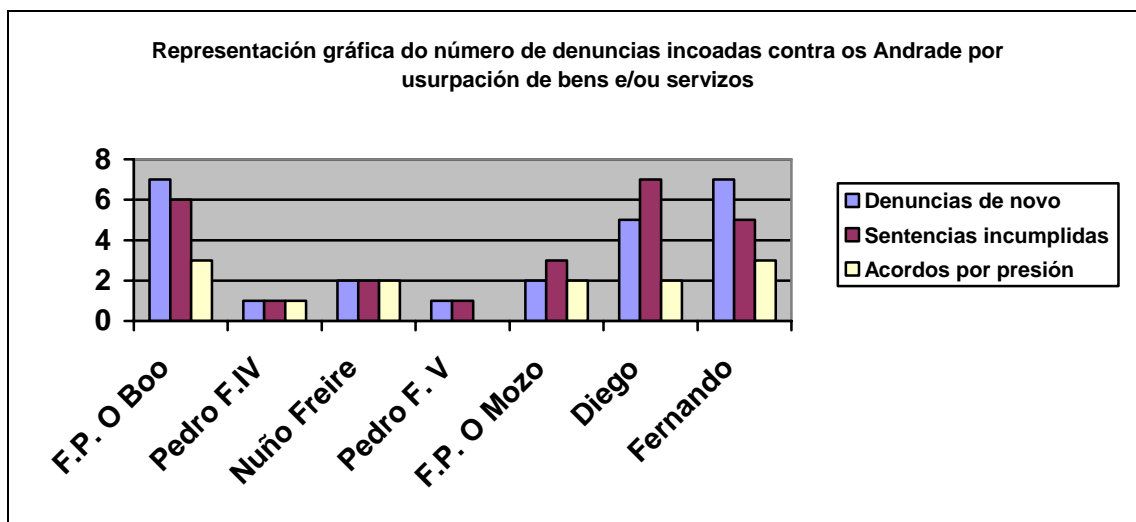
En fin como se ve na gráfica adxunta, a partir de Fernán Pérez, *O Boo*, descenden as denuncias iniciais e aumentan os incumprimentos dos acordos e das sentencias representados no mesmo concepto, porque as usurpacións son as mesmas. Tamén se pode ver perfectamente que canto maior é a categoría e poder do señor, mais usurpacións hai. No caso de don Fernando non se producen tantas denuncias debido ó seu enorme poder pero existen incumprimentos que se poden rastrear no seu testamento e en preitos posteriores; neste caso a gráfica non é tan representativa porque so incluímos incidentes documentados no seu tempo.

¹⁴⁷² R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/22, papel.

¹⁴⁷³ Ver Anexo e rexesto

¹⁴⁷⁴ *Recuento*, PP. 138/139

Gráfica 16. Volume de denuncias presentadas contra os titulares da casa de Andrade. Eslúense os preitos e reclamacións familiares

(Os conceptos de incumprimento de acordos e descoñecemento de sentencias da táboa 6, unifícanse no de sentencias incumplidas)

Pero, a apropiación de bens alleos, non se limita á propiedades eclesiásticas ou monásticas senón que, alomenos nalgúns momentos, parece xeneralizada a tódolos ámbitos desde a época de Fernán Pérez, *O Boo*. Contra este o que reclaman en 1377 os veciños de Pedroso xusto un ano despois de que o fixeran os veciños dos coutos de Brión, Mougá e Balón, fidalgos coma os de Pedroso e cuxa xurisdición fora concedido por Enrique II a García Rodríguez de Valcarcel, como xa se dixo, parente cercan de *O Boo*¹⁴⁷⁵, porque o de Andrade, co pretexto da recadación das rendas reais, pretendía incrementar ós seus ingresos á costa destes.

Como ó seu antepasado *O Boo*, Fernán Pérez *O Mozo*, a dicir de Juan II, *toma de las mis rentas de cada año en sus villas e logares muchos mas maravedís de los que el de mi tiene* polo que ordena en 1453 embargarlle catro lanzas¹⁴⁷⁶ que o de Andrade tiña do Rei ata que pague 27 500 mrs que lle debe ó copeiro real, Diego González¹⁴⁷⁷, situación que non se arranxa porque Enrique IV, en 1455 o volve a acusar de quedarse coas rendas das alcabalas das súas terras, reiterándolle o embargo de 1453¹⁴⁷⁸.

Tamén lle piden á Diego de Andrade os irmáns Mazuelo, que o substitúen en 1477 no goberno da cidade de A Coruña, unha cantidades importantes de diñeiro que faltan das arcas municipais¹⁴⁷⁹. Incluso o comerciante Absolón Siciliano denuncia a Diego de Andrade por

¹⁴⁷⁵ A.M.F, Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13. B.

¹⁴⁷⁶ Sobre este asunto ver: Luís Suárez Fernández, *Nobleza y Monarquía*. p. 49.

¹⁴⁷⁷ 1453, setembro, 24, Valladolid. (A.D.A, *Sección Lemos, casa de Andrade*, C.249 -5).

¹⁴⁷⁸ A.D.A, *Sección Lemos, casa de Andrade* C.249 -5. Confirmación do embargo por parte de Enrique IV en Valderas o 14 de xaneiro de 1459. (A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -114).

¹⁴⁷⁹ 29 -X -1490, Córdoba. (A.G.S, rgs, X -1490, f. 264)

roubarlle 300 ducados de ouro¹⁴⁸⁰, o mesmo que fará outro comerciante polo mesmo motivo, Vasco de Valernio. E parece que seu fillo Fernando, seguindo a tendencia que aquí cualificamos de *mentalidade familiar*, ademais de continuar coa posesión ilegal dos bens de seus parentes Acevedos, se apropia dunha parte das alcabalas reais ordenando no seu testamento que se pague ó tesouro real os diñeiros das alcabalas que non se liquidaron nos anos anteriores porque *esto yo no lo puedo llevar con buena conciencia*¹⁴⁸¹.

Pero ademais, os señores de Pontedeume, utilizan outros recursos para incrementar ós seus ingresos. Pedro Fernández V, introduce viño e outros produtos de *contrabando* en A Coruña polo que é amoestado polo rei Juan II¹⁴⁸², actitude seguida polos seus sucesores, Fernán Pérez, *O Mozo* e Diego de Andrade introducindo ordenanzas en Ferrol que obrigan os veciños da súa xurisdición, ademais de pagar por dereitos de vasalaxe 18 000 mrs, a realizar tarefas gratuítas para os Andrade, impedíndolles mudar de residencia á fora de Ferrol¹⁴⁸³, priorizando comercialmente os produtos dos Andrade fronte ós dos veciños¹⁴⁸⁴ e castigando duramente as transgresións contra as citadas ordenanzas¹⁴⁸⁵. Incluso no seu afán de buscar recursos e poder, Diego de Andrade e súa dona María das Mariñas se arrogan a xurisdición sobre toda a ría de Betanzos ordenando o rei don Fernando ó correxedor Vasco de Viveiro que investigara o asunto: “*Diego de Andrade e su muger e otros por su mandado e fauor, toman por fuerça la juridición de la ría de Betanços e que la han atribuydo e atribuen por fuerça la juridición de la ría de Betanços e a los sus logares de Fontana e Sada e cotos que son cerca de la dicha ría de Betanzos...*”¹⁴⁸⁶

Pero, de tódolos actos depredatorios, o que mais chama a atención é a participación dos Andrade na espoliación dos bens dos caídos en desgraza, deixando ós seus fillos/as e viúvas na miseria de non remedialo os tribunais e as ordes reais. Neste senso destacan Diego de Andrade e seu fillo don Fernando, outro detalle que nos fala do pouco calado que teñen entre os nobres de finais do século XV certos aspectos da *mentalidade cabaleiresca*, que pregoaba como dogmas a loita contra as inxustizas e a protección dos débiles, dos orfos e das viúvas.

¹⁴⁸⁰ 18 de febreiro de 1484, Ágreda.(A.G.S, rgs, Consello, f. 150

¹⁴⁸¹ Testamento de Don Fernando de Andrade.(A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8)

¹⁴⁸² Ed.M.González Garcés, *Historia de la Coruña*, PP. 610/611

¹⁴⁸³ A.G.S, rgs, *Consello Real*, FF. 129 e 129. Reais provisións asinadas en Sevilla o 13 e 30 de Xaneiro de 1491

¹⁴⁸⁴ “...que ninguno vendiese en todos el mes de junio de cada año ni comprasen ni bebiesen otro bino salvo el de los dichos Hernán Peres e Diego Peres de Andrade, al preçio que al ellos lesplaçia e tenian por bien...” (Provisión Real de Sevilla do 8 -I -1491.A.G.S, rgs, I -1491, f. 129)

¹⁴⁸⁵ A.G.S, Consello, f. 88. Real Provisión do 30 de xaneiro de 1491.

¹⁴⁸⁶ A.G.S, rgs, Real Provisión. do 5 -V -1480, asinada en Toledo). Ed. J. R. Núñez Varela e J. Enrique Rivadulla Porta, *Historia comentada de Betanzos*, Betanzos, 1984, II, apéndice documental, nº XI, PP. 43 -46.

Diego de Andrade, despois do asasinato de Rui Freire de Andrade, en Betanzos, seu curmán¹⁴⁸⁷, se apropia dos seus bens, véndose a súa viúva obrigada a pedir amparo ó Rei para súa vida e para os seus bens¹⁴⁸⁸, obrigándoo os reis á devolución destes á súa legal propietaria.

Outra muller espoliada, xunto coas súas fillas, foi dona María de Castro e Montaos, muller de Alonso de Lanzós o impulsor e principal líder da *Irmandade Xeral*, derrotado e posteriormente capturado e entregado a Fernán Pérez, *O Mozo*¹⁴⁸⁹. Dona María de Castro acusa a Diego de Andrade de apropiarse dos bens de seu marido afirmando que *por fuerza e violenta mano armada le despojó e desamparó de las dichas posesiones*¹⁴⁹⁰, reclamándolle os citados bens para dotar as súas fillas, Inés, María, Sabela e Leonor, o que xenera un litixio rematado coa sentenza executoria de Agosto de 1489 que obriga ó de Andrade á devolver San Saturnino e Ferreira entre outros bens¹⁴⁹¹ e, posteriormente, outros, xa na época de don Fernando.

Pero non solo ameaza as vidas e os bens dos seus inimigos, senón que os reis teñen que protexer a outra serie de persoas de Betanzos, nas súas vidas e facendas e incluso teñen que indagar sobre as inquedaes acusación lanzadas por algúns dos ameazados que acusan a Diego de Andrade de *traficar fraudulentamente con moedas* o que atinxe tamén á seguridade pública¹⁴⁹².

Nin sequera Dona Teresa de Haro, mai de Diego de Andrade, viúva e desamparada, segundo a terminoloxía medieval, se veu libre das ameazas sobre os seus bens xa que súa filla, dona María, seu xenro, Diego de Andrade e posteriormente seu neto Fernando lle ocuparan a terra de Parada que, Gómez Pérez das Mariñas, seu marido, lle dera en hipoteca polas arras, sentenciando o Consello Real que lle fora devolta¹⁴⁹³.

Seguindo coa súa política de acumulación patrimonial a calqueina prezo, outro dos aspectos mais claros do recurso de Diego de Andrade á economía ilegal, é a manipulación do testamentos, aspecto no que será superado sen dúbida por seu fillo Fernando. O 3 de febreiro de 1474, Diego de Andrade asina un concerto e *pleito-homenaxe* con Gómez Pérez das Mariñas polo que se converte de feito no encomendeiro do señorío das Mariñas¹⁴⁹⁴. Posteriormente o testamento de Gómez Pérez das Mariñas asinado o 4 de Novembro de 1474 divide os seus bens entre as súa tres

¹⁴⁸⁷ Reais Provisións sobre este asasinato :A.G.S, rgs, V -1480, -IV -1480, f. 351); IV -1495, (f. 249); IX -1494, (FF. 219 -235); VIII -1495, (f. 156).

¹⁴⁸⁸ A.G.S, rgs, I -1478, f 142.// I -1478, f 143)

¹⁴⁸⁹ A.D.M, *Sección Parga*, Leg. 1, Núm. 40. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, Núm. 175.

¹⁴⁹⁰ A.H.U.S, *Casa de Montaos*, Curadorías, C. 17/1.

¹⁴⁹¹ Real Provisión de Córdoba de 1489. A.G.S, rgs, VIII -1 489, f. 313. Máis información en: Carlos Breijo Rodríguez, "Fundación do vínculo e morgado da casa de San Saturnino feita por Fernando de Andrade", *Cátedra*, N° 13, PP. 222 e SS.: Cit. A.R.G, *Sección mosteiros e conventos*, *Tumbo de Santo Domingo de Santa Marta de Ortigueira*.)

¹⁴⁹² A.G.S, rgs, V -1480 (12 -IV -1480), f. 199

¹⁴⁹³ A.G.S, rgs, Consello, f.322. No resulta definitivo o emprazamento porque, en 1372, hai unha nova sentenza sobre o caso (A.G.S, rgs, V -1492. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 54).

¹⁴⁹⁴ A.D.M, Sevilla, *Sección Cillobre*, Leg. 1, doc. 2 (A.H.U.S microfilme 31/32)

fillas deixando como testamentaria á súa filla dona María e, no seu nome ós seu marido Diego¹⁴⁹⁵, fronte as súas irmás Xinebra, casada con Luís de Acevedo e Constanza, con Fernán Pérez Parragués.

Á Xinebra, xunto a unha casa en A Coruña e certas prebendas en Betanzos, Abegondo e Santa María de Ois, déixalle a fortaleza e terra de Mesía¹⁴⁹⁶ que Gómez Pérez gañara de Fonseca, irmán do citado Luís de Acevedo que non logra facerse coa citada fortaleza xa que o seu alcaide afirma que está unido por pleito-homenaxe con Diego de Andrade e non pode ceder o control da citada fortaleza sen a orde deste. Pola súa parte, Diego de Andrade afirma que non pode facelo alegando que a tiña en preito -homenaxe de Gómez Pérez. Por iso non fai caso á carta do rei Fernando do 22 de Xullo de 1475 que lle ordenaba entregala ós seus propietarios xerándose un longo litixio¹⁴⁹⁷ que pasa por diversas vicisitudes mentres os citados bens mantéñense en mans dos citados Andrade, Parragués e seu descendentes, que apelan unha primeira sentenza condenatoria en 1526, recorrida aínda en dúas ocasións mais, chegando o Consello Real a unha sentenza definitiva o 15 de Xaneiro de 1541, dous meses e trece días despois do pasamento de Don Fernando de Andrade¹⁴⁹⁸.

Pero mentres durou o preito o patrimonio en litixio foi usufrutuado por Diego e seu fillo Fernando e polo xa citado Pérez Parragués, concuñado de don Diego. Neste caso temos unha estimación significativa do valor dos bens ilegalmente usufrutuados, na *sentencia de frutos* do 5 de febreiro de 1527, estimado en 3 117 000 marabedís o que supón un valor medio de 60 000 marabedís por ano¹⁴⁹⁹, cantidade que deben pagar á don Antonio de Quiñones, neto de dona Xinebra xunto ás costas. Cos territorios de Biedma e Zúñiga pasará outro tanto; neste caso o preito con Alonso de Acevedo, como se ten dito, fillo do primeiro matrimonio de Francisca de Zúñiga, e seus descendentes, continuará ata 1602 polo que non insistiremos mais neste aspecto.

¹⁴⁹⁵ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, papel. Ed. C Vaamonde Lores, *Gómez Perez das Mariñas y sus descendientes*, p. 1917. Ed. C. Vaamonde Lores, *B.R.A.G*, VII, p. 199

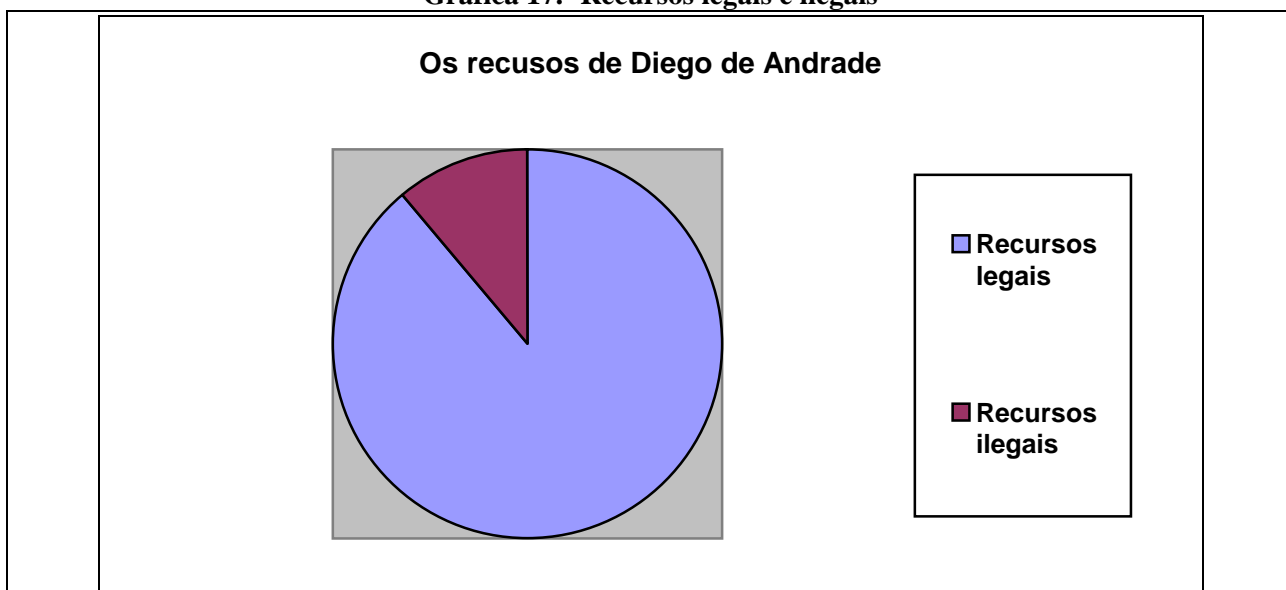
¹⁴⁹⁶ Testamento de Gómez Pérez das Mariñas. A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7. Ed. César Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, PP. 232 -234

¹⁴⁹⁷ A.G.S, rgs, 22 de xullo de 1475, f. 543

¹⁴⁹⁸ Sentencia de 1527(A.G.S, rgs, II -1527); Memorial do Licenciado Bernardino Martínez y Burgos sobre o preito.(A.G.S, *Cámara-memorales*, CC.153/154 . Carta executoria de sentenza do 15 -I -1541 en A.G.S, rgs, I -1541. Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 174

¹⁴⁹⁹ Desde 1475 en que se produce o pasamento de Gómez Pérez e 1527 en que se produce a sentenza. (A.G.S, rgs, I -1541. Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 461 -469)

Gráfica 17.- Recursos legais e ilegais

Poderíamos entón concluír, sen ter en conta aquelas partidas das que non temos valoración - San Martiño do Porto, Muniferral, Cervás, Camouco, Lubre, Príoiro, Cines, Bergondo, Meira etc. - quedándonos solo con aquelas partidas enumeradas co seu valor: Caaveiro, 155 000 mrs; Xubia 150 000 mrs; as débedas dos comerciantes Absolón Siciliano e Vasco de Valernio, 255500 mrs; 60 000 maravedís anuais usurpados ós herdeiros de dona Xinebra de Haro, mais outros 19 000 mrs. que contabilizamos de usurpacións varias arriba citadas, teríamos que Diego de Andrade, a mediados da década en 1480, alomenos detenta ilegalmente bens por valor de 639150 maravedís, o que nos daría 11,08% do total dos seus ingresos.

Pero xa advertimos que talladas moi succulentas, que citamos mais arriba, non nos ofrecen cuantificación polo que, as cantidades e as porcentaxes debían ser superiores, posiblemente superiores ó 15% do total dos recursos do citado Andrade, que nosoutros representamos na gráfica 17 pero solo tendo o valor efectivamente contabilizado, o 11% do parágrafo anterior.

O recurso a economía ilegal por parte da casa de Andrade é unha das manifestación da súa contribución ó proceso de reseñorialización dado que, se bens nos coutos e lugares nos que os Andrade suplantaban ó seu señor natural, o facían baixo fórmulas equívocas, primeiro coa fórmula da encomenda e mais tarde, por medio do foro ou de sistemas similares: Nestes lugares, intensificábase a explotación porque, ás rendas dos señores naturais, engadíanse ás dos novos señores, por outra parte propensos a introducir novas fórmulas de explotación. Neste senso, xa nos referimos ás protestas dos poboadores dos coutos, de Lubre, Cervás e Camouco que acoden ó arcebispo de Santiago, o seu señor natural, alegando que *señores poderosos*, en alusión ós Andrade, lles impuxeran cargas nunca esixidas e que polo tanto eran ilegais.

Sobre os recursos ilegais, representados na gráfica 17, temos que ter en conta que unha das fórmulas mais correntes do recurso á economía ilegal eran os de impoñer estipendios por vasalaxe e dereitos señoriais. Por iso Vasco de Aponte lles chama a moitos dos coutos así usufrutuados, de *vetaría*. Polo tanto unha boa parte das rendas procedentes da xurisdición e do vasalaxe, serían ilegais, ademais do xa dito sobre os predios pertencentes ás institucións relixiosas que non podemos contabilizar. Na época de don Fernando, a xulgar polo que coñecemos, mantense a situación precedente, desaparecendo algúns conceptos pero aparecendo outros novos, en todo caso, se utilizamos o mesmo procedemento e cifras que para Diego, a porcentaxe sería lixeiramente inferior, entre o 8 e o 10% do total dos ingresos.

Teríamos así que o constante recurso á economía irregular por parte dos señores de Andrade, en sintonía co resto da nobreza señorial galega, sería un dos elementos claves de señorialización. porque a usurpación dun couto, sexa dun mosteiro, dunha igrexa ou dun concello, leva consigo a imposición de novas cargas, como protestan e incluso tratan de corrixir os irmandiños e, no caso de Andrade, sen éxito algún. É polo tanto un fenómeno que non afecta solo ás institucións espoliadas senón a toda a sociedade, sobre todo ó estamento non privilexiado que ve como retroceden os seus dereitos e aumentan as súas cargas incentivándose a señorialización

3.1.5.- Herdanza e sucesión

Patrimonio e herdanza son dúas cuestións intimamente unidas á idea de liñaxe xa que as normas sucesorias determinan o destino final dos bens acumulados ó longa da vida dun testante. Por outra parte unha liñaxe debe ter necesariamente unha referencia espacial arredor dunha ou mais casas identitarias da familia e das terras que a rodean, de maior extensión canto mais alta sexa a *dignidade e/ou honra* que un determinado liñaxe pregoa.

Por iso a nobreza trata de burlar unhas leis sucesorias horizontalizantes cara unha maior verticalidade da familia que culminará na imposición da primoxenitura e do morgado e do que será o xefe da liñaxe, ou o que aquí chamamos *parente maior*. Ata o século XIV, en Galicia, predomina o reparto igualitario do patrimonio familiar, cando falece o pai de familia, como xa vimos no primeiro capítulo deste traballo¹⁵⁰⁰. A parte dispoñible dunha herdanza era o quinto de libre disposición, teoricamente dedicado a mandas piadosas polo testante e a pagar o seu enterro. O resto sometíase ó principio xermánico de *sucesión forzada* para os fillos e fillas a partes iguais o que implicaba unha incesante división patrimonial e a imposibilidade de consolidación dos patrimonios familiares subdivididos en múltiples polas, o que impedía a

¹⁵⁰⁰ O réxime sucesorio foi establecido pola lei común chamada *Dum Inlicita* de Chindasvinto (641 -652); esta lei foi retomada polo seu sucesor Recesvinto e incorporada á *Lex visigothorum* promulgada en 654. O *Fuero Juzgo*, en 1241, e o *Fuero Real* en 1254/1255, incorporan a doutrina sobre a herdanza da normas hispanovisigodas

consolidación de liñaxes e xefaturas, aspectos estes que xa tratamos no primeiro título deste traballo

A *Lex Visigotorum*¹⁵⁰¹, permitía realizar unha mellora que podía ascender, como moito, a un terzo da herdanza, xa establecido non *Dum Illicita*. Este principio foi recollido no *Fuero Juzgo* e polo *Fuero Real* a mediados do século XIII: *Ningun ome que oviere fijos o nietos, o dent ayuso que ayan derecho de heredar, non pueda mandar nin dar a su muerte mas de la quinta parte de sus bienes; pero si quisier mejorar a alguno de los fijos o de los nietos, ouedalos mejorar en la tercia parte de sus bienes, sin la quinta sobredicha que pueda dar por su alma en otra parte do quisiser e non a ellos*¹⁵⁰². Isto é, como xa se contemplaba nas leis godas, o testante pode mellorarse a un dos fillos nun terzo, sen contar o quinto de libre disposición.

As *Partidas* insisten no mesmo principio igualitario¹⁵⁰³ que, a pesar da aparición do morgado seguirán manténdose nas *Leyes de Estilo* de principios do XIV. Finalmente, as *Leis de Toro*, de 1505, que tratan de axustar a tradición visigótica á lingua romance e ás circunstancias sociais do momento, permiten engadir ó quinto de libre disposición o terzo da mellora.

En xeral a doutrina medieval sobre os repartes das herdanzas, gardan un marcado equilibrio entre a liberdade hereditaria romana e a herdanza forzosa xermánica. Pero a nobreza tende a favorecer sistematicamente ó fillo máis vello e asegurar así a súa autoridade e a concentración do seu patrimonio ó par que reforza a idea de liñaxe que por outra parte, fai posible a efectividade das mandas testamentarias, sobre todo as piadosas, esenciais para a salvación eterna do finado, segundo as crenzas da época, así como a pervivenza dos símbolos.

Isto é o que vemos nalgúns testamentos da primeira metade do XIV nos que as liñaxes de cabaleiros recorren con frecuencia á mellora¹⁵⁰⁴, aínda que se manteña a vixencia da lexislación igualitaria nestes temas, impoñéndose paseniñamente unha estrutura familiar cada vez mais patrilineal cuxo último escano é a constitución do morgado. Nas terras galegas, este proceso é

¹⁵⁰¹ “*Si pater vel mater intestati dicesserint, sores cum fratribus in omni parentum haereditate absque aliquo obiecta aequali divisione succedant...*” (*Lex Wisigotorum ou liber iudicorum*, 4, 2,1).

¹⁵⁰² *Fuero Real*, 3, 4, 9.

¹⁵⁰³ *Paritir puede el facedor de testamento su heredad en tantas partes quantas quisiere. Pero comunamente touieron los sabios antiguos, que deuer departida en cuenta de doze onças, que cada vna dellas ba su nome departido en latín. 1ª, 1,5 onzas; 2ª, 2 onzas; 3ª, 3 onzas; 4ª, 4 onzas; 5ª, 5 onzas...12, 12 onzas... Tres o quatro omes establesciendo el testador por sus herederos ayuntadamente, non diziendo quanta parte de la herencia da a cada vno: dezimos, que serán herederos todos iguales...* (*Partidas*, 6, 2, 16 e 6, 3,17)

¹⁵⁰⁴ *Yten mando a Juan Basques meu fillo a casa da Perxa y a torre de Arcos que as aja por eredade para senpre. E se llos seus hermaos qu e ouberen demanda melloroo no tercio de todas as cousas q eu ey asi nobeles como raiz, tanben das casas como do al que o aja sin outros meus fillos.* (1333(era 1371), maio, 3.Copia simple del testamento que realizou Basco Pérez de Themes, señor de Villasante y Torre de Arcos. (A.R.G. Fondo de familias, Ozores, Leg. 48062/9)

algo mais tardío que en Castela¹⁵⁰⁵, de forma que non adquire auténtico relevo ata as décadas centrais do século seguinte¹⁵⁰⁶ e, especialmente, no último terzo do século XV¹⁵⁰⁷.

Sen embargo, como dixemos, as tendencias apuntan cara a concentración do patrimonio na cabeza dun dos fillos - as fillas quedan postergadas se hai fillos varóns - xuntando señoríos e subtraendo casas, terras e rendas ó libre xogo da herdanza, reforzando a idea de liñaxe e os seus símbolos como reflicte o testamento de Pedro Arias Aldao, en 1347: “*Quero, e he a miña voontade que toda a miña fazenda quede junta, porque sempre aja memoria das miñas casas e da miña gente fidalga que delas ben...Nombro por herdeiro e señor de toda ela e o meu fillo Pero Ares e se ele morrer a seu irmaán Rui e, a falta deste ás súas irmans e a maior en días*”¹⁵⁰⁸. Por estas datas vemos a constitución dos primeiros morgados, coma o de Pedro Fernández de Bolaño en 1393¹⁵⁰⁹, ou testamentos que apuntan no sentido do morgado, como o de Gonzalo Ozores de Ulloa, en 1402 - *E constituyo esta manda e herencia dos ditos meus fillos e fillas e subcesión por tal meneyra, que morrendo ditto Lopo meu fillo menor de ydade e sin semeda, que torne a súa partiçon e herença sobre dita ao dito Gonzalo meu fillo. E morrendo Gonzalo menor de ydade e sin semeda e antes do ditto Lope, que torne a dita partizon e herencia da dita Isabel ao dito Lopo. E morrendo ambos os ditos Lopo e Gonzalo menores de yadde e sen semeda que se torne os ditos bees e terras e señorçíos e casas que les leyjo a dita Ysabel... e morendo Ysabel sen semeda e menor de ydade e os ditos Lopo e Gonzalo como ditto he, que todos estos dittos bees terras e señoríos que tornen a Rodrigo meu fillo(ilexítimo) -*¹⁵¹⁰, no que a sucesión se ordea de xeito masculino, por idade, e pola lexitimidade do nacemento.

O testamento anterior, como o de Fernán García Barba¹⁵¹¹, expoñen dun xeito claro e sinxelo todo o que víñamos dicindo, reflectindo a imposición do principio *agnaticio* sobre o *cognaticio*, como criterio ordenador da sucesión e da descendencia: patrilineal, masculina, por idade, por orixe, lexítimo ou ilexítimo, dándolle a familia, en consonancia coa sociedade, unha estrutura piramidal fronte ó igualitarismo precedente e reforzando ós *xefes de familia*, que se ven así obrigados a conseguir bens suficientes para os irmáns e irmás, postergados agora da herdanza e afianzando

¹⁵⁰⁵ A.H.N, *Sección nobreza*, C. 3/63.

¹⁵⁰⁶ Pedro I confirma a fundación de varios morgados, o primeiro á favor de Martín Fernández de Toledo que fora autorizado por se pai, Alfonso XI á Gonzalo Raíz de Toledo en escritura asinada en Toledo o 23 de setembro de 1326. Cortes de Valladolid, 12 de outubro de 1351. (L. V. Díaz Martín, *Colección diplomática de Pedro I de Castilla*. 1350 -1369. Salamanca, 1997, II. Doc. 352, p. 79)

¹⁵⁰⁷ Luís Suárez Fernández, (*Nobreza y Monarquía*. p. 21) afirma que a introducción e consolidación tardía do morgado na Coroa de Castela e un sinal da tardía formación da nobreza castelá.

¹⁵⁰⁸ *Colección de documentos históricos*, II, B.R.A.G, p.156

¹⁵⁰⁹ En Madrid, o 15 de decembro de 1393, Enrique III A.D.M, Sevilla, *sección Xunqueiras* (A.H.U.S microfilme 50 -, Leg 1, doc. 97)

¹⁵¹⁰ *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, 1901, PP. 176/177.

¹⁵¹¹ Testamento de Fernán García Barba de Figueroa, en 1473.(A Martínez Salazar, *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, (1901, doc. nº X, PP. 27 -34)

as bases e os símbolos da liñaxe como se expón no testamento de Vasco de Ulloa xa en 1339: “... *que se tena sempre por mais adiantado nome do meu linaje Dulloa e o traiga no seu escudo darmas co a roda e pendón da Señora Santa Catalina...*”¹⁵¹². Loxicamente este secuestro de bens do conxunto da herdanza rexistra episodios de oposición por parte dos damnificados¹⁵¹³, que, sen embargo, non logra deter o seu avance.

A sucesión hereditaria nos Andrade dos séculos XIV e XV.

Ata a segunda metade do século XIV, o reparto igualitario entre fillos e fillas parece dominar como criterio de sucesión entre os Andrade, se ben a primeiro testamento que coñecemos, parcialmente, é o de Rui Freire de Andrade, o pai do primeiro señor de Pontedeume, Fernán *O Boo*. A pesar desta carencia, o mercado da terra durante o século XIII, incluso na segunda metade do século anterior, como xa apuntamos no segundo capítulo, confirma claramente que fillos e fillas participaban no reparto da herdanza paterna en réxime de igualdade.

Sen embargo, en tódalas xeneracións que se suceden, sempre aparece unha figura dominante, arredor do que aparecen outros personaxes secundarios, iso si, todos co antroponímico *de Andrade*. Algo cambia, sen embargo, no século XIV onde, a partir do segundo terzo, as mulleres parecen perder protagonismo nos negocios xurídicos acentuándose o papel patriarcal do cabeza de familia durante o período de Rui Freire, se ben as súas donas seguen figurando nos documentos ó lado dos seus maridos e descendentes.

O reforzamento do papel de Rui Freire como xefe de familia, *que tenía fortaleza por casa*, segundo Vasco de Aponte, estriba no alexamento do seu irmán Nuño Freire co que o vimos en 1332 sendo investidos como cabaleiros da orde de *La Banda*, en Burgos, pero que se ten que buscar a vida como soldado, participando na batalla do Salado e recibindo a cambio a recompensa dos coutos de Brión, Balón e Mougá, moi cerca de Ferrol. É a confirmación de que o seu irmán Rui Freire se quedou coa maior parte da herdanza paterna, do castelo fortaleza de Andrade e das encomendas de Xubia e Caaveiro. O seu irmán como segundón, ten que buscarse a vida no campo de batalla, conseguindo nela casamento vantaxoso e patrimonio como recompensa. É o camiño dos que non son primoxénitos aínda participando en réxime de igualdade da herdanza paterna.

Nas cláusulas que coñecemos do testamento de Rui Freire, todo parece indicar que seguen dominando os principios igualitarios figurando como beneficiarios os seus fillos e fillas sen

¹⁵¹² *Colección de Documentos históricos*, I, B.R.A.G, PP. 144 -147

¹⁵¹³ O testamento de Gonzalo Pérez de Mandiá realizado o 7 de xuño de 1403, foi recorrido por súas fillas María Gonzálvez e Teresa de Mandiá. (Andrés Martínez Salazar, *Colección de documentos históricos de Galicia*, B.R.A.G, I. PP.243 -245).

aparente discriminación - *E fes seus heredeiros seus fillos Nuno Freyre maestre de xristos. E John Freyre. E Lopo Nuñes. E Fernâ Peres. E Mariña Pelaes. E Sancha Nuñes*¹⁵¹⁴. Dado que non coñecemos tódalas cláusulas do citado testamento, debemos supoñer sen embargo, que mellorara ó seu fillo Juan; porque Juan Freire, do que temos moi poucos datos, conserva o vello castelo de Andrade mentres que o seu emerxente irmán, *O Boo*, edifica un novo castelo na granxa de Nogueirosa, como xa se dixo. Pero acaso, o signo mais significativo desa primoxenitura, resulta do feito de que seu pai o fixese cumpridor do seu testamento xunto a dous frades de Santo Domingo de A Coruña: *Et fes seus conpridores seu fillo John Freyre Dandrade, e frey Gonçaluo Rodrigues doutor do dito moesteyro de San Domingo, et Frey Gonçaluo Sanches, prior do dito moesteiro cada hû deles en todo*¹⁵¹⁵, o que alomenos o fai beneficiario do quinto de libre disposición, que, como xa se dixo, estaba destinado basicamente a cumprir as mandas do testante. Juan Freire debe falecer moi pronto o que despexa o campo des eu irmán menor, *O Boo*, ó que vemos en 1382 convertido en encomendeiro de Caaveiro, sen que Juan Freire apareza nas referencias ós seus antecesores Andrades na citada encomenda.

Fernán Pérez, *O Boo*, é entón, como xa se dixo, un irmán segundón que, como seu tío Nuño Freire e o homónimo deste, seu irmán, o mestre de *Christus*, ten que buscar fortuna na milicia como úneo camiño de buscar gloria e riqueza, seguindo os camiños que o *cursus honorum* cabaleiresco marca ós mozos sen fortuna. O éxito de Fernán Pérez é radical e, de segundón, convértese no primeiro Andrade con estados propios a título hereditario. Titular dun pequeno señorío desde 1356¹⁵¹⁶, señor de Neda en 1360¹⁵¹⁷, encomendeiro de Monfero por *herdanza* de seu sogro en 1362¹⁵¹⁸, dono de sete casares en Ortigueira no mesmo ano¹⁵¹⁹, señor de Narahío en 1364¹⁵²⁰, convértese en señor de Pontedeume e Ferrol en 1371¹⁵²¹, na mesma data en que o rei Enrique II lle confirma as doazóns que xa conseguira anteriormente, ampliadas a Mugar dos, Vilachá e Ambroa¹⁵²² e, finalmente, en 1373, redondea o seus señorío coa cidade de Vilalba¹⁵²³. Desta maneira este segundón, afortunado da carreira cabaleiresca, convértese en titular dun

¹⁵¹⁴ 1362, Agosto, 8, A Coruña. A.H.N, *Clero, Caaveiro*, 492 -7. A. Rey Escariz, *Colección de Documentos históricos de Galici*, B.R.A.G, (Coruña, 1915., doc. XIII, PP. 66 á 69).

¹⁵¹⁵ Ver cita anterior

¹⁵¹⁶ R.A.H, A.S, M -48, FF. 100 v -101 r)

¹⁵¹⁷ A.H.D. S, *Fondo San Martín Pinario*, 47, nº 70.

¹⁵¹⁸ A.M.C, "Fondo Martínez Salazar, Caixa IV," *Tumbo viejo de Monfero*, saco de Ambroa. Libro 48, f. 41 r..

¹⁵¹⁹ A.H.N, *Clero, Caaveiro* C. 492/3.

¹⁵²⁰ R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, FF. 102 r -103 v, copia autógrafa.

¹⁵²¹ R.A.H, *Colección Salazar*, M - 48, FF.78 v -79 v. Cópia autógrafa

¹⁵²² R.A.H. *Colección Salazar*, M -48, f 104 r -105 r. Cópia autógrafa

¹⁵²³ A.G.S. Cópia autorizada. *Hacienda, Sección 23, Escribanía Mayor de rentas, serie Mercedes y Privilegios*, Leg. 266, f. 9. R.A.G. *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/22. Transcripción simple. Ed. Francisco Vales Vilamarín, *Anuario Brigantiño*, nº 1, 1949, apéndice documental nº 1. R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, f. 77 r -78 v. Ed. J.G.

señorío que se estende desde o Golfo dos Ártabros á Terra Chá luguesa, apuntando cara as terras dos bispados de Lugo, Mondoñedo e Santiago.

É un patrimonio considerable para un fidalgo provinciano e segundón, como dixemos. Pero este gran patrimonio concedido a título de herdanza non pode ser transferido hereditariamente porque Enrique II, posiblemente pensando nos inmensos dominios concedidos á nobreza a costa do territorio de reguengo, ditou unha cláusula no seu testamento en virtude da que, en caso de non ter descendencia propia os beneficiados de tais doazóns, as mercés concedidas en señorío, debían retornar á Coroa¹⁵²⁴.

Esta é a situación na que se atopa Fernán Pérez, *O Boo*, cuxo único fillo, que figura non documento de 1368, faleceu antes de 1382, ano no que o prior de Caaveiro concede ó seu sobriño Pedro Fernández, a encomenda do mosteiro do que era titular o propio *Boo*, o que quer dicir que nese momento xa non contaba con descendencia propia masculina. Desta maneira, a titularidade do patrimonio señorial conseguido por Fernán Pérez, manterase en estado de interinidade desde o pasamento deste, en 1397, ata 1442 en que os seus privilexios lle son ratificados na persoa de Fernán Pérez, *O Mozo*, e, en 1476, na persoa de Diego, o fillo deste.

A sucesión hereditaria do *Boo* na persoa do seu sobriño, Pedro Fernández, é unha demostración manifesta de que se están impoñendo as normas sucesorias xa que, ó non ter descendencia directa, o seu sobriño representa a pola mais próxima na súa parentela¹⁵²⁵, a pesar das disposicións do rei Enrique de que retornaran á Coroa.

Poderíase aducir que os reis ratificaran no seu sobriño Pedro as mercés concedidas á seu tío, pero xa en vida deste, como xa se ten afirmado, en 1382, se cita como herdeiro de Fernán Pérez a propósito da encomenda de Caaveiro, o que pon de manifesto que esta sucesión contou coa súa aprobación, como o corrobora o feito de que o sobriño do *Boo* xa nomeaba alcaldes en Ferrol, en vida de seu tío. Seguramente, como xa expuxemos, esta fácil sucesión nos estados de Andrade en contra das disposicións reais, ten moito que ver coas alianzas dos Andrade a finais do século XIV e principios do XV.

A amizade cos condes de Trastámara e da raíña viúva, dona Beatriz, coa muller do citado Pedro, Mencia de Meira, á cuxos datos xa nos referimos, permitirán que a sucesión a partir deste Pedro Fernández, se tramita de pais a fillos, agás en dous casos: o que acabamos de citar, e o de dona María, filla de Pedro Fernández V, *titorizada* por seu tío, Fernán Pérez, *O Mozo*, entre

¹⁵²⁴ A.H.N, Leg.10205/30.

¹⁵²⁵ A. Erias Martínez, ("Xente da Baixa Idade Media", *Anuario Brigantiño.*, número 14, p 190, Cit. A.D.S, *fondo Santa Clara*) cita a dúas supostas fillas de Fernán Pérez, Inés e María Fernández, pero estas debían ser fillas de Fernán Pérez que faleceu na Rocha en 1320

1435 e 1440, sen que saibamos se foi por falecemento da citada dona María ou por desprazamento da mesma, xa que non temos referencias documentais desta despois de 1440.

Non temos datos para explicar con precisión a sucesión de dona María; o que si parece é que o señorío efectivo o ostenta o seu tío, Fernán Pérez, *O Mozo* - o que sucede á citada dona María - que podería aludir á exclusión das mulleres da herdanza, sen que se trate dunha imposición legal, pero que se impón na práctica, o que podería explicar a desaparición de dona María da documentación contra 1440, sendo recoñecido dous anos despois, como herdeiro dos estados de Andrade, o seu tío e titor, Fernán Pérez IV, *O Mozo* pero que, como nos indican as cartas reais de 1441, xa viña exercendo como señor exclusivo desde antes da citada ratificación.

De tódalas formas a sucesión na titularidade dos estados da casa de Andrade, salvo momentos de enfrontamento coa monarquía como nas datas xa citadas de 1429, en 1434, 1441, 1464 e 1467, transmítese como se dun morgado se tratara. De feito, a imposibilidade de constituír un morgado sobre uns territorios que formalmente pertencían á Coroa, paradoxalmente contribúe a que non se dividan por herdanza xa que, cada titular, debía conseguir a ratificación dos privilexios orixinarios, como o fai *O Mozo*, en 1442, ou seu fillo Diego en 1476 e 1477.

Sen embargo, si se reparten bens propios, adquiridos ó marxe dos privilexios de 1371, en parte como xa se aludiu, adquiridos coa finalidade de dotar a segundóns e para constituír as dotes das irmás e/ou fillas. Pedro Fernández, IV ten dous fillos que saibamos: Nuño Freire, o herdeiro, e Pedro Fernández ó que a raíña viúva Beatriz de Portugal doa en 1403 o Burgo de Faro, á medias con súa mai, dona Mencia, mentres viva, propiedade que fora comprada ós pais do propio Pedro Fernández, segundo explica o propio documento¹⁵²⁶, unha fórmula de eludir as leis da herdanza. Nuño Freire, ten tres fillos lexítimos: Pedro Fernández V, o herdeiro, Fernán Pérez, *O Mozo*, o titor e sucesor de dona María, filla de Pedro, e Rui Freire que remata os seus días en prisión pola súa adición a provocar liortas con outras casas nobiliarias¹⁵²⁷; polo tanto os repartes sucesorios, se os houbo, deberon ser mínimos.

Na sucesión de *O Mozo*, este deixa a seu fillo bastardo, Pedro Fernández importantes bens en Monfero e os coutos de Cines e Ois (Coirós): *Y tuviera cinco mil, sino que Pedro Fernández le llevó a Mota de Ois con setenta vasallos que al tiempo eran propios, y sacole en Villalba otros setenta de encomienda- que eran por la conzia de Santiago que él ganó- y otros treinta que llevó Parragués. Y Así mismo perdió en el coto de Cinis Tresçientos hombres, porque le traí Pedro Fernandez. Pero con todo eso los mas le obedecían*¹⁵²⁸. No mesmo sentido, Diego Fernández, ten

¹⁵²⁶ A.D.A, Sección Lemos, Casa de Andrade, C.1/7.

¹⁵²⁷ A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C.85 -54.

¹⁵²⁸ Vasco de Aponte, *Recuento*, p.145.

que devolver a dote de súa mai, As Encrovas (Cerceda, ver mapa 5), ademais das doazóns á Fernán Pérez Parragués, duns casares en Parga e do couto de Leiro¹⁵²⁹, o que proba a partición dos bens que non tiñan orixe nas mercés de Enrique II. Diego de Andrade, ademais das cantidades xa sinaladas como dote da súa filla Teresa, dota á outra filla, Violante, con importantes bens en Arteixo e Vilalba e, ó seu fillo bastardo, Diego, con beneficios en Betanzos. Esta mesma política segue Fernando de Andrade, cuxa sucesión é a única que se produce unha vez constituído o morgado, a favor da súa filla primoxénita Teresa. Ademais dota xenerosamente á súa segunda filla, Catalina, para a que constitúe un segundo morgado e deixa importantes cantidades e rendas ós seus fillos bastardos, Fernán, Martín e unha filla, citada de forma confusa no seu testamento, ós que deixa rendas e unha cantidade de diñeiro respectivamente¹⁵³⁰. Tamén deixa á súa segunda muller, Juana de Leyva, ademais das cantidades correspondentes á dote e ás arras, unha serie de propiedades en garantía da súa renda que non formaban parte dos morgados de súas fillas, porque, segundo deixa constancia no testamento, *los quales dichos vienes, con los vienes muebles, digo e declaro ser partibles e quiero que se partan y no entren en mayorazgo...*; isto é, que os bens adquiridos por compra, por doazón, polo exercicio da profesión ou por outros medios son de libre disposición dos testantes, como consta no detallado e didáctico testamento do conde de Vilalba e neutros documentos de carácter privado. Desta forma, os bens adquiridos ó marxe das herdanzas dos primoxénitos que non desexan incluír no morgado poden repartilas libremente. En parte é un complemento do sistema que alivia a situación dos fillos segundóns, das fillas e dos fillos/as extramatrimoniais, e que explica tamén a voracidade de moitos destes señores,

En resumen, que a especial situación da titularidade dos señoríos fundados por Fernán Pérez, *O Boo*, permitiu que o patrimonio da casa de Andrade se mantivera unido, transmitíndose como si dun morgado se tratara, dado que cada titular o era en réxime de interinidade ata 1495 en que, por primeira vez, María das Mariñas recibe permiso para constituír o morgado, para integrar nel a herdanza recibida de Gómez Pérez das Mariñas e do seu falecido marido, Diego de Andrade. De tódolos xeitos, como xa anticipabamos, a consolidación do sistema de primoxenitura e, en especial, o réxime de morgado, en Galicia, prodúcese tardiamente e, non solo pola particular situación xurídica da casa de Andrade. Gómez Pérez das Mariñas, deixa á herdeira, dona María, casada con Diego de Andrade, a mellora dun terzo. Desta maneira, do conxunto patrimonial do

¹⁵²⁹ A.D.M, *Sección Parga*, Leg. 1, Núm. 40. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, PP. 186).

¹⁵³⁰ Testamento.A.G.S, *Consejo Real*, 51 -8).Ver Anexo.

testante apártese o terzo, repartindo o restante entre esta e as súas irmás Xinebra e Constanza¹⁵³¹.

Lope Sánchez de Ulloa constitúe o morgado na persoa do seu fillo Sancho Sánchez de Ulloa o 23 de outubro de 1461¹. O beneficiado deste morgado, Sancho de Ulloa constitúe dous, un en 1480¹⁵³² e o segundo en 1505¹⁵³³. Lope Sánchez de Moscoso o constitúe para seu primo Rodrigo¹⁵³⁴, e no caso de Soutomaior nin sequera Pedro Madruga, titular *administrador* do estados da súa casa, pode manter esta titularidade debido a un confuso testamento dunha tía, que lle fai perder a titularidade da casa, morrendo en 1486 en circunstancias pouco claras, desprazado polo seu fillo Álvaro¹⁵³⁵, se supón que apiado pola Coroa.

Desta maneira, en Galicia, a pesar da vontade dos testantes por impoñer unha estrutura cada vez mais vertical da familia a través dos testamento, para transmitir patrimonio, títulos e símbolos ó primoxénito, seguen cumpríndose as vellas leis sobre a herdanza ata case finais do século XV, nas que, como norma xeral, se practica a mellora dun fillo, xeralmente o fillo ou, a falta deste, a filla maior, como acabamos de ver no caso de Gómez Pérez da Mariñas.

A práctica da mellora leva e a progresiva xerarquización da familia consagrada definitivamente coa constitución de morgados, como vimos, tardío en Galicia, o que vai acompañado co afianzamento da primoxenitura na persoa do fillo maior, incidindo nunha sociedade cada vez mais patrilineal ou *agnaticia*, arredor do titular da primoxenitura, preferindo o home á muller.

A situación especial da casa de Andrade, leva consigo a aplicación desde 1397 das normas de transmisión dunha primoxenitura no fillo ou filla maior ou, de faltar este, no parente mais próximo da pola colateral mais cercan, o que *de facto*, converte a cada un dos sucesivos titulares no *parente maior* de familiares, achegados, criados e aliados, como si dun morgado se tratara, impoñendo desde a morte do fundador, a idea dunha *liñaxe* consolidada, sobre a base dun amplo patrimonio e dun poder social cuxos símbolos estudaremos mais tarde.

3.2.- O simbólico e o imaxinario do mundo señorial.

Tódolos aspectos das mentalidades teñen algo que ver co imaxinario; sen embargo, aquelas facetas da actuación humana que están mais en contacto coa espiritualidade e coa abstracción creativa, así como aqueles comportamentos que son froito desas abstraccións, entran de cheo no

¹⁵³¹ Testamento de Gómez Pérez, realizado o 4 de novembro de 1474 diante de Diego de Sotos, notario. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, papel. Ed. C Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*,)

¹⁵³² R.A.H, *Colección Salazar*, M -51, f. 94. Ed. A Martínez Salazar, *Colección de Documentos Históricos de Galicia*, I, B.R.A.G, PP. 306 -316)

¹⁵³³ A. Martínez Salazar, *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, PP. 324

¹⁵³⁴ A.López Ferreiro, *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, número XXIV, PP. 97 -101

¹⁵³⁵ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, 3ª edición, Vigo, 1968, p. 108

campo do imaxinario. Referímonos ás obras artísticas, tanto plásticas como literarias, ó mundo das vivencias relixiosas e á caza como unha forma de aprendizaxe e a maneira ou maneiras de afrontar a morte, entre outras. Loxicamente estamos a falar dun dos aspectos que mais profundamente calaron na mentalidade de nobres e cabaleiros. Se mais arriba dicíamos que os valores de *lealdade* e *valentía* eran mais respectados entre o mundo dos cabaleiros e da nobreza mediana que na alta nobreza, os aspectos relixiosos, a caza, o mezanazgo artístico e as formas de encarar a morte, son aspectos en que tódolos individuos de condición fidalga, coinciden nas cuestións básicas e rivalizan por superarse; e, como non, os Andrade, cabaleiros convertidos por mor da guerra civil castelá en nobres con estados propios, por suposto participan desta rivalidade, empeñados en presentar a súa liñaxe como de grandes cabaleiros, de liñaxe prestixioso, defensores e impulsores da fe cristiá e extraordinarios cazadores. Nesta labor, por encima de tódolos seus herdeiros, sobresae Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, promotor de igrexas, de obras literarias, exemplo paradigmático de gran cazador e impulsor de obras benéficas e de divulgación cristiá.

Por outra parte, xa temos aludido mais arriba á idea de que a nobreza de finais da Idade Media, apártase radicalmente do ascetismo que, en maior ou menor grao, impregnaba a mentalidade da nobreza anterior. Desprendida das categorías mentais e dos principios ideolóxicos que deron lugar a mentalidade cabaleiresca, adquiren unha relevancia especial os elementos formais que complementan e adornan a *honra* das liñaxes, palabra clave que encubre a ideoloxía nobiliaria pregoada e potenciada por un verdadeiro aparato de elementos, mais ou menos simbólicos, que pola súa propia natureza, formarían parte do aparello mental e imaxinario. O proceso está propiciado polo feito de que entre finais do século XIV e principios do século XV, as grandes familias nobiliarias, as dos *ricos-homes*, extingúese case na súa totalidade para dar paso a unha nova nobreza moitos de cuxas liñaxes carecen da *dignidade* das antigas polas da nobreza vella.

Esta nova nobreza, como dicíamos, en consonancia cos cambios sociais e cos novos aportes mentais, outórgalle mais importancia ós aspectos mundanos como a riqueza, o refinamento, a fama, o poder, e todo o que afecte ó *ego* individual das persoas, e das liñaxes ás que pertencen. En realidade a idea de liñaxe cristaliza precisamente nesta época como resultado do esforzo por perpetuar a memoria dos individuos que a formaron ou forman nun momento determinado. Por iso, estes nobres, moitos deles sen grandes historias familiares que avalen a súa actual grandeza, representada polo seu volume patrimonial e a súa proximidade ó Rei, outorgan un espazo de relevancia especial ós elementos simbólicos, isto é, todas aquelas manifestacións artísticas, literarias, relixiosas e, en xeral, suntuarias, que por si mesmas simbolizan a grandeza das familias

e/ou individuos que as promoven e contribúen a presentalos en sociedade adornados de calidades superiores, pregoando e perpetuando o seu nome e a súa sona para os séculos que han de vir.

Convertidos en grandes señores, donos e dominadores de aldeas, vilas e cidades, polo tanto, dispoñendo de importantes recursos económicos, a nova nobreza, desprega toda a súa rutilante actividade para amosar diante dunha sociedade asoballada o seu triunfo social e político, o seu poder de disuasión, a súa proximidade ó Rei e á Deus. Nas vilas salientan os grandes pazos señoriais, onde os señores celebran festas rechamantes; nos outeiros vixían os alcaides de torres, fortalezas e castelos, para que ninguén ouvide que o señor está preparado para afrontar calquera continxencia; nas igrexas e mosteiros os grandes catafalcos mortuorios, as igrexas mesmas, pregoan a santidad e grandeza da casa nobiliaria, da liñaxe que tan grandes cabaleiros aportou a cristiandade, cuxos descendentes, os sucesivos titulares do señorío, son depositarios da súa dignidade, da *honra* por tais obras loubada e engrandecida.

Para magnificar esa superioridade inverten cantidades inmensas en obras nas que colocan os seus símbolos, os seus estandartes. Titulares da nova nobreza, como Fernán Pérez *O Boo*, substitúe a falta de antepasados memorables por unha persistente labor de mecenas, para deixar memoria da súa persoa e dos seus feitos, capaces pos si mesmos de aportarlle *honra* á súa liñaxe, como, por outra parte, se citaba expresamente nos privilexios de 1371 e 1373, ós que xa aludimos en varias ocasións.

Cada vez que un camiñante pasa por unha ponte construída polo primeiro señor de Ferrol e Pontedeume e ve o oso e o xabaríl ó lado do escudo dos Andrade, está recibindo unha mensaxe. Tanto o oso como o xabaríl son animais de gran forza e fereza que, ó convertelos en símbolos propios, amosan unha dobre dimensión do seu promotor: a da súa valentía como cazador de feras, e a mensaxe de que esa fortaleza e valentía é orixe do seu señorío, polo tanto, non hai forza transgresora que poida ameazalo. Esta é a dobre realidade, a dos elementos tanxibles representados polos censos, as cargas señoriais e os dereitos de xurisdición, entre outros, e a dos elementos imaxinarios que lle dan coherencia mental ós anteriores no contexto das mentalidades da Idade Media.

Por iso, unha vez estudados os aspectos patrimoniais, imos dedicar este capítulo ós aspectos que poden ser contemplados desde a dobre perspectiva do real e do imaxinario, como elementos intimamente ligados entre si, expresivos da mentalidade individual de cada protagonista, da mentalidade colectiva da familia e do grupos social ó que pertencen.

3.2.1.- Os símbolos do poder señorial

Como familia de cabaleiros, desde as súas orixes nos confusos tempos do século XII, a familia Andrade componse de *milites* dedicados ó oficio da guerra, o oficio militar, o medio que lles permite mediante a súa permanencia no *estado* dos guerreiros, manter por longo tempo a condición de fidalgos e usar no documentos o título de *domnus*. O seu ingreso nas ordes de cabalería, por outra parte, permítelles compartir ese título coa gran nobreza, coa nobreza dos señores á que eles acceden nas derradeiras décadas do século XIV.

Pero os novos señores, coma os Andrade, que agora non teñen que vender a forza do seu brazo e o uso da espada á outros señores para manter o seu *status* de cabaleiros, ó adquirir *estados* propios, precisan conectar á súa actual grandeza coa antigüidade dunha liñaxe representada pola longa ringleira de cabaleiros, manifesta nos seus símbolos heráldicos.

A súa vez estes símbolos, como a propia liñaxe dos Andrade, percorren un longo proceso evolutivo, paralelo tamén ás grandes transformacións que se producen na sociedade medieval. A historia da heráldica e a historia dos Andrade, son fenómenos paralelos, alomenos durante a Idade Media. Por outra parte, dos elementos formais que amosan a grandeza dunha casa de nobres, os símbolos heráldicos, son os que mellor entendían as xentes da Idade Media, dada a súa reiteración no uso continuado polo mesmo guerreiro ou polos seus continuadores e descendentes, identificando as glorias dos seus donos cos símbolos que os representan.

A heráldica fai a súa aparición no século XII, xusto cando documentamos os primeiros *milites* dos Andrade. A súa orixe está relacionada coas xustas e torneos nos que os cabaleiros representan nos seus escudos formas xeométricas, figurativas ou lendarias que converten nos seus símbolos de identificación co fin de que os espectadores puideran distinguir e diferenciar á cada un dos participantes¹⁵³⁶. Ó ser o escudo o compoñente do equipo dun guerreiro que tiña máis campo, é o espazo ideal para proxectar sobre el, normalmente en cores vivos, os símbolos citados. Desta maneira os cabaleiros poden facilmente ser recoñecidos no combate, tanto se este ten un fin lúdico como se é no campo de batalla, dando así orixe ó *escudo de armas*.

Ó principio estas armas eran persoais pero, máis tarde, foron utilizadas tamén polos fillos dos cabaleiros e polos seus descendentes, converténdose en armas hereditarias identificadoras dunha liñaxe. De tódalas maneiras, ó longo do tempo, seguiron existindo escudos persoais e escudos de liñaxe. O paso seguinte é adornar as fachadas dos seus pazos, dos seus castelos ou de calquera outra obra emprendida polo cabaleiro correspondente co seu escudo militar, sendo así que, a evolución dunha liñaxe, pódese seguir en gran parte polos elementos novos que os distintos

¹⁵³⁶ Luís F. Masía de la Cuerda y Pita, *Heráldica española*, Madrid, 1990, p. 23)

titulares aportan e introducen no seu escudos de armas, immortalizando en pedra as súas proezas¹⁵³⁷. Como Fernando de Andrade que incorpora ó escudo de armas da súa familia, os atributos condais e as 18 bandeiras que capturou ós franceses en Seminara que aínda hoxe adornan o seu sepulcro.

Os símbolos heráldicos. Fernán Pérez de Andrade, o primeiro Andrade con *estados* propios, o primeiro señor de vilas e cidades da súa antiquísima familia, a xulgar polo que se observa nos lugares onde deixou a pegada dos seus emblemas heráldicos, usou tres escudos diferentes; o escudo familiar dos Andrade, o escudo familiar co engadido da banda de Castela e o seu propio como señor de Pontedeume.

Tal e como vemos nos edificios onde os Andrade plasmaron o escudo familiar da súa casa e liñaxe, este consistía nun campo de sinople cunhas bordas en prata co lema en letras de sable: *ave maría gratia plena*, lema mariano que algúns autores asocian coa orde dos Templarios, por ser os cabaleiros desta orde, moi devotos da Virxe¹⁵³⁸. De todo elo, o que sabemos é que dos templarios, os Andrade adquiriron unha importante facenda, pero supoñemos que foi en épocas posteriores á desaparición dos Templarios como orde militar¹⁵³⁹. Á este escudo familiar, Rui Freire de Andrade, o primeiro Andrade membro da orde de *La Banda* de Castela - do que non temos datos nin iconográficos nin documentais para aseguralo -, ou seu fillo Fernán Pérez, *O Boo*, tamén membro da citada orde, engadiron unha banda de ouro estendida de esquerda a dereita, e rematada en bocas de drágante¹⁵⁴⁰. O mais probable é que fora precisamente o pai do *Boo*, Rui Freire, o que incorporara a banda ó escudo porque fora investido cabaleiro da mesma orde moito antes que o seu fillo, como xa sabemos.

Sen embargo, Fernán Pérez utiliza as dúas variantes do escudo, con banda e sen ela. Estas dúas variantes vémolas en San Francisco de Betanzos reproducidas nos muros laterais da ábsida, nos relevos que desenvolven o tema cinexético iniciado nos laterais da sarcófago deste prócer. Neste monumento, só figura o escudo con banda, nos dous lados menores; o escudo que corresponde á cabeceira do sarcófago está sostido po dous anxos, tocados co bordón franciscano, mentres que o escudo situado na parte que corresponde ó pés, ocupa todo o campo.

¹⁵³⁷ Luís F. Masía de la Cuerda y Pita, *Ibid*, PP. 24/25)

¹⁵³⁸ R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, caixa, 106, número 14, notas do proio Salazar. Sobre as características do escudo da casa de Andrade, compre ver: J. Crespo Pozo, *Blasones y linajes de Galicia*, Bibliófilos gallegos, .II, Santiago, 1962, PP. 75 á 79

¹⁵³⁹ San Francisco de Betanzos, o convento que manda edificar Fernán Pérez, *O Boo*, está nunha antiga propiedade dos templarios. A meirande parte das súas propiedades en Santa María de Miño, tamén pertencían ós templarios, como o amosa a indagación que ordena realizar *O Boo* o 7 de xullo de 1396 para identificalas para ser cedidas ó convento de Santa Catarina de (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 6). Tamén serán titulares, como xa vimos, da importante bailía de Burgo de Faro, ás portas e A Coruña.

¹⁵⁴⁰ J. Crespo Pozo, *Ibid*, p. 76

Nos escudos da ábsida, aparecen os dous modelos de escudo familiar, os dous sosteñen sendos zoomorfos; o do lado da epístola, o escudo con banda, un xabaril en relevo e, o do lado do evanxeo, o escudo familiar sen banda, un lebreiro, no que poderíamos interpretar como unha asociación entre a iconografía heráldica e a iconografía cinexética.

Os modelos de escudos que describimos máis arriba repítense noutros moitos monumentos, como os castelos de Nogueirosa, Narahío ou Vilalba.

Escudos do castelo de Nogueirosa.

No castelo de Nogueirosa, nos muros dos torreón que protexen a entrada, a cada un dos lados, temos os dous modelos de escudo, con banda e sen banda. Os vemos tamén nos sepulcros de Nuño Freire, Fernán, *O Mozo* e Diego Fernández, en Monfero, con lixeiras variantes.

No museo arqueolóxico de A Coruña, consérvanse dous escudos; un procedente do convento de Santa Catalina de Montefaro, con banda; o outro, procedente da ponte de Sigüeiro, este sostendo un lebreiro e, como na cabaceira do seu sepulcro, acompañado de dous anxos. Unha novidade deste escudo consiste en que dá a impresión de ser un escudo dobre, in inscrito no campo doutro mais amplo, os dous sen banda, pero iguais, o que podería aludir a que a obra da ponte fose realizada por dous señores diferentes desta familia.

Sen embargo, atopamos un terceiro escudo usado tamén por Fernán Pérez como señor da vila eumesa, á que hoxe representa. O citado escudo está empotrado no muro esquerdo do vestíbulo de entrada ó edificio do concello, despois de ser descuberto cando se procedeu á derrubar o antigo pazo, varias veces reconstruído¹⁵⁴¹. O escudo contén os símbolos da vila eumesa: a ponte e o castelo, que xa tiña antes de ser entregada ó de Andrade pero, entre a ponte e o castelo, Fernán Pérez, introduce os seus animais *totémicos*, o oso e o xabaril, deixando así claro que el é o señor e dono da vila, afirmando a súa xurisdición sobre ela e os seus habitantes.

Unha vez máis, vemos entón a asociación entre símbolos heráldicos e símbolos cinexéticos, fundamentalmente osos e xabarís, vinculación que tamén afecta a outros animais relacionados

¹⁵⁴¹ O Pazo dos Andrade na vila Eumesa debido ó seu estado de ruinoso foi adquirido polo concello a principio do século XX. En 1929 realizase a demolición dunha parte que ameazaba caerse, pero a demolición definitiva prodúcese durante a Guerra Civil, servindo de lugar de castigo para moitos opositores ó novo réxime.

coa caza como son os lebreiros e os falcóns, estes só nos relevos do seu sarcófago. Fernán Pérez, como cabaleiro valente, escolle dúas das figuras de animais salvaxes que abundaban na súa comarca para convertelos en símbolos do seu poder de señor xurisdiccional, a modo de animais totémicos que protexen a súa posición dominante. En resumen, teríamos entón que desde Fernán Pérez, *O Boo*, os Andrade utilizan tres escudos: o escudo familiar, sen banda, o escudo con banda e o escudo de señores de Pontedeume. Os seus sucesores seguiron utilizando os mesmos escudos con variantes na colocación banda con dragantes, como a que vemos no monumento funerario de Nuño Freire, en Monfero, que está colocada de dereita a esquerda.

O que parece ser exclusivo de Fernán Pérez, *O Boo*, é a utilización de zoomorfos, osos e xabarís para sinalar as obras realizadas por el, como acontece nas pontes de Pondeume, de Ferreira, de Sigüeiro, de Xubia, etc, onde colocaba os emblemáticos animais como símbolo de posesión e xurisdición. Incluso algunhas destas pontes, como a que levantou na estrada de Betanzos a Ferrol, antes de Miño, conservou o nome de *Ponte do Porco*. Tamén colocou estes animais, e outras formas zoomórficas, nas igrexas que mandou levantar ou nas que realizou obras importantes¹⁵⁴².

Algúns destes zoomorfos, coma o da ponte de Ferreira, e mesmo os que aínda hoxe sinalan a entrada da ponte sobre o Eume, teñen orixe prehistórico, polo que poderíamos estendernos nos aspectos de representación alegórica destas toscas esculturas pero, dado a imposibilidade de documentar calquera interpretación deste tipo, non nos estenderemos mais nesta aspecto.

Como dixemos, estes escudos, non os animais *totémicos*, foron utilizados polos descendentes do primeiro señor de Pontedeume sen grandes modificacións e, se as houbo, non chegaron ata nós. O que si introduciu grandes cambios nos símbolos representativos da casa de Andrade, foi don Fernando, o primeiro conde de Vilalba, do que nos quedan dous escudos *in situ*, os dous similares; un sobre a clave do arcosolio do seu sepulcro, na capela maior da igrexa parroquial de Pontedeume - o que queda da igrexa que manda construír don Fernando - e, o outro, unha copia do anterior, do século XVIII¹⁵⁴³, na fachada da mesma igrexa onde se manda enterrar: *Yten mando...que mi cuerpo sea sepultado en la Yglesia de Santiago de la mi villa de Puente deume, en la mi capilla mayor de la dicha yglesia...*¹⁵⁴⁴. As dúas representacións do escudo do último señor Andrade que tivo Pontedeume como referencia principal, consisten nun campo dividido en dous

¹⁵⁴² Os escudos ós que aludimos mais arriba, aparecen nas igrexas betanceiras de Santiago e Santa María con trazas de haber sido edificadas no século XV seguramente as obras foron rematadas polos herdeiros do *Boo*. En todas vemos o oso, o xabarl e outras formas zoomórficas. Ademais aparecen en tres igrexas de Sor, nas igrexas conventuais de Cines e Bergondo e noutras igrexas menores

¹⁵⁴³ Salvo a capela maior que é da época de Don Fernando, o resto, incluída a fachada, foi construída por iniciativa do arcebispo de Santiago Bartolomé Estaban, Raxoi. O escudo foi labrado na mesma época, 1763

¹⁵⁴⁴ A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8.

carteis; no lado dereito aparece o escudo dos Andrade coa súa lenda sobre a banda rematada en dragantes e, no da esquerda, os roeis dos Castro, que aluden a unión das casas de Andrade e Lemos a través de Teresa de Andrade e Fernando Ruíz de Castro. Estes motivos descansan sobre as 18 bandeiras conquistadas na batalla de Seminara, co helmo condal, *en xefe* e, rodeando o conxunto, formas florais heráldicas.

Existen outros dous escudos, o primeiro deles colocado fora de contexto¹⁵⁴⁵, que, a veces se atribúe á don Fernando pero que pertencen ós seus herdeiros, Castro e Andrade; o primeiro deles está empotrado no muro sur do *Torreón* que primitivamente formaba parte das murallas da vila e, posteriormente, foi unido ó pazo dos señores, formando a súa torre de homenaxe. Neste escudo labrado sobre seis sillares e dividido en catro carteis aparecen as armas dos Andrade, os roeis dos Castro, os leóns dos Enríquez e as armas dos reinos de León, Castela e Portugal.

Polo tanto, agás as armas dos Andrade, son elementos procedentes de casas coas que non estaba emparentado o conde de Vilalba, aportacións e formas figurativas necesariamente labradas con posterioridade ó pasamento do citado conde. Rodea o conxunto figurativo un colar do que colga o toisón de ouro e, na parte superior, en xefe, unha coroa condal sobre a que se apoia un anxo cunha banda nas mans nas que se pode ler: *Nolite nocere*.

En canto ó titular do escudo que hoxe adorna a fachada principal do concello cos mesmos compoñentes do escudo do *Torreón*, agás que faltan as armas dos Andrade, se ben algún autor o atribúe a don Fernando Ruíz de Castro, o xenro de don Fernando, as trazas son posteriores, posiblemente do século XVII.

Loxicamente os mesmos motivos se representaban no estandarte que adornaba as tendas ou pavillóns destes señores durante as súas campañas, ou nos torneos e nas xustas, incluso nas campañas de caza nas que participaban. En todo caso, atopamos que, nos emblemas heráldicos que hoxe nos quedan da casa de Andrade, o mesmo que na historia da citada familia, podemos ver a evolución destes elementos representativos que pasan dun escudo de armas sinxelo que representa á familia orixinaria a ir incorporando no seu campo, as achegas dos seus matrimonios e dos éxitos dos protagonistas nos campos de batalla, na política e/ou na diplomacia.

O escudo de armas representa simbolicamente a *honra* da liñaxe e, nos escudos das distintas xeracións, pode verse o engrandecemento desa *honra*. En definitiva, escudos, estandartes, animais simbólicos e/ou totémicos, constitúen os elementos imaxinarios representativos do poder duns

¹⁵⁴⁵ O escudo estaba colocado na fachada do antigo pazo de Andrade en Pontedeume e, despois de pasar décadas gardado no concello, foi colocado nos muros do *Torreón* cando foi reconstruído, tapando unha das seteiras.

señores que, ó mesmo tempo, propagan a súa sona e o seu poder, deixando unha profunda pegada na imaxinación dos seus vasallos e, en xeral, de todas aquelas xentes que as miraban.

Os títulos. Unha cuestión moi relacionada coas anteriores é a cuestión dos títulos, porque ó longo do século XV o rango e *honra* dunha liñaxe empeza a medirse polos títulos hereditarios, normalmente referidos á un dos seus señoríos. Ningún titular dos Andrade, agás don Fernando, tivo título nobiliario, un fenómeno solo xeneralizado na época dos Trastámara xa que ata entón non tiñan carácter hereditario sendo preferentemente títulos referidos á circunscricións administrativas do reino.

O primeiros Andrade tiña o título de *miles* que, nunha tradución libre, viña a significar soldado a cabalo, ou cabaleiro. Ademais reciben o título de *Domnus*¹⁵⁴⁶ e, posteriormente, o de cabaleiros da orde de *La Banda*, título que conservarán ata finais do século XV cando tiña o significado de nobre de mediana posición, moi relacionada esta palabra coas ordes militares e coas novas ordes de cabalería que nacen no século XIV, como a orde de *La Banda* á que pertencían os Andrade desde a súa fundación.

A cuestión da inexistencia de título por parte dos Andrade, o novo cuño de grandeza da nobreza da época dos Trastámara, parece que está ligada ós numerosos problemas que os Andrade tiveron coa realeza pola súa dubidosa lealdade, á que xa nos referimos en reiteradas ocasións, deslealdades polas que, en momentos determinados lles retiran a titularidade dos seus estados, como xa tivemos ocasión de comprobar. Conta Vasco de Aponte que a finais do reinado de Enrique IV, a anarquía reinante, permite a varios cabaleiros galegos titularse condes: *Y luego en este tiempo, Sancho Sánchez de Ulloa híçose conde de Monterrey, y Lope Sánchez de Moscoso, su sobrino, conde de Altamira, y Pedro Álvarez de Sotomayor, Conde de Camiña.* Posteriormente, segue contando o citado cronista, que os novos condes animan á Diego de Andrade a intitularse, pero este rexeita tal posibilidade: *y dijeron a Diego de Andrade que se híçiese conde, y no quiso, diciendo que mas quería ser gran cavallero que no pequeño conde, quanto más que ser conde de lo suyo*¹⁵⁴⁷, agregando *que mas quería ser buen cavallero que mal conde.* Incluso Aponte afirma que o Rei o facía conde de Lourenzá, de onde o de Andrade era señor en réxime de vetaría, e que tamén rexeitou a oferta¹⁵⁴⁸. Non sabemos ata que punto son certas as afirmacións de Aponte, sobre todo as referidas ó ofrecemento por parte do Rei do título

¹⁵⁴⁶ O recibe, ademais de don Fortunio, o pai do primeiro *miles* de Andrade, (J.I Fernández de Viana y T. González Balasch, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 2) e o temos documentado en varios dos seus sucesores como Pedro Bermúdez de Andrade en 1223(A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 83), ou o fillo deste Fernán Pérez en 1246. (R.A.G, *Pergamiños, Fondo Martínez Salazar*, P- 2/19)

¹⁵⁴⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 190

¹⁵⁴⁸ *Y Después lo haçia el rey conde del Valle de Lorençana, que son al pie de treçientos vassallos, y no quiso ser.*(Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 146)

de conde de Lourenzá. Todo é posible no convulso reinado de Enrique IV pero, no reinado dos Reis Católicos, o único título que sabemos lle conceden á don Diego, fillo do anterior, é o do Capitán Real cando defende A Coruña do de Benavente en 1477¹⁵⁴⁹. Pero este título deseguida lle foi retirado, en 1479, dun xeito moi explícito e contundente, como xa citamos, ordenando ós coruñeses categoricamente que non o teñan por tal nin lle paguen por elo¹⁵⁵⁰, o que proba unha gran desconfianza por parte dos reis respecto a este señor.

Polo que se refire a outros títulos, a documentación indícanos que carecen de fundamento os falan de Diego de Andrade como primeiro conde de Vilalba¹⁵⁵¹, incluso dan unha data, 1486, o ano no que Diego de Andrade foi desterrado á Castela polos Reis Católicos¹⁵⁵². Aínda querendo deixar un espazo a dúbida, debido ó carácter fragmentario da documentación que chega ata nosoutros, se fose así, Vasco de Aponte debería coñecer o citado título que, como acabamos de dicir, afirma non existir. O que si parece certo é a valoración que realiza Diego de Andrade, sobre o título de *cabaleiro* que, coma seus antepasados, o tiñan como unha gran honra e que ostentaban por herdanza. Desta maneira falece sen título algún, a pesar de que o patrimonio acumulado procedente de Andrades e Mariñas, era moi superior ó da maioría dos condes galegos.

Será don Fernando, o último señor propiamente Andrade, o primeiro que acade o título de conde, como figura no escudo do seu panteón funerario adornado coa coroa condal. A pesar de que Couceiro Freijomil afirme que o título de conde de Vilalba lle fora concedido na súa estancia na corte, sendo aínda adolescente¹⁵⁵³, a documentación di que este título lle foi concedido moito mais tarde.

Os primeiros documentos nos que se alude á Fernando de Andrade, son da época de dona Juana e don Felipe, cuxos parciais son o conde de Lemos e don Fernando¹⁵⁵⁴. No senso anterior, a primeira vez que vemos a Fernando de Andrade ser tratado de conde, é no recibimento que fan ós novos reis, en A Coruña, o 28 de abril de 1506¹⁵⁵⁵, e nos actos protocolarios protagonizados polo conde de Lemos e o propio Fernando de Andrade á a petición de quen, don Felipe e dona

¹⁵⁴⁹ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade. C. 85 -40.

¹⁵⁵⁰ A.M.C, *reais cédulas*, nº 340.

¹⁵⁵¹ Atribúe o título de conde á Diego de Andrade, A de Vargas-Zúñiga, *Títulos y Grandezas del reino*, Madrid, 1956, *La Guía de Grandezas y títulos del reino*, Madrid, 1988, p. 650 que citan ó A.H. Salazar, 1 -21 e 68 v.

¹⁵⁵² Ana María Cuba Regueira, “El Condado de Villalba en el Antiguo Régimen”, *Estudios Mindonienses*, número 14, PP. 163 e SS). Non se aportan os documentos acreditativos desta atribución.

¹⁵⁵³ *Historia de Pontedeume e a súa comarca*, Pontedeume, 1995, p. 236

¹⁵⁵⁴ A.G.S, *Estado, Castilla*, 4 -66.

¹⁵⁵⁵ Zurita: . *El Rey don Felipe y la reyna princesa, q assi la llamaba en Rey su padre....fuerô a desembarcar al puerto de la Coruña, en el Reyno de Glizia a veynte y ocho del mes de abril de 1506*”(Jerónimo Zurita, *Historia del reu Don Hernando el Católico: delas Empresas y Ligas de Italia*, edición de A. Canellas López(1580), Zaragoza, 1984, T I, (libros dous), Libro VI, Cap. XXVIII

Juana, os novos reis, xuran protexer e defender os privilexios da cidade, documento en que aparece citado como conde de Caserta¹⁵⁵⁶. Zurita sen embargo cita á Fernando como conde de Andrade - *y el conde de Andrade les suplico les confirmassen sus priuilegios* -, título que nunca posuíu en vida xa que foi concedido ó seu herdeiro Pedro de Castro e Andrade¹⁵⁵⁷.

O título de *conde de Caserta* tamén o vemos nos acordos que o de Andrade asina co conde de Lemos como o do 27 de xaneiro e o 6 de febreiro de 1507 sobre a gobernabilidade do Reino de Galicia, xa falecido don Felipe, e temendo quedar descolocados de novo na Corte¹⁵⁵⁸. Outros documentos da mesma época véñense referindo a don Fernando como *conde*, sen especificación algunha; a primeira o 1 de setembro de 1506 cando don Felipe e dona Juana o nomean asistente en Sevilla¹⁵⁵⁹, pero hai mais documentos deste tipo anteriores ós acordos co conde de Lemos¹⁵⁶⁰; todos eles, son posteriores á entrada en Castela dos novos reis, Felipe e Juana dos que era parcial don Fernando, entrada que se produce a principios de abril de 1506, como xa dixemos

A utilización do título de *conde de Caserta*, alude ó territorio do estado de Montemelón que lle doara don Fernando o Católico, sendo Caserta unha das súas poboacións¹⁵⁶¹, estado que vende moi pronto en 20 000 ducados, como recolle no seu testamento, polo que deixa de utilizalo.

Nos meses inmediatamente posteriores ó pasamento de don Felipe, os documentos reais seguen a referirse á el como conde, sen outra especificación, ata novembro de 1507 cando unha provisión da reina Juana ordena disolver a súa capitanía sacarlle o título de capitán real e dos títulos restantes agás os que teñan relación coa defensa do reino, *por quanto el dicho don Fernando de Andrada no es mi capitán ni la dicha gente que asy dize que esta en en su capitania no son de mis guardas*¹⁵⁶². Porque, desde entón ata o 20 de abril de 1509¹⁵⁶³, non volve a ser tratado de conde debido ó seu afrontamento co rei Fernando co que se reconcilia a partir deste ano. Desde entón Fernando de Andrade aparece nos documentos como conde, a secas.

¹⁵⁵⁶ 1506, abril 28. Traslado en A Coruña 1515, xullo 21. (A.M.C, *copias de cédulas reais*, Nº 10. Cita estes feitos Malaquías de la Vega, *Chronologia*, f.401 v.

¹⁵⁵⁷ Jerónimo Zurita, *Historia del reu Don Hernando el Católico*, I, Lib. VI, Cap. XVIII.

¹⁵⁵⁸ ADA, *Sección Lemos, Lemos*, Caixa 85/77

¹⁵⁵⁹ Real Provisión do 14 de outubro de 1506 na que se notifica á Sevilla que reciban a don Fernando como asistente. (A.G.S,rgs, X -1506, f 11). Nomeamento en J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p.269.

¹⁵⁶⁰ Orden de Ddona Juana para que se incorpore ó seu cargo de Asistente en Sevilla, o 14 de outubro de 1506.(A.G.S,rgs, X -1506, f. 12); memorial á raíña dona Juana sobre os incidentes no seu señorío(ADA, *Sección Lemos, Andrade*, C 84/38); Requirimento da raíña dona Juana ó Gobernador de Galicia para que atenda reclamación de don Fernando do 30 de novembro de 1506.(A.G.S, *Cámara, Memoriales*, 66) e outros

¹⁵⁶¹ 25 de agosto de 1505, Segovia. Carta do rei ó Gran Capitán ordenando que lle entregue Montemelón á don Fernando de Andrade. (Ed. L.I Serrano y Pineda, *Correspondencia de Fernando o católico*, R.A.B.M, número 29 (II -1913), p. 285).

¹⁵⁶² Real Provisión de Burgos do 7 de novembro de 1507.(A.G.S,rgs, XI -1507, f. 15).

¹⁵⁶³ A.G.S, *Cámara*, Lib. 21, f.102 r.

O primeiro documento no que se lle cita como conde de Vilalba, que coñecemos, leva data do 27 de xullo de 1529¹⁵⁶⁴. A partir de entón e ata o seu pasamento, este é o tratamento que xeralmente se lle dá ó derradeiro señor de Pontedeume na documentación, sobre todo na que procede de institucións públicas, incluídas as do Estado¹⁵⁶⁵.

Despois do pasamento do conde de Vilalba, o seu xenro, Pedro de Castro e Andrade, solicita a Carlos I que lle outorgue o título de *marqués de Sarria* a Fernando de Castro, seu pai, e á el, o de *conde de Andrade*: “...por tanto suplico a lustra majestad me mande dar título de marqués de la mi villa de Sarria y al dicho mi hijo de le dar título de conde de Andrada, porque en lo haxer vuestra majestad nos hara bien e merçed...”¹⁵⁶⁶, peticións que serán atendidas moi pronto, o que quer dicir que ambos títulos son posteriores ó pasamento do citado conde¹⁵⁶⁷, o primeiro señor de Andrade *titulado*.

Aínda que tarde, o título de conde contribúe a engrandecer a liñaxe dos Andrade, sobre todo a nivel simbólico e/ou imaxinario, como si a riqueza patrimonial e a grandeza de liñaxe se viran reflectidas a nivel popular nunha palabra que, por outra parte, se incorpora ós símbolos heráldicos que adornan pazos, castelos, panteóns funerarios e mesmo os concellos dos que son señores.

Casas e pazos señoriais. Xa temos aludido a que a nobreza baixomedieval se aparta do ascetismo altomedieval preocupándose polos aspectos mundanos, como a vestimenta, o *confort* e a vida cortesá, a imitación das cortes reais. Por iso, a nobreza deixa ós seus alcaides o control de castelos e fortalezas e constrúe pazos en vilas e cidades. Este fenómeno, en parte xurde pola imitación da corte do rei Francés, Carlos V (1364 -1380) e polos pazos de seus irmáns, Luís, Juan e Felipe, duques de Anjou, Berry e Borgoña respectivamente, que transforman os seus castelos en pazos, e a horta en xardín, como lugar de esparcemento e recreo¹⁵⁶⁸. Como Fernán Pérez, *O Boo*, o primeiro señor de Pontedeume que constrúe pazo señorial na vila citada, no lugar que aínda hoxe recibe o nome de praza do Conde.

Non hai documentación ó respecto, pero temos moitos datos alusivos a que o mandou edificar o citado Fernán Pérez. Entre estes indicios, o escudo atopado cando se procedeu a demoler os restos do pazo en 1935, de procedencia medieval, como xa apuntamos. Pero un dos indicios mais

¹⁵⁶⁴ Nunha provisión Real, de Don Carlos e dona Juana, do 27 de xullo de 1529, asinada en Barcelona, confirman unha doazón feita por Fernando de Andrade á seu parente Fernando Freijomil, *vezino e regidor de la çibdad de La Coruña...*, da casa e torre de Val de Veiga e do couto de Vinseira, acto realizado en Pontedeume o 20 de xullo de 1523, o Rei e a reina Juan diríxense ó de Andrade como : *vos don Fernando de Andrade, conde de Villalba...* (.A.G.S, rgs, VII - 1529. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 400 -403)

¹⁵⁶⁵ A.D.A., *Sección Lemos*, C. 4 -34.

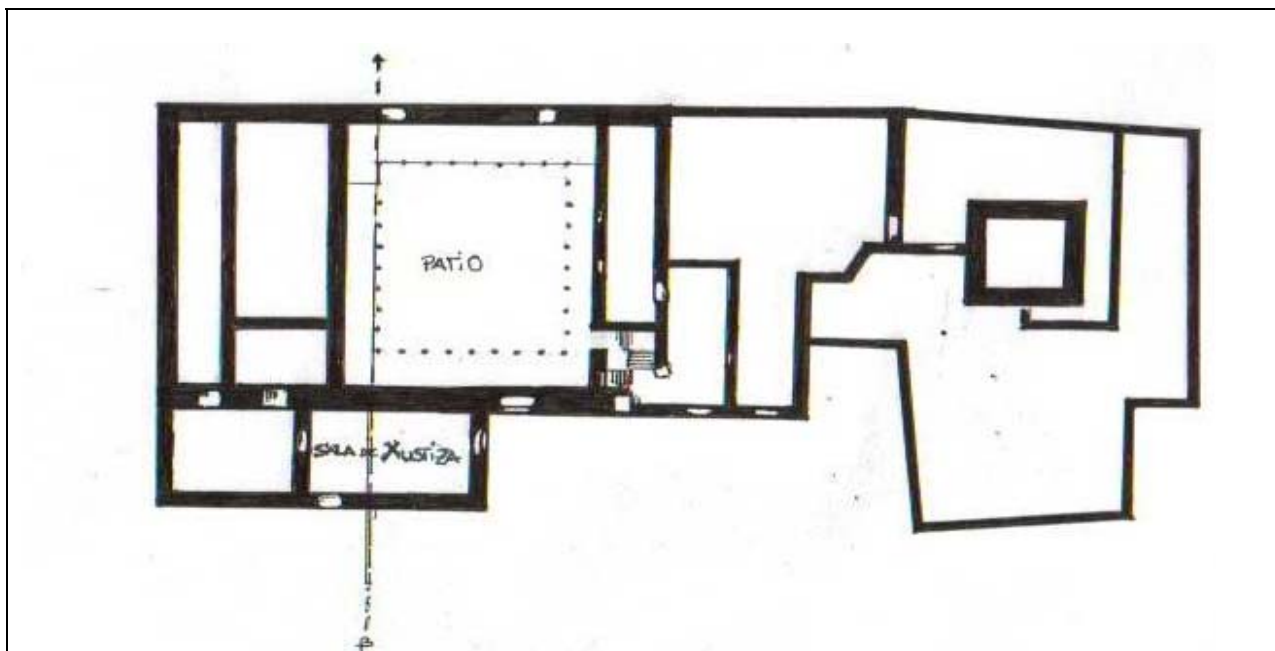
¹⁵⁶⁶ A.G.S, *Consello de Castela*, 275. Ed. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p.479.

¹⁵⁶⁷ Don Carlos e dona Juana, converten o condado de Sarria en marquesado a favor de don Fernando de Castro en 1543 (Colección de Documentos Históricos de Galicia, 1915, B.R.A.G, Doc. nº 18, PP.110/111).

¹⁵⁶⁸ J. C. Vieira da Silva, “Paços Medievais dos séculos XIV e XV”. In: *Propaganda y Poder*, PP. 125.

sólidos son os motivos ornamentais das fiestras do *Torreón*, último vestixio aínda en pe do citado pazo. As citadas fiestras dun edificio que constituía a torre de homenaxe dun castelo adozado ó pazo, amosan as características *pentalfas*, como as que vemos en Betanzos, en San Francisco e en Santa María de Azougue, a primeira levantada enteiramente polo *Boo*¹⁵⁶⁹ e, a segunda, alomenos en parte.

Plano 2.- Estructura do pazo dos Andrade en Pontedeume en 1905 co *torreón* apegado polo leste

Copia en base a información de A.A. Comerma y Batalla, *Almanaque de Ferrol*, 1910.

As formas ornamentais arriba citadas, usadas con profusión polo primeiro señor de Andrade nas obras que promoveu, apuntan a que a obra foi levantada por el¹⁵⁷⁰ aínda que non dispoñamos de referencias documentais expresas ata a épocas posteriores.

Si existen infinidade de documentos datados en Pontedeume tanto na época do *Boo* como na dos seus sucesores. Unha das citas mais expresas, datada 43 anos despois do pasamento de Fernán, *O Boo*, alude directamente ó pazo de Pontedeume. Corresponde á un documento, de 1440, asinado *dentro, ennos paaços*, cando Fernán Pérez, *O Mozo*, exerce de titor de súa sobriña dona María¹⁵⁷¹, á fronte dunha “corte” na que figuraba o bachiller Vasco Rodríguez e o notario Iohan Sennor. Tamén se cita dun xeito expreso o citado pazo, mais explícito se cabe, no testamento de don Fernando: *En la villa de la Puente deume, dentro de los palacios del muy*

¹⁵⁶⁹ O dato aparece citado no propio sepulcro do señor de Andrade, na igrexa de Santiago de Pontefeume.

¹⁵⁷⁰ A descrición e historia deste edificio realizouna don Andrés Avelino Comerma quen afirma que o edificio aínda gardaba a principios do século XX elementos do século XIV. (Andrés Avelino Comerma Y Batalla, “El palacio de los condes de Andrade”, *Almanaque de Ferrol*, 1909). Mesmo don Á. del Castillo que coñeceu o pazo antes de que fora derruído, afirma que o edificio fora levantado. (Inventario, PP.467/468).

¹⁵⁷¹ Vaamonde Lores, *Colección de Documentos Históricos da real Acedemia galega*, III, 95.

*ylustre señor conde don Hernando de Andrade, mi señor, ...estando el dicho Conde, mi señor, enfermo en cama*¹⁵⁷², o que nos fala de que era a súa residencia de referencia, como a do seus antecesores. O pazo foi destruído en dúas ocasións con motivo de dous grandes incendios que asolaron a vila do Eume os anos 1533 e 1607, de forma que as descrições que temos del, de antes de que fora demolido entre 1935 e 1940¹⁵⁷³, non nos informan demasiado xa que fora moi transformado.

Seguramente a súa estrutura orixinal era moi parecida á que nos presenta don Duarte (Séculos XIV -XV) no seu *Leal Conselheiro*¹⁵⁷⁴, consistente en catro cámaras e un oratorio, do que si sabemos que estaba dotado o pazo dos Andrade, a capela de San Miguel, adosada polo oeste ó pazo. Ademais das estancias habituais - sala, cámara do paramento, antecámara, as cámaras de durmir- *onde só os maiores e mais chegados de casa devem aver entrada* e a trasecámara ou garda-roupa, había outras dependencias complementarias, como celeiros, adegas, almacéns, situados no piso térreo, ademais das dependencias destinadas ós criados e servidores do pazo, así como a hospedaxe dos nobres de visita. Elemento esencial era a cociña, as veces afastada para evitar o incendio do pazo e que sabemos aínda conservaba o pazo de Pontedeume, sen demasiados cambios, antes de ser demolido, situada na parte noroccidental do mesmo. A monumentalidade destas cociñas e, sobre todo das súas grandiosas chemineas, contribuía a darlle esplendor ó pazo¹⁵⁷⁵.

Xunto coa igrexa, o pazo elevábase por encima do resto dos edificios marabillando ás xentes, non solo polo seu tamaño e monumentalidade senón tamén pola delicadeza das tallas dos elementos arquitectónicos, como fiestras, piares, columnas, elementos ornamentais e fermosos tapices que adornaban as súas salas, similares ás réplicas que hoxe adornan a torre de homenaxe do castelo de Vilalba.

Agás os muros exteriores, a xulgar polos efectos dos incendios, na súa meirande parte debía ser de madeira, sobre todo os edificios complementarios. Por iso os reis ditan disposicións para evitar que os incendios se propaguen con tanta rapidez¹⁵⁷⁶, cousa que non sempre conseguiron,

¹⁵⁷² A.G.S., *Consejo Real*, 51 -8. Copia do testamento de don Fernando..

¹⁵⁷³ Andrés Avelino Comerma Y Batalla, "El palacio de los condes de Andrade", *Almanaque de Ferrol*, 1909

¹⁵⁷⁴ "...Eu conssiro no coração de cada huî de nos cynquo casas, assy ordenadas como costumam senhores. Prymeira, salla, em que entran todollos do seu senhorio que omyzados nom som, e assy os estrangeiros que a ella querem vîr. Segunda, camara de paramento, ou antecamara, en que costumam estar seus moradores e alguîs outros notavees do reyno. Terceira, camarade dormyr, que os mayores e mais chegados de casa devem speciaaes pessoas pera ello perteecentes se devem apropriar. Quinta, oratorio en que..." (D. Duarte, *Leal Conselheiro*. Ed. Crítica e comentada por Joseph M. Piel, Lisboa, Livraria Bertrand, 1942, p 303).

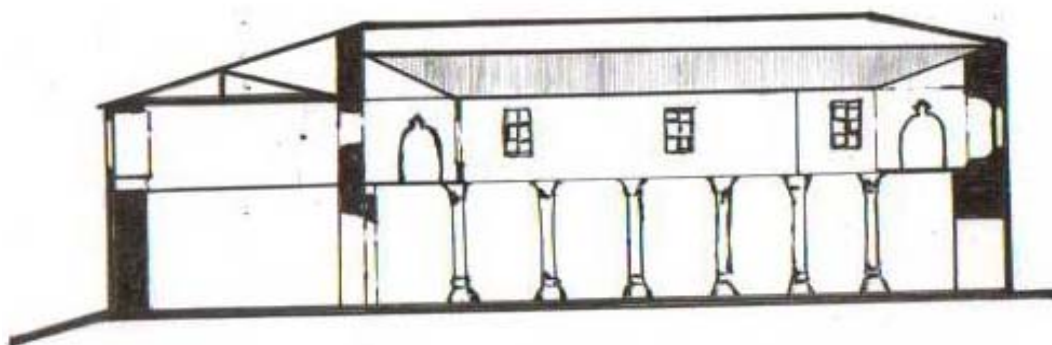
¹⁵⁷⁵ J. Custodio Vieira da Silva, "Paços Medievais dos séculos XIV e XV". In: *Propaganda y Poder*, PP. 123.

¹⁵⁷⁶ 1493, outubro, 14, Barcelona. Copia da real cédula dos RR. CC. Ordenando que as casas de A Coruña se fagan de "cal e canto" (de parede e ladrillo) e non de madeira. (A.M.C, *Cédulas reais*, nº 55. Copia de reais cédulas, nº 320)

porque, un dos problemas con que hoxe ten que loitar o historiador é precisamente a falta de documentos, moitas veces perdidos nos incendios como o que afectou en varias ocasións ó pazo dos Andrade en Pontedeume, o mesmo que a documentación medieval da vila eumesa que empeza a fins do século XVI.

Pero ademais, os Andrade tiñan outros pazos. A vida dos señores da Idade Media, contrariamente ó que se pode pensar, era dun permanente viaxe, tanto pola súa obriga de acompañar ó Rei nas súas empresas, como pola administración das súas dispersas posesións, así como polas obrigas profesionais como executor de tarefas que os monarcas lles asignaban.

Plano 3.- Detalle do adro interior do pazo de Andrade en Pontedeume(1905) no que perviven aínda elementos góticos a pesar das reiteradas reconstrucións

A. A Comerma, *Almanaque de Ferrol*, 1910. Copia do autor)

Sabemos que o de Andrade, como xa citamos, tiña pazos en Betanzos así como en *San Vincenzo de Camouco*, onde Fernán Pérez, *O Boo*, asina un dos seus últimos documentos, o 1 de xullo de 1397, consistente na cesión ó convento de Sta. Catalina de Montefaro da freguesía de San Gíao de Mugar dos diante do notario Domingo Fernández¹⁵⁷⁷. Esta pazo cítano algunhas testemuñas do preito T/F como un dos destruídos polos irmandiños: “...entre los cuales dize el testigo que derrocaron a Fernán Pérez d’Andrade, señor de la casa de Andrade, las fortalezas de Andrade e Villalba e Nario e los palacios de la Pontedeume y los palacios de san Viçenço...”¹⁵⁷⁸. A segunda residencia dos Andrade, desde moi pronto debeu estar en A Coruña, onde, como xa vimos, *O Boo*, foi alcalde e xustiza maior moitos anos e onde residían con frecuencia os señores de Andrade, como vemos nun documento de 1465: “...seyendo ajuntados en consistorio dentro das cassas do señor Fernando Pérez Dandrane i de os señores...”¹⁵⁷⁹. Ademais dos pazos dos propios Andrade, dona María das Mariñas herda de seu pai Gómez Pérez *las casas nuevas de la*

¹⁵⁷⁷ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Colección “A”, 4(6) nº 3.

¹⁵⁷⁸ Pedro da Cancela, 70 anos, de Santiago de Franza. Ed. A. Rodríguez González, *Fortalezas*, I., p.103, pregunta 15, FF. 207/208)

¹⁵⁷⁹ Ed. M. González Garcés, *Historia de la Coruña*, , PP..518 e SS.

*cibdad de la Coruña que agora labramos*¹⁵⁸⁰. Unha destas casas que os Andrade tiñan en A Coruña, déixalla a súa dona, Juana, con carácter vitalicio: *Yten mando que (si) la dicha Condesa doña Juana Leyba quisiere beber en Galizia, mándole el uso e abitaçión de las mis casas grandes de la Coruña*¹⁵⁸¹, seguramente as mesmas que ocupaba a Real Audiencia, que don Fernando solicita, en 1540, que lle deixen libre¹⁵⁸².

Tamén herda dona María das Mariñas de seus pais o *pazo de Láncara*¹⁵⁸³ hoxe coñecido como de Mariñán e outro pazo que tiña na parroquia de Sta María de Oleiros, aínda existente, chamado de Miraflores¹⁵⁸⁴, par ao que, a raíña Sabela lle dá a Diego de Andrade permiso para edificar unha torre en 1477¹⁵⁸⁵. Seguramente os Andrade tiveran algún outro pazo, por exemplo en Santiago á onde viaxaba dona Francisca de Zúñiga segundo testemuñas xa citadas, dos que non temos referencias documentais pero, dos que nos dan noticias os motivos heráldicos que, a veces, atopamos asociados cos de outras casas como no pazo de Barallobre, seguramente neste caso, dunha liñaxe secundaria emparentada cos Andrade.

En todo caso, os pazos, os orixinais da casa de Andrade e os herdados da casa de As Mariñas, eran ademais da sede de administración dos respectivos dominios señoriais, un símbolo que pregoaba coa súa monumentalidade e riqueza ornamental a grandeza e o poderío desta liñaxe.

Castelos e fortalezas. O símbolo prestixio de poder por antonomasia dun cabaleiro era a posesión de castelos ou fortalezas, segundo fose o seu número, o seu tamaño e a posición estratéxica que dominan. Este tipo de edificacións tiña múltiples funcionalidades. Nun principio era a residencia do cabaleiro, como Vasco de Aponte afirma de Rui Freire de Andrade: “...*que tenía fortaleza por casa...*”¹⁵⁸⁶. En segundo lugar unha fortaleza ou un castelo era un lugar de refuxio para os habitantes do lugar en épocas en que outro nobre ou un exército inimigo invadía o territorio. En realidade ese é o orixe do poder e riqueza dos titulares das fortalezas; incluso algún autor asocia a orixe do feudalismo coas funcións que os casteleiros exercían de defensa do territorio, función que co tempo converte nunha fonte de ingresos polas contraprestación que esixen á poboación circundante, moitas veces utilizando a violencia¹⁵⁸⁷.

¹⁵⁸⁰ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, papel. Ed. C Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917).

¹⁵⁸¹ Testamento y Codicilos de Don Fernando de Andrade.

¹⁵⁸² Unha Real Provisión, datada en Madrid, ordena ó Gobernador e Alcaldes maiores que desaloxen a casa porque Don Fernando quería habitala. (A.G.S, *Cámara-memorales*, 247)

¹⁵⁸³ César Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917, p 37

¹⁵⁸⁴ César Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917, p 39

¹⁵⁸⁵ A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 3103. Cit. Vasco de Aponte, *Recuento...*, p. 157

¹⁵⁸⁶ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 117/118

¹⁵⁸⁷ Juan Florí, *Caballeros y caballería en la Edad Media*, p.67

Pero, a finais do século XIV, cando as ameazas externas se dilúen e os titulares dos castelos e fortalezas pasan a residir nas vilas deixando o seu control ós alcaides¹⁵⁸⁸, a función fundamental dunha fortaleza pasa a ser o control do territorio, o lugar onde se mantén encadeados ós que resisten o poder do señor ou, ó que xa nos referimos, o lugar onde se refuxian os señores bandoleiros, *os golfiños*, titulares ou protexidos polos titulares das citadas edificacións. Cambia así a natureza da función orixinaria destes baluartes do poder señorial, convertidos agora en ameaza para a poboación circundante, como afirman os veciños de Pedroso *que les fisiera prender los cuerpos e levarlos presos al dicho castillo de Batan*,(Narahío) *eso por Rodrigo Esquiso, su castillero*(de Fernán Pérez, *O Boo*)¹⁵⁸⁹.

Os castelos e fortalezas agora son mais que nunca un instrumento do poder señorial que ameaza ós seus vasalos e pon respecto ós outros señores cos que ten contenciosos, sexan de tipo territorial, político ou militar, se non é que se dan os tres casos. Como exemplos, as xa citadas guerras e campañas de destrución entre Gómez Pérez das Mariñas, estreito aliado de Enrique IV en Galicia, e Fernán Pérez, *O Novo*, no segundo terzo do século XV. No mesmo senso, o tamaño, o emprazamento e a calidade da edificación, aumentan o valor estratéxico de castelos e fortalezas e son o mais eficaz estandarte do poderío dunha liñaxe, outra forma de propagar a grandeza dunha familia nobre, onde o imaxinario e o real son, unha vez mais, parte do mesmo fenómeno.

Antes de converterse en grandes señores, os Andrade xa se lles coñecía como cabaleiros casteláns. O vimos a propósito de Rui Freire de Andrade, pero hai un documento mais explícito, xa citado anteriormente e referido á posesión dun castelo por parte dos Andrade, o que outorga a encomenda de Caaveiro a Pedro Fernández de Andrade en 1382: *E outrosy por quanto esta comenda ja dita fuy sempre dos señores do castel dandrade*¹⁵⁹⁰, o que quer dicir, segundo o prior de citado mosteiro, que os Andrade xa eran coñecidos desde tempos inmemoriais como señores de castelo.

A este castelo orixinal dos cabaleiros Andrade engadirá Fernán Pérez, *O Boo*, o de Narahío, cando o rei Pedro I lle concede a freguesía do mesmo nome en 1364¹⁵⁹¹, concesión renovada por Enrique II en 1371¹⁵⁹². Dous anos antes desta última data, en 1369, *O Boo* iniciou a construción

¹⁵⁸⁸ A. Rodríguez González, “Diversos aspectos das guerras na Galicia Medieval”, III e IV Semanas Galegas de Historia: *A Guerra en Galicia. O rural e urbano de Galicia.*, Santiago, 1996, PP. 70/71

¹⁵⁸⁹ A.H.N, Carpeta 495, nº 21.

¹⁵⁹⁰ Ed. C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, Apéndice nº 5, PP. 75/76

¹⁵⁹¹ A.D.A., *Sección Lemos, Andrade*. C. 343, nº 7.R.A.H, Col, Salazar, M -48, FF. 102- 103 v, copia autógrafa./R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*,caixa 106/21. Transcripción manuscrita. Agás a copia de Salazar y Castro os outros documentos, con erros evidentes, inclúen Pontedeume e Vilalba.

¹⁵⁹² R.A.H; A.H. Salazar, M -48, f 104 r -105 r, copia. Esta concesión non cita para nada a anterior de Pedro I.

dun novo castelo na parroquia de Nogueirosa nos terreos da granxa do mesmo nome, do mosteiro de Sobrado. Este castelo debeu ser rematado antes de 1377, cando Enrique II lle concede a xurisdición sobre os terreos que o rodean, documento no que se supón xa construído¹⁵⁹³. Finalmente en 1373, tamén Enrique II, lle concede a mercé do castelo, vila e terra de Vilalba¹⁵⁹⁴.

Así, en 1373, os Andrade son señores de tras vilas importantes, dúas dotadas con castelo urbano - Vilalba e Pontedeume - mais os dous castelos rochedos restantes, Nogueirosa e Narahío. Á estes habería que engadir o antigo castelo de Andrade, hoxe desaparecido en mans do irmán maior de Fernán Pérez, Juan Freire que herda o fillo deste Pedro Fernández, herdeiro tamén do *Boo*. Desta maneira, os Andrade son señores de cinco castelos antes de rematar o século XIV, o século da súa fortuna.

Se ben o tamaño destes castelos está moi lonxe dos clásicos castelos da Meseta, o poder que levaban consigo era considerable, tanto polo número de escudeiros e peóns que eran necesarios para a súa garda e mantemento como pola rede de dependencias que xeraba e, sobre todo, o impacto sobre a poboación circundante que debía ser inmenso, un impacto emocional e real que actuaría de forma inmediatas obre os xeitos de comportarse das citadas xentes.

Pero, ademais, os Andrade eran titulares doutros castelo e fortalezas como a de As Encrobas, que Fernán Pérez, *O Mozo* recibe de Juan Becerra do Val da Veiga, como dote da súa filla María de Moscoso, ó casar co de Andrade¹⁵⁹⁵. Tamén era titular, *O Mozo*, do castelo da de Santa María de Ois, no concello de Coirós, segundo a testemuña de don Fernando de Andrade no preito Tabera-Fonseca: “*El Patriarca çercó a la Mota d’Ois, ques una fortaleza de Hernan Perez d’Andrade, que tenía entonçes un Pedro Fernández, su padre, hijo de Fernán Pérez, abuelo deste testigo...*”¹⁵⁹⁶. Por outra parte, varias testemuñas afirman que os irmandiños derrubaron a Diego de Andrade outro castelo cerca de Vilalba: “*... e ansimismo oyó dezir que la dicha hermandad derrocara muchas fortalezas en le dicho Reino de Galicia, hespeçialmente la fortaleza de Porras que hera de Diego d’Andrade...*”¹⁵⁹⁷. Posuían ademais outras fortalezas; como a de Ambroa¹⁵⁹⁸, a de Merín, que era dun Andrade menor, Rodrigo Diaz de Andrade; e a de Vilamourel, en Paderne, era dun vasalo¹⁵⁹⁹. Outras testemuñas aluden á fortaleza-pazo de Camouco, o que quer

¹⁵⁹³ R. A H, *Colección Salazar*, M -48, f.92. Extracto.

¹⁵⁹⁴ R.A.H;A.H. Salazar, M -48, f. 77 r -78 v.

¹⁵⁹⁵ *Tumbo Vermello de Don Lope de Mendoza*, f.. 79 v. Ed. A. Rodríguez González, p. 211

¹⁵⁹⁶ *Fortalezas*, I, p. 86., FF. 191 -1 93.

¹⁵⁹⁷ *Fortalezas*, I, PP. 307, pregunta 3, f. 1105. Gonzalo de Arçeu, veciño de Santiago, 70 anos; PP. 415/416, pregunta 3, f.340. Ruy Méndez, veciño de Betanzos, 70 anos, Betanzos, 15 -XII -1526. Testigo de Betanzos, (I., PP. 415/416, pregunta 3, f.340).

¹⁵⁹⁸ *Fortalezas*,. I., PP. 415/416, pregunta 3, f..340.

¹⁵⁹⁹ *Fortalezas*, I, PP. 415/416, pregunta 3, f..340. Rui Méndez, veciño de Betanzos, 70 anos.

dicir que o pazo que antes citamos, como o de Pontedeume, era ó mesmo tempo fortaleza¹⁶⁰⁰. Algunha das fortalezas atribuídas ós andrade, como a de Porras, ademais doutras que non citamos como, Motrín e Broço, derrubadas polos irmandiños e atribuídas por algunhas testemuñas á Diego de Andrade, parece que era de Gómez Pérez das Mariñas¹⁶⁰¹. Ademais, o gobernador Acuña ordena derrubar varias fortalezas de Diego de Andrade, Baldoña e Muntán, porque *se agrabiaban dello los vezinos de Betanços*¹⁶⁰². Os castelos e fortalezas citadas habería que engadir a de Burgo de Faro, de Juan Freire de Andrade que fora incorporada ó señorío de Gómez Pérez das Mariñas e herdada por Diego de Andrade.

En resume catro castelos importantes a nivel galego, ós que habería que engadir os herdados de Gómez Pérez das Mariñas, e unha morea de torres fortaleza, seguramente moito mais abundantes das que acabamos de citar, que poden servir para facernos unha idea bastante clara, non solo do poder dos señores de Pontedeume, senón, e sobre todo, da forma en como se controlaba o territorio e se impoñía á poboación dependente un réxime baseado sobre todo na forza.

Os castelos e fortalezas eran a imaxe mais visible do poder do señor, un dos seus estandartes mais eficaces para ameazar calquera intento de resistencia, e para pregoar o seu poder e a súa forza, unha estampa constantemente gravada día a día na memoria dos vasalos e xentes dependentes, incluso dos señores veciños. Se foron destruídos na época da Irmandade foi porque as ordes do Rei lles obrigaron ós señores a entregalos, non porque foran derrocados desde fora, na meirande parte dos casos, tarefa imposible de levar a cabo sen un apareo militar adecuado que os irmandiños non posuían. En todo caso, o poder que representan estes baluartes é moi real, pero o poder simbólico gravado nas mentes dos seus vasalos e servidores é moi superior, como unha muralla invisible que lles impide exercitar a súa liberdade

2.2.2.-A caza como escenificación da función defensora dos cabaleiros

Desde os tempos das primeiras formulacións das teorías trifuncinais, ó estamento dos bellatores atribúese a función de protexer á sociedade cristiá mediante o uso das armas. Por iso, os distintos escanos da fidalguía correspondían ás distintas bancadas do grupo social dos guerreiros, dedicados de por vida á *milicia*, a vivir en habito de *cabaleiros*. Por iso a palabra *cabaleiro*, antes

¹⁶⁰⁰ *Fortalezas*, I., PP. 436/437, pregunta 3, f.1377. Rodrigo Ares, veciño e morador de San Vicente de Vilachá en terras de Pedro Pardo de Andrade.

¹⁶⁰¹ *Fortalezas*, I., PP. 420/421, preguntas 3 f.. 1356. Juan Ares, zapateiro, veciño de Betanzos, 70 anos, Betanzos

¹⁶⁰² *Fortalezas*, I., p. 145, pregunta 29, f. 306, Alonso García de Parga; tamén Alonso Mosqueira, veciño de Santa María de Vigo. (I., p.429, 430 e 431, preguntas 3, , f.. 365), e Juan Ares, zapateiro, veciño de Betanzos, (I., PP. 420/421, preguntas 5,f.. 1356)

miles, é un tanto equívoca. Porque, ademais de definir a un grupo dentro do estamento do guerreiros, cabaleiros son todos aqueles que seguen as regras da cabalería, dedicando a súa vida ó uso das armas. Por iso tamén, ó longo da Baixa Idade Media, nacen espectáculos relacionados coa cabalería, como os torneo, as xustas ou os xogos de táboas ós que tan afeccionada era dona Francisca de Zúñiga. Estes espectáculos nos que participaban moitos cabaleiros, servían ó mesmo tempo de pasatempo e de aprendizaxe para a función primordial deste grupo na sociedade da época, a de guerrear.

Pero, ademais dos espectáculos citados, condenados pola Igrexa nas súas versións sangrentas, non era menos importante a caza, sen connotacións negativas desde a perspectiva relixiosa e, polo tanto, actividade e entretenimento destinado a perdura durante séculos.

Caza defensiva, de aprendizaxe militar e caza lúdica.

E primeiro lugar, a caza era unha actividade defensiva, xa regulada por unha ordenanza da *Terra de Santiago* de 1113¹⁶⁰³, da *Terra de Cotobade*¹⁶⁰⁴ ou o código da *Terra de Santiago*, dado por Alfonso X en 1252¹⁶⁰⁵. Este sentido defensivo da caza aínda se mantiña fai non moitos anos cando os cazadores pasaban polas casas para recibir a recompensa pola morte de depredadores, como lobos ou raposos que ameazaban o gando das comunidades rurais.

Na Baixa Idade Media, entre 1300 e 1450 aumentan considerablemente o número de feras salvaxes, como lobos, osos, xabarís, amén das especies puramente cinexéticas: Isto sucede debido ó descenso da poboación e ó avance do bosque¹⁶⁰⁶, sendo frecuentes en Galicia ataques ós espazos habitados¹⁶⁰⁷, o que aumenta o prestixio desta actividade. En función do anterior, os cabaleiros, ós que compre na sociedade a función de *defender* á comunidade, necesariamente deben participar deste sentido da caza, sen que sexa, como estamos vendo, unha actividade exclusiva deste grupo social. En 1326, Frei Berenguel de Landoira, promulga a seguinte ordenanza para perseguilos lobos: *por ende non querendo y poer remedio, ordinamos et mandamos que enna friagesia que ouuer XV firgeses ou mays poucos, se non tomaren lobo ou loba ou camada delles, ...segundo que e costume des primeyro sabado de quaresma ata o dia de San Joham de Juyo, ou non fezerem o fogio, que pageun XVIII mrs*¹⁶⁰⁸. Á estas batidas de caza

¹⁶⁰³ A.López Ferreiro, *Fueros municipales de Santiago y de su tierra*, Santiago, 1985, edición facsímil, (Madrid, 1975) p.160, e nota 10)

¹⁶⁰⁴ Ermelindo Portela e María del Carmen Pallares, "Caza de los señores y caza de los campesinos," *De Galicia en la Edad Media, sociedad, espacio, poder*. T.2, Xunta, 1973, p.298).

¹⁶⁰⁵ *Ibidem*, p.298.

¹⁶⁰⁶ Enmanuel LE Roy Ladurie, *Le paysans de Languedoc*, Paris, 1966, I, p 149.// Ermelindo Portela e María del Carmen Pallares, *Opus Cit.* p. 297

¹⁶⁰⁷ Ermelindo Portela e M^a del Carmen Pallares, *Ibidem*, PP. 297/298, e nota 6.

¹⁶⁰⁸ A.López Ferreiro, *Fueros municipales de Santiago y de su tierra*, Santiago, 1985, edición facsímil, (Madrid, 1975) PP.338/339, e nota 10.

debía acudir nobres e plebeos, pero o distintivo dos nobres era a súa capacidade táctica e tecnolóxica para afrontar as feras mais salvaxes, como o xabarín. Era unha forma mais de amosar a súa superioridade fronte ós plebeos, neste caso respectada, ata que converteron os coutos en espazos reservados para o seu exclusivo uso e disfrute.

Na caza defensiva, se facemos caso á documentación arriba citada, predomina a caza contra o lobo, profundamente unida na tradición popular, incluso na mentalidade nobiliaria, á idea da ameaza, incluso do mal, como nolo indica o feito de que houbo liñaxes como os Moscoso que incluíron o lobo como motivo heráldico¹⁶⁰⁹. Pero tamén o oso e o xabaril foron obxecto deste tipo de caza como se reflicte nas organizacións comunais dos campesiños, documentadas no Sil, a finais do reinado de Alfonso IX¹⁶¹⁰, ou en Sobrado a finais do século XIII¹⁶¹¹. O mesmo *Libro de la montería* de Alfonso XI afirma que abundan o oso e o porco bravo en *el monte de San Estevan e Río de Palacios...es buen osso en todo tiempo, a veces hay puerco*¹⁶¹². Loxicamente para a caza do oso e do xabarín, precísanse unhas técnicas moito mais especializadas que os fan especialmente atractivos para a nobreza, de aquí que, andando a Idade Media, en moitos lugares, estas especies se reserven para a caza dos privilexiados que usan, como don Fadrique Enríquez de Castro, xaurías enormes de cánidos e aves especializadas na caza como o azor, o falcón ou o gabián cuxas niñadas se protexen ordenando *que non tomen açor, nin a falcon, nin a gavián yaciendo sobre huevos, nin faciendo su nido*¹⁶¹³.

Pero, ó mesmo tempo, a caza é unha actividade de aprendizaxe militar que, deseguida, se converterá nunha actividade lúdica para nobres e reis. Por iso, durante este período histórico a caza convértese reviste unha importancia relevante para nobres e cabaleiros, reflectida na importante produción literaria que xenera, como o *Libro de la Montería de Alfonso XI*¹⁶¹⁴ ou o

¹⁶⁰⁹ Francisca De Paula Fernández de Córdoba, “ Sobre el lobo y su presencia en Galicia” *Cuadernos de estudios Gallegos*, 54, 1963, PP. 92/93/ Antonio Fraguas, “ El Lobo en la tierra de Cotobad”, *Boletín da comisión de monumentos de Ourense*, XV, 1446, PP. 132 -134.- Jusús Taboada Chivite, “ Montería y corridas de lobos en Galicia”, *Boletín Auriense*, 1971, PP. 191/192.

¹⁶¹⁰ Julio González, *Alfonso IX*, Madrid, 1944, II, p. 570).

¹⁶¹¹ María do Carme Pallares Méndez, *El Monasterio de Sobrado. Un ejemplo de protagonismo monástico*, p 319/ Ermelindo Portela e María del Carmen Pallares, *Op. Cit.* T.2, p. 301,e nota 18

¹⁶¹² Ermelindo Portela e María del Carmen Pallares, “Caza de los señores y caza de los campesinos,” *De Galicia en la Edad Media, sociedad, espacio, poder.* T.2, 1973, p. 301

¹⁶¹³ A.López Ferreiro, *Fueros municipales de Santiago y de su tierra*, Santiago, 1985, edición facsímile,(Madrid, 1975) PP.378 -380, e nota 28.

¹⁶¹⁴ *Libro de la montería que mando escribir el muy alto y poderoso rey Alonso de Castilla y de León, ultimo deste nombre, acrecentado por Gonçalo Argote de Molina, en la imprenta de Andrés Pescionide Sevilla. 1340.* (Ed. J. Gutierrez de la Vega, Madrid, 1877, 2 tomos . Biblioteca Universitaria de Santiago).

Miroir des deduis de la chasse de Gaston Phoebus¹⁶¹⁵, contemporáneo do *Boo*, por citar solo algúns exemplos dos múltiples que circularon por Europa nesta época.

Tódolos grandes nobres gustan de ser considerados grandes cazadores como o duque de Arjona, Fadrique Enríquez de Castro de quen dice Carrilo Huete que *Era el mayor montero y cazador que obo en Castilla...avía de nómina mill y doscientos sabuesos, e doscientos alanos e lebreles, e avía veinte caçadores de neblis e gerifaltes e sacres e açores...*¹⁶¹⁶; de Pero Niño, ó que se presenta como modelo de Cabaleiros en *El Victorial*, dise que era moi valente nos torneos¹⁶¹⁷ e na caza, narrando algúns episodios nos que se resalta a valentía fronte animais como os xabarís¹⁶¹⁸.

Entre os Andrade, a caza parece que foi unha actividade importante recollida na abundante iconografía gravada nas obras emprendidas por Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*. Aínda que a abundancia de animais, sobre todo porcos bravos e osos, na iconografía deixada por este gran señor medieval requiriría un estudo especial, aquí imos solo constatar os aspectos relacionados coa caza. O primeiro señor de Pontedeume, quixo retratarse como un gran cazador no seu monumento funerario situado orixinariamente na ábsida da igrexa de San Francisco de Betanzos, xunto ó da súa primeira dona, Sancha Rodríguez, case totalmente desaparecido.

A caixa funeraria ou cenotafio, adornada nos seus dous lados maiores por escenas de caza tremendamente naturalistas, descansa sobre un oso e un xabarín mentres que a lauda, ademais da figura do cabaleiro contén sete cánidos de distinto tamaño que acompañan á estatua do cazador, dous deles, sostendo os seus pes. Pero non remata aquí as ilustracións; nos dous lados norte e sur da ábsida, onde un día estiveron os citados catafalcos, complétanse, en dous frisos, os do cenotafio xa citado con novas escenas de caza. Nesta podemos ver aves especializadas na caza, cánidos de diferentes tamaños, peóns, cabaleiros armados - algún deles ferido - e ata trebellos de caza. Completan a escenografía dous escudos sostidos por un lebel o da esquerda (norte) e por un xabrín o da dereita (sur), animal este que se pode ver noutros lugares da igrexa. Abundando no anterior, oso e o xabarín adornan tamén a cornixa exterior do templo de San Francisco, como en outras moitas igrexas en Betanzos, Cines, Orol, Bergondo etc.

Pero ademais, o oso e o xabarín figuraban noutras obras emprendidas polo señor de Andrade, como as pontes de Pontedeume, Ferreira, a ponte do Porco en Miño, a de Sigüeiro, a de Xubia etc. Incluso o escudo, hoxe da vila de Pontedeume, que se conserva nos muros interiores do

¹⁶¹⁵Gaston Phoebus era Conde de Foix e Vizconde de Bearn.(Gaston Phoebus, *Miroir des deduis de la chasse des bestes sauvages et des oyseaux de proye...* (1387). Edición de Eduardo Velázquez e tradución de Carmelo Andrea, 1980).

¹⁶¹⁶ Carrillo de Huete, *Crónica del Halconero de Juan II*, cap. XXXIV, p 57.

¹⁶¹⁷ Gutierrez Diez de Games, *El Victorial. Crónica de don Pedro Niño, conde de Buelna*. Cap. XXX, p. 86

¹⁶¹⁸ Gutierrez Diez de Games, *El Victorial. Crónica de don Pedro Niño, conde de Buelna*. Cap. XXIV, p. 75.

concello - que dadas as súas características, parece ser o primitivo escudo de Fernán Pérez, *O Boo* – contén, sobre tres arcos alusivos á ponte, un oso e un xabarín que sosteñen un castelo. En fin toda unha simboloxía que habería que estudar con mais profundidade pero que, en principio, retrata o primeiro señor de Pontedeume como un gran amante da caza, como bo cabaleiro do que sempre se prezou.

Porque a caza, ademais de defender á comunidade das feras, educa o corpo e a alma, como xa dicían *As Partidas*¹⁶¹⁹ e insistían os tratados de caza: *en primeiro lugar, o que caza escapa dos sete pecados mortais; en segundo lugar aprende a cabalgar con maior pracer, mais osadia y desenvoltura e coñece mellor o campo e toda clase de lugares...porque o home que no se ocupa nada máis que de permanecer donde está, fomenta o orgullo, a avricia, a ira, a pereza e a gula, a luxuria e a envexa, porque o maxin do home tende máis ó mal que ó ben por culpa dos tres inimigos: O diaño, o mundo e a carne*¹⁶²⁰.

En fin, como vemos, ademais de describir as técnicas, os instrumentos e os lugares de caza, os tratados sobre este tema, engaden toda unha filosofía terapéutica que relaciona a loita contra as feras coa loita contra o pecado e contra o mesmo diaño. Esta conexión aparece claramente expresada na iconografía do sepulcro de Fernán Pérez na igrexa do antigo convento dos franciscanos: a vitoria sobre a besta é un símbolo da posición social do nobre, como vencedor do pecado que deus premia co paraíso, despois do xuízo final representado na ábsida da igrexa, fronte ós sepulcros de Fernán Pérez de Andrade e Sancha Rodríguez. Por iso as escenas de montería gravadas no sepulcro, deben entenderse como un dobre mensaxe: por unha parte presentar diante do xuízo final credenciais de bo cabaleiro e, por outra, deixar constancia diante dos homes das fazañas do cabaleiro, divulgando así o prestixio propio e da súa liñaxe que engade á súa honra a sona de gran cazador.

Sobre os sucesores de Fernán Pérez no señorío dos seus *estados*, non temos moitas noticias, pero é evidente a continuidade da práctica de caza por parte dos señores Andrade. O sepulcro de Nuño Freire en Monfero ten un lebreiro ós seus pés e, sostendo o cenotafio, un oso e un xabarín, como o de Fernán Pérez, *O Boo*, o que amosa continuidade nas practicas cinexéticas. A mesma tradición, en forma de lenda, recolle unha pasaxe na que, nunha destas cacerías, a filla de don

¹⁶¹⁹ *E por ende, los antiguos tuuieron que conuiene esto mucho a los reyes mas que a otros omes: e esto por tres razones. La primera por alongar su vida e salud e acrescentar su entendimiento, redrar de si los cuidados e los pesares, que son cosas que embargan mucho el seso...La segunda porque la caça es arte e sobiduria de gurrear e de vencer, de los que deuen los Reyes ser mucho sabidores. La tercera porque mas abundantamente la pueden mantener los Reyes que los otros omes. Pero, con todo esto, non deuen y meter tanta costa porque nengüen en lo que han cumplir...* (*Partidas*, 2, 20, 5).

¹⁶²⁰ Gaston Phoebus, *Miroir des deduis de la chasse*, 1387). Edición de Eduardo Velázquez e tradución de Carmen Andreu, 1980.

Nuño, Laura, foi salvada dun xabarín por un cabaleiro namorado, Roxín, fronte á covardía do seu prometido, o conde de Roade¹⁶²¹.

No mesmo senso, sabemos que Diego de Andrade era un gran amante da caza por dous preitos iniciados contra el; un por Absolón Siciliano e outro polo tamén comerciante de Betanzos, Vasco de Valernio, porque o de Andrade non lle devolvera tres azores e un lebel que estes trouxeran de Irlanda e que tiña no seu poder a título de *préstamo*. Os citados preitos, ademais de asegurarnos a continuidade desta práctica por parte dos citados señores, tamén nos instrúe no valor destes animais que o demandante sitúa en 30 000 mrs¹⁶²².

Aínda na época de don Fernando, as terras dos Andrade tiñan sona de ser ricas en animais de caza maior como os porcos bravos, os cervos e os vanados. Neste senso, en 1520, Carlos I, ordénalle a ó conde don Fernando que poña gardas nos coutos para preservala caza: *E porque mi merced e voluntad es que se veden e guarden los venados e çiervos e toda venaçion que en ella ay; por ende vos ruego y ecargo que hagays poner e pongays guardas en la vuestra tierra e dos leguas al derredor, para que ninguno pueda ballestar, ni cazar ni matar venados ni puercos ni ninguna venaçion...*¹⁶²³; A noticia fálanos das cacerías organizados polos señores de Pontedeume, acadaban gran sona, incluso entre os membros da alta nobreza e da mesma corte imperial.

2.2.3.- As vivencia relixiosas e a preparación do Mais Alá.

Xa se ten explicado neste traballo que a orixe da cabalería está intimamente relacionada coas teorías da trifuncionalidade, segundo as que, os cabaleiros, cumprían unha parte do plan de Deus para a sociedade cristiá. Polo tanto é evidente que os cabaleiros deben ser ante todo bos cristiáns que, segundo as *Partidas*, o día da investidura, ademais de lavar o corpo e vestirse coas mellores roupas *ha de fazer otro tanto con el alma lleuandolo a la iglesia en q ha de recibir trabajo elevando, e pidiendo merced a Dios, que le perdone sus pecados, e que le guie...En quanto esta oración fziere, ha menester estar de ynojos fncados, e todo lo al en pie: mientras lo pudiere sufrir. Ca la vigilia de los caballeros, non fue establecida para juegos, ni para otras cosas, sino para rogar a Dios...q los guardee q los enderesce...*¹⁶²⁴.

No senso anterior, algo mais tarde, o infante, don Juan Manuel, chegou a comparar a investidura de cabalería á dun sacramento: *Et otrosi porque desta orden e deste estado los reyes et los*

¹⁶²¹ Francisco de Paula Mellado, *Recuerdos de un viaje por Galicia, en 1850*, PP. 36 e SS.

¹⁶²² A.G.S, rgs, VII -1489, f. 240.(Cit. F. Vales Villamarín, *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, B.R.A.G, 29/30 - A Coruña, 1970 - p.319)

¹⁶²³ A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 4 -5. Ver rexesto e anexo documental

¹⁶²⁴ *Partidas*, 2, 21 14.

*grandes sennores, et este estado non pueden aver ninguno de por si, sy otro non gelo da, e por esto es commo manera de sacramento...*¹⁶²⁵, que sen embargo o citado autor se negou a recibir, alegando que so podía ser investido por un emperador, equiparándose en *dignidade* ó mesmo Rei, a cuxa liñaxe o Infante consideraba usurpadora.

As vivencias relixiosas. Esta forte impronta relixiosa mantense incluso naquelas ordes de cabalaría, como a de *La Banda*¹⁶²⁶, que eran estritamente civís, á que como sabemos pertencían os Andrade. A relación de cabalería e relixión resulta case empalagosa na época de Fernán Pérez, *O Boo*. Este cabaleiro está estreitamente ligado ás institucións relixiosas desde moi novo. Casa en primeiras nupcias con Sancha Rodríguez, filla dun cabaleiro, Aras Pardo e sobriña materna do arcediago de Trastámara, Alonso Sánchez de Grés, o que lle permite acceder á encomenda do couto de Monfero, *herdado* de seu sogro¹⁶²⁷ e, por medio da relación de dona Sancha con Maior Rodríguez, accede ó señorío sobre a vila de Neda, en arrendo do convento de Santa Clara de Santiago que tiña a titularidade dos citados dereitos¹⁶²⁸.

Este tipo de relación manterase durante toda a vida, non só do primeiro señor de Pontedeume senón de tódolos seus sucesores, alternándose as fases de entendemento coas fases nas que os Andrade, impoñen a súa forza á mosteiros e igrexas; como acontece, entre outros moitos casos, coa encomenda de Caaveiro denunciada polo prior e rexeitada por unha real cédula de Juan II asinada en o Medina del Campo, o 8 de decembro de 1380(Era 1418)¹⁶²⁹, pero que volve á ser concedida ó sobriño e herdeiro de Fernán Pérez, Pedro Fernández en 1382¹⁶³⁰, o que é síntoma dunha presión insoportable por parte dos Andrade contra o prior e os cóengos. Este tipo de relación contraditoria coa Igrexa foi constante por parte do señores Andrade, incluíndo á don Fernando, como vimos no apartado dedicado á *economía ilegal*.

Sen embargo, hai outro tipo de relación coas vivencias cristiáns que non é tan interesada, incluso, vemos aspectos de actuacións altruístas, alomenos en Fernán Pérez, *O Boo*, cualificado por Benedicto XIII como *dilectus filius nobilis Fernandus Petri Dandradi miles compostellane diocesis*¹⁶³¹, a propósito da fundación do convento de franciscanos de Montefaro, pero que tamén ós beneficia en Betanzos, construíndo o convento desta orde. Na capela maior da igrexa deste

¹⁶²⁵ Don Juan Manuel, “Libro del Caballero y del escudero”, Cap. XVIII, p. 257

¹⁶²⁶ Cabayos Escalera y Gila, *La orden y divisa de la Banda real de Castilla, estatutos*, Cap. I, p 57)

¹⁶²⁷ A.M.C, “Fondo Martínez Salazar, Caixa IV,” *Tumbo viejo de Monfero*. Ambroa. Libro 48, año 1561, f. 41 r.

¹⁶²⁸ A.H.D, S, Fondo San Martín Pinario, 47, nº 70 - 61. Cit. *Revista do Concello de Neda*, número 6, ano 2003, p 115. Para outros documentos complementarios, Enrique Cal Pardo, *Colección de documentos escritos en pergamino del archivo de la Catedral de Mondoñedo*(871 -1492), Lugo, 1990, p. 116(nº 21 de Pedroso)

¹⁶²⁹ RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24.

¹⁶³⁰ Cesar Vaamonde Lores, *Ferrol y Puentedeume*, doc. nº 5, PP. 175/176

¹⁶³¹ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 16. Copia en R.A.G, *Fondo Martínez Salazar, caixa 106/4I* Previamente o arcebispo de Santiago, don Juan, en carta asinada en Burgos o 3 de agosto de 1393, autorizara a fundación. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 1.

convento, manda colocar o seu monumento mortuorio no que di: *Aquí jaz Fernan Pérez D'Andrade, cavaleiro que fezo este mosteiro*, a carón do xuízo final representado na ábsida.

A febre fundadora de institucións relixiosas¹⁶³² adquire carácter apoloxético cando funda tres igrexas na zona montañosa e illada do Sor *por quanto y ha moyto pouoo et non auía eglesias nen rectores que lles ministrasen os sacramentos et os seruise das cousas spirituais por espaço de tres legoas...*¹⁶³³, o que parece aludir á unha auténtica preocupación polo adoutramento relixioso das xentes deses territorios

Poderíamos entón dicir que unha boa parte das fundacións deste primeiro señor Andrade, estarán relacionadas coa súa mentalidade, coincidente, por outra parte, cos seus pares da nobreza, no senso de que so se podería facer perdoar os seus pecados se, previamente á súa morte, realizaba obras deste tipo que equilibraran os pecados cometidos ó longo da súa vida; entre estes pecados seguramente pensaría nos atropelos a intereses de igrexas e mosteiros; é mais, algunhas obras piadosas feitas a prol de institucións relixiosas, teñen como fin conquistar a salvación da súa ánima xa desde moi cedo, cando aínda era novo e se lle aventuraba longa vida por diante, como no intento de fundación da granxa de Saa, en Ortigueira, o 22 de maio de 1373, a cambio de que os monxes de Monfero ós que doaba as terras da citada graña, dixeran misas pola súa alma e pola do rei Enrique II¹⁶³⁴.

Esta forma de compartir culpas e oracións co rei Enrique por parte do *Boo*, volve aparecer en fundacións posteriores; unha *refundación* da granxa de Saa do 2 de novembro de 1395, dice así: *E outº sy p condiçõn qu o dto abade diga ou faça dizer a un monje q entender q he monje pteescente para elo vna misa de cada día para senpre por la anima del Rei don Enrique mia e de aqueles a quen eu soô tyudo...*¹⁶³⁵. A fundación reitérase no se propio testamento, dous anos despois. Unha fundación similar de misas que tamén inclúe ó rei Enrique, faina Fernán Pérez, *O Boo*, cando cede a administración da capela e hospital do Espírito Santo, levantada polo de Andrade na parte central da ponte gótica que unía Pontedeume e Cabanas¹⁶³⁶. Esta nova fundación - tamén funda o hospital de San Bartolomé de Betanzos - parece que apunta a unha

¹⁶³² Atribúense tamén ó *Bóo* a reconstrución da igrexa de San Francisco de Ferrol en 1377. Foi derrubada en 1757 para facer a actual (Montero Aróstegui, *Historia de Ferrol*, PP. 30 e 255).

¹⁶³³ A.C.M. *Tumbo Pechado*, f. 133 transcripción do século XVIII en f. 246.

¹⁶³⁴ RAG, *Fondo Murguía*, P -2/5), pergamiño.A H. N, *Clero. Monfero*, Caixa 507, número 9(1 -2), copia. A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(4) nº 2, copia. A.R.G, *Clero, Tumbo do priorato de Saa*, FF. 1 e 2, copia.

¹⁶³⁵ RAG, *Fondo Murguía*, P -1/50 do 2 de setembro do mesmo ano 1395.Traslado do documento anterior en: *Ibid*, 1/49. A fundación aparece reiterada nunha cláusula do testamento de Fernán Pérez realizado o 23 de febreiro de 1397 en Pontedeume (Traslado do 25 de setembro de 1400.RAG, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/15)

¹⁶³⁶ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 4 (7), nº. 16.

preocupación polo próximo, por un sentimento caritativo xa que capela e hospital están dedicadas a pobres e peregrinos¹⁶³⁷.

Os datos anteriores son suficientes para entender que Fernán Pérez de Andrade¹⁶³⁸ tiña evidentes preocupacións relixiosas, non contexto no que nos amosa unha mentalidade moi complexa na que, posiblemente, se mesturaran elementos ancestrais de orixe pagán, a xulgar pola sorprendente iconografía que deixou.

Destas evidentes preocupacións relixiosas participan os herdeiros de Fernán Pérez, tanto no eido da construción de edificios como, alomenos nalgún dos casos, na fundación de institucións relixiosas¹⁶³⁹. No senso anterior e saltándonos os efémeros señoríos dos dous Pedro Fernández, podemos constatar certa continuidade na época de Nuño Freire, unha mais que evidente despreocupación por estes temas nas épocas de Fernán Pérez, *O Mozo* e de seu fillo Diego, para ser recuperados na época do conde de Vilalba, aspectos que trataremos mais adiante, e que veñen a confirmar que, ó longo do século XV, nas mentalidades nobiliarias, neste caso na dos cabaleiros Andrade, prodúcese un progresivo afastamento dos aspectos mais representativos do ascetismo medieval. Este afastamento afecta tanto ós aspectos relacionados coa vida civil, como ás implicacións relixiosas da mentalidade cabaleiresca, como acabamos de ver.

As preocupacións polo Mais Alá; a morte e os ritos funerarios

Uns dos fenómenos onde o real e imaxinario se tenden a mesturar, pola propia natureza do tema, son os aspectos relacionados coa morte e co mais alá, temas onde teñen cabida as crenzas relixiosas, as supersticións, as interpretacións individuais ou colectivas destes fenómenos e os aspectos sociais dos mesmos. As respostas sobre cal dos aspectos é o mais importante á hora de valorar o conxunto de obras, medidas, ritos e actuacións destinadas a preparar o camiño da outra vida, non é fácil de decidir, simplemente podemos constatar que existen e que van evolucionando co tempo, de forma que en cada etapa uns teñen prioridade sobre os outros.

A pesar de que a partir do século XV, nunha parte significativa da sociedade, particularmente da nobreza, parece observarse unha clara lasitude con respecto ó ascetismo co que se acostumaba

¹⁶³⁷ Francisco Vales Villamarín, *Anuario Brigantiño*, nº 1, 1949, apéndice nº 1. Antonio Fucelli, “Itinerario di Bartolomeo Fontana”, Reedición, Università di Perugia, Edizione Scientifiche Italiana, 1987, PP. 58 -114. Tamén no *A.M.P. caixa 110*, nos expediente de 1739 transcrito polo escribán Andrés del Río.

¹⁶³⁸ Carmen Manso Porto, “El convento de Santo Domingo de Coruña”, *Anuario Brigantiño*, nº 13, 1990, PP. 212, 213, 214) O que parece mais probable é a intervención do de Andrade, a dicir de Sonia M. Fernández Pérez, (*Estudio histórico artístico del monasterio de San Salvador de Bergondo en la Edad Media*, A.B. nº 21, 2001, PP. 383 e SS) reedificando parte das estruturas

¹⁶³⁹ De Pedro Fernández, IV (1397 -1404) solo sabemos que seu fillo Nuño mandou dicir misas por el en Monfero, pero Carrillo Villalpando non o cita como enterrado naquel mosteiro: *Assemade mando*(Nuño Freire) *dezir otra misa cada dia por la anima de Pero Fernandez su padre como mas largamente se bera en el titulado de su testamento que se allara en el saco de la comunidad deste monesterio y en el saco de Mino que fue hecho año de 1439 anos* (A.R.G, *Clero, Monfero*.Caixa 269, f.176 *Memorial de Fray Bernardo Carrillo de Villalpando*, Abade do mosteiro, FF. 26 r -26v).

a vivir os ritos relacionados coa morte e coa salvación da alma, a sociedade segue sendo profundamente cristiá e estes temas seguen a estar presentes na vida dos individuos de calquera estamento ou grupo social.

Na Idade Media, tódolos actos dos individuos que marcan unha etapa na súa vida, están relacionados cun acto relixioso; o nacemento co bautismo, o casamento co matrimonio, a defunción cos ritos funerarios, que deben preparar o tránsito á outra vila, ó Mais Alá. Se o bautismo saca ós individuos do estado de impureza e pecado para introducilo na *universitas cristiá*, se o matrimonio leva ó cambio do estado de xuventude para pasar o estado dos adultos, dos desposados, pola súa banda, o pasamento vese como outro cambio de estado, o paso desde a cristiandade militante á triunfante ou, en todo caso, o paso do estado material ó estado espiritual. No senso anterior, a nobreza, como non podía ser menos, participa desa mentalidade en maior ou menor medida, preparando o tránsito durante o tramo final do seu acontecer vital, algunhas veces incluso durante toda a súa vida de adulto, compensando o seu comportamento mundano, moitas veces pecaminoso segundo o sentir do momento, con doazóns piadosas encamiñadas a facerse perdoar as faltas pasadas. Pero as preocupacións dos nobres baixomedievais van máis alá do estritamente relixioso, das mandas piadosas pola salvación da alma, incluíndo nesas preocupacións os desexos de determinar a forma, lugar, tipo de enterramento e os ritos que o deben acompañar, o que implica a mestura dos aspectos relixiosos e sociais, do imaxinario e do real.

Pero, as respostas individuais diante do tema da morte son moi variadas e cambiantes, en virtude do tempo, dos individuos e das circunstancias nas que percorren as súas vidas. Por iso imos estudar estes problemas desde unha dobre dimensión: por unha parte, as preocupacións polos aspectos relativos á salvación, e por outra, aqueles outros que están máis que nada destinados a ordenar as exequias fúnebres e ó aparello formal que debe acompañar ó soterramento.

As actuacións relativas á salvación da alma. A vida dos nobres medievais percorre nunha constante voráxine de acontecementos nos que, en moitas ocasións, os feitos contradicen as crenzas, sen que, por outra parte existan alternativas aceptables para ás xentes desa época, distintas da prometida resurrección, posterior ó pasamento, coa conseguinte condenación ou salvación eterna. O que si podemos atopar son distintas formas de afrontar esas crenzas que son aceptadas de forma xeral.

Os documentos son moi claros ó respecto, e neste senso, en moitos nobres, despois de actos contrarios ás convencións relixiosas van seguidos de arrepentimentos aparentemente sinxelos. O vemos nunha doazón a Caaveiro, en 1224 de Pedro Bermúdez de Andrade na que recoñece haber cometido faltas graves contra o citado mosteiro: “ *ut habeamus partem in onmni bono quod*

fuert in hoc monasterio usque in finem, et pro intravi ibn ipsum monastrium per forciam et feci ibi multa mala...”.¹⁶⁴⁰ Isto é o *domnus* de Andrade pretende que a súa violenta irrupción no mosteiro de Caaveiro lle sexa perdoada por medio dunha doazón á mesma entidade monástica, para remedio da súa alma. Esa é a tónica xeral incluso en cabaleiros e señores con coñecida sona de violentos.

No caso de Fernán Pérez, *O Boo*, as preocupacións deste tipo maniféstanse durante toda a súa vida adulta tan pronto dispón de bens para facelo, como xa tivemos ocasión de poñer de relevo. Xa o 22 de maio de 1373, co gallo da citada fundación da graña de Saa, recen ascendido á señor de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, realiza xunto á súa dona, Sancha Rodríguez, unha doazón a Monfero consistente nunha serie de herdades en Santa Marta, a cambio *hûa missa de cada día para sempre po la anima del Rey don Enrrique e minna e de aqueles a q eu soon teúdo*¹⁶⁴¹, o que parece indicar que a preocupación por a salvación eterna estaba presente desde moi pronto porque, desde 1373, o de Andrade aínda vive 24 anos, ó longo dos cales seguirá realizando mandas piadosas, como a da granxa de San Tirso de Ambroa, pola que *Manda que se digan misas cada día perpetuamente*, estipulando que, si o mosteiro de Monfero non quixese dicir as misas, se encargue e da poder ó mosteiro de San Francisco de Betanzos e o seu ministro para que herde a citada facenda¹⁶⁴².

Neste contexto o poder da Igrexa é fundamental para entender a actitude diante da morte, non tanto polo seu poder material, senón e sobre todo, polo ámbito sobrenatural onde reside o seu cometido, que a propia Igrexa canaliza cara a súa materialización en poder terrestre, permitíndolle acumular un volume patrimonial superior ó de toda a nobreza no seu conxunto¹⁶⁴³, sobre todo en Galicia. Así o expresa o Papa Benedicto XIII cando aproba a fundación por parte de *O Boo* do mosteiro de Santa Catarina de Montefaro, ó afirmar que o fundador, sabendo que a gloria terrea é transitoria, a quere cambiar polo eterno goce e a felicidade de contemplar a gloria de Deus para sempre: “...*quod olim dilectus nobilis vir, Petri de Andrade, miles, compostellane diócesis, cupiens terrena in celestia et trasitoria in enterna felici convertio conmutare ad omnipotentem Dei laudem et gloriam et in honore et sub uocabulo beate Catherine uirginis pro diuini cultus agmento ac parentum et proximarum suorum animarum*

¹⁶⁴⁰ A.H.N., *Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 52, FF. 23 -24

¹⁶⁴¹ A.H.N. *Clero, Monfero*, C 507, nº 10. R.A.G, *Fondo Murguía*, P - 1/149. Traslado en: R.A.G, *Fondo Murguía*, P -1/150. Copia do século XVIII no A.R.G, *Clero, Tumbo do priorado de Saa*, FF. 1 e 2. Tamén en A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Monfero, 4(4), nº 2, Copia en papel.

¹⁶⁴² A.R.G, *Libro de Apeos de Monfero*, 1561, Caixa 446(276(, f. 89 r. A.M.C, “*Fondo Martínez Salazar*, Caixa IV,” *Tumbo viejo de las escrituras del archivo de Monfero*, 1561, f.38 v.

¹⁶⁴³ Xavier Barral i Altet, “Propaganda eclesiástica y poder feudal”, In: *Propaganda y Poder*, p.61

salute in Montefaro”¹⁶⁴⁴. Pola súa parte, os frades deste novo convento, da orde dos franciscanos, reciben unha importante dotación en bens patrimoniais de parte de Fernán Pérez; pero ademais, dóalles o décimo, o xantar e a portadego de Pontedeume, prebendas que o de Andrade tiña do rei Enrique, para atender o hospital de pobres e a capela da ponte¹⁶⁴⁵.

Visto desde esta perspectiva, parece confirmarse a afirmación de que o pasamento supón un cambio de estado, como afirmábamos mais arriba. Como na vida mesma, cada individuo ten que percorrer o seu particular *cursus honorum*, se quer progresar, o mesmo que para estar cerca de Deus, o rei celeste, hai que facer moitas obras piadosas, polo menos iso é o que a Igrexa pregoa, en beneficio propio. Así se manifesta tamén nos testamentos, dos que por desgraza só coñecemos completo o de Fernando de Andrade. Nestes documentos, os testantes sitúanse diante do tránsito á outra vida e procuran, cunha gran dose de sinceridade, descargar a súa conciencia de culpas. Iso é o que vemos nalgunhas cláusulas do testamento de Rui Freire de Andrade en 1362, ordenando que se paguen as súa débedas: *Mâdo a Sayoan de caaueiro seis centos maravedis quelles deuo das rendas quelle nô pagey. It contêse êno dito testamento outra clausula que desia asy: It liuro e desenbargo todos los herdamentos que eu tenno do moesteiro de Sayoan de Caaueiro*¹⁶⁴⁶. Tamén o vemos na fundación de misas por parte de Fernán Pérez en 1395, ás que aludimos mais arriba, ratificadas no seu testamento, en 1397.

Pero as cousas irán cambiando ó longo do século XV, século non que as vivencias deste tipo parecen secularizarse e apartarse do espírito do *ubi sum*, da época precedente, limitándose a mandas testamentarias, algunhas, como veremos, incumpridas.

De Pedro Fernández de Andrade IV, sabemos que se dicía unha misa por el en Monfero, pero non sabemos onde está enterrado. A aparición dunha lápida na igrexa de San Estevo de Perlío coa inscrición:(P)DRO: FERNANDEZ:DANDRADE:SEÑOR:DA CASA:SEÑOR DA CASA DANDRADE: FINO(U): ANO: MIL CC...., parece abrir un indicio de que el ou o seu neto ,tamén Pedro Fernández, estiveran enterrados nese lugar. É posible que sexa o primeiro deste nome o enterrado en Perlío porque, xa en vida de seu tío, *O Boo*, parece exercer o señorío de Ferrol e Mugar dos no seu nome e hai indicios de que vivía en Perlío. Ademais temos noticias de que en Monfero había un sepulcro, baleiro a principios do século XVII e non conservado hoxe, que correspondía ó Pedro Fernández, neto do anterior¹⁶⁴⁷, dato esclareceremos mais abaixo.

¹⁶⁴⁴ A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 16.R.A.G, Fondo D.H, caixa 106/4.1(Ver anexoI)

¹⁶⁴⁵ Ratificación de privilexios concedidos por Enrique II a Fernán Pérez o 20 de marzo de 1384, Segovia: “...*que en la dicha puente auedes de fazer van capilla a donde se cantase vna capellania perpetua por en anima del dho rey nuestro padre...*” (C. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 77).

¹⁶⁴⁶ A.H.N, *Clero, Caaveiro*, 492 -7.

¹⁶⁴⁷ A.R.G, *Clero, Monfero*.Caixa 269, f.176 *Memorial de Fray Bernardo Carrillo de Villalpando*, Abade do mosteiro, FF. 26 r -26v.

En canto á Nuño Freire de Andrade, falecido en 1431, no seu testamento, deixa 40 000 maravedís para que o mosteiro de Monfero diga misas, pola súa alma e pola des eu pai, Pedro Fernández de Andrade¹⁶⁴⁸: “*Mando dezir cada dia vna misa enel altar mayor por si e por Fernan Pérez Dandrade e por su padre Pero Fernandez Dandrad y mando que en la otras fiestas prencipales de Nuestra Señora le digan vna begilia e vna mysa cantada las quales otras mysas se le an dedescontar de la semana que se le a de dezir cada dia...*”¹⁶⁴⁹. Sobre este tema hai certa confusión entre as fontes xa que nalgunha delas se atribúen as intencións das citadas misas polo fillo e non polo pai de don Nuño o Mao, os dous do mesmo nome, como sabemos: *Yten se han de dezir cada mes van misa reçada por el anima de Nuño Freire de Andrade y de Pedro Fernández de Andrade su hijo=Y mas se han de desçir por los dichos vn aniversario cantado vn dia después de la natividad de Nuestra Señora que ssera a nuebe de septiembre. Dio para esto cuarenta mill marabedis sueltos; no de rrenta, para que con ellos se comprasse alguna hazienda, y se mando enterrar y poner a la puerta de la capilla Mayor al lado del evangelio*¹⁶⁵⁰. Ó noso entender este é un erro do cronista de Monfero que confunde a Pedro Fernández V co se avó do mesmo nome, polo que realmente se debía aplicar as citadas misas.

De Pedro Fernández V, titular dos señoríos de Andrade solo 4 anos, entre 1431 e 1435, sabemos ordenou ser enterrado en Monfero onde había unha inscrición que di: *Aqui jaz Pedro Fernandez de Andrade fillo deste Nuño Freire de Andrade*, aínda que non é seguro que fose enterrado en Monfero, porque no ano 1606, foi aberto polo abade Frei Atanasio Velázquez, e o sepulcro estaba baleiro e, dende logo, hoxe non se conserva nas instalacións do mosteiro¹⁶⁵¹. En todo caso, deixou unha manda testamentaria consistente na *herdade de queymados que jaz junto ó adro da dita iglia de San Martino do Porto e que os dtos frayres do dto moestio que disessen por el en cada vn ano para sempre cinco misas cantadas son cinco responsos por la súa alma e daqlas a que el era tehudo...*¹⁶⁵². Nas recompilacións de obrigas do mosteiro de Monfero confúndense ós dous Pedros Fernández, pero as mandas existen.

Pero, a pesar do anterior, en xeral, desaparecen as grandes fundación da época do Boo. De dona María, Fernán Pérez, O Mozo e Diego de Andrade, só sabemos que se mandaron enterrar en

¹⁶⁴⁸ A.H.N, Códice 259 do A.H.N, f. 26 r.

¹⁶⁴⁹ A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”. C.4, *Tumbo de 1461*, f. 73 r. Tamén en: Cit. En A.M.C. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa II, carpeta número 3, caderniño e pergamiño cosido de 9 folios, f. 7 r. R.A.G. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/19, copia autógrafa.

¹⁶⁵⁰ A.H.N, Códices, I -259, L 259, folio 26 r.

¹⁶⁵¹ C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente de yme*, p. 9 nota 1.. Sbre outros datos relacionados: A.R.G, *Clero, Monfero*. Caixa 269, f.176 *Memorial de Fray Bernardo Carrillo de Villalpando de las obligaciones de misas que dice este monasterio perpetuamente por sus binechores*, FF. 26 r - 26 v. Citan o dato o A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*. C.4, *Tumbo de 1461*, f. 73 r.

¹⁶⁵² C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente de yme*, p 9 nota 1

Monfero, pero no temos noticias dunha especial preocupación por este tema, o que podería ser un indicio dunha certa despreocupación polas formas de entender a morte e os temas do Mais Alá. No caso de dona María, o silencio sobre o seu pasamento e sobre a súa sepultura é obvio, porque desaparece da documentación cando debía ser aínda nova, suplantada por seu tío e titor, Fernán Pérez, *o Mozo*. Pero deste e de don Diego, solo quedan en Monfero as súa efixies empotradas no lado sur do transepto da igrexa conventual, cos seus nomes inscritos con letras modernas, signo de que foron labradas moito despois do seu pasamento, como se deduce do seguinte fragmento do testamento de don Fernando: “*Yten digo que por quanto mi señor padre Diego de Andrade, que esté en gloria, mandó fazer en el monasterio de Monfero una sepultura para sy y otra para su padre, y por na aver aparejado donde se pudiese azer, no se hizo, mando que syno estobiere hecha antes de mi falesçimiento, que mis conplidores la agan de las piedras que yo hize traer para las sepulturas, con su reja baja a su alderredor...*”. O fragmento anterior alude a uns feitos moi frecuentes na Idade Media, o incumprimento das mandas testamentarias. Neste caso, as tumbas puidera ser que nin se remataran porque solo quedan as laudas funerarias, coas efixies dos ditos señores, vestidos de cabaleiros e acompañados dos e os escudos da casa de Andrade.

O códice de Monfero non alude á ningunha manda realizada ó seu favor por parte de Fernán Pérez, *O Mozo* ou Diego de Andrade, nin citan á estes señores entre aqueles ós que están obrigados á dicir misas, como si o fan a propósito dos dous Pedro Fernández e de Nuño Freire. En todo caso o testamento de don Fernando alude á que deixaron mandado que foran enterrados no mosteiro, se supón que esas cláusulas irían acompañadas dalgunhas mandas que non se cumpriron, a xulgar polas obrigacións que tiña contraído o devandito mosteiro. Nin sequera se cumpriu o seu desexo de que se labraran os sepulcros, que tiveron que ser realizados nos últimos meses de vida de don Fernando ou despois do seu pasamento, en 1540, isto é 70 anos despois do pasamento de *O Mozo*, e 50 desde o de Diego, e, segundo xa afirmamos, de xeito parcial.

Podemos entón concluír que na Baixa Idade Media, segue vixente o dominio da Igrexa en todo o referente ó mais alá, no senso de que a morte é un transito dun estado material a outro inmaterial para o que hai que facer méritos. Esta idea estendida e asumida en xeral, nun mundo teocratizado, leva á unha preocupación constante que se traduce en mandas e fundacións piadosas ás institución relixiosas, sobre todo monásticas, ás que se entregan os despoxos carnaís e os medios económicos para o seu coidado, e tamén o coidado da súa alma.

Sen embargo, ó longo do século XV, se ben os mosteiros, neste caso o mosteiro cisterciense de Monfero, segue sendo o depositario dos despoxos dos señores de Andrade falecidos, aínda que non sempre este feito apareza reflectido en mandas testamentarias, despois Pedro Fernández V. O

ascetismo medieval perde forza, fronte a unha forma mais secular de velo mundo no que as conviccións políticas e relixiosa perden vigor. Neste caso, tanto *O Mozo* como Diego de Andrade amosan mais preocupación polo aspecto mundano do monumento funerario que polo estritamente relixioso da salvación da alma, preocupación que aínda amosaba Nuño Freire en 1431. Trátase dunha evolución paralela ó que vimos no campo da ideoloxía e da mentalidade cabaleiresca.

Con don Fernando, o último señor de Pontedeume propiamente Andrade¹⁶⁵³, ó final da súa vida, volto de desenvolver o cargo de Asistente en Sevilla, vello e enfermo, renace, froito dun impulso epigónico, o afán cristianizador, fundando o mosteiro de Santa María da Graza, en Pontedeume. Este novo mosteiro, da orde dos agostiños, foi dotado por Fernando de Andrade con 30 000 maravedís de renda anual, asentados en beneficios eclesiásticos incluídos no morgado da súa filla, o que ocasionará un preito entre os sucesores de don Fernando e o novo convento¹⁶⁵⁴. A fundación do citado convento, tiña unha contraprestación, a obrigación de dicir tres misas cantadas pola alma do fundador o que nos volve a situar na estela de Fernán, *O Boo*.

Acaso, nun home como o conde de Vilalba, que comanda a armada que leva ó Emperador á Bruxelas, ou a que leva a Italia a Adriano VI, que, ademais, ocupa cargos como o de asistente en Sevilla e que recibe con certa frecuencia cartas da Corte, este novo misticismo acaso sexa un anticipo da mentalidade contrareformista que se está impoñendo nos estado europeos católicos.

O certo é que o conde de Vilalba, aínda que tarde, amosa preocupacións evidentes polo mais alá e por organizar en vida o coidado de tais inquiredanzas que reaparecen no seu testamento perfectamente especificadas, como, por outra parte, era habitual nos testamentos medievais: *Yten mando que los secrefijos devinos se celebren en la dicha Capilla Mayor en donde yo fuere sepultado en esta manera: que el lunes de cada semana se diga una misa de requien cantada con su responso, y el martes siguientes otra misa de requien por la ánima de todos mis criados a quien yo soy obligado que sean muertos, y el miércoles, una cantada de requien, cantada con su responso o de Nuestra Señora con memoria e coleta de los finados, y el jueves otra de Nuestra Señora, y con cada una se diga su responso sobre mi sepultura y de mis deçendientes que*

¹⁶⁵³ Don Fernando é patrón da Colexiata de Santa María cuxo padroado fora creado por seu avó Gómez Pérez das Mariñas e mandada reparar por súa nai, Dona María. (A.G.S, rgs, II -1537).

¹⁶⁵⁴ O 24 de Setembro de 1538 asínase en Pontedeume a acordo de dotación do convento de San Agostiño entre Fernando de Andrade e Frei Diego López, provincial da orde dos agostiños. Traslado notarial por Juan Fernández. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(7) nº.2. Ed. Vaamonde Lores, B.R.A.G, VIII, PP. 233 e SS.). O 5 de decembro de 1538. Aprobación do citado convento polo provisor da sede de Santiago. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(7) nº. 1) Finalmente, en marzo de 1540, novo acordo de dotación económica entre don Fernando e o provincial do agostiños. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Colección, 4(7) nº.3). Breve resume do preito dos herdeiros de don Fernando cos frades agostiños en :R.A.G, *Fondo xeral*, D. H.1/25, 1/30 e 1/31

en ella se quieran enterrar. Yten mando que todas las fiestas de Nuestra Señora y de los Apóstoles se digan en la dicha capilla las bísperas cantadas de la fiesta. O fragmento é suficientemente claro, non senso que antes anunciábamos. Don Fernando de Andrade, recolle a tradición medieval e deixa estipulado como seus antepasados Fernán Pérez, *O Vello* e Nuño Freire os servizo relixiosos pola súa alma, e como eles, sen data de caducidade, ata a resurrección final. Pero non hai alusión algunha a humildade que víamos nos testamentos de Pedro Fernández de Castro, ou de Fernán Pérez, *O Boo*, relativos a presentarse diante do xuíz supremo espidos, sen ataúde algún, como viñeran a vida, detalles ós que deseguida imos aludir. En don Fernando todo é suntuosidade, incluíndo os seus triunfos e as bandeiras gañadas na batalla nun claro alenxamento do ascetismo que amosara o creador da casa de Andrade. Todo parece indicar que se trata dunhas vivencias relixiosas asumidas desde as súas profundas conviccións sociais, aristocratizastes e autoritarias, das que nos deu exemplos relevantes durante a súa vida

Os lugares e a importancia social dos panteóns funerarios. O lugar e forma do enterramento foi outra das preocupacións da aristocracia desde os tempos dos Traba que converteron o mosteiro de Xubia no seu panteón familiar. Por outra parte, dicíamos no primeiro capítulo deste traballo que a existencia dun panteón familiar era un dos primeiros elementos da identificación dunha familia aristocrática, fenómeno que as pequenas estirpes de cabaleiros trataban de imitar. Neste senso, debemos lembrar que o 30 de xaneiro de 1177, o prior de Caaveiro e o abade de Bergondo, comprométense a dar solemne funeral ós descendentes de don Fortunio ó que identificamos como o proxenitor do primeiro *miles* que leva o antropónimo *de Andrade*¹⁶⁵⁵, e como afirmabamos, varios Andrade estaban precisamente enterrados en Caaveiro, que se converteu por algún tempo no seu panteón familiar, como o xa citamos a propósito de Pedro Bermúdez de Andrade: “...*et concedo corpus meum ad ipsum monasterium ad sepeliendum...*”¹⁶⁵⁶. O proceder de Pedro Bermúdez era habitual entre a nobreza ata o século XIV facéndose enterrar na súa inmensa maioría nos centros monásticos tradicionais: bieitos, cistercienses e de cóngos regulares, mais que nas igrexas rexentadas polo clero secular.

A fundación das novas ordes mendicantes, dominicos e franciscanos, que practican a pobreza e rexeitan a opulencia das ordes tradicionais, vai modificar as preferencias da nobreza, deixado de enterrarse preferentemente nas igrexas dos freires bieitos, cistercienses e outros lugares tradicionais de culto, para facerse enterrar en conventos dos domingos ou franciscanos¹⁶⁵⁷.

¹⁶⁵⁵ J.I Fernández de Viana y T. González Balasch, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 2.

¹⁶⁵⁶ A.H.N, *Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 52, FF. 23 -24

¹⁶⁵⁷ M. Pallares Méndez e. Portela Silva afirman que o número de soterramentos nos mosteiros cistercienses diminúe ó longo do século XIV, a medida que aumentan os enterramentos dos nobres en conventos franciscanos e domingos (, *Muerte y sociedad en la Galicia Medieval*, . SS XIII-XIV, Universidad de Santiago, 1988, p. 28)

O nacemento desta novas ordes que practican a pobreza e o rigor monacal, coincide cunha época na que o debate sobre a pobreza da Igrexa ocasiona grandes convulsións sociais que leva ás xentes, sobre todo ós poderosos do momento, a identificar estas ordes como as mais fiables a hora de encomendarlles a garda dos seus corpos e a salvacións das súas almas e, pola contra, a identificar as ordes tradicionais como pouco rigorosas e fiables neste aspecto.

Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, que, como veremos, se fai enterrar na igrexa do convento franciscano de Betanzos, amosa a preocupación por este tema cando insiste que as misas encargadas ó mosteiro de Monfero sexan impartidas por *dos mays onestos monges q y ouver et de millor vida q achar enno dito moesteyro*¹⁶⁵⁸, o que implica unha implícita desconfianza na honestidade e rigor relixioso de moitos dos que adoptan as regras monásticas. Po iso, non debe estrañarnos que os Andrade do século XIV opten por ordenar a súa sepultura en conventos das ordes mendicantes.

O vemos con Rui Freire de Andrade que, en presenza do prior de Caaveiro, García Fernández, que exerce de testemuña, non só ordena ser enterrado en Santo Domingo, senón que fai seus testamentarios, xunto a seu fillo maior, Juan, á dous monxes domingos do convento de a Coruña: *Et fes seus conpridores seu fillo Johan Freyre Dandrade, e frey Gonçaluo Rodrigues doutor do dito moesteyro de San Domingo, et Frey Gonçaluo Sanches, prior do dito moesteyro cada hû deles en todo*¹⁶⁵⁹. Este será o camiño que escollerá Fernán Pérez, *O Boo*, que edifica as igrexas conventuais de Ferrol e Betanzos e funda o convento tamén franciscano de Montefaro, facéndose enterrar na capela maior da igrexa de San Francisco de Betanzos, levantada por el, rexeitando Monfero ó que, como dixemos, sen embargo encarga misas.

Non coñecemos tódalas disposicións testamentarias sobre a ordenación dos seus funerais por parte de Fernán Pérez, *O Boo*, mais ala das sete cláusulas que conservamos, publicadas por partes en lugares diferentes, referidas todas elas a mandas piadosas, á ratificación de mandas xa feitas e á desembargos de bens ilegalmente ocupados¹⁶⁶⁰. Por unha destas cláusulas é precisamente pola que ordena ser enterrado en San Francisco: *It. Mando enterrar meu corpo ena Yglia de Sn Francisco de Betanzos dentro ena capela maior da dita Yglia que eu fiz facer: et*

¹⁶⁵⁸ R.A.G, *Fondo Murguía*, P -1/149, pergamiño

¹⁶⁵⁹ R.A.G, *Fondo Murguía*, P -1/149, pergamiño, Traslado cláusulas.A.H.N,*Clero, Caaveiro*, 492 -7.

¹⁶⁶⁰ Trátase de bens dos mosteiros de Pedroso, San Martiño de Xubia, de San Johan de Caaveiro, Santa María de Monfero, Santa María de Meyra, de Santa María de Sobrado, de Santa María de Belbís, do mosteiro de Dormeá e de Santa María de Bergondo. (R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*. P -2/15.Pergamiño e transcripción en papel. Ed.parcial de Antonio de la Iglesia, *El Idioma gallego*, II, (A Coruña, p. 58) ou en: “Santa Catalina de Montefaro”, (*Galicia, Revista Universal de este Reino*, Vol. IV, ano V, 1864 - A.M.C -).

*amndo que ponan y enterren minas carnes de baix do moimento que y esta fayto a caron da terra, sen algua outra Ataude*¹⁶⁶¹.

A cláusula testamentaria que vimos de transcribir, alude directamente ó cambio de estado ó que aludíamos mais arriba, dentro dunha concepción plenamente medieval, totalmente impregnada de ascetismo, que non veremos nas disposicións deste tipo, do conde don Fernando. O cabaleiro dispón que, o tránsito á outra vida, á outro estado, debe afrontalo desprendéndose de todo elemento terreal, de todo equipaxe, espido, como veu ó mundo. Por ese desprendemento de todo valor mundano, entrega o seu patrimonio e señorío ó seu sobriño Pedro Fernández coa obriga de cumprir as mandas testamentarias coas que *O Boo* intenta aliviar o peso da súa conciencia. Desta maneira, libre de todo peso terreal, está preparado para afrontar o tránsito ó novo estado.

No senso anterior, para asegurarse o cumprimento das mandas, como a que realiza o 1 de xullo de 1397, da freguesía de San Xiao de Mugardos ó convento de Santa Catarina de Montefaro, como medida de precaución, obriga a asinar o documento á un dos ós seus herdeiros, Nuño Freire, *O Mao*¹⁶⁶².

**Sepulcro de
Nuño
Freire, *O
Mao*, en
Monfero**

Non coñecemos moito mais do seu testamento pero, como en outros documentos deste tipo e desta época, seguramente

ordenaría dar de comer a uns centos de pobres o día do seu funeral así como repartir roupa e moedas á pobres a domésticos da súa casa, como era habitual. Xa o facía a comezos do século XII Guillermo o Mariscal, modelo de cabaleiros europeos da súa época e de toda a Baixa Idade Media. Guillermo reparte todo o que ten entre pobres, institucións relixiosas e herdeiros para afrontar o tránsito ó mais alá, libre de todo peso carnal¹⁶⁶³, lamentándose da miserable morte do rei Enrique que faleceu solo e sen patacón que repartir entre os pobres á hora do seu pasamento.

¹⁶⁶¹ F. Vales Villamarín, *El sepulcro de Andrade, o Boo*, A.B. número 2, ano 1949, p. 93.

¹⁶⁶² A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 3. Pergamiño)

¹⁶⁶³ G. Duby, *Guillermo el Mariscal*, Madrid, 1988, PP. 20/21.

Pero fai mais o Mariscal, ordena que unha vez falecido sexa vestido co hábito dos templarios, orde na que facía tempo esperaba ingresar e á que tiña prometido os seus desposos.

Esta actitude é congruente coas mentalidades medievais, sobre todo dos século XII e XIII, que consideraban o modelo de vida perfecto o das ordes militares, porque engadían á valentía do *defensor*, do cabaleiro, a santidad do monxe suxeito a unha regra monástica. Por iso o modelo esténdese por Europa e, por suposto por Galicia.

Pedro de Castro, *o da Guerra*, manda no seu testamento ser enterrado en Sobrado, ordenando que *desque chegaren conmigo a porta primeira desse moesteiro, (Sobrado) ante que entren conmigo dentro, que me vistan o habito e panos do mais pobre frade professo que ouver en esse moesteiro e me poñan vestido en esos panos enno leyto en que leuan os frades professos*¹⁶⁶⁴. Isto é que, diante do tránsito a outro estado de vida, Pedro de Castro, un *rico home*, opta polo cambio de estado de señor e cabaleiro laico á humilde frade, neste caso da orde cisterciense.

Tamén ordena ó de Castro, como vimos que fará, medio século mais tarde, Fernán Pérez de Andrade, *que deiten meu corpo a caron da terra, sen outro ataúde e pona sobre llo meu corpo un moymento de padra labrado en que esta este miña figura con mina armas*, o que parece probar que era unha costume moi observada entre a nobreza que, loxicamente, Fernán Pérez, *O Boo* continúa e que poucas veces respectaban os seus herdeiros. No seu caso é evidente que ordenou enterrarse co hábito franciscano como nolo indica o feito de que a figura do xacente do seu monumento funerario luza na man dereita o bordón dos franciscanos así como os hábitos dos anxos que sosteñen, nun dos lados menores do sarcófago, o escudo dos Andrade.

Por outra parte, como xa tivemos ocasión de comprobar, a relación do primeiro señor de Andrade cos franciscanos, parece mais ben unha obsesión, xa que funda alomenos dous conventos desta orde, o de Santa Catalina de Montefaro, o mosteiro franciscano de Betanzos e levanta a igrexa conventual de Ferrol, o que nos fala de que a decisión, de cambialo estado de cabaleiro polo hábito franciscano, estaba tomada de moito antes. Abundando neste senso, debemos dicir que o monumento que, segundo os desexos do *Boo*, debía estar sobra a súa tumba¹⁶⁶⁵, foi rematado dez anos antes do seu pasamento xa que así o afirma a inscrición

¹⁶⁶⁴ A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa IV, Copia en papel dun traslado de varias cláusulas relativas a doazóns ó mosteiro de Sobrado onde manda enterrarse. As cláusulas responden o primeiro testamento de 1337 que ordena se respecten no segundo testamento de 1340. (A.H.N, *Clero, Sobrado*, carpeta 547, nº 17. Cit.A. López Ferreiro, *Historia*, VI, p. 117, nota 1 e 123 nota 2).

¹⁶⁶⁵ Non parece ser así porque, cando modernamente se abriu o sarcófago por mor dunhas obras, dentro había un esqueleto dun varón (A. Erias Martínez, *Xente da Baixa Idade Media*, A.B. número 14, p 190). Tampouco parece que lle fixeron caso á Pedro de Castro porque, segundo López Ferreiro, cando se recoñeceu a súa sepultura no século XIX, atopouse : *además de sus restos mortales, se hallaron algunos trozos de seda, un broche de oro y unas espuelas también de oro, que quizás serían de las cogidas al rey de Marruecos Abul-Hassan en la batalla del Salado*. (A. López Ferreiro, *Historia*, VI, p. 123, nota 2).

funeraria do sarcófago: *Aquí Jaz Fernan / Perez D'Andrade, Caua / leiro que fezo este moesteiro, anno do Nas(ç)emento / do noso sen-/ nor Ihesu Christo de Mil (e) T(trezentos) et oitenta(et) sete, anos*¹⁶⁶⁶. Non hai dúbida entón que todo o conxunto reponde a vontade do comitante, neste caso Fernán Pérez, *O Boo*.

Pero hai outro aspecto que merece ser resaltado; como dicía o testamento de Pedro de Castro, no monumento que, insistimos, debía estar colocado sobre a súa tumba, debían constar *miña figura con minas armas*, o que lle da unha dimensión diferente da ata aquí estudada, a dimensións social; o monumento funerario é un acto de afirmación da estirpe e do finado, no contexto dun crecente individualismo; da súa persoa poñendo en letras grandes o seu nome e a súa efixie, vestida de cabaleiro, o xacente, rodeado dos símbolos heráldicos da súa casa e dos seus propios. Todo elo quer dicir que a construción dun monumento funerario ten un sentido, sobre todo de propaganda porque, como dixemos, os titulares dos citados monumentos, mandan enterrarse no chan, polo que o monumento non ten relación cos aspectos relixiosos senón con cuestións de carácter político e social; isto é amosar diante das xentes a grandeza do personaxe e da súa familia así como a súa sacralidade, ó ser soterrado nun lugar preferente da igrexa.

Para Fernán Pérez de Andrade, ademais supón culminación do seus percorrido ascensional, do seu particular *cursus honorum*, xa que a súa persoa e a súa liñaxe, a partir de agora serán recordados para sempre no seu templo o por medio do seu monumento.

É evidente, polo tanto, que a construción dun monumento funerario e/ou relixioso non era una decisión gratuítá; supoñía unha creación previa, un programa determinado y unhas ideas, que expresadas de forma explícita, supoñían unha forma da autoridade, algo similar ó que fan os reis e grandes dignitarios que expoñen mediante os monumentos funerarios a súa dobre condición de homes mortais e gobernantes nomeados por Deus¹⁶⁶⁷. No ocaso de Fernán Pérez de Andrade, a imitación das tumbas reais portuguesas, que debeu coñecer ben, tivo un influxo determinante¹⁶⁶⁸.

A concepción do monumento funerario como unha forma de expresión de poder, como unha arte de propaganda, parece reforzarse polo feito de que, nalgunha ocasión, como acontece coa tumba, hoxe desaparecida, de Pedro Fernández de Andrade IV en Monfero, aparecera baleira cando a abriron en 1606: *Aquí jaçe Pedro Fernandez de Andrade, fillo deste Nuno Freire de Andrade*.

¹⁶⁶⁶ Tomamos a transcripción de F. Vales Villamarín, *El sepulcro de Andrade, O Boo*, A. B, número 2, 1949, p. 101.

¹⁶⁶⁷ Xavier Barral i Altet, *Propaganda eclesiástica y poder feudal*, In: "Propaganda y Poder". Lisboa, Decembro de 2001(Congreso Peninsular de Historia de Arte, Lisboa,5 -8 de Maio de 1999), p. 95. Cit. J. Mattoso, "O poder e a morte", *Anuario de estudios Medievais*, 25/2(1995), p. 402. J.M. Nieto Soria, "propaganda política y poder en la Castilla Trastámara: una perspectiva de análisis", *Anuario de Estudios Medievais*, 25/2(1995), p. 489.

¹⁶⁶⁸ Manuel Núñez Rodríguez, "El sepulcro de Fernán Pérez de Andrade en San Francisco de Betanzos, como expresión de una individualidad y una época"; separata da *Revista Bracara Augusta*, Vol. XXXV, fascículo 79, Braga, 1981. "Religio regis y culto al poder", In: *Propaganda y Poder*. Lisboa, Dcembro de 2001(Congreso Peninsular de Historia de Arte, Lisboa,5 -8 de Maio de 1999), PP. 9 1 -113. .

*Este sepulcro abrio año de mill seiscientos y seis el muy reverendo padre, Fray Atanasio Velásquez... Y por allarle vacío y sin huessos, ni señal de auer sido sepultado enel persona vmana, se quito de con el de ssu lugar que es en la capilla Mayor*¹⁶⁶⁹. Non insistiremos no tema porque, seguramente, este Pedro, o mesmo que o seu homónimo avó, non foron realmente soterrados en Monfero, a pesar da inscrición e sepulcro que o documento citado mais arriba afirma existir no dito mosteiro, a principios do século XVII. Neste senso, xa aludimos á lápida aparecida no atrio da igrexa de San Estevo de Perlío, o que parece aludir á que Pedro Fernández IV fose soterrado nesta igrexa, posiblemente o mesmo que lle pasou ó seu neto que non sabemos onde está; isto parece indicar que o monumento de Monfero de Pedro Fernández V, hoxe inexistente, o mesmo que os do *Mozo* e Diego, foran labrados para completar o panteón familiar naquel mosteiro, non para recibir o corpo dos respectivos defuntos.

O fillo do anterior, Nuño Freire, mandou labrar para el unha fermosa tumba en Monfero, hoxe situada no altar maior da igrexa, como el mandara. A tumba ten certos paralelismo coa do *Boo*, cun cánido sostendo os seus pes, anxos turiferarios lendo ós lados da cabeceira, espada na man esquerda e, na dereita, o cordón que sostén u puñal da misericordia e unha longa lenda¹⁶⁷⁰.

Tamén están na igrexa de Monfero, empotradas no chan do brazo sur do transepto, as efixies que deberían cubrir as tumbas de Fernán Pérez, *O Mozo* e de seu fillo, Diego, con inscricións na propia tampa, moi simples, en letra moderna, o que é indicativo de que foron labradas nunha época moi posterior ó seu pasamento, como xa dixemos mais arriba.

Por outra parte, tampouco sabemos a causa pola que os sucesores de Fernán Pérez, *O Boo*, non seguiron a súa tendencia de facerse enterrar nun convento de mendicantes. Seguramente tivo algo que ver as difíciles relacións entre estes Andrade e Betanzos, pero tamén se podería tratar dunha mais estreita relación con Monfero; o certo é que alomenos formalmente, durante o século XV, Monfero constitúe o lugar preferente do seu enterramento, foran ou non cumpridos os seus desexos neste senso.

O último representante da casa dos Andrade, o conde don Fernando, o único Andrade titulado, en moitos aspectos, acada, se cabe, maior importancia social e política que seu antecesor, *O Boo*, pero con mais medios dos que contaba o fundador da casa. Hai unha coincidencia mais entre Fernán Pérez, *O Boo* e Fernando de Andrade, a tendencia á personalizar os asuntos relativos ó tránsito á outra vida, ó Mais Alá. En primeiro lugar, escolle o lugar onde debe ser enterrado,

¹⁶⁶⁹ A.H.N, *Códices*, L 259, folio 26 r. *Memoria de las personas que están enterradas en este monasterio y en la capilla de Nuestra señora de la Cela.*

¹⁶⁷⁰ O.J.H.S.AUEDE:PIEADADE:DA:ALMA:DE:NUNO:FREIRE:DANDRADE:DO:OS:CONSELLO:DEL:REY:QUESE:FINOU Y:ANO::DE:MIL: CCCC XXXI:ANOS (A lectura ten algunha diferenzas coa de Antonio de la Iglesia, (El Idioma gallego, A Coruña, 1886, .II, p. 40)

rompendo coa tradición dos seus maiores de facerse enterrar en Monfero, ordenando, *que mi cuerpo sea sepultado en la Yglesia de Santiago de la mi villa de Puente deume, en la mi capilla mayor de la dicha yglesia*, unha igrexa do clero secular que el mesmo mandou levantar dentro da vila que é capital dos seus *estados*, marcando distancias cos seus inmediatos antecesores. Polo tanto, como *O Boo*, constrúe o seu propio mausoleo marcando as novas tendencias funerarias, rexeitando o convento dos agostiños que tamén el mandara fundar.

Os rituais dos enterramentos. Os titulares da casa de Andrade, agás os casos arriba sinalados, e en sintonía co resto da nobreza galega, deixa fixado por escrito, mediante mandas e doazóns particulares e/ou mediante cláusulas testamentarias, os servizos relixiosos destinados á cura e salvación da súa alma, ademais do xa dito en relación co lugar, forma e colocación do monumento funerario. Pero, ó mesmo tempo, amosan preocupación pola organización mesma dos rituais que deben seguir os seus herdeiros durante os funerais. Neste sentido fixarémonos no testamento de don Fernando de Andrade, por ser moi completo e conservarse enteiramente.

Don Fernando, segue os costumes medievais no senso de que, antes do seu pasamento, alixeira a súa alma de cargas mundanas, desprendéndose do seu patrimonio, repartíndoo entre os seus herdeiros e herdeiras, entre os seus parentes, criados e servidores; ordena cumprir as mandas dos seus pais e avós, non cumpridas, e satisfacer a súas débedas; desembarga bens usufrutuados ilegalmente; realiza infinidade de mandas piadosas en forma de diñeiro e bens para igrexas, hospitais, mosteiros e outras institucións; reparte os seus vestidos¹⁶⁷¹ e incluso libera ó escravo Manuel.

Pero, o mais significativo do testamento de don Fernando, neste aspecto, é a organización dos seus propios funerais, marcando lugares, datas e formas¹⁶⁷², ordenando ós seus cumpridores que *fagan llamar a todos los clérigos e flaires que obiere alderredor de la villa de Puente deume dos léguas, losquales todos ayan de desir misas cantadas y rezadas que podieren, y se les de de comer y beber y su limosna acostumbrada*; tamén manda alimentar e dar limosna a *todos los pobres que estobieren a mi enterramiento, e den a cada uno çinco maravedís de limosna el primero día, a onor de las çinco llagas de Nustro Señor Jhesu Christo, e al segundo día les den tres maravedís a honra de la Santa trinidad e de comer, y el terçero día nueve maravedís a onor de los nueve meses que Nuestra Señora traxo en sus entrañas a su bendito hijo, que sea abogada*

¹⁶⁷¹ *Yten mando que todos mis vestidos e cosas de seda que en mi cámara se allaren, hagan delos hornamentos para iglesias, y se repartan en Ferrol y en la iglesia y monesterio, y en otras iglesias donde la Condesa mandare.* (Testamento de Fernando de Andrade).

¹⁶⁷² Testamento de Fernando de Andrade.

*de rogar por mi*¹⁶⁷³. O testamento chega incluso mais alá, escalonado no tempo os servizos relixiosos pola súa ánima, e como se han de levar a cabo os rituais: *Y mando que en las dichas honrras no tengan ni pongan mas de doze achas, las cuales estén delante la cruz, porque ella quiera alumbrar a mi ánima*. O mesmo ocorre coa forma de vestir dos seus serventes, deixando establecido que *den luto a todos mis criados que bibieren conmigo y estobieren en mi casa al tiempo de mi fallecimiento*. Todo parece quedar perfectamente establecido e delimitado, fixando no mesmo documento a súa financiación.

En realidade, neste aspecto, don Fernando, o que fai e seguir a tradición medieval amosándose como un personaxe ecléctico, do seu tempo pero fortemente unido á tempos pasados. Cláusulas similares as atopamos no testamento de Pedro de Castro¹⁶⁷⁴ ou no de Gómez Pérez das Mariñas seu antepasado¹⁶⁷⁵, que sen dúbida, tamén figuraron nos testamentos dos seus predecesores na titularidade dos estados da casa de Andrade, que hoxe non conservamos.

Pero, a pesar de tódolos esforzos por alixeirar a súa alma de equipaxe mundano, non o fai así co seu corpo ó que dixemos que ordena soterrar na capela maior da igrexa de Pontedeume, diante do altar pero rodeado de todos aqueles símbolos que representan os grandes momentos da súa vida, servindo ó Emperador, ó Papa e ó rei de España. Pero, ó afán de exaltación individualista que amosa o seu sarcófago e os símbolos dos que manda ser acompañado, engade o conde de Vilalba un motivo mais, o afán paradigmático e moralizante, *para que mis susçesores sepan y trabaxen de ser tales*¹⁶⁷⁶; isto é, a exaltación da súa liñaxe a través da súa grandeza, como estímulo para os seus sucesores e herdeiros.

Nestes aspectos, apártase xa da tradición medieval que se amosaba nos sepulcros do *Boo*, ou de seu sucesor, Nuño *O Mao*, pero non tanto na forma como no fondo. Os relevos que adornan os lados maiores da tumba de Fernán Pérez, *O Boo*, que se prolongan nas paredes da ábsida de San Francisco de Betanzos, que desenvolven o tema dunha cacería, solo poden ter unha interpretación relixiosa se o vemos de forma alegórica, polo que, falando estritamente, desenvolverían un tema costumbrista. O que cambia é a falta de sentido ascético, substituído polo afán de ostentación do ego, persoal e da liñaxe que transcende ó seu contido relixioso e puramente funerario.

¹⁶⁷³ Testamento de Fernando de Andrade

¹⁶⁷⁴ A.H.N, *Clero*, Sobrado, carpeta 547, nº 17

¹⁶⁷⁵ *Iten mando que den de comer el dya de my enterramyento a treynta pobres en remembrança de los treynta dineros por que nuestro señor Jesucristo fue vendido*. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1) Nº 7, Testamento de Gómez Pérez das Mariñas diante do notario Diego de Sotos. Ed. C Vaamonde Lores, *Gómez Perez das Mariñas y sus descendientes*, p. 22)

¹⁶⁷⁶ Testamento de don Fernandodo.

En consecuencia, vemos unha preocupación evidente polo Mais Alá, por parte dos Andrade. Esa preocupación parece debilitarse ó longo do século XV, incluso non aparece en don Fernando ata finais da súa vida. Pero tamén é evidente que a preocupación de perpetuarse a través de monumentos funerarios, individualizados, pero sempre e con alusións á liñaxe, adquire un gran relevo. Incluso nos casos citados de Pedro Fernández V, Fernán Pérez, *O Mozo* e seu fillo Diego, desprovistos de fines funerarios xa que, en todo caso, se foron enterrados nos seus sarcófagos, o foron moitas décadas mais tarde do seu pasamento. Iso quer dicir, que moitos dos rituais sobre a morte tiñan mais de manifestación simbólica do poder do individuo e da liñaxe que de outra cousa. O poder do imaxinario, amosa aquí toda a súa elocuencia.

3.2.4.- Unha certa forma de patrocínio.

Como vimos reiteramos, a nobreza de finais da Idade Media distánciase do ascetismo medieval cara unha mentalidade mais laxa e acorde cos novos tempos, mais próximos á un marcado sentido do hedonismo e do deleite dos bens que a natureza lles ofrece, afastándose asimesmo do sentido ético e moral que debía presidir os actos destinados ó alcance tais bens. En certa forma, xa en traballos anteriores, afirmábase que os Andrade - referíámonos a Fernán Pérez, *O Boo*, pero en realidade todos participan desa mentalidade - amosaban un marcado sentido individualista na ordenación dos seus actos, como un resgo que anticipaba o Renacemento; asimesmo nos referíamos a que a febril actividade construtora e, en xeral, promotora de obras de diversa índole, de inxenería, arquitectura ou arte, amosaba a mesma ansia que a dos *condottieros* italianos, cando devolvía en forma de obras públicas ou de patrocínio de artistas, o diñeiro que conseguiran co uso da espada, do veneno e/ou da traizón, que todo valía se o resultado era aceptable.

Pero, esta dobre moral non era exclusiva da nobreza senón esta parece ser a moral de don Fernando, *O Católico*, cando lle doa á Luís Pimentel, conde de Benavente A Coruña e logo anima á Diego de Andrade a defendela e o agasalla por elo. O fenómeno está moi estendido durante o século XV; non só o practican o reis senón que os nobres xa o viñan facendo desde finais do século XIV. O sentido da lealdade e/ou da moralidade dos actos e o contido ético dos mesmos, so interesa se leva consigo beneficios ou éxitos individuais, cobrando empuxe o voluntarismo individualista, traducido en voracidade por acadar fama, fortuna e *honra*, á cuxos temas xa nos temos referido con certa reiteración.

Incluso algúns escritores, como Fernán Pérez de Guzmán, do clan aristocrático dos Mendoza, pero con agudo sentido do seu tempo, se fai eco da falta de valores tradicionais, ó afirmar, nunha mordaz crítica á nobreza, *que do la virtud se muda / non remane gentileza*, ou, aludindo á concepción individualista da moralidade dos actos: *si de la sangre la virtud descendiese / esto*

bastaba a ser buena la genta, o que supón xa un ideal humanista ó darlle mais valor ós actos individuais que a liñaxe¹⁶⁷⁷.

En gran parte, este novo sistema de valores, especialmente a voracidade por acadar éxito e riqueza, está relacionado co novo contexto socioeconómico e co custe da vida ó introducir como prácticas habituais a construción de pazos, castelos, fortalezas e outras obras de carácter civil.

Ó mesmo tempo a nobreza gasta sumas importantes en produtos de luxo e en embelecer as obras levantadas con pezas artísticas e rodearse dunha *corte* na que artistas e escritores acadan unha importancia nunca vista; porque a cultura convértese nun produto mais de consumo por parte da nobreza, da grande e da mediana, cada un na medida das súas posibilidades. Na corte de Juan II, podemos atopar ó poeta Juan de Mena¹⁶⁷⁸, e ó clan poético e literario dos Mendoza: Fernán Pérez de Guzmán, sobriño do chanceler Ayala ó que acompaña Íñigo López de Mendoza, marqués de Santillana, seu sobriño Gómez Manrique e, o sobriño deste, Jorge Manrique. O mesmo fai Alfonso V de Aragón despois da conquista de Nápoles¹⁶⁷⁹.

No caso dos Andrade, soamente destacan neste aspecto, Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, e Fernando de Andrade, ó primeiro e último Andrade que foron señores de Pontedeume. Con tódolos seus defectos que agrandaron os seus sucesores, á moita distancia dos seus herdeiros e sucesores, Fernán Pérez, *O Boo*, é mais destacado en tódolos aspectos. Nin sequera o gran conde de Vilalba, dispoñendo duns recursos moi superiores e dun fácil acceso á Corte na época de Carlos I, lle iguala en case nada. Por iso, este pequeno capítulo está en gran maneira dedicado o fundador da grandeza dos Andrade.

El foi o que engrandeceu a estirpe, o que valéndose dunha especial habilidade para adaptarse a circunstancias cambiantes, soubo culminar con éxito o dificultoso camiño dun escudeiro modesto e segundón, devolvendo a sociedade unha gran parte da súa fortuna en forma de obras de arte que aínda hoxe producen sorpresa e admiración polo seu refinamento. Nel se da o voluntarismo ó que aludíamos mais arriba, no senso de que a importancia das persoas a forxan as súas obras e non as liñaxes. Pero tamén se da a prodigalidade cabaleiresca, no senso de repartir as mercés ganadas coa forzada súa espada ou coa súa habilidade diplomática, os froitos das mercés recibidas, no seu caso, mais que entre os seus compañeiros de batalla, entre os seus vasalos. Loxicamente Fernán Pérez non era ningún filántropo, pero alomenos, as súas obras eran

¹⁶⁷⁷F. Pérez de Guzmán, *Coplas de vicios y virtudes*, Cit. Carlos Blanco Aguinaga, *Historia Social de la Literatura Española*, I, Madrid, 1979, p. 122.

¹⁶⁷⁸Juan de Mena, partidario de Juan II e de Luna, critica abertamente os vicios da nobreza, como no *Laberinto*: *¡Oh, rica nobleza, oh grand fidalguía, // oh ínclita sangre, tu, cómo sostienes // por vana codicia de mundanos bienes // tocar los humanos en tal villanía*. (Cit. Carlos Blanco Aguinaga, *Historia Social de la Literatura Española*, I, Madrid, 1979, PP. 127/128).

¹⁶⁷⁹No mesmo senso, o marqués de Santillana reúne no seu pazo de Guadalajara a mais grande biblioteca de toda Castela. (Carlos Blanco Aguinaga, *Historia Social de la Literatura Española*, I, Madrid, 1979, p. 121)

de utilidade e supuxeron un enriquecemento da cultura galega e, polo tanto, universal. Non debemos olvidar por outra parte que o emprego de grandes cantidades de recursos, en forma de diñeiro, de alimentos e de man de obra, leva consigo a intensificación da explotación señorial, de maneira que patrocinio cultural, social ou relixioso e a reseñorialización, non son mais que aspectos distintos do mesmo fenómeno.

O primeiro señor de Pontedeume, levou a cabo unha inmensa obra construtora moi variada, nun estilo gótico de fortes reminiscencias románicas. Entre as obras levantadas por este gran señor galego de finais do século XIV, destacan as obras de carácter señorial, como pazos, castelos e fortalezas; as obras de carácter civil, como as pontes¹⁶⁸⁰; as de carácter relixioso como igrexas¹⁶⁸¹ e mosteiros, ou as destinadas a fins benéficos, como os hospitais¹⁶⁸². Pero se ben todas estas obras reunían características de evidente sentido artístico, onde mellor se traducen as preocupacións artístico- culturais de Fernán Pérez é na promoción de obras literarias¹⁶⁸³ e na ornamentación dos edificios, sobre todo nas igrexas.

Concretamente, reviste unha extraordinaria importancia a versión ó galego do *Roman de Troie* de Bieito de Saint Maure, a *Crónica Troina*. Trátase dunha obra que traduce a preocupación do de Andrade por temas de carácter cabaleiresco, neste caso do ciclo troiano, realizada sobre unha versión castelá ordenada por Alfonso XI¹⁶⁸⁴; por outra parte, denota a relevancia que o de Andrade daba ó feito de rodearse de homes de cultura, como eran o clérigo Fernán Martins e o seu equipo de colaboradores que participa na tradución da citada obra, como se deduce das

¹⁶⁸⁰ As pontes construídas polo de Andrade que con seguridade se lle poden atribuír na súa totalidade son: a ponte *Do Porco* (Miño), a de Pontedeume, de Xubia, de Ferreira (San Saturnino), a de Sigüeiro e, probablemente, a do Burgo, ademais doutras nas que debeu intervir. Unha tradición largamente difundida fala de que *O Boo*, construíu 7 igrexas, sete mosteiros e sete pontes. (Frac Felipe de la Gándara y Ulloa, *Armas i Triunfos*, p. 304/5). Esta tradición foi recollida e transmitida ós nosos días por Manuel Antonio de Verín y González de Hevia, nunha historia de Betanzos de 1812, inédita, hoxe no A.M.B quen dice: *Este Fernán Pérez fue muy privado del Rey D. Enrique, y viviendo en la ciudad de Betanzos edificó siete yglesias, y siete monasterios y siete puentes en siete rios caudalosos, y siete hospitales y en todas puso por armas un Oso y un Javalin...*”(f. 10).

¹⁶⁸¹Enteiramente, San Francisco de Ferrol, San Francisco de Betanzos, as tres igrexas de Sor, a capela do Espírito Santo (Ponte do Eume), a capela de San Miguel, adozada ó pazo de Pontedeume, o convento e igrexa de Santa Catalina de Montefaro, a Hermida de Santa Catalina de Chanteiro, parcialmente, Santa María de Azougue (Betanzos), e as igrexas conventuais de Bergondo e Cines, hoxe igrexas parroquiais.

¹⁶⁸² Están documentados o hospital da ponte sobre o Eume e o hospital de San Bartolomé en Betanzos. Do de Pontedeume temos noticias no traslado dun privilexio do rei Juan I confirmando outro privilexio de Enrique II, asinado en Segovia o 20 de marzo de 1370. O traslado é do 8 de xullo de 1475 e está realizado en Pontedeume. (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 4(7), nº. 16). O de Betanzos cítase nunha cláusula do testamento de Fernán Pérez: *It . Mando a o hospital de Betanzos que eu fiz restaurar y acreçentar, as mias pousadas vellas , que eu fiz gacer enna dita villa*. (Ed. F. Vales Villamarín, *El sepulcro de Andrade, O Boo*, A.B. número 2, ano 1949, p. 93).

¹⁶⁸³Na época do *Boo*, coñécense en Galicia, lendas cabaleirescas do ciclo bretón, incluso se fala da tradución galega do *Amadís de Gaula*, composto entre 1367 e 1383 en Galicia ou Portugal por Vasco de Lobeira, dunha familia galega na que houbo varios poetas, segundo o cronista portugués Gomes Eanes de Azurara. Tamén circulan versións do francés de *Lanzarote del Lago*, da *Demanda do Santo Grial* e da *Crónica Turpinou*, do arcebispo de Reims (traducida do latín e que narra as conquistas de Carlomagno ós mouros, os milagres de Santiago etc. (Núñez Rodríguez, *El sepulcro de Fernán Perez*, p. 6; Vicente Risco, *Historia de Galicia*, 4ª PP. 176 e 177)

¹⁶⁸⁴ Ramón Mariño Paz, *Historia da lingua galega*, Santiago de Compostela, 1998, p. 155. //Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*, PP. 9 á 13

palabras do propio clérigo ó afirmar que escribe parte da obra soamente: “*Sabbean quantos este liuro virê que eu Fernâ Martiis, clerigo e capelan de Fernâ Perez d’Andrade, escriuiu este liuro desde onde sse começa esta estoria ata aqui... por mândado do dito Fernâ Perez...*”¹⁶⁸⁵. No fragmento alúdese á autoría de Fernán Martíns, pero soamente en parte polo que, os editores modernos desta obra, resaltan o feito de que o citado autor está acompañado dun equipo de colaboradores que participan na citada obra¹⁶⁸⁶, o que, necesariamente, implica que esta xente entendida en obras literarias que estaban en boga no momento, formaban parte do cortexo do primeiro señor Andrade, xa nos comezos do seu señorío; porque a obra está asinada polo propio Fernán Martíns, en 1373, dous anos despois de que Fernán Pérez, se convertese en señor de Pontedeume e Ferrol e, no mesmo ano no que recibe Vilalba, o que quer dicir, como apuntaba Murguía, que posiblemente houbera máis obras deste tipo, hoxe perdidas.

Outro dos aspectos nos que Fernán Pérez, *O Vello*, nos amosa a súa preocupación pola cultura, nesta caso pola arte, é a ornamentación da igrexa conventual de San Francisco de Betanzos, sobre todo, na decoración do seu sarcófago e do espazo para o que estaba pensado, a ábsida da capela maior do citado templo. O monumento resulta dunha gran orixinalidade xa que introduce a tradición do “*xacente*” ata entón descoñecida en Galicia, así como outros elementos, tamén descoñecidos, como os anxos turiferarios da cuberta e o cordón franciscano do que pende o puñal da misericordia¹⁶⁸⁷. Por outra parte, toda esta decoración ten un profundo sentido alegórico¹⁶⁸⁸, tanto desde o punto de vista social como relixioso, presentándose ó primeiro señor de Andrade como cabaleiro, cos símbolos heráldicos da súa casa e cos seus propios, como gran cazador, unha calidade inherente a de cabaleiro; pero¹⁶⁸⁹ neste caso, ofrécenos unha dobre dimensión, a do cabaleiro esforzado e a do cabaleiro cristiá que fai méritos para a vida eterna.

Os temas, trazados cun gran naturalismo, amosan por unha parte o influxo do comitante, o propio Andrade - o sepulcro leva data de 1388 e don Fernán falece en 1397 - e a participación dun equipo de artistas itinerantes que deixou profundas pegadas en certas comarcas de a Coruña, irradiadas desde Betanzos e Santiago¹⁶⁹⁰ a outras comarcas, incluso a fora da provincia¹⁶⁹¹.

¹⁶⁸⁵ Ramón Lorenzo, *Crónica Troiana*, Coruña 1985 p. 76)

¹⁶⁸⁶ Ramón Mariño Paz, *Historia da lingua galega*, Santiago de Compostela, 1998, p. 122

¹⁶⁸⁷ M Rocío Sánchez Ameijeiras, “Circulación de modelos y Talleres Itinerantes. El papel de artistas y comitentes en la evolución tipolóxica de la escultura funeraria en la Galicia Medieval.”. *VI Congreso Santiago de Compostela*, 1998, PP. 133 á 239

¹⁶⁸⁸ Núñez Rodríguez en “El Sepulcro de Fernán Pérez...,” PP. 6 -14. //Campos Cazorla, “Rarezas Iconográficas en S.Francisco de Betanzos,” *Boletín de la comisión Provincial de historia y arte de Ourense*, XIV, PP. 91 a 94).

¹⁶⁸⁹ C. Pallares Méndez e Ermelindo Portela Silva, “Galicia en la Época Medieval”, *Serie Galicia Histórica*, p. 275.

¹⁶⁹⁰ M Rocío Sánchez Ameijeiras, *Op. Cit.* PP. 133 á 239). Caamaño Marín, J.M, *contribución al estudio del Gótico en Galicia*, p. 134. Balsa de la Vega, *Notas arqueológicas*, B.R.A.G, V p. 245.

¹⁶⁹¹ Alfredo Erias Martínez, “Xente da Baixa Idade Media III. Sancha Rodríguez, muller de Andrade e Nuño Freire, *mestre de Christus*”, *Anuario Brigantiño*, nº 14, 1984, PP. 187 e SS.

Noutros aspectos, como nos motivos decorativos que adornan as obras arquitectónicas levantadas a instancias deste Andrade, poden verse formas similares, como son o uso reiterado de formas en estrela, de cinco puntas, a *pentalfa* ou de seis puntas, *hexalfa* que, para estudiosos actuais, se converten en selo de autoría e autenticidade.

As vemos en San Francisco, no lado sur de Santa María de Azougue e incluso na igrexa de Santiago, as tres en Betanzos; pero tamén as vemos no *Torreón* de Pontedeume, na igrexa conventual de Bergondo e no xacente do seu monumento funerario. Todo elo xunto ó emprego de zoomorfos dun xeito moi profuso fálanos da intervención do propio señor de Andrade, *O Boo*, na planificación das súas obras e na existencia de cuadrillas de artesán e artistas deambulando arredor dos pazos de Fernán Pérez, así como da súa preocupación polos aspectos artísticos.

Non deberíamos dúbida entón de que este Andrade actuou como patrocinador e mecenas de obras de todo tipo e, dun xeito especial, de obras artísticas e literarias. Que a finalidade das citadas obras fora sobre todo suntuaria e non artística, non lles quita valor, axudándonos a entender o papel da arte como instrumento de propaganda, destinado a perpetuar o nome do seus impulsor e engrandecer a súa imaxe e da súa liñaxe, pero tamén de obras de gran interés social, como as pontes e os hospitais. O imaxinario e o real de novo danse a man

Os herdeiros de Fernán Pérez

Xa sabemos que á Fernán Pérez, *O Boo*, o herdou un sobriño, Pedro Fernández IV, en ausencia de fillos varóns. Esta circunstancia, unida ó seu curto señorío, sería o que nos explica o hermo posterior á súa morte no tocante á promoción de obras como as emprendidas polo seu tío e mentor. En xeral, ningún dos herdeiros do primeiro gran señor de Andrade, se aproxima a súa talla, como personaxe público e, moito menos como promotor de obras de interés social e/ou artístico. Agás os seus catafalcos funerarios, todos eles no mosteiro de Monfero, e algunha remodelación de obras xa iniciadas polo seu antecesor, non amosaron preocupación nin orixinalidade neste campo. Solo don Fernando amosou algún afán neste terreo pero, en ningún caso, o podemos comparar coa actividade construtora levada a cabo polo seu antepasado. Podemos aducir que ningún deles tiña a apremiante necesidade de propagar a grandeza da súa casa, sobre todo don Fernando que era un grande de España pero, aínda así, non se explica tanta seca creadora durante tantos anos. Insistiremos nas xa aludidas posibles explicacións de devandita seca; por un lado, estaría a pouca estatura dos personaxes que sucederon ó *Boo* e, por outro, o carácter de interinidade que durante todo o século XV, caracterizou o señorío dos Andrade, constantemente anguriados os seus titulares pola necesidade da ratificación dos

privilexios que lle deran orixe a súa casa; en último lugar e incidindo negativamente sobre as causas devanditas, estaría a escasa duración dalgúns dos señoríos.

No ocaso de Pedro Fernández IV, os escasos sete anos que lle sobreviviu ó eu tío poden por si mesmo explicar que non emprendera obras de importancia. En todo caso, seguramente debeu dar remate a obras xa emprendidas. Pola súa parte, o fillo deste, Nuño Freire de Andrade (1404 - 1431), deixa a súa impronta na Igrexa das virtudes de Pontedeume que conserva no muro norte da capela unha imaxe da virxe cunha inscrición lida por Antonio de la Iglesia aínda que nunha data que parece contradicir a atribución a Nuño Freire III, seguramente porque ten algún erro de interpretación relativa ó emprego da palabra era: *Esta irega mandou fazer Nuno Freire Dandrade a onra de Santa M. Era*¹⁶⁹² *de mill e CCCC e X seis anos*¹⁶⁹³.

Tamén debeu ser na época de Nuño Freire III cando se remate a igrexa de Betanzos de Santa María de Azougue, a xulgar polas súas características. Neste senso, sabemos que Sta María de Azougue, de aires románico-góticos na súa arquitectura, ten elementos propios da iconografía de Fernán Pérez *O Boo*, pero tamén posteriores, polo que o mais probable é que fora rematada mais tarde, nunha data que Antonio de la Iglesia sitúa no ano 1417 en que foi consagrada¹⁶⁹⁴ o que, segundo esta lectura, situaría o seu remate dentro do señorío do *Mao*.

Á Nuño, *O Mao*, sucédeo Pedro Fernández V, seu fillo, que so lle sobreviviu 4 anos, dos que non deixou mostra algunha de que levara a cabo obras importantes.

En cambio, a igrexa de Santiago, tamén de Betanzos, que existía xa no século XI, foi reconstruída por Fernán Pérez *O Mozo*, como pode verse polas características e os escudos dos Andrade en ela incrustados, aínda que, como no caso de Santa María de Azougue, tampouco se descarta algunha intervención previa por parte de Fernán Pérez, *O Vello*.

As aportacións do conde de Vilalba. Despois do señorío de Diego de Andrade que non parece amosar preocupación algunha por estes temas, o conde de Vilalba, don Fernando, é o mas

¹⁶⁹² O emprego da palabra *era*, xerou unha disputa sobre se había que entendela como era xuliana ou era cristiá. Si a entendiamos como era xuliana a data sería 1378 e o Nuño Freire só podería ser o irmán de Fernán Pérez, *O Boo*, o mestre de Christus de Portugal, ó que supoñemos falecido nesa data. A opinión mais acertada creemos que é a de Angel del Castillo (Cit Cruceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume*, PP. 418/1419) que afirma que hai que entender “era” como era cristiá, o que da o ano 1416, na época de Nuño Freire, *o Mao*. O mesmo acontece coa data da edificación da ponte sobre o Eume que non tería sentido senón identificamos era e ano

¹⁶⁹³ Antonio de la Iglesia, *El Idioma Gallego*, II, p.71.

¹⁶⁹⁴ “esta iglia. et cimiterio foy consagrada o primeiro Do.D. mayo DI. MCCCCX e VII” (Antonio de la Iglesia, *El Idioma Gallego*, II p. 46). A. del Castillo fala de que a igrexa foi consagrada en 1447. En cambio Couceiro, insiste en que unha cousa é a consagración e outra a edificación para insistir na actuación de *o Boo* sobre ela do que tamén fala M. Murguía, (*Galicia*, p 1166). Pero, parece evidente que Santa María de Azougue recibe varias aportacións posteriores *O Boo*, chegando as obras ata mediados do século XV (Varela Campos, “Acercamiento al Estudio de la Nobleza Gallega como promotora de Obras artísticas: los Andrade en el señorío de Pontedeume”. (SS. XIV -XVI), *Brigantium*, 1993/4, 8, PP. 151 -164.

prolífico dos sucesores de *O Boo*, aproximándose, aínda que de lonxe, ó afán construtor e de promoción artística de Fernán *O Vello*.

Fernando de Andrade funda o convento dos agostiños de Pontedeume, chamado de Santa María de Gracia¹⁶⁹⁵, e a igrexa parroquial da que hoxe so queda a capela maior onde este prócer está enterrado, obra na que se mestura o gótico tardío do interior coa sobriedade de liñas de corte renacentista do exterior.

Pero o que mais salienta do seu patrocinio é a colocación, posterior ó seu pasamento pero ideado na propia concepción da obra, dun fermoso retablo na citada capela, no que mesturan tabla e lenzo, temas de epifanía e de paixón, constituíndo unha achega importantísima para a pintura galega do século XVI, de influxo flamenco.

Por outra parte, o conde de Vilalba tamén parece continuar a tradición de Fernán Pérez, *O Boo*, na teima de patrocinar obras literarias na súa modalidade de crónicas tan en boga ó longo do século XV e que continúa no século seguinte. Neste senso debemos citar a obra de Vasco de Aponte¹⁶⁹⁶, *Recuento de las casas antiguas del Reino de Galicia*, unha obra de referencia obrigatoria para os temas relacionados coa nobreza baixomedieval de Galicia, como por outra parte, amosamos neste traballo de investigación no que o citamos en reiteradas ocasións, que, desgraciadamente, non se conserva íntegra. Vasco de Aponte, *criado* de don Fernando - *La muger del conde don Sancho era de Zuñiga y de Haro; Della tuvo por hija a doña Francisca, muger del conde don Fernando de Andrade, mi señor*¹⁶⁹⁷ - amósase como propagador da mentalidade de Fernando de Andrade no senso de que nos presenta unha serie de estirpes galegas, nunha linguaxe cargada de nostalxia do mundo señorial que está desaparecendo mentres escribe a súa obra. Por outra parte non amosa simpatía algunha polo novo orde político introducido en Galicia polos Reis Católicos; cita moi pouco ós gobernadores, á Real Audiencia e á mesma *Santa Hermandad*. Para el os acontecementos políticos e sociais están determinados pola acción e reacción dos señores territoriais, algo similar ó que dicíamos don conde don Fernando a propósito do seu enfrontamento coa Audiencia e da súa teima de organizar Galicia de forma señorial, incluso reivindicando para el unha *Señoría Maior*, que intenta proxectar a través da Asemblea de señores de Melide de 1520 e dos intentos de converterse en Capitán Xeral de Galicia, ó marxe do gobernador nomeado polo rexentes.

¹⁶⁹⁵ A.R.G. *Fondo Vaamonde Lores*, 4(7)

¹⁶⁹⁶ Os distintos manuscritos, dun ou doutro xeito citan ó autor da citada obra, escrito de diferentes maneiras: De Aponte, Daponte, da Ponte e De Aponte. Nos, nas notas referidas á este autor, seguimos o criterio dos editores que citamos no seu lugar. (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 51).

¹⁶⁹⁷ *Recuento*, p.170, epígrafe 191

En fin, que de tódolos Andrade que sucederon ó primeiro señor de Pontedeume, só Fernando de Andrade se acerca, pero desde unha posición moito mais modesta, ó papel de mecenas, que desenvolvera con evidentes menos recursos, Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*. A proba é que estando derruído por unha riada a longa ponte sobre o río Eume, levantada polo seu antepasado, en vez de acudir con recursos a súa reconstrución, emprende un dos seus infinitos preitos coa cidade de Betanzos, onde estaba a capital da provincia do mesmo nome, para que aportara recursos á citada obra facendo *repartimientos* entre os seus habitantes¹⁶⁹⁸.

Desta maneira, Fernando de Andrade, parece seguir as pautas de Fernán Pérez, *O Boo*, fundando un mosteiro, construíndo unha igrexa -panteón para si mesmo e amparando a escritores como Vasco de Aponte.

Pero, as obras por el emprendidas non parecen abarcar o abanico de finalidades que abarcaban as do seu antepasado, destinadas moitas delas a fins civís e /ou de interés social. No caso de don Fernando todo parece xirar arredor de si, do seu mundo señorial e, en último caso, do engrandecemento da súa liñaxe á que paradoxalmente non da un herdeiro varón. Unha proba evidente desta especie de narcisismo engaiolante é unha das súa disposicións testamentarias na que manda *que pongan en la dicha mi capilla mayor de la yglesia de Puente deume una bandera del Rey de España con sus armas y con su guión, y ansimismo la bandera del Emperador con sus armas y guión, y otra bandera del Papa, en su memoria que de todas tres fue elegido por Capitán general y los serbí en este ofiçio, para que mis susçesores sepan y trabaxen de ser tales que puedan usar destes ofiçios y de otros mayores si podiere ser*¹⁶⁹⁹. Isto é, gloria eterna para a súa honra e paradigma a imitar para os descendentes da súa liñaxe.

É evidente que entre don Fernando e o seu antepasado, *O Boo*, hai algo mais dun século de diferenza, pero sabendo das ansias do Conde por perpetuar o mundo señorial dos seus antepasados, cando o Estado Moderno esta en pleno progreso, aínda recoñecendo a evidencia de que supera con creces ós seus inmediatos antecesores, non atopamos en el a mesma prodigalidade cabaleiresca co seu antepasado, *O Boo*.

Loxicamente, a produción e patrocinio de obras arquitectónicas, incluso de inxeniería, por parte dos señores Andrade non ten porque ser o resultado do seu amor pola creación artística, relixiosa ou de uso civil, senón o resultado do seu afán de ser recordado e de amosar diante dos

¹⁶⁹⁸ 1541, xaneiro, 18, Madrid. Orden por parte do rei don Carlos ó licenciado Hevia, Alcalde Maior de Galicia para que examine unha reclamación dos veciños de Betanzos contra unha contribución para reparar a ponte de Pontedeume. O Consello Real mandara que se repartiran 300 000 mrs e que a metade a pagase o conde don Fernando e o resto que o pagasen os pobos que estivesen dentro do radio de 8 légoas da vila de Pontedeume e, os de menos de 2 légoas que pagasen dobrado, pero Betanzos se nega alegando *que el dicho conde dize que ha llevado e lleva pontaje e renta de la dicha puente, en mas contia de las dichas trzientas mill maravedis e lo absorbe todo en su propia utiliad y porvecho*.(A.G.S, rgs, I - 1541. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 469 -470).

¹⁶⁹⁹ Testamento de Fernando de Andrade, *doc. Cit.* Ver anexo 2

seu vasalos e dependentes así como diante doutros señores a grandeza da súa casa, da súa liñaxe, deixando memoria entre vivos dos seus feitos, como unha manifestación mais do individualismo baixomedieval, de exaltación do *ego* persoal do protagonista, por outra parte, destinado á alimentar a imaxinación das xentes, no dobre senso de respecto e temor.

No senso anterior, non podemos ouvidar que os cabaleiros baixomedievais seguen sendo cristiás, convencidos ademais de que os seus numerosos pecados deben ser compensados con obras de carácter piadoso, idea que a propia Igrexa propaga, como dispensadora da gloria eterna para os falecidos, para recibir prebendas e doazóns por parte de vivos¹⁷⁰⁰.

Imaxinación e realidade, dous aspectos do mesmo fenómeno que se complementan perfectamente onte e hoxe. A grandeza e poder social dos señores Andrade, réalzase coa produción de obras artísticas, polo seu impacto mediático, tanto se estas consisten en obras piadosas, asociadas mentalmente ó carácter *sagrado* dos seus promotores, como se son obras de carácter civil ou militar, estandartes perennes da gloria dos seus señores na mente dos contemporáneos e dos que veñan detrás, sexan nobres ou plebeos. E, moito mais se trata de obras literarias concibidas para legar unha memoria escrita do mecenas, acorde cos desexos deste

¹⁷⁰⁰ Neste senso creemos que é de interés consultar o artigo de Xavier Barral i Alte, “Propaganda eclesiástica y poder Feudal”, *Propaganda y Poder*. Lisboa, Decembro de 2001. Congreso Peninsular de Historia de Arte, Lisboa, 5 -8 de Maio de 1999.

3.3.-Os Andrade na soldadura de dúas épocas.Consolidación señorial nunha Galicia dependente.

A consagración dos Andrade como casa señorial, prodúcese no contexto da substitución dunha nobreza vella, a nobreza dos *ricos-homes*, pola nobreza nova, moitas de cuxas familias proceden do mundo dos cabaleiros ou de liñaxes de recente aparición, dotados de amplos patrimonios procedentes da alienación das terras de reguengo e mesmo das mesmas prerrogativas do Estado. Ó citado proceso dálle un impulso decisivo a guerra fratricida protagonizada por don Pedro I e seu irmán bastardo, Enrique de Trastámara; este, apoiado pola nobreza, sobre todo pola nobreza pequena e mediana, a nobreza dos cabaleiros, acada a vitoria en 1369. En certa forma, significa o primeiro enfrontamento entre as *Dúas Españas*¹⁷⁰¹; a España liberal, tolerante e industriosa contra a España *ortodoxa*, intolerante, aristocrática e terratenente que resulta vitoriosa, abrindo camiño a un século de violencia e reseñorialización que afectará á lugares vilas e cidades, moitos e moitas de reguengo. O proceso foise intensificando ó longo do século XV provocando a reacción dos afectados pola espoliación e a violencia, reacción especialmente reflectida nas dúas asonadas irmandiñas e, cun significado especial, a de 1467. Pero a súa derrota, devólvenos a posición de partida: os nobres reinstalados nos seus dominios, os castelos reconstruídos - alomenos polo que corresponde ós Andrade - e os malos usos reinstaurados, o que nos ofrece a perspectiva dun novo panorama caracterizado pola indefensión, mais agonizante aínda que antes da Irmandade, sobre todo por parte do estado chá.

Por outra parte, ós feitos ós que aludimos no parágrafo anterior, prodúcense no contexto dunha nova guerra civil en Castela que afronta ós partidarios de dona Juana, a filla de Enrique IV, cos partidarios de dona Sabela, a futura reina *Católica*, unha vez falecido o irmán desta, Alfonso. Á esta guerra, unha vez falecido Enrique IV, en 1474, engádese a guerra con Portugal, ó anunciar o rei portugués o seu matrimonio con dona Juana e a súa pretensión asumir a coroa de Castela. É a ocasión perfecta para culminar o proceso iniciado coa guerra fratricida a finais do século XIV que a nobreza en xeral aproveita para consolidar mercés conseguidas irregularmente, ou perseguir outras novas.

Nestas circunstancias, a nobreza galega está mais dividida que nunca, afrontada entre detractores e partidarios da nova raíña e entre grupos de nobres que buscan sacar tallada ganándolle a partida a outros con posicionamentos políticos e militares de oportunidade. Neste contexto ningunha casa galega destaca dun xeito claro das outras casas señoriais, porque as grandes casas, como a de Trastámara ou, despois da morte do conde don Pedro, a dos Osorio de Lemos, foron

¹⁷⁰¹ J. Valdeón Baroque, *Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara*, Madrid, 2002, PP. 202 e SS.

divididas, de forma que a nobreza laica galega ofrece unha perspectiva horizontal, afastada ademais de toda posibilidade de conxunción co arcebispo de Santiago, o señorío mais poderoso e con maior capacidade de vertebración das élites do momento, contra o que a maioría dos nobres se posiciona para arrancarlle concesións. Desarraigada e falta dunha identificación cos intereses do Reino de Galicia, guiada unicamente polo instinto de satisfacer os seus intereses, lexítimos ou bastardos, os nobres galegos dedican toda a súa enerxía a sacar o maior partido da confusa situación política.

Entre estes nobres, está Diego de Andrade que, despois de lograr a submisión dos últimos vasalos levantados en irmandade, logra, en virtude da súa contribución ó triunfo dos isabelinos, que sexan ratificados na súa persoa os privilexios dos seus antepasados, ademais do permiso que outorgan os citados monarcas para constituír un morgado a favor de Fernando de Andrade, consolidado de xeito definitivo esta casa señorial galega.

No caso do estado chá, rota a súa unidade de acción cos estratos do clero e da nobreza, e mesmo a conexión entre o agro e o espazo urbano despois da derrota fronte á coalición nobiliaria, non ten capacidade de resistencia fronte ós señores, agás naqueles lugares onde a alianza con algún señor, se mantén viva a chama da Irmandade, durante algún tempo. A maioría dos concellos dependen, en maior ou menor grao, dun señor, laico ou eclesiástico e, os que son libres, están fortemente mediatizados pola intromisión señorial nos seus asuntos, e pola ambigua política da Coroa que apoia á uns e á outros cando a situación política e militar o require. Recordemos aquí que Betanzos nomea protector á Sancho de Ulloa fronte á Fernán Pérez, *O Mozo*, e anos mais tarde, Enrique IV nomea á Gómez das Mariñas gobernador de Betanzos e A Coruña, contra Andrades de Benaventes. Pero, o caso mais claro, é a defensa de A Coruña que leva a cabo Diego de Andrade en 1477, tema que trataremos mais amplamente¹⁷⁰².

Neste contexto, a irrupción do Estado Moderno, da man dos reis, Sabela e Fernando, se ben elimina do sistema os aspectos mais abruptos da dominación señorial, de feito, contribúe a súa fosilización social, mantendo a meirande parte dos privilexios e regalías da nobreza, as suculentas usurpacións levadas a cabo durante os reinados escuros do convulso século XV, en detrimento de igrexas, mosteiros, aldeas, vilas e lugares, e da propia coroa de Castela, especialmente no territorio dos Andrade.

Os Andrade, unha liñaxe de cabaleiros, convertidos en señores de *estado* pola prodigalidade de Enrique de Trastámara, ratificada, pese ó particular proceder dos Andrade, polos seus sucesores,

¹⁷⁰² Tamén están en solfa os privilexios de reguengo de Viveiro e Baiona. No caso de Viveiro, o problema está en que se disputan o seu señorío, o Rei, o bispo de Mondoñedo e Pedro Pardo de Cela. Algo parecido acontece con Baiona no sur, con Pedro Álvarez de Soutomaior.

acada agora, nos señoríos de Diego Fernández e don Fernando, durante o reinado dos *Reis Católicos*, tódolos seus obxectivos, en boa parte, en prexuízo do resto da sociedade. Porque, a riqueza do cabaleiro e da súa liñaxe ten unha grave contraprestación; a redución á condición *solariega* das extensas comarcas que abarcaban as vilas de Pontedeume, Ferrol e Vilalba e os seus alfoces, as dúas primeiras de reguengo, cunha importante actividade artesanal e comercial que o réxime señorial dos Andrade non contribúe a desenvolver.

Ademais, os Andrade estenden o seu domino señorial, legal ou ilegalmente, á extensas comarcas do interior e da costa norocidental de Galicia, intensificando a explotación en todas elas, impondo usos e costumes ilegais e presionando sobre as cidades de Betanzos e de A Coruña, de reguengo, que a duras penas logran manter a súa independencia, debido á continua intromisión dos veciños Andrade, á moitos de cuxos episodios xa nos referimos.

3.3.1.- Das mercés orixinarias á consolidación legal da casa de Andrade. Unha presión constante sobre o reguengo.

Os privilexios de 1371 e 1373, concedían a Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, as vilas de Pontedeume Ferrol e Vilalba a título hereditario, *con todos sus términos, montes e parados e agoas corrientes, e con todas sus rentas, pechos e derechos que le pertenesçen*, como reza o privilexio de 1373, por outra parte, similar ó de 1371, no que tamén se especifica que a doazón implica tódolos seus *términos e aldeas e jureddiciones...e con la justiçia alta e baja... e para que lo podades vender e enpennar e dar e trocar e enagenar e fazer dellos todo lo que quisierdes, como de vuestra cosa propia*, algo que moi raramente acontecía antes da instalación da dinastía de Trastámara na coroa de Castela

No caso de Vilalba, esta era unha vila estruturada arredor dun castelo que dominaba as terras circundantes, moi prósperas, que tiña pouca tradición municipal xa que como o documento de doazón especifica, *era de don Fernando de Castro*, como sabemos o último Conde de Galicia. A súa substitución por unha casa foránea, tamén procedente da emerxente familia dos Trastámara, os Enríquez de Castro e, no caso de Vilalba, por Fernán Pérez de Andrade, é todo un símbolo do que vai acontecer en Galicia nas vindeiras décadas.

No caso de Pontedeume e Ferrol, eran vilas de reguengo cunha importante vida económica e municipal antes de converterse en vilas de señorío¹⁷⁰³. A fundación de Ferrol - a mesma que a

¹⁷⁰³ Vilalba aínda no século XVII non tiña estrutura de vila senón que era un cuadrilátero dunha extensión dunhas dúas hectáreas cunhas poucas casas organizadas segundo os eixes que marcan as portas da muralla e o castelo. (J.L. Novo Cazón, *Caderno de estudos chairegos*, núm. 3, PP.18 -21. Ver debuxo 1 na páxina seguinte.

de Neda - debeu ser arredor do ano 1202¹⁷⁰⁴. No mesmo senso, sabemos que en 1284¹⁷⁰⁵ e 1291 xa tiña estrutura urbana e cargos municipais¹⁷⁰⁶ nun proceso impulsado polos reis Fernando III, Alfonso X e Sancho IV, ampliando os seus foros e asegurando a súa posición de reguengo¹⁷⁰⁷. Algo mais tarde nace Pontedeume. A fundación de Pontedeume data de 1270 cando Alfonso X lle concede o foro de Benavente¹⁷⁰⁸ dotándoa dun amplísimo alfoz que abarcaba desde Vilarmaior á Narahío, unha das súas freguesías¹⁷⁰⁹. A vila rexistra unha intensa actividade urbana e municipal nas seguintes décadas¹⁷¹⁰ acadando unha estrutura amurallada no ano 1295¹⁷¹¹ e desenvolvendo unha pacífica convivencia coas institucións monásticas do entorno que desaparece cando se produce a irrupción dos Andrade no seu devenir. En 1373, menos de dous anos despois de que Fernán Pérez se convertera en señor de Pontedeume, o mosteiro de Monfero fai trasladar un documento de avenencia de 1272¹⁷¹² polo que se eximía ós habitantes do couto do citado mosteiro de prestar servizos militares, cousa que, a xulgar pola necesidade do traslado, parece ameazar o primeiro señor da vila.

Sobre estas vilas de reguengo, o fundador da casa señorial de Andrade, impón o seu dominio coas mesmas condicións que as posuía o Rei - *como nos lo avemos* - segundo rezan ós documentos de doazón arriba citados; exceptúanse as alcabalas - que moitas veces serán retidas polos señores Andrade, como tivemos ocasión de comprobar - as minas e o xantar, este último, xunto co décimo da madeira e o portádego de Pontedeume, tamén serán concedidos mais tarde ó *Boo* para dotar a capela e hospital, *para reparamento del, el décimo de la madera de la buestra villa de la Puente Deume...e mas el portadito... e el nuestro yantar de la dicha villa...*" ¹⁷¹³.

Polo tanto, a grandeza da casa de Andrade, prodúcese a partir dunha transferencia de soberanía desde a Coroa á un particular, neste caso, á Fernán Pérez de Andrade, algo que ata a época de Enrique II, só se concedía en contadas ocasións.

Algo parecido pasa con Neda. Tanto Neda, como Ferrol, como A Coruña ou Betanzos, igual que outras vilas costeiras de Galicia, eran vilas mariñeiras cunha importante proxección económica

¹⁷⁰⁴Data na que coinciden tódolos confirmantes dunha doazón de Munio Heriz á Sobrado, dunha herdade en Balón na que se alude ó tema: *regnate rege domno adefonso in legione in ipso anno qua ingressus est predictus rex in Trasancus, tenente comitatus Gomet medietaten de Trastamar. Pelagius episcopus Mendoniensis. Archidiaconus Gunzaluinu* (A.H.N, Clero, Sobrado, Tombo II, f. 147 r -v. Núm. 437, Transcrición de Pilar Loscertales de García de Valdeavellano, *Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*, I, D.G.O.A.C, Madrid, 1976, nº 437, p. 400. A Data de 1202 foi fixada por A. Pena Graña, *Narón: un concello con historia de seu*, p. 279).

¹⁷⁰⁵Ed.E. Cal Pardo, *El monasterio de San Salvador de Pedroso*, apéndice documental nº 13, p. 247.

¹⁷⁰⁶Ed. C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 44, nota 1.

¹⁷⁰⁷*Ibidem*.

¹⁷⁰⁸Pergamiño exposto no *Centro de Interpretación da Casa de Andrade*, Pontedeume.

¹⁷⁰⁹A.M.P, carpeta 109, 18. (Ano 1689)

¹⁷¹⁰A Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI, doc. Nº 20*, PP.53 -94

¹⁷¹¹R.A.G, Pergamiños, *Fondo Murguía*, P. 3/36.

¹⁷¹²R.A.G, pergamiños, *Fondo Murguía*, P -2/90.

¹⁷¹³Ed. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, doc. Número 6, p. 77.

no litoral peninsular, especialmente na comarca de Artabria onde habitaban os Andrade, a un dos que, Pedro Fernández, vimos de alcalde de Ferrol en 1344¹⁷¹⁴, amén doutros Andrade que vemos ostentando cargos en Pontedeume.

A concepción de Enrique de Trastámara da monarquía, baseada nunha estreita alianza coa gran nobreza, lévao a repartir infinidade de *mercés* entre esta, desgaxando dos territorios de reguengo múltiples parcelas, entre elas, Ferrol e Pontedeume. Pero, o mais significativo é a transferencia de soberanía real en forma de xurisdición, do exercicio da función militar e de tributos especificamente reais, como o décimo, o portádego ou o xantar. Este é o punto crucial da reseñorialización, a conversión do exercicio da soberanía nun recurso de lucro particular, a partir de entón, exercido en Pontedeume, Neda, Ferrol e outros lugares, polos señores do pazo de Pontedeume, que, no tocante ó exercicio da xustiza, pasa a ostentar os cargos ata entón desenvolvidos polos representantes da soberanía real, como podemos ver incluso na fe pública dos documentos asinados por notarios e alcaldes que representan aos señores de Andrade¹⁷¹⁵.

Pero, o papel da progresión do fenómeno señorial, non se limita solo ás vilas citadas senón que se estende a outros moitos lugares. Fernán Pérez, *O Boo*, exerce como xustiza e alcalde de Betanzos¹⁷¹⁶, de A Coruña¹⁷¹⁷ e Viveiro¹⁷¹⁸, cargos que, segundo parece, simultanea e ostenta durante a maior parte da súa vida. E tanto é así que o seu capelán e autor da versión ó galego da *Crónica Troina*, Fernán Martíns, inclúe Viveiro, Betanzos e A Coruña dentro do señorío de Fernán Pérez, en 1373¹⁷¹⁹.

A Coruña, como Betanzos e Viveiro, xunto a Baiona no sur, son as cidades galegas que fican teoricamente dentro do reguengo, polo tanto, os intentos de impoñerlle o seu dominio por parte dos Andrade, nos amosa unha das liñas de progresión señorial, especialmente dirixida contra estas poboacións durante toda a Idade Media e inicios da seguinte. Estas cidades de reguengo estiveron permanentemente cercadas por posesións dos Andrade, propias, como as de Miño,

¹⁷¹⁴ A.H.N, código 1041 B,Xubia, 236

¹⁷¹⁵ 11 -II -1374. Juan Domínguez de Paderne, vende a Pedro Núñez e súa muller Maior Eanes veciños de Ponte d'Eume a metade dunha leira en Lubre. Asina o documento Pedro da Rúa, *notario ena villa de Ponte d'Eume por Fernán Pérez d'Andrade*. (A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos de los siglos XIV y XV*, p. 124). 30 de abril de 1412. Roel de Ares, *notario público por Nuno Freyre d'Andrade nas súas vilas*. (A.H.N, *Clero, Caaveiro*, C. 492/15. Ed. J.I Fernández Viana e T. González Belasch, "Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro", nº 49. *Cátedra*, PP. 388/389)

¹⁷¹⁶ A.H.D.S, *Fondo San Martín*, C. 46/82

¹⁷¹⁷ Privilexio de Enrique III do 3 de marzo de 1397 asinado en Santa Olalla:... *Et demás desto por esta mi carta mando a Fernan Peres dandrad, mi alcalde maior en la dicha villa et a todos los otros lacalles et ofiçiales et justiçias qualesquier que agora y son o serán daqui adelante...*" (A.M.C. *Pergamiños*, nº 25. Ed. M.González Garcés,n *Historia de la Coruña*, PP. 571/572)

¹⁷¹⁸ "...por quinto aquí estaña en este lugar por alcalde del rei Fernando Peros d'Andrade..."A.C.M, pergamiños, ed. Enrique Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do arquivo da catedral de Mondoñedo*, número 110, PP. 178 -180)

¹⁷¹⁹ Ramón Lorenzo; *Crónica Troiana*, p.76.

Ambroa, Vilachá¹⁷²⁰, As Ecrobas, Burgo de Faro, ou usurpadas á igrexas e mosteiros e baixo as formas da encomenda ou foro, concedidas dun xeito mais ou menos forzado polos mosteiros próximos.

Durante o tempo da titularidade de Pedro Fernández IV e de seu fillo Nuño Freire, *O Mao*, posiblemente debido á interinidade do seus señoríos - non coñecemos ratificación algunha dos privilexios orixinarios ata 1442 - as dificultades financeiras¹⁷²¹ e a inestabilidade política, xunto á pouca valía dos titulares, a presión señorial límitase a manter o control sobre coutos ou herdades posuídas irregularmente, como Muniferral, Feás, Prioiro, Cervás, Carballo Torto, Reparada, Nogueirosa etc, así como a explotar tódolos recursos posibles que o señorío lles permite sobre os seus *súbditos*, que en 1431 protagonizan a primeira asonada irmandiña.

Pero a presión sobre o reguengo continúa no señorío de Fernán *O Mozo*, en alianza co sector mais recalcitrante da nobreza, entre os que se atopaba Alonso de Pimentel, conde de Benavente, escapado do cárcere de Portillo, o que leva a Juan II a desconfiar seriamente da lealdade dos Andrade, segundo nos indican as cartas de Enrique IV á Pedro Álvarez Osorio, nas que o acusa de axudar o conde rebelde. Por este motivo, o Rei se ve obrigado a enviarlle cartas advertíndoo de que non axude ó conde rebelde: *Otrosy yo escribo al dicho Fernán Péres de Andrade por la forma que veredes por el traslado de mi letra que aquí va intercluso e así mesmo mandé dar para el una mi carta patente para el que vos será mostrada*¹⁷²², cartas nas que a desconfianza do Rei aparece manifesta respecto ó de Andrade.

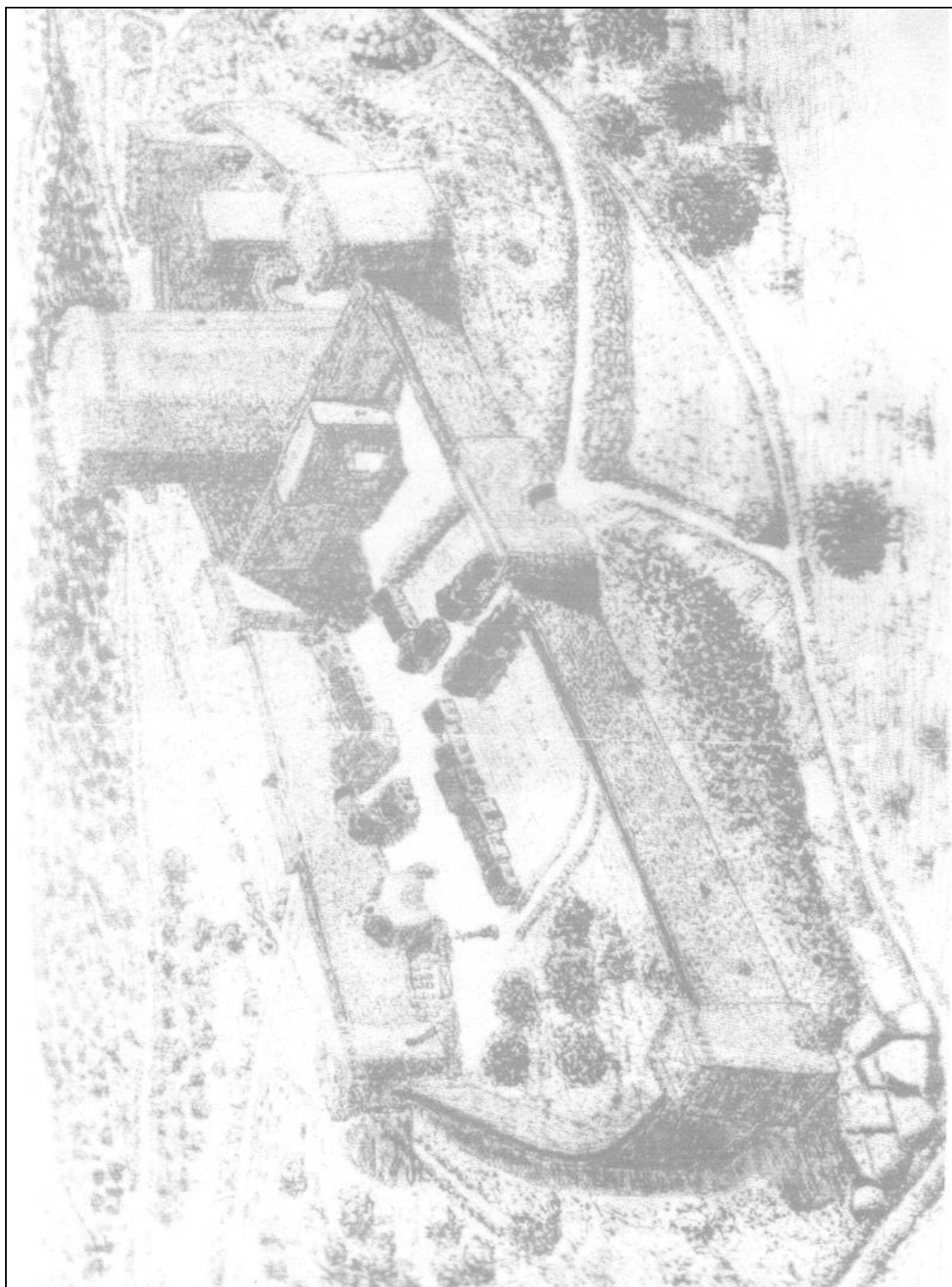
Pero, o de Andrade non se limita a ameazar A Coruña en unión co conde de Benavente senón tamén que intenta impoñerlles a súa xurisdición a Betanzos; pero os veciños desta vila non se arredan e defenden os seus dereitos e liberdades recorrendo á tódalas posibilidades de defensa que se lles presentan

¹⁷²⁰ 16 -III -1415. Juan de Vilouzás, cóengo de Santiago e dona María de Bolaño, veden a Nuño Freire de Andrade e súa dona Beatriz de Valdés o seu lugar en de Calobre e Vilarmaior. (R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/1).

¹⁷²¹ Frei Malquías, *Cronología...* f. 303 r. Gacía Oro, *La nobleza gallega en la Baja Edad Media*, PP. 36/37. Cit. Eduardo Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, I, PP. 270 e 294.

¹⁷²² Carta á Pedro Álvarez Osorio, do 14 de xaneiro de 1449 (A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2/112. Carta á Fernán Pérez de Andrade no mesmo día e lugar: (A.D.A, *Sección Lemos*, C -2/113). Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, Núm.. 90 p. 94. Outra carta ó de Osorio sobre os mesmos problemas (A.D.A, *Sección Lemos*, 2/114). Ver anexo I e Rexesto documental

Plano 1.-Vilalba a principios do século XVII.

Fonte.- J.L Novo Cazón, *Caderno de Estudos Chairegos*, núm. 3. Cit. proxección de orixe militar

Fronte á ameaza dos Andrades, os veciños de Betanzos, defenden a súa condición de reguengo, chamando na súa axuda á Sancho de Ulloa e colocando na Porta da Vila tres escudos que poñían

de manifesto a súa condición de reguengo, un deles coa lenda: (Est)a: cibdad: (es): (de): las: del: Rei¹⁷²³.

Por estes e outros asuntos, o Rei, temeroso do incómodo Andrade, nomea gobernador de Betanzos a outro dos homes da súa confianza, Gómez Pérez das Mariñas¹⁷²⁴ que se criara con el na corte¹⁷²⁵ ordenándolle tamén que defenda a cidade de A Coruña¹⁷²⁶. Sen embargo, o de Andrade, ataca outras poboacións, principalmente de Gómez Pérez das Mariñas¹⁷²⁷, que denuncia diante do Rei as súas infidelidades e desmesuras, aludindo a que o atacaba *faziendo con él guerra como sy le fisieéredes a los moros enemigos de nuestra santa fe*¹⁷²⁸.

É no contexto anterior, no que debemos entender que Enrique IV, en 1464 e 1467, restaure a condición de reguengo de Pontedeume, Ferrol e das freguesías de Serantes e Mugardos, primitivamente parte do seu alfoz¹⁷²⁹. No senso anterior, é significativo que, no mesmo ano 1467, en que o Rei renova os privilexios de reguengo de Ferrol, que ordene expulsar de A Coruña a tódolos nobres que supoñían unha ameaza contra a súa condición, en clara alusión ó de Benavente e ó de Andrade¹⁷³⁰. Sen embargo as medidas citadas, como as de 1441, non pasan do pergamiño á realidade, porque o de Andrade seguiu usufrutuando o señorío sobre as dúas citadas vilas. Incluso, durante os primeiros anos dos novos reis, Sabela e Fernando, Diego de Andrade, amosa un interés desmesurado pola Coruña, ó que imos a referirnos.

A Guerra civil entre isabelinos e partidarios de dona Juana.

Se a restauración do poder señorial en Galicia corresponde a unha época dunha gran fraxilidade da Monarquía debido á guerra sucesoria entre os partidarios da filla de Enrique IV, dona Juana, e os da irmá do Rei, dona Sabela, co pasamento do monarca, ábrese un novo período de guerra civil, neste caso, coa participación do rei de Portugal. E, como noutras ocasións, a maior parte da nobreza toma posicións diante dos acontecementos que se suceden, entre eles, Diego de Andrade que ve así a oportunidade de ver ratificados os privilexios dos seus antepasados.

Efectivamente, o 11 de decembro de 1474, morre Enrique IV. O día 13, dona foi proclamada raíña en Segovia. A nova raíña é aclamada en moitas cidades e recoñecida “in situ” polo arcebispo Carrillo e polo cardeal Mendoza. No senso anterior, a meirande parte da nobreza apoia

¹⁷²³ F. Vales Villamarín, *Un temible enemigo de Betanzos, Diego de Andrade*, BRAG, 29/30(A Coruña, 1970), p. 309

¹⁷²⁴ 1454, xullo, 30, Valladolid. A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 152 -6. .

¹⁷²⁵ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 154/155.

¹⁷²⁶ 1454, xullo 30, Valladolid. A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 3 -27.

¹⁷²⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 156

¹⁷²⁸ A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -62.

¹⁷²⁹ 1467, maio, 9, Madrid. A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -47.

¹⁷³⁰ A.M.C, *cédulas reais*, Nº 322. Xuño de 1467.

á dona Sabela, pero o resto, como era de costume en conxunturas precedente, especula coa nova situación, incluso, coma o arcebispo Carrillo, cambia de bando e apoia a dona Juana¹⁷³¹.

En Galicia, a nobreza tamén se divide. Mentres Fonseca, Pedro Álvarez Osorio, o de Lemos, Bernardino Sarmiento e Sancho Sánchez de Ulloa decláranse partidarios de dona Sabela, Pedro Álvarez de Soutomaior, *Pedro Madruga*, declárase a favor de dona Juana e do rei portugués. O resto da nobreza galega queda indecisa. Pedro Pardo de Cela, se ben se declara partidario de dona Sabela, resiste en Viveiro contra ós *isabelinos*, anque participa nas campañas contra Soutomaior; nos casos de Suero Gómez de Soutomaior e Lope Sánchez de Moscoso, que tamén participan nas citadas campañas, mantéñense sen embargo a expectativa, mais próximos á Soutomaior que a liga isabelina formada por Fonseca, Diego de Muros, bispo de Tui - prisioneiro de Camiña desde o 10 de abril de 1474 -, Pedro Álvarez Osorio, conde de Lemos e Sancho Sánchez de Ulloa (16 de xaneiro de 1475).

En realidade na posición de Soutomaior, ademais do seu indómito carácter, pesa o vello concepto de *raia*, e a longa tradición de unidade con Portugal, varias veces proxectada, sobre todo no século XIV.

Por parte da nobreza *criolla*, a posición mais representativa é a de Diego de Andrade, descendente e herdeiro dunha estirpe sempre propensa a participar en conxuras de *soldadura* entre reinados. Diego de Andrade asinara en 1470 un pacto contra Fonseca e a marquesa de Astorga co resto de señores galegos, entre os que estaba Pedro Pardo de Cela, por outra parte, parente e antigo cabaleiro de *acostamiento* dos Andrade ata que casou con Sabela de Castro¹⁷³².

A pesar de ser parente dos Andrade, Diego de Andrade participa no cerco de Viveiro levado a cabo por mar, polos mariños Ladrón de Guevara e Ortiz de Guecho¹⁷³³, e por terra, aínda que Vasco de Aponte o conte con certa ambigüidade: “*Quando Don Ladrón de Guevara llegó a Vibero y halló a Pedro Pardo con todo su vando muy poderoso: Socoriolo Diego de Andrade, y aunque le pesó a Pedro Pardo, le hizo dejar la villa diciéndole a altas voces: A, Pedro Pardo, Pedro Pardo: haveis de dejar Vivero al rey*”¹⁷³⁴. O resultado é evidente, Pardo de Cela ten que

¹⁷³¹ A Fernando e Sabela apóíanos a meirande parte dos clans nobiliarios, principalmente os Mendoza, Enríquez, Pimentel mentres o arcebispo Carrillo, *o humillador* de Enrique IV, despois de dubidar e sentíndose traizoado pola nova raíña, alíase cos Stúñiga, Os Girón e os Pacheco dispostos a provocar a guerra e acoden a Trujillo onde ten a corte dona Juana. O 25 de Maio de 1475, Alfonso V de Portugal antes de celebrar os esposorios con súa sobriña Juana é proclamado rei en Plasencia, dando orixe a unha nova guerra sucesoria na coroa de Castela. Luís Suarez Fernández, *Nobleza y Monarquía...*, p.249

¹⁷³² Vasco de Aponte, *Recuento*, PP.113 e 142.

¹⁷³³ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último terzo del siglo XV*, p. 74

¹⁷³⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 148.

abandonar Viveiro e o de Andrade amósase como un súbdito leal ós reis xa que a Pardo de Cela se lle considera nese tempo partidario de Dona Juana¹⁷³⁵.

No pacto de 1470 tamén participaran Lope Sánchez de Moscoso, conde de Altamira, o mariscal Suero Gómez de Soutomaior e Pedro Álvarez de Soutomaior, que continúa a ofensiva contra o arcebispo, ocupando vilas e fortalezas da sede Compostelá. Destes feitos o señor de Andrade mantense a certa distancia pero, aínda así, ordena á Pedro de Andrade¹⁷³⁶ manter a fortaleza de Mesía nas súas mans, alegando compromisos feudais con Gómez Pérez das Mariñas, fronte ás pretensións de Fonseca, apoiadas por unha real cédula que a adxudicaba a dona Xinebra de Haro, casada cun irmán de Fonseca, Luís de Acevedo¹⁷³⁷.

Pero, os novos reis, Sabela e Fernando, obrigan a unha parte substancial da nobreza galega a posicionarse ó lado do arcebispo, devolverlle os bens usurpados¹⁷³⁸ e participar con el formando unha liga contra Pedro Madruga, coasinante do pacto de 1470 ó que acabamos de aludir. Nesta liga participa Diego de Andrade, se lle facemos caso á Vasco de Aponte, á desgusto: “*Y don Ladrón requirió a Diego de Andrade y... Y Diego de Andrade, como vasallo muy leal, obedeció, aunque por otra parte le pesaba por ser el conde Don Pedro su amigo... Y ansí todos estos juntos fueron al cerco de Pontevedra, que la tenía el conde de Camiña*”¹⁷³⁹. É evidente que a participación do conde de Altamira, Suero Gómez e mesmo Diego de Andrade é forzada, o que nos fala da debilidade desta nobreza *criolla* fronte á Coroa e ó seu gran aliado en Galicia, Fonseca. Por iso a súa lealdade é dubidosa, tanto que están a piques de prendelos¹⁷⁴⁰.

A campaña contra Soutomaior non ten éxito, rematando nun pacto co conde de Camiña, sendo así que, a fins de 1476, a batalla de Galicia está aínda indecisa, con Camiña e os portugueses dominando o sur e Fonseca e os seus leais ou supostos aliados no resto, con Frei Arias del Río, correxedor maior de Galicia.

Na guerra con Portugal xoga un papel importantísimo o conde de Benavente que expón a súa vida e a súa fortuna na campaña, chegando a caer prisioneiro dos portugueses o seu fillo Luís. Por tais servizos, o Rei Fernando dálle A Coruña ,presentándose nesta cidade o correxedor maior, Frei Arias del Río, o 22 de Maio de 1476 para recibir a fortaleza de A Coruña de mans do alcaide real,

¹⁷³⁵ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último terzo del siglo XV*, p. 74

¹⁷³⁶ Pedro de Andrade, parente de don Diego, era un cabaleiro enfeudado con Gómez Pérez das Mariñas que, en virtude do pacto entre o seu señor e Diego de Andrade en 1474, pasa a facer *pleito-homenaxe* á este.

¹⁷³⁷ *Provisión Real de Toro*, 22 -VII- 1475.(A.G.S. rgs, VII- 1475, f 547)

¹⁷³⁸ A.G.S, rgs, III -475, f. 264 Cédula Real de Medina del Campo do 5 de Marzo de 1475.Cit. López Ferreiro, *Historia*, VII, p. 281),

¹⁷³⁹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 230

¹⁷⁴⁰ *Y fue fama que el arzobispo y el conde de Monterrey falaran a Don Ladrón de Guevara que, si se quería poner por obra lo que buscaba, que prendiesen al señor Diego de Andrade y al conde Don Lope y a Suero Gómez, el mariscal* (Vasco de Aponte, *Recuento*, PP.. 231/232)

Pedro del Castillo e entregala o Conde ó cabo de oito meses¹⁷⁴¹. Nembargante, o rei don Fernando e a raíña Sabela reteñen ó de Benavente na corte¹⁷⁴².

A batalla pola Coruña

A *batalla pola Coruña*, que ten moitas lecturas, polo que debemos enmarcala no contexto de loita por impoñer nela, senón o señorío, alomenos os seus intereses, por parte de Diego de Andrade. Dicimos o anterior porque se da entre 1476 e 1477, cando a loita pola sucesión á coroa de Castela aínda non estaba decidida e, os reis Fernando e Sabela, necesitaban o concurso da nobreza para asegurar trono. Por iso ratifica os privilexios dos Andrade e dos Mariñas na persoa de Diego e dona María, ratificación que lle fora negada á Fernán Pérez, *O Mozo*, en 1464 para Pontedeume e en 1467 para Ferrol, confirmadas como vilas de reguengo neses anos.

Pero, os reis, xogan ás mesmas cartas que a nobreza desleal. Neste contexto, o rei Fernando, nun xogo evidentemente maquiavélico, danlle Coruña ó conde de Benavente, encargando ó seu correxedor maior, Frei Arias del Río que se posesione dela para, supostamente, entregala ó Conde¹⁷⁴³. Pero o concello coa presenza do correxedor real, decidiu resistir e, o 2 de Febreiro de 1477, chega a unha *avinza* con Diego de Andrade para resistir, converténdose Andrade no seu *Capitán Valedor* por un período de cinco anos, prometendo solemnemente non se converter no seu señor *Como caballero fijodalgo.... prometio que pornia su persona e fidalgos de su casa, tierra e vasallos para defender esta çibdad... e que non faria ningún trabto ni composiçion con el Conde de Benavente ni con otra persona algunna...* ¹⁷⁴⁴. É indudable que estes feitos suceden coa anuencia do rei *Católico* que busca unha escusa para non cumprir as reiteradas promesas feitas do conde e Benavente. Pero tamén é certo que Diego de Andrade tiña os seus propios plans, defendidos coas oitenta lanzas e mil peóns que, segundo Vasco de Aponte¹⁷⁴⁵, introduce na cidade *co permiso do Rei* para a súa defensa.

Enfronte ten a toda a gran nobreza galega xa que o conde de Benavente fixera *avinzas* cos condes de Lemos e Monterrei e, cando na primavera de 1477, cerca de cidade, acompañano Pedro *Madruga*, Lope de *Moscoso* e o mariscal Suero Gómez, os tres amigos de Diego de Andrade, agora en bandos diferentes, producíndose así unha situación equívoca. Isto é, toda a nobreza galega está pola entrega de A Coruña en señorío, agás Diego de Andrade.

¹⁷⁴¹ AHN, Osuna, leg 417, nº 22-1.

¹⁷⁴² “*Porque a nuestro servicio cumple que vos el dicho Conde de Benavente paseys los puertos con nosotros.*” A.H.N, Osuna, leg, 417, nº 22-1. Cit. José García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media*. PP. 129/130

¹⁷⁴³ Nembargante, o rei Fernando e a raíña Sabela reteñen ó de Benavente, *Porque a nuestro servicio cumple que vos el dicho Conde de Benavente paseys los puertos con nosotros.* (A.H.N, Osuna, Leg., 417, nº 22- 1. Cit. J. García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media. Iglesia Señorío y nobleza*, PP. 129/130)

¹⁷⁴⁴ A.M.C, *Concordias*, número 301

¹⁷⁴⁵ “...*escribio al Rey como haria (y) fuele respondido que la defendiese...*” (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 159).

Sen embargo non quere isto dicir que o de Andrade fose un defensor do reguengo, que sabemos que non o era, como amosou nos intentos de usurpación da xurisdición da ría de Betanzos. Estaban en perigo os seus intereses na cidade da que era rexedor¹⁷⁴⁶ e na que tiña propiedades e casas, herdadas de seus antepasados e de Gómez Pérez das Mariñas, seu sogro. É polo tanto comprensible que parte dos que acompañan á Luís Pimentel entendan a situación, segundo parece indicar Aponte a propósito de Pedro Madruga: *Salio un dia Diego de Andrade a falar con los condes y dijote el Conde de Camiña a Diego de Andrade: “El que tiene buen caballo, sépalo bien cabalgar”. Oyolo en conde de Benvente, y mas. Y en esto ymbio el conde de Camiña a Portugal por galeras, la quales llegaron a Mujia, y de allí se tornaron a Portugal por el recado que les dieron*”¹⁷⁴⁷. Estas diferentes formas de entender a contenda - Pedro Madruga será encarcerado polo de Benavente no camiño de regreso - explican o fracaso dos expedicionarios e o triunfo de Diego de Andrade¹⁷⁴⁸.

Pero, que as intencións do de Andrade non eran totalmente desinteresadas aparece mais claro se engadimos ó xa dito, que unha vez convertido en valedor da cidade o 10 de febreiro de 1477¹⁷⁴⁹, cinco días despois chega a un acordo co concello para harmonizar a xurisdición da cidade coa dos territorios do seu señorío, como a terra das Mariñas, Burgo de Faro¹⁷⁵⁰ e outras terras próximas onde exerce señorío e/ou xurisdición. Todo elo é indicativo das súas intencións de permanecer en A Coruña moito tempo. Por outra parte os reis, agradecidos, noméano capitán real da cidade¹⁷⁵¹, pero o título esta desprovisto de contido porque, dous meses antes, os reis enviaron á cidade ós irmáns, Pedro e Fernando Mazuelo¹⁷⁵², para que se fixeran cargo no seu nome das funcións de correxedor e alcalde respectivamente, ordenándolle a Diego de Andrade - orden que tivo que ser reiterada nos meses de xullo e agosto - que lles entregue a fortaleza, xerándose unha situación crispada, como recollen as capitulacións de don Diego cos irmáns Mazuelo, polas negativas de Andrade a entregar o control da cidade: *e visto el gran peligro en que los dichos tesoreros Fernando Mazuelo e Pedro Mazuelo se vieron e non menos el gran bollicio e inobediencia que contra los mandamientos del Rey nuestro señor e el poco acatamiento que al*

¹⁷⁴⁶ 1490, maio, 11, Sevilla. Mercé do rexemento de A Coruña a favor de Diego Rodríguez, veciño da cidade, ó producirse a vacante deixada por Diego de Andrade, recentemente falecido. (A.G.S, *rgs, Reis*, 129). O cargo venlle por herdanza de Gómez Pérez das Mariñas

¹⁷⁴⁷ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 160. //A.H.N, *Casa de Osuna*, Leg.516, f. 2

¹⁷⁴⁸ Outra proba do carácter do rei Fernando é a real cédula que envía ó de Benavente en abril de 1477 para que levante o cerco da cidade dándolle a cambio Valencia de don Juan : *El dicho Conde sea tenido de salir e salga del reyno de galisia con toda su gente* (A.H.N, *Osuna*, Leg. 516, nº 1 -2 e número 16 f. 2)

¹⁷⁴⁹ A.M.C, *Concordias*, número 303

¹⁷⁵⁰ A.H.D..S, C. 43, f. 97 v. Ed. A. Rodríguez González, *O Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*, p. 64.

¹⁷⁵¹ Real Cédula do 20 de agosto de 1477, Medina del Campo (A.D.A. *Sección Lemos, Andrade*. C. 85/40)

¹⁷⁵² A.M.C, *reais cédulas*, Nº 332 e 334; 17 de xuño de 1477, Medina del Campo

*dicho señor Diego de Andrade*¹⁷⁵³, feitos que nos fan dubidar da altruísta posición do de Andrade.

Aínda así, o ano seguinte, asina unha nova *avinza* de irmandade co concello de A Coruña¹⁷⁵⁴ que debe preocupar ós reis porque, en 1479, a raíña Sabela, envía unha real cédula destituíndoo de tódolos cargos, especialmente do de capitán¹⁷⁵⁵; mentres, Pedro Mazuelo, reclámalle cantidades importantes de diñeiro que faltan das arcas da cidade¹⁷⁵⁶.

Pero, os reis precisan aliados, aínda que sexan de pouca confianza, como puidemos comprobar. A aposta de Diego de Andrade polos *Reis Católicos*, como acontecera na guerra civil entre Pedro I e Enrique de Trastámara, da o seu froito; en 1476, Diego de Andrade ve ratificados os privilexios dos seus antepasados, como os vira seu pai, *O Mozo*, en 1442¹⁷⁵⁷; un ano mais tarde, en 1477¹⁷⁵⁸, recibe dos reis outra ratificación que afecta ós señoríos de Andrade e das Mariñas, os dous procedentes da época de Enrique II. Pero non quedan aquí os logros dos Andrade relativos á consolidación da casa. En 1495, como xa citamos mais arriba, despois de confirmarlle de novo os privilexios orixinais, dona María das Mariñas, *rexente* dos estados polo pasamento de don Diego, reciben permiso para constituír un morgado cos herdanzas conxuntas de Andrades e Mariñas¹⁷⁵⁹, dándolle así estabilidade definitiva a un señorío baseado sobre todo na alienación do reguengo en favor de particulares. O papel dos novos reis, os dous Trastámaras, non significa ningunha novidade senón que se limitan a dar carta de legalidade a un proceso iniciado co primeiro rei da dinastía, Enrique II; como este, os *Reis Católicos*, non conciben a Monarquía sen unha forte base de apoio na nobreza á que dan longas mercés para que teñan recursos dabondo para servilos.

Estamos entón diante dunha nova conxuntura, a transición entre a Idade Media e a Época Moderna na que as estruturas sociais se manteñen inalterables mentres as estruturas políticas fanse mais fortes e eficaces pero tanto en beneficio da propia Monarquía como da nobreza, que participa dese novo estado, no que os seus recursos, conseguidos ó longo da Idade Media, en

¹⁷⁵³ A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade. C. 84 -12.

¹⁷⁵⁴ 1478, xuño, 18, Perillo. (A.M.C. *Concordias*, número, 304, papel, 7 folios)

¹⁷⁵⁵ AMC, *reais cédulas*, Nº 340. 25 de xuño de 1479, Trujillo.Real cédula de Isabel a Católica ordenando á cidade de A Coruña que non admita como capitán a Diego de Andrade nin lle pague salario algún

¹⁷⁵⁶ A.G.S, *Contaduría*, Leg. 75, número 30)

¹⁷⁵⁷ A.D.A, *Sección Lemos*, C. 84 -40. //R.A.H, *Colección Salazar*, M- 48, FF. 72 r -v, copia autógrafa.Ed.*Galicia, Revista Universal de este Reino*, Vol. II, números 14, Ano III (15 de xullo de 1882) e 15, ano IV (1 de agosto de 1862) (A.M.C). Ed. C Vaamonde Lores, B.R.A.G, *Colección de documentos históricos*, III, Doc. Número XII (Autentificación en A Coruña o 11 de outubro de 1481 diante do notario Rodrigo Castaño).

¹⁷⁵⁸ ADA.*Sección Lemos*, C. C-84-40.

¹⁷⁵⁹ Confirmación de privilexios, 1494, en: A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -127. Permiso para constituír morgado: A.G.S, rgs, X -1495 .Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 25 -260.

moitos casos de forma violenta, incluso contra a propia monarquía, vense agora xuridicamente consolidados.

3.3.2.- Diego de Andrade e a restauración da vellas costumes de familia

Os Andrade son unha casa señorial que deixou fondas pegadas tanto na paisaxe urbana das vilas que formaron parte dos seus *estados* como na tradición oral. Tanto é así que unha parte substancial das noticias que ata non fai moito se coñecían desta familia, como da maioría das familias da nobreza medieval, non tiñan base documental ou, se a tiñan, esta estaba adulterada pola tradición oral, interpretando as fontes de forma sesgada e loubatoria. No mesmo senso, os estudosos do tema, sobre todo do século XIX, guiándose polo instinto romántico de identificar calquera acontecemento ou monumento medieval coa grandeza pasada de Galicia, converteron os vestixios do pasado medieval deixados pola casa de Andrade, en símbolos dunha época de gloriosa memoria para a historia galega.

Sen embargo, como estamos vendo, en gran parte é falso porque a meirande parte da nobreza galega de finais do século XIV e XV, contribuíu de forma eficaz á perda de peso político e económico de Galicia no conxunto da coroa de Castela, ó par que sumiron ás xentes das súas terras nun réxime de explotación que xa tivemos ocasión de comprobar. Ese réxime despótico de explotación das xentes e dos seus recursos, moitas veces ó marxe das convencións sociais e das normas escritas e non escritas, provocan as dúas xeirais insurreccionais de 1431 e 1467, movementos que acadan un certo aire de unanimidade social ó incluír participantes de estamentos privilexiados e non privilexiados, isto é, de pobo.

Solo as altas camadas da nobreza e do clero, e non tódolos seus compoñentes, son abertamente hostís ó movemento Irmandiño que chegan a controlar entre a primavera de 1467 e o verán de 1469 a case totalidade de Galicia, amosando unha eficacia organizativa e político-militar que aínda hoxe nos asombra. Foi polo tanto un fenómeno exitoso dirixido polo espazo urbano, que amosou ás claras que o caos e descomposición social de Galicia da que falan os cronistas, non era tal, senón que afectaba soamente ás camadas medias e superiores da nobreza. O tecido social galego está vivo sendo capaz de xenerar esperanza, organización eficaz e uns ideais baseados nunha mentalidade popular que contrasta cos atentados antisociais ós que os señores os someten día a día.

Pero, a Irmandade foi derrotada por unha confederación de nobres capitaneados por *Pedro Madruga*, Pimentel, Pérez das Mariñas, Fonseca e mesmo os Andrade que, con bastante celeridade, volven a impoñer unha situación similar á precedente, sen que a Monarquía amose

outro sinal que a afinidade coa oligarquía nobiliaria, agás naqueles casos en que os abusos cometidos atenten contra a autoridade monárquica. Alomenos iso é o que pasa cos Andrade.

De feito algunhas testemuñas do preito T/F falan da fase posterior á Irmandade como a mais violenta que recordan, segundo podemos ver na testemuña de Nuño Vázquez de Loureiro, veciño de Betanzos, de 88 anos, polo tanto que recorda ben os tempos posteriores a Irmandade: “*que le parece que por espacio de catorze o quinze años mas o menos tiempo ubo en el dicho Reino de Galizia muchas guerras y desensiones y ninguna paz ni justicia ni a quien la pedir ni a quien la executase porque todo el dicho Reino andaba rebuelto y la gente del quien mas podía mas hacía*”¹⁷⁶⁰. Refírense estas testemuñas tanto ás loitas entre señores como á represión dos insurrectos, ós que, entre outras cousas, obrigaron en moitos casos a reconstruír as fortalezas, levando a cabo vinganzas selectivas sobre os líderes do Movemento. Son de sobra coñecidos os consellos de Pardo de Cela ó conde de Lemos, seu sogro, en relación ó trato cos irmandiños de que os *colgara dos carballos*, consello que sensatamente este non seguiu porque *non comía dos carballos*, o que proba que o de Cela tiña unha actitude abertamente represora.

Por outra parte, os líderes mais representativos do movemento rematan humillados ou mortos. Pedro Osorio, un dos líderes da Irmandade, morre de enfermidade a consecuencia da súa prisión no castelo de Pontedeume¹⁷⁶¹, onde tamén estivo preso Alonso de Lanzós¹⁷⁶² aínda que non sabemos canto tempo¹⁷⁶³. O terceiro xefe irmandiño, Diego de Lemos, parece traizoar ó movemento, segundo nos informa Vasco de Aponte¹⁷⁶⁴, participando posteriormente nas *avinzas* dos nobres galegos. Pero, o feito que resulta mais aldraxante para o conxunto da poboación, é a reconstrución de castelos e fortalezas, os símbolos do despotismo señorial

A reconstrución das fortalezas. O xerme dunha mentalidade resignada

O tema da reconstrución das fortalezas é de extraordinaria importancia para a evolución da mentalidade popular dos galegos. Os testigos propostos por Tabera afirman con todo luxo de detalles que o conde de Lemos, Diego de Andrade e outros señores lles obrigaron ós participantes na Irmandade a reconstruílos co seu traballo e a pagar repartimentos en

¹⁷⁶⁰ A. Rodríguez González, *Las fortalezas*, I., p. 423, pregunta 11, FF. 353 e 354.

¹⁷⁶¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 201/202.

¹⁷⁶² Cit. Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, p. 49 e notas 9 e 10.

¹⁷⁶³ A finais de 1470, *O Mozo*, agradece a Fernán Pérez Parragués a entrega de lanzós, pero na Batalla de Altamira, en 1471, Aponte sitúao, con dúbidas, entre os partidarios de Fonseca, na batalla de Altamira: “...y no sé si alonso de Lanzós venía con ellos. E cinco mil peóns tódo para cercar Altamira”. (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 183). Por outra parte está o seu testamento, en A Coruña o 21 de maio de 1480. (Traslado do testamento en A.H.U.S., *Casa Montaos, Curadorías*, 1/57 -62.

¹⁷⁶⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 159/160

diñeiro¹⁷⁶⁵; incluso falan dos castigos ós que sometían a aqueles que se negaban, principalmente se era dirixentes, como vemos na testemuña de Nuño Vázquez Loureiro: “...e porque un basallo de Diego de Andrade que fuera alcalde de la hermandad no quisiera yr a la serbentía de una fortaleza lo aorcara e questa hes la verdad...”¹⁷⁶⁶. Sen embargo, unha parte importante dos testigos de Fonseca, afirman que non o lembran ou negan que a reconstrución se fixera a costa dos irmandiños, alegando que estes se volverían levantar se tal pasara¹⁷⁶⁷.

Pero, a pesar desta certa indefinición, caben poucas dúbidas, alomenos no que se refire ós nobres laicos, especialmente ós Andrade, de que forzaron a parte da poboación a participar na reconstrución, como afirma o propio Fernando de Andrade cando declara el mesmo no citado preito: “...y el dicho conde (de Lemos) probó como no había gastado nada en ellas, que los mismos labradores que las derrocaron las abían tornado a hazer e dize mas el dicho testigo, que save que al dicho su abuelo derrocaron la fortaleza de Villalba y la fortaleza de Naraio y la de Andrade y que el dicho su abuelo y su padre las tornaron a mandar hazer a los labradores y personas que las abáin derrocado y que asimismo el dicho testigo torno a labrar en la fortaleza de Villalba por no quedar acabada y le dezían los biejos y personas antiguas y le reprehendieron porque no hazía pagar a los de la tierra todo el gasto porquen ansi lo hiziera su padre e su abuelo...”¹⁷⁶⁸. Outras testemuñas dan detalles dunha gran precisión, difíciles de inventar se non foran certas¹⁷⁶⁹.

¹⁷⁶⁵ Alonso García de Parga: “que sabe quel dicho señor Patriarca podiera hacer, al creer del testigo, lo que hicieron los otros señores e cavalleros a que fueron derrocadas fortalezas que fiziron a sus basallos que se las hiziesen. (Fortalezas, I., PP.1101/102, preguntas 14, f. 203). Rodrigo Ares :vido que Diego de Andrade fizo llebantar Nario y a Andrade que le fueron derrocadas e dize este dicho testigo que las fiziera llebantar a su costa azepto que fazía a sus vasallos que sirbiesen en ellas por premias que les ponían e maiordomos que se las executaban las dichas penas pero que los ofiçiales que las labraban dize este dicho testigo que vido quel maiordomo que cogía las rentas del dicho Diego d’Andrade que se llamaba Pedro de Timiráns que bibía en la Puentesdeume pagaba a los dichos ofiçiales que en ellas labraban porquel testigo xe los bio ansi pagar al dicho maiordomo y las vido pagar a un Rodrigo Míguez, maestro de las obras de las dichas fortalezas...” (Fortalezas, I., PP. 436/437, pregunta 3, FF.1377/1378).

¹⁷⁶⁶ A. Rodríguez González, Fortalezas, I., p. 423, preguntas 14. FF. 353 e 354.

¹⁷⁶⁷ Alfonso Cao, mordomo de Martín Sánchez das Mariñas, dono da fortaleza das Grobas: “ e oio dezir la dicho tiempo dezir al dicho Martín Sánchez que la çiudad de la Coruña le escribiera y enbiara a dezir que no pidiese a sus basallos ninguna cosa del derrocamiento de la dicha fortaleza de la dicha fortaleza porque avía sido derrocada justamente por mandado del rey...que ansimismo vido que Diego d’Andrade al dicho tiempo fiziera rehedificar otra bez de nuevo las fortalezas de Nario y Villalba y Andrade que abían sido derribadas por las dichas hermandades y que las llebantara a su costa e misión e no de los basallos porque este testigo dize que oio dezir ansi lo susodicho a los mismos basallos del dicho conde de Andrade de las dichas fortalezas que lo dezían a este dicho testigo e que lo save porque al dicho tiempo bibía e moraba con Pedro Fernández de Andrade, vezino de la çiudad de Betanços que hera hermano del dicho Diego d’Andrade medio e que yba muchas bezes a las tierras de las dichas fortalezas de Andrade y Villalba y Nario... e beía que solamente los dichos basallos le ayudaban con serbentías e quel dicho Diego d’Andrade pagaba lo demas...” (Fortalezas, I., PP. 437 -441, preguntas 3, 5, 5 e 17, FF. 1379 -1386).

¹⁷⁶⁸ Angel Rodríguez González, Las fortalezas, I., p.98, preguntas 14/15, f.195

¹⁷⁶⁹ Pedro de Nido, escudeiro, natural de Pontedeume pero veciño de San Martín de Andrade, testigo de Tabera:“... que vido derrocadas las fortalezas de Nario e Andrade, que heran de Fernán Pérez de Andrade, las quales derrocaron la hernandad, según testigos oyo dezir e que después quel dicho testigo las bido ansi derrocadas bido que Diego de Andrade porque ya su padre hera muerto, hiziera llebantar e rehedificar las dichas fortalezas de

Polo tanto, debemos concluír que a meirande parte das fortalezas da gran nobreza galega laica, con maior ou menor violencia, foron reconstruídas a costa dos que as derrocaron e, onde maiores precisións dan as citadas testemuñas é cando falan das casas de Andrade e de Lemos, por este orde. Temos unha seguridade case total, a partir das testemuñas citadas e de datos documentais posteriores, de que as principais fortalezas de Andrade, as que se citan como derrubadas en 1467, todas foron reconstruídas - Nogueirosa, Narahío, Vilalba, Pontedeume e a de Ambroa, esta con dúbidas, coa excepción do pazo-fortaleza de Camouco, do que non queda hoxe resto algún e do que non temos referencias de habelo reconstruído. De feito, case todas, en mellor ou peor estado, aínda hoxe se poden visitar.

Pero non só reconstruíron a vellas fortalezas senón que levantaron outras novas, como afirma Hernández del Pulgar “*Ficieronse ansimismo en aquellos tiempos por todo aquel Reyno muchas fortalezas, sin licencia de los Reyes pasados, donde continuamente estaban ladrones e robadores que tenían los pueblos sunjetos*”¹⁷⁷⁰, o mesmo que din numerosas testemuñas do preito T/F, repetidamente citado, e comprobamos os gobernadores enviados polos Reis Católicos, facendo derrubar unhas 40 destas, case todas levantadas de novo, dúas delas, Baldoña e Muntán, xa citadas con anterioridade, levantadas de novo por Diego de Andrade, polo que *don Fernando de Acuña ... (las) hiziera derribar*¹⁷⁷¹; engade o testigo, *que las otras fortalezas biejas que tenía de sus antecesores no se las derribó*¹⁷⁷², o que proba que a situación era peor que a de 1467¹⁷⁷³.

Neste contexto, a derrota fronte ós nobres coligados, a prisión e morte dos seus líderes, a obrigatoriedade de reconstruír as fortalezas e o levantamento doutras novas, caeron como pesadas lousas na conciencia colectiva dos poboadores das terras dominadas polos Andrade, e de boa parte dos poboadores do Reino de Galicia ós que se lle pecharon as portas da esperanza. Desesperanza falan algunhas testemuñas do preito antes citado, nas que lamentan ver instalarse de novo a situación precedente ó levantamento popular; como Alfonso Cao, mordomo de Martín Sánchez das Mariñas, dono da fortaleza das Grobas, quen afirma que os *Irmáns* eran pobres e

Andrade e Nario...a los basallos e subditos de las dichas fortalezas e que dezía el dicho Diego de Andrade que no quería dellos otra bengança sino pues que los derrocaron hezérseles hazer llebantar, las queles bido el dicho testigo que trabaxavan en ellas carretando piedra, madera, barro e otras cosas nesçesarias a la rehedificación de las dichas fortalezas e que demas de lo susodicho los dichos vezinos e basallos susodichos se igualaran, conçertaran e hizieran iguala con un Roy Míguez, maestro que azí las dichas fortalezas de lo que le abían de dar por las hezer como agora estan e dize el testigo que ellos le pagaran las igualas que con ellos hiziera... porque el dicho testigo, por mandado del alcaide de la dicha fortaleza de Anadrade que se dezi Pedro Núñez, con quien el testigo bibía a la sazón, recaudara de los dichos vezinos y personas susodichas alguna parate de los dichos maravedís para pagar al dicho maestro...” (Fortalezas, I, p.105, pregunta 15, f. 211).

¹⁷⁷⁰ H. Del Pulgar, “Crónica de los Reyes Católicos” B.A.E, Crónicas, t. LXX, Cap. XCVIII, p. 356

¹⁷⁷¹ Fortalezas, I, p. 143/144, pregunta 15, FF. 303 e 304.)

¹⁷⁷² Ver nota anterior

¹⁷⁷³ A. López Ferreiro, Galicia en el último tercio del siglo XV, p.97.

estaban “gastados e destruídos”; ou Ares Diaz de Páramo¹⁷⁷⁴, escudeiro: “...e dize el testigo que al dicho tiempo hera la gente muy rica...y que en aquel tiempo heran mas ricos en todas partes que agora...”. Isto é, os líderes presos ou falecidos cando non aforcados, como un capitán da Irmandade das terras de Diego de Andrade ó que acabamos de aludir, tendo que contribuír a reconstrución das temibles torres desde as que os esquilman e onde os prenden os esbirros dos señores, como se deduce da testemuña anteriormente citada, aludindo ás fortalezas levantadas de novo por Diego de Andrade, que Acuña as fixera derrubar, *porque...se agrabiaban dello los vezinos de Betanços*. Loxicamente, para os que participaron activa e esperanzadamente na Irmandade Xeral, a situación non lles pode deixar de parecer lamentable, o que parece deducirse de testemuñas como a que acabamos de citar nas que se transluce unha especie de negra sombra e un certo estado de desesperanza de cara ó futuro.

No senso anterior, deixando a un lado o tema da reconstrución das fortalezas, sabemos que os Andrade, mediante diversos tipos de procedementos directos ou indirectos continúan, por unha parte co usufruto de bens usurpados, e por outra, coa intensificación da explotación dos seus señoríos.

A explotación extrema dos habitantes do señoríos dos Andrade

Despois da Irmandade Xeral e coincidindo coa instauración do reinado de dona Sabela e don Fernando, os Andrade, proseguen a explotación daqueles coutos irregularmente usufrutuados, como os habitantes de Camouco, Lubre e Cervás, que protestaran iradamente diante do arcebispado de Santiago, en 1467. O mesmo acontece coas intromisións na xurisdición eclesiástica ou monacal. Á este tipo de actividades, debemos engadir outras que, protagonizadas polos señores de Andrade, poderíamos definir como de *ius malactractandi*, como, por outra parte, xa poñía de manifesto a protesta de Pedro Padrón, en xaneiro de 1432. Neste concepto podemos encadrar as protestas dos habitantes do val de Lourenzá, de vetaría¹⁷⁷⁵, que, en 1480, protestan iradamente de Diego de Andrade porque non respectaba os seus dereitos como homes libres, especialmente no relativo ós dezmos do mar¹⁷⁷⁶.

Tamén sabemos, que en Ferrol, ademais de cobrar 18 000 maravedís por dereitos de vasalaxe, seguen vixentes, a finais do século XV, as ordenanzas impostas por Fernán Pérez, *O Mozo* e

¹⁷⁷⁴ Testemuña de Alfonso Cao, (*Fortalezas*, I, PP. 437 -441, preguntas 6, FF.1379 -1386). Outra testemuña, a de Ares Diaz, (*Fortalezas*, I, p. 146/147, preguntas 15 e 28, FF. 308 -310).

¹⁷⁷⁵ O 20 de Novembro de 1461. Ed. J. Villamil y Castro, *Galicia Histórica*, Santiago,(1901,) 1981, p. 87

¹⁷⁷⁶ Real Provisión de Toledo do 9 -V -1480.(A.G.S, rgs, VI -1480, f. 214).

seus herdeiros, ordenanzas solo comparables cos malos usos cataláns, porque inclúen, entre outros aspectos, que *ninguno vendiese en todos el mes de junio de cada año ni comprasen ni bebiesen otro bino salvo el de los dichos Hernán Peres e Diego Peres de Andrade, al preçio que al ellos les plaçia*¹⁷⁷⁷, ademais doutros atropelos, como non poder emigrar nin vender os seus bens, nin instalarse en outras poboacións situadas fora dos señoríos dos Andrade, imponendo prácticas xa abolidas en Castela, como *serviçios devidos, asy por mar como por tierra fasiéndoles acarrear leña e pan e vino, sin por ello darles ni pagarles dineros ni otro amntenimiento...e tenian consigo mucha gente que dis que le avian fecho muchos e grandes males e injurias e fuerças, firienioles e apaleandoles e maltratandoles injusta e indevidamente*¹⁷⁷⁸, o que obriga ós reis a intervir¹⁷⁷⁹ ordenándolle ó Gobernador de Galicia, Diego López de Haro que asegure a liberdade dos ferroláns contra prácticas inéditas segundo o tenor literal do documento. Pero as protestan continúan mentres don Fernando non toma o control da súa casa, cesando despois, seguramente por medo.

Tamén en Betanzos teñen que intervir os reis polas numerosas intromisións dos Andrade na súa vida, arrogándose a xurisdición en toda a súa ría¹⁷⁸⁰ e tendo que litigar polos seus dereitos¹⁷⁸¹. Pero as protestas mais significativas dos betanceiros, elevadas en pleno reinado dos *Reis Católicos*, son as ameazas persoais contra ós habitantes da vila de Betanzos, que requiren en numerosas ocasións amparo e seguro real; como o medio irmán de Diego, Pedro Fernández que *theme e rresçela de Diego de Andrade e Doña Marya su muger e otras personas por su mandado*¹⁷⁸²; tamén outros veciños, como Vasco Vilariño¹⁷⁸³, que denuncian os atropelos á que sometida Betanzos e os seus habitantes, como o *tráfico fraudulento de moedas e obxectos preciosos* e outros moitos abusos; o mesmo que Elvira de Montenegro, viúva de Rui Freire de Andrade, - asasinado polos partidarios do de Andrade -¹⁷⁸⁴, Alfonso Fernández¹⁷⁸⁵, e outros habitantes da vila, temerosos dos seus poderosos veciños.

Aínda o 2 de Agosto de 1498, desde Valladolid, os reis asinan una provisión real de amparo e seguro a favor de Luís López, en nome de seu pai Antonio López, do seu sogro Antonio Vidal e

¹⁷⁷⁷ Provisión Real de Sevilla do 8 -I -1491(A.G.S, rgs, I -1491, f 129).

¹⁷⁷⁸ Provisión Real de Sevilla do 8 -I -1491.A.G.S, rgs, I -1491, f 88 r).

¹⁷⁷⁹ Provisión real do 5 -II -1491, (A.G.S, rgs, I -1491, f. 279)

¹⁷⁸⁰ A.G.S, rgs, 5 -V -1480, Toledo Ed. J.R. Núñez Varela e J. E. Rivadulla Porta, *Historia comentada de Betanzos*, Betanzos, II, apéndice documental, nº XI, PP. 43 -46.

¹⁷⁸¹ A.R.G, *Expedientes de preitos*, Número 9392, f. 120.

¹⁷⁸² Provisións Reais de 12 -IV -1480, 4 -VI -1480 e 14 -I -1480, (A.G.S,rgs, I -1480, FF.204 e SS.

¹⁷⁸³ Provisión Real de Burgos do 7 -VII -1489(A.G.S, rgs, VIII -489, f. 204).

¹⁷⁸⁴ A.G.S, rgs, I -1478 (13 -I -1478), FF. 142 /143.

¹⁷⁸⁵ A.G.S, *Selo*, V -1480 (12 -IV -1480), f. 199

do seus veciños Juan López e Álvaro de Lago así como de seus parentes e amigos contra Fernando de Andrade que, segundo os denunciante, ameaza as súas vidas e os seus bens en Xubia, Serantes e Ferrol, porque *reçela que alguno o algunas personas de fecho e por fuerça les despojaran de la posesión de los dichos bienes o de alguna parte dellos o les inquietaran o perturbaran en ella*¹⁷⁸⁶, unha proba evidente de que o poder señorial dos Andrade e os métodos de actuación seguían inalterables

3.3.3.- Os Andrade e o *Estado Moderno*.

Nesta volta á situación precedente á gran Irmandade, se ben desprovista dos seus trazos mais grotescos debido á política autoritaria dos monarcas, ten moito que ver a coincidencia coa crise política xerada como consecuencia da disputa pola sucesión á corouña de Castela; pero tamén ten unha gran repercusión a política seguida polos novos reis que baseaban o seu novo proxecto na subordinación á Coroa dos poderes feudais, especialmente dos nobres, pero en estreita alianza con estes ós que garantían recursos económicos seguros. O Anterior leva consigo darlle carta de legalidade ó proceso de reseñorialización que incide dun xeito especial en Galicia, porque se produce en paralelo ó cambio de intereses estratéxicos da monarquía que deixa a Galicia descolocada e abandonada. Como xa afirmamos, ningún rei visita Galicia entre 1372 e 1486, un sinal inequívoco de despreocupación e abandono, sobre todo desde a subida ó trono dos Trastámara, primeiro en Castela, mais tarde en Aragón, unificando así os obxectivos estratéxicos a partir de Sabela e Fernando, o que incide aínda mais no alexamento e marxinação de Galicia. Pois ben, como a finais do século XIV coa guerra fratricida, un século despois, os Andrade, coa súa ambigüidade interesada que os caracterizou sempre e, cando a situación obriga, fieis aliados do contendente en disputa que ten mais probabilidades de gañar, van a contribuír eficazmente á implantación do modelo institucional castelá en Galicia e á política de man dura dos *Reis Católicos* colaborando estreitamente cos seus representantes.

A claudicación da nobreza galega fronte ó modelo institucional castelá. O papel dos Andrade.

Axial, unha vez acabada a guerra e asinada a paz con Portugal en 1479, as actuacións dos monarcas consisten basicamente en fortalecer o seu poder, eliminando elementos irredutibles, como Pedro Madruga¹⁷⁸⁷ e impondo castigos exemplarizantes como o axustizamento de

¹⁷⁸⁶ A.G.S, rgs, VIII -1498, f.9. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 262/263)

¹⁷⁸⁷ Pedro Álvarez de Soutomaior, *Pedro Madruga*, falece en Alba de Tormes, en circunstancias confusas en 1486. Vasco de Aponte dice que o envelenaron. Pero cando se produce o seu paramento xa estaba desposuído dos seus señoríos: “Y el obispo imbiose quejar al rey estando el conde en Alba de Tormes, donde fallecio. Y dijeron algunos

Pardo de Cela en 1483, ou sometendo a estrito control a Rodrigo Osorio que non acepta a perda de Ponferrada que formaba parte do patrimonio señorial de seu avó, Pedro Álvarez Osorio, desgaxando así do reino de Galicia o territorio do Bierzo e debilitando a casa condal de Lemos, proceso que tamén iniciaran os anteriores reis Trastámaras. Neste aspecto, a contribución específica dos *Reis Católicos* é a implantación en Galicia do modelo institucional de Castela

Desde 1265 o Reino de Galicia, unido institucionalmente ó Reino de León, era teoricamente gobernado por un adiantado maior que representaba ó rei en Galicia. Desde a época de Enrique II este cargo, seguindo a tendencia xeral á patrimonialización dos títulos, transmítese hereditariamente ós descendentes de Pedro Sarmiento que, na práctica rematan por converterse nunha familia nobiliaria mais adquirindo os títulos de condes de Ribadavia e Santa Marta na segunda metade do século XV, se ben nunca deixaron de ser unha liñaxe castelá, conservando a súa casa patrual en Muncientes. Xunto a este cargo que, como acabamos de dicir, remata sendo un título honorífico, os reis envían a Galicia a un correxedor maior, como vimos con Frei Arias del Río contra 1476 e 1477 e os gobernadores do reino, Enrique Enríquez, conde de Alba de Liste (desde finais de 1475), Rodrigo de Villandrando, conde de Ribadeo desde 1477, ó mesmo tempo que inician o nomeamento de correxedores nas principais cidades galegas, como Mondoñedo, Tui, Betanzos, Ourense, A Coruña, Viveiro, a algúns dos cales xa citamos, todos eles de orixe castelá¹⁷⁸⁸. Unha vez rematada a guerra con Portugal, os reis danlle un impulso definitivo á institucionalización de Galicia, o que supón a imposición de figuras e organismos de goberno de orixes castelá. Neste senso reviste unha especial relevancia o nomeamento, o 3 de outubro de 1480, como gobernador e xustiza maior de Galicia, de Fernando Acuña¹⁷⁸⁹, fillo do conde de Buendía. Con Fernando Acuña ven García López de Chinchilla, como alcalde maior e oidor do reino, o que os constitúe no xermolo da futura Audiencia de Galicia, dotados de poderes para actuar contra grandes e pequenos: para deter, desterrar, condenar¹⁷⁹⁰. Acompañan ó novo

que el rey le mandara echar un garrote dentro del monasterio donde possaba.” (Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 109)

¹⁷⁸⁸ Arca Pozo, A., *Las órdenes militares en le Reino de Galicia a finales de la Edad Media.*, Facultade de Xeografía e Historia da universidade Complutense de Madrid,1994. Inédita. p. 146.

¹⁷⁸⁹ H. Del Pulgar, “Crónica de los eyes Católicos”. Edición de J. Mata Carriazo en : *Crónicas de España*, V, Madrid, 1943, PP. 430/431// Arca Pozo, A., *Las órdenes militares en le Reino de Galicia a finales de la Edad Media.*, Facultade de Xeografía e Historia da universidade Complutense de Madrid,1994. Inédita. p. 146/47.

¹⁷⁹⁰ L. Fernández Vega, *La Real Audiencia de Galicia, órgano de gobierno en el Antiguo régimen*; 1480-1808, A Coruña, 1982, pp. 106 e ss.

Gobernador e Alcalde Maior unha escolta de *tresçientas lançaz* a dicir de Aponte¹⁷⁹¹, mandadas polo sanguinario capitán mourisco que se fai chamar Mossen Luís Mudarra, que complementarán o seu traballo coa implantación da *Santa Hermandad*, outra das institucións básicas das que se valen os reis para controlar ferreamente Galicia. Efectivamente, nunha real provisión asinada en Toledo, o 3 de Agosto de 1480¹⁷⁹², os *Reis Católicos*, estenden a Galicia a *Santa Hermandad* para, segundo cita López Ferreiro, complementar o traballo de Acuña e Chinchilla de *reprimir los excesos de los grandes*, co de *reprimir los males hechos a los pequeños*¹⁷⁹³. A *Santa Hermandad* ou *Hermandad Nueva*, fora creada en 1476 nas cortes de Madrigal¹⁷⁹⁴, adoptando o nome a imitación da Santa Irmandade do Reino de Galicia de 1467, loxicamente xogando cos sentimentos favorables cos que esta aínda conta, e contará ata moito mais tarde, como nos anos 1526 e 1527 nos que se celebra o preito T/F sobre as fortalezas. De aquí a simpatía con que tanto Acuña como a *Hermandad*, serán recibidos en Galicia inicialmente, alomenos por amplos sectores sociais.

Pero non debemos deixar que as aparencias nos enganen xa que, segundo a real provisión pola que se estende o seu funcionamento á Galicia, se ben se cita entre as cousas da súa creación que *se han fecho e cometido muchos males, muertes e fuerzas e robos*, especificase unha serie de fenómenos que se refiren sen lugar á moitas dúbidas á Irmandade de 1467, como son os *alborotos e escándalos e levantamientos de pueblos...*, e *otros daños y excesos,a causa de los movimientos e guerras e otras discordias, divisiones e disensiones que en estos nuestros Reynos, notoriamente en los tiempos pasados, han acaescido...*¹⁷⁹⁵. A existencia da Irmandade, alomenos tal como se desenvolveu en Galicia, é unha dos poucos signos de identidade de Galicia en relación ó resto da Coroa, inmersa nunha sucesión de guerras, traizóns, escarnecemento da autoridade real e repartes ilegais de todo tipo de bens procedentes do reguengo, por non dicir da destrución das vilas e pobos que son obxecto de disputa e/ou escenario de escaramuzas bélicas. En Galicia a diferenza estriba en que o pobo se arma poñendo patas arriba todo o sistema social, organizando a convivencia sen señores durante mais de dous anos, levando a cabo unha curta pero verdadeira revolución que, aínda en 1526, recordan con favorable opinión o 62% das testemuñas do preito Tabera-Fonseca, como xa se citou mais arriba.

¹⁷⁹¹ V. De Aponte, *Recuento...*, p 198

¹⁷⁹² Enrique Vedia y Goosens, *Historia y descripción de la ciudad de La Coruña*, apéndice, nº 13. Xa o 18 de Febreiro de 1480, os reis enviaran a Galicia a Antonio de Paz, arcediano de Camaces, e o licenciado Fernando Gómez de Tordehumo, xentes da súa confianza, para *reorganizar la Hermandad*. (.A.G.S, rgs., II-1480, f .369)

¹⁷⁹³ A López Ferreiro, *Historia...*, VII, p. 294

¹⁷⁹⁴ R.A.H, *Cortes*, IV, Madrid, 1982, PP. 77 e SS

¹⁷⁹⁵ Enrique Vedia y Goosens, *Historia y descripción de la ciudad de La Coruña*, apéndice, nº 13

Pero, con solo oír o nome de Irmandade, aínda que fora en lingua castelá, os señores pónense en garda, intentado que non se implante en Galicia. Diego de Andrade, xunto cos condes de Lemos, Monterrei e de Altamira, e cos mariscais Suero Gómez de Soutomaior e Pardo de Cela, diríxense o gobernador de Galicia, Rodrigo de Vilandrando, conde de Ribadeo, co que asinan (15 -X - 1477), *en nome da gobernación do Reino*, capítulos nos que se ofrecen eles mesmos coas súas forzas e castelos para asegurar o orde público, pois *faziendo la hermandad en su Reyno de Galicia, seguirá escandalo en el, de que el rey y la reyna nuestros señores non serian servidos, ni en el avria paz y sosiego....*¹⁷⁹⁶, afirman en clara alusión á Irmandade de 1467. Incluso ofrecen grandes cantidades á coroa a cambio de non implantar a citada institución.

Posteriormente, o 17 de outubro do mesmo ano, Diego de Andrade e os mesmos señores citados, asinan unha confederación para a defensa dos seus títulos e estados¹⁷⁹⁷. O contido do citado documento non deixa lugar a dúbidas: *Que, guardando el servicio del rey e reyna..., e dexadas todas las enemistades, diferencias e parcialidades..., por conservar nuestras casas, personas e estados, que si...acaezca que algunas villas o concejos o lugares o vasallos de nuestras tierras e encomiendas..., se levantaren a voz de hermandad contra el señor cuyos fueren la tal villa,...nos ayudaremos los unos a los otros e los otros a los otros con la gente que fuere menester contra la tal villa, concejo o vasallos, lugar o encomienda...e la ayuda que asi nos hacemos sea costa de los que asi se levantaren e fueren rebeldes*¹⁷⁹⁸. Os fragmentos que axuntamos, anque moi extractados, amosan ben claramente o dobre xogo dos nobres galegos que, por unha parte, realizan xestións diante dos representante do Rei para impedir a implantación do novo instrumento de orde público, pero ó mesmo tempo, como en 1470, aterrorizados con so oír o nome de irmandade, organizan unha coalición para inmunizarse contra ela.

Sen embargo, como en ocasións anteriores, os pactos asinados son papel mollado, sobre todo para aqueles con mais marcado carácter *criollo*, coma os Moscoso e Soutomaior, ou Diego de Andrade, con certas connotacións de mercenario que se unen ó conde vello de Lemos, de orixe leonés, polo tanto con afinidades de principio coa Monarquía. Pero, unha vez mais, van incumprir un pacto asinado entre s pares, contribuíndo así a división en bandos opostos. Serán os dous señores citados, Osorio e Andrade, xunto con Fonseca, os valedores da implantación da *Santa Hermandad* en Galicia, unha proba de que o parecido coa de 1467, so se pode deducir do nome. Efectivamente, visto que os Reis non ceden, os nobres volven a dividirse. Por unha parte os realistas, Fonseca co seu aliado, o conde de Monterrei, *seu cuñado*, e o conde de Lemos,

¹⁷⁹⁶ A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C. 34 -46. Ed. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, PP. 214 -219

¹⁷⁹⁷ A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C.84 -27. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de ...*, PP. 237/238

¹⁷⁹⁸ A.D.A, Sección Lemos, C. 84-27; Resumen en F. Mayán en *El Mariscal*, PP. 45-49. Ed. J. García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media*, PP.137/138

partidarios da *Hermandad*, asinaron o 27 de Maio de 1479 unha alianza, *por servicio de Dios y de los Reyes*, co fin de conter o expansionismo do Conde de Benavente¹⁷⁹⁹, co que, *in sensu contrario*, asinan un pacto os mariscais Suero de Soutomaior, Pedro Pardo de Cela e os condes de Altamira e de Rivadavia¹⁸⁰⁰, opostos á *Santa Hermandad*, o mesmo que outros cabaleiros galegos, como don Luís de Acevedo, Fernán Pérez Parragués ou Pedro Álvarez de Soutomaior que, segundo Vasco de Aponte *decía y mandaba decir que todos los malhechores se fuesen para el, y muchos junto consigo, pensando que todo el otro no sería nada*¹⁸⁰¹.

Unha das posturas mais significativa é o de Diego de Andrade, que, como os seus antepasados, deixa na estacada á tradicionais amigos, como os Moscoso e cambia de aliados, pasándose neste caso á *fronte realista*, asinando un pacto con Fonseca¹⁸⁰² que, como sabemos, tiña pacto asinado co de Lemos, deixando así illados ós contrarios á *Hermandad*. Por iso afirmamos que a casa de Andrade representa o espírito xenuíno desta nobreza autóctona, *criolla*, dotada de caracteres mercenarios, que, coa súa actitude oportunista, contribúe á progresiva asimilación de Galicia. De contrario á *Hermandad*, don Diego pasa a ser un dos seus mais firmes defensores¹⁸⁰³, iso si, negociando cos reis a súa implantación nas súas terras¹⁸⁰⁴. Neste senso, os reis ordenan ó gobernador, conde de Ribadeo, que non moleste á Andrade pois, *Ya sabeis quanto Diego de Andrade me ha servido e sirve de continuo.... Que antes que las hermandades de aqueste reyno se feziesen, lo consutasedes con el e que se feziesen a su plaçer e consentimiento.. por lo qual es mi voluntad que sus cosas sean tratadas como servidor espeçial mio*¹⁸⁰⁵, actitude e posición que mantén noutra carta dirixida ó Gobernador na que nos amosa a submisiva cooperación do de Andrade: “*Que, conociendo ser nuestro servidor, mandara poner e puso Hermandad en todos sus vasallos de las villas de Puntedeume, e Ferrol e Viullalba e tierra de las Mariñas de los Condes e de los Frayles e todas las tierras e encomiendas y que en todas ellas se pusieron e estan*

¹⁷⁹⁹ A.D.A, Sección Lemos, C. 85-42. Cit. J. García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media*, p 138

¹⁸⁰⁰ A.H.N, *Osuna*, leg 417, 26-6. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia, II*, p..225.

¹⁸⁰¹ Vasco de Aponte, Relación, 477

¹⁸⁰² Pacto Diego de Andrade e Fonseca en A.D.A. Sección Lemos, Andrade, C.85 -42 .

¹⁸⁰³ Real cédula do 25 de Decembro de 1480, enviada ao Gobernador de Galicia, ordenándolle que á Sta Irmandade non ameazara á Andrades e Mariñas: *Que, conociendo ser nuestro servidor, mandara poner e puso Hermandad en todos sus vasallos de las villas de Puntedeume, e Ferrol e Viullalba e tierra de las Mariñas de los Condes e de los Frayles e todas las tierras e encomiendas y que en todas ellas se pusieron e estan puestos alcaldes e quadrilleros del thenor e forma de la dicha Hermandad...* (A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C.3 -104)

¹⁸⁰⁴ Provisións dos Reis Católicos do 7 de novembro de 1477 de Jerez de la Frontera: “*Ya sabeis quanto Diego de Andrade me ha servido e sirve de continuo.... por lo qual es mi voluntad que sus cosas sean tratadas como servidor espeçial mio... Que antes que las hermandades de aqueste reyno se feziesen, lo consutasedes con el e que se feziesen a su plaçer e consentimiento...*”(A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C.3-107)

¹⁸⁰⁵ 1477, novembro, 7, Jérez de la Frontera. O rei, Don Fernando, ordena á Pedro de Villandrando, conde de Ribadeo e gobernador do Reino de Galicia, que favoreza e axude á Diego de Andrade. (A.D.A, Sección Lemos, Andrade. C.3 -107).

puestos alcaldes e quadrilleros del thenor e forma de la dicha Hermandad...”¹⁸⁰⁶. Por tais feitos o Rei cualifica á *Diego de Andrade...como servidor espeçial mio*¹⁸⁰⁷, mentres, polas mesmas datas, Fonseca recibe pomposamente a *Santa Hermandad*, feito que destaca Zurita¹⁸⁰⁸ como un gran servizo ós *Reis Católicos*.

Un bo exemplo de colaboración entre a política de poder dos *Reis Católicos*, e a nobreza galega, é a familia dos Andrade. Aliñado desde un principio coa raíña Sabela, Diego de Andrade participa coas forzas mandadas do Ladrón de Guevara no asedio á Viveiro contra Pardo de Cela¹⁸⁰⁹ e contra o conde de Camiña¹⁸¹⁰; mais tarde participa cos gobernadores Acuña e Diego López de Haro na persecución de Pardo de Cela e no asedio do castelo de Vilaxuán no que se encerrara Fernán Ares de Saavedra, xenro do Mariscal ó que Vasco de Aponte dice que sacou contra a vontade do Gobernador pero que participou no reparto do seu patrimonio¹⁸¹¹. Por estes servizos, como xa citamos, os Reis *Católicos* ratifican os privilexios herdados de Fernán Pérez *O Boo*, en 1476 e de Martín Sánchez das Mariñas en 1477¹⁸¹², unha proba evidente da súa despreocupación pola recuperación do territorio de reguengo que Enrique IV insinuara en reiteradas ocasións. Pero, na procura de novas mercés, a colaboración de Diego de Andrade cos novos monarcas e co novo *orde político* continúa despois da ratificación dos citados privilexios. Incluso participa no control do territorio cando denuncia diante do Consello de Real, en 1484, á Albar González de Ribadeneira, seu parente, por levantar un castelo sen permiso dos reis en Cospeito, obrigándoo a deixar o castelo baixo dominio de López de Haro quen ordena ó ex gobernador Acuña demolelo¹⁸¹³.

Desta maneira, os Andrade, en colaboración sobre todo coa nobreza menos arraigada en Galicia, contribúen dun xeito importante ó triunfo da política deseñada polos *Reis Católicos* para Galicia e á implantación dos novos organismos de goberno, principalmente da *Santa Hermandad*, introducidos polos reis a tal efecto.

¹⁸⁰⁶ Real Cédula asinada o 25 de Decembro de 1480, enviada ao Gobernador de Galicia, ordenándolle que a Sta Irmandade non ameazara á Andrades e Mariñas (A.D.A. *Sección Lemos, Andrade*.C. 3 -104).

¹⁸⁰⁷ 1477, novembro, 7, Jérez de la Frontera. O rei, Don Fernando, ordena á Pedro de Villandrando, conde de Ribadeo e gobernador do Reino de Galicia, que favoreza e axude á Diego de Andrade. (A.D.A. *Sección Lemos, Andrade*. C.3 - 107).

¹⁸⁰⁸“*Pero en lo que el Arçobispo hizo mucho servicio al Rey fue que, contra voluntad de todo aquel Reyno, estando todos en resistencia recibio a la santa Hermandad en santiago y en un dia la hizo recibir y pregonar desde el Miño hasta el mar*(J.Zutita, *Anales*, III, 319 v).

¹⁸⁰⁹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 149

¹⁸¹⁰ Vasco de Aponte, *Recuento*, PP. 231/232

¹⁸¹¹ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 149

¹⁸¹² Ver Anexo II

¹⁸¹³ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 170. J García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media*, I, PP. 367 -368

Táboa 7. Disposicións dos Reis Católicos con respecto á Diego de Andrade e seu fillo Fernando (1476- 1515)

Data	Decisións favorables	Decisións contrarias ós seus intereses
1476	Renovación dos privilexios do <i>Boo</i>	
	Permiso para construír unha torre	
1477	Renovación dos privilexios da casa das Mariñas(Martín Sánchez)	Orden reiterada de entregar a fortaleza de A Coruña
	Capitán e “ Valedor” de A Coruña	
	Orden ó gobernador de favorecer á Diego	
1478		Carta de Amparo á veciños de Betanzos
1479		Revogación do título de Capitán Real
1480		Orden de investigar a intromisión na xurisdición de Betanzos e da súa ría
		Carta de Amparo ós veciños de Lourenzá
		2 cartas de Amparo a veciño de Betanzos
1482	Breve do Papa favorecen a Diego en Bergondo	
1483		Nova carta de seguro ós veciños de Betanzos
		Os reis rexeitan a axuda militar de Andrade
1486		Orden de devolución das terras e dereitos usurpados en Betanzos.
1488		“Exilio” en Castela de Diego de Andrade. Secuestro do castelo de Vilalba
1489? 1490?	Bula do Papa favorable ó disfrute dos bens eclesiásticos de Diego e Doan María	
	Seguro para o patrimonio de don Fernando, seu fillo de Diego	2 cartas de seguro ós veciño de Ferrol
1491		4 cartas relativas os abusos en Ferrol
1492	Diego, fillo, de Andrade rexedor de Betanzos	
1493		2 cartas de seguro a veciño de Betanzos
1494	Ratificación privilexios da casa das Mariñas	
	Don Fernando rexedor “perpetuo” de Betanzos	
1495	Permiso para constituír morgado,Andrade -Mariñas –Ulloa -Biedma -Monterrei	
1497	Don Fernando rexedor de A Coruña	
1498		Provisión de protección a varios veciños de Betanzos
1505	Doazón do <i>estado</i> de Montemelón en Italia	
1505		Provisión á Andrade e Lemos prohibíndolles amparar malfeitores
1506	Mercé das alcabalas das terras de Don Fernando	
	Xefatura da arma de artillería de A Coruña	
	Título condal. Conde de Caserta	
	Nomeamento de Fernando Asistente en Sevilla	
1507		Retirada título de capitán real. Disolución capitanía
		Orden de entrega da arma de Artillería de A Coruña
		Retirada mercé das alcabalas e título condal
1509	Tratado de novo de conde	Secuestro da fortaleza de Nogueirosa e Vilalba
1511	Devolución das fortalezas	
1512	Rectificación de sentenza da audiencia a petición De Fernando de Andrade	
1514	Permiso para constituír novo morgado	
1515	Morgado, Andrade –Mariñas –Ulloa, Monterrei e Biedma na cabeza de Dona Teresa de Andrade	

Os límites das actuacións en Galicia por parte dos *Reis Católicos*.

Ademais dos temas políticos e militares, un dos aspectos mais relevantes que se propoñen poñer en orde os *Reis Católicos* en Galicia, é acabar coas usurpacións das terras pertencentes á Igrexas e mosteiros.

Como dixemos, a raíz dunha petición das cidades nas Cortes de Toledo de 1480 - Galicia estaba representada por Zamora -, os reis deciden enviar a Galicia a Fernando Acuña e a García López de Chinchilla como alcalde e xustiza maior do reino acompañados de seguida pola *Santa Hermandad*¹⁸¹⁴. Cos amplos poderes de que están dotados, Acuña e Chinchilla, impoñen un novo orde, desterrando a numerosos cabaleiros e señores xa que, *quando conviniere a nuestro servicio, i a la paz i sosiego de aquel Reino que algunos cavalleros o otras personas salgan del o de qualesquier Ciudades, Villas i Lugares o feligresias, i que se presenten ante Nos personalmente, que ellos o qualquier de ellos lo manden*¹⁸¹⁵. As medidas, vistas desde o contexto de restauración señorial, suscitan a aprobación dunha boa parte da sociedade que interpreta a nova política como a continuación da obra da Irmandade; incluso, como xa comentamos, o nome de *Santa Hermandad*, responde ó intento dos reis de conectar a súa actuación política con aquela. En troques, os que protestan as medidas de forza de Acuña, son a nobreza e algúns prelados, como o de Santiago.

Fonseca vese na obriga de negociar con Acuña a entrega das fortalezas, entregando a Igrexa de Santiago e quedándose co resto¹⁸¹⁶. Logo, o Gobernador, convén cos demais nobres galegos as fortalezas que poden conservar e as que deben destruír, só dúas e de nova construción á Diego de Andrade¹⁸¹⁷. O criterio básico é acabar coa autonomía dos señores galegos para proxectar a súa propia estratexia sobre Galicia e convertela nunha terra submisa e segura. Os escarmentos levados a cabo con Pedro Pardo de Cella e Pedro Álvarez de Soutomaior, *Pedro Madruga*, o primeiro axustizado co seu fillo, en Mondoñedo, en 1483, e o segundo, morto en Alba de Termes,

¹⁸¹⁴ O 18 de Febreiro de 1480, os Reis Católicos asinan a Real Provisión pola que instauran a Sta Irmandade en Galicia. (A.G.S.rgs, II -1480, f. 3 r). A avanzadiña do citado organismo chega a Galicia na primavera de 1480 cos ós oídores Antonio de Paz e Fernán Gómez ós que entregaran amplos poderes pouco despois de que fora creado, o 18 de febreiro de 1480 e ratificado o 28 do mesmo mes e ano (A.G.S, rgs, II -1480, FF. 367 e 382)

¹⁸¹⁵ Posteriormente, nunha pragmática despachada en Madrid, en 1494, os reis dan outro golpe definitivo ó poder señorial en Galicia afirmando: “*Otrosi, mandamos que los dichos nuestros gobernadores i Alcaldes maiores anden por todas las ciudades i Villas i Lugares del dicho reino de Galicia para administrar la justicia donde mas vieren que es menester, i que los dichos Alcaldes Mayores continuamente anden juntos....*” (Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, PP.147/ 148)

¹⁸¹⁶ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, 3ª edición, Vigo, 1968, pp 96/97

¹⁸¹⁷ Antonio López Ferreiro, *Galicia en el último tercio del siglo XV*, 3ª edición, Vigo, 1968, p 97, citando á Hernando del Pulgar

en 1486, segundo Aponte, tamén axustizado, está encamiñado a conseguir os obxectivos citados.

Pero, pasados os tempos da *guerra das fortalezas* e dos escarmentos citados, as cousas volven ó seu canle. Substituído Acuña por Diego López de Haro¹⁸¹⁸, en parte debido ó impacto dos seus escarmentos, principalmente o axustizamento de Cela e do seu fillo, as cousas non varían demasiado, prohibindo levantar fortalezas novas e obrigando a derrubar as levantadas de novo. Neste senso, cabe recordar as xa citadas dúas fortalezas de Diego de Andrade, as defensas que protexían a casa forte de A Barreira no verán de 1483, do comendador da orden de San Juan de Portomarín¹⁸¹⁹, o castelo de Cospeito, levantado por Albar González de Ribadeneira, parente de Diego de Andrade, que foi demolida en 1484 por orde do novo Gobernador, en cuxo bando, como queda dito, actúa o señor de Andrade¹⁸²⁰. Ó final, agás as demolidas por ser levantadas de novo, as medidas represivas de Acuña afectan fundamentalmente ás fortalezas episcopais¹⁸²¹.

Desta forma, cando os reis veñen á Galicia en 1486, despois de 114 anos de ausencia real no solo galego, Galicia é unha terra dominada. Como despois da derrota dos lexitimistas en 1371, Galicia aparece ocupada por un exército de foráneos, por unha policía foránea, un modelo institucional imposto pola forza, sen que desaparezan os exércitos privados dos principais señores da terra nin as súas actividades depredatorias. Pero aínda así, os monarcas afondan no proceso, desterrando de Galicia incluso ós seus partidarios, como o propio Diego de Andrade¹⁸²², Sancho de Ulloa, confiscándolles algúns fortalezas, aínda que llelas devolven mais tarde¹⁸²³, o mesmo que ó conde de Altamira, Lope de Moscoso perdoado primeiro pola súa gordura pero finalmente obrigado ó desterro¹⁸²⁴. As cousas parecen estar claras para os reis: respecto ó patrimonio e títulos señorías da nobreza, sempre e cando esta manifeste unha obediencia cega en cuestións políticas.

En troques, pasados os anos de tanteo nos que os reis necesitaban amosalo seu poder, tanto a *Santa Hermandad* como a *Real Audiencia*, convértese mais nun instrumento de control social e de opresión que de seguridade. O terceiro estado, ademais de satisfacer as cargas señorías,

¹⁸¹⁸ Diego López de Haro, andaluz, tomaría posesión en 1484 pero o seu nomeamento como Xustiza Maior do Reino de Galicia non sería ata decembro de 1486(AGS, rgs, XII-1486, f. 52)

¹⁸¹⁹ A.G.S, rgs, VIII-1483, f. 126

¹⁸²⁰ J García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media*, PP 367-368

¹⁸²¹ Arca Pozo, A., *Las órdenes militares en le Reino de Galicia a finales de la Edad Media*.Tese doutora,I Universidade Complutense de Madrid,1994. Inédita. p.153.

¹⁸²² Diego de Andrade e Lope Sánchez de Moscoso aínda están en Zamora, na que asina o pacto o matrimonio de Dona Teresa de Andrade e Don Rodrigo de Moscoso, o 1 de decembro de 1488. (R.A.H, *Colección Salazar*, M -122, FF. 178 r -181 r.) Hai outra noticia que confirma esta presenza: o 15 de novembro de 1488 se comisiona á Diego de Andrade ó que describen como veciño de Zamora para que entenda nun conflito xenerado pola fuga de Iñigo Herrera, seu debedor(A.G.S,rgs, *Consello*, f 143)

¹⁸²³ C. Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, B.R.A.G, VIII, PP. 262/264.

¹⁸²⁴ Vasco de Aponte, *Recuento*, p. 201.

tributos reais, dezmos e demais imposicións, ten que pagar o funcionamento dos novos organismos e aportar xente para os exércitos, cando así o requiran. A súa capacidade de reacción queda practicamente anulada, e a nobreza, alta, media e baixa, moito mais segura nas súas rendas. A pesar de nunca antes uns reis gozaran de tais atributos de poder coma os *Católicos*, en ningún momento levan a cabo medidas que recorten as prerrogativas da nobreza de forma substancial nos aspectos económico-sociais, incluso no caso dos Andrade, nos aspectos xurisdiccionais. O único que esixían os reis era a subordinación dos nobres á súa política, foran cales foran os méritos e/ou deméritos dos afectados que, en todo caso, son perdoados sempre que acaten as ordes dos Reis.

Coma os nobres desterrados, ós que nos acabamos de referir nos parágrafos anteriores, moitos nobres galegos, *golfinhos* ou protectores de *golfinhos* - terminoloxía edulcorada que trata de evitar a palabra bandidos - que foron obrigados a participar na guerra de Granada como expiación polos seus *pecados*, sendo por elo perdoados. O 10 de Agosto de 1483, desde Córdoba, Fernando o *Católico*, perdoa á varios escudeiros de Sancho de Ulloa polos crimes cometidos en tempos pasados en atención ós méritos á súa participación na referida guerra de Granada e na guerra con Portugal¹⁸²⁵. En 1486, estenden un perdón xeral a tódolos que participen na campaña granadina - uns 150 bandoleiros - a pesar das peticións que as cidades realizaran nas Cortes de Toledo de 1480¹⁸²⁶. Do perdón xeral exclúese soamente ós que prenderon e levaron polos montes o bispo de Tui e o conde de Ribadavia¹⁸²⁷, isto é, o de Soutomaior e os seus homes, aliados do rei portugués, ós que non se lles ofrece a posibilidade de reconciliarse. O solicitaba *Pedro Madruga* cando morre en Alba de Tormes o mesmo ano, seguramente axustizado.

A subordinación á política da Corte, leva consigo o perdón e o disfrute dun patrimonio consolidado, incluso, como vimos no caso de Diego de Andrade, lles permiten negociar as condicións da implantación da *Santa Hermandad*, como tivemos ocasión de constatar nas cartas do rei Católico ós gobernadores. Pero é mais, Diego de Andrade, incluso despois de ser desterrado a Castela, recibe mercés do Rei¹⁸²⁸ e cartas de seguro para o futuro patrimonial e señorial do seu fillo e herdeiro, don Fernando, que se reiteran a dona María das Mariñas, unha vez falecido don Diego. Mentres, os pequenos, teñen que pagalo custe dos novos organismo, sobre todo a *Santa Hermandad*¹⁸²⁹ cuxos xefes, capitáns e cuadrilleiros, incluso a maioría dos

¹⁸²⁵ A.D.A, *Sección Lemos*, C.246 -40, Rex.E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, 227, p. 234.

¹⁸²⁶ *Cortes*, T. IV, p. 141

¹⁸²⁷ A.D.A, C. 3 -165

¹⁸²⁸ A.C.H.V, *Mercedes e privilexios*, Leg. 37/58.

¹⁸²⁹ O Ano 1480 custou a *Santa Hermandad*, 198942 reais ou 6.167202 mrs; en 1490, 200578 reás ou 6118718 mrs e, en 1491 e 6.346196 mrs. en 1492 (J. García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media. Iglesia Señorío y nobleza*. Santiago, p. 144 citando ó A.H.S, *Contaduría Mayor de Cuentas*, Época 1, Leg. 18.

soldados, o mesmo que os novos gobernantes, son casteláns, con poucos coñecementos sobre a realidade galega. Cada provincia tiña un deputado da *Hermandad* e por cada pobo de 30 veciños, 3 capitáns e varios cuadrilleiros, o que supoñía un custe moi elevado, de aproximadamente 18000 mrs. por cada 100 veciños - os mesmos que os Andrade lle esixen a cidade de Ferrol en vasalaxe -, custe que tiñan que pagar os concellos, resultando unha presión tributaria insoportable.

Debido precisamente ós problemas de custe, á actitude despótica dos mandos e os seus abusos, surxe un gran descontento entre a poboación; de feito, xa en 1482, ten lugar unha asemblea de concellos galegos na que se propoñen cambios no citado instituto armado, para convertela nun instrumento máis eficaz, máis barato e con mandos galegos *porque en le dicho reyno de Gallisia ay caballeros e escuderos e personas de bein e fijosdalgo que desean servir a Vuestra Alteza e son celadores de la justicia y bien y paz de aquel reyno y personas suficientes que lo pueden servir bien e tienen en el dicho reyno mucha parte en los pueblos y son ricos y abonados*¹⁸³⁰. De algo se decataron os reis porque, en 1485, tres anos despois da citada asemblea, unha real provisión real exime ás viúvas de pagar os tributos debidos ó mantemento da *Santa Hermandad*¹⁸³¹. Sen embargo os cambios solicitados non se produciran ata a súa desaparición.

Polo tanto, trátase dun corpo armado, que, unha vez rematada a guerra con Portugal, se utiliza para controlar o territorio, contra os nobres rebeldes, como o de Soutomaior ou o de Cela, pero tamén contra a poboación civil á quen é allea, pero non contra os señores afíns á Coroa, para corrixir os desmáns ós que someteron a cidades e vilas que é o que a poboación esperaba. Como vimos nas cartas de don Fernando e dona Sabela ó gobernador de Galicia, os reis especifican claramente que non perturbe os intereses de Andrades e Mariñas na implantación da *Santa Hermandad*.

Un asunto no que tamén saen ben parados a meirande parte dos señores galegos é o uso e disfrute dos bens que tiñan usurpados ás institucións relixiosas. De feito nas xa citadas cortes de Toledo¹⁸³², ademais doutros temas, debatérase o asunto das usurpacións de beneficios eclesiásticos e municipais e das mercés reais, acordando derrocar solo aquelas usurpacións das que non puideran presentar probas de posuílas antes de éo anos, ou dous reinados.

As medidas, a pesar de causar unha enorme inquietude entre a nobreza galega, afectan dun xeito significativo solo a algunhas casas señoriais, como Osorios afrontado ós reis polo asunto de

¹⁸³⁰ Entre os concellos que mais reclaman contra o custe e mal funcionamento da institución están Santiago, A Coruña, Betanzos, Viveiro, Ponte Ulla e outros (A López Ferreiro, *Fueros municipales*, II, nota 80, p. 64)

¹⁸³¹ 1485, maio, 11. A.M.C, *Provisións reais*, número, 346

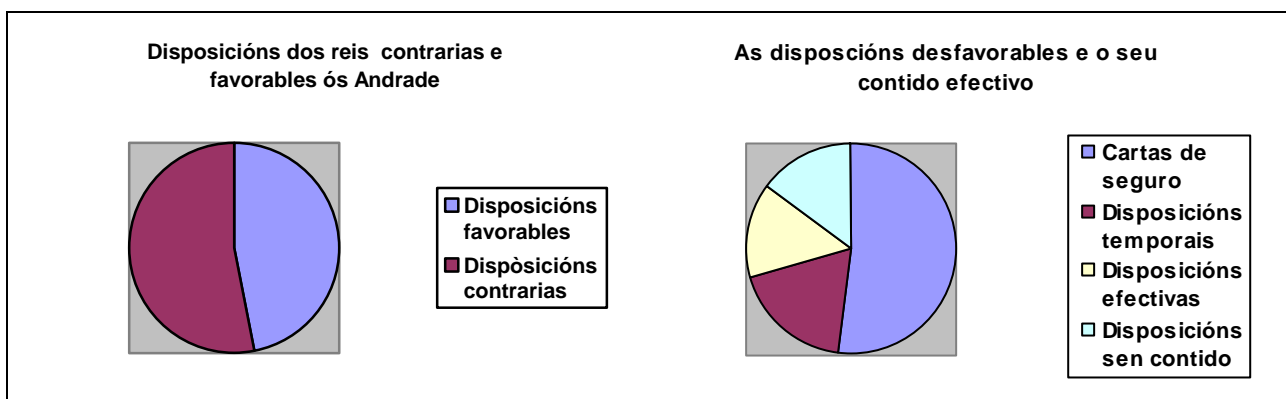
¹⁸³² R.A.H, Cortes, IV, *Ordenamientos*, 102 -112, PP. 181- 198.

Ponferrada¹⁸³³ e, de novo os Soutomaior, este, como vimos dicindo, un inimigo declarado dos *Reis Católicos*, que, a dicir de García Oro, perden en conxunto 500 000 mrs¹⁸³⁴.

Pero, a pesar das proclamas oficiais aludidas e das que nos da razón Hernando del Pulgar¹⁸³⁵, e aínda que estas perdas sexan significativas para algunhas casas nobiliarias, os señores galegos teñen recursos para probar o non probable e recorrer sempre as decisións xudiciais, utilizando métodos dilatorios ata *convencer* ós denunciante de que é máis económico un acordo, anque sexa prexudicial, que seguir preiteando, que, en todo caso prolongaría a posesión ilegal.

Na meirande parte dos casos, sobre todo no tocante ós beneficios eclesiásticos e dereitos señoriais de difícil xustificación, continúan como nos reinados anteriores porque, cando é necesario, os señores recorren a instancias superiores da Igrexa, incluso ó Papado.

Gráficas 18 e 19. As disposicións dos Reis Católicos a favor e en contra de Diego e Fernando de Andrade e a súa efectividade real

O 4 de xuño de 1482, en Roma, o papa asina un Breve dirixido ó abade de Bergondo, Ero, no que, sen pronunciarse sobre a procedencia ou improcedencia dunha reclamación de Diego de Andrade e de súa dona, María das Mariñas sobre certas posesións do matrimonio nos territorios de Abegondo, do couto do citado mosteiro, ordena ó prior que o tema debe ser dilucidado pola curia de Santiago, respectando os intereses de tódalas partes, unha táctica habitual dos Andrade para darlle largas ó asunto e mentres seguen disfrutando dos citados beneficios influíndo, mediante a forza ou a diplomacia para que a solución lles sexa favorable, normalmente en forma dun arrendo formal do que non pagarán as rendas fixadas¹⁸³⁶.

¹⁸³³ Alfonso Franco Silva, *La Fortuna y el Poder*, PP. 35 -50 nas que cita numerosos légallos do A.D.M.S. Tamén consultamos a obra de Luís de Salazar y Castro, *justificación de la Grandeza de primera clase que pertenece a Don Fadrique de Toledo-Osorio, VII marqués de Villafranca*, Madrid, 1704, PP.14 e SS.

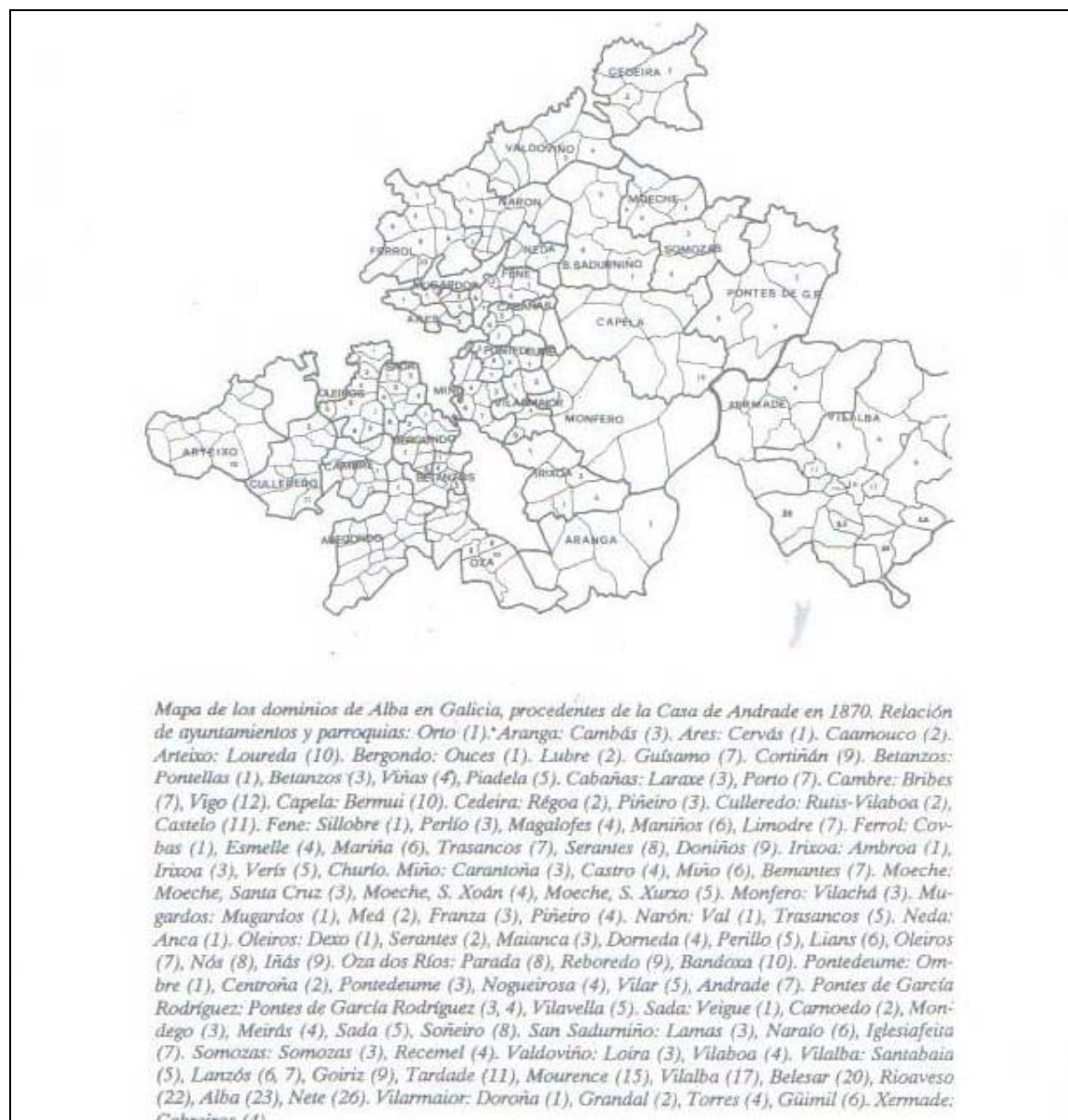
¹⁸³⁴ J. García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media. Iglesia Señorío y nobleza*. PP. 153 /154

¹⁸³⁵ “que todas las rentas de los clérigos e patrimonios de las iglesias e monasterios e abadias (queden) en libertad, y asentáronlas e ficiérolas libres de aquella tiranía en que de largos tiempos estaban, en poder de aquellos que por la fuerza las llevaban, a los que mandaron, so grandes penas, que dende en adelante las no levasen...” “(H. Del Pulgar, “Crónica de los Reyes Católicos”, *Crónicas*, B.A.E, t. LXX, Cap. LXVI, p. 443)

¹⁸³⁶ A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 95/2.(Ver Anexo I)

Posteriormente, en 1490, pouco antes do seu pasamento, Diego de Andrade recibe con xúbilo o resultado da xestións levadas a cabo en Roma por Gonzalo de Ulloa, consistentes nunha bula que lles permite o disfrute, como o viñan facendo, de determinados beneficios e posesións eclesiásticas¹⁸³⁷.

Mapa 5. As posesións da casa de Alba, procedentes da casa de Andrade, no século XVIII.

Fonte: BAZ VICENTE, Mª J., *El Patrimonio de la casa de Alba en Galicia. Siglos XVII-XX*, Tese douroral, Santiago, 1995(B.U.S, microfilmada).

Á esta política de disfrute das prebendas usufrutuadas ilegalmente, dun xeito implícito ou explícito, contribúen os reis, como vemos nas cartas de seguro a favor de Diego de Andrade e de seu fillo, Fernando. Aínda o 19 de maio de 1520, en A Coruña, Carlos I estende Real Cédula pola

¹⁸³⁷ A.H.N, Sección Diversos. Colección Diplomática, s/n. Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, 237, p. 243.

que ampara ós cabaleiros galegos na posesión dos bens de que eran titulares segundo os posuíran os seus antepasados¹⁸³⁸. No caso da casa de Andrade, é evidente que tódalas propiedades reclamadas por institución relixiosas nos séculos XIV e XV, permanecen dentro do seu patrimonio, como o amosan os estudos referidos ó século XVIII, cando esta casa señorial xa fora absorbida polos duques de Alba¹⁸³⁹.

Cando se produce o pasamento de Diego de Andrade, en 1490, en pleno reinado dos *Reis Católicos*, a súa casa e señorío queda mais afianzadas que nunca, garantida por reiterados privilexios reais, reflectidos na táboa 7, a pesar de usurpar bens alleos, como comprobamos no epígrafe da *economía ilegal*, permitíndolle ademais, en 1495, integrar estas disputadas posesións dentro do morgado a constituír en favor de don Fernando, seu fillo.

Das 27 deposicións negativas dos reis recollidas na táboa 7, nada menos que 14 son cartas de Amparo á particulares, o que nos fala por si solo de que a espoliación continuaba, 5 son disposicións conxunturais reversibles a curto prazo. As demais son comisións de investigación (2), prohibicións xenéricas(2) e soamente 4 teñen efectos inmediatos de reposición do feito ou da legalidade quebrantada. En troques as 24 disposicións favorables reseñadas na citada táboa, teñen contido real, transcendental para o reforzamento do señorío e para a súa consolidación como se reflicte nas gráficas 18 e 19.

Unha vez estudados e vistos, como fixemos mais arriba, os distintos aspectos da nova realidade implantada polos reis Sabela e Fernando e á nula incidencia negativa no mundo señorial, particularmente, agás episodios illados, na casa de Andrade, que ve precisamente conseguidos, durante o reinado dona Sabela e don Fernando obxectivos que non lograra e mais dun século de existencia como casa señorial importante.

Unha nova forma de asimilación: A reforma relixiosa

Por si anterior fora pouco, lévase a cabo unha reforma relixiosa que, ademais de subordinar os cenobios galegos á centros monásticos radicados en Castela, detrae os excedentes económicos para dirixilos ó exterior, circunstancia que denuncia o propio Fernando de Andrade, oposto á citada reforma, alegando que os freires bieitos están mandados desde Valladolid moi rixidamente así como polo mosteiro de Monte Sión, en Toledo, acabando co pasado relixioso de Galicia: *tomaron los dicho monasterios y los ocuparon y comen y llevan los frutos y rentas dellos desde... años a esta parte, y es grande el numero de la renta. Lo qual parece averse hecho mas por provecho e interese que por cabsa de la buena reformation....Y deveiran seguir la doctrina*

¹⁸³⁸ A.H.U.S, Fondos propios, San Martín Pinario, Leg. 74/75. Sinatura antiga, caixa 27, mazo 2.

¹⁸³⁹ Datos aportados por M.J. Cuba Regueira, *El Condado de Villalba en el Antiguo Régimen*. Tese doutoral, U.N.E.D..Ed. Salamanca, 2005.

*evangelica tanto en la orden y forma que avian de tener en sus vidas, porque esto es el reformar...*¹⁸⁴⁰. Con estas palabras, don Fernando pon énfase no punto central da Reforma, consistente, non tanto en reformar a vida ascética dos monxes, como de mellorar o seu sistema de recadación, de control, e asimilación de monaquismo periférico.

Neste aspecto, sen discutir a necesidade dunha reforma, ó noso entender patente, os problemas prantéxanse sobre os procedementos reformadores que seguen a pauta autoritaria e centralista dos aspectos políticos e sociais ós que xa nos referimos. As campañas de reforma son dirixidas pola corte a través do abade de San Bieito e desde os cenobios punteiros no eido da Reforma, como Sahagún ou Nájera. San Benito de Valladolid, nace como unha réplica urbana ó monaquismo predominantemente rural da época precedente que dominaba en Galicia. Asimesmo nace como unha réplica relixiosa ó crecente centralismo da dinastía dos Trastámara, como un departamento estreitamente relacionado coa corte na súa pretensión de reformar os mosteiros.

Na progresiva anexión doutros conventos, San Benito, amósase eminentemente centralista, controlando recursos, abades e mesmo enviando frades ós cenobios incorporados a súa orde¹⁸⁴¹, creando un novo sistema xerárquico cuxa cabeza é San Benito de Valladolid, o que leva consigo desde 1500, que tódolos mosteiros adscritos a esta congregación reciban os abades do Capítulo Xeral de San Benito.

A decisión de reformar os centros monásticos galegos tómase nunha asemblea que ten lugar en 1478, composta por relixiosos castelás, asemblea convocada a peticións dos *Reis Católicos*, na que se decide intervir na vida eclesiástica do reino de Galicia¹⁸⁴², tomando como modelo e casa matriz, a abadía de San Benito de Valladolid. As constitucións coas que se dota á esta congregación relixiosa, van acompañadas por unha comisión real presidida polo arcebispo Alfonso Carrillo de Albornoz, mais tarde nomeado comisario pontificio para a Reforma¹⁸⁴³. Como comisario real, realiza en 1489 -1494 unha visita á Galicia que leva a desaparición dos mosteiros composteláns de San Pedro de Fora e San Paio de Antealtares, desde entón administrados como anexos do de San Martín Pinario. En San Paio de Antealtares constitúese un cenobio feminino en 1499¹⁸⁴⁴. No mesmo proceso desaparecen dun plumazo multitude de

¹⁸⁴⁰ Memorial realizado en 1521 por Fernando de Andrade en nome dos cabaleiros de Galicia, dirixido ó Consello Real (A.G.S, *Cámara, Memoriales*, 149 -59. Ed.J. Gacía Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 339). Sen embargo, don Fernando non era totalmente contrario á reforma, incluso insiste en que o convento de franciscanos de Betanzos, necesita unha reforma drástica. *Memorial o Cardenal Tavera*, sobre a reforma relixiosa en Galicia. (A.G.S, *Estado-Castilla*, Leg. 22, f. 284)

¹⁸⁴¹ J. García Oro e María J Portela Silva, “ Los monasterios de la corona de Castilla en el reinado de los Reyes Católicos”, *Liceo Franciscano*, 2004, p 21

¹⁸⁴² *Ibidem*, p. 22.

¹⁸⁴³ *Ibidem*, PP. 27 e 28.

¹⁸⁴⁴ *Ibidem*, PP. 34 e SS.

pequenas institucións monásticas, entre elas as femininas, agora enclaustradas en no citado cenobio compostelá.

Na terras ártabras, as terras dos Andrade, o mosteiro de Pedroso, incorpórase á San Martín de Mondoñedo no norte de Lugo, por sentenza de Alonso Carrillo Alborno¹⁸⁴⁵ e, posteriormente ó Cabido de Mondoñedo para ser vendido mais tarde á don Fernando de Andrade, señor de San Saturnino. Pola súa banda, Caaveiro, tamén coma Pedroso, de cóngos regulares, subsiste por ser unha colexiata de real patrocínio, mentres que Xubia, un mosteiro cluniacense, por decisión do Papa León X, incorpórase ó mosteiro de San Salvador de Lourenzá, adscrito xa a San Benito de Valladolid, en 1518¹⁸⁴⁶.

Por toda Galicia desaparece institucións monásticas moi arraigadas nas comunidades rurais, tanto polos servizo relixiosos e culturais que prestaban, como por cuestións económicas, desaparecendo ou sendo substituídas desde entón por comunidades nas que abades e incluso monxes procedían do exterior. Dese desarraigo parece facerse eco o Reformador da de San Bernardo que suplica á súa maxestade poder importar trigo de Andalucía *porque no se coje pan de trigo ni la tierra lo sufre, e con esto no ay relygioso que allá vaya de estas partes, e los que van enferman luego con el pan de çenteno que comen e mueren*¹⁸⁴⁷.

Coma á orde dos bieitos, o mesmo acontece coa orde do Cístert. En Monfero, en 1492, de volta dunha visita a Betanzos, o abade, Jácome García, morre despois de ser aseteado xunto a outro monxe que o acompañaba, apoderándose do goberno do mosteiro, pola forza, o reformar do Cister, Frei Sebastián de Padilla, amosando así o carácter autoritario, incluso despótico da Reforma: *El general reformador, de la onservançia de Castilla, que llaman fray Sebatían de Padilla, de su autoridad, le entro en el monastario y se apodero del gobierno*¹⁸⁴⁸.

Como, neste caso, a disputa pola abadía continúa, Frei Lourenço de Valbuena, procedente do mosteiro do mesmo nome, pero nese intre profeso en Monfero, apela a Roma: *A este tiempo fray Lorenzo de Valbuena, monje profeso del monasterio de Monfero...como hubiese el general reformador de la observanzia apoderado de su gobierno, de ssu mesma Aauthoridad, la ympetro del dicho Pontifice y el le hiço della graçia, remietinedo la aueriguacion de lo que auia en este y de ponerle en possision paçifica de la abadía la abad de San Martín de Santiago*¹⁸⁴⁹. Pero mentres teñen lugar estas rifas legais, o convento elixe abade a un galego, como tiñan de

¹⁸⁴⁵ J.Francisco Correa Arias, “Avatares da vida relixiosa e social de centros monásticos da comarca dos Ártabros, Pedroso” *Revista de Neda*, número 9, xuño de 2006, p.83

¹⁸⁴⁶ Saralegui y Medina, San Martín de Xubia, Ferrol, 1898, PP.19 e 20: Cit. J.Francisco Correa Arias, “Avatares da vida relixiosa e social de centros monásticos da comarca dos Ártabros, Pedroso” *Revista de Neda*, número 9, xuño de 2006, p.83.

¹⁸⁴⁷ J. García Oro e María J Portela Silva, *Opus Cit.* PP. 157/158.

¹⁸⁴⁸ A.H.N, *Códices, Monfero, 1298, f. 31 r*

¹⁸⁴⁹ A.H.N, *Códices, Monfero, 1298, f. 31 r*

costume, Frei Juan da Mariña, que terá que renunciar a favor do citado Frei Lorenzo de Valbuena en 1500, que se converte no primeiro abade do mosteiro reformado, inaugurando o torno trienal. A este lle seguen unha serie de abades nomeados polo xeral reformador do Cister¹⁸⁵⁰, case todos procedentes, coma o anterior, de mosteiros casteláns. Ata 1540 non atopamos mais que un abade de Monfero que procede dun mosteiro galego, neste caso, Frei Lorenzo Alderecte, de Sobrado¹⁸⁵¹, o que non garante que fora galego pois, como dixemos, tamén veñen monxes de Castela. No contexto anterior, en 1503, o abade de Meira renuncia diante da congregación castelá, ordenando o Reformador que sexa novo abade o que nese momento o era de Monfero, o xa citado frei Lourenzo¹⁸⁵².

Solo a partir de 1544 recuperan os mosteiros a capacidade de elixir os seus abades¹⁸⁵³, pero aínda así moitos abades serán de procedencia exterior a Galicia. Algúns dos abades xerais actúa con gran dureza chegando a deportar monxes de Aragón e Cataluña a terras castelás¹⁸⁵⁴.

Unha proba do sistemático ninguneo dos galegos no nomeamento de autoridades monacais, témolo no priorado de Caaveiro, como sabemos un priorado de padroado real. Don Fernando de Andrade, no final da súa vida, intenta colocar a un fillo bastardo de prior da real colexiata. De feito asina varios anos como tal. Pero o Consello Real, o 23 -XII -1540 outorga a citada mercé á Francisco Ferrer, candidato presentado polo Rei, e do seu séquito. Nin sequera á morte de Francisco Ferrer, o de Andrade consegue o propósito porque o Consello Real nomea a Francisco Vázquez, tamén presentado polo Rei¹⁸⁵⁵. Esa será a tónica no nomeamento dos priores desde o século XVI co ata o último, Juan Francisco Mon Valledor, que falece en 1787. Nese longo período, agás casos de interinidade ningún dos priores é galego¹⁸⁵⁶.

Algo parecido pasa nas sedes episcopais. Desde o traslado de Fonseca III – ó único Fonseca galego - ata o nomeamento de Bartolomé Esteban Raxoi como arcebispo de Santiago, ningún galego ocupou a sede compostelá, marcando así a tendencia xeral que seguirán o resto dos bispados.

¹⁸⁵⁰ A.H.N, *Códices, Monfero*, 1298, f. 31 -v.

¹⁸⁵¹ Algúns nomes significativos de abdes de Monfero segundo o citado código, son os de Frei Gregorio de Herrera y Madrid, que repite tres veces a abade, Frei Benito de Gavilanes, , Frei Miguel de Sevilla, Frei Alonso de la Torre. Case todos repiten mandato, anternándose cada tres anos que, a veces, non cumpren.(A.H.N, *Códices, Monfero*, 1298, f. 31 v)

¹⁸⁵² A.H.N, *Códices, Monfero*, 1298, f. 31 r

¹⁸⁵³ *Liceo Franciscano*, Los Monasterios de la corona de Castilla en el reynado de Carlos V”, número 160 -162, , Santiago 2001, p. 22

¹⁸⁵⁴ *Liceo Franciscano, Ibid*, p.23

¹⁸⁵⁵ Provisión real do 2-III- 1541. (A.G.S, *Cámara-Patronato Real*, 250.Cit. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 187)

¹⁸⁵⁶ A.R.G, *Preitos*, 489/4; *Libro de fábrica de Caaveiro*, leg.346 e outros. Cit J.Francisco Correa Arias, “Caaveiro e a crise do Antigo Réxime”, *Cátedra*, Pontedeume, 19996, PP. 169 -201

O aspecto é importante porque, ata a desaparición do Antigo Réxime, os bispos e moitas abadías son señoríos, cuxas dignidades están dotadas de grandes recursos que son transferibles por herdanza, redundado esta, case sempre en beneficiarios de fora de Galicia, o mesmo que priores e abades, como acontece coa herdanza do último prior de Caaveiro a finais do século XVIII¹⁸⁵⁷. Ademais, con frecuencia os bispos pasan longas tempadas lonxe das súas dioceses, incluso alternando na corte, onde desenvolven a veces tarefas de goberno e/ou administración, de forma que, unha vez máis, as rendas señorías fuxen cara o exterior.

Neste contexto, como vimos cos problemas de Monfero, Meira e Caaveiro, non fai falla especular co descontento da sociedade galega, principalmente monxes e campesiños que, coma no caso dos gobernadores e da *Hermanidad*, acata a nova situación con resignación, pero a veces fan oír a súa protesta. Unha mostra dese descontento campesiño diante da nova situación monástica, que precisa recadar cada vez máis diñeiro, dánnola os campesiños de Monfero, ós que lles impoñen gravames nunca vistos, protestando e litigando contra o abade e convento, e séndolles recoñecidos os seus dereitos en sentenza contraria á institución monástica, en 1495, por tratarse de cargas abusivas¹⁸⁵⁸, o que nos fala de que os efectos da Reforma, que nese momento estaba comezando, son inmediatos.

Don Fernando de Andrade, cortesán e militar, pero sobre todo, señor.

Como vimos insistindo con certa reiteración, o modelo político ideado polos *Reis Católicos* para Galicia, significa a submisión política das súas élites dirixentes a cambio do mantemento do sistema social, o que implica o reforzamento do sistema señorial. Isto é o que vemos a propósito dos señores de Andrade, como tivemos ocasión de constatar con don Diego. Pero tamén o imos ver con fillo deste, Fernando, ó que nos imos referir.

Antes xa de exercer como titular da súa casa, o que será conde de Vilalba, ve reforzado o seu señorío, ademais das reais cédulas de seguro ás que tamén nos referimos, co permiso outorgado á súa nai en 1495 para constituír un morgado, incluíndo nel posesións que están en litixio nos tribunais reais e na Audiencia de Galicia¹⁸⁵⁹. Pero, ademais, seguindo a tradición familiar, continúa coa presión sobre o reguengo, aproveitando a nova legalidade e o favor da Corte, unha proba máis de que os *Reis Católicos* conciben a monarquía como a concibía xa Enrique II, unha asociación entre a Coroa e a nobreza. No senso anterior, en A Coruña, onde xa vimos a Diego de

¹⁸⁵⁷ J. Francisco Correa Arias, "Caaveiro e a crise do Antigo Réxime", *Cátedra*, Pontedeume, 19996, PP. 169 -201.

¹⁸⁵⁸ Sentencias do 25 de maio de 1495 e 1 de xuño de 1495, (Traslado notarial do 3 de agosto de 1495) pola que se eliminaban os gravámenes ilegais e se lles daba a razón os que deixaran de pagalos (A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Monfero, Caixa 4 (5), nº 24).

¹⁸⁵⁹ A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C.3 -127

Andrade de rexedor, Fernando o é desde 1497¹⁸⁶⁰, o mesmo que en Betanzos, como seu medio irmán, Diego¹⁸⁶¹, don Fernando será rexedor desde 1494¹⁸⁶² o que lle dá enormes posibilidades de influencia nestas nestas urbes.

Polo tanto, o advenimento do novo réxime do *Estado Moderno*, no parece cambiar demasiado o estado de cousas no plano económico e social, nas terras de Andrade e mesmo en toda Galicia. A nobreza, especialmente a nobreza afín ós *Reis Católicos* e seus sucesores, como os Andrade, controla as mesmas fontes de riqueza que en épocas precedentes, agrandadas polas mercés reais, pero agora desde a seguridade xurídica que lles dá un estado forte coas súas institución que manexan ó seu entoxo

Por outra parte, a presión dos Andrade sobre o contorno segue sendo brutal, permitíndose don Fernando seguir usurpando bens das institucións monásticas¹⁸⁶³ e mesmo xogos políticos ó marxe da rexencia de Fernando *O Católico*, e burlarse da propia Real Audiencia coa que mantén un longo e enconado preito, temas nos que a Coroa se posiciona ó seu favor e en contra do citado organismo; como o 26 de agosto de 1512, cando unha provisión da raíña dona Juana revoga unha sentenza da Audiencia de Galicia que aumentaba as penas impostas polo de Andrade contra certos veciños de Montrobe que opuxeron resistencia a un alguacil real que iba a prender a Pedro de la Pimienta, Alcalde Maior de don Fernando, aceptando en troques a actuación do de Andrade que *les condeno a que les derrocasen las casas e en çierto destierro e en çierta pena en dinero, lo qual diz que fue ejecutado en ellos e en sus bienes*¹⁸⁶⁴.

Todo elo nos dá a entender que o poder real da nobreza, en especial daqueles nobres que se posicionan, como o fixeron os Andrade, ó lado dos novos reis, non solo non diminúe senón que se fai mais efectivo. Aínda en 1537, unha provisión real, reitera leis de Juan I, Juan II e Enrique IV polas que se ordenaba a aqueles residentes nas poboacións dos señoríos de don Fernando de Andrade que paguen os tributos reais (*pedidos, monedas, galeotes, lievas de pan y vino y pertrechos etc.*) dos bens que teñen nas citadas poboacións aínda que non residan nelas, unha

¹⁸⁶⁰ A.G.S, rgs, II -1497, f. 25. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, p. 261.

¹⁸⁶¹ A.G.S, regs, IV -1492, f. 30.

¹⁸⁶² A.G.S, rgs, XII -1494, f. 44. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 258. A pesar do título renuncia ó cargo en 1506 pero, o 28 de maio de 1514, nunha real provisión asinada en Segovia, a raíña dona Juana, nomea de novo rexedor da cidade de Betanzos, en substitución de Alonso López de Lemos, a don Fernando. Renunciara a este cargo o 29 de maio de 1506(A.G.S, *Cámara, Personas*, Leg. 2, f.49)

¹⁸⁶³ O 27 de abril de 1509, *Fulgencio de Cuellar*, abade de Sobrado afora a Don Fernando de Andrade os casais de Nogueirosa, Vega, Vilariño, Viladóniga, a granxa Da Fonte e a metade do monte Prioiro, bens polos que o citado mosteiro interpuxera varias querelas contra anteriores Andrade e que agora parece resignado a ceder baixo a forma de foro xa que a fórmula da encomenda está prohibida. O mesmo acontece co couto de San Martín que Fernando de Andrade ordena desembargar ó bispo de Mondoñedo pero que non se levará a cabo xa que os bispos seguen litigando por el despois do pasamento do señor de Andrade (A.H.N, Clero, Leg. 148. Cit. E. Cal Pardo, *Episcopologio Mindoniense*, p. 295).

¹⁸⁶⁴ A.G.S, rgs, VIII -1512, f.8.

proba evidente de que o de Andrade seguía usurpando en beneficio propio prerrogativas do reguengo¹⁸⁶⁵ e perturbando a libre circulación dos poboadores da súas terras.

E, para rematar este xa longo capítulo, a modo de colofón e resume de todo o dito, como expresión e resultado do proceso de reseñorialización e perda de influxo da sociedade galega en beneficio dos señores, debemos citar os sucesos de 1520.

O advenimento do novo rei, Carlos, elixido emperador de Alemaña en 1519 - cos diñeiros recadados en Castela, votados nas cortes de Santiago -A Coruña, nos que Galicia non tiña voto, non foi moi ben recibido polas cidades casteláns que si parecen conservar capacidade de reacción fronte ás esixencias da Corte, á cuxos compoñentes consideran estranxeiros, orixinándose un movemento de contestación que coñecemos a *Guerra das Comunidades* ou *Movemento Comuneiro*.

As cidades galegas, sen embargo, parecen rexeitar este movemento. En xaneiro de 1518, as cidades galegas revogan mediante declaracións solemnes dos seus concellos, os poderes de representación en cortes que ostenta a cidade de Zamora desde 1348¹⁸⁶⁶. A Coruña e Betanzos, volven insistir nesa revogación en sendas cartas dirixidas o rei don Carlos o 15 de febreiro de 1520 nas que acusan a Zamora de cidade rebelde que non merece a distinción de representalas¹⁸⁶⁷.

Loxicamente non é difícil imaxinar que detrás destas declaracións se atopan parte da nobreza e, entre eles Fonseca que era capelán maior dos Reis¹⁸⁶⁸ e señor de Santiago, Pontevedra, Vilagarcía, Noia e outras vilas, e Fernando de Andrade con parentes nos rexementos de A Coruña e Betanzos, onde el mesmo ostenta esa dignidade, e polo tanto controlaba. En realidade este fenómeno afecta a boa parte da coroa de Castela, non solo Galicia, na que a maioría están controladas pola nobreza que ostentan os seus principais cargos. A novidade en Galicia é que as cidades mais grandes, agás Coruña e Betanzos, Baiona e Viveiro, son de señorío e, como estamos vendo, as que non o son, están controladas pola gran nobreza. Esa diferenza explica o feito de que non se uniran ó Movemento Comuneiro¹⁸⁶⁹.

Aínda así, unha vez don Fernando parte para Flandres co Emperador despois de celebradas as Cortes de Santiago -A Coruña, alomenos Betanzos, promete acudir con procuradores á xunta das

¹⁸⁶⁵ A.G.S, rgs, VIII -1527.

¹⁸⁶⁶ Lugo faíno o 10 de xaneiro de 1518, Pontevedra, A Coruña, Santiago e Ourense realizan a mesma revogación o mesmo día o días inmediatamente posteriores, o Mesmo que Betanzos. (A.G.S, Consejo-Hacienda, Leg. 5, números 1 -7)

¹⁸⁶⁷ A.G.S, *Patronato Real*, 3 -166/167.

¹⁸⁶⁸ Antonio López Ferreiro, *Historia*, p . 33.

¹⁸⁶⁹ A.G.S, *Patronato Real*. 1 -39. Cit. J. García Oro, Don Fernando de Andrade, p .120.

comunidades instalada en Ávila¹⁸⁷⁰, o que alude a que había sectores que non aceptaban o predominio da oligarquía nobiliaria, como se volverá a manifestar a propósito da Capitanía Xeral de Fernando de Andrade e Alonso de Fonseca.

O que pretenden estes dous *príncipes*, é converterse nos intermediarios entre a realza e os galegos, arrogándose dereitos de tutela señorial sobre toda Galicia. De feito don Fernando, con acceso directo a don Carlos desde que o visitara en Bruxelas en 1516 en representación de Cisneros¹⁸⁷¹, e Fonseca, como membro do Consello de Estado, son os que convencen ós Emperador para que celebrara as citadas Cortes en Galicia, presentándoa como un recuncho de paz, fronte a revolucionaria Castela.

Tradicionalmente se ten presentado a Fernando de Andrade como o paladín da loita pola consecución da representación en cortes para as cidades galegas, - por outra parte unha reivindicación asumida con carácter universal polos galegos do seu tempo - e, algunha razón teñen os que enarboran esta teoría¹⁸⁷² xa que, efectivamente, en Santiago¹⁸⁷³, Fernando de Andrade, Fonseca III e o conde de Benavente, piden que se dea entrada nas cortes ós procuradores das cidades galegas, sinalando o feito de que Galicia fora un reino e que a cidade que os representa, Zamora, ademais de ser rebelde, non sabe dos problemas de Galicia.

A negativa converte momentaneamente á don Fernando en heroe, ameazando con unirse ós deputados rebeldes rexeitados da reunión se non se aceptan as súas propostas¹⁸⁷⁴. Por estes feitos foi desterrado á Coruña¹⁸⁷⁵, curiosamente a onde don Carlos traslada as Cortes en abril, e da que partirá o 20 de maio nunha armada comandada polo propio Fernando de Andrade. É a estrela dos Andrade, rebeldes e submisos ó mesmo tempo sen que sufran consecuencias negativas por elo, unha mentalidade familiar moi pouco común.

¹⁸⁷⁰ *Muy Magníficos señores. El Conçejo, justiçia e regidores e procurador de la çibdad de Betanzos, recibimos vuestra carta. E conoçiendo el çelo que por ella muestran tener al serviçio de sus majestades y al bien comun de la republica destos reynos, sintiendo la alteración que por su partida a subçedido en muchas partes, nos ha parecido bien que ... vaya persona a estas juntas que, en fidelidad e lealtad que siempre tuvimos, diga e platique lo que pareciere serviçio de Sus Mgestades e bien pro comun destos sus reynos. E porque en su carta... no limitaron termino para la junta, acordamos de enviar luego nuestro procurador.* (A.G.S, *Patronato Real*, 1 -9 e 4- 31. Ed. J. García Oro, Don Fernando de Andrade, PP. .322/223)

¹⁸⁷¹ A.G.S, *Estado*, número 3, f. 354.

¹⁸⁷² Vexase neste senso, J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 117 e SS

¹⁸⁷³ A reunión ten lugar na igrexa do convento de San Francisco onde se hospeda Don Carlos, o 31 de marzo de 1520. Xusto das actas capitulares do convento faltan do 5 de Xaneiro ó 22 de maio sen que teñamos posibilidades de ter noticias da reunión por esta fonte. (Antonio López Ferreiro, *Historia*, VIII, p. 30, e nota 1)

¹⁸⁷⁴ Os representantes dalgunhas cidades como Córdoba, Murcia, Toro, Madrid, Toledo, Salamanca protestan polo novo servizo pero, dada a súa protesta, non son admitidos nas sesións que continúan sen eles, votando o resto as propostas de Adriano de Utrech. (Prudencio Sandoval, na súa *Historia del Emperador Carlos V, Rey de España*, Madrid, 1876, PP. 40/41).

¹⁸⁷⁵ Prudencio Sandoval, na súa *Historia del Emperador Carlos V, Rey de España*, (Madrid, 1876, p. 40) afirma que foi desterrado pola ameaza proferida. (Cit. Antonio López Ferreiro, *Historia*, PP.31 e 32)

En realidade, tanto Fonseca III, como Fernando de Andrade e o resto da gran nobreza galega queren o voto en Cortes porque controlan as cidades de Galicia, polo que o dereito a voto incrementaría o seu poder e capacidade de coacción sobre a poboación, eliminando as posibilidades de insurrección por parte dos seus vasallos¹⁸⁷⁶.

Non é esta simple palabrería porque unha vez volto de Flandres, de novo, Fernando de Andrade e Fonseca danlle forma ó modelo señorial de Galicia, convocando e presidindo a Asemblea de Melide o 4 -5 de XII de 1520, na que se reclama de novo o voto a Cortes e se toman outros acordos¹⁸⁷⁷. Envían procuradores a esta xuntanza, o conde de Benavente, o Marqués de Astorga, a Condesa de Lemos, o conde de Altamira cuxo titor é o bispo de Astorga, Pedro Enriquez e o bispo de Lugo. Non están os Sarmiento de Ribadavia e de Ortigueira, ni os Soutomaior nin as igrexas de Tui e de Ourense. Tamén asisten en persoa, cabaleiros vencellados á algúns dos señores participantes, algúns rexedores de cidades, como Ares Pardo, de Betanzos, familiar dos Andrade.

A asemblea é unha escenificación da Galicia nobiliaria e señorial que expresa claros desexos de representar *los otros caballeros e pueblos del reyno de Galicia, ausentes* e, distanciándose do Movemento Comuneiro, fan ostentación da súa vocación de lealdade monárquica *a servizo de Dios e de la reyna e Rey nuestros señores*.

É ademais simbólico que esta asemblea se celebre en Melide onde a Irmandade Xeral alumeou a idea dunha Galicia sen *golfiños* na que os señores respectaran as leis e as fortalezas foran, coma na súa orixe, un lugar de refuxio en caso de perigo e non un refuxio dos malfeitores. Agora, como vemos, as leis pretenden facelas os mesmos señores contra os que se levantaran, a súa medida e, os Andrade, como bos nobres nacidos da voráxine trastamarista, son protagonistas. Pero non queda aquí a reseñorialización soñada pola gran nobreza.

¹⁸⁷⁶ J. M. Veiga e Alfredo Erias, “Betanzos en la época del Emperador Carlos V” *Anuario Brigantino*, nº 25, PP. 191/192

¹⁸⁷⁷ Resumimos algúns dos acordos que nos parecen mais representativos: 1º, os señores reunidos e aqueles ós que representan, comprométese a manter a obediencia á Coroa, incluso polas armas se fose necesario, sobre todo, se nacen focos de adhesión á Xunta de Tordesillas; 3º, recusan a Xunta de Comunidades e comprométese a non obedecer as disposicións referentes á Galicia; 4º, Reprimirán calquera intento de constituír irmandades nos concellos de Galicia, compromiso ó que se adhiren todos; 5º, Comprométese a manter a orde e a paz aínda no caso de que surxan diferenzas entre os pactantes; 6º, suplicase ás súas altezas e ó Gobernador e Gobernadores de Castela no seu nome “*les haga merced que de aquí en adelante este dicho Reyno tenga voto en Cortes y fuera dellas en todas aquellas cosas que las çibdades del dicho Reyno de Castilla lo tienen en las dichas Cortes y cosas...*”; 7º, denegan os servizos do reino outorgados pola cidade de Zamora dende as Cortes de Santiago e a Coruña pois non responden a vontade do reino de Galicia que non lles deu a súa representación; 8º, piden ós Reis que sean abolidas as penas das vodas ou reducidas a sancións non pecuniarias porque coas malas prácticas “*se destrúe e roba el Reyno e hazen muchos inconvenientes...*”; 10º, rogan con apremo ós Reis para que sexan examinados os agravios no seu día presentados a Don Carlos nas Cortes de A Coruña e reiteradas ó Rei e ós Gobernadores; 11º, os asinantes manterán firme esta alianza ó servizo da Coroa se esta a confirma e quere servirse dela. En todo caso se manteñen as obrigacións contraídas. (A.G.S, *Patronato Real*, 4 -1. Tamén en *Galicia Diplomática*, I, 97 -100. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 121. Cit. Antonio López Ferreiro, *Historia*, VIII PP. 36/37

Fonseca e Andrade conseguirán dos Gobernadores da Coroa¹⁸⁷⁸, en ausencia do Rei, utilizando informacións enganosas, os cargos de *Capitáns Xerais de Galicia*, en aberto desprezo ó gobernador da mesma, o conde de Fuensalida que ostentaba tal cargo, que protesta iradamente, aludindo ó perigo dun novo levantamento popular pola actitude dos citados señores, principalmente do de Andrade, *porque...(en Galicia) ha sido la gana que los vasallos del arzobispo y conde Fernando y otros caballeros han tenido de levantarse y...en los vecinos para ayudarlos y como ay pocos lugares realengos y tienen temor por lo que han visto los tiempos pasados que estos señores han de meter la mano ...y con esto ay gran enemistad aca con ellos y no hay muchos años que en este reyno hubo los mismos lewantamientos que agora avía en Castilla... y bien poco ha que estuvo muy alterada la cibdad de Betanzos y toda su tierra contra el conde don Fernando sobre que avía prendido cieros vasallos de la cibdad y llevarlos presos a su tierra deziendo que avían de pagar alcabalas con las de su tierra*¹⁸⁷⁹.

Pero, os citados cargos, non so foron conseguidos ás costas do Gobernador, senón que incluso o foran ás costas do propio rei don Carlos, que contestara a tal pretensión alegando que o cargo de Capitán Xeral xa o ostentaba o Gobernador¹⁸⁸⁰, o que coloca ós dous citados próceres, como intrigantes desleais ó seu propio rei, do que se manifestan sen embargo seguidores fieis.

En resumen, ben entrados no século XVI, os señores de Andrade, sendo nesta época mais poderosos que nunca, seguen coas súas prácticas depredatorias e as intrigas políticas, amosando incluso ambicións principescas, convocando as súas propias *cortes* e desprezando a autoridade dos organismos creados polos *Reis Católicos*. Mentres, Galicia, en palabras de Zurita se ve sometida ó proceso de *doma e castración* levado a cabo no reinado precedente: *Galicia se redujo a las leyes de la justicia, a donde el rey puso audiencias. En aquel tiempo se comenzo a domar aquella tierra de Galicia, porque no solo los señores y caballeros della...se fueron allanando y reduciendo a las leyes de la justicia con rigor y castigo*¹⁸⁸¹. A parrafeada de Zurita, confírmanos o que viñamos afirmando, que Galicia enteira foi tratada como unha terra hostil, incluíndo á nobres e non nobres, a *todas las gentes de aquella nación*, véndose na obriga de someterse, voluntariamente uns, outros pola forza, incluso algúns perdendo a vida no proceso. So se libraron desa doma aqueles que colaboraron no proceso, coma os Andrade.

¹⁸⁷⁸ Provisión Real de Tordesillas asinada polo Cardeal Adriano de Utrech, o Almirante Fadrique Enriquez e o Condestable. 11 -IV-1521. (A.G.S, rgs, IV -1521). Para a substitución do Gobernador: (A.G.S, *Cámara-memorales*, 1299 -114). Tamén hai noticias en (A.G.S, *Cámara*, Lib 53 f. 102 v. Cit. J.García Oro.-Don Fernando de Andrade, p. 124)

¹⁸⁷⁹ Carta do Conde de Fuensalida, Gobernador de Galicia, á un dos gobernadores do Reino, o Cardeal Tortosa (Antonio López Ferreiro, *Historia*, VIII, p. 39)

¹⁸⁸⁰ Contestación asinada en Worms o 28 de marzo de 1521.(A.G.S, *Patronato Real*, 4 -31999).

¹⁸⁸¹ J. Zurita, *Anales de la corona de Castilla*, Lib. XX, Cap. LXIX

Neste contexto, mentres que os señores se arrogan tantos poderes, Galicia, sen voto a cortes e sen persoeiros que representen os seus intereses, case na súa totalidade amortizada baixo xurisdición señorial, non ten capacidade de reacción. No mesmo senso, os seus recursos excedentarios, ademais de alimentar a un número importante de nobres e clérigos¹⁸⁸², dirixíranse ó exterior, ás novas casas matrices dos mosteiros e as cortes e empresas da nova nobreza cortesán, ó servizo dos reis. Don Fernando participa nas guerras de Italia con xentes galegas, o mesmo que en outras empresas da Coroa, empresas e éxitos que so repercuten en beneficio propio. Incluso os pretendidos cargos de Capitáns Xerais, por si presentaran algún aspecto de autonomía, serán anulados polo Emperador, enviándoo de novo a Italia¹⁸⁸³ e mais tarde a Sevilla, o mesmo que a Fonseca, trasladado a sede de Toledo.

Reseniorialización e dependencia son parte do mesmo problema. As novas formas políticas introducidas a finais do século XV, non diminúen o poder da nobreza senón que cambian as formas do seu dominio, agora moito mais eficaz e seguro; pero en troques, provocan a conversión do territorio galego nun espazo periférico, sen medios propios de influencia política para eludir a presión combinada do novo estado e da nobreza.

A casa de Andrade resulta pioneira neste proceso de reseniorialización e dependencia de Galicia porque, desde a súa orixe, os seus obxectivos estiveron totalmente subordinados a converter o seu patrimonio e a súa liñaxe nos mas importantes do reino galego, sen importarlles os medios para logralo, e o fixeron a costa do reguengo, dos señoríos de abadengo, e dos seus pares, cando a situación así o requiría. En certa maneira, os Andrade son unha familia de nobres caracterizados por unha mentalidade oportunista, mais acorde, no senso individualista, coa mentalidade da nobreza italiana do século XV que da nobreza propiamente medieval, mais próxima esta ó ascetismo medieval de forte vinculación coa *Terra*, que se perde coa crise do XIV.

¹⁸⁸² O número de nobres de sexo masculino na provincia de Zamora, a que corresponde a grandes resgos coa actual Galicia na Época Moderna, representa o 5,5 % da poboación total, a medio camiño entre o 13,6% de da Castela vella e do 3% de Estremadura, mentres, na coroa de Aragón, Cataluña, so ten o 1,5%. (Datos extraídos de S. Sobrequés Vidal, "La nobleza Catalana en el siglo XIV," In *Anuario de Estudios Mediterráneos* Barcelona, 1970 - 1971, p. 519. e A.Molinié-Bertrand, "Les Hidalgos dans le Royaume de Castille à la fin du XVI siècle: approche cartographique," *Revista de Historia, Economía y Sociedad*, 1974, p. 62).

¹⁸⁸³ Carta do rexedor de Betanzos Rui Becerra ó Gobernador de Galicia para que rexeite os nomeamentos de Fonseca e Andrade. 4 de maio de 1521.(Antonio López Ferreiro, *Historia*, VIII, p. 37)

4.- Conclusións

Chegados a este punto podería parecer sinxelo elaborar este último capítulo dedicado ás conclusións, como redundancia de todo o traballo ata aquí realizado. Se embargo, e aínda que as labores ata aquí realizadas nos permiten resolver con facilidade a maior parte desta cuestión, nalgúns, aspectos esa facilidade esmorécese, obrigando a un notable esforzo de síntese que espero, dea os froitos que esperamos.

As dificultades ás que aludimos consisten no carácter contraditorio de moitos acontecementos analizados, nunha documentación moi abundante nalgúns aspectos, etapas e personaxes e moi escasa noutros; os propios contrastes da sociedade e dos personaxes que actúan nela, en permanente loita por superar situacións de crise, provoca no historiador unha sensación de incerteza a medida que aumentaba o volume da información manexada.

Sen embargo, seguindo o axioma popular de separar o grao da palla, ou aquel mais culto, pero xa convertido en axioma xeral dos historiadores de que os árbores non nos impidan velo bosque, creo que os presupostos de partida, as hipóteses enunciadas na introdución desta tese, se viron confirmadas ó longo do traballo. Acaso, tendo en conta o que acabamos de dicir mais arriba, a dificultade estriba en limitarnos á un número determinado de deducións, porque, despois de estar anos reflexionando sobre o tema, de manexar fontes de información e documentación moi variadas, as conclusións poderíanse ampliar claramente, senón dedicáramos a meirande parte do esforzo nunha determinada dirección, que, a medida que a investigación iba avanzando, nos confirmaba nos nosos presupostos de partida.

Aínda así, quero facer unha precisión metodolóxica non senso de que, na Idade Media, neste tipo de traballos, o tempo longo abórdase con mais dificultade que o tempo curto, debido a variedade de fontes, dos mesmos tipos de documentos e de contextos tan diferentes que os afectan, como á Fernán Pérez, *O Boo*, a finais do século XIV, ou á de Diego de Andrade, na época dos Reis Católicos, por non falar dos primeiros *miles* da familia que estudamos, inmersos en condicións sociais, incluso ambientais, moi diferentes. A mesma sucesión de acontecementos e a súa distinta manifestación segundo os lugares e épocas, obriga ó historiador a facer un esforzo suplementario para afrontalos desde unha perspectiva unitaria. Por iso mesmo combinamos a visión diacrónica e sincrónica no noso traballo coa idea de resaltar aquilo que permanece e aquilo que é froito das novas circunstancias.

Por outra parte, como xa sinalabamos na introdución, unha dificultade engadida atopámola na *deslocalización* das fontes de información, por usar unha expresión hoxe tan en boga, dispersas por unha morea de arquivos do estado e, a pesar de que os arquivos galegos realizan un gran

esfuerzo por satisfacer as necesidades dos investigadores, no referente á Idade Media, a documentación da que dispoñen é limitada.

Pero tamén disfrutamos de vantaxes na elaboración da tese; a principal de todas consistiu na existencia de múltiples traballos alusivos ó tema, da nobreza en xeral e á casa de Andrade en particular, que a pesar de ofrecer noticias e conclusións a veces contraditorias, sempre ofrecen unha visión distinta que contribúe á un mellor enfoque do tema. Ademais dos nobiliarios e das crónicas, tanto a nivel da historia local como da historia xeral, nas últimas décadas, están a aparecer numerosas publicacións, incluso obras monográficas, que inclúen ampla documentación, o que sempre favorece o traballo do historiador, proporcionándolle información e puntos de vista, sobre todo no primeiros pasos que debe afrontar referentes á investigación que pretende afrontar, como foi o noso caso

Con estas vantaxes e coas habituais dificultades coas que sempre se enfronta o historiador, creemos que acadamos os obxectivos que nos marcamos a hora de iniciar este estudo, de forma que podemos concluír que as hipótese de partida que nos propoñiamos, como se puido ver ó longo deste traballo, se viron claramente confirmadas, e se cabe a expresión reforzadas polo que, a continuación imos resumir as principais conclusións acadadas que, como é lóxico revisten algunha pequena variación en canto as hipóteses que formulamos:

1.- Os Andrade, unha liñaxe de fidalgos e cabaleiros de orixe remoto que utiliza a dedicación á *milicia* para manter o *status* e escalar escanos na bancada social.

A liñaxe dos Andrade ten as súas orixes no terzo central do século XII, documentándose desde 1160, cando don Bermudo Fortúnez aparece co antropónimo Andrade, nun contexto social marcado pola aristocracia comarcal, a aristocracia dos Traba, cos que aparecen asociados documentalmente os primeiros Andrade, cualificados como *milites* e *domnus*, en alusión clara á súa adscrición á *milicia* e á condición de fidalguía.

Entre 1160 e 1252, tódolos personaxes Andrade son cualificados de *miles*, e, no caso dos que se amosan como máis importantes, de *domnus*. A partir de 1252 e ata 1362 a palabra que substitúe á ámbolos dous térmenos é cabaleiros. No mesmo senso máis do 50% destes, *miles* e/ou cabaleiros, les, aparecen relacionados coas ordes militares, tanto das *regradas*, como das carácter civil, como se pode apreciar nas táboas correspondentes que axuntamos no seu lugar

Son polo tanto fidalgos e soldados a cabalo que utilizan o seu oficio para manter a condición de fidalguía e prosperar socialmente a través das institucións cabaleirescas, tanto nas de carácter regrado, as ordes militares, como nas de tipo civil como a orde de *La Banda*, desenvolvendo

tamén tarefas secundarias ó servizo da aristocracia condal e das institucións monásticas ou municipais.

Neste senso constatamos que a mediados do século XIV, os Andrade constitúen unha liñaxe de cabaleiros fidalgos de sona comarcal, perfectamente perfilada que, mediante o *estado* de fidalguía e a *función* de guerreiros logran manter o *status*, permanecendo de xeración en xeración en *habito militar*; pero tamén logran progresar aggrandando patrimonios e consideración social, xa notable no caso de Rui Freire de Andrade e de seu irmán Nuño.

Desde esta posición sólida, Fernán Pérez, *O Boo*, acada, en virtude da profesión militar que herda dos seus antepasados e desde unha posición humilde, a condición de señor territorial, con *estados* e recursos propios para participar directamente no complicado escenario político e social da súa época, sen depender de alugar os seus servizos a outros señores de maior rango e patrimonio.

No longo período que vai entre 1160 e 1371, os Andrade teñen unhas referencias patrimoniais continuadas, usan os mesmos nomes e apelidos en combinacións moi variadas, antes e despois da súa fusión cos Freire de Andrade, teñen unha casa-fortaleza de referencia e incluso lugares funerarios comúns para unha boa parte dos seus compoñentes. Solo a persistente división hereditaria impide a formación dun patrimonio sólido para afrontar retos maiores. A continuidade na milicia, como fidalgos e cabaleiros os levará ó triunfo soñado por todo cabaleiro, acadar gloria e fortuna mediante o oficio militar confirmando as posibilidades de mobilidade dentro do estamento nobiliario.

Os Andrade aparecen como fidalgos incluso antes de levar o antropónimo Andrade con *domnus Fortunius Veremundis*, o pai do primeiro Andrade, don Bermudo Fortúniz, tamén cualificado de *domnus* como os seus sucesores. Pero outros moitos cabaleiros de orixe vilán, mediante as institucións cabaleirescas, acadan con frecuencia a mesma gloria, como os Altamira de Santiago. Polo tanto liñaxe de cabaleiros fidalgos de antiquísimas raíces, encumiados mediante un proceso de mobilidade social auspiciado pola pertenza á milicia, o que supón para a familia dos Andrade constituírse en arquetipo da nobreza de finais do século XIV e boa parte do seguinte, da nobreza nova.

2.-Os Andrade como expresión dunha mentalidade nova

En segundo lugar, ó longo do tramo temporal analizado, especialmente entre o terzo central do século XIII e finais do seguinte, amosásenos claramente un cambio importante nos aspectos relativos ó que nesta tese chamamos mentalidade cabaleiresca. Ata mediados do século XIV non se aprecian signos importantes de relaxación cabaleiresca entre os Andrade, como se dixo, unha estirpe da baixa nobreza dos cabaleiros. Incluso algúns deles, Fernán Pérez, I, fai unha

declaración solemne de constituírse en *defensor* do mosteiro de Monfero, un dos cometidos de todo cabaleiros cristiá. Algo mais tarde, en 1320, dous irmáns Andrade morren co seu xefe, Alonso Suárez de Deza, no castelo da Rocha Forte de Santiago no exercicio da súa función, a milicia, feito que seguramente marcou o subconsciente de tódolos Andrade posteriores, dos que vemos a dous, Rui Freire e Nuño Freire, sendo investidos en 1332 coa Banda Real de Castela, unha orde militar de carácter civil á que teñen acceso da man do Conde de Galicia, Pedro de Castro, *o da Guerra*.

Sen embargo, a mediados deste século empezamos a notar cambios importantes no comportamento dos Andrade o que supón un cambio nas súas concepcións ideolóxicas, menos apegadas ó ascetismo cabaleiresco no que as virtudes fundamentais eran a *lealdade*, o *valor* no combate, o uso mesurado da violencia e o respecto ós máis débiles que, a pesar dos episódicos quebrantamentos, eran os ideais senlleiros da mentalidade cabaleiresca e a base do que consideraban a súa *honra*.

En 1356, Rui Freire, cabaleiro da orde de *La Banda*, e seu fillo escudeiro, Fernán Pérez, *O Boo*, aparecen relacionados co fuxitivo e traidor Enrique de Trastámara, do que reciben mercés que incrementan o seu patrimonio e a súa *honra*, iniciando unha longa ringleira de deslealdades asumidas e reiteradas polos seus sucesores, mentres desaparecen os signos externos de *ardor guerreiro*, e aumentan, tamén de xeito reiterado entre tódolos Andrade, as violencias contra os máis débiles. Fernán Pérez cambia de bando alomenos dúas veces e, noutras dúas chega a cordos cos adversarios do seu Rei e señor. O mesmo farán, en maior ou menor número de veces, tódolos seus sucesores, agás aqueles que permanecen poucos anos como titulares da casa que, sen embargo, amosan tamén grandes doses de violencia. Destacan nesta postura Fernán Pérez, *O Mozo* e don Fernando entre 1505 e 1509.

Ó mesmo tempo a idea de *dignidade*, unida á acumulación de honra acumulada polas diferentes xeracións dunha liñaxe, vai sendo substituída pola idea de servizo no desenvolvemento de tarefas militares e/ou de administración e ás recompensas por elo acadadas, o que converte ós cabaleiros en homes de estado no senso político da palabra, arrogándose o dereito a participar tamén dos ingresos e funcións do Estado, agora progresivamente patrimonializados polas distintas familias nobiliarias, substituíndo a idea da dignidade da liñaxe pola nova idea de *honra*, mais vinculada ó concepto de patrimonio, como se expresa con claridade nos documentos e mercés concedidos en 1371 e 1373 a Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*.

A carencia dunha liñaxe de renome, de títulos, incluso de actos de heroísmo salientables -que non están documentados no que atinxe á Fernán Pérez -, substitúese polos servizos prestados ó vencedor e dos cargos en nome seu desenvolvidos, aínda que sexan a base de traizoar ó señor

lexítimo, neste caso o rei Don Pedro. Efectivamente, vemos que Fernán Pérez, *O Boo*, cumpre funcións militares ós servizo de Enrique II, pero tamén funcións administrativas e diplomáticas o servizo do mesmo rei, sendo por iso acredor dunha gran *dignidade*, como resalta o seu cronista, Fernán Martíns e os servizos que o Rei lle encarga.

Estes cambios de mentalidade, xa presentes nos segundos estatutos da orde de *La Banda*, son asumidos globalmente pola nova nobreza e espallados por escritores afíns, como Don Juan Manuel, Ayala, tamén traidor ó rei Don Pedro, Gutiérrez Díaz de Games ou o marqués de Santillana que ofrecen unha idea da grandeza nobiliaria baseada, no xa citado novo concepto de *honra*, agora intimamente unido á idea de patrimonio á que se subordinan a lealdade e o valor no combate.

Neste senso, seguindo a estela de Fernán Pérez, *O Boo*, os seus sucesores, terán problemas cos respectivos monarcas por mor das súas deslealdade. Os terá Nuño Freire, Fernán Pérez *O Mozo* e mesmo don Diego, o mais próximo nalgúns ós ideais cabaleirescos, amosando por outra parte unha enorme dose de violencia e poucos signos de bravura militar. Incluso na época do Fernando de Andrade, cando percibe que as retribucións da gran vitoria de Seminara, non son os que esperaba, da signos de eludir voluntaria e conscientemente a batalla, deixando ó seu exército, sen a súa contribución aínda en co risco de perder a guerra. Esta foi unha constante do proceder dos Andrade. Lealdade so cando esperan recompensas, deslealdade sempre que esperan acadar deste xeito o que non conseguen doutra maneira; violencia, cos veciños, coas institucións relixiosas e cos habitantes dos seus coutos propios ou usurpados, sempre.

O fenómeno non é exclusivo dos Andrade senón que, como xa se dixo, afecta a unha gran parte da nobreza en maior ou menor medida, o que nos leva ó seguinte paso: a mentalidade cabaleiresca que serviu de vínculo unificador durante a Idade Media dos distintos escanos nos que se subdivide a nobreza, agora amósase como unha verdadeira ideoloxía de clase, fronte ós sectores sociais emerxentes procedentes das actividades urbanos.

Os rituais cabaleirescos quedan reducidos a exercicios de habilidade lúdico -deportivos, mais que nada por parte de personaxes secundarios, como Juan Freire de Andrade, fillo de Pedro de Andrade, *o do Burgo*, e neto de Pedro Fernández IV, ó que vemos no *Paso Honroso* de Suero de Quiñones, ou para os cabaleiros de menor rango e fortuna - como os antigos cabaleiros Andrade - que ven na fidelidade ó seu señor, o seu modo de vida e a permanencia no *ordo* dos privilexiados; como o citado Juan Freire que, con Alonso de Lanzós e co aínda mozo, Diego de Andrade, aparentemente afrontado á seu pai, *O Mozo*, enrolados nas mesnadas do conde de Lemos prestando axuda ó arcebispo de Santiago en 1459 -1460.

En resume, entre principios do século XIV e comezos do seguinte, pásase dunha mentalidade de función a unha mentalidade de estado unindo a nobreza nunha ideoloxía de crase orientada a conservar as regalías conseguidas, e agrandalas cando a oportunidade se presente. Os medios non importan se a súa *honra* se ve recompensada.

3.- Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, como arquetipo de promoción cabaleiresca

A pesar do que acabamos de dicir e de ser Fernán Pérez, *O Boo* o que marca o camiño ós seus herdeiros e sucesores, unha conclusión evidente é que, en moitos aspectos, o *curriculum* de Fernán Pérez, en moitos aspectos, manifestase como un verdadeiro arquetipo do *cursus honorum cabaleiresco*. *O Boo* é o cuarto fillo dun cabaleiro da orde de *La Banda* e, como tal, como seu irmán maior Nuño Freire – Que chega a ser mestre da orde de *christus*, en Portugal - ou Lopo Núñez - que se fai vasalo do bispo de Mondoñedo -, ten que buscarse a vida, que recorrer o mundo e busca de gloria e fortuna, exercendo a función de seu pai, a de guerreiro a cabalo. Como tal o vemos aínda mozo en Monforte co fuxitivo conde de Trastámara, o señor tradicional das terras nas que habitan os Andrade.

A novidade estriba en que o citado conde, levantouse en rebeldía contra o rei lexítimo e como tal debe abandonar as terras da coroa. Pero, como dixemos, a cuestión da lealdade empeza a ter un sentido oportunista sendo así que o citado Fernán será recompensado cunha importante doazón e casará coa sobriña dun importante cargo eclesiástico do condado de Trastámara e filla do cabaleiro da orde de *La Banda*, Aras Pardo, cuxa encomenda de Monfero tamén herdará Fernán.

Isto é, o oficio de cabaleiro leva ó escudeiro Fernán Pérez a adquirir estado e un modesto patrimonio. O feito repítese en 1364, agora ó lado do rei Pedro, do que consegue o importante privilexio de Murviedro pola súa participación na guerra de Aragón e, mais tarde, cambiando de novo de bando, recibe do triunfante don Enrique, as vilas e xurisdición de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, unhas extraídas do reguengo, Pontedeume e Ferrol, e outras, Vilalba, do bando derrotado.

O triunfo na batalla ou na lide cabaleiresca leva ó éxito, o fracaso a morte social e á deshonra. Pouco importa que tais éxitos o foran sen honra algunha xa que a don Pedro o matan entre varios, despois de tenderlle unha celada, e o mesmo don Enrique, o príncipe bastardo fuxe a unlla de cabalo en varias ocasións.

Desta maneira, Fernán Pérez recorre os escenarios previsibles do itinerario cabaleiresco acadando sona e fortuna mediante o exercicio das armas, amosándosenos, na liña marcada polos escritos de Don Juan Manuel ou Ayala, como arquetipo da nova cabalería, a nova mentalidade.

Pouco importa que reserve a súa lealdade para ás ocasións e os personaxes que coinciden cos seus intereses, sen que a forma de acadalo, teñan demasiada importancia; porque o éxito cobre con olorosos laurees as pestilencias da sangue putrefacta. Agora señor dun importante territorio con xurisdición propia e membro da orde de *La Banda*, como el traidora ó seu rei lexítimo, amósase, sen embargo como o cabaleiro triunfante que soubo coroar o *cursus hororum* que todo cabaleiro ansiaba.

O expresan moi ben os veciño fidalgos de Pedroso, en 1376, cando denuncian ós seus atropelos, o dicir que, como bo cabaleiro poderoso, actúa contra dereito utilizando para elo a forza e a violencia extrema, forza que xa amosara en 1369 ó mosteiro de Sobrado, que alegaban, entre outras cousas que lle tiñan gran *medo e pavor*.

4.- A liñaxe dos Andrade como modelo de nobreza nova

Consagrada a liñaxe dos Andrade como unha gran casa da nobreza territorial das mais importantes de Galicia por obra de Fernán Pérez, *O Boo*, esta se nos presenta como prototipo da nobreza nova, sobre todo da nobreza nova galega, a mais dela, como a de Andrade, emerxida dos modestos escanos da cabalería e convertida en nobreza territorial en base á súa apartación ó bando vencedor na guerra fratricida ou, nalgúns caso, na súa posterior acomodación a el.

Como liñaxe nobiliario dotado de *estados propios*, a casa de Andrade acada tódolos atributos da gran nobreza pero, aínda así, non pode competir coas grandes casas nobiliarias de Castela, incluso coa tradicional casa de *ricos homes* galegos, de Trastámara. Por iso, como o resto das casas nobiliarias emerxidas coa voráxine dos Trastámara, son moi voraces, desatando unha verdadeira carreira de usurpación atropelos e intrigas, todos destinados a agradar o seus limitado patrimonio. Esta voráxine, se cabe é superior despois da fragmentación da casa de Trastámara, contribuindo así eficazmente á creación dun clima de descomposición social, violencia e contraviolencia. Nunha palabra, nobreza desleal, rapaz e violenta, en consonancia coa nova mentalidade. Neste senso as revoltas irmandiñas, a primeira delas case exclusivamente contra os Andrade, son o resultado do enfrontamento de dúas mentalidades: a mentalidade depredadora dos señores e mentalidade popular e xusticeira do pobo.

En redundancia do anterior, a casa de Andrade contribúe eficazmente, desde a súa conversión e gran casa señorial, á reseñorialización do territorio galego, baseando unha boa parte do seu patrimonio nas vilas e coutos gañados ó reguengo, apropiándose de numerosos coutos de igrexas e mosteiros o que supón multiplicar as cargas dos labregos e implantando nos coutos e vilas que controlan exaccións e tributos, incluso ós fidalgos manifestamente desproporcionados e inxustos; prácticas estas que están moi próximos ós malos usos cataláns, e que os Andrade seguen practicando incluso despois de que estes foran abolidos na súa meirande parte.

A documentación o deixa ben claro, incluso na época de Don Fernando, cando numerosos vasalos seus ou das vilas nas que ten intereses, teñen que recorrer continuamente ós reis para defender vidas e facendas dos voraces señores do pazo de Pontedeume. No senso anterior e tamén en redundancia con el, a casa de Andrade contribúe eficazmente o desartellamento dunha nobreza autenticamente galega e á perda de peso político de Galicia no conxunto da coroa.

A vila de Vilalba, unha das grandes mercés concedidas *Ó Boo* por Enrique II, era de Fernando de Castro o último conde de Galicia que a representaba no conxunto da Coroa e mantiña ós cabaleiros nunha certa disciplina xerárquica. Abundando no anterior, os Andrade sempre tiveron como aliados preferentes casas señoriais foráneas, segundo as épocas, como a dos Enríquez de Castro e os Sarmiento, os responsables principais da colonización galega posterior á guerra fratricida; os Osorio, os Benavente, a veces o arcebispo de Santiago, subordinando sempre as súas *avinzas* ós intereses materiais da casa, moitas veces bastardos.

Por iso o valor das *avinzas* asinadas so era efectivo en caso de que coincidira cos intereses particulares da súa casa, tendo como obxectivo máximo impedir a constitución en Galicia dunha casa nobiliaria hexemónica e participando nas coalicións nobiliarias sempre no bando que ten o mais marcado sentido mercenario.

O colofón desta política dáo Diego de Andrade, asinando con outros señores galegos pactos de autodefensa e dándolles as costas a continuación ó aliñarse, xunto ós Osorio de Lemos e á Fonseca cos Reis Católicos para impoñer en Galicia un sistema de control e de goberno, totalmente alleo á realidade da terra, que so favoreceu, en xeral, a nobreza señorial, basicamente, á gran nobreza, como a dos Andrade que ven recoñecidos e ampliados tódalas súas mercés e posibilitado o disfrute das usurpacións e regalías de difícil xustificación ou inxustificables. Todo a cambio da lealdade política ós novos soberanos que lles permiten ou toleran seguir cos atropelos ós que someten ás poboacións das súas terras e ás mesmas institucións que os propios Rei Católicos implantaron. Os Andrade cobren ademais un dos flancos do poder dos reis católicos en Galicia, participando activamente non control do territorio, contra os Ribadeneira, seus parentes o mesmo que contra Pardo de Cela e Soutomaior e mesmo contra Fonseca cando amosa ideas propias na loita contra os seus vasalos.

A culminación deste proceso a vemos en 1520, cando Castela está inmersa na loita polo que consideran as súas liberdades, don Fernando, agora aliado con Fonseca III, para evitar posibles contactos, convocan as súas propias *cortes señoriais* en Melide, arrogándose pretensións principescas por encima da Audiencia e, enganado ós gobernadores do reino, erixíndose en Capitán Xeral de Galicia por encima do propio gobernador do reino.

5.-Os Andrade como exemplo dunha mentalidade familiar.

É verdade que a Idade Media é unha época de violencias moi dada ós contrastes, pero non tódolos nobres eran violentos nin tódolos membros da mesma liñaxe amosaban mentalidades e comportamentos similares, como Lope Sánchez de Ulloa que, a dicir de Aponte, era sabio, pacífico e leal, fronte o seu fillo Sancho, valente pero, belicoso e mulleirego.

Pero no caso da familia Andrade as diferenzas so ó son de grado en virtude da valía dos personaxes, como pode apreciarse claramente nas aportacións gráficas ó respecto aportadas. Como cabaleiros e señores medievais, todos amosan unhas características similares. Pouco dados ós alardes heroicos amosan unha gran habilidade en saír de situacións embarazosas; como Fernán Pérez, *O Boo*, que acada mercés dos dous bandos en disputa na guerra civil, pasando dun bando a outro en mais de unha ocasión; ou como Nuño Freire que, despois de acompañar a Don Fadrique cando quere secuestrar o príncipe, logra recuperar a confianza real. Pero o mas representativo, *O Mozo*, que, en 1441, logra zafarse das mesnadas de Pedro Álvarez Osorio abandonando criados e bagaxe logrando despistalos o tomar en solitario o camiño de Asturias. Esta é a tónica dominante na que non insistimos porque o vimos reiterando ó longo deste traballo. Na mesma batalla de Seminara, Zurita deixa ben claro que a base da vitoria está no comportamento heroico dos comandantes que lle disputan o mando a Fernando de Andrade. Polo tanto, os Andrade son dados a amosar e abusar dos atributos do poder pero non nos atributos do valor heroico como a todo cabaleiro se lle debía supoñer.

Por outra parte, todos, desde *O Boo* ata o conde de Vilalba nalgún ou nalgúns momentos da súa vida son desleais ós reis que, salvo nas épocas de Enrique II e do Emperador Carlos - incluso estes amoestan a ós respectivos Andrade nalgúns ocasións -, non confían nos Andrade o que explica a tardanza en constituír morgado e en conseguir un título que lle dera o brillo definitivo a súa estirpe. Neste senso é significativo que a Diego lle retiren de malos modos o título de capitán real de A Coruña e, á don Fernando lle retiren o título de capitán, e o de conde durante algúns anos

Soamente son leais cando non ven outra saída ou esperan dos reis unha mercé importante, o que lles da un certo aire mercenario e, neste aspecto, non hai apenas diferenzas entre os distintos personaxes que foron titulares dos dominios Andrade. Todos eles, nalgunha ou nalgúns ocasións estiveron implicados en conspiracións políticas e enfrascados en preitos constantes contra litigantes que lles reclaman débedas, roubos usurpacións e incluso falsificación de moeda . En abundancia do anterior outra característica importante é o recurso constante a violencia ou á ameaza, das que amosamos varias testemuñas nesta tese. Violencia e desmesura que usan contra os seus veciños, contra os campesiños e vilegos das súas posesión e incluso contra a súa propia familia o que inspirou a tradición literaria e popular para a creación de lendas e novelas que

teñen todos como referencia o castelo de Andrade, o *castelo da fame*, nalgunhas destas pezas literarias e outras lendas similares. Sen embargo, que saibamos, esa violencia non se amosa no combate contra iguais

En cambio nos aspectos positivos, non hai esa unanimidade. En Fernán Pérez, *O Boo* e, en menor medida no conde de Vilalba, os aspectos negativos son equilibrados por virtudes como a do patrocinio de obras literarias, obras públicas e arquitectónicas, amosando gran prodigalidade nestes aspectos, unha virtude cabaleiresca no senso de que, o cabaleiro vitorioso acostumaba repartir entre amigos e familiares os froitos do botín. Neste caso é evidente que os dous Andrade citados gastan inmensas sumas de diñeiro na promoción de todo tipo de obras, sobre todo o fundador da casa. Do resto dos Andrade, so temos indicios de que Nuño Freire continúa a tradición iniciada polo *Boo*.

O mesmo acontece co tema da privanza, o aceso ó Rei do que so gozan con claridade o primeiro e o último dos señores Andrade. Incluso no tema da relixión, no que tanto Fernán Pérez *O Boo* como o conde de Vilalba se amosan como activos propagadores da fe, fundando igrexas e mosteiros, agás Nuño Freire que levanta a Igrexa das Virtudes e deixa unha importante manda á Monfero, do resto, non temos noticias deste tipo aínda que supoñemos que as houbo.

Por conseguinte, debemos concluír que a familia Andrade, amosan coincidencias múltiples en tódolos titulares da súa casa en canto a unha serie de características básicas: unha posición racional de desapego da virtude da lealdade, calculadamente ambigüidade, desconfiando nas relacións con outros bandos nobiliarios e cos mesmos monarcas, amosando un gran habilidade para saír de situacións embarazosas; un marcado interés pola riqueza que marca lealdades e deslealdades, agás o caso de Diego nalgúns episodios da súa vida; un uso dos aspectos emotivos caracterizado ausencia de feitos de manifesto ardor no combate e polo uso desmesurado da violencia como forma de afrontar as relacións sociais; unhas actuacións que amosan, por outra parte, a existencia dun subconsciente colectivo que, dalgún xeito impelía ós señores de Andrade e entender o mundo e actuar en el da forma que manifestamos; finalmente, coincidencias parciais nos aspectos imaxinarios, manifestándose neste caso o permanente gusto pola caza e pola costume de labrar para os seus corpos suntuosos mausoleos. Sen embargo, noutros aspectos imaxinarios, como o patrocinio artístico e literario e a preocupación polos aspectos relativos ó mais alá, as coincidencias non son totais amosándonos unha progresiva perda do ascetismo relixioso, que renace de forma aristocratizante en don Fernando

Nalgúns deles, en realidade só no primeiro e no último, as virtudes equiparan os defectos pero en todos eles, e iso é o insólito nunha familia ó longo de 200 anos, coinciden nos aspectos

relevantes o que nos levou a conclusión de que todos participan dunha mesma mentalidade, dunha ética social determinada.

6.- Os elementos constitutivos da casa de Andrade como unha gran casa nobiliaria galega

Como última conclusión, constatamos que entre 1373 e 1540, a casa de Andrade amosa tódalas características dunha gran casa señorial definida como tal por unha serie de elementos tanto materiais como simbólicos, dos que destacamos a continuación os seguintes:

a) uns nomes e un renome ou antropónimo que identifican ós compoñentes da familia, herdados da estirpe de cabaleiros identificada desde os albores da baixa Idade Media;b) unha familia cada vez mais extensa que xira arredor do *parente maior*, o inquilino do pazo de Pontedeume, o titular da casa matriz dos Andrade; c) unha casa principal, o xa citado pazo da vila eumesa e unhas casa secundarias, en Camouco, Betanzos, e A Coruña, defendidos por unha morea de castelos torres e fortalezas que amosan desde os seus outeiros o poder militar dos señores da casa;d) un patrimonio considerable acrecentado polas mercés reais, pola actividade depredadora dos seus titulares e pola particular forma de entender o matrimonio e unhas leis hereditarias cada vez mais encamiñadas ó reforzamento da primoxenitura e do sentido patriarcal da familia. No caso dos Andrade, esta idea foi reforzada polo carácter de interinidade co que os distintos Andrades disfrutaban da titularidade do señorío, tendo que renovar os privilexios en cada sucesión, tanto á casa de Andrade como á monarquía;e) finalmente, uns símbolos heráldicos labrados nas fachadas de pazos e castelos así como nos seus monumentos mortuorios, como permanentes pregoeiros da grandeza e honra desta casa, cuxos titulares, a veces, se manifestan como patrocinadores de obras artísticas, literarias e de uso civil que contribúen a reforzar a sona da liñaxe

Anexo documental I

I

1114 (era 1152) Abril, 3¹⁸⁸⁴

Furtunio Bermúdez, confirma un documento de doazón ó mosteiro de Caaveiro por parte de seu irmán Froila Froliáz no que aparecen citados lugares comúns ós que veremos citados nas operacións de transmisións patrimoniais exercidas polo primeiros Andrade como Ombre e Vilaplana. No mesmo documento aparecen como confirmantes eminentes personaxes fimininos dos Traba como Vusclavara e dona Guncina¹⁸⁸⁵.

A.H.N, Clero, Caaveiro, C.491, número 4 r

¹⁸⁸⁴ O pergamiño do que procede o texto contén outros dous documentos o que nos fala de que debeu ser copiado do original, polo que é posible que a data non sexa segura, posiblemente confundindo era(1152) con ano 1114, data esta moi antiga a todas luces, a xulgar polos confirmantes , entre eles o conde Pedro Froilaz que deixa de aparecer nos documentos en 1125

¹⁸⁸⁵ No mesmo pergamino e folio, outro documento de Mendendus Froilat conta coa confirmación de Bermudo Pérez e Martín Bermúdez

In. Nomoine Sancte et indiuidue trinitatis, videlicet Patris et Filis et Sp. Sancte, Ego Froyla Froylat, dono atque concedo a monastio Santi Iohannis de Calvario hereditates meas quas habui de auolorum et parentum meorum Inde VIII^a de Sancte Maria de Anoure in orbe adiunctionibus suis et una seruciaia ibi in Anoure; VIII^a de ecclesia de Mugaros, unan seruciaia in Sumou. In Prucis media de uilla de Grandal, IIII^a de Uilla Plana, meam portionem de Santo Iohane de Cahoure; meam portionem de Sancta Marina de Tabulata. Do eas pro remedium anime mei et parentum nostrum et sedeant semper quitas apud ipsum monastium e de mea benefactura, et de mea maladia siue X anos q in progenie de paganos quantos in eim uoluerit stare apud monastium sedeant quantos ex me e progenie mee cuo perenni facta cuncta. Et si aliquis ho furiesit et mean parte aut de extranea quod hunc fecerin minime e cartula testamenti ad irrumpendan uenerint et uenero imprimis sedeant maledicte usque: in VIIam. Generationem, e parte habeant in datan e abiron qos t^ara absolbus e in vida danni traditore in eterna pena dampnati sit. Et ad Monastium duplet ipsas hereditates e pisos honores e aparte regis M Fl. Facta cartula testamenti, era M L II e quot III calendas aprilis. Ego Foyla Froylas et vox mean in hanc cartula testamenti roborauit et istas hereditates et istos honores do et concedo pro me et pro germano meo Uermudo Froyla ob remedium anima mea et parentum nostrum habeant infecta cuncta. G. P. F Petrus, ts. Pelagius ts. In tempos Adefonsus imperator. Comité P(etrus).in Galecia, Maria Cidis q.f.. Marina Aras mean matertera q.f.. Fortunio Vermudis Frater meus q.f. Visclauara Froylas q.f.. Segeredus, presbitero q.f. Dona Guncina q.f.

II

1143?, marzo 13¹⁸⁸⁶.

Doazón de unha tal Elvira Fortúnez, posiblemente irmá de Bermudo Fortúnez de Andrade, a Caaveiro de varias herdades en Pruzos, bens eclesiásticos e laicos. Os bens están en San Pedro de Loura, en Ribadeume e en Carracedo, algúns, lugares onde os Andrade tiveron propiedades.

A.H.N, *Clero. Caaveiro*, C. 491, 1 r

J. H. Nomoine Sancte et indiuidue Trinitatis, videlicet Patris et Filis et Spo SancteEgo Donna Elvira Fortueet mitto me in ordine in monastio Sante Ihannis de Calauario do ibi meas hereditates meas quantas habeo et habere debeo, dono ibi mecum et offero ob remedium anime mei et parentum meis mias hereditates nominatas eclesiásticas et laycalias, videlicet: in in Prucis do mediam ecclesie et in San Petri de Loura una seruizaria in ipsa uilla de Loura cum sua pplantatione et miam portionem de ecclesia Sancte Maria de Ripa Eume; et médium de uilar que uocitant Espay; et omnia portionen de hereditate de Ripa Eume, tam eclesiastica quam laycalia, intra et foris, et miam portione de Saa et de Caruasedo cum ómnibus partinuntus suis. Et Omnia istas hereditates iam supradictas do et offero, do et o monastio de Sancte Iohannis de Calauario; Et donno priori et conuenti in ipsius loci ut habeant et possideant (...) eas potuerint inuenire euo perhenni et facta cuncta. Si quis tantum fuerit aliquis ho ex parte mea ut de Extinea qui contra hoc fuerit miam frangie temptauit: sit maledictus et excunicatus et eum uida traditore ...in inferno dampnatus et ad partem regis: mc aureos persoluat, et ad monastium Santa Hohannis supraditas hereditates in duplo veddat. Facta karta testamenti sub era M C L XXXI et qot III idus marti. Ego Elvira Fortueet in hac karta ... fieri iussi manu mea roboro aut confirmo. In tempore regis FF. Comité G. Compostellanus archiepiscopus P. Suarii. Qui presentes fuerunt:

Iohannes presbiter conf.

¹⁸⁸⁶ A data ten que ser moi posterior porque nesa época aínda reinba Alfonso VII e no documento parece que se refire a Fernando, que debe ser Fernando segundo de León

Gundisalus Menendit , ts.
M. presbiter, ts.
Didacus Menendi, ts.
Rodericus Gondisalui, ts.
Gistreyro Rodericus, ts.
Muninus notari qui notauit

III

1223,decembro,13.

Pacto entre Pedro Bermúdez de Andrade e o bad de Monfero Martín Ordóñez, sobre a división a medias da porción correspondente que cada unha das partes ten da igrexa de San Xoán de Calobre, durante a vida do citado Pedro e de seus fillos. Logo voltará integramente á Monfero.

R.A.G, Fondo Martínez Salazar, Pergamiños, P. 2/16

Era M^aCC^aLXI et quot idibus decembris. Notum sit omnibus quod hoc est pactum et pletem et aueneitia inter domnum Martinum Ordony abbate de Monte Fero per se et pro omni conuentu eiusden monastery ex una parte et ex altera iter domnum inter domnum Petrum Uermudi militem de Andrade per se et pro uxore sua Maior Lupiz et filiis suis in C Marabetinos robur ita quod quidquid predictum monasterium de Monte Fero et domum Petri supradictus et uxor eiusdem domna Maior Lupiz habent et habere potuerint in ecclesia (de) Sancti Johannis de Caloure: diuidant fidelite pro medium in uita ipsi. P(etri) Uermudis et uxoris sue domne Maioris tantum. Deinde dobustum ipsius. P(petri). et dicte uxoris sue: toum ad supradictum monasterium integre deuoluatur.

Siquis contra hoc uenit parte alteri pecte penam supradictu pacto et pleten et auenentiam in suo semper *robore* permanentibus. Qui presentes fuerunt:

Ego Benedictus compostellane ecclesie,testis. et conf.....

Ego, J(oham) Cresconium archidiaconus compostellane,testis et conf.....

Ego, Aluitum Arles, canonicum compostellanum.....testis et conf.....

Ego Martin Petri canonicum compostellanum.....testis et conf.....

Vermudus Iohannis miles de Ooure. Suerius Ihannis miles de Ferraria. Johan Amicus de Betanzus. Martinus Petri armiger filius Petri Ouequit de Bellar.Fernandus Canus miles. Petrus Guterriz de Limodre. Petrus Joannis cellarius de Monte Fero.

Johanis Pelagy miles et filius eiusdem Nuno Pelagy filios de P(etrus) Pelagy. R(odericus) Piscato miles. *Pelagius Petri Dandrade miles*. Petrus Centrona miles: Thomas Menediz miles.Joannis Froyle de Barueyta miles.Petrus Suary et Froyla Iohannis clericos de Caloure. Iohannis Petriz archipresbiterum de Pruci.

In tempore rege Adefonso. In sede Sancti Iacobi, Archiepiscopus P(etrus) Munyz. R(odericus) Gomet tenet Trasttamar: Justiciam regis P. Adefonsi. Ego abbas Martin Ordonius eiusdem conventu Montis Fero in hac partem et ptem manus nostras roboramus. (+)

Ego P(etrus) Uermudit et uxor mea Maior Lupit et filius et filiabus nostris in hac partem et ptem manus nostras roboramus (+)

Johannis q(ui) notuit

IV

1223,decembro, 13(interpolación)

Pedro Bermúdez de Andrade, vende ó mosteiro de Monfero todo o que ten no couto polo prezo de catrocentos dez *sueldos* e dous cabalos

(Christus) Era M^a CC^aLXI^a et quot idibus decembris. Notum sit omnibus quod ego Petrus Uerenudi, miles de Andrade, una cum filiis meis et uoci mee dono et concedo monasterio Sancte Merie de Monfero quicquid habeo in couto siue hereditatibus siue hominibus pro precio que accepi de ipso monasterio scilicet quatuorcentos et dez solidos et duos equos optimos, preciatos trescentos solidos. Si autem aliquis ex parte mea contra hoc ad irrumpendum uenerit quisquis fuerit sit maledictus in suo robore permanente. Factum est hoc in tempore regis Adefonso, archiepiscopus in sede Sancti Iacobi Petrus Muniit, archidiacono I(ohannes) Cresconio, qui tenet Trattamar Roderico Gomet. Qui presentes fuerunt:

Ego, Petrus Veremudi, et uxor mea Maior Lupit et filiis et filiabus nostris in hac carta manus nostras roboramus. Iohannes qui notuit

(1^a coumna)

Petrus centrona, miles, testis

Thome Menedit, miles, testis

Petrus Suerii, et Froila Iohannis, clericos de Caloure, testis

Martinus Petri, armiger filius Petri Ouequit de Belesar, testis

Petrus Iohannes, monachus et cellarius Montisferi, testis

(2^a coulma)

Iohannes Pelait, miles, testis

Nuno Pelait, miles, testis

Iohannes Froile de Barueita, miles, testis

Veremudus Iohannis, de Ooure, miles, testis

Fernandus Canus, miles, testis

(3ª Columna)

Rodericus Piscado, miles, testis

Pelagius Petri de Andrade, miles, testis

Iohannes, Petri, Archipresbiterum de Prucii, testis

Suerius Iohannis, miles de Ferraria, testis

Petrus Gutierrez de Limodre, miles, testis.

V

1231, novembro,15

Dazón de Pedro Bermúdez de Andrade ó mosteiro de Santa María de Monfero de varias herdades e Cernadas e en Dureia, no actual concello de Monfero

R.A.G, *Fondo Murguía*, P 1/35

Christus. Sub xps nomine , Ego Petrus Ueremudus de Andrade, una cum filius meis Fernandus Petri et Lupus Petri, et filius el filiabus meis, do et offero ad Santa María de Monterero et ad Sanctes quorum religie ibi sunt e ad fratres ipsi monastium, hereditate mean de Cernadas pro remedium anime mee et parentum meorum et p.c.st. quos ein dederunt ipsi fratres; et alia hereditate in Sto Felice ex parte matris mee qua ego calunpiabam do ego ean et anuncio in sancta sanctorum pro remedium anime meee et parentum meorum ad ipsum monasterium et ad pisos fretres; et aliam hereditatem calunpiabam ego in Sancta Olaia de Doreya, qua dederant pater meus Ueremundo Fortuny ad ipsun monasterium parte sua et puno anale qui tennerit pro illo. Et ego quito me de illa et anuncio ean in sancta sanctorum. Ystas hereditates iam supra nominatas quito me de illas et anuncio in sacra sanctorum pro remedio anime mee et parentum meorum et pro debito tanquam unus fuerit et pro ccc Fl. quos eim dederit ipsi fratres et una uaca preciata negia ccc mrbs pectet et carta stet in robore semper. Facta carta sub era M CC LX VIII kalendas nouembri

Qui presentes fuerunt: Petrus Garsia Danbrona, Ts; Fernandus Petri Ts; Adefonsus Muniz Clericus de Uerimus Ts; J. Abbe de Montefero, Ts; Petrus Caluus Monachyus, Ts; Garcia Fernandez, Ts; P. Prior, Ts; M. Iohannes Cellari Ts; Petrus Iohannis Uestiaro, Ts.

Egp Petrus Uermudi de Andrade una cum filius meis , Fernandus Petris e Lupus Petri et filius et filiabas meis in hac carta manus meas roboramus

Petrus q notuit

VI

1278, outubro, 14(Interpolación).

María Bermúdez vende a Juan Pérez, abad de Monfero por cen soldos canto ten de sua mai, María Pérez o vilar de Sevil por 100 soldos de moeda alfonsí.

A.R.G, Fondo pergamiños, nº 129

Ed. J.Francisco Corraa, *Fernán Pérez de Andrade, O Boo*, 2003, p.230

Maria Uermudez, filla que foy de Maria Pérez, uendo e firmemente outorgo a uso don Ihanni Petri, abbade, e ao conuento de Monfero por cen solidos moeda alfonsiis blancos da guerra de Granada, quanto eu ayo e aaouer deuo de uoz de mina madre ia dita ou por razon quer que eu hy aya ou deua In dei nomine, amen. Cognuzuda cousa seya a todos quantos esta carta viren e oyren, como eu, por auer en todo o uilar de Siuil cum todos seus iures e cum todas suas pertinenzas e montes e a fontes quanto ende é proueyto do home e des oye mays este dia uso dou della o poderio e o sennorio que toda uossa uoontade della della(sic) fazades e des oy mays este dia de meu poderio seya sacada e en uosso poderio seya dada e confirmada, e se ella mays val ou esta uenzon de suso dita doula e outorgoa en esmola ao moesteiro por Deus e por mina alma e pola alma de mina madre e por remordimento de nossos pecados que merescamos aaouer parte en parayso cum nos fiees de Nuestro Sennor. Et se alguén da mina parte ou da estranya esta carta se uenzon que eu per mina uoontade mandey fazer uinier atentar seya maldito ata septima generaziom e aa uoz del rey e aa do moesteyro de per meio peyte douscentos solidos da moeda que correr e quanto tanto dible e a era de mil e trescientos e trece anos. Regnante nosso rey dom Affonso en Leon. E en Castella e en Seuilla e en Galliza seu fillo dom Affonso. Testigos: Petrus Uermuez, clerigo de Santa Juliana. Fernando seu filio Fernan Ihonnis, morador en Siuil, Iohan Fernandis de Santa Juliana, Fernan Uermuez. Petrus de Deus, clerigo, ambos de Santa Juliana.

VII

1349, Outubro , 15, Pontedeume.(Traslado 27 de outubro do mesmo ano en Cabanay, frigresia de Santiago de Nandoy, Ortigueira).

Carta de Rui Freire de Andrade e súa dona María Bicos mediante a que, apoderan a Gonzalo Méndez para que este trate cos apoderados do Bispo de Mondoñedo sobre o intercambio de varias herdades en Ortigueira e San Martín do Porto.

Ed. E. Cal Pardo. *Colección Diplomática Medieval do Arquivo da Catedral de Mondoñedo*. Doc. nº 97, PP. 149/150.

Ed. J. Francisco Correa Arias, *Fernán Pérez de Andrade, O Boo*, p 231

Sabean quantos esta carta viren commo eu Rui Freyre d-Andrade et minna muller Maria Bicos fasemos et establesemos nosso procurador et posoeyro certo suficiente a Gonçalo Meedes de Sta Maria Mayor et quen el faser que esta presente carta mostrar en todolos nosos pleytos et demandas mouidas et por mover que nos et..... dar aa iglesia de Mendonnedo para sempre por jur de herdade hun casal daqueles que eu ey no couto d-Ortigueyra qual el quesser con aqueles herdamentos et chantados et casaes et pobrações que y estan.....et perttenesçen ao dito casal por rason daqueles herdamentos et chantados et casaes que o bispo de Mendonnedo et o Cabido an de dar por carta de Maria Bicos por en dias da sua uida. Et otrosy lle dou poder que por treçentos mor. que Moor Fernández minna muller que foy ouera de meter en comprar herdades en Otigueyra ou no couto de San Martiño de Porto et seer para dita iglesia por rason dos ditos herdamentos que o bispo et a iglesia de Mendonnedo auian en Ortigueyra que o leuen et hussen ata que eu conpre tanta herdade que custe tresentos mor. nos sobreditos lugares de S. Martiño do Porto ou d'Ortigueyra ou en cada hun deles et a de a dita iglesia de Mendonnedo. Et otrosy eu e dita Maria Bicos dou poder ao dito Gonçalo Meedes meu procurador que possa por min et en meu nome pedir merçee meu Sennor el bispo de Mendonnedo et gaanar del et do dito cabidoo desse lugar para en dias da minna uida o couto de San Martin de Porto que he acerca da Pontedeume et toda a herdade iglegaria et leygaria que o dito Sennor obispo et cabido de Mendonnedo et an non couto d'Ortigueyra que posa entrar por min os ditos herdamentos et couto et iglesia et receber depouys que o teuer gaanados et damos ao sobredito nosso procurador et a quen el faser noso conprido poder....

Feyta enna vila de Pontedeume quinsse dias d'Outubro,era de mill et CCCº (et oytenta) et sete annos.

Eu Pedro Gonçalues notario del Rey enna Pontedeume presente fuy et fis esciuir et ponno y meu nome et meu signal tal. Era de millet tresentos et oytenta et sete annos viinte et sete dias d'Outubro estando ese dia en Cabanay frigresia de Santiago de Nandoy que he termino de Sta Martha

VIII

1350(¿Era 1388?), xuño 23, Santiago.

Carta de pago de Johan Afonso, coengo de Santiago, de 1300 mrs. á favor de Vasco Fernandez Montesinos en nome de Fernan Pérez de Andrade e de Johan das Figueyras, coengo de Mondoñedo.

R.AG, *Fondo Xeral*, D.H., caixa 106/19

Enno año da naçença de nostro Señor Ihesu Cristo da era de mill et trezentos e oytenta e oyto años. vijnte et tres dias de juyo. Sabbean todos que eu Johan Afonso, coengo de Santiago et clerigo das duas terças(palabra ilexible) da iglesia de Sancta Maria de Mijno que he êno bispado de Mendonnedo, outorgo et conosco que reçeby de Vaasco Fernandez Montesino çidadao de Santiago, mill e trezentos marauedis de dez dineyros branquos omaruedis, os quaes me pagou en nome de Fernâ Perez d'Andrade por razô da arrendaçô que de mj tem feyta Johan das Figueiras coêgo de Mendonnedo dos dictos dous terços da dita iglesia de Sancta Maria meos medio sexto que de mj tê en prestamo o dicto Fernâ Perez e colledor daqual arrendaçô o dicto Vaasco

Fernandez me he fiador porlo dicto Iohan das Figueyras. Et os quaes morauedis ssom da renda deste ano que anda que se conprira por dia de San Johâ que seera em este mes de Juyo que ora anda que see(ra). Et do quaes mill et trezentos marauedis confeso et outorgo que soo entrego et bem pagado. Et renunçio a toda exçeição que nunca ende diga o contrario. Et por esto seia çerto rogey et mandey a Aluar Perez, notario de Santiago que fezese ende fazer esta carta, et a firmase de seu nome et signal. Feyta a carta de pago êna çidade de Santiago êno dicto dia et era. Testemoyas, Pedro Vidal clerigo do coro de Santiago, Fernâ Leito, bofon et Fernâ Garcia escriuan.

E Eu, Aluar Perez Puquerino, notario publico da cidade de Santiago, jurado porla Iglesia de Santiago, presente fuy et confirmo, et fiz scriujr, et meu nome et signal pono en testemoyo de verdade. &

IX

1362,agosto, 8, A Coruña

Traslado das clausulas testamentarias de Rui Freire de Andrade, Pai de Nuño Freire de Andrade e de seus Irmans Lopo, Ferná, e Juán

1362, Agosto, 8, A Coruña.

A.H.N, *Clero, Caaveiro*, 492-7.

Ed A Rey Escariz, *Colección de Documentos históricos de Galicia*, BRAG. (Coruña, 1915. doc. Nº XIII, PP. 66 á 69).

Sabean todos que dia lües oyto dias dagosto. Era de mill quatroçentosânos.Estando êno moesteiro de san Domingo da Cruña ant. Rodrigo afon de uila boa alcaide. Da Cruña. En lugar de John Garçia de Madride alcalld, da Cruña por Martin Lopes, camareiro de noso señor el rey e seu reposteiro mayor e alcalld da Cruña por lo dito señor rey. Et en presença de mi Afonso Eans notario publico polo dito señor reyêna Cruña. E das ts. aquí escritas.Garçia Fernandes, Prior do moesteiro de Sayoan de Caaueiro. Diso que Roy Freyre Dandrade ca(ua)leyro que foy que se finou. Et seu testamento por mi notario. Et pedio ao dito alcalld que mandase a mi, notario quelle dese o traslado en publica forma de algûas clausulas que se contiñan. Êno dito testamento que diso que pertescia ao dito moesteiro de Caaueiro onde el hera prior, por algûas cousas que diso que lles o dito Roy Freyre mandara por lo dito seu testamento. Et odito alcalld mandou, a mi, notario que presentase antel o dito testamento. Et logo eu, notario, presentey o dito testamento ante o dito alcalld. Et Contianse enno dito testamento que fora feito en esta dita vila da Cruña por mi notario, dia luns quatro dias de junho desta dita era. Et porlo qual testamento o dito Roy Freyre se manda enterrar enno moesteyro de San Domingo da Cruña. Et fes seus conpridores seu fillo John Freyre Dandrade, e frey Gonçaluo Rodrigues doutor do dito moesteyro de San Domingo, et Frey Gonçaluo Sanches, prior do dito moesteiro cada hun deles en todo. E fes seus heredeiros seus fillos Nuno Freyre mestre de Cristos, e John Freyre, e Lopo Nuñes, e Fernan Peres, e Mariña Pelaes, e Sancha Nuñes.

Et contiñase enno dito testamentom entre las outras cousas huna clausula que desía asy: Mando a Sayoan de Caaueiro seis centos maravedis quelles deuo das rendas quelle non pagey. It contense enno dito testamento outra clausula que desía asy: It liuro e desenbargo todos los herdamentos que eu tenno do moesteiro de Sayoan de Caaueiro. As quaes clausulas leudas, o dito alcayde mandou a mi, notario, que dese o treslado das ditas clausulas, escrito en publica forma ao dito Garcia Fernández, prior do dito moesteiro. Et diso que mandaua que ditas clausulas que valesen e fesesen fe en todo tenpo e lugar, asy como o dito testamento original onde foron sacadas. Et desto en como pasou o dito Garcia Fernández, prior pedio ami, notario, que asi llo dese en escrito. Ts. Lco. Peres de Caambre. John de Santa María e Fº Lco. e Sancho Eans Mariño e Lopo Rodrigues e Roy Delgado, notario uestinos da Cruña. Fernâd Ares de Mandyaa e Aras Fernández, e Bermudo Fernández, escudeyros. Frey Gonzalo Sanches, prior do moesteiro de San Domingo e Frey Lopo de Ranoeiru, e frey Garcia, frayres do dito moesteiro e outros.

Eu Afonso Eans, notario sobredito aesto fuy present e escriui, e pus aquí meu nom e meu signal. &

X

1364, maio, 1 Murviedro. Privilexio rodado de Pedro I concedendo a Ferán Pérez de Andrade as freguesías de Pontedeume, Villalba e santa María de Narayo a título de Morgado.¹⁸⁸⁷

ADA, carpeta 343, nº 7.

RAH, Col, Salazar, M-48, f 102-103v, copia

RAG, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/21. Transcripción manuscrita¹⁸⁸⁸.

Ed. L.V Díaz Martín, *colección...* nº 1247.

Ed. Parcial. López Ferreiro, *Historia*, T, VI, p 181, nota 1.

Rex. GARCÍA, J. Catalina, “Castilla y León durante los reinados de Pedro I, Enrique II, Juan I y Enrique III”. En: *Historia General de España*, t. 40, Madrid, 1983. Rexesta documental sobre Pedro I, número 319.¹⁸⁸⁹

Rex. Pardo de Guevara, E. *Los señores de Galicia*, II, nº 19, p.41¹⁸⁹⁰

En el nombre de Dios, Padre e fijo e del Espíritu Santo, que son tres personas en un Dios Verdadero, que vive e regna por siempre jamás, et de la Virgen Gloriosa, bienaventurada, Santa María, su Madre, a quien yo tengo por la sennora auogada en todos mis fechos, et a onra et a seruizio de todos los santos de la corte celestial.

Porque es natural cosa que todo home que bein fase quiere que ge lo lieuen adelante et que se non oluide nin se pierda. Et como quier que canse et mengue el curso de la vida deste mundo, aquello es lo que finca por el en remembranza al mundo, e este bien es guieador de la su anima ente Dios, e como quier que segunt rason naturalm todas las cosas que naçen, feneçen, quanto en la vida deste mundo, cada una a su tiempo sabido, et non finca otra cosa que fin non haya, saluo Dios, e como nunca ouo comienço nin aura fin, et a semejança de sy, que non ouiesen fin, mas que durasen por siempre, et asy como El es duradero, que asy durase aquel regno para siempre.

Por ende, quiero que sepan quantos este priuilegio veren, como yo don Pedro, por la graça de Dios, rey de Castilla, de Toledo, de León, de Gallicia, de Seuilla, de Cordoba, de Murçia, de Jahen, del Algarbe, de Algeçira, et sennor de Viscaya et de Molina, regnante en uno con la infanta donna Beatrize, mi fija, primera heredera en los regnos de Castiella et de León, et con las infantas donna Constança et donna Isabel, mis fijas.

Por faser bien e merçed a vos Ferrent Péres de Andrade, mio vasallo, por muchos, buenos et leales seruizios que me auedes fecho et façedes de cada día, **douos en donación, por juro de heredit, para siempre jamas, la feligresía de Santa María de Naryo**¹⁸⁹¹, que es en Gallisia, en la

¹⁸⁸⁷ Unha copia deste privilexio que inclúe na donación de Murviedro, Vilalalba e Pontedeume, atopámola nun traslado sacada no xuzgado de Monforte(Monforte, 22-VI-1737) a partir dunha real cédula de Felipe V expedida a favor da Condesa de Lemos, dona Maria Rosa de Castro e Andrade en 1743, da que pide traslado o apoderado en Galicia do duque Wervich e Alba, conde de Lemos e Andrade, Manuel Benito Lorenzana, o 11 de xullo de 1839, séndolle entregada a citada copia o 2 de xaneiro de 1841(RAG, Fondo Martínez Slazar, caixa 106/21)

¹⁸⁸⁸ Na transcripción de Martínez Salazar estende a doación, ademais de Santa María de Narahío, á freguesía de Pontedeume e de Vilalba.

¹⁸⁸⁹ Juan García Catalina cita sólo como obxecto da doación a freguesía de Santa María de Narahío, algo oabsolutamente cherente co contexto histórico e co propio texto como podemos apreciar por unha simple lectura pola que podemos facilmente percatarnos de que, a suposta extensión da doación ás fregusias de Pontedeume de Villalba, foi un engadido posterior.

¹⁸⁹⁰ Este autor afirma que o documento é unha copia.

¹⁸⁹¹ No documento de ADA, engádese as freguesías de Vilalba e Pontedeume.

jurisdicción de Puentes Deume, con todas sus términos et vasallos,¹⁸⁹² et montes, et pastos, et prados, et justicias, et sennorío, et pechos, et fueros, e derechos foreros de la dicha feligresía et de sus términos, segunt la pertenescen, **que lo ayades por mayoradgo** con estas condiciones que siguen:

Primeramente, **que la non podades vender nin dar, nin enagenar, nin empeñar, nin trocar, nin cambiar**, mas que la ayades para en vuestra vida, vos el dicho Ferrant Perez, et despues de vuestros días, **que la aya et herede por mayorazgo qualquier vuestro fijo o fija legítima** que vos ordenaredes en vuestro testamento et postrimera voluntad. *Et que dende en adelante, que aya et herede la dicha feligresía el su fijo o nieto os visnieto varones que del vuestro fijo e fija, nieto o nieta, a quien vos mandaredes el dicho mayoradgo naceren, uno en pos del finamiento del otro. Et a falllescimiento de los varones, que lo herden las fijas que nacieren de vuestro linage, non los hauiendo pariente de la línea del traues. Et si el fijo o fija que primeramente ouiere el dicho mayoradgo finare sin fijo o nieto, o dende aiuso varones o mugeres legitimos, que aya et herede la dicha feligresía con todo lo que dicho es, el vuestro fijo siguiente legitimo, et despues el segundo, et dende el tercero y el quarto y el quinto, et dende ayuso, os sus fijos legitmos, et dende ayuso que de vos decendieren legitimos. Et si non ouiere y fijos legitimos o nietos de vuestro linage que sean legitimos, de linea derecha que descendan de vos, que lo herden vustras fijas, et sus fijos o nietos e dende aiuso que sean de linea derecha de legitimo matrimonio que de vos decendieren todavia guardando que lo aya el maior et legitimo son las condiciones sobredichas.*

Et destajandose todo el linage, non ficando varón nin muger, que deceindan de vos, de la vuestra linea derecha de legítimo matrimonio, quier que sea varon o muger, **que sea tornada la dicha feligresía con todos sus términos et pechos et derechos et justicia, et señorío a la Corona** de los míos regnos et retenga para mi et los reyes que regnaren despues de mi en Catiella et en Leon el señorío de la dicha felegresía et de su termino et seruicios et monedas, et tercias, et alcaualas segunt que la he en los otros logares de los señoríos de mios regnos, et mineras de oro e de plata et de otro qualquier metal que y aya. **Et de vos o vuestros fijos o nietos que oviesen el dicho mayoradgo non guarden la justicia que yo la mande facer e complir.**

Et por este mi priuilegio o por el traslado del, signado de escriuano publico, sacado con actoridat de juez o de alcalde, mando a todos los conçeios et alcaldes, jurados et merinos et ofiçiales et omes buenos de la **dicha feligresía** et de su término, et cada uno dellos, et a todos lo vecinos et moradores que agora y moran o morasen de aquí adelante, que este mio preuilegio vieren o el traslado del signado como dicho es, que vos recudan e ayan por señor a vos, el dicho Ferant Perez, o a qualquiera de vustros fijos, o nietos o nietas, o visnietos, o dende aiuso, que ouiren de hauer el dicho mayoradgo, et que cumplan et obedezcan a vustras cartas e vuestro mandado, asi como de su señor.

Et otrosi, mando por este mi priuilegio a Rodrigo Alfonso de Mansiella, mio Merino Maior en Gallicia, o al merino o merinos que por mi o por el andodieren, agora et de aquí adelante, en las merindades de gallicia, o en qualquiera dellas, et a los alcaldes et merinos et et jurados, et ofiçiales de las comarcas, o a qualquier dellos que este mi priuilegio vieren, o el traslado del, signado como dicho es, que entreguen et fagan luego entregar al vos, el dicho Ferrant Pérez, o al que lo ouiere de recabdar por vos, la dicha feligresía de Santa María con todos sus términos, como dicho es e que vos amparen et defiendan con esta merced que vos yo fago, et que vos recudan et **fagan recodir con todos los pechos et derechos foreros de la dicha feligresía** et con todas las otras cosas que pertenescen al señorío de la **dicha feligresía**, saluo las cosas que debiesen.¹⁸⁹³

¹⁸⁹² L. V, Díaz Martín, *Colección diplomática de Pedro I de Castilla* (1350-1369), Salamanca, 1997, t. 4, nº , doc 1247, p 153.

¹⁸⁹³ L. V, Díaz Martín, *Colección diplomática de Pedro I de Castilla* (1350-1369), Salamanca, 1997, t. 4, doc 1247, p 154

Et defiendo firmemente que este mi privilegio que ninguno nin algunos sean osados de vos yr nin pasar contra esta merced que vos yo fago avos, nin a vuestros herederos, nin contra parte della en ningún tiempo por alguna manera, sy non, qualquier o qualesquier que contra ellos vos fuesen o pasasen, pecharme yan en pena, dies doblas de oro castellano, de las que yo agora mando labrar, de treypta e çinco maravedis de cada una, et a vos, el dicho Ferrant Perez, et a los que vuestra bos tobiesen, todo el danno e menoscabo que por ende reçiuiesen, doblado.

XI

1372, xaneiro, 18, Santiago .

Don Pedro Osorio de Castro, conde de Trastámara realiza a doazón das Pontes a García Rodríguez de Valcárcel, fillo de Juan Freire de Andrade de Dona Constanza García intercambiada por a vila de Cedeira

D.A, *Sección Lemos*, C. 189 -9.

Sepan todo quantos esta carta vieren como yo don Pedro conde de Trastámara, de Lemos, de Sarria, del Bollo e de Biana e señor de Ponferrada, pertiguero mayor de Santiago, por mi e por toda mi voz, a vos Garsia Rodríguez de Balcarcel, *escudeyro*, fijo q(ue) fuiste de Johan Freyre de Andrade e de Constanza Garçia q ayades por siempre sin embargo de mi e de toda mo boz , la villa de las Pontes Duyme, con todo sus termino e alfoz e jurisdición e sennorio e con todos sus derechos e perteneças segund q(ue) la ajo e a vos della feço manda e dadiva e donación el Rey mi señor, mi tio, la qual dicha billa pertenesçia al dicho mi condado de Trastámara; e quiero q(ue) la ayades por juro de vuestra heredade, vos e vuestra boz segund q(ue) mas cumplidamente sea el contenido de la carta por la qual el dicho señor Rey dio, et proiuió e otorgo de uiva voz yr contra ella , ni vos la contradiga en ningund caso; e asi fago a uos el dicho Garçia Rodríguez; por q(u)el dicho señor rey me fiço pago e entraga por la dicha billa de las Pontes en la billa de Çedeyra con su alfoz e termino q(u) me por ella dio, de la qual dicha paga me otorgo por bien contento e entrego e pagado.E desto uos mandé de dar esta carta sellada con mi sello en q(ue) escriui mi nombre. En la Çibdad de Santiago a diez e ocho dias de Janeyro, era de mil e quatroçientos e diez años.

&&& Yo el Conde &&&

XII

1374(era 1412), xaneiro, 2. Baiona.

Don Fernando de Castro da instruccións desde Bayona para que sexa aceptado como alcalde na terra de Vilalba o seu escudeiro, Diego Fernández ou quen el nomee no seu lugar, o que proba que o título de conde e o señorío sobre Vilalba e o territorio próximo aínda o seguía disputado o de Castro desde o exilio.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 344 -1(1 e 2)

A los consejos e omes buenos de las mys villas de Villalua e de ¿Otero de Rei? con sus aldeas e sus alfoces e sus terminos, yo el conde don Fernando, señor de Castro vuestro señor, uos enbio saludar conmo aquellos de quien fio, fagouos saber que yo pongo y, en esas mis villas e lugares por mi alcalde a Diego Fernandes de Goyas, mi escudero, para en toda la su vida, porque uos digo e vos mando que lo ayades para vuestro alcalde en los dichos logares e en cada uno dellos e quien vieredes con el e con los que el y pusiese por su persona que vosotros con los otros alcaldes que y fueron en los tienpos pasados, e que ayudeis a su emplasamiento e

llamamiento cada que vos el, o el que por si el pusiese, por aquella manera que es de uso e de costumbre. E otrosy que le secundedes con todo derecho que pertenesce a las dichos alcaldías e a cada una dellas e socorrades según que mejor e mas ampliamente podades a los dichos alcaldes que y fueron por nuestros, porque non consintades que alguno ni algunos lo aya antes esta merced que le yo fago so pena de my merced e de los cuerpos e de lo que ouiesedes; que mi voluntad es que le sea guardada en toda la su vida esta merced que yo fago. E por que dello seades guardados e satifechos di esta mi carta sellada con su sello de çera colgado en que esta mio nonbre. Dada en Bayona a dos días enero, era de mill e quatrocientos e dose años.

El conde don Fernando de Castro

XIII

Agosto de 1376 - marzo de 1378

Expediente que conten copia de dous xuizos e dos documentos aportados en el; o primeiro xuzgado polo xuíz Gonzalo Eanes sobre os privilexio e fidalguía dos viciños dos Coutos de Brión, Balón e Mougá (Santiago, 5-IX-1376) no que se intercala unha carta de Enrique II asinada en Vibero o 4-VIII-1376 e, o segundo, do Xuiz Martín Eanes sentenciado o o 3-III-1378 , en Santiago Tamén esta contén unha carta de ratificación de privilexio a García Rodríguez de Valcarcel asinada en Ponferrada o 3-X-1376. Os privilexios foron publicados pero non o conxunto do documento¹⁸⁹⁴.

A.M.F, Pergaminos enmarcados e expostos(Os dous privilexios de Enrique II)

A.M.F, Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13, copia.

Sepan quantos esta carta de sentencia vieren como sobre pleito e contienda que es pendiente ante mi Gonzalo Eanes, juís e notario del Reino de León, ente Lopo Martínez Darbelanchos, errendador de las monedas, e alcabalas del reino de Galicia, e Pedro Fernández, procurador General de nuestro señor el rey, estes por la una parte; Alfoso del Pozo, escudero de García Rodríguez de Valcarzele e procurador de los hombres moradores, e probadores en los cotos, e feglesías de Santiago de Seré, e de san Martín de santa Cruz e de Sanjurjo de Moeche, e de San Saturniño, e del coto de Baloe, e de Brión, de la otra parte=Por poder de Nuestro señor el Rey que es tal es:

1376, agosto, 4, Vibero. Carta de Enrique II confirmando os privilexios de García Rodríguez de Valcárcel e dos coutos de Balón Brión e Mougá e dos homes que os habitan.

Nos don Enrique por la gracia de Dios Rey de Castilla de Leon, de Toledo, de Galicia, de Sevilla, de Cordoba de Murcia, de Jaen, del Algarbe, de Algecira, e señor de Vizcaya, e de Molina: Fágobos sauer a vos Gonzalo Eanes, juís e notario del reino de León que desta romería que hauemos venido a facer a Sant. Salvador de Obedo, e a Santiago de Galicia, que hauemos muchas querellas del Conde Don Pedro, nuestro sobrino, e doutros caballeros e escuderos poderosos, que arrendan, e facen arrendar las monedas e alcabalas a los nuestros arrendadores, especialmente de los cotos, e terras e lugares de García Rodríguez de Valcarzere, nostro vasallo, disiendo el su procurador que los arrendadores de las dichas alcabalas e monedas que les pisan e les quebrantan las franquezas e libertades que siempre obieron de non pagaren monedas: e outrosi que les demandan alcabala de los dichos lugares, habiendo nos dela fecho meçede al dicho García, para ajuda de su rendición para la prisión que fue preso en la batalla de Nájera(Nagara) del nuestro servicio: Nos fiando dela vostra honra, que fasedes derecho nostro servicio e el derecho a las

¹⁸⁹⁴ Copia da Real carta executoria expedida pola Real Chancillería de Valladolid a favor de Vicente Antonio de Quintana e irmans e informancions de nobreza dadas por Juan Matías Romero e José Antonio Ramón García aportados ao expediente de nobreza e limpeza de Sangue de José Antonio Ramón García, viciño de A Graña, expediente iniciado o 3 de marzo de 1808.

partes, dámosvos, e outorgamosvos a vos todo nostro poderío cumplido, para que veades el pleito fecho entre los hombres moradores e poboadores en los dichos cotos, e terras de García Rodríguez e de todas las otras villas e lugares del dicho Reyno de Galicia, e de cada uno dellos con los arrendadore de las dichas monedas e alcabalas e con el dicho nostro procurador fiscal: e toda sentencia e sentencias que valga e se guarde e para siempre, sen embargo delas nostras cartas de agora que andamos fosen vistas en la nustra Chancelería, e por que sean vistos, dámosvos ende esta nostra carta firmada de nustro nonbre, e sellada del sello de la punidad: Dada en Vibero a quatro días del mes de agosto era de mil e quatrocientos e catorce anos (Nos el Rey)

5 de setembro de 1376.Sentencia do xuíz Gonzalo Eanes sobre a fidalguía e privilexios dos habitantes dos coutos de Balón, Brión e Mougá e copias autenticadas de épocas posteriores.

E presentado el dicho poderío, e visto como delante de mi el dicho juez del dicho Alfonso del Pozo, procurador sobredicho de los hombre moradores e proboadores delos dichos cotos e fleguesías que eran mucho agraviadas de abrabio que les había fecho Pedro Fernández en que les había mandado que pagasen monedas e lacabalas al dicho Lopo Martínez....por nonbre de los arrendadores de que el había arrendado e tomándole el alcabala de que el dicho señor Rey había fecho mercede al dicho García Rodríguez, en quanto había mandado de fecho e contra derecho, e outrosi que les había mocho agraviado: la primera por quanto el dicho Pedro Fernández non había poder nen jurisdicción para lo fecho: la segunda dijo que de los fechos e contra derecho auía dado el dicho mandamiento non sendo primero oídos los hombres moradores de los dichos lugares, llamados a juicio e vendidos por foro, e por derecho= otrosi, non abendo pleito entre partes concluso nen sentenciado, nen sustanciado; e demás que hera cosa pública e notoria de cómo los hombres moradores en los dichos cotos e fleguesías, son hijosdalgos de padres e abuelos notoriamente estan en jur e posesión desde ciento años a esta parte que memoria de hombres no es en contrario de pagaren monedas nen outros tributos del dicho señor Rey nen a sus arrendadores, salvo tan solamente de Señorío Rayal, de la yglesia de santiago de Seré, tres canavas, e de Sta. Cruz, dos canabas e de Moeche dos canabas das quales daban alo dicho señor Rey en connoscemento de Señorío Rayal quanto las echasen en el Reyno, e segundo la firma e carta del dicho señor Rey, sobre las dichas monedas e ¿prercede?, que hauía decho al dicho García Rodríguez dela dicha alcabala= Que ellos de derecho deúan estar excusados de non pagar mas delas dichas otras comisoas de suso contenidas: e visto outrosi en como por la presente del dicho Lopo Martínez, arrendador e cogedor de las dichas rentas, e del dicho procurador del dicho señor Rey que el dicho mandamiento fora dado derechamente por quanto el dicho señor Rey mandaba que todos pagasen en las dichas monedas e alcabalas, e non fosen delas excusados reynon nen lugares, nen outras personas algunas, salvo donos e caballeros e escuderos de solar conocido a quien non mandaba pagar en las dichas monedas, e que me pedía que los condenase para que les pagasen en la dichas monedas, agora é de seguir adelante , e que negaba todo lo al que el dicho procurador de los dichos lugares hauía pedido, e recomendado, sobre lo qual el dicho Juis recibí proba en rasón de las cosas alegadas por las dichas partes al dicho pleito e todas las otras cosas que ambas las dichas partes quisieron decir, e rasonar fasta que concluderon, e pidiron que le viese lo que fallase por derecho. Por ende, ante mi el dicho Gonzalo Eanes, juis ¿exsecutado? En el dicho pleito, di mi sentencia por escrito en esta guisa= Fallo que es probado de cómo los hombres moradores de los dichos lugares de suso declarados son hijosdalgo, e notorios, e estabn en jur e posesión de non pagar nen monedas al dicho señor Rey, salvo tan solamente las dichas canabas de suso declaradas: outrosi fallo, e es probado de cómo los dichos lugares en tempo desde dos aós a acá, non han pagado alcabalas por razón de la mercede que el dicho señor Rey ha fecho al dicho García Rodríguez, nen por este fin revocado, por las dichas cartas e con el juis, por ende mando que los hombres moradores en los dichos lugares que non los paguen de las cousas que entre si compraren e venderen, e por mi definitiva sentencia, lo pronuncio, e lo juzgo todo así, declarando de cómo los hombres en los dichos lugares, son

hombres fijos dalgo notorios e non deben pagar monedas nen otros pechos, nen pedidos, nen tributos algunos al dicho señor Rey, nen a otros para él, e por ende, mando que las non paguen ahora nen de aquí adeante, salbo las dichas canabas de suso declaradas, segundo que antiguamente solían pagar en connoscemento de Sennorío Rayal, e non mas dellas, nen sus descendientes=Outrosi mando que non paguen alcabala de las cosas que entre si compraren e venderen en los dichos lugares pois así está probado que la non pagaron en los tiempos pasados, e revoco e do por ninguno el mandamiento que el dicho Pero Fernández, o otras personas sobre ello han fecho por quanto foy dado de fecho e contra derecho, en perjuiscio de los sobredichos lugares, e asolbo las e doules por libres, e por quitos de la demanda proposta contra ellos por parte del dicho procurador del dicho señor Rey, e de los dichos arrendadores, en custes, derechos, e reservo en mi la taxazón dellas, siendo en lugar, día...para pronunciar, avendo acordado las dichas partes presentes, siendo demanadado, pronuncio e jusgo en las cosas todas assí: dada en la ciudad de Santiago, cinco días do mes de setembro era de mil e quatrocentos e catorce anos,(1376) testigos que foron presentes, Alfonso Pernas de Sta Marta, García Galo, de Biberio, Alfonso López de Saabedra, vasallos del dicho señor Rey: Fernán García, Juan Rodríguez, hombres del dicho juis e outros= E Yo Gonzalo Fernández escribano del dicho señor Rey e su notaruio, probisto de la su carta, e en todos sus reynos, soy presente e escribin, por mandado del dicho juis, e pongo mi signo que tal es= En testimonio de= Gonzalo Eanes= Presente foy e sacado este traslado de dicha carta en o Couto de San Martiño de Jubia, por ante Alfonso Rodríguez, e porbeído delante de mi, escribano e juiz, e Justicia Mayor de dicho Couto, once días do mes de agosto año do nacemento de nosos señor Jesuxpto de mil e quatrocentos e sei años. Testigos que foron presentes, Alfonso de Ribas, Alfonso Rodríguez Pralado, Juan de Domínguez, notario público de Neda e outros. Eu Alfonso Rodríguez, notario público de noso señor el Rey na súa Corte e facer e escribir e traslado de esta sentencia e pedimento de los hombres moradores en los dichos coutos de Baloe e Brión e Mougán por mandado de dicho Alfonso Rodríguez juis e Justicia Mayor de dicha Corona e doy por autoridade mi signo en esta jurisdicón= E visto ser este traslado assó sacado he escrito de mi mano, registrado por mi atestado, según costumbre qualesquier instrumentos públicos en esta forma que es assí(Signo +) Afonso Rodríguez= Eu Afonso Rodríguez, escribano, notario público en os coutos de Samartiño de Juvia en todas as súas conocidas partes, por el Rey, a esta presente fun , con dicho Afonso Rodríguez notario de dicho couto e estados, e poño aquí meu nomen e signal que tal he(+) Afonso Esquerdo, notario.

Presentación e autenticación en Ponferrada o 20 de xaneiro de 1476 dunha carta de Enrique II, asinda en Ponferrada o 2 –X -1376, ratificada por Juan II, autorizando ó xuíz Martín Eanes, a xuzgar todo o relativo ós privilexios de García Rodríguez de Valcárcel nos coutos de Brión e Balón.

En la villa de Ponferrada a veinte días de enero, año del nacimiento de nuestro señor Jesuxpto de mil e quatrocientos e setenta e seis años, este dicho día, ante el honorable e discreto varón, el bachiller Pedro de Belber, Alcalde Mayor del Magnífico varón, señor Don Pedro Osorio, conde de Lemos, señor de Cabrera y Riura, e en presencia de nos los escribanos e notarios públicos, e de los testigos abajo escritos, pareció en de presente Juan de Sanjuán, vezino e morador en la Graña de Brión, e en nombre e como procurador que se dijo ser, de los hombres buenos, , vezinos e moradores en los cotos e lugares de Beloen e Brión e Mougán, que están en el Reyno de Galicia, e presentó a mi el dicho Alcalde Mayor esta carta de sentencia del señor Rey Don Juan, de esclarecida memoria que santa gloria haya, escrita en pergamino de cuero e firmada de ciertos oydores de su audiencia, e registrada en las espaldas, e sallada con su sello de plomo pendiente en los filos de seda de colores, según por ella parecía; el thenor de la qual de verbo adverbo es este que se sigue=

Carta de Enrique II do 2 –X -1376, asinada en Ponferrada, autorizando ó xuíz Martín Eanes, a xuzgar todo o relativo ós privilexios de García Rodríguez de Valcárcel contra Fernán Pérez de Andrade, entre outros.

Sepan quantos esta carta vieren como yo don Juán, por la gracia de Dios Rey de Castilla, de León, de Toledo, de Galicia, de Sevilla, de Córdoba, de Murcia, de Jaén, del Algarbe, de Algecira, e señor de Vizcaya e de Molina; vi una carta de sentencia escrita en pegamino de cuero e signada de escribano público, fecha en esta guisa= Sepan quantos esta carta de sentencia vieren, como pleyto es pendiente delante de mi Martín Eanes, notario del reyno de León e juez de nuestro señor el Rey por su poder que es tal= Nos don Enrique, por la gracia de Dios, Rey de Castilla, de Leon, de Toledo, de Galicia, de Sevilla, de Cordoba de Murcia, de Jaen, del Algarbe, de Algecira, e señor de Vizcaya, e de Molina: facemos sauer a vos Martín Añes, notario del reyno de León que nos, estando en la villa de Ponferrada de esta venida que venimos de san Salvador de Oviedo e a santiago de Galicia de torna de Castilla, obimos querella de García Rodríguez de Valcarcer, nuestro vasallo, alegando de cómo tenía dos cotos que se llemán de Belón e Brión, cabo del Puente de Juvia e de la villa del Ferrol que heran suyos, los quales dijo que heran exsentos e previlexiados del rey Don Alfonso, nuestro padre e señor a quien Dios perdone e que los quitara a doña Ynés Rodríguez Tabora, su abuela con otras mercedes que le feciera en casamiento con Nuño Freire, caballero, su abuelo, a ruego de doña Leonor, nuestra madre cuya parienta era la dicha doña Ynés Rodríguez, los quales nos avíamos dados e otorgados después al dicho garcía Rodríguez con otras mercedes de las otras sus tierras para ayuda de la redención que hobo de pagar de la prisión que fue preso en nuestro servicio en la batalla de Najara, e que Fernand Pérez de Andrade, nuestro vasallo e sus escuderos por su mandado, con poder de nuestros arrendadores, que le entran a los dichos cotos a los prender por las monedas e alcabalas e por otros nuestros servicios, non le guardando las dichas franquicias e mercedes e libartades en que han estado los tiempos pasados, e las condiciones a uien nos mandamos coger las dichas nuestras rentas: Nos por quanto vos ya sobre estas cosas habemos dado e outorgado nuestro poder cumplido, estando en la cibdad de santiago, generalmente sobre todos los pleytos de las dichas rentas, a vos e otorgamos nuestro poder cumplido para que veades todos los pleytos sobre llo puestos, e formados que vos seán mostrados por parte de los dichos cotos e terras e lugares del dicho garcía Rodríguez con los arrendadores de las nuestras rentas, así sobre monedas como de alcaualas como de todos los otros servicios que a nos sean devidos en el Reyno de Galicia, e con Juan Ares, chantre de Santiago a quien habemos dado e otorgado nuestro poder, para que sea nuestro procurador e tratase las nuestras rentas e con otras qualesquier personas que las quissiensen demandar así en realengo como en abadengo e toda sentencia e sentencias que sobre ello dierdes, nos lo otorgamos e mandamos que sean firmes e valederas para siempre, sin embargo de las leis de los arrendamientos en contrario de las nuestras cartas que nos por esta nustra carta firmada de nuestro nombre, sellada de nuestro sello, otorgamos todo lo así por vos fuere obrado, e mandamos que valga sin embargo de las dichas leis: dada en la villa de Ponferrada, dos días del del mes de octubre, era de mil e cuatrocientos e catorce años= Yo Gonzalo Fernández de Burgos la escribí por mandado del dicho señor Rey= Nos el rey.

3 de marzo de 1378. Sentencia do xuíz Martín Eanes sobre os privilexio de García Rodríguez de Valcárcel nos coutos de Brión, Balón e Mougá.Santiago.

Presentado el dicho poder ante el dicho Martín Eanes, juez: visto en como pleito es pendiente delante de mi el dicho Martín Añez, juez, entre alfonso del Coto, escudero de García Rodríguez de Valcarcer e su procurador que se mostró, e de todos los hombres moradores en los cotos de Baloe, e de Brión, e Mougán de la una parte, e Pedro Yañez, mayordomo de Fernán Péres Dandrade, arrendadores de las monedas e pedidos, e servicios e lacabalas del dicho señor Rey en la cibdades, terra nuestra contra Ortiguera, en el Reino de Galicia, por nombre de sí e de los arrendadores de dichas rentas cuio procurador se amostró, e Juan Ares, Chantre de Santiago, procurador del dicho señor Rey, este de otra parte= E visto en como por parte del dicho García Rodríguez, e de los hombres moradores en los sus cotos de Baloen, e Brión e Mougán fue alegado quellos de fecho, contra todo derecho, fueron mucho agraviados por Fernán Pérez Dandrade, en que assí como gran caballero e poderoso en la dicha terra, diera su mandamiento

para que mandara que todos los hombres moradores en los cotos de baloe, e Brión e Mougán dieren e pagaren al dicho Pedro Yañez, por su nombre, de los dichos arrendadores de las monedas foreras, e alacabals, e pedidos e otros servicios, al dicho señor Rey pertenecientes, e dijo a dicho procurador que el dicho Fernán Pérez, que les avía agraviado, non lo pudiendo mandar, nin facer de derecho, por muchas razones: la primera el dicho Fernán Pérez non podía dello ser juez, nin facer sobre ello por ante si acto de jurisdicción por quanto los dichos maravedís eran para el, e en su nombre fueron demandados. La otra: ellos non fueron sobre ello primeramente llamados a juicio, e vencidos por fuero e por derecho, por do de báin, e como debían: que pleito entre partes concluso nin ensentado, nen sustanciado: La otra, los hombres moradores en los dichos cotos eran exentos e privilegiados del rey don Alfonso a quien Dios perdone e, después, del rey don Enrique, su fijo que los privilegiaron a los abuelos del dicho García Rodríguez, e después del dicho García Rodríguez, singularmente, e a Nuño Freire, caballero con su muger, doña Ynés Rodríguez, por su servicio que el dicho Nuño Freire hubo fecho al Rey don Alfoso de ciertos hombres de armas de que se acercó con el en la batalla del Sebado(Salado), cabo de Tarifa, que del dicho señor Rey fueron vencidos el gran poderoso señor Albufacen, Rey de Belamerín e de Granada e después el dicho García Rodríguez que fue preso en la batalla de Nájara por servicio del rey don Enrique, assí que por estas cosas, los dichos señores reyes subieron por razón e por grado de facer las dichas mercedes de quitaren a los hombres de los dichos lugares, las monedas e alcabalas e todos los otros sus servicios. De mas dantes e despues, los hombres de los dichos cotos eran todos hombres fijosdalgo notorios, de padres e abuelos, e estaban en jur e en posesión casi desde sesenta e ciento años e mucho mas tiempo que memoria de homes no es en contrario, que nunca pagaron monedas, nen otros pechos, nen pedidos, nen alcabalas, assi que por todas estas cosas eran quitos e relevados a non pagar los dichos tributos, de que non deben pagar hombres fijosdalgo notorios: E visto en como, por la parte de los dichos arrendadores de las dichas rentas e procurador de dicho señor Rey, fue alegado, que por todas estas cosas alegadas por parte de los dichos cotos de Baloen, e Brión e Mougán non se escusaban a pagar las monedas e alcabalas e servicios e pedidos del dicho señor Rey pertenecientes, por quanto el dicho señor Rey mandaua por sus escritos, e quadernos que non fuesen escusados cotos, terras nen lugares, assi exmtos como non essentos, que todos mandaua que pagasen en las dichas rentas, por ende que me pedía que los condenase a pagar agora e desde aquí adelante, e sobre desto negaba todas las otras cosas por su parte pedidas e recontadas. Yo el dicho juez, recibí a prueba a ambas las dichas partes, e todas las cosas pertenecientes del pleito, e la prueba fecha de ambas las dichas partes delante mi quisieron decir e rasonar fasta que concluyeron e pidieron sentencia que el dicho juez, siendo en lugar señalado para dar sentencia, dó mi sentencia por escrito en esta manera: Primeramente, veyendo lo tratado e pibilegios e mercedes fechas e otorgadas a los dichos lugares de Beloen, e Brión e Mougán, de los dichos señores reyes, e la prueba fecha por la parte de hombre fijosdalgo, e foreros e el tiempo por ello alegado= fallo que probaron bien su contradicción, e que non deuen de ser embargados por las razones alegadas por la parte de los dichos arrendadores, e procurador del dicho señor Rey e por ende su prueba por bien fecha; por lo qual mando que los hombres moradores en los dichos lugares de Beloen, e Brión e Mougán, e sus descendientes non paguen agora nin de aquí adelante monedas, nin pedidos non servicios nin otros tributos algunos e que non deben pagar hombre fijosdalgo notorios, nin otro, sino alcabala de las cosas que compraren e vendieren en los dichos lugares, unos vecinos a otros: por quato ningún lugar non se pueda excusar de Señorío Real, mando que den e paguen al dicho Rey dos canauas de monedas que antiguamente solían pagar de fuero en cada año quando les fueran demandadas. Esto mando que paguen e non otra cosa alguna, e siendo en logar señalado para dar sentencia, las partes presentes por si e por sus procuradores en su nombre, habido acuerdo e consejo con los hombres buenos le mando e con los derechos por mi definitiva sentencia le juzgo, e declaro, e mando todo asi, e condeno a la parte de los dichos arrendadores en las costas dichas, e retengo en mi la tasación de ellas, e de esto mando dar a la parte de los dichos cotos, esta carta

de sentencia, firmada de mi nombre, e signada por notario: Dada en la ciudad de Santiago a tres días del mes de marzo era de mil e quatrocentos e diez e seis años(1378). Testigos que fueron presentes, Lope Pérez de Moscoso, Gonzalo Rodríguez de Montaos, Fernán López de Medín, Fernando Ares de Francia e otros: E luego la parte de los dichos lugares dijo que la recebia, e la parte de los arrendadores, e procurador de dicho Señor Rey dijeron que la tenian por agravio, e pedian el traslado para declarar sobre ella = E yo Gonzalo Martinez de Villa Real, escribano de nuestro Señor el Rey, e su notario publico en la Corte, e en todos los sus reynos presente fui, e escribi por mandado del dicho juez, e puse mi signo que es tal +: en testimonio mío de verdad Martin Añez = **Ratificación de Juan II, en Valladolid, o 15 de xullo de 1418**

E agora los hombre buenos vezinos e moradores en los dichos cotos de Baloen, e Brion, e Mougán, embiaron me pedir mercede que les confirmase la dicha carta de sentencia e lo en ella contenido, e sela mandare guardar, e cumplir; E yo en sobre dicho Rey don Juan, por facer bien e mercede a los dichos hombres buenos, vezinos e moradores en los dichos cotos de los dichos lugares túbelo por bien, e confírmoles la dicha carta de sentencia e todo lo en ella contenido e mando que les vala, e les sea guardado assi, e según que mejor e mas cumplidamente les valió e fue guardado en tiempo del Rey Don Juan, mi abuelo; e del Rey Dn Henrrique mi padre e mi señor que Dios dé Santo Paraiso. E defiendo firmemente que alguno ni algunos non sean osados de les ir ni pasar contra la dicha carta de sentencia ni contra lo en ello contenido ni contra parte de ello para selo quebrantar ni menguar en algún tiempo por ninguna manera; e qualquiera que lo ficiese habría la mía ira e pecharme, e sufrir pena de diez mil maravedís de esta moneda usual cada vno, por cada vegada; e con dicho hombre buenos, vecinos e moradores de los dichos cotos o quienes su voz tobiere, en todas las costas, e daños, e monoscabo que por ende recibiesen dobladas. E demás mando a todas las justicias, e oficiales de mi corte e todas las cibdades, e villas e lugares de mis reynos do acaeciese, así a los que agora son como a los que serán de aquí adelante, e a cada uno de ellos que solo non consientan, mas, que se los defiendan e amparen con la dicha carta de sentencia en la manera que dicha es, e que se pueden, en vienes de aquellos que contra ello fuesen, por la dicha pena, e la guarden para facer de ella lo que mi merced fuere, e que enmenden, e fagan enmendar a los dichos hombres buenos o a quien su voz tobiere, de todas las cosas, e daños, e menoscabos que por ende recibieren, dobladas como dicho es; e demás por qualquier o qualesquier por quien fincare de lo assí facer e cumplir, mando al home que les esta mi carta mostrare, o el traslado della, autorizado en manera que faga fee, que lo emplace e que parezcan ante mi en la mi corte del día que los emplazare a quinze días primeros siguientes so la dicha pena a cada uno, a decir por qualquier razón non cumplen mi mandado= E mando, so la dicha pena para qualquier escribano público, que para esto fuese llamado, que de ende, al que mostrare testimonio signado con su signo porque yo sepa en como se cumple mi mandado. E de esto les mandé dar esta mi carta escrita en pergamino de cuero, e sellada con mi sello de plomo pendiente en filos de seda en la... de Valladolid a quinze días de julio, año del nascimiento de nuestro señor Jesuxpto, de mil quatrocentos e diez e ocho años= Yo Fernando Alfonso de Segovia la fice escribir por mandado de nuestro señor Rey e de los de su Consejo= Pedro licenciatus=Fernández, bachiller in legibus=En la espalda de esta= Pedro= Registrador=

La qual dicha carta de sentencia, privilegio e confirmación assi presentada e leída ante el dicho Alcalde Mayor, en la manera que dicho es....; luego el dicho alcalde, en nombre de los dichos hombres buenos de los dichos lugares de Baloén, Brión e Mougán, dijo que, por quanto los dichos hombres buenos, e el en su nombre, se entendían ayudar, e aprovechar de la dicha escrita...para llevar e embiar a algunas partes donde les cumplía, e que sauían dela, se les podría pedir por furto o robo ajeno, u otro caso fortuito pinado o impinado en manera que el derecho de los dichos sus.. en su nombre, podría paresser en alguna manera, por ende, pedía al dicho Alcalde Mayor que, de la dicha escritura original, sacara o ficiese sacar un traslado, o dos, o mas, quales e quantos les cumpliesen, e el tal traslado, o traslados, siendo signados de nos, los dichos notarios, interpusiese au autoridad e decreto para que valiese e ficiese fee de quien que paresciese, como la

dicha misma escritura original podería valer e facer fee pareciendo: E Luego el dicho bachiller e Alcalde Mayor, por verdad del dicho pedimento, tomó la dicha escritura original en sus manos, e catola, e examinola, laqual veía buena escrita e non rota nin cancelada, nin en parte alguna sospechosa... enteramente de todo vicio o error; por ende dijo que en la mejor forma, e anera que podía e deuía de derecho, que mandaua, e mandó a nos los dichos notarios que dela decha escritura original ficiéramos sacar o sacásemos un traslado, o dos, o mas, quales e quantos a los dichos hombre buenos compriensen e necesitar les ficiese; e el traslado o traslados signados de nos los dichos notarios en la manera que dicha es, ynterponía e interpuso su authoridad e decreto para que valeise e ficiese fee en juicio, e fuere del donde quisiera.

XIV

1395, febreiro, 2

Doazón realizada ó mosteiro de Monfero, por Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, dos bes que tiña en Ortigueira donde manda entre outras condicións, organizara granxa de Saa. Traslado do 2 de novembro de 1495.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Monfero, 4(5), nº 23, .

R.A.G, *Fondo Murguía*, P-1 -149 -150. Orixinal e traslado.

A.R.G, Monfero, *Tumbo do priorato de Saa*, C. 449, FF. 1 e 2, copia.

Cit. A.M.C, *Fondo Martínez Salazar, Monfero, Tumbo Viejo de 1561*.

Cit. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puntedeume*, p. 85

Sabean todos quantos esta carta vyren que eu Fernand Pérez d'Andrade, fillo que son de Roy Freyre de Andrade e de Ynés González de Souto Mayor" outorgo et conosco que eu dey et dou por Deus et por minna anima ao moesteyro de Santa María de Monfero, todas las erdades, casas et casares et jures et dereituraz que eu auia enna terra de Santa Marta os quaes herdamentos fiz per myn et fiz fazer ao allcalle de Santa Marta asentamiento a Pero Martiz, Abade do dito moesteyro, conuen sauer que eu dey et puje et ponno en jur et possisson do dito moesteyro et de vos lo dito don abade en seu nome segund dito he en q vos asentey *enna era de mille et quatroçentos et honze anos, vynte e un dias de março*(1373):

Primeiramente o meu casal et herdamentos de Saa en q mora Lopo Martiz. Item enno outro casal et herdamentos en q morou Afonso de Saa, et en outro casal et erdamentos en q morou Juan Martinez, fillo de Martin Fernandez de Saa et os quaes casaes estan en Saa, fiiglesia de Sant Gíao de Senrra. Et en todos los outros herdamentos e bees et casares que eu partin con don Pedro Ares Arçediano de Montenegro et Jacome Eanes por nonme do bispo e da Igresia de Mondonnado os quaes son estos: Primaramente dous casaes con seus herdamentos e chantados en Pousadoyro, et et outros dous casares et erdamentos en Villarmaor. Iten quatro casaes et herdamentos en casal de Caal, friguesia de Santa Maria de Mera de Suso. Iten mays toda ha herdade q a igregia de Sant Paayo auia en Coyna et o agro de San Mandanel e as leyras de Santa Maria da Pedra. Iten mays o casal et herdamentos e chamtados de Senrra en que mora Iohan do Balado e a binna q labra Fernand Martis da Senrra. Iten a herdade de Sant Paio q esta en Senrra des la casa en que mora Fernand Martis ata o mar. Et estos herdamentos que os dera eu ao dito Moestio con outras cousas por carta escrita e por notario e por mays cousas q eu dera con eoutras cousas que asy foron dadas enna primeyra doaçon bos lo dito don abbade et conbento do dito moasteyro *non ficastes con elas por q non quiseste conprir o q bos eu por elo mandaba fazer*. E a primeyra doaçao ficou ningunna saluo en estas herdades et casaes aquí escriptos; a qual doaçon et dadiua dos ditos casaes et erdamentos aquí escriptos bos confirmey et confirmo pera sempre et dou segund dito he por Deus et por miina anima a este dito moestiro de Santa Maria de Monfero para todo sempre per estas cabtelas, condiçoes q adeante son ditas et que avedes de conplir segund que adeante se conten; conven a saber que vos lo dito don abade façades unna granna enna herdade sobredita en aquel lugar onde eu byr q he mays prol e bon per procuramento da dita herdade et do dito moesteyro; et que ponnades ena dita graña un monje do

dito moesteyro q procure et ministre estas herdades et cousas sobreditas q eu dou ao dito moesteyro e que façades poner de bynna o agro de Saa e q façades a granna ali hu vos eu disser e ponna a bynna daqui ata hun anno. Et q ponna enna granna un monje do dito moesteyro et procure e repare et lle den outro tanto gaando, grande e meudo de q se aja por contento o monje q y aber e segund q o ten cada unha das outras grannas do dito moesteyro. Et nonlo fazendo asy en este termino segund dito he q eu que lla posa reciber e fazer dela o que for minna vontade. Et outrosi q todas estas ditas herdades q eu dou ao dito moesteyro en esta carta contidas q as non posan vender nen dar, nen arrendar nen inpinorar, nen concanbear a nenhunna persona eclesiastica nen seglar salvo q façan y a dita granna et ponan y o dito monge segund dito he et o mantennan y para senpre esptado do dito moesteyro.

Et outrosy por condiçõ que o dito abade diga ou faça deçer a hun monge q entender que he mays perteeçente para elo *hûa missa de cada dia para sempre po rla anima del Rey don Enrrique e minna e de aqueles a q eu soon teûdo*, dos mays onestos monges q y ouver et de millor vida q achar enno dito moesteyro. Et o mays que ficar dos ditos casaes et erdades q o dito abade que o de para mantemento dos monges q comeren enno refertorio do conbento en pan branco et en vinno; e se o dito abade non comer enno dito refortoyro do conbento q en aquel dia non aja del raçon, et cando y comer q aja raçon como los outros outros monjes q y comeren; et asy o abade q y for de aquí endeante q aja hûa raçon quando comer enno refortoyro e cando y non comer q a non aja. Et quando comeren enno refortoyro que se de lo sobejar da dita vianda aquel dia que o den a probes o que delo ficar por las nosas animas. Et por esta raçon que lles eu Fernand Perez mando dar segund dito he q non pergan os monjes sua raçon que lles o abade ha de dar cada dia dos bees do moesteyro Et se o abade for negregente en non querer conplir esto q eu digo et mando, dou eu o dito Fernand Perez poder ao prior que for enno dito moesteyro q o possa requerir et reparar estes herdamentos en guisa q se faça e conpla esto que eu mando delo fazer para que o faça asy fazer conplir e abreger segund de suso dito he. Et por este ben et alimosna q lles fazia q o oubesen en miente en sua oraçõ en vyda et morte en general et en espeçial, cada un e que se fecesen por el oraçõ a Deus. Et o dito Fernand Perez disse q por las condiçoẽs e cabtelas de suso q lles outorgaba estes ditos herdamentos et casaes et et vinnas para senpre por sy e por sua voz. Et outorgaba et mandaba q nengund fosse contra elo, que esto q o daba por Deus e por la anima del rey don Enrrique e sua e de aqueles de a q el era teûdo e q daba poder ao dito prior segund dito auia q requerisse esto de cada vn anno. Et se entendese que o ben non procuraba q o dessen a outro do dito moesteyro q o procurasse mellor q podera. Et q tollia voz e abçõ a qualquer da sua parte nen da estranna q contra esto non fosse para enbargar nen contradiçer nen contrariar en ningunna maneira e que qualquer q contra elo fosse ou quesesse yr q ouvesse a sua maldiçõ et de Deus ata setyma geeraçõ et peytasse po penna ao dito moesteyro e a vos del Rey viinte mille mrs da moneda q enton correr. Et esta carta et dadiba e doaçõ que fazia ao dito moesteyro q ficasse fyrme para senpre en todo et por todo. Et Frey Lopo e Frey Ruy Paez monges do dito moesteyro q eran presentes asy reçeberon a dita condiçõ q lles o dito Fernand Perez fazia e ao dito moesteyro. Et outorgaron de conplir las condiçoẽs de suso conteûdas por sy e por seus subçesores q despoys deles veesen e enno dito moesteyro. Et desto mandaron fazer duas cartas ata la huna commo la outra, feyta enna vila da Ponte Deume, quinta feyra, *dous dias do mes de febreYRO, anno do nasçemento de nosso señor e Salvador Ihesu Cristo de mille e trezentos e noventa e cinco annos*. Testigos q foron presentes, Martín Vazques de Vaamonde e Ares Pardo e Diego Garcia do Castro moradores en Betanzos, Vasco Pardo, Afonso Garcia de Viriis, Iohan Afonso escudeyro do dito Fernand Perez, et outros.

Et eu Juan de Sayonne, notario publico per la abtoridad apostólica ao que dito he con los ditos testigos et con los notarios suso scriptos, presente foy e este ynstromento con minna mano escreby per mandado de dito Fernand Perez e aquí puge sygnal q tal he en testemoyo das cousas sobreditas, rogado e requerido (e hay esta carta enmendada en un lugar onde diz enna vila da Ponte Deume no empeça)

Et eu Diego Fernandez notario enna vila da Ponte Deume por Fernand Perez de Andrad aesto q sobredito he foy presente con lo dito Johan de Sayonne e con lo notario de suso scripto , et aquí ponno meu synnal q he asi, en testempyo de verdad (\$)

Et eu Alvaro Perez notario publico de nosso señor el Rey en la sua corte et en todos los reynos aesto q dito he con los ditos Johan de Sayonne et domingo Fernandez, notarios publicos foy e ponno y meu nome e sygnal en testemoyo de verdad, Alvaro Perez (&)

XV

1396, xaneiro, 14, Avignon

Bula do papa Benedicto XIII, de confirmación da fundación do convento de Montefaro por parte de Fernán Pérez de Andrade. Ano segundo de seu pontificado.1396.

A.R.G.- Fondo Vaamonde Lores, 4(6), nº 16

R.A.G, Fondo Martínez Salazar, D.H, C.106, 4,1. Copia autógrafa

Benedictus episcopus servus servorum Dei. Dilectis filiis fratri Lupo Mantenga, ministro et fratribus domus de Montefaro, tertii ordinis Sancti Francisci, compostellane diócesis, saluten e apostolicam benditionem. Ea que pro diuini cultus augmento provide facta sunt libenter apostolico fauore prosequimur et eis ut illibata consistant libenter adicimus apostolicam muniminis firmitatem fare pro parte uestra nobis nuper exhibita petitio continebat, quod olim dilectus filius nobilis vir Fernandus Petri de Andrade, miles, compostellane diócesis, cupiens terrena in celestia et trasitoria in eterna felici convertio conmutare ad omnipotentem Dei laudem et gloriam et in honore et sub uocabulo beate Catherine uirginis pro diuini cultus augmento ac parentum et proximorum suorum animarum salute in Montefaro infra metas parroquia Sancti Petri de Ceruaes, dicte diócesis vnan ecclesiam cum campanili campana domibus et aliis necessariis officium ad usum uestrum et incenarum uestrarum fratrum zertii ordinis Sancti Francisci de bonis suis a deo sibi collatis venerabilis fratris Gutier Johanni archiepiscopis compostellanis sibi super hoc apostolica concessa licencia fundavit et eusdem ecclesie et domini ac nobis et successoribus uestris fratribus eiusdem ordinis ibidem domino seruuturis nonnulla terras domos possessionem ac fratris redditus et prouentus iura obuentiones et emolumenta in perpetua concessit et donauit. Quare pro parte uestra et dicti Fernandi fuit nobis militer supplicatum quatinus fundationi concessióni et donationi huius modi robur apostolice firmitatis adicere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur huiusmodi suplicationibus inclinati fundationem concesionem et donationem predictas ratas et gratas et habentes illas auctoritate apostolica confrimamus et presentis scriptis patrocínio comunimus. Nulli ergo omnia hominum liceat hanc paginam nostre confirmamunionis et communionis infringere uel ei cursu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolarum erin ac monuit incursurum. Datum Auignone. Idus jannary. Pontificatus nostre

XVI

1397, Febreiro, 23, Monfero

Traslado de nove cláusulas, 1400, Setembro, 25, que se adxuntan que foron publicadas separadamente. Nas citadas cláusulas inclúense unha fundación de misas no mosteiro de

Monfero, reiteración doutra fundación en 1395 a propósito da fundación da granxa de Saa, así como o mandato de ser enterrado en san Francisco de Betanzos¹⁸⁹⁵

RAG, *Fondo Martínez Salazar*. P-2/15. Pergamiño e transcripción en papel. (Sólo as dúas primeiras cláusulas).
.Ed. (Parcial) Antonio de la Iglesia, “Estudios arqueológicos. Santa Catalina de Montefaro”, En: *Galicia, Revista Universal de este Reino*, IV, Número 3 (1864), PP. 44-45: *El Idioma gallego*. II, A Coruña, 1886, p. 58). Ed. (Parcial). A Martínez Salazar, *Los códices gallegos de la crónica troyana*. Códice gallego del siglo XIV de la B.N. ; I, A Coruña, 1900, p. XII. Ed. J.F. Correa Arias, *Fernan Pérez de Andrade...*, doc. N° 16. Ed. (Parcial). A López Ferreiro, *Historia*, VII, p. 22. Ed. (Parcial). Fraancico Vales Villamaría, *El sepulcro de Andrade, O Boo*, A.B. número 2, ano 1949, p. 93(Ed. Parcial), cita como fonte ó investigador Antoni Taboada Roca, que lle facilitou esta cláusula e unha segunda relativa á igrexa de Santiago que non coñecemos

Sabban todo que eu Aluaro Perez escriuano de noso señor el rrey et su notario publico ena sua corte et en todos los sus regnos, vista hũa manda de Fernan Pérez Dandrade caualeiro aqual dita manda de dito Fernan Perez Dandrade foy outorgada ena villa de Ponte Deume vynte e tres dias do mes de feuryro año do nasçemento do noso Señor Ihesu Xpo de mill et trezentos et nouenta et sete años por mi o dito Aluaro Perez, notario et por Domingo Fernandez, notario da villa de Ponte Deume et por Pedro dos Santos notario da villa de Coruña et da qual dita manda foron testemonyas Lopo Garcia de Villosas, Pedro Nunes de Ponte Deume, Diego Garcia de Castro, Pedro Lopez de Leyro Iohan de Sor, capelan de Ponte Deume, Fernan Terta, clérigo, D Iohan, abbade de Monfero et cumplidores dela, dona Constanza, moller que foy do dito Fernan Perez et frey Fernand Enxoyto prouençial dos fraires pregadores despoña et frey Fernand de Lugo et Iohan de Fragoso et frey Fernan Vello dotor et ena qual dita manda do dito Fernan Peres se contyña entre las outras cousas duas clausulas que dezyan asi:

Item mando que me digan hũa misa de sacrificio rrezada en cada día para senpre êno moesteiro de Santa Maria de Monfero por las almas del rrey don Enrique et mia et dos sobreditos finados et de nosos deudores et mando deste dito moesteiro por rrazon desta capelanya toda a herdade que eu hey en Ortigueira que he êno couto de Santa Marta aqual herdade Roy Freire Dandrade meu padre et sua moller Mayor Fernandez conpraron a Rodrigo Yanes aqual herdade o dito Roy Freire mandou vender sua metade pero conplimento de seu testamento aqual eu conprei ao doutor frey Gonçalo Sanchez conplidor que era do testamento do dito meu padre et aoutra metade que era da dita Mayor Fernandez mandou ha ela ami et a Johan Freire meu yрмаo et doña Maria Bicos, moller que despois foy do dito Roy Freire gaanou o quiñon da dote do meu yрмаo et deu ho ami aqual herdade mando aeste moesteiro con esta condiçon quea non posan os monges de la dar nen vender nen cambear nen soptnorar nen enallear en algũa maneyra mays queo abbade do dito moesteiro et conuento prouean de hũ monge do dito moesteiro que procure as ditas herdades mando aeste dito moesteyro con as condiçoes et coutelas con que lles las eu ja dey. Et outrosi segundo se mays conplidamente contenen en hũ instrumento feito et outorgado por notario publico sobre esta rrazon. Et aoutra clausula dis asi:

It desembargo ao moesteiro de Pedroso et ao de San Martiño de Joyua et ao de San Johan de Caaueyro et ao de Santa Maria de Monfero et ao de Santa Maria de Meyra et ao de Santa Maria de Sobrado et ao de Santa Maria de Belbys et ao moesteiro de Dormea et ao de Santa Maria de Bregondo et ao de San Miguel de Hermo et qual outro moesteiro ou iglesia de que soberen eu teño herdade algũa toda herdade que eu deles et cadaũ deles leuo teño et vso et mando lles le entregen liure mente et desembargo me lles dela et mando que entreguen et desembarguen aos ditos moesteyros et iglesias et todos los coutos et iglesias et casas et casares et viñas et señorios deles que eu agora deles teño et vso . As quaes amuas clausolas da dita manda eu o dito Aluaro Perez, notario saquey da dita manda do dito Fernan Perez Dandrade ben et rerdadeyramente de veruo a veruo segundo se contiña nas ditas clausolas da dita manda, a pedimento de Fr. Pedro,

¹⁸⁹⁵ Algunha das cláusulas que incluímos neste documento foron publicadas en lugares e datas diferentes polo que agora as incluímos neste anexo

monge do moesteyro de santa Maria de Monfero et por mandado et autoridade de Martin das Figueyras, bacheller alcallde de Betanços que veu et diligente mente examynou odito original da dita manda en presenza de my notario et ts soescritos. Et mandou a my o dito notario que dese estas ditas clausolas en publica forma con meu nome et signal que el daua seu poder et autoridade para elo, para guarda do dereyto do dito moesteiro de santa Maria de Monfero. La quaes ditas clausolas foron sacadas da dita manda do dito Fernan Perez. Enna villa de Betanços dia quarta feyra viynte et çinco dias de setenbro año do nasçemento de noso señor Iheú Xpisto de mill et quatroçentos años. Ts. Iohan Afon. Carniceyro, Iohan Perez carpinteyro, Roy de Coyros veciños de Betanços, Iohan de Cortiñas et outros, Na qual eu o dito Alvaro Perez notario poño meu nome et signal que tal he = (&)= Alvaro Perez= notario.

“It. Mando a o mosteyro de Santa Catarina de Chantello que eu y fiz fazer, todas as herdades e donagas e casas et viñas et lugares et rentas e foros e qualesquer outras ditas que eu ey e a min pertencen en os meus coutos de Miño e de Beimates que son antes Betanzos e a Ponte do Eume con todo o señorío que eu ey en os ditos coutos; e mando que leven e usen os fraires de este dito mesteyro a iglesia do dito couto de Miño para semper segunt lles la eu ganei de D. Lope de Mendoza obispo de Mondoñedo e segunt lles la o dito señor e cabildo da sua iglesia outorgaron.

It. mando mais a este dito moesteyro toda a feligresía de San Gíao de Mugardos con todas as heredades e rendas e foros e pedroios et señorío calesquer outras de terras que eu ey e haber debo en a dita feligresía que é en terra de Bessonques acerca do dito moesteyro.

It. Mando mais a este dito moesteyro a miña viña que comprei en a feligresía de San Martiño do Porto a que eu fiz poer acerca da dita iglesia.

It. Lle mando mais o meu casal que ey en Bentosa quel ian a parte de Cedeira que agora ten de min Afonso Penas e o meu casal de Ganea que foi de Gómez Suarez de Silaas e o casal de Loureyro con todo los outros casares que eu ey en os casares do abade e outras qualesquier heredades que eu ey en o dito lugar et todas estas ditas cousas que asi mando a este dito moesteyro lle mando con condición que as non posan os fraires del dar nen vender nen sopinar nen concambear nen en alterar en alguna maneira elas nen parte delas mais que as aforen e arrenden a tal ou a taes que sean ganosos, pacibeles e ben herdados en comarca e que den fiador ou fiadores soficientes que paguen pacibelemente e sen contenda algúa os aforamentos e rendas das ditas cousas a os fraires do dito moesteyro a certo tempo e dia señalado so certas penas.

It. Mando a o hospital de Betanzos que eu fiz restaurar y acreçentar, as mias pousadas vellas, que eu fiz gacer enna dita villa.

It. Mando enterrar meu corpo ena Yglia de San Francisco de Betanzos dentro ena capela maior da dita Yglia que eu fiz facer: et amndo que pona y enterren minas carnes de baix do moimento que y esta fayto a caron da terra, sen algua outra Ataude

XVII

1397, xullo,1, Camouco

Doazón por parte de Fernán Pérez dos bens da freguesía de San Gíao de Mugardos ó convento de Sta Catalina de Chanteiro

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 3. Pergamiño e trascrición manual

Ed. C.Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, PP. 81- 83

Dia Domingo primero dia de Julio año do nasçemento de noso Señor Juesuchristo de mil e trecentos e noventa e sete años. En san Vicenzo de camouco estando y Fernan Perez dandrade ê en presenza de nos Domingo Fernandez e Juan Rodríguez notarios da vila da Pontedeume e das testemoyas adeante escritas, et estando y presentes Lorenzo de Mugardos e Pedro Antº. E Joan Neto, ê Afonso de Villar et Pedro Rodríguez et Domingo Nemes e Joan Perez, et Pedro Dominguez ê Pedro de Goête et Alfonso Yanes, e Lopo Rodríguez, Johan de Plet, Alonso da Ifresia ê Joan da Pena et Johan Gallego et Johan Fernandez, de tras lo rion et Alonso Martínez da Iglesia e Joan do monte, et Joan da Mariña et Pedro Rodríguez et Johan de Santa Maria, et Joan

Perez do caval, todos moradores ena friguesia de San Jian de Mugardos , e dito Fernan Perez en presenza de nos os ditos notarios diijo que daba et deu et asentaba et asentou, er apoderaba et apoderou a Fr. Diego Fernandez fraire da terceira orden de San Francisco en nombre do Moesteiro de Santa Catarina de Chanteyro et fraires et covento del en corporal provyson pacifica da freguesia de san Giau de Mugardos e en todo o señorio dela e nômero misto impro alta e vayxa ommoda e moy cumplida jurisdizon e coto das las heredades e chantados e por chantar heredades sagrares e leygaileserbetias en nas casas e casares e ponmales et soutos eheredades montes et prados e rios et solos et hortas e portos de mar e ribeyras. Con todos dereytos que o dito Fernan Perez y abia aver debia en qualquer maneyra e por qualquer razon. Et diijo logo a os ditos friligrases moradores ena dita friguesia que lles quitava todas las serventias que lles soyan facer porque as fecesen de sy en adiante a o dito Mosteyro e convento del. Et que lles quitaba os pedidos e colleytas, e tallas et tributos que lles soyan pagar de cada hun año. Et mandou a os sobreditos figgreses que pagasen de cada un año a dito Fr Diego en nome do dito Mosteyro ou a quen houbese de recibir ou procurar facenda do dito Mosteiro trescentos e sesenta seys maravedis de cada año para sempre por dia de San martiño. Et en otrossy que mandava a estesa estes sobreditos que estaban presentes et a todos los outros moradores da dita Freguesia que non estaban presentes que non tomasen outro señor en amos salvo o dito Mosteyro desde este dia en adiante sub pena de ducentos amaravedis a cada vn por cada vez que dello tegere a contrario. Et os sobreditos homes moradores ena dita Frigrisia por si e en nome da dita Frigrisia e poboo dela,et por seus sucesores assi o receberam e outorgan e prometen que elles nen algun deles que non tomarian outro senor nen amo se non o dito mosteyro et o ministro del sub a dita pena dos ditos ducentos maravedis que prometeron que pagase por pena cualquier que contra esto pasase e por cada vez e a pena pagada ou non pagada que esta carta que valla e fique firme et valedeyra para sempre e quanto se en ella conten, et que esto sea certo os ditos Fernan Perez de Andrade e homes moradores ena dita frigrisia mandaron a nos os ditos notarios dar vna carta ou mais cantas compresen o dito Fr Diego para guarda do dito Mosteyro, Et o dicto Fr Diego assy recibeya dita posison e cousas de suso declaradas. Et todos los que foron testigos presentes Nuño Freyre Dandrade fillo de Pedro Fernandez Dandrade et Pedro Nuñez da Pontedeume. Joan Danido alcalde da Pontedeume e Joan de Sor clerigo de santiago da Pontedeume e Ares Fernandez de Mandia e Francisco Lopez de San Vizebzo et outros.

Eteu Domingo Fernandez notario na vila de Pontedeume e seus terminos e jurisdicciones por dito Fernan Perez de Andrade a esto que dito é foy presente con o dito Joan Rodriguez notario e esta carta facemos escribir en nosa presenza e meu nome e señal que tal é= en testimonio de verdade= Domingo Fernandes notario= e eu Joan Rodriguez notario na vila de Pontedeume e seus terminos a jurisdicciones polo dito fernan Perez dandrade a esto que sobredito e foy presente con o dito Domingo Fernandez notario, e esta carta en nosa presencia facemos escribir e sige aquí este meu signo= Halase signada= Joan Rodriguez notario=eu

Et logo este dito dia mes et era sobredita por los testigos que estaban presentes o dito Fernan Perez en presenza de nos os ditos notarios amdou a Joan Danido alcayde que fose a sentar et apoderar en corporal posyson a o dito Fr Diego en nome do dito Mosteyro q na Iglesia e na frigrisia de san Giau de Mugardos et a todos los dereytos que ál y havia como se mostraba cumpkidamente. Conten esta carta de doazon que dellos fezo a o dito mosteyro, testigos os sobreditos Nuño Freyre Dandrade fillo de Pedro Fernandez de Andrade e Pedro Nuñez da Pontedeume e Joan Danido Alcayde da Pontedeume e Joan de Sor clerigo de Santiago da Pontedeume et Ares fernandez de mandia et Francisco Lopez de san Vizenzo e outros= E eu Domingo Fernandez notario da vila de Pontedeume eseus terminos e jurisdicciones por lo dito Fernan Perez de Andrade a esto fuy presente con o dito Joan Rodriguez notario, e esta carta fecemos escribir en nosa presenza e pono o meu nome e señal que è tal = En testimonio de verade Domingo Fernandez notario

XVIII

1403, Janeiro, 24, Valladolid.

Doazón da raíña viúva Dona Beatriz a Pedro Fernández de Andrade e á dona Mencia da terra e señorío de Burgo de Faro: este Pedro Fernández de Andrade, e fillo da citada Mencia -que comparte a doazón a medias mentres viva - e do seu marido Pedro Fernández de Andrade, segundo señor de Pontedeume

A.D.A, Sección Lemos, Casa de Andrade, C.1/7

En el nombre de Dios e de la virgen Santa María su madre, Sepan quantos esta carta de priuilegio e donación vieren como yo dona Beatriz de las sieruas de la madre de Dios, Reyna de Castiella e condesa de Portugal. Considerando el debido linaje q vos Pedro Dandrade, fijo de Pº Fernández Dandrade e de doña Mencia de Mera su muger, mi prima, auedes en la mi intercesión e estando e parando mientes en lo muchos e buenos e notables serucios q el vro linaje siempre fizo a los reyes donde yo vengo e a mi eso mesmno, e queriendo vos lo reconocer e dar gallardon dello de mi propia, libre e buena voluntat vos dono e fago carta e donación para buena fama e baledera entre bivos para agora e para siempre jamas de la mi tierra, casa e baylia del Burgo de Faro e delendo con todas sus aldeas e señorío e con todas sus entradas e salidas e rentas e derechos e pertenencias e con toda su jurdición cevil e criminal, alta e baja e con todo el justo mero imperio para q la ayades segunt q la yo oy dia hes e me perteesce por virtud e razon de la compra q yo de la dicha tierra fize a los dichos Pero Fernández, vustro padre e dona Mencia su muger, vra madre. E ellos me la vendieron por su procurador suficiente. E por cierto precio de mrs q el dicho su procurador de mi rescebio en su nombre del dicho Pero Fernández e de la dicha Mencia. La qual(Incet) e donación q yo asy fago a vos el el Pedro Dandrade quiero e tengo por bien q sea con esta pleitesía e condicón, q la dicha doña Mencia , vra madre, aya e tenga en su vida la mentad de la dicha tierra a favor en usufruto e rrentas e derechos por tenecias como en jurdicion e señorío. E a su finamiento Della remitio el dicho vsofruto q la dicha mentad de dicha tierra se tome e finque a uos el dicho Pº de Dandrade, libre e desembargada para q dende adelante vos e vros herderos suncessores la ayades e poseades toda juntamente . E sobre eso por esta mi carta de donación e priuilegio o por el traslado del, signado de escribano publico sacado con herencia e abtoridat de juez o de alcalde , do e traspaso en vos el dicho Pº Dandrade toda la propiedad e señorío e real e corporal posesión de la dicha tierra e casa e baylia del dicho Burgo de Faro e delendo con todas sus aldeas e con todas las otras cosas suso declaradas segunt q la yo he e me perteesce por virtud de la dicha compra para q de aquí adelante vos el dicho Pedro Dandrade e la dicha doña Mencia vra madre por vra voluntad como de vra cosa propia todavía de por medio en quanto la dicha doña Mencia , vra madre, biuiere. E después de su muerte q se torne e finque a uos el dicho Pº Dandrade , toda la dicha tierra , libre e quita e desembargada en la manera q sobredicha es. E sy por aventura contesiere de aqui adelante q yo u otro por mi mandado e consentimiento tomase la posesión de la dicha tierra, otorgo e conosco q esto sea por vos los sobredichos en vro nombre e prometo e mi buena fe real seyendo ratificada de las leyes e derechos e frutos q fablan en esta rason de uos non revocar esta mi carta e donación q vos yo fago en nungunt ni algunt tipo puesto q uos los sobredichos Pedro Dandrade e doña Mencia , vra madre, o cualquier de uso hayades e acometieredes contra cualquier o cualesquier de los casos que son expresados por los derechos e frutos q se pueden reuocar la donaciones ni por otra razón alguna mas que todavía por mi e por mis herderos sunbcessores cumplire e gardare e auere por firme e estable e valedera esta dicha donación e mi carta q uos fago de la dicha tierra e de non yr bi benir contra ella ni contra parte della , por uos la quebrantar nin menguar nin embargar nin (...1)en todo ni en parte por ninguna manera nin rason q sea . En tal segura por q uos el dicho Pedro Dandrade e la dicha doña Mencia vra madre la avedes e gosedes della enteramente de aquí adelante sin otra condicion ni embargo alguno en la manera q dicho es . E desto vos mande dar esta mi carta de priuilegio e donación firmada de mi e sobresellada con mi sello mayor de cera en pendiente.

Dada en la mi villa de Valldolid veinte e quatro dias de enero, año del nascimiento de nro Salvador Ihu Xpo de mill e quatrocientos e tres años. E yo Vasco, escribano, la fiz e screvi por mandado de nra señora la reyna

XIX

21 de decembro de 1407, Couto de Oyns(Betanzos)

Testemuña presentada por Juan López de Villosás contra Nuño Freire de Andrade ó que acusa de ocupar pola forza os Coutos de Munifarral e Feás ós que ten dereito legal por lle ser concedidos polo cabido de Santiago. Contra-testemuña de Nuño Freire(28 de decmbo de 1407, Pontedeume) que afirma que ten os coutos por herdanza e po foro de don Lope de Mendoza

ACS C F 29,*Tumbo E*, FF. 41¹⁸⁹⁶

Estando enna iglesia de Santa Maria de Oyns, quarta feyra, vinte et huun dias do mes de dezembr anno do nascimento de noso sennor Ihu Xpo de mill et quatroçentos et septe annos, estando y presente Nuño Freyre Dandrade, vasallo de noso sennor el Rey, et en presenza de minn Affonso Eans do coto de Vigo, notario publico de noso sennor el Rey en la sua corte et en todos los seus regnos et das testemoyas adeante scriptas paresceu Oían Lopes de Villouças, coengo de Santiago, et presentou et feso ler por min notario huun escripto et testemoio contra o dito Nunno Freyre Dandrade do qual o tenor e este q se sigue:

Notario, daredes testemoio a my Juan Lopez de Villouças coengo de Santiago de Compostela et theedoer dos coutos de Minoferal et Feaas por lo Cabido da dita Iglesia de Santiago contra Nunno Freyre Dandrade, fillo q foy de Pº Fernandez Dandrade cavaleyro. Et digo que commo eu tive e tenno de jur et de poder os ditos coutos de Moniferral e de Feaas q son en terra de Pruços ennas friguesias de San Christovo.de Moniferral e de San Pedro de Feas, os quaes ditos coutos et sennorio el julgado et rendas et dereitos delles q son da mesa do Cabidoo da Iglesia de Santiago et os quaes ditos coutos et sennorio et julgado e rendas e dereitos delles que eu tenno gaanado p titulo de gaança do dito Cabidoo da dita Iglesia. Et da dita Iglesia (repetido). Et agora fesonme entendemento q o dito Nunno Freyre quer entrar os ditos coutos, et julgados et sennorio deles et tomar as rendas dos ditos coutos de su abtoridade et contra minna voontade teendo eu o jur et posison delles por rasón do dito titulo et que me quer despoderar delles minna voontade. Asy commo poderoso e grande q he. Et por vos notario presento e requiro e protesto do dito Nunno Freyre q me non entre nen tome os dous coutos nen as rendas et julgado et sennorio delles, nen parte deles et se os entrar ou thomar ou mandar entrar ou thomar q seia por forçamento da minna vontade asi commo aquel q entra e toma o alleo a sabendas contra voontade de su donno. Et estimo as rendas e dereytos dos dous coutos en cada huun anno a binte mill mor. non perdendo por lo mays nen por lo menos. Et con protesto de aver et cobrar por lo dito Nuno Freyre et per seus bees as rendas e dereitos e sennorio e julgado e por cualquier outra persona q os ditos coutos et sennorio et rendas et dereytos delles entrar et tomar et levar ou a dita estimaçon por eles de cada huun anno. Et protesto de o querellar a meu señor o Papa e a seus oydores e a noso señor el Rey et as suas justiçias et a todos los outros lugares et justiçias asy eclesiásticas como conmo seglares.Po onde antender a ver meu dereyto. Et desto peço a vos o dito notario testemoyo e tetemoios quantos me cumpliren para gardar meu dereyto .

Et leudo o dito Nuño Freyre pediu o traslado para contra el diçer do seu dereyto. Testemoias,Afonso do Pinneyro, Affonso Fernades Conde e Nunno Peres, notarios e Juan Nunnes et Lopo Nunnes, Nuno Porta et Iohan Rodrigues de Parada. Et depois desto enna Ponte Uyme a

¹⁸⁹⁶ No mesmo tombo hai outros documentos de datas diferentes alusivos ó mesmo tema, todos eles xa publicados, como o documento presente que está publicado por J. García Oro (*Don Fernando de Andrade...* PP.213-214). Como temos algunha diferencias de matiz coa citada publicación, incluímolos neste anexo

oito dias do dito mes en presenza de miin do dito notario, et testemoias soescriptas, paresceu o dito Nunno Freyre et deu esta resposta ao dito testemoyo q se sigue: eu o dito Nuno Freyre respondendo ao dito testemoyo tomado por lo dito Iohan Lopes, coengo, digo q o tomou maliciosamente e contra dereyto por moytas rações: a primeyra raçon digo que non a lo dito Juan lopes por parte legitima dasditas contas nen mostra poder que ouvese do Cabido de Santiago por tomar al nen presentar taes estimacoes et digo q llas nego et ao q o dito Iohan Lopes desia que os ditos coutos q eran da mesa do Cabido de Santiago et que os abia gaanado de dito Cabido. Aesto respondendo digo q eu non sabia por que os dous coutos heran da dita mesa do Cabido segundo que dis et para esto seer verdade como eu digo, qos ditos coutos q foron sempre das mesas dos arzobispos q ata aqui forn da Iglesiaia de Santiago et q seer berdade. Digo qos ditos arçobispos q feson foro a Fernan Peres Dandrade que os levou et usou sempre por la mesa dos arzobispos et eso meesmo ouberon foro dos ditos coutos outos caualeiros qos tiueron dante gaanados de ditos arçobispos e da sua mesa delees, segundo qos eu ajo gaanados de don Lope et justo titulo p qos eu hey gaanados do dito señor arçobispo o qual titulo mostrarey quando mester for. Et asy digo q eu non aberey os ditos coutos por força nen contra dereyto ante qos entrey segundo qos entraron outas personas qos avian gaanados. segundo eu agora tenno por justos títulos. Et esto deu por resposta ao dito testemoyo negando todas las cousas contra min prejuíçiaes estimadas et presentadas per lo dito Juans Lopes. Testemoias Pero Nunnes da Ponte Deumy. Pero Vello allcalde da Ponte Deumy, Iohan Rodrigues Salgado, Roy Peres Besteyro et outos. Et o dito Juan Lopes pediu testemoio, segundo pedido avia é protestou segundo protestado avia.

Et eu notario de meu ofiço et a seu pedimento deylo. Testemoias dos sobreditos.

Et eu presente, Afonso Eans, notario publico sobredito por lo dito Señor Rey enna sua corte et en todos los seus reynos ao q sobredito he presente ffoy (con as sobreditas testemoias et fixe escribir et pono y meu nome et meu sinal, Afonso Eanes, Notario)

XX

1410, outubro 1; Prioiro

Protesta do mosteiro de Sobrado contra Nuño Freire de Andrade por realizar obras no porto de Prioiro dentro da graña de Brión, 1 de Outubro de 1410. Traslado realizado en Ferrol polo notario público Domingo Fernández, e resposta de Nuño Freire en: 1411, xuño, 4

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C 6(1) nº 25¹⁸⁹⁷.

Sabeâ todos q día qrta fra o primo día do mes de oytubre ano do nasze, ento de noso (señor) Ihu xpo de mil e qtrº c e dez anos. Estando eno porto de Prioyro q he acerqª de couas, término e jurdiçó da villa de Ferrol, en presenza de mi notº e ts ayuso scptas paresceu y don Frei Afons Eans, abade do mº de Sta. María de Sobrado e disso q el bía agora fto edifiço novamente enno dito porto segun q parescía de present e por quanto él non sabía certamente quen nen cuales personas avian fto nen fazían o dito edifiço e lauor enno dito porto; e o dito lugar e porto pertenscía ael por nom e voz do dito moesteiro, e él non auía para elo dado poder nen licençia q en nom de si e do dito moesteiro e conuento del q protestaua q os taes edifiçios e lauores así ftos non fecessê nen passasse perjudiço eno eno dto moesteiro nen ael en seu nom, nen ó fazedor ou fazedores delo nen outra persona nen personas non podessen por elo aelo auer possisson nen señorío nen propiedade delo; protestaua q todo fose e era por força e contra drtº. E q protestaua qu o drtº do dito mº e còvento e seu en seu nom non corresse nen passase por tenpo e q senpre ficasse a saluo e de mais q sen este tal fazedor ou fazedores do dito edificio e lauor a contia de

¹⁸⁹⁷ Transcripción incompleta de C. Vaamonde Lores en *Ferrol y Puente deume*, PP. 7/8

mil quientas dobras de ouro de moeda de castella por razon da injuria q lle ael e ao dito mº auian fto. Et ansi embargaua e engardaua o dto edificio e lauor a pedra contada q pedía ts hun mais quanto lles para sua garda e do dto mº e conuento del; ts Juan Frns de Mandiá notº de Ferrol e Pero Boade e Frei Juaan prior e Frei Gno de Guttar e outros. E despois de esto, a qº días de de junio anno do naszemto de noso sennor Ihu xpo de mil e quatrocentos e onze annos Nuno Freire Dandrade estando ena billa da Pontedeume deu hua resposta para respostala. Nuno Freire de Andrade lo digo. Cousa manifesta notoria he de cómo eu mandey fazer labores e edificios en lo porto e lugar de Prioryro que he miña herdade e meu sennorío...disserôme que oabade de Sobrado veo ao dito lugar dizendo que era seu e de seu moesteiro e q lle era fto injuria de esta obra. Os edificios labores que eu en lo dto lugar mandey fazer, feitos son en miña herdade e en meu sennorío. Don abbade se quesera escusado, ouver fazer tal molestación pois direito non auía de fazer. Fezo injuria, fezo exceso, protesto eu para seguir contra el meu dereito peço ts. Ts Gª Prego de Montaos Juâ de Cordoua escriuano del Rei, Pedro Vello, Lopo Rodríguez Pillarte.”

Eu Domingo Affonso notº público en Ferrol por Nuño Freire Dandrade aesto q dto he perante min foy ts afirma et pono aquí meu nome e meu sygnal que he tal e (signo)

XXI

Varios, 1380, 1420, 1432

Carta executiva de Felipe II do 22 de marzo de 1567 que conten dúas entencias do preito entre os herdeiros de don Fernando, Fernando de Castro, marqués de Sarria e seu fillo Pedro de Castro, conde de Lemos e Andrade e Caaveiro sobre os límtes do couto e a súa xurisdición, preito iniciado en 1545. Unha do 15 de nivembro de 1552 e outra do 10 de marzo de 1562. Contén asimismo un conxunto de documentos aportados como proba referidos ós privilexios dos reis ó posterior¹⁸⁹⁸. De todos eles trascribimos os seguintes.

Medina del Campo, 1380-XII-18(Era de 1418). Carta de Juan I a Fernaán Pérez de Andrade para que desembargue os coustos de Caaveiro e os seus vasalos.Inserta nunha confirmación de privilexios de Juan II do 7 de maio de 1420

RAG, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/22, papel¹⁸⁹⁹

Sepan quantos esta carta de privilegio vieren como yo Don Hernando, por la gracia de Dios Rey de Castilla, de León, de Toledo, de Galicia, de Sevilla, de Cordoba, de Murcia, de Jaen , del Algarue, de Algecira, señor de Bizcaya e de Molina, ui una carta del Rey Don Juan, mi abuelo que Dios perdone, escrita en pergamino de cuero, sellada con su sello de plomo pendiente en filos de seda, fecha enesta guisa = Don Juan por la gracia de Dios Rei de Castilla, de León, de Toledo, de Galicia, de Seuilla, de Cordoba, de Murcia, de Jaen, del Algarue, de Algecira, señor de Lara e de Bizcaya e de Molina, a bos Fernan Perez de Andrade, nuestro basallo. Salud e gracia. Vien sauedes en como en las Cortes que Nos fecimos en Soria en este año de la era desta Casta nos fue querrellado e pedido por los perlados que con nosco eran en las dhas Cortes en nombre de los dhos abades e priores e abadesas e prioras e otras personas eclesiásticas en los monesterios e yglesias fundados y dotados de los Reyes onde Nos venimos. Y por los condes Fernán Gonzalez y Garcia Fernandez, su hijo e del conde Don Sancho y por los señores de Lara y de Bizcaya. Que algunos ricos omes e caualleros y escuderos atrevidamente, sin razon y sin derecho non catando el servicio de Dios ni el peligro do sus almas que ocupaban e tomaban los lugares e aldeas y basallos de los dhos monesterios e yglesias en nombre de encomiendas llevandoles dineros e pan y otras cosas aciendoles servir por sus cuerpos, asi en labores de su iredad como de castillos y

¹⁸⁹⁸ Un dos documentos que contén o expediente é o privilegio de Alfonso VII concedendo o dereito de couto ó mosteiro de Caaveiro en 1135, ratificado por Alfonso X en Ágreda o 19 de maio de 1281 e por Juan Juan II o 19 de marzo de 1420 en Valladolid no que se alude á ratificación anteriores feitas por Juan I e Enrique III. Non o incluímos por non ter relevancia para esta tese

¹⁸⁹⁹ Tanto a Carta de Juan II dirixida a Pedro Fernández de Andrade, en 1432, como a contestación deste, está publicadas incompletas; do resto dos documentos que incluímos so constan citas e referencias textuais fragmentarias. Da sentenza de 1562, so incluímos dous parágrafos significativos

fortalezas que acian y en toda serbidumbre como si fuesen sus basallos exentos y no dando lugar a los dhos abades e priores y abadesas y prioras e reyidores de los dhos monesterios e yglesias para se seruir de los dhos sus basallos por lo qual dhos monesterios, e yglesias eran uenidos en gran probidad e se non podian mantener ni auer aquel deseruicio qua a Dios debian por las almas de aquellos que les dotaron e fundaron e que nos pedian por servicio de Dios e de los santos a cuyo nombre los dichos mnesterios e yglesias eran fundados que los quisiesemos defender y guardar mandando lo que la nuestra merced fuese, e Nos veyendo que nos pedian derecho, y porque las tales encomiendas de dha manera son contra derecho y contra seruicio de Dios y en peligro de las almas de los que asi las ficieron, e porque a Nos pertenesce guardarlos y defenderlos tobimos por uien que todos los abades y priores, abadisas e prioras y otras personas eclesiasticas qualesquier, paresciesen ante Nos asta asta tres meses a mostar los priuilexios que sobresa razon tenian, y eso mesmo los duques y condes e ricos omes, caualleros y escuderos que tenian los dhas encomiendas porque lo Nos supiesemos e mandasemos sobre ello lo que fuese de derecho, sobre lo qual Nos dimos por juez para ello a Pero Lopez de Ayala e a Juan Martinez de Roxas, nuestros vasallos, y Albas Martinez e Pero Fernandez doctores oidores de nuestra Audiencia para que lo librasen según que lo hallasen por fuer y por derecho ante las quales parescio Juan Alfonso, canonigo del monesterio de San Juan de Caveiro en nombre de don Juann Rodriguez, prior del convento del dho monesterio cuyo procurador es y querellosele diciendo que siendo el dicho monesterio fundado e dotado por el emperador Alonso dEspaña e por los otros reyes onde Nos benimos que bos el *dho Fernand Perez que tenedes encominda contra boluntad del dho prior e del dho conuento los cotos e feligresias e basallos que son del dho monesterio* que lo queriades, y les lleuabades pieza de pechos e de pedidos e serbicios de bacas y de ceuada e de carneros, e de dineros e de otras cosas e que les facedes que baian a las labores de vuestras fortalezas y a todas las otras cosas que les mandades y acedes de ellos asi como si fuesen vuestros uasallos mesmos solariegos y muchas mas en tal manera que conecen mas a bos por señor que al dho prior e al dho monesterio en lo qual dixo que el dho monesterio que reciuia grand agrauio e daño e pedia a los dhos jueces que nos dimos para esto que dho es sobrello cumplimiento de derecho e los dicho jueces; bisto esto todo que sobredicho es y los priuilexios y recaudos ante ellos presentados por parte del dho monesterio y en como bos el sobredicho no perescistes en el dho plazo de los dhos tres meses a decir y mostrar algun derecho si lo por bos auedes en la dha razon, auido e requerido sobre todo su consexo: Fallaron que bos el dicho Fernán Perez que no pudiéades tomar al dicho prior e conuento los dhos cotos e fueros e basallos por encomienda ni por por otra manera que al dicho monesterio fueron dadas por los condes y condesas, e reyes e reinas onde Nos uenimos ni los logares e feligresias e cotos que al dho moeneterio y priores que fueron del compraron o obieron en donacion o en otra manera alguna de algunas personas donde non descendedes vos el dho Fernan Perez, y mandaron que les dexasedes desembargadamente todos los dhos cotos e feligresias y basallos que les auedes tomado y tenido contra derecho e otrosi e a lo dhos sus cotos e feligresias y basallos que les auedes tomado y tenido contra derecho e otrosi mandaron que les tornasedes y pagásedes al dho monesterio e al dho Prior sus cotos e feligresias e basallos todos los mrs e pan e otras cosas qualesquier que les auedes tomado y eleuado y tenido contra derecho e otrosi mandamos dar las dichas nuestras cartas en la dha ciudad de Soria sobresta razon e sobresto mandaron que hiciesedes e cumpliesedes non embargante qualesquiera pleitos e posturas y contratos e juramentos e abenencias quel dho prior e conuento del dho monesterio a bos dhos cotos e feligresias e basallos obiesen fecho con nosco o por otro con ellos sobre razon de las dhas scrituras, encomiendas e cotos, feligresias y uasallos lo qual dieron todo por sobre e baldio y por ninguno e mandaron que non ualiese juzgando por su sentencia definitiva pronunciaronlo todo ansi, e mandaron dar esta nuestra carta al dho prior y conuento del dho monesterio sobresta razon por que bos mandamos bista esta nuestra carta o el traslado della signado descriuano publico que dexedes y desenuaguedes luego al dho prior y conuento del dho monesterio todos los cotos e

feligresias y uasallos sobredhos que les asi tomastes e auedes tomado contra derecho e que les non pongades embargo alguno en ellos; e Nos asi ge lo desenuargamos por esta dha nuestra carta e mandamos a los dhos cotos, feligresias e vasallos que de aquí adelante ouedescan al dho prior e conuento del dho monesterio e les ayan por sus señores asi como deuen y son tenidos de derecho e otrosi que les tornedes y paguedes y fagades dar y pagar todos los mrs y pan e otras cosas qualesquier que de hellos auedes tomado e lleuado despues que Nos mandamos dar las dhas nuestras cartas en la dha ciudad de Soria sobre la dha razon e que cunplades e tengades y fagades tener y cunplr todo esto que sobredho es no enuargante qualquiera pleitos e posturas y contratos, aforamientos y auenencias quel dho prior e conbento del dho monesterio o los dhos sus cotos feligresias y vasallos u otro que ellos auer feho con nusco sobre razon de las dhas encomiendas e cotos, feligresias e basallos, pues que fue dado todo por roto e baldio e por ninguno por los dhos nuestros jueces e mandaron que no ualiese e non fagades ende al por alguna manera so pena de la ntra merced y d seis mill mrs desta moneda vsual para la nuestra camara, e si lo asi hacer cunplir no quisieredes, mandamos a Pero Ruiz Sarmiento nuestro adelantado maior en Galicia e a qualquiera otro adelantado que fuera en Galicia de aquí adelante, e al merino o merinos que por Nos o por ellos andubieren agora o de aquí adelante en las merindades de Galicia e a todos los otros alcaldes jurados, jueces, justicias, merinos, alguaciles y otros oficiales qualesquiera de todas las ciudades, villas y lugares de nuestros reinos que agora son o sexan de aquí adelante e a qualquiera e qualesquiera dellos que en esta nra carta vieren o el traslado della signado como dho es que bos fagan luego todo esto asi guardar e cunplir según que en esta nuestra carta se contiene entreganado al dicho prior y conuento del dho monesterio e a los dhos sus cotos e vasallos e feligresias de buestros uienes asta en las quantias de todos los mrs y otras cosas queles ouiera que dellos tomastes o lleuastes despues que Nos mandamos dar las dhas nuestras cartas en la dha ciudad de Soria sobre la dha rrazon, e los unos ni los otros non fagan ende por alguna manera so la dha pena a cada uno e de como esta nuestra carta bos fuere mostrada y la cumplieredes, mandamos so la dha pena a qualquier escriuano publico que para esto fuere llamado que de ende al que bos mostrare testimonio signado con su signo por que Nos sepamos en como cumplides nro mandado la carta leida dadgela. Dada en Medina del Campo a veinte y ocho días de diciembre era de mill e quatrocientos y diez y ocho años= Yo Luis Fernando escriuano del Rey la fize escuir y por mandado del Rey y de los dhos señores jueces por quanto fue asi librado. Petrus Ferdinandus= Doctor Alvaro en decretus= Doctor Nuñez= A cuyo priuilexio se le sigue la confirmación de la catolica y real persona del Rey Don Juan que santa gloria aya que la confirmo en todo y mando guardar según y como lo auia sido guarada a dho monesterio de Caueiro en tiempo del Rey Don Juan, su abuelo y del Rey Don Enrique su padre y su señor ymponiendo para ello ademas de dhas penas la de las costas dobladas y mas daños que por ello reciuiese con otras mas circunstancias dirixidas a inoservancia; y mandó so la dicha pena a qualquiera escriuano publico que para esto fuese llamado que de ende al que la mostrare testimonio signado con su signo porque yo sepa como se cumple mi mandado, e desto les mande dar esta mi carta escrita en pergamino de cuero sellada con mi sello de plomo pendiente en filos de seda.

E agora el prior e conbento del dho monesterio de Sant Juan de Calabeiro enbiaronme a pedir por merced que les confirmase la dicha carta de sentencia e todo lo en ella contenido e gela mandase guardar e cunplir e yo el sobredicho Don Juan, por haçer bien y merçed al dho prior e conbento del dho monesterio de Sant Juan de Calabeiro tubelo por bien e confirmoles la dha carta e todo lo en ella contenido e mando que les vala e sea guardada si e segund que mejor e mas cumplidamente les valer e fue guardada en tienpos del Rei Don Juan mi abuelo e del Rei Don Enrique mi padre y mi señor que Dios de sancto paraíso e defiendo firmemente ninguno ni algunos no sean osados de les yr ni pasar contra la dha carta ni contra le en ella contenido ni contra parte dello para gela qubrantar o menguar en algun tiempo por alguna manera e qualquiera que lo hiziese abria la mi ira e demas pecharme ya la pena contenida en la dha carta e la dho prior

e conbento del dho monesterio de Sant Juan de Calabeiro las costas e daños e menoscabos que por ende rrecibiese dobladas, e demas mando al conde Don Fadrique, mi tío y a Don Lope de Mendoça, Arçobispo de Santiago y a Garcia Fernandez Sarmiento, mi adelantado mayor en el Reino de Galiciã e a Nuño Freire Dandrade, mi vasallo e a Doña Beatriz, su muger, e a Juan Freire Dandrade e a Johan Freire de Lanços e a todas las justiçias e ofiçiales de la mi corte e de todas las ciudades, villas y lugares de los mis rreynos e señorios de esto acaheçiere asi a los que agora son como a los que seran de aquí adelante e a cada uno dellos que ge lo non consientan mas que lo defiendan e amparen con la dha carta e con todo lo en ella contenido en la manera que dha es en quanto prenden en bienes de aquel o aquellos que contra ello fuesen por la dha pena e la guarden para hazer della lo que la mi merced fuese e que hemeinden e hagan enmendar al dho prior e conbento del dho monesterio de Sant Juan de Cabeiro o a quien su boz tubiese de todas las cosas e daños e monoscabos que por ende recibiesen dobaldos como dho es e demas por qualquier o qualesquier por quien fincare de lo asi hazer e cunplir mando al ome que les esta mi carta mostrare o el trslado della autoriçado en manera quehaga fee que les emplace que parezcan ante mi en la mi corte del dia que los emplaçare a quinze dias primeros siguientes so la dha pena a cada vno a dezir por qual rrazon no cunplen mi mandado, Yeten mando con la dha pena a qualquier scrivano publico que para esto fuere llamado que de ende al que gela mostrare testimonio signado con su signo porque yo sepa en como se cunple mi mandado e desto les mande dar esta mi carta escripta en pergamino de cuero sellada con mi sello de plomo pendiente en filos de seda dada en la villa de Valladolid a siete dias del mes de Mayo año del nascimiento de nuestro Salvador Juesucristo de mil e quatrocientos e veinte años e yo Martin Garçia de Vergara escriuano maior de los privilegios de los reynos e señorios de nuestro señor el Rey lo fize escriuir por su mandado. Alvaro Martinez, dictor Petrus Ferdinadibus bacalarius yn legibus, Martín Garcia. Registrada. Alfonsus bacalarius y decretis, Ptrus Ferdinadus bacalarius yn legibus, Juanes yn decretis bacalarius. Ase de uer la confirmaçion a quien la demanda i biose y es parte. Y prosigue otro priuilejio real a favor del dicho monasterio, para lo mlsmo, y cumplimiento de la ley que hiciera y ordenara el Rey Don Juan e el rey Don Alfonso para que ningún hijodalgo y ombre rico, no menos otros cualquier non pudiese auer encomienda en lo abadengo de de sus reinos fecha en las cortes de Alcalá y otras que se expresa y tuuieron confirmación en las cortes de Gadalajara a veyne y sieite de abril año del nacimiento de mill y trescientos e treinta años que fenece diciendo: Yo Bernaue Rodríguez la fize escribir por mandado de nuestro señor el Rey.

Nos el Rey. Sin otros mas priuilejios mandados cunplir en orden a lo mesmo que refiere en primero para la conseruacion de la regalía de dho monasterio que todas pareze an sido prresentadas y dadas cumplimien a que se siguen dichos papeles y scripturas presentadas por el prior de dho conuento para la defensa de su derecho y demanda que auia puesto a que por petición que presento dho Don Pedro de Castro, conde de Andrade e yzo contradicción y a ella la hizo dho monasterio y concluso el pleito a sentencia se alla vana dada en dha chancillería de Valladolid que principia a ojas ochenta u quatro buelta, y entre las declaraciones de algunas cosas tocantes a dho pleito y uienes declarados a favor del dho monasterio a ojas ochenta y seis prosigue la rreferida sentencia diciendo= Otrosi condegno a los dhos marqueses de Sarria y conde de Villalba que dejen e consientan lebantar y tener (*alto zempro*) el dho coto, e mojón de los notarios del dho prior e conuento, como coto y mojon, entre los terminos del dho monasterio: y los de la Puente de Eume, e no lo quiten ni derriben ni agan ni mande quitar ni deriuar siendo fecho so pena de quinientos ducados de oro para el dho monasterio: e para la cámara e fisco de su Majestad por cada vez que contra ello foren e pasaren en cualquier manera repartidos por la mitad= Pasa a unas declaraciones de casares, beneficios y otras cosas y dice se pronuncio en audiencia publica en la uilla de Balladolid a quinze de noviembre de mil e quinientos e cincuenta y dos años. Relacionando consecutivamente auerse notificado a los procuradores de las partes quines apelaron para ante dhos Presidente y Oydores alegandose

nuevamente por todos y presentándose papeles y en particular por dicho conuento a ojas ciento ochenta y ocho un priuilegio de la católica y rreal persona del rey Don Joan en que parese confirma el del rey Don Alfonso y otro Emperador del mismo nombre; todo a favor del dho monasterio que por estar en lengua latina escuse el copiarlo por mi solo sin embargo de auerlo pedido la parte= Y a ojas ciento y cuarenta y seis se alla el auto del tenor siguiente: entre el Abad y conuento del monasterio de Caaveiro: y su procurador de una parte el marques de Sarria y (el) conde de Andrade su hijo e su procurador, de la otra; y el fiscal de su majestad en esta su corte y chancillería que en este pleito asistir, de la otra. Visto este proceso y antes del, por los señores Presidente y oídores de la Audiencia de su majestad, en publica Audiencia en Valladolid a veynte e ocho días del mes de hebrero de mil e quinientos sesenta e un años, dijeron que para mas clara y buena expdicion deste dho pleito y causa, mandaban y mandaron que un escribano desta corte e un pintor quales por los dhos señores fueran nombrados, bayan a pintar y pinten las mojoneras y diferencias sobre este pleito y prestensiones de las partes a lo mas propio y natural que ser pueda. Y para ello el dicho escribano reciuo quatro testigos de cada parte y otros quatro de su oficio y los haya a esta corte al proceso deste pleito para que visto se aha justicia a costa de ambas la partes enesta manera. Que la yda y benida ambas partes la paguen al dho escribano e pintor el salario del teimpo que se ocuparen e la pintura de su mojonera y pretensión= Y prosigue diciendo que en cumplimiento de dho auto se fueron a pintar lños dhos terminos y que se hicieron a sauer y diera traslado Della a las partes y otras cosas= Y a oja ciento y cincuenta y dos se asienta que el pleito concluso e uisto por los dhos Presidente y oydores mandado llebar a la sala para lo uer en definitiva el qual lebedo e uisto tanuien parese se dio una sentencia que principia a la buelta de dha oja y entre otras declaraciones que tiene de uienes, casares y otras cosas a ojas ciento y cincuenta y quatro ay una que dice= Y en quanto al pedimento ante nos echo por parte del dho Prior e conuento de dho monasterio en que piden se declare ser suya la jurisdicón del coto de Caueiro por los limites e mojones contenidos en el priuilegio por en parte en el proceso deste pleito presentado y que en todo lo incluso dentro de la dha mojonera puedan usar la jurrisdicón ciuill e criminal por los merinos puestos por el dho Prior e conuento= Deuemos de declarar e declaramos la jurisdicción del dho coto de Caueiro que es de dho Prior e conuento, dividir de con las jurisdicciones que con el dho coto confiana, por los límites y mojones siguientes= Desde la Puente Balosa al mojón de San Julian de Arcas e a Caueza de Montelonga y a Puente de Pereira y a Piedra do Coto y a Arco do Ostelo, y a Caueça de Agrolongo y a Piedras Dabodas y a Sella Blanca e a Porto de Ermigunde y a Caueza de Rego de Carballo Ynfante y a Pena de Cruz y a Castro de Rei, y a Forgoselo y de aquí al mojón de Carballo das Reboltas hacia la parte del monasterio y de aquí a Peña da Cerdeira, y de aquí a Porto de Mosqueira y a Candado Broseal, y a Pena dos Corcos y a Carballo Frutuoso ya Carregadoiro de Martín Pernas y a Pena do Prior y a Pena de Mon y a fin de Armada de Quintian y de ayi a Boca de Entranuos Montes y a Porto de Usedo y Argandei y a Marco do Salto y a Castro Caride y al Marco de los Naçarios y de ayi por la Lengua del agua al Hospital Pequeño que esta en la dha Puente de eume, quedando el dho Hospital Pequeño dentro de la Jurisdicón del dho monasterio, y de alli por la Lengua de agua arriua, asta llegar encima de la Herraria que esta en el dho rrio Deume quedando el canera e la dha Herraria fuera de la jurisdicción del dho monasterio; y de aquí al mojon de Catasol, y de ayi al Puerto de Prada y a la Lomba de Villa Joan y a la sierra de Queijeiro y de alli a la dha Puente Belosa, principio de la dha mojonera. E mandamos que dentro de los dhos limites y mojones el dho Prior e conuento del dho monasterio puedan usar por sus merinos y justicias la jurisdicon ciuill e criminal=Pasa a otras declaraciones que dize= Y tanuien que fue dada y pronunçiada por los dhos Presidente y Oidores en Auidiencia publica en la uilla de Valladolid a diez de marzo de mill e quinientos y sesenta y dos ños, estando presentes los procuradores de las partes a quines se les notificara y auina suplicado cada uno de lo en que auia sido perjudicial a la suya en que parese se an defendido nuba y largamente, dando nuevas probanzas y diferentes derechos en orden a otros uienes pedidos por

dho monasterio al referido Don fernando de Castro, marques de Sarria y su hijo D. Pedro , conde de Andrade y mas poseedores dellos e expresando etc.

G. de G. - Fig. Cabildos-S.18, nº 1-Caaveiro con la Justicia y Regimiento de Puente deume, sobre fuerza de Bienes

Interpolación: También se halla integramente en la carta ejecutiva de Felipe II dirigida al prior, canónigos de Caaveiro en 22 de noviembre de 1567 en virtud del pleito con Don Fernando de Castro, marqués de Sarria y Don Pedro de Castro, su hijo, conde e Andrade.

Toro, 29 -II -1432.

Carta credencial del rei Juan II ordena ó correxidor Gómez de Benavides e ó doutor Diego Gómez de Toro, o seu oidor na Real Audiencia para que resolvablen en Galicia, problemas para os que se lle da autoridade. Estes envían a Pedro de Castellanos para que entreguen as cartas ó interesado.

RAG, *Fondo Marínez Salazar*, Caixa 106/ 24, papel

Don Juan por la gracia de Dios Rei de Castilla, de León, de Toledo, de Galicia, de Sevilla, de Cordoua, de Murcia, de Jaen, del Algarbe, de Ageçira, señor de Bizcaya e de Molina, a los perlados e cavalleros, escuderos y qualesquier mis vasallos del reino de Galicia, a todos los conçejos alcaldes, alguaziles, rregidores, jurados e homes buenos de todas las çibdades villas e lugares del dho rreyno de Galicia e a qualquier o qualesquiera de vos a quien esta mi carta fuere mostrada o el traslado della signado de scriuano publico, salud y gracia. Sepades que yo enbio por mis corregidores a ese dho rreino a Gomez de Benavides mi vasallo e al doctor Diego Gomez de Toro, oidor de la mi audiencia a los quales mande fazer algunas cosas complideras a mi seruicio para que uso mando que dedes fee e crehençia a los dhos Gomes de Benavides e Doctor, mis corregidores y a cada vno dellos de todas las cosas que hellos e cada vno dellos de mi parte vos diran e las pongades en execucion e las fagades e cumplades asi como yo por mi persona vos las dixere e mandase e cada aquellos e cada vno de hellos entendieren que cumpla vos ajuntedes con ellos e con cada vano dellos poderosamente por varias personas e con bustras gentes de armas e bayades con ellos e con cada vno dellos a donde de mi parte vos dixeren e fagades e cumplades todas las cosas e cada vna dellas que los dhos Gomez de Benavides e Doctor e cada vno dellos de mi parte vos dixeren e mandaren so las penas que por hellos e por cada vno dellos de mi parte vos fueren puestas a los vnos ni los otros no fagades ende al por alguna manera so pena de la mi merçed e de los cuerpos e de quanto avedes y mando so pena de la mi merçed e de pribacion del oficio e de diez mill maravedis para la mi camara a qualquier escriuano publico que para esto fuere llamado que de ende al que esta mi carta vos mostrare testimonio signado con su signo sen dineros porque yo sepa rn como cumplides mi mandado. Dada en la çibdad de Toro a veinte nove dias de enero año del nasçimiento de nro señor Jesuxpo de mill e quatroçientos e treinta e dos años. Yo el Rey. Yo el doctor Fernando Diaz de Toledo oidor e rrefrendario del Rey e su secretario le fize escriuir por su mandado; y estaba en las espaldas de la dicha carta, su nombre que dezia registrada fecho es sacado fuer dho traslado de la carta del dho señor Rey en el monesterio de Celanueva, diez e nove dias de abril ano del nazimiento de nro señor Jesuxpo de mill e quatroçientos y treinta e dos años. Testigos que fueron presentes e vieron e oyeron fazer e conçertar este dho traslado con la dha carta original del dho señor Rey de que fue sacada, Pedro de Medina, Martin de Meriçello y Martin de Espinosa, criados del doctor Diego Gomez e Yo Anton Fernandez de Toro escriuano del Rei e su notario publico en la su corte y en todos los sus reynos fui presente con los dhos testigos a ver conçertar este traslado con la dha carta original del dicho señor rey de que faz mençion el qual ba condensado en ella ben e fielmente. En testimonio de verdad puse aquí meu signo a tal &

E levadas e presentadas as ditas cartas ante o dito Pero Fernandez de Andrad, logo o susodito Pedro de Castellanos, dixo que frontaba e rrequeria ao dito Pero Fernandez Dandrad que guardase estas cousas que se siguen: Lo primero que entregue a Diego de Samboulo que ten preso o dito Pero Fernandez, otrosi dise que rrequeria a Pero Fernandez que presente estaba que

segurase por si e por *todos los sues allegados e omes escudeiros e a panyaguados* dellos e de cada uno dellos, a Fernan Pérez, Prior de Caabeiro y Alfonso Yañez, e Pero Lopez, e a Fernán Lopez e a Johan Martinez y Fernan Romeu congos de Caaveiro e a o monesterio de Caabeiro y coutos del de ambas partes, Pruços e Besoucos, o couto de Vellelle e a todos los moradores de los dhos coutos ea todos los seus bes delles y a todos los bes dos ditos monesterio y prior y congos dentro enos ditos coutos e fora delles con o cinco seitos de la iglesia de Sanctiago de Boebre e con o casal de Cabeçal e os cinco seitos de la iglesia de Sancta Maria de Centroña con la mitad de Sancta Maria de Castro e todas las outras yglesias, casares y eredades que pertenesçen ao dito monesterio en o oarçedianadego de Nendos dambas las partes Priços e Beçoucos e que estimaban o dito prior y congos contra o dito Pero Fernandez e contra qualesquiera ocupadores dellas en cada vn año en diez mill mrs de boa moeda. Outrosi ca segurasen a todos los omes e familiares do dito prior e congos e a todos seus bes e quo rrequeria ao dito prior e congos e a todos seus bes e que rrequeria ao dito Pero Fernandez que lexase andar ao dito Prior e congos e seus homes aliados e a panyaguados moradores no couto soltos y seguros pera sua terra do dito Pero Fernandez e por outros lugares quer que sean no dito rreino de Galiçia so a dita estimacion e dixo mays o dito Pedro Castellanos que rrequeria ao dito Pero Fernandez que cumpliese lo so as ditas cartas so dito señor Rey e dos seus corregidores en no rreyno de Galiçia e dende o asi fiziese que faria seruicio ao dito señor Rey e mandado de seu corregidores e onde asi no quisiere fazer e cumplir dixo que o mandaua e rrequeria da parte do dito señor Rey e dos seus ditos corregidores. E o dito Pero Fernandez no fixiese ayuntamiento de gente ni vna contra o dito monesterio ni cousas algunas que a el pertenezcan ni contra Juan Freyre de Lanzos quanto atange sobre estos negoçios. E non querendo el asi fazer e cumplir que confiscaba todos seus ditos bienes para a Camara do dito señor Rey e lanças rrazoes e quitaçoes que aja enos bes del dito señor Rey e coutos qualesquiera mrs que aja do dito señor Rey e mays o corpo que este a merçed do dito señor Rey e rrogaua dos presentes que o fuesen dello testigos e q. les poya segur de parte do dito señor Rey e dos ditos corregidores segund que se contiña en nas cartas fasta que os ditos corregidores estobiesen con os ditos Pero Fernandez e Juan Freyre.

Y leidas as ditas cartas a Pero Fernandez Dandrade, diso que obedesçia as ditas cartas do dito señor Rey con aquella rrberençia que debia eso mesmo a dita carta dos ditos Corregidores y en rrazon do dito cunplimiento dellas diso que faedia o traslado e que daria a ello mas cumplidamente sua rresposta. Testigos que foron da lectura: *Rodrigo Esquío y Juan do Gayo e Pedro Sanjurjo, escuderos de Pero Fernandez.*

Apelación de Pedro Fernandez. Pontedeume, 22- IV-1432.

E despues desto en la dita vila de Pontedeume a veinte e oito dias del mes de abril, año era sobredita, o dito Pero Fernandez dandrad diso cas ditas(cartas) foran ympetradas, gahançadas com rrelacion no verdadera, por ende logo de presente apellaba dellas y entendía de yntimar su apellaçion ante os ditos señores corregidores en guarda do seu dereyto e rrazon de la creençia del dita per lo dito Pedro de Castellanos en rrazon de la prison y entregamiento de Diego de Samboulo diso que Fernan Perez, su hermano, sendo el dho Pero Fernandez en Castilla, prendiera ao dito Diego de samboulo por çiertos eçesos e crímenes quel auia fecho. E depois da venida do dito Pero Fernandez o dito Diego de Samboulo¹⁹⁰⁰ por çiertas jaçendo no castelo Dandrade, preso en cadeas de ferro para el proçeder a sauer a verdad por bia de dereyto e causa çerta dos eçesos e crímenes contra el opostos, aquello que se ayase por dereyto de justiçia, que o dito Diego de Samboulo sentendose rreo y culpado dos ditos eçesos e crímenes, foyendo do castelo, saltando de zima de barandas con as ditas cadeas do cal salto beo morrer segundo foy e é notorio e demostrara por notarios publicos quando mester for e por ende que a el era ynposible

¹⁹⁰⁰ Sobre o personaxe de Diego de Samboulo, citado no documento, compuxo en 1903, Francisco Tattamancy o drama titulado co nome do mesmo personaxe.

de o entregar e questo daua po sua rresposta negando suas estimazones confiscacoes testigos Juan de Gayoso e Garçia Rodriguez e Basco Rodriguez bachiller e Pedro Vernaldez capellan e eu Juan Fernandez notario publico por pedro Fernandez Dandrad enas suas vilas da Pontedeume, Vilalua y Ferrol y en todas las outras suas terras e señorios a esto que dito e presente fui e escribi e fize escribir en estas dose follas deste quaderno de quarto de prego de papel con ysta en que hay meu signo e vay a primeira folla escrita de vana parte e as outras ban escritas de una parte e de outra e vay en fin de cada prana mina garda acostumbrada e sogeto con fio de lana branca e a pedimento do dito Pedro de Castellanos pono aquí meu signo e señal que tal e. En testimonio de uerdad Juan Fernandez, notario. &

Sentencia da Chancillería de Valladolid sobre o pleito entre Caaveiro e os Condes de Lemos, Pedro de Castro e o Marques de Sarria, Fernando de Castro. Por cuestion de marcos e xurisdición de terras e homes. O prior pide que se respeten os términos do seu couto tal e como o concedeu Alfonso VII e o confirmaron outros moitos reis. Despois dunha primeira sentencia, o de Lemos e Andrade apelan en Valladolid o 15 de Novembro de 1552 e rematando o pleito o 28 de Febreiro de 1562. Extractos:

“...Otrosi condeno a los dhos marques de Sarria y Conde de Villalba que dejen e consientan lebanstar y tener alto sempre el dho coto, e mojon de los Vacarios al dho prior e convento, como coto y mojon , entre los terminos del dho monesterio y los de la Puente de Eume, e no lo quiten ni derriben ni agan nin mande quitar ni derriuar siendo fecho de pena de quinientos ducados de oro para el dho monasterio e para la camara e fisco de su Magestad por cada vez que contra ello foren e pasaren en qualquier manera repartidos por mitad....”

“...deuemos declarar e declarmos la jurisdición del dho coto de Caueiro que es del dho prior e conuento, diuidir de con las jurisdicones que con el dho coto confinan por los limites y majones siguientes:*Desde la puente Balosa al mojo de san Miguel de Arcas e a caueza de Montelonga y a puerto da Pereira y a piedra do coto y Arco do castelo y a Cueva de Agrolongo y a piedras dabodas... y de Y a fin de armada de Quintian y de ayyi a boca de entranuos montes y a Porto Usedo y Argandoi y a marco do Salto y a castro Caribe y al Mies de los Naçarios y de aquí por la lengua del agua al hospítal pequeño que esta en la dha puente fe Eume quedando el dho hospital dentro de la jurisdición del dho monasterio y de alli por la lengua de agua arriua asta llegar encima de la herraria que esta en el dho rrio de Eume quedando el canero en la dha herraria fuera de la jurisdicion del dho monesterio y de aquí al mojon de catasol....*

XXII

1433, Xaneiro, 31, Pontedeume.

Venta de Juan de Vilarmaior ó abade de Monfero, Frei. Lopo Garcia, de catro leiras no termino de Miño, correspondentes a unha manda testamentaria de Nuño Freire de Andrade de 40 000 mrs.

A.M..C. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa II, carpeta número 3, caderniño cosido de 9 folios de peragmiños, f. 7r

R.A.G. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/19, copia utógrafa.

Cit. A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”. C.4, *Tumbo de 1461*, f. 73r

Saban quantos esta carta viren como eu Juan do Villarmaior, viziño da villa de Betanzos, outorgo et conosco que vendo a vos don frey Lopo Garçia abbade de Moesteyro de Sancta Maria de Monfero para vos et para a voz do dito vosso monesteyro et convento et monges de hũa mjña leyra de vjña enna figlesia de Santa Maria de Mjño, enno lugar onde chaman Briugeyro como testa de hũa parte por baixo enna vjiña de Garçia de Bladyn et da outra parte testa encima eno monte et da outra parte testa enno antigo et outra parte testa enna vjiña de Roy Perez de Vemantes et por suas devisoes. Iten mays vos vendo outra leyra de vjiña que jaz ena dita figlesia enno dito lugar de Briugeyro como de parte de hũa parte de baixo en hũa vjiña que foy de Diego

de Bemantes et da outra parte testa en hũa vjiña de Fernan de Montelongo e da outra parte testa enna vjiña que he da filla de Juan Mateu et por suas deuisões. Iten mays vos vendo duas leyras de vjiña que jacen onde chaman as Pedras Brancas, fliguesia sobredita como testa de hũa parte en hũa parte en hũa vjiña de Tareija Vella, et da outra parte testa en hũa vjiña de Gonçalo Perez de Bemantes, et da outra parte eno Regeyro et por suas deuisoes as quaes ditas leyras de vjiña a mjin pertecen de aver por çertas conptas et gaaças que delas teño et reřebjn de uso por estas ditas leyras de vjiña oytto çentos mrs. de moeda vella contando branca en tres djneyros que de vos recebj. Et pasaron das vosas (maos) aas mjñas en dineyros feytos et contados os quaes ditos oytto çentos et trjnta mrs. da dita moeda a vos dou, Pedro Siso en nome de Rodrigo Esquío, conplidor da manda de Nuño Freyre dAndrade para en cunplimento dos corenta mjl mrs. Que o dito Nuño Freyre mandou poer en herdades para o dito moesteyro, os quaes de uso rrecebj en presença do notario et testemoyas desta carta dos quaes ditos oytto çentos et trinta mrs. da dita moneda me eu outorgo de vos por ben pago et entrego a todo meu plazer et uontade renunçiando a auçon et exepçon da jnnumerata pecunja et toda ley et todo dereyto asy canonjco como ceuil et monicipal et aquela ley que diz que geera renunçiacion non valla. Et as quaes ditas leyras de vjiña en oje dia tiro e traspaso do meu jur et posisson; et enno jur et posisson de vos et o dito abbade e do dito voso moesteyro et conuento et monges del, as poño et traspaso e quen quer que as touer doje este dito dia en deante seja por vos et en voso nome et non por outro alguno; et poder conplido vos dou que as entredes con justiçia ou sen ela et façades delas et en elas toda vosa propia voontade asi como de vosa cousa propia: Et obligo a mjin a todo tenpo de todo embargo so pena do dobro da dita contia. Et por que he çerto outorgouos delo esta carta por lo notario et testemoyas ajuso escriptas feyta a carta enna villa da Ponte Deume dia sabado o postrimeyro dia de janeyro año do nasçemento de noso señor Ihesu Chisto de mill et quattro çentos et trjnta et tres años. Testemoyas que foron presentes: ferna Testa da Rigeyra et Nuño Porta, *o Vello* et Martin dAnjdo, escudeyros de Pedro Fernandez d’Andrade et Afonso Amigo, moradores enno couto de Monfero et outros.

Et eu Roy Fernandez de Barraçido, escripuano de nosos señor elRey et seu notario publico enna sua corte et en todos los seus Regnos a esto que dito he con as ditas testemoyas presente foy et escripuj. Et poño aquí meu nome et signal que he tal en testemoyo de verdade. Et vay escripto ontre reglas onde diz et trijnta non enpeesça. & Roy Fernandez(Barracido), notario

XXIII

1434, xullo, 24, Valladolid

Juan II ratifica os privilexios da vila de Pontedeume polos que Alfonso X lle outorgaba a esta vila o foro de Benavente e lles concedía ós habitantes das freguesías de Pruzos e Bezoucos que se especificaban que formasen vila e gardasen en ela os seus bens así como que tivesen en ela mercado.Pergamiño(590 x 670) con selo real e 4 columnas de confirmantes¹⁹⁰¹.**Contén albalá real do 16 de xaneiro de 1432 no mesmo senso**

C.I.C.A (Centro de Interpretación da Casa de Andrade), Pontedeume. Cópia na sala da alcaldía.

En el nombre de Dios, Padre Fijo e Spíritu Sancto que son tres personas distintas e un solo Dios uerdadero que biue e regna por simpre jamas, et de bien auenturada Virgen gloriosa sancta Maria, su madre, a quien yo tengo por señora e por abogada en todos los mis fechos, et a honrra e seruicio suyo e de todos los santos e santas de la corte celestial; quiero que sepan por esta mi carta de preuillejo o por el tralado della, signado de escriuano publico, todos los que agora son o seran de aqui adelante, cnmo yo, don Juan, por la gracia de Dios, rey Castilla, de León, de Toledo, de gallizia, de Seuilla, de Cordoua, de Murçia, de Iahen, del Algarbe, de Algezira, e señor de Viscaya e de Molina, ui un provillejo del rey don Alfonso de buena memoria que Dios aya,

¹⁹⁰¹ Omítense as formas apocopadas como “q” o “p^a” que transcribimos co seu sentido literal

escrito en pergamino de cuero rrodado e sellado con su sello de plomo pendiente en filos de seda; otrosi un mi aluala escript en papel e firmado de mi nombre, fechos en esta guisa:

(Inserta a carta pobra de Pontedeume outorgada por Alfonso X , así como as ratificaci3ns de Fernando IV e Alfonso XI¹⁹⁰²).

Yo el rey fago saber a uos el mi chançeller e notarios e a los otros ofiçiales qu estais a la tabla de los mis sellos que el conçejo e alcalles e regidores e ofiçiales e omes buenos de la uilla de la Puente de Ume me fiziron relaçion diziendo en commo ellos tiene çiertos priuilejos de çiertas franquezas e libartades que diz a la dicha uilla e a su alfoz fizieron los otros reyes mis anteçesores onde yo uengo, que santo parayso ayan, los quales diz que por ocupaciones que ouieron, non pudieron uenir a confirmar en el tienpo que yo limite para confirmar los priuilejos de los mis reynos e sennorios. Et pidieronme merçed que les manadase dar mi aluala para uosostros para que les confirmasedes los dichos priuilejos que sobre la dicha razo dizen que tienen

Et si son tales que mereççen e deuen auer confirmaçion gelos confirmedes en la forma acostumbrada, non embargante que el tiempo que yo limite para que les confirmar los priuilejos de mis reynos se a pasado, et non fagades ende al por alguna manera, so pena de la mi merçed.

Fecho a diez e seys dias de enero, ano del nascimiento de Nuestro Señor Ihesu Cristo de mill e quatroçientos e treynta e dos annos.

Yo el rey. Yo Diego Romero la fiz ecribir por mandado de nuestro sennor el rey. Acordada en Consejo. Relator. Registrada.

E agora, el dicho conçejo e e alcalles e regidores e ofiçiales e omes buenos de la dicha uilla de la Puente de Ume e de su alfoz enbiaron me pedir por merçed que les confirmase el dicho preuillejo e la meçed en el contenida e gelo mandase gardar e cunplir.

E yo el sobredicho rey don Iohan, por fazer bien e merçed al dicho conçejo e alcales e regidores e ofiçiales e omes buenos de la dicha uilla de la Puente de Ume e de su alfoz, touelo bien e confirmoles el dicho preuillejo e la merçed en el contenida. Et mando que le valla e les sea guardada asi e segunt que mejor e mas conplidamente les ualio e fue guardada en tienpo de los otros reyes onde yo uengo, e del rey don Iohan, mi abuelo, e del rey don Enrique, mi padre e mi señor, que Dios de santo parayso, e en el mio fasta aqui. Et defiendo firmemente que alguno ni algunos, non sean osados de les yr nin pasar contra el dicho preuillejo, nin contra lo en el conrehudo, nin contra parte dello, por gelo quebrantar o mengoar en algun tienpo, nin por alguna manera, ca qualquier que lo fiziese auria le mi yra e pechar me ya la pena contenida en el dicho preuillejo, e a dicho conçejo e alcalles e regidores e ofiçiales e omes buenos de la dicha uilla de la Puente de Ume e su alfoz o a quien su boz touiese, todas las costas e dapnos e menoscabos que por ende resçibiesen, doblados.

Et demas a todas las justiçias e ofiçiales de la mi corte e a todos los otros alcalles e ofiçiales de todas las çibdades e uillas e logares de los mis reynos do esto acaesçiere, asi a los que agora son commo a los que seran de aqui adelante e a cada vno dellos, que gelo non consientan, mas que los defiendan e anparen con la dicha merçed en la manera que dicha es, et que prenden los bienes de aquellos que contra ello fueren por la dicha pena e la guarden para fazer della lo que la mi merçed fuere, e que enmienden e fagan enmendar al dicho conçejo e alcalles e regidores e ofiçiales e e omes buenos de la dicha uilla de la Puente de Ume o a quien su boz touiese de todas las cosas e dapnos e menoscabos que por ende resçibiesen doblados, commo dicho es. Et demas que por qualquier o qualesquier por quien fincar de lo asi fazer e conplir, mando al omne que les este mi prouillejo mostrar o el traslado del abtorizado en manera que faga fe, que los enplaze, que parescan ante mi en la mi corte, del día que los empazar fasta quinze dias primeros

¹⁹⁰² A.C.S, *Colección López Ferreiro*, S 7/25, (carpeta 2, número 21), pergamino. O privilexio de Alfonso XI que inclúe o de Fernando IV e Alfonso X foi publicado por A. López Ferreiro en *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, 1901, PP. 161 -169

seguientes, so la dicha pena a cada uno, a dezir por qual razon non cunplen mi mandado. Et mando do la dicha pena, a qualquier escriuano publico que para esto fuere llamado que de ende al que gela mostrares testimnio signado con su signo, porque yo sepa en commo se conple mi mandado.

Et desto les mande dar este mi priuillejo, escripto en pergamino de cuero, rodado e sellado con mi sello de plomo pendiente en filos de seda.

Dada en la noble uilla de Valladolid, diez y nueue dias de mayo, anno del nasçimeiento de Nuestro Saluador Ihesu Christo de mill e quatroçientos e treynta e quatro annos.

E yo el sobredicho Rey don Iohan, regnante en uno con la reyna donna Catalina, mi muger, e con el principe don Enrrique, mi fijo, en Castilla, en León, en Toledo, en Gallizia, en Seuilla, en Cordoua, en Murçia, en Jahen, en Baeça, en Badaioz, en el Algarbe, en Algezira, en Vizcaia, en Molina, otorgo este preuillejo e confirmolo.

(6 columnas de confirmantes e signo rodado con dous círculos nos que se citan as altas autoridades do reino, unha proba da solemnidade do privilexio)

Yo Iohan Gonçalez de Segura, escriuano de nuestro sennor el rey, la escriui por su mandado.

XXIV

1441, xullo, 15, Tordesillas

Carta do Principe Enrique a Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrera e Ribera ordenándolle que tome pola forza as vilas de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, que lle foron doadas por seu pai o Rei Juan II

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 -14

Yo el príncipe D. Enrique envio saludos a vos Pero Álvarez de Cabrea, como aquel de quien mucho fío vuestra lealtad. Recibí e soy de la querença que por el portador de aquella de parte vuestra me fue explicada, rogovos en servçio vuestro, buen deseo e ofrecimiento que me fisites acerca de tomar para mi la posesión de las villas de Puente de Ume e Ferrol e Vollalba e sus castillos e fortalezas de que el rey mi Señor me fiso merced. E así vos ruego e mando si plaser e servçio me deseades faser, que lo mas prestamente que ser pueda, lo pongades en execución, ca por la presente vos aseguro que luego como por vos sea fecho en esta por vuestro buen deber de que ni saque la dicha merced para salvamento a mi favor de las dichas villas e fortalezas haya debido efetto abiendo la posesión pacífica de aquellas, vos mandase satisfacer e seredes satisfecho e pagado de todas las esperas e gastos que por ello obieses fecho; para lo qual yo envio mandar a Alvar Garçia de Villagarcía, mi contador mayor de la mi casa, que junte con vos e siga vuestro consejo, para ante lo qual podedes faser presentación de la gente que para ello juntaredes, de lo qual por seguridad vuestra, vos envío la presente, firmada de mi nombre e sellada con mi sello, fecha en la villa de Otordesillas, quinse días de julio ano del nascimiento de nuestro señor Ihu Xpo de mil e quatrocientos e quarenta e vn años. &

El Principe

Yo Francisco Ramírez de Toledo, secretario del príncipe nuestro señor, la fise escribir por su mandado.

XXV

1441, xullo 20, Tordesillas

Carta de Juan II ó portegueiro maior de Santiago, Alonso de Mendoza para que colabore con Pedro Álvarez Osorio e Diego Sarmiento na toma das vilas de Pontedeume Ferrrol e Vilalba.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 -82

Yo el Rey. Envío saludos a vos Alonso de Mendoza pertiguero de la iglesia de Santiago, como aquel de quien mucho fio, ya sabedes en como por otra mi carta vos envié mandar que diésedes vuestro favor a Alvar García de Villagarçia, mi vasallo, para que fuese entregado para mi y para la corona real de mis reinos, la villa de Ferrol e Pontedume e Villalba e sus castillos e fortalezas que fueron e son devueltos a la mi corona real e por quel dicho Alvar García se vino para mi, non pudo por el presente conseguir efetto lo contenido en las dichas mis cartas, que para ello le mandé dar agora yo envió otras mis cartas e poderes sobre este fecho pra Diego sarmiento, mi adelantado maior del reino de Galicia, mi vasallo e de nustro consejo, e a Pedro Álvarez Osorio, mi vasallo, fijo de Rodrigo Osorio, e para qualquier dellos para que en mi nombre, e para mia e para la corona real de mis reinos, tome las dichas villas e sus castillos e fortelas e se apodere de todo ello e lo tenga por mi; por ende yo vos mando, si serviçio me deseais faser, que cada que por los dichos Adelantdo e Pedro Álvarez e por qualesquier dellos vos fuese pedido, les dedes e fagades dar todo el favor e ayuda que menester oviese por vusetra persona e con vuestra gente, de tal manera que lo contenido en en las dichas nuestras cartas haya e consiga efecto, en lo qual me faredes serviçio segund q de vos confío e de lo contrario yo abria enojo e sentimiento. Dada en Tordesillas veinte dia de julio año XLI.

Yo el Rey.

E yo el dottor Fernando Diaz de Toledo, oydor e refrendatario del rey e su secretario lo fize escribir por su mandado

XXVI

1441, xullo, 20, Tordesillas

Carta de Juan II ó bispo de Mondoñedo, D Pedro, ordenándolle que non axude a Fernán Pérez de Andrade, O Mozo, na tenecia ilegal das villas de Pontedeume, Ferrol e Vilalba¹⁹⁰³

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 -83

Yo en rey. Envío muchos saludos a vos don Pedro, obispo de Mondoñedo, como aquel de quien mucho fío, fágovos saber que a mi es fecha relación, que vos dades favor e ayuda a Fernán Pérez de Andrade, mi vasallo, e para que el contra el tenor y forma de lo contenido en mis cartas, e en menosprecio dellas e tenga e esté apoderado como está de las villas de Pontedume e Ferrol e Villalba e de sus castillos e fortalezas las quales son devueltas a mi e la corona real de mis reinos, de lo qual yo soy de vos muy maravillado. E agora queriendo poner en ello yo envió mis cartas e poderes a Diego Sarmiento, mi adelantado mayor en el reino de Galicia, de nuestro consejo e a Pedro Álvarez Osorio, mi vasallo, fijo de Rodrigo Álvarez Osorio, para q ellos o qualesquier dellos las tomen e se apoderen dellas e las tengan para mi e para la corona real de mis reinos: Por ende yo vos ruego e mando si serviçio e plaser me deseais faser que de aqui adelante excusedes de dar tal favor e ayuda al dicho Fernando Péres, e por los dichos Adelantado e Pero Álvarez, o por qualquier dellos que que vos fuese pedido, de seguido les dedes e fagades dar con vuestras gentes e vasallos todo el favor e ayuda que vos pideiesen para la execución de las dichas mis cartas e poderes, en lo qual me faredes plaser e serviçio, segund que de vos mucho confío; e de lo contrario yo habría enojo e pena. Dada en Tordesillas, veynte dias de julio, año de XLI.

Yo el Rey.

E yo el doctor Fernando Diaz de Toledo, oydor e refrendario del rey e su secretario, li fice escribir por su mandado.

XXVII

1445, abril 7, Arévalo.

¹⁹⁰³ Resumen doutras cartas, asinadas na mesma data e xa publicadas, enviados por Juan II á nobres e dignidades galegas para facer efectiva a citada orde en Anexo II

Carta de Juan II, a petición do concello da cidade de Santiago, tomando esta cidade baixo o patrocinio real.

A.-D.A, *Sección Lemos*, C. 2 -88

Don Juan, por la gracia de Dios, rey de Castilla, de León de Toledo, de Galicia, de Sevilla, de Cordoua, de Murçia, del Algarbe,, de Algecira e señor de bizcaya e de Molina, la consejo de alcaldes, regidores, escuderos, mayordomos, ofiçiales e onbres buenos,vicinos y moradores de la muy noble çibdad de santiago q agora son o fuesen de aquí adelante e cualquier o cualesquier de vos e dellos a quien esta carta fuese mostrada o el trslado Della signado de escribano publico, sacoado con autoridad de juis o de lalcalde, salud e e gracia. Sepades q by buestra petición q me enviastes con buestros procuradores en quanto a lo q me enviastes pedir por merced contra de la dicha çibdad e del señorío et jurisdicón e justiçia Della q tomase e tomare a mi para que fuese mya e de la mi corona real segund q auia seydo de los otros reis mis progenitores de la qual yo avido mi acordo e consejo e deliberación e a esta información, entendiendo asy seer conoçedero a mi juicio tovelo por bien e es my voluntad que agora e de aquí adelante por siempre yamas, la dicha çibdad de santiago con su tierra e terminos e la jurisdicción e señorío et my Della q sea mya e de la mi corona real, e por la presente la tomo e recibo en mi guarda e amparo e defendimineto real a vos e a buestros bienes e casas et vos mando e defiendo firmemente que non recibades en la dicha çibdad nen recudedes contra ella ni contra la dicha jurisdicón e justiçia e sennorio real della, nin con posadas ni acampardes a ninguno ni alguno saluo a mi e a quien yo vos mandadre o enuiare mandar por mi real mandado espeçial. Et Otrosy mando e defiendo firmemente so pena de la mi merced que ninguno ni algunos prelados e personas religiosas e caualleros e escuderos e otros, justiçias e ofiçiales e persona cualquier de cualesquier ley, estado o condición, prehemeinencia o dignidad q sea agora ni de aquí adelante, non se entrementa entrar ni tomar ni usurpar ni apelar ni nin ocupar nin embargar la dicha mi justiçia e jurisdicción e sennorio real de la dicha mi çibdad ni repartir ni dar posada en las casas de los beçinos e moradores Della contra sus boluntades ni yr ni pasar, ni vayan nin pasen contra esto q yo mando ni contra los priuilegios e franquicias e libertades e prerrogativas e buenos husos e costumbres de la dicha çibdad e sus beçinos e moradores Della antes que los guarden e cumplan e fagan guardar e cumplir e vos maparen e defiendan e bosotros e a buestros bienes e casas; e vos ni ellos non vayades nin pasedes nin vayan nin pasen contra esto q yo mando, ni contra alguna, ni parte dello en algun tiempo ni por alguna manera so pena de la mi merced e de la confiscación de todos buestros bienes et dineros para la mi camara e de perder todos e cualesquier mrs que de mi tengades en cualesquier manera e caer en mal caso, e sobreseo que dicho es mando al mi chanciller e notarios que estan en la cabsa de los mis sellos e a los oydores de la mi audiencia q guarden e libren , pasen e sellen mi carta de priuilegio e las cartas personales que he dado o diese en asentimiento, por quanto esta es mi sentencia e deliberada voluntad et porque sea publico e notorio e mejor convenga a noticia de todos e dello non se pueda pretender ni alegar ynorançia, mando que lo fagan asi pregonar públicamente por las praças e marcados de la dicha çibdad ante escribano publico, por mi mandamiento. Que se faga e cunpla esto que yo mando e demas por cualquier o cualesquier de vos e dellos por quine quisier asi faser e cumplir, mando al ombre que vos esta mi carta mostrare o el dicho traslado signado como dicho es, que vos enprase, que conprasades e conprasan ante mi corte doquier yo Seya, los consejos por sus procuradores e los regidores e otras personas singulares personalmente, del día que vos emprasare a quise dias primeros siguientes , por las dichas penas a cada vno si por cualquier razón non cunplides ni cinple mi amandado e de cómo esta mi carta o el traslado Della vos fuese mostrada; e los vnos e los otros la cunplides. Mando pos las dichas penas e poder de ofiçio a cualquier notario publico que por esto fuere llamado que de ende al que la vos mostrare testimonio signado con su signo, sin dineros; porque yo sepa en como se cunple mi mandado.

Dada en la villa de Arevalo a septe dias de abril, anno del nacimiento de nuestro señor Ihu Xpo de mill e quatroçentos e cuarenta e çingo annos/ Yo el Rrey.Yo Juan Gonzales de Toledo, escribano de camara del Rrey nustro señor, la fise escribir por su mandado real....\$

XXVIII

1449, xaneiro, 14, Valderas

Carta de Enrique IV a Fernán Pérez, O Mozo, recriminándolle a súa actitude de poio e axuda ó conde de Benavente, fuxido da prisión de Portillo, ofrecéndolle o seu perdón se abandona a súa actitude e ameazándoo se persiste na súa deslealdade.

A.D.A, Sección Lemos, Andrade, C. 2 -113

Don Iohan por la gracia de Dios Rey de castilla de León, de Toledo de Galisia de Cordoua, de Murça de Jahen del algarbe de Algesira e señor de Viscaya e de Molina. A vos Fernando Peres de Andrade my vsallo e a todos e qualesquier mys vsallos e subditos e naturales de qualesquier estado condición preheminençia o dignidad e a cada vono de vos salud e gracia. Sepades q yo mande dar vna mi carta al firmada de mi nombre e sellada con mi sello, su tenor de la qual es este q se sigue. Don Iohan, por la gracia de Dios Rey de Castilla de León, de Toledo de Gallisia de Sevilla de Cordoua, de Murça, de Jahen, del Algarve, de Algezira e señor de Viscaya e de Molina , a todos e qualesquier mys vasallos e subditos e naturales de qualesquier ley estado e dignidad q sea, salud e gracia. Ya sabedes y a a todos es notorio en mis reynos como don Alfonso Pimentel conde de Benavente estando preso por mi mandado en la fortaleza de Portillo en poder de Diego de Ribera , mi vasallo, el dicho conde con toda osadia e en menosprecio de la mi justiçia , quebranto la dicha prision e se solto e fue della syn mi liçençia e mandado e prendio e leuo preso al dicho Diego de Ribera e con adereçameinto de armas que consygo ayunto se fue para la villa de Benavente q por mi mandado estaua secuestrada e entro en ella e combatio la fortaleza della q estaua por my e la torre e se apoderó della e la tiene syn mi mandado Et asymismo prendio a Luys de Malgar q por my la tenia e a otros mis vsallos e subditos e naturales q estuan en ella en mi defendimeinto, e la guardaron por mi mandado e los los ha tenido e tiene presos po su propia actoridad e ha fecho e fase muchas tomas e otras cosas desaguisadas en la dicha Benavente e su termino asy de los suministros de la mis rentas e pedidos e derechos como en otras muchas maneras. Et otrsy basteçio el castillo de Alua de Liste que estua e esta rebelado a mi e lo desserco e fiço alzar el sytio del a los q y estuan por mi mandado e los tomo e robo todo lo q alli tenia e ha fecho e fase otras osadias en deservicio nuestro e en escándalo de mis reinos alçandose contra mi en la dicha Benavente e en su fortaleza .Et conmo quer q por diuersas vezes le yo enbie mandar q se tornase a la dicha prision donde estaua e q le yo mandaria dar jueses syn sospecha q lo oyan e fagan lo que de derecho e justiçia se deua faser con la seguridad q las le yes de nuestros reynos q vieren por q non padesia contra justiçia e e rason , et non lo ha querido faser nin complir . Antes todabia ha perseuerado e continuado lo susodicho; sobre lo mediante justiçia yo entiendo mandar proçeder contra su persona e bienes quantos como deua e las leyes de mis rreynos q vieren . Et como quier q eso mismo yo he enviado mandar e defender por mis cartas las quales han sido publicadas e pregonadas publicamente en la çibdades e villas e logares con mandamientos a la dicha Benavente q ni alguno ni algunas personas mys subditos e naturales non fuesedes osados de estar con el dicho conde ni en su compañía ni le diesedes fauor ni ayuda alguna, mas q vos apartasedes del po las causas susodichas , e non tornasedes a el syn mi espeçial mandado, non lo avedes fecho ni aplicado, antes en menospreço de las dichas mis cartas e de las penas e castigos en ellas contenidas oluidada vuetra naturaleza e la fidelidad e lealtad e reveuerençia e obediencia e sunjeción e vasallaje q me deveis conmo vuestro Rey e Señor natural et espeçialmente aquellos q la leyes de mis reinos q vieren e mandaren q todos mis vasallos e subditos e naturales de qualesquier estado o condiçion prehemineçia o dignidad aunque por ello non sean llamados ni sean tenidos de venir e vengan por sus personas e bienes e poder contra

qualesquier natural del reino q tales osadias e leuanatamientos fisieren e lo persigan fasta lo derraigar e detruir del todo so mis graues penas establecidas por las dichas leyes; vosotros menospreciando las dichas leyes avedes estado e estades con el dicho conde e le dades fauor e ayuda e socorro por lo qual contra razon e justiçia se podría mandar contra vuestras personas e bienes a las dichas penas e a nos para mayor abondamiento e por vos mas convencer mandé dar esta mi carta para vos por la queal vos mando a todos e a cada vno vos q del dia q fuere publicada e pregonada en qualesquier de las çibdades e villas e logares como vecinos de la dicha Benaunte, pues por el dicho conde e vosotros con el estades apoderados en la dicha Benaunte non sería seguro al portador della su aceso yr con ella a la dicha villa, fasta tres dias primeros syguientes vos partades del dicho conde e de su compañía e lo dexedes e derramedes e vos vayades e tomedes para vuestras tierras e estados e logares donde e q non vengades ni tomedes mas al dicho conde ni a su compañía syn mi real grãcia e espeçial mandado ni le dedes fauor ni ayuda alguna, vos ni alguno de vos ni otras personas qualesquier q sea de qualesquier estado o condición, preheminencia o dignidad q sea e q lo asy fagades e cumplades non embargante qualesquier binculos e obligaciones pleitos e omenajes juramentos so qualesquier penas e firmezas e en qualquier manera q ayades sydo e seades obligados al dicho conde asy por vasallaje como en otra qualquier manera. E yo como Rey e soberano señor de mi propio motu aesta grãcia e poderío real absoluto vos lo alço suelto e quito vna e dos e tres veses e vos do por libres e a quantos dellos a vos e a vuestro linaje e vuestros bienes en quanto a esto atañe e atañamiento pueda por q asy cumple a la mi soberania e al bien e paz e sosiego de mis reynos e acatamiento de muchos escandalos e ynconvenientes. E los vnos ni los otros non fagades ende al por alguna manera so pena de ambos por ello en caso de trayción e ser por ello traidores e perder los cuerpos e quanto auedes con aperçibimiento q sy lo asy non fazedes e cumplides se asy como notorio non vos mas llamar ni emplaçar sobrello mandare prendimiento vustras personas e linajes e bienes a las dichas penas e cargos e a cada vno dellos. Et para ver e oyr la declaracion en sentençia q sobre esto entiendo dar e faser e para todas las otras cosas en q se refiere a todo y por la presente vos enplazo e ponno plazo para todo ello e cada cosa dello espeçialmente por esta mi carta la qual mando a las justiçias de las dichas çibdades e villas e logares e de cada vna dellas q la fagan publicar e pregonar por las plazas e mercados e otros logares acostumbrados dellas por pregonero e por ante escribano publico. Et despois q la fagan poner e asentar con planos en qualesquier de las puertas de los edificios principales de las dichas çibdades e villas e logares por q dello non podades pretender ynoraçia disiendo q lo non sopistes ni vino a vuestra notiçia. Et mando so pena de la mi merçed e de perdiçion del ofiçio e de dies mill mrs para la mi camara de qualesquier escribano publico q para esto fuere llamado q de ende al q vos esta mi carta mostrare testimonio sygnado con su sygno syn danno por q yo sepa conmo cumplides mi mandado. Dada en la villa de Villalpando a doce dias del mes de enero año del nascimiento de nuestro señor Ihu Xpo de mill a quatroçientos e quarenta e nueue años. Yo el Rey Enrique. E yo el doctor Fernando Dias de Toledo oydor e refrendario del Rey e su secretario la fize escriuir por su mandado. Registrada por q vos mando a todos e a cada vno de vos q cumplades e guardedes e fagades guardar e complir la dicha mi carta suso incorporada en todo e por todo segund q en ella se contiene e q non vayades al dicho conde de Benaunte ni vos ayuntedes con el ni con otros por el ni les dedes ni consyntades dar ayuda ni fauor alguno ni le dedes ni en bienes rentas ni mantenimientos ni socorro alguno por quanto asy cumple a mi serviçio e e sostento de mys reynos. E los unos ni los otros non fagades ende al por alguna manera so pena de la mi merçed e de las otras penas en la dicha mi carta suso encorporada contenidas. Et mando so pena de la mi merçed e de perdiçion del ofiçio e de diz mill mrs para la mi camara a qualquier escribano publico q para esto fuere llamado q de ende al q vos esta mi carta mostrare testimonio sygnado con su sygno po q yo sepa conmo cumplides mi mandado. Dada

en la villa de Valderas a catorce dias del mes de enero año del nascimeinto de nuestro señor Ihu Xpo de mill e quatroçientos e quarenta e nueve años.

Yo el dottor Fernando Dias de Toledo, oydor e refrendario del Rey e su secretario la fize escurir pos su mandado. Yo el rey

XXIX

1455, marzo, 10, Arévalo

Carta de Enrique IV, ratificando outra de seu pai Juan II pola que lle reclama a Fernán Pérez de Andrade 27500 maravedís que debe pola recaudación das alcabalas nas súas vilas e lugares segundo o copeiro real ¹⁹⁰⁴.

A.D.A, *Sección Lemos*, C 249 -5.

Don Enrique, por la gracia de Dios rey de Castilla, de León, de Toledo, de Gallizia, de Sevilla, de Cordoua, de Murçia, de Jahen, del Algarbe, de Algezira e señor de Bizcaya e de Molina, a los alcaldes, alguaciles e otras justicias cualesquier de la my casa e corte e real cancellería, a los corregidores e alcaldes e alguaciles, merinos e otras justiçias cualesquier de la çibdad de la Coruña e de la uilla de Betanzos e sus tierras e de todas las otras çibdades e uillas e logares de los mis reynos e señorios e de cada vno cualesquier de vos a quien esta mi carta fuere mostrada o el traslado della sygnado de mi escribano publico, salud y gracia.

Sepades que Diego Gonzalez de Torre, copero del rey don Iohan, mi señor e mi padre cuya anima Dios aya, presento ante mi en el mi consejo, vna carta quel Rey mi señor e mi padre le mando dar firmada de su nombre e sellada con su sello el tenor de la qual e este q se sigue: Don Ihoan, por la gracia de Dios Rey de Castilla, de Leon, de Toledo, de Gallisia, de Seuilla, de Cordoua, de Murçia, de Jahen, del Algarbe, de Algezira e señor de Bizcaya e de Molina, a los alcaldes e laguaziles e otros justiçias cualesquier de la mi casa e corte e real cancelleria e a todos los corregidores, alcaides laguaziles, merino e otros justiçias cualesquier de todas las çibdades e villas e logares de los mys reynos e señorios e a cada vno de vos a quien esta my carta fuere mostrada, salud y gracia. Sepades que Diego Gonzalez de Torre, my copero, mi fiso relación que Fernand Perez de Andrade, mi vasallo e de mi consejo de deue es tenuto e obligado a dar e pagar veynte e syete mill e quinientos maravedís por un contrabto e obligación q dellos le tiene fecho por virtud de la qual dise q los mys alcaldes de la mi corte de dictaron vn mi mandamyento para ejecutar quatro lanças e otras cualesquier cosas que de my tiene porque se los vendiesen, porque podiese ser ser pagado de los dichos beynte e syete mill e quinientos mrs; e asimismo diz que le mande dar otro mi aluala por los mys contadores mayores q contaron que los dichos mrs se vendian que los non librase al dicho Fernand Perez, el qual dicho aluala el dice que mostro a los dichos mis contadores mayores los quales dis que diseron que aquello non sería mi serviçio por quanto el dicho Fernán Pérez toma de las mis rentas de cada año en sus villas e logares muchos mas maravedís de los que él de mi tiene, así que non se daría cosa por el dicho embargo, pues los tomava en la dicha su tierra como dicho es, por cabsa de lo qual diz que fasta aquí no ha podido cobrar los dichos maravedís, nin ha podido nin puede fallar bienes algunos suyos de los que pueda cobrar, nin ha podido alcançar con el conplimiento de justiçia, nin ser pagado de lo que asy le es devido, e me suplicó e pidió por merçed que le mandase proveer sobre ellos de remedio con justiçia mandandole dar mi carta para los mis alcaldes e alguaziles e, en especial para Gómez Pérez de las Marinas, justiçia de la villa de Betanços, o á sus lugarestenientes, por quanto el dicho Fernando Pérez tyene bienes en la dicha villa de Betanços, e a otros cualesquier mis justicias de los dichos mis regnos e señoríos para que

¹⁹⁰⁴ Esta reclamación reitera outra de Juan II de 1453. (A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*. C.2-114. Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, número 140)

por virtud del dicho recabdo fagan entrega e execuçión en qualesquier sus vasallos e bienes, donde quier que fueren fallados e le fuese fecho pago de los dichos maravedís con las costas que sobrello ha fecho e feziere e le mandase proveer sobrello de remedio de justicia como la mi merced fuese, e yo tóvelo por bien porque vos mando a todos e a cada uno de vos en vuestros logares e jurediçiones que veades la dicha obligación que el dicho Diego Gonzlalez de Torre, mi copero, así diz tyene contra el dicho Fernán Pérez sobre lo susodicho e sy tal es que traya consigo aparejada execuçión e debe ser executada, la executedes en el dicho Fernán Peres e en sus bienes e de sus vsallos o de cualesquier dellos onde quier que fueren fallados quanto e conmo es derecho deuades por manda que el dichoDiego Gonçález sobre lo que asy le es deuido e alcance sobre ello conplimiento de la justicia. E los unos ni los otros non fagades ende tal, por alguna manera, so pena de la mi merced e de diez mill mrs a cada uno para la mi cámra; e demás por que fincar de lo ansí fazer e conplir, mando al omme que vos esta mi carta mostrare que vos enplaze que parescades ante mi en la corte doquier que yo sea, del día que vos enplazare fasta quinze días primeros siguientes, so la dicha pena, por la qual mando a qualesquier escriuano publico que para esto fuere llamado q de ende al que vos mostrare testimnyo signado con su sygno por que yo sepa en como se cumple mi mandado. Dada en la noble villa de Valladolid, veynte e quatro días de setiembre, año del nacimiento de Nustro Señor Jhu xpo de mill e quatrocentos e çinquenta e tres años. Yo el Rey. Yo, el doctor Ferrando Dias de Toledo, oydor e referendatario del Rey e su secretario la fiz escrevyr por su mandado. Registrada. Rodrigo. Rodrigo de Villacorta.

Et agora el dicho Diego Gonzalez nos fizo relaçión que fasta aqui no seydo executada ni conplida la dicha carta de dicho Rey, my señor e mi padre suso incorporada ni se ha podido aver ni cobro los dicho mrs que el dicho Fernand Perez asi dice que le deue e que reçela que si agora requiriese con ella a vos los dichos justiçias o alguno de vos la no executaredes ni executariades diciendo que aquella es espirada por el dicho Rey, my señor e my padre separado de la presente bida; e me suplico e pedio por merced que pues los dichos mrs que el dicho Fernand Peres de deue sobre los mrs, rentas e alcaualas de sus villas e logares que el tyene en el my reyno de Gallisia e se obligo de los dar e pagar al dicho Rey, mi señor e mi padre e a Santiago de Segouia su recabdador de las dichas alcaualas en su nombre, los quales el dicho recabadador libro a el en el dicho Fernand Peres e en Iohan Nunes beçino de la Punte de Hume, su escudero, que con el esta obligado de los pagar e los dar o detraer de la tasa que tenia de dicho Rey mi señor e mi padre; e fasta aqui no los pudo cobrar los dicho mrs del dicho Fernand Pres en caso de que sobrello fizo muchas diligençias para esto, e es cierto e notorio que los non podia cobrar, se me preguntase la manera de cumplir e executar la dicha carta de dicho Rey, my señor e my padre fiso incorporarla por manera que pudiese cobrar los dichos mrs e fuese preguntado dellos con efeto pues los avia gastado en procuradores dicho Rey, my señor e my padre e yo touelo por bien. Por ende vos mando a todos e a cada vno de vos en vuestros logares e jurediçiones que veades la dicha carta del dicho Rey, mi señor e mi padre de suso incorporada e la cumplades e executedes e lleguedes e fagades llegar a deuida execuçión e efecto en todo e con todo segund que en ella se contyene en qualesquier bienes muebles e rayses quel dicho Fernand Peres tyene o fallardes suyos en esta dicha çibdades e villas e logares e logares en qualquier o qualesquier dellas. E los bienes que por la dicha rason fesieredesla dicha execuçión e venta e remate en la manera susodicha, es mi merced e mando que los ayan sanos e de por los que cumplieren por manera quel dicho Diego González cobre los dicho s mrs que asy dis que le son devidos e alcançens cumplimineto de justiçia. E por menguamiento della non aya cabsa ni rason de venta ni enbiedes mas aser una querella sobrello. E los unos ni los otros non fagades ende al por alguna manera so pena de la mi merced e de diez mill mrs a cada vno para la mi camera; e demas mando al onme que vos esta my carta mostrase que vos enplase para que estedes ante my en la my corte doquier yo sea del dia q vos emplasare fasta quinze dias primeros siguientes por la dicha pena a cada vno Por la qual mando a qualquier

escriuano publico que para esto fuere llamado de ende al que a vos esta my carta mostrare, testimonio sygnado con su sygno por que yo sepa en conmo cumplides my mandado.

Dada en la villa de Arevalo a diez dias de marzo año del nascimiento de nuestro señor Ihu Xpo de myll e quatroçientos e çinquenta e çinco años. \$

XXX

1464, marzo 17, Madrid.

Carta de privilexio de Enrique IV confirmando os privilexios dos seus antepasados que se citan a continuación polos que se outorgaba a Pontedeume o foro de Benavente o outras regalías que mantiñan a vila eumesa dentro do territorio de reguengo.

C.I.C.A.(Centro de interpretación da c casa de Andrade, Pontedeume. Copia na alcaldía).

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/25. Copia autógrafa

Sepan quantos esta carta de preuillejo et confirmación uieren, commo yo don Enrique, por la gracia de Dios rey Castilla, de León, de de Toledo, de gallizia, de Seuilla, de Cordoua, de Murçia, de Iahen, del Algarbe, de Algezira, e señor de Viscaia e de Molina,ui una carta del preuillejo rodado del rey don Iohan, mi padre e mi señor, que santa gloria aya, escrito en pergamino de cuero e sellado con su sello de plomo pendiente en filos de seda a colores, fecha en esta guisa:

(Inserta a carta pobra de Pontedeume outorgada por Alfonso X , así como as ratificaciós de Fernando IV , Alfonso XI¹⁹⁰⁵) e Juan II, esta solemne

E agora, por quanto por parte de uos el dicho conçejo e alcalles e regidores e ofiçiales e omes buenos de la dicha villa de la Puentedeume e de su lafoz, me fue suplicado e pedido por merçed que uos confirmase la dicha carta de preuillejo e la merçed en ella contenida et uos la mandase guardar e conplir en todo e por todo, segund que en ella se contiene(repetido), e yo, el sobredicho rey don Enrique por fazer bien e merçed a uos el dicho conçejo e alcalles e regidores e ofiçiales e omnes buenos de la dicha uilla de la Puentedeume, touelo por bien, et po la presente uos confirmo la dicha carta de preuillejo e la merçed en ella contenida, e mando que uos valla e sea guardada si e segund que mejor e mas conplidamente uos ualio e fue guardada en tienpo del dicho rey don Iohan, mi padre e mi sennor, que Dios de santo parayso. Et defiendo firmemente que alguno ni algunos non sean osados de uos yr nin pasar contra esta dicha carta de preuillejo e confirmación que uos yo asi fago, nin contra lo en ella contenido, nin contra parte dello por lo qubrantar e mengoar en todo nin en parte dello en algun tienpo, nin por alguna manera, ca qualquier que lo fiziese auria le mi yra e pechar me yan la pena contenida la dicha carta de preuillejo, e a uos el dicho conçejo o a quien su boz touiese, todas las costas e dannos e menoscabos que por ende resçibieredes, doblados.

Et demas, mando a todas las justiçias e ofiçiales de la mi casa e corte e chançelleria e a todas las todas las çibdades e uillas e logares de los mis regnos do esto acaesçiere, así a los que agora son commo a los que seran de aqui adelante e a cada vno dellos, que gelo non consientan mas que uos los defiendan e anparen con esta dicha merçed en la manera que dicha es; et que prenden los bienes de aquellos que contra ello fueren o pasaren por la dicha pena e la guarden para fazer della lo que la mi merçed fuere, e que enmienden e fagan enmendar al dicho conçejo o a quien uestra boz touiere de todas las cosas e dapnos e menoscabos que por ende resçibierdes, doblados, commo dicho es. Et demas que por qualquier o qualesquier por quien fincar de lo asi fazer e cunplir, mando al omne que les esta mi carta de prouillejo mostrar o el traslado della abtorizado en manera que faga fee, que los enplaze, que parescan ante mi en la mi corte,

¹⁹⁰⁵ A.C.S, *Colección López Ferreiro*, S 7/25, (carpeta 2, número 21), pergamiño.O privilexio de Alfonso XI , o mais antigo orixinal sobre o tema, que inclúe o de Fernando IV e Alfonso X foi, publicado por A. López Ferreiro en *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, Santiago, 1901, PP. 161 -169

doquier yo sea, del día que los emplazare fasta quinze dias primeros siguientes, so la dicha pena a cada uno, a dezir por qual razon non cunplen mi mandado. Et mando do la dicha pena, a qualquier escriuano publico que para esto fuere llamado que de ende al que la mostrare testimnio signado con su signo, porque yo sepa en commo se cunple mi mandado.

Et desto les mande dar esta mi carta de priuillejo, escripta en pergamino de cuero, sellada con mi sello de plomo pendiente en filos de seda a colores.

Dada en la uilla de Madrid diez y seys dias de mayo, anno del nasçimeiento de Nuestro Saluador Ihesu Christo de mill e quatroçientos e sesenta e quatro annos.

Va escripto sobre raydo en un lugar a do dize “del Padre e del Fijo e del Spiritu Sancto” a o dize “uila de la Puente deume e de su alfoz enbiaron me pedir por merçed que les confirmase el dicho preuillejo e la merçed en el contenida” a a do dize “treslado”.

Yo Diego Arias de Camba, contador mayor de nuestro sennor el rey et su seqretario e escriuano mayor de los preuillejos e confirmaciones, lo fiz escreuir por su mandado.(signo).Diego Arias.

XXXI

1467, maio, 9, Madrid.

Carta de Enrique IV os habitantes dos coutos de Mugardos e Serantes e a vila de Ferrol ordenándolle que os reciba na súa xurisdición, como homes de reguengo xa que os citados coutos foran enaxenados da dita cidade en tempos pasados¹⁹⁰⁶.

A.D.A, *Sección Lemos*, C.3 -47, número 2. Inserto nunha ratificación de 1490, maio, 10, A Coruña.

Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, num. 168.

Don Enrique , por la gracia de Dios, rey de Castilla , de León, de Toledo, de Galizia, de Seuilla, de Crodoua, de Murçia, , de Jahen e del Algarbe, de Algezira, de Gibraltar e señor de Vizcaya e de Molina, al consejo, justiçias e regidores, caballeros e escuderos, procuradores e otros ofiçiales e ombres buenos de la mi villa de Ferrol e su tierra e jurediçion, mys vasallos e a cada vno e qualesuier de vos a quines esta mi carta fuere mostrada, salud e gracia. Sepades que yo soy ynformado e me es fecha relación que de algun tiempo a este parte esta dicha villa tiranicamene e contra uoludad de los vecinos e moradores della ha seydo despojada de algunos cotos que le pertenesçen e solian estar en su jurediçion, e asymesmo que otros algunos cotos, feligresías e behetrías se quieren venir de su voluntad de la jurediçion de la dicha villa e ser de la mi Corona Real, espeçialmente los cotos de Mugardos e Serantes, porque vos mando a todos e cada uno de vos que los reçibades a vuestra jurediçion para mi serviçio e para la mi Corona Real e quiero e mando que podays disfrutar e gozar de todas las libertades e franqueças e esençiones e priuilejos de que usan e de aquí adelante usaren los vezinos e moradores desta dicha mi villa de Ferrol e su tierra. E por esta dicha mi carta, mando al dicho conçejo e justiçia que reçiban e amparen e den su ayuda a los tales cotos, feligresías e behetrías que asy se vinieren a someter a la jurediçion de la dicha mi villa de Ferrol e los ayan por myos e por vasallos de la mi Corona Real, ca yo por tales los resçibo e los tomo e quiero e mando que con vosotros gozen de vuestros privilegios; e si ellos algunos tienen por esta presente carta gelos aprueuo e confirmo, como sy aquí estoviesen puestos e trasladados de verbo a verbo. E los vnos ni los otros non fagades ni fagan ende al, por alguna manera, so pena de la my merced e de priauaçion de los fueros e de confiscación de los bienes e de diez mill mrs a los que lo contrario fisieren para la my camara ; e demas mando al omne que uos esta my carta mostrare vos enplase e parescades ente my en la mi de corte do quiera que yo sea, del dia que vos emplaçare fasta quinze dias primeros siguientes, so la dicha pena so la qual mando a qualquier escriuano publico que para esto fuere llamado que de ende al que vos la mostrare, testimnio signado con su sygno para que yo sepa en como se cumple my mandado.

¹⁹⁰⁶ O documento foi publicado por García Oro, (*Don Fernando de Andrade, conde de Villalba*, Santiago, 1994, Apéndices, p. 226), pero con certas diferencias

Dada en la my villa de Madrid a nueve días del mes de mayo, año del nasçimeinto de Nuestro Salvador Iesuchristo de mill e quatroçientos e sesenta e siete años.

Yo el Rey. Yo Iohan de Oviedo, secretario del Rey Nuestro Señor, la fize escriuir por su mandado.

XXXII

1470, novembro 13, Puente Abrojo

Pacto e pleito homenaxe asinado entre o conde de Lemos, Pedro Álvarez Osorio, Juan de Estúñiga, vizconde de Monterrei, Diego de Andrade, Sancho Sánchez de Ulloa, Diego de Lemos, Lope Sánchez de Ulloa, Suero Gómez de Soutomaior e Pedro Álvarez de Soutomaior contra Fonseca e a Marquesa de Astorga

A.D.A., Sección Lemos, C.85-36

Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, num. 176, PP.186 -188

Jusus Christus. Por quanto el arzobispo de Santiago acompañado de mucha sobervia y coduicia de señorear las ciudades, villas y lugares del rey nuestro señor, y asi los bienes e fasiendas de los caballeros e fidalgos de ese Reino de galicia que en su iglesia e dignidad le restituyeron de la cual estaba despojado por la hermandad de los pueblos se ha comenzado nuevamente levantarlos en hermandad para los destruir e ocupar las casas e fasiendas de los sobredichos caballeros y fidalgos, para lo qual se ha aliado e confederado con la marquesa de Astorga en nombre de los marqueses sus hijos e con otros caballeros, e no habiendo memoria de los grandes dannos e males que por aquella hermandad según es notorio en estos reinos de Castilla e Galicia, los sobredichos hubiesen rescibido, para lo cual e de aquella nos amparar e defender e asi del sobredicho arzobispo e marquesa e hermandad las cosas por nosotros poseidas por cualquier caso o razon que las tengamos y por bien e concordia de nuestras vidas, estados e fasiendas acordamos de nos aliar e confederar e nos aliamos e confederamos para lo sobredicho. Yo D. Pedro Alvarez Osorio, Conde de Lemos y yo Don Johan d'Estúñiga, Vizconde de Monterrey, e Sancho de Ulloa e Pedro de Sotomaiyor, Diego de Lemos, para nos ayudar los unos a los otros, e los otros a los otros, e todos e cada uno e cualquier de nos contra los sobredichos arzobispo, marquesa e hermandad. Primeramente que si aguno de nos los sobredicho caballeros fuere requerido por otro cualquiera de nosotros que seamos obligados los unos a los otros e los otros a los otros, como dicho es, con gente que buenamente poderemos para resistir a los dichos arzobispo e señora marquesa en nombre del marqués su fijo e hermandad nos quieren ocupar e tomar e que la gente que asi enviaremos unos a otros, seamos obligados de la pagar por un mes e se mas hobiere menester de estar con el caballero o caballeros a quien fueron ayudar, que sean que sean obbligados de le pagar a 20 maravedís de sueldo para cada lanza según la calidad de la cosa lo requiere. Item que los sobredichos caballeros D. Pedro Osorio, Conde de Lemos e D. Juan de Estúñiga, Vizconde de Monterrey, e Sancho de Ulloa, e Pedro Alvarez de Sotomayor e Lope Sánchez de Ulloa e Moscoso, e Diego de Andrade, e Suero Gómez e Diego de Lemos, prometen de se non igualar con los sobredichos arzobispo e marquesa e su fijo el marqués, sin el consentimiento de todos los sobredichos mas prometen que si por cualquiera de los sobredichos alzados confederados fuere tomado uno a otro, otro a otro, villas, tierras o vasallos o rentas o señorios que cualquiera que lo tomare que se lo entregue a su dueño e que se lo dexe libre e desembargadamente sin le demandar cosas ni despensas que en la aver tomar haya fechi, para lo cual asi todos tener e cumplir acordamos los sobredichos D Pedro Osorio (y todos los nombres antes citados) prometemos e facemos pleitohomenaje una e dos e tres veces; una e dos e tres veces; una e dos e tres veces, como caballeros homes fijosdalgo en manos de Gonzalo de Barros hombre fijodalgo que nos lo rescibe que ternemos e que cumpliremos todo lo dicho e cada cosa e parte de ello e non iremos nin vernemos contra ello nin contra parte dello, so pena de caer en aquellas penas que cayen los caballeros e homes fijosdalgo que quebrantan su fe e non guardan sus palabras homenajes e porque los unos seamos ciertos de los otros quisiemos facer para cada uno de estos otros, su

escritura todas un tenor tal la una como la otra, firmados en ellas nustos nombres, signados de notario público. Feito e otorgado este dicho contrato e confederación en la Puente Cabrezo a los 3 días del mes de noviembre del año del Señor de 1470 años, testigos que fueron presentes: Juan Beloso, Gutierrez falcón, Juan Rodríguez Nonantes, Francisco de Pais Rodríguez de Aranco, escudeiros de Pedro Alvarez de Sotomayor e para ello llamados e especialmente rogados.

XXXIII

1472, xullo, 13, mosteiro de Xubia.

Documento de foro entre o prior e convento de Xubia a favor de Diego de Andrade e de súa dona María de Faro ou das Mariñas pola que lles afora unha serie de herdades e os dereitos de presentación e xurisdición das mesmas.

A.R.G, *Sección eclesiásticos*, serie mosteiros, Lourenzá-Xubía, número 424(253), FF. 3r -7r, Libro de escrituras do priorato de Xubía con índice e documentos Ordenado polo Prior Frai Francisco Vicente García en 1779.(Ficheiro do mosteiro, números 22 a 27, ano 1742)

Anno do nacementio de noso señor Jesucristo de mill e quatrocentos e setenta e dous anos, treze dias do mes de Jullio. Sepan quantos este publico ynstrumento de aforamento vieren como Nos don frai Antón Lopez, prior do mosteiro de san Martiño de Joyba, sito en la diocese de Mondoñedo da horden de Primoste? Sendo en lo dito noso mosteiro de San Mariño de Joyba con Fry Gonzalbo noso monge a camampá tanguida segundo que abemos de costume ben e entendido como esto aquí ay usso entendo e feito en pro e ben paramento do dito mosteiro e conbenza e persoas del, e acatando as grandes honrras ajudas, e gracias e defendementos que Vos lo Señor Diego de Andrade fecistes Vos e bosos antecesores de quen bos deszendestes a Nos e nosos antecesores enos honrrades e defendedes de cada día porende outorgamos e conocemos acatando al sosso dito que *aforamos e damos en aforamento e por razón de foro a Vos lo dito Señor Diego de Andrade de la vosa muller Dª María de Faro* que pressentes estades por todo por todo o tempo das bosas vidas e de todolos vosos fillos e netos en tal guissa e manera que sempre fique en lo mayor e en aquel que subzedere (e) heredare la Cassa de Andrade e *Dominio e Señorío Mayor* dela e por mais e allende de la voz qual nomear lo dito bosso neto que oubere eredare a dita Cassa de Andrade en su manda e testamento. E non faziendo manda ou testamento queremos que lo heredara dita Casa en los veis e herencia do tal boso neto que aia nomeado por tal voz e que tal voz nomee e posa nomear la persona que tenga los dichos vinte e nove años e non la nomeando que elo que eredare en los veis axa el este los ditos vinte e nove años. Comben a sauer que bos aforamos e damos en lo dito aforamentto por las ditas vosas vidas e dos dichos vosos fillos e nettos e da ditta bossa voz e do que tuber los dichos vinte e nove anos todo lo jur et señorío de presentación de San Jiao de Ferrol, e de San Saluador de Serantes, e de Santa María de Brion, e San Román de Doniños, e de San Joan de Esmelle, e de San Jurjo das Marinas, e de San Martiño de Cobas, e de Santa Mariña del Villar, e San Martiño de Cerdido, e de San Jiao de Bargases?, e de San Jurjo de Moeche, e de San Paio de Ferreira, e de Santa María de Sillobre, e de San Saluador de Maninos, e de San Pedro de Grandal, e de San Pedro de Perbes, e de San Martiño de Andrad, e de Xiao de Naron, e de Santiago de Franza, e de San Mateo, sitos en la dioze de Compostela, e de Mondoñedo todas aquelas partes e Quiñónez que lo dito noso moesteiro presentaba e tenía Jur e señorío de presentar en sus curas como sincuras e qualesquier partes e quiñónes delas según que a Nos pertenecen e pertenecer deuen= E con mais o casal de Joanes, sito en la dicha felegresía de San Martiño del Villar e con lo casal dos Abruñenos sito en la dita felegresía de Santa Marina del Villar e con lo casal de Caranza sito en la felegresía de Santa María de Caranza e con lo casal de Vilar de Coloqueras? en la felegresía de San Lorenzo e con mais dez e oito leiras de herdades caluas que xazen en la chousa de Vilasanche da felegresía de San Saluador de Serantes, con mais lo casal de Bedroos e con lo casal de Lubre sitos en la felegresía de Santa María de Lubre; con mais lo casal de Chantelos, sitos en la felegresía de San

Bizenzo de Areas; con mais lo casal de Donais sito en la felegresía sobreditta de Santa María de Villar; con mais lo casal de Canido, sito en la dita felegrsía de San Jiao de Ferrol los quales ditos casares que bos asi aforamos, vos los aforamos por lo dito tiempo das ditas bosas vidas e dos ditos vosos fillos e netos e bos de vinte e nobe años con todas suas casas e casares e pradiñeiras de prados e leuantados e viñas e barras e arbores e herdades labradas e monte erais e borees? de monte e da vide e prados e pastos e montes e rosioes según que los dichos nosos casares e qualesquier deles perteheze a Nos a Nos(*sic*) como a propietarios deles pro lo dito noso mosteiro según é por la via e menaeira que los lebaua e vsaua lo señor Fernán Pérez de Andrade voso padre que Deus axa por bes quales outos juros e senorios de presentación los ditos beneficios e partes e quiñónez deles e de dar e pagar en cada vn año a Nos e a dito noso mosteiro, e a todos nos e subzesores por renda de foro e pension en cada año quatro zentos marauedis de moneda vella de des cornados según que en este reino de Galicia, pago por cada dia de San Martín de Nouembre en cada ano vn ano en lo dito mosteiro sin desconto alguno por razon de los quales ditos qatrozientos marauedis bellos que Nos deso hauedes de pagar

Nos plaze he queremos e outorgamos e consentimos por Nos e por nosos subzesores que lebedes para Nos e los ditos bosos fillos e netos e la dita bos e lo que ouber de tener los ditos vinte e nobe anos todas las rentas heredades e foros e seruizios e padroazgos que rentaren os ditos jures de presentación e os ditos casares y viñas y heredades y arbores e chousas suso ditas e demais queremos e outorgamos e nos plaze que posades presentar e presentedes por bos ou por bosos procuradores en boso nome a ditos beneficios e quiñónes deles cada e quando que contezer bacar clerigos ...e pertenezientes según que a bos a los dichos vosos subzesores vien visto por e que non nen nosos subzesores non presentemos nin posamos presentar clerigo algun durante lo dito tiempo das ditas bosas vidas e de bosos fillos e netos e da bosa voz o que tuber los ditos vinte e nobe anos, e si lo contrario fizieremos ou qualesquier dos ditos beneficios presentaremos nos ou nosos subzesores, queremos e outorgamos que non Valan las tales presentaciones saluo las que bos o los dichos bosos subzesores fizieredes y presentaredes. Por lo qual, por virtud deste dicho contrato vos damos e outorgamos por e en nombre do dito nosos mosteiro todo nosos poder cumprido; con todas su juridenzias, emergencias, anexidades e conexidades; e demas prometemos e outorgamos de vos non tomar e toller nin quitar estas sobreditas cousas contenidas e en este dito aformento por mais nin por menos nen polo tanto q outro por ele nin prometa por outra razon alguna, e... en todo tenpo e de todo embargo so pena de trinta mill mrs da dita moeda vella que peitemos e paguemos por Nos e por nosos veneis e do dito mosteiro si contra ello foremos ou pasaremos elo asi non tuberemos, cumpliremos e guardaremos a qual dita pena pagada ou non desta carta a todo lo en ella centenido fique firme e bal según dito he= E nos los ditos Diego de Andrad e dona María mia muller que presente somos asi ho reciuimos por nos e polas ditas nosas bozes e prometemos et outorgamos de bos dar e pagar en cada ano os ditos quatro zentos mrs vellos en dito mosteiro so a dita pena según dicho, é cerca do qual Nos as ditas partes outorgamos dous contratos de aforamento anbos en un tenor para cada vna de nosas partes o seu mais firma e forte que sen poder notado, con consello defeito e outorgado no dito mosteiro de San Martiño, ano , dia e mes sobreditos, estando presentes por por testigos, Pero Sillobre, Ares Dianago de Trasancos, e Juan das Figueiras capellan do dito mosteiro e Diego de Carrés clerigo, e Afonso de Esquío, e Roi de Serantes, e Afonso Pita, e escuderos vecinos de la villa del Ferrol, e ev Gonzalo Froiz de Pontenoba, escriuano de nosos señor el Rei e seu notario público en a sua Corte con todos os seus reinos e senorios a esto q dito é en vez cos ditos testigos, presente fun e fize e escriuin aquí meu nome e signo pono que tal he en testimnio de verdad Gonzalo Froiz e notario. +

Segue novo foro de 1541 que renova o de 1472

XXXIV

1480, maio 21, A coruña

Traslado do testamento de don Alonso de Lanzós, cabaleiro hidalgo e coudillo dos exércitos da Irmandade Xeral entre 1467 e 1470 nas provincias de Mondoñedo, norte de Lugo e A Coruña. Foi preso por Fernán Pérez Parragués, pero reseguída o vemos actuando en 1471 ó lado de Fonseca contra unha colación de nobres. A data do traslado non se especifica

A.H.U.S., *Fondos familiares*, casa de Montaos, curadorias, 17/1, PP. 58 -62

Yn nomine de Deus Amén. Padre , Hijo e Espiritu Santo e que son tres personas distintas en una diuina presenza que vive e reina para sinpre jamas, y de la Virgen gloriosa Santa Maria, su madre, a la que tengo y tomo por auogada e ayudadora en todos mis fechos. E por ende por quanto luida de los onbres hes mui breue ante el peço quen toda criatura nacida según humanas naturas el çierto que ha de pasar de este mundo la presente vida a fallecer y que llega en el de morir; la qual muerte plegamoste señor que sea de la carne en la ora, dia y momento en que ha de ser, lo yncierto que no pertenesçe sauer, salbo a nuestro Salvador, Dios.

Porende yo, Alonso de Lanços, vasallo de los señores rrei e reina, nuestros señores, sintiendome doliente y jaziendo doliente, estando en la ciudad de la Coruña, en casa de Juan de Dios, mercader, vecino de aquella dicha ciudad y en cama, de aquel dolor e dolencia corporal que nuestro señor Dios tubo para vien de mandar, pero en todo mi juicio e sentido natural que a el le plugo de me dar, e fago e ordeno e otorgo mi mandado, mi ultima e postrera voluntad e ordeno de mis bienes e hazienda, assi muebles como rraíces, a seruicio de Dios e a provecho de (la) saluación de mi alma y de aquellos que os criaron e a que soys tenido e obligado, en tal manera que depuse de mi fallecimiento finquen ordenados e partidos, para siempre jamas.

Yten mando e doy enteramente mi anima a nuestro Señor e rredentor Yhu Xpo que la compro e redimió por su preciosa sangre tomando por mi los pecados en la pasión en el Santo arbol de la cruz al qual humildemente suplico por la aquella caridad por la qual se dio a este mundo, que me queira perdonar todos mis pecados que por cosa de boca y obra cometi, acatando a los mis merecimientos e mas a su santa y benina misericordia e gloriosa pasión, e quienes quieran entrar con mi anima en paraíso. E ruego e pido a la siempre Virgen Maria su madre sea auogada e de nos los pecadores quiera que quiera por mi alma rrogar a lo hora de la muerta y al dia del gran juicio.

E ruego a San Pedro, con todos los apostoles y a San Miguel y a San Gabriel con todos los angeles y arcángeles con todos los santos martires e Santa Catalina con todas las vírgenes y a Santo Domingo y a San Fernando con todos los confesores me quieran por mi alma rrogar a mi señor Jusu Xpo que me quiera perdonar todos mis *pecados, fuerças y maldades* que por voluntad, cosa y obra e pensamiento cometi.

Yten mando sepultar mi cuerpo y carne pecadora en el monesterio de San Francisco de la dicha ciudad de la Coruña donde estan entrados mis anteçesores.

Yten mando que nel dia de mi sepultura y enterración me digan en el monesterio de San Francisco aquellas misas con su responso (que) vieren que a mi alma eran pertenesçientes por ella e por las almas de todos aquellos a quienes y a quien soy tenuto y obligado; e que me hagan e manden hazer tudo lo ai e todas las onrras necesarias sobre mi sepultura y enterramiento que por mi se deuian de hazer.

Yten mando que todas las quantas que yo tengo con Antonio Rodrigues, vecino de la ciudad de Santiago que el sea creído por lo que dixere por su verdad.

Yten declaro que tiene de mi Juan de Dios, mercader, una casa de de plaza la qual era de Juan Rodríguez de Linares y el dicho Juan Rodrigues me la empeno y puso enpeño por noventa rreales. Y la quenta desta caça e otras quantas que yo tengo con el dicho Juan de Dios e ylo comigo, mando que que el dicho Juan de Dios sea creído por lo que dixere.

Y mando a Bernal Yañez, mercader, vecino de la ciudad de la Coruña, mi cuñado, el mi lugar de Jusaiula, questa cauo las herrerias de Jusaiula para que los aya, lleue, herede para siempre jamas.

Y fago conplidores desta dicha manda y testamento para que cumplan el dicho testamento, a Dona Maria de Montahos, mi mujer, e a Fra Gonzalo de Betanzos, fraile de Santo Domingo desta dicha ciudad e al dicho Juan de Dios, mercader, para que lo cumplan según que vieren que por el sea mandado e manda que executen para ello mis bienes.

Yten mando a cada vno de los conplidores, por el trauajo que levarme lo cumplir, quinientos marauedis de beuna moneda, y cumplida e pagada esta dicha manda e testamento ...y sepulturas e enterramiento que hago e dexo enel estituidas, ynsituyo por mis herederas derechas universales, en todos los mis bienes, muebles e raíces, vasallos e señoríos que hay e me párteneeçen e perteneeneçer deuen en cualquier manera e por cualquier razon, asi por mi erençia como por erençia de mi senora madre, dona Beatriz, que Dios aya en si: en tierra de Orense, e de ¿Lemul?, como en otras partes e lugares que sean y me perteneçieran, a doña María, mi hija legítima que yo hube con doña Constança, mi primera mujer, difunta, que Dios aya; y a doña Ynés e doña Leonor e doña Juana e doña Ysauel, mis fijas legítimas que yo hube e tengo de doña María de Montazos, mi postrimera mujer, para que ellas todas los ayan e ereden permanentemente, tanto las unas como las otras, para siempre xamas con la mi vendicion y con la de Dios; y sostituyo en su lugar dellas e mando que faleciendo cada vna de las dichas mis hijas y herederas menores de hedad, al fijo e fija legitmo que della quedare vibo, y en tal fallecimiento del a que ansi falleciere, sustituyo que mi herençia e suya de la tal hija qua asi falleçiere se torne y buelua a las otras mis hijas que quedaren viuas e ansi de una en otra hasta la postrimera que ansi quedare viua. Ya consecuencia, lo que Dios no quiera, que todas las dichas mis hijas fallecieren todas menores de la dicha hedad cumplida en su hijo e hija legítimo e legítima, sustituyo e mando en dicho su lugar y erencia a que asi las fizo herederas, que torne, buelua, aya e herede a la dicha dona María de Montaos, mi mujer y la hago heredera en la dicha herençia en esta guisa y con çierta condición, que la aya y herede para si vna terçia parte, para siempre e que benda la otra terçia parte y los cumplidores dieren e destrubian por Dios en obras de piedad en aquellos lugares que eles vieren ser cumplideros por la mi anima e de aquellos a quien aya sido obligado e para saluaçon dellas; e que la otra terçia parte que la dicha doña María, mi mujer la reçiuu para si e della se sobra faga a algunos mis criados que ella saue a quien soy obligado e faga por mi alma como quer(r)ia que hiciese por la suya, lo qual le encargo en su conciencia; e fiço tutores e curadores e juis verdaderos e tenedores de las dichas mis hijas e de cada vna dellas e de sus bienes muebles e raíces, rrentas e tasación e señoríos e rrentas dellas, a doña María de Montazos, mi mujer y al señor don Fernando Bermudez de Castro, arcediano de Nendos, su hermano al qual pido e suplico por merced por el gran deudo que con ellas ha e tiene e buena amystad que de siempre tuvimos que le plega de açehtar e rrecçibir el dicho cargo, e de procurar por ellas, por que cobren *lo que me tienen forçado* e las ayude e aya todas por encomendadas e ansimismo, si necesario fuere que suplique e pida por merçed al rrey e rreyna, nuestros señores, que las aya encomendadas de mi parte e tomen cargo de las defender con lo suyo; y arredo e aparto a todos los otros mis parientes e parientas que tega ansi propincuos como no propincuos, en cinco sueldos, que quiero e mando que de mis bienes no ayan ni hereden marauedis, saluo aquel con que desuso he mandado. E reuoco, renunço e doy por ningunos e de ningun valor todas (las) otras mandas e testamentos, codiçilo e donación que aya fecho esten fechos e otorgados ansi por notario como por testigos, como en otra cualquier forma, modo e manera que ssea; e quiero e mando que no valgan ni hagan fe ni razon en judio ni fuera del ni en otra manera alguna, saluo esta que agora hago e parto por ante notario e testigos yusoescritos.

E a cualquier persona e personas, asi de mi parte como de otras, que contra esta esta dicha mi manda e testamento, no vayan por le contradecir ni que vayan en todo ni en parte. Y quiero que

vлага por mi testamento y sino por mi codiçilo e ultima e postrimera voluntad e por aquella mejor via, modo e manera que mejor e mas cumplidamente pueda e deue ualer de drecho; la qual dicha mi manda e testamento hago luego publicar y en presençia de los testigos de yusoescritos en todo e por todo según que en el sse contiene.

Fecha e outorgada la dicha manda e testamento por el dicho señor, Alonso de Lanços, uasallo del rrey nuestro señor, dentro de la casa e de la morada del dicho Juan de Dios, mercader ques en la plaça desta dicha ciudad de la Coruña donde jazia doliente en una cama, a veinte e un dias de 1 mes de mayo anno del nacimiento de nustro saluador Jhu Xpo de mill e quatroçientos e ochenta años.

Testigos que fueron presentes, llamados e rogados por parte del dicho Alonso de Lanços, Juan Afonso(...) de San Jorje, e Lope Rrato, clerigos e el dicho Juan de Dios, complidor e e Vernal Yañes, mercaderes, e Pedro de Dios, clerigo, fijo del dicho Juan de Dios, vecino de la ciudad de la Coruña, Vernal Yañes, Joannes Alfonso e Lope RRato, Pedro de Dios,.....

E yo Juan Fernando do Muiño, notario fui presente a todo lo sobredicho e e passo per ante mi la dicha manda e testamento. E otrosi dijo el dicho señor Alonso de Lanços que por quanto esta dicha su manda deste testamento auia de ser registrada de nuestros señores el rrey e la rreina si nuestro Señor Jhu Xpo hiciese del su encomendamiento e lo lleuase desta presente uida para so. Por ende, quel mandaua y mando quel dicho testamento y manda y los autos della según era necesario, se saque vn traslado, no mudando ni quitando cossa alguna de las causas principales en ella contenidas e declaradas. Y lo mando ansi en presençia de los sobredichos testigos arriua contenidos e declarados, Juan Fernandez do Moño.

E yo el sobredicho Gómez Valera, escribano (...) saque la dicha manda e testamento de los registros y escripturas del dicho Juan Fernández do Moño, notario, en cuyo lugar yo subçedi.

E por la autoridad que de los dichos rrei e rreina, nuestros señores, (que) para ello tengo, e por la que el dicho señor corregidor especialmente para ello me dio, letra por letra y parte por aparte, según que en el dicho propio original firmado del dicho Juan Fernández do Moño, notario, e de los testigos en ella contenidos estauan, e a pedimiento del dicho Juan Vidal, criado de la señora doña María e su procurador que se dice, la fiçe escribir en este plieque e medio de papel con este en que va mi signo e conçerte el propio original por este Juan Fernández escripto, escribano de Lugo, notario. Y en fin de cada pagina va firmada de una de mis firmas acostumbradas e por ende, pono aquí el mio signo e nonbre; en testimonio de verdad. Gómez Varela &

XXXV

1482, xuño 4, Roma.

Breve do Papa ó abade de Bergondo, Ero, sobre unha reclamación de Diego de Andrade e de súa dona María das Mariñas relativa á legalidade de certas posesións do matrimonio nos territorios de Abegonso no couto do mosteiro de Bergondo, reclamación que debe ser dilucidada con testemuñas certas pola curia de Santiago.

A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 95/2

Sextus eps Servus Servorum dei Benerabile fratri Ero Euden et dilecto filio abati monasterii de Bergundo, Compostellam diócesis, Salutem et Apostolicam bendicione, sua nobis dilectus filius Didacus Dandrade, dominus loci siue territorii de Auegondo et dilecta in Xpo filia nobilis mulier, Maria de Faro, ipsius Didaci usor caniunges compostellam diócesis petitione mostrarunt qd. licet ipsi coniunges dominium et ambictionem dicti loci siue terrotorii legitimi obtineant tamem Decano et Capitulo Compostellam falso referentibus: Johanne de ...: Canonico Compostellam que in iudicem super hoc autoritate aplica deputatum fore dicebant locum siue territorium predictum ad eos spectare qdqz prefati coniunge ibi detinerent indebite occupatum idem canonica: ad falsam relationem hui modi et anupto et de facto procedens eodem coniunges ut locum siue territorium predictum dimitterent ac illius habitatores et basallos ut certa iura et

redditus dominum seu iuri dictionem dicti loci siue territorii concernentia tunc expressa eidem Decano et Capitulo soluerent sub excommunicationis: pena per suas certi tenoris litteras monuit et mandavit eiusdem quare donare pro parte pisos coniungiū sentium ex inde indebite se grauati ad sedem fiut aplicam appellatum sed idem canonica: apellatione hui modi cuius non erat ignarus: et infrationis: prosecutionis: tempus de quo non modicum superat ac ipsi coniunges ad huc tunc existebant contempta eodem coniunge: excommunicationis sententia innodauit ac mandauit et fecit excommunicato: publice nuntiari unde probarte eiusdem coniungium denuo ad dictam sedem extitit apellatum quosuta discretiom iure per aplica scripta mandamus: quatinus uocati qui fuerint euocandi et auditis bine inde propositis, quod vistum fuerit apellatione remota decernati: facientes: quod decreuentis per censuram ecclesiasticam firmiter obseruati testes: autem qui fuerint nominati siue gratia odio uel timore subtrauerunt censura simile apellatione cesante compellatis: ueritati testimonium perhibere qd si non ambobiis exequendis: potueritis interesse alterium ea niet iluminata exequator dat domini apud Rome Sanctum petrum. Ano juramationis dominice. Millesimo quadragentesimo octuagentesimo secundo, cuarto dies junii pontificatus mi, anno undecimo.

(Signatura sobre a dobladura): Jo. R ale.

No Marxe esquerdo están os nomes de Didacus Dandrade e María de Faro e, no centro, a data de 1482(Extrapolacións).Selo colgado e signatura da dobladura do pergamino

XXXVI

1520, agosto 4, Gante.

O Emperador Carlos escribe a Fernando de Andrade ordenándolle que protexa a caza nas súas terras poñenda gardas que vixien e protexan as especies cinexética en dúas legoas a redonda

A.D.A, Sección Lemos, Andrade. C. 4 - 28

El Rey

Conde don Fernando de Andrada yo he sydo informado que a cabsa de no guardarse ni vedarse la caça de vustra tierra y de dos legoas alrrededor, se yerma e destruye, e porque mi merced e voluntad es que se vieden e goarden los venados e çierbos y toda venaçion que en ella ay. Por ende yo vos ruego y encargo que hagays poner e ongays guardas en la dicha vuestra tierra e dos legoas alrededor para que niguno pueda ballestear ni caçe, ni matar venados ni puercos ni ninguna venaçion con ninguna armadura ni con ballesta ni lança ni tampoco ballestear, so pena de seyscientos mrs e perdidos los perros e otras armaduras con que caçare e por la segunda vez doblado, e por la terçera tres doblado e que sean fechos conforme a las pragmáticas destes reynos. E en ello me servireys. Fecha en la corte de Gante a quatro dias del mes de agosto , de mill e quinientos e veynte años

Yo el Rey

Por mandado de su magestad Antonio de Villegas

XXXVII

1521, outubro, 13, Lisboa

Carta do rei de Portugal, Juan III, á condessa de Lemos dona Beatriz sobre o matrimonio de D. Fernando Ruíz de Castro, fillo da citada condessa e de D Dinís de Portugal, con Teresa de Anadrade, filla e herdeira do conde de Vilalba

A.D.A, Sección Lemos, C. 19 -89

Honrada condresa, sobrimha eu bois embio moyto saudar, como aquela que moito preço. Vy a carta que mimbiastes sobre ho que toqua ao negocio do casamento de voso fillo Don Fernando, meu moito amado sobrinho, con a filha do conde don Fernando d'Andrade. E porque nela vos remetys ao que largamente me falaría Joanne Méndes de Vasconcelos, do meu cortejo. E por le nom ser a minha corte para me falar o que ser o que preuestes, nem tenho delo abydo recado algúñ, nem ha quen agora sobre yso vos hey responder; somentes que como me falar, ou diso ter ho que ser o prevestes, que sobristas yso me dise vos responderey o que acerca diso me parescer. E posería a nos pareser quiste negocio do casamento do voso fillo ser fora asy beem (roto) .. de noso que todas estas cousas ser casar e consentimento, descanso e contentamento voso.

Escrita en Lixboa a XIII días doutubro de 1521 &

P el Rey, eu

XXXVIII

Sen data (Posterior a 1528)

Formulario do interrogatorio ó que se vai sometar as testemuñas presentadas por parte de Alonso de Acevedo no contencioso que arrastra coa súa mai Francisca de Zúñiga e seu padrastrós, Fernando de Andrade

R.A.H, M -63, FF. 60 v -63 v

Interrogatorio del 3 conde de Monte Rey en el pleito que trato sobre la sucesión de la condesa a Doña Francisca de Zúñiga, su madre.

Honrado notario, recetor dado y deputado por los siguientes señores, presidente e oydores del Consejo de la Reyna, nuestra señora, en el pleito que ante ellos pende y se trata entre los señores Alonso de Azeuedo y Destuñiga de la vana parte y la condesa Doña Francisca Destuñiga, su madre y en conde Don Hernando, su padrastro, de la otra parte, sobre la seguridad de los mayorazgos poseidos por los dichos conde y condesa y debidos y pertenecientes al dicho Alondo de Azeuedo y Destuñiga, después de la muerte de su madre, la dicha condesa Doña Francisca Destuñiga, su madre. Yo... procurador que soy del dicho Don Alonso de Azeuedo y Destuñiga, mi parte, os pide e requiere que los testigos que por míos son e serán presentes en el dicho megocio, preguntéis e fagades responder por las preguntas siguientes:

Primeramente, si conocen, saben, vieron y oyeron decir al dicho Don Alonso de Azeuedo y Destuñiga, su parte, hijo legítimo de Don Diego de Azeuedo que aya gloria y de la dicha Doña Francisca Destuñiga, su legítima muger.

Yten, si saben que el dicho Don Alonso de Azeuedo y Destuñiga, sea hijo primero e lexítimo de los dichos Don Diego de Azeuedo, difunto, y de la dicha doña Francisca Destuñiga, su legítima muger y que los dichos Don Diego y Doña Francisca, casaron públicamente e la ley y a bendición en faz de la Iglesia y, siendo Ansi casados y estando y viuiendo de consumo, ovieron y engendraron al dicho Don Alonso de Azeuedo, su hijo primero y lexítmo, que lo craron y bautizaron públicamente por tal su hijo legítimo todo el teimpo que fueron casados y vuuieron de consumo.

Yten si saben que el dicho Don Diego de Azeuedo, fu hijo de Doña María de Ulloa y la dicha Doña Francisca Destuñiga fue hija de Don Sancho de Ulloa, conde de Monte Rey.

Yten, si saben que el dicho Don Sancho, conde de Monte Rey, oviese suplicado y suplicase por petición a la reyna Isabel, nuestra señora, que aya gloria, rescuiiese en su casa real y seruicio a la diha Doña Francisca Destuñiga, su hija, y la casara con quien su merced y seruicio fuese, y que la diha reyna, nuestra señora, la reciuio y traxo a la su casa real.

Yten, si saben que los dichos Don Diego de Azeuedo y Doña Francisca Destuñiga ovieron y ganaron vna bula y dispensación de nuestro muy Santo Padre Ynocencio para que, sin embargo del debdo que entre ellos hauia, podieran casar y consumir matrimonio y fueran legítimos y

capaces los hijos que dellos neciesen y fuesen procreados y que la reyna, nuestra señora que aya gloria, vista la dicha bula de dispensacion, mando a los dichos Don Diego y Doña Francisca Destúñiga, se desposasen, y que con la dicha bula y dispensación del muy reverendo Don Alonso de Fonseca, obispo de Osmá, a quien la dicha carta y dispensación pos su santidad fue cometida, y por mandado de la dicha Reyna, el dicho Diego de Azeuedo se desposó por su procurador, su oficiante e por palabras de presente, con la dicha Doña Francisca en la fortaleza de La Portela, que es de su señorío y mayorazgo.

Yten, si saben que después de lo sobredicho, estando el Rey Don Hernando y la Reyna Doña Isabel que aya gloria, nuestros señores, en la ciudad de Barcelona y la dicha Doña Francisca Destúñiga ansimismo, el dicho Don Diego de Azeuedo, fue a la dicha ciudad y por mandado de sus Altezas, se desposó públicamente por mano del clérigo y palabras de presente con la dicha Doña Francisca Destúñiga, en su palacio real, en presencia de muchos caballeros, damas y señoras y otros presentes, lo que paso en el año de 93 años(1493).

Yten, si saben que el dicho Don Diego de Azeuedo se veló con la dicha Doña Francisca en la villa de Valladolid y en la posada del conde de Monte Rey, su padre que es cabe el monasterio de San Pablo en año 94 y que se viuieron de consumo y se trataron como marido y muger todo el tiempo que el dicho Don Diego de Azeuedo viuió fasta el año 96, en fin de mes de octubre que lo mataron en la vila de ¿Bielsas?

Yten, si saben que al tiempo que el dicho Don Diego de Azeuedo murió, dejó por su hijo primero y legítimo y de la dicha Doña Francisca Destúñiga, su muerger, al dicho Alonso de Azeuedo y Destúñiga, y que la dicha Doña Francisca, como tal madre legítima del dicho Don Alonso de Azeuedo, pareció ente vn alcalde ordinario que a la sazón era de la cibdad de Salamanca donde al tiempo e sazón ella tenía y moraba y pidió la tutela del dicho Don Alonso de Aceuedo, su hijo menor ,llamándoles su hijo lexítimo y le fue discernida por el dicho alcalde y troxo a su hijo Don Alonso de Azeuedo, en su poder y guarda y a sus bienes y herencia fasta tanto que se caso la segunda vez con Don Hernando de Andrada que fue el año de 99 (1499) y que al tiempo que se casó con el dicho Don Hernando de Andrada, hizo dimison de la dicha tutela ante otro alcalde ordinario de la dicha ciudad, que a la sazón era confesando y nombrándose madre legítma del dicho su hijo, Don Alonso de Azeuedo.

Yten si saben que la dicha Doña Francisca Destúñiga fue y quedó en la legítma y única heredera del conde Monte Rey, Don Sancho de Ulloa, y de Doña Teresa Destúñiga, su lexítima muger, y que como tal hija lexítima y única heredera de su padre y madre aya heredado y subcedido en todos los mayorazgos que fueron de los dichos sus padre y madre y los tengan y posean, que son los siguientes: De la herencia y mayorazgo de los de Viezma ,de la Villa Nueva de Los Ynfantes, con su tierra y cotos y con la tierra Limia y Portela y cotos y Valdesarlas con su tierra y cotos, tierra de Araujo con su tierra e cotos; el coto de Oimbra, el val de Laza, Soto Bermun con su tierra y cotos, tierra de Gande, tierra de rendin, coto de Castillo y Villa de Rey, con su tierra y jurisdicón. E mas las otras tierras y vasallos que quedaron y fincaron del dicho Juan Rodríguez de Viezma de la herencia y mayorago de Diego López Destúñiga, su visabuelo: las villas de Galve con su fortaleza y tierra y de Atanas y de Alzea del Hermo, y de Zioradillo, y de Quintañilla y heredamiento de entrada en sus cortes de Tierra de Santiago; del mayorazgo de Lope Sánchez de Ulloa y de Doña Ynes de Castro, sus abuelos, la fortaleza de Pambre, y casa de Villamayor y tierra de Ulloa y la Respostería y de Monterroso y del Horzellon y de maravedís de juro que tiene en las ciudades de Santiago y de la Coruña y villa de Pontevedra, segund se contiene en los mayorazgos de los dichos Lope Sánchez de Ulloa y Doña Ynes de Castro, sus abuelos.

Yten, si saben que el dicho Don Sancho de Ulloa conde de Monte Rey, fue hijo legítimo de Lope Sánchez de Ulloa y de Doña Ynes de Castro que con su licencia y facultad del Rey Don Enrique el primero, que aya gloria, hicieron maiorazgo al dicho conde Don Sancho de Ulloa e a su hijo u hija mayores, descendientes y legatarios de los bienes siguientes: couiene a saber, la

fortaleza de Pambre y casa de Villamaior y de Tierra de Ulloa y de la Reposteria, y de Monterroso, y de Horzellon; y la dicha Doña Ynes de Castro de de los maravedís de juro que tenía en las ciudades de Santiago y de la Coruña y Villa de Pontevedra, y que el dicho Don Sancho de Ulloa subcedió en los dichos bienes y los touo u poseió por via de maiorago fasta que falleció desta vida presente y los dexó a la dicha condesa Doña Francisca, su hija, que pasa de 45 años desde el dicho Lope Sánchez murió fasta el año que paso de 514.

Yten, si saben que la dicha Doña Teresa Destúñiga, muger legítima de dicho conde Don Sancho de Ulloa, y madre lexítima de Doña Francisca Destúñiga, fue hija lexítima y heredera del dicho conde Don Juan de Zúñiga y que el dicho Don Juan Destúñiga, tovo y poseio en su vida las dichas villas y fortalezas de los mayorazgos de Viezma y Destúñiga, nombrados en la novena pregunta y que fue hijo lexítimo maior de Diego López Destúñiga y de Doña Eluira de Viezma, su madre legítima e muger lexítima y primera del dicho Diego López Destúñiga, y que, como hijo primero y lexítimo de los dichos Diego López Destúñiga y Doña Eluira de Viezma, subcedió en los dichos mayorazgos de Viezma y Destúñiga contenidos en la novena pregunta y, a su fin y fallecimiento, los dexó a la dicha Doña Teresa Destúñiga, su hija lexítima, muger del dicho conde de Monte Rey

Yten, si saben que al dicho Juan Rodríguez de Viezma, oviese sido hecha donación y merced por el Rey Don Enrique, el 2º, que llamaron el bastardo, de los dichos bienes de Tierra de Limia y las otras tierras y vasallos nombrados en la nouena pregunta, y a su fin y fallecimiento, las oviese dejado a su hija lexítima y única heredera, Doña Eluira de Viezma, muger que después fue de Diego López Destúñiga y madre del vizconde Don Juan Destúñiga.

Yten, si saben de que el dicho Diego López Destúñiga marido legítimo de Doña Eluira de Viezma, su primera muger y padre legítimo de su primero hijo, el vizconde Don Juan de Zúñiga y de la dicha Doña Eluira de Viezma, fuese y oviese sido hijo lexítimo de Diego López Destúñiga, su padre, le oviese hecho mayorazgo de los bienes y mayorazgos de Estúñiga, contenidos en la nouena pregunta y que el dicho Diego López los oviese poseido por via de maiorago y dejado a su hijo el vizconde Don Juan Destúñiga, por el mismo título de mayorazgo.

Yten, si saben que la dicha Doña Francisca Destúñiga, madre lexítima de dicho Don Alonso de Azeuedo, es hija legítima de los dichos Don Sancho de Ulloa, conde de Monte Rey, y de Teresa Destúñiga, su legítima muger, y que estando casados y viuiendo de consumo los dichos conde y condesa, nació en la su fortaleza de Pambre y fue bautizada habrá 40 años, poco mas o menos.

Yten, si saben que es estilo y constumbre entre todos los buenos y gente de fación del reyno de hacer dar agua de bautismo a sus hijos luego que nacen, por temor a que no se les mueran sin bautismo, y que después, por cumplir con al Iglesia y sus mandamientos los lleuan a sus yglesias a que les den olio y chrisma y otras bendiciones.

Yten, si saben que cerca de la difamación de ilexítimidad que los dichos conde Don Hernando de Andrada y condesa doña Francisca, hicieron e facian al dicho Don Alonso de Azeuedo diciendo que no era hijo lexítimo de los dichos Don Diego de Azeuedo y Doña Francisca Destúñiga, su lexítima mugar, el dicho Don Alonso de Azeuedo ovo y tiene tres sentencias definitivas conformes en su favor contra los dichos conde e condesa, en que se les puso silencio perpetuo cerca de la dicha difamación y el dicho Don Alonso de Azeuedo y Destúñiga, fue pronunciado por hijo lexítimo maior y heredero de los dichos Don Diego de Azeuedo, defunto que aya gloria y de la dicha Doña Francisca Destúñiga, su lexítima muger.

Yten, si saben que de todo lo sobredicho es publica boz y fama y es notorio en la ciudad y arzobispado de Santiago y en las ciudades de Zamora y Salamanca donde los sobredichos conde y condesa y Don Alonso de Azeuedo y Destúñiga fueron nacidos y vivieron y conversaron=

XXXIX

1540, agosto, 30, Pontedeume

Testamento e codicilos de Fernando de Andrade.(Pontedeume 30 de Agosto e 28 de Setembro de 1540)¹⁹⁰⁷.

AGS., *Consejo Real*, 51-8.Copia ordenada pola Audiencia de Galicia a petición de Dona Juana Leyva, segunda muller de Fernando de Andrade.

J. G. Oro, Addenta á *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*.

Yn Dei nomine amen. Sepan quantos esta esciptura de tetamento vieren como yo don Hernando de Andrade, conde de Villalba, que soy presente, digo que por quanto hes cosa natural el morir a qualquier honbre nascido en el mundo, por tanto, temiéndome la muerte, estando como estoy enfermo de mala disposición del cuerpo, e sano del seso y entendimiento que Nuestro Señor Dios tubo tubo por vien de me dar, creyendo como creo fyrmemente en la Santýsima Trinidad, ques Padre Hijo y Espíritu santo, tres personas en una esençia e un solo Dios verdadero todopoderoso, otorgo e conozco por esta presente carta que fago e hordeno, mi testamento a serbiçio de Dios, mi Señor e de Nuestra Señora Santa María, su madre, a quien yo tengo por señora y toda esperança y salvación.

Primeramente(entrego) mi ánima a Dios Nuestro Señor Jhesu Christo el que la compró e redimió por su sangre preçiosa (para que) la quiera perdonar y llevar a su santa gloria.

Yten mando que quando Dios Nuestro Señor fuere servido de me llevar desta presente vida, que mi cuerpo sea sepultado en la Yglesia de Santiago de la mi villa de Puentedeume, en la mi capilla mayor de la dicha yglesia, e mando que los hornamentos e plata que yo tengo dados a la dicha capilla para el serviçio della, mi heredero ni otra persona alguna, no los puedan thomar ni el Prior ni Retor de la dicha yglesia, ni prestar, ni dar, ni enpeñar, ni enajenar por ninguna vía. E si yo o la dicha Condesa, mi muger, alguna plata obiéramos pedido prestada, mando que ge la buelban todo lo que paresçiere con conoçimiento mío o suyo della.

Yten mando que los secrefiçios devinos se çelebren en la dicha Capilla Mayor en donde yo fuere sepultado en esta manera: que el lunes de cada semana se diga una misa de requien cantada con su responso, y el martes seguintes otra misa de requien por la ánima de todos mis criados a quien yo soy obligado, que sean muertos, y el miércoles, una cantada de requien, cantada con su responso o de Nuestra Señora con memoración e coleta de los finados, y el jueves otra de Nuestra Señora, y con cada una se diga su responso sobre mi sepultura y de mis deçendientes que en ella se quieran enterrar.

Yten mando que todas las fiestas de Nuestra Señora y de los Apóstoles se digan en la dicha capilla las bísperas cantadas de la fiesta.

Yten mando que mis conplidores agan mis obsequias en la manera seguinte: que *fagan llamar a todos los clérigos e flaires que obiere alderredor de la villa de Puentedeume dos léguas, losquales todos ayan de desir misas cantadas y rezadas que podieren, y se les de de comer y beber y su limosna acostumbrada*, e ham de desor los sacrefiçios e misas de mi enterramiento, y al segundo y al terçero. Y ansimismo mando que den de comer e beber a todos los pobres que estobieren a mi enterramiento, e den a cada uno çinco maravedís de limosna el primero día, a onor de las çinco llagas de Nustro Señor Jhesu Christo, e al segundo día les den tres maravedís a honra de la Santa trinidad e de comer, yel terçero día nueve maravedís a onor de los nueve meses que Nuestra Señora traxo en sus entrañas a su bendito hijo, que sea abogada de rogar por mi. Y esto mismo mando que se haga los syete meses e aó e día.E mando que para mi enterramiento e

¹⁹⁰⁷ Segundo se indica en acta de apertura do testamento efectuada en Pontedeume o 12 de outubro de 1540, estaba en *nuebe hojas scriptas con mas la cheça del dicho testamento*. O testamento foi publicado recentemente por García Oro, (*Testamento y Codicilos de Don Fernando de Andrade*”, Santiago, 1995. Addenta á *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*). Pola súa importancia por ser o único testamento completo que conservamos da liñaxe dos Andrade, incluímolos neste anexo co texto do citado autor

honrras no llamen ni apremien a ningún mi basallo para que bengas a ellas, salbo que los que quisieren venir se su voluntad le den de comer. Y mando que en las dichas honrras no tengan ni pongan mas de doze achas, las quales estén delante la cruz, porque ella quiera alumbrar a mi ánima. Y mando que mis conplidores den luto a todos mis criados que bibieren conmigo y estobieren en mi casa al tiempo de mi falleçimiento, y a los otros y otras que yo dexaré por un memorial firmado de mi nombre.

Yten mando que mis testamentarios den de bestir a treinta pobres.

Yten mando a la santa Cruzada o a la Horden de la Merçed e a santa Olalla de Barçelona, a cada una dellas, çien maravedís, e que non ayan mas de mis vienes.

Yten mando para el espital de Puente deume, dos camas de ropa.

Yten mando que todos mis vestidos e cosas de seda que en mi cámara se allaren, hagan delos hornamentos para iglesias, y se repartan en Ferrol y en la iglesia y monesterio, y en otras iglesias donde la Condesa mandare.

Yten mando que ante todas cosas, mis conplidores vean los testamentos de mis señores Diego de Andrade e doña María de Haro, mis padre e madre, e si algo quedó por conplir, que aquello se cunpla antes que por mi ánima se cunpla ninguna cosa de mi testamento.

Yten Mando que, si algún criado o basallo mío mostrare alguna deuda, o otra cosa alguna, que yo ynjustamente le aya llevado, mando que mis conplidores tomen ynformación dello, y constándoles ser verdad se lo paguen todo lo que yo le fuere en cargo syn alongamiento ni pleyto. E mando que se tome residençia a mis Merinos e ofiçiales luego que yo muriere, e que si alguno no toviere por donde pagar o fuyere, mando que de mi hazienda restituyan a todos aquellos que ellos obieren robado, e mi heredero e conplidores sean obligados de pedir al tal juez o merino o ofiçial lo que así obieren llebado ynjustamente a mis basallos, o a otros a quien ellos ayan algún agrabio.

Yen mando que pongan en la dicha mi capilla mayor de la yglesia de Puente deume una bandera del Rey de España con sus armas y con su guión, y ansimismo la bandera del Emparador con sus armas y guión, y otra bandera del Papa, en su memoria que de todas tres fue elegido por Capitán general y los serbí en este ofiçio, para que mis susçesores sepan y trabaxen de ser tales que puedan usar destos ofiçios y de otros mayores si podiere ser.

Yten mando a Jácome Xuares, mi criado, le sea guardada la donaçión y merçed que le tengo hecha, por todos los días de su vida, de la renta que tengo en el mi coto de Vilaboa, según e como en la dicha donaçión está declarado, y esto en reconpensa y pago de muchos serbiçios que me hizo. E ruego a mi heredero que no gelo contradiga por ninguna vía. Y mas le mando treynta mill maaravedís en dineros, porque después syenpre me servió de que le hiz la dicha donaçión y merçed.

Yten digo que por quanto yo quedé porconplidor testamentario de Vasco das Seyxas, mi hierno, ya defunto, e tutor e curador de la persona e vienes de sus hijos, mis nietos, digo que se agan las sepulturas de bulto que el dicho Vasco das Seyxas mandó hazer en su testamento, porque lo demás está todo conplido, e dy quenta con pago de todo a Fernán Gómez das Seyxas, curador de Vasco das Seyxas, mi nieto, y tengo del carta de pago. E mando que bean los libros donde está asentada la hazienda e cobrança della, e de los muebles que se bendieron en la almoneda, y se le pague todo a los dichos mis nietos, lo que se les debeire. Y si Vasco das Seyxas y Fernán Pérez, su hermano, quisyeren pedir la cuenta regurosamente a mi heredero, mando que les pidan la diezma que a mi perteneçía de sus rentas, del tiempo que tube cargo de su hazienda, y mas lo que con ellos gasté durante el tiempo que tube el dicho cargo, porque no les soy a cargo de ninguna cosa. Y a los que nobré por ofiçiales en su tierra, mando que se les tome la cuenta a mi costa, e sy alguno dellos debiere algo e no tobiere de que pagar el alcançe que se le hiziere, mado que de mi hazienda se les pague.

Yten mando que a mis conplidores que sepan lo que yo debo a mis escuderos de tierras y continos y a todos los otros de mi casa y ge lo paguen.

Yten digo que por quanto mi señor padre Diego de Andrade, que esté en gloria, mandó fazer en le monasterio de Monfero una sepultura para sy y otra para su padre, y por na aver aparejado donde se pudiese azer, no se hizo, mando que syno estobiere hecha antes de mi falesçimiento, que mis conplidores la agan de las piedras que yo hize traer para las sepulturas, con su reja baja a su alderredor.

Yten digo que por quanto <de> la Condesa Doña Francisca de Çúñiga, mi primera muger, que esté en gloria, an quedado çiertos muebles de plata y dineros e otras cosas, según se contiene en un ynbentario que yo hize en la çibdad de La Coruña delante del Corregidor della, e porque podrá ser de sus herederos o algunos dellos me pediesen la mitad, como agora me pone en embaraço el conde de Monterrey, diz que no me an de tomar en quenta lo que gasté en el conplimiento de la ánima de la dicha condesa, su madre, sobre que tratamos pleyto, digo que creo que no soy obligado a pagar ni entregar nada, porque me dicen letrados que he de sacar de montón veynte mil ducados porque vendí el estado de Montemelón que el Rey Cathólico me dio, el qual yo gané en Nápoles con mi persona, con sueldo de su Alteza, syn ninguna azienda de la dicha Condesa, porque aún entonçes ella no había herdado, ni su padre le daba mas de çien castellanos cada un año para alfileres, e ansymismo he de sacar los vienes muebles he somebientes, oro, plata e dineros, e joyas que paresçera por Ynbentario que me dexaron mis señores padre e madre, que estén en gloria. E sy caso fuere que yo en esto no tengo justiçia, y que conforme a ella aya de traer los vienes muebles a montón e partija, mando que lo hagan; e porque yo puse en el dicho ynbentario las debdas que me debían y algunas no salieron çiertas e otras no he cobrado, mando que bean un capítulo que en mi libro de cámara allarán firmado de mi nombre, e lo que allí allaren que aya cobrado, qualesquier bienes que paresçiere pertenesçer a la dicha Condesa se den a su hijo don Alonso de Azevedo, conde de Monterrey, lo que cupiere.

Yten que quanto la dicha Condesa doña Francisca, al tiempo que falesçió, en el ynbentario que yo hize, en la dicha çibdad de La Coruña, puse en él por deudas lo que se debía de las rentas de su tierra, e don Hernando de Castro e doña Teresa cobraron la mayor parte de las tales deudas, digo que yo no cobré syno lo que se contiene en el dicho libro de mi cámara, y no soy a mas obligado, por eso que lo pidan los herederos della como bieren que les cunple, y que el dicho don Hernando sea a cargo a ello.

Yten digo que, por quanto yo ube un hijo enm Juana Fernández, que se dize Martín Sánches, syendo anbos solteros, quiero y es mi voluntad, que al dicho Martín Sánches le den y aya de mis vienes en cada un año para sus alimentos, treynta mil maravedís de renta, e quiero y mando que él sea clérigo, e questos treynta mil maravedís que ansy le doy y se los señalo y nombro, que los aya e llebe en las rentas e azienda que yo tengo en Santa Marta de Ortigueira y su condado, y si la dicha renta e azienda que yo tengo en Santa Marta valiere mas, quiero e goze la tal demasía, e sy baliere menos, que mi heredero que la cunpla sobre ello hasta la dicha quantía de los dichos treynta muil maravedís, los quales aya e llebe hasta que tenga la renta por la Yglesia sesenta mil maravedís seguros e paçíficos cada un año, y teniéndolos desta manera, y queriendo ser clérigo, que en tal caso, se buelban a los dichos treynta mil maravedís de patrimonio a mi casa y al heredero della, e si por caso, el dicho Martín Sánches, no quisiere ser clérigo o no podiere, que lliebe los dichos treynta mil maravedís de patrimonio en días de su vida, y después de su falesçimineto se buelba la dicha renta la heredero que heredare mi casa.

Yten digo que por quanto por deudas que se me debían y por condenaçiones de delitos creo que mis mayordmos en pago dello llieban los bienes de las tales personas, mando que si los dueños de los tales vienes e mis herederos pagaren al contado las quantías de maravedís que fueron bendidos en qualquier teinpo, les entreguen los tales vienes syn que les falte cosa alguna.

Yten mando que si alguno beniere deziendo que le soy en cargo de alguna cosa, que mostrando la probança y escritura, que sin dar lugas a dilaçiones le opaguen brebe e sumariamente syn tela de juyzio, syno, sabida la verdad, e syno tobiere probança, syendo la persona de buena fama e

crédito, se le dexe en su juramento asta en quantía de mil maravedís, y aquellos se el pague dando la razón de que hes la deuda que pide.

Yten que la Condesa doña Juana de Leyba, mi muger, sea tutora del dicho Martín Sánchez, mi hijo, y tenga e administre su persona e vienes asta que sea de hedad, y tenga cargo de le hazer estudiar y aprender y ordenar a clérigo, como en otra cláusula desta mando. Y lo mismo mando y encargo a don Hernando de Andrade, mi hijo, y que haga dotrinar como requiere a su persona y a hijo de quien hes.

Yten digo que por quanto yo tengo fueros de los Monesterios de Sobrado, e Monfero, e Caabeyro, e Breamo, y Jubia, e Pedroso, e Bergondo, e Çenes, e Portomarín, y de la Santa Yglesia de Santiago e otyras Qualesquier Yglesias e Monesterios y personas, nonbro por voz y heredero en todos ellos al heredero que heredare mi casa, por bía de mejora o mayorazgo, como mejor de derecho yo puedo e aya lugar, el qual quiero y es mi voluntad que los lliebe segund e como yo los he llevado, e paguen el canon y pensión que yo hera obligado a pagar por ellos.

Yten mando que <si> la dicha Condesa doña Juana Leyba quisiere bebir en Galizia, mándole el uso e abitación de las mis casas grandes de la Coruña, que yo tengo en colación de Santiago, para que pueda bebir en ellas, syn que por mi heredero le sean quitadas ni perturbadas en su vida la bibienda dellas, syn que ella sea obligada de pagar renta ni alquiler alguno, e que depués se su vida queden la heredero de mi casa.

Yten mando a *Leonor Descalante*, porquella case con *Juan Fariña, mi criado*, por todos días de su vida della toda la prestançia que Clara Eanes, mi colaça, solía llebar en la Mariña, para que todo lo aya e lleve y goze en su vida, según la dicha Clara Eanes la solía llevar.

Yten digo e declaro que, al tiempo que yo me casé, e belé con doña Franciosca de Çúñiga, mi primera muger, ella no traxo a mi poder vienes, ni dinero, ni bestidos, ni joyas, ni otra cosa mas que su persona bestida de luto, como fue cosa notoria, e la dicho teinpo yo tenía los bienes muebles que había heredado del señor Diego de Andrade, mi padre, que paresçeránpor çiertas memorias e Ynbentarios e partiçión de vienes, y estando casado yo con la dicha Condesa doña Francisca, heredé e ube otros vienes muebles de doña María de Haro, mi señora madre, los quales tambien paresçerán por ynbentario e partiçión de sus vienes, a los quales me remito para que se bean que tantos heran los unos y los otros y lo que podían valer y se tengan por bienes míos.

Otrosy, declaro que, estando con la Condesa doña Francisca, vendí el estado de Montemelón que tenía en Ytalia, por veynte mill ducados que por él me dio un hijo de Pablos Tolosa, del qual me habían hecho merçed los Cathólicos e muy esclareçidos Rey don Hernando e Reyna doña Ysabel de gloriosa memoria, por serbiçios señalados que les hize, e porque ayudé a ganar con mi persona e con mis propios vienes el Reyno de Nápoles e mucha parte de Ytalia, adonde caye el dicho estado, el qual fue vienes castrenses ganados en la guerra a costa de mi propia azienda, por manera que la dicha Condesa ni sus herederos no tenían ni tiene parte en los dichos veynte mill ducados, y aquellos se han de tener por propios vienes míos, para que mi heredero ante todas cosas saquen del cuerpo de la azienda por vienes míos los dichos veynte mill ducados de que yo compré otros vienes e azienda, antes que se trate de vienes ganados durante el matrimonio entre mi e la dicha Condesa doña Francisca.

Yten declaro e digo, que al tienpo que se falesçió la dicha Condesa doña Francisca de Çúñiga, no teníamos en dineros mas de tres mill e seyçientos ducados, y mas las debdas que en nuestras tierras nos debían de las rentas de los años pasados de las quales me dixo Vasco Rodríguez; e ansy mesmo, teníamos la plata e bacas, y hégoas, y axuar que está asentado y declarado en el ynbentario sobredicho, *que yo hize quando falesçió la dicha Condesa*, que no quedó mas de aquello que en él se allare asentado, y ansi hes la verdad en Dios y en mi conçiencia, y todo lo mas que se allare alende de lo contenido en el dicho ynbentario, ansy plata como axuar e ganado e mubles, digo e declaro que todo se ganó después durante el segundo matrimonio con la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi segunda muger, en que ella tiene su metad como en vienes de ganaçia.

Yten digo e declaro que por quanto en el dicho ynventario que yo hize quando falesció la dicha Condesa doña Francisca, puse a carga çerrada las debdas e dineros que me debían, syn declarar los que heran ni la deudas, de que podían recreçer alguna duda, digo que los dineros que entonces quedaron fueron solamente los dichos tres mill e seuscientos ducados que tengo declarados, e çierta plata que costa por el dicho ynventario, y todo lo demás de la suma que puse en él heran deudas, de las quales no se cobraron ni tengo cobrado hasta oy las siguientes: primeramente no cobré lo que su Magestad me debía asta el día que falesció la dicha Condesa de mi acostamiento, lo qual paresçerá por los libros de su Magestad de que hize cuenta e caso en el dicho Ynventario, e no lo tengo cobrado, mi heredero e los de la dicha Condesa lo pueden pedir e cobrar.

Yten toda la renta que a la sazón se nos debía de los bienes rayzes, rentas, y basallos de la dicha Condesa doña Francisca asta el día que murió, y que me perteneçían a mi como a marido por aver sutentado las cargas del matrimonio, de la qual renta aunque la puse por ynventario en aquella cantidad que he dicho, no cobré cosa alguna, porque luego en falesçiéndose la dicha Condesa se entraron en los dichos vienes rayzes, el señor conde de Monterrey, su hijo, e don Hernando de Castro, su hierno e mío, e los ocuparon e non me lo dexaron cobrar todos, ase de quitar lo que paresçiese que montan de aquella cantidad que puse en el dicho ynventario por deudas, pués yo no lo he cobrado ni llebado.

Yten declaro que puse en el dicho yventario en aquel partido de las deudas ochoçientos mill maravedís que yo había puesto e dado para la armada de Loaysa, que se hizo para la ysla de Calón la qual se perdió, e mas lo que gasté en la armada que se hizo en la Coruña para el Río de la Plata, como está por cuenta y razón por delante de Cristobal de Paulo, escrivano del número de la dicha çibdad e Audiencia que fue de la dicha armada, e ansy se perdieron las dichas armadas y lo que se gastó en ellas, ase de quitar e descargar de la cantidad que puse por deudas del dicho ynventario; e juro a Dios e a santa María e a esta señal de cruz +, como bueno e fiel cathólico cristiano, que todo lo que de suso tengo dicho y declarado hes verdad y pasó como lo digo, y que en ello non hay frade ni engaño, y ansy mando que mi heredero esté y pase por estas declaraciones que son verdaderas, e yo las ago en tiempo que se debe creer otra cosa, so pena de mi vendición, pués yo las afirmo con juramento, porque ellas se escusaran de pleytos e diferençias e probanças y de haser perjurar testigos.

Yten porque quede declarado también lo que toca a la Condesa doña Juana de Leyba, mi segunda muger, y no puedan mis herederos tener pleyto ni diferençia con ella, digo e declaro que al tiempo que yo me casé con ella yo tenía en dinaros asta quatro mill ducados, poco mas o menos, y la plata y el axuar que pareçerá por le dicho ynventario que hize después de la muerte de la dicha Condesa doña Francisca, y no mas, porque en el tienpo que estube biudo, que serían asta dos años, no compré ni mejoré cosa alguna, y esta es la verdad. Otrosi digo e declaro que la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi mujer,, e al tiempo que casó conmigo traxo a mi poder, e yo con ella resíbí en dote e casamiento nuebeçientos e çinquenta ducados, que le dio la señora Reyna de Françia, y demás daquello traxo otras çiertas cosas de horo y otros bestidos, lo qual fue tasado e apreçiado entonces por çiertas personas en quinientos ducados, y ay escritura dellos por la qual paresçerán las cosas que fueron y el valor dellas, mando que ante todas cosas se le dé y pague a la dicha Condesa, doña Juana de Leyba, los dichos nuebeçientos e çeinquenta ducados de dote e mas los quinientos ducados en que fueron tasados los dichos bestidos e joyas que traxo a mi poder, según pareçe por la dicha tasación, que son ansy por todos mill e quatroçientos e çinquenta ducados de horo.

Yten digo que al tiempo que yo me casé con la dicha Condesa doña Juana de Leyba, le mandé en arras por la honrra de su persona mill ducados, los quales cupieron e caben vien en el dizmo de mis vienes, y ay escritura dello, mando que se los paguen los dichos mill ducados syn pleyto e syn dilación e que los aya de los bienes que ella quisiere tomar en su cantidad.

Otrosi digo que la tiempo que yo me casé con ladicha Condesa doña Juana de Leyba e después de casado le di çiertas joyas de oro e plata e bestidos e arreos de su persona, digo e mando y es mi

boluntad que ella llike e aya por bía de legato y manda preçiosa las dichas joyas e arreos de su persona que yo tengo dado asta este presente día, ansí de horo e plata e perlas e piedras, seda e brocado e paño, e otras qualesquier cosas tocantes a los bestidos e arreos de su persona, demás e allende de las arras que arriba ban declaradas en el capítulo antes deste, por quanto para la honrra de mi casa y estado no conbiene que mi heredero muestre escazeça ni poquedad para con mi mujer, e que le pida que ella trayga a partija los bestidos, atabíos, e arreos de su persona. Y esto le mando que lo consienta e no baya contra ello porque le cunple a la honra del e a la mía, so pena de mi bendición y so pena de lo mas que adelante declararé y mandaré sy contra ello fuere.

Yten digo que por quanto estando casado con la dicha Condesa doña Juana de Leyba, ella resçibió de mis mayordomos y cobradores e otras personas, algunas quantías de maravedís de mis rentas, e otras cosas para el gasto de mi casa, como suelen resçibir otras señoras de su estado y condiçión y de menos, por quitar a sus maridos del cuydado, y ella me ha dado las dichas quantías de maravedís y lo a gastado por mi voluntad lo que no me dio en los gastos hordinarios y extrahordinarios de mi casa, lo qual juro a Dios e a esta señal de cruz + que es verdad, e porque no sea justo ni onesto haser en tal caso otra declaración mas particular, por ser cosa de muchas menudençias lo que se gasta en qualquier casa, aunque no sea como la mía, mando que ninguna cuenta le pida mi heredero de cosa que ella aya resçibido, porque de todo ello me ha dado buena cuenta e la doy por libre e quita, e mando sobre ello no enteinda mi heredero mas de lo que aquí ba declarado, so pena de mi bendición e de lo que mas diré adelante.

Yten digo que por quanto a pidimento de don Antonio de Quiñones e de sus hijos estoy condenado en çinco mill ducados por razón de furtos que yo e mi señora madre llevamos de la tierra de Parada, e Santiso, e Parada(sic), e abegondo, por sentecia de los señores del Consejo de su Magestad, lo qual hes deuda propia mía, salvo lo que pudiere montar sueldo por libra e rata por cantidad los años que paresçiere des que yo me casé con la dicha Condesa doña Juana de Leyba, fasta en tiempo que me fueron quitados los dichos vines de Parada e santiso e Abegondo, que ha de ser deuda común, e que si yo dexare pagada esta deuda antes de mi falesçimiento, todo lo que cupiere a los otros años que tuvimos los dichos vienes yo e mi señora madre se enteinda que lo pago de los vienes comunes y de ganaçia entre mi y la dicha Condesa doña Juana de Leyba, para quella pueda llevar e aver otro tanto como aquello del cuerpo de la dicha hazienda antes que aya ganaçias, para que, en caso de que no ubiese vienes de ganaçias le paguen la mitad dello de mis vienes, mis herederos. Y ansimismo mando que los herederos de la Condesa doña Francisca de Cúñiga, mi primera mujer, sean obligados a pagar e tomar en cuenta de las ganaçias del primer matrimonio la parte que les cabe de los dichos çinco mill ducados por la rata del tiempo que duró el matrimonio entre mi e la dicha Condesa doña Francisca, e yo y ella llevamos los dichos frutos de Prada e santiso e abegondo después que la dicha mi señora madre fallesçió, asta el fallesçimiento de la dicha Condesa doña Francisca, y se dé esto en cuenta a los dichos herederos para el pago de las ganaçias que me piden del dicho primer matrimonio.

Yten mando que doña Catalina de Siba e los otros sus hermanos, mis nietos, hijos de doña Catalina de Andrade, mi hija, muger que fue del conde Çifuentes, se contenten en su partija e legítima con la dote que yo di a la dicha su madre en casamiento con el dicho Conde de Çifuentes, que son treinta mill ducados , y mas otros mill que di a la dicha doña Catalina, mi nieta, quando se casó, y otros mill que le prometí e le tengo de dar, con lo qual los aparto de los otros mis bienes.

Yten digo e declaro que yo ube e gané durante el segundo matrimonio con la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi segunda mujer, diez y seys mill ducados en su meytad, y ella conpró con ellos mill ducados de juro de por vida, e a mi me quedan otros ocho mill ducados en mi parte, mando que mi heredero ni otro alguna no le pidan ni liben a la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi muger, cosa alguna del dicho juro que ansy conpró, ni de los dichos ocho mill ducados con que lo conpró, por quanto como digo heran míos. E sy caso mi heredero contradixere este legato, o otra cosa alguna de lo que en este testamento mando, a la dicha mi mujer, por le mismo caso, le

mando a ella la quinta parte de todos mis bienes muebles e rayzes en lo que sobrare de la dicha quinta, después de cunplido della lo que de derecho se debiere cunplir.

Yten mando que don Pedro de Andrade, mi heredero, como adelante será nonbrado, sea obligado a casar a sus hermanas, mis nietas, hijas de la dicha doña Teresa, mi hija, y les dar para ello lo que bueno e justo fuere e a él e al señor don Fernando de Castro, su padre, le paresciere conforme a la calidad dellas, con lo qual ansy las aparto de mis vienes y de la susçesión dellos.

Yten digo e declaro que por quanto arriba tengo dicho que partí con la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi muger, diez e seis mill ducados, e que me quedan en mi poder los ocho mill en mi mitad, digo e declaro que al tiempo que hize e otorgué este testamento abía en mi poder los dineros siguientes:

En mi cofre tengo en dineros de contado diez mill e quinientos ducados en horo, e, çinquenta e seys mill e ochoçientos reales, en reales de plata.

Un cuento de maraveís que tengo en poder de Diego de Carrión, banquero, vezino de Valladolid, que puso en mi nombre, Juan de Noguero, mi criado.

Yten se medeben mas de mis rentas de los años pasados de quinientos e treynta e ocho, e treynta e nueve, e deste de quarenta, lo que paresciere por mis libros de cuanta, y ase de tomar en quanta a Fernando Gómez, mi mayordomo, lo que tobiere pago, e con esto me remito a mis libros de cuenta porque, al presente, no puedo saber lo que hes.

Yten me debe el conde de Altamira, seysçientos ducados de una nao que yo le bendi, los quales me abía de pagar por este San Juan pasado, y diome por fiadores a Garçía Freyre e a Rodrigo de Meyras, paso la obligación ante Lorenço de Lema, escrivano del número de la cibdad de La Coruña, destos tien pagos en Conde quanrenta e ocho mill e ochoçientos e treynta e tres maravedís, de manera que descontado lo que tiene pago queda deveindo lo mas <a> cumplimiento de los dichos ochocientos ducados. (Sale a 44,25 maravedís por ducado de ouro)

En este recuento yo no pongo plata ni tapiçaría ni axuar de casa porque todo está sentado en el libro de mi cámara, e a él me remito. E ansymismo declaro después de aver partido con la dicha Condesa, que tomo todo lo otro que a mi me cupiere para conplimiento de mi anima.

Yten digo que por quanto yo doté çierta renta de diezmos a los sacristanes e capellán de la dicha villa de Puente deume, con liçençia e facultad del Papa, de la qual renta ellos tienen ya la posesión, e sobre ello están ya hechos çiertos bínculos e constituyçiones, mando, so pena de mi bendición, que mi heredero guarde e cunpla las dichas capitulaçiones e donaçiones según e de la manera que en ellas se contien e declara, e que no ge lo contradiga po desir que son diezmos y que no lo han de haser. E amndo que los clérigos que agora son o fueren de la dicha Yglesia de Santiago desta dicha villa guarden e cunplan las condiçiones e bínculos hechos sobre la plata e hornamentos que yo di para la dicha Yglesia e Capilla, para que non puedan heçeder ni pasar contra ello. E sy el dicho mi heredero fuere o pasare contra esto que dicho es, mando que la cantidad de la renta que allí tiene ge la den en la renta que yo tengo en Besoucos, sy allí no cupiere sinalo lo restante en la renta de los villares de Parga. Y mando que el Alcalde de regidores de la Puente deume, pongan una persona que bean sy los dichos clérigos y sacristán sy dizen los ofiçios y misas e bísperas en la dicha capilla, como son obligados, e sy son onestos e biben bien, para que les lleven la pena por las misas e ofiçios que faltaren de desir, conforme a lo que yo tengo capitulado. E sy en sus personas obiere falta que lo agan saber al heredero de mi casa, e sy el heredero no estobiere en parte, que lo puedan tan presto remediar que quiten ellos al tal clérigo e pongan otro en su lugar, para lo qual doy todo mi poder conplido que en tal caso se requiere.

Yten digo que por quanto yo hize e fundé çerca desta villa de la Puente deume, un monesterio de Nuestra Señora de la Graçia de la horden de San Agustín, con çiertos bínculos e donaçiones e constituyçiones, mando a don Pedro de Andrade, mi heredero, so pena de mi bendición, asy él la aya, les guarde a los dichos flaires del dicho monesterio, que son e serán daquí adelante, las dichas dotaçiones e constituyçiones <e> bínculos que con ellos tengo asentados, e sy contra ellos

fueren, aya el dicho heredero de mi casa mi maldición. Porque quedó por haser un dormitorio e otras obras, dozientos ducados; e mándoles mas quatro marcos de plata para dos cálices sy antes de falesçimiento no ge lo obiera dado; y más les mando a los dichos flaires para el dicho monesterio los dos paños grandes de salbajes que tengo, y otros dos grandes de toynay que están en Miraflores, e una alhonbra de las grandes e otra pequeña; y más les mando todas las bacas que yo tengo en la fregresía de Santa María de Çantoña, y mando a los labradores e personas que los tienen les acudan con ellas.

Yten digo que por quanto yo hize merçed á Gonzalo de Ulloa de veynte mill maravedís para meter a una su hija monja, mando que se los den sy yo antes de mi falesçimiento no ge los obiere dado.

Yten digo que por quanto en las alcavalas de mi tierra ay alguna gamnaçias demás de la que los basallos dan al rey, y esto yo no lo puedo llevar con buena conçiencia, mando que tomen cuenta dello a Fernán Gómez, e que todo lo que sobrare de lo que yo he de aver dellas, lo buelban a la villa de la Puentedeume y lo enpleen en la puente, e en aquellas cosas provechosas para el lugar de su partido.

Yten digo e declaro que todo lo que sobrare de los dineros y debdas sobredichas, demás allende de los ocho mill ducados que ansy me cupieron, que lo mas restante son vines gananciales de por medio adquiridos entre mi e la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi muger, en que ella tiene su meytad por partir, como en lo demás que se ganare e adquiriere e acreçentare desde la fecha deste testamento en adelante asta mi falesçimiento.

Yten digo e declaro que si Dios Nuestro Señor fuere serbido que al tiempo de mi falesçimiento la dicha Condesa doña Juana de Leyba, mi mujer, quedare preñada de hijo o hija, que ella le ponga nombre como fuere serbido y su boluntad, e que lo que asy pariere, mando e nonbro por mi heredero legítimo después de conplido el dicho testamento, en todo lo restante y en todos mis bienes muebles e rayzes, de qualquiera calidad que sean, ansy propios como de fuero e préstamos de beneficios, y lo nonbro por mayorazgo en todos los dichos mis vienes, para que lo aya e llebe e herede con la mi bendición y con la de Dios. Y los otros más capítulos que dichos son e se contienen atrás e adelante ago e mando y nonbro con esta condiçión e clásola e non syn ella. E sy el dicho tal hijo o hija se muriere syn hijo o hija o legítimo heredero, que herede los dichos mis vienes e mayorazgo el dicho don Pedro de Andrade, mi nieto, por la dicha sobçesión como adelante se hará mención.

Yten digo e mando que si por caso los flaires de la horden de santo Agustín quisieren dexar el dicho monesterio de Nustra Señora de Graçia, que yo hize en la dicha mi villa de Puentedeume, deziendo que es pobre que no se pueden mantener en él, o por otra cosa alguna, que en tal caso, no puedan llevar los cálices ni ornamentos ni otra cosa que yo aya dado ni dado al dicho monesterio, ni tampoco lo puedan henajenar a otra casa de la dicha horden, por quanto quiero y es mi voluntad que el dicho monesterio syenpre sea casa de horden distinta de por sy e non anexada a otras, para que synpre en él aya flaires de misa e resydan en él, que a lo menos no bacen de seys flaires de misa, pues que yo di dote de renta que baste muy bien para mantenerse en este número e aún mas. E sy los dichos flaires todavía quisieren dexar el dicho monesterio, mando que mi heredero, en tal caso, tenga cuydado de procurar otros religiosos de otra horden onesta, que a él mejor le paresçiere, para que residan en el dicho monesterio, e llieben e gozen de la renta que yo le tengo dotada, e syrban a Dios en él e rueguen por mi ánima e de mis antecesores e de aquellos que soy en obligación.

Yten mando a doña Leonor, sobrina de la Condesa doña Juana de Leyba, mi mujer, por el teinpo que me sirbió en mi casa, porque hes pobre y pues yo no pude encaminarla para la casar ni remediarla como quisiera, mandole çinquenta mil maravedís.

E después de conplido este mi testamento y todo lo en él contenido, en caso que Dios sea serbido, quede la dicha Condesa doña Juana de leyba, y no aya hijo o hija que herede mi casa, como de suso ba declarado, en tal caso dexo, nombro, e constituyo por único e universal heredero e

sunçesor de mi casa en todos mis bienes, ansy propios como de fueros e préastamos de benefiçios e de otra qualquier calidad que sean , al dicho don Pedro de Andrade, mi nieto, hijo de la dicha doña Teresa de Andrade, mi hija e del señor don Fernando de Castro, mi hierno, al qual dicho don Pedro, mi nieto, nonbro e constituyo por mayorazgo de mi casa e de todos mis vienes, de los quales hago bínculo de mayorazgo por el tenor desta presente escriptura, e por virtud de las facultades que para ello tengo de su Magestad , de las quales uso e quiero usar en esta parte, y mando que sy el dicho don Pedro de Andrade, mi nieto, falesçiera syn dexar hijo u otro légitimo desçendiente, que en tal caso subçeda el dicho mayorazgo de mi casa y en todos mis vienes su hermana de dicho don Pedro, e sy falesçiere la hermana menor subçeda en don Juan de Sylba, mi nieto, hijo del conde de Çifuentes e de doña Catalina de Andrade, mi hija, con tanto que no se anexe la dicha mi casa e mayoraxgo en la casa de Çifuentes. E falesçiéndose el dicho don Juan syn legítimo heredero deçendiente, sunçeda en su hermana mayor, e asy de grado en grado mando que ande el dicho mayorazgo por línea masculina en los barones e, a falta dellos en las hembras, por la horden de subçesión e llamamiento de boces que yo tenía puesto e declarado en el primero mayorazgo que yo hize con la condesa doña Francisca en su vida della, por delante Diego Montoto, escrivano que fue del número de la çibdad de La Coruña, al qual me refiero, la qual cláusola e declarçión de suçesores que en él yban declarados por aquella misma horden declaro y mando que suçedan por virtud deste dicho testamento, la qual declaraçión e suçesión apruebo para que se entienda la horden del suçeder falesçiéndose el dicho don Pedro, con tal condiçión que él u otro qualquiera que suçediere en esta mi casa e mayorazgo se nonbre e lleve el renombre e apelido de Andrade, e tryga e pinte mis armas. E ansymismo mando e quiero y es mi voluntad que esta dicha mi casa e mayorazgo no se pueda henajenar ni ayuntar a la casa de Lemos, ni de <Çi>Fuentes, ni de Altamira, ni a otra semejante casa, y si el heredero de cada una destas casas subçediere en mi mayorazgo y açeptare cada uno de los otros otra casa de mayor renta o ygal que la mía, que luego ypsofato se pase la sunçesión desta mi casa e mayorazgo al hermano segundo o hermano o sunçesor por la horden que de suso ba declarado, como sy el tal heredero falesçiese syn hijos no desçendientes al tiempo y antes que açeptare el otro mayorazgo, y ansy quiero e mando que se cunpla, por quanto hes mi boluntad que la dicha mi casa e mayorazgo sea syenpre en pie e no se confunda ni ayunte no anexe a ninguna dellas, para que siempre aya memoria della e de mi, e para que mis criados ayan e tengan cabe si señor a que sirban, e que los anpare e defienda, e se acuerde dellos e de los serbiçios que ellos e sus anteqesores hezieron a mi e a los míos. Lo qual ansy declaro e quiero y mando que cunpla e guarde para syenpre jamás usando el poder e facultad que su Magestad para ello me dio en las çibdades de Barçelona e Toledo, en el año pasado de mill e quinientos e beynte e nueve, y de la otra facultad que los Reyes Cathólicos de gloriosa memoria me abían conçedido, en le año de mill e quinientos e quatorze, a los quales me refiero, que están en el cofre de mi cámara, e ansy lo hordeno e mando y establezco por virtud de las dichas facultades e de qualquier dellas, que para validaçión e firmeza de lo aquí contenido más bálida e mas bastante sea, en tanto quanto de derecho puedo hazerlo.

Yten por quanto yo mando a la dicha condesa, doña Juana de Leyba, mi mujer, çiertos legatos de joyas y ropas e arreos de su persona, con mas las arras que de suso ba declarado en este mi testamento, porque podría ser que el dicho don Pedro de Andrade, mi nieto, no lo consentiese e pasase contra ello, o contra cosa alguna dello que aquí mando en este mi testamento, ansi a la dicha condesa doña Juana de Leyba, mi muger, como a los otros, o contra las otras mandas o legatos deste mi testamento, al dicho don Pedro, so pena de mi bendiçión so pena (sic) no baya ni pase contra lo susodicho, por quanto hes cosa que cunple al descargo de mi conçiencia e a la honrra mía e suya. E sy por caso, lo que Dios no quiera, el dicho don Pedro no quisiere cayer en esto que ansy mando y pasare contra ello, en tal caso quiero y mando que mis bienes sean partibles e se debidan e partan ygalmente entre mis nietos e nietas, hijos e hijas legítimos de las dichas doña Teresa e doña Catalina de Andrade, mis hijas, a los quales ybstituyo por mis

herederos en tal caso en las quatro quintas partes de toda mi herençia, para que lieben las dichas quantro quintas partes yguales, tanto el uno como el otro e, por otra quinta de que puedeo disponer, mando que se cunpla mi testamento, y lo que sobrare de las obsequias y obras pías e mandas graçiosas de la tal quinta, mando que la lliebe y herede para syenpre jamás la dicha condesa doña Juana de Leyba, mi muger, e porque no haya pleyto ni alteraçión en tal caso quales vienes son los que estban fuera del Mayorazgo e de que yo podía disponer, digo e declaro que son vienes partibles: tierra de Pruços y lo que me perteneçía en Parga, y toda la azienda que tengo en el condado de Santa Marta de Ortigueira, e la mitad de la Tierra de Faro que mi padre e madre conpraron, e toda la azienda que tengo en Besoucos, y toda la azienda de aquella parte de Ferrol, que mi padre dexó a la condesa de Altamira, mi hermana, de quien yo la ube después, y más los fueros que yo he ganado e adquirido, lo quales dichos vienes, con los vienes muebles, digo e declaro ser partibles e quiero que se partan y no entren en mayorazgo, en caso de que el dicho don Pedro non consyntiere lo que ansy de suso tengo mandado.

Yten digo que por quanto en otro capítulo atrás tengo mandado que mi heredero tome cuenta á Gómez Prego, mando que mis conplidores ge la tomen, porque ansy es mi boluntad, e cobren del lo que debiere para conplimiento de mi ánima.

Yten mando que den e paguen a Fernán Gómez das Seixas por serbiçios que me a hecho y cargo que le soy, veinte mill maravedís en dineros.

Yten mando <a> Alonso L´pez Rayado, el biejo, por serbiçios que me a hecho, que en todos los días de su vida liebe la prestaça que de mi tiene y al presente lieba, e a su falesçimiento quede la dicha prestaça y buelba a mi heredero.

Yten mando a Gregorio Varela, mi criado, por serbiçios que me a hecho, que en todos los días de su vida lliebe la prestaça que de mi tiene syn que pague por ella ninguna cosa, con que a su falesçimiento se buelba a mi heredero.

Yten mando á Juan de Santiago, mi paje de cámara, diez m ill maravedís por serbiçios que me a hecho.

Yten mando a Gabriel de Santa Mariña, alcalde de la mi villa de la Puentedeume, por serviçios que me a hecho, dos mill maravedís.

Yten mando a Lope Garçía, mi criado, hijo de Lionel Garçía, dos mil maravedís por serbiçios que me a hecho.

Yten mando a Garçía Rodrígues, mi criado, por serbiçios que me a hecho, tres mill maravedís.

Yten mando a don Fernando de Lago, hijo de Lançarote del Lago, que es agora mi paje, dos mil maravedís por serviçios que me ha hecho.

Yten mando que den a Diego de Andrade, hijo de Fernando de Andrade e de doña Beringuela, por serviçios que me a hecho, diez mill maravedís, e más que no le descuenten nungunas absençias de su salario.

Yten mando a Diego López vezino de Obaña, hijo que fue de Broz, que fue conmigo a Nápoles, por serviçio que su padre me hizo, mill maravedís.

Yten mando que den a Sanjurjo, mi paje, hijo de Pedro Fernández sanjurjo, de Villalba, por serviçios que me hizo, quatro mill maravedís.

Yten mando que den a Taybo, mi paje, por tiempo que me a serbido, çinco mill maravedís, por quanto de mi no tenía acostamiento.

Yten mando a Andrés, cozinero, por serviçio que me a hecho, mil maravedís.

Yten mando a Gabriel de Canpo, mi criado, le paguen su acostamiento.

Yten mando a Lopo de Megide, moço de cozina, porque no tiene acostamineto, mil maravedís.

Yten mando a la villa de la Puentedeume para siempre jamás en mi casa del Mesón, que yo hiz en la dicha villa, según está hecha y hedeficada al tiempo de agora, para propios de la dicha villa, con que sea obligada la dicha villa e Conçejo de haserme desir por mi ánima, cada semana, una misa de requien rezada en la yglesia de san Miguel desta villa, por aniversario que pongo de çenso sobre el dicho mesón para syenpre.

Yten mando a Pedro Méndez de Sotomayor, por serbiçios que me a hecho, que, en los días de su vida llike la prestança que al presente de mi tiene syn pensión alguna, e después de sus días quede libre a mi heredero.

Yten mando a Colmelo, mi paje, por serbiçios que me a hecho, tres mill maravedís, porque no tiene acostamiento.

Yten mando a mi escalbo Manuel, la libertad, que sea libre esento para syenpre jamás e señor de su persona, después de mis días que pueda disponer de sy lo que quisiere, con condiçión que sirba a mi heredero quantro años después de mi falesçimiento, e aquellos serbidos, desponga de sy a su boluntad, e quede libre y esento.

Yten mando a Pedro de Chantero, mi montero mayor, por serviçios que me a hecho, dos mil maravedís.

Yten digo que por quanto Juan Lago dize que tiene derecho la Coto de bal de Miño, como heredero de Pedro de Lago, su padre, mando que syno se aberiguare antes que Dios me llebe desta vida, que mi heredero lo qujera abereiguar, mostrando el dicho Juan de Lago su justiçia, y que se bea sumariamente conforme a derecho, e conforme a ello se descargue mi conçiencia, sy en ello se allare yo ser obligado. Y lo mismo mando se aga con Juan Freire de Andrade, mi primo, en quanto dize que yo le soy a cargo de çierto préstamo de Ferrol, y de otros préstamos syn cura, el qual dize en qual dize que tiene derecho.

Yten mando que paguen a mis criados y pajes que yo tobiere al tiempo de mi falesçimiento, su acostamiento que de mi lieben y está asentado, demás allende de los legatos que de suso ban declarados, digo a los que están asentados en mi libro de los acostaminetos, y a los otros que no tienen acostamientos que no se les pague syno la manda que a cada uno tengo mandado.

E para lo cunplir e executar este mi testamento, dexo e nonbro por mis testamentarios, executores, albaçeas, para que lo cunplan por mis propios vienes syn daño de los suyos, a la dicha condesa, doña Juana de Leyba, mi mujer, e al Prior que es o fuere de Nuestra Señora del Monesterio de Graçia de la dicha villa de la Puentedeume, e a los dichos Jácome Xuarez, e Juan de Ulloa, a todos quatro juntamante, e al que mas voluntad tobiere de lo conplir. E sy alguno destos no lo quisiere ser, mando que la dicha Condesa, mi mujer, tome otro en su lugar. E mando a cada uno de los sobredichos por su trabajo, mill maravedís, eçebto la dicha Condesa, mi muger, a la qual no mando salario por este trabajo, e le ruego por amor mío lo açete. Y mando que si alguna duda o diferençia entre ellos obiere, que tomen el boto e pareçer de la dicha Condesa e del Prior, e que lo que ellos hizieren e determinaren, balga como sy todos lo hizieren. E sy la dicha Condesa no quisiere o no podiere entender en el dicho conplimiento, mando que los otros tres lo cunplan, o se junten y elijan entre sy otra persona que los ayude, a la qual mando en tal caso otros quatro mill maravedís de salario. Para lo qual todo e cada una cosa e parte dello, les doy todo poder conplido tal qual es derecho en tal caso puedo e se requiere, e les apodero en todos mis bienes mubles e rayzes, para que para que se puedan apoderar en ellos o bender lo que fuere menester asta conplir lo que ansy en este testamento mando. E que mi heredero no lo pueda quitar ni otro alguno. Y mando que sy los dichos testamentarios no pudieren conplir lo qua ansi mando dentro de un año e día, que lo puedan conplir después quando quisieren, pasando el dicho año, para con todo esto les encargo sus conçiencias pues les queda dinero para ello, que lo cunplan sy podieren dentro de treinta días e syno dentro del dicho año, porque mi ánima no esté penando en el otro mundo.

Yten digo que por quanto el capellán de la mi villa de Puentedeume, dize que en la huerta de sobre la puerta de porto que yo tengo en esta dicha villa, hesta çierta leyra de heredad que dize que perteneçe a la yglesia de santiago de la dicha villa, mando que Fernán Gómez, mi mayordomo, aberigüe luego lo que hes, y de luego haga equibalençia por ello e la dicha Yglesia. E ansimismo declaro que en la azienda que dí a Garçia Pérez, hijo de Pedro Martínez de Andrade,(...) hija, digo no di mas derecho de lo que tenía, ni fue mi voluntad otra cosa. E por tanto digo que si algún çenso o anibersario o misas se debían en la dicha Yglesia por alguna azienda que yo obiese dado a la dicha García Pérez, que el capellán e cura que hes o fuere de la

dicha Yglesia, lo pida y demande a los poseedores de la dicha azienda, e para ello le encargo su conçiencia e descargo la mía, por quanto yo no quité, ni mudé, ni tube yntención de quitar en esto nin en otra cosa derecho alguno que la dicha Yglesia tobiese, ni yr contra voluntad del testador cuya fue la dicha azienda.

E por esta presente carta reboco, anulo, e doy por ningund valor y hefeto, todas e qualesquier mandas, testamentos, codiçillos que aya hecho o otorgado desde todos los días en tienpos que son pasados asta agora que esta escriptura de testamento hes otorgada, lo quales quiero que no valgan ni agan fee en juizio ni fuera del, salbo este mi testamento que quiero que balga e todo lo en él contenido, por testamento e codiçillo, última e postrimera voluntad, por aquella vía, forma, e manera que de derecho mejor obiere lugar, e debiere<e>pudiere valer, el qual por mas firmeza hize escribir por mano de Juan Fernández, escrivano, ecripto en estas nueve hojas de papel de medio pliego, cada una y en fin de cada plana ba señalada mi rública, e de la rública del dicho Juan Fernández, ecrivano, e firmada de mi nonbre e suyo.

E fue fecho dentro de las casas de mi morada, en la dicha villa de Puente deume, a treynta e un días del mes de agosto, año del Señor de mill e quinientos e quarenta años. El conde don Fernando de Andrade.

Primeiro codicilo: 1540, VIII, 30

Por mandado de su señoría, Juan Fernández, escivano.

En la villa de Puente deume atreynta días del mes de agosto, año del señor de mill e quinientos e quarenta años, en presençia de mi el escivano e de los testigos de yuso escritos, el muy ylustre señor conde, don Hernando de Andrade, mi señor, que estaba enfermo de enfermedad que Dios nuestro señor quiso dar, e sano de su buen siso e juizio natural, teneindo esta escriptura que está cosyda con hilo blanco en sus manos, e sellada con el sello de sus armas de anbas partes, dixo que lo que lo que de dentro de la dicha escriptura contenido, hera su testamento, última e postrera voluntad, e mandó se cunpliese e se guardase e executase según e de la manera que en él se contenía, e mandó que si muriese desta enfermedad, fuese enterrado en la su capilla de la yglesia del señor santiago de la dicha villa, e dexó por sus conplidores e testamentarios a la muy ylustre condesa, doña Juana de Leyba, y al Prior que hes o fuere del monesterio de Nuestra señora de Graçia de la dicha villa, e a jácome Xuares, e Gonçalo de Ulloa, e rebocó otra qualquier manda, testamento codiçillo que fasta oy obiese hecho, por escripto o por palabra, los quales mandó que no valiesen, ni hiziesen fee en juizio ni fuera del, salbo este que al presente dixo que otorgaba e otorgó por su testamento e por su cobdiçillo, última e postrimera voluntad o en aquella mejor forma e manera que podía valer de derecho.

En firmeza de lo qual otorgó esta escriptura de testamento ante mi escrivano, estando presentes por testigos, llamados e rogados para ello: el liçençiado Bugueyro, e Pedro Yanes, escivano, vecinos de la dicha villa de Ferrol, e Lopo de san Martino, e Lopo Boçoa, e Alonso López de san Tomé, clérigos, vezinos de la dicha villa, e Jácome Xuares, e Juan de santigo Cobo, criado de su señoría, e firmolo de su nonbre, e juntamente con él por testigos los suso nonbrados, los quales le bieron firmar la firma siguiente,

En Conde don Fernando de Andrade. El liçençiado Bugueyro, Pedro Yanes escivano, Alonso López de san Tomé clérigo, Jácome Xuares, Cobo.

E yo, Juan Fernández, escrivano de sus Magestades en la su Corte, Reynos e Señoríos, e del número e Conçejo de la dicha villa, presente fuy al otorgamiento del dicho testamento en uno con los dichos testigos, e de otorgamiento del conde, mi señor, al qual yo conosco, e de su pedimento lo susodicho escribí, e doy fee que el mismo por su mano firmó la firma de su nonbre, e los otros testigos por su ruego seyendo llamados para ello, los quales tanvién conozco, e por ende fiz aquí este misigno ques tal en testimonio de verdad.

Juan Fernández, escrivano.

Segundo codicilo 1540-XI-28

En la villa de la Punetedeume, dentro de los palacios del muy ylustre señor conde don Hernando de Andrade, mi señor, a veinte e ocho días del mes de setiembre, de mill e quinientos e quarenta años, estando el dicho Conde, mi señor, enfermo en cama, dixo que él abía otorgado su manda e testamento yn escriptis por delante Juan fernández, escrivano, y otro codiçillo ante mi el dicho escrivano, que no los rebocando, antes aprobándolos e abiendo por bueno lo en ellos contenido, por bía de codiçillo y por aquella bía que mejor ubiese lugar de derecho, añadiendo a ello dezía, para descargo de su conçiencia, que por quanto él abía nonbrado por jueces para descargar su conçiencia a la muy ylustre señora condesa, doña Juana de Leyba, su mujer, y al Prior del monesterio de Nuestra Señora de Graçia, y al Liçençiado Maldonado, su Alcalde Mayor, y a Jácome Xuares, e ante ellos se abían dado çiertos memoriales de descargos, espeçialmente por parte del Abad de Monfero y del monesterio de Joyba, y de Pedro Pardo, y de Gonçalo de Lago, y del señor Juan Freyle de Andrade, y de los vezinos de Noguerosa, y de Rodrigo de Leyra, y de los vezinos de otros cotos, sobre çiertos(comuneros), y del Prior e canónigos de Cabeyro, y de don Fernando de Andrade, su hijo, y de los vezinos desta villa y otras partes, sobre la serbençia, y de los vezinos de Ferrol sobre çiertos diezmos, y del Obispo de Mondoñedo sobre los bodos de entranbas Aguas, y de otras algunas cosas, según se contiene en los dichos memoriales, y que por quanto él no a tenido tiempo ni lugar para lo ver y examinar e descargar su conçiencia en ello, que por que su ánima baya a la gloria y desacansada cuando Dios fuere serbido de lleballe, que mandaba e mandó que si los dichos sus conplidores e jueces de suso nonbrados no pudiesen abariguar brebemente lo susodicho, que por su parte, sus herederos e conplidores nonbrasen dos letrados de çiençia e conçiencia, uno por la parte que pide y otro por los susodichos, y que los dichos dos letrados sobre juramento que hagan<e> determinen lo susodicho y se cunpla e pague y desenbargue por sus vienes lo que los sobredichos determinaren, y que desde ahora lo da por determinado y desenbargado nesçesario syendo.

Yten mando que por quanto yo tengo y he llevado el coto de san Martín do Porto de fuero de la Yglesia de Mondoñedo, y por quanto el dicho fuero o fueros an espirado, digo e mando que el dicho coto sea desenbargado, y se paguen los frutos e rentas que por los dichos fueros paresçiere que yo debo y he llevado después de la espiraçión de los dichos fueros.

Otrosy dugo e mando que por quanto yo he llebado los benefiços patrimoniales pereteneçientes a la condesa doña Francisca de Çúñiga, mi primera muger, ya a misegundo que los ganamos de nuestro muy santo Padre, como paresçerá por las Bulas de su Santidad, y por quanto algunas personas le abían encargado la conçiencia deziendo no los aver podido llevar con buena conçiencia, y que desto estaba con muy grand escúpulo, que mandaba y mando que ansymismo se biese e determinase por los dichos dos letrados de Çiençia e conçiencia, y que todo lo que el fuere a cargo y obiese llevado contra conçiencia que de sus vienes fuese restituydo a sus herederos.

Otrosi digo e mando que por quanto él abía mandado restituyr las sobras que abía cobrado de las lacavalas, e que lo diesen e acodiesen con ello a quien se debía e perteneçía, y que para el hefeto dello se abía depositado en el arca del Conçejo desta villa de la Puente deume, que ansymismo mandaba y mandó que lo que sobrase destos dos años de quarenta y quarenta e uno que faltaba del dicho encabeçimiento, se acodise con ello al dicho Conçejo y a quien mas se debiese.

Yten dixo que por quanto Juan Fariña, su criado, le debía çierta quantía de maravedís del alcançe que le abía sido hecho, que mandaba que se le seçibiesen ahora ocho mill maravedís que él daba, por lo mas le esperasen un año, dando fianças de pagar dentro del dicho año.

Yten dixo e amndó que por quanto él abía dado a Xácome Xuares, su camarero,, el coto de Villaboa, por todos los días de su vida, y que el dicho coto le abía dado por muchos e buenos serbiços que le abía hecho, e por otros cargos en que le hera, que amndaba que llevase el dicho coto por todos los días de su vida, y que no ge lo pudiesen quitar por ninguna vía ni manera, y que le mandaba más y allende del dicho coto y de lo que le mandaba en su testamento, otros diez mill maravedís, y que le sean luego dados e pagos.

Yten dixo su señoría del dicho Conde, mi señor, que por quanto, al presente, no se acrodaba de otras cosas que heran nesçesarias e conplideras para descargo de su ánima e conçiencia, que encargaba y encargó a la dicha Condesa, su muger, para que ella misma en lo que le paresçiese, que se debía de descargar para su ánima e conçiencia, que ella lo hiziese e cunpliese por los bienes del dicho señor Conde, y que para todo ello le daba e dio todo su poder conplido segund que de derecho en semejante caso se requería. Y porque su Señoría no pudo firmar a causa de su mala disposición, y enfermedad, rogó a Andrés López, escrivano de su Magestad e resydenete en la Audiencia Real deste Reyno, firmase por él de su nobre.

Testigos: el dicho Andrés López, e Juan Santiagocobo, camarero de su Señoría, e Lope Gonçález, resydenete en la dicha Real Audiencia, e Juan Rodríguez de Ulloa, canónigo de Santiago, e Juan de Lago, vezino de Obaña, e Gutierre de Hebia, oydor deste Reyno de Galicia, e Benito de Somoças, capellán de su señoría. A ruego del dicho señor Conde, Andrés López, escrivano.

Pasó ente mi, Juan Fariña, escrivano.

Yo el dicho Juan Fariña, escrivano e notario público de sus Magestades en todos sus reinos e señoríos, fuy presente en uno con los dichos testigos al otorgamiento deste cobdiçillo, e por mano de otro, fielmente, fiz escribir e tresladar del propio original que en mi poder queda, e doy fee que conosco al dicho señor Conde, mi señor, que lo otorgó e a los testigos de suso nonbrados, e por ende este mío nonbre e sygno aquy puse que hes a tal en testimonio de verdad.

Juan Fariña, escrivano.

Yo Gonçalo fariña, escrivano de su Magestad e de la su Audiencia real deste Reyno de Galizia, a pedimiento de la parte de la dicha condesa, doña Juana de Leyba, y de mandamiento de los señores, fize escribir y sacar este testamento y cobdiçillo según que ba escrito todo en estas veynte e siete hojas de papel de pliego entero, de los propios originales que quedan en mi poder, cuyos traslados ansimismo están puestos en el proçeso que la dicha condesa, doña Juana de Leyba trata con don Hernando de castro e sus consortes, sobre el conplimiento de la ánima del dicho conde, don Fernando, y ba çierto concertado, he dadas e rubricadas las hojas, e salvada una emienda sóla, e por ende puse aquí mi signo acostunbrado en testimonio de verdad.

Gonçalo Fariña(signo e rúbrica)

XL

Siglo XVII?

Recopilación de datos relativos a historia de Monfero realizada durante o século XVIII segundo se pode deducir pola letra e polo contexto. Nesta relación inclúense datos importantes das relacións entre Monfero e os Andrade dos que extraemos tres parágrafos para incluílos neste anexo:

Relación de todas las misas que este monesterio de Nuestra Señora de Santa María de Monfero thiene obrigaçion dezir cada ano por personas particulares que dieron alguna azienda a este coto e jurdiçion y en otras partes. Nuño Freire de Andrade.

A.M.C, "Fondo Martínez Salazar". C.4, *Tumbo de 1461*, f. 73 r

Este es vn cauallero que esta enterrado en vno de los bultos q esta en la capilla mayor. Mando dezir cada dia vna misa enel altar mayor por si e por Fernan Pérez Dandrade e por su padre Pero Fernandez Dandrad y mando que en la otras fiestas prncipales de Nuestra Señora le digan vna begilia e vna mysa cantada las quales otras mysas se le an dedescontar de la semana que se le a de dezir cada dia.

Assemade mando dezir otra misa cada dia por la anima de Pero Fernandez su padre como mas largamente se bera en el titulado de su testamento que se allara en el saco de la comunidad deste monesterio y en le saco de Mino que fue hecho año de 1439 anos

Mando este cavallero a este monesterio de Monfero por que le dicesen las dos miisas arriua declaradas quarenta myll mrs en dineros para que los enpleasen en azienda que rentase alguna

cosa para este monesterio. De los quales dhos quarenta myll marauedis se conpro la azienda seguinte.

Vnaa heredades labradas que estan en la feegresia de santa María de Miño q lleuan de sementadura dos cargas y media de çénteno las quales lleua en fuero deste monesterio Lope Fernandez , granjero de la granja de Sombreo tamvien es sita en Mynno. E mas se conpro de los sobredichos quarenta myll marauedis la mytad de la dha granja de Sombreo ña qual no rinde a este monesterio otra cosa sino que el granjero es obligado a pan çénteno para las vendimias que a lo mucho puede gastar dos fanegas de çénteno cada vn año y vna cama de ropa.

Mas se conpro de los sobredichos quarenta myll marauedis vn formal? De casa que se llama casal da Pen dos Corbos çierta heredades y un prado por el q los de dho lñugar no quiren dar de fuero y renta aun media carga de çénteno e puesto a vender no ai quien de por el mas de ocho myll mars o a lo mejor diez myll

Mas se conpraron de los sobredhos quarenta myll mrs asta noventa o çien jornales de vuñas sitas en la feegresia de Santa Maria de myno y en Sap Pantayon y en otras partes como mas largamente se contiene en vnas cartas de evnta que estan en la arca de la comunidad de testimonio y en el saco de Mino, las quales dhas viñas andan aforadas al quarto, y vn año con otro a lo mucho puden rentar treçientos alumbres de vino.

Estas mysas sobredhas no se dizen al presente ny se an dho asta aquí porque nunca se supo dellas asta aora

Século XVIII (Historia de Monfero)

Memoria de obligaciones de las misas que dice este monasterio perpetuamente por sus bienechores

A..HN, *Códices*, L 259, folio 26 r

Yten se ha de desçir cada dia van misa reçada por el anima de Fernan Perez de Andrade y Sancha Rs. Su muger, y por el rey Don Enrrique, los quales dieron a este monasterio la granja de Saa en el condado de SSanta Marta. Yten se han de deçir cada mes van misa reçada por el anima de Nuño Freire de Andrade y de Pedrom Fernandez de Andrade su hijo=Y mas se han de desçir por los dichos vn aniversario cantado vn dia después de la natividad de Nuestra Señora que ssera a nuebe de septiembre. Dio para esto cuarenta mill marabedis sueltos; no de rrenta, para que con ellos se comprasse alguna hazienda, y se mando enterrar y poner a la puerta de la capilla Mayor al lado del evangelio, avnque de pocos años a esta parte se an puesto dentro Della. Y esto fue el año de mill seiscientos y seis, como diremos luego inmediatamente ene. Parrafo siguiente

Memoria de las personas que están enterradas en este monasterio y en la capilla de Nuestra Señora de la Cela.

AHN, *Códices*, L 259, folio 26 r -v.

Dentro de la capilla Mayor de la Iglesia deste religioso y devoto monasterio de Nustra Señora de Monfero, al lado del evangelio esta un sepulcro de piedra con la efigie de vn cavallero harmando y en la orla este letrero: o nome iesu aue piedade da anima de Nuno Freire de Andrade, cavaleiro de verdade: Murio a año de M.CCCC:XXXI. Tiene alrededor del sepulcro mucho escudos con las harmas de los condes de Andrade, que es unha banda atravesada que ssale de dos caueças de dragones, y aue Maria alrededor por orla.

Otro sepulcro con la misma echura y con la efigie de otro cavallero armado, esta arimado a la pared del crucero que mira al norte, y con las mismas armas. Y lo que se puede leer del letrero dice asi: Aquí jaçe Pedro Fernandez de Andrade, fillo deste Nuno Freire de Andrade. Este sepulcro abrio año de mill seiscientos y sseis el muy reverendo padre, Fray Atanasio Velásquez siendo abad desta casa, de la qual era hijo y después murio General de la Observancia. Y Por allarle vacío y sin huessos, ni señal de auer sido sepultado enel persona vmana, se quito de con el de ssu Ps que es en la capilla Mayor y se pusso donde emos dicho que esta agora: Abrio tanuien el de Nuño Freire de Andrade al qual allo vestido y calçado con ssus votas y espuelas doradas y espada, como persona que esta de partida para alguna jornada. Dejo este cavallero a este

monasterio cuarenta mill mrs biejos para que con ello se comprasse alguna hazienda y le dijessen vna missa cada dia:

Esta missa que se diçe en la semana de Nustra Señora es en la forma q luego dire. Muchas personas nobles allo por sus donaciones y escripturas y testamentos; ademas de las referidas que sse mandaron enterrar y estan enterradas en este monasterio en su iglesia vieja de tres naves; y porque esta se deshizo toda y se volvio a hazer de nuevo siendo abbades desta cassa Don Fray Thomas de la Peñas, Don Fray Miguel de la Heras que después fue General, Don Fray Nicolas Garcialos quales trauajaron asta acavarla y perficionarla de canteria. Digo estan los sepulcros referidos oy dia entre la pared del claustro de la liçion y la pared de la iglesia nueba, devajo de la entrada del coro alto acia devajo del órgano que hes adonde estaua la yglesia antigua y donde tubo su capilla antigua y obro muchos prodigios y milagros Nuestra Señora de la Cela=

Anexo documental,II

Rexesto de textos baixomedievais pertencentes á estirpe nobiliaria do Andrade ou que teñen estreita relación con ela

1092, maio, 31¹⁹⁰⁸

Athan (Adán) Froilaz dona a Caaveiro unha servicialía na vila de Boado, en Franza. No documento cítanse como confirmantes a catro supostos fillos seus: *Gistrerio Athaniz*, *Oveco athaniz*, *Bermudo Athaniz* e *Fortunio Atániz*, todos eles co cualificativo de “*miles*”. Por debaixo dos confirmantes, firma Exemena Froilaz.

A.H.N, Códice 1439 B, f.33

Ed. J. C. De Pablos Ramírez, Ed.J.I. Fernández Viana, T. González B. O Tumbo de Caaveiro, 1996/7

Ed.J.I. Fernández Viana, T. González Balach, El Tumbo de San Juan de Caaveiro, doc. nº 77, 1999

1098, xuño, 16.

Bermudo Athaniz, confirma doazón a Caaveiro de Visclavara Froilaz da parte de igrexa de San Xurxo de Magalofes.¹⁹⁰⁹

A.H.N, Códice 1439 B, f. 49 r -v, doc. 122

Ed. J. C. Rodríguez de Pablos, J.I Fernán dez Viana e T. González B., *El Tumbo de Caaveiro*, f. 49 r -v, doc. 122

Ed. J.I Fernán dez Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, f. 49 r -v, doc. 122.

1127, abril 1.

Bermudo Fortúniz, cóengo de Caaveiro efectúa unha doazón a este mosteiro das súa parte na freguesía de San Xulián, Sillobre(Fene) e unha servicialía en Andrade. Testemuña e comfirmante Froila Athaniz.Bermudo Athaniz e Froila Athaniz aparecen por estas datas como doantes, testigos e confirmantes en varias doazóns a Caaveiro.

A.H.N, Cód. 1439 B, *tumbo de Caaveiro*, fol. 45.

Ed. Juan Carlos Rodríguez de Pablos, J.I Fernán dez Viana e T. González B., *El Tumbo de Caaveiro*, doc. 110

Ed. J.I Fernán dez Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, doc.110

A.H.N, Clero, Caaveiro, C.491, 15(Pergamiño con varios documentos)

1128¹⁹¹⁰, marzo, 30.

Frotunio Bermúdez xunto a Visclavara Froilaz e outro confirman unha doazón de Froilán Froilaz e seu irmán Bermudo Froliaz, ó mosteiro de Caaveiro de bens situados en Mugaridos, Ombre, Grandal, Vilachá e Callobre.

A.H.N, *Clero, Caaveiro*, C 491, número 4 r¹⁹¹¹

AHN, código 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f.26.

Ed. Juan Carlos Rodríguez de Pablos, J.I Fernán dez Viana e T. González B. *El Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. 59

Ed. J.I Fernán dez Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999,doc.59

1152,agosto, 29

Pacto entre Diego Muniz, e o mosteiro de Caaveiro, na que o primeiro recibe a finca “Munouvre” cedida por Don Fortunio Bermúdez que a recibira do prior de Caaveiro : *per manu de donno Fortunio et hereditate de Andradi*.

AHN, código 1439B, *Tumbo de Caaveiro*, f.79. (doc.192)

¹⁹⁰⁸ A data é dos autores da segunda edición. No documento dátase *in era M^a LXX^a V^a* que, en boa lóxica nos indica que os autores do tomo confundiron algunha letra (J.I.Fernández Viana *et alter: El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, doc. nº 77).

¹⁹⁰⁹ Neste caso cítase así: *Bermudus Athaniz qui reget terram Bisaquis sun manu comité donnus Petrus*.

¹⁹¹⁰ Na primeira publicación deste compendio documental o documentó dátase en 1114, marzo 30. En Cambio, na segunda edición óptase por unha datación que podería situarse entre 1128 e 1140, a que nos aceptamos

¹⁹¹¹ No mesmo pergamino hai tres documentos, todos relativos á doazón a Caaveiro.

Ed. Juan Carlos Rodríguez de Pablos, J.I. Fernán dez Viana e T. González B. *El Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc.192

1153, novembro, 24.

O *Domnus*, Froile Ataniz e súa dona Elio fan unha doazón a Caaveiro de diversos bens en a cuarta parte da igrexa de San Martín de a Mourela e unha servicialía(As Pontes), o que teñen en San Estebo de Iris, un casal en Cabanas (Cabanas) 6ª parte en Sta María do Castro(Miño), a súa parte en Perbes(Miño), a súa porción en Carantoña(Miño), a do mosteiro de Trasdoroña (Vilarmajor), de Calozia, de Lavandeira(A Capela) Etc.

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f.19.

Ed. Juan Carlos Rodríguez de Pablos, J.I. Fernán dez Viana e T. González B. *El Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. 41

Ed. J.I. Fernán dez Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999, doc.41.

1155, Novembro, 30.-

Don Fortunio Bermúdez deu ó mosteiro de Monfero a parte que tiña de Valdureia.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de documentos de Monfero, 1833, Santa María de Xeitoso, números 15 e 17.

1160, maio 4.

Bermudo Fortúniz de Andrade, doa a Caaveiro todo o que ten en Alón en San Pedro de Grandal

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 72. (Doc. 173)

Ed. Juan Carlos Rodríguez de Pablos, J.I. Fernán dez Viana *et alter*, *El Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. 173

Ed. J.I. Fernán dez Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999, doc.173

1167, maio, 11

Elvira Fortúniz doa a Caaveiro a herdade de Castanidu, en San Xulián de Carantoña “...*qui habiut de pater meus Forunius Veremudiz...*”

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 64.

1172, Agosto, 13.

Bermudo Fortúnez de Andrade deu á Monfero a parte que lle correspondía no casal de Valío, en Carantoña.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, C. 4, número 3, Índice de 1833, Monfero; San Xulián de Carantoña.

1172, agosto 13

Doazón ó mosteiro de Monfero de Pedro Fortuniz e seus fillos dos seus dereitos sobre a herdade de Bolio

A.R.G, *Fondo pergamiños*, nº 33

1177, xaneiro, 30.

Acordo de división de Bens entre os mosteiros de Bergondo e de Caaveiro mediante o que os dous conventos recoñecen a obriga de proporcionar funeral solemne e sepultura ós descendentes de Don Fortunio Veremundi. No documento cítanse as propiedades que se reparten os dous mosteiros procedentes da manda de don Fortunio.

A.H.U, Clero, Caaveiro, s/n

Ed. J.I. Fernández de Viana y T. González Balasch, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, p. 345.

1182, Xaneiro 19.

Bermudo Fortúnez de Andrade doa ó mosteiro de Monfero toda a parte que tiña en Santa Balla de Dureia.

R.A.G, *pergamiños*, *Fondo Murguía*, P. 1/15. Tamén A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, 1561, saco de Valdureia e Xestoso, f. 10.

1186, Decembro, 21.

Fernán Pérez deu á Monfero toda a facenda que tiña en Sta Balla de Dureia e unhas doce vacas polos agravios feitos ó mosteiro.

R.A.G, Pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P. 2 -2.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de 1833, Monfero, Sta María de Xestoso.

1190, Agosto, 19.

Fernán Pérez, estando en Monfero “con mano violenta” afirma que devolveu o que puido pero que puido pouco. (*Ego Fernandus Peti. Tot tanto restituere nô posse aliquantobus ipso lui et pro dl. Solidatis que de integratione remanserit...*)

RAG, *Fondo Martínez Salazar*, pergamiños, P -2/2.

1192, decembro 23.

Confirmación de Bermudo Fortúnez de Andrade dunha doazón a Monfero que fai Lope Muñiz da metade da igrexa de Callobre

RAG, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P -1/56

1202, novembro, 3

Mariña Bermúdez dona ó mosteiro de Monfero e ó seu abade canto ten en Vilamateo a condición de que o mosteiro lle proporcione alimento e vestido.

A.R.G, *Fondo pergamiños*, nº 79

1203, outubro, 18.

Venta que realiza Martín Bermúdez de Andrade a Monfero na fonte das Donas en Vilarmaior.

RAG, *Fondo Martínez Salazar*, P- 2/14) .

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Índice de Monfero, 1833, San Pedro de Vilarmaior.

204, xuño, 2.

Pedro Bermúdez de Andrade dona a Caaveiro a súa porción da igrexa de San Martín de Andrade, a súa porción da vila de Alón “*cum petro petri, meo serviciali, cum omnia sua populatione*”

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f.84 r.

Ed. Juan Carlos Rodríguez de Pablos, J.I Fernán dez Viana e T. González B. *El Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc.203Ed. J.I Fernán dez Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 199,doc.203.

1206, Abril, 16.

Fernando Bermúdez e Pedro Bermúdez doan á Monfero o lugar de Castro de Dureia desde Alón ata Burgalier de Sta Balla.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, “Tumbo Viejo de Monfero”, Libro 48, 1561, f. 44.

A.M.C, Índice de Monfero de 1833, Sta. María de Xestoso.

1212, Xuño, 12,

Pedro Bermúdez, deu ó mosteiro de Monfero a parte que tiña do lugar de Castro de Valdureia e o que tiña no lugar de Igón de San Fiz.

A.M.C, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, f. 44.

A.C.M. *Fondo Martínez Salazar*, índice de 1833, Santa María de Xestoso.

15 de maio de 1213

Doazón de Fernando Bermúdez de Pedro Bermúdez de diversas herdades en Castro de Dureia e Burganes

A.H.N, *Clero. Monfero*, Caixa 497,número 16 -1.

1223(era 1261) abril, 16.

Pedro Bermúdez de Andrade vende a Monfero o que posúe no couto de Andrade tanto herdades como homes por 410 *sueldos* e 2 cabalos valorados en 300 *sueldos*.

A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 83.

1223 Novembro, 8.

Concerto entre o mosteiro de Monfero (Abade, Martín Ordóñez) e Pedro Bermúdez de Andrade e súa dona Maior Lupiz, polo que parten en dúas metades a igrexa que teñen en común en Callobre.

RAG, Pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/16.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, “Tumbo Viejo de Monfero”, libro 48, Vilarmaior e Callobre, FF. 125 -128

1223, Decembro, 13

Pedro Bermúdez de Andrade, vende ó mosteiro de Monfero todo o que ten en San Fiz e no couto polo prezo de 400 *sueldos* e dous cabalos valorados en 300 *sueldos*.

RAG, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P-2/18.

ARG, *Fondo Vaamonde Lores*, Monfero, 4(5), nº 13. A data, nunha interpolación. Copia: Colección documental.

3-XII-1224.

Manda testamentaria de Pedro Bermúdez dunha herdade a Caaveiro que tiña en prestimonio do dito mosteiro.

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 67v.

3 de decembro de 1224

Martín Bermúdez de Andrade, doa a Caaveiro tódalas participacións del na herdade que está nos lugares de Macenaria e Alion.

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 67 v.

Ed. J.C. De Pablos Ramírez, J. I. J. I. Fernández Viana *et alter*, *l Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. nº 162.

Ed. J. I. Fernández Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999, doc. nº 162.

V -1226, maio 25

Pedro Bermúdez de Andrade dona a Caaveiro na terra de Montenegro, en Burganes (Lugar chamado *inter ambas aguas*; as vilas “Valle” e “Piqui” en San Marín do Porto.

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f .92 v

Ed. J.C. De Pablos Ramírez, J. I. J. I. Fernández Viana *et alter*, *l Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. nº 227.

Ed. J. I. Fernández Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999, doc. nº 227

1229, Decembro 3.

Pedro Bermúdez de Andrade dona a Caaveiro varias herdades en San Martín do Porto de Laio(comprada), de “Valle” e de “Piqui” .

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f.23 v

Ed. J.C. De Pablos Ramírez, J. I. J. I. Fernández Viana *et alter*, *l Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. nº 52.

1230, febreiro, 9.

Foro que fai o mosteiro de Monfero a Rodrigo Gómez de todo o que ten en Miño.

R.A.G, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/13.

1231,Outubro, 16.

Pedro Bermúdez de Andrade dona ó mosteiro de Monfero no lugar de Cernadas en Santa Xuliana, unha herdade en San Fiz(Santa Xuliana) e outra en Santa Eulalia de Dureia.

R.A.G,Pergamiños, *Fondo Murguía*, P -1/35.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de 1833, Monfero, Santa Xuliana.

1231, setembro, 10

Dona Hermesenda Bermudez da a Caaveiro o seu Prior Martín Rodríguez, a súa herdade que ten en Monte Negro, núm. lugar chamado Burganes “*inter ambas aquas*” así como a súa porción da igrexa de Burgás.

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 94

Ed. J.C. De Pablos Ramírez, J. I. J. I. Fernández Viana *et alter*, *l Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. nº 231.

Ed. J. I. Fernández Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999, doc. nº 231.

1231, novembro 2

Dazón de Pedro Bermúdez de Andrade ó mosteiro de Santa María de Monfero de varias herdades e Cernadas e en Dureia, no actual concello de Monfero

R.A.G, Fondo Murguía, P 1/35

1233, Decembro, 13.

Pedro Bermúdez de Andrade vende ó mosteiro de Monfero toda a herdanza e vasalos que tiña no couto de Monfero.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, Carpeta nº 1, índice de Monfero, 1833, San Fiz.

Ed. Villamil y Castro, *Colección Diplomática*, nº 83, pergamiño, latín.

1234, decembro, 31.

Don Pedro Bermúdez de Andrade da a Caaveiro e ó seu Prior Martín, as herdades que ten en Macenaria e Alión en San Pedro de Grandal. Entre os testigos aparece seu fillo Fernán Pérez.

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 67.

Ed. J.C. De Pablos Ramírez, J. I. J. I. Fernández Viana *et alter*, *l Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. 161.

Ed. J. I. Fernández Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999, doc. 161.

1235, abril 15?

Carta de venta de Martín Bermúdez y de outros en que venden a Rodrigo Gómez la herdade que claman “Fonte das Donas” en Vilarmaior.

A.R.G, *Fondo Murgía*, P. 1/19

A.M.C, “Fondo Martínez Salazar”, *Tumbo Viejo de Monfero*, Libro 48, 1561, Vilarmaior, FF. 125 /6.

1242, xullo, 28.

Doazón de María Pérez a Monfero dunha vila en San Fiz (Santa Xuliana, Monfero).

RAG, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P -1/19.

1244, marzo 1.

Obrigación que fai Fernán Pérez, “soldado”, de defender a Monfero.

R.A.G, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/17

1246, Maio, 6.

Foro concedido a Fernán Pérez de Andrade polo mosteiro de Monfero dunha herdade en Curio.

R.A.G, Pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/6.

1246, xullo, 1.

Empeño que fai Fernán Pérez de Andrade da casa de Vilamateo para que o mosteiro de Monfero se quede con ela “...*Ego Domnus Ferandus Petri de Andrade una cû uxore mea domna María Joahannis et filiis meis pono in pignore domû miam de uilla Matheu quam de nouo ibi feri en cortina...*”

R.A.G, Pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P -2/19.

1252, xullo, 7.

Preito entre Caaveiro e o concello de Narahío por non respectar os seus habitantes o privilexio de couto do mosteiro. Ambos recorren ó conde **Rodrigo Gómez** quen lles comina a nomear homes bos ós que o Conde lles obriga a xurar que van acadar a verdade. O acordo asínase diante de Don Rodrigo, dos xuíces de Narahío Diego Feo de Martiño de Deio, diante de **don Fernán Pérez d'Andrade** e outros.

A.H.N, Códice 1439 B, f. 113 v.

Ed. J.C. De Pablos Ramírez, J.I. Fernández Viana e T Fernández Balach, 1995/6, *Tumbo de Caaveiro*, doc. nº 37,

Ed. J.I. Fernández Viana e T Fernández Balach, 1999, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, doc. nº 37.

Xullo, 8 de 1253.

Urraca Pérez, filla de Bermudo Pérez de Andrade e de Urraca González da a Caaveiro e ó seu Prior don Martín unha herdade en Maniños, recibida da súa nai e de seu avó Gonzalo.

A.H.N, Códice 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 112 v.

Ed. J.C. De Pablos Ramírez, J. I. J. I. Fernández Viana *et alter*, *l Tumbo de Caaveiro*, 1996/7, doc. 270.

Ed. J. I. Fernández Viana e T. González Balach, *El Tumbo de San Juan de Caaveiro*, 1999, doc. 270.

1258, novembro, 23 - 1261 decembro, 8

Preito entre o abade e mosteiro de Monfero contra **Rodrigo Gómez** e outros cabaleiros prestameiros da terra de Monfero porque derrubaron o marcos do couto dos coutos do mosteiro e non gárdanos privilexios concedidos por Alfonso VII, confirmados polo rei Alfonso X a quen apelan. Nun dos actos de reconstitución do couto e de reposición dos marcos, no casal de Casdaluito, o 15 de decembro de 1261 reúnense homes de Frariz, das Corueras e de Vilachá en presenza de don **Lopo Pérez de Andrade** et de don Pedro Pérez de Leiro, **caualeiros**.

A Martínez Salazar, *Documentos gallegos del los siglos XIII al XVI*, doc. Nº 13. A Coruña 1911, PP. 31 a 43.

1259, maio, 10.

Sancho Fernández e súa dona Maior Fernández, filla de *Fernán Pérez de Andrade I*, venden a Caaveiro tódalas súas eguas por 50 maravedís.

R.A.G, *Fondo Murguía*, sen sinatura. Ed. J.I. Fernández de Viana T. González Balasch., *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, p. 351.

1261, setembro, 8.

Nuño Freire con seus irmáns venden á Monfero canto teñen no couto de Monfero.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de 1833, Monfero.

1271, agosto, 23.

Mariña Ovéquiz vende a Bermudo Pérez, clérigo, a herdade de Branca de Xusá en Carantoña por 200 *sueldos* alfonsinos. Como testigos, cítase a Suer Pérez de Andrade, dese lugar.

A.R.G. Pergamiños, nº 181. Galego. Ed. A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, doc. nº 23.

1274, novembro, 29.

Ruíz Pérez e súa irmán María Pérez doan á Monfero a súa parte do lugar de Sevil. O **10 de Outubro de 1275**, Pedro Muñiz, fillo que foi de Munio Pérez de Cabanas doa á Monfero a parte que lle corresponde en Sevil e, en **23 de Setembro do 1275**, Dominga Pérez, veciña de Cabanas, dona a Monfero a parte que lle corresponde de Sevil.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de documentos de Monfero, 1833, Santa Xuliana.

1278, Outubro, 14.

María Bermúdez, filla de María Pérez, vende á Monfero a parte que tiña no vilar de Sevil. O mesmo día, Pai Pérez, vende a Monfero o que ten en Sevil. Asina como testigos Pedro Bermúdez, clérigo de Santa Xuliana, e seu fillo Fernando.

A.R.G, *Fondo pergamiños*, nº 129.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de 1833, Monfero, Santa Xuliana.

Ed. A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, doc. Nº 33. A Coruña, 1911, PP.74/75.

1287, Xuño, 1,

Pedro Bermúdez ¿de Andrade? E outros venden á Monfero a parte que tiña nun casal en Santa Xuliana e de outro en Casal de Osso.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, índice de documentos de Monfero en 1833, Santa Xuliana, nº 13.

1295, agosto, 28

O notario Vidal Martiz fai constar que Martín López e Johan Crespo, aceptan amurallar a vila de Pontedeume por orden do concello e do seu alcalde.

R.A.G, *Fondo Murguía*, P. 3/36

Ed. Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, p. 44

1297, Abril, 10

Traslado dun documento anterior en virtude do que, o Prior de Caaveiro, Fernando Pérez, reconece unha débeda co clérigo Bermudo Pérez de Leira porque uns malféitores entre os que figuraba Bermudo Pérez de Andrade ocuparon o mosteiro e os seus coutos e froitos. O documento está asinado en Pontedeume polo notario do rei don Martínes.

A.H.N, *Sección clero*, Caaveiro. C. 491 -7.

Pergamiño en moi mal estado que contén tres documentos dos que só dous son lexibles a medias, o primeiro e o terceiro do que sacamos os datos anteriores. Ed. J.I. Fernández de Viana y Teresa González Balasch.-“Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro”, doc. 22, p. 359, nota 9.

Ano 1300.

Juán Freire de Andrade realiza unha doazón ó mosteiro de Monfero dunha casa en Pontedeume.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, *Tumbo Viejo de Monfero*, 1561, seccións de Pontedeume e Mugardos, fol 6

Ano 1310.

Doazón de Fernán Pérez de Andrade II pola que dá a Monfero todo o que ten no seu couto.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, “Tumbo Viejo de Monfero”, libro 48, 1561. Sta Xuliana, f. 12.

Ano 1311.

Doazón de Fernán Pérez de Andrade ó mosteiro de Monfero no que lle dá un casal en Doruña que se chama casal do Rieiro con tódalas súas herdades.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, “Tumbo Viejo de Monfero”, 1561, FF. 53 e 61.

Ano 1314.

Foro que fixo o mosteiro de Monfero á Pedro Pérez de Andrade no que afora a granxa de Sevil en Sta Xuliana.

A.M.C, *Fondo Martínez Salazar*, *Tumbo Viejo de Monfero*, libro 48, 1561. Sta Xuliana, f. 5.

1316, agosto,24, Pontedeume.

Pedro Martínez, prior de Caaveiro outorga unha doazón á Juan Freire e ós seus fillos -Rui Freire e Sancha Eanes – tidos de súa dona María Suárez canto tiña Xoán Martínez Mancebo e súa dona Maior Eanes en Pontedeume, en Coruña, en Neda; o agro de “Penso” e a Cortiña de “Fradega” en Cabanas, Freguesía de Santo Estebo de Eirís. Estas dúas últimas posesións, despois do pasamento de Xoán Martínez. Xoán Freire, pola súa banda, dá á Caaveiro canto adquirira en Cabanas e Eirís, bes que esperaban recibir de Xoán Martínez e súa dona en testamento e que esas

propiedades queden libres e desembargadas ó seu pasamento e comprométense a pagar 50 soldos de renda cada ano.

A.H.N, *Clero, Caaveiro*, C. 492, número 3 r.

1321,febreiro, 22.

Acordo entre o prior de Caaveiro e o Bispo de Lugo sobre a presentación de varias igrexas entre a que se inclúe de Santa María de Cabalar, “*que ora vaga per morte de Pedro Fernádes e de Fernán Peres de Andrade, que foron clerigos dela*”

R.A.G, *Fondo Murguía*. Ed. J.I Fernández de Viana e T. González Balasch, *Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro*, doc. 30.

Ano 1330.

Renuncia de Juan Freire e súa muller María Suárez e seu fillo Rui Freire, diante do Prior de Xubia don Gil ós dereitos que tiña ás rendas e servicialías de San Mateo, devolvéndoas para sempre.

A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 2.

A.H.N, código 1041 B,Xubia, nº 236, (Copia borrosa do Século XV)Cit. S. Montero Diaz, *Colección diplomática de San Marín de Xubia*,Rexesto, nº 8.

1344, setembro, 3, Ferrol

Pedro Fernández de Andrade, Xuíz e Alcalde Maior de Ferrol falla un preito a favor de Gonzalo Esquío, morador do casal de Vistas, no senso de que non tiña que pagar *tallas e peytas* ó concello o que ven a ser unha proba de fidalguía.

A.H.N, *Clero*, Xubia, Carpeta 495, nº 2

A.H.N, código 1041 B,Xubia, nº 236.

Ed. S. Montero Diaz, *Colección diplomática de San Marín de Jubia*, Rex. nº 8

1345, xullo, 24, Santiago

Na véspera da festa do apóstolo Santiago, de visita en Galicia, o rei Alfonso XI confirma os privilexios outorgados polos seus antecesores, Alfonso X e Fernando IV. Trátase do pergamiño mais antigo que se coñece quen os ofrece os textos anteriores.

A.C.S, *Colección López Ferreiro*, S 7/25, (carpeta 2, número 21), pergamiño.

Ed. A.López Ferreiro, *Colección Diplomática de Galicia Histórica*, número XXXIV, PP. 161 -169

1349, outubro, 15, Cabanai, freguesía de Santiago de Nandoi.

Traslado dun documento no que se outorga poderes ó notario do Rei en Pontedeume, Pedro Gonçalves, para a cesión mediante notario, por mandado outorgado por Rui Freire de Andrade e a súa dona María Bicos a favor do bispo e Cabido de Mondoñedo realizado en Pontedeume o 15 de outubro de 1337 . Na data do traslado o representante de Bispo de Mondoñedo recibe o tal casal de Cabanay, tamén mediante notario. No documento de poder estipúlase que a cambio Rui Freire e súa muller recibirán o couto de San Martiño de Porto e a metade da igrexa de San Paio de Ortigueira.

A.H.N, *Clero, Caaveiro*, C.492, 18.

1350(Era 1388), xuño 23, Santiago.

Carta de pago de Johan Afonso, cóengo de Santiago, de 1300 mrs. á favor de Vasco Fernández Montesinos en nome de Fernán Pérez de Andrade e de Johan das Figueiras, cóengo de Mondoñedo.

RAG, Fondo Martínez Salazar, caixa 106/19.

Ed. Anexo I

1356, abril, 12, Monforte de Lemos

Carta pomada de Conde Enrique de Trastámara, pola que concede a Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, a freguesía de Reçemil e outros mercés

R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, FF. 100 v -101 r

1360, Decembro, 15, Neda

O Concello de Neda autoriza ó convento de Santa Clara de Santiago a arrendar á Fernán Pérez de Andrade os bens e señorío que ten na vila e nos seus térmenos.

A.H.D, *Fondo San Martín Pinario*, 47, nº 70

Ed.. J.G Oro: D. Fernando de Andrade Conde de Villalba, PP. 203/4.

1362, agosto, 5, Santa Marta

Dona María, muller de Roi Freire de Andrade, realiza unha doazón a Fernando Pérez de Andrade, fillo do citado Roi Freire e de Inés González do que ten en sete casares con súas herdades en Ortigueira que comprara Roi Freire e súa dona Moor Fernández á Rodrigo Eanes d'Esteyro e que a propia Dona María lles comprara a Fernán Pérez de e á Juan Freire polos que, sen embargo non dera diñeiro ningún.¹⁹¹² Unha das testemuñas que firman o documento é Diego Gómez d'Andrade.

A.H.N, *Clero, Caaveiro*, C. 492/3 r.

1362, agosto, 8, A Coruña.

Traslado das cláusulas testamentarias de Rui Freire de Andrade, A favor do mosteiro de Caaveiro na que manda ó citado mosteiro 600 mrs que lle debía por rendas atrasadas ademais de desembargar tódolos herdamentos que tiña do citado mosteiro¹⁹¹³.

A.H.N, *Clero, Caaveiro*, 492 -7

Ed. A Rey Escariz, B.R.A.G. *Colección de Documentos históricos de Galicia*, 1915, 66 a 69.

Ed. Anexo I

1364, maio, 1, Murviedro

Privilexio de Pedro I á Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, polo que lle concede a título de morgado a freguesía de Santa María de Narahío

R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, FF. 102 r -103 v, copia autógrafa.

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 343 -8

1367, novembro, 19, Villarmaior -Mondoñedo.

Lope Núñez de Montenegro, Fillo de Rui Freire de Andrade, outórgase por bo e verdadeiro vasalo ó bispo de Mondoñedo, Don Francisco, comprometéndose a non amparar ós clérigos de Montenegro que daban rendas, taxas e outras cousas ó citado bispo.

A.C.M.Pergamiños, Armario 8, nº 108, galego, copia.

Ed. Enrique Cal Pardo, *Tumbos da catedral de Mondoñedo.Tumbo Pechado*, número 97. nº 108, PP. 173/4.

1368, outubro, 8

¹⁹¹² “...nós donna María, moller de Ruy Freyre d'Andrade, cavaleiro, por min e por miña voz, non costrenguda por forza nen enduçida per engano, mays de mia propia voontade, livro e dessembargo et dou en dadiua e en doaçon pera senpre a vós Fernán Peres d'Andrade fillo do dito Ruy Freyre et de Ynés Gonçales, súa moller que fui e a vossa voz toda a doaçon e... de egaa...que eu ey huanadada e comprada de vós o dito Fernán Peres e de Juhán Freyre, vosso yrmão....Et esto faço a vós porque eu a vós nen a outro por nós por los ditos cassares non dey dineiros nen outra coussa nenhũa por elles, et porque entendo que he solamente? De...et aquela parte dos ditos cassares que perteeçian ao dito vosso yrmão Johan Freyre e que eu deligentemente dou, e renunçioo a vós o dito Fernán Peres porque eu...dos vosos bês e que a vós perteneçian....” (AHN, Clero, carpeta 492/7)

¹⁹¹³ No anexo I incluímos , ademais da trascrición destas cláusulas outras publicadas por separado por F. Vales Villamarín

Enrique II confirma ó mosteiro de Caaveiro tódolos provilexios e franquicias concedidos polos reis anteriores

A.R.G, *Pergamiños*, número 13

1368, maio, 20, Coutos de Xubia

Concordia entre Fernán Pérez de Andrade e o bispo Don Francisco á quen o de Andrade se outorga por bo e leal vasalo e a non amparar ós clérigos do arcedianato de Trasancos e os seus rendeiros ou recadadores das igrexas do dito arcedianato en caso de que se negasen a pagar os pedidos ou taxas impostas polo prelado mindoniense; incluso se obriga a obrígalos a entregarlle ó citado bispo e Igrexa, todo aquilo que estes pedirán.

A.C.M, *mosteiro de Pedroso*, Armario 8, nº 24.

Ed. E.Cal Pardo, *El Monasterio de San Salvador de Pedroso*, nº 24, p. 259. Cit. *Episcopologio Mindoniense*, p. 176.

1369, xuño, 8, Sobrado

Protesta do abade e convento de Sobrado contra Fernán Pérez de Andrade III, *O Boo*, por edificar un castelo sobre a pena de Leboreiro que era da granxa de Nogueirosa, propiedade do mosteiro.

R.A.G, pergamiños, *Fondo Martínez Salazar*, P. 2/7.

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/16, transcripción manuscrita, papel.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, C. 6(1), nº. 22. Traslado en papel.

Ed. A.A. Comerma y Batalla en *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*, Ferrol, 1903, p. 34,

1371, xuño, 24.

Don Francisco, bispo de Mondoñedo, non pode presentarse persoalmente en Viveiro como tiña pensado enviando unha carta para reclamar os cobros por San Xoán. Nesta carta os alcaldes néganse aludindo a que o rei é quen nomea alcaldes como o que existe na actualidade, Fernán Pérez de Andrade. Finalmente o concello reunido na igrexa de Santiago, despois de discusións entre o membros do concello, acepta un acordo co bispo¹⁹¹⁴.

A.C.M, armario nº 8 (Pedroso), números 110 e 141.

Ed.E.Cal Pardo, *Colección diplomática medieval do arquivo da catedral de Mondoñedo*, PP.139 -247.

Rex. Enrique Cal pardo, *Catálogo de documentos escritos en pergamiño del archivo de la Catedral de Mondoñedo* (871 -1492), PP. 65/66.

1371, decembro, 19, Burgos.

Carta de privilexio de Enrique II concedendo á Fernán Pérez de Andrade, as vilas de Pontedeume e Ferrol.

R.A.H, A.H. Salazar, M -48, FF.78 v -79 v, copia autógrafa

Ed. Benito Vicetto, *Historia*, VI.PP. 368 -370

Ed. J.García Oro, *Don Fernando De Andrade*, PP. 204 -205

1371, decembro 19. Burgos.

Privilexio real de Enrique II a Fernán Pérez de Andrade, concedéndolle as freguesías de Narahío, Reçemel, Ferreira, Mugardos, Ambroa e Vilachá.

R.A.H, A.H, Salazar, M -48, f. 104 r -105 r, copia autógrafa

Ed. J.García Oro, *Don Fernando De Andrade*, PP. 205 -206

1372, xaneiro, 8, Santiago.

Don Pedro, conde de Trastámara realiza a doazón das Pontes a García Rodríguez de Valcárcel, fillo de Juan Freire de Andrade de Dona Constanza García intercambiada por a vila de Cedeira

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 189 -9

¹⁹¹⁴ Documento transcrito noutro do 24 de xuño de 1419 no que o bispo Don Gil reclama atrasos a Viveiro.

8 de febreiro de 1372 (8 de febreiro de 1369). Era 1407)¹⁹¹⁵

Privilexio de Enrique II concedido a Betanzos e confirmacións de Juan II e dos RR.CC. Mediante este privilexio, Enrique II exime ó veciños de Betanzos de certos tributos e dálles facilidades para o comercio. No documento reflíctese o privilexio é unha mercé concedida por mediación de Fernán Pérez, *o Boo*.

A.G.S. Facenda, Sección 23, *Escribanía Mayor de rentas*, serie Mercedes y Privilegios, Leg. 266, f. 9.

R.A.G. *Fondo Martínez Salazar*, caixa 106/22. Transcripción simple.

Ed. Francisco Vales Villamarín, *Anuario Brigantiño*, nº 1, 1949, apéndice documental nº 1

1410(1372), maio, Pontedeume

Carta de Fernán Pérez de Andrade ó concello, xuíces e procuradores de A Coruña sobre os dereitos que ten ó padroado de San Pedro de Visma contra as pretensións do fillo de Juan de Andeiro¹⁹¹⁶.

A.M.C, *cartas*, nº 265

1372, Xuño, 5, Burgos

Sentencia de Fernán Pérez, *O Boo* ordenando ó concello de Betanzos que cumpra as exencións de servizos municipais que Juan I concedeu ós labradores do Convento de Santa Clara de Santiago de pagar a talla e outras cargas fiscais.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP.206, 207

1373, marzo, 21

Reparto entre o bispo de Mondoñedo e Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, dos casais que Rui Freire de Andrade deixara por manda testamentaria ó bispo de Mondoñedo

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P. 2/5

1373, marzo, 21

Doazón de Fernán Pérez de Andrade a Monfero dos bens de Santa Marta para que o citado mosteiro cree no lugar a granxa de Saa. Doazón citada nunha ratificación efectuada en 1395.

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P.2 /5

H.H.N, *Clero. Monfero*, Caixa 507, número 9(1 -2)(Cit, 1395)

A.R.G, *Clero, Tumbo do priorato de Saa*, FF. 1 e 2. (Cit 1395)

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(4) nº 2

1373, III, 21(Era 411)

Memoria do reparto entre o bispo de Mondoñedo e Fernán Pérez de Andrade dos casais de Santa Marta que, por manda de Rui Freire, pertencen a igrexa de Mondoñedo.

A.H.N, *Clero. Monfero*, Caixa 507, número 10(1-2)

RAG, sección pergamiños, *Fondo Murguía*. P. 2/5

1373, agosto, 13, Burgos

Carta de privilexio de Enrique II a Fernán Pérez de Andrade concedéndolle o señorío e terra de Vilalba.

R.A.H, *AH Salazar*, M -48, fol 77r -78 v

Ed. J.G. Oro, *Don Fernando de Andrade...*207/8

Ed. B. Vicetto, *Historia...*VI, 378/380.

Ed.Galicia, *Revista Universal de este reino*, II, nº 16, 1862¹⁹¹⁷

¹⁹¹⁵ A data do documento está errada polo que xa foi corrixida por Francisco Vales Villamarín en 1949

¹⁹¹⁶ O documento está errado en canto á data xa que Fernán Pérez levaba , en 1410 13 anos falecido. O mais probable é que se trate dunha confusión entre era e ano polo que optamos pola data de 1372. (A.M.C, *cartas*, nº 265)

¹⁹¹⁷ Copia efectuada o 18 de maio de 1447 polo escribán de Coruña Nuño González de Candame.

1373, xullo, 9, Pontedeume

Traslado dun documento asinado entre o concello de Pontedeume e o mosteiro de Monfero, con data do 11 de decembro de 1272, polo que os súbditos do couto de Monfero quedaban exentos de prestar servizos militares. Sentencia de Sancho IV para que os de Pontedeume non chamen a xuízo ós vasallos de Monfero

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, P.2/90

1376, setembro, 5, Santiago

Sentencia distada polo xuíz Martín Eanes sobre a reclamación presentada contra Fernán Pérez de Andrade e os seus homes e a favor de García Rodríguez de Valcárcel e os fidalgos dos coutos de Brión, Balón e Mougá, que os quería obrigarllos a pagar tributos dos que estaban exentos. Contén varios documentos

A.M.F, Pergamiños enmarcados e expostos(dous)

A.M.F, Caixa, nº 756, carpeta nº 8, expediente nº 13, copia.

Ed. B. Vicetto, t. V, *Historia de Galicia*, Bilbao, 1972, XII, PP. 382/3.

Ed. Anexo I. Preito e documentos

1377, xaneiro, 6, Valladolid.

Extracto do privilexio de Enrique II polo que concede a Fernán Pérez, *O Vello*, ou *O Boo*, a xurisdición do termos do castelo de Andrade

R.A.H, *Colección Salazar*, M -48, f.92.

1377, Febreiro, 3, Santiago

Sentencia dada polo xuíz Martín Eanes pola que declara o mosteiro de Pedroso exento de pagar tributos conta as pretensións de Fernán Pérez de Andrade e os arrendadores de rendas reais.

A.H.N, Carpeta 495, nº 21.

Ed. E. Cal Pardo, *Colección Diplomática de San Salvador de Pedroso*, nº 26.

1377, decembro, 14

Fernán Pérez de Andrade doa a Sancha, súa sobriña o couto de Fremil.

Ed. María J. Portela Silva , J. García Oro, “La Iglesia y la ciudad de Lugo en la Baja Edad Media. Los señores, sus instituciones, los hombres”, *Cuadernos de estudios Gallegos*, anexo XXIV, Santiago 1997, Rex. Nº 775, p. 490

1380, decembro, 3, Medina del Campo

Real Cédula de Juan I á Fernán Pérez de Andrade, para que deixe libre o mosteiro de Bergondo e o seu couto de San Vicente de Moruxo

Ed. Lucas Álvarez, *El Archivo del monasterio de San Martin de Fora o Pinarío de Santiago de Compostela*, II, doc. nº 10, p. 884.

1380 (Era de 1418), decembro, 23, Medina del Campo .

Real Cédula de Juan I contra Fernán Pérez de Andrade, seu sobriño Pedro Fernández, García Rodríguez de Valcarcel seu parente e outros nobres e cabaleiros que tiñan embargadas rentes, terras e vasallos do mosteiro de sobrado. Copia compulsada polo notario apostólico Bernardo Solares de Seixas o 10 de novembro de 1733. Acompaña a esta trascripción outra con letra do século XVII que dice tamén ser fiel copia da orixinal do arquivo de Sobrado.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Sobrado, 5(1), nº 9.

Ed. C. Vaamonde Lores, *Colección de Documentos Históricos do B.R.A.G*, I. PP. 235 -239.

Cit. Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente deume*, p. 49.

1380, decembro 22, Medina del Campo

Juan I prohíbe a Pedro Enríquez de Castro ostentar a encomenda do bispado de Mondoñedo e os bens que lle son propios.

A.C.M, *Documentos en pergamiño*, armario 8, número 170, copia .

1380, decembro, 18, Medina del Campo.

Carta de Juan I a Fernán Pérez de Andrade para que desembargue os coutos de Caaveiro e os seus vasalos. Inserta nunha confirmación de privilexios de Juan II do 7 de maio de 1420

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/22, copia en papel.

1382, febreiro, 16, Caaveiro

Escritura na que o prior de Caaveiro John Rodríguez os cóengos outorgan a encomenda do couto e do mosteiro a favor de Pedro Fernández de Andrade.

Cesar Vaamonde Lores, *Ferrol y Puente de Ume*, doc. nº 5, PP. 175/176.

1390, xuño, 7, Ferrol

Martín Pérez e súa dona Mariña Martíz e outros moradores de Chanteiro venden a Fernán Pérez de Andrade o quinhón ha herdade onde está a igrexa de santa María de Chanteiro, que o dito Fernán Pérez edificou amén doutros bens. Asina como notario de Ferrol por Pedro Fernández de Andrade, Johan Affonso

A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 312, galego.

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, C. 106/15, transcripción.

Ed. A. Martínez Salazar, *Documentos gallegos del siglo XIII al XVI*, doc. 59. A Coruña, 1911, p. 126/7

1391, decembro, 20, Vilarmajor-Mondoñedo.

O bispo Francisco e o Cabido de Mondoñedo arrendan a Juan Freire de Andrade, fillo de María Pérez e sobriño de Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, para cando este morra, polos días da súa vida a casa de Muras cos dezmos e froitos, terra e señorío como os percibía o seu tío pero reservándose o bispo o nomeamento de alcaldes, xuíces e notarios.

A.C.M, "Fondos catedralicios", *Calendario I*, f. 122 v.

Ed. Cal Pardo, *Tumbos del Archivo de la Catedral de Mondoñedo. Calendarios*, PP. 492 -494.

Rex. E. Cal Pardo, *Catálogo*, p. 419. *Idem*, *Episcopologio mindoniense*, p. 184

1392, marzo 15, vilarmajor -Mondoñedo, galego.

O Bispo don Francisco de Mondoñedo concede permiso a Fernán Pérez de Andrade, *O Boo* para edificar tres igrexas nos montes do Sor, no lugar mais convinte para o servizo de Deus para administrar os sacramentos ós veciños dos lugares. Tamén lle da permiso para adoptar as igrexas de ornamentos necesarios para o seu uso. Hoxe esas igrexas son as de S. Pablo de Riobarba, Sta. María de Cabanas e S. Pantaleón de Cabanas .

A.C.M. *Tumbo Pechado*, f. 133 v. Transcripción do século XVIII en f. 246. Rex. E. Cal Pardo, *Catálogo...*, nº 1118.

Cit. *Idem*, *Episcopologio mindoniense*, p.184

1392, novembro, 21. Vilarmajor (Mondoñedo)

Acordo entre Fernán Pérez de Andrade, por unha parte, e cabido e bispo de Mondoñedo, por outra, polo se dota coa ¼ parte da renda de igrexa de Santa María de Viveiro para sustento dos capeláns das igrexas construídas a expensas do de Andrade nos montes do Sor.

A.C.M, *Tumbo Pechado*, f.133 v. Transcripción do século XVIII en FF. 245 r -246 r.

Ed. Enrique Cal Pardo, *Tumbos da catedral de Mondoñedo.Tumbo Pechado*, número 1118.

Rex. E. Cal Pardo, *Catálogo...*, p. 424

1393, agosto, 3, Burgos

Licenza concedida polo arcebispo de Santiago, Don Juan á Fernán Pérez de Andrade, para fundar un convento de Franciscanos en Montefaro.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 1

1393, decembro, 15, Madrid.

Privilexio de Enrique III polo que aproba e transcribe unha carta de acordo do concello de A Coruña do 2 de maio de 1380 polo que establecen as atribucións dos alcaldes entre os que está Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, alcalde maior.

A.M.C, *Privilexios*, número 10

Ed. E. Evia y Gossens, *Historia y descripción de la ciudad de Coruña*, PP. 152 -154

1395, setembro, 2

Relación de bens doados por Fernán Pérez de Andrade, *O Boo* ó mosteiro de Monfero para constituír a graña de Saa. Relación de bens e condicións. Cit. documento de doazón de 22 de maio de 1373 polo que Fernán Pérez xa doara á Monfero os bens cos que constituír a granxa de Saa pero que o abade non respectara as condicións

R.A.G, *Fondo Murguía*, P.1 -49 e 50, Traslado

A.H.N, *Clero. Monfero*, Caixa 507, número 9, 1 -2

A.R.G, Clero, *Tumbo do priorado de Saa*, FF. 1 e 2.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(4) nº 2. Copia papel, incompleto

Ed. Anexo I

1396, marzo, 6, Pontedeume

Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, doa ó bispo e cabido de Mondoñedo os casares de Viladóniga e Martiñán que pertenceran a seu irmán Lopo Díaz e que lle corresponden por herdanza.

A.C.M, *Fondos catedralicios*, armario 8, número 1167, *Tumbo Pechado*, *Pergamiños Soltos*, número 1167

Ed. Enrique Cal Pardo, *Tumbos da catedral de Mondoñedo. Tumbo Pechado*, número 1167.

1396,xullo,7

Testemuñas da indagación ordenada por Fernán Pérez de Andrade III, *o Boo*, en Santa María de Miño, couto que fora dos templarios e que agora lle pertencía. O motivo das pesquisas estriba en que, con estes bens, quere dotar o recen fundado mosteiro de Montefaro.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 6.

1397, Febreiro, 23(9 cláusulas.).

Cláusulas do testamento de Fernán Pérez de Andrade, O Boo na que se inclúe unha fundación de misas no mosteiro de Monfero, reiteración doutra fundación en 1395 a propósito da fundación da granxa de Saa. Outras 8 cláusulas procentes de outras publicacións.

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*. P -2/15. Pergamiño e transcripción en papel. (Solo as dúas primeiras cláusulas). Ed. (Parcial) Antonio de la Iglesia, “Estudios arqueológicos. Santa Catalina de Montefaro”, En: *Galicia, Revista Universal de este Reino*, IV, Número 3 (1864), PP. 44-45; *Idem, El Idioma gallego*. II, A Coruña, 1886, p. 58). Ed. (Parcial). A Martínez Salazar, Los códices gallegos de la crónica troyana. Códice gallego del siglo XIV de la B.N, I, A Coruña, 1900, p. XII. Ed. J.F. Correa Arias, *Fernán Pérez de Andrade...*, doc. Nº 16. Ed. (Parcial). Ed. A López Ferreiro, *Historia*, VII, p 22. Ed. (Parcial)). Ed. (7 últimas cláusulas), Fraancico Vales Villamarín, *El sepulcro de Andrade, O Boo*, A.B. número 2, ano 1949, p. 93.

Anexo I

1397, marzo, 3 Santa Olalla.

Enrique III concede ó concello de A Coruña que cando fose necesario puidera obligar ós moradores do seu alfoz a entrar na cidade a defendela segundo unhas determinadas condicións. No privilexio aparece citado como lcalalde Fernán Pérez de Andrade: “Et demas desto por esta mi

carta, mando a Fernan Peres Dandrad, mi alcalde mayor en la dicha villa et a todos los otros alcalles et...”

A.M.C, privilexios, número 25.

Ed. González Garcés, Historia y descripción de la ciudad de La Coruña, p 571 -174

1397, xullo, 1, Camouco.

Documento realizado en San Vicenzo de Camouco na que Fernán Pérez efectúa a doazón e entrega da freguesía de San Gíao de Mugardos ó convento por el fundado de Santa Catarina de Montefaro diante do notario Domingo Fernández. Certificación das escrituras por Diego Ares o 6 de xaneiro de 1398 en Villamaior e autorización de traslado realizado por Juan Rodríguez no mesmo ano. Transcripción do século XVIII.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Montefaro, 4(5), nº 3.

Ed. Anexo I

1397, xullo, 1, Camouco

Doazón por parte de Fernán Pérez dos bens da freguesía de San Gíao de Mugardos ó convento de Sta Catalina de Chanteiro

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 3. Pergamiño.

Anexo, I

1403, Xaneiro, 24, Valladolid.

Doazón da raíña viva Dona Beatriz a Pedro Fernández de Andrade e á a dona Mencia da terra e señorío de Burgo de Faro que el comprara a seus pais, Pedro Fernández e dona Mencia.

A.D.A, *Sección Lemos, Casa de Andrade*, C.1/7

Anexo, I

12 de marzo de 1403 -1412 moito antes do 1412

O Duque de Arjona, compra á Nuño Freire de Andrade un lote territorial que inclúe as casas fortes de Vilaxuán e Samarugo, os coutos de Vilapende, San Xurxo de Goa, San Pedro de Narla, Pedrafita, Santa María de Valmaior, Ullán e todas as outras nestes coutos *le pertenecían en ditos coutos e casas por manda e herencia de Fernán Pérez de Andrade, seu tío.*

Cit. Frai Malquías, *Cronología...* f. 303 r.

Cit. Eduardo Pardo de Guevra, *Los señores de Galicia*, I, PP. 270 e 294 (Rex.)

1404, 24 de novembro

Presentación diante do alguacil maior do rei en Galicia, Andrés del Castillo, por parte de prior de Caaveiro Juan Fernández dun privilexio do rei Alfonso e posteriores sentencias confirmantes contra as intrusiones dos cabaleiros que sofre o mosteiro e o seu couto

A.H.N, *Claro, Caaveiro*, C. 492, 12

3 de marzo de 1405, Portomarín

Sentencia ditada por García Sánchez del Castillo, alcalde do Rei en Galicia no preito entre Juan López de Vilousás, cóengo de Santiago e Fernán Díaz de Ribadeneira e os seus parentes Andrade sobre a posesión dos coutos de Muniferral e Feás na que outorga a Juan López de Vilousás e a Iglesia de Santiago que lle restitúan na propiedade dos ditos coutos

A.C.S, CF 29, *Tumbo E*, FF. 39 v -40r -v.

Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP.210 -212¹⁹¹⁸

1406, xullo, 22

¹⁹¹⁸ O número de folio da citada publicación está errado. Onde dice folio 38 debe dicir folios 39 v -40 r -v

O prior de Caaveiro Joan Freire, realiza unha dazón a un tal Juan Lopez e seus fillos de varias herdades en Ambroa

A:H.N, Clero, Caaveiro, C 492, número 11 r

1407, novembro, 20, Vilarmajor (Mondoñedo)

Arrendamento que o bispo de Mondoñedo, Álvaro de Isorna fai á Nuño Freire de Andrade, do couto de San Martín do Porto

A.C.M, *Tombos da Catedral de Mondoñedo, Calendarios, número 136.*

Ed. Cal Pardo, Tumbos del Archivo de la Catedral de Mondoñedo. Calendarios, PP. 2131/232.

1407, decembro, 21, Couto de Oyns (Betanzos)

Testemuña presentada por Juan López de Villosás contra Nuño Freire de Andrade ó que acusa de ocupar pola forza os Coutos de Munifarral e Feás ós que ten dereito legal por lle ser concedidos polo cabido de Santiago. Contra -testemuña de Nuño Freire(28 de decembro de 1407, Pontedeume) que afirma que ten os coutos por herdanza e po foro de don Lope de Mendoza

A.C.S CF -29, *Tumbo E*, FF. 41

Anexo, I

1411, novembro, 11, Betanzos.

Juan López de Villosás, en nome seu e do cabido de Santiago require a Nuño Freire de Andrade, que está presente, que lle deixe libres e desembargados os coutos de Muniferral e Feás que ten usurpado. O de Andrade acepta o desembargo.

A.C.S, CF 29, *Tumbo E*, f. 41 v

Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 215

1411, novembro, 11, Betanzos

Juan López de Villosás, cóengo de Santiago, arrenda en catrocentos maravedís de moeda vella, a Nuño Freire de Andrade os coutos de Miniferral e Feás que tiña en tenencia do cabido de Santiago

A.C.S, CF 29, *Tumbo E*, FF. f. 41 v -42 r

Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 215¹⁹¹⁹

1419, xuño, 24, Viveiro

O bispo de Mondoñedo, don Gil, en presenza de alcaldes e testigos, fai ler ó notario Fernando González de Carballido, tres cartas asinadas por escribán público. Unha das cartas do 24 de xuño de 1371 na que os veciños de Viveiro, néganse a nomear alcaldes porque afirman xa teñen de alcalde, polo rei, a Fernán Pérez de Andrade.

A.C.M, Tumbas da catedral de Mondoñedo, *Tumbo Pechado*, armario 8, número 141.

Ed. E. Cal Pardo, *Tumbos da catedral de Mondoñedo.Tumbo Pechado*, número 141.

7 de maio de 1420

Entrega dunha carta de Juan II que, rectificando outra de 1480 relativa a defensa dos privilexios de Caaveiro, ordena a Nuño Freire e ós seus escudeiros e homes armados que non perturbem o disfrute dos bens, couto e xurisdición do citado mosteiro.

R.A.G, *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/22, papel, incluído nunha carta de execución de sentenza de Felipe II de 1567.

1432, xaneiro, 18, Zamora

¹⁹¹⁹ O Número de folio está equivocado, non é o 38 senón o 41/42

Pedro Padrón en nome da vila e concello de Ferrol, como procurador dela, denuncia os atropelos ós que Nuño Freire e seu fillo Pedro Fernández someten a vila de Ferrol. Juan II non o recibe en Zamora, pero deixa constancia documental da súa protesta, transcrita polo notario, Álvaro Alfonso, na que pide a intervención inmediata do re, reiterando acusacións que xa se tramitaban no Consello Real, e solicitando a ratificación da categoría de reguengo da vila de Ferrol que xa lle fora ratificada en 1429.

A.G.S, *Padroado Real*, caixa 58, doc. 25, copia.

Ed. Benito Vicetto na *Historia de Galicia*, V, PP. 242/243. Cit. Pergamiño desaparecido do arquivo de Ferrol

J. Montero y Aróstegui; *Historia de la ciudad y departamento naval de Ferrol*, PP. 294- 296

Ed. A. Couceiro Freijomil, *Historia de Pontedeume e a súa Comarca*, PP. 191 -193.

1433, xaneiro, 31, Pontedeume

Venta de Juan de Vilarmajor ó abade de Monfero, Fr. Lopo García, de catro leiras no termo de Miño, correspondentes a unha manda testamentaria de Nuño Freire de Andrade de 40 000 mrs.

A.M.C. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa II, carpeta número 3, caderniño cosido de 9 folios de peragmiños, f. 7 r, todos coa temática aquí enunciada

Cit. R.A.G. *Fondo Martínez Salazar*, Caixa 106/24. Notas.

Ed. Anexo, I

1434, xullo, 24, Valladolid

Juan II fai solemne confirmación dos privilexios da vila de Pontedeume á que xa lle enviara un albalá real o 6 de xaneiro do mesmo ano, documentos que ratifican o carácter de reguengo da vila dotada de privilexios polos seus antecesores.

C.I.C.A (Centro de Interpretación da Casa de Andrade), Pontedeume. Copia na sala da alcaldía.

1435, agosto, 20 Segovia

Real cédula de Juan II a petición do veciños de A Coruña contra Pedro Fernández de Andrade ordenándolle que respecte os privilexios e ordenanzas da cidade sobre as pautas do comercio do viño e doutras mercaderías

Ed. Gonzales Garcés, *Historia y descripción de la ciudad de la Coruña*, PP. 609 e 610

1441, xullo, 15, Tordesillas

O príncipe don Enrique, fillo de Juan II, da orden á Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrera y Ribera, para que tome posesión, no seu nome, das vilas de Pontedeume, Vilalba e Ferrol, que lle foran doadas polo Rei

A.D.A. *Sección Lemos*, C. 85 -14

Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, p. 71

1441, xullo, 20. Tordesillas

Juan II, ordena á Pedro Álvarez Osorio que colaboren a toma e posesión, , no seu nome das vilas de Pontedeume, Ferrol e Vilalba, co Adiantado Maior de Galicia ,vilas que volvan á Coroa.

A.D.A, *Sección Lemos*, C -85, 15.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 215 -216.

Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, 2000, tomo II, Núm.. 53, p. 72.

1441, xullo, 20, Tordesillas.

Carta de Juan II ó arcebispo de Santiago, don Lope de Mendoza, ordenándolle que apoie ó adiantado maior de Galicia, Diego Sarmiento e á Pedro Álvarez Osorio para que secuestre os bens de Fernán Pérez de Andrade.

A.D.A, *Sección Lemos*, 2 -80.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 216.

Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, doc. Núm. 54, p.72

1441, xullo, 20, Tordesillas

Carta de Juan II á Rodrigo de Moscoso para que non axude á Fernán Pérez de Andrade a resistir o embargo dos seus bens e señorío

A.D.A, *Sección Lemos*, C -2 -81.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 216.

Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, Núm. 57, p. 73

1441, xullo, 20, Tordesillas

Carta deo rei Juan II á Rui Sánchez de Moscoso advertíndoo de que non axude a Fernán Pérez de Andrade.

A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -84.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 216/217

Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, Núm. 559, p.73

1441, xullo, 20, Tordesillas

Juan II participa á Arias Pardo das Mariñas que envía novas cartas e poderes ó Adiantado Maior en Galicia, don Diego Sarmiento para recuperar para a Coroa as vilas de Pontedeume, Ferrol e Vilalba.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 152 -3

Rex. E Pardo de Guevara, *Los Señores de Galicia*, II, p. 72

1441, xullo, 2º, Tordesillas.

Juan II ordena ó bispo de Mondoñedo que non axude a Fernán Pérez de Andrade *O Mozo* para que reteña ilegalmente as vilas de Pontedeume, Ferrol e Vilalba.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 -84

Rex. E Pardo de Guevara, *Los Señores de Galicia*, II, p. 73.

Sen ano, (1441?),xullo, 28

Carta dun nobre, que se fai eco das cartas recibidas de Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, iguais ás que enviou a outros nobres entre os que figuraba un dos Infantes, queixándose de que recibiu serios agravios por parte de Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrera y Ribera.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 -52

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 217/218

Sen anos(1441), agosto, 7

Cartas do Almirante ó Conde de Lemos e a Fernán Pérez de Andrade, urxíndolles da conveniencia de resolver as súas diferenzas e asinar a paz entre ámbolos dous señores.

A..DA, *Sección Lemos*, C. 85 -52

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, p. 218

1443, xuño 25/ 26, Benavente/Matilla de Arzón.

O Conde de Benavente, asina en nome de Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, un documento de concordia con Pedro Álvarez de Osorio, señor de Cabrera y Ribera, en orde a arranxar ós graves enfrontamentos que tiveron lugar en 1441 entre os dous señores

A.D.A, *Sección Lemos*, C.85 -21

Ed. E Pardo de Guevara, *Los Señores de Galicia*, II, PP. 75 -79

Ed.(Parcial) J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 219/220.

1446, xullo, 22, Atienza

Juan II ordena a Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrera y Ribera que leve a cabo a devolución a Alonso de Lanzós, fillo de Juan Freire de Lanzós, dos bes que lle tiñan retidos, aproveitando a súa minoría de idade

A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -91

Ed. E. Pardo de Guevara, *Los Señores de Galicia*, II, PP. 88 -89

1447, abril, 30, Tordesillas

Juan II ordena a Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrera y Ribera, que defenda a Fernán Díaz de Ribadenerira de seus inimigos e parentes entre os que está Fernán Pérez de Andrade.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2 -92

1449, xaneiro, 14, Valderas

Carta de Juan II a Pedro Álvarez Osorio agradecéndolle a información que ten enviada á Corte sobre a fuxida do conde de Benavente e a suposta alianza con el de Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, que seu amigo e aliado

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 2- 114

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 221/222.

1449, xaneiro 14, Valderas.

Carta de Juan II na que advirte a Fernán Pérez de Andrade, *O Mozo*, e a tódolos seus vasalos, escudeiros e naturais de que non lle axuden ó conde de Benavente, Alonso de Pimentel, fuxido da fortaleza de Portillo, recriminándolle a súa conducía desleal o que acusa de axudar ó conde fuxido e ordenándolle que cumpra as súas cartas e mandados

A.D.A, *Sección Lemos*, C.2 -113

Rex. E Pardo de Guevara, *Los Señores de Galicia*, II, p. 94. (Cit. C. 2/112)

1449, Febreiro, 23, Santiago.

Despois dos acordos incumpridos de 1411 e 1433, Don Rodrigo de Luna, o deán Pedro Vázquez e o provisor Diego López de Inciso, autorizan á Martín López para que conferencie con Fernán Pérez, sobre ou coutos de Muniferral e Feáns, sen incorrer en excomuñón. Non produce efecto porque, en 1450, Rodrigo de Luna, nunha carta á Fernán Pérez e outros señores amenázaos con multas de 2000 mrs. e penas eclesiásticas, se seguían esixindo pechos e servizos ós caseiros pertencentes á Igrexa de Compostela.

A.C.S, *Tumbo E*, C.F -29, FF. 40 r e -41 v.

1452, agosto, 18

Enrique IV dálle permiso á Gómez Pérez das Mariñas para construír unha Grilanda na torre da fortaleza de Cillobre

A.D.M, *Sección Cillobre*, Leg. 4, doc. 24(A.H.U.S, microfilme 34/35)

1452, setembro, 30, Ferrol

Don Pedro Álvarez Osorio, señor de Cabrea e Ribera, e Fernán Pérez de Andrade someten as súas diferenzas ó xuízo arbitral de Gonzalo Ayán, meiriño da terra de Lemos, para que dilucide a xustiza das súas respectivas reclamacións.

A.D.A, *Sección Lemos*, C85 -29

Ed. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 223.

Ed. E Pardo de Guevara, *Los Señores de Galicia*, II, p.108/9

1453, setembro, 24, Valladolid.

Albalá de Juan II polo que comisiona ós xustizas de Betanzos para que embarguen as rendas de Fernán Pérez por valor de 27 500 maravedís que este debe a Diego González de la Torre, copeiro real por atrasos no pago de alcabalas

A.D.A, *Sección Lemos*, C 248 -5¹⁹²⁰

Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, PP. 110 -112

¹⁹²⁰ Inserta na confirmación de 1455 sobre o mesmo tema

1454, abril, 30, Valladolid

Juan II comunica á vila de Betanzos que nomeou gobernador da citada vila a Gómez Pérez das Mariñas e ordena que acepten como tal

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 152 -6

Ed. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 223/224.

1454, xullo, 30, Valladolid

Enrique IV confirma os poderes de Gómez Pérez das Mariñas como gobernador de Betanzos, aclarando que tamén ten enviado á vila betanceira xuíces reais para cooperar no seu goberno.

ADA, *Sección lemos*, C. 152 -6

Rex. E Pardo de Guevra, *Los Señores de Galicia*, II, p.112

1454, xullo, 30, Valladolid

Carta de Enrique IV á Gómez Pérez das Mariñas dándolle poderes para que asista ó de A Coruña e poña gardas cando a situación así o precise.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 3 -27

Rex. E Pardo de Guevra, *Los Señores de Galicia*, II, p. 113

1455, marzo, 10, Arévalo

Enrique IV confirma o albalá despachado por seu pai Juan II ó seu copeiro Diego González de Torre, para executar nas rendas de Fernán Pérez de Andrade os 27 000 maravedís que este lle debía, ordenando executalos en 4 lanzas que o de Andrade tiña do Rei. (Inclúe o documento do 24 de setembro de 1453, asinado por Juan II en Valladolid non que se encargaba ós xuíces de Betanzos que executan os citados maravedís)

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 249 -5

Ed. E Pardo de Guevra, *Los Señores de Galicia*, II, PP. 113 -115

1455, agosto, 1, Neda

Pacto entre don Pedro de Acuña, conde de Valencia e Fernán Pérez de Andrade sobre a custodia de Rui Freire de Andrade, irmán do segundo e preso polo conde

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 -54

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 224/225.

1459, xuño, 19, Arévalo

Enrique IV, empraza a Fernán Pérez de Andrade , *O Mozo* e á outros nobres para que comparezan na corte e respondan das acusacións de saqueos e destrución as que someteron as terras de Gómez Pérez das Mariñas, e da morte do sobriño deste Roi Xordo das Mariñas, estando Gómez Pérez e ausente

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 262 s/n

1459, agosto, 21, Arévalo

Enrique IV ordena ás autoridades de Galicia que amparen e defendan a Gómez Pérez das Mariñas dos danos que poida nas súas terras despois de quitarlle a tenencia do castelo de A Coruña

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 152 -7

Ed. Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 225.

Rex. E Pardo de Guevra, *Los Señores de Galicia*, II, p.124

1460, agosto, 3, Monforte.

Nómina da xente de armas do conde de Lemos que foi en auxilio do Arcebispo Rodrigo de Luna para recobrar Santiago. Entre os cabaleiros que están en nómina do conde de Lemos están Diego de Andrade, Alonso de Lanzós e Juan Freire , escudeiro

A.D.A, *Sección Lemos*, 85 -8.(Inserta no escrito de obrigación do Arcebispo asinado na Rocha Branca de Padrón o 10 de maio de 1460).

461, novembro, 20.

Alegando que eran de behetría e que seu señor morrera, os veciños do val de Lourenzá danse en behetría a Fernán Pérez quen os recibe e acepta.

Ed. J. Villamil y Castro, *Galicia Histórica*, Santiago,(setembro -outubro de 1901,) 1981, p. 87

1464, marzo, 17, Madrid.

Enrique IV confirma unha vez mais as mercés e privilexios da vila de Pontedeume concedidos polos reis que o precederon non trono de Castela, Alfonso X, Fernando IV, Alfonso XI e Juan II C.I.C.A.(Centro de Interpretación da casa de Andrade), Pontedeume. Copia na sala da alcaldía

1467, maio, 9, Madrid.

Enrique IV comunica a Ferrol e ós coutos de Serantes e Mugar dos, que se incorporen , como parte do seu *alfoz*, a vila de Ferrol, confirmándolles a súa condición de reguengo.

A.D.A, *Sección Lemos*, C.3 -47.

Edit. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade, conde de Villalba*, p. 226.

Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, PP. 175/176

1470, maio, 4

Fernán(Juan) Pérez de Andrade, doa a Fernán Pérez Parragués o que lle pertence no couto de San Mamede de Oleiros na freguesía de Vilares de Parga.Diante do notario Pedro de Ribadeneira

A.D.M, *Sección Parga*, Leg. 1, documentos 40 e 41, confirmación. (A.H.U.S, Microfilme 1)

1470, outubro, 13, Mucientes

Confederación entre don Pedro Álvarez Osorio, conde de Lemos, Juan de Stúñiga, vizconde de Monterrei, Sancho Sánchez de Ulloa, Pedro Álvarez de Soutomaior, Lope Sánchez de Ulloa e Moscoso, Diego de Andrade, Suero Gómez de Soutomaior e Diego de Lemos contra o arcebispo de Santiago, a marquesa de Astorga e a Irmandade que - din- estes están levantando

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85 -36

Ed. E Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, PP. 186 -188

1472, xullo, 13, mosteiro de Xubia.

Documento de foro entre o prior e convento de Xubia a favor de Diego de Andrade e de súa dona María de Faro ou das Mariñas pola que lle afora unha serie de herdades, (a case totalidade do couto) e os dereitos de presentación u xurisdición das mesmas. O aforamento faise segundo o tiña o pai de Don Diego e para os seus herdeiros.

A.R.G, *Sección eclesiásticos*, serie mosteiros, Lourenzá -Xubía, número 424(253), FF. 3 r -7 r, (Libro de escrituras do priorado de Xubía con índice e documentos Ordenado polo Prior Frei Francisco Vicente García en 1779. Fai referencia ó ficheiro do mosteiro, números 22 a 27, ano 1742)

Ed. Anexo, I

1474, febreiro, 3, A Coruña

Diego de Andrade e Gómez Pérez das Mariñas acordan capítulos de unión, preito -homenaxe e para o mantemento das súas casas e fortalezas

A.D.M, Sevilla, *Sección Cillobre*; Leg 1, doc. 2. (A.H.U.S microfilme 31/32).

A.D.A, *Sección Lemos*, 85 -58

Ed. J. García Oro, *Fernando de Andrade, conde de Villalba*, PP. 228/229

Ed. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, PP. 201 -203

Ed. C Vaamonde Lores, *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*, A Coruña, 1917

Ed. C. Vaamonde Lores, *Colección de Documentos...*B.R.A.G, VII, p. 199.

1475, xullo, 22

Carta dos reis a Pedro de Andrade, alcaide da fortaleza de Mexía, a petición de Dona Ginebra das Mariñas, ordenándolle que entregue á citada fortaleza a demandante. O citado Pedro de Andrade négase alegando preito e homenaxe con Diego de Andrade
A.G.S, *rgs*, *Consello*, VII -1475, f. 543.

1474, xuño 25, mosteiro de Caaveiro

Don Gómez Freire de Andrade, prior de Caaveiro, aforan a Maior Fernández de Sanguís e á súa sobriña María do Redondo uns souts. Asina: *eu Gomes Gonsales de Goymil, escrivano del rey noso señor et notario publico...* O mesmo prior, o 7 de xaneiro de 1475 fai outro aforamento no que asina como notario público do Rei Afonso Garsía¹⁹²¹.
A. H.N, *Clero*. C. 493/5.

1474, novembro 4.

Testamento de Gómez Pérez das Mariñas, realizado o 4 de novembro de 1474 diante de Diego de Sotos, notario.
A.RG, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(1), nº 7, papel

1475(11 de novembro), 1494(3 de novembro), 1495(2 de febreiro) e 1520(4 de febreiro)

Foros outorgados por Gómez Freire de Andrade como prior de Caaveiro
A.H.N, *Clero*, Caaveiro, CC. 191/3 e 8, 493/10 e 493/16

1476, xuño, 16, Valladolid.

Os Reis Católicos ordenan o pago de 100 000 mrs anuais de *acostamiento* a favor de Diego de Andrade, que lles servía coa súa casa e xente.
A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -102.
Ed. B.R.A.G, *Colección de Documentos Históricos de Galicia*, III, 1969, p.35

1476, xullo, 9, Tordesillas

A raíña Sabela A Católica, concede licenza a Diego de Andrade e á súa muller María de Haro e das Mariñas, para edificar pazo e fortaleza en Miraflores
A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 3 -103.
Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade...*p. 233.

1476, marzo, 21, Madrid.

Os Reis Católicos confirman a Diego de Andrade o señorío sobre as poboacións de Ferrol, Vilalba e Pontedeume tal como lle foran concedidos a Fernán Pérez de Andrade, *O Boo*, e confirmados en 1442 á Fernán Pérez, *O Mozo*, seu pai. A confirmación faise sobre a base dun traslado realizado en A Coruña o 28 de outubro de 1446
A.D.A, *Sección Lemos*, C. 84 -40
R.A.H, *Colección Salazar*, M- 48, FF. 72 r -v, copia autógrafa.
Ed. *Galicia, Revista Universal de este Reino*, Vol. II, números 14, Ano III (15 de xullo de 1882) e 15, ano IV (1 de agosto de 1862) (A.M.C).
Ed. C Vaamonde Lores, B.R.A.G, *Colección de documentos históricos*, III, Doc. Número XII (Autentificación en A Coruña o 11 de outubro de 1481 diante do notario Rodrigo Castaño).
Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, 1994, PP. 230 -232.

1477, febreiro, 10, Coruña.

¹⁹²¹ Na mesma carpeta existen outros documentos asinados polo mesmo prior nun abanico temporal que abarca ata 1520

Concordia entre o concello de A Coruña e Diego de Andrade sobre as boas relacións entre as dúas xurisdicións(a do concello e a dos señoríos de Andrade- ofrecéndolle o concello o título de valedor da cidade.

A.M.C, *Concordias*, número 303.

1477, abril, 17, Madrid.

Este mesmo ano os RR CC confirman a Diego de Andrade e a Dona María das Mariñas na posesión de tódolos bens que recibiran dos seus antepasados así como de castelos e fortalezas segundo os privilexios outorgados a Martín Sánchez das Mariñas.

A.D.A, *Sección Lemos*, C.84 -40

R.A.H, Colección Salazar, M -48, FF. 77 -83, copia autógrafa

Ed. Vaamonde Lores, *Colección de Documentos Históricos de Galicia*, B.R.A.G, III, A Coruña, 1969, p.35

1477, xuño, 17, Medina del Campo

Fernando o Católico comunica a cidade de A Coruña que reciba o correxedor real Fernando Maçuelos e como alcalde ó seu irmán Pedro Maçuelos xa que non quere renunciar de alcaide Lope de Valdivieso.

A.M.C, *reais cédulas*, nº 332.

1477, Xullo 11, Madrid.

Os Reis Católicos confirman a Diego de Andrade e a dona María de Haro, súa dona, os privilexios e mercés das vilas, fortalezas e señoríos que herdaran de seus respectivos pais.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 84 -40.

Ed. Vaamonde Lores, *Colección de Documentos Históricos de Galicia*,B.R.A.G, III, A Coruña, 1969, p.35

Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, p. 219.

1477, agosto 8, Medina del Campo

Fernando o Católico ordena a Diego de Andrade que entregue a fortaleza de A Coruña a Fernando e Pedro Mazuelos, tesoureiro e correxedor respectivamente na cidade

A.D.A, *Sección Lemos*, 3- 109, real cédula

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, p. 223

1477, agosto, 8, Medina del Campo.

Cédula Real de Fernando o Católico a Diego de Andrade reiterándolle a orde de que entregue a fortaleza e correxemento de A Coruña a Fernando e Pedro Mazuelos.

A.D.A, *Sección Lemos*. Andrade, C. 3 -109.

Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p.123.

1477, agosto, 20, Medina del Campo

Fernando o Católico reitera de novo a Diego de Andrade que debe entregar a fortaleza de A Coruña o tesoureiro Fernando Mazuelo

A..D..A, *Sección Lemos*, C. 362 -1.Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, p. 213

1477, agosto, 20, Medina del Campo.

O rei Fernando *O Católico* promete a Diego de Andrade que non dará A Coruña a ningún dos seus inimigos

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 3 -106.

Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, p 134

1477, agosto 20, Medina del Campo

Os Reis Católicos fan mercede a Diego de Andrade d o título de Capitán Real de A Coruña.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 85-40
A.M.C, *reais cédulas*, nº 334
Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 234/235

1477, agosto, s/d.

Capitulación entre os tesoureiros dos Reis Católicos e Diego de Andrade: “...e visto el gran peligro en que los dichos tesoreros Fernando Mazuelo e Pedro Mazuelo se vieron e non menos el gran bollicio e inobediencia que contra los mandamientos del Rey nuestro señor e el poco acatamiento que al dicho señor Diego de Andrade e Pedro de Andrade, su hermano...”

A.D.A, *Sección Lemos*; Andrade C. 84 -12.
Rex. E. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 235/136.

1477, outubro, 15, Lugo

Don Rodrigo de Villandrando, conde de Ribadeo e gobernador do reino de Galicia, os condes de Lemos, Monterrei e Altamira, Diego de Andrade e os mariscais Suero Gómez de Soutomaior e Pedro Pardo de Cela concertan unhas capitulacións sobre o servizo que han de prestar ós reis para a paz social de Galicia para que non se instale a *Santa Hermanad*.

A.D.A, *Sección Lemos*, C. 3-46.

1477, outubro, 17, Lugo

Confederación dos condes de Lemos, Monterrei, Altamira, Diego de Andrade, Suero Gómez, e o mariscal Pedro Pardo de Cela

A.D.A, *Sección Lemos*, C.3-118.
Ed. García Oro, *Galicia en la Baja Edad Media*, p. 258.
Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 237/238.
Rex. E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, p. 219.

1477, novembro, 7, Jérez de la Frontera.

O Rei ordena á Pedro de Villandrando, conde de Ribadeo e gobernador do Reino de Galicia, que favoreza e axude á Diego de Andrade.

A.D.A, *Sección Lemos*, C.3-107
Rex.E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, p. 208

1477, novembro, 25, Sevilla.

Os Reis Católicos agradecen á Diego de Andrade a defensa de Galicia contra o os portugueses axustando a conta dos gastos que elo acarreo

A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 85-39.

1478, xaneiro, 13, Sevilla

Carta de seguro e amparo a Dona Elvira Arias de Montenegro, viciña de Betanzos, contra Diego de Andrade que lle ten ocupados os bens do seu marido Rui Freire de Andrade, falecido, (Asasinado polos partidarios do de Andrade) que lle deixou en herdade¹⁹²²

A.G.S, rgs, I-1478, f. 142

1478, febreiro, 13, Sevilla

Os Reis Católicos ordenan ás autoridades de Galicia que ampren os dereitos de Pedro Fernández de Andrade, veciño e rexedor da cidade de Betanzos ó que lle queren quitar a fortaleza da *Mota de Oys* cos seus vasalos e outras herdades

A.G.S, rgs, II -1478, f 59

¹⁹²² O mesmo 13 de xaneiro do mesmo ano 1478, emprazamento a Diego de Andrade para que devolva os bens que lle ten usurpados a Dona Elvira Arias de Montenegro

1478, xuño, 18, Perillo.

Concordia entre o concello de A Coruña e Diego de Andrade sobre a irmandade das dúas xurisdicións

A.M.C. *Concordias*, número, 304, papel, 7 folios

1478, setembro, 18, Sevilla.

Real cédula dos reis Católicos pola que prometen manter a cidade de A Coruña dentro dos territorios de reguengo.

AMC, *reais cédulas*, nº 336.

1478, agosto, 22, Sevilla.

Carta de comisión ó capitán Vasco de Viveiro e o licenciado Juan de Alcalá, alcaldes Maiores de Galicia para entender no enfrentamento entre Fernán Pérez Parragués e Diego de Andrade porque éste lle ten ocupados certos coutos que pertencía a Doan Constanza, súa dona, por herdanza de seu pai Gómez Pérez das Mariñas

A.G.S, *rgs*, *Consello*, VIII -1478, f. 111

1479, xuño, 25, Trujillo.

Real cédula de Isabel a Católica ordenando á cidade de A Coruña que non admita como capitán a Diego de Andrade nin lle pague salario algún.

A.M.C, *reais cédulas*, nº 340.

1480, abril, 12, toledo

Os reis Católicos outorgan carta de seguro a varios veciños de Betanzos, sobre as súas personas, bens e familia ameazados por Diego de Andrade e maría das Mariñas. Entre os asegurados estan Pedro Fernández de Andrade

A.G.S, *rgs*, IV -1480, f. 118

1480, maio, 5, Toledo.

Comisión á Vasco de Viveiro, correxedor de Betanzos e de A Coruña, a petición dos veciños de Betanzos para que indague sobre o agravio e usurpación a que os somete Diego de Andrade e súa dona María das Mariñas que se arroga para si a xurisdición da ría de Betanzos.

A.G.S, *rgs*, V -1480. f. 235

1480, xuño, 9, Toledo.

Carta de seguro ós veciños do val de Lourenzá, amparándoos contra Diego de Andrade e contra o mariscal Pedro Pardo de Cela e outros cabaleiros que violan os seus dereitos de behetría, *de mar a mar*.

A.G.S, *rgs*, V -1480. f. 214

1480, xuño, 18, Toledo.

Carta de seguro a favor de Pedro Fernández de Andrade, rexedor de Betanzos e da súa familia contra Diego de Andrade por sentirse inseguros e ameazados nas súas vidas e facenda

A.G.S, *rgs*, VI -1480, f 204

1480. agosto,3, Toledo

Real cédula dos Resi Católicos en virtude da que ordenan ó licenciado García López de Chinchilla e a Fernando de Acuña para que veñan a Galicia e formen a Real Audiencia

A.M.C, *Privilexios*, número 40

1480, setembro, 14. Medina del Campo

Carta de seguro dos reis de Castela ós veciños de Betanzos, Martín Jana e Constanza Pacis, súa muller, defendéndoos contra Diego de Andrade

A.G.S, rgs, IX -1480, f. 160

1480, outubro, 26. Medina del Campo

Carta de emprazamento dos reis a Pedro Fernández de Andrade, veciño de Betanzos para que lle devolva os bens que lle usurpara a Luís de Acevedo nos lugares de “Oes” e “Guioes”

A.G.S, rgs, X -1480, f. 171

1480, novembro, 10, Medina del Campo.

Carta de requirimento dos reis a Diego de Andrade e a Fernán Pérez Parragués para que devolva a Luís de Acevedo, titor de Aras Pardo, seu fillo, a terra nas Mariñas dos Condes e a fortaleza de “Çelobre”

A.G.S, rgs, Consello, XI -1480 , f. 96

1481, novembro, 22

Concordia entre dona María das Mariñas, muller de Diego de Andrade e súa filla Dona Cosntanza con Luís de Acevedo sobre os bens de Gómez Pérez. Diante do escribán de Ferrol Pedro Pita

A.D.M, *Sección Cillobre*, Leg. 1, doc. 3(A.H.U.S, microfilme 31/32)¹⁹²³

1482, xuño 4, Roma.

Breve do Papa ó abade de Bergondo, Ero, na que lle da razón dunha reclamación de Diego de Andrade e de súa dona María das Mariñas sobre a legalidade de certas posesións do matrimonio nos territorios de Abegondo no couto do mosteiro de Bergondo

A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 95/2

Anexo, I

1482, novembro, 2, Madrid.

Reclamación por parte do recadador maior dos Reis Católicos Don Luís de Valera das alcabalas reais das terras dos Andrade *porque lo non avedes querido fazer diciendo que vos en dicho Diego de Andrade aviades recibido e cobrado todo lo que las dichas rentas avian rendido*

A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C. 3 -118

1483, xullo, 5. Santo Domingo de la Calzada

Carta de seguro do rei don Fernando a favor de Pedro Martínez de Vilouças, veciño de Betanzos e rexedor da citada cidade contra Pedro Fernández de Andrade e outros cabaleiros

A.G.S, rgs, VII -1483, f. 61

1483, marzo, 15, Astorga.

Fernando el Católico a Don Diego de Andrade ordenándolle que non acuda coa súa xente senón en persoa e só co seu séquito á velos.

A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -111.

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 240

¹⁹²³ Outros aspectos deste preito en A.G.S,rgs,*Consello*,VII-1483, f.35(1 de xullo de 1483,Santo Domingo de la Calzada); A.G.S,rgs, *Consello*,VIII-1483, f 186(5 de agosto de 1483, Santo Domingo de la Calzada); A.G.S,rgs, *Consello*,X-1483, f. 241, (21 de outubro de 1483, Vitoria): A.G.S, rgs, *Reis*, II-1486, f.11 (2 de febreiro de 1486, Alcalá de Henares); A.G.S, rgs,*Consello*, III-1486, f. 159, 1486, 5 de marzo, Arévalo, e A.G.S,rgs, *Reis*, IV-1486, 2 de abril de 1486, Medina del Campo

1484, febreiro, 18, Ágreda.

Carta de requirimento a petición de Absolón Siciliano para o preito que sostén con Diego de Andrade, veciño de A Coruña sobre o roubo de 300 ducados por parte deste para que llos devolva.

A.G.S, rgs, II -1484, f. 152

1484, Febreiro, 18, Ágreda.

Carta de receptoría para o preito que Abslón Siciliano sostén con Diego de Andrade sobre o roubo de 300 ducados de ouro

A.G.S, rgs, III -1484, f.150¹⁹²⁴

1484, febreiro, 8, Ágreda.

Comisión ó Xustiza Maior do reino de Galicia, a petición de Diego de Andrade para que ditamine sobre a conducía de Álvaro González de Rivadeneira que intenta levantar a fortaleza de Cospeito en grave dano dos moradores da comarca

A.G.S, rgs, Consello,II -1484, f.149

1484, agosto 3, Córdoba

Os Reis Católicos da permiso a Diego de Andrade para emancipar a seu fillo Fernando, de sete anos de idade, ordenando que se sexa dado un *curador*

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 3 -115

1486,outubro 5, A Coruña,

Mercé dos Reis Católicos a Diego de Andrade de 100 000 maravedís en atención ós servizo prestado de Diego de Andrade

A.G.S. *Chancillería, mercés e privilexios*, Leg. 37 -59

1486, outubro, 9, A Coruña.

Provisión real ordenando ós xustizas do reino de Galicia que se devolva a cidade de Betanzos as terras e lugares que lle foran arrebatadas. Inserta a lei das cortes de Toro de 1480 que regulaban este problema

A.G. S, rgs, X -1486, f. 57

1488, marzo, 18, Murcia

Carta do rei don Fernando ó gobernador do reino de Galicia a petición de Diego de Andrade para que os de A Coruña lle paguen certa cantidade de diñeiro que dice, lle adeudan

A.G.S, rgs, Consello, III -1488, f. 122

1488, maio, 22, Murcia

Carta do rei don Fernando ó gobernador do reino de Galicia a petición de Diego de Andrade para que se respecten os dereitos de Dona María das Mariñas (de Haro) sobre a lei da saca do pan.

A.G.S, rgs, Consello, V -1488, f. 122.

1488, decembro, 1, Zamora

Capitulacións entre Diego de Andrade e Lope Sánchez de Moscoso, conde de Altamira sobre o futuro matrimonio de Teresa de Andrade, filla de Diego, e Rodrigo de Moscoso, herdeiro de Don Lope

R.A.H, *Colección Salazar*, M -122, FF. 178 -181

¹⁹²⁴ Outra receptoría similar o 18 de marzo do mesmo ano 1484 en , A.G.S, rgs, Consello, f.64

1489, xaneiro, 24, Valladolid

Comisión a Diego de Andrade e a Dona María das Mariñas para que restitúan a Dona Teresa de Haro a terra de Parada que lle hipotecara seu marido Gómez Pérez das Mariñas no seu testamento pola súa dote e bens gananciais.

A.G.S, rgs, *Consello*, f. 322

1489, xullo, 7. Burgos.

Emprazamento a Diego de Andrade, a petición de Vasco de Valerio, viciño de betanzos para que lle devolva tres azores e un lebrelo que truxera de Irlanda, por un valor de 30 000 mrs.

A.G.S, rgs, VII-1487, f.204

1489, agosto, 18, Real sobre Baza.

Executoria da sentenza pola que se obriga a Diego de Andrade a devolver ós bens que lles tiña usurpados a María de Lanzós e súas fillas, Inés, Isabel e Leonor, habidas do seu matrimonio con Alonso de Lanzós. Os bens a devolver son os coutos de San Saturniño, Ferreira e outros que a citada viuva precisa para a dote das súas fillas

A.G.S, rgs, *Consello*, f. 313

1490, xaneiro 12, Sarandones

Diego de Andrade notifica á Martín Becerra, o seu parente o éxito nas xestións de Gonzalo de Ulloa, en Roma, de donde trae unha bula que lles é favorable para o disfrute de certos bens eclesíasticos. No mesmo senso, convoca como o resto dos cabaleiros a unha xunta que terá lugar na vila de Melide.

A.H.N, *Sección Diversos.Colección Diplomática*, s/n.

Rex.E. Pardo de Guevara, *Los señores de Galicia*, II, num. 237, p. 243.

1490, maio, 11, Sevilla.

Mercede do rexemento de A Coruña a favor de Diego Rodríguez, viciño da cidade, ó producirse a vacante deixada por Diego de Andrade, recentemente falecido.

AGS, rgs, *Reis*, 129

1490, xullo, 8 Córdoba.

Provisión real de don Fernando e Dona Sabela dando seguridade ós viciños de Ferrol contra Don Fernando de Andrade e seus parentes dos que recelaban.

A.G.S, rgs. *Provisións reais*, VII -1490, FF.128 e 129

1490, xullo, 8, Córdoba

Carta de amparo do rei Don Fernando a favor de Pedro Herreros e outros viciños de Ferrol que temen de Fernando de Andrade que os someta ós mesmos atropelos ós que os someteran Fernán Pérez e seu fillo Don Diego

A.G.S, rgs, *Reis*, 264

1491, febreiro, 28, Sevilla¹⁹²⁵.

Carta da rainha Sabela a Juan de Arévalo representante no Consello Real no tocante a Santa Irmandade, que non reclame á dona María de Haro, muller de Diego de Andrade, xa difunto, nin a seu fillo Fernando, os tributos correspondentes a tenencia da fortaleza de Vilalba *que fasta*

¹⁹²⁵ Entre xaneiro e febreiro de 1491, hai seis comunicacións dirixidas ás autoridades de Galicia para cumplan e fagan cumprir as disposicións relativas á protección dos veciños de Ferrol (A.G.S, rgs, I – II – 1491, FF. 88, 128, 129,143171 e 276)

aquí el dicho Diego de Andrada pagaba a los alcaides que han tenido la dicha fortaleza, por quanto yo fago merced dello.

A.D.A, Sección Lemos, C.3-120.

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 252/253

1491, maio, 26, Moclín

Carta da raíña Sabela dirixida ó alcaide da fortaleza de Vilalba, a favor dos dereitos de Dona María na citada vila, o 25 de maio de 1491: *Doña María de Haro, ... me escribió e fizo relación que se teme que a causa de no estar la dicha teneçia en su mano... E Porque Fernán Pérez su hijo, cuya es la dicha villa de Villalba esta continuamente en mi serviçio, yo vos mando que trateys bien las rentas e vasallos...*

A.D.A, Sección Lemos, C.3 -124.

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 254.

1491, novembro, 10, Monfero

O prior de Monfero e o mosteiro, estando vacante o cargo de abade, elixen como granxeiro da granxa de Saa, á Frei Juan da Mariña, granxa doada e fundada por Fernán Pérez de Andrade pero que os abades se negaran sistematicamente a cumprir esta condición do fundador.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Monfero, 4(5), nº 23

1492, abril, 17, Granada

Os Reis Católicos nomean rexedor de Betanzos, á Diego de Andrade, fillo, - *contino de nuestra casa* - por falecemento de Juan de Soto, veciño e rexedor da cidade, e por ser menor de idade Rodrigo Domínguez de Vilousás á quen lle correspondía por dereito.

A.G.S, rgs, IV -1492, f. 30

1492, novembro, 15, A Coruña

Concordia e nomeamento de homes bos entre dona María das Mariñas, viúva de Diego de Andrade e Lope Sánchez de Moscoso, sobre a dote de Teresa de Andrade no seu matrimonio con Rodrigo de Moscoso

R.A.H, *Colección Salazar*, M -122, FF. 181 -182, copia autógrafa.

1493, marzo 23, mosteiro de Caaveiro

Escritura asinada polo prior de Caaveiro Gómez Freire de Andrade a favor de Vasco Chanteiro polo que lle afora varios casais.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4 (49 número 1

1493, maio 25, Barcelona.

Os Reis Católicos outorgan seguro real a varios veciños de Betanzos, entre eles un cóengo de Santiago e o mercador Juan Doisares, que temen que Fernando de Andrade e seus parentes a parciais atenten contra a súas vidas e facenda

A.G.S, rgs, V -1493, f.53

1493, outubro, 26, Barcelona

Carta de seguro dos Reis Católicos a favor de Gonzalo Fariña, cura de Santa María da Faro, que ten medo dos Andrade

A.G.S.rgs, X -1493.

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 227

1494, agosto, 26, Segovia.

Carta dos reis Sabela e Fernando á Chancillería de Valladolid, confirmando a María das Mariñas e Fernando seu fillo os privilexios herdados de Martín Sánchez das Mariñas
A.D.A, *Sección Lemos*, Andrade, C.3 -127

1494, decembro, 5, Medina del Campo.

Os Reis Católicos nomean rexedor perpetuo de Betanzos a Don Fernando de Andrade por falecemento de Pedro Fernández de Andrade, seu parente.

A.G.S, rgs, XII -1494, f. 44.

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 258.

1495, abril, 11, Madrid.

Os Reis Católicos citan diante do Consello Real a Diego de Andrade, rexedor de Betanzos *sobre para indagar de él sobre raçon de la muerte de Ruy Freire, fijo del dicho Pedro Fernades, e sobre las otras cabsas e razones en proceso del dicho pleyto*

A.G.S, rgs, IV -1495, f. 249

1495, outubro, 20, Tarazona.

Os Reis Católicos dan poder a dona María das Mariñas para que constituía un morgado a favor de Fernando de Andrade, seu fillo e herdeiro

A.G.S, rgs, X -1495

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 25 -260.

1495, maio, 25.

Sentencia arbitral no preito entre os veciños do couto e o mosteiro de Monfero porque o mosteiro alegaba que non lle pagaban rendas nin lle prestaban os servizos obrigados mentres que os veciños alegaban que o mosteiro abusaba deles con rendas esaxeradas e servizos excesivos.O 1 de xuño do mesmo ano, sentencia absolutoria para os veciños.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, Monfero, 4(5), nº 24. Traslado do 3 de agosto de 1495

1497, febreiro, 15, Burgos.

Os Reis Católicos nomean a Fernando de Andrade, rexedor de A Coruña por renuncia de Alonso García de Parga. Deste cargo, o de Andrade renunciará en 1520

A.G. S, rgs, II -1497, f. 25.

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, p. 261.

1497, xuño, 12, Medina del Campo

Carta do arcebispo de Catania Alonso Carrillo de Albornoz, xuíz comisario do Papa no tocante ós beneficios eclesiásticos, a favor de Núñez Eanes de Noz, cura da igrexa de San Martín de Tiobre asegurándolle a posesión dos bens que lle quixeron usurpar Diego de Andrade e seu fillo don Fernando

A.G.S, rgs, VI -1497, f. 118

1498, agosto, 2 Valladolid.

Provisión real de amparo e seguro dos reis Fernando e Sabela a favor de Luís López, en nome de seu pai Antonio López, do seu sogro Antonio Vidal e do seus veciños Juan López e Álvaro de Lago así como de seus parentes e amigos contra Fernando de Andrade para que protexa as súas vidas e os seus bens en Xubia, Serantes e Ferrol, porque *reçela que alguno o algunas personas de*

fecho e por fuerça les despojaran de la posesión de los dichos bienes o de alguna parte dellos o les inquietaran o perturbaran en ella.

A.G.S,rgs, VIII -1498, f.9. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade...*, PP. 262/263

S/D(1500 -1540)¹⁹²⁶

Inventario de bens de Caaveiro que ten indebidamente don Fernando de Andrade. A tenor do texto, os bens usurpados xa o foran nos tempos dos antepasados de don Fernando dende Juan Freire de Andrade e os seus sucesores na encomenda de Caaveiro

A.H.N, Cód. 1439 B, *Tumbo de Caaveiro*, f. 114 v -115 r.

1500, marzo 3, Valladolid.

Escritura pola que Francisca de Zúñiga ratifica o acordado o 29 de febreiro do mesmo ano sendo aínda viúva de Diego de Acevedo, pola que renunciaba á administración dos bens de súa nai Teresa de Zúñiga durante os días de vida de seu Pai e a favor deste, Sancho de Ulloa. A Cambio recibirá 100 000 maravedís de renda anual

R.A.H, *Colección Salazar*, M -4, FF. 144 r -v, copia autógrafa

1500, xuño, 4, Sevilla

A petición de Fernando de Andrade, os Reis Católicos emiten unha Real provisión dirixida ó Gobernador do Reino de Galicia comunicándolle que, sen afectar ó secuestro, cambie os administradores dos estados e fachenda de Fernando de Andrade, secuestrada por orde do citado gobernador, quen puxera como administradores dos ditos bens de Don Fernando á Pedro Bermujo e Gomes Correro que segundo Pedro de Andrade non cumprían co seu deber. *Porque el dicho Fernan Peres de Andrada diz que va en el armada por nuestro mandado; y porque en tanto quel va en ella la dicha hazienda fuese bien proveída*

A.G.S, rgs, VI -1500, f. 404

1502, setembro, 12, Toledo.

A raíña Sabela ordena a Dona Francisca de Zúñiga, muller de Fernando de Andrade, que asegure a sucesión no seu morgado da casa de Monterrei, para o seu fillo, Alonso, tido do seu primeiro matrimonio con Diego de Acevedo.

A.G.S, rgs, IX -1502, f.81

1505, agosto, 25, Segovia.

Real Provisión da raíña Dona Juana I ó conde de Lemos e a Fernando de Andrade ordenándolles que non amparen malfeitores

A.G.S, rgs, VIII -1505, f. 107.

1505, agosto, 25, Segovia

Don Fernando, O católico, rexente de Castela, ordena ó Grán Capitán que entregue a Fernando de Andrade o estado de Montemelón o as rendas a el vencelladas.

Revista de Archivos Bibliotecas e Museos, II -1913, p. 285.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 268 -269

1505, IX,24.

Segundo testamento de Sancho de Ulloa, primeiro conde de Monterrei.

Ed.Martínez Salazar, *Colección diplomática de Galicia Histórica*, PP. 324 e SS.

¹⁹²⁶ Xa que o texto que encabeza a relación refírese á Fernando de Andrade, debeu ser elaborado dentro do tempo da vida activa como señor de Pontedeume entre 1500 e 1540 en que morre.

1506, abril 28 (Traslado en A Coruña 1515, xullo 21)

Traslado notarial do xuramento feito polo príncipe Felipe o Fermoso realizado en A Coruña en 1506, prometendo respectar os seus privilexios, xuramento no que está presente don Fernando de Andrade.

A.M.C, *copias de cédulas reais*, Nº 107

1506, setembro, 1, Aranda de Duero

Real Provisión de Don Felipe e Dona Juana nomeando Asistente en Sevilla a Don Fernando de Andrade.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 269

1506, decembro, 10, Lugo

Fernando de Andrade require a Audiencia de Galicia para que cumpra o disposto polas reais provisións relativas ás reclamacións do de Andrade sobre a actuación da Audiencia en asuntos de orde público en Vilalba¹⁹²⁸.

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 84 -38.

1507, xaneiro, 27, Samos

Carta do Conde de Lemos, Rodrigo de Osorio e Fernando de Andrade, conde de Caserta ós principias vilas e cidades de Galicia a autoridade, cabaleiros e demais dignidades, facendo saber a súa preocupación polo falecemento de Don Felipe e a gobernación do reino. Ofrecen a súa colaboración coas citadas cidades para a gobernación das mesmas ó servizo da Corona¹⁹²⁹.

A.D.A, *Sección Lemos*, C.85 -77, (2)

1507, febreiro, 18, Palencia

Provisión da raíña Juan ordenando a audiencia de Galicia que apoie ó bispo de Lugo que se veu privado da súa xurisdición por Fernando de Andrade¹⁹³⁰.

A.G.S, rgs, II -1507, f.3

1507, marzo, 21, Palencia

Provisión da raíña Juana, ordenando ós capitáns e soldados da Capitanía de Fernando de Andrade quen non intenten impoñer contra o desexo da Corte ó bispo de Zamora

A.G.S, rgs, III, 1507, f.45

1507, maio, 21, Magaz.

Provisión da raíña Juana a Fernando de Andrade para que a súa compañía de Gardas reais abandoe os territorios onde se asenten e paguen os gastos da súa estancia

A.G.S, rgs, V-1507, f. 7

¹⁹²⁷ A mesma autora publica o primeiro testamento de Don Sancho, de 1480; *Ibidem*, PP.247 -255.

¹⁹²⁸ Trátase da negativa do de Andrade de entregarlos implicados en delitos perseguidos polas forzas da Audiencia, algún dos que incluso resulta falecido. O de Andrade reclama e os reis dánlle a razón

¹⁹²⁹ Dous documentos máis asinados polos dous próceres nos que insisten na súa preocupación polo desgoverno do reino e a saúde da raíña Dona Juana(A.D.A, *Sección Lemos*, CC. 85 -77, (3 e 4)

¹⁹³⁰ Un días antes a raíña ordena á Fernando de Andrade e ó conde de Lemos que non interveñan nin impidan o exercicio da xurisdición ó bispo de Lugo(A.G.S, rgs, II-1507, f. 4)

1507, outubro 26, Burgos

Provisión da raíña Juana ordenando a Fernando de Andrade que entregue a arma de artillería de A Coruña que lle fora dada polo difunto rei D.Felipe

A.G.S, rgs, X -1507, f. 8

1507, XI, 19

Dona Juana revoga todos os nomeamentos, mercedes e oficios, de que fora obxecto o de Andrade menos aqueles que desempeñan aspectos relacionados coa seguridade pública.

A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 442

1507, novembro, 7, Burgos

Provisión de Dona Juana retirándolla Fernando de Andrade o título de Capitán da Gardas reais e a dislución da súa capitanía

A.G.S, rgs, XI -1507, f. 15

1509, abril, 27, Sobrado.

Frai Fulgencio de Cuellar, abad de sobrado, afora ó conde don Fernando de Andrade os casares de Nogueirosa, Vega, Vilariño, Viladónega, a granxa da Fonte e a metade do monte Prioiro na freguesía de Mandiá.

A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 442.

1510, xaneiro 19, Valladolid

O rei don Fernnado ordena que se lle pague ó capitán real, Alonso de Carvajal o salario que se lle debe pola tenencia das fortalezas de do conde de Lemos e Fernando de Andrade que as tiña secuestradas po orden do Rei

A.G.S, rgs, *Cámara*, Lib, 21 f. 102, r

1511, marzo, 10, Sevilla

Orden de Fernando O católico e da raíña Dona Juana á Gómez Maxía de Figueroa para que devolva a fortaleza de Vilalba a Fernando de Andrade

A.G.S, rgs, III -1511, f 25

1512, xullo, 7, Burgos

Alabalá real par que se abone a don Fernando de Andrade, 375 000 maravedís polos seus servizo en Italia Dentro desa catidade se inclúe unha mercé de 70 000 maravedís polo mesmo feito

A.G.S, Chancillería, *mercés e privilexios*, Leg. 37 -59

1512, agosto, 26, Burgos

Provisión Real da raíña dona Juana revocando unha sentenza da Audiencia de Galicia que aumentaba as penas impostas polo de Andrade contra certos veciños de Montrobe que fixeron resistencia a un alguacil real que iba a prender a Pedro de la Pimienta, Alcalde maior de Don Fernando e que este *les condeno a que les derrocasen las casas e en çierto destierro e en çierta pena en dinero, lo qual diz que fue ejecutado en ellos e en sus bienes*

A.G.S, rgs, VIII -1512, f.8

1514, maio 15

Interrogatorio e preguntas a nome de Fernándo Pérez de Andrade e Fernán Pérez Parragués e súas mulleres, no preito que manteñan con Luís de Acevedo, irmán de Alonso de Fonseca e marido de dona Xinebra Haro, polo couto de Mesía e outros bens que foran de Gómez Pérez das Mariñas

A.D.M; “Sección Cillobre”, Leg. 1, doc. 6(A.H.U.S, Microfilme 31/32)

1514, maio, 28, Segovia.

A raíña dona Juana, nomea rexedor da cidade de Betanzos en substitución de Alonso López de Lemos, a Don Fernando de Andrade¹⁹³¹

A.G.S, Cámara, *Memoriales*, 137 s/n.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 303/204

1514, decembro, 9, León

Don Fernando O Católico, e nome da súa filla Dona Juana, outorga poder a Fernando de Andrade e a súa dona Francisca de Zúñiga para constituír un morgado a prol da súa filla Teresa R.A.H, *Colección Salazar*, M -4, f 133 v, copia autógrafa

1515, febreiro, 1, A Coruña

Don Fernando de Andrade e dona Teresa de Zúñiga constitúen o morgado a favor da súa filla primoxénita, dona Teresa de Andrade e Ulloa formalizado baixo o título de “Carta de doazón e testamento a favor de Dona Teresa”.

R.A.H, *Colección Salazar*, M -4, f. 134, copia autógrafa

Acta de constitución de morgado está incorporada á Provisión Real de Valladolid de 17 -V -1527.A.G.S,rgs VII -1529.

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*, p. 115.

Cit.J Crespo Pozo, *Blasones y linajes de Galicia*, II, p.75.

1516, decembro, 1, Bruxelas,

Don Carlos concede a Fernando de Andrade unha renda anual de 1000 ducados ouro en compensación polos servizos que lle prestou ó visitalo en Bruxelas por mandado de Cisneros.

A.G.S, Cámara, Lib. 36, f. 82 r

1517, Xaneiro, 17, Bruxelas

Carta de Carlos I encargando ó Licenciado Francisco de Vargas, tesoureiro, pagar á Fernando de Andrade os mil ducados *que se libren en cualesquier nustras rentas, en lugar cierto y seguro...*”

A.G.S, Cámara, Lib. 36, f 28 v

1517, maio, 12, Madrid.

Provisión Real ordenando remitir ó Consello Real as conclusións dunha investigación sobre a que foi sometido Diego de Lemos, tenente da capitanía de Fernando de Andrade.

A.G.S,rgs, V -1517, f. 1

1517, xullo, 13, Madrid.

Don Carlos I outorga a Fernando de Andrade, *Capitan General de sus Altezas*, poderes para tomar posesión do priorado de San Juan

A.D.A,*Sección Lemos*, Casa de Andrade, 4 -36.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 313

1517, maio, 12, Madrid.

Provisión Real ordenando remitir ó Consello Real as conclusións dunha investigación sobre a que foi sometido Diego de Lemos, tenente da capitanía de Fernando de Andrade.

A.G.S, rgs, V -1517, f. 1

1517, xullo, 30, Madrid

O rexente cardeal Cisneros, ordena que Don Fernando de Andrade, Capitán Real, sexa obedecido e axudado na súa tarefa de ocupación do priorado de San Juan.

¹⁹³¹ Renunciara a este cargo o 29 de maio de 1506(A.G.S, Cámara, *Personas*, Leg. 2, f.49

A.D.A, *Sección Lemos*, Casa de Andrade, C.4 -36.
Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 313

1517, agosto, 8, Sarria.

Escritura de amizade e confederación das casas de Lemos e Andrade asinadas polos condes Don Fernando de Andrade e Don Rodrigo Enríquez Osorio.

A.D.A, *Sección Lemos*, C.85 -58.

1518. 10 -15 de xaneiro

As cidades galegas revogan os poderes que se arroga a cidade de Zamora para representalas nas Cortes. Así o fai Lugo, A Coruña, o mesmo ano, o mesmo que Santiago, Pontevedra, Betanzos e Ourense.

A.G.S, *Consejo, Facenda*, Leg, 5 números 1 -7

1520, marzo 31, Santiago

Os procuradores a cortes reúnen-se na sala capitular do Convento de San Francisco de Santiago. O 22 -IV do mesmo ano fan-no no mesmo convento pero da cidade herculina. Nestas cortes, Fernando de Andrade participou intentando que se aceptaran as reclamacións das cidades galegas, sendo desterrado da cidade

Prudencio Sandoval, *Historia del Emperador Carlos V, Rey de España*, (Madrid, 1876, p. 40)

1520, maio, 17, Pontedeume.

Carta de Fernando Pérez de Andrade ó concello de A Coruña e cidade prometendo facer bo tratamento ós veciños do couto de Brives.

A.M.C, *cartas*, nº 268, papel, medio folio

1520, xuño, 30

Testamento de dona Violante de Acuña, irmá de Pedro das Mariñas, viúva de Rui Freire de Andrade, diante do notario Álvaro González, polo que ó seu fillo Pedro Pardo lle deixa o couto de Vilachá e, a Fernán Pérez, o couto de Callobre. Os dous fillos quedan nomeados como administradores do hospital de Betanzos.

A.D.M, *Sección Cillobre*, Leg. 27(A.H.U.S, microfilme, 34/45)

1520, agosto, 4, Gante

Carlos I recorda a Fernando de Andrade que debe gardar a caza que hai nas súas terras en dúas leguas arredor que se enterou de que non o fai. Ordénalle que poña gardas para que non meten nin veados nin porcos bravos nin outra especie cinxética algunha

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 4/28

1520, setembro, 4 Betanzos.

O concello de Betanzos promete enviar procuradores á *Junta de las Comunidades* que ten a súa sede instalada en Ávila en pro do ben común do reino

A.G.S, *Padroado Real*, C. 1, número 9 e C. 4, número .31.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. .322/223

1520, decembro, 4, Melide

Asemblea de nobres, prelados cabaleiros, e algúns representantes das cidades a título individual, nas que acordan unha serie de recomendacións propostas por Andrade e Fonseca tendentes a contrarrestar o *Movemento das Comunidades*, e Server de plataforma para unha remodelación de Galicia desde a perspectiva señorial

A.G.S, *Padroado Real*, 4 -1.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 325 -328.

1520, (sen data precisa), A Coruña

Carta enviada pola cidade de A Coruña a Carlos I nas que se afirma que se ben as cidades de Zamora e Toledo que afirman ter a representación de A Coruña se opuxeron a súa marcha a Alemaña, esta cidade non comparte esta opinión e acata as decisións do Emperador

A.G.S, *Padroado Real*, C.1, 167

1520, decembro 11, A Coruña

Cartas enviadas pola cidade de A Coruña a Carlos I nas que se afirma que festexaron a súa entronización como emperador e que rexeitaron as invitacións dos procuradores da Xunta de Ávila para que nomearan deputados. Tamén poñen en coñecemento do Emperador as necesidades da vila e o invitan a voltar por A Coruña así como que se estableza nesta cidade a *Casa de Contratación da Especiería*

A.G.S, *Padroado Real*, C.1, 79

1520, decembro, 11.

Carta do Cardeal, Adriano de Utrech, ó concello de A Coruña, anunciando a vitoria sobre os comuneiros en Tordesillas.

A.M.C, *cartas*, nº 265, papel, un folio

1520, marzo, 4, Gante

Permiso de Carlos I para que Fernando de Andrade e seu dona Francisca de Zúñiga constitúan un novo morgado con bens móbeis e raíces adquiridos e herdados que están fora do morgado que xa teñen constituído na persoa de súa filla Catalina

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 4/29,número 3. 4 folios

1520, xullo, 8, Dunquerque

Carlos I ordena ó frade da Orde de Santiago, Frei Francisco Durán que, despois de indagar sobre os méritos e costumes de Fernando de Andrade, o admita como profeso na citada orde.

A.G.S, *Cámara, Memoriales*, 154 -210.

1520, setembro 3, Betanzos

Carta do concello de Betanzos ós procuradores da xunta de Ávila acpetando a convocatoria e informando de que pensan enviar procuradores á citada xunta

A.G.S., *Padroado Real*, C 1 -39

1520, decembro, 17, Worms

Carlos I concede licenza ó conde Fernando de Andrade para hipotecar cartas poboacións do seu morgado en seis millóns de maravedís para o cesamento de súa filla dona Catalina co conde de Cifuentes como dote.

A.G.S, rgs, XII -1520.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 328

1521, marzo, 29, Worms.

Contestación do Emperador Carlos a uns capítulos de agravios e demandas presentados polo reino de Galicia entregados á Carlos I por Antonio de Tobar. Contestación en carta dirixida ó gobernador de Galicia.

A.G.S, *Padroado Real*, 4.31.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p 330

1521, abril, 11, Tordesillas.

Os gobernadores do reino, a petición dos concellos, prelados e cabaleiros galegos, nomean Capitáns Xerais de reino de Galicia, ata tanto dure a súa confianza á Don Fernando de Andrade e á don alonso de Fonseca III.

A.G.S, rgs, IV -1521

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p 332

1522, decembro 24, Valladolid.

O Eperador Carlos V, mediante real cédula establece a casa de Contratación da especiería de A Coruña, damanda que figuraba nos acordos da asemble nobiliaria de Melide de 1520 e no memorial enviado ó emperador por Fonseca e Fernando de Andrade. Papel, cortesana.

AMC. Reais cédulas, Nº 115.-

1524, novembro, 3.

Privilexio de Carlos I a Dona Teresa da Haro de 20 000 mrs. sobre as alcabalas de A Coruña mais o que esta señora deixou á cátedra de gramática que se cobren en Santiago.

A.M.C, *Privilexios*, nº 307.

1526 xuño,22, A Coruña,

Testamento de dona Francisca ce Zúñiga, primeira muller de Fernando da Andrade, realizado diante do notario B. García Ganoso e no que, a pesar de declaración a veces escandalosas, recoñece que parte dos bens dos morgados de Monterrei e Biedma, pertencían á seu fillo Don Alonso, mais ou menos o criterio seguido na sentenza sobre este longo preito de 1610

A.H.N, *Expedientes de preitos*, nobreza, números 21138 e 27800.

1527, maio, 27, Valladolid.

Provisión Real ordenando ó conde don Fernando e ó de Lemos que non impidan ó bispo de Mondoñedo a visita e inspección dos clérigos delincuentes residentes nos seus señoríos e pertencentes á diocese de Mondoñedo

A.G.S, rgs, V -1527.

Ed. J. García Oro, *Don Fernando de Andrade*, p. 369.

1527, maio 30, Valladolid.

Testamento outorgado por Dona Teresa de Andrade, filla do conde de Vilalba e muller de Don Fernando Ruíz de Castro

A.D.M. (A.H.U.S.), *Casa Xunqueiras*; Leg. 1, doc. Número 41, (roldo 31/32)

1527, xuño, 8 Valladolid.

Provisión da Real Audiencia de Galicia ordenando ós prelados e cabaleiros que non impidan que os seus vasalos recorran á citada institución

A.G.S, rgs, VI -1 427,

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 289/390

1527, maio, 17, Valladolid

Carlos I lexitima o morgado realizado por Rui Diaz de Andrade a favor do seu fillo natural Juan López Pardo

A.G.S, rgs, V -1527

R.A.H, *Colección Salazar*, M -63, FF. 60 -63, Copia autógrafa de Luís Salazar

1529, outubro, 14, Madrid.

Fernando de Andrade, conde de Vilalba, do Consello da súa Maxestade,fai doazón á Álvaro de Taboada, Sancho Álvarez, Beatriz e Gracinda, fillas do capitán Hernando de Camba, veciño que

foi de San Juan de Visantoña, de tódolos bens móbeis e raíces, vasalos, casas, casares, rendas e diñeiro recibido en herdanza do capitán Hernando de Camba.

A.R.G, *Fondo Pergamiños*, nº 754, Papel

1531, marzo, 10, Bruxelas

Carta do Emperador Carlos respondendo a Fernando de Andrade sobre os seus plantexamentos relacionados cos asuntos das Indias, ordenándolle que leve a cabo ningunha iniciativa novedosa sen seu permiso

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 4/161

1533, maio 15, Madrid.

Provisión Real ditada a instancias de Don Fernando de Andrade para que as cidades de A Coruña e Betanzos non impidan ós veciños de Ferrol e Pontedeume, vender libremente mantementos segundo as pragmáticas dos reis Católicos

A.G.S, rgs, V -1533

Ed. J.García Oro, Don Fernando de Andrade, p. 429

1535, agosto, 18, Madrid.

Carta da Emperatriz á don Fernando de Andrade informándoo dos pormenores da expedición do emperador Carlos á Goleta e a Túnez. Nesta carta que alude a outra do ano anterior, trátase a Fernando de Andrade de *conde parente*

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 4/92, Número 1 e 2.

1535, agosto, 19, Madrid

Nova Carta da Emperatriz á don Fernando de Andrade, cualificándoo de conde parente, na que se lle dan pormenores da expedición de Carlos I ó norte de África

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C. 4/92, números 3 e 4.

1536, maio, 2 Madrid

Citación ó portugués asentado en Sevilla, García Rangel para responder de unha apelación a sentenza distada a favor seu e en contra de don Fernando de Andrade, Asistente en Sevilla polo xuíz de residencia Jerónimo Briceño

A.G.S,rgs, V-1536.

Ed. J García Oro, Don Fernando de Andrade, p. 451

1534, setembro, 19, Sevilla

Carta de don Fernando ó emperador Carlos explicándolle a necesidade de protexer as devesas e as comenencias de establecer unha flota de guerra en Sevilla. No mesmo documento hai unha relación de cartas de Fernando de Andrade ó Emperador en que lle propón sobre aspectos moi variados: sobre as armas que Don Carlos lle solicita, sobre a necesidade de protexelos portos, da necesidade facer galeras da falta de carpinteiros que ha que traelos de Barcelona etc.

A.G.S, *Guerra Antiga*, Leg. 5, f. 62 r -v

1536, decembro, 15, Sevilla

O concello e cidade de Sevilla, piden ó emperador Carlos que non confirma de novo a Fernando e Andrade como Asistente na citada cidade.

A.G.S, *Cámara, Memoriales*.

Ed. J García Oro, Don Fernando de Andrade, p 453

1537, agosto, 23, Valladolid.

Provisión Real reiterando leis de Juan I, Juan II e Enrique IV polas que se ordena a aqueles residentes nas poboacións dos señoríos de don Fernando de Andrade que paguen os tributos

reais(*pedidos, monedas, galeotes, lievas de pan y vino y pertrechos etc.*) dos bens que teñen nas citadas poboacións aínda que non residan nelas.

A.G.S, rgs, VIII -1527.

Ed. J García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 455 -457.

1537.

Memoria do preito entre o matrimonio formado por Fernando de Andrade e Francisca de Zúñiga por unha parte, e Alonso de Acevedo e Fonseca, fillo do primeiro matrimonio de Dona Francisca con Diego de Acevedo, pola outra. Conxunto fai referencia a unha serie de documentos alusivos ó preito iniciado pola disputa dos morgados de Ulloa e Zúñiga que o de Acevedo reclama para si

R.A.H, *Colección Salazar*, M -140, FF. 197 -200

1538, setembro, 24, Pontedeume.

Concordia entre Fr. Pedro Salcedo, representante do provincial da orde dos agostiños, Fr Diego López, e don Fernando de Andrade para a fundación da casa de Pontedeume e da financiación.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(7), nº 2

Ed, *Vaamonde Lores*, B.R.A.G, VIII, p 233

1538, setembro, 6 Valladolid.

Carta de Carlos I á Fernando de Andrade convocándoo ás Cortes que se celebrarán en Toledo en outubro do mesmo ano. No documento se trata a Don Fernando como *Conde Pariente*

A.D.A, *Sección Lemos, Andrade*, C.4 -169

1538, decembro, 5

Licenza outorgada polo provisor do Arcebispado de Santiago, Pero Gómez Salazar para que don Fernando de Andrade poida fundar o convento de Santa María de Gracia en Pontedeume.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(7), nº 1

1540, abril, 26, Madrid

Real Provisión ordenando a Audiencia de Galicia que examine as reclamacións da cidade de Betanzos contra Fernando de Andrade e outros cabaleiros que lle teñen usurpados vasalos, téminos e xurisdicións

A.G.S, rgs, IV -1540. Ed. .García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP. 460

1540, abril, 24

Preito entre o marqués de Sarria, o concede de Andrade e o convento de San Agustín de Pontedeume sobre os bens que estaban destinados a cubrir a dotación do convento segundo as disposicións de Fernando de Andrade.¹⁹³²

R.A.G, *Fondo Xeral*, D.H. 1/31

1540, decembro, 23.

Relación por parte do presidente do Consello de Castela, do nomeamento de don Francisco Ferrer, e no seu lugar, Francisco Vázquez, do priorado de San Juan de Caaveiro pretendido por un fillo de Fernán Pérez de Andrade.

A.G.S, *Consello de Castela*, C.250. Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, pp. 460

1540, agosto, 30, Pontedeume

Testamento e codicilos de Fernando de Andrade realizado en Pontedeume o 30 de Agosto e 28 de Setembro de 1540.

¹⁹³²Neste fondo existen unha serie de documentos fragmentarios sobre o citado preito

A.G.S., *Consejo Real*, 51-8.

Ed. J. García Oro, "Testamento y Codicilos de Don Fernando de Andrade", Santiago, 1995, addenda á *Don Fernando de Andrade, Conde de Villalba*. (Copia ordenada pola Audiencia de Galicia a petición de Dona Juana Leyva, segunda muller de Fernando de Andrade).

1541, Xaneiro, 15, Madrid.

Sentencia definitiva con relación dos distintos pasos do proceso no preito entre Fernando de Andrade por un lado e os descendentes de dona Ginebra das Mariñas e Luís de Acevedo, representados nesta sentenza por Antonio de Quiñones, marido de dona Caltalina de Acevedo, filla e herdeira do matrimonio. Polo lado de don Fernando tamén están implicados a outra tía, dona Constanza e seu marido e descendentes Fernán Pérez Parragués.

A.G.S, rgs, I -1541

Ed. J.García Oro, *Don Fernando de Andrade*, PP.4 61 -469

1548, marzo, 22.

Real provisión do Emperador Carlos I e de súa nai Juana que faculta a Fernando Ruiz de Castro, marqués de Sarria e á seu fillo Pedro de Castro e Andrade, conde de Vilalba, para outorgar escrituras de concordia co convento de San Agustín de Pontedeume co que manteñen un preito na Chancillería de Valladolid sobre os bens outorgados por don Fernando ó convento en Santa María de Centroña, San Martiño de Porto e San Pedro de Vilar e, no seu defecto 30.000 mrs.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(7), nº 4, Copia simple en papel.

1573, marzo, 6

Escritura de consentimento pola que os fillos de Pedro de Andrade, Diego Osorio, Antonio Bermúdez de Lanzós e Gerónimo de Andrade aceptan os feitos executados polo seu pai en orden a fundación do convento de San Saturnino, da orden dos dominicos. A escritura faise a raíz dunha querela presentada polo convento diante da Real Audiencia no ano 1551

R.A.G,*Fondo Xeral*, D.H. 1/1

1576, marzo, 23

Memoria da casa dos condes de Lemos e Andrade. O número 4 da citada memoria contén as capitulacións entre o matrimonio formado por Francisca de Zúñiga e Fernando de Andrade, por unha parte, e Don Fernando de Castro e Portugal pola outra sobre o matrimonio deste último con dona Teresa de Andrade, filla do matrimonio citado.

R.A.H, *Colección Salazar*, M -92, FF. 199 -206.

1593, maio, 3

Cláusulas testamentarias de Juan Freire de Andrade, señor de San Saturnino, pai de Pedro de Andrade, referidas a fundación do mosteiro de San Saturnino.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 6(29) nº 21, Copia

1713, xuño, 7

Testemuña da querela presentada polo conde de Lemos e Andrade na Real Audiencia de Galicia contra o convento de Santa Catalina de Montefaro por non cantar as vésperas de Pentecostés na capela adosada ó hospital da ponte segundo fundación de Fernán Pérez.A testemuña realízase diante do notario eumés Antonio Pérez de Leys.

A.R.G, *Fondo Vaamonde Lores*, 4(6), nº 13. Papel,un folio, castelán